

DEPARTAMENT DE GEOGRAFIA

PLANIFICACIÓ I GOVERN DEL TERRITORI A L'ARC
MEDITERRANI ESPANYOL

LUIS DEL ROMERO RENAU

UNIVERSITAT DE VALÈNCIA
Servei de Publicacions
2008

Aquesta Tesi Doctoral va ser presentada a València el dia 20 de juny de 2008 davant un tribunal format per:

- D. Rafael Mata Olmo
- D^a. Gemma Cánoves Valiente
- D. Oriol Nel·lo i Colom
- D. Fernando Vera Rebollo
- D. Joaquín Farinós Dasí

Va ser dirigida per:

D. Joan Romero González

©Copyright: Servei de Publicacions
Luis del Romero Renau

Depòsit legal:

I.S.B.N.: 978-84-370-7252-4

Edita: Universitat de València
Servei de Publicacions
C/ Artes Gráficas, 13 bajo
46010 València
Spain
Telèfon: 963864115

Planificació i govern del territori a l'Arc Mediterrani Espanyol

VNIVERSITAT
DE VALÈNCIA

Planificació i govern del territori a l'Arc Mediterrani Espanyol

*Noves respostes a velles i noves lògiques territorials
en un context globalitzat*

TESI DOCTORAL

Presentada per: Luis del Romero Renau

Direcció : Joan Romero González

**Departament de Geografia
Facultat de Geografia i Història
Universitat de València**

AGRAÏMENTS

En un treball que ha passat en temps i extensió el que es considera com a normal a una tesi doctoral resulta prou difícil retenir totes les persones que en major o menor mesura han ajudat en la seva creació. Conseqüentment, voldria disculpar-me per les possibles omissions que es puguin detectar.

En primer lloc vull agrair la tasca del meu director de tesi, Joan Romero, pels seus ànims, la seva orientació constant durant l'elaboració del treball i els seus útils suggeriments, per la seva constància i esforç per tal que aquesta recerca marxara a bon ritme, així com per tots els materials i contactes proporcionats, sense els quals haguera estat difícil redactar molts dels capítols. En segon lloc vull recordar ací també qui va ser el meu director de recerca a la Universitat Autònoma de Barcelona, el Joan Manuel Soriano, per les seves apreciacions i els seus consells i per haver-me donat a conèixer un món com és el territori pirinenc, que jo desconeixia completament, el qual ha acabat ocupant un lloc central en aquesta recerca.

No vull descuidar-me de tota aquella gent que m'ha ajudat a aprofundir en cadascun dels capítols que componen aquest treball: el professor Johannes Nebe, de la Universitat de Trier (Alemanya); la Clara Arbués, Vanessa Freixa i Eva Tarragona, Ferran Miralles i Jordi Garcia Petit i per extensió als habitants de la serra del Cadí, gràcies als quals he pogut completar el capítol referent al Pirineu, i per descomptat no vull deixar de mencionar la gent de Barcelona, membres o no del Departament de Geografia de la UAB, com Pilar Riera, David Saurí, David Molina, Enric Mendizàbal, Rosa Ascon i Helena Estalella per haver dirigit un doctorat que ha enriquit enormement la meua formació com a geògraf; David Mongil i Àlex Tarroja per la seva tasca a la Diputació de Barcelona, a tots aquells tècnics municipals que m'han ajudat en el capítol de litoral amb les seves apreciacions. Vull agrair a Oriol Nel-lo així mateix l'atenció prestada i els aclariments fets en diversos punts de la recerca. També vull agrair a la gent d'Almeria l'ajuda desinteressada i l'atenció donada durant el treball de camp elaborat per al capítol pertinent, una experiència que m'ha resultat inoblidable, especialment a la Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata - Níjar.

Expresse també el meu agraïment a la Societat Catalana de Geografia, Institut d'Estudis Catalans i Instituto Interuniversitario de Desarrollo Local pels guardons atorgats a diverses parts de la recerca, la qual cosa m'ha animat molt a seguir treballant en la mateixa línia durant tot el procés d'elaboració de la tesi.

Tampoc puc deixar de mencionar a tots els companys i amics d'EGEA, Associació Europea de Joves Geògrafs i AGEVAL, Associació de Geògrafs de la Universitat de València. El resultat d'anys d'activitats ha aportat molt a aquesta recerca així com a la meva formació com a persona, i també m'ha permès desconnectar en els moments difícils que he passat. Gràcies per tant a Jaime Escribano per la seua companyia i ànims durant aquests anys, a Àlex Olmos, Antonio Valera, Vicente Aixa, Carles Rodríguez, Ivan Portugués, Miguelón, Raúl Miñarro, Alfredo Ferrero, Josep Boix, Moisés, Isidro, Elisa i tots els demés. Gràcies també a les persones que m'han envoltat aquests anys de treball i m'han animat i recolzat constantment: en especial els meus pares i el meu germà Carlos pel seu recolzament constant sense el qual no podria haver fet aquest treball i també als meus amics de Paiporta Óscar, Paco, Jorge, Serrador, Jesús, Parra, Cabrera. José Luis i Carlos...

Per últim voldria expressar un especial agraïment a la meua parella, Amparo Puchades, per haver estat al meu costat sempre, i haver-me acompanyat en diverses fases d'aquesta recerca, per les seues paraules constants de recolzament, d'ànim i d'afecte i per estar sempre al meu costat, en els bons moments i en els no tan bons i haver decidit acompanyar-me en aquest viatge que és la vida. Gràcies.

ÍNDEX

I PLANTEJAMENT DE LA RECERCA	1
1. QÜESTIONS BÀSIQUES	2
1.1. Introducció al problema: L'ocàs dels déus. Funeral per la mort de les certeses	2
1.2. Hipòtesi , objectius de la tesi i definicions	4
1.3. Justificació de la recerca i del seu disseny	7
2. METODOLOGIA	11
2.1. Bases metodològiques	11
2.2. Sobre les enquestes i entrevistes: característiques i univers	14
2.3. Limitacions de la recerca	15
II FONAMENTS TEÒRICS	17
1. ELS SISTEMES SOCIALS AL SEGLE XXI	19
1.1. Transició cap a un mode de desenvolupament informacional	19
1.2. Característiques de la societat informacional	27
2. EL REFLEX EN EL TERRITORI: NOUS PROCESSOS, VELLES LÒGIQUES	33
2.1. De la ciutat màquina a la ciutat espectacle	33
2.2. De les jerarquies urbanes a les xarxes de ciutats : l'Arc Mediterrani	41
2.3. El món rural: desaparició, adaptació i renaixement	44
2.4. Els espais intermedis o "entreciutats": entre allò local i global, entre l'espai i el temps, entre el camp i la ciutat	49
3. ELS NOUS PARADIGMES DE LA PLANIFICACIÓ I EL GOVERN DAVANT L'ERA DE LA INFORMACIÓ	54
3.1. La crisi de l'Estat-Nació i la governança mundial a l'era de la informació	55
3.1.1. Causes de la "perforació" de les sobiranes nacionals	55
3.1.2. El desgovern i mite del desenvolupament al sistema-món actual	60
3.2. Noves respostes	69

3.2.1. Davant el govern jeràrquic de l'Estat-Nació, la governança territorial i metropolitana	70
3.2.2. Davant la crisi de la funció planificadora, la planificació estratègica	77
3.2.3. Davant el mite del desenvolupament, el desenvolupament sostenible	81
3.3. Visió crítica de les noves respostes	84

III UNA ULLADA A EUROPA: LA REGIÓ METROPOLITANA DEL RUHR

91

1. L'ORDENACIÓ DEL TERRITORI A ALEMANYA	94
1.1. Alguns apunts sobre l'estructura administrativa i territorial a Alemanya	94
1.2. La crisi de la planificació tradicional jeràrquica dels llocs centrals i l'emergència de la perspectiva estratègica	100
2. CONFORMACIÓ DEL MODEL POLICÈNTRIC DEL RIN-RUHR. PROBLEMES REGIONALS ACTUALS	107
2.1. El Ruhr fins al segle XIX	109
2.2. L'inici industrial al segle XIX	110
2.3. Crisi i reconversió del Ruhr al segle XX	115
2.4. El canvi d'enfocament de la planificació territorial al Ruhr	121
3. DINÀMIQUES TERRITORIALS ACTUALS DEL RUHR	126
3.1. Delimitació i capitalitat de la regió del Ruhr	126
3.2. La sostenibilitat ambiental: la gestió de l'aigua i del paisatge al Ruhr	129
3.2.1. La degradació del paisatge al Ruhr	129
3.2.2. Els problemes en la gestió de l'aigua al Ruhr	132
3.3. Cohesió social i territorial	136
4. INICIATIVES INNOVADORES EN ORDENACIÓ DEL TERRITORI A LA REGIÓ METROPOLITANA DEL RIN – RUHR. TRES CASOS	144
4.1. La Iniciativa IBA Emscherpark	145
4.2. La Planificació Estratègica Territorial a la Regió Metropolitana del Rin- Ruhr	151
4.3. La planificació territorial transfronterera. El cas de l'Euroregió Rin-Mosa	157
5. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS	165

IV INTRODUCCIÓ ALS GOVERNS I ALS TERRITORIS DE L'ARC MEDITERRANI ESPANYOL	169
1. L'ARC MEDITERRANI. LA REALITAT D'UN MITE	170
1.1. Nocions i delimitacions	170
1.2. Context políticoterritorial actual	174
2. EL GOVERN DEL TERRITORI A L'ARC MEDITERRANI	182
2.1. El cas de Catalunya	182
2.1.1. <i>Marc legislatiu</i>	182
2.1.2. <i>Organització territorial</i>	185
2.2. El cas del País Valencià	188
2.3. La Regió de Múrcia	191
2.4. Andalusia	195
V GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS CONSOLIDATS: LA REGIÓ METROPOLITANA DE BARCELONA	203
1. INTRODUCCIÓ	204
1.1. Marc geogràfic	204
1.2. Barcelona i la seva àrea d'influència: evolució de la seva planificació territorial	205
2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS	212
2.1. El canvi de model territorial de la RMB I: del model econòmic industrial al "model Barcelona"	212
2.1.1. <i>La Regió Metropolitana de Barcelona cap a la societat del coneixement</i>	214
2.1.2. <i>La transició de model econòmic a la Regió Metropolitana de Barcelona i a la Regió Metropolitana del Ruhr</i>	218
2.2. El canvi de model territorial de la RMB II: La metropolitanització del territori i la dispersió residencial entre el camp i la ciutat	224

2.2.1. <i>El procés de dispersió urbana a la RMB: la metropolitanització del territori</i>	225
2.2.2. <i>Els problemes de delimitació de la RMB</i>	228
2.2.3. <i>El fenomen de la dispersió residencial</i>	230
2.2.4. <i>Conseqüències, impactes, reptes i costos de la metropolitanització en baixa densitat</i>	232
2.3. Els conflictes territorials a la RMB	237
3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES DE PLANIFICACIÓ INNOVADORES A LA RMB	251
3.1. Introducció al govern del territori a la RMB	252
3.2. Els plans estratègics de Barcelona	255
3.2.1. <i>Anàlisi dels tres plans</i>	255
3.2.2. <i>Balanç del pla</i>	263
3.3. La planificació integrada del litoral	271
3.3.1. <i>De la ICZM al Pla Estratègic del Litoral Metropolità</i>	274
3.3.2. <i>Els nous instruments normatius de gestió del litoral: el PDUSC</i>	282
4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS	288
VI GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS RURALS EN CRISI: LA SERRA DEL CADÍ AL PIRINEU CATALÀ	293
1. INTRODUCCIÓ	294
1.1. Justificació de l'àmbit d'estudi	294
1.2. Marc geogràfic	296
2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS I: DESPOBLAMENT I CANVI DE MODEL TERRITORIAL	298
2.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència	299
2.2. La irrupció del model fordista i el procés de declivi rural i despoblament	305
2.2.1. <i>Les causes i característiques de l'èxode</i>	305
2.2.2. <i>Dinàmiques generades sobre el territori</i>	308
2.3. El model territorial actual i el problema del despoblament de cara al futur	319
2.3.1. <i>Demografia i societat en l'actualitat</i>	320

2.3.2. <i>Les activitats econòmiques de l'actual model</i>	326
3. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS II: MÉS REPTES PER AL GOVERN DEL TERRITORI	333
3.1. La metropolitanització del Pirineu. La fi d'un món rural?	333
3.2. La dotació d'infraestructures i equipaments	341
3.3. A mode de recapitulació: tendències de cara al futur	348
4. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES INNOVADORES PER AL PIRINEU CATALÀ	351
4.1. El nivell local: Municipis, comarques i diputacions	352
4.1.1. <i>La planificació municipal: El debat entre la subsidiarietat i la reforma municipal</i>	352
4.1.2. <i>Els consells comarcals: Dels Plans Comarcals de Muntanya a la Planificació Estratègica Comarcal</i>	356
4.1.3. <i>Les diputacions: El cas de la XMBO</i>	362
4.2. Les polítiques de la Generalitat	364
4.2.1. <i>El Parc Natural del Cadí-Moixeró</i>	364
4.2.2. <i>La planificació estratègica al Pirineu Català: De les «Bases» al Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran</i>	369
4.3. Iniciatives desplegades o recolzades per la UE	378
4.3.1. <i>La Comunitat de Treball dels Pirineus</i>	378
4.3.2. <i>La iniciativa LEADER davant el nou període de programació</i>	380
5. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS	384
VII GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS EMERGENTS: LA REGIÓ URBANA DE VALÈNCIA	389
1. INTRODUCCIÓ	390
1.1. València i la seva àrea d'influència: evolució de la seva planificació territorial	390
1.1.1. <i>Evolució administrativa fins la postguerra. Anàlisi de la ciutat viscuda</i>	390
1.1.2. <i>La conformació de l'espai metropolità: Gran València, Plan Sur i CMH</i>	396

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS	407
2.1. Qüestions prèvies	407
2.1.1. <i>Quin nom?</i>	407
2.1.2. <i>Quin territori?</i>	409
2.1.3. <i>Quines dinàmiques?</i>	422
2.2. El canvi de model territorial de la RMV: de la ciutat administrativa i industrial a la ciutat -espectacle quaternària i logística	424
2.3. Processos de dispersió i desconcentració urbana. La metropolitanització del territori: el preu de l'habitatge com a base per al model territorial metropolità	430
2.3.1. <i>El mercat de l'habitatge a la Regió Metropolitana de València</i>	431
2.3.2. <i>Les "formes" de l'expansió urbana: creixement radial i dispersió residencial</i>	435
2.3.3. <i>El preu de l'habitatge com a motor de dinàmiques territorials</i>	443
2.4. Cohesió social: la nova ciutat multicultural	449
2.5. Sostenibilitat del medi ambient i protecció del paisatge	455
2.5.1. <i>L'Horta i la destrucció del "Lloc"</i>	458
2.5.2. <i>L'albufera: Parc natural, espai productiu o jardí urbà?</i>	465
3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES DE PLANIFICACIÓ INNOVADORES A LA RMV	472
3.1. L'escassetesa d'iniciatives innovadores. La governabilitat de la metròpoli	472
3.2. Les estratègies de València	475
3.2.1. <i>El Pla Estratègic València 2015</i>	475
3.2.2. <i>El Pla Estratègic de l'Autoritat Portuària de València</i>	486
3.2.3. <i>El Pla d'Acció Territorial de l'Horta</i>	497
4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS	507
VIII GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A ESPAIS RURURBANS DINÀMICS: EL LITORAL D'ALMERIA-MÚRCIA	515
1. INTRODUCCIÓ	516
1.1. Justificació de l'àmbit d'estudi	516
1.2. Marc geogràfic	518

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS : TRANSFORMACIONS TERRITORIALS PROFUNDES AL NOU « SUNBELT »	520
2.1. El procés d'urbanització i la incipient "urbanització": Del despoblament i declivi rural al redescobriments del Litoral d'Almeria - Águilas	521
<i>2.1.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència: el cicle agrícola</i>	522
<i>2.1.2. Model territorial industrial: el cicle miner i despoblament selectiu</i>	525
<i>2.1.3. Model territorial actual: la redescoberta del Litoral d'Almeria - Águilas</i>	535
2.2. El model territorial de l'agrobusiness	545
2.3. L'aigua a Almeria i Múrcia: el conflicte permanent	556
3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES INNOVADORES	564
3.1. L'Ordenació del Territori del Levante Almeriense	567
<i>3.1.1. El Pla d'Ordenació Territorial del Levante Almeriense</i>	567
<i>3.1.2. El Pla Estratègic del Levante Almeriense</i>	574
<i>3.1.3. El projecte C.A.M.P. de l'O.N.U</i>	582
3.2. El govern del territori a espais naturals: el parc natural del Cap de Gata-Níjar	586
<i>3.2.1. Respostes per al govern del territori a un espai natural</i>	587
<i>3.2.2. Notes sobre el govern efectiu del territori</i>	593
3.3. Els partenariats públics-privats a l'Arc Mediterrani Espanyol	603
<i>3.3.1. El món POLARIS o el "show de Truman": la retirada de l'Estat - Nació</i>	604
<i>3.3.2. La cooperació públic-privada a l'Actuació d'Interès Regional de la Marina de Cope</i>	610
<i>3.3.3. La cooperació públic-privada en política d'infraestructures: l'autovia Cartagena - Vera</i>	617
4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALES	623
IX CONCLUSIONS GENERALS I NOUS PLANTEJAMENTS DE FUTUR	627
1. CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LES DINÀMIQUES TERRITORIALS: VELLES LÒGIQUES MÉS CRÍTiques	629

2. CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LA PLANIFICACIÓ I GOVERN DEL TERRITORI:	
NOVES RESPOSTES A DEBAT	635
2.1. Sobre la planificació del territori	635
2.2. Sobre el govern del territori	641
3. EPÍLEG: NOUS PLANTEJAMENTS DE FUTUR, DOS EXEMPLES	645
X BIBLIOGRAFIA I FONTS	659
1. BIBLIOGRAFIA	660
2. FONTS	678
ANNEX I: RELACIÓ DE PERSONES ENTREVISTADES	680
ANNEX II : ADMINISTRACIONS I ORGANISMES PRESENTS AL LITORAL DE LA RMB	681
ÍNDEX DE QUADRES I FIGURES	684

“El capital, mitjançant la seva supremacia estructuralment assegurada, continua sent la força extraparlamentària per excel·lència, dominant-lo al seu capritx”

István Mészáros, 1999

“Si volem que tot continue com està, es precis que tot canvie. Una d'eixes batalles en les quals hom lluita fins que tot queda com estava abans”

Giussepe Tomasi di Lampedusa, 1958

I PLANTEJAMENT DE LA RECERCA

1. QÜESTIONS BÀSIQUES

1.1. Introducció al problema: L'ocàs dels déus. Funeral per la mort de les certeses

L'any 1979 els periodistes soviètics M. Vasíliev i S. Gúschev escrivien un llibre anomenat "Reportatge des del Segle XXI". Aquesta obra, asseguraven els autors, no era una crònica periodística, sinó un llibre de caràcter científic amb pronòstics exactes sobre el desenvolupament de diferents branques de la ciència i la tècnica en el futur en el qual intervenien mig centenar de grans savis russos de totes les especialitats científiques. Així, preguntat l'acadèmic Volflóvich sobre els límits en l'increment de població a la terra, respongué sense vacil·lar que les possibilitats de la ciència per augmentar les forces productives de la Terra eren il·limitades, referint-se a la producció d'aliments i posant com a exemple l'enorme augment en la productivitat del cotó a Àsia Central. "La ciència i la indústria química contemporània refuten la teoria de Malthus", assegurava. Per altra part, l'acadèmic Tscherbakóv opinava que l'estructura de la terra és criticable des de distints angles, ja que no és gens afortunada la distribució en la seua superfície de la calor o dels recursos naturals. "És amplament conegut", afirmava, "el projecte dels científics soviètics de construir un gran dic a l'estret de Bering i així alterar les corrents fredes procedents de l'oceà Glacial Àrtic i d'igual manera es podria tallar amb un altre dic l'estret de Gibraltar, guanyant per al Mediterrani enormes regions de terres de gran fertilitat" (VASÍLIEV, M. I GÚSCHEV, S., 1979).

Fa a penes dues dècades vivíem encara en un món ple de certeses, hi havia una gran fe en l'ésser humà i en la seva capacitat per dominar la natura, com acabem de veure. Es tractava d'un món dividit en dos blocs ideològics, econòmics i militars contraposats on la raó de ser de cadascú era mostrar-se superior en totes les batalles: ideològiques, armamentístiques, científiques, econòmiques etc. Tota la terra era un gegant tauler d'escacs per a les dues superpotències dividit entre una sèrie de països pobres i països rics que se situaven sota el paraigües d'una o altra superpotència. Aquests països estaven basats en una idea de nació legitimada i compartida per gran part de les seues societats, tant a les colònies africanes que havien accedit a la independència, com als països iberoamericans amb unes estructures institucionals precàries però prou assentades i fins i tot a la vella Europa dels estats – nació, nacions sense estat i estats plurinacionals. Tota decisió responia a una lògica i uns interessos generals, i per satisfer els objectius de la nació, la planificació era l'eina més útil. Vora un trentena de països es

regien amb una economia planificada, mentre que al món occidental, malgrat l'ofensiva neoliberal contra l'Estat i la planificació, aquesta tenia un paper molt destacat en els països que tenien un Estat de Benestar i un sistema democràtic consolidat.

En uns pocs anys i coincidint amb la fi de la guerra freda i caiguda del mur de Berlín, les societats capitalistes avançades han patit una sèrie de canvis socials, econòmics, tecnològics, polítics i culturals profunds que han impregnat totes les esferes de la societat. Tots aquests canvis han estat profusament debatuts per filòsofs, politòlegs, sociòlegs, geògrafs, economistes i molts altres estudiosos de les ciències socials. En tots aquests debats hi ha molts temes emergents com la irrupció d'una nova era, l'era de la informació i la globalització, la crisi dels Estats-Nació i el renaixement de les identitats, la crisi de la democràcia representativa, les relacions entre Estat i mercat, les desigualtats nord-sud quatre dècades després de l'inici de les descolonitzacions o la greu amenaça d'una crisi ambiental mundial per les múltiples agressions patides per la natura sobretot a les darreres dècades etc. Tots aquests canvis semblen estar manifestant l'entrada en un nou cicle capitalista en el qual les velles lògiques del sistema continuen funcionant, però en un context prou diferent al del capitalisme industrial o productivista i amb una cosmovisió també diferent a la que tenien els científics soviètics a finals dels setanta sobre el futur de la humanitat. Els grans déus del segle XX com la superpotència de l'URSS (i la d'EE.UU. afegirien alguns), els antics imperis colonials, algunes institucions internacionals com l'O.N.U. o el pacte de Varsòvia estan en decadència o han desaparegut. Ja no hi ha tantes certeses ni conviccions com hi havia fa a penes unes dècades. Vivim en un món globalitzat, dominat per una "geopolítica del caos" on hi ha una sensació de pèrdua de control (ROMERO, J., 2006, p. 107) i de gran inseguretat i incertesa.

Tot açò té un reflex molt clar en la manera de governar el territori, tant a escala local com a escala global. Moltes coses han canviat, però no el sistema econòmic imperant: el capitalisme. Aquest és l'objecte central de la tesi: l'estudi del govern del territori en el nou cicle capitalista que s'inicia amb la globalització i l'era de la informació i del postmodernisme, que es diferencia de l'era industrial i del paradigma modern, en el qual s'inscriu plenament el text amb el qual hem començat aquesta introducció.

Aquesta és una qüestió de gran complexitat que es pot afrontar de moltes maneres i des de molts enfocaments. En el nostre cas i a partir de la nostra formació com a geògrafs volem estudiar en el govern del territori no un o altre sistema polític de govern o ni tan sols l'experiència d'un govern concret, sinó més bé diferents formes de governar i planificar en un àmbit geogràfic concret. Seguint amb el que es perfila com una de les tesis d'aquest treball (la crisi de moltes formes políticoadministratives com Estats o altres entitats), ens centrem sobre un espai poc definit, per seguir amb la tesi de les incerteses, que no correspon amb cap regió o Estat: L'Arc Mediterrani Espanyol.

1.2. Hipòtesi , objectius de la tesi i definicions

El present treball parteix d'una pregunta molt oberta i senzilla, que és tal i com deu començar qualsevol recerca científica:

Què hi ha hui de nou en la planificació i govern del territori i quins efectes té això que hi ha de nou?

Tenim el què i el quan, però encara falten l'on, com i per què, que anirem desgranant a poc a poc en aquesta introducció. En primer lloc podem aprofundir un poc més en el què a partir de tres qüestions més que aclareixen unes quantes coses en quant a què busquem en aquesta recerca:

Amb el nou escenari de la globalització i l'era de la informació, què ha canviat en el territori?

Davant aquest nou context s'han adaptat o canviat les estructures i cultures de govern?

Quines respostes s'estan donant i quins efectes tenen ?

Per tal de respondre a les preguntes que ens acabem de fer, proposem una hipòtesi general. La verificació d'aquesta hipòtesi constitueix la meta general d'aquest treball:

Europa està experimentant una transició cap a la societat de la informació, dins de les velles lògiques del capitalisme, la qual cosa comporta el reforçament i l'evolució d'antigues dinàmiques territorials que semblaven superades, i l'aparició d'algunes noves. Es tracta d'una transició que afecta profundament l'estructura socioeconòmica i equilibri ambiental dels territoris, la manera de governar-los i fins i tot d'estudiar-los. Davant d'això, es donen noves respostes, els efectes de les quals, en línies generals i en comparació amb altres àmbits territorials, han estat fins al moment poc significatius en comparació amb els recursos dedicats, i la necessitat de canvi que l'actual context geopolític, ambiental i econòmic requereix.

Per poder arribar a aquesta meta necessitem una sèrie d'objectius operatius que enunciem tot seguit:

- Establir un marc teòric que reculli algunes de les teories socials que defenen el trànsit actual cap a una era de la informació o postindustrial. Aquest marc teòric estarà centrat tant en els canvis que aquest trànsit comporta sobre el propi territori com en la manera de conceptualitzar-lo i estudiar-lo.
- Fer una anàlisi d'algunes de les grans dinàmiques territorials que són crítiques per al futur de l'Arc Mediterrani, i Espanya per extensió, les quals incideixen sobre els tres grans objectius de la sostenibilitat: la cohesió social, la competitivitat econòmica i la protecció del patrimoni i del medi ambient.
- A partir de les anàlisis de dinàmiques territorials i de l'estudi de l'entramat jurídic existent a les diferents comunitats autònomes que conformen l'Arc Mediterrani, debatre fins quin punt estan transitant i adaptant-se els diferents territoris al nou cicle capitalista del paradigma informacional.
- Avaluar comparativament si noves i velles estructures de govern i instruments de planificació són hui en dia efectius per gestionar satisfactòriament les dinàmiques territorials analitzades i aventurar quins són els factors que poden estar incidint en l'èxit o fracàs d'una determinada iniciativa.

En definitiva volem analitzar quines noves respostes s'estan donant des de les distintes administracions del territori per afrontar velles dinàmiques territorials crítiques com el despoblament rural, la dispersió i explosió urbana, la crisi industrial i del sector primari, l'esgotament del recurs aigua, la depredació del litoral i la pèrdua de paisatges, entre d'altres a unes àrees d'estudi que es poden considerar com a representatives de tots els

tipus de territoris que podem trobar hui en dia a l'Arc Mediterrani. Aquest és l'àmbit d'estudi escollit, un dels espais puntals en el desenvolupament econòmic a Espanya, que no correspon, com ja hem exposat abans amb cap delimitació administrativa concreta ni Estatal ni regional. Amb el mínim possible de casos d'estudi tractem d'abastar un àmbit tan heterogeni com és el litoral que recorre Catalunya, País Valencià, Múrcia i Andalusia.

Devem apuntar també algunes idees sobre el "com" i aclarir conceptes emprats. En tot procés de construcció d'un discurs científic no es pot partir del no res i començar l'argumentació sense acotar un poc els conceptes que anem a emprar contínuament durant el treball o adoptar unes convencions sobre les quals poder començar l'argumentació.

Així, el nucli de la recerca es troba en la relació entre dues paraules clau: "territori" i "govern". La metodologia general que emprarem serà per tant l'anàlisi de territoris, governs i polítiques per complir els objectius establerts més amunt.

Entenem "territori" com un espai – sistema hol·lístic, resultat de la interacció continuada entre home i natura, com una entitat viva en continua transformació, però també fràgil i amb característiques específiques en cadascuna de les seues unitats (ecosistemes o paisatges), les quals li confereixen un valor de recurs no renovable.

Parlem al llarg del treball de "dinàmiques territorials", és a dir, processos de canvi profunds, socials i econòmics, amb moltes dimensions i una plasmació molt clara i profunda sobre l'espai, el territori. Aquestes dinàmiques territorials són generades per unes "forces motrius" que responen a les velles lògiques del sistema capitalista, renovades i reactivades amb el nou paradigma informacional.

Per altra banda fem el terme "govern" en el sentit més pràctic del terme, entès com a gestió a partir de decisions preses en un determinat sistema institucional, que tenen un impacte directe sobre el territori i els seus fluxos (d'energia, aigua, fauna, flora, persones, capitals, mercaderies, informació etc.). Parlem de planificació com una eina en el govern del territori, però també de govern en sí mateixa, perquè en algunes ocasions,

més que estudiar un instrument de govern, analitzarem la forma de governar en general, a un territori concret.

Per últim, a partir de la consideració de gestió innovadora com a un conjunt de modes de parlar i actuar sobre el territori que en el context en el qual ens movem ha estat poc explorat, s'han assumit com a plans o experiències innovadores en ordenació del territori aquests tipus:

- Plans Territorials Supramunicipals Estratègics.
- Plans Territorials Supramunicipals Integrals.
- Plans Territorials Transfronterers.
- Plans de Gestió Integrada del Litoral
- Qualsevol altre pla on destaque la cooperació territorial, l'aplicació dels objectius de l'ETE o que tracte aspectes del territori poc estudiats com el paisatge, el litoral o algunes àrees rurals.

1.3. Justificació de la recerca i del seu disseny

En aquest apartat comentem breument la justificació, el per què d'aquest treball i com anem a estructurar-lo, de quina manera es dissenyarà per tal de poder abordar satisfactòriament els objectius que acabem d'esmentar.

Estem en un moment on es publica molta literatura sobre canvis, revolucions, involucions, nous escenaris, nous desafiaments d'ordre social, polític, cultural, econòmic, psicològic, ambiental etc a partir de la globalització i l'era de la informació. Hom pot trobar hui en dia a qualsevol llibreria una gran varietat d'assajos més o menys divulgatius o científics sobre aquests temes. Per altra banda també hi ha una gran quantitat d'estudis sobre govern i planificació del territori tant a nivell més abstracte des del punt de vista jurídic, financer, polític o filosòfic com més aplicat a casos concrets en escales locals o regionals o bé estats de la qüestió o estudis de grans tendències a nivell nacional o supranacional. Tanmateix, no hi ha quasi estudis que aborden des del punt de vista del territori i de manera integrada i resumida com s'estan plasmant aquests canvis en el territori i com s'està reaccionant a partir de diverses administracions. En aquest treball abordem un exercici complex que és l'adopció d'un enfocament vertical, des del

món de les idees fins la realitat quotidiana d'una ciutat o la gestió d'un govern local. Per una banda incorporem un capítol teòric fonamentat en els principals autors que parlen dels grans canvis socioeconòmics, polítics, culturals i espacials que comporta la globalització i tot seguit passem a analitzar aquests canvis a partir de casos d'estudi.

Abans d'aprofundir en la nostra àrea d'estudi introduïm un primer cas d'estudi a un context completament diferent com és l'alemany. Es tracta d'un estat federal amb 16 estats regionals, 140 ministeris, 5.500 caps de departament o secció, 250.000 expedients als jutjats i 46.000 lleis vigents, Alemanya o la "República de l'Intercity" podia oferir-nos des del punt de vista de l'estudi de dinàmiques i governança territorial moltes idees als interrogants plantejats, donat que en molts aspectes de governança territorial, Espanya presenta estructures, problemes i desafiaments similars .

Aquest "Estat bloquejat" o "societat bloquejada" en paraules de Giddens (GIDDENS, A. 2007, p. 53-55) és un autèntic laboratori d'OT a nivell europeu, molt adient per comparar amb Espanya. Presenta el problema de tenir una escala regional de planificació que té la major part de competències urbanístiques i de planificació territorial i un nivell federal que s'encarrega bàsicament de coordinar els diferents sistemes regionals de planejament dels Länder entre sí i d'establir mecanismes de cooperació territorial amb països fronterers, així com oferir suport tècnic i elaborar informes mitjançant l'Oficina Federal d'Ordenació i Estudi del Territori (LLEI FEDERAL D'ORDENACIÓ DEL TERRITORI, R.O.G. 1.1.1998, art. 18). Com a bressol a més de l'ordenació del territori a Europa ens semblava molt oportú incloure un primer capítol sobre una de les regions metropolitanes alemanyes més importants, la del Rin – Ruhr, amb la finalitat de poder analitzar comparativament l'eix Mediterrani.

L'àrea central d'estudi, no obstant, ha estat l'Eix Mediterrani Espanyol. Es podria haver fet una anàlisi a nivell de tot l'Estat, però el nostre interès era que es poguera fer una anàlisi més acotada en l'espai que permetera treballar a escales locals, parlant amb actors locals, metropolitans i regionals, i fer això per a tot l'Estat hauria sigut simplement inabastable per a aquest exercici de recerca. Per altra banda a l'apartat de teoria es parla de l'emergència de les xarxes de ciutats i les metròpolis com nous actors internacionals sobre els Estats i regions, i seguint aquesta lògica ens hem volgut centrar en l'anàlisi d'una xarxa incipient de ciutats com és l'Eix Mediterrani. Un dels

problemes immediats és la delimitació d'aquest eix, aspecte que discutim al llarg del text, però en principi vam incloure totes les Comunitats Autònomes amb litoral mediterrani excepte Balears que seria un cas especial.

El problema major era quins territoris seleccionar d'aquesta enorme i heterogènia àrea per tal que aquests foren representatius i poder tractar d'establir alguna conclusió generalitzable. A partir de la consulta de treballs de caracterització funcional i territorial a Espanya com el de Troitiño (TROITIÑO, M.A et al., 2002) i tenint en compte les argumentacions seguides a l'apartat de teoria sobre les relacions entre espais rurals i urbans vam optar finalment per seleccionar quatre àrees d'estudi ben diferents per tal de tenir un ventall el més ample possible de tipologies de territoris.

ÀREA D'ESTUDI	CARACTERITZACIÓ FUNCIONAL
Serra del Cadí (Lleida /Barcelona)	Àrea muntanyenca rural regressiva però amb un cert dinamisme i potencial mediambiental i cultural
Litoral Almeria – Águilas (Almeria / Múrcia)	Àrea rururbana litoral dinàmica de vitalitat agrària i expansió de la multifuncionalitat
Regió Urbana de València	Regió metropolitana de grandària mitjana en procés de consolidació
Regió Urbana de Barcelona	Regió metropolitana de grandària important consolidada

Figura 1: Tipologia de territoris seleccionats.

Des d'una escala qualitativa, hem analitzat el territori des d'àrees més rurals i allunyades dels grans centres econòmics i urbans fins a territoris més urbans, urbanitzats i globalitzats. Com a primera àrea d'estudi es va escollir la Serra del Cadí, com una àrea rural muntanyenca típica del rerepaís mediterrani però al mateix temps amb una important riquesa en plans, iniciatives i experiències innovadores de govern i amb un debat de reorganització territorial en el transfons. En segon lloc analitzem la Regió Metropolitana de Barcelona. Es tracta de la principal aglomeració urbana del Mediterrani Espanyol que reuneix més del 70% de la població catalana amb una economia creixentment internacionalitzada, no cal justificar la seva inclusió en un treball d'aquestes característiques. A banda de tot això és la primera ciutat espanyola

juntament amb Bilbao que va comptar amb un instrument de planificació de caràcter estratègic.

Tampoc podia faltar en aquesta anàlisi el cas de la Regió Urbana de València, una àrea amb una “ciutat real” que ha viscut un intens creixement als darrers anys, tant com a ciutat així com a regió metropolitana, però amb una grandària demogràfica menor que la de Barcelona. Com a segon nucli urbà de l'Eix Mediterrani i capital autonòmica, calia incloure-la també com a cas d'estudi.

Per últim volíem dedicar un cas d'estudi a un espai intermedi, ni rural ni urbà, el que a l'apartat de teoria anomenen espai entreciutats. A més volíem que es tractés d'un espai litoral que tingués al mateix temps característiques de les dinàmiques territorials que experimenta qualsevol espai litoral mediterrani, però a més que tingués algun caràcter específic i innovador. L'espai seleccionat va ser la Costa d'Almeria a Águilas, entre Múrcia i Almeria. Podríem haver seleccionat espais més estudiats com la Costa del Sol, Costa Brava o Costa Blanca, però ens semblava interessant introduir un cas d'estudi poc conegut com és el d'Almeria, un espai que ha patit també unes enormes transformacions socioeconòmiques en pocs anys. En definitiva es tracta de distintes experiències que en el cas espanyol afegeixen a més la singularitat de què la major part de les competències en política territorial corresponen amb parlaments autonòmics que han tingut majories diferents. Al següent mapa mostrem totes les àrees d'estudi seleccionades.

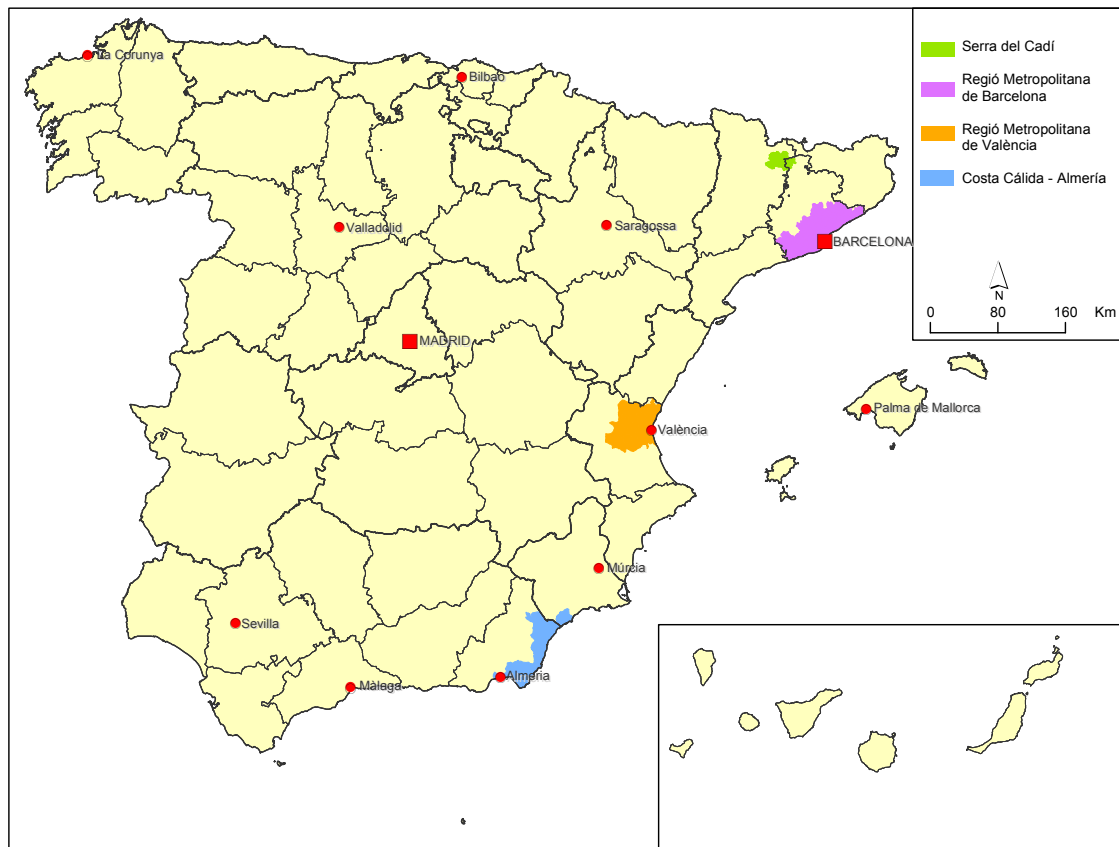

Figura 2: Mapa de situació de les àrees d'estudi. Font: Elaboració pròpia

2. METODOLOGIA

2.1. Bases metodològiques

Com a metodologia emprada per l'elaboració d'aquest treball hem contemplat tres bases. En primer lloc la consulta i anàlisi de diferent literatura de referència per treballar adequadament alguns apartats com el marc teòric o l'anàlisi de dinàmiques territorials, que requereixen d'un cert bagatge teòric. La lectura i anàlisi de les legislacions bàsiques en matèria sobretot territorial a nivell autonòmic que és qui ostenta la majoria de les competències en polítiques territorials, amb alguna breu menció a altres legislacions afins com les d'urbanisme i del sòl junt amb la consulta d'unes quantes obres de referència, han sigut les bases de partida del treball.

La segona base emprada ha estat la consulta i anàlisi de fonts estadístiques i cartogràfiques amb la qual hem elaborat taules, algun tractament estadístic bàsic i anàlisi de regressions a partir del programa Excel i cartografia per tal de recolzar el

discurs i l'anàlisi territorial realitzada, tant en l'apartat de les dinàmiques territorials com en el de l'anàlisi de polítiques i plans. Les principals fonts estadístiques han sigut l'I.N.E. (Instituto Nacional de Estadística) i els instituts d'estadística autonòmics (Idescat de Catalunya, IVE de la Comunitat Valenciana, CERM de Múrcia i IAE d'Andalusia). Com a fonts estadístiques complementàries s'han emprat l'Anuari Social i Econòmic de La Caixa, l'Enquesta d'Equipaments i Infraestructures Locals i altres bases de dades que se citen en cada cas. La cartografia s'ha realitzat a partir dels programes de S.I.G. Miramón i ARCGIS 8.0 i 9.0. Les principals fonts cartogràfiques emprades han segut els següents:

- Institut Cartogràfic de Catalunya
- S.I.M.A. (Servei Interactiu de Mapes Ambientals del Departament de Medi Ambient i Habitatge).
- Institut Cartogràfic València
- Servidor de Cartografia Temàtica Territorial de la Comunitat Valenciana (Conselleria de Territori, Medi Ambient, Aigua, Urbanisme i Habitatge).
- Sistema de Información Territorial de la Región de Murcia.
- Navegador Interactivo. Geografía y Paisajes de Andalucía (Consejería de Medio Ambiente).
- Infraestructura de Datos Espaciales de España.

A banda d'aquestes, s'han emprat moltes més fonts cartogràfiques i estadístiques que consten a l'apartat de fonts.

En tercer lloc s'han realitzat diversos treballs de camp amb la funció per una banda d'elaborar estadístiques pròpies i per l'altra de recaptar informació per elaborar els apartats centrals del treball sobre anàlisi de polítiques territorials innovadores. El treball de camp ha consistit en l'observació directa sobre allò del qual s'escriu (al cas del Pirineu es van visitar la trentena de nuclis que conformen l'àrea d'estudi). Així mateix s'han realitzat enquestes en profunditat a una sèrie de tècnics i experts en polítiques territorials i urbanes que detallem més al següent punt. Per tant les bases metodològiques se centren en tècniques qualitatives, però tampoc hem deixat d'emprar en moments puntuals tècniques quantitatives. Aquestes s'han centrat sobretot en el tractament estadístic de dades recollides al treball de camp o fonts estadístiques

disponibles per tal d'elaborar índexs, taxes i mostrar-les mitjançant cartografies que corroboren l'argumentació seguida al discurs.

Per tal de sintetitzar un poc la metodologia i fonts emprades en cada part del treball, hem elaborat un quadre que resumeix la metodologia que s'ha emprat en cada capítol d'aquesta recerca i quines han segut les fonts genèriques on hem trobat la informació necessària per tal de recolzar el nostre discurs:

FASE	METODOLOGIA	FONTS
Marc geogràfic Marc legislatiu general → Planificació. tradicional normativa	- Consulta de bibliografia i butlletins oficials	- Literatura - Legislació - Informes tècnics
Selecció de dinàmiques territorials	- Consulta de bibliografia i fonts - Observació directa	- Literatura - Legislació - Diaris - Informes tècnics
Anàlisi de dinàmiques territorials	- Consulta bibliografia i fonts - Observació directa - Enquestes - Anàlisi de dades espacials i Estadístiques - Elaboració de cartografies	- Literatura - Informes tècnics - Estadístiques - Cartografia - Enquestes - Diaris
Selecció d'iniciatives de planificació i govern	- Consulta bibliografia i legislacions - Entrevistes en profunditat a actors clau	- Literatura - Informes tècnics - Tractament d'entrevistes
Anàlisi d'iniciatives	- Anàlisi de legislacions i bibliografia - Entrevistes en profunditat a actors clau - Enquestes - Anàlisi de dades espacials i estadístiques	- Literatura - Informes tècnics - Entrevistes - Tractament d'enquestes

Figura 3: Metodologia i fonts d'aquest treball

2.2.Sobre les enquestes i entrevistes: característiques i univers

Com hem precisat abans, aquest treball ha comptat també amb informació de camp a partir de l'observació directa i de la realització d'enquestes i entrevistes per tal de recollir opinions i informació sobre un territori o pla concret.

Al llarg del treball s'han realitzat diverses rondes d'entrevistes i enquestes::

- Enquesta presencial de població i activitats a una desena d'habitants de la Serra del Cadí (Berguedà, Alt Urgell i Cerdanya).
- Enquesta en línia a 50 tècnics d'urbanisme i medi ambient de municipis litorals de la Regió Metropolitana de Barcelona.
- Entrevistes en profunditat a diferents tècnics i experts en planificació territorial de Catalunya, Andalusia i País Valencià.

En el cas del Pirineu, l'elaboració d'una enquesta pròpia de població ha segut una de les tasques més costoses i ha respost a la necessitat de tindre una idea aproximada d'alguns paràmetres bàsics com els recomptes de població real i les activitats econòmiques reals que es desenvolupen sobre el territori, ja que la realitat i els censos i padrons actuals consultats han mostrat unes diferències tan grans que gairebé ens atreviríem a deixar-los de banda en les anàlisis per la seva escassa veracitat. A causa del fenomen dels empadronaments atípics, ens trobem als censos molts més habitants i activitats de les que realment hi ha, una distorsió tan gran que ens ha obligat a adoptar una metodologia i a fer un treball de camp específic per tindre una idea dels habitants reals que hi ha. Per una banda, aquesta metodologia ha consistit a preguntar directament en diferents nuclis poblacionals, és a dir, fer com una mena de cens propi i per l'altra hem adaptat la metodologia emprada per alguns treballs recents sobre aquest camp com el de Sabater (SABATER, A.; 2004), el qual tracta d'esbrinar la població real tractant de mesurar els empadronats atípics, és a dir, persones que per motius fiscals, d'estudis o sentimentals bàsicament, estan empadronades en un municipi on no hi resideixen la major part de l'any i restant-los a la població censada. Poden ser joves que estudien fora, gent gran que viu amb la família a un altre municipi, famílies que es donen d'alta en un municipi per avantatges fiscals en habitatge secundari, peatges, permisos de caça, abonaments d'esquí... Adoptant la definició de Sabater d'empadronat atípic (un individu que segons

l'estadística de població manté una distància entre el lloc de residència teòrica i el lloc de treball o estudi superior als 60 minuts) (SABATER, A.; 2004, p. 22), hem fet un recompte propi d'empadronats atípics a la nostra àrea d'estudi per completar junt amb el recompte físic, els habitants que veritablement resideixen la major part de l'any al territori.

En segon lloc es va fer una enquesta en línia a uns cinquanta càrrecs tècnics i polítics locals a les àrees d'urbanisme i medi ambient dels municipis que pertanyen als 27 municipis que formen part de l'Associació Pla Estratègic Litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona amb una finalitat concreta: conèixer de primera mà l'opinió d'aquests tècnics sobre l'aplicació de nous instruments de planificació territorial com el propi pla estratègic així com del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner I i II. Malauradament, a aquesta enquesta només van contestar 9 tècnics, és a dir, un 18% de la mostra escollida.

A banda de les enquestes es van realitzar 16 enquestes en profunditat. La duració de les enquestes va variar entre els 40 minuts i l'hora i mitja i els temes a tractar van ser l'opinió sobre l'èxit o fracàs d'una determinada política o pla territorial o l'avaluació de l'acció de govern d'una determinada administració a les diferents àrees d'estudi escollides. L'univers dels enquestats agrupa a actors polítics, tècnics de l'administració local i regional, càrrecs empresaris i experts acadèmics. A l'annex primer hi ha la llista de totes les persones entrevistades.

2.3. Limitacions de la recerca

Malgrat la seua extensió, aquest és un treball de síntesi, entre l'anàlisi regional i l'avaluació de polítiques públiques referides al govern del territori, entre la reflexió teòrica i l'estudi comparatiu on tractem de donar una visió geogràfica integradora a partir d'un esquema i una metodologia quasi idèntica per als diferents casos d'estudi que abordem. Som conscients de què aquest treball presenta moltes limitacions que cal remarcar des del principi. En primer lloc amb el disseny escollit hi ha molts temes que deixem d'analitzar, en especial polítiques i lleis urbanístiques que també tenen incidència territorial, o plans sectorials a nivell estatal o autonòmic. En segon lloc amb la tria que hem fet de casos d'estudi resulta molt arriscat poder fer generalitzacions per a

tot l'Arc Mediterrani. Hi ha grans espais com Castelló, Alacant, la Costa del Sol, les Terres de l'Ebre o el Mar Menor d'enorme interès que no apareixen en aquest treball, a l'igual que tampoc es fa cap menció a les Illes Balears. Tampoc ens hem entretingut massa en definir i caracteritzar l'Eix Mediterrani i mostrar una anàlisi territorial general abans d'entrar a parlar detalladament a escales més locals.

Per altra banda aquest és un treball que analitza en alguna ocasió documents i plans que potser no estan encara aprovats. Això té l'avantatge d'assegurar el seu caràcter innovador en alguns casos, però el gran risc d'equivocar-nos en molts dels judicis o que en poc de temps el treball quede desfasat, bé per la necessitat d'actualitzar els continguts, o bé perquè alguna de les iniciatives comentades mai van veure la llum. A aquest treball per tant hi ha una sèrie d'elements metodològics que el fan diferir d'altres treballs sobre ordenació i govern del territori. En primer lloc no hi ha una anàlisi territorial de cada unitat d'estudi, hi ha una anàlisi de dinàmiques territorials a través de les quals volem aproximar-nos a la realitat d'un espai. En segon lloc no sempre s'estudien com hem dit estratègies o plans consolidats, sinó experiències noves, on la informació disponible fora dels cercles tècnics i polítics és a voltes quasi inexistent. Per últim es tracta d'un treball que tracta d'incorporar algunes innovacions conceptuals en geografia, com l'estudi dels sectors econòmics, la consideració no només dels censos oficials sinó també dels empadronaments atípics, la classificació de països dins del món globalitzat o la distinció entre rural i urbana, per totes aquestes raons pensem que pot resultar, malgrat les limitacions esmentades un exercici útil i pràctic.

Hem procurat analitzar processos i actuacions per aportar un millor coneixement sobre què canvia en el territori i per què, cap a on caminen els territoris i com s'està governant, però som conscients, seguint les paraules de Nietzsche, que aquesta veritat no és altra cosa que la forma més convenient d'error, una relació de certs errors contrastats amb altres de més antics i no una simple antítesi d'allò erroni. Es vol analitzar amb objectivitat científica plans i estratègies territorials, com a respostes dels governs dels territoris davant la globalització, però amb la consciència de què tota objectivitat científica no és més que un conjunt d'enfocaments crítics, dogmàtics i plens de prejudicis, i més encara en l'estudi de les societats.

II FONAMENTS TEÒRICS

En les línies següents exposarem les bases teòriques que sustenten les línies argumentals que anirem seguint al llarg del present treball de recerca sobre govern i planificació de dinàmiques territorials, i sobre les noves respostes a velles lògiques territorials en un context insosteniblement globalitzat. Aquest és el títol que se li ha donat al treball, amb l'ànim de sintetitzar al màxim el *leitmotiv* del mateix.

La construcció teòrica serà dividida en tres parts diferents: en primer lloc partirem del món abstracte de la teoria del sistema social de Castells, que és al seu torn una teoria sintètica de multitud de teories sobre les societats contemporànies, per exposar les arrels del canvi social cap a la societat del coneixement (LANE, R.; 1966), societat postcapitalista (DAHRENDORF, R.; 1959), postindustrial (BELL, D.; 1973), societat transicional de Clifford Geertz o societat informacional del mateix Castells (CASTELLS, M. 1997), uns canvis socials relacionats amb la crisi del liberalisme i del sistema mundial capitalista (WALLERSTEIN, I.; 1974). La primera part, per tant, explorarà quins canvis socioeconòmics i culturals han tingut lloc a les societats occidentals a les últimes dècades, que han donat lloc a un nou cicle capitalista. En segon lloc passarem del terreny de les teories socials al de l'argumentació pragmàtica. A partir d'aquesta transició, tractarem de comentar molt resumidament de quina manera està canviant tant el territori com el propi concepte de territori i els seus components, posant especial èmfasi en tres aspectes: les ciutats a diferents escales, els espais rurals, i una nova categoria que des de finals de l'època industrial comença a aparèixer amb força fins fer tremolar les clàssiques dicotomies entre camp i ciutat: els espais intermedis, intersticials que no són ni una cosa ni l'altra. Per últim parlarem del reflex d'aquests canvis en la pràctica planificadora i en el govern del territori, i de com l'entrada en escena del mode de desenvolupament informacional i la globalització, han imposat canvis i transformacions i readaptacions en el tradicional l'Estat-Nació així com en els ciments en què s'havia construït l'edifici de la ciència de l'ordenació del territori, i com aquesta s'ha readaptat. Així farem un breu recorregut sobre els canvis que comporta aquest mode de desenvolupament sobre els aspectes que ens interessin que són el territori i el seu govern i planificació en els distints contextos específics estudiats.

1. ELS SISTEMES SOCIALS AL SEGLE XXI

1.1. Transició cap a un mode de desenvolupament informacional

La font bàsica en la qual ens basem en l'exposició teòrica que ve a continuació són les obres de Manuel Castells de *La ciutat informacional* de 1995 i *L'era de la informació* publicada en tres volums per primer volta en 1997. Aquestes obres recullen gran part del pensament de Castells i nosaltres tractem de sintetitzar algunes bases en la figura 4, la qual ens serveix de punt de partida per a l'argumentació que seguirà. A l'esquema representat a la figura 4, les línies amb fletxa són relacions d'un concepte que dona lloc a un altre mentre que les línies sense fletxa són conceptes que indiquen una relació instrumental: un concepte a través o mitjançant un altre dona lloc a un procés. Per exemple el treball mitjançant la matèria dona lloc a la creació o fabricació del producte. Per últim la fletxa de punts indica la relació en la qual es basa la hipòtesi fonamental de Castells. Aquesta és que la interacció entre formes o modes de producció i modes de desenvolupament es troben en la base de la generació de nous processos espacials i socials. Aquesta tesi es complementa amb la que manté D. Bell que parla de què la font més important de canvi estructural en la societat (el canvi en els modes d'innovació, en la relació de la ciència amb la tecnologia i en la política pública) el constitueix el canvi en el caràcter del coneixement, que creix a un ritme exponencial, gràcies l'aparició i consolidació d'un mètode d'invenció, com comentarem més avant.

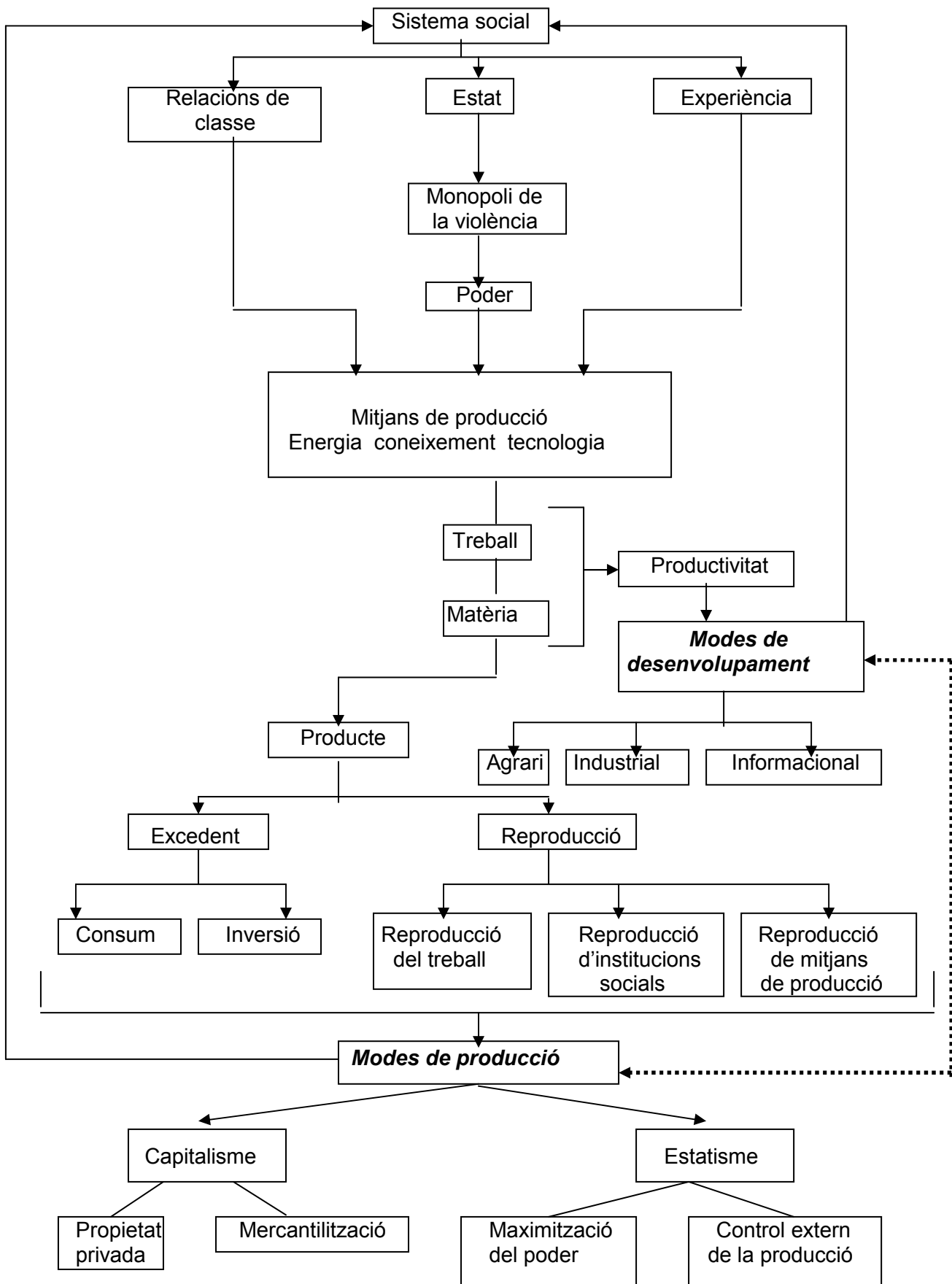

Figura 4: Els sistemes socials segons Castells. Font: CASTELLS (1995 i 1996).

A partir de l'esmentada hipòtesis Castells parteix del concepte de sistema social o societat en el qual es destaquen tres característiques clau: les relacions de producció entre classes, individus o estaments, el poder com a concepte definit a partir de la imposició de la voluntat d'uns éssers humans sobre altres, materialitzat en la figura de l'Estat ja que és l'organització que monopolitza la violència que empra tant contra les classes perilloses antisistèmiques del propi Estat com contra altres Estats competidors i per últim l'experiència que seria una característica inherent a l'ésser humà de cerca de la satisfacció de les seves necessitats i desitjos. Les relacions de classe, concepte provinent de la filosofia marxista, necessàriament comporten un repartiment desigual de la riquesa amb una apropiació per part del sector improductiu (burgèsia) de l'excedent o plusvàlua del sector productiu amb la utilització del poder i l'experiència per aconseguir tal fi. És important assenyalar que sense aquesta desigualtat o injustícia fonamental el sistema social que es configura a partir del mode de producció capitalista no funcionaria, perquè no estaria complint els objectius d'acumulació màxima de capital i coneixement a costa de la redistribució social del benefici. L'objectiu principal de les relacions de classe seria la producció, per a la qual cosa són necessaris uns mitjans amb més o menys importància depenent del mode de desenvolupament i de producció. Els principals ressenyats són l'energia, el coneixement i la tecnologia. En el cas del mode de desenvolupament informacional, el coneixement, la informació i la tecnologia són els materials essencials del nou procés de producció. La combinació entre els diferents mitjans de producció seria el treball que s'aplicaria sobre la matèria com a concepte abstracte que engloba a tots els elements de la natura per a aconseguir el producte o manufactura. En l'evolució dels mitjans de producció hi ha un procés clau que és el de mecanització que comporta l'inici de la mercantilització del treball, la qual cosa dóna pas al naixement de les classes socials i les unitats de consum proletàries, semiproletàries i burgeses (AGOSTO, P.; 2003, p. 30).

La relació entre el nombre de productes creats per unitat de treball seria la productivitat i aquest concepte és la base dels diferents modes de desenvolupament. En el cas de la societat informacional, la productivitat provindria de la innovació, mentre que la competitivitat de la flexibilitat. Maximitzar innovació i flexibilitat es converteixen en les principals metes de ciutats, països i grans empreses.

Els modes de desenvolupament són fórmules tecnològiques que empen el treball d'una determinada manera sobre una certa matèria per generar el producte amb un nivell determinat d'excedent. Castells parla de tres grans modes de desenvolupament al llarg de la història. El primer seria l'agrari en el qual l'agricultura seria el sector principal i la productivitat dependria sobretot del factor treball i terra. Quanta més terra treballada tinga una regió, més producte, productivitat i excedent podrà generar. Amb les revolucions industrials canviem totalment de mode de desenvolupament. Ara és la indústria el sector econòmic fonamental i per a augmentar la seva productivitat és vital l'aplicació de diferents fonts i tipus d'energia com l'aigua, l'electricitat, magnetisme, combustibles fòssils, vapor.... No obstant encara quedaria un tercer mode de desenvolupament que sorgeix a la segona part del segle XX. És el que denomina mode de desenvolupament informacional en el qual es produeix un gran trencament, perquè suposa que el factor fonamental és la informació o el coneixement. Ja les fonts d'energia i ni tan sols el factor treball són tan importants com aquest per a augmentar la productivitat del sector terciari que és el que ara mou una part important de l'economia. Aquest fet fa tremolar els fonaments del sistema social construït amb el mode de desenvolupament industrial amb les polítiques de l'estat de benestar com a principal conquesta social de la història de la humanitat d'igual manera que les revolucions industrials i polítiques esdevingudes des de finals del segle XVIII amb el sorgiment des del tercer estat de la nova classe burgesa capitalista que substitueix a la noblesa i clergat com a sectors improductius que s'apropien del producte, posant final a l'antic règim que es definia per un mode de desenvolupament agrari. El motor d'aquests canvis socials seria la necessitat de qualsevol sistema social de renovar-se contínuament i en el cas del capitalisme a la necessitat intrínseca d'augmentar contínuament l'acumulació de capital. D'aquesta forma, l'informacionalisme estaria lligat a l'expansió i rejuveniment del capitalisme per complir aquesta condició, d'igual manera que l'industrialisme estigué lligat a la seva consolidació com a mode de producció. Com en la irrupció d'aquest mode de producció, i com va succeir en les successives revolucions industrials, el canvi tecnològic fou el detonant definitiu del canvi social. El paradigma tecnoeconòmic de la microelectrònica, definit aquest com un grup d'innovacions tècniques, organitzatives i gerencials interrelacionades, els avantatges de les quals es troben en una nova gamma de productes i sistemes així com en la dinàmica de l'estructura del cost relatiu de tots els possibles inputs per a la producció (FREEMAN, C.; 1988, citat per CASTELLS, M., 1996), és un dels passos decisius. Aquest és un dels punts on coincideixen prou els

discursos de Castells i Bell. Ambdós defenen un vincle poc estret entre inventors i teories científiques, i un avanç de la ciència a partir de descobriments casuals fets per persones sense a penes vincles amb la ciència formal o acadèmica de l'època, fins i tot en la tercera revolució industrial a la qual pertanyeria aquest paradigma tecnoeconòmic. En aquest sentit, segons North Whitehead, es consolida la invenció més important del segle XIX durant el segle següent: la invenció del mètode d'invenció o mètode científic. La sistematització del mètode científic és el que permet que la ciència avanci tant a partir del segle XX (WHITEHEAD, N., citat per BELL, D.; 1973, p. 46) i que ja des de la segona revolució industrial el vincle entre inventors o descobridors i món científic siga cada cop més estret.

Segons Bell, cada mode de desenvolupament tindria un projecte diferent. Així, el projecte del mode de desenvolupament agrari hauria sigut un joc contra la natura per sobreviure i progressar. En el cas del mode de desenvolupament industrial, el projecte seria un joc contra la natura fabricada i per últim, en la societat postindustrial o informacional, el projecte és un joc entre persones, ja que és una societat on els serveis tenen un gran pes, i el que compta no és la força bruta o l'energia sinó la informació. Aquest punt és essencial, donat que per primera volta a la història, el treball ja no és l'element principal o únic per augmentar la productivitat sinó que és la tecnologia. Amb aquesta finalitat d'augmentar la productivitat, moltes empreses redueixen el factor treball, quelcom prou innovador en la història del capitalisme. Si les revolucions industrials creen més ocupació de la que destrüen en el sector primari, la revolució de l'ordinador pot destruir més ocupació de manera violenta, sense crear necessàriament millors llocs de treball per a la gran majoria. És una revolució més ràpida i els seus efectes són més dràstics (DE RIVERO, O., 2003, p.119). Això té conseqüències molt rellevants per a economies intermèdies com la catalana o espanyola, que es van desenvolupar a partir del baix preu del factor treball, però que en aquests moments ni competeix com a economia manufacturera de baix cost, donat que hi ha altres indrets més competitius en aquest sentit, ni tampoc competeix en tecnologia ni innovació.

En ser l'informacionalisme un projecte de joc entre persones, un dels requisits que es consolida per al bon govern en les societats informacionals és la coordinació i el diàleg, la coordinació entre governs, entre actors o entre sectors de la societat. La societat ja no està dominada per potents Estats – nació centralistes i grans corporacions industrials

verticals. Aquestes estructures estan buidant-se de poder enfront a una multitud de nous actors territorials que guanyen cotes de poder, la qual cosa requereix coordinació multidireccional.

Les societats europees, entre d'altres haurien entrat plenament en aquest nou paradigma tecnoeconòmic, el qual ha configurat una nova societat postindustrial on la font de productivitat i creixement està en la generació de coneixement. La informació és la matèria prima, es tracta de tecnologies per a actuar sobre la informació i no només informació per actuar sobre la tecnologia com passava a altres revolucions tecnològiques, unes tecnologies que mostren una alta flexibilitat en el sentit que processos, organitzacions i institucions es poden reordenar completament. Aquestes tecnologies de la informació fan possible la dispersió geogràfica i la integració simultània de moltes activitats (SASSEN, S.; 1992, p.90).

Tot això fa que augmenten les ocupacions amb un alt contingut en informació i coneixement (a l'igual que ho fan també feines poc qualificades en serveis bàsics o inferiors, el que accentua la dualització social) que es dediquen a unes activitats econòmiques postmaterialistes, més centrades en la realització de serveis que en la generació de bens. La varietat i quantitat de serveis existents no cessa de créixer, fins fer obsoleta la classificació de Colin Clark, així que autors com Daniel Bell aventuren propostes noves de classificació de l'ocupació afegint el sector quinari per exemple. Aquests serien els punts claus que els primers teòrics de la societat informacional com Daniel Bell defensen en els seus discursos. Sense refutar aquests postulats, Castells matisa que l'aspecte clau del canvi no és el postindustrialisme sinó l'informacionalisme. Sovint se sol identificar el nou escenari de la societat del coneixement amb un escenari de crisi de la producció industrial i la realitat és que hui en dia, en ple segle XXI, mai no disposaven els individus al seu abast de més productes industrials en el mercat que en l'era de la informació, molt més que en el moment de major producció industrial de l'era industrial. Més que d'una societat postindustrial, caldria parlar d'una societat hiperindustrial per la capacitat de bens que és capaç de produir. Així mateix, es tracta del moment de la història en què més quantitat i varietat de productes agraris es consumeixen, i no per això es parla d'una societat agrària.

Altres autors com Vicente Verdú destaquen altres aspectes poc explorats d'aquesta nova societat del coneixement. Enlloc d'un canvi del capitalisme industrial a l'informacional, aquest autor sosté que hem passat més bé a un capitalisme de ficció, caracteritzat per una cultura del consum on el principi del plaer és essencial i femení, i on aprendre a ser feliç mitjançant el consum és la màxima prioritat. Aquesta és una vessant més social i complementària en el discurs de Castells.

Des del punt de vista de la ciutat, altres autors com F. Ascher, en sintonia amb els discursos de Wallerstein, defenen que més que una successió de models de desenvolupament diferents, estariem des de finals de l'edat mitjana en un mateix paradigma social, el modernisme, amb una primera fase fins la revolució industrial de capitalisme mercantil, i naixement dels Estats-Nació, una segona de revolució industrial on el pensament tècnic ocupa un lloc central en la societat i per últim una tercera modernitat que l'autor qualifica de "capitalisme cognitiu" (ASCHER, F.; 2004). Es tracta d'una nova fase del capitalisme on les TIC són el nou paradigma tecnològic perquè ajuden a accelerar el desplaçament de persones, bens i informació introduint diferenciacions entre territoris (connectats i no connectats a les TIC per exemple), la qual cosa ajuda a la lògica capitalista de la competència i l'acumulació, però per altra banda la ciutat postindustrial i de les TIC és la ciutat més industrial de totes (HARVEY, D. I SMITH, N., 2005).

Reprement el fil de l'esquema que ens havíem deixat en el concepte de producte, l'autor continua desenvolupant la seva teoria dividint-ho en excedent i reproducció. El concepte d'excedent es relacionaria estretament amb el de productivitat del qual ja hem parlat. L'excedent és la part del producte que excedeix les necessitats del procés de producció i que es converteix en plusvàlua apropiada per les classes dirigents. La finalitat d'aquest excedent, és o bé el consum per part de la societat i l'acumulació per part de les classes capitalistes, un procés que varia completament depenent del context històric i territorial al qual ens referim o bé la inversió per tal de millorar quantitativa i qualitativament els processos de producció. Aquest és un component clau del mode de producció capitalista. En els processos d'intercanvi de l'excedent es configura una economia-món desigual on una gran part de la plusvàlua extreta d'algunes zones és transferida a altres a través del mercat mundial (AGOSTO, P.; 2003, p.18).

Una altra gran característica fonamental associada amb el concepte de producte seria la reproducció. Part del producte es dedicaria a la reproducció que es divideix en reproducció del treball, de les institucions socials i dels mitjans de producció és vital per a la supervivència del sistema. No obstant al llarg de la història han variat molt les estructures de reproducció, variacions produïdes en èpoques de trencament que formen part dels processos propis de reestructuració del capitalisme des de què existeix, sense els quals no podria haver sobreviscut un període de temps tan llarg com és des de l'era moderna fins els nostres dies. El concepte de mode de producció es fonamenta en la manera en què l'excedent d'una societat és apropiat configurant així un beneficiari que és la classe dominant. La forma com es reproduïxen les institucions socials, el treball i els mitjans de producció caracteritzen també el mode de producció. L'autor parla de dos grans modes de producció contemporanis: el mode de producció capitalista, que es fonamenta en la propietat privada de béns i serveis i en la mercantilització de productes per acumular el màxim possible de capital amb una productivitat màxima també i l'altre mode de producció del qual parla és l'estatisme dins del qual estaria el marxisme o comunisme i les experiències derivades. Aquest es caracteritza per un control extern de l'excedent per a la seva teòrica redistribució social entre el proletariat i en la maximització del poder de l'Estat tant en la societat com en l'economia.

Un apunt molt interessant que fa Wallerstein a aquesta distinció és la consideració de què tant estatisme com capitalisme formen part d'una mateixa geo-cultura que és el liberalisme. Si bé els fonaments teòrics i algunes experiències implantades sota el prisma de l'estatisme són més purament socialistes i no liberals, la principal experiència dins del mode de producció estatista que és el cas de l'URSS derivà en una modalitat de producció que responia més al liberalisme que al socialisme i per tant, quan aquesta geo-cultura entra en crisi en 1968 amb l'aparició de nous moviments antisistèmics feministes, ecologistes, socialistes i antimilitaristes que assentarien les bases dels actuals moviments antiglobalitzadors, segons l'autor, l'URSS acaba col·lapsant. Aquesta tesi és recolzada per Mészáros qui afirma que aquest col·lapse només pot ser entès com una part integrant de la crisi estructural del sistema del capital (MÉSZÁROS, I.; 2005, p. 37).

La geo-cultura liberal naix amb la il·lustració i el racionalisme i s'ofereix com a solució intermèdia entre els defensors d'ideologies conservadores i les socialistes. Mitjançant

reformes graduals pretén caminar cap al progrés social de la mà de la ciència que ha de posar la natura al servei de l'home per satisfer les seves necessitats. És el que es coneix també com a paradigma productivista o modern. El progrés tècnic i econòmic sense límits és el gran objectiu a perseguir, perquè totes les nacions esdevinguen països desenvolupats i tota la població tinga un mateix nivell de benestar. L'URSS va ser ferma defensora d'aquesta geocultura que té molta importància per comprendre com s'ha governat i planificat el territori durant moltes dècades. El següent exemple és un extracte d'un informe que relatava com seria el món del segle XXI per als més prestigiosos científics soviètics dels anys 70, amb un paper especialment important per als geògrafs:

<< Els geògrafs del futur s'ocuparan de la modificació de les característiques de llocs i regions determinades i potser continents sencers. Des del punt de vista de les comoditats de l'home, es podria trobar una correlació entre les zones terrestres i els oceans més avantatjosa des del punt de vista econòmic. Es podrà fondre la congelació perpètua de Sibèria, d'Amèrica del Nord i, possiblement la de Groenlàndia. Es moderarà el rigorós clima continental i, en definitiva, el geògraf es convertirà en creador de natura, corregint els errors de la mateixa >> (VASÍLIEV, M. I GÚSCHEV, S., 1979, p. 193).

Sembla que l'objectiu del creixement econòmic infinit a costa de la natura no va ser només un tret dels països capitalistes, sinó també d'altres socialistes com la pròpia URSS, la qual cosa obri molts debats sobre l'experiència soviètica com a plasmació pràctica de les ideologies marxistes

1.2. Característiques de la societat informacional

La relació entre modes de producció i modes de desenvolupament és la base, com hem afirmat al principi, per a la hipòtesi de Castells. Ambdós conceptes clau configuren a la seva volta o almenys influeixen en gran mesura en el sistema social imperant en un Estat o regió. D'aquesta manera desenvolupa Castells la seva teoria social que donarà peu a introduir més avant la seva gran aportació: l'aparició d'un nou paradigma tecnoeconòmic que ens obriria a una nova era: l'era de la informació, però dins sempre del mode de producció capitalista. Aquest autor ha defès precisament que va ser la

incapacitat de la Unió Soviètica d'assumir el nou context del mode de desenvolupament informacional, com una de les causes de l'enfonsament d'aquest mode de producció.

Aquest nou model de desenvolupament es va generar a partir de tres processos independents: la revolució de la tecnologia de la informació, la crisi econòmica tant de l'estatisme com del capitalisme i l'aparició de nous moviments socials com l'antiautoritarisme, la defensa dels drets humans, el feminisme o l'ecologisme. Es tracta d'un model que comporta grans transformacions territorials com la crisi del món rural per manca de productivitat, o els fenòmens de deslocalització industrial per la globalització, que fa que regions tradicionalment industrials entren en una gran crisi, o la dualització de la societat entre rics i pobres a totes les escales, una dualització social entre una elit políticoeconòmica i una ciutadania alhora cada cop amb una base de pobres més ampla, que té un reflex immediat en l'estructura de les ciutats o la flexibilització i pèrdua de poder de la mà d'obra. El territori experimenta un doble procés de pèrdua de significació i al mateix temps de reivindicació social. Per una banda, segons Castells, les societats informacionals són societats cada cop més basades en fluxos que en llocs concrets: fluxos de capital, d'informació, de tecnologia, imatges, sons, interaccions organitzatives, símbols. Aquests fluxos són l'expressió dels processos que dominen la vida econòmica, política i simbòlica. Això es tradueix en el que anomena les ciutats o espais dels fluxos, que cobren protagonisme a costa dels espais dels llocs. Tota la virtualitat que aporta internet és un dels grans exemples i autors com Friedman defenen que aquest és un dels trets més significatius de la nova fase de la globalització: amb internet, les subcontractacions i posant l'exemple dels teleoperadors ja és possible treballar per a grans multinacionals americanes o europees des de l'altra punta del món mitjançant les comunicacions per satèl·lit i internet (FRIEDMAN, T., 2006, p.31-39).

Per altra banda, hi ha un escenari de crisi social, econòmica i cultural de les societats modernes o industrials, triomfa el capitalisme i la globalització de cada cop més aspectes de la vida quotidiana. Es troben en crisi totes les estructures i institucions que donaven coherència al sistema social anterior, des de les grans corporacions industrials fins els Estats-Nació, les formes polítiques de la modernitat (TOURAINÉ, A.; 1993). Aquests es veuen ja incapaços de governar en molts terrenys de la societat on abans eren els únics sobirans, es contempla com les ordres de l'Estat ja no es poden fer

complir plenament, i alguns dels seus fonaments com l'Estat de Benestar, estan en crisi (una afirmació matisada per Harvey, ja que segons ell en aquest nou context l'Estat ha de penetrar profundament en alguns segments de la vida política i econòmica, tornar-se més intervencionista). Lògicament aquesta crisi afecta profundament a les capacitats i formes dels estats de governar el territori i per això dedicarem un apartat a analitzar aquestes qüestions. En tot cas sembla que l'Estat es configura com una eina fonamental per al desenvolupament del capitalisme històric i per tant la crisi d'aquest com a institució guardaria estreta relació amb la reestructuració del mode de producció capitalista.

Per tot això, l'individu busca una talaia segura des d'on contemplar i protegir-se d'un món en constant mutació, que està canviant les seves relacions de poder cap a noves geometries de poder on governs regionals i locals, grans empreses i tercer sector tenen un paper a jugar. I una d'aquestes talaies és el territori, el qual es converteix en element d'identitat en forma de nacionalismes, localismes i regionalismes. Es reforcen identitats defensives, "d'atrinxerament" en allò conegut vers el caràcter imprevisible d'allò desconegut i incontrolable (CASTELLS, M., 1997, p. 84). D'aquesta manera es reivindiquen molts territoris com elements identificatius de comunitats d'individus, així que des d'aquest punt de vista el territori torna a tenir un protagonisme inusitat. En paraules de Touraine:

"Com més pareix reduir-se la nostra societat a una empresa que lluita per sobreviure en el mercat internacional, més es difon per tot arreu al mateix temps l'obsessió d'una identitat que ja no es defineix en termes socials" (TOURAINÉ, A.; 1993, p.18)

Per a Wallerstein entrem en l'era del <<grupisme>>. Com els Estats es consideren ineficaços i ja no donen confiança, la gent es crea múltiples pertinences (ASCHER, F.; 2004, p. 42) i busca protecció en els grups, en grups de caire religiós, ètnic, lingüístic... grups defensius que afirmen una identitat entorn a la qual construeixen solidaritat i lluiten per sobreviure (AGOSTO, P.; 2003, p.82). Aquests individus ja no es troben identificats amb el rol de ciutadans que s'expressen mitjançant el sufragi universal on sempre guanyen partits liberals de dreta o de la vella Esquerra, car se senten desencantats, enganyats o fins i tot traïts per dècades de promeses electorals mai

complides, perquè d'haver-ho fet haurien atemptat contra els interessos de la classe capitalista i la lògica del liberalisme i per tant de tot el capitalisme.

La societat postmoderna o de la informació se sembla- cada cop més a un mercat on les embranzides ideològiques i fins i tot polítiques pareixen haver desaparegut, i només sobreviuen la lluita pels diners i la cerca de la identitat. Aquesta societat es contraposa al pensament modern racionalista sorgit de la il·lustració, on hi havia confiança en el progrés i en la idea segons la qual l'enriquiment conduiria a la democratització i la felicitat. Una sèrie de forces individuals i col·lectives com la sexualitat, el nacionalisme, el consum mercantil o l'estratègia d'empresa, tan potents en aquest context, són forces que atempten contra la racionalitat instrumental del modernisme i geo-cultura liberal i contribueixen a l'esclat d'aquesta idea clàssica de modernitat, d'ideologia de les Llums i de Progrés.

Tot aquest conjunt de canvis i reestructuracions en el sistema capitalista, es produeixen en un context de globalització creixent, de manera que es tracta d'uns processos d'abast mundial. No obstant caldria preguntar-se si realment això és així, si aquest fenomen de la globalització és realment nou i explica que aquests canvis hagen afectat a tantes societats del món. És coneguda la tesi de Wallerstein segons la qual la globalització no és cap procés contemporani sinó que es remunta als inicis de l'edat moderna i és ja des d'aquesta època que el món funciona com una totalitat englobada en un únic sistema mundial que es configura des de la crisi del feudalisme. Davant aquesta crisi estructural es troba en el mode de producció capitalista una forma d'apropiació de l'excedent que satisfà les aspiracions de les classes dirigents per mantenir els seus privilegis. (AGOSTO, P., 2003; WALLERSTEIN, I., 1974). També altres autors com Friedman parlen de globalització com un procés real des de fa segles. Aquest autor parla de tres fases de la globalització, una primera que comença amb el descobriment d'Amèrica fins les revolucions industrials on el principal agent de transformació eren les Nacions i imperis que ja creen xarxes globals de colònies, comerç, exèrcits... La segona fase començaria segons aquest autor cap al 1800 fins l'any 2000 i la principal força motriu serien les empreses, que impulsades per la caiguda dels costos de transport i de telecomunicació i les revolucions industrials, es converteixen en grans societats multinacionals que participen en un mercat creixentment globalitzat. La nova era de la globalització, l'estaríem vivint ara, segons aquest autor i en aquesta l'agent

transformador és l'individu que col·labora i competeix a nivell global, un individu que ja no és només occidental, sinó de moltes altres procedències, i que serveix dels avanços de la informàtica per poder treballar des de qualsevol racó del món (FRIEDMAN, T., 2007).

Mantenim la tesi wallersteiniana i de Friedman segons la qual les característiques essencials que s'associen a la globalització ja existien fins i tot a abans de l'època de plenitud del mode de desenvolupament industrial ja que el capitalisme ja comença a implantar-se com a mode de producció des d'inicis de l'edat moderna, car va suposar una solució a la crisi del feudalisme. Autors clau del segle XIX com Marx aporten una excel·lent anàlisi de la globalització:

“La burgesia, en explotar el mercat mundial, dóna a la producció i al consum de tots els països una empena cosmopolita. Entre els laments dels reaccionaris destrueix els ciments nacionals de la indústria. Les velles indústries nacionals s'enfonsen, atropellades per altres noves [...] que ja no transformen com abans les matèries primeres del país, sinó les importades dels climes més llunyans, els productes de les quals troben eixida no només a dins de les fronteres nacionals, sinó en tots els indrets del món. Sorgeixen necessitats noves que ja no poden ser satisfetes, com en altre temps, amb els fruits del país, sinó que reclamen per a la seva satisfacció els productes de terres remotes [...]. La xarxa de comerç és universal i en ella entren, unides per vincles d'interdependència, totes les nacions del món” (MARX, K. I ENGELS, F.; 1848)

En aquest fragment trobem les característiques essencials de la globalització. Des de mitjans del segle XX, les revolucions en el transport, les comunicacions i les tecnologies de la informació, junt amb la nova conjuntura política després de 1989, haurien permès difondre per tots els racons de la terra seguint la lògica capitalista d'eliminar qualsevol tipus de barrera espacial (HARVEY, D.; 1999) una creixent competència entre mercats de béns, serveis i informació, factors de producció com el capital, el treball i coneixement i fins i tot una competència entre territoris (BLOTEVOGEL, H.H.; 2001, p.159). L'única excepció serien els pocs països que encara es regeixen pel mode de producció estatista. En altres paraules, no només es difon el mode de producció capitalista sinó també els costos ambientals i socials que

comporta el triomf del capitalisme informacional. És per aquesta raó que el títol d'aquest treball parla d'un context insosteniblement globalitzat.

Es tracta d'un context insosteniblement globalitzat per la polarització social que comporta, perquè al contrari que es postulava des de la geo-cultura liberal, no comportarà arribar a cap estadi de desenvolupament global per a tots els països (d'això parlarem més en el capítol de la crisi de l'Estat-Nació), perquè és un context on milions de persones moren de fam, viuen en la misèria o bé moren de malalties amb remeis coneguts i assequibles per al món ric i un context on la destrucció del medi ambient i del patrimoni es converteix en un cost externalitzat per a l'empresari capitalista que el genera. I per últim perquè tant el mode de producció capitalista lligat a la globalització, així com el model de desenvolupament informacional estan provocant unes alteracions sobre el clima que poden conduir a l'autodestrucció de tot el sistema.

El capitalisme informacional és un nou model de desenvolupament dins del capitalisme, que com a sistema social es troba en permanent reestructuració per garantir l'objectiu essencial de l'acumulació desigual, una privatització del benefici i una socialització del risc i dels costos. Alguns teòrics com István Mészáros recolzen la hipòtesi de la crisi del capitalisme que proposa Wallerstein, perquè el sistema del capital s'articula en una xarxa de contradiccions que no s'aconsegueix superar, la principal l'antagonisme irreconciliable entre capital i treball (MÉSZÁROS, I., 2003, p.5). Per al funcionament del capitalisme és necessari que en tot moment el treball estiga jeràrquica i estructuralment subordinat al capital, però aquest autor parla de moltes més contradiccions estructurals en el capitalisme com entre producció i control, competència i monopoli, producció i consum o desenvolupament o la divisió entre nord i sud a nivell mundial com al si de molts països.

Per tant, malgrat estar en una nova fase del capitalisme, cal insistir en què moltes de les lògiques que afecten el territori són velles i no noves. La fi de l'industrialisme no és la fi de l'economia capitalista, malgrat que aquesta pugui estar en crisi. Les lleis econòmiques no són noves, sinó que s'apliquen en contextos nous i donen lloc a processos territorials que potser a un lloc concret són nous, però en molts altres ja estan funcionant des de fa dècades.

Front a aquesta crisi de tot el sistema, que es manifesta entre altres coses en la crisi de legitimitat dels Estats, i on els moviments anti-globalització apareixen com a la principal manifestació de resistència, autors com Wallerstein aventuren que en un futur pròxim s'erigiran dues alternatives de construcció sistèmica. La primera seria una alternativa "aristocràtica" que tractarà de mantenir la jerarquia i els privilegis i que adoptaran una estratègia gatopardista (canviar tot per a què tot pugui continuar igual) per dissenyar un nou mode de producció on puguin continuar ostentant el poder i una alternativa que qualifica de "democràtica" que deuran dissenyar una estratègia de transformació a llarg termini, descentralitzada i de base que pugui caminar cap a un sistema social històric més igualitari i democràtic on el socialisme pot donar un important arsenal teòric. De fet aquest autor defensa aquesta alternativa i proposa que sigui socialista en quant a definició, però sense tenir en compte l'experiència empírica d'aquest concepte, en clara referència a l'URSS.

2. EL REFLEX EN EL TERRITORI: NOUS PROCESSOS, VELLES LòGIQUES

Un cop exposat de manera breu algunes visions sobre processos de canvi social i econòmic que tenen lloc en les societats més desenvolupades a conseqüència de l'entrada en escena de l'era de la informació, passem a analitzar més detingudament les conseqüències d'aquests canvis sobre el territori, de forma genèrica. En primer lloc parlarem dels canvis a les ciutats, en segon lloc al món rural i per finalitzar, al que se sol anomenar espais intermedis o entreciutats.

2.1. De la ciutat màquina a la ciutat espectacle

La ciutat, la polis d'origen grec que a la seva volta ve de l'arrel indoeuropea "pl" que significa plenitud, és a dir: l'hàbitat humà per excel·lència, allò urbà que va íntimament relacionat amb el concepte de centralitat, en el nou model de desenvolupament informacional entra en una nova fase de canvis profunds, tant en el propi continent com en el seu contingut (OLIVES PUIG, J.; 2006).

Les ciutats europees s'estan enfrontant, segons Peter Hall, a una sèrie de processos: la globalització i formació de blocs regionals; la transició cap a l'economia informacional;

els impactes de les noves tecnologies de transport i de la comunicació; la transformació d'Europa de l'Est, el paper de les migracions internacionals, la cerca de la sostenibilitat ambiental i la promoció internacional amb el màrqueting urbà (HALL, P.; 1998). La ciutat ja no s'associa amb indústria, aquest és el canvi fonamental. Fa vint anys, la imatge amb que la majoria de les persones identificava a la ciutat era la d'un espai industrial congestionat. Hui en dia, aquesta imatge ha canviat, ara s'associen les ciutats més amb espais d'oci, de compres, de serveis o de coneixement. A conseqüència de la crisi del factor treball per augmentar la productivitat davant el factor coneixement o tecnologia, la producció es fragmenta, deslocalitza i flexibilitza, per tant les empreses ja no utilitzen tant el treball en cadena fordista en grans complexos industrials. En les ciutats, les economies d'aglomeració, urbanització i escala perden importància respecte a les economies en xarxa per millorar la competitivitat, l'economia urbana d'especialització flexible canvia cap a una economia urbana en xarxa i encara més flexible (BLOTEVOGEL, H.H.; 2001, p. 158). Les ciutats, autèntics actors polítics, busquen ubicar-se en xarxes urbanes policèntriques per millorar la seva competitivitat, una finalitat que entre la crisi industrial capitalista i la caiguda dels modes de desenvolupament estatistes, es converteix en una meta estratègica de totes les ciutats, ja que d'aquesta manera el territori pot continuar acumulant capital. S'arriba així a una paradoxa central: com menys importants són les barreres espacials més gran és la sensibilitat del capital a les diferències dels llocs en l'espai i més gran és l'incentiu per als llocs de diferenciar-se en formes atractives per al capital (HARVEY, D.; 1990, citat per NEL·LO, O., 2003). El sector públic deixa de ser l'inductor del desenvolupament com en el passat, un paper que assumeixen les empreses privades o privatitzades.

Les ciutats, cercant una millor posició competitiva davant la crisi industrial en el nou context de la globalització, busquen i promocionen nous sectors per atraure inversions, des d'universitats fins a competicions esportives, passant per museus o parcs tecnològics (DACHEVSKY, M.; 2001, p.62). En aquest context, s'enfronten a la lliure elecció de ciutadans, visitants, immigrants, empreses, ONGs, inversors, científics, criminals, estudiants... (Íb. P. 165). Per adaptar-se a aquesta situació es formen xarxes de ciutats especialitzades en béns intangibles com la tecnologia, sector financer, oci i turisme, salut, cultura, educació o ciutats-seu d'empreses. Les ciutats passen de ser ciutat – màquina, productores de béns a ciutat-aparador, ciutat-espectacle i ciutat – producte. Es venen, es constitueixen com a marques per ubicar-se en la realitat de la

globalitat, per diferenciar-se amb una denominació d'origen i afegir valor, i en definitiva, per alçar barreres contra la competència. L'organització de tot tipus d'esdeveniments com esdeveniments esportius, exposicions, centenaris, cimeres etc. ajuda a consolidar aquesta marca i a inserir la ciutat en noves xarxes (DACHEVSKY, m. 2001, p. 114-129), un exemple és el cas de Barcelona, del qual parlarem més avant. En paraules de Dachevsky:

“La consolidació d'una marca capaç de representar la identitat de forma distintiva i adequada als mercats, determinarà la capacitat de la ciutat front a altres, i als distints agents que conformen el nou poder en el joc econòmic que planteja l'escenari actual” (Íb., p.114).

“ L'atracció de les joves capes mitjanes i altes es converteix així en element central de les polítiques urbanes, que donen prioritat al desenvolupament de la qualitat de vida, els equipaments educatius, la cultura l'esbarjo i la pròpia imatge de la ciutat” (ASCHER, F., 2004, p48).

En aquest trànsit de la ciutat industrial a la ciutat del coneixement i dels serveis hi ha una transformació radical de la ciutat, més que una crisi urbana, una transformació que comporta una important pèrdua de població, activitats econòmiques i funcions urbanes tradicionals com el comerç, l'esbarjo, cultura i educació del centre cap a territoris ubicats en les perifèries urbanes i més enllà d'elles. Migren les classes mitjanes al camp, però no s'adapten a ell: continuen tenint demandes urbanes i com a conseqüència d'un primer procés d'urbanització del camp es passa a un segon procés d'urbanització difusa (INDOVINA, F. ; 2004). Creixen les implantacions residencials banals (MUÑOZ , F . ;2004), es difonen els serveis personals, algunes indústries s'hi traslladen, perseguint aquesta demanda urbana apareixen els primers centres d'oci, esportius i comercials i per suportar l'augment exponencial de la mobilitat es multipliquen les infraestructures viaries per als vehicles privats.

Es fuig de l'espai dels conflictes i les contradiccions que són les ciutats tot buscant un major « decoro abitativo » (INDOVINA, F., 1990) (les classes benestants que volen mantenir un estatus social alt es compren un xalet al camp que costa el mateix que el

seu pis a Barcelona) per anar a residir als nous guetos socials o utopies burgeses (HARVEY, D. ; 1999) que són les urbanitzacions d'adossats i aïllats. El preu de l'habitatge genera tot un mecanisme d'expulsió de la ciutat i les seves corones metropolitanes (MUÑOZ, 2004). Són molts més els factors que expliquen estes corrents d'expulsió de la ciutat i ací destacarem només alguns dels més rellevants:

- La construcció d'un Estat de Benestar, en el cas espanyol mínim, però amb elements bàsics com accés a la sanitat, els subsidis per atur, l'educació, els serveis socials, pensions que es distribueixen de manera més quitativa pel territori possibilita a alguns continuar vivint al medi rural i a uns altres a prendre la decisió de canviar de residència (ROMERO, J. I FARINÓS, J., 2007, P. 358).
- Aquest Estat de Benestar assegura així mateix unes rendes acceptables per a part de la població, possibilita que aquesta pugui expandir el seu temps d'oci, i moltes famílies opten per construir-se o comprar una residència secundària que els servirà com a espai d'esbarjo principal. Aquest és el primer pas per a l'apropament de moltes classes urbanes al camp.
- Obviament és impossible entendre aquesta expulsió sense tota les inversions en millora d'infraestructures que ha hagut a les últimes dècades (especialment de carreteres). L'expulsió de la ciutat cap a àrees externes de les metròpolis només comença a ser possible quan el medi rural comença a ser accessible per a la població urbana, de manera que es pot prendre la decisió de viure fora de la ciutat però treballar, estudiar o anar de compres en aquesta. (ROMERO, J. I FARINÓS, J., 2007 p. 359).
- « *l'agricole ne fait plus le rural* » en paraules de geògrafs francesos com Kayser i Hervieu. Per tant al medi rural apareixen nous actors i noves activitats no agrícoles relacionades amb noves demandes, noves activitats que poden ser exercides amb noves tecnologies de la telecomunicació. És possible treballar en ocupacions més pròpies de les ciutats sense moure's del medi rural.
- Per altra banda la percepció del medi rural ha canviat radicalment. Aquest espai ja no 's percebut com un espai de pobresa, societats rudimentàries, fam i misèria, sinó més bé i en relació amb els creixents conflictes socials de les ciutats així com el despertar de la consciència pels problemes ecològics, aquests espais es perceben ara com espais verds, nets, naturals, idíl·lics en certa mesura i amb unes arrels i unes identitats molt marcades, ja que entre dins del procés

paral·lel a la globalització i uniformització cultural de reivindicació del lloc i de la identitat.

Amb aquests factors i molts altres que responen a contextos específics podem comprendre els processos de dispersió urbana, uns processos que generen uns costos de transport i de temps de viatge no contemplats a l'hora de canviar de residència. Hi ha per tant, urbanització difusa, però no ciutat difusa, perquè per fer ciutat cal una mescla d'usos, unes densitats, activitats i equipaments determinats. La ciutat expulsa habitants i activitats, però concentra activitats de R+D, serveis avançats i funcions de govern de manera que el territori roman jerarquitzat però no tan rígidament com abans. Es trenca la tradicional morfologia urbana compacta mediterrània per una ciutat amb urbanització difusa sense límits, on la distinció ciutat – camp queda difosa. Canvien els espais urbans però dins de les mateixes lògiques de sempre del capitalisme (INDOVINA, F.; 1990), unes transformacions radicals que exposarem amb més detall quan parlem del cas de Barcelona. A mode de síntesi, els dos processos clau que caldria destacar i que analitzarem amb més detall al llarg del treball serien dos processos centrífugs: trasllat de serveis i activitats banals a les perifèries de les grans ciutats i reforçament dels centres amb més funcions de govern i de control, serveis avançats i activitats de coneixement, i per altra banda i molt relacionat amb això, una invasió creixent del camp per les ciutats en diverses fases: camp urbanitzat, urbanització difusa i ciutat difusa, encara en procés a moltes metròpolis. La urbanització en la societat informacional és un procés de metropolitanització del territori per a autors com Indovina o de metapolització per a altres, com Ascher, ja que suposa un pas més enllà de la metropolitanització per l'extensió de territori que s'incorpora a les dinàmiques urbanes, una nova ciutat on com hem comentat els ciutadans es desplacen cada cop més en tots els sentits, a totes hores, cada volta més lluny i els desplaçaments pendulars domicili-treball són minoritaris (ASCHER, F., 2004, p. 63) Cada cop més sentirem parlar de ciutats reals que de ciutats centrals amb perifèries supeditades a grans centres urbans.

Aquesta darrera fase deixa inoperativa aquesta tradicional distinció camp - ciutat i crea un nou tipus d'espais, els espais intermedis, dels quals parlarem més avant i a més deixa obsolets els instruments tradicionals de planificació urbana. Es fan necessàries noves eines de gestió que s'adaptin a les noves realitats territorials metropolitanes, que ultrapassin considerablement les fronteres administratives i funcionals establertes en

vells plans d'ordenació. En aquest procés de metropolitanització els factors motrius serien els apuntats per Hall, que comporten una diversificació de les rendes urbanes, modificacions en la vida quotidiana i en els processos productius locals. Es configuren noves ciutats difuses que és un dels models de ciutat, més que el de ciutat compacta mediterrània, que respon a les exigències actuals del capitalisme informacional. Aquesta ciutat difusa fa augmentar la complexitat de la ciutat real a costa de reduir la de les seves parts (PIRMB, 2001, p. 79), una ciutat que té de tot però molt dispers, la qual cosa dispara la mobilitat, la congestió i l'emissió de gasos, que creix en superfície a un ritme vertiginós, consumint materials de construcció, aigua, energia i altres recursos naturals, una ciutat separada funcionalment i segregada socialment (el barri passa de ser lloc social a lloc d'exclusió monofuncional), el que fa empobrir la vida de la ciutat.

La ciutat canvia completament d'escala i això comporta que els habitants, agrupacions familiars i organitzacions d'aquestes metròpolis sense confins o metàpolis multipliquen les situacions de multipresència i multipertinença territorial (FERRÃO, J.; 2004, p. 517). Això té com a conseqüència una hipermobilitat diària. Les famílies creen les seves pròpies « ciutats » a partir de les destinacions que realitzen, unes « ciutats a la carta » (FISHMAN, 1990, citat per ROCA CLADERA, J., 2003). Els individus i organitzacions construeixen diàriament, sense ser necessàriament conscients, un sistema dens i complex de contactes i relacions, l'amplitud del qual excedeix no només la lògica de la proximitat sinó també els límits dels espais políticoadministratius com les àrees metropolitanes administratives, dissenyats com a resposta a l'expansió perifèrica de la ciutat moderna (FERRÃO, J., 2004, p. 520).

Segons Castells, però, el model de ciutat d'aquesta fase del capitalisme ja no és un lloc sinó un procés, un procés on la producció i consum de serveis avançats està més connectat a una xarxa global que als seus respectius territoris. S'origina una ciutat virtual, sense territori, però amb funcions urbanes com l'esbarjo, el comerç, les relacions socials. No obstant això, l'economia informacional o global, a banda de crear espais virtuals o de fluxos, s'organitza encara en espais de llocs, a banda de les ciutats difuses, en torn a ciutats internacionals globals, centres de control, capaços d'innovar, coordinar i gestionar les activitats entrecruades de les xarxes empresarials. Per això es consolida una xarxa de metròpolis mundials, una xarxa que fa trencar parcialment les jerarquies urbanes i els esquemes "centre – perifèria" (INDOVINA, F.; 1990), una

xarxa de ciutats connectada globalment però no localment (CASTELLS, M.; 1996, p.483) en les quals la seva posició en la xarxa ve determinada per ser centres de serveis globals com comptabilitat, publicitat, serveis jurídics i sector financer i no per la seva grandària demogràfica, per això ciutats com Calcuta serien megaciutats però no una ciutat global (BEAVERSTOCK, et al.; 1999).

En aquest nou escenari, les ciutats globals funcionen com a llocs de control altament concentrats en l'organització de l'economia mundial, com a espais clau per a les finances i empreses de serveis especialitzats, com a centres de producció, incloent la producció d'innovació en sectors punta i com a mercats per als productes i innovacions produïdes (SASSEN, S.; 1991, citat per CASTELLS, p. 461-462; HALL, P., 1998, p.94). Les ciutats globals a més ofereixen més oportunitats per al prestigi social, l'autosatisfacció individual i la posició social, des de bons col·legis fins l'art i entreteniment. I no hem d'oblidar que aquestes megaciutats ofereixen un espai on fer negocis cara a cara, que és com continuen fent-se la major part dels grans negocis (HALL, P.; p.95). Aquestes ciutats globals continuen sent tecnòpolis, grans centres d'innovació i segons la majoria d'autors, estariem parlant de tres: Tokyo, Londres i Nova York, les quals constitueixen un únic sistema interrelacionat, sobretot en termes de finances i inversions (SASSEN, S. ; 1992, p.94) i París com a possible quarta ciutat (BEAVERSTOCK ; 1999 i 2000). En segon lloc en aquesta jerarquia que es configura estan les ciutats nacionals com Milà, Seül o Xicago (també París per a Peter Hall). Es tracta de grans centres d'innovació o seus de grans empreses en sectors punters com la publicitat, la biomedicina, la banca etc. Es tracta de ciutats ubicades en eixos de desenvolupament, moltes de les quals estan en procés d'adaptació a l'economia informacional. També Hall proposa en contraposició un nivell inferior en l'escala compost per les ciutats regionals remotes, allunyades de corredors de desenvolupament i de les ciutats globals, massa llunyanes com per a poder beneficiar-se dels processos de metropolitanització i difusió urbana de les ciutats dels grups anteriors, però que a voltes creen pols regionals de desenvolupament. Ciutats com Glasgow, Cadis o Saarbrücken.

Beaverstock per la seva banda fa una minuciosa anàlisi de 122 ciutats fent una classificació, segons la concentració de quatre tipus de serveis: jurídics, financers, publicitaris i comptables. Amb aquesta classificació, les quatre ciutats esmentades (Nova York, Londres, París i Tokyo) estarien al capdamunt, seguides molt a prop de

ciutats com Xicago, Los Ángeles, Frankfurt o Milà. Segons aquesta classificació Barcelona no destacaria en cap d'aquests serveis. Es constitueix per tant una xarxa de ciutats interrelacionades, que segons Riccardo Petrella, forma un arxipèlag de riquesa en un lumpenplaneta, un grup selecte de ciutats que substituirà a l'actual G-7 o els set estats més poderosos (PETRELLA, R.; 1995, citat per BEAVERSTOCK et al.; 2000, p.131), una economia en "arxipèlag" (VELTZ, P., 1999). De fet, abans de la fase actual, hi havia una alta correspondència entre els sectors de principal creixement a les grans metròpolis i el creixement dels Estats, però hui en dia s'observa una asimetria més marcada: les condicions que fomenten el creixement en les ciutats globals contenen com a components significatius el declivi d'altres àrees d'EE.UU., el Japó i Regne Unit, a més d'una acumulació del deute governamental i del deute comercial (SASSEN, S.; 1992, p. 96).

En la ciutat de la societat informacional hi ha una gran dualització a conseqüència de les noves exigències del capitalisme informacional. La dualització social es reflecteix en la creació d'espais segregats on predominen les fronteres i les exclusions (MONTANER, J.M., 2006, p. 355). L'elit gestora-tecnòcrata-política crea espais exclusius, tan segregats i apartats del conjunt de la ciutat com els barris burgesos de la societat industrial (CASTELLS, M. 1996, P. 479) mentre que a les ciutats centrals es configuren espais d'exclusió i guetos d'immigrants i altres col·lectius amb escassos recursos, que no tenen fàcil l'elecció del lloc de residència. Van al centre de les ciutats, perquè poden trobar cases barates a causa del seu estat degradat i a prop llocs de treball en el terciari informal, la qual cosa permet evitar uns costos de transport entre lloc de residència i treball que serien inassolibles per aquests col·lectius (HARVEY, D.; 1973, p.135). La riquesa es trasllada cap a les afores on es creen <<privadopies>> residencials i <<comunitats amb tanca >> urbanes. Els rics creen guetos residencials de riquesa, unes <<utopies burgeses >> que afebleixen els conceptes de ciutadania, pertinença social i recolzament mutu (HARVEY, D.; 1999). Es tracta d'eixes urbanitzacions de xalets amb piscina i camp de tennis, altes tanques, gossos, vigilància privada que tothom hem conegut a prop de les nostres ciutats, noves peces territorials habitades per iguals, utilitzant l'expressió de Francesc Muñoz. No obstant també molts centres urbans pateixen processos d'elitització, expulsant dels barris històrics la població de menys recursos. El desig d'estar a prop de l'acció atrau a joves professionals al centre de les ciutats, els centres urbans tornen a estar de moda, gràcies als esforços de convertir el

que eren vells barris d'obrers i de gent major en nous paisatges museïtzats del consum i l'espectacle, d'esborrar tota referència a la lluita obrera i els conflictes interclassistes de dècades anteriors. Existeix ja hui en dia el perill de què el món obert d'allò públic vaja desapareixent per predominar a les ciutats fragments aïllats basats en la segregació social entre les elits i els que són considerats com a bàrbars, entre els privilegiats i els exclosos (MONTANER, J.M. 2006, p.356).

Els governs de les ciutats, immerses en una interminable crisi fiscal, no fan res per evitar aquests processos de polarització espacial que acaben ubicant a la població més pobra als barris amb més mancances i problemes socials i ambientals i a l'elit urbana als barris més saludables i millor equipats (HARVEY; D.; 1973 i 1999). El valor de canvi de la ciutat i el mercat de l'habitatge s'imposa sobre el valor d'ús i la justícia social, els habitants passen de ser ciutadans a clients (HARVEY; D., 1973). En una economia intermèdia com la catalana i l'espanyola que no ha desenvolupat una burgesia industrial potent en l'etapa anterior i tampoc ha apostat clarament per la recerca i la innovació, el motor de l'economia que substitueix als sectors industrials esdevé el binomi construcció – turisme, per explotar l'últim recurs rendible del Mediterrani: el territori. Hi ha per tant tota una sèrie de noves dinàmiques territorials a les ciutats i reforçament d'unes quantes més velles, un escenari davant el qual les velles estructures administratives encara basades en ajuntaments i diputacions amb pocs recursos mostren una molt escassa capacitat d'adaptació. Plenament inserits en el nou paradigma informacional i els processos de metropolitanització, les estructures de govern local creats durant l'era industrial presenten moltes dificultats per adaptar-se.

2.2. De les jerarquies urbanes a les xarxes de ciutats : l'Arc Mediterrani

Les tradicionals i rígides jerarquies territorials, que a Europa funcionaven com a jerarquies nacionals (HALL, P.; 1998, p. 103), entren en crisi davant la nova articulació reticular del territori, es multipliquen els trencaments amb el model de Christaller (VELTZ, P.; 1999, p.60). Ara hi ha un sistema jerarquitzat menys dur i més canviant. Als pocs anys es passa d'un centralisme urbà (tant a dins de les ciutats com entre elles) més o més estable a un policentrisme altament inestable (DACHEVSKY, M. ; 2001, p.61). Però malgrat el dinamisme d'aquestes jerarquies, és poc probable que les

megaciutats del tercer món pugen canviar en un futur la seva posició, passant a ser centres de poder i riquesa com ho són les del primer món (TAYLOR, P.J.; 1999).

Per una banda les ciutats reals, ciutats de ciutats o sense confí, en ple procés de metropolitanització o metapolització si assumim la tesi d'Ascher de què les ciutats de la nova modernitat han superat el concepte de metròpolis, tendeixen a funcionar internament com a xarxes més o menys segregades, segons el model urbà de la ciutat en qüestió. Hi ha tres tipus de xarxes superposades: la xarxa de les llars que és on es desenvolupa la vida familiar i personal, la xarxa de consum i esbarjo que comprèn els centres i barris comercials, lloc d'esbarjo i segona residència, i la xarxa de producció que inclou els llocs de treball, tres xarxes cadascuna amb la seva lògica espacial (FISHMAN, R., 1990, citat per ROCA CLADERA, J., 18). Per altra banda, la caiguda del paradigma christallerià en part del territori, es produeix davant la constatació que les ciutats també comencen a funcionar entre sí com a xarxes, xarxes de ciutats que s'agrupen en "arcs" o "eixos" com el cas de l'Arc Mediterrani. Si bé en les perifèries encara les jerarquies urbanes tenen un pes important, en les ciutats més grans es configuren relacions d'interdependència i complementarietat (DEMATTEIS, G., 1996, p. 19). Tant les ciutats globals com economies nacionals i regionals s'interconnecten entre elles i a xarxes globals. << No assistim a la desaparició de regions i localitats sinó a la seva integració en xarxes internacionals que connecten els sectors més dinàmics >> (SASSEN, S.; 1991, citat per INDOVINA; F., 2004).

Entre les ciutats Dematteis distingeix també tres tipus diferents de xarxes: xarxes jeràrquiques christallerianes, xarxes multipolars interconnectades on les relacions horitzontals són almenys tan freqüents com les jeràrquiques o verticals i les xarxes jeràrquiques centre-perifèria que difereixen de les christallerianes en què hi hauria una àrea central de màxima concentració de poder i funcions, envoltat de successius cinturons amb diferents graus de "perificitat" i no un conjunt de sistemes jeràrquics semblants que ocupen homogèniament tot el territori. A escala continental europea aquest seria encara hui el model imperant: una àrea central amb el famós eix lotaringi, dorsal o banana blava i una sèrie d'àrees centrals secundàries que conformarien diversos eixos: l'Eix Mediterrani, L'Eix Atlàntic, l'Eix del Mar Bàltic (Nordregio) etc., si bé la tendència es cap a l'estructuració en xarxes multipolars interconnectades, aquest seria el model característic de l'era de la informació (DEMATTEIS, G., 1996., p. 20). Altra

distinció interessant és la que fa Roberto Camagni entre xarxes de complementarietat que es generen a partir d'interdependències de mercat entre els seus nodes, xarxes de sinergia compostes per ciutats amb una estructura productiva similar que cooperen entre sí, per obtenir sinergies i xarxes d'innovació amb ciutats que cooperen per obtenir una massa crítica suficient com per a obtenir una externalitat com una infraestructura, equipament o servei tecnològic (CAMAGNI, R., 1994, citat per BOIX, R., 2003, p. 22).

Es tracta d'incipients xarxes de ciutats amb característiques i graus de consolidació molt disperss, però amb la particularitat de què estan construint economies en xarxa, a partir de les quals obtenen avantatges conjuntes, efectes sinèrgics (TRULLÉN, J. I BOIX, R., 2000, p. 2) o bé simplement constitueixen grups de pressió davant els seus respectius Estats o davant la Unió Europea. En definitiva estem parlant de la plasmació sobre el territori de la tesi de Castells abans comentada, de transició d'un espai dels llocs a un espai dels fluxos on la ciutat és més un procés que una forma definida, un procés que confirma l'entrada a una Europa postnacional, una Europa de les ciutats amb noves "governances" contraposada a la vella Europa del govern dels Estats-nació i els llocs centrals (PERULLI, P., RUGGE, F. I FLORIO, R., 2002, p.54), quelcom que incideix també en els discursos de la crisi de l'Estat-nació i el poder nacional, sobre el qual reflexionarem posteriorment.

Aquestes xarxes de ciutats i àrees metropolitanes comencen a organitzar-se i a constituir grups de pressió davant administracions superiors. Una de les vies més comunes és la constitució d'Euroregions, d'associacions de ciutats i regions al marge de les fronteres estatals. Es tracta de figures jurídiques promogudes des del Consell d'Europa que existeixen des dels anys cinquanta. Es tracta d'una associació d'autoritats i governs regionals i locals transfronterers amb una estructura administrativa pròpia de natura voluntària (associacions, fundacions) o bé institucions basades en acords bilaterals entre els Estats. Hui en dia existeixen a Europa més de 60 euroregions formalment constituïdes amb objectius que solen ser comuns: constituir uns grups de pressió, cooperació en matèries d'infraestructures, promoció econòmica, promoció cultural i de l'educació o superació de conflictes històrics.

L'Arc Mediterrani és un exemple d'espai que ha passat de ser poc més que una entel·lèquia d'economistes i geògrafs a ser una xarxa de ciutats i regions que a poc a poc

comencen a construir espais de trobada i de reflexió conjuntes per a la cooperació en les més diverses matèries i sota acords o compromisos molt diversos, des de l'Arc Llatí fins l'Euroregió Pirineus-Mediterrània constituïda en 2004. Donat que l'àmbit geogràfic sobre el qual se centra el present treball és precisament aquest eix o arc de ciutats, considerem oportú ampliar algunes qüestions sobre gènesi, evolució, delimitacions, i resistències vers aquest espai en l'apartat que seguirà al de fonaments teòrics.

La consolidació de xarxes de ciutats en eixos de desenvolupament no deixa de ser un procés o una resposta relativament nova davant tots els desafiaments i canvis d'escala que comporta la globalització. Davant velles lògiques territorials com la necessitat d'una acumulació incessant de capital, la prioritat de mantenir les condicions estructurals de competitivitat, sorgeix la necessitat de cooperar més entre ciutats o regions veïnes per competir millor front a nous rivals, territoris més llunyans i propers, la influència dels quals és molt major que fa unes poques dècades. << *La construcció d'Euroregions ha de contemplar-se com un mitjà clau que cerca la reterritorialització del poder de l'Estat* >> (BRENNER, N., 2000, p. 338). Alguns autors veuen per tant en la constitució d'aquestes xarxes i eixos un rescalament o redimensionament de l'Estat per tal d'adaptar-se a l'economia informacional (GUALINI, E., 2006 p. 893), un "projecte neoliberal euroregionalista" (Mac Leod, 1999, citat per BRENNER, N., 2000, p. 321) per mantenir les condicions socioeconòmiques de què gaudien les regions i ciutats europees a l'era industrial, quelcom que deixa de banda els tradicionals objectius dels Estats europeus de desenvolupament integral del desenvolupament nacional, tot i de disminució dels desequilibris interregionals (BRENNER, N., 2000, p. 323).

2.3. El món rural: desaparició, adaptació i renaixement

En aquest apartat farem un petit estat de la qüestió sobre la principal conseqüència sobre el medi rural dels canvis de mode de producció: l'èxode rural i en segon lloc farem un intent de categorització d'espais rurals, atenent aquesta dinàmica territorial. A l'igual que hi ha ciutats que eixen guanyant i que eixen perdent amb aquesta nova fase capitalista, hi ha camps que han sabut adaptar-se i d'altres que des de la irrupció del paradigma industrial estan en crisi. El model territorial de molts espais rurals es troba encara hui en dia en crisi, una crisi que no està clar en molts casos que acabe amb l'entrada en escena del paradigma informacional ni amb la irrupció del govern estratègic

i participatiu del territori (noves respostes per a velles lògiques territorials). La manifestació més clara d'aquesta crisi d'un model territorial que no és compatible des de la lògica de l'acumulació capitalista és l'èxode rural. Val la pena dedicar unes línies a discutir quines són les causes per les quals espais rurals molt heterogenis comparteixen un procés comú d'abandonament del territori que en molts casos hui en dia continua vigent.

El quadre 2 a mode d'estat de la qüestió sintetitza les principals teories que tracten d'explicar les migracions des de l'edat moderna. En primer lloc s'enuncien els principals enfocaments. Dos d'ells, els enfocaments neoclàssics i els marxistes i històrico-estructurals, són paradigmes amb un bagatge teòric que va molt més enllà de l'estudi de les migracions que abasta el terreny de les ciències socials, econòmiques i la filosofia. El tercer d'ells en canvi és un enfocament molt més puntual a partir d'un autor concret que també depassa l'estudi de l'èxode rural i entra molt en el terreny de l'estudi d'altres variables com la fecunditat, mortalitat i natalitat i es relaciona molt amb la teoria fonamental de la demografia que és la de la transició demogràfica. El quart no es pot afirmar que siga un paradigma, ni tan sols una teoria almenys com les dues precedents. Es tracta més bé d'un marc mancat de teoria que planteja uns factors causals vinculats amb la regió d'origen o de destinació (COLLANTES, 2001). Dins de cada enfocament s'enuncien una sèrie de teories que solen ser més complementàries que contradictòries fins i tot entre enfocaments diferents i que tracten d'explicar quines són les causes de les migracions camp-ciutat (algunes d'elles també s'apliquen per explicar altres modalitats de migracions com les migracions a les colònies i els mecanismes que fan que aquestes migracions perduren en el temps fins donar lloc a processos de desertització demogràfica. Per últim hem posat alguns exemples de territoris que els diferents autors estudien aplicant aquestes teories. Convé precisar que quan molts autors fan un estudi teòric i sobretot pràctic sobre l'èxode rural, moltes voltes no es decanten per només una teoria en concret, sinó que utilitzen postulats de teories i enfocaments diferents en tractar d'explicar la realitat. No cal recordar que sempre la teoria és una modelització de la realitat, i moltes voltes aquesta no s'explica per una sola teoria.

PRINCIPALS ENFOCAMENTS	TEORIES POSTULATS	PROCESSOS	CASOS	AUTORS
ENFOCAMENTS NEOCLÀSSICS	<ul style="list-style-type: none"> - Teoria del diferencial salarial i del desenvolupament dual. - Teoria del cost benefici - Nova economia de les migracions. 	<ul style="list-style-type: none"> - Els industrials busquen baixar els preus de productes primaris per produir més barat i això repercuteix sobre el jornal agrari i crea un diferencial salarial important amb la ciutat. Hi ha una dualitat entre les regions agrícoles que augmenten a penes l'ocupació i les industrials amb un augment espectacular de recursos i població. - Es compara els costos econòmics individuals de migrar amb els beneficis i es pren la decisió econòmicament més racional. - La família és la unitat de decisió de migrar. S'estableix una relació contractual entre qui migra i la família que fa la inversió inicial (paga el transport i manutenció inicial a canvi de diners a mig termini). Es migra allà on les expectatives d'obtenir un treball satisfactori són majors. - Privació relativa: es migra no des dels llocs més pobres sinó des dels més desiguals. El potencial migrant compara la seva renda amb la d'altres del seu grup social i lloc d'origen que han migrat i augmentat la seva renda. 	<ul style="list-style-type: none"> - Champagne i París. Àrea metropolitana de Barcelona i conca mediterrània. Èxode rural a la Tierra de Campos. 	<ul style="list-style-type: none"> - Pierre George (1973), J. Arango (1976), H. Capel (1967), V. Pérez Díaz (1964) - I. Santillana (1984) - O. Stark (1993), M. Todaro (1917)
ENFOCAMENTS MARXISTES HISTÒRIC-ESTRUCTURALS	<ul style="list-style-type: none"> - Teoria de l'acumulació del capital - Teoria del sistema mundial. - Teoria del mercat de treball dual 	<ul style="list-style-type: none"> - El proletari obrer migra a aquelles zones on en haver una major acumulació de capital, tenen demanda de força de treball. En migrar el salari es reequilibra, perquè disminueix la demanda però les plusvàlues no. L'acumulació de capital dirigeix el factor treball i no al revés. Això crea grans polaritats territorials. - El capital penetra en zones perifèriques creant lligams amb els llocs centrals i desarticulant economies tradicionals. El migrador pertany a una xarxa social i és condicionat per obstacles legals i que dificulta la migració. - Hi ha un mercat de treball segmentat entre un nivell primari o de benestar i un secundari o de precarietat. Els emigrants van al secundari, que no el vol la població autòctona perquè el salari, a més d'accés a béns equival a prestigi social. 	<ul style="list-style-type: none"> - Migració d'àrees muntanyoses a la ciutat. - Migració dels camps europeus a les colònies. 	<ul style="list-style-type: none"> - K. Marx (1872), À. Pascual (1985), Pinilla Navarro (1995) - I. Wallerstein (1974), S. Sassen (1993), À. Pascual (1985), R. Domínguez (1995) Pinilla Navarro (1995) - M. J. Piore (1979)
ENFOCAMENTS MALTHUSIANS	<ul style="list-style-type: none"> - Superpoblació i desequilibri de recursos. 	<ul style="list-style-type: none"> - En situacions de superpoblació un cop s'ha esgotat el recurs "terra" hi ha una emigració de la població "excedent" cap a les ciutats per reequilibrar la ratio població - recursos fins assolir una "situació montana límax". A banda de la migració hi ha altres mecanismes com el control voluntari de la natalitat. 	<ul style="list-style-type: none"> - Migració d'àrees muntanyoses a la ciutat. 	<ul style="list-style-type: none"> - Malthus (1798), Dupâquier (1994), Arqué et al (1980), Soriano (1993)
ENFOCAMENTS "PUSH-PULL"	<ul style="list-style-type: none"> - Esquema atracció-repulsió. 	<ul style="list-style-type: none"> - La migració es deu a una sèrie de factors objectius que "expulsen" a la població del medi rural (pobresa, baixos salaris) en comparació amb els factors d'atracció de la ciutat (major qualitat de vida). Es té en compte els factors objectius i com aquests són percebuts i valorats pel migrant potencial. 	<ul style="list-style-type: none"> - Migració d'àrees muntanyoses a la ciutat. - Migració de les zones rurals espanyoles a Amèrica. 	<ul style="list-style-type: none"> - E. G. Ravenstein (1899), J. Arango (1976), A. G. Barbancho (1964), Sánchez Alonso (1995)

Figura 5: Teories i enfocaments explicatius de l'èxode i despoblament rural. Font: Elaboració pròpia a partir de diversa literatura.

Aquestes teories expliquen la dinàmica territorial més significativa esdevinguda en el món rural des de la segona revolució industrial: el despoblament i declivi rural. No obstant això, el món rural de hui en dia és molt més heterogeni. Hi ha espais amb èxode rural, altres estables i altres amb èxode urbà. A continuació, un cop teoritzada la principal dinàmica modeladora dels espais rurals, tractarem de fer una categorització d'espais rurals a Europa.

Les revolucions burgeses sotmeteren el camp a les ciutats industrials i capitalistes. El camp ha passat de ser subministrador de recursos i aliments durant el mode de desenvolupament agrari a ser subministradors de ma d'obra durant l'era industrial i ara s'ha de buscar una nova funció amb l'era de la informació. Sense haver abandonat aquestes dues funcions, pareix que la nova funció que adquireix el camp és el de reserva espiritual i paisatgística dels habitants de la ciutat. En els anteriors modes de desenvolupament l'espai rural era un espai agrari. Per augmentar l'acumulació de capital havia d'augmentar la producció agrícola mitjançant la intensificació en adobs i agricultors (augmentar el factor treball) o conrear noves terres (augmentar el factor terra). Aquests dos factors deixen de ser importants a partir de la industrialització. Hui en dia continuen existint espais rurals agrícoles però « *l'agricole ne fait plus le rural* », aquesta activitat és com hem dit cada dia més residual en termes de superfície i nombre de treballadors. L'agricultura actual, perquè siga rendible ha de ser una agroindústria intensiva en tecnologia i capital, on el camperol ja no dirigeix l'explotació, sinó unes quantes grans empreses agroalimentàries transnacionals.

Conseqüentment hi ha territoris agraris dinàmics, gràcies a aquesta agroindústria intensiva en capital, tecnologia i amb costos socials i ambientals. Per altra banda hi ha altres territoris rurals agrícoles i ramaders estancats o en recessió que responen a les teories sobre l'èxode rural. Però també hi ha territoris rurals que renaixen. Es produeix el discutible i discutit « *declino urbano* » (INDOVINA, 1990) de manera que ja no hi ha tanta atracció de la ciutat sobre el camp. La ciutat amb tantes dècades d'urbanització i industrialització intensa i totalment caòtica a Espanya esdevé un lloc contaminat, insegur, amb preus molt alts per residir-hi i instal·lar negocis, un espai degradat, densificat, congestionat de trànsit, ingovernable totalment i a més on comencen a aparèixer grans borses d'aturats i de misèria (quart món). Tot això fa que comence el procés « d'explosió » de la ciutat, primer cap a les corones metropolitanes i després més

enllà, com hem comentat anteriorment. Paral·lelament el camp es revaloritza per la seva tranquil·litat, qualitat ambiental i estil de vida. Amb aquests components, metròpolis com la barcelonesa comencen a canviar els seus fluxos de centrípets a centrífugs. Es tracta d'un medi rural a on des de les universitats angleses es parla de « counterurbanisation » (BERRY, 1976) o urbanització del medi rural i des de les franceses de la fi del mite de la desertització i el naixement de nous camps (KAYSER, 1993, PERRIER-CORNET i HERVIEU, 2002). Aquesta és una manera de categoritzar l'espai rural actual: espais rurals encara sobretot agrícoles i primaris estancats, espais rurals en clara recessió i espais rurals dinàmics en renaixement. En els municipis rurals en ple repuntament demogràfic hi ha, però una profunda recomposició social que està estretament lligada amb l'aparició d'una nova geografia dels conflictes per la confluència a l'escala local d'interessos, visions i cultures distintes (ROMERO, J.I FARINÓS, J., 2007, p.416). Aquests espais rurals que renaixen són molt més plurals i complexos perquè irrompen nous actors urbans, que es tornen visibles fins i tot en el govern local. Apareixen conflictes entre allò vell i allò nou que tindrem oportunitat d'estudiar detingudament al capítol del Pirineu.

Altra manera de catalogar els espais rurals actuals seria a partir de la seva funció. Principalment hi hauria tres: espai rural-recurs, espai rural – medi de vida i espai rural – natura o patrimoni (PERRIER-CORNET i HERVIEU, 2002, p. 13). Els primers serien espais rurals productivistes (espais agrícoles, industrials, ramaders, proveïdors de recursos com aigua, fusta, materials de construcció, energia...). Els segons serien espais rurals la finalitat principal dels quals seria la residència i l'esbarjo, almenys durant unes hores del dia. Es tractaria d'espais rurals metropolitanos o a prop de vies de comunicació on van a residir classes urbanes que volen viure en un espai rural amb comoditats urbanes, amb tot el que això comporta, però també espais que compleixen la funció de paisatge i valor espiritual per a la població urbana, eixa funció que pareix la destinada a molts espais en aquest nou context de l'era de la informació. I per últim els espais rurals-natura serien aquells espais que compleixen les funcions naturals de conservació de la diversitat biològica, de preservació de recursos essencials per a l'home com l'aigua i l'aire i de prevenció de riscos naturals tant locals com esllavissades o inundacions com globals com el canvi climàtic (Íb.; p.17). Es tracta de dues anàlisis diferents, no es podria correlacionar fàcilment espais rurals amb un determinat dinamisme socioeconòmic amb la seva categoria funcional. Pot haver espais rurals

productivistes en recessió i espais rurals – natura demogràficament dinàmics, gràcies a l'ecoturisme.

Aquesta és una possible classificació que es podria fer dels espais rurals, però ens queda pendent la discussió, després del que hem tractat a l'anterior apartat, del sentit que té parlar d'espais rurals en territoris com Catalunya, tan oberts a la globalització i tan afectada per la metropolitanització de Barcelona, on hem avançat que la distinció entre rural i urbà ja no té a penes sentit. Aquesta discussió la reprenem tot seguit.

2.4. Els espais intermedis o “entreciutats”: entre allò local i global, entre l'espai i el temps, entre el camp i la ciutat

El concepte de medi rural és un « fill de l'ordenació del territori », una manera de categoritzar certes peces territorials que no són ciutat, en el context de l'era industrial (PERRIER-CORNET, P. I HERVIEU, B. ; 2002, p. 11). La ciutat era l'espai de la indústria i el progrés i el camp l'espai de les tradicions i les activitats preindustrials, l'espai a l'aguait d'industrialització i modernització que s'aniria integrant progressivament en un sistema econòmic i sociopolític unificat (MORMONT, 1996, citat per PERRIER-CORNET, P. I HERVIEU, B. ; 2002). Amb els processos de periurbanització, suburbanització i contraurbanització o rururbanització es produeix una “inversió topològica del paisatge”, allò urbà passa en alguns territoris de ser una illa en la immensitat de l'oceà rural a ser un tot dins del qual queden illes rurals o naturals (MARGALEF, 1999, citat per ROCA CLADERA, J.; 2003, p. 17).

Mantenim la tesi segons la qual a causa del trencament de la tradicional morfologia urbana compacta mediterrània per una ciutat amb urbanització difusa sense límits, la distinció ciutat – camp ha quedat difuminada, fins perdre gran part del seu sentit com a concepte explicatiu de realitats territorials. El concepte de rural continua sent vàlid per descriure el territori, tal volta també com a categoria sociològica, però cada cop menys vàlid com a categoria d'anàlisi territorial.

Des d'un punt de vista social, funcional, econòmic i cultural molts espais deixen d'ajustar-se a la classificació tradicional de « món rural » encara que paisatgísticament continuen sent un espai rural. Les «conques d'ocupació », la mobilitat diària obligada i

no obligada, la cultura i hàbits de consum, els sentiments d'identitat i pertinença a una comunitat de les persones que resideixen en pobles considerats com a rurals, disten molt d'allò associat amb un mode de vida d'un espai rural (KAYSER, B. ; 1993, p.150). Veurem a mode d'exemple que fins i tot espais tan identificats com a rurals com la serra del Cadí, des de molts punts de vista fa temps que han deixat de funcionar com a tals. Podem observar un paisatge compost de camps, masies i boscos. És indubtable que ens semblarà un espai rural. Però darrere d'eixa morfologia hi ha dinàmiques no rurals com el mercat de l'habitatge rural de cases de pagès per a classes urbanes mitjanes-altes disposades a pagar un preu exorbitant per un lloc on retirar-se, un preu que difícilment podria pagar algú del poble. Darrere del camp pot haver el conreu intensiu de la terra per una empresa agroindustrial multinacional que compra les llavors a una empresa d'Israel, els fertilitzants a una altra d'EE.UU. i ven la producció no en el mercat comarcal, sinó en el de Stuttgart i Lió. Amb una anàlisi acurada d'eixe bosc que veiem detectem el risc d'incendi d'un bosc que ha deixat de ser gestionat com es feia durant el segle passat ja que no hi ha ningú que reculla llenya, que tinga ovelles o que faça herbes. És paisatge rural aquest dels camps, boscos i masies, però dins d'unes dinàmiques més urbanes que rurals. En definitiva, durant les últimes dècades hauríem passat d'una contraposició camp-ciutat a un espai rural social i econòmicament molt semblant a la resta del territori (HERVIEU, B.; citat per VELTZ, P.; 1999), fins a un continuum camp-ciutat, una única unitat territorial (SIEVERTS, T.; 2002, p. 36) on el camp es mostra com un espai multifuncional i plural .

Tot això no vol dir que hui en dia ja no existisquen espais rurals que continuen funcionant com a tals, el que passa és que a espais dinàmics com l'Arc Mediterrani són residuals. Hui en dia, amb els processos de metropolitanització cal parlar d'uns espais urbans metropolitanos en expansió, d'uns pocs espais rurals molt concrets i d'uns espais intermedis, que no encaixen en cap de les darreres categories, que formarien part d'eixa ciutat difusa de la qual hem parlat. Per això els anomenem espais intermedis o entreciutats, en terminologia de Sieverts (*"Zwischenstädte"*, SIEVERTS, T.; 1997). Una triple distinció entre categories més complementàries que antagòniques. Aquesta categorització ja s'utilitza habitualment en altres països com Holanda o Gran Bretanya (CARUSO, G.; 2002, p. 95). En el primer cas es refereixen a aquests espais com a "zones rurals urbanitzades" en front a les zones rurals i en el cas britànic s'utilitza l'expressió "outer areas of urban regions", zones exteriors de les regions urbanes, també

front a àrees rurals. En el cas alemany també es fa una divisió semblant: es distingeix entre àrees d'aglomeració urbana, espais urbanitzats intermedis i espais rurals. Caldria fer una anàlisi molt més acurada dels conceptes de ciutat i camp i concretar més aquesta categoria d'àrea intermèdia. Tanmateix, aquest no és el propòsit d'aquesta recerca. Tindrem oportunitat en canvi d'analitzar breument el que es pot considerar com a zona intermèdia i en altres apartats posar exemples com algunes àrees del Ruhr, Almeria i del Pirineu.

Els espais intermedis serien aquests espais de transició entre les corones urbanes metropolitanes consolidades i els espais funcionalment rurals. Poden ocupar a l'Arc Mediterrani un vast espai, però amb unes fronteres molt difuminades, més que concretes i ben delimitades. Des del punt de vista funcional, l'espai de les entreciutats o àrees intermèdies serien àrees que comparteixen funcions de desconcentració urbana com els centres comercials, infraestructures, urbanitzacions, polígons industrials, amb una densitat massa baixa com per a poder parlar de ciutat, i que comparteixen altres funcions productives i no productives més associades amb els espais rurals com el conreu de la terra, explotacions ramaderes i forestals, parcs naturals, pesca fluvial etc. Seguint la terminologia d'Indovina, aquests espais es podrien identificar com els espais de la urbanització difusa que els processos de desconcentració urbana i metropolitanització han conformat, que no són ni camp ni ciutat difusa, són camps urbanitzats o com a molt urbanització difusa, però que encara cal convertir-les en ciutat, no tenen la densitat ni la població ni els usos ni morfologia ni infraestructures ni equipaments com perquè es pugui parlar de ciutat. Als EE.UU. noves corrents com el *Smart Growth* o el *New Urbanism*, tracten d'ordenar aquests espais, concentrar àrees d'inversió mesclant usos i densificant per convertir-los en el que tradicionalment s'ha entès per ciutat, i integrar en un mateix exercici arquitectura, planejament urbà i planificació del paisatge (BODENSCHATZ, H.; 2001).

Des d'un punt de vista antropològic, aquests espais serien els espais dels no-llocs. Els espais entreciutats serien els grans contenidors dels no-llocs, espais sense identitat, sense història ni funció social o d'interacció, simplement circular, romandre o consumir (centres comercials, aeroports, autopistes, fins i tot urbanitzacions residencials d'adossats al bell mig del no-res), espais que no són ni identificatius, ni relacionals (interacció social com una plaça o un mercat) ni històrics. En paraules d'Augé:

“Aquesta concepció de l’espai s’expressa, com hem vist, en els canvis d’escala, en la multiplicació de les referències imaginades i imaginàries i en l’espectacular acceleració dels mitjans de transport i condueix concretament a modificacions físiques considerables: concentracions urbanes, trasllats de poblacions i multiplicació del que anomenariem “no-llocs”, per oposició al concepte sociològic de lloc, associat per Mauss i tota una tradició etnològica, amb el de cultura localitzada en el temps i l’espai. (AUGÉ, M.; 1993, p.40-41).

Els no-llocs formarien part d’aquests espais intermedis, entre l’espai i el temps, com hem anomenat al principi. Es tracta d’espais banals, sense monuments històrics ni places ni llocs singulars que la sobremodernitat tendeix a produir (Íb., p. 83). *“L’espai del no-lloc no crea ni identitat singular ni relació, sinó solitud i similitud”* (íb., p.107). Un exemple són els centres comercials, llocs “d’oficis muts” en els quals per a consumir no cal ni parlar, o els caixers automàtics, o les estacions de tren, gasolineres, en les quals per romandre, consumir o viatjar no és necessària cap interrelació ni a penes contacte humà, la qual cosa converteix de nou els ciutadans en clients, màquines de consumir dins d’aquest turbocapitalisme que dissenya espais com aquests amb la finalitat de suprimir el temps dedicat a no treballar ni consumir, perquè tothom estiga sempre en moviment i fent alguna cosa, a ser possible productiva (UTE, 2004).

Des d’un punt de vista paisatgístic, es tracta de territoris que es pareixen ben poc a les ciutats d’origen industrial i preindustrial que envolten, però en canvi tenen molts semblants entre elles, entre diferents entreciutats generades en cultures i ciutats molt diferents (SIEVERTS, T.; 1996, p.15). Per això es parla d’espais entre allò local i global, la seva població té una conca de vida diària *“basin de vie”* que no ultrapassa normalment el fet metropolità, el qual està connectat a fluxos globals. De fet en aquest món cada cop més dominat pels fluxos, la gent, a excepció d’una petita elit transnacional, continua vivint en un lloc concret (NEL·LO, O.; 2003, p.17) com les entreciutats. Així mateix, alguns elements conformadors depenen del context local, però els paisatges d’aquestes entreciutats i les grans dinàmiques i característiques que l’han conformat és un procés global. Es tracta dels territoris en explosió urbanística de tantes metròpolis mediterrànies, sobretot des dels 80, territoris que podrien identificar-se amb

el terme d'urbanització (MUÑOZ, F.; 2004), perquè són els paisatges sense densitat ni personalitat, ocupats per urbanitzacions d'adossats i cases aïllades repetides, que conformen uns paisatges despersonalitzats, clonats fins a l'infinit de rotondes, gasolineres i xalets d'un disseny que es pot trobar tant a Barcelona com a València o Múrcia, els paisatges de la baixa densitat residencial per a famílies motoritzades, amb unes formes urbanes d'extrema simplicitat, que poden ser descrites com a *urbanals*, una simplicitat present també des d'un punt de vista social (Íb., p. 150), ja que es tracta de peces territorials habitades per iguals, per famílies amb similars característiques econòmiques, culturals i sociodemogràfiques, el que trenca la tradicional morfologia de la ciutat compacta.

Aquesta proliferació de no-llocs, paisatges urbanals dins d'aquests espais intermedis és un factor més que explica el renaixement de les reivindicacions per allò local, regional o nacional, com a nous valors d'identitat individual dins d'una col·lectivitat. La transformació amb la urbanització del territori amb els seus paisatges i característiques intrínseques en nous territoris d'entreciutats, comporta un procés de creació de no-llocs i d'urbanització contra el qual els ciutadans reaccionen cada cop més. Per això en contextos metropolitans com el de Barcelona s'observa des de les últimes dècades un renaixement de tot tipus de plataformes i associacions reivindicatives del territori o d'un determinat paratge natural, o contra projectes de construcció d'urbanitzacions, infraestructures o equipaments, si bé en molts altres casos, aquest sentiment d'identitat cap a un determinat espai és compartit per un sentiment NIMBY ("*not in my back yard*"), "no en el meu pati de darrere", en especial en el cas d'instal·lacions poc atractives com presons, centres de tractament de residus o depuradores. La creixent preocupació de la població per la qualitat, els recursos la seguretat i la identitat de l'indret on viu, la crisi de confiança en les formes institucionals d'expressió i representació ciutadana i les mancances de les polítiques territorials són els tres factors, segons Nel·lo als que obeeix la proliferació de conflictes territorials en el cas de Catalunya, molts dels quals se situen en espais intermedis. Les causes més profundes serien el renaixement del lloc (NEL·LO, O., 2003, p.12). Dedicarem un capítol a analitzar aquests conflictes territorials per al cas de Barcelona, uns conflictes que tenen causes molt diverses i que evidencien que l'acció de govern exercida per l'administració és cada dia més discutida per uns ciutadans que demanden espais democràtics més

participatius que representatius, perquè les institucions de representació es troben immerses en tota Europa en una greu crisi de legitimitat.

La finalitat última d'aquesta discussió sobre les entreciutats és assumir per a la part d'analítica, que hi ha uns espais relativament nous a l'Arc Mediterrani i bona part d'Europa en general que no són ni ciutat ni camp, no poden ser encaixats en cap d'aquestes categories. Són espais per tant, que no poden ser ordenats amb els instruments tradicionals d'ordenació d'espais urbans ni rurals, com els plans d'ordenació urbana o altres plans similars d'usos del sòl, sinó que cal dissenyar-los i planificar-los amb plans supramunicipals, plans que abasten tant territoris rurals com urbans, perquè són cada dia més interdependents. En aquest sentit, veurem que instruments com els plans comarcals de muntanya o els plans territorials de les futures Vegueries, planifiquen a una escala que si tenim en compte aquest discurs perdrien part de la seva funcionalitat. Aquesta discussió es reprendrà quan parlem del cas alemany i el Pirineu, i analitzem comparativament els sistemes de planificació. Altres contextos com l'alemany, tenen discussions molt similars. Assumint l'existència d'aquestes entreciutats, que alguns autors troben el seu reflex americà en les *Postsuburbia*, autors com Aring reivindiquen el paper de la regió per damunt de governs metropolitans i locals, com el millor "sostre" per governar conjuntament les ciutats i les entreciutats (ARING, J.; 1999), un pensament que no és ni molt menys nou, sinó que té molts punts de contacte amb la tradició planificadora d'EE.UU. amb autors com Mumford i tota l'escola regionalista nordamericana, que ja des dels anys 20 del segle XX critiquen les grans ciutats metropolitanes com a ineficients i ingovernables, i defensen la planificació regional com a alternativa de govern (BENABENT, M. ; 2003).

3. ELS NOUS PARADIGMES DE LA PLANIFICACIÓ I EL GOVERN DAVANT L'ERA DE LA INFORMACIÓ

Fins el moment hem analitzat breument de quina manera es plasma sobre el territori el procés de transició cap a l'era de la informació que hem estat explorant al capítol inicial d'aquest bloc teòric a partir d'una descripció pormenoritzada sobre com reaccionen els territoris urbans, rurals i intermedis a tots aquests canvis. Ara parlarem breument d'alguns nous paradigmes i canvis profunds que sorgeixen dins del camp de la planificació i del govern del territori en aquesta transició cap a l'era de la informació.

3.1. La crisi de l'Estat-Nació i la governança mundial a l'era de la informació

3.1.1. Causes de la “perforació” de les sobiraniaes nacionals

El que tradicionalment s'ha conegut com a Estat modern ja tenia des del seu naixement a l'època moderna segons Wallerstein una sobirania restringida dividida entre una sobirania interna reconeguda pel sistema interestatal que li permetia aplicar qualsevol política que considerés adequada i dictar lleis que cap estructura subestatal o individu podia contradir i una sobirania externa que era la garantia segons la qual cap altre Estat del sistema té dret a exercir autoritat dins de les fronteres d'eixe Estat, quelcom garantit també pel sistema interestatal (AGOSTO, P., 2003, p. 39). Es parla de sobirania restringida ja des de la constitució dels Estats moderns perquè sempre ha hagut resistències internes als Estats i perquè les interferències d'uns Estats sobre altres han estat molt freqüents. No obstant la restricció més important es donava quan l'acció de govern d'un Estat-Nació en qüestió perjudicava els interessos dels acumuladors de capital.

Amb la transició cap al model de desenvolupament capitalista ja hem comentat que l'Estat-Nació entra en una crisi profunda. Aquesta crisi té encara una durada i un impacte no del tot clar sobre la figura de l'Estat – Nació. En alguns casos es palesa un afebliment del seu poder i en altres, sobretot en termes de polítiques de seguretat interna i externa front al terrorisme, es viu un procés de “empoderament” o reafirmació.

El control estatal sobre l'espai i el temps en tot cas es veu superat cada cop més per fluxos globals de capital, béns, serveis, tecnologia, comunicació i poder (CASTELLS; M., 1997, p. 271). Es tracta d'un fenomen multidimensional d'enorme complexitat. No es tracta només d'una crisi d'un determinat tipus d'institució, sinó també una minva important en la legitimitat d'aquells que governen. Per a alguns autors és una crisi fins i tot moral, perquè l'autoritat, que dimana o s'institueix del contacte amb allò considerat com a sagrat, siga una religió o un gran pacte, ja no té eixe caràcter espiritual que és capaç de guiar als ciutadans cap al “progrés”, un altre concepte que entra en crisi.

Una de les múltiples causes és que la lògica que proposen les ideologies liberals d'un progrés econòmic continu per tal que totes les nacions i regions del món assolisquen un

estadi d'enlairament industrial que repercutirà en un major nivell de desenvolupament i els salvarà de la misèria i el subdesenvolupament (raó per la qual moltes comunitats es van constituir com a Estats), ha segut una fantasia (MÉSZÁROS, I.; 2005, p. 12). De fet es comprova que el subdesenvolupament, més que absència de desenvolupament d'un territori concret que està a l'espera del miracle econòmic capitalista, és el desenvolupament capitalista de la perifèria, per tant és necessari per al conjunt del sistema i inherent al seu funcionament (BELL LARA, J.; 2004, p. 2). D'això parlarem un poc més al següent punt.

Un altre fet que altera, transforma, modifica i fins i tot erosiona espais de sobirania i legitimitat dels Estats és que amb la globalització financera, el planeta sencer es converteix en un mercat en el qual entren en competència ciutats (per això la insistència en la planificació territorial de moltes ciutats de "situar" la ciutat en el panorama internacional a partir del màrqueting urbà) i també països sencers. Però en aquest mercat globalitzat, la pèrdua d'uns països en termes d'ocupacions, seguretat social o poder adquisitiu no es tradueix de forma automàtica en millores socials per als països que "guanyen". (ZIEGLER, J., 2004, p. 34). Es tracta d'un mercat on predomina el capital especulatiu sobre el productiu. La mobilitat de capital és cada dia més volàtil i especulativa per al benefici immediat. Eines per al desenvolupament com la inversió exterior directa en activitats econòmiques són cada dia menys significatives en les operacions de capital i el pitjor de tot és que els Estats com a institucions no tenen cap control sobre el "Casino global" on es juga amb capital financer especulatiu capaç de devaluar monedes nacionals o fer entrar en crisi economies nacionals. En paraules de Habermas, <<la política és desallotjada pel mercat>> (HABERMAS, J.; 2000, citat per ZIEGLER, J., 2004, p. 116). Hi ha una dificultat creixent del govern per controlar l'economia arran de la transnacionalització de la producció i descendeix la seva capacitat per assegurar als seus territoris la base productiva per generar ingressos (CASTELLS, M., 1997, p. 274).

Un altre dels fets que contribueix a aquesta lenta però inexorable deslegitimació és el fet que molts dels partits de la vella esquerra que basaven el seu discurs en teories marxistes i que per tant en accedir al govern s'esperava d'ells canvis radicals, a penes van tenir un impacte significatiu, car es van trobar amb moltes dificultats, la principal que <<el capital, mitjançant la seva supremacia estructuralment assegurada pel

sistema, continuà sent una “força extraparlamentària per excel·lència” que dominava des de fora el parlament al seu gust>> (MÉSZÁROS, I.; 2005, p. 60), la qual cosa tampoc vol dir que els representants de l’Estat-Nació hagen tingut en tot moment les mans lligades davant les lògiques implacables del capital i que en molts moments podrien i poden introduir mesures anti-sistema, com passa a alguns països llatinoamericans on han triomfat opcions radicals de govern.

No només són factors econòmics els que expliquen la crisi de l’Estat-Nació, també cal invocar factors històricopolítics com la guerra freda i la política dels EE.UU. de recolzament als processos descolonitzadors. <<*A partir de Versalles, tot grup humà que se sentia amb alguna afinitat ètnica, cultural i religiosa es va sentir amb el dret a tenir un Estat, encara que no constituís una veritable nació, ni tinguera els mitjans econòmics i tecnològics per ser viable [...]. Si bé la independència tornà la dignitat a pobles dominats, no necessàriament va originar Estats-Nació viables>> (DE RIVERO, O.; 2003, p.21). Molts Estats ja van nàixer en crisi, amb la convicció de què no podia haver desenvolupament sense independència política. Durant els anys de la guerra freda en els quals dues superpotències feien aliances en tot el món per mantenir aquesta hegemonia en tot arreu, aquesta ficció es va mantenir. No obstant amb la fi del món bipolar, molts Estats ja van començar a desintegrar-se fins quedar en ruïnes.*

La tercera fase de la modernitat o transició cap a l’era informacional es caracteritza per la configuració d’una societat amb uns vincles socials més febles i una diversificació d’interessos individuals i col·lectius. Els individus ja no tenen la sensació de compartir interessos en molts camps i això complica molt el funcionament de la democràcia representativa i d’aquelles organitzacions que pretenen integrar posicions com els partits polítics. En aquest sentit, l’Estat encarna la voluntat general, (quelcom cada dia més difícil d’acotar), la moral pública, els valors que comparteix una col·lectivitat etc. Tot això està en crisi, el “gladiador” com a model social d’individualista de competitivitat sense límits és la figura a seguir (ZIEGLER, J.; 2004, p.70). S’instaura una cultura de “l’hiperindividualisme comunal” (CASTELLS; M., 1997, p.87), l’individualisme de narcisisme consumista en comunes d’iguals.

Es constata un fenomen de desafecció dels ciutadans cap als actors i institucions polítiques de cada país, un acusat descens de la confiança pública en les formes d’operar

i el rendiment de les institucions organitzatives (SUBIRATS, J.; 2006, p.393). Els ciutadans viuen el sistema polític com a quelcom estrany i aliè als seus interessos i es desenten del mateix i mentrestant els polítics asseguren estar dolguts per la indiferència ciutadana i la seva escassa participació, però al mateix temps s'aprofiten d'una concepció de la política que cada cop més és cosa d'iniciats i professionals (Íb., p. 403). És un problema que afecta l'essència del sistema democràtic. Els individus ja no tenen la sensació de compartir interessos en diversos camps, la qual cosa complica el funcionament de la democràcia representativa i fa necessària una refundació de l'arquitectura territorial institucional i una renovació dels modes de funcionament de la democràcia en general i la democràcia local en particular (ASCHER, F.; 2006, p. 64). Hi ha una proliferació de tot tipus de grups que juguen al marge del sistema de partits, però no per això deixen de ser política i socialment actius. Els grups anti-globalització són un exemple, però hi ha molts exemples més de caire ecologista, religiós, cultural, ètnic, lingüístic etc. Aquesta proliferació de grups té una relació directa amb un dels aspectes en els quals insistirem quan analitzem els diferents casos de govern territorial: l'aparició de multitud de conflictes territorials a tot arreu. Aquests grups s'estructuren a nivell local i reaccionen amb molta intensitat davant projectes de planificació o transformació territorial perquè ni consideren emparant-se en el paradigma de la sostenibilitat i l'ecologisme que l'actuació siga positiva i tampoc pensen ja que l'administració siga l'únic actor legitimat per decidir sobre com transformar el territori. Són molts grups que actuen a nivell local, però no més enllà, continuen en el que podríem anomenar com una "lluïta quotidiana i grisa" (LENIN, V.I., 2005, p. 169) que necessiten superar la seva òptica localista i visió reaccionària o "anti" per adoptar enfocaments més complexos, proactius i que superen l'escala local, ja que a aquesta no es troba quasi mai les arrels dels problemes o conflictes que volen denunciar.

A banda d'això noves geometries de poder emergeixen erosionant el poder de l'Estat-Nació, en alguns casos es tracta de geometries que presionen l'estat per reclamar major protagonisme, per en altres casos és el propi estat qui cedeix sobirania per guanyar autonomia, com per exemple el procés de construcció europea (NOGUÉ, J. I ROMERO, J. 2006 p. 18) . D'una banda moltes entitats regionals i nacions sense estat, reforçades per aquest procés de cerca de la identitat dels individus i grups socials en allò local davant els processos globalitzadors incontrolables, reclamen amb més força més protagonisme en les decisions que els afecten i una descentralització efectiva de poders i

competències per part de l'Estat. Per altra banda emergeixen o es reforcen entitats econòmiques i polítiques supranacionals com l'UE, MERCOSUR, OMC, BM, FMI, OEA etc. que també assumeixen més cotes de poder. Trets definitoris clàssics de l'Estat-Nació com una frontera, una moneda, un sistema econòmic i financer propi ja no existeixen en el cas de molts països europeus per la consolidació d'una entitat supranacional com l'UE. La veu de l'Estat-Nació ja no és tan potent ni sentida com fa algunes dècades. Aquestes institucions internacionals tendeixen a tenir vida pròpia al marge dels Estats, els quals busquen perdurar a través d'elles (CASTELLS, M., 1997, p.297).

No cal oblidar molts altres factors que incideixen en aquesta crisi com la corrupció quasi estructural de molts governs, la falta d'una cultura democràtica, la simple mala gestió que han fet molts governants etc... no obstant no ampliïm aquests aspectes per no causar proximitat innecessària.

Quins límits té aquesta crisi? Pot acabar en un món sense Estats? O pel contrari la fi de la crisi acabarà amb una renacionalització i empoderament d'les Estats?. Wallerstein és un dels molts defensors de la tesi de la crisi i afebliment de l'Estat-Nació però al mateix temps no veu possible la dissolució en un futur d'aquestes institucions, ja que seria desastrós per als empresaris capitalistes car continuen sent un pilar fonamental del sistema capitalista. Per garantir el seu funcionament, al contrari que pensa molta gent, el capitalisme necessita d'Estats que protegissin als capitalistes contra el mercat lliure que és enemic de l'acumulació, que garantisquen les condicions d'acumulació amb una regulació poc intervencionista i un aparell de seguretat que mantinga l'ordre contra la insurrecció de les classes treballadores a base d'enganys, concessions i força (AGOSTO, P.; 2003, p.39).

No sembla creïble que aquestes institucions desapareguen, però sí que acaben convertint-se en un "embolcall", una superestructura sense poder, car aquest poder estarà quasi íntegrament en mans dels aparells del capital (ZIEGLER, J.; 2004, p. 343). L'Estat encara es manté i es mantindrà com una recepta de poder essencialment militar, però molt més difícilment com a recepta o generador de riquesa econòmica (GUERMOND, Y., 2006). També convé traure a col·locació l'opinió de Castells en quant a què el declivi de l'Estat –Nació no comporta un retrocés de la ideologia nacionalista,

especialment en territoris que es consideren nacions dins d'Estats Nacionals, car les nacions són, des del punt de vista històric i analític, entitats independents de l'Estat (KEATING, 1995, citat per CASTELLS, M., 1997, p. 52) i aquesta ideologia es beneficia del reforçament de les identitats individuals i col·lectives en el territori.

En definitiva, sembla que els Estats a l'era de la informació funcionen menys com a entitats sobiranes i més com a components d'un sistema de govern internacional, la principal funció dels quals seria proporcionar legitimitat i assegurar la responsabilitat dels mecanismes de govern supranacionals i subnacionals (HIRST I THOMPSON, 1996, citat per CASTELLS, M., 1997, p. 334). Per a altres autors en canvi com ROMERO i NOGUÉ aquesta pèrdua de sobirania i desorientació que viuen els Estats – Nació no desemboquen únicament en una pèrdua continua de sobirania: en alguns casos hi ha cesions de sobirania cap a les escales regionals i locals, en altres es viu un procés de renacionalització, almenys es veuen signes evidents d'aquesta voluntat; des de el “no” a la constitució europea per part d'Holanda i França fins la posada en marxa per part del president Bush d'un sistema de defensa exclusiu per al seu país. Per altra banda, segons aquests autors, molts altres països del tercer món, els Estats, més que tornar-se més febles encara com a institucions, passen de la dependència a la irrelevància en les arenes i mitjans de comunicació internacionals.

3.1.2. El desgovern i mite del desenvolupament al sistema-món actual

La crisi de l'Estat – Nació en el context de la globalització i l'era informacional és un procés global i els canvis que esdevenen en els governs dels territoris també. Per tant només des de l'òptica del sistema món es pot arribar a contemplar l'abast real i característiques d'aquest fenomen. Només així podrem arribar a entendre dinàmiques territorials que analitzarem als casos d'estudis posteriors com ara el nou escenari de les migracions internacionals des de països pobres cada cop més llunyans, les polítiques de Barcelona per ser una metròpoli atractiva per a l'inversor i el turista en tot moment, o els desafiaments immediats als quals s'ha d'enfrontar l'Arc Mediterrani Espanyol per ser un territori de frontera entre la “ciudadella” europea i els països del Magreb en continu no-desenvolupament. Un cop establertes les causes de la crisi de l'Estat-Nació fem un esbós de quines implicacions té això per al govern dels territoris des de l'escala global, fins l'escala local, la qual abordarem al següent apartat.

Amb la caracterització que hem fet del context actual de transició cap a un model de desenvolupament informacional, es configura un sistema-món compost per un arxipèlag, de ciutats- estat i països rics utilitzant la terminologia de P. Veltz ja mencionada, en un lumpen-planeta de pobresa i misèria. Quan analitzem la crisi de l'Estat-Nació ho fem prenent com a punts de vista els països europeus, on històricament s'han construït els Estats-Nació més forts, precisament perquè és ací on van nàixer. Si aquests Estats forts estan en crisi, a altres parts del món on el projecte nacional mai arribà a consolidar-se, la situació podem imaginar-nos que és prou més delicada.

Dues tesis volem defensar en aquest punt:

- Des d'una òptica global i amb les anàlisis fetes anteriorment es confirma que la meta del desenvolupament, objectiu clàssic de l'Estat-Nació a través de les seves polítiques de benestar i planificació territorial i social és un somni inabastable en les condicions actuals.
- Com a conseqüència d'això i per tenir una idea clara de la situació del govern del sistema – món, cal superar les distincions entre països desenvolupats i subdesenvolupats o fins i tot deixar de donar a tots els territoris la mateixa categoria de “països”, com si foren equitatius en poder sobirà i no contemplar altres formes d'organització social emergents no polítiques amb una creixent importància en la governança mundial com les transnacionals.

A principis del segle XXI, la realitat mundial és el no-desenvolupament de la majoria dels Estats i el desenvolupament de només quatre petits països o ciutats-estat: Hong-Kong, Singapur, Taiwan i Corea del Sud. El gran desafiament de la major part dels Estats en el context de la globalització, no serà ingressar en el club del desenvolupament, sinó simplement sobreviure (DE RIVERO, O.; 2003, p.15). A molts d'aquests Estats, el govern quasi no controla la vida econòmica i és inexistent en províncies senceres. <<El desenvolupament ha sigut un dels mites més persistents de tota la segona meitat del segle XX>> (Íb., p. 136). El propi Banc Mundial reconeix obertament aquesta situació, per la qual cosa va crear un fons fiduciari de recolzament d'economies nacionals en bancarrota o crisi profunda, la iniciativa LICUS creat el 2004 i que agrupa a una vintena de països, encara que aquest conjunt va augmentant any rere

any. Es pensava que el desenvolupament és un procés consubstancial a la consolidació dels Estats-Nació i per això des de l'època de les descolonitzacions multitud de països han estat assajant fórmules i receptes múltiples cercant aquest *El Dorado*. << *El balanç de tres dècades d'ajuda, teòricament al desenvolupament, es desastrós*>> (ZIEGLER, J.; 2004, p. 238). Als darrers anys són cada cop més els que veuen la cerca d'aquest desenvolupament com un mite, quelcom que està estretament relacionat amb tota la crítica que es fa al concepte de progrés econòmic i material, una crítica que sorgeix de la constatació del fracàs del desenvolupament de desenes de països que estan ara en pitjor situació social i econòmica que quan eren colònies i en l'ecocidi que la implantació d'aquest progrés material, ja siga en societats capitalistes o estatalistes soviètiques o de Xina ha causat a tot arreu. Sense mercats nacionals, ni quadres investigadors, ni sistemes educatius complets, amb economies basades en l'exportació de productes primaris cada dia amb menys valor, una creixent esletxa tecnològica, amb infraestructures insuficients i obsoletes, greus problemes de salut i demogràfics, conflictes bèl·lics, corrupció i un deute impagable, l'anomenat desenvolupament és la més idealista de totes les utopies mai vistes per a la major part de la humanitat. Com a arguments més tangibles que suporten aquesta tesi del mite del desenvolupament, seria suficient amb consultar qualsevol estadística comparativa sobre el creixement econòmic, Índex de Desenvolupament Humà, taxes de mortalitat infantil, esperança de vida o similars per comprovar que la situació a la major part dels països anomenats del tercer món, en el millor dels casos ha millorat sensiblement o es manté igual que ara fa dues o tres dècades. Els objectius del mil·leni establerts per les Nacions Unides en la Cimera del Mil·leni en 2000 per ser assolits en 2015 és un altre exemple que mostra aquest mite del desenvolupament. Alguns objectius com l'erradicació de la pobresa i la fam, la lluita contra la S.I.D.A. o garantir la sostenibilitat del medi ambient, transcorreguts ja uns quants anys des de 1990 ofereixen indicadors que en el millor dels casos són tímidament més positius que en 1990, si no és que han empitjorat (O.N.U., 2007).

En el sistema geopolític de la globalització caldria superar la caracterització del sistema geopolític mundial com un sistema dividit entre països desenvolupats i altres en vies de desenvolupament, com si realment algun dia foren a assolir aquest estadi. Tampoc sembla apropiada cap classificació que observe només variables macroeconòmiques de dubtosa veracitat i no d'altres socials o polítiques. Seria per tant més apropiat distingir

entre països rics, entesos aquests com territoris que històricament han aconseguit construir un Estat – Nació amb un sistema legal, institucional i administratiu reconegut tant a dins com a fora de les seves fronteres i que mantenen un nivell acceptable de benestar, front a altres territoris que o bé són projectes nacionals inacabats ara en crisi o bé directament són territoris ingovernables per guerres, conflictes interns, crisis humanitàries etc. En definitiva proposem distingir entre territoris que encara mantenen una certa sobirania front a la crisi de l'Estat – Nació i altres territoris que estan en permanent crisi i rescatats cada pocs anys pel FMI de la bancarrota. Com a expressió gràfica i marc de referència de la governança del món a l'era de la informació, amb un sistema geopolític on no només els Estats tenen poder, proposem la figura 6. Aquesta figura mostra una nova caracterització dels Estats a tot el món, però som conscient de què la realitat és prou més complexa, ja que caldria d'entrada distingir Estats-Nació unitaris, d'Estats plurinacionals, nacions sense Estat, nacions dividides entre diversos Estats i Estats sense nació.

El mapa mostra una classificació qualitativa basada en tres criteris:

- La situació política actual: fronteres amb o sense litigis, conflictes interns, grups guerrillers actius o guerres amb altres països, l'existència de corrupció endèmica, crisis humanitàries o inestabilitat política general.
- La història de la gènesi i evolució del projecte nacional o de construcció d'un Estat, avaluant la seva estabilitat política i econòmica als darrers 20 anys i el paper protagonista o secundari que ha jugat en l'escena internacional.
- La situació i evolució econòmica i social: comparació d'indicadors socials i econòmics de fa 20 anys amb els actuals).

Atenent aquests criteris es fa una classificació de països amb diferents denominacions:

1. ECIs: Entitats Caòtiques Ingovernables. Es tracta de països o territoris en permanent conflicte, en guerra, amb crisis socials i polítiques greus o bé amb problemes de corrupció endèmica i violació sistemàtica dels drets humans. Són territoris que necessiten de l'ajuda immediata de la comunitat internacional, ja siga per assistir a la població o per interposar tropes de pacificació. Molts són producte d'una descolonització accelerada als anys 60-70, que es van crear

artificialment sense tenir en compte la divisió preexistent en nacions o ètnies o si podien tenir capacitat d'autogestionar-se. Molts d'aquests països són assistits pel fons LICUS del Banc Mundial.

2. QUENIs: Quasi- Estats Nació Inviabls. Són projectes nacionals i estatals inacabats, amb greus problemes interns i externs, grups guerrillers i diversos conflictes. Són economies inviables en el context de la globalització. En molts casos van independitzar-se sense cap idea de nació, es van constituir com a Estats sense nació (CASTELLS, M., 1997, p. 74). Amb problemes freqüents de corrupció, crisis polítiques i socials, un percentatge molt significatiu de la població és molt pobre. Competències bàsiques de l'Estat com la sanitat, educació o serveis públics no estan desplegades a extenses àrees. L'economia informal és fonamental. Molts d'aquests països són assistits pel fons LICUS del Banc Mundial.
3. ENOD: Estats Nació en No-Desenvolupament. Són Estats Nació que sí han consolidat unes fronteres i tenen una certa legitimitat interna i externa, ara soscavada per la crisi general de l'Estat Nació. No obstant presenten també crisis polítiques regulars perquè són països en continu no-desenvolupament. Han tingut períodes de fort creixement econòmic o fins i tot èpoques d'esplendor, però a partir dels seus indicadors econòmics, demogràfics i sociopolítics actuals i en comparació amb fa vint anys no es pot afirmar que siguin països rics. Grans segments de l'economia nacional són inviables. Són països pobres, alguns dels quals reben certes inversions, perquè tenen un paper de "Estat – tampó" front als països més rics per contenir el trànsit de persones o de mercaderies il·lícites.
4. "Tigres": Es tracta de països que també han consolidat encara que siga de manera precària un Estat-Nació, el tret diferencial principal dels quals seria que han mantingut uns ritmes de creixement econòmic molt accelerats als darrers anys, sense que això haja repercutit favorablement en la millora d'indicadors socials o en la consolidació de garanties democràtiques o drets humans i amb un cost ambiental molt elevat. Per això no es poden considerar com a països rics amb un alt nivell de benestar. Les desigualtats socials i regionals són un altre tret definitori d'aquest grup. La seva estructura productiva té molts impactes socials i ambientals negatius.

5. Estats transicionals : Són països amb una tradició d'Estat prou llarga que es troben en un procés de transició incompleta cap al capitalisme. Estan en una fase més o menys avançada d'obertura de les seves economies. Alguns tenen un sistema institucional i de benestar propi dels països rics mentre que altres tenen greus problemes de corrupció, desigualtats socials i regionals creixents i grans sectors de l'economia en crisi. La diferència és que estan rebent fortes inversions externes, fet que impedeix que es consoliden com a Estats-Nació en No-Desenvolupament.

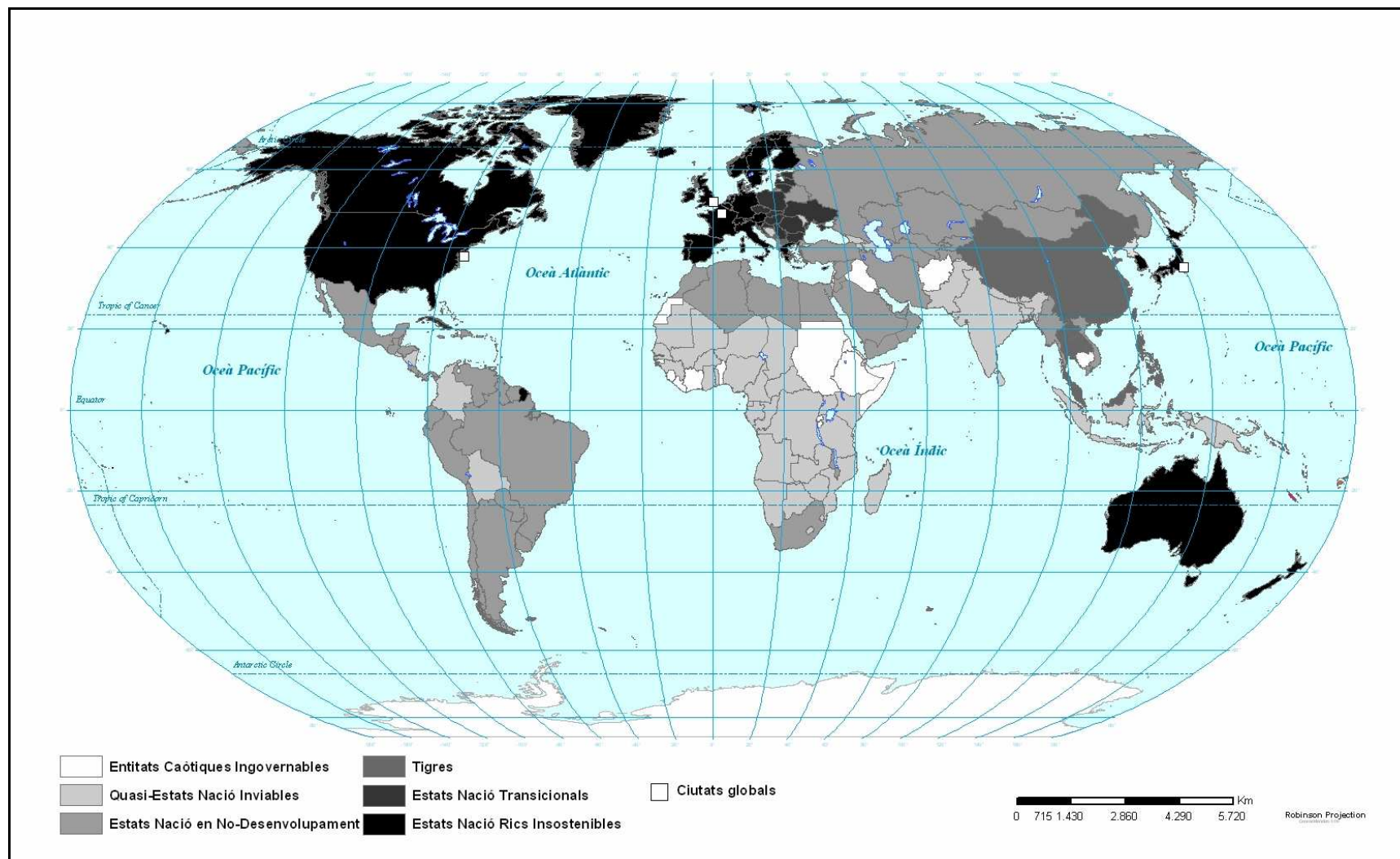

Figura 6: El sistema-món davant la crisi de l'Estat – Nació. Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

6. ENIS: Estats- Nació rics insostenibles: Es tracta d'Estats que presenten els millors indicadors econòmics i sociodemogràfics, malgrat problemes socials i econòmics més o menys puntuals. També tenen un govern amb un sistema democràtic més o menys consolidat. Van ser els països que a l'era industrial tenien les estructures estatals més potents amb eines com l'Estat de Benestar, i hui estan patint la pèrdua de poder i legitimitat davant nous poders com les empreses transnacionals. Fins i tot les seves estructures militars estan obsoletes per a lluitar en els conflictes asimètrics característics de l'era de la informació. Però el gran problema comú d'aquest grup és que la seva estructura productiva però sobretot els seus patrons de consum són insostenibles per al manteniment de les condicions ambientals i en especial climàtiques del planeta en un futur pròxim.

Aquest mapa mostra una visió més realista al nostre entendre, de la situació geopolítica mundial, i de com s'està governant un món cada dia més desigual, ple de processos de deconstrucció nacional i erosió de les sobiranes en favor d'empreses transnacionals, organitzacions supranacionals, regions que reclamen més autonomia i organismes financers com FMI o Banc Mundial. Aquest és el context a partir del qual anem a parlar de govern i planificació territorial a una xicoteta porció del territori plenament integrada en la globalització i el capitalisme informacional: Europa i més concretament l'Arc Mediterrani Espanyol, una imatge global que no cal perdre de vista quan ens centrem en casos d'estudi a escala local.

Com a últim apunt a aquest apartat volem mostrar un paral·lelisme entre algunes característiques del sistema-món actual amb altres èpoques molt llunyanes, amb l'ànim d'incitar a la reflexió. Hem vist que es configura un sistema geopolític on els Estats-Nació estan en crisi. En canvi les grans metròpolis tenen una creixent importància. A Europa ressorgeix, com a l'edat mitjana, la Ciutat-Estat amb vocació transnacional com Londres, París, Barcelona, Milà etc. Al cas d'Alemanya veurem l'experiència de l'Euroregió Maastricht-Lieja-Aquisgrà que reinstauren la vella comunitat medieval que conformaren, creant un triangle transnacional de prosperitat superant diverses fronteres nacionals. Altre exemple seria el ressorgiment en certa mesura de la Lliga Hanseàtica amb les xarxes de ciutats creades dins de Nordregio. La via emprada per a dur a terme la

revolució capitalista xinesa ha sigut crear una xarxa de ciutats-estat i zones econòmiques autònomes a la costa que recorden els estats feudals que van donar lloc al naixement de la Xina imperial. A casa nostra, alguns dels teòrics defensors de l'Arc Mediterrani invoquen l'experiència de la Corona d'Aragó com a referent històric reeixit de xarxa de cooperació entre ciutats.

També sorgeix una nova aristocràcia mundial composta per un reduït grup de transnacionals amb gran capacitat d'influència política i econòmica, molt superior a la de la majoria dels Estats-Nació existents, i dins dels Estats més potents com els EE.UU. o els de la UE. Són els abanderats d'eixa gran força extraparlamentària que hem mencionat adés: el capital. Es tracta d'un estament quasifeudal, una nova aristocràcia transnacional que substitueix la vella aristocràcia dels Estats-Nació i que imposa la seva voluntat a aquests a base d'amenaques de deslocalitzacions i desinversions. La política d'una gran empresa com *Microsoft*, *General Motors* o *TOTAL* mitjançant els seus grups de pressió és més poderosa que la de molts Estats i institucions internacionals. Tenen un paper geopolític fonamental però només se senten responsables davant dels seus anònims accionistes i no pels nombrosos impactes socials i ecològics que les seves decisions comporten (DE RIVERO, O.; 2003, p. 62). Aquest seria el primer estament d'aquest món global-feudal.

Es conforma també en aquest context un altre estament que seria l'estament religiós, però no de cap religió concreta, sinó de l'única religió global que seria el capitalisme. El Banc Mundial, OMC i el FMI són els clergues, grans actors clau en la geopolítica mundial que s'encarreguen com a missioners de difondre i predicar per tot arreu la bona nova del lliure comerç, la desregularització i la liberalització de les economies per a què tots els països pobres puguin assolir algun dia l'Edèn del desenvolupament. No obstant la tasca d'aquestes institucions es troba cada dia més qüestionada pel fracàs dels seus plans d'ajustament i per la confirmació de la falsedat del mite del desenvolupament.

Front a aquest dos estaments governants, hi ha un tercer estat: els serfs, és a dir, el conjunt de països pobres en procés d'implosió o bé en un estat estacionari de no-desenvolupament. També la major part de la ciutadania mundial que o no viu en societats democràtiques o si ho fa aquestes estan erosionant-se ràpidament. Aquestes

institucions no tenen cap influència als fòrums internacionals, i en quant a la ciutadania, ací entraria la crítica de Mészáros de que només pot “pensar” globalment per actuar localment perquè no tenen cap possibilitat d’actuar directament a nivell global. L’únic poder que posseeixen és el de posar o llevar mandataris d’institucions, la legitimitat i capacitat de maniobra dels quals, estan molt minvades. Es tracta no obstant d’un Tercer Estat que vol tenir més veu i influència, tal i com s’ha demostrat amb el Fòrum de Porto Alegre o les multitudinàries manifestacions de Seattle, Barcelona, Davos etc...

En aquest món neo-medieval (HELD, 1991, citat per CASTELLS; M., 1997, p.337), ja hem comentat que hi ha un arxipèlag de riquesa, tres “fortaleses” (UE, EE.UU. i Japó junt amb el sud-est asiàtic), envoltat de muralles físiques i legals que impedeix el pas de persones però no de béns i capitals procedents de la vasta *terra incògnita* que constitueix la resta del món, els països pobres. Aquest és el context al qual ens referim al títol del present treball: un context insosteniblement globalitzat.

3.2. Noves respostes

“Les formes de regulació antigues estan en crisi. La sirena de la fàbrica, la campana de l’església i el timbre del col·legi ja no marquen el ritme de la vida urbana, i al servei de Teleruta li resulta cada cop més difícil preveure els dies i hores dels embotellaments”. F. ASCHER, 2006.

Hem vist succintament el procés de transició cap a un mode de desenvolupament informacional, el qual ha generat unes dinàmiques, la majoria de les quals no són sinó continuació o intensificació d’altres ja existents en dècades anteriors que fan evolucionar tant el concepte com les característiques de ciutats i espais rurals. Tanmateix, aquests canvis fan replantejar-se l’esquema conceptual i analític tradicionalment emprat per treballar sobre el territori en totes les escales. A la crisi dels Estats – Nació europeus, amb la seva “sobirania perforada” (DE RIVERO, O.; 2003, p.11) s’uneix un context mundial cada dia més crític. Una espècie de llei històrica de rendiments decreixents ha acompanyat la proliferació de nous estats, des dels Estats – Nació sud - americans del segle XIX, fins els estats africans i asiàtics creats al llarg del segle XX, molts dels quals són encara avui projectes nacionals no complets.

Un context d'Estats-Nació en crisi comporta entre altres coses una crisi important de les formes de regulació tradicionals i en la manera de governar el territori, on predomina la verticalitat jeràrquica. Les formes de regulació antigues, normes en definitiva que regien les relacions socials en les societats industrials, desenvolupades en l'etapa dorada dels Estats de Benestar, cada cop són menys efectives.

3.2.1. Davant el govern jeràrquic de l'Estat-Nació, la governança territorial i metropolitana

Front a la crisi de l'Estat-Nació com en qualsevol altra situació de crisi social i de valors al llarg de la història, es pot entrar en un escenari de retrocés, és a dir de proliferació de formes aristocràtiques i dictatorials de govern, o bé profunditzar en la democràcia, que implica una solució cap a noves cotes de llibertat individual, però té majors riscos per posar en perill alguns fonaments de la societat liberal i capitalista. En tot cas, el que sí sembla clar si posem l'exemple de govern del territori a un espai determinat hui en dia, sobretot si es tracta d'un poble en el medi rural, malgrat que formalment pot tractar-se d'un govern "democràtic", amb els seus sistemes de democràcia representativa i defensa dels interessos del ciutadà, en molts casos es tendeix en diferents graus a produir fenomenologies monàrquiques o dictatorials, perquè no altra cosa són les concentracions de poder o influència en una sola persona (OLIVES PUIG, J., p. 170). Un pla que s'imposa de dalt a baix, el funcionament intern d'alguns partits polítics amb les seves elits de dirigents, l'aprovació d'un projecte que compta amb la majoria de representants de la corporació local, però amb una minoria de la població, en definitiva, les decisions unànimes i poc reflexives denoten formes de govern que formalment poden ser democràtiques però que han sigut generades per grups de pressió o d'interessos, o el que és el mateix, aristocràcies del segle XXI. En la rebel·lió contra l'Estat – Nació per capes cada cop més àmplies de la població, manifestada per la indiferència o el desinterès en participar en les cites electorals, es pot observar una reacció vers aquesta manera de governar i contra aquestes oligarquies i aristocràcies.

Calen noves respostes, noves propostes d'arquitectures territorials i de mecanismes de planificació per adaptar-se a aquest nou context. Ascher proposa que es fa necessària una democràcia més procedimental, més reflexiva i més comprensiva, és a dir, que

tinga en compte la idea que sobre les seves situacions, comportaments i accions tenen les persones (ASCHER, F., 2004, p. 66), això sense qüestionar la democràcia representativa ni la responsabilitat dels elegits en cites electorals. En paraules d'aquest autor, la llei, la norma i l'aplicació de la norma majoritària és substituïda pels contractes, les solucions ad-hoc o adaptades a cada situació i la negociació.

Aquesta teoria traslladada per exemple a la planificació territorial a escala local, suposaria per exemple passar de la planificació urbana o la planificació jeràrquica en cascada que definia un programa a llarg termini a partir d'un pla d'ordenació urbana a una gestió estratègica urbana oberta i flexible que formule i revise contínuament objectius concrets prioritzats i estimule la participació d'actors públics i privats, és a dir, l'alcalde i la corporació local deixen de ser una aristocràcia absolutista i descentralitzen poder cap a altres agents locals, en definitiva, el passar de l'administració de la ciutat a la governança urbana. Es tracta aquest mot "governança" d'un nou anglicisme introduït als anys 90 per designar el que podríem denominar com el «bon govern de la cosa pública», és a dir, un govern democràtic, eficaç, pragmàtic, just per als homes i sense externalitats negatives per al medi ambient. En aquesta etapa de superació de la modernitat, de les societats industrials, calen noves formes de govern que s'apropen a aquest objectiu. Una forma emprada per aconseguir aquest objectiu mitjançant formes "toves" de govern com el pacte, la negociació, l'acord i el consens vers a formes "dures" seria la planificació estratègica. Aquesta és la principal "resposta" a aquest nou context, una metodologia que ha de buscar un delicat equilibri entre formes autoritàries de govern i la renúncia total a aquestes. Això és aplicable des de l'escala global fins la local. En un escenari de deslegitimació creixent dels Estats cal donar veu i sobretot deures i responsabilitats des dels fòrums internacionals fins a un Grup d'Acció Local d'una àrea LEADER a aquells agents que influeixen en l'economia molt més que els Estats: les empreses transnacionals així com a la societat civil en forma de les variades xarxes socials que la componen.

Els discursos de la governança posen l'accent en la necessitat de profundes reformes en l'arquitectura de molts territoris per evitar la creixent divergència que s'estan detectant en molts contextos, entre la realitat d'un territori, amb unes necessitats, desafiaments i problemes socioeconòmics concrets i l'arquitectura institucional o manera de governar

aquestes (SHARPE, 1995; WILLIAMS, 1999; KÜBLER I HEINELT, 2005). Kübler i Heinelt ho apliquen al cas de les ciutats:

“L’expansió de la ciutat difosa combinada amb els fracassos en les reformes dels governs locals han donat lloc a una creixent divergència entre l’espai urbà funcional i institucional en els països industrials avançats”. D. KÜBLER i H. HEINELT, 2005.

Altres autors com Centelles parlen de bon govern de la ciutat quan es dóna una transició des del model burocràtic racional, jeràrquic i rutinari fins al model gerencial de la governança i estratègia amb estructures flexibles, avaluació per resultats i avaluat pels resultats (CENTELLES, J., 2006, p.85).

Altra novetat o resposta davant la crisi del govern del territori en el cas de les àrees metropolitanes, tot i implantant arquitectures territorials basades més en xarxes que en jerarquies verticals, és el ressorgiment d’institucions polítiques metropolitanes com a entitats de coordinació i govern del territori, però amb algunes diferències respecte a les institucions metropolitanes dels 70. Llavors les estructures de govern metropolitanes eren cossos administratius fortament jerarquitcats i tecnocràtics sense participació ciutadana, la missió principal dels quals era resoldre amb eficiència problemes que havien desbordat el terme municipal (LEFÈVRE, 1998, citat per SORRIBES, J.; 1999). Hui en dia aquests problemes han desbordat també les fronteres d’aquestes estructures políticoadministratives dels 70, ja que la ciutat real s’ha fet més extensa i complexa (ROMERO, J. I SORRIBES, J.; 2006). Ara aquestes institucions són més flexibles, es basen en un sistema d’actors més complex fomentant partenariats i la participació voluntària. És el canvi que suposa passar de govern de la ciutat a una governança metropolitana, on la reedició o aparició de formes democràtiques de representació a escala metropolitana es combina amb una relació més directa amb els ciutadans mitjançant nous procediments deliberatius i consultius, nous instruments d’ordenació urbana i planificació territorials de caire estratègic.

Dues “ombres” amenacen el funcionament de la governança territorial i metropolitana. Una és “l’ombra de la jerarquia” (SCHARPF; 1992, citat per KÜBLER, D. I HEINELT, H.; 2006, p.191), la presència de vells mecanismes de govern que tenen el poder real en

la planificació del territori. L'acció basada en el compromís i la participació voluntària entre diferents actors metropolitans pot veure's perjudicada per l'acció de govern unilateral de qui realment continua ostentant el poder, que és l'ajuntament de la capital i els departaments o Ministeris de polítiques sectorials. Si aquestes noves arquitectures territorials no aconseguen el consens absolut d'aquests actors, qualsevol intent de govern innovador estarà condemnat al fracàs, i no cal anar-se'n molt lluny per poder posar un exemple, car el tenim amb l'experiència fallida del Consell Metropolità de l'Horta. La segona "ombra" que amenaça aquests canvis és el de la delicada relació entre governança metropolitana i democràcia. Alguns dels mecanismes d'actuació d'aquests enfocaments flexibles de govern del territori com és el consens són criticables: per què es consensua, qui forma part del selecte grup d'actors decisors, dicotomia entre consens-responsabilitat etc. Alguns autors observen en el pas del govern de la ciutat a la governança metropolitana a partir de la creació d'una estructura institucional a escala metropolitana un afebliment del control democràtic popular respecte dels processos urbans (BRENNER, N; 2006, p.425). En aquesta qüestió sorgeix el vell debat entre la complementarietat o oposició entre la democràcia com a pràctica urbana i l'eficiència per resoldre problemes.

Un altre aspecte que està a tots els debats sobre reformes institucionals cap a la governança territorial i metropolitana és el de la introducció de mecanismes de mercat en el govern local, aplicar la filosofia empresarial al sector públic tot i aplicant mesures de racionalitat desburocratitzadora i on s'incentive l'eficàcia i eficiència en la prestació de serveis i la reducció del cost, però sense arribar al paradigma de la metròpoli-empresa que alguns autors denuncien per al cas de Barcelona (U.T.E., 2004).

Malgrat aquestes ombres, hi ha un creixent consens en la comunitat científica respecte a la idea de la necessitat d'implantar estructures de govern ben inserides i coordinades amb estructures territorials preexistents, on la negociació, la participació social i el consens sobre projectes siguin rutines quotidianes. En la nostra opinió, és evident la necessitat d'un canvi de fons i forma en el govern del territori i probablement cap a mecanismes més oberts, flexibles i participatius, perquè al menys en el cas de les metròpolis, aquests redimensionaments dels governs urbans ofereixen la possibilitat d'obrir noves vies de mobilització democràtica (BRENNER, N.; 2006, p. 425), de "democratitzar la democràcia metropolitana" (GIDDENS, A., citat per DAVOUDI, S.,

p.435). A més si una de les causes per defensar canvis en el govern del territori és aquesta disfunció creixent entre dinàmiques i ciutadans per una part i institucions i polítics per l'altra, una bona resposta hauria d'anar encaminada a crear estructures de govern que agrupen la metròpoli fragmentada en municipis i puguen resoldre moltes preocupacions ciutadanes des d'una escala més adient com és la supralocal. Altra qüestió és si darrere de l'aplicació d'aquests discursos, si en la seva formalització a partir de la creació de noves arquitectures territorials, de polítiques i plans hi ha veritablement una voluntat de canvi de filosofia de govern o si més bé respon al que podríem denominar l'estratègia del Gattopardo: "en ocasions és precís que tot canvie per a que tot continue igual".

Hem vist que hi ha un creixent consens respecte al debat sobre com superar la crisi actual dels mecanismes de govern del territori, però també respecte a quins són els requisits clau per a què tant nous mecanismes de govern del territori basats en la governança com instruments despleats per aquests com plans estratègics o estratègies territorials siguin reeixits. El lideratge polític dels promotors i gestors d'un pla estratègic, el comportament, actitud i aptitud dels agents urbans i territorials i foment i recolzament institucional i financer per part d'administracions superiors serien per a Kübler i Heinelt aquests elements (KÜBLER, D. I HEINELT, H., 2005, p. 10). Altres autors han estudiat detalladament aquesta qüestió, sobretot aplicat al cas de la planificació estratègica, encara que també extrapolable al govern del territori metropolità com J.Quintas Alonso, el qual apunta com a variables que afavoreixen l'èxit el lideratge de l'alcalde, el compromís dels agents ciutadans, el que denomina "temperatura cívica" (cultura de col·laboració, esforç i identificació) i l'aptitud i actitud dels òrgans executors així com la seva capacitat de gestionar la complexitat. (QUINTAS ALONSO, J.; 2005).

Hi ha unes necessitats de canvi en el govern del territori, hi ha un nou paradigma que alguns anomenen "governança metropolitana" o "governança territorial" si ens trasllem a una escala superior, a partir del qual es despleguen nous instruments com la planificació territorial estratègica o les avaluacions ambientals estratègiques, l'èxit dels quals depèn d'unes variables prou conegudes. El camí a recórrer pels governs està quasi del tot traçat, però com valorar si aquest paradigma suposa un avanç en la democratització del govern del territori?. Kübler i Heinelt proposen tres variables per

valorar la « qualitat democràtica » dels governs. Una seria la composició de les xarxes governants : més obertes amb la participació de ONG, associacions professionals, sindicats etc., amb actors empresarials poderosos que entren en acció però sense dominar l'escena (CENTELLES, J., 2006, p. 97) o més tancades i corporativistes. La segona seria la “qualitat de la governança”, a partir de la valoració de la vitalitat de la societat civil i el tercer seria el caràcter de l'administració local: si es tracta d'una administració local amb molt de poder, recolzada en una identitat col·lectiva, i ben assentada sobre l'entramat administratiu nacional i que per tant difícilment dissenyarà mecanismes d'avaluació i participació pública en les seves polítiques o si es tracta més bé d'una estructura més feble, que es recolza en la participació pública per millorar la seva legitimitat. Per a altres autors com Williams, en el cas de la governança metropolitana, l'èxit d'aquesta ha de ser mesurada no només en la seva capacitat de proporcionar i coordinar serveis locals, sinó també en la capacitat d'influir en actors externs per a què recolzen el compliment d'objectius estratègics per a l'àrea metropolitana en qüestió (WILLIAMS, G., 1999, p.28).

Si apliquem aquestes variables al govern d'àrees metropolitanes a Espanya, si aquest camí que hem traçat el comparem amb la trajectòria dels governs metropolitans a Espanya, ens trobem segons M. Tomàs amb dues situacions quasi oposades. Per una banda Madrid seria un exemple de gestió neocorporativa prou tancada, on el govern encara continua basant-se més en relacions verticals entre uns pocs actors que en xarxes amb cooperació multidireccional entre actors molt variats i on encara la via d'influència de la societat civil és mitjançant la democràcia representativa. Això front al cas de Barcelona que es qualifica com un cas de governança metropolitana més oberta i flexible, amb unes xarxes governants ben imbricades en la societat civil i contínuament renovades a mesura que la ciutat va duent a terme grans projectes i esdeveniments i uns mecanismes de participació més evolucionats (TOMÀS, M., p. 58-60).

Molt de camí quedaria per recórrer, ja que hui en dia no existeix a Espanya cap àrea o regió metropolitana que compte amb una administració amb poders legislatius i executius sobre el territori metropolità. Normalment són consorcis o mancomunitats les que supleixen aquesta carència. A l'igual que en altres països europeus, totes les corporacions metropolitanes van ser eliminades als 80 i 90. Romero i Sorribes parlen d'un fracàs generalitzat dels governs metropolitans a Espanya (ROMERO, J. I

SORRIBES, J.; 2006). En el nostre cas són molts els que s'oposen a caminar cap a una governança metropolitana: les CC.AA. ho veurien en molts casos com un contrapoder i a més renaix en el nostre context el problema de la distribució competencial i els límits entre ordenació del territori i urbanisme (GONZÁLEZ VARAS, S.; 2005) i és competència d'elles la creació de governs metropolitans. L'Estat per la seva banda es mostra neutral però tampoc incentiva la creació d'aquests mecanismes. Diputacions, mancomunitats i comarques veuen als consells metropolitans com a competidors directes. Aquest cas ens dóna una pista molt important sobre el retard que porta Espanya en l'aplicació en els seus mecanismes de govern criteris de governança com els que hem vist. La instauració d'un govern metropolità amb una forta participació pública en la formulació, gestió i avaluació de plans, polítiques i projectes podria suposar unes més altes quotes de democràcia. Diputacions, mancomunitats i comarques solen posicionar-se en contra de la creació de governs metropolitans i el cas és que totes tres figures són organismes d'elecció indirecta sobre el qual el ciutadà té una influència molt feble. Per altra banda els alcaldes dels municipis metropolitans mantenen una doble postura de recel respecte a l'àrea o regió metropolitana i per descomptat cap a la ciutat central i poc entusiasme a l'hora de finançar entitats metropolitanes que poden estar controlades pel govern autonòmic. Per últim, els ciutadans i empresaris se senten més identificats i pròxims amb el seu ajuntament que amb l'àrea metropolitana, encara que el fet metropolità és una realitat en les seves vides (QUINTAS ALONSO, J.; 2005, p. 82-85). Ací sorgeix el debat entre funcionalitat i identitat de les àrees metropolitanes. La ciutat i la seva àrea d'influència poden ser la base ideal per a un govern local més eficient però aquesta nova àrea pot ser massa gran com per a engendrar un sentiment comú d'unitat (SHARPE, 1996, citat per SORRIBES, J., 1999, p. 29-30). Parlem d'entrebancs als governs metropolitans a Espanya, però són problemes comuns a tota Europa. Aquest darrer sobre la identitat és precisament un dels grans problemes per a la configuració i govern de la Regió Metropolitana del Ruhr.

A banda d'aquests entrebancs, Romero situa com a causa profunda de l'escassa proliferació i èxit de la planificació i govern a nivell metropolità, entre d'altres nivells, al formidable problema de descoordinació entre nivells de govern a Espanya, els quals aproven unilateralment plans sectorials i territorials que se superposen i fins i tot arriben a contradir-se i a la manca de mecanismes formals i informals de coordinació i cooperació territorial, fet que limita molt la implantació del paradigma de la governança

metropolitana i la planificació estratègica territorial (ROMERO, J.; 2006). El resultat de tot aquest context i entrebancs esdevinguts seria que *“Espanya ha cremat una etapa tradicional de governs metropolitans”* (ROMERO, J.I SORRIBES, J.; 2006).

3.2.2. Davant la crisi de la funció planificadora, la planificació estratègica

Aquesta crisi en el govern tradicional del territori es reflecteix en la teoria i pràctica de l'ordenació del territori, que per ser una funció clàssica dels Estats – Nació entra irremissiblement en crisi. Nous conceptes com el desenvolupament sostenible i noves metodologies més flexibles com la planificació estratègica sorgeixen com a noves respostes de velles dinàmiques com el despoblament rural, la desindustrialització i les conseqüències sobre l'atur, els problemes de mobilitat etc. i com a respostes a aquesta crisi dels Estats – Nació. Constituirien part de la readaptació que l'ordenació del territori com a disciplina científica, com a tècnica administrativa i com a activitat política fa en el nou context de la societat de la informació d'un món globalitzat.

L'ordenació territorial, amb els seus antecedents de la planificació física de les ciutats, la planificació sectorial i els plans regionals, va ser una de tantes funcions que l'Estat va assumir ja des de principis del segle XX i que es va consolidar en acabar la II guerra mundial. Aquesta funció, hui encara no consolidada en molts països com a Espanya, és una de les parcel·les de poder dels Estats on més s'ha notat la crisi de l'Estat-Nació, i que en molts casos s'ha resolt cedint la potestat sobre com es planifica o què es fa al territori a la iniciativa privada, sense adonar-se que aquesta no es guia pels mateixos interessos comuns que ha de tenir una administració. Amb la globalització els territoris són cada dia més canvians i complexos, amb més agents i interessos. Això, unit a la crisi de legitimitat de l'Estat dóna com a resultat que siga molt difícil que un sol agent com pot ser una administració concreta siga capaç de governar les dinàmiques que afecten a un territori.

Tota aquesta crisi de la planificació té molt a veure també amb el que alguns autors anomenen el triomf de la “cultura del no” en relació amb la síndrome NIMBY. Es tracta de la negativa per part dels ciutadans davant qualsevol iniciativa de planificació territorial i les plataformes “Salvem” i “Prou” serien els millors representants d'aquesta “cultura del no”. Als casos de València i Barcelona analitzarem diversos exemples de

conflictes territorials motivats per la negativa de molts agents socials a un determinat pla o actuació urbanística. Les causes ja han estat citades: el govern ha perdut part de la seva legitimitat i per tant les seves decisions són contínuament contestades. Per altra banda en moltes de les decisions sobre un determinat pla no s'incentiva la participació informada, activa i eficaç per part de la ciutadania (TORRES, P., 2006, p. 443). Segons Torres, l'arrel d'aquest desencontre entre ciutadania i govern es troba en què per una banda l'administració considera aquestes plataformes com un obstacle per a la seva acció de govern i els ciutadans veuen en l'acció de govern sempre decisions opaques d'acord amb interessos obscurs i l'única eixida potencial seria que aquestes organitzacions socials serviren de corretja de transmissió, tant per fer arribar la queixa ciutadana al gestor públic com per fer arribar l'acord amb les administracions cap a la ciutadania (Íb., p. 442-443).

No és casualitat per tant que la planificació estratègica triomfe com a nou paradigma en la planificació territorial. De les anàlisis de les característiques de la societat informacional o de la tercera modernitat cap a la qual caminem, es pot concloure que la planificació estratègica és una de les eines més adequades per governar hui el territori. F. Ascher parla d'uns canvis socials profunds en la tercera modernitat, entre ells un procés de modernització reflexiva (ASCHER, F.; 2004, p30). L'individu i la col·lectivitat i per tant els governants, s'enfronten a una sèrie de situacions i circumstàncies individuals i col·lectives cada cop més diferenciades i canviant. Per tant per enfrontar-se a una situació, el recórrer a una experiència directa passada, a una "recepta" ja no és tan eficient. Cal examinar permanentment les possibles decisions i tornar-les a examinar en funció del que hagen començat a produir. Aquesta manera d'operar, aplicat al govern del territori, és possible amb un mecanisme de planificació estratègica però no amb un pla normatiu tradicional que pren decisions a partir d'una diagnosi i aplica mesures moltes de les quals són receptes i no examina si aquestes produeixen els efectes desitjats. També, a un mecanisme de planificació estratègica basat en els principis de participació, consens i complicitat (CENTELLES, J., 2006, p. 130) poden tenir cabuda actors socials amb opinions divergents, i evitar així el sorgiment de conflictes territorials i d'aquesta manera es pot abordar millor la problemàtica abans esmentada de la "cultura del no".

En aquesta nova manera de governar i planificar el territori, governança segons la majoria d'autors, el pla estratègic és l'eina estrella, però és més que l'aplicació d'una nova eina o una moda entre tecnòcrates, car suposa canviar tota la filosofia de gestió, una cultura de gestió fins i tot. Més que dissenyar plans com a productes tancats estableix dispositius que elaboren, discuteixen, negocien i executen estratègies d'acció; les decisions unilaterals per part d'un únic sector de la societat com és l'administració es converteixen en compromisos després de negociacions o consensos després de deliberacions per part d'actors públics, privats i del tercer sector que configuren una xarxa d'actors-decisors metropolitans, locals, regionals etc. (KÜBLER, D. I HEINELT, H.; 2005, p.14). Per tant la concepció i realització de projectes són el resultat de la intervenció de molts actors amb idees distintes (ASCHER, F.; 2006, p. 85) amb un ús continu de mecanismes d'avaluació i reformulació.

D'entre tots els instruments innovadors d'ordenació del territori que han aparegut a les darreres dècades, la planificació estratègica és un dels més emprats des de les primeres experiències de finals dels anys 80 en grans ciutats. Les ciutats, amb aquest afany per posicionar-se al mercat internacional, són les administracions que més han impulsat aquest tipus de plans. La pròpia estructura i metodologia de pla estratègic es diferencia nítidament de la d'altres exercicis de planificació per aspectes com l'elaboració d'anàlisis, avaluacions i diagnòstics externs a banda dels interns elaborats per la comissió del pla, la utilització de tècniques de màrqueting urbà (a voltes el propi pla es redueix a un publireportatge d'una ciutat), la selecció d'objectius i metes de llarg termini, la realització de processos de reflexió territorial estratègica entre diferents agents per definir el territori del futur o la formulació d'objectius estratègics entesos aquests com *“aquells que permeten a la ciutat (o territori) aconseguir una posició de competitivitat econòmica i de qualitat de vida superior a la mitjana de les ciutats del seu entorn”* (PASCUAL, J.M.; 1999). Es veu com aquest tipus de planificació incorpora molt bé el context de la globalització i a la competitivitat creixent entre llocs.

Al llarg d'aquest treball considerem com innovadors els enfocaments de la planificació estratègica. Cal advertir que des d'una perspectiva cronològica es deuria de matisar, donat que aquests enfocaments estratègics fa més de vint anys que existeixen. No obstant com a generacions d'instruments encara avui continuen aportant novetats en la pràctica de l'ordenació del territori, per la qual cosa en repetides ocasions ens referim a

ells com a innovadors. En què consisteix aquesta innovació?. Consisteix a què simplifica i altera els tres tipus bàsics d'intervenció de l'ordenació del territori: legislació, planificació i execució (PUJADAS, R. I FONT, J.; 1998). L'exercici legislatiu amb les vies tradicionals d'aprovació de lleis i reglaments ja no és imprescindible. Aquesta intervenció és substituïda per un dret més bla, on la imperativitat de les lleis vinculants és substituïda per legislacions no vinculants, on a partir del consens entre agents s'espera el compliment d'allò estipulat en formes de dret bla com estratègies, acords, declaracions o cartes. L'exercici de la planificació com a elaboració i aprovació de plans que defineixen un model territorial futur ja no és patrimoni exclusiu d'una sola administració o primer sector, sinó que es convida a participar en aquesta tasca no només a altres administracions sinó també a empreses i tercer sector, la qual cosa suposa un esforç afegit en la coordinació interinstitucional i sectorial i una concentració de les energies. Per últim, l'execució de plans entesa com la transformació de la realitat d'acord amb les determinacions dels plans (Íb. p.15) deixa de ser un procés lineal junt amb el de planificació, sinó que passa a ser retroalimentat per fases d'avaluació d'objectius i mesures executades i en aquest paquet de determinacions se supera amplement la planificació física del territori ja que s'inclouen mesures de caire social i ambiental, seguint els objectius del desenvolupament sostenible.

A banda d'innovador el propi tipus de planificació estratègica, el que considerem també com a innovadors al llarg del treball són exemples de plans on es produeix una simbiosi entre planificació normativa i indicativa, com per exemple una estratègia territorial que dóna pas a un pla director o un pla estratègic que utilitza com a eina executora un pla general metropolità. No seria del tot correcte pensar que la planificació no normativa està substituïnt a altres formes d'ordenació del territori, sinó més bé que constitueix una nova modalitat d'ordenació del territori junt amb les tradicionals de polítiques de convergència regional, la planificació territorial regional, el planejament urbanístic i la planificació sectorial. Realment serveix d'element de connexió entre planejament urbà i planificació territorial. Segons Pujades i Font, aquests, junt amb la planificació no normativa, serien els cinc grans apartats de l'ordenació del territori (PUJADAS, R. I FONT, J.; 1998, p. 22). Aquests plans integren ambdues visions vinculant o normativa i indicativa o no normativa. Aquesta planificació "mixta" junt amb la planificació no normativa, especialment l'estratègica, aplicada a escales i territoris on no s'havia aplicat

(comarques o zones rurals), així com aquells plans que creen sinergies territorials i afecten d'aquesta manera al govern del territori com el cas de la planificació estratègica de Barcelona, és el que considerem al llarg d'aquest treball les noves respostes a velles lògiques territorials.

3.2.3. Davant el mite del desenvolupament, el desenvolupament sostenible

Ja ens hem ocupat de mostrar algunes crítiques al concepte de desenvolupament com a meta principal tant dels Estats-nació com de la pràctica de l'ordenació del territori. L'aparició del concepte de desenvolupament sostenible sembla ser la solució a l'*impasse* en el qual es trobaven les elits governants davant tota la corrent crítica del concepte de desenvolupament recolzada en l'experiència dels països pobres a les darreres dècades i a la situació creixentment desfavorable del medi ambient mundial, una experiència recolzada per un arsenal teòric molt potent procedent del marxisme i l'ecologisme.

Així el desenvolupament sostenible sembla ser una de les respostes que des del govern dels territoris s'ha donat per renovar els discursos i la planificació del territori als últims anys, noves respostes per al nou context de la globalització. Una de les grans novetats d'aquestes respostes resideix en tractar de superar la meta tradicional de la planificació territorial: desenvolupament econòmic i social, com una meta només productivista. El desenvolupament sostenible incorpora el triple objectiu de la competitivitat econòmica, la cohesió social i la protecció del patrimoni i el medi ambient. Aquesta és la fórmula màgica que ha encisat a polítics i empresaris d'una o altra ideologia o interès. Sense renunciar als objectius bàsics del mode de desenvolupament capitalista de l'acumulació incessant de capital, introdueix una visió social i ambiental en la meta principal que ha de tenir qualsevol pla, política o programa. La gran virtut del desenvolupament sostenible ha segut la capacitat de generar i apropar postures molt diferents.

Aquest és un debat d'enorme complexitat, perquè estem parlant de conceptes universals, tant desenvolupament com creixement com desenvolupament sostenible. El desenvolupament sostenible té el mèrit d'haver assolit aquesta « universalitat », encara que a l'hora d'aplicar-ho són encara molts els obstacles. Si hom parla d'encaminar una activitat econòmica com la mineria del carbó cap a la sostenibilitat, és un aspecte

realment complicat. Aquesta activitat genera una gran alteració ambiental, a més necessita en el món real de hui en dia d'una mà d'obra amb unes condicions salarials i laborals molt precàries i a més en essència es tracta d'una activitat que es dedica a extraure recursos no-renovables i a més potencialment contaminants des del moment en el qual es transformen en una mercaderia o en una font d'energia per al consum humà.

En canvi si parlem d'altra activitat econòmica com l'agricultura, ací el discurs del desenvolupament sostenible s'adapta molt millor. Davant una agricultura productivista, industrialitzada, poc profitosa per a molts productors, despersonalitzada, destructora de biodiversitat tant per l'ocupació de boscos com per la utilització de transgènics, que genera dependències externes en termes de maquinària i paquets tecnològics de llavors i fertilitzants, que necessita per ser rendible de grans superfícies de monoconreu i d'una mà d'obra també precaritzada, el desenvolupament sostenible propugna caminar cap a l'agricultura orgànica i l'agroecologia que genera paisatge, utilitza tècniques tradicionals que són cultura, que és respectuosa i compatible amb el seu entorn, tant medi biòtic com abiòtic, que impedeix el buidament d'espais rurals, que genera xarxes socials i de petits productors locals en lloc de gegants agroalimentaris transnacionals globals, que evita la pèrdua d'espècies, perquè conrea o cria les varietats locals i que en definitiva produeix aliments sans i de qualitat.

Ací rau el veritable mèrit del concepte: malgrat l'enorme diversitat i complexitat del món actual, és tant un concepte universal (es pot parlar de sostenibilitat d'activitats econòmiques, territoris humans, fins i tot estils de vida) i a més es pot aplicar els seus discursos a casos concrets i donar com a resultat bateries de mesures concretes, una agenda i uns nous objectius que ja no es pot dir que siguin simplement de creixement sense límits.

Altra de les novetats és que tant els plans que asseguren perseguir els objectius del desenvolupament sostenible com els estratègics, busquen involucrar en el disseny, aplicació i finançament de mesures a nous actors no institucionals com el sector empresarial, d'on surt la "nova aristocràcia transnacional" (DE RIVERO, O., 2003, p. 56), que substitueix a la vella aristocràcia de les grans potències industrialitzades. Comença a desenvolupar-se tota una sèrie de metodologies i experiències noves en planificació territorial basades en la cooperació públic-privada.

L'aparició d'aquest concepte de desenvolupament sostenible duu al darrere un complex bagatge teòric fruit d'un avanç de la consciència ecologista en la societat que va despertar a partir dels seixanta, quan Wallerstein situa els inicis de la crisi estructural del capitalisme i es va plasmar en importants documents i acords com el I Informe Meadows *The limits of the growth* (els límits del creixement), la creació el 1972 del PNUMA o Programa de les Nacions Unides per al Medi Ambient, la publicació el 1987 del famós informe Brundtland de la Comissió Mundial del Medi Ambient, la Conferència de Rio de 1992, que és quan s'adopta formalment aquest concepte en tots els discursos i el V Programa d'Acció sobre Medi Ambient de la Unió Europea que ja desembocaria en la creació d'instruments com les Agendes 21. Després de les crítiques fetes durant dècades a la irracionalitat del creixement demogràfic i econòmic tenint en compte que la superfície i recursos del planeta són limitats, un sistema tancat, i també a partir del fracàs de les teories del desenvolupament formulades des dels seixanta per acabar amb la pobresa al món, va sorgir aquest concepte.

L'objectiu com hem dit era distingir creixement de desenvolupament sostenible, per al qual no deuria haver límits ja que precisament planteja un desenvolupament sostingut no només de l'activitat econòmica, sinó que també es marca com a objectiu d'igual importància que aquest, altres de caire social com la disminució de les desigualtats o ambientals com la conservació i protecció de l'entorn, perquè les generacions futures pogueren gaudir d'un medi ambient de la mateixa qualitat que les actuals. Fins i tot les grans institucions guardianes del bon funcionament del capitalisme global com el Banc Mundial, destacava en un dels seus últims informes anuals que el medi ambient és un actiu essencial per a qualsevol tipus de desenvolupament i inclou com a principals desafiaments del desenvolupament, entre d'altres, els problemes de destrucció de la massa forestal, l'escassetat d'aigua dolça, o la contaminació atmosfèrica.

El mateix Banc Mundial assumeix aquest concepte i planteja una agenda per a un futur sostenible, en el qual defèn mesures com la de la internalització en les despeses de les empreses dels costos ambientals que no assumeixen, la creació d'auditories periòdiques d'actius ambientals nacionals per detectar i diagnosticar problemes, avaluacions independents de plans i programes públics de gestió de recursos i medi natural per

dissuadir de la corrupció, la promoció dels certificats de qualitat ambiental a les empreses entre d'altres (BANC MUNDIAL, 2003, p.189-190).

3.3. Visió crítica de les noves respostes

Si llegim qualsevol pla territorial, siga normatiu o estratègic, sempre s'estructura en una diagnosi que dibuixa les metes i escenaris idíl·lics de riquesa, benestar social i medi ambient saludable al qual es pot arribar si s'apliquen les mesures detallades posteriorment en els plans d'acció. Al llarg del treball veurem alguns exemples de plans en aquest sentit. Només en una minoria de casos realment hi ha després de l'aplicació del pla o la llei una millora relativa de les condicions, socials, econòmiques o ambientals del territori. Si mirem al panorama internacional, més de mig segle de plans de desenvolupament, d'inversions i ajudes han servit recordem, perquè només 4 països hagen ingressat en el club dels països desenvolupats (dos petits països asiàtics, Taiwan i Corea del Sud, i dos ciutats-estat, Singapur i Hong-Kong), països, però, encara subdesenvolupats des del punt de vista democràtic, i que més de 150 estiguen en un estat continu de no-desenvolupament (DE RIVERO, O.; 2003., p. 169).

La gran pregunta sense resposta que molts crítics es fan seria: progrés econòmic cap a què i per a què?, desenvolupament sostenible per a què i per a qui?. Dins del camp de la planificació, ja hi ha qui defèn que aquesta disciplina deuria prendre seriosament l'opció del no-creixement en ciutats com a alternativa de futur (WILLIAMSON, C.; 2004). Aquest autor sosté que les ciutats no deurien sentir-se obligades a créixer contínuament en població i urbanització per atendre les demandes del mercat, ja que això no garanteix un augment del benestar (Íb., p.36). El problema fonamental és que la idea de desenvolupament se centra en el procés permanent i acumulatiu de canvi i transformació de l'estructura econòmica i social, en lloc de referir-se a les condicions que requereix el funcionament òptim d'un determinat sistema o mecanisme econòmic concret (SUNKEL, O. I PAZ, P.; 1970, p.23), sense receptes universals. El pensament clàssic ha considerat el desenvolupament com un estat o etapa o simplement com a sinònim de creixement econòmic, i no com un procés de canvi d'estructura real no només econòmica, social o ambientalment imprescindible, sinó també èticament necessari. Malgrat la introducció del concepte del desenvolupament sostenible, el mite del desenvolupament, fins i tot com a sinònim de creixement econòmic sense límits perdura

encara en moltes mentalitats. Tal volta siga perquè si no la formulació, l'aplicació del concepte no deixa suficientment clara la seva vocació de renúncia de creixement econòmic si no és a la par amb la protecció al medi ambient i l'augment de l'equitat social.

No només els Estats – Nació en decadència deuriem de participar en drets i deures de la planificació per al desenvolupament, sinó també empreses mitjanes, petites i sobretot grans, que són les reguladores del mercat mundial. L'obsessió d'identificar creixement tant físic com en termes de valor com a positiu i desitjable, no és compartida ni per alguns dels grans autors de l'economia clàssica com John Stuart Mill, qui afirmava que *“m'incline a creure que l'estat estacionari de l'economia (és a dir, no créixer) seria un avançament molt considerable sobre la nostra situació”* (STUART MILL, J.; 1848, citat per NAREDO, J.M., 2004). Tampoc per altres grans economistes del segle XX com Celso Furtado, qui afirmava que el creixement resultava incapaç de promoure el desenvolupament, especialment en les economies més afectades per la divisió internacional del treball que les condemna a ser productores de productes primaris (GUILLÉN, A.; 2005, p.4).

Altra de les crítiques globals més feroçes que es fa aquests enfocaments flexibles apunta directament contra el mecanisme que les fa funcionar: el consens. És evident que aquesta és l'eina fonamental que fa funcionar qualsevol pla, directriu o estratègia indicativa. *“El major perill que existeix per a un projecte de transformació (estratègica) és la pèrdua del consens dels agents”* (DACHEVSKY, M.; 2001, p.154). *“A un pla estratègic no es deu votar mai. S'analitza, s'estableixen criteris de prioritització, indicadors etc. i, fruit de l'anàlisi i la reflexió, els acords es tanquen per consentiment total o per una gran majoria, ja que poden semblar com irreductibles”* (PASCUAL, J.M.; 1999). Front a postures com aquestes hi ha diferents autors que critiquen la tècnica del consens aplicada tant en l'ordenació com en el govern del territori o les relacions internacionals. Un exemple és Thomas Darnstädt, que es mostra contrari a postures com les de Pascual argumentant que el fet de prendre les decisions per consens i no per majoria suposa deixar d'utilitzar la via democràtica. Aquest mateix autor defineix el consens emprat per al govern del territori a Alemanya com *“Una forma caríssima d'organitzar la irresponsabilitat, donat que, gràcies a aquest mètode d'adopció de decisions, ningú no és responsable de res”* (DARNSTÄDT, 2005). Sosa

Wagner recolza els arguments de Darnstädt contra el consens adduint que només els diputats o senadors (i alcaldes i edils) són qui ostenten la representació del poble, tenen responsabilitats i estan sotmesos a les crítiques de l'oposició i l'opinió pública. A aquest autor el consens, així com el diàleg, susciten interessants preguntes com qui és el protagonista o sobre què es dialoga o consensua (SOSA WAGNER, F.; 2005, p.35). La tesi d'ambdós autors és que la utilització del consens s'explica, perquè estats com l'alemany ("la república bloquejada") tenen tants organismes de decisió que es bloquegen entre ells, una trampa federal de 16 regions que cada cop poden decidir menys però bloquejar més, (DARNSTÄDT, T.; 2005, p. 92) així només poden avançar amb el consens, que per altra banda ajuda a diluir moltes responsabilitats. Aplicat el consens a les relacions internacionals, autors com Celso Furtado afirmaven què: "*quan a una societat s'imposa el consens és, perquè travessa una etapa poc creativa*". Els defensors del consens podrien argumentar que no és el mateix emprar el consens a escala local que a escala nacional o internacional, i que és l'única via per la qual agents del territori com empreses o sindicats s'involucren i participen en plans o estratègies que necessiten la màxima participació ja que contenen mesures a llarg termini que necessiten de la participació d'aquests agents. No és l'objectiu d'aquest treball tractar de solucionar aquesta polèmica, però es tindrà en compte quan analitzem plans i estratègies territorials basades en el consens. La pràctica del consens en les societats informacionals a més, es fa cada cop més complicada. Com hem vist a l'apartat anterior, la disparitat entre interessos individuals i col·lectius és cada dia major, per tant cada dia és més difícil arribar a consensos globals i si s'arriben són tan generalistes com poc operatius. Més d'un pla estratègic és qualificat per aquesta raó com "carta als reis", perquè es basa en consensos que per tal de què siguin globals només afecten a allò banal o obvi.

En el cas concret del desenvolupament sostenible, alguns autors consideren què es tracta d'un concepte compost de dos termes contradictoris "desenvolupament" i "sostenible". (MARGALEF, R.; 1996, citat per NAREDO, J.M., 2004). El gran èxit d'aquest terme hauria residit en la capacitat de satisfer els interessos de tots, tant de conservacionistes com de desenvolupistes. Un terme que ha sigut defès per polítics i empresaris i citat en tots els plans territorials de totes les escales durant els últims anys, a base de buidar-ho de contingut i ocasionar així la seva inoperància pràctica (NAREDO, J.M.; 1996). Aquest autor afegeix: "*Per al que realment ha servit el desenvolupament sostenible és*

per a sostenir el mite pur i dur del creixement econòmic, que estava trontollant des de les crítiques dels setanta (...) un instrument enganyós per esterilitzar les crítiques". (NAREDO, J.M.; 2004). Hi ha molts exemples de plans que emparant-se en el desenvolupament sostenible han permès actuacions francament perjudicials per al medi ambient, contribuint així, a la banalització del terme. El propi Banc Mundial elabora una agenda cap al desenvolupament sostenible on continua, malgrat tots els discursos anteriors destacant que l'augment de la productivitat i del PIB continuen sent elements essencials per a un futur sostenible (BANC MUNDIAL, 2003, p.185).

Un altre dels grans atractius que presenta el concepte de desenvolupament sostenible és que tracta de conscienciar i involucrar a tota la societat amb eslògans senzills com "*pensa globalment i actua localment*", per tal que se senta compromesa i identificada amb els objectius del desenvolupament sostenible. Front a aquesta proposta amb molt de sentit per despertar consciències, alguns autors com Mézáros ofereixen crítiques molt contundents:

<<Si la democràcia quedés confinada d'aquesta forma a eixes "accions locals" resumides, es donaria aleshores el cas de què la presa de decisions i l'acció globals, que inevitablement afecta a la vida de tots els individus, siguin autoritàriament exercides per les forces polítiques i econòmiques dominants – naturalment els Estats Units – d'acord amb la posició ocupada per elles en la jerarquia global del capital >>
(MÉSZÁROS, I.; 2005, p. 27)

No és possible negar la importància potencial de l'acció local adequada exercida des de l'individu o grup i que aquesta ha de ser necessàriament una peça clau de tot procés de planificació territorial i un mecanisme essencial per al govern del territori. No obstant, en paraules d'aquest mateix autor, no podem prestar una atracció acrítica a allò global adduint els arguments esmentats de la impotència dels governs nacionals així com la inevitabilitat de la globalització multinacional, perquè aleshores estarem efectivament abdicant i cedint sobirania a lobbies d'empreses i governs que prenen eixes decisions globals per nosaltres.

En el cas dels nous instruments de planificació com la planificació estratègica, una de les principals crítiques que es detecten més que al propi concepte, a la pràctica en ella mateixa, és la tendència a confondre el pla amb un fi en ell mateix i no com un instrument per definir una estratègia. Si un pla, com succeeix en moltes ocasions, no se li acompanya altres instruments i mesures com polítiques R+D, plans sectorials etc. i si no s'enceta i coordina amb altres plans normatius existents amb anterioritat, es queda com un ritual metodològic que acaba subordinant la realitat al mètode i no al revés, i normalment acaba condemnat al fracàs (PASCUAL, J.M.; 1999). En altres casos es critica la filosofia de la pròpia planificació estratègica, que en ser aquesta, una metodologia provinent del món empresarial, a l'hora de posar-la en pràctica dóna la sensació en molts casos que la ciutat siga només una mercaderia o una empresa i els habitants clients o ocupats d'eixa empresa, en lloc de ciutadans. A més a més, la planificació estratègica comporta una sèrie de riscos i temptacions que en molts casos acaba desvirtuant-la. Un risc seria, si els promotors no estan realment compromesos, considerar el pla finalitzat quan només s'ha completat la fase de diagnosi i disseny d'estratègies i no el pla d'acció. Un altre risc és el de politització del pla per part de l'administració que el lidera, que pot comportar la manipulació dels objectius i metes del pla, incloent altres no estratègics que interessin a l'equip de govern i un tercer risc és evitar la confrontació a través de la formulació d'objectius molt genèrics que contenten a tots, però que són poc operatius.

Han sigut breument formulades les principals característiques, punts forts i febles d'avenços conceptuals i metodològics com el desenvolupament sostenible o planificació estratègica. Són moltes les crítiques que se'ls ha dirigit, tant com a conceptes com a metodologies. Malgrat tot, han estat profusament emprats. Ara cal veure i analitzar casos pràctics per valorar el rol que aquestes noves respostes de l'ordenació i govern del territori estan jugant en la gestió de dinàmiques territorials crítiques per al territori català.

El sistema social camina cap a una nova fase del capitalista on velles lògiques territorials es reforcen i apareixen algunes de noves en un escenari creixent de globalització econòmica que transforma profundament els territoris urbans i rurals fins difondre aquesta categorització. En aquest context apareixen nous riscos i reptes per al govern del territori començant per l'encaix de l'Estat – Nació en l'era de la informació.

De moment el govern del territori disposa del nou discurs de la governança territorial i metropolitana i de dues eines i discursos recents com són la planificació estratègica i el concepte de desenvolupament sostenible que intenten adaptar el govern a aquest context. A partir dels capítols que segueixen trobarem tot això reflectit en casos concrets

**III UNA ULLADA A EUROPA : LA REGIÓ
METROPOLITANA DEL RUHR**

Abans de començar a fer una anàlisi pormenoritzada del govern del territori i iniciatives innovadores en OT al nostre àmbit, es fa necessari primer dedicar un capítol introductori a revisar a hores d'ara quina és la situació de la planificació territorial en altre àmbit. Com a marc comparatiu pot resultar útil analitzar la planificació estratègica, junt amb altres iniciatives innovadores en l'àmbit del famós "pentàgon europeu" (C.E., 1999; p.20), el centre econòmic i geogràfic de la Unió Europea, on els vèrtex correspondrien amb Londres, París, Hamburg, Milà i Munic. Quan hom parla de regions policèntriques, equilibrades i cohesionades o bé en iniciatives innovadores d'ordenació del territori, se sol pensar en el Randstad holandès, Île-de-France, Greater London o les regions policèntriques del Ruhr o de Emilia-Romagna (HILDEBRAND, A. 1999; AALBU, A. 2004, p. 147). El cas a analitzar en el següent capítol és Alemanya i més concretament la Regió Metropolitana del Rin-Ruhr al Land de Renània-Westfàlia a Alemanya Occidental. Podem destacar com a raons que justifiquen aquesta selecció:

- Alemanya és un país amb una estructura política i administrativa federal comparable en certa mesura a l'espanyola en plena transformació des d'un sistema cooperatiu i centralitzat cap a un altre més descentralitzat i competitiu (STURM; 1999, citat per COLINO, C., 2005 p.3). Ambdós sistemes federals van sorgir d'un estat totalitari i unitari anterior, el nombre de regions és molt similar (17 Espanya i 16 Alemanya), tenen un Tribunal Constitucional que resol els conflictes jurisdiccionals i competencials, es troben dins d'un mateix entorn econòmic (La Unió Europea) i en ambdós hi ha regions o comunitats autònomes amb afanys descentralitzadors (Baviera a Alemanya i Catalunya i Euskadi a Espanya).
- La participació dels governs alemanys ha resultat clau per a la conformació d'una escala europea d'ordenació del territori amb l'aprovació de documents com l'ETE. De fet va ser durant una presidència alemanya al 1999 quan aquest important document guia va ser aprovat (FALUDI, A.; 2004, pp. 32-36).
- Alemanya és un dels països més rics a nivell europeu en la promoció d'iniciatives innovadores d'ordenació del territori, com explicarem més avant, gràcies als treballs que desenvolupa en l'Oficina federal d'habitatge i estudis territorials (BBR), un autèntic laboratori d'ordenació del territori (SCHÖN, K. ; 2003, p. 198).

- No cal oblidar les aportacions fonamentals que han fet els autors alemanys a l'ordenació del territori, com Christaller o Von Thünen, de forma que estem davant un país amb una llarga tradició en l'estudi científic i analític del territori.
- La regió metropolitana del Rin-Ruhr és un territori metropolità en gestació que davant l'escenari de crisi en què es trobava als anys 80 ha engegat tota una sèrie d'iniciatives que són de gran interès per als nostres objectius del treball.
- El cas del Ruhr sol ser citat freqüentment com a exemple de regió policèntrica de les primeres que va començar a tractar d'ordenar el seu territori amb una forta cooperació tant territorial com entre agents públics i privats (KNOCH, P., 1999, p. 102; BBR, 2003; ZÖPEL, C., 2005, p.143 i ss.).
- La regió en la qual s'ubica la regió metropolitana del Ruhr, a banda de ser la més poblada d'Alemanya, constitueix un dels casos més rics en nombre d'iniciatives territorials innovadores, especialment en programes de cooperació transnacional.
- Algunes de les dinàmiques i conflictes territorials que analitzarem més endavant quan parlem de Catalunya, País Valencià o Almeria com la crisi industrial, la gestió de l'aigua com a desafiament per a la sostenibilitat ambiental o les relacions entre camp i ciutat com a oportunitat per millorar l'equitat social són també qüestions de permanent actualitat tant a Renània com a Alemanya en general.

Per les raons esgrimides, considerem de gran interès fer aquesta anàlisi del cas alemany i més concretament de la regió metropolitana del Rin-Ruhr, car com hem afirmat adés, és en regions com aquestes en les que pensa la Comissió Europea quan planteja els objectius per a un futur sostenible i cohesionat de la Unió Europea, encara que com veurem més avant, pot ser el cas alemany un bon exemple, però potser no el model perfecte.

Dividirem aquest text en tres parts: en primer lloc resulta inevitable fer una breu introducció al govern i ordenació territorial en Alemanya, en segon lloc analitzarem la conformació de l'actual regió metropolitana del Rin-Ruhr i plantejarem el debat de gran actualitat en aquests moments sobre la identitat, els límits i els reptes de futur d'aquesta regió policèntrica. Un cop acabada aquesta part de contextualització, per últim, entrarem ràpidament en matèria analitzant els distints tipus de polítiques territorials innovadores

tant al Ruhr com al Land de Renània-Westfàlia i tractarem de fer alguns comentaris i avaluacions que poden resultar útils quan parlem més avant del nostre cas.

1. L'ORDENACIÓ DEL TERRITORI A ALEMANYA.

1.1. Alguns apunts sobre l'estructura administrativa i territorial a Alemanya

Considerem imprescindible fer primer una breu aproximació al sistema alemany de planificació, abans de començar a analitzar casos concrets, si bé només farem un parell d'apunts al respecte, car existeix a disposició del lector altra literatura que es dedica monogràficament a aquest punt (SCHÖN, K. 2003; FRIEDRICH, K. et al; 2002; TUROWSKI, G.; 2002).

La República Federal Alemanya consisteix en 16 "*Länder*" o regions autònomes (figura 7) amb competències legislatives pròpies que van sorgir després de la II guerra mundial com un nou sistema administratiu imposat per les potències ocupants, per tant sense a penes tradició històrica anterior (COTINO, C., 2005, p.30). Aquestes regions es divideixen, després de la reforma territorial dels anys 70 a Alemanya occidental i dels 80 a Alemanya Oriental (SCHWARZE, T., 2002. pp.32-34) en 439 "*Kreise*" o comtats i 15700 municipis on resideixen els 83 milions d'habitants que habiten aquest país. D'aquest 439 comtats 323 són "*Landkreise*" o comtats polinuclears amb una quantitat variable de petits municipis i 116 són "*Kreisfreie Städte*" o comtats amb un sol municipi que sol ser una ciutat (SCHÖN, K., 2003, p. 191 SCHWARZE, T., 2002 pp.32-34). En l'actualitat hom distingeix cinc nivells administratius diferents: dins del nivell local tindriem els "*Gemeinde*" o municipis (NUTS V) i els comtats (NUTS IV); a un nivell mesoregional existeix en alguns Länder les anomenades "*Regionen*" o regions que no s'han de confondre amb els Länder que són el nivell NUTSIII, que podrien correspondre en l'escala amb les províncies espanyoles; el següent nivell seria per als Länder equivalents a les nostres Comunitats Autònomes (NUTS II) i per últim estaria la Federació o l'Estat Central. Al nivell de les regions cal fer notar que es tracta d'una divisió interna que fan els governs d'alguns Länder per descentralitzar serveis o dur a terme projectes de planificació subregional.

La “*Grundgesetz*” o Constitució Alemanya estableix la divisió dels poders legislatius de cada nivell administratiu. Els *Länder* tenen competències pròpies garantides per la Constitució però aquesta remarca com un dels principis fonamentals de la federació la *Einheitlichkeit der Lebensverhältnisse* o igualtat per a tots els ciutadans en quant a les condicions de vida, un principi molt invocat en les discussions sobre el futur de la federació especialment des de la reunificació alemanya.

Al contrari que a Espanya, la constitució atorga un paper relativament fort al nivell federal en competències territorials com la planificació d’infraestructures, ordenació de l’habitatge, urbanisme o competències sobre medi ambient (al menys fins la reforma constitucional de 2006) i fins i tot el dret a establir directrius generals per a la legislació del sòl. Basant-se en aquests principis, la “*Raumordnungsgesetz*” o Llei federal d’ordenació del territori és el marc de referència per a la planificació territorial a Alemanya i el “*Baugesetzbuch*” o Codi federal d’urbanisme estableix les grans directrius urbanístiques que han de seguir els municipis en la seva planificació. Aquestes directrius es concreten posteriorment en altres legislacions locals i dels *Länder*. Una altra competència interessant del nivell federal és la de la recerca en temes territorials mitjançant el BBR o Oficina Federal d’Urbanisme i Ordenació del Territori. Aquest organisme s’encarrega de fer informes periòdics sobre les tendències de l’Ordenació del Territori a Alemanya i d’investigar o fomentar l’aplicació d’iniciatives innovadores d’ordenació del territori per millorar l’efectivitat dels instruments d’ordenació i adaptar-se al nou context europeu de l’ordenació del territori. Front a aquest nivell federal, els *Länder* tenen competències sobre planificació territorial en els seus respectius territoris mitjançant l’aprovació de lleis, plans i programes de desenvolupament regional. En l’exercici d’aquestes competències, tots els *Länder* excepte el Sarre, Bremen, Berlín i Hamburg han creat, com hem explicat abans, un nivell infraregional propi, les “*Regionen*” o “*Regierungsbezirke*” (regions o districtes de govern), no sempre amb uns límits clars que tenen dues funcions principals: desenvolupar projectes de planificació subregional aprovats pel parlament del Land i analitzar i aprovar els plans urbanístics elaborats per les administracions locals. Aquestes regions serien equivalents als àmbits de planificació parcial de Catalunya. Per últim el nivell local s’encarrega d’elaborar plans territorials a nivell comarcal i urbanístics a nivell municipal. Un últim aspecte interessant és que per damunt del nivell

dels Länder no hi ha plans territorials legalment vinculats, i a l'igual que a Espanya, no existeix un Pla Nacional d'Ordenació del Territori.

Un aspecte molt important i interessant en la planificació alemanya és la prioritat que se li atorga a la cooperació territorial quan es vol promoure un pla. En aquest sentit, s'incorpora a totes les planificacions és el concepte de "*Gegenstromprinzip*" o principi d'harmonització o de reciprocitat mútua. Consisteix en un acord en el qual l'administració que promou el pla territorial informa i dóna participació a les administracions superiors i inferiors afectades per aquest. Fins i tot en regions frontereres on es promou un pla territorial, es fomenta la participació dels governs regionals i locals del país o països amb el qual limita l'àrea a planificar (TUROWSKI, G.; 2002). Això permet una millor harmonització dels diferents plans sectorials i territorials sobre una mateixa àrea (SCHÖN, K.; 2003, pp.194-195). Un exemple d'aplicació d'aquest principi són les MKRO o Conferències de Ministres d'Ordenació del Territori que reuneix a tots els ministres responsables de matèries de caire territorial dels 16 Länder amb els ministres federals d'aquestes matèries. En aquestes conferències es tracten de consensuar grans directrius d'actuació en ordenació del territori com la ORA o Marc d'orientació per a la política d'ordenació del territori a Alemanya. També en la planificació a nivell europeu ha tingut creixent importància aquest concepte de forma que en l'elaboració del document de ETE o projectes europeus com INTERREG III-B, encara que el nivell federal té les competències en afers estrangers, ha hagut una estreta col·laboració entre el govern central i els dels Länder per arribar a acords consensuats.

L'aspecte negatiu d'aquesta estructura dividida en tants nivells administratius amb competències a voltes no del tot ben definides, és quan el govern central i els dels Länder no es posen d'acord per aprovar iniciatives legislatives. Com se sap, el sistema parlamentari alemany és bicameral amb una cambra baixa de les regions o Bundesrat composta per 68 representants dels 16 Länder, amb un mínim de 3 per Land. Aquesta cambra s'encarrega de ratificar les reformes constitucionals i aproximadament la meitat de totes les iniciatives legislatives aprovades al Bundestag. Aquest mecanisme bicameral, fa que a voltes es tarden anys en aprovar lleis, sobretot quan cada cambra és dominada per partits polítics diferents. Per aquesta situació, amb freqüència sol ser

qualificat el sistema legislatiu alemany com <<el més lent del món>> (EL TIEMPO; 2005).

Com podem observar, el consens és l'eina bàsica per al funcionament de l'Estat alemany, l'estat del federalisme de consens, fet que rep crítiques per part de molts juristes, com les comentades anteriorment de Darnstädt i Sosa Wagner. Segons autors com aquests, es tracta d'un país en el qual el govern simplement s'ha convertit en un intermediari entre interessos particulars, en el qual el canceller és incapaç de governar pel vet constant per part de partits polítics, Estats regionals o grups de pressió, tots amb interessos contraposats moltes voltes impossibles de consensuar i al mateix temps amb capacitat de bloqueig, el que explica la lentitud a l'hora d'aplicar lleis d'un país amb 16 estats regionals, 140 ministeris, 5.500 caps de departament o secció, 250.000 expedients en els jutjats i més de 46.000 lleis vigents, amb dos parlaments que es bloquegen mútuament i uns municipis econòmicament inviables i en bancarrota. Aquest bloqueig constant és un tret més de la realitat juirídicoadministrativa alemanya que té el seu reflex en la planificació territorial i que ha estat criticat des de molts mitjans de comunicació, tal i com poder observar a la figura 8, una famosa portada de la revista DER SPIEGEL, on es mostra un arbre amb la forma d'Alemanya que és ofegat per buròcrates i polítics del SPD i la CDU.

Figura 7: Mapa política de la República Federal Alemana. Font: <http://www.weltatlas.de>

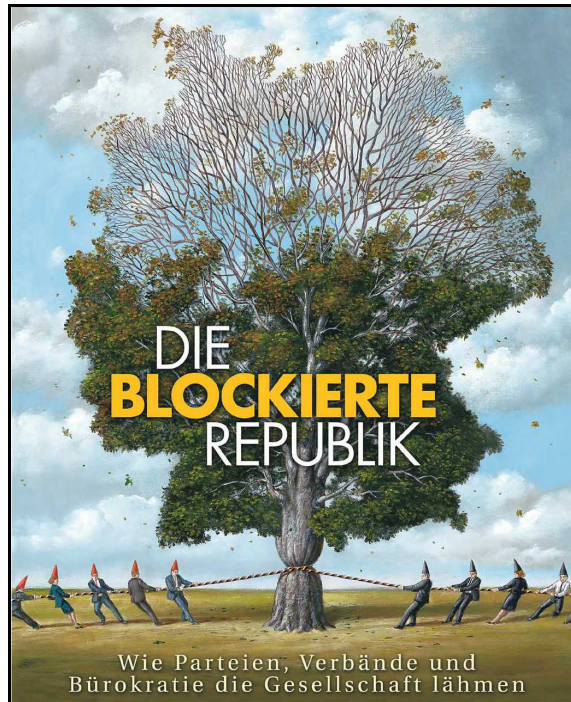

Figura 8: “Die Blockierte Republik” (La República Bloquejada). Número Especial de la Revista Der Spiegel (2002).

Per aquesta raó des de finals dels anys 90 s’hi han intensificat els debats per tal de reformar la constitució federal alemanya. Cada volta eren més les veus que clamaven per un canvi constitucional en aquesta “república bloquejada” amb una constitució desfasada que ja no responia als desafiaments i problemes de la societat alemanya (DER SPIEGEL, 2002). Un primer pas cap al canvi va ser la constitució de la “Große Koalition” o coalició de govern entre el SPD i la CDU després de les eleccions parlamentàries de 2005. L’any següent, a mitjans de 2006 es presentava un projecte de reforma constitucional de gran transcendència amb 44 modificacions previstes. Els tres més importants eren la reducció d’un 60% a un 35-40% del nombre de lleis que requeriria l’aprovació del Bundesrat o cambra de les regions (per tant una pèrdua important de poder de bloqueig d’aquestes) i com a contrapartida el control total de la política educativa i en matèria mediambiental per part dels *Länder* (CINCO DÍAS, 2006), una decisió que fomenta la competitivitat entre regions i l’asimetria. Competitivitat i asimetria front a solidaritat i homogeneïtat en un país on les diferències socioeconòmiques entre la ciutat més pobre (Halle) i la més rica (Stuttgart o Munich) són realment elevades. Un punt de la reforma de gran interès per a aquest treball és que les competències sobre medi ambient i habitatge passarien completament a ser dels *Länder*, a l’igual que a Espanya, la qual cosa va generar moltes reticències entre parlamentaris del Bundestag.

1.2. La crisi de la planificació tradicional jeràrquica dels llocs centrals i l'emergència de la perspectiva estratègica.

Un cop aclarit breument com s'estructura el sistema administratiu alemany, convé fer un repàs breu a quina ha segut la filosofia tradicional en la planificació territorial a Alemanya i com als últims anys renaixen perspectives alternatives com la visió estratègica del territori que donen lloc a iniciatives de caire innovador que analitzarem més avant. El punt de partida obligatori per a aquest breu repàs és sense cap dubte la fi de la segona guerra mundial que deixa a Alemanya en estat de ruïna completament. A zones com el Ruhr, on es va dissenyar una operació militar específica per conquerir-lo, ciutats com Bochum, Dortmund o Essen van perdre més del 80% del parc d'habitatges (BODE, V.; 2002, pp. 88 i ss.).

Davant aquest panorama els planificadors van contemplar la nova situació de la postguerra com una ocasió única per introduir una planificació moderna i funcional a les ciutats, car aquestes havien quedat com una <<tabula rasa>> on poder experimentar noves formes d'urbanisme i arquitectura. Es va obrir una discussió entre tradicionalisme i modernisme en la reconstrucció dels centres històrics. Algunes ciutats com Münster o Friburg optaren per la primera opció i altres, com Frankfurt per la segona. El “*Wirtschaftswunder*” o miracle econòmic alemany, animat per les substancials ajudes del Pla Marshall van possibilitar una reconstrucció en temps rècord de les infraestructures i centres urbans. En aquests moments, un cop solucionats els problemes més immediats d'infraestructures i equipaments, el següent pas era “pensar” quin territori necessitava Alemanya Federal per a poder desenvolupar-se econòmicament. Una influència decisiva va ser l'aportació de Christaller de la Teoria dels Llocs Centrals (CHRISTALLER, W.; 1933). Es va fomentar un model territorial policèntric basat en una jerarquia de llocs centrals (Ober-, Mittel-, Unter-, i Kleinentren sent els “*Oberzentren*” ciutats d'al menys 100.000 habitants i els “*Unterszentren*” i “*Kleinentren*” de menys de 20.000 habitants. (SACHS, K., 2002, pp. 34-36). Es va establir una jerarquia de funcions necessàries segons la mida demogràfica del centre rural o urbà de manera que es va fomentar una estructura territorial policèntrica en *Oberzentren* on a Alemanya Federal, Hamburg, Berlín Oest, Frankfurt i Munic eren els llocs centrals (cal fer notar que també hi havia motius polítics darrere d'aquesta decisió, car Berlín Oest ja no podia ser capital monocèntrica per estar aïllada així que calia fomentar unes noves capitalitats com Bonn

o Frankfurt) i on Berlín Est, Leipzig i Dresden ho eren respectivament a Alemanya Oriental.

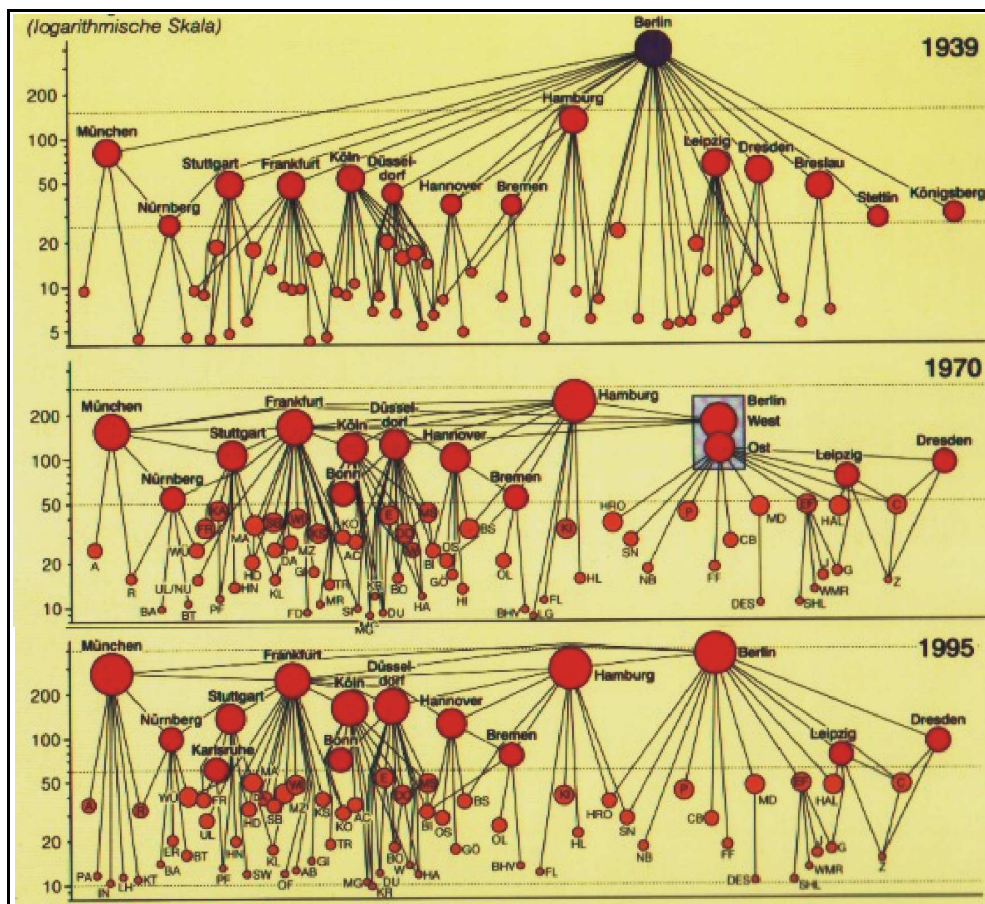

Figura 9: Alteració de la jerarquia centres 1939-1995 mesurat en milers d'ocupats al sector terciari en escala logarítmica. El cercle negre representa metròpolis, els rojos grans metròpolis regionals i els cercles mitjans per sota de 50.000 ocupats *Oberzentren* o centres superiors. Font: BLOTEVOGEL, 2002.

Això va suposar un canvi complet de model territorial respecte a l'època imperial i del III Reich on es va fomentar un estat completament monolític i monocèntric amb Berlín com a gran capital (BLOTEVOGEL, H.H.; 2002, pp. 40 i ss.). Fins i tot a les zones rurals es van ordenar els nuclis seguint aquest esquema jeràrquic funcional. Al cap de la jerarquia de centres rurals de menys de 20.000 habitants estarien aquells centres que reuneixen la funció de capitalitat comarcal o de comtat, hospital comarcal, centre de formació professional, institut de secundària i jutjat de primera instància. Dins d'aquest impuls racionalitzador de l'ordenació del territori i seguint aquesta filosofia jeràrquica, a partir de 1968 es va començar una llarga reforma territorial que acabà al 1975 en la qual a Alemanya Federal es va passar de 24.282 a 10.913 municipis. La idea era agrupar tot el territori en sistemes jeràrquics a distintes escales (SCHWARZE, T.; 2002, pp.32-34). No obstant la planificació a Alemanya Occidental s'enfronta a partir dels seixanta

amb una primera gran crisi. L'enfrontament est-oest fa que comence a tindre's una idea negativa de la tasca planificadora del territori per part del govern. Es contempla com un tret dels règims comunistes amb els plans estalinistes, es considera un obstacle per al desenvolupament d'una societat de mercat, una intromissió de l'estat en l'economia urbana i territorial. Aquesta discussió va quedar un poc ofuscada a partir dels 70, quan la crisi industrial i del petroli va colpejar profundament l'economia alemanya. Aleshores es va recuperar temporalment la planificació jeràrquica dels llocs centrals, potenciant el sector públic segons el pensament keynesià, com a eina per diversificar l'economia. Es van potenciar els "*Mittel-*" i "*Oberzentren*" amb noves infraestructures i equipaments per crear nous llocs de treball i enfortir el mercat de treball. La terciarització de l'economia alemanya avançava a passos gegants i el millor exemple, com veurem més avant, va ser la Regió Metropolitana del Rin-Ruhr.

Tanmateix, a partir dels anys vuitanta els planificadors han d'enfrontar-se a la segona gran crisi de la planificació tradicional normativa basada en els Llocs Centrals, però que és generalitzable a tota Europa Occidental. A continuació analitzarem succintament quines són les causes d'aquesta crisi que han fet que s'estiga abandonant lentament la visió del territori com una estructura jeràrquica i ordenada i s'estiguen adoptant noves visions més flexibles i de caire estratègic que estan donant lloc a nous instruments de planificació.

L'aspecte clau en aquesta crisi ha sigut el canvi d'escenari polític i econòmic que ha viscut el món amb la caiguda del mur de Berlín i la irrupció del nou context de la globalització. No cal abundar molt en aquest tema el qual s'ha abordat a l'apartat de la teoria, només apuntar que aquesta crisi de la planificació tradicional alemanya, guarda una relació estreta amb aquest canvi d'una societat industrial cap a una altra de la informació, en un context postmodern en el qual les certeses del passat en temes com la dicotomia camp – ciutat, o el futur de l'Estat de Benestar ja no està clara. Tot això es reflecteix en els planificadors que veuen impotents que els seus instruments normatius ja no són capaços de transformar les realitats territorials ni frenar els grans problemes amb els que s'enfronta Alemanya en l'actualitat: l'atur, amb les taxes més altes des de la república de Weimar, la debilitat econòmica, la deslocalització d'empreses, la distància socioeconòmica entre l'est i l'oest o la immigració il·legal. Alemanya, la societat

industrial per excel·lència en un context postindustrial, busca un nou miracle econòmic (EL TIEMPO; 2005).

La unificació alemanya (per a alguns, l'annexió de la RDA per la RFA sent la RDA l'únic Estat-nació de l'òrbita soviètica que va perdre el seu Estat i la seva Nació) (SPIEGEL, 2005, pp. 168 i ss.), de dos països que havien sigut protagonistes de la guerra freda, ha resultat més difícil de l'esperat, i encara que hui en dia la unificació s'ha completat, les diferències econòmiques, socials i fins i tot electorals es mantenen. Això ha tingut un paper important per explicar la crisi de la planificació. Alemanya Federal tenia un sistema de planificació territorial jeràrquic i policèntric perfectament ordenat, amb Hamburg com a capital comercial i dels mitjans de comunicació, Bonn com a capital política i Frankfurt com a capital financera. Amb la unificació i el trasllat de la capitalitat a Berlín (la qual cosa ha suposat el trasllat d'unes 80.000 persones entre funcionaris, polítics i altres treballadors), Berlín reivindica convertir-se de nou en la gran metròpoli d'Alemanya que va ser fins la segona guerra mundial i trencar aquest esquema policèntric jeràrquic construït des de la postguerra (BLOTEVOGEL, H.H.; 2001, pàg. 158).

Per altra banda, és a les ciutats on comencen a aplicar-se nous instruments com la planificació estratègica, perquè a aquest àmbit on primer es veu els símptomes d'aquesta crisi de la planificació tradicional. A partir dels 70, la ciutat alemanya, completament dissenyada funcionalment per ser una <<màquina per viure, treballar i comprar>> segons el pensament funcionalista lecorbussierà, ja no funciona bé. Els nous processos de suburbanització i rururbanització expulsen primer la indústria i certes classes socials i després tot tipus de serveis, classes mitjanes, equipaments i activitats econòmiques, com es pot observar a la figura 10.

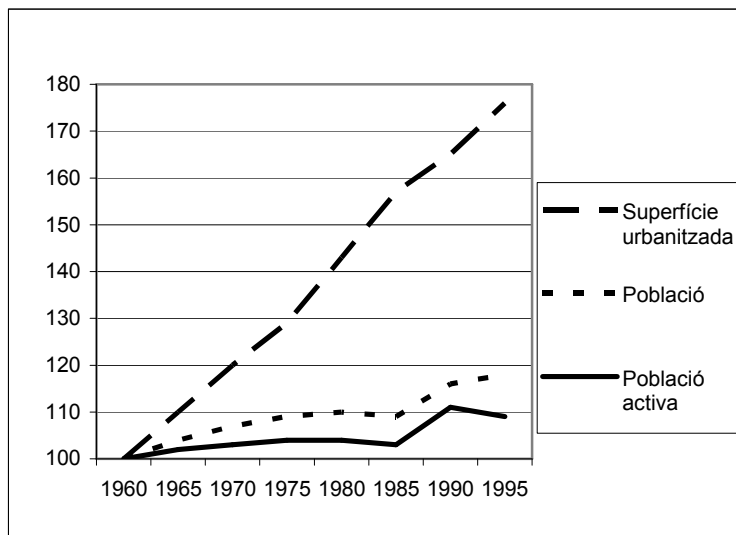

Figura 10: Desenvolupament de la superfície urbanitzada i població de 1960 a 1996 (índex 100=1960).
 Font: Elaboració pròpia a partir de STIENS (2002).

Sense a penes créixer la població i la població activa, la superfície urbanitzada ho fa a passos agegantats. A l'igual que a tants altres llocs, la ciutat pareix no tindre límits. A Alemanya es parla de "*Zwischenstädte*" o "Zones intermèdies" (SIEVERTS, T.; 1991) per definir tot aquest espai urbanitzat que no és ni ciutat ni camp. "La Zwischenstadt", com hem exposat abans, és la ciutat postmoderna i postindustrial, zones sense identitat, sense història, <<no-llocs>> on viu cada volta més gent algunes hores del dia, car cada volta existeix més distància entre on es resideix, on es treballa i on es compra o es consumeix esbarjo. Aquests processos fan que ni la Teoria dels Llocs Centrals ni tota la bateria d'instruments tradicionals d'ordenació del territori per planificar tant a nivell local com regional siguin suficients. Es passa d'un territori dominat per les jerarquies i els llocs centrals a un altre construït per xarxes de ciutats sense jerarquies clares on cobren cada volta un paper més destacats les regions metropolitanes i les xarxes de cooperació territorial (INDOVINA, F., 2004b, 2004c i 2004d; STIENS, G., 2002; SACHS, K., 2002; BLOTEVOGEL, H.H.; 2001; SIEVERTS, T. 1991). La teoria de Llocs Centrals jeràrquics contemplats com a nodes diferenciats al territori interconnectats per vies de comunicació ja no encaixa amb la nova realitat de continus urbans entre regions metropolitanes sense un centre clar amb una descentralització creixent de serveis, activitats i població, però no de funcions de govern. La mobilitat de la població avança en progressió geomètrica de forma que la mida demogràfica ja no guarda tanta relació amb la mida funcional d'un nucli urbà (per exemple pobles-dormitori, o centres històrics on no viu ningú). Aquest fenomen troba ressò en molts

altres documents com l'Estratègia Territorial Europea, on es descriu el territori europeu com un territori fortament urbanitzat, però amb una marcada tendència cap la dispersió de les ciutats (LÓPEZ, J.; 2001, pàg. 34).

La planificació territorial alemanya, durant tant de temps influenciada per la teoria dels llocs centrals i preocupada sobretot per solucionar els desequilibris interregionals, no havia prestat a penes atenció a la nova perspectiva estratègica de la planificació que des dels 80 s'estava assajant a altres països com França o Holanda i va entrar en una profunda crisi existencial des de finals del 80 (BLOTEVOGEL, H.H.; 1998 i 2001). Com a reacció al 1995 a la Conferència de Ministres d'Ordenació del Territori (MKRO) s'aprova una nova ordenació del territori alemany introduint el concepte "Regió Metropolitana Europea", la més important de les quals en població i extensió seria la Regió Metropolitana Europea del Rin-Ruhr. Es defineix aquest concepte com als llocs que reuneixen unes funcions especialitzades la influència de les quals depassa la frontera nacional. (BBR; 1995). Aquesta nova dimensió de la planificació se superposa a la tradicional ordenació en *Ober-* i *Mittelzentren*. En aquest nou context globalitzador i d'explosió de la ciutat, aquestes regions metropolitanes han de ser el motor del desenvolupament econòmic, social i cultural d'Alemanya (BBR; 1995). Aquest nou concepte suposa tot un canvi de visió de la planificació alemanya perquè no es contempla com un concepte normatiu o com una escala nova de planificació física, sinó com un nou espai comú on promoure tota una bateria de nous instruments de planificació a escala regional i europea, amb una visió més flexible. A l'estiu del 2001 aquestes regions metropolitanes europees es van unir per formar una Xarxa de Regions Metropolitanes Alemanyes a partir d'un projecte del BBR anomenat "Regions de futur" (formaven part les regions metropolitanes de Berlín-Brandenburg, Frankfurt/Rin-Main, Hannover, Hamburg, Munic, Rin-Ruhr, Stuttgart i Halle/triangle saxó) amb l'objectiu de formular una percepció comuna sobre aquestes regions metropolitanes, millorar la seva capacitat per competir i actuar a nivell europeu (UTB; 2003, pp. 1-3). Posteriorment, al 1998 en un altre fòrum de ministres d'ordenació del territori s'aprova una ordenació del territori basada en xarxes de ciutats que cooperen mútuament, per compartir serveis i funcions de govern, en les quals no es parla de jerarquies, i a més a més algunes d'aquestes xarxes suposen el foment de la nova escala europea d'ordenació del territori ja que estan constituïdes per ciutats alemanyes i holandeses en el cas de la xarxa ANKE o amb Luxemburg en el cas de la xarxa QUADRIGA (veure figura 11). Es

fomenta per tant una cooperació territorial transfronterera basada en compromisos informals voluntaris més que en legislacions “dures” . Al 2003 es va aprovar dins del ja mencionat projecte “Regions de futur” on es va crear aquesta xarxa de regions metropolitanes un document d’estratègia de vuit punts que defensava unes polítiques territorials més orientades a fer front a les necessitats de les regions metropolitanes, intensificació i noves formes de cooperació entre agents, entre polítiques sobretot a nivell europeu i entre regions metropolitanes i un major foment de la participació pública en la planificació territorial (UTB; 2003), tot un canvi de visió de la planificació territorial.

Figura 11: Xarxes de ciutats a Alemanya, segons el projecte "Xarxa de ciutats FORUM". Font: BBR [<http://www.bbr.bund.de/moro/index.html>]

En aquest canvi de visió l’Oficina Federal d’Urbanisme i Ordenació del Territori a Bonn ha tingut un paper protagonista a l’hora de modernitzar els instruments de planificació del territori, ja que va ser l’encarregada de fomentar aquesta nova dimensió del territori de regions metropolitanes i xarxes de ciutats enlloc de centres jeràrquics. Un altre exemple d’innovació ha sigut el projecte MORO (*Modelvorhaben der*

Raumordnung), literalment “Projectes model en ordenació del territori”. Es tracta d’una sèrie d’iniciatives innovadores en Ordenació del Territori (com per exemple el projecte “Regions de Futur”) que tracten de fomentar la cooperació territorial entre municipis, tant a nivell nacional com a nivell internacional amb una perspectiva estratègica, i donant un paper molt important a la promoció de partenariats públics i privats com a la participació pública, dos aspectes que tampoc havien sigut molt promoguts per la planificació tradicional. En aquest projecte es realitzen diversos informes sobre cooperació territorial tant des d’un punt de vista teòric, analitzant noves formes de cooperació territorial com l’organització comuna d’esdeveniments internacionals, la promoció econòmica conjunta, turisme, educació, planificació urbana i d’usos del sòl o protecció mediambiental i d’espais lliures com des d’un punt de vista pràctic analitzant casos reals (HÖLLBACH-GRÖMIG, B. ; 2005).

No obstant la introducció de la planificació estratègica no ha estat exempta de conflictes. La innovació en planificació del territori suposa canviar estructures de poder i pot no ser compatible amb els interessos dels grups de pressió dominants amagats darrere de les decisions polítiques, i a voltes suposa tractar de trencar el tradicional immobilisme tradicional per donar participació a nous actors territorials, aspecte ben difícil d’aconseguir en qualsevol escenari (HÄUSSERMANN, H. i SIEBEL, W.; 1994). Un dels millors exemples dels obstacles que suposa adoptar innovacions a la planificació del territori el constitueix la regió metropolitana del Rin-Ruhr, que és una de les apostes de futur de cara a arribar a un escenari policèntric i equilibrat a Alemanya i Europa. A continuació analitzarem aquest cas de Regió Metropolitana que ha fet un dels canvis estructurals més increïbles de tot el continent.

2. CONFORMACIÓ DEL MODEL POLICÈNTRIC DEL RIN-RUHR. PROBLEMES ACTUALS REGIONALS

Aquest apartat el dividirem en dos grans blocs. En un primer bloc farem un repàs diacrònic de la formació d’aquesta xarxa de ciutats i en segon terme analitzarem quins són les principals oportunitats, febleses i conflictes territorials que té hui en dia aquesta regió metropolitana i amb quins instruments nous està tractant de gestionar el seu futur i canviar la seva estructura territorial.

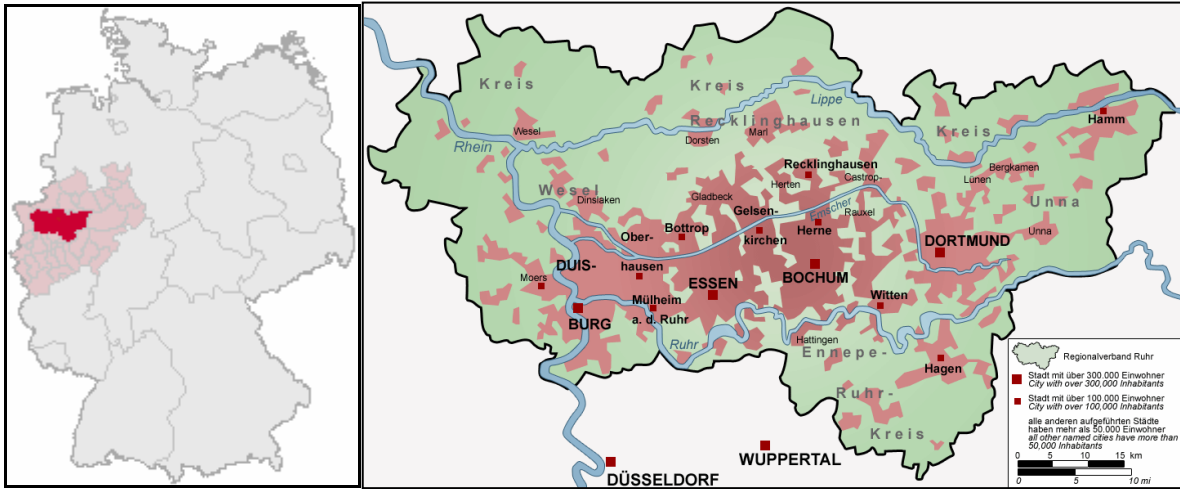

Figura 12: Mapa de situació del Ruhr a Alemanya i **Figura 13:** Mapa de la conurbació del Ruhr. Font: [http://de.wikipedia.org/wiki/Ruhrgebiet]

A partir de les figures 12 i 13 podem situar-nos en el territori en el qual ens centrarem a partir d'ara, una metròpoli que vol convertir-se en metròpoli mundial amb 5,3 milions al 2006, 5.058 km² de superfície i una densitat de 2170 hab/km². La població augmentaria fins els 11'079 milions si incloem l'eix del Rin al sud des de Bonn a Hamm, amb la gran metròpoli de Colònia.

Conta la llegenda que en temps immemorials, un pastor es va perdre a un bosc a prop del riu Ruhr i va decidir aturar-se a dormir, per a la qual cosa va encendre una foguera, ja que la nit era freda. Al dia següent es va despertar amb un agradable sentiment de calor: la foguera encara continuava encesa. Aquest pastor havia encès la foguera sobre una veta superficial de carbó i aquest havia servit de combustible. Així començà la transformació d'un territori agrícola pobre i despoblat en una de les àrees industrials i mineres més grans de tot el món. Segles després, el nou govern sortit de les eleccions de maig de 2005, format per la CDU i FDP, després de més de 30 anys de govern socialdemòcrata, va decidir posar data de caducitat al sistema de subvencions que permetia mantenir obertes les a penes 12 mines que encara eixe any hi havia donant treball a uns 50.000 miners (FRANKFURTER ALLGEMEINE; 2005) i en eixe mateix temps Christoph Zöpel, antic ministre del Land de Renània del Nord-Westfàlia, assegurava al seu llibre *“Weltstadt Ruhr”* que la regió del Ruhr al segle XXI pot i deu convertir-se en una regió metropolitana global (ZÖPEL, C.; 2005, p.5). El que ha passat des que el pastor va trobar aquest carbó i es va decidir probablement el tancament definitiu de les últimes mines, és el que tractarem d'explicar a continuació.

2.1. El Ruhr fins el segle XIX

El territori que hui ocupa la regió metropolitana del Rin-ruhr és una gran planura amb sedimentació paleozoica afectada per les glaciacions i recorreguda pel riu Rin que va de SE a NW rebent els afluents on tradicionalment s'ha assentat la població: Ruhr-Möhne, Wupper o Lippe que recorren aquesta planura d'est a oest. És una conca carbonera de gran qualitat on es pot trobar des d'antracita a hules de diversa qualitat disposades en 94 vetes explotables i en bandes de sud a nord entre els rius (VILLANUEVA, M. 1999, p. 146). Es tracta d'una zona de colonització tardana. Des dels primers assentaments romans fluvials com Colònia i Trèveris al sud, fins l'arribada dels francs i l'imperi carolingi al segle VII no s'estabilitza i sedentaritza la població. El sud del Ruhr no es va arribar a colonitzar fins l'edat mitjana entre el 850 i el 1300. Als segles XIV i XV continua consolidant-se la població sense haver grans ciutats, a més amb el gran impacte de la pesta negra i la guerra dels 30 anys i després les guerres religioses, contínuament són destruïts pobles i ciutats i fins al segle XVII no comença a haver un creixement notable amb la immigració d'hugonots expulsats de França. Aquest creixement continua amb taxes fins el 0'98% anual fins la guerra dels set anys al 1756. Al període comprès entre 1550 i 1775 algunes ciutats com Düsseldorf o Krefeld van tindre creixements de més del 300%, la qual cosa mostra l'enorme dinamisme d'aquest territori durant l'edat moderna (BÖHM, H.; 1999, pp. 53-67). Aquest és un fet prou cridaner. Mentre que altres regions metropolitanes europees ja van ser importants ciutats comercials a l'època antiga o des de l'alta edat mitjana, en el cas de la regió del Ruhr ens trobem que a una data tan tardana com 1296, a la baixa edat mitjana, només la ciutat de Dortmund tenia condició de ciutat lliure imperial, només aquesta era una ciutat pròspera, mentre que altres ciutats que hui tenen vora mig milió d'habitants com Duisburg o Essen, a l'edat mitjana a penes eren aldees i altres importants com Bottrop, Oberhausen o Gelsenkirchen no van ser fundades fins el segle XIX. En aquesta darrera ciutat només existeix hui en dia un edifici d'abans de 1800 (POPP, H., p. 80; 2002; ZÖPEL, C.; 2005, p. 48). Aquest és per tant un tret diferencial respecte a altres grans metròpolis europees com París, Londres, però no l'únic.

Al renaixement ens trobem amb un territori que estava majorment ocupat per terres de conreu, petites aldees, amb l'excepció de la ciutat de Dortmund i població dispersa en masos per conrear la terra. El context no dogmàtic i de llibertat religiosa de l'època va

possibilitar un clima més propici per a la innovació i per al comerç. Així, es van donar una sèrie d'avanços sobretot en el camp de la mineria del carbó que estava sent explotat a petita escala des del segle XIV que s'assentarien les bases per a la gran explotació que vindria amb la industrialització al segle XIX (ZÖPEL, C.; 2005, pp. 55 i ss.). En quant al comerç, de nou la ciutat de Dortmund va ser pionera per obrir el primer mercat a l'any 880. Molt prompte aquesta ciutat junt amb altres, com Duisburg es van convertir en grans nodes comercials a escala europea. L'explicació es troba en les possibilitats de transport fluvial. Malgrat la gran quantitat de peatges que s'havien de pagar per navegar pel riu Rin, aquest canal fluvial, el qual permetia la navegació entre els peudemont dels Alps a la ciutat suïssa de Basilea i el mar del Nord a Rotterdam, era un dels eixos de comunicació més eficaços d'Europa i ho seria més encara a partir de la lliure circulació decretada al Congrés de Viena. Des del punt de vista polític, durant l'edat moderna tot el territori estava dividit en diversos comtats com el de Palatinat-Zwei Brücken, Berg o Wittelbach fins que cap al 1766 Frederic II el Gran va incorporar tot el territori que hui ocupa el Ruhr al regne de Prússia.

2.2. L'inici industrial al segle XIX

Amb la invasió napoleònica es va introduir l'economia moderna de mercat i es va racionalitzar l'administració, assentant les bases per a la industrialització. No obstant a l'any 1828 encara ens trobem amb un territori amb una vocació majoritàriament agrícola, com podem observar al següent quadre.

Governació	Superfície urbanitzada	Conreus	Erm	Prats i pastures	Vinyes	Bosc	Altres
Aquisgran	3,3	40,5	14,7	11,6	0	25,6	8,6
Colònia	3,2	52,1	6,3	7,7	0,3	29,7	1,4
Düsseldorf	4	50,3	12,3	11,5	0	21,9	0

Figura 14: Usos del sòl a les governacions d'Aquisgran, Colònia i Düsseldorf al 1828 en percentatge. Font: BUSCH, 1985 (citada per BÖHM, H.; 1999).

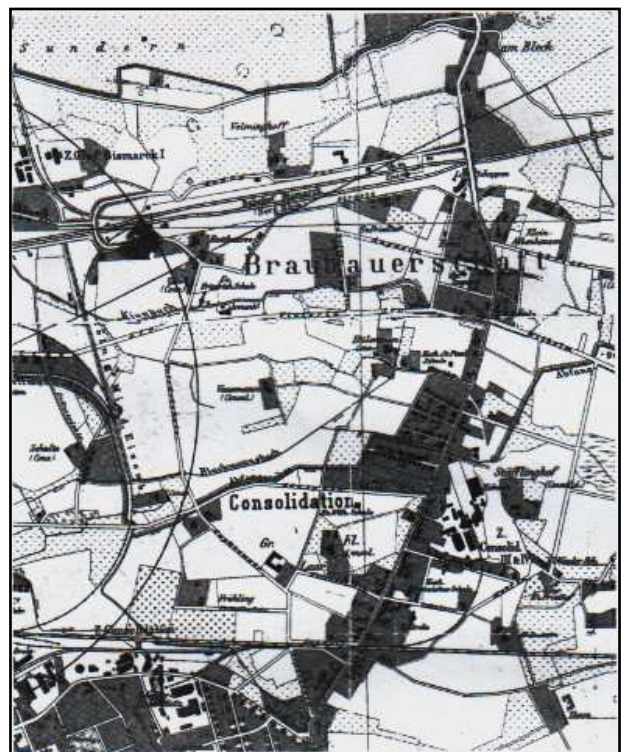
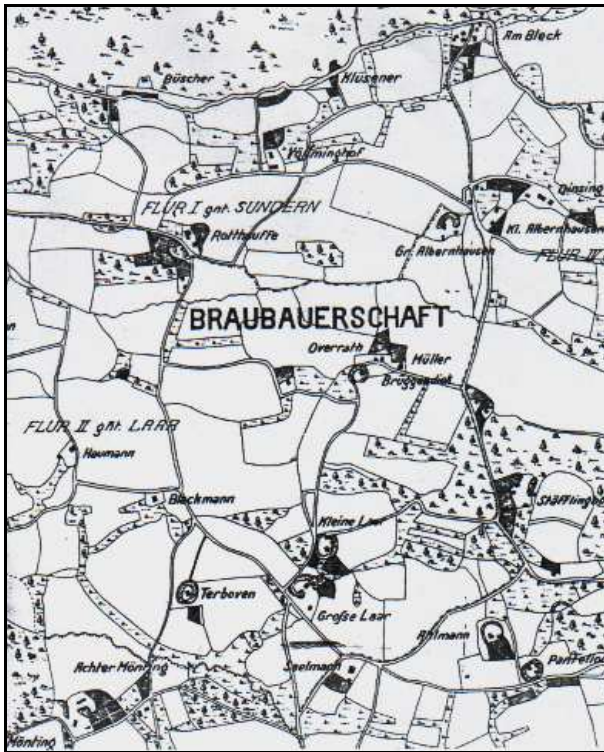
Malgrat que aquestes ciutats no es troben al cor del Ruhr, podem fer-nos una idea dels paisatges que hi hauria a aquesta zona a començaments del segle XIX, un segle que transformaria per sempre aquestes terres.

Al 1784 el fabricant Johann Gottfried Brügelmann inventa la primera filadora de llana mecànica del continent a partir d'una màquina anglesa i el 1837 l'empresari pioner Franz Hanie va idear un sistema per tal que els miners pogueren arribar fins al llavors inaccessible carbó bituminós (HALLIDAY, T.; 1999, p. 274). Amb aquestes invencions i altres de gran transcendència com la invenció de la màquina de vapor i el ferrocarril quedaven establertes les dues bases de la industrialització al Ruhr: el carbó i el tèxtil. Mentre les ciutats del nord del Ruhr com Essen, Dortmund, Bochum i Oberhausen es van especialitzar ben prompte en mineria i siderúrgia, les del sud com Mönchengladbach, Krefeld o Wuppertal es van decantar més per la indústria tèxtil. A aquesta darrera ciutat el 1819 va ser fundada per Friedrich Harkorts la primera fàbrica alemanya de màquines de vapor, les quals serien emprades després per a la indústria tèxtil. També en aquesta època Carl Leverkus va fundar la primera fàbrica de conserves i Friedrich Bayer va establir al Ruhr el seu laboratori creant una de les hui en dia més importants companyies farmacèutiques del món. Amb aquests avenços i noves fàbriques hi va haver una alta demanda de mà d'obra i coincidint en el temps amb els inicis de la transició demogràfica. El creixement urbà i demogràfic del Ruhr va ser espectacular. Cap al 1850, al Ruhr ja hi havia obertes unes 200 mines de carbó i ferro on treballaven més de 12000 persones. Un factor molt important és el fet que el Ruhr va resultar ser una de les majors i més productives reserves del món de carbó (hem parlat abans de 94 vetes explotables). Tant és així, que hui en dia, uns 200 anys després que comencés l'explotació industrial del carbó i del ferro, encara queden al Ruhr importants reserves d'aquests minerals.

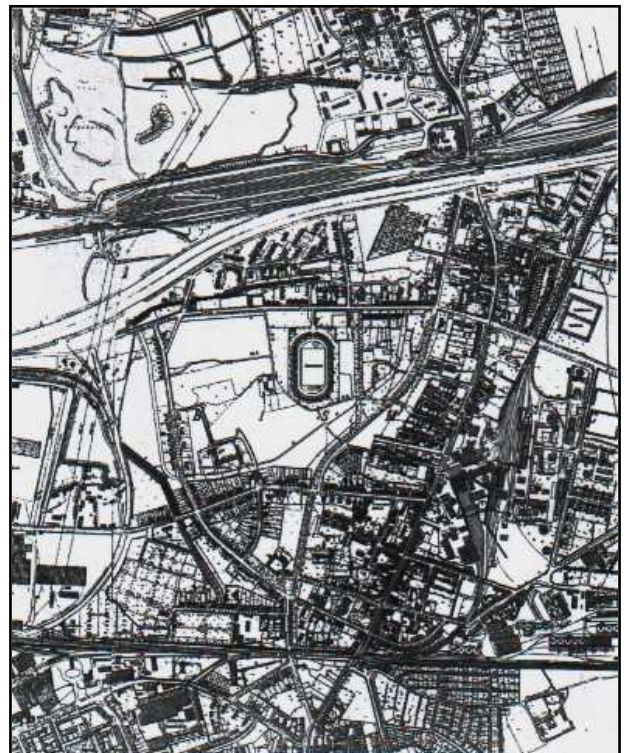
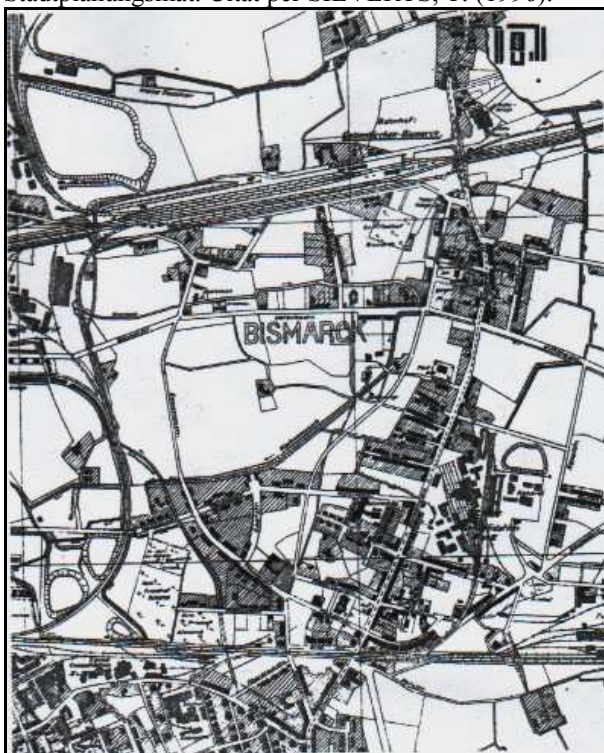
Un altre factor decisiu per al naixement d'aquest lent però inexorable procés industrialitzador va ser el recolzament del govern liberal prussià mitjançant el cobrament d'impostos baixos i les reformes liberals de 1851 i 1865 que suposava un major marge de maniobra per a les empreses (ZÖPEL, C.; 2005, p. 57). La possibilitat d'extreure carbó, transformar-ho en combustible, extreure ferro i fabricar acer amb el qual es feien lingots, màquines o armes i exportar-ho a tota Europa gràcies a l'eix fluvial del Rin, tot en un mateix lloc, va permetre la creació de grans empreses industrials i d'un profitós sector bancari i d'assegurances que hui en dia encara perdura.

Per descomptat tot aquest procés va tindre uns costos socials i ecològics altíssims, com podem imaginar-nos. Va ser l'època de la "*Bauanarchie*" o anarquia constructiva. Les

empreses mineres construïen coqueries al costat de les mines al principi ni tan sols sense proveir d'habitatge als treballadors, que havien de viure en cabanyes sense cap servei al costat de les mines. *“L’originalitat d’aquesta regió resideix en el gigantisme precoç de les empreses que s’instal·laren, tot concentrant una gran quantitat de mà d’obra, sense dubtar a associar la producció del carbó amb la fabricació d’acer en un procés d’integració productiva molt avançat”* (VILLANUEVA, M., 1999, p. 146). La funció planificadora de l’Estat no va aparèixer al Ruhr fins finals de segle, ja que estava en la pràctica en mans d’aquestes grans empreses, com Krupp que va construir a Essen a partir de 1869 un complex de més d’onze km de llargària, fent d’aquesta una *“company town”*. (Íb. p. 146). El sistema d’assentaments policèntrics del Ruhr va ser en realitat dissenyat per les empreses mineres i siderúrgiques que ubicaven les fàbriques al costat de les mines o de les vies del ferrocarril, i sobretot al costat de les vores del Ruhr per poder transportar el mineral de ferro o l’acer fins al port de Duisburg. Quan aquestes vores van ser completament ocupades, aleshores va continuar l’ocupació de l’espai sense cap tipus de criteri, excepte el benefici econòmic. De la nit al dia, petites aldees com Oberhausen o Gelsenkirchen van convertir-se en gegants aglomeracions industrials. A la segona meitat del segle XIX eren centenes de milers els obrers sense habitatge que treballaven a les fàbriques i mines del Ruhr, amb unes taxes de mortalitat tan altes, que les ciutats creixien solament gràcies al saldo migratori ja que el saldo natural era completament negatiu. No va ser fins al 1865 que ciutats com Essen o Duisburg van començar a instal·lar les primeres infraestructures hidràuliques per al subministrament urbà d’aigua potable malgrat que comptaven respectivament amb 56.944 i 41.142 habitants (BÖHM, H.; 1999, pp. 78 i ss.). Per tant, podem afirmar que la creació del sistema policèntric del Ruhr va nàixer gairebé de l’anarquia a partir d’uns eixos fluvials amb una sèrie de nodes que eren els antics mercats com Dortmund, Colònia o Duisburg. En moltes ciutats del Ruhr es va passar de la ruralitat agrària a la suburbanització sense haver un procés intermedi d’urbanització amb construcció d’edificis públics, infraestructures i equipaments. Un bon exemple que mostra això que estem parlant és el cas de la ciutat de Gelsenkirchen, coneguda per ser una de les grans ciutats mineres del Ruhr i seu d’un important club de futbol (Schalke 04) (Fig. 9-13).

Figures 15 i 16: Morfologia urbana de Gelsenkirchen a 1825. i 1898 Font: Stadt Gelsenkirchen Stadtplanungsmat. Citat per SIEVERTS, T. (1996).

Figures 17 i 18: Morfologia urbana de Gelsenkirchen 1928 i 1961. Font: Stadt Gelsenkirchen Stadtplanungsmat. Citat per SIEVERTS, T. (1996).

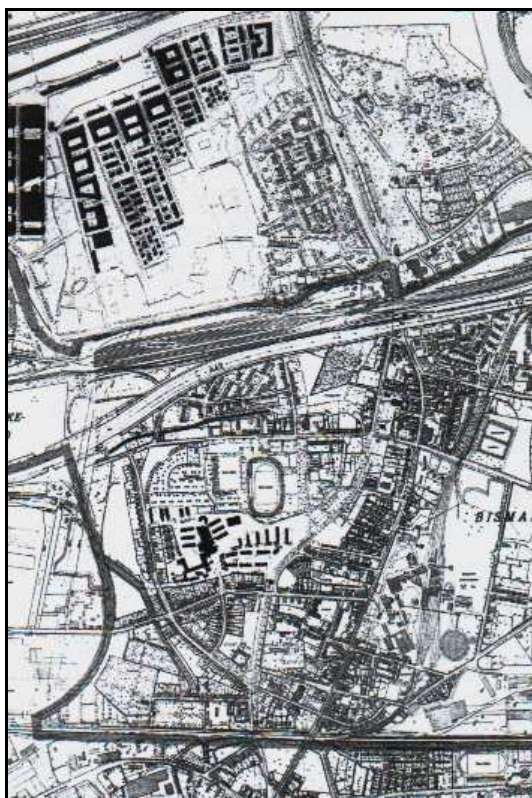

Figura 19: Morfologia urbana de Gelsenkirchen el 1995 a la zona de Schalke.

Podem veure en primer lloc que ha sigut un procés intens i continu d'ocupació del sòl fins hui en dia. En segon lloc ha sigut un procés que ha canviat radicalment el paisatge i l'estructura agrària tradicional. Ni el parcel·lari ni la xarxa de camins van ser conservats quan va arribar la industrialització. Primer arriba el ferrocarril amb dos eixos que travessen la futura ciutat tant al nord com al sud i als pocs anys, el que fins 1828 era un paisatge de masos disseminats i camps, es converteix en a penes 70 anys, el 1898 en una aglomeració industrial lineal que uneix els dos eixos ferroviaris. El 1928 continua l'ocupació del sòl, però en nuclis i seguint noves carreteres, sense cap compactació. Fins i tot si mirem la il·lustració de 1968, presenta una morfologia més pareguda a un paisatge de suburbis i polígons que a una ciutat tradicional. Trobem al costat de la via polígons industrials junt a polígons d'habitatges, solars, un estadi de futbol, amb una quantitat innumerable de barreres arquitectòniques entre vies de ferrocarrils convencionals, de ferrocarrils de mercaderies, carreteres i autopistes. Si hom preguntés on està el centre d'aquesta ciutat, la veritat és que si només mirem el plànol seria ben difícil de descobrir. Per últim, al mapa de 1995 veiem com Gelsenkirchen s'ha convertit definitivament en una ciutat sense fi, o potser millor dit en una urbanització sense fi. Es tracta d'un bon cas de *Zwischenstadt* (SIEVERTS, T.; 1999), d'aglomeració sense

límits clars, un cas que no encaixa en el tradicional esquema de planificació basat en nodes jeràrquics interconnectats, ja que aquesta *Zwischenstadt* de Gelsenkirchen és només una petita part d'una unitat major, d'una xarxa de ciutats al costat del riu Ruhr. Fins i tot els límits municipals ja no tenen sentit en casos com aquests, és una realitat que ja no funciona encara que continue havent una administració local forta.

2.3. Crisi i reconversió del Ruhr al segle XX

A començaments del segle XX, mentre París i Londres eren ja metròpolis mundials, el Ruhr no era ni tan sols ciutat, era una aglomeració d'indústries, cases, colònies industrials i mineres i vies de ferrocarril (ZÖPEL, C.; 2005, p.51), el Ruhr tenia la funció de ser l'armeria i l'aceria de la nació alemanya, i per complir aquesta funció calia una enorme quantitat de mà d'obra, la qual provenia primer d'Irlanda, Polònia i Silèsia i a partir de 1920 de Turquia, Grècia, Itàlia, Portugal i Espanya. Com hem afirmat adés, l'Estat a penes intervenia al territori de manera que les empreses mineres i industrials edificaven i planificaven nous complexos sense a penes obstacles legals. Un bon exemple d'això del qual estem parlant és que fins el segle XX no hi havia cap universitat o escola tècnica a les terres del Ruhr. <<*necessitem obrers i no intel·lectuals*>> era la filosofia que va romandre fins ben entrat el segle XX (HALLIDAY, T.; 1999, p. 277).

Amb la necessitat de governar un territori caòtic, naix el 1920 el famós SVR, "*Siedlungsverband Ruhrkohlenbezirk*", literalment "Associació del Districte del carbó del Ruhr" seguint la política socialdemocràtica de la República de Weimar. Va consistir en una institució que teòricament s'encarregaria de la coordinació territorial per a l'edificació de nous complexos industrials i mines ja que en aquella època ja començava a haver problemes d'escassetat de sòl. A començaments de segle estava gairebé tot el territori ocupat per mines i siderúrgia, no hi havia espai, perquè s'instal·laren les indústries punta del moment com la química, electrotècnica i òptica, que estaven naixent amb l'empenta de la segona revolució industrial. Així que el Ruhr es va quedar amb una indústria madura pròpia de la primera revolució industrial i no va saber obrir-se a les noves tecnologies, un aspecte que faria més tard encara més greu la crisi industrial.

El paper del SVR va anar molt més enllà de la simple ordenació de pous miners i va suposar un organisme integral d'ordenació del territori, un precursor dels consells metropolitans moderns. Un dels primers problemes als quals va haver d'enfrontar-se va ser la necessitat de dotar d'habitatge a més de 600.000 obrers i miners que estaven vivint en infrahabitatges en condicions inhumanes (GOCH, S.; 2002. p.97). Altres tasques urgents que aquesta institució hagué d'emprendre va ser la reparació dels danys de la I guerra mundial, augmentar l'extracció de carbó i fomentar la immigració de miners polonesos per cobrir l'alta demanda de carbó del període entreguerres. No obstant la tasca més difícil va ser la de conciliar els interessos de les empreses industrials amb les demandes socials d'habitatge i d'un medi urbà més "sa", segons les corrents higienistes de l'època. Una tasca enormement difícil ja que aquesta institució no tenia competències pròpies d'ordenació del territori. Aquestes estaven en pugna entre les naixents administracions locals que exigien l'estatus de ciutat i capacitat administrativa pròpia, els comtats i l'estat central del II Reich i la república, de manera que el paper principal del SVR va ser la mediació entre aquestes administracions per tractar primer d'atendre les urgents necessitats socials de la població i en segon lloc per tractar de gestionar la primera gran crisi industrial del Ruhr. En quant a les necessitats socials, val la pena ací recordar l'agitat context en què es trobava Alemanya vora el 1920: un país en ruïna que havia perdut la guerra i havia de fer front a abundants pagaments en concepte d'indemnització. El SVR es va crear pocs mesos després de la revolució espartaquista liderada per Rosa Luxemburgo i influenciada per la revolució russa, la qual va tindre entre el proletariat del Ruhr un dels majors recolzaments a Alemanya en un moment de radicalització de la lluita obrera (GOCH, S.; 2002, p. 85-86). Aquesta va ser una de les causes que va animar al govern socialdemòcrata a crear aquest organisme de govern del territori i pal·liar un poc les condicions de vida infrahumanes en què es trobaven els obrers.

No va ser certament senzill el camí a recórrer pel SVR. Després d'haver començat a atendre les necessitats socials més urgents i de dur a terme les reparacions de guerra, al 1923 es va produir la primera gran crisi de producció del Ruhr. Per primera volta es va detectar una sobreproducció de carbó per la competència d'altres països europeus i a més noves fonts d'energia com el petroli començaven a competir amb el carbó com a recursos per a la industrialització. A més aquesta crisi va encadenar-se amb la crisi econòmica mundial del 1929. El resultat va ser una nova política de concentració

horitzontal d'empreses, el foment de noves empreses d'energia amb el gas i el carbó com a combustible, subvencions multimilionàries del govern socialdemòcrata de Weimar a les grans empreses com Krupp, l'augment de la producció de carbó i acer i per descomptat, l'acomiadament d'uns 160.000 obrers i miners dels 560.000 que treballaven als complexos minerosiderúrgics en aquells temps, reactivant novament la lluita social del proletariat i el tancament fins 1932 de 46 mines (VILLANUEVA, M., 1999, p. 148; ZÖPEL, C, 2005., p. 59)

Malgrat que aquesta crisi va ser temporal, ja es van donar els primers símptomes greus de debilitat econòmica del Ruhr: una regió industrial hiperespecialitzada en mineria, siderúrgia i armament, amb una capacitat d'innovació molt baixa, greus conflictes socials i un medi ambient completament contaminat, manca de tot tipus d'infraestructures, equipaments i serveis i amb problemes també de dotació per a la instal·lació de noves branques industrials.

Un altre dels assumptes dels quals hagué d'ocupar-se el SVR als anys 20 va ser la reforma administrativa municipal. Moltes aldees s'havien convertit en ciutats i ni tan sols tenien uns límits clars, i amb els creixents processos de suburbanització. Va haver nombrosos casos de conflicte per annexions per part de ciutats com Essen, que gairebé sempre es resolien a favor de les grans ciutats: Essen, Dortmund, Duisburg... Amb actuacions com aquestes el SVR esdevingué no només en un agent dinamitzador del diàleg i la coordinació territorial, sinó que va ser un factor decisiu en la formació d'una identitat ciutadana regional amb el Ruhr, més forta fins i tot que amb la seva pròpia ciutat, que no seria sinó un barri més d'aquesta regió metropolitana policèntrica (BÖHM, H.; 1999, p. 144).

Durant l'etapa nazi va haver una política de foment de la producció industrial per diversificar la producció nacional dins del model autàrquic del nazisme (GOCH, S.; 2002, P. 127), en especial d'armament per preparar-se per dur a terme els plans expansionistes del govern del III Reich. Va ser en aquests anys quan es van registrar les majors quotes de producció industrial i de carbó de tota la història (WERNER, H.; 2002, pp. 108-111). El Ruhr va convertir-se en l'armeria d'Alemanya, la qual cosa explica el fet que durant la guerra, com vam afirmar anteriorment, es dissenyés una operació especial entre els exèrcits d'EUA i Gran Bretanya per destruir els complexos

industrials armamentístics del Ruhr. El resultat va ser la destrucció de la majoria de ciutats del Ruhr. Així, durant els anys cinquanta, va haver de nou un breu període d'auge de la producció industrial de carbó i acer per a la reconstrucció d'Alemanya, però a partir dels seixanta es va començar a veure que aquest model industrial presentava els primers símptomes de crisi, sobretot per la davallada en la demanda de carbó de nou per la competència d'altres països i sobretot per la creixent substitució del carbó per petroli. Als anys setanta ja es parlava obertament de crisi regional del Ruhr després de la primera crisi del carbó dels anys cinquanta per la imposició creixent del petroli com a nova font d'energia i l'augment dels costos d'extracció del carbó en estar les vetes més profundes (GOCH, S; 2002, p 162). Malgrat que la crisi del petroli va beneficiar temporalment la mineria com a recurs alternatiu endogen, la majoria de les branques industrials van resultar molt afectades. Fou una autèntica crisi regional per escassa competitivitat, manca d'innovació i substitució del carbó com a font d'energia per petroli, gas i energies no contaminants. Només la substitució dels antics ferrocarrils de carbó pels nous elèctrics va ser un dur colp per al complex miner del Ruhr. Va començar un lent declivi amb efectes multiplicadors. Es tancava una mina, s'acomiadaven tots els treballadors, molts decidien emigrar de manera que a partir dels seixanta, per primera volta en l'edat moderna comencen a perdre població les ciutats de Ruhr, els que quedaven no tenien moltes alternatives de treball, o bé perquè no hi havia possibilitat en altres mines o perquè no tenien la preparació adequada per treballar en el sector serveis. Un exemple és el cas d'Essen, on el nombre de llocs de treball va caure de 340467 el 1961 a 298548 el 1970. (O.A.E.S.E.; 1978, p. 23) L'augment de la taxa d'atur, la pèrdua de població (alguns barris d'Essen van perdre fins un 12'5% de la població entre 1970 i 1976) (O.A.E.S.E.; 1978, pp. 25-26) i el tancament d'empreses fou disminuir la disponibilitat de recursos en les arques municipals per disminució d'ingressos, malgrat que encara feien falta moltes inversions en infraestructures i equipaments per equiparar el Ruhr amb altres regions d'Alemanya Occidental, i també les regionals per haver de pagar més cobertures d'atur i haver menys contribuents. L'acomiadament d'un obrer o un miner suposava la fi de la major font d'ingressos en la família, la qual cosa va fer que es contragués el consum de tot tipus de productes i serveis, la qual cosa afectà també al sector del petit comerç i a la llarga al sector bancari. Molts petits bancs van veure com els xicotets estalvis dels obrers minvaven dia a dia (BÖHM, H.; 1999, pp. 203 i ss.). Aquesta crisi va ser fins i tot una crisi d'identitat,

perquè aquells elements que definien aquesta societat estaven en crisi (una pròspera societat industrial basada en el carbó i l'acer).

Davant aquest escenari de crisi, les administracions municipals i regional van començar a treballar per dur a terme una de les transformacions territorials més impressionants i prodigioses d'Alemanya: la substitució d'una societat industrial en crisi per una nova societat de la informació i el coneixement que hui es troba al capdavant de la recerca en molts camps científics i tecnològics. Detallem un poc com es va dur a terme aquesta revolució.

Un punt de referència va ser l'aprovació del "*Entwicklungsprogramm Ruhr*" o Pla de Desenvolupament del Ruhr el 1968 que tenia com a objectius millorar el medi ambient, en especial aire i gestió de l'aigua, construir escoles i universitats, programar incentius a empreses, protecció dels paisatges urbans, construcció d'una xarxa regional de trens ràpids, provisió de nou sòl industrial mitjançant el reciclatge etc., des d'una perspectiva regional del Ruhr. Va haver una inversió impressionant especialment en equipaments educatius. Aquestes inversions suposaven una aposta molt forta per un canvi en l'economia del Ruhr. Al 1958 havia començat aquesta transició al Ruhr d'una societat industrial a una del coneixement amb la promoció de noves universitats. Només hi havia a Aquisgran, Colònia i Bonn equipaments d'aquest tipus fins als anys cinquanta. De 1960 a 1965 es van edificar més facultats i escoles que en els 130 anys de govern prussià (seguint aquesta màxima de <<*necessitem obrers i no intel·lectuals*>>). El 1961 s'inaugura la Universitat del Ruhr a Bochum, el 1962 la Universitat de Dortmund, el 1965 la de Düsseldorf, i el 1972 les universitats de Duisburg i Essen. El 1974 es va inaugurar una universitat a distància a Hagen, i el 1983 Universitat privada de Witten-Herdecke. El resultat ha sigut que el Ruhr ha passat de ser de la darrera a la primera regió metropolitana alemanya en nombre d'estudiants: 200.154 el 2003 (ZÖPEL, C.; 2005, pp. 68 i ss.), que contrasta amb els 139.251 que té Berlín o els 87.226 de Munic. La inversió pública no es va concentrar només en noves facultats, sinó també en instituts de recerca (s'ha inaugurat des dels 60 tres Instituts Max Planck), escoles tècniques, teatres, museus, centres de convencions, fires de mostres... Un fenomen interessant va ser l'aparició dels primers grans centres comercials a Dortmund, creant 3500 llocs de treball el 1971 o el *Bero Center* d'Oberhausen en eixe mateix any (GOCH, S.; 2002, p. 333-334). Com a resultat, a finals de segle XX la metròpolis del

Rin-Ruhr havia deixat de ser una societat industrial per convertir-se en una societat terciària i quaternària del coneixement, com podem observar a la següent figura:

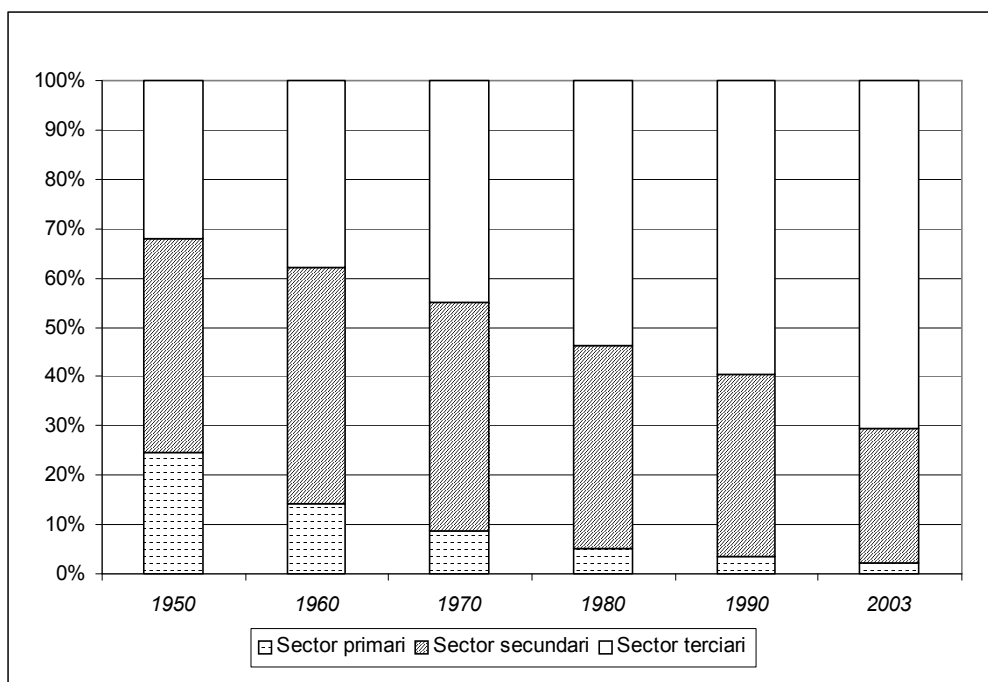

Figura 20: Evolució de l'estructura ocupacional a la Regió del Ruhr. Font: Elaboració pròpia a partir de ZÖPEL (2005).

Així, hui en dia, només vora un quart de la població ocupada al Ruhr treballa al sector secundari i més d'un 70% ho fa al sector serveis i en algunes ciutats com Dortmund o Essen, el percentatge d'ocupats al sector serveis arriba al 80% (ZÖPEL, C.; 2005, p. 90). Un exemple d'aquesta reconversió és la ciutat d'Aquisgran a l'extrem occidental del Ruhr, on el 1984 va tancar les seves portes la companyia minera Sophia-Jacobi, el que va suposar perdre de colp un 25% de l'ocupació industrial de la ciutat. Tanmateix, el 1995 es va registrar un augment d'un 10% del nombre de llocs de treball en relació al 1984. Això es va aconseguir gràcies a la inversió en nous equipaments tecnològics com per exemple el parc tecnològic de Herzogenrath on s'ha instal·lat la companyia de telèfons mòbils Ericsson. A les antigues instal·lacions mineres ha construït *Mitsubishi Semiconductor Europe* un centre de desenvolupament de microxips amb 500 nous ocupats. Gràcies a la cooperació interuniversitària i amb empreses, més de 22000 treballadors treballen hui en dia al sector del coneixement i noves tecnologies en aquesta petita ciutat a la frontera amb Bèlgica i Holanda. Un altre sector innovador que es va fomentar és el dels mitjans de comunicació. Gràcies al recolzament del govern de Renània del Nord- Westfàlia, el Ruhr s'ha convertit en el gran pol alemany d'aquest

sector amb més de 200000 ocupats amb Colònia, Düsseldorf, Dortmund i Oberhausen com a grans centres i seus de canals de televisió, ràdio, estudis de cinema a Düsseldorf, la cadena internacional “*Deutsche Welle*” a Bonn, la qual emet noticiaris en més de 30 idiomes, així com periòdics, revistes i editorials. (BÖHM, H., 1999; p. 219). Un altre “bon exemple” de canvi estructural el va protagonitzar la ciutat de Gelsenkirchen, que de ser un gran centre productor de carbó per a l’energia tèrmica, va passar a especialitzar-se en energies alternatives com l’eòlica. Diverses unitats d’investigació sobre energies alternatives i empreses que es dediquen a la fabricació de molins de vent tenen la seva seu a aquesta ciutat en l’actualitat. Fruït d’aquesta intensa inversió en noves tecnologies i en serveis, hui de les cinc grans multinacionals amb seu social al Ruhr, tres es dediquen al sector serveis: la multinacional de serveis de gas i energia E-On amb seu a Düsseldorf; el grup comercial Metro amb seu també en aquesta ciutat (es dedica a la comercialització de béns de consum amb filials prou conegudes com *Mediamarkt*) o la cadena comercial ALDI, amb seu a Mülheim. Les altres dues grans empreses són la Krupp-Thyssen, de mineria i indústria pesada del metall amb seu a Duisburg i l’empresa RWE amb seu a Essen, una de les companyies elèctriques i de serveis mediambientals més importants d’Europa.

2.4. El canvi d’enfocament de la planificació territorial al Ruhr

No obstant, tota aquesta transformació social i econòmica no ha estat exempta de conflicte. En primer lloc, perquè la transformació cap a una societat del coneixement dóna possibilitat d’ocupació amb una remuneració acceptable a una petita part altament qualificada de la societat, mentre que la resta que no té la qualificació adequada o que no ha sabut o pogut reciclar-se, només li queden disponibles ocupacions poc qualificades i molt malament remunerades i a més l’atur i sobretot el de llarg durada es va convertir en un problema estructural que encara hui en dia arrossega l’economia del Ruhr. Es va arribar a un punt crític el 1987, quan va haver una taxa d’atur superior al 15%, quasi el doble de la mitjana de la Federació, hui encara Gelsenkirchen és la ciutat d’Alemanya Occidental que ocupa les primeres posicions en percentatge d’aturats. Els aturats de llarga durada van arribar a suposar més d’un 40% del total d’aturats a mitjans dels anys 90 a ciutats com Krefeld, Düsseldorf o Essen. Es van haver de desembossar milers de milions de marcs en concepte d’ajudes als desocupats, la qual cosa ha suposat un dels principals motius pel qual el model de benestar alemany entrés en crisi a

començaments del segle XXI: es veia que entre l'alt envelliment i la taxa d'atur, cada volta es feia més difícil sostenir el sistema d'ajudes a la desocupació i les pensions.

Un altre conflicte el van protagonitzar els ajuntaments de les grans ciutats del Ruhr. Davant la crisi industrial que s'estava dibuixant a principis dels seixanta i els escenaris pessimistes que es pronosticaven (O.A.E.S.E.; 1978), les ciutats van posar-se d'acord en què l'eixida de la crisi es trobava en un canvi estructural de model econòmic però no ho van dur a terme de manera coordinada des d'una perspectiva metropolitana, fent del Ruhr una gran metròpolis policèntrica, sinó que cada ciutat va emprendre plans propis de desenvolupament per fomentar l'ocupació i fruit d'aquestes polítiques hi ha moltes universitats i centres de recerca petits, un en cada ciutat o tres fires de mostres mitjanes en una mateixa regió metropolitana. Les ciutats del Ruhr van començar a competir mútuament, per atraure nous capitals i empreses. No obstant, dins d'aquesta competència, es va caminar també cap a una especialització: Colònia companyies d'assegurances, Düsseldorf bancs, Essen administració i empreses industrials etc. Al cap i a la fi, l'objectiu de les administracions municipals era frenar les corrents migratòries que van començar a detectar-se des dels seixanta com a conseqüència de la crisi industrial, les quals hui en dia encara perduren i és un dels grans problemes del Ruhr, ja que al problema del creixent nombre d'habitatges buits s'afegeix la reducció de contribuents a les arques municipals.

Aquestes diferències entre administracions municipals va començar a resoldre's cap a finals dels anys 70. Per tractar de coordinar un poc les actuacions de les administracions locals i recuperar aquesta visió metropolitana de la planificació, el SVR creat al 1920 es va refundar passant a anomenar-se "*Kommunalverband Ruhrgebiet*" (KVR) o Associació de municipis del Ruhr. Llavors es van redefinir les seves tasques. L'objectiu d'ordenació de nous pous miners resultava completament obsolet i entre els seus nous objectius destacava la coordinació de serveis entre les ciutats del Ruhr, per exemple el subministrament d'aigua i energia elèctrica, l'ordenació del transport o la construcció d'habitatges, segons les necessitats de cada ciutat i la creació d'un sistema d'espais lliures (BÖHM, H., 1999 p.174; GOCH, S.; 2002, p. 298 i ss). D'aquesta manera va recuperar-se un poc aquesta visió supramunicipal de la planificació.

En segon lloc el 1979 es va aprovar, el “*Aktionsprogramm Ruhr*” o Programa d’Acció del Ruhr de 1979 el qual apostava cap a aquest canvi de base econòmica del qual ja hem parlat basat en noves tecnologies a través de la promoció de nous campus i escoles de recerca. Va ser finançat entre el govern central i el Land de Renània del Nord - Westfàlia. Aquest darrer pla tractà per primera volta << de fer ciutat >> amb el Ruhr (ZÖPEL, C.; 2005), d’entrada contemplant el territori del Ruhr com una sola unitat i planificant nous equipaments socials i culturals en aquelles parts més necessitades, reciclant antigues instal·lacions industrials, com si d’un pla d’ordenació urbana es tractés, és a dir, amb competències pròpies d’ordenació del territori (ZIESEMER, A.; 2004, pp. 78-82). El paper del RVR va ser reforçat el 2004, de manera que va passar a ser formalment d’un organisme de gestió conjunta de serveis i equipaments a ser l’òrgan de referència per a la planificació territorial del Ruhr. El 26 de setembre de 2004 es va constituir el nou i com a primera tasca se li va encomanar fer un estudi sobre demanda i disponibilitat de sòl per a habitatge (RVR; 2004) i dissenyar una Estratègia de Desenvolupament Regional per a tot el Ruhr. Així es va convertir l’antic organisme d’ordenació de pous miners en l’organisme metropolità de referència per a la gestió de serveis, transports, recerca i planificació del territori del Ruhr. Un tercer pas cap a la cooperació va ser el famós <<consens de Dortmund>> de 1984. Després d’anys i anys de lluites entre la patronal, els sindicats, la cambra de comerç i els partits polítics de la regió de Dortmund, veient que la crisi industrial anava a ser llarga, van arribar a un compromís de col·laboració el 1984 davant l’escenari de greu crisi en què es trobaven per buscar una eixida fomentant noves activitats econòmiques i posant les bases del Pla Estratègic de Dortmund, el qual analitzarem més avant.

Des de finals dels 80, a banda d’una major cooperació entre administracions, comença a observar-se un canvi lent de la planificació tradicional cap a noves formes de planificació en les quals la cooperació territorial es torna un element indispensable. “*El canvi estructural del Ruhr necessita una nova planificació regional*” (BLOTEVOGEL; H.H.; 1999). Les causes d’aquest canvi de visió es troben sobretot en el canvi de context que viu Alemanya des de finals dels vuitanta: la unificació alemanya, la unificació monetària i duanera, l’ampliació cap a l’est i sobretot la globalització amb la liberalització de les economies i caiguda de barreres aranzelàries que fa que una regió com el Ruhr passés de competir amb altres regions industrials subvencionades pel govern alemany i l’UE com Baviera o Frisònia a haver de competir amb metròpolis com

Osaka, la regió del Randstad o Boston (BLOTEVOGEL, H.H.; 1999). Per tant es comença a adoptar l'enfocament estratègic en la planificació dedicant molta atenció a la cooperació territorial. Es contempen quatre tipus de cooperació territorial: cooperació horitzontal entre municipis i comarques, cooperació vertical entre administracions: municipi, comtat, regió, Land, Federació i UE; cooperació horitzontal entre polítiques sectorials regionals: educació, treball, assumptes socials i cooperació funcional entre actors polítics, acadèmics, socials i econòmics. Una de les crítiques que es fa a aquesta nova planificació amb una visió més estratègica és l'escassa legitimitat democràtica de la composició de les comissions que elaboren aquestes noves planificacions. Moltes voltes participen interessos privats amb una influència notable que poden posar per davant els seus interessos particulars a les necessitats de la població. Es tracta d'agents clau al territori, però sense la legitimitat de les urnes (ZIESEMER, A.; 2004, pp. 97 i ss.). Els quatre punts més importants d'aquest canvi de visió són: regionalització o descentralització de la planificació econòmica (es creen 15 regions incloent Aquisgran i Bonn a partir del pla ZIN de 1989), coordinació de mesures entre diferents administracions, cooperació entre actors públics i privats i promoció del potencial de desenvolupament endogen mitjançant noves activitats com el turisme industrial, turisme cultural i metropolità, recerca aplicada a la fabricació industrial o la modernització del sector miner. Per poder observar millor com ha anat canviat, el següent quadre resumeix els principals plans aprovats i executats per al territori del Ruhr des dels anys seixanta:

NOM	PERÍODE	OBJECTIUS	MESURES	FINANÇAMENT
Programa de desenvolupament del Ruhr	1968 - 1973	<ul style="list-style-type: none"> - Organització i racionalització de l'estructura territorial. - Promoció de noves branques industrials no pesants 	<ul style="list-style-type: none"> - Millora de la xarxa de transport. - Millora d'equipaments en ciutats i barris. - Alliberament de sòl per a nous habitatges. - Construcció d'escoles primàries i escoles tècniques i d'arts i oficis 	3700 milions de marcs
Programa de Renània del Nord - Westfàlia.	1970 - 1975	(Junt amb el programa de desenvolupament del Ruhr) <ul style="list-style-type: none"> - Modernització i millora de serveis i equipaments per al sector miner i el sector energètic. 	<ul style="list-style-type: none"> - Finançament de projectes de noves centrals nuclears i de projectes de recerca en tecnologia minera. 	31000 milions de marcs
Programa tecnològic "Mineria, energia i acer"	Des de 1974 mineria, de 1979 a 1992 acer i de 1974 a 1992 energia	<ul style="list-style-type: none"> - Modernització i millora de serveis i equipaments per al sector miner, la producció energètica i la indústria siderometal·lúrgica 	<ul style="list-style-type: none"> - Finançament de projectes de recerca en tecnologia minera, seguretat en les mines i energia atòmica i recerca de nous materials. 	1200 milions de marcs (mineria) 352 mill de marcs (acer) 2200 mill de marcs (energia)
Programa tecnològic i econòmic	1978 - 1992	<ul style="list-style-type: none"> - Millora de la competitivitat de les empreses mitjanes. 	<ul style="list-style-type: none"> - Finançament per al desenvolupament de nous productes, tècniques de fabricació. - Assessoria d'empreses 	680 milions de marcs
Programa d'acció del Ruhr	1980 - 1984	<ul style="list-style-type: none"> - Modernització dels complexos miners i industrials i estimulació de l'estructura econòmica dels sectors marginals en crisi. 	<ul style="list-style-type: none"> - Promoció de la recerca i desenvolupament del sector miner. - Mesures per al mercat de treball. - Gestió de terrenys abandonats per la indústria. 	6900 milions de marcs
Programa "Tecnologies de futur"	1985 - 1992	<ul style="list-style-type: none"> - Enfortiment de les empreses mitjanes amb la introducció de noves tecnologies. 	<ul style="list-style-type: none"> - Promoció i inversió en noves tecnologies. 	270 milions de marcs
ZIM Iniciativa de futur per a les regions mineres	1987 - 1989	<ul style="list-style-type: none"> - Estimular la innovació al sector miner. - Crear nous llocs de treball al sector. - Consensuar solucions per a la crisi del sector siderometal·lúrgic. 	<ul style="list-style-type: none"> - Elaboració de programes específics per zones. Per cada programa: pla de millora d'infraestructures, pla de qualificació professional, pla d'i+d, pla d'equipaments. 	
ZIN Iniciativa de futur per a Renània del Nord - Westfàlia	des de 1989	<ul style="list-style-type: none"> - Estimular la innovació al Land de Renània del Nord - Westfàlia. - Creació de nous llocs de treball. 	<ul style="list-style-type: none"> - Conferències regionals d'ordenació del territori. - Elaboració de plans de desenvolupament. 	--
PROFIS Programa per a les regions industrials en canvi estructural.	1994 - 1997	<ul style="list-style-type: none"> - Enfortiment de la competitivitat de les PIMES. 	<ul style="list-style-type: none"> - Promoció de projectes sectorials amb cooperació empresarial. 	450 milions de marcs

Figura 21: La planificació territorial tradicional a l'àrea del Ruhr. Font: WISSEN, 2000. (Citat per ZIESEMER, A.; 2004).

Podem observar per exemple com es passa d'aprovar-se programes de desenvolupament amb un caràcter molt físic orientats a la construcció d'infraestructures i equipaments, uns objectius molt específics i clars a aprovar-se "iniciatives de futur", amb uns objectius més amples i generals a partir del primer ZIM de 1987. Es tracta d'una planificació menys física i més oberta a la participació d'agents, amb una reflexió estratègica sobre els possibles escenaris de futur del territori o sector, que dóna molta importància a la promoció o estimulació del desenvolupament endogen. En aquest pla participen tots els nivells administratius, des dels ajuntaments fins l'UE integrant en un sol document diferents polítiques sectorials coordinades (política d'ocupació, d'habitatge, educació, ciència i tecnologia, cultura etc.) (GOCH, S.; 2002, pp 424-430). A partir d'uns objectius i reflexions generals aquestes iniciatives es divideixen en diferents regions i per cada regió ja s'elaboren plans amb mesures específiques a executar (ZIESEMER, A.; 2004, pp. 97 i ss). Un pas endavant va ser l'aprovació de la Iniciativa de Futur per a Renània del Nord – Westfàlia el 1989 que va engegar un procés de regionalització funcional per encetar plans de desenvolupament a una escala regional amb un caràcter menys normatiu (GOCH, S.; 2002, pp 430 - 440) La culminació d'aquest canvi de visió en la planificació el constitueixen l'aprovació del primer pla de territorial estratègic "Duisburg 2000" el 1987 i la iniciativa IBA Emscherpark, de les quals parlarem més avant.

D'aquesta manera terminariem aquest breu recorregut cronològic sobre la conformació d'aquesta regió metropolitana per passar a continuació a analitzar els actuals problemes regionals del Ruhr com a regió metropolitana.

3. PROBLEMES ACTUALS DEL RUHR

3.1. Delimitació i capitalitat de la regió del Ruhr

Fins el moment actual ens hem referit al Ruhr com "Regió metropolitana del Rin-Ruhr" segons denominació oficial del MKRO o simplement com a "regió del Ruhr" per acurtar, però encara no hem parlat dels límits d'aquesta xarxa de ciutats ni de quina és la capitalitat de la mateixa, ni tan sols queda clar si ens podem referir al Ruhr com una regió metropolitana europea comparable amb Londres o París. I és que el Ruhr és un cas molt especial dins del conjunt de regions metropolitanes europees, ja que està constituït

per una xarxa de ciutats mitjanes sense una capitalitat i uns límits clars. Segons ZÖPEL, tota gran metròpolis mundial ha de complir una de les següents dues condicions: o ser capital administrativa nacional o regional, o bé ser una gran ciutat portuària internacional (ZÖPEL, C.; 2005, p. 16). No hi ha cap gran regió o àrea metropolitana al món que no complisca una d'aquestes dues funcions. Cap excepte el Ruhr. En efecte, el Ruhr no té cap port marítim i cap de les ciutats del nucli és capital regional del Land de Renània de Nord- Westfàlia. Per tant estem davant un cas molt particular perquè tampoc existeix una delimitació oficial d'aquesta regió metropolitana. Està clar que el cor el constituïria l'associació de municipis del "*Regionalverband Ruhrgebiet*" (RVR), (veure figura 22), però més enllà la cosa no està gens clara. Aquesta seria l'entitat mínima que tindria aquesta regió metropolitana. Una altra delimitació és la que es va acordar en la conferència del MKRO de 1995 (BLOTEVOGEL, H.H.; 2001, p. 163; ZÖPEL, C.; 2005, p. 120) en la qual la regió metropolitana del Rin-Ruhr inclouria cap al sud fins al comtat o comarca de Bonn, amb les metròpolis de Düsseldorf i Colònia, cap a l'est fins Aquisgran i Mönchengladbach i cap al nord fins el comtat de Hamm. D'aquesta manera la regió metropolitana del Rin-Ruhr comptaria amb 11.079.000 habitants enlloc dels 5'3 milions del RVR. El BBR encara proposa una delimitació més ampla per a aquesta regió metropolitana (ZÖPEL, C.; 2005, p. 120). Aquesta inclouria tot el Land de Renània del Nord-Westfàlia excepte la regió de Detmold. La següent figura mostra totes tres delimitacions del Ruhr:

Figura 22: Mapa de les delimitacions de la Regió Metropolitana del Rin - Ruhr. Font: Elaboració pròpia.

D'aquestes delimitacions, la més acceptada és la primera que inclou només els municipis del RVR. No obstant molts autors assenyalen (ZÖPEL, C., 2005; ZIESEMER, A., 2005) la necessitat que la metròpolis de Düsseldorf s'incloua dins de la regió metropolitana del Rin-Ruhr per fer d'aquesta una autèntica metròpolis mundial. A banda de ser capital del Land de Renània del Nord- Westfàlia, Düsseldorf té borsa, aeroport, una de les fires de mostres més importants d'Alemanya i la que celebra més esdeveniments internacionals de tota Alemanya (BODE, V. i BURDACK, J.; 2002, pp. 96-97), a més és una gran centre financer amb grans empreses bancàries com *Deutsche Bank* etc. El conflicte que existeix en aquest punt és de tipus identitari. Els ciutadans de Düsseldorf, donat que no han tingut cap contacte amb el RVR, no senten cap vinculació amb el Ruhr, el consideren una regió completament diferent, fins i tot una regió pitjor, degradada (ZÖPEL, C.; 2005, p. 123) que poc té a veure amb la seva ciutat i la seva cultura. Aquesta és una polèmica encara no del tot resolta hui en dia, malgrat que cada

volta més documents inclouen aquesta ciutat dins del Ruhr (BLOTEVOGEL, H.H.; 2001; STIENS, G., 2002; ZIESEMER, A.; 2004).

No obstant, aquest problema no és gens complex en relació amb la pregunta ¿quina és la capital del Ruhr?, On ubiquem l'ajuntament o el parlament del Ruhr?, un centre de govern del territori en una regió policèntrica?. Podria ser Dortmund, centre financer i d'assegurances, o Essen capital de l'energia, o Duisburg, el port fluvial més important del continent, o el centre cultural de Bochum, o tal volta l'actual capital regional, Düsseldorf. És aquesta per tant una de les tasques més importants que cal abordar per fer del Rin-Ruhr una autèntica metròpolis mundial, triar un centre dins d'aquesta regió policèntrica on tinga seu un govern metropolità encara inexistent amb un alcalde metropolità que governe aquesta xarxa de ciutats com una única gran metròpolis. Està clar que el paper i la delimitació actual del RVR queda petit amb la realitat d'un territori, d'una xarxa de ciutats que formen quasi un continu urbà molt més enllà del Ruhr, encara que no totes estan tan coordinades i unides amb una identitat comuna com les ciutats del Ruhr. No obstant val la pena ací recordar, com afirma C. ZÖPEL, que *<<el major problema del Ruhr en l'actualitat és un problema d'imatge>>* , d'una imatge generalment negativa que es té del Ruhr, d'una regió deprimida, plena de fàbriques, fum, mines abandonades... res més lluny de la realitat. Potser la solució fora treballar més en un canvi d'imatge no només de cara al turisme, una de les noves activitats que estan despuntant a la regió del Ruhr, sinó de cara a les ciutats del voltant com Düsseldorf, Mönchengladbach o Aquisgran, perquè s'uneixin al gran projecte comú de la regió metropolitana del Rin-Ruhr.

3.2. La sostenibilitat ambiental: la gestió de l'aigua i del paisatge al Ruhr

3.2.1. La degradació del paisatge al Ruhr

La degradació mediambiental i del paisatge ha sigut tradicionalment un dels grans problemes al que ha hagut d'enfrontar-se la regió metropolitana del Rin-Ruhr. Com podem imaginar-nos, un territori en el qual hi ha explotació minera a gran escala des del primer terç del segle XIX, que a més va ser el bressol de la industrialització alemanya, amb una indústria basada en la transformació del carbó per convertir-ho en combustible i del ferro en acer, és a dir, una indústria prou contaminant és un espai en el qual ha

hagut uns impactes molt severes i intensos. Com en tants altres espais del vell continent, hom ja no pot parlar de paisatges com a elements naturals en el cas del Ruhr. La següent il·lustració ens mostra l'aspecte que presentava la "ciutat" d'Essen a començaments del segle XX.

Figura 23: Complex acerer de Krupp a Essen (1912). Font: SPIEGEL. Especial d'abril de 2005.

Aquesta és la imatge amb la qual s'ha quedat el Ruhr, un territori completament degradat i contaminat, i en efecte així ho ha sigut durant molt de temps. L'activitat minera del Ruhr va fer desaparèixer el paisatge natural de planura amb bosc de roures, bedoll i faig a les colines per crear un paisatge amb un terreny completament irregular format per muntanyes de runes de les mines intercalat amb antics pous miners plens d'aigua on noves espècies com les pinedes s'assenten. Un esquema d'aquest canvi de paisatge el podem observar a la següent figura:

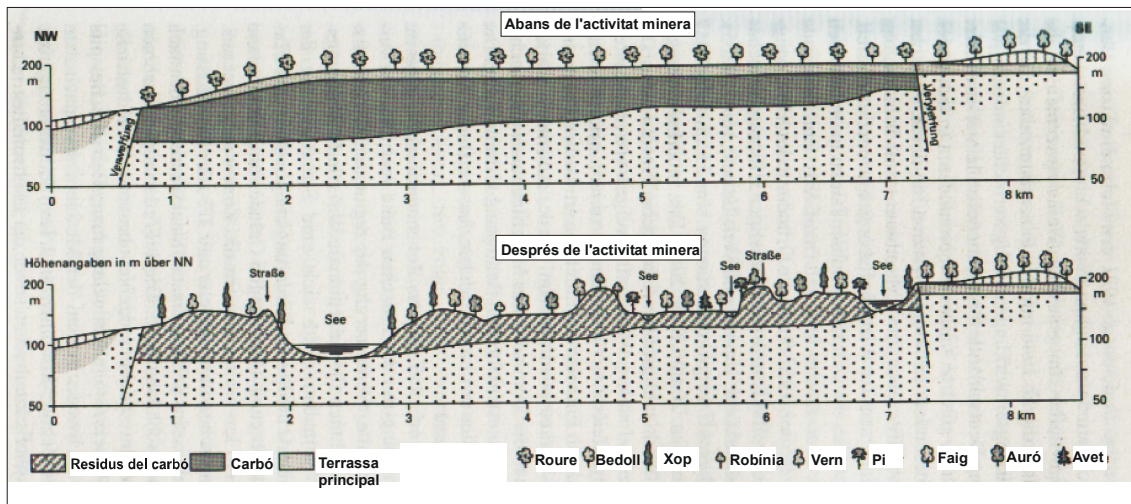

Figura 24 : Transformació del paisatge miner del Ruhr. Font: Keller, 1964. Citat per BÖHM, H.; 1999.

En efecte la regeneració de paisatges degradats per dècades d'activitat industrial contaminat és un dels grans problemes que té el Ruhr. Però cal dir que la gestió i regeneració de paisatges ha sigut des de fa dècades una de les grans obsessions de la planificació del territori no només al Ruhr sinó a tota a Alemanya. Concretament el SVR porta elaborant plans de protecció del paisatge des de 1975. El Pla de desenvolupament d'Essen de 1978 va situar com a primer objectiu “la conservació i gestió d'un sistema d'espais lliures” i com a primera mesura planteja “la protecció i gestió del paisatge” (O.A.E.S.E; 1978, p. 30 i ss.). Malgrat ser un dels grans desafiaments per a la sostenibilitat del Ruhr, és un dels aspectes on més s'ha treballat als últims anys. Seguint amb l'exemple de la ciutat d'Essen, bressol de la industrialització i seu del gran complex siderometal·lúrgic de Krupp, podem veure en les següents dues imatges com han canviat les coses.

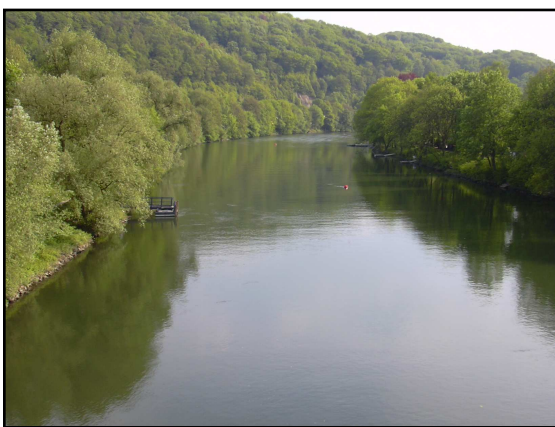

Figura 25: El riu Ruhr al seu pas pel nucli urbà d'Essen. **Figura 26:** Reforestació i condicionament d'un antic camp de runes a la coqueria del Zollverein (Essen). Fotos: Luis del Romero.

Per tant, podem concloure, que malgrat que encara molts espais per descontaminar al Ruhr, tant la planificació tradicional com la més innovadora ha comptat sempre entre els seus objectius la protecció i regeneració del paisatge (més avant veurem un altre exemple) de manera que la imatge que hui es té del Ruhr no és la que es correspon amb la realitat (HALLIDAY, T.; 1999, p. 274).

3.2.2. Els problemes en la gestió de l'aigua al Ruhr

No podem ser tan optimistes quan parlem d'altres aspectes essencials per a la sostenibilitat ambiental del Ruhr com la gestió i protecció del recurs aigua. Aquest element, del qual parlarem més avant en el cas de l'Arc Mediterrani Espanyol perquè és un dels grans desafiaments que tenen les regions mediterrànies, és potser juntament amb la contaminació atmosfèrica i dels sòls, un dels grans temes que el Ruhr ha hagut d'afrontar des de fa unes quantes dècades.

Com a la major part de les regions nord- i centreeuropees, el major problema per a la gestió de l'aigua és la qualitat de la mateixa, més que la disponibilitat, al contrari que succeeix a les regions mediterrànies. Ja vam comentar que la industrialització i urbanització del Ruhr va ser fins finals del segle XIX un fenomen espontani, guiat només pels interessos de les grans empreses mineres, les quals necessitaven grans quantitats d'aigua per l'extracció de mineral. Per tant la contaminació de rius i aqüífers va començar molt prompte al segle XIX. Com a resultat del període industrial del Ruhr, a començaments dels anys 80, només el 28% de l'aigua disponible als comtats del Ruhr, un territori amb gran disponibilitat de recursos sobretot superficials (Rin, Ruhr, Lippe...) podia ser consumida com a aigua potable sense tractament (ABS, C.; 1985). Mentre que algunes empreses siderometal·lúrgiques van començar a reutilitzar les aigües que empraven per a la producció a partir dels anys seixanta, altres sectors com el tèxtil, que era un sector en profunda crisi als setanta, continuava en aquella època sense a penes reciclar els recursos que emprava, contaminant així rius i aqüífers. No obstant els problemes de subministrament i qualitat de les aigües havien aparegut molt abans. Ja a finals del segle XIX havien aparegut diverses epidèmies de tifus al Ruhr com a conseqüència de la qualitat de les aigües, especialment fortes les de 1904. Això unit als creixents problemes de subministrament per a la mineria va fer que el 1887 es creara el "*Wasserwerke für das nördliche westfälische Kohlenrevier*", (Central de

subministrament d'aigua per a la regió del carbó de Westfàlia del nord). Aquesta empresa de distribució d'aigües va ser la precursora de "*Gelsenwasser AG*", una de les més importants empreses privades de gestió de l'aigua al Ruhr. Altre organisme creat per consens entre les empreses i les incipients administracions locals en eixa mateixa època va ser el *Ruhrtalesperrenverein* (Associació dels embassaments del Ruhr) (ABS, C.; 1985) que es dedicava a garantir el subministrament del recurs també en èpoques de sequera. D'aquesta manera es comencen a construir les primeres preses cap a finals del segle XIX. Un aspecte que crida l'atenció va ser que la gestió de les aigües va començar per iniciativa de les empreses industrials i no de les administracions. Aquest fet és comprensible si observem que les empreses industrials eren i són també propietàries de les aigües, sobretot subterrànies. La funció pública en la gestió d'aquest recurs no apareix fins el segle XX, la qual cosa mostra un cop més el poder de govern del territori que arribaren a tindre aquests grans complexos industrials. Així, hui empreses com Bayer tenen encara la propietat de diversos aqüífers de manera que és aquesta empresa la que ven aigua a la ciutat de Leverkusen i no al revés com sol passar a Espanya (ABS, C; 1985).

Amb l'aprovació de la Constitució alemanya el 1949 es va consolidar la funció pública en la gestió de l'aigua. Aquesta competència quedava dins de la competència federal de protecció del medi ambient, amb la capacitat de dictar les directrius generals per a la gestió de l'aigua i el Land es reservava les competències de recerca sobre temes hídrics, provisió del recurs mitjançant la construcció de canals de transvasament i preses i protecció de les aigües subterrànies. Després d'un gran esforç econòmic de construcció d'infraestructures, el 1980 el 97% de la població del Land de Renània del Nord-Westfàlia tenia accés a xarxes d'aigües potables. Una altra mesura, no exempta de conflicte va ser la inclusió als plans de desenvolupament del Land de Renània del Nord – Westfàlia d'una sèrie d'àrees de protecció de les aigües subterrànies, d'aqüífers, d'àrees costaneres d'extracció d'aigües potables (de riu), àrees per a preses planificades etc... àrees amb restricció i prohibició d'usos.

Hui en dia, com ja hem afirmat anteriorment, el gran problema o desafiament regional des del punt de vista mediambiental és la qualitat de l'aigua. A la contaminació de metalls pesants després de més d'un segle i mig d'explotació minera i siderúrgica intensa hem d'afegir el gran problema de la contaminació per nitrats de l'agricultura

intensiva. Amb aquest problema de qualitat aleshores a partir dels anys 70 va començar a haver greus problemes de subministrament de recurs. Al llarg dels anys setanta la capacitat d'autosubministrament del recurs per a les empreses ubicades al Ruhr va passar del 83% al 74%. També les grans ciutats van patir problemes de dèficits. Grans ciutats com Dortmund o Gelsenkirchen, amb una alta densitat de població en un espai relativament reduït, començaren a tenir una situació de dèficit estructural. L'any 1985 ciutats com Oberhausen, Bottrop, Gelsenkirchen, Herne, Dortmund, Mettmann, Wuppertal, Solingen o Leverkusen havien de portar aigua d'altres indrets del Ruhr per satisfer la demanda industrial i residencial del recurs (ABS, C.; 1985).

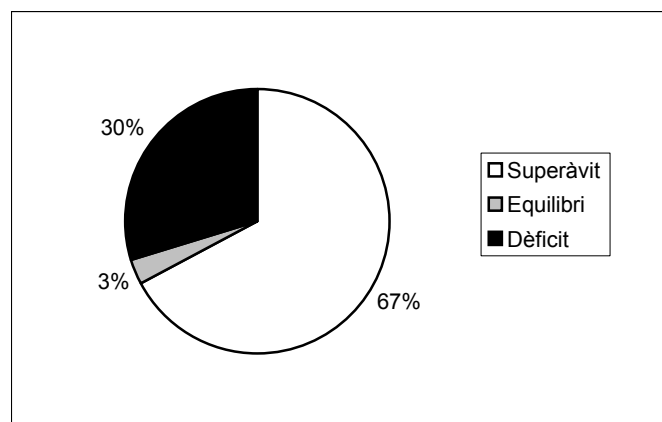

Figura 27: Balanç hídric a la regió metropolitana del Rin - Ruhr (incloent Bonn i Colònia). El percentatge és el número de municipis. Font: ABS (1985).

Podem contemplar com estava la situació de la disponibilitat d'aigua als anys 80 amb el gràfic 27. Un 30% dels municipis de la regió metropolitana del Rin-Ruhr estaven en una situació de balanç hídric negatiu entre disponibilitat de recursos a nivell municipal i consum l'any 1985, i un 3% dels municipis es trobaven en una situació d'equilibri entre disponibilitat i consum dels mateixos, en una regió amb una pluviometria que oscil·len entre els 678 mm de Bonn i els 931 d'Essen (BÖHM, H.; 1999, p. 36). Per tant sembla clar que la qualitat i disponibilitat d'aigua era i és una dels grans problemes d'aquesta regió.

Tres tipus de solucions s'han adoptat per pal·liar el problema que hui encara perdura: primer la pujada de tarifes de l'aigua per contenir el consum, triplicant-se de 1957 a 1977, el reciclatge de l'aigua emprada per part de les empreses industrials, de manera que hui la major part d'elles no empren als processos productius recursos nous sinó que

reciclen i reutilitzen la major part dels recursos. Amb l'objectiu de millorar la qualitat dels rius del Ruhr i complir els objectius de les directives mediambientals europees com la Directiva Marc d'Aigües, el govern regional va encetar un programa de construcció de depuradores per millorar la qualitat del riu Emscher, un dels més contaminats de l'aglomeració del Ruhr (BAUMGART, H.C.; 1995, pp. 254 i ss.). En tercer lloc es van executar una sèrie d'obres de minitransvasaments a nivell regional per pal·liar el dèficit de les grans ciutats. (ABS, C.; 1985) Els transvasaments més grans, com el de Gelsenwasser al nord del Ruhr que subministra aigua a la ciutat de Duisburg, porta vora 20 hm³ d'aigua a una distància d'uns 40 km. Es tracta com podem veure de mesures molt dures per pal·liar aquest problema, basades en augmentar la disponibilitat de recurs enlloc de tractar de limitar la demanda del mateix. Tanmateix, la crisi del Ruhr amb el tancament de mines, grans consumidores de recursos, i amb la disminució de la població, va contribuir a contraure el consum des dels anys vuitanta i gràcies a això hui en dia els problemes de subministrament ja no són tan greus com ho van arribar a ser a principis- mitjans dels anys 80. El cabal d'aigua del Rin emprat per la mineria al seu pas per Renània va passar dels 32 m³/s , amb daltibaixos d'entre 30 i 40 m³/s des dels anys seixanta fins els vuitanta als 12m³/s l'any 1993 (BRIECHLE, D.; 1995).

Si bé aquestes mesures han contribuït eficaçment a millorar l'eficiència i eficàcia en la gestió de l'aigua i també la seva qualitat, no sempre ha sigut un camí fàcil ni exempt de complicacions i conflictes per l'ús de l'aigua. Podem posar alguns exemples al respecte. Un cas és el conflicte entre els agricultors i les companyies d'aigua del Ruhr propietàries de pous i embassaments. Les segones acusen als agricultors d'emprar quantitats abusives de fertilitzants que acaben escorrent cap als embassaments i infiltrant-se cap als pous d'aigua potable minvant la seva qualitat mentre que els agricultors es defenen denunciant que també les residències sense connexió adequada a infraestructures de sanejament són grans responsables de la qualitat pèssima que alguns aquífers presenten. En alguns indrets s'arriba a valors de 242 mg/l de nitrats (ABS, C.; 1985), mentre que el màxim permès per a consum humà és de 50 mg/l. Per aquesta raó el Ministeri de Medi Ambient de Renània del Nord Westfàlia va començar a finals dels setanta a planificar àrees especials de protecció dels aquífers on es prohibia l'abocament de fertilitzants, la qual cosa perjudicava els interessos d'algunes explotacions intensives. Un segon gran conflicte en un territori intensivament explotat el protagonitzen de nou les empreses de subministrament d'aigua vers les empreses mineres i propietàries de

pedreres. Les empreses d'aigua són perjudicades per les pedreres, donat que aquestes s'ubiquen a les capçaleres dels rius, a les muntanyes del Berg per extreure arena i còdols, les quals són zones de captació dels aqüífers d'on les empreses extreuen l'aigua. Hi havia problemes de contaminació de l'aigua pel constant moviment de terres, en omplir els forats de les pedreres amb residus industrials contaminants fins la promulgació d'una legislació específica de tractament de residus industrials a principis dels vuitanta. No obstant el conflicte perdura encara hui sobretot amb les companyies mineres que són acusades per part de les empreses d'aigua d'emprar quantitats abusives d'aigua i de no depurar-la adequadament de manera que també s'acaben contaminant més els aqüífers. Aquest conflicte continua hui en dia, però amb molta menys intensitat ja que només queden 12 mines obertes al Ruhr.

Podem concloure dient que el camí cap a la sostenibilitat ambiental en la gestió de l'aigua hui en dia es troba més definit, però a causa quasi més de la disminució de l'activitat productiva contaminant per baixa productivitat i la corresponent pèrdua de població, i per tant de càrrega ecològica sobre el territori, que per les mesures "dures" que des dels vuitanta es vénen aprovant per solucionar els problemes de subministrament i qualitat de les aigües, si bé algunes normatives com la de protecció d'àrees de recàrrega han sigut clau en la millora de la qualitat de l'aigua.

3.3. Cohesió social i territorial

Els problemes que hi ha al Ruhr en temes de cohesió social i territorial són tan amples que podrien ocupar rius de tinta al respecte. No obstant nosaltres només ens detindrem ací per nomenar els dos grans desafiaments que té hui el Ruhr en aquest punt, els quals són aplicables a quasi tota Europa. Primer les relacions entre camp i ciutat a una àrea on a l'era industrial ha hagut un intens procés d'urbanització alimentat per un buidament prou sever de les àrees rurals dels voltants del Ruhr i a partir de la crisi industrial una tornada progressiva al camp, provocant processos de suburbanització amb un consum intens de sòl per a activitats urbanes sobre els <<*grünen Wiese*>> o verdes praderies, segons la literatura alemanya sobre el tema, acompanyada d'un buidament creixent dels centres urbans del Ruhr. Aquesta és una qüestió que es repeteix en totes les àrees d'estudi que tractem al present treball i que requereixen d'unes reflexions profundes sobre la relació actual entre camp i ciutat a Europa que són abordades en altres capítols.

L'altra qüestió en la qual a penes entrarem per no desviar massa el discurs que ens ocupa, però que és un dels grans problemes socials del Ruhr des de fa dècades, és la integració i cohesió social entre els diferents grups d'immigrants, sobretot dels 257000 ciutadans turcs que actualment resideixen a la regió metropolitana del Ruhr (ZÖPEL, C.; 2005, p. 74) i com fer del Ruhr no només una metròpolis mundial, sinó també una metròpolis multicultural. Per introduir-nos a la discussió sobre la relació camp i ciutat al Ruhr, la millor manera seria estudiar l'evolució que ha tingut la població des de l'era industrial. El gràfic 28 ens mostra les dues tendències que hem anunciat adés.

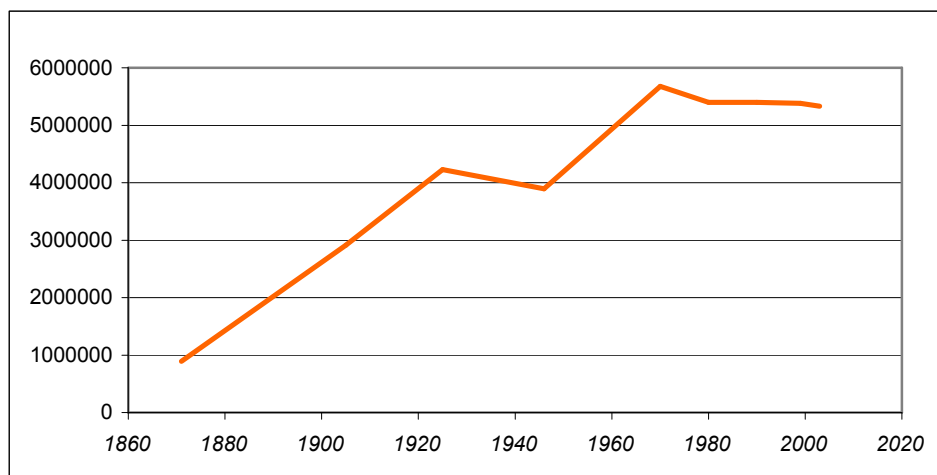

Figura 28: Evolució de la població al Ruhr central (àrea del KVR). Font: KVR 2001 a partir de Ziesemer, A. (2004)

En primer lloc un fort creixement de les ciutats del Ruhr a causa de la industrialització del Ruhr des del segle XIX, un creixement molt alt fins la crisi del 29, la primera crisi del carbó i la II guerra mundial. Llavors aquest creixement reprèn encara amb més ímpetu a la postguerra per l'alta demanda d'obrers industrials per a la reconstrucció post-bèl·lica, un creixement que dura fins aproximadament 1973. Fins aquesta dècada ens trobem en un context de declivi rural sever de les àrees rurals dels voltants del Ruhr com Siegen-Wittgenstein a l'extrem oriental del Land de Renània del Nord – Westfàlia o a l'extrem occidental a la frontera holandesa. Aleshores la tendència canvia totalment. Per primera volta, les ciutats de Ruhr comencen a perdre població cap a les àrees rururbanes de la perifèria i cap a altres regions. La lògica de la suburbanització i crisi urbana del Ruhr s'ha imposat sobre els processos de declivi rural. Tant és així que en la classificació última que fa el BBR de les àrees rurals alemanyes (BÖLTKEN, F. i STIENS, G., 2002, p. 30), no situa cap àrea rural en declivi o amb problemes de desenvolupament a tot el Land de Renània del Nord – Westfàlia. Per tant la lògica del

declivi rural, tan present en les àrees mediterrànies, pareix ací més que detinguda (encara queden comtats amb problemes d'envelliment, de manca d'oportunitats laborals, infraestructures i equipaments) més bé sobrepassada pel nou context de la suburbanització de la Regió Metropolitana del Rin – Ruhr. Aquesta és la tendència que encara hui en dia es manté, un estancament demogràfic amb una lleugera pèrdua de població encara a les grans ciutats com Gelsenkirchen, Essen o Dortmund en favor de la resta dels seus comtats o de comtats circumdants.

Efectivament, com podem veure, estem parlant d'un estancament demogràfic que dura més de 30 anys, i que continua amb un lleuger declivi de manera que al 2000 hi havia la mateixa població que cap a l'any 1960. A més a aquest problema s'afegeix el creixent problema de l'envelliment de les generacions de milers d'obers que estaven actius als 60, encara quan la indústria era el motor econòmic regional, generacions que ara s'estan jubilant fent augmentar la taxa de dependència. Gràcies a l'excel·lent treball de Jescke i Blotevogel sobre els processos de suburbanització a la regió metropolitana del Rin-Ruhr, (JESCHKE, M.A.i BLOTEVOGEL, H.H.; 2003) podem aproximar-nos a les causes actuals d'aquests processos de suburbanització.

	Dortmund		Duisburg		Essen		Hagen	Münster
1	Canvis familiars;	Viure prop de la natura	Motius personals	Degradació del medi ambient	Motius personals	Motius personals	Motius personals	Motius personals
2	Canvi de propietari del pis	Menys soroll	Motius laborals	Viure prop de la natura	Motius laborals	Motius laborals	Canvi de propietari del pis	Canvi de propietari del pis
3	Casa massa petita	Aire més net	Degradació del medi ambient	Millor qualitat de la casa	Canvi de propietari del pis	Millor casa	Viure prop de la natura	Casa massa petita
4	Canvi de lloc de treball	Canvis familiars	Canvi de propietari del pis	Context social del barri	Millor casa	Entorn del barri	Casa massa petita	Viure prop de la natura
5	Viure prop de la natura i dels coneguts	Habitatge massa petit.	Context social del barri	Millor per als xiquets	Entorn del barri	Canvi de propietari del pis	Habitatge massa car	Habitatge massa car

Figura 29: Priorització de raons per les quals s'abandona la ciutat central per viure a la perifèria. En el cas de les ciutats de Duisburg i Dortmund hi ha dues classificacions. Font: Entrevistes telefòniques realitzades per M.A. Jeschke (2003).

Aquest quadre mostra una priorització de les raons més apuntades pels entrevistats per les quals s'ha migrat de l'aglomeració urbana a la urbanització difusa. En alguns casos en què no hi ha una priorització clara majoritària entre els entrevistats s'han apuntat dues possibilitats. És interessant veure quins mecanismes expliquen els actuals processos de canvi urbà a la regió metropolitana del Rin-Ruhr. Podem observar que dominen els mecanismes d'expulsió de la ciutat sobre els d'atracció de la perifèria. Un canvi de propietari de la finca que fa pujar els lloguers (la qual cosa ens dona pistes sobre possibles processos d'elitització dels centres urbans), la degradació mediambiental i social del barri són alguns dels mecanismes d'expulsió més anomenats. Un altre factor d'expulsió prou potent són els motius laborals. Moltes famílies han de migrar, perquè tenen el treball fora de la ciutat. Això indica que l'altre gran detonant dels processos de suburbanització, junt amb la degradació ambiental, és la desconcentració d'activitats industrials i serveis a fora de les ciutats. L'activitat productiva es desconcentra i dispersa i a aquesta li segueix part de la població. Per altra banda, com a principal factor d'atracció de les perifèries del Ruhr o les *Zwischenstädte* del Ruhr (SIEVERTS, T.; 1999) tenim la cerca d'una residència més en contacte amb la natura, en un ambient més agradable.

La dinàmica territorial de la suburbanització continua, com hem afirmat abans, amb una intensitat notable. Llocs centrals com Duisburg, Essen, Hagen o Gelsenkirchen al cor del Ruhr han perdut de 1992 a 2001 més d'un 4% de la població mentre que comtats de la segona corona metropolitana del nord-oest com Xanten o Sosbeck, dins del KVR, han crescut demogràficament en eixe mateix període més d'un 15% (JESCHKE, M.A. i BLOTEVOGEL, H.H.; 2003).

L'altre gran desafiament que des del punt de vista social ha de tractar la planificació territorial és la qüestió de la immigració. Si bé l'ETE afirma que la desintegració social o segregació parlant de les comunitats immigrants en les ciutats europees en les quals les famílies benestants migren i les classes socials baixes romanen als centres, no és un fet negatiu, sí que ho és el fet que amb aquests processos solen aparèixer fenòmens d'exclusió social i guetització (COMISSIÓ EUROPEA; 1999, p. 70). Aquest és un fet

cada dia més clarament palpable a algunes ciutats del cor del Ruhr com Essen o Dortmund.

El fenomen de la immigració no és gens nou en la història d'aquesta regió metropolitana. Ja a principis del segle XX la demanda de miners va fer que es portaren milers de miners polonesos, quan encara no existien les ciutats del Ruhr. Per tant es pot afirmar que aquesta regió metropolitana ha segut edificada tant per ciutadans dels pobles del Ruhr com per treballadors d'altres nacionalitats. Després de la II guerra mundial ve una segona onada d'emigrants, aquesta volta provinent sobretot del sud d'Europa, en busca de nous mercats de treball a l'Alemanya de la reconstrucció post-bèl·lica. A partir dels anys setanta els corrents migratoris d'obriers comença a reduir-se i el tipus de migració més comuna és el reagrupament familiar. A partir dels anys 80 comença una nova fase en l'evolució de la immigració. El principal factor per migrar ja no és el reagrupament familiar (factor d'atracció) sinó factors d'expulsió de països del tercer i segon món com els problemes d'atur, la pobresa o els conflictes bèl·lics. Un exemple podria ser les migracions de iugoslaus dels anys vuitanta o la d'alemanys de l'est els primers anys de la unificació (BÖHM, H. ; 1999). D'aquesta manera estem vivint en l'actualitat l'emergència de les "*Ethnicities*" o ciutats multiètniques en les grans metròpolis com a conseqüència dels creixents fluxos de migrants: immigrants interns del camp a la ciutat per exemple, immigrants regionals procedents de països del voltant, immigrants globals procedents d'altres continents, il·legals que vénen de països del tercer món i refugiats (ROSEMAN, C. C.; LAUX, H. D. i THIEME, G.; 1996). El Ruhr no es troba exempt d'aquest procés.

En l'actualitat podem parlar al Ruhr de dues comunitats diferents d'immigrants, seguint la teoria del mercat dual citada al capítol de teoria. Una majoritària, composta d'obriers industrials, miners, ocupats en serveis poc qualificats, i un alt percentatge d'aturats, molts d'ells en situació irregular. Aquesta població és un grup en risc constant d'exclusió i segregació. Una altra comunitat d'immigrants, però que normalment no se li sol posar l'adjectiu <<immigrant>> són les elits multinacionals (BÖHM, H.; 1999, p. 249). Ens referim a treballadors qualificats i especialitzats com executius d'empreses, assessors, professors universitaris, investigadors etc. Aquesta comunitat sol tindre un poder executiu prou alt, per tant no sol ser objecte de segregació econòmica. Ambdues comunitats suposen vora un 10% de la població, lluny del 20% d'altres regions

metropolitanes alemanyes com Munic o Stuttgart. Només les ciutats de Gelsenkirchen, Duisburg i Herne tenen hui en dia més d'un 11% de població nascuda en altres països (LAUX, H. D. i THIEME, G.; 1996). Un altre tema és com es distribueix aquesta població. El cas de Düsseldorf és aclaridor sobre la situació diferencial segons la nacionalitat de l'immigrant. A la figura 30 podem observar l'exemple de la comunitat d'immigrants japonesos i la d'immigrants turcs.

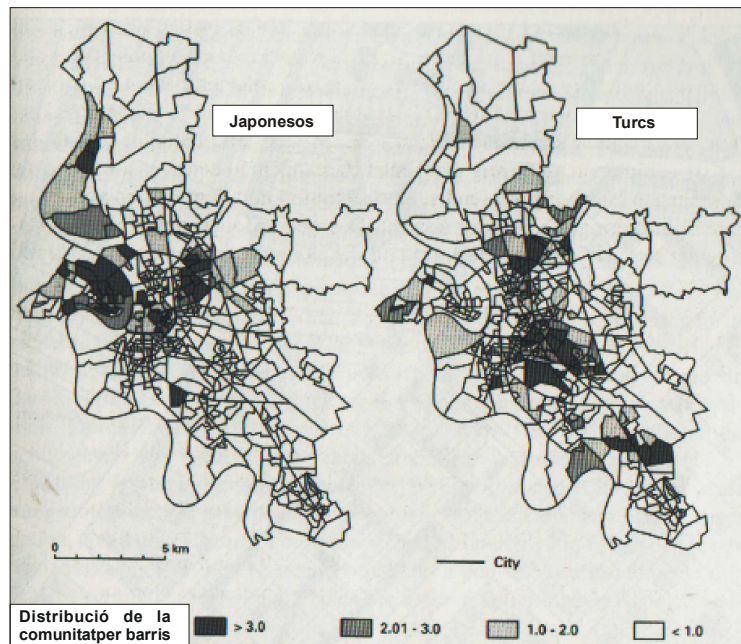

Figura 30: Assentament diferenciat a la ciutat de Düsseldorf de la comunitat de japonesos i turcs. Font: Böhm, H, (1999) a partir de Glebe (1997) i (2002).

La comunitat de japonesos seria un exemple d'aquesta elit multinacional d'executius d'empreses, sobretot de bancs que tenen un poder adquisitiu prou alt. Resideixen al centre de la ciutat, a prop del districte financer prou concentrats en uns pocs barris del centre. Mentrestant, la comunitat d'immigrants turcs, part de la qual podríem identificar amb aquesta comunitat en risc d'exclusió de les tres A (pobre, aturat i immigrant, en alemany *arm, arbeitslos und ausländer*), sol habitar barris més perifèrics, no sol estar tan concentrada en uns pocs barris, i per descomptat és una comunitat molt més nombrosa que la de japonesos. Les majors concentracions es donen en barris on es troben els percentatges de població més alts de persones receptores d'ajudes per a l'atur. Cal fer notar que no hi ha cap barri on coincideix un alt percentatge de japonesos amb un percentatge significatiu de turcs, la qual cosa indica que a Düsseldorf hi ha processos de segregació social per motius de poder adquisitiu en el cas de la comunitat turca i d'elitització al centre per part de la comunitat japonesa (GLEBE, G.; 2002, p. 143-144).

Alguns autors sostenen què aquesta segregació es veu a més reforçada o atenuada, segons la nacionalitat de l'immigrant, hi ha una major o menor acceptació per part de la població alemanya segons d'on provenen (ROSEMAN, C. C.; LAUX, H. D. i THIEME, G.; 1996). La integració social d'ambdues comunitats tant entre elles com amb altres comunitats sense que això haja necessàriament de comportar una assimilació cultural, és un dels grans objectius que la planificació social de la regió metropolitana del Rin - Ruhr ha d'abordar per evitar processos de dualització com els que observem en el cas de Düsseldorf, sobretot quan s'ha comentat anteriorment que els fluxos migratoris actuals majoritaris ja no són de reagrupament familiar o per buscar un treball millor, sinó per fugir de la pobresa i trobar qualsevol ocupació. Per tant es tracta de població que arriba amb molts pocs recursos, amb la dificultat sempre afegida de l'idioma, la qual cosa requereix un esforç per part de les administracions municipals i metropolitanes per tractar d'integrar aquesta població i fer del Ruhr una veritable metròpolis multicultural com ho són les quatre grans ciutats mundials Tokio, Nova York, Londres i París (ZÖPEL, C.; 2005, p. 123).

Figura 31: Vinyeta de Thomas Plassmann. "Coratge civil" – Deixeu-lo en pau de seguida!. És possible que ell pague la meua pensió!. Font: <http://www.thomasplassmann.de>

Com podem veure amb la vinyeta reproduïda, el debat sobre la immigració a Alemanya està sempre d'actualitat. Un exemple és la paròdia feta per T. Plassman, a partir dels darrers informes sobre l'economia alemanya que assenyalen la creixent importància econòmica de la comunitat d'immigrants com a força laboral, hui en dia i en un futur encara més, un col·lectiu clau per al manteniment de l'aparat social de l'Estat alemany. Per tant, l'objectiu que les ciutats del Ruhr es converteixen en ciutats multiculturals

obertes a la immigració no és només un objectiu social de solidaritat cap als nousvinguts, sinó també econòmic, ja que per mantenir les taxes d'activitat i frenar la caiguda de la natalitat de les ciutats del Ruhr, donat el problema d'envelliment del qual hem parlat, fan falta moltes famílies joves treballadores d'immigrants.

En definitiva, aquests processos per al cas del Ruhr suposen un canvi radical en l'estructura territorial i social d'aquesta regió. Totes les dinàmiques estudiades a l'apartat de teoria es constaten ací: l'elitització de centres històrics i perifèries, la formació de guetos de població AAA "*arm, ausländer und arbeitslos*", pobre, estrangera i aturada, els problemes de l'Estat de Benestar, perquè les nombroses generacions d'obriers que durant els seixanta van començar a treballar amb la conjuntura del *Wirtschaftswunder* o miracle econòmic alemany s'han de jubilar en aquests anys, la qual cosa fa necessària una adequada dotació de serveis i equipaments per a gent gran i que algunes ciutats no disposen, el procés de difusió urbana amb migracions intrametropolitanes trastocuen els esquemes dels plans tradicionals d'infraestructures i equipaments elaborats seguint la teoria dels llocs centrals, les relacions camp-ciutat que posa damunt la taula la discussió dels límits de la regió metropolitana etc.

Aquestes realitats es poden representar en un mapa de la regió metropolitana com el de la figura 32, el qual mostra de manera esquemàtica de quina manera s'han especialitzat econòmicament les diferents parts del Ruhr. Es pot observar com els processos de suburbanització segueixen una certa lògica territorial. Les principals borses de pobresa i marginació es troben al nucli del Ruhr junt a les poques àrees mineres en declivi que queden. En canvi la major part de les àrees d'innovació com instituts de recerca i universitats i d'esbarjo com museus, sales d'exposicions i teatres s'ubiquen al costat de les àrees de formació de guetos de classes benestants. Apareix una polarització econòmica de nord a sud dividida per l'autovia A-40 que és una de les principals rutes de la població pendular i per accedir al Ruhr. Per aquesta raó s'ha creat una xarxa de centres d'oci i comercials junt a aquesta via per a què la gent amb disponibilitat de vehicle privat que torna de treballar pare a comprar béns de consum. Per altra banda, destaca el cas de Düsseldorf que a banda de ser el principal centre de decisió de tota la regió al ser capital regional, té també una important oferta cultural i una de les principals portes d'entrada principals al Ruhr amb la ciutat aeroportuària de Düsseldorf.

Això justifica la postura de Zöpel d'integrar aquesta ciutat que se sent poc identificada amb el Ruhr com a centre d'aquesta gran regió metropolitana.

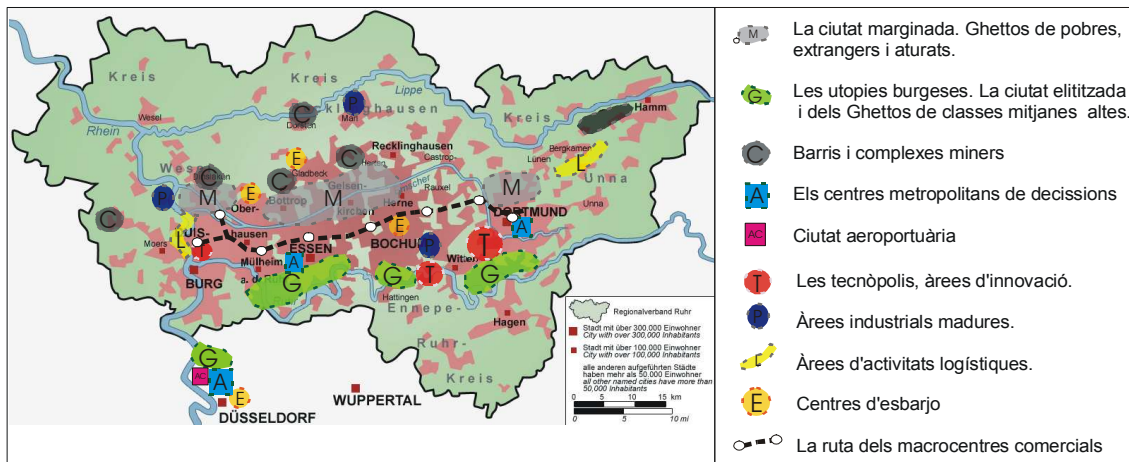

Figura 32: La ciutat fragmentada social i funcionalment del Ruhr. Font: Elaboració pròpia a partir de H.H. Blotvogel i M.A. JESCHKE (2003).

4. INICIATIVES INNOVADORES EN ORDENACIÓ DEL TERRITORI A LA REGIÓ METROPOLITANA DEL RIN – RUHR. TRES CASOS

Durant aquests capítols s'han anat aportant algunes idees sobre cap a on estan caminant les últimes eines de planificació del territori en el cas del Ruhr com exemple paradigmàtic de l'ordenació del territori a Alemanya i Europa. No obstant no volem acabar aquest estat de la qüestió sense aportar algun exemple més concret d'iniciatives innovadores a la regió metropolitana del Rin – Ruhr per observar detalladament de quina manera s'està intentant donar resposta a les dinàmiques i conflictes territorials a les que s'ha d'enfrontar aquesta regió metropolitana en aquests moments.

Per tant farem una breu referència a tres tipus diferents d'experiències innovadores al Ruhr que trenquen d'alguna manera amb la planificació vertical i normativa que ha predominat al Ruhr i a Alemanya durant tot el segle XX. En primer lloc farem referència a les Exposicions Internacionals com a exemple de programa integral de regeneració ambiental i reconversió econòmica parlant del cas del parc del riu Emscher, el cas clàssic que se sol citar quan es parla de noves planificacions a la regió metropolitana del Rin – Ruhr. En segon lloc parlarem de la planificació territorial estratègica i compararem dues experiències concretes: El Pla Estratègic Duisburg 2000 de 1987, un dels primers plans estratègics desenvolupats a Europa junt amb altres ciutats com Barcelona i el Pla Estratègic de Dortmund o *Dortmund Projekt*, el pla

estratègic d'una de les principals ciutats del Ruhr, que tracten de nou d'abordar els desafiaments dels quals hem parlat als últims dos punts. Per últim posem l'accent en la cooperació territorial transnacional com a nova prioritat de la planificació territorial europea, parlarem de la figura de les Euroregions europees i posarem com a exemple l'Euroregió Rin – Mosa entre Aquisgran a l'extrem occidental de la regió metropolitana del Rin - Ruhr, Maastricht i Lieja. Es tracta d'una de les Euroregions amb més tradició i que més projectes innovadors de cooperació internacional ha encetat, amb més o menys èxit. Amb aquest repàs de casos pràctics tancaríem aquest capítol.

4.1. La Iniciativa IBA Emscherpark

L'any 1988 el Ministeri d'Urbanisme, Habitatge i Transport va elaborar un memoràndum sobre la possibilitat d'organitzar al Ruhr una exposició internacional d'arquitectura (IBA en les sigles alemanyes) després de l'èxit que havia tingut l'exposició de Berlín anys abans (GOCH, S.; 2002, p 443). La idea era solucionar el problema de la innovació industrial en un mig no innovador descentralitzant decisions i donant veu a nous actors (ZIESEMER, A.; 2004, P. 107). Es volia aprofitar l'empenta d'aquest esdeveniment internacional per desenvolupar una sèrie de projectes per a la promoció, diversificació econòmica de la zona i per a la restauració ambiental d'ecosistemes al riu Emscher que travessa el Ruhr d'est a oest, en definitiva, donar a aquesta part del Ruhr, una de les més afectades per la crisi industrial, un impuls per a un futur més sostenible (GOCH, S.; 2002, p 443 i ss.). Sota el títol “taller per al futur de les regions industrials madures”, aquesta iniciativa va constituir en la pràctica un pla de desenvolupament i canvi estructural molt potent, amb 120 projectes de regeneració de zones contaminades, restauració de paisatges, reutilització de sòls industrials i potenciació del turisme en el Ruhr i va tindre una durada d'una dècada des de 1989 fins 1999.

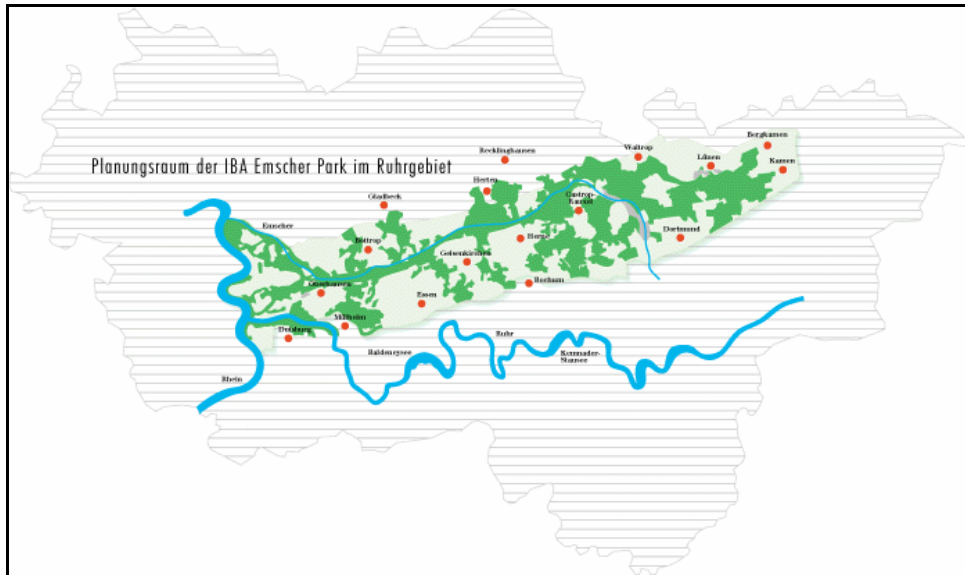

Figura 33: Àrea de treball de l'IBA Emscherpark. 17 ciutats a 800 km². Font: Pàgina de l'IBA Emscherpark: [<http://www.iba.nrw.de/iba/daten.htm>].

L'àrea d'aquesta iniciativa incloïa les ciutats de Bochum, Bottrop, Castrop-Ruxel, Dortmund, Duisburg, Essen, Gelsenkirchen, Herne, Mülheim, Oberhausen, Recklinghausen entre altres, reunint una àrea de més de 800 km² amb més de 2'5 milions d'habitants (ib. p.445). A la figura 33 podem ubicar-nos al territori del qual estem parlant. Sostenibilitat ambiental i qualitat de vida foren els dos objectius clau d'aquest projecte que va tractar d'abordar els preocupants problemes de degradació social i ambiental que patien les ciutats d'aquesta conca.

Una primera mesura va ser la creació del parc del paisatge de l'Emscher. Amb la col·laboració del SVR es volia crear un eix verd al cor del Ruhr, des de Duisburg fins Kamen, recorrent el cor del Ruhr, recuperant terres de conreu, i terrenys degradats de manera creativa, utilitzant l'art i l'arquitectura del paisatge com a eines. Una altra mesura relacionada amb l'anterior va ser la millora de l'estat ecològic del sistema fluvial de l'Emscher mitjançant la creació d'àrees de protecció de les aigües, instal·lació de depuradores, renaturalització de riberes... Altra mesura consistí a la conversió del canal fluvial Rin – Herne, antiga via de transport de minerals i productes industrials, en una zona d'esbarjo, per practicar esports i passejar.

La filosofia de l'IBA Emscher Park va ser crear noves oportunitats de desenvolupament per a les regions industrials madures, però sense trencar amb la seva tradició industrial. D'aquesta manera, una de les mesures més recolzades va ser la protecció i promoció

turística dels paisatges industrials del Ruhr. Més endavant posarem l'exemple del Zollverein XII d'Essen. En relació amb aquest darrer punt, altra de les mesures més desenvolupades (anomenada "treballar al parc") va ser l'adaptació dels antics terrenys i equipaments industrials per a noves activitats productives com per exemple reconvertir les naus industrials en edificis d'oficines per a empreses de serveis, noves activitats industrials punteres o bé com a centres d'exposicions, teatres, cines, galeries d'art, escenaris de concerts, centres de convencions, museus d'art etc. Altra de les grans mesures va ser adaptar i regenerar antics sols industrials per a utilitzar-los com a sòl residencial per a noves urbanitzacions. D'aquesta manera s'intenta "cosir" les ciutats del Ruhr tradicionalment fragmentades en polígons residencials, vies de ferrocarril, pous miners, carreteres, colònies mineres i barris obrers, construint més de 3000 nous habitatges. Com a última mesura, l'IBA Emscherpark planteja dotar als ciutadans, reconvertint antics espais industrials de nous equipaments socials, culturals i d'esbarjo com els equipaments culturals que hem descrit anteriorment, equipaments esportius o simplement noves zones verdes per a unes ciutats amb una escassa dotació urbana d'aquests tipus d'equipaments.

Per a l'aplicació d'aquest programa de l'IBA Emscherpark i fer d'ell una autèntica eina innovadora de planificació del territori, el govern del Land de Renània del Nord – Westfàlia va crear el 1989 un organisme independent anomenat "Associació per a la planificació IBA s.a." (GOCH, S.; 2002, p 449). Va ser un organisme independent al que se li va dotar de pressupost i poder de decisió per a la regeneració econòmica, ambiental i del parc d'habitatges en el territori del riu Emscher. Aquest organisme finançat pel Land va ser el coordinador de totes les mesures citades anteriorment desenvolupades en 120 projectes.

Una de les novetats que va aportar el projecte de l'IBA Emscherpark va ser l'aposta pel desenvolupament endogen i l'accent en la dimensió social i ecològica o ambiental de desenvolupament, més que l'econòmica, amb un interès molt gran en actuar sobre les desigualtats i problemes socials existents a les ciutats del Ruhr (íb., p 450-451). Una altra de les novetats va ser la introducció de la perspectiva de gènere en la planificació de nous habitatges i barris, quelcom que mai no s'havia fet abans al Ruhr. També per primera volta comencen a organitzar-se campanyes de promoció urbana de l'àrea d'Emscher per tractar de canviar la tradicional imatge negativa que hom té de les ciutats

del Ruhr, una de les grans tasques pendents segons Zöpel (ZÖPEL, C.; 2005, p.144). Una altra de les novetats va ser la creació de partenariats públicoprivats per a la gestió i finançament de projectes de forma que un total de 800 milions de marcs del total de 3300 milions de marcs amb que va disposar la iniciativa IBA Emscherpark per dur a terme els projectes proposats fins els anys noranta, van ser aportats per empreses privades i 40 dels 120 projectes van ser desenvolupats per entitats privades. Al final del projecte, el 1999, s'havien invertit més de 5000 milions de marcs per a la construcció de 17 centres tecnològics, rehabilitació d'uns 3000 habitatges, revalorització i recuperació de patrimoni industrial, planificant íntegrament una àrea de més de 300 km² (GOCH, S.; 2002, p 453). Una de les vies adoptades per superar la crisi industrial del Ruhr, com ja s'ha afirmat, va ser la promoció turística del Ruhr. Per a aquest fi, una altra mesura interessant i innovadora per al Ruhr va ser la creació, junt amb el KVR d'una ruta del patrimoni industrial del Ruhr i la distinció d'alguns dels seus monuments com a patrimoni de l'UNESCO com el Zollverein XII d'Essen. Per a aquest fi es va crear un organisme independent anomenat "Cultura del Ruhr s.a." participat pel KVR en un 51%, l'associació "Pro-Ruhr" sense ànim lucratiu en un 26% i IBA Emscherpark s.a. en un 23%. Fins l'any 2000 aquest organisme havia dut a terme 19 grans projectes de revalorització i restauració de patrimoni industrial i natural del Ruhr.

En definitiva, des del punt de vista de la planificació territorial, podem destacar tres grans novetats que aporta l'experiència de IBA Emscherpark: una planificació més descentralitzada (no exclusivament duta a terme pel govern regional, com era tradicional), creació de partenariats públicoprivats per dur a terme projectes i la participació pública ciutadana i d'organismes sense ànim de lucre com plataformes ciutadanes en la selecció de projectes. Segons autors com Sieverts, la iniciativa IBA Emscherpark ha dut a terme projectes que podrien qualificar-se com a bons exemples de conversió d'una "*Zwischenstadt*", un no lloc, àrees no integrades en àrees urbanes integrades. (SIEVERTS, T.; 1999, p. 125). Un exemple concret podria ser la reconversió del polígon industrial de Krupp a Bochum d'un espai degradat i abandonat en un centre cultural de primer ordre a nivell del Ruhr. A partir de la iniciativa del professor Werner Durth del Departament de Belles Arts que va començar a portar als seus estudiants a aquest polígon, perquè elaboraren les seves obres, es va apostar des de l'IBA convertir aquesta zona sense ús en un centre cultural. Hui aquest polígon compta amb instal·lacions esportives, sala de concerts per a l'orquestra filharmònica de

Bochum, teatre de dansa entre altres ofertes culturals. S'ha aconseguit integrar en la ciutat un espai completament abandonat sense cap ús.

Un cop acabada la iniciativa d'Emscherpark, es va projectar continuar amb la regeneració d'espais i diversificació econòmica amb una nova iniciativa de futur, continuadora de la tasca desenvolupada per l'IBA anomenada Masterplans Emscher Landschaftsparks 2010 o parc del paisatge del riu Emscher, de forma que es tracta d'una iniciativa a la que se li ha decidit donar una continuïtat, la qual cosa demostra que la iniciativa IBA Emscherpark va tindre prou d'èxit.

Per últim a títol d'exemple pràctic parlarem del projecte de revalorització i restauració del complex miner Zollverein XII ubicat al nord de la ciutat d'Essen. Com podem observar a la figura 34 es tracta d'un gran complex d'extracció i transformació del carbó per a convertir-ho en combustible que va funcionar a ple rendiment durant més de 50 anys donant feina a uns 5000 treballadors fins 1986, quan va tancar les seves portes. A partir de 1998 el govern de Renània del Nord – Westfàlia junt amb l'ajuntament d'Essen van decidir dins del marc de la iniciativa IBA Emscherpark començar un projecte de restauració i posada en valor d'aquest gegant complex industrial.

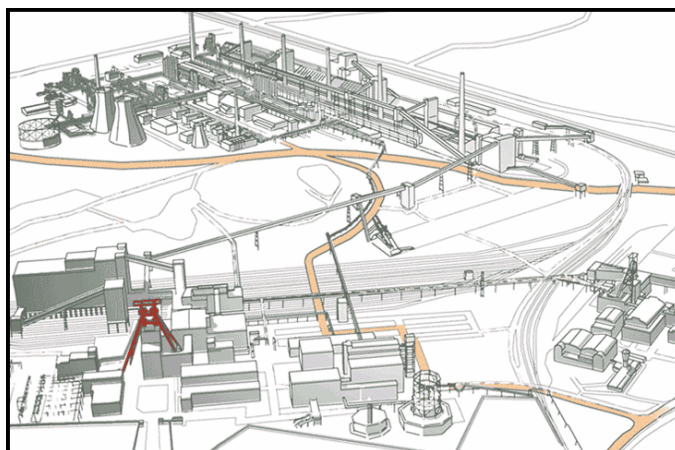

Figura 34: Esquema del complex miner Zollverein XII d'Essen. Font: [<http://www.stiftung-zollverein.de>]

Com a resultat del treball conjunt entre ambdues institucions dins del projecte IBA Emscherpark, el desembre de 2001 va aconseguir la declaració de patrimoni de la humanitat per la UNESCO. Hui en dia la restauració continua. S'ha recuperat completament la part dels pous miners on s'ha ubicat un museu miner, una sala

d'exposicions, una sala de conferències, un restaurant, un centre d'estudis asiàtics i empreses innovadores com un estudi de disseny gràfic o un estudi de recerca de noves formes de comunicació digital i producció de documentals, un cinema, tallers d'escultura i pintura, una oficina de promoció del Zollverein XII o un museu d'art modern. En l'actualitat s'està millorant l'accessibilitat al complex amb l'obertura de nous carrers i la ubicació d'una parada d'autobusos i s'està treballant en la coqueria que encara roman sense activitat. La idea és crear el principal pol cultural i turístic de la ciutat d'Essen amb diversos recorreguts i un programa estable anual d'esdeveniments culturals. El repte està en saber si tots aquests equipaments culturals tindran la demanda necessària per tindre una rendibilitat suficient en el futur, tant de turistes com de ciutadans d'Essen per participar en els esdeveniments culturals que s'organitzen. Les següents imatges mostren l'estat del complex en l'actualitat.

Figura 35: Coqueria del Zollverein XII. **Figura 36:** Pous miners. **Figura 37:** Urbanització i millora de l'accés al parc del paisatge industrial del Zollverein XII i **Figura 38:** Exemple de reverdiment del Ruhr: nova zona verda on abans hi havia només canalitzacions i magatzems abandonats. Fotografies: Luis del Romero Renau.

4.2. La Planificació Estratègica Territorial a la Regió Metropolitana del Rin- Ruhr

La planificació estratègica representa sempre el canvi de visió de la gestió d'un territori concret i un dels instruments innovadors d'ordenació del territori més emprats. Dins de la corrent renaixentista de la planificació estratègica per la crisi dels models territorials tradicionals basats en llocs centrals i jerarquies (SACHS, K.; 2002, p.34; SIEVERTS, T.;1999 p.38 ; ZIESEMER, A.;2004 p. 16), el Ruhr ha sigut un dels territoris que més ha recuperat aquesta figura de planificació als últims anys. Tanmateix la història de la planificació estratègica al Ruhr no comença fa tres o quatre anys sinó que hem de remuntar-nos a mitjans dels anys vuitanta per poder parlar d'una data d'inici d'aquesta planificació.

En aquest apartat compararem els dos principals plans estratègics que s'han desenvolupat al Ruhr, els quals han tingut resultats diferents un cop acabats. Analitzarem separadament la història de cada pla de manera sintètica per no estendre'ns massa i en segon lloc farem una comparació entre ambdós plans per tractar d'explicar les causes que han fet que un pla tingués èxit i l'altre no.

En contraposició amb la iniciativa IBA – Emscherpark, aquests plans territorials van tindre uns objectius més econòmics de diversificació econòmica i també socials abordant el tema dels processos de suburbanització i la integració social d'immigrants, reptes dels quals ja hem afegit algunes notes anteriorment.

En primer lloc dediquem unes línies a comentar el Pla Estratègic de la ciutat de Duisburg, principal port fluvial d'Europa ubicat a l'est de la conca del Ruhr. L'aprovació d'aquest pla va suposar una gran innovació en la planificació del Ruhr. Per a la seva promoció es va crear la "*Gesellschaft für Wirtschaftförderung Duisburg mbH*" o Societat per a la Promoció Econòmica del Ruhr, va ser el primer partenariat privat-públic creat a la RFA. A més el pla, anomenat *Duisburg 2000* va ser aprovat l'any 1987, de manera que va ser un dels primers plans estratègics desenvolupats a Europa.

Les cinc grans línies estratègiques que es van proposar van ser convertir el port en un port de referència a nivell europeu en mercaderies; promocionar la branca en microelectrònica i tecnologia a Neudorf; regenerar econòmicament i ecològicament la

part nord de la ciutat, la més degradada; desenvolupar el programa viure i treballar en la ciutat, que després seria inclòs com a objectiu en la iniciativa IBA Emscherpark, tal i com hem comentat adés i crear noves ocupacions i ofertes formatives a Rheinhausen, el districte industrial en crisi de Duisburg. Per desenvolupar aquestes línies es van crear diverses comissions formades per polítics, empresaris i professors universitaris.

La raó d'engegar el primer pla estratègic al Ruhr va ser una forta consciència de crisi amb causes concretes. Eixe mateix any 1987 tanca el complex industrial de Rheinhausen de Krupp, la qual cosa suposava l'acomiadament de 6.300 treballadors, en una ciutat de 600.000 habitants on ja s'havien perdut en la mineria 22.000 llocs de treball. Va ser el detonant d'una forta crisi social amb nombroses i multitudinàries manifestacions i vagues que van paraitzar la ciutat. Va haver tancaments de carrers, ponts, disturbis amb la policia... La ciutat havia perdut una de les seves principals fonts d'ocupació i recursos econòmics: la mineria i siderometal·lúrgia. Els titulars de l'època van qualificar la situació de <<pre-revolucionària>> (ZIESEMER, A.; 2004, p. 119). Tant és així que el mateix canceller Helmut Kohl va haver de reunir-se amb diversos empresaris per tractar de trobar una solució a la crisi. Com a resultat es va celebrar el 6 d'octubre de 1987 una conferència que va donar lloc a un procés de reflexió estratègica sobre el futur de la ciutat. En aquesta reunió va participar l'alcalde, el president del comtat, de la cambra de comerç, la Universitat d'Essen i diversos bancs. Un any després un cop iniciat el procés planificador es va celebrar una segona reunió un any després en la qual va participar la mateixa Krupp i Thyssen. D'aquesta manera va començar a redactar-se un pla estratègic. Es va observar que el problema estructural que patia la ciutat de Duisburg, i per extensió el Ruhr, no es podia resoldre amb una planificació tradicional d'usos del sòl o de foment del desenvolupament. Calia una reflexió profunda sobre el futur de la ciutat, però sense oblidar l'opinió de la ciutadania, molt afectada pels milers d'acomiadaments que el tancament de Rheinhausen havia suposat.

Aquest pla anomenat "*Duisburg 2000*" va estar vigent des de 1987 fins 1999 i immediatament es va renovar i els seus objectius i contingut es van actualitzar passant-se a denominar-se "*Impuls.Duisburg*" des de 1999. Han sigut per tant quasi 20 anys de vigència del pla, un període de temps suficient com per poder entrar a valorar i fer balanç sobre els avanços, èxits i fracassos que ha tingut aquesta experiència pionera. Per

facilitar al màxim la lectura hem sintetitzat els aspectes positius i negatius que ha tingut aquest pla en la figura 39.

ASPECTES POSITIUS	ASPECTES NEGATIUS
<p>Gestió del pla Creació d'una estructura per a la promoció econòmica de Duisburg al 50% entre ajuntament i Cambra de Comerç, la GFW o <i>Gesellschaft für Wirtschaftsförderung mbH</i>.</p>	<p>Gestió del pla Risc de crear una inflació de plans i estructures, que pot fragmentar en excés la planificació territorial</p> <p>Es tracta d'un model organitzatiu massa fragmentat, amb molts plans i subplans, per tant enormement difícil de coordinar.</p>
<p>Moment del pla Un moment de crisi, gran consens entre actors i participació elevada d'institucions</p>	<p>Moment del pla Un pla reactiu en un moment de crisi, sense fer una anàlisi profunda d'alternatives o proposar alternatives innovadores. Hi ha una falta de reflexió.</p>
<p>Diagnosi territorial i proposta de mesures Té en compte la posició central de Duisburg al territori, i la bona dotació d'infraestructures i equipaments per atraure noves activitats.</p> <p>Tracta molts aspectes, és molt integral: promoció econòmica, cultura, ecologia, formació...</p>	<p>Diagnosi territorial i proposta de mesures Les mesures de futur que planteja de noves activitats no resol del tot el problema dels aturats de llarga duració especialitzat en activitats industrials madures.</p>
<p>Actors Èxits basats en la iniciativa de dues persones: l'alcalde i el president de la cambra de comerç.</p>	<p>Actors Les grans empreses industrials van formar un grup de pressió amb un pes molt gran tant a l'economia de la ciutat com als òrgans de decisió del pla.</p>
<p>Resultats Aprovar una bateria de mesures per canviar l'escenari de crisi de la ciutat, amb una alta participació de molts i diferents actors locals.</p>	<p>Resultats Després de 18 anys, no s'ha aconseguit del tot el canvi estructural cap a una societat de la informació, com es volia des del principi. Continua una mentalitat "industrialista" com ho mostra l'objectiu aprovat de fer del port un pol d'importació de carbó, una matèria que cada dia perd importància econòmica.</p> <p>Manca de mecanismes de solució de conflictes i de processos de reflexió. Un exemple és que des de 1987 no va haver cap fòrum de reflexió del pla. Va haver una manca de comunicació entre els membres del pla de mecanismes d'avaluació.</p> <p>Iniciatives innovadores de planificació a llarg termini com la planificació estratègica no han d'emprar-se en escenaris de problemes molt aguts que requereixen actuacions urgents, com una inundació o una crisi social. Un PET necessita temps i reflexió i no mesures tallafoc.</p>

Figura 39: Balanç del Pla Estratègic Duisburg 2000. Font: Elaboració pròpia a partir de HÄUSSERMANN I SIEBEL (1994) i ZIESEMER (2005).

En síntesi, aquest va ser un pla pioner al Ruhr que va comptar amb un partenariat públic-privat en la seva gestió, un altre aspecte innovador. Davant l'escenari de crisi profunda un altre aspecte destacat va ser el grau elevat de compromís entre els agents, també gràcies a la personalitat dels promotors del pla. No obstant un de les febleses del pla és el moment triat per aprovar-ho. En un context de forta crisi social, un pla estratègic que necessita un temps de reflexió i maduració no és l'eina més adient, sinó

més bé un pla d'emergència, amb mesures immediates. L'altre aspecte més criticat va ser que aquest pla s'afegia a una bateria ja existent de plans a nivell local i regional per a la regeneració econòmica i social de Duisburg, i en alguns aspectes resultava redundant.

En definitiva, va ser un pla pioner en tota Alemanya, però els resultats obtinguts en relació amb els objectius plantejats van ser prou limitats, ja que els problemes estructurals als quals s'enfrontava la ciutat el 1987 continuen hui en dia, si bé sense arribar a la gravetat d'aquells anys.

En segon lloc farem una breu menció a l'altre gran pla estratègic desenvolupat al Ruhr, el desenvolupat a la ciutat de Dortmund (*Dortmund-projekt*) a principis dels anys noranta. Aquest pla presenta unes diferències importants respecte al pla de Duisburg de les quals parlarem més avant. No obstant les línies estratègiques que proposa per a l'eixida de la crisi són paregudes a allò enunciat per a Duisburg. Aquestes són:

- a) Introduir indústries de noves tecnologies.
- b) Recolzar les empreses ja ubicades a la ciutat.
- c) Millora de la formació professional, l'educació i la recerca.
- d) Fer de Dortmund una metròpolis amb una alta qualitat de vida i d'esbarjo.
- e) Fer de la ciutat un lloc idoni per a l'atracció d'empreses.
- f) Augment de la taxa d'ocupació.

El gran repte que es planteja la ciutat de Dortmund és igual al gran repte plantejat per al Ruhr. Això significa transformar una societat amb unes profundes arrels industrials en una societat del coneixement i la informació. Per al cas de Dortmund volia dir transformar una ciutat especialitzada en el carbó la siderúrgia i la cervesa (va arribar a ser la primera productora nacional de cervesa per damunt de Munic) (HALLIDAY, T., 1999, p. 275-276) en una altra especialitzada en l'educació i les noves tecnologies. Una tasca francament difícil.

Al contrari que el pla de Duisburg, aquest pla va ser elaborat gairebé íntegrament per una consultora privada de forma que el model de gestió és completament diferent a

l'emprat per Duisburg. Observem al següent quadre quin és el balanç que podem fer hui en dia del pla a partir de diferent literatura.

ASPECTES POSITIUS	ASPECTES NEGATIUS
<p>Gestió del pla Resultats positius, gràcies a la creació del <i>Consens de Dortmund</i> (es va institucionalitzar) per promocionar el pla entre empreses, cambra de comerç, caixes d'estalvis i administracions. Hi va haver un sentiment d'identificació amb els problemes de la ciutat i un compromís per resoldre'ls (<i>wir-Gefühl</i>), a banda d'un ambient positiu de treball. Una participació clau va ser la de Krupp i Thyssen que es van fusionar i van finançar el <i>Dortmund-projekt</i> amb 2 mill euros.</p> <p>La filosofia va ser "invertir i no subvencionar".</p>	<p>Gestió del pla És criticable el fet que la gestió del pla l'ha feta una consultora d'empreses anomenada McKinsey&Company enfocant la ciutat com si fos una empresa amb parts rendibles i parts no rendibles, amb una visió molt economicista i poc territorial (enfocament del <i>Unternehmen Stadt</i> o ciutat-empresa).</p>
<p>Moment del pla i proposta de mesures Un moment de crisi llarga després de tancar el 1987 l'última de les 14 mines que hi havia als anys 50 així com l'aceria Hoesch que era el símbol de la ciutat.</p>	<p>Moment del pla i proposta de mesures Potser un pla desenvolupat uns anys enrere podria haver atenuat un poc els efectes de la crisi com l'augment espectacular de les taxes d'atur que van arribar a superar el 17% el 1997.</p>
<p>Diagnosi territorial. Es proposa decididament un canvi de base econòmica cap a les noves tecnologies amb una aposta clara amb 12 projectes com: crear una acadèmia d'<i>e-business</i>, un centre tecnològic, nous equipaments urbans de qualitat...</p>	<p>Diagnosi territorial. El gran desafiament va ser canviar d'un model industrial basat en el carbó, l'acer i la cervesa a un altre de l'era de la informació basat en el comerç electrònic, tecnologies de la informació i microelectrònica creant 60.000 nous llocs de treball. El problema de nou fou que aquests 60.000 llocs de treball difícilment els podrien ocupar els miners desocupats, per manca de formació. Es concentra només en la promoció econòmica i en crear un ambient propici per a les empreses i oblida aspectes socials i ambientals a millorar.</p>
<p>Actors Gran varietat d'actors implicats, conscienciats i consensuats.</p>	<p>Actors Els actors clau, amb un gran pes en la presa de decisions són externs a la ciutat: Mc Kingsey i Krupp. Aquest últim ha tingut un pes massa significatiu de forma que es confon el que és positiu per a Dortmund amb el que és positiu per a Krupp.</p>
<p>Resultats Va ser un positiu canvi de rumb amb una bona organització, el pas cap al canvi amb mesures reals com la promoció d'incubadores, noves infraestructures, xarxes d'assessors, etc. Ha servit de plataforma, un lloc de trobada on reflexionar i discutir sobre el futur de la ciutat. Va ser un projecte pioner a Alemanya. Des del punt de vista conceptual s'apropa més a un PET que Duisburg.</p> <p>Es va fomentar un llarg procés de reflexió i es van seleccionar projectes concrets per als objectius formulats.</p> <p>Dortmund demostra que l'èxit d'un PET es basa en un consens sòlid per damunt de partits polítics, amb un programa a llarg termini independent de les cités electorals. En canvi a Duisburg va ser un pla creat i monopolitzat pel SPD.</p>	<p>Resultats Mc Kingsey no va donar l'impuls necessari al pla per aconseguir els objectius plantejats. Potser un canvi molt radical el promocionar només empreses d'internet i oblidar-se del teixit empresarial tradicional.</p> <p>Es critica que siga un pla estratègic municipal i no metropolità per al Ruhr, una regió a més policèntrica. Aquest pla va ser posterior al de Duisburg i malgrat compartir els mateixos problemes es va decidir fer un pla independent en lloc de coordinar-se amb el de Duisburg.</p> <p>L'escala de planificació triada (municipal) és completament obsoleta per al context actual de la globalització.</p>

Figura 40: Balanç del pla estratègic *Dortmund-projekt*. Font: Elaboració pròpia a partir de BLOTEVOGEL (1998) i ZIESEMER (2004).

El pla de Dortmund també sorgí d'un escenari de crisi com el de Duisburg, una crisi que com totes les ciutats del Ruhr portava arrossegant-se des de la dècada dels seixanta. Però la diferència és que el pla no es va plantejar com una reacció a un moment de crisi social aguda amb vagues i disturbis, sinó d'una situació de crisi continuada que exigia una reflexió profunda sobre el futur de la ciutat. Així, un dels elements més aplaudits d'aquest pla va ser la creació d'un fòrum o punt de trobada on es discutí una proposta de canvi per a la ciutat, consensuada entre tots els agents, que es dividia en 12 projectes diferents molt ambiciosos que farien de Dortmund un pol tecnològic i del coneixement. En aquest punt ix la crítica tradicional que només una part dels ciutadans tenen cabuda en aquesta utopia de futur. Aquells obrers i miners que porten anys i anys treballant en les acerries i mines no poden de colp i sobtadament convertir-se en empresaris d'e-business, assessors, dissenyadors o investigadors, cal una altra formació i reciclatge professional. D'aquesta manera es critica que per a tota aquest col·lectiu obrer, en la nova ciutat informacional només caben com a aturats o com a treballadors molt poc qualificats i remunerats (cambrers, vigilants de seguretat, repartidors, servei de neteja...). Hi ha una visió en aquest punt molt enfocada a la *Unternehmen Stadt* o ciutat-empresa, tractant la ciutat com si fos una empresa amb barris, activitats i col·lectius rendibles i no rendibles, que no té molt en compte les necessitats socials i ambientals de la ciutat, sinó que sobretot es preocupa de crear "clima de seguretat i atractiu per a la inversió" (ZIESEMER, A.; 2004, p. 277).

Tanmateix pareix que aquest pla ha funcionat millor que el de Duisburg. Una prova d'això és que hui en dia en internet es troba informació sobre l'estat d'execució de les mesures aprovades al pla mentre que hom no troba gairebé cap informació sobre l'estat actual del pla de Duisburg que recordem, es va actualitzar el 1999. Sembla que el pla de Dortmund va saber crear la il·lusió necessària entre els actors implicats per dur a terme les ambiciosos mesures plantejades mentre que el de Duisburg no tant. Tal volta per falta de reflexió, de participació pública o per desconfiança (s'ha acusat, com hem apuntat abans, de ser un pla del SPD i no de la ciutat de Duisburg).

Com a apunt final fent balanç sobre la planificació estratègica a la regió metropolitana del Rin-Ruhr, aquest dos plans han aconseguit demostrar que cap a on convé caminar en el context actual és cap a una planificació més oberta, participativa, informal, a llarg

termini com la planificació estratègica, més que continuar amb els programes de subvencions i inversions per a l'activitat productiva. A la figura 21 ja vam contemplar la quantitat de milions de marcs que s'han invertit en la regió i malgrat tot el tancament de mines i fàbriques ha continuat fins els nostres dies. Per l'altra banda, per al tractament de la crisi industrial, un fenomen que afecta a totes les ciutats del Ruhr, es fa necessari quant abans fer el salt cap a una planificació estratègica supramunicipal, que definisca estratègies comunes per a tota la regió metropolitana, les quals estiguen coordinades mútuament. Això evitarà una competència innecessària entre les ciutats d'aquesta regió metropolitana i a més permetria reprendre el necessari debat sobre els límits reals d'aquesta xarxa de ciutats, una de les tasques pendents d'aquesta regió metropolitana. El que no té res de sentit en una estructura territorial policèntrica com aquesta és que cada ciutat propose el seu propi pla estratègic municipal amb la creació d'un centre de recerca com a alternativa de futur. Un pla estratègic unitari seria el més adient, que tractés el Ruhr com una sola ciutat amb diferents barris, cadascun dels quals amb les seves febleses i forteses. En tot cas, això no és una tasca impossible ja que hem de recordar que el Ruhr compta amb el KVR, un autèntic <<parlament del Ruhr>> que podria liderar aquesta tasca (VILLANUEVA, M.; 1999, p. 148).

4.3. La planificació territorial transfronterera. El cas de l'Euroregió Rin-Mosa

Com a últim exemple de planificació innovadora al Ruhr, que tracta d'abordar els problemes i conflictes exposats a l'apartat 3, proposem fer una breu menció a les euroregions. Així posem un exemple de planificació a escala supraregional i supranacional després d'haver parlat de dos casos de planificació a nivell local (Duisburg i Dortmund) i d'un cas de planificació regional o supralocal (IBA Emscherpark). A l'igual que amb altres temes que hem anat tocant al llarg d'aquest treball, sobre el tema de les euroregions, euregions o comunitats de treball a Europa existeix una variada literatura sobretot sobre estudi de casos concrets, encara que no hi ha moltes aportacions teòriques sobre aquest camp. No obstant això, convé primer de tot definir què és una Euroregió, abans de començar a parlar del nostre cas d'estudi. Una Euroregió es podria definir com una col·laboració més o menys institucional entre dues autoritats territorials infranacionals contigües ubicades junt a una frontera nacional (PERKMANN, 2003). A partir d'aquesta definició senzilla, podem identificar quatre característiques pròpies d'aquest tipus d'iniciatives:

- Els promotors d'aquestes iniciatives són administracions públiques.
- Es tracta d'administracions locals i regionals que no tenen competències sobre afers estrangers, que és patrimoni del govern central. Per tant no poden acordar tractats bilaterals sinó només compromisos informals de col·laboració, més flexibles que els tractats tradicionals.
- Els objectius d'aquests acords informals solen ser resoldre problemes administratius o necessitats quotidianes de la població local, aspectes molt concrets més que encetar grans plans de futur com un pla estratègic.
- Impliquen un augment important de la comunicació transfronterera entre els actors implicats. Els contactes són regulars i intensos mentre dura l'acord.

Lògicament hi ha una sèrie de factors que faciliten l'emergència d'Euroregions en un lloc determinat. Un és el fet de tindre funcions complementàries entre dues regions i per tant existir una interdependència o tindre un passat comú o una estructura socioeconòmica semblant que els porta a cooperar per competir millor (HILDEBRAND, A., 1999, p. 20). Es calcula que en l'actualitat hi ha més de 70 euroregions, la primera de les quals va nàixer el 1958 entre Emschede a Holanda i Gronau a Alemanya, no lluny del Ruhr (PERKMANN, 2003). Per tant es tracta d'iniciatives innovadores per la nova dimensió de cooperació territorial que comporten, però que en realitat tenen una gran tradició al Benelux i Alemanya. Cada any la Comissió Europea destina 700 milions d'euros a promoure i finançar iniciatives d'aquest tipus, la qual cosa demostra que la UE ha fet una aposta molt decidida cap a aquests tipus de planificació.

Amb el cas que analitzarem a continuació volem demostrar com la cooperació territorial entre administracions, tan difícil d'aconseguir a Espanya a voltes, és ací una qüestió en la que s'ha treballat molt i s'han donat avanços. El nivell de cooperació i compenetració aconseguit entre administracions i territoris tenint en compte les circumstàncies especials de l'àrea, la quantitat i varietat de polítiques, plans i programes engegats dins d'aquesta euroregió així com el canvi de percepció hagut entre comunitats gràcies a aquests contactes o la llarga trajectòria d'aquest organisme (30 anys des de la seva fundació el 1976) fan d'aquesta, una iniciativa pionera a Europa molt interessant per

comparar amb el context espanyol. Donem un parell de dades per situar-nos a la realitat d'aquest territori.

Figura 41: Divisió administrativa de l'Euroregió Rin – Mosa. Font: EUREGIO Rin – Mosa. Interreg: [http://www.interregmr.info/bilder/karte_gross.jpg].

A partir de la figura 41 podem advertir la complexitat sociocultural d'aquest territori. Es tracta d'una àrea compartida entre tres estats (Bèlgica, Holanda i Alemanya), quatre províncies i cinc comunitats culturals diferents. Per part d'Holanda participa la

província de Limburg amb Maastricht com a capital, la ciutat on precisament el 1992 es va signar el tractat de la Unió Europea. Per part d'Alemanya participa el Regierungsbezirk o regió d'Aquisgran (recordem que aquest nivell administratiu no és rellevant i no sempre té competències o òrgans propis) dividit en quatre comtats i una ciutat lliure: Heinsberg, Düren, Euskirchen, Aquisgran i ciutat lliure d'Aquisgran. Per part de Bèlgica la situació és encara més complexa perquè hi participen dues províncies i tres comunitats lingüístiques. Participa la província del Limburg belga amb capital a Genk composta per tres Arrondossiment o comtats: Maaseik, Hasselt i Tongeren i un enclavament (Voeren) ubicat entre la província de Lieja i la Limburg holandesa. Aquesta província de Limburg belga és flamenca. L'altra província belga que participa és la de Lieja, de majoria francòfona i valona amb capital a Lieja. No obstant dins d'aquesta província es troba la comunitat lingüística alemanya de Bèlgica amb capital a Eupen, dividida en dos enclavaments. Aquesta comunitat, d'uns 70.000 habitants, té ministeris, sistema educatiu i govern propis i fins i tot eleccions pròpies amb un percentatge fix de representants tant al parlament de la província com a Brussel·les. Per açò se li ha anomenat la <<comunitat lingüística més protegida del món>>. Per tant són cinc les comunitats culturals que formen l'Euroregió Rin-Mosa: la comunitat alemanya, l'holandesa, la belgofrancòfona i valona a Lieja, la flamenca a Limburg i la belgoalemanya a Eupen.

En total es tracta d'un territori de 3'8 milions d'habitants, 3 països, tres llengües, quatre províncies i cinc grups culturals diferents en una àrea d'a penes 11400 km², és a dir igual a la superfície de la Regió de Múrcia. En un territori tant complex on fa a penes seixanta anys la línia Maginot travessava de nord a sud la frontera fent de frontera física amb Alemanya per defensar-se de possibles atacs d'aquest país, hui s'ha format una entitat de col·laboració i cooperació entre autoritats i empreses.

Aquesta zona que compren la banda oriental de la regió metropolitana del Rin-Ruhr, els problemes analitzats per a l'àrea central (KVR) també són presents ací: crisi industrial del tèxtil i la siderúrgia i crisi minera, problemes de contaminació de sols i aigües, processos de suburbanització, taxes d'immigració legal i il·legal encara més altes que al Ruhr central aprofitant la legislació belga que fa més fàcil la immigració... No obstant aquesta regió compta amb uns avantatges incomparables com és una ubicació privilegiada dins d'Europa, el centre del centre amb unes infraestructures molt

avançades i un accés ràpid a grans aeroports internacionals com Düsseldorf, Brussel·les o Amsterdam, al segon port fluvial més important d'Europa després de Duisburg, el de Lieja, tenint en compte a més que el de Duisburg es troba a a penes 100 km de distància, i accés també a grans metròpolis com Colònia, Brussel·les, Randstad o el propi KVR amb Essen i Dortmund com a nuclis centrals.

La transició d'una societat industrial a una de serveis i del coneixement ha sigut menys traumàtica que al Ruhr, entre altres coses, perquè ací no va arribar a haver l'hiperespecialització en indústria pesant que va tindre el Ruhr. D'aquesta manera hui l'autèntica base econòmica regional són els serveis, amb grans empreses com Vodafone que té la seva seu a Maastricht i una aposta molt clara per l'educació superior. A aquesta regió de menys de 4 milions d'habitants hi ha cinc universitats amb més de 100.000 estudiants, 1400 professors, 12000 ocupats en la universitat i tres hospitals universitaris (BREUER, H. W.; 2004, p. 10). Aquesta branca de recerca, la biomedicina, sembla ser l'activitat cap a on vol especialitzar-se. Més de 300 companyies de tecnologia mèdica i biotecnologia s'han instal·lat ací. Les especialitzacions més importants són la biotecnologia, la recerca cardiovascular i recerca en biomaterials.

Des del punt de vista organitzatiu, l'Euroregió funciona amb un consell euroregional que es divideix en una cambra de representants polítics triats entre els diferents governs regionals amb 51 membres, una cambra de representants socials amb 30 membres, que fa les funcions legislatives. Un comitè directiu compost per representants de les cinc comunitats (incloent la germanobelga) fa les funcions executives. A banda hi ha una oficina que coordina les quatre comissions amb 29 membres cadascuna en què es divideix el govern de l'Euroregió. Una comissió s'encarrega dels afers econòmics, mercat de treball, formació i tecnologia, la segona de medi ambient i transport, la tercera de salut, afers socials i seguretat i l'última de joventut, cultura i identitat euroregional. Crida l'atenció que un dels aspectes que s'ha prioritzat en aquest organisme és la promoció d'una identitat comuna de l'Euroregió. Les principals polítiques que desenvolupa aquest organisme són la cooperació econòmica, la promoció turística, projectes lingüístics per fomentar l'ús de les tres llengües entre els ciutadans de l'Euroregió, organització d'esdeveniments culturals i esportius, prevenció de riscos naturals, projectes de protecció i millora del medi ambient, projectes de formació

orientada a l'ocupació, millora de l'accessibilitat als serveis de salut, projectes per a la joventut i transferència de tecnologies entre empreses.

Per dur a terme les polítiques és important fer notar que hi ha una estreta col·laboració entre diferents actors institucionals. No només els governs provincials són els promotors d'iniciatives, també associacions empresarials i cambres de comerç tenen una participació molt activa. Després de trenta anys de funcionament, un dels majors desafiaments pendents és aconseguir que les empreses de l'Euroregió del Mosa- Rin col·laboren mútuament i estreteixen llaços. El desconeixement d'idiomes i la pertinença a cultures diferents són hui encara grans obstacles. Per això institucions com la cambra de comerç de Maastricht, que agrupa a més de 35000 empreses, participa regular i activament en les iniciatives integradores que eixen del govern de l'Euroregió, perquè té un gran interès en augmentar les relacions comercials dins de l'Euroregió i amb la resta del Ruhr, per enfortir l'economia regional, la qual depèn més dels fluxos comercials cap a altres regions europees que dels interns de l'Euroregió.

Doncs així a grans trets es troba hui en dia, aquesta Euroregió, de les primeres que es van crear. No volem deixar l'anàlisi d'aquest cas sense parlar d'algun exemple que ens mostre la gran dificultat de traslladar els objectius de la cooperació territorial i transfronterera a la realitat quotidiana de territoris com el Ruhr occidental. Donat que l'objecte del present treball és fer una anàlisi de formes innovadores de planificació del territori, que tracten de trencar amb els esquemes rígids tradicionals de planificació, la qual cosa no sempre és fàcil, conclourem aquest últim cas i amb ell aquest capítol, parlant d'un projecte pioner dins d'aquesta Euroregió, però que al contrari que altres casos que vam comentar, ha acabat fracassant. I ha sigut així, perquè probablement es tractava d'una iniciativa <<massa innovadora>> potser per al context actual en què la caiguda de les fronteres internes europees va ser prou recent. El cas que volem invocar per tancar aquest text és el del parc empresarial Avantis.

Aquest parc o polígon empresarial ubicat a les afores de la ciutat d'Aquisgran va ser una gran aposta de l'Euroregió per crear el primer parc tecnològic i de negocis d'Europa ubicat a una frontera, en aquest cas entre Holanda i Alemanya. El 40% de la superfície del polígon recau sobre Holanda i un 60% sobre Alemanya (AVANTIS, 2005). La idea era tractar de fomentar la compenetració entre empreses de cada banda de la frontera

creant una espècie de zona franca germanoholandesa on atraure firmes empresarials de branques de tecnologia punta i també instituts de recerca. S'oferia un preu unitari per a tot el parc de 80 euros per metre quadrat i una ubicació privilegiada junt a l'eix que connecta el Ruhr amb les ciutats del Randstad holandès. Aquesta iniciativa va ser beneficiària del programa Interreg, el qual va cofinanciar l'adquisició dels terrenys i la urbanització dels mateixos. No obstant, hui en dia sembla clar que aquest projecte ha sigut un fracàs prou considerable, car pràcticament cap empresa ha volgut traslladar-se a aquest polígon sense nació. La figura 42 així ho mostra:

Figura 42: El disseny i la realitat del projecte AVANTIS. El projecte i la situació a mitjans de 2005. Font: www.avantis.org

A l'esquerra de la imatge tenim quin és el projecte que a hores d'ara deuria estar desenvolupat. Un espai urbanitzat per edificis d'oficines i instituts tecnològics dividits en diferents complexos al voltant a un cercle central on estarien els edificis d'administració del parc. La realitat a mitjans de 2005 sembla molt distinta. Malgrat que tota la fase d'urbanització, incloent llum, aigua i fibra òptica ha conclòs, no sense obstacles, trobem com només hi ha en tot el parc uns cinc edificis, alguns dels quals estan buits. Repassem breument les causés que han portat a aquesta situació.

En primer lloc el projecte va nàixer amb una forta contraposició del veïnatge i organitzacions ecologistes, perquè s'assentava sobre una àrea de protecció d'una espècie d'hàmsster en perill d'extinció. Per tant va haver diversos processos i denúncies judicials de manera que les obres es van haver d'aturar durant molt de temps i finalment continuar amb moltes restriccions. En segon lloc, un altre gran problema és que a penes a 5 km d'AVANTIS es va començar a construir a la banda holandesa un altre polígon de negocis i instituts d'alta tecnologia que va absorbir gran part de la demanda que potencialment podria haver tingut AVANTIS (no sempre s'aconsegueix la coordinació territorial per al desenvolupament). No obstant, és de dubtar que la protecció de

l'hàmbster o la competència d'un altre parc empresarial siguen les úniques causes d'aquest fracàs. En la nostra opinió, el gran obstacle que va tindre aquesta iniciativa va ser topar-se amb la realitat que les fronteres internes de l'UE perduren hui en dia. Els dissenyadors d'aquest projecte no van pensar en les incomoditats pràctiques que suposava ubicar un parc a una frontera. Des d'haver de pagar franqueig internacional molt més car per a tota la correspondència interna del parc o dependent de l'edifici on es vulgui enviar, fins haver de pagar diferents impostos, segons l'edifici on es trobe. Es donà el cas d'una empresa que deuria pagar impostos alemanys a una part de l'empresa i holandesos a una altra. Aquest és el gran obstacle que no va aconseguir superar i que es relaciona amb una de les grans febleses estructurals que té la figura de les Euroregions, que és que en ser xarxes d'autoritats locals i/o regionals animades a cooperar, no poden anar més enllà dels acords informals, com s'ha afirmat anteriorment. Una iniciativa com a aquesta deuria haver tingut la participació com a mínim dels governs centrals holandès i alemany per tractar de crear una espècie de zona franca, la qual cosa necessita moltes negociacions, per evitar incomoditats com les que hem descrit. Fins i tot serveis bàsics com la seguretat del parc o el subministrament d'aigua es fa més complex en trobar-se entre dues fronteres. Davant aquests problemes, els empresaris continuen preferint ubicar-se a una o altra banda de la frontera.

Malgrat tot, cal qualificar aquesta iniciativa com a positiva per tota la innovació en la planificació i la governança territorial que comporta i en les relacions bilaterals entre estats i perquè obri un interessant debat sobre conceptes com la sobirania nacional, els límits legals de les Euroregions o el paper de les fronteres internes en la UE. Com a aspecte a millorar, resulta evident que aquesta iniciativa no ha tingut els estudis necessaris per avaluar els impactes i conseqüències ambientals i també pràctiques des del punt de vista de la gestió diària. En un futur seria aconsellable que en projectes d'aquest tipus s'involucrés més a la comunitat local, es valoraren diferents alternatives d'ubicació contemplant millor els criteris ambientals i es donés cabuda a nous actors com els governs centrals que són els que tenen encara la major part de les competències de les polítiques de fronteres i duaneres. Projectes com aquests, ubicats a l'extrem occidental de la regió metropolitana del Rin-Ruhr, segons algunes classificacions vistes en punts anteriors, són clau per obrir aquesta metròpolis cap a l'exterior i fer d'ella una gran regió metropolitana europea i multicultural.

Fins ací l'anàlisi superficial d'una regió metropolitana d'enorme interès per als temes que estem abordant en aquest treball. Aquesta regió metropolitana ens servirà de referència a continuació quan canviem completament d'àmbit, com a reflex del que des del cor d'Europa s'està fent en ordenació del territori. Passarem tot seguit a centrar-nos en l'Arc Mediterrani Espanyol.

5. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIAIS

Recapitulació

Amb l'estudi del cas alemany hem fet una anàlisi de la situació actual de l'ordenació del territori en un dels Estats clau en la construcció europea: Alemanya. En un primer nivell hem fet un estat de la qüestió sobre l'ordenació del territori en aquest país, posant l'accent en la lenta transició de sistemes de planificació normatius tradicionals cap a una renaixença de la planificació estratègica (BLOTEVOGEL, H.H.; 2001, p.162) i altres formes de planificació més flexibles. Un cop establert aquest marc general hem començat a treballar un cas concret com és la regió metropolitana del Rin-Ruhr, en la qual hem fet una anàlisi general de la seva conformació a través de la història econòmica i social, així com de la seva planificació territorial, per concloure amb una síntesi dels grans desafiaments que ha d'enfrontar en l'actualitat. Per exemplificar de quina manera es tracta de posar fi a dinàmiques territorials negatives com la crisi industrial, la formació de guetos metropolitans, o la degradació i contaminació de paisatge i recursos naturals, hem treballat tres casos distints de tipus d'iniciatives de planificació territorial que podríem qualificar com a innovadores, tant per la metodologia com pels objectius i discursos territorials emprats. Cada cas treballa a una escala diferent des de la local fins la transnacional, malgrat ser totes tres iniciatives gestionades i potenciades des del govern regional del Land o des del govern metropolità del Ruhr o des de governs locals. Per cada instrument analitzat (Exposicions Internacionals, planificació estratègica i les euroregions) hem posat algun exemple pràctic, algun projecte desenvolupat per poder confrontar els discursos teòrics amb la pràctica planificadora. Cal fer notar que hem tractat els casos més importants d'iniciatives de planificació territorial innovadora però ni molt menys són els únics. Es podrien analitzar molts més casos igualment interessants per comparar després amb el context espanyol.

Un espectacular canvi de model territorial gràcies a la coordinació i el compromís

Amb l'anàlisi del cas del Ruhr hem pogut seguir l'evolució d'un dels canvis estructurals socioeconòmics més espectaculars que podem trobar en l'Europa contemporània: la transformació d'una metròpolis milionària hiperespecialitzada en indústria pesant i mineria en una altra especialitzada en coneixement, recerca i serveis avançats. Aquesta transformació ha sigut possible en part gràcies a l'adopció de nous esquemes i noves eines per a la gestió del territori. Una altra conclusió que podem traure és que en gran part han funcionat relativament bé eines com la planificació territorial estratègica, a causa de l'existència d'una important consciència col·lectiva de crisi profunda, la qual ha permès la formació de partenariats públicoprivats i una participació ciutadana responsable i proactiva.

També val la pena fer notar la importància que se li ha atorgat a la coordinació territorial en casos com al Ruhr, no només internament, sinó també traspasant fronteres com al cas de l'Euroregió del Rin-Mosa. Malgrat la convulsa història d'aquesta regió i les diferències culturals entre comunitats, amb el treball diari s'ha aconseguit crear una de les euroregions més dinàmiques del continent. És un fet a apuntar quan es parla de la planificació de l'arc mediterrani espanyol, que recordem, és un sol país. A través de la iniciativa del BBR, Alemanya ha esdevingut un dels països on podem trobar més iniciatives innovadores d'ordenació del territori, un dels millors laboratoris a nivell europeu. La unificació alemanya, l'ampliació cap a l'est, el tractat de Maastricht, la globalització són algunes de les causés que animen a buscar en tot moment als professionals del territori noves formules per a una gestió més sostenible i eficient del mateix. Un aspecte clau que explica aquest dinamisme experimentador amb el territori és l'existència d'una permanent comunicació entre actors territorials mitjançant organismes creats pel Land o les ciutats (KVR, IBA, Consens de Dortmund...) o per la Federació com el famós MKRO o conferència de ministres d'ordenació del territori, un aspecte que no es troba tant a sovint a Espanya.

Per tant innovació i experimentació, reflexió i coordinació territorial, comunicació i participació social són els aspectes clau que comencen a destacar la planificació territorial en aquests moments a Alemanya, un país tradicionalment amb una filosofia de planificació molt normativa, jerarquizada i poc flexible. Front als obstacles

tradicionals del federalisme alemany, la reforma federal aprovada de 2006 per tractar de millorar l'efectivitat del sistema legislatiu i administratiu i les relacions entre govern federal i dels Länder augura una nova fase en el govern del territori que caldrà estudiar detingudament

**IV INTRODUCCIÓ ALS GOVERNS I ALS TERRITORIS
DE L'ARC MEDITERRANI ESPANYOL**

1. L'ARC MEDITERRANI. LA REALITAT D'UN MITE

Hem triat com a experiència exterior el cas d'Alemanya i no és casualitat. Alemanya i Espanya són els països funcionalment federals més importants d'Europa i es tracta de dos casos comparables d'enorme interès des del punt de vista del govern del territori. Si el cas alemany és el cas d'un federalisme en reforma cap a una estructura més descentralitzada, asimètrica i competitiva per acabar amb la imatge de la “república bloquejada” de la qual hem parlat adés, el cas espanyol és tot el contrari: el d'un federalisme o quasi-federalisme en crisi pel poder unilateral de les CCAA i la manca total de mecanismes de coordinació entre administracions, manca d'un “Bundesrat” o cambra de les regions amb veu i vot i que puga vetar les decisions del congrés dels diputats, justament allò que es vol reformar a Alemanya. Per tant estem davant dos països amb una similar estructura políticoadministrativa però al mateix temps amb un funcionament i tradició en el govern i planificació del territori ben diferent. Hem vist els encerts i febleses del model alemany aplicat a l'ordenació del territori quan hem parlat del cas del Rin-Ruhr. Ara passarem a analitzar una part de l'Estat Espanyol, la de les economies més dinàmiques: l'Arc Mediterrani Espanyol, per veure com es governa, com es planifica i quines dinàmiques territorials crítiques estan experimentant de cara al futur.

1.1. Nocions i delimitacions

L'Arc Mediterrani és d'un dels principals motors econòmics de l'Estat i la zona de major concentració i creixement demogràfic i per tant on més precís és fer aquesta anàlisi per la quantitat i diversitat de dinàmiques que estan actuant sobre el territori i on més necessari resulta realitzar un esforç en ordenació del territori i en la posada en marxa de noves eines per al govern del mateix. Que hi ha un greu problema en l'ordenació del territori a l'Arc Mediterrani no ha de sorprendre a ningú. El 28 de febrer de 2007 una nova comissió d'eurodiputats empenia un altre viatge a diverses localitats espanyoles per estudiar possibles irregularitats urbanístiques. La visita es va centrar quasi exclusivament en municipis d'Almeria, Alacant i Castelló. Aquest territori vigilat per l'Europarlament des de fa uns anys és el nostre objecte d'estudi. No obstant això hem de començar obligatòriament, com sempre que un treball parla d'arc o eix Mediterrani, definint i acotant què hi ha de mite en aquesta realitat o viceversa.

La noció d'Arc Mediterrani a escala europea té els seus orígens en les teories de centre-perifèria i nord-sud de moda durant els anys setanta, les quals aplicades al territori europeu identificaven un gran centre econòmic que estaria envoltat pel famós pentàgon Londres – París – Hamburg – Munic i Milà, a partir del qual ix un eix de gran concentració demogràfica i d'activitat econòmica que posteriorment seria anomenat Eix Lotaringi o Banana Blava. Front aquest “centre”, la Conferència de Regions Perifèriques Marítimes nascuda el 1973 a proposta d'Olivier Guichard proposa l'emergència d'un eix alternatiu, un Eix Mediterrani o Arc Llatí, que servira de contrapès a aquest centre econòmic continental. Un arc que també seria anomenat “el nord del sud”. Són els autors francesos de la DATAR els que des dels anys 80 més han desenvolupat i difós la idea de l'existència d'un eix econòmic i de concentració demogràfica i d'infraestructures al Mediterrani Occidental, amb una zona central que ocuparia Catalunya i Llenguadoc i una zona més perifèrica que en algunes anàlisis queden fora, que serien les províncies litorals andaluses i el *Mezzogiorno* italià (Campània, Calàbria i Sicília). L'Arc Mediterrani naix de la persistència de la desigualtat entre centre i les regions perifèriques de la riba nordoccidental del Mediterrani, un rosari de regions amb forma d'arc (SALVÀ, P., 1998, p. 24).

Les primeres propostes d'un Arc Mediterrani com a contrapès a eixe centre format per una dorsal europea són recollides en obres de referència en ciència regional com la de Brunet de 1989, del grup de recerca GIP-RECLUS. Es planteja front aquest eix central (la megalòpolis europea), un eix Mediterrani a imitació del *sun belt* dels EE.UU en creixement i un tercer eix, l'eix Atlàntic que representaria l'eix en decadència, l'eix de les velles regions industrials i mineres. Front aquesta visió, les últimes propostes conceptuals continuen defenent l'existència d'un eix econòmic i d'infraestructures que anomenen “Arc Llatí” en un nou context continental on passem com vam analitzar a l'apartat de teoria, de l'Europa de les jerarquies i les xarxes centre-perifèria, a una Europa de la urbanització dispersa i dels eixos de ciutats i metròpolis (BAUDELLE, B. I CASTAGNÈDE, G., 2002). Els últims escenaris proposats dibuixen un eix o arc llatí que aniria de Barcelona a Gènova o de València a Roma o fins i tot del cap de Gibraltar a l'estret de Messina segons els autors, que estaria ja integrat en aquesta dorsal europea, un “centre policèntric” del creixement i el poder (ALLAIN, R., 2002, p. 188), una dorsal que s'hauria expandit també per part de l'Eix Atlàntic i pel rosari de ciutats que conformen Nordregio, les ciutats costaneres del mar Bàltic, formant una xarxa batejada

amb el nom del “polp roig” (BAUELLE, G., GUY, C. I OLLIVRO, J., 2002, p. 123). Es tracta d’una nova estructura territorial encara molt incipient, que creix no de manera difosa, sinó més bé a través d’una “difusió lineal”. Estaríem per tant en un escenari europeu de “xarxes obertes” (LÉVY, J., 1997, citat per OLLIVRO, J., 2002), xarxes en formació on encara la teoria centre-perifèria, com per altra banda afirmàvem a través de Dematteis a l’apartat de teoria, és la teoria explicativa del model territorial europeu, amb un centre en difusió i un arc llatí on trobem situacions molt heterogènies (la qual cosa és una de les principals crítiques a aquest projecte), des de regions centrals i perifèries integrades (del País Valencià fins el Lazio) a un espai de perifèries annexes que cobriria Múrcia, Andalusia, i les regions meridionals italianes.

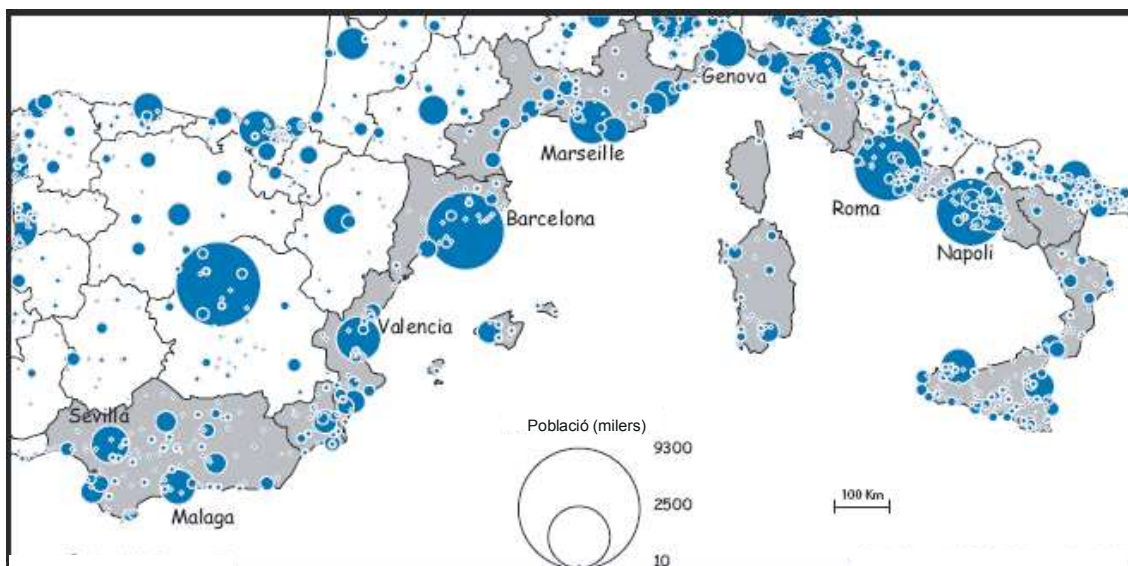

Figura 43: Les regions i nuclis urbans per grandària demogràfica a l’Arc Llatí. Font: KADDOURI (2004).

Paral·lelament a la formació de la idea d’un arc mediterrani europeu, també a escala espanyola va sorgir a la ciència regional espanyola una idea d’un arc mediterrani dins de l’Estat. Aquest arc estaria format per les províncies del litoral Mediterrani, des de Cadis fins Girona o des de Múrcia o Alacant a Girona segons els autors, on generalment des dels anys 70 ha estat situada l’Espanya del creixement econòmic i demogràfic gràcies al turisme, la indústria manufacturera, l’agricultura d’exportació i darrerament a les activitats d’esbarjo i la construcció front a l’Espanya interior i Atlàntica de la crisi industrial i del despoblament. No és només la identificació d’unes variables comunes macroeconòmiques el que dóna identitat a aquest espai, sinó que en el cas espanyol es

comença a parlar d'Arc Mediterrani als anys 70 per designar uns espais amb una imperiosa necessitat d'ordenació integrada del seu territori i d'articulació amb altres territoris de la UE (SALVÀ, P., 1998, p. 30). Per tant els trets homogenis d'aquestes regions no són només elements positius, sinó també grans problemes territorials.

Un debat sempre viu quan hom parla d'Arc Mediterrani és el de la seua delimitació. Els criteris clàssics per delimitar arcs i eixos de desenvolupament solen ser de tipus demogràfic (densitats, creixement demogràfic i urbà), econòmic (PIB, VAB, PIB/capita, índex d'inversió, taxes d'activitat, indicadors de R+D, creixement de l'ocupació) i també a partir de l'existència d'eixos físics com una autovia o via de ferrocarril, entre d'altres. L'Arc Mediterrani conté un conjunt de territoris molt dispersos, per això no hi ha cap consens respecte a la seua delimitació real. No es tracta només de disparitats en quant a variables econòmiques, sinó també en quant a variables demogràfiques i territorials com per exemple els diferents graus d'accessibilitat. El problema global de delimitació d'un eix mediterrani a escala europea es reproduïx també a escala espanyola. Si considerem els eixos de comunicació, no hi ha cap eix litoral homogeni de gran capacitat que connecte Girona amb Cadis, com tampoc cap eix litoral de ferrocarril, sinó només de Girona a Cartagena. Un altre aspecte en el qual s'incideix molt poc és a l'hora de delimitar la seua frontera cap a l'interior, fins a on arribaria la influència d'aquest eix de desenvolupament i xarxa de ciutats de clara vocació litoral. La litoralitat és un dels trets definidors d'aquest espai: és cert que hi ha una xarxa de ciutats i regions metropolitanes amb diferents graus d'interconnexió, però aquesta "riviera" té unes influències molt importants sobre espais interiors, com veurem al cas del Pirineu català, el qual arribarem a considerar com un espai cada dia més integrat en dinàmiques metropolitanes d'una de les capçaleres de l'eix com és la Regió Metropolitana de Barcelona. En definitiva,

"L'Arc Mediterrani ha passat de ser una idea més o menys voluntarista, elaborada sobre la base d'informes i estudis d'investigadors i analistes d'ordenació del territori, a ser una concepció física socialment assumida i una realitat espacial que es va consolidant" (FERNÁNDEZ, G., 1996, citat per SALVÀ, P.A., 1998)

A efectes operatius considerem en aquest treball tant l'Arc Llatí o Arc Mediterrani amb la seva màxima extensió (és a dir del cap de Messina al cap de Gibraltar, dues fites geogràfiques per tant) i a l'Arc Mediterrani Espanyol com l'eix que agrupa les províncies espanyoles ubicades al litoral Mediterrani, sense oblidar les illes Balears. Considerem que l'Arc Mediterrani, com qualsevol altre eix macroregional europeu no és un eix lineal amb contigüitat física de ciutats i àrees metropolitanes, sinó més bé una xarxa discontinua, amb espais d'integració i espais buits. També a la gran dorsal europea o Banana Blava hi ha grans buits territorials. Un exemple clar és el de la Regió de Tréveris i bona part del Land de Renània-Palatinat a Alemanya. Trier, la ciutat més antiga d'Alemanya, es troba en mig del no res, a una zona completament perifèrica d'Alemanya però a escala europea és el centre geogràfic d'aquest pentàgon central. És important per tant pensar de quina escala estem parlant. Quan hom recorre les zones rurals deprimides de l'Eiffel, les rodalies de Tréveris, bona part de Luxemburg que és un espai poc urbanitzat o les velles ciutats industrials del Sarre, mai es podria pensar que estem al centre del cor econòmic del continent. Al cas de l'Arc Mediterrani cal parlar també d'espais buits i fractures, però és sempre segons l'escala que podem considerar aquest eix com una realitat o com un mite. Dins de l'Arc Mediterrani és indubtable que hi ha tres zones de fractura prou marcades: les comarques del Baix Maestrat i Montsià, per altra banda la comarca d'Àguilas – Lorca fins aproximadament Carboneras ja a Almeria i en tercer lloc gran part del litoral de Granada.

1.2. Context políticoterritorial actual

L'Arc Mediterrani Espanyol presenta una sèrie de forteses i de febleses que el caracteritzen, després de 30 anys de discursos, com una xarxa de ciutats en una fase encara prou incipient d'integració. Entre les seves forteses podem destacar:

- Un espai amb un gran dinamisme econòmic. Es tracta d'un espai que ocupa un 17'9% de la superfície de l'Estat. No obstant això, a principis dels anys 90 generava el 37'5% del PIB. Les Comunitats Autònomes que conformen l'Arc Mediterrani són 5 i generaven en 2005 el 47,2% del PIB. En 2005 5 de les 10 províncies espanyoles amb major taxa d'activitat eren de l'Arc Mediterrani (ALCAIDE, J. I ALCAIDE, P, 2005), també 5 de les 10 províncies espanyoles on entre 2000 i 2005 més havia crescut l'ocupació eren d'aquesta zona i a més

els tres primers llocs eren Almeria, Múrcia i Granada. Entre 2000 i 2005, el PIB va créixer a Espanya un 3,38%. Múrcia va ser la província on més va créixer de tota Espanya: un 4,26% i només Balears va créixer per davall de la mitjana

- Un espai també amb una important dinàmica demogràfica. En 2005, 4 de les 10 províncies espanyoles amb major densitat de població eren de l'AME (ALCAIDE, J. I ALCAIDE, P, 2005) i 7 de les 10 províncies amb major creixement demogràfic entre 2002 i 2005 eren també mediterrànies, destacant el cas d'Alacant que va créixer un 20,51% en aquest període. A 2003, 7 de les 12 regions urbanes espanyoles més poblades eren de l'Arc Mediterrani (MINISTERI DE FOMENT, 2003).
- Presenta en moltes zones una xarxa polinuclear prou desenvolupada. Un exemple és la Regió Metropolitana de Barcelona, que compta amb dues ciutats de més de 200.000 habitants (Hospitalet i Badalona) i quatre de més de 100.000 (Terrassa, Sabadell, Mataró i Santa Coloma de Gramenet). Un altre cas és la creixent conurbació Alacant-Elx-Oriola-Múrcia. El fenomen del turisme també ha incidit molt en la creació de “ metròpolis difoses o rurals” o “camps urbanitzats” al litoral de pobles d'estiueig que estan hui gairebé units com succeeix amb gran part de la Marina Alta a Alacant, el Maresme, el Garraf o la Costa Brava a Catalunya o el Mar Menor a Múrcia. Per tant eixa condició de proximitat o contigüitat física d'una estructura urbana polinuclear sí que es donaria a gran part d'aquest territori, fins arribar en molts casos a la saturació.
- Si no en tota la seva extensió, no hi ha dubte de què l'Eix Mediterrani Espanyol és un eix consolidat de transport, tant de viatgers com de mercaderies, i una de les principals portes d'entrada a la Península Ibèrica. Tant si pensem en termes de transport ferroviari, de cabotatge, aeri o per carretera, hi ha una forta interrelació entre les ciutats d'aquest eix. En 1992 un 8,24% del transport terrestre de mercaderies a Espanya es realitzava entre Catalunya i el País Valencià. Era el principal flux a nivell nacional (COPUT, 1993, p.114). Ja des d'eixa època l'Arc Mediterrani de Girona a Múrcia aportava el major nombre de viatgers sense comparació possible amb cap altre corredor peninsular (Íb., p. 116). Hui aquesta situació és encara més evident. A pràcticament tot l'AME, excepte algun xicotet tram a la costa granadina, en 2003 s'arribava a una Intensitat Mitjana Diària de més de 10.000 vehicles i a gran part de la costa del

Sol i àrees urbanes de Múrcia, Alacant, València i Barcelona se superava els 50.000 vehicles (MINISTERI DE FOMENT, 2003).

Entre les seves febleses es pot destacar:

- Una excessiva concentració espacial d'activitats, infraestructures i població en els primers km del litoral en contrast amb unes regions prelitorals i interiors prou despoblades.
- Si bé posseeix una base econòmica diversa exportadora basada en l'agricultura de fruites i hortalisses, indústria manufacturera, turisme i construcció, es tracta d'activitats poc intensives en R+D i veurem a l'anàlisi de casos, que moltes d'elles estan amenaçades per les deslocalitzacions. En definitiva es tracta d'unes economies intermèdies on molts sectors, sobretot primaris i secundaris, tenen un futur prou incert.
- Una excessiva concentració espacial d'activitats, infraestructures i població en els primers km del litoral en contrast amb unes regions prelitorals i interiors prou despoblades. Dins d'aquesta distribució territorial ja hem esmentat que hi ha dues fractures molt evidents (Ebre i litoral granadí) molt marcades també per les infraestructures (no hi ha connexió ferroviària entre Múrcia i Almeria més que per l'interior d'Andalusia). En el cas de la costa tropical granadina, amb el seu relleu accidentat, la inexistència de cap nucli urbà important a banda de Motril (57000 habitants) o de cap infraestructura de transport important, sí que es podria parlar d'una interrupció d'aquest eix de desenvolupament.
- Hi ha en molts trams una molt deficient articulació i integració espacial. Això és vàlid tant per a l'AME com per a l'Arc Llatí. Molts nodes de les xarxes urbanes de l'eix tenen més relacions amb altres pols externs que amb altres nodes del mateix eix, la qual cosa fa pensar més en un model de desenvolupament exogen que endogen (SALVÀ, P.A., 1998, p. 28). Alguns autors com Kaddouri han estudiat amb detall la creació de xarxes de ciutats dins l'Arc Llatí. Amb diferents tècniques estadístiques com les relacions del veí superior més pròxim en grandària demogràfica ens mostra que moltes de les ciutats d'aquest eix formen xarxes urbanes amb grans metròpolis externes a l'eix com Madrid, Saragossa, Lió o Milà enlloc d'amb metròpolis que hi pertanyen (KADDOURI, L., 2004).

- Els contrastes interregionals continuen sent molt acusats. Ací trobem àrees molt densificades com la Regió Metropolitana de Barcelona al costat d'autèntics deserts demogràfics com algunes zones del sud de Múrcia, diferències de renda molt marcades (La Línea de la Concepción, un dels municipis més pobres d'Espanya front a Sant Cugat del Vallès o El Ejido que són dels més rics), comarques senceres que encara depenen de l'agricultura, front a altres més heterogènies. És a dir, són tan grans les diferències territorials i socioeconòmiques, que es fa difícil a voltes pensar en l'AME com un espai amb trets homogenis més enllà d'algunes macrodades econòmiques i demogràfiques.

En una de les poques publicacions monogràfiques existents sobre l'Arc Mediterrani Espanyol, s'argumentava que de cara al futur hi hauria dos escenaris possibles. Un seria un escenari de creixent integració, tant de l'AME com de l'Arc Llatí on els espais del sud europeu s'anirien articulant com un eix alternatiu a nivell europeu basat en un entramat urbà reforçat i equilibrat (COPUT, 1993, p. 21). Per a tal fi es considerava primordial primer de tot consolidar el centre de l'eix, és a dir, des de Barcelona a Gènova, crear una millor articulació amb Múrcia i Andalusia i amb Milà per tal d'unir-se a la dorsal europea. Front a aquest escenari d'integració hi hauria un altre de "balcanització" de l'eix on per una banda unes poques grans metròpolis internacionals com Marsella, Roma o Barcelona quedarien integrades en fluxos internacionals externes amb altres regions urbanes com Madrid o Lió i per l'altra regions senceres romandrien o quedarien desconnectades, com Múrcia o Andalusia, amb un manteniment o augment de les fractures. 15 anys després d'aquella publicació, i si posem la lupa en el cas espanyol només, sembla que estem més a prop d'un escenari de balcanització que d'integració per la política feta per alguns governs autonòmics. Si pensem en el cas d'un recurs estratègic com l'aigua, es pot comprovar que les comunitats autònomes han assumit la "doctrina Sinatra" d'anar cada govern autonòmic a la seva, uns demanant transvasament, altres blindant rius, i tots sense a penes controlar l'augment de la demanda. Com al tema de l'aigua es podria parlar en polítiques d'ordenació del territori, transports (el cas dels ports i aeroports), promoció econòmica, immigració, habitatge, cultura i llengua per al cas de les comunitats catalanoparlants etc. Aquesta és la més greu amenaça i feblesa de l'Arc Mediterrani Espanyol: la descoordinació de polítiques.

Dins d'aquest escenari tampoc seria just dir que no hi ha hagut esforços vers la integració. Ha hagut una sèrie d'aportacions intel·lectuals i acords polítics als darrers anys que han contribuït a difondre i institucionalitzar la idea d'un Arc Mediterrani, tant a escala europea com espanyola. Un dels primers intents va ser l'establiment de la xarxa de ciutats C6 el 1990. Es tracta d'una xarxa de ciutats formada per València, Saragossa, Barcelona, Palma de Mallorca, Montpeller i Tolosa de Llenguadoc, per tal de reforçar la idea d'utilitzar les capitals regionals com a motors de la cooperació territorial al Mediterrani Occidental (DURÀ, A. I RIERA, P., 2005, p. 1). Va ser un intent d'establir mecanismes de cooperació entre les ciutats amb propostes concretes i anar més enllà de les discussions sobre si existia o no un arc mediterrani i sobre quins límits deuria tenir.

Un pas més va ser l'acord polític signat a València en 1994 per les cinc comunitats autònomes que conformen l'AME per tal de coordinar-se en les seves respectives polítiques d'ordenació del territori. Aquest acord va assolir la màxima legitimitat en ser ratificat pel Senat i Congrés dels Diputats. Amb aquest acord s'establí una comissió de coordinació per abordar problemes territorials comuns i millorar la cooperació interadministrativa i també diverses Comissions Tècniques Sectorials amb l'objectiu de tractar pormenoritzadament problemes urbans, ambientals, d'infraestructures i equipaments etc. així com intercanviar informació sobre aquests aspectes. Malauradament amb els canvis de govern autonòmic aquest acord va anar perdent força fins que va ser oblidat o abandonat.

L'inici del segle XXI viu una autèntica explosió de propostes i iniciatives de cooperació territorial més o menys àmplies per definir, reconèixer i potenciar un eix mediterrani occidental cohesionat. La necessitat de readaptar-se al nou panorama europeu de les ampliacions cap a l'est de 2004 i 2007 degueren ser uns factors impulsors determinants. Així en 2004 la Comissió Europea publica l'informe "*Europa 2000+. Cooperació per a l'ordenació del territori europeu*" on destaca l'arc llatí com una de les grans regions econòmiques europees, una regió que va des d'Andalusia fins al Lazio, a més de totes les illes. Aquell mateix any es crea a Barcelona l'IEMED o Institut Europeu de la Mediterrània amb seu a Barcelona amb l'objectiu de constituir-se com a espai de reflexió i d'estudi de les distintes cultures mediterrànies i constituir un actor i un grup de pressió aglutinadora de diverses institucions mediterrànies davant la Unió Europea. Dins d'aquest institut es crea l'Observatori de Polítiques Mediterrànies que té com a

objectiu *“esdevenir una eina per a la difusió de la informació i la reflexió en profunditat al servei d'un ampli públic constituït per professionals, universitaris, funcionaris, diplomàtics, actors econòmics, periodistes, estudiants i, en general, tots els qui treballin en l'àmbit de la política mediterrània”* (MEDOBS, 2007). Dins d'aquest institut o amb altres ajudes europees es constitueixen moltes altres institucions culturals, socials, de recerca o fins i tot fons econòmics propis de l'UE per a ajudar als països mediterranis de la ribera sud com els fons MEDA I i MEDA II. Així en aquests anys es crea el Fòrum Euromediterrani de les Cultures, la Plataforma Juvenil Euromediterrània o la Plataforma No-Governamental EUROMED entre d'altres. D'entre totes les estructures i acords sorgits mereix la pena destacar dos creats també en aquests anys. En primer lloc la xarxa Arc Llatí sorgida en 2002 a Montpeller i que agrupa a autoritats locals NUTS-III com per exemple diputacions provincials i autoritats departamentals del Mediterrani francès, espanyol i italià. Aquesta institució tracta de promoure un espai de cooperació entre autoritats locals, definir una estratègia comuna de desenvolupament sostenible i d'organització de l'espai mediterrani. Elabora documents i informes, entre els quals destaca un pla estratègic per a aquest arc amb l'horitzó de 2010 així com múltiples declaracions polítiques plenes de bones intencions. L'altra fita important és la formalització de l'Euroregió EURAM que agrupa teòricament Catalunya, País Valencià, Andorra, Migdia-Pirineus i Llenguadoc-Rosselló. Hui el País Valencià encara no ha volgut participar en aquesta xarxa. Va ser un projecte impulsat des de diverses institucions com la Generalitat de Catalunya, l'IEMED i l'Institut d'Economia i Empresa Ignasi Villalonga i a partir d'aportacions conceptuals com el ja esmentat document d'Europa 2000+ o l'obra J.V. Boira on es destaca la necessitat de coordinació política i econòmica entre les regions sòcies. Va ser la primera volta que s'institucionalitzava una Euroregió a aquesta zona reconeguda per la Unió Europea i va començar a funcionar a finals de 2004. Enlloc de crear una nova estructura politicoadministrativa, tracta d'impulsar la cooperació de polítiques en matèria d'infraestructures, educació i recerca, innovació tecnològica, cultura i patrimoni entre les distintes regions i comunitats autònomes que conformen l'euroregió, però una cooperació que també aglutine a administracions locals, empreses, tercer sector i universitats.

En definitiva es pot afirmar que no falten propostes per delimitar i impulsar un eix mediterrani sobretot a escala europea, fins i tot podríem dir que són sobreabundants. Hi

ha moltes iniciatives acabades de nàixer que han de vèncer importants obstacles com els canvis de govern en les institucions, les rigideses de molts actors institucional a l'hora de cooperar, així com el beneplàcit dels governs centrals de potenciar aquest eix o consolidar una cultura territorial, una identitat pròpia mediterrània que depasse les fronteres estatals o regionals de les ciutats que conformen l'eix. En tot cas es tracta d'obstacles molt complicats de superar en curt termini. Per això parlem de la realitat d'un mite al títol: hi ha moltes temptatives serioses d'institucionalitzar l'Arc Mediterrani, però encara són moltes les reticències i obstacles que cal superar.

Aquest espai emergent com hem afirmat, és el que hem triat per parlar de govern i planificació del territori. Per acabar, mostrem un mapa a tall de síntesi sobre l'estructura urbana de l'Arc Mediterrani Espanyol. En ell es representen les àrees urbanes segons la seva grandària demogràfica i segons si es tracta de metròpolis amb una capital visible o si més bé es tracta de regions urbanes bicèfales com és el cas d'Alacant – Elx o Reus – Tarragona. La major part de les principals àrees urbanes es troben en procés de metropolitanització o urbanització dispersa seguint uns eixos preferents que han estat representats, els quals segueixen grans vies de comunicació. Aquest aspecte serà analitzat amb detall als següents capítols.

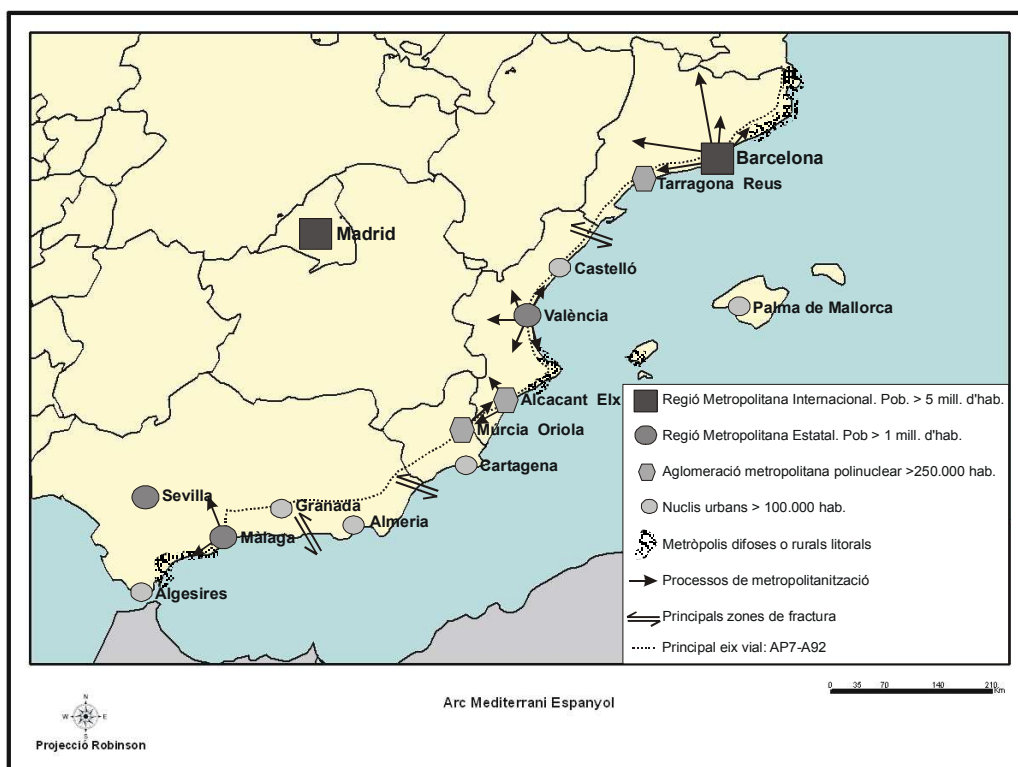

Figura 44: Xarxa i estructura urbana de l’Arc Mediterrani Espanyol. Font: Elaboració pròpia.

Un altre aspecte representat han estat les diverses fractures territorials a les quals hem fet referència anteriorment, espais on les densitats demogràfiques són molt baixes i les xarxes de ciutats mitjanes minses. Un element significatiu és que el principal eix de comunicació per carretera, l’autovia AP7, no passa al costat d’aquests espais, els quals en algunes zones concretes són autèntics deserts demogràfics en un territori fortament antropitzat. També hem representat una modalitat de xarxa urbana que és més específica d’àrees litorals de forta vocació residencial i turística. Es tracta de les “metròpolis difoses” o metròpolis rurals litorals, segons la terminologia de PEÑÍN (1984). Són xarxes de pobles costaners convertits en ciutats lineals que conformen petites regions urbanes difoses al llarg de la Costa Brava, Costa Blanca i Costa del Sol, que han patit una intensíssima activitat urbanística des de fa dècades, i encara més accentuada des de finals dels 90. En la major part dels casos es tracta de ciutats monofuncionals residencials d’urbanitzacions sense fi, que conformen àrees urbanes difoses completament congestionades en estiu. Per últim s’han representat altres grans regions urbanes com Sevilla o Madrid que si bé no pertanyen a aquest eix econòmic, exerceixen un gran poder d’atracció sobre molts dels nuclis que el conformen

2. EL GOVERN DEL TERRITORI A L'ARC MEDITERRANI

Ens endinsem a poc a poc en l'estudi del tema central de la tesi que són les dinàmiques i mecanismes de govern a l'Arc Mediterrani Espanyol. Quan parlem de cada cas d'estudi ens centrarem en instruments de planificació o experiències que comporten alguna novetat. No obstant això, abans de començar a navegar sobre territoris i instruments concrets es fa imprescindible dibuixar un marc legislatiu bàsic per a cadascuna de les comunitats autònomes on hem situat un cas d'estudi, car hi ha diferències importants que no podem deixar de banda.

2.1. El cas de Catalunya

2.1.1. Marc legislatiu

El cas català a dins de l'Arc Mediterrani és el d'una de les comunitats autònomes que tradicionalment ha anat més avançada en l'estudi i planificació del territori. Al cas català dedicarem posteriorment dos capítols a estudiar dos territoris contraposats, però cada dia més interrelacionats com som l'Àrea Metropolitana de Barcelona i el Pirineu català.

El cas d'estudi del Pirineu, i més concretament la Serra del Cadí al Prepirineu oriental de Catalunya, ha cridat el nostre interès per ser una de les àrees rurals mediterrànies on en aquests moments s'estan intentant aplicar una sèrie de mesures i projectes que podríem catalogar com a innovadors o que com a mínim van més enllà dels mecanismes, metodologies i objectius de la planificació normativa. L'anàlisi d'aquest cas l'utilitzarem com a exemple de planificació a espais rurals mediterranis en crisi, de manera que la dinàmica territorial en la qual ens centrarem serà la del declivi rural i despoblament. Per altra banda, resulta inevitable abordar un tema com el nostre aplicat a l'Arc Mediterrani Espanyol sense invocar el cas de la planificació de la Regió Metropolitana de Barcelona. Així que abans d'analitzar el cas de la Serra del Cadí, dedicarem unes línies a parlar d'estratègies innovadores a aquesta regió urbana, entre les quals destacarem l'evolució que ha sofert la planificació estratègica a aquest àmbit,

una eina amb una història de dues dècades, un llindar de temps suficient com per poder extraure algunes conclusions sobre el seu funcionament.

Val la pena abans de començar a analitzar casos pràctics fer una breu menció a alguns aspectes específics per al cas català, tant de la seva organització territorial com de la seva planificació territorial, per poder després comprendre i contextualitzar millor els desafiaments, forteses i febleses de la planificació territorial en aquesta comunitat autònoma. En aquesta breu introducció volem per una banda traçar quins són els grans pilars de la planificació territorial tradicional o normativa a Catalunya i l'organització territorial des de l'aprovació de l'Estatut de Catalunya i en segon lloc fer notar com aquests esquemes, sobretot en allò referit a l'organització territorial, podrien canviar si entra en vigor la llei orgànica que dividirà el territori català en set vegueries com a mesura estrella de les proposades pel famós informe Roca de l'any 2000, la qual cosa té també lògicament una certa repercussió sobre la planificació del territori.

Amb la Llei 23/1983, de 21 de novembre de Política Territorial, la Generalitat de Catalunya inaugurava la legislació territorial autonòmica a l'Espanya democràtica (PUJADAS, R. i FONT, J; 1998, p. 2000). No va ser fins quatre anys després, el 1987, que dues Comunitats Autònomes més van aprovar les seves lleis d'ordenació del territori (Astúries i les Illes Balears). Aquest és el fonament de la planificació normativa catalana, la Llei 23/1983, la qual posava les bases per a l'ordenació del territori a través de dos instruments, com ja se sap: el Pla Territorial General i els Plans Territorials Parcials que s'hi deriven. A banda tindriem els Plans Sectorials que guarden estreta relació amb la planificació territorial. En el cas català, el Pla Territorial General va ser aprovat per la Llei 1/1995, de 16 de març, i és el que hui roman vigent. Aquest pla conté una estructura piramidal clàssica dins de l'ordenació del territori (ib. p.232) amb les tres fases tradicionals d'informació i anàlisi territorial, diagnòsi de problemes i prognòsi on es defineixen les diferents mesures a aplicar. Fa una tipologia de comarques, segons el nivell de desenvolupament, de sistemes urbans segons la mobilitat laboral obligada (un criteri innovador) i de nuclis urbans segons la seva capacitat de creixement. A partir d'aquests criteris s'estableix una divisió territorial en sis diferents àrees funcionals coincidents amb les sis regions o vegueries que proposava l'Informe Roca (ROCA, M., 2000, p. 55-61), que més tard passarien a ser set amb la creació de l'Àrea Funcional de l'Alt Pirineu i Aran per desenvolupar *a posteriori* els Plans

Territorials Parcials, els quals hauran d'aplicar les mesures pertinents per tal d'acomplir la meta principal d'aquest Pla que és el reequilibri territorial de Catalunya. No obstant s'hagué d'esperar fins el 2001 fins que el primer pla territorial parcial, el de les Terres de l' Ebre, veié la llum i en 2006, deu anys després de l'aprovació del PTGC fou aprovat el segon, el de l'Alt Pirineu i Aran, quedant encara 5 plans més pendents. En el cas de la planificació sectorial, ací s'ha avançat un poc més, ja que s'ha aconseguit aprovar alguns plans de gran importància com el pla de carreteres o el pla d'energies renovables.

Específicament a més per a les àrees de muntanya, s'aprova el 1983 la Llei 2/1983 de 9 de març d'Alta Muntanya amb l'objectiu d'ordenar el territori de les àrees muntanyoses de Catalunya i lluitar contra el despoblament i el declivi rural. Sota aquesta llei es creen els Consells Comarcals de Muntanya que a finals dels anys 80 elaboraran i aprovaran els primers plans comarcals. Amb la figura del PTGC i la seva planificació derivada (Plans Territorials Parcials i Plans Sectorials) i la Llei de Muntanya quedarien establerts els grans pilars de la planificació territorial catalana.

Més enllà de les àrees de muntanya, la Generalitat de Catalunya ha fet als darrers anys un interessant esforç legislatiu per tal de posar un poc d'ordre en altres aspectes de l'ordenació del territori i l'urbanisme com és el cas de la reforma interior de les ciutats. Davant el creixent nombre de barris i districtes que presentaven problemes de manca d'equipaments, àrees verdes, tenien problemes d'integració o marginació o de deteriorament del patrimoni urbà, el 2004 es va aprovar la Llei 2/2004, de 4 de juny, de millora de barris, àrees urbanes i vil·les que requereixen una atenció especial, la qual regula i finança actuacions de millora i rehabilitació de barris. Un altre aspecte destacat ha sigut l'interès per la mobilitat com a dinàmica territorial de creixent importància, raó per la qual Catalunya va ser una de les primeres comunitats autònomes en aprovar una llei sobre aquest àmbit (Llei 9/2003, de 13 de juny, de la mobilitat) i posteriorment unes Directrius Nacionals de Mobilitat que marquen una sèrie de criteris per tal d'ordenar la mobilitat de manera sostenible a Catalunya.

2.1.2. Organització territorial

En relació a l'organització del territori, val la pena fer ací una succinta menció a un aspecte específic de Catalunya com són els Consells Comarcals. Als anys setanta es lamentava Solé i Sabarís de què << *la comarca és lamentablement una realitat que fins ara no ha encaixat dintre de la mentalitat de l'administració espanyola [...] i podria esdevenir una institució capaç de catalitzar les activitats humanes, socials i econòmiques i de donar un contingut geogràfic a l'administració* >> (SOLÉ I SABARÍS, L.; 1975, p. 469). Vam haver d'esperar fins els anys vuitanta perquè a l'empara de la Llei Reguladora del Règim Local, mitjançant l'article 42 s'autoritzés la creació de consells comarcals sempre i quan no més de 2/5 parts dels municipis a integrar hi estigueren en desacord i que la seva creació no suposés l'eliminació de la figura del municipi. D'aquesta manera a partir de 1987 es comencen a crear els consells comarcals en les 41 comarques catalanes recuperades de la comarcalització feta per Pau Vila durant la II República, incloent tres de nova creació. Cada comarca es compon d'un consell comarcal amb una seu física on hi ha un govern que representa als municipis de la mateixa. Malgrat que va haver un compromís de traspàs de competències i finançament als governs comarcals de matèries en ordenació del territori i urbanisme, sanitat, serveis socials, cultura, esport, ensenyament, consum etc., hui en dia gairebé 20 anys després de la seva creació, són molt poques les comarques que han assumit competències en aquestes matèries, quasi sempre per falta de pressupostos propis o per conflictes amb les conselleries o els municipis per motius polítics, no ha encaixat bé en les seves relacions sobretot amb municipis i diputacions. Malgrat que s'ha convertit en un esglaó més de l'estructura administrativa catalana, molts presidents de consells comarcals es queixen de l'escassa rellevància política i poder de decisió que tenen. Per això una de les grans propostes de l'Informe Roca va ser precisament reformar el paper de la comarca sense perjudici de l'autonomia del municipi. Tanmateix, cal apuntar que és en el Pirineu un dels àmbits on millor han funcionat aquestes entitats, ja que es van convertir en administracions clau que gestionen serveis bàsics com la recollida de residus, serveis socials, promoció turística... i participen amb altres nivells administratius en la prestació d'altres serveis com el d'ocupació, gabinets de promoció econòmica o el transport públic

Invocant de nou les paraules de Solé Sabarís, aquest expressava en el mateix assaig una de les preocupacions tradicionals de la geografia regional catalana: «Val a dir que el problema geogràfic més important i de major interès pràctic que avui està per resoldre a Catalunya és el d'aquestes regions de magnitud mitjana, més que el de les delimitacions comarcals.» (Íb. p. 470). Estava referint-se a la necessitat d'adoptar una nova ordenació territorial supracomarcal que vingués a substituir l'ordenació provincial que tenia uns límits no coincidents amb moltes comarques i que no respectava, segons la seva opinió la trajectòria històrica i cultural de Catalunya. 25 anys després a través de l'Informe de la Comissió Roca es presentava una proposta de reforma del mapa administratiu català en sis vegueries (després set afegint-hi la de l'Alt Pirineu i Aran) que vindrien a substituir les quatre províncies existents sense a penes variació des de 1833. Aquest és l'altre gran aspecte que val la pena citar ací, doncs suposa un canvi important en l'organització del territori català que té les seves repercussions sobre l'ordenació del territori de les zones de les quals parlarem més avant. Després d'un període de negociacions, per fi a l'any 2005 s'acordava amb el govern central aprovar aquesta nova ordenació, no exempta de problemes administratius, jurídics i sobretot territorials per qüestions d'identitats amb una proposta molt semblant a la que va fer Solé Sabarís cap als anys 70 (Íb. p. 473) tal i com mostra el mapa següent:

Escala: 1:2.857.000

Figura 45: Mapa de les vegueries de Catalunya. Font: [www.vegueries.org]

Aquestes vegueries vindrien a coincidir amb l'ordenació en territoris funcionals que fa el PTGC de l'any 1995. No obstant aquest procés roman inacabat ja que hi ha hui en

dia, moltes resistències a aquest canvi. Podem recordar ací les paraules de Pau Vila quan es referia a les comarques:

“El problema comarcal presenta caires ben diversos: hi ha casos en què els termenals se us esfumen; en d’altres, el nom se us esmuny, com l’argent viu, amunt i avall, a dreta o a esquerra; i en d’altres, encara, us trobeu amb inseguretats o dualitats de nomenclatura” (VILA, P.; 1963, p. 68).

D’entrada des de les mateixes diputacions provincials que es resisteixen a desaparèixer, seguint amb possibles problemes d’encaixament d’aquest nivell administratiu dins de la Constitució, la qual defèn la província com un òrgan de govern local per a tot l’Estat, seguint per organismes d’estadística com l’INE que prefereixen mantenir l’estadística provincial per no trencar la sèrie de dades o el problema de les circumscripcions electorals i acabant amb els problemes de finançament que tindran vegueries com la de l’Alt Pirineu i Aran, de només 60.000 habitants. Han aparegut a més alguns conflictes per l’establiment de les capitalitats en cada vegueria. A les terres de l’Ebre s’ho disputen Amposta i Tortosa, a les Comarques Centrals Manresa o Berga, a més de Solsona, Igualada i Vic i al Pirineu i Aran no tots volen la Seu d’Urgell com a capital d’aquest territori tan ample. Tampoc tots estan d’acord amb la delimitació de les vegueries. Comarques com la Val d’Aran o la Cerdanya es mostren en contra i reclamen un nou marc de relacions amb la Generalitat, altres comarques com el Ripollès i l’Osona reclamen una vegueria pròpia (Alt Ter) o el cas de les comarques del Penedès que també en reclamen una pròpia (Alt Penedès, Baix Penedès, Garraf i part de l’Anoia). Més enllà d’aquestes reclamacions, una de les grans preguntes que abordarem de passada és com s’organitzarà la gestió del territori per evitar duplicitats entre els Consells Comarcals, encara per consolidar, i aquestes noves administracions que tindran teòricament competències molt semblants. En el cas de l’àrea d’estudi del Pirineu, el territori quedaria partit entre les vegueries de les Comarques Centrals i la de l’Alt Pirineu – Aran, de forma que aparentment la gestió del territori se simplificaria i s’aproparia passant de les tres diputacions existents que comparteixen el territori de la Serra del Cadí amb capitals a Girona, Lleida i Barcelona a dues vegueries amb capital a la Seu d’Urgell i Manresa, seguint el principi de subsidiarietat. La gran pregunta és si les noves capitals de vegueria com aquestes, podran afrontar el govern d’un territori tan

ample, sent com són ciutats mitjanes, amb una menor dotació en serveis, equipaments i infraestructures en comparació amb les anteriors capitals provincials. Aquest aspecte s'abordarà al cas del Pirineu.

2.2. El cas del País Valencià

El marc legislatiu en matèria d'ordenació del territori així com d'altres qüestions d'importància per al govern del territori no són tan complexes com a Catalunya. Des del punt de vista de l'organització territorial, ací com a Catalunya hi ha també un mapa comarcal perfectament delimitat, però sense cap competència o poder. Les competències d'ordenació el territori les exerceix quasi en exclusivitat la Conselleria de Medi Ambient, Aigua i Urbanisme junt amb els municipis, mentre que les diputacions provincials així com el govern central exerceixen també una pressió important a partir de les seves polítiques sectorials. Per tant estem davant una organització territorial que no difereix en molt respecte a la majoria de comunitats autònomes.

On sí es nota una forta embranzida és en l'esforç del legislador als últims anys per renovar tota la bateria legal en matèria d'ordenació del territori, amb una reforma d'Estatut d'Autonomia inclosa. S'han aprovat algunes lleis noves davant les crítiques creixents provinents fins i tot de la UE respecte al desgovern sobretot en matèria urbanística en aquesta Comunitat Autònoma que aporten alguna novetat que comentarem molt succintament. De totes maneres el cas d'estudi que invoquem dins del País Valencià és el de la Regió Metropolitana de València, que al contrari del cas del Ruhr o de Barcelona, no està a penes legislat o contemplat en cap llei o pla d'ordenació del territori a banda de la Llei 2/2001 d'11 de març de creació d'àrees metropolitanes a través d'entitats sectorials. Si cap instrument legal actual recull la Regió Metropolitana de València com a àmbit de planificació, l'interès pel marc legislatiu és menor, si bé no deixarem de fer una succinta repassada.

L'entramat legislatiu valencià actual parteix de la base de la Llei 4/2005 de 30 de juny, de la Generalitat Valenciana, d'Ordenació del Territori i Protecció del Paisatge. No cal descriure ací l'instrument sinó apuntar simplement que incorpora tota una sèrie de propostes generals front als grans desafiaments per al govern del territori al País Valencià com la destrucció del medi ambient, la degradació del paisatge, la urbanització

desaforada i amb morfologies difoses, la mobilitat urbana, el despoblament rural, els problemes d'harmonització de polítiques territorials i sectorials, l'agilitació dels plans, la manca d'informació territorial de tot tipus... Així mateix incorpora una sèrie d'instruments i conceptes provinents de legislacions superiors com el'ETE, les avaluacions ambientals estratègiques, la Directiva 2000/60/CE Marc d'Aigües, el Conveni Europeu de Paisatge entre d'altres.

A partir d'aquesta llei es despleguen diferents Plans d'Acció Territorial i Sectorial, alguns dels quals ja eren vigents abans. De nou ací els plans sectorials són els que més s'han consolidat (Pla d'Acció Territorial de Risc d'Inundació, P.A.T. de corredors d'infraestructures, plans de residus, de sanejament etc). Existeixen plans territorials per a les àrees metropolitanes de Castelló i Alacant però malauradament es troben encara en una fase molt incipient, i concretament el PATECAS de Castelló porta més de 11 anys en període d'al·legacions. L'única novetat en quant a planificació parcial la constitueix el Pla d'Acció Territorial del Litoral que tracta de recollir les novetats legislatives i conceptuals en la matèria com la *Integrated Coastal Zone Management* de la qual parlarem al capítol de Barcelona i planificar aquest àmbit saturat des d'una perspectiva integrada. De tots aquests instruments en aquest treball es farà una petita anàlisi com a instrument innovador del Pla d'Acció Territorial de l'Horta de València que no obstant roman encara hui sense aprovar-se.

La llei conté elements prou innovadors però fins el moment no han estat implantats o generalitzats. Un d'ells és el concepte de llindars de sostenibilitat, és a dir, llindars de consum d'aigua, energia i sòl que es fixaran per a tota la Comunitat Valenciana o que es detallarà en cada pla d'acció territorial. Els municipis han d'adaptar el seu planejament als plans d'acció territorial que s'aproven així com a aquests llindars de sostenibilitat que també inclouen les emissions contaminants. En cas de dépassar aquests llindars el municipi haurà de justificar-ho i pagar unes "quotes de sostenibilitat" com les quotes del protocol de Kyoto per actuacions en sòl no urbanitzable, per implantació d'infraestructures o per la gestió urbanística a un fons d'equitat territorial per finançar actuacions per a la sostenibilitat i la qualitat de vida tant al propi municipi com a altres. Mitjançant aquest sistema, més que prohibir les emissions o una urbanització excessiva, simplement es desincentiva seguint el principi de "qui contamina, paga". Això té el problema de què no evita de manera radical la possibilitat de creixements desorbitats i té

l'avantatge que tenen les polítiques de desincentiu vers a les de prohibicions al dret urbanístic: moltes voltes la prohibició no funciona correctament perquè ens trobem amb situacions d'il·legalitats generalitzades com passa amb el cas dels xalets en sòl no urbanitzable.

A banda la llei deia clara la seva prevalença sobre la planificació urbanística municipal i insisteix molt en aplicar els principis de coordinació i cooperació interinstitucional. En aquesta llei s'afirma clarament que els plans d'ordenació urbana han de seguir obligatòriament els instruments d'ordenació del territori o fins i tot modificar el seu contingut (GONZÁLEZ-VARAS, S. I DE LA FUENTE, I., 2006, p. 20). Es tracta d'una llei per tant de continguts generalistes però que ja aporta molts condicionants concrets a l'activitat urbanística com per exemple l'obligació de mantenir una ràtio mínima de 10m² de zona verda per habitant o la prohibició de requalificar àrees afectades per incendis forestals, o de construir a la cresta d'una muntanya o els ja esmentats llindars de sostenibilitat. Aquesta doctrina és emprada de nou a la Llei Urbanística de 2005, en la qual es permet que la planificació parcial o diferida, amb autorització del govern autonòmic, pugui modificar aspectes del pla d'ordenació urbana vigent. Un altre aspecte destacable és la inclusió d'estudis i catàlegs de paisatge per tal de protegir-los i evitar la seva degradació quan un instrument urbanístic tinga previst un creixement urbà. En aquesta llei, per tant, una realitat subjectiva com el paisatge abandona els discursos teòrics i s'integra completament en la gestió territorial (GONZÁLEZ-VARAS, S. I DE LA FUENTE, I., 2006, p. 29). Fins i tot proposa crear un Institut d'Estudis Territorials i del Paisatge per a fer aquestes recerques que de nou malauradament encara no ha vist la llum.

Aquesta llei es complementa amb la Llei 16/2005 de 30 de desembre Urbanística Valenciana que ve a substituir a la polèmica LRAU de 1994, la qual tracta de redefinir les relacions entre administració, propietaris del sòl i agents urbanitzadors i posar un poc d'ordre en l'activitat urbanística al País Valencià que ha sigut als darrers anys portada i objecte de denúncia a molts periòdics, així com definir concretament els drets i deures de cada actor en aquest gran negoci per aturar les innumerables denúncies de corrupció a desenes de municipis valencians. Per a alguns autors i polítics, aquesta llei elimina les malinterpretacions que van sorgir amb l'aplicació de la LRAU mentre que per a altres suposarà la continuïtat del model urbanístic depredador del territori amb

greus impactes ambientals i problemes per a la governabilitat de molts municipis. Quan parlem del cas de València no parlarem expressament d'aquesta llei, però amb l'anàlisi de les dinàmiques territorials podrem observar si aquesta llei està servint o no per posar un poc d'ordre en aquest àmbit metropolità.

La tercera base que conforma l'entramat legislatiu valencià en matèria urbanística i d'ordenació del territori és el Decret 67/2006, de 19 de maig, del Consell, pel qual s'aprova el Reglament de Gestió i Ordenació Territorial. Aquest text legal està dividit en dos llibres i bàsicament detalla com tot reglament les disposicions presentades a les dues lleis anteriorment citades. En ell es detalla un poc més el concepte de quota i llinar de sostenibilitat que malgrat que encara queda per definir concretament, fixa a efectes del citat reglament per al cas del llinar màxim de consum de sòl en un 20% per decenni. És a dir, entre 2000 i 2010 es deixaria créixer a un municipi en qüestió un màxim d'un 20% de superfície respecte a la superfície urbanitzada en 2000. Sembla certament un llinar poc restrictiu segons la nostra opinió. En tot cas queda encara per definir més aquests llinars i també fixar més el que s'entén per sòl urbanitzat per evitar càlculs erronis.

2.3. La Regió de Múrcia

L'evolució del marc legislatiu en matèria de política territorial no ha estat tan lent ni complex a Múrcia com a altres comunitats autònomes. Es tracta en aquest cas d'una comunitat autònoma uniprovincial, on per tant l'entramat polític-administratiu és més senzill ja que no hi ha diputació provincial i en aquest cas tampoc hi ha una escala supralocal o comarcal institucionalitzada. Durant la dècada dels vuitanta hi ha un predomini absolut dels plans i legislacions sectorials per part de cada conselleria de la Regió, a banda de tot un procés de transferències de competències territorials, urbanístiques i sobre el litoral.

No obstant això, ben prompte va començar el govern regional a aprovar legislacions pròpies. Així per exemple de 1986 data la primera llei d'urbanisme regional amb la Llei 5/1986 de 23 de maig, reguladora de la distribució de competències en matèria

urbanística però també es va posar en marxa algun instrument interessant i innovador com la Llei 3/1987, de 23 d'abril de protecció i harmonització d'usos del Mar Menor. Aquesta llei tractava d'harmonitzar la protecció del medi ambient litoral a aquesta zona de tanta pressió antròpica amb els interessos econòmics, sobretot turístics i agricultura intensiva. Proposava instruments de gran interès com les Directrius d'Ordenació Territorial, el Pla de Sanejament del Mar Menor, el Pla d'Harmonització d'Usos del Mar Menor i el Pla de Protecció i Ordenació d'Usos del Mar Menor. Malauradament va resultar desvirtuada per la feroç resistència d'ajuntaments i grups de l'oposició que veien en aquesta llei una interferència en la seua funció de planejament i finalment no va aconseguir frenar la depredació de gran part d'aquest litoral. Ni tan sols els instruments que acabem de citar arribaren a ser aprovats definitivament, malgrat tenir estudis i propostes molt consolidades (C.E.S.R.M., 2006, p.23). Instruments com aquests tornarien a aparèixer en la legislació murciana però amb un desfasament de temps d'una dècada.

Amb la Llei 4/1992, de 30 de juny d'Ordenació i Protecció del Territori es dota aquesta comunitat autònoma d'un marc bàsic per a la planificació territorial de tota la Regió de Múrcia, una llei que "senta les bases en la forma de procedir de l'administració respecte a l'ordenació del territori" (LOPTRM, 1992). D'aquesta llei sorgeixen una sèrie d'instruments de planificació territorial i sectorial que són necessaris per cobrir el buit normatiu que hi havia en quant a planificació territorial i ambiental dels espais rurals i en general a gran part del territori. Fins aquells moments pràcticament les úniques polítiques territorials que hi havia a gran part del territori murcià eren de matèria urbanística en els pocs municipis que comptaven amb figures de planejament. Una aportació interessant d'aquest instrument és el desig de coordinar competències del govern central amb les del govern autonòmic per tal d'evitar superposicions (PÉREZ MORALES, A. 2006, p. 27).

Es van preveure a la llei tres tipus de Directrius d'Ordenació del Territori: les d'àmbit regional, les d'àmbit subregional o comarcal i en tercer lloc les sectorials. De totes aquestes hui en dia només hi ha vigents un instrument subregional i un altre sectorial. Les Directrius i Pla d'Acció Territorial del Sòl Industrial de la Regió de Múrcia proposen un model territorial de sòl industrial a tota la Regió, la qual queda dividida en set àmbits funcionals amb una sèrie d'estratègies i inversions necessàries en

infraestructures. L'altre instrument vigent i prou innovador en quant a objectius i àmbit d'actuació van ser les Directrius i Pla d'Ordenació del Territori del Litoral de la Regió de Múrcia aprovades en 2004, ja que es va tractar d'un dels primers intents a l'Estat Espanyol de formular un instrument de planificació integrada i detallat d'un litoral que estava patint moltes agressions ambientals i una enorme competència d'usos entre els agrícoles, miners i urbanístics. En la memòria es fa una diagnosi territorial on es dibuixa el sistema d'àrees d'interès natural protegides, el sistema de ciutats, els riscos naturals i tecnològics, incorpora un estudi paisatgístic i al capítol de normativa proposa una sèrie d'actuacions estructurants i estratègiques per al litoral, dins de les quals podem trobar Actuacions d'Interès Regional.

A banda d'aquests tres tipus de directrius, la llei es mostra especialment fecunda en instruments, ja que afegeix altres com els Programes d'Actuació Territorial que tenen com a objectiu recollir de forma sistemàtica les actuacions amb incidència territorial que desenvoluparan els organismes i entitats públiques (PUJADAS, R. I FONT, J., 1998, p. 207) i per altra banda una altra figura, aquesta sí emprada i que tractarem directament en aquest treball que és el de les Actuacions d'Interès Regional. Aquesta figura poc comuna en el panorama legislatiu espanyol consisteix en una actuació directa en el territori, amb una funció exemplaritzant i de caràcter excepcional declarada pel Govern autonòmic que té efectes beneficiosos sobre la qualitat de vida, l'economia, la protecció del medi ambient o la millora dels serveis públics i que compleix els objectius generals d'ordenació del territori. Es tracta d'un instrument regulat a partir de la Llei 1/2001 de 24 d'abril del Sòl de la Regió de Múrcia i que per tant combina urbanisme amb ordenació territorial d'un àmbit escollit. Els exemples més destacats són la A.I.R. de l'aeroport de Corvera a Múrcia i la A.I.R. d'interès turístic de Cabo Cope que detallarem en un capítol posterior. Les propostes d'A.I.R. són inicialment formulades a alguna de les Directrius abans exposades, així per exemple, en el cas del Cabo Cope, es tracta d'una A.I.R. inicialment formulada a les Directrius de Protecció i Ordenació del Territori del Litoral. Posteriorment és un consorci entre les administracions locals interessades i l'autonòmica on també poden entrar empreses privades qui s'encarrega de l'execució de totes les mesures previstes. També cal destacar com un altre instrument interessant l'Avaluació d'Impacte Territorial, un instrument que s'encarrega d'analitzar els costos socials i econòmics derivats directa o indirectament d'un pla d'ordenació territorial. No obstant això, aquesta figura és desplegada a partir de la Llei del Sòl

Regional de 2001 com un document tècnic complementari que deurà acompanyar als instruments d'ordenació i planejament que la llei planteja i que junt amb l'Avaluació d'Impacte Ambiental, es valorarà de manera objectiva la incidència del pla sobre la població i el medi ambient, economia etc. (C.E.S., 2006, p. 46).

També legisla aquesta llei en matèria ambiental perquè estableix una xarxa de 19 espais protegits que deuran desenvolupar un P.O.R.N. per a la seua gestió. No obstant això, el 1994 hi va haver una forta polèmica a causa de la publicació dels P.O.R.N.s especialment el de Lomo de Bas – Calnegre on s'ubicarà posteriorment l'A.I.R. de Cabo Cope per les manifestacions de rebuig cap a aquest P.O.R.N. per part d'agricultors de la zona, la qual cosa va frenar l'aprovació d'aquest pla.

Un següent pas i punt d'inflexió en la trajectòria del marc legislatiu en ordenació del territori a Múrcia el marca la Llei 1/2001 del Sòl de la Regió de Múrcia perquè abasta per primera volta conjuntament els títols competencials de l'urbanisme i l'ordenació del territori. Sota l'empara d'aquesta llei s'aproven les Directrius del Litoral, i com acabem de ressenyar, les A.I.R. i en posteriors decrets que desenvolupen la llei es crea la Comissió de Coordinació de Política Territorial per assegurar la cooperació i col·laboració interadministrativa en matèria d'ordenació del territori i urbanisme, tot i participant en l'elaboració dels plans d'ordenació del territori i el Consell Social de Política Territorial de la Regió de Múrcia com a òrgan participatiu i consultiu per tal d'aconseguir la concertació social en matèria d'ordenació del territori i costes. Un aspecte sorprenent en aquest nou i encara vigent instrument és que la protecció ambiental a penes són contemplats, la qual cosa ajuda poc a establir un model territorial a partir del qual introduir mesures correctores.

En tota aquesta bateria de legislacions i plans que tracten d'ordenar el territori hi ha encara hui una sèrie d'assumptes no recollits que palesa la necessitat de perfeccionar i millorar aquest ventall d'instruments per tal que puguen complir els seus objectius de desenvolupament socioeconòmic regional harmònic i sostenible. Un d'aquests assumptes és una adequada acomodació de les disposicions dels instruments regionals amb les competències del govern central, en especial en allò referit a costes i aigua. Un altre tema important és l'absència de reflexions o d'una postura definida vers el fenomen dels nous complexos residencials autònoms o "resorts" que s'estan

multiplicant per tota la Regió i que seran estudiats en el capítol d'Almeria i Múrcia. Un altre aspecte per millorar és la situació actual real de la planificació territorial perquè hem citat molts documents, però realment no s'ha seguit el procés normal de posada en marxa de plans, ja que hui en dia només hi ha vigents unes directrius territorials subregionals (les del litoral) i unes sectorials (les del sòl industrial). Això vol dir que fora de l'àmbit de les Directrius i Pla d'Ordenació Territorial del Litoral no operen instruments d'ordenació territorial (C.E.S.R.M., 2006, p. 98). Queda encara la gran tasca pendent d'aprovar unes Directrius Regionals, que si bé estan formulades a les lleis, encara no estan elaborades. Aquesta situació és més greu encara, perquè molts dels plans generals municipals no es troben adaptats a la nova Llei del Sòl del 2001, i per tant funcionen a partir de reformes de plans generals vells i sense cap perspectiva que contemple les noves dinàmiques territorials que afecten hui al territori murcià. D'aquesta manera, la figura que de facto s'empra per al planejament urbà i ordenació del territori són els convenis urbanístics que modifiquen puntualment els plans generals, però moltes voltes es tracta de grans actuacions urbanístiques amb una gran repercussió sobre la població, infraestructures, mobilitat etc, i amb impactes ambientals que requeririen com a mínim d'una modificació del pla general i l'adopció de plans sectorials i territorials supramunicipals. Un altre tema pendent és la gestió d'espais naturals. Al litoral, l'únic àmbit que disposa d'unes directrius d'ordenació del territori, cap Z.E.P.A. o L.I.C. disposa d'instruments de conservació, set espais i paisatges naturals tampoc tenen P.O.R.N. o alguna figura de protecció.

Per tant podem observar que encara queda un llarg camí per recórrer a la Regió de Múrcia en quant a la implantació efectiva d'instruments d'ordenació del territori a nivell regional i subregional, i que per la gestió o govern del territori en el dia a dia es fa des del planejament urbanístic o bé a partir de plans sectorials depenents de cada conselleria.

2.4. Andalusia

El cas d'Andalusia i Múrcia és el de dues comunitats autònomes que comencen a exercir les seues competències d'ordenació del territori poc després de dotar-se d'un estatut d'autonomia, però no comencen a crear instruments propis fins començaments de la dècada dels 90. Hi ha hagut per tant una destacable lentitud en el procés legislatiu

sobretot en el cas d'Andalusia, per dotar a aquesta comunitat autònoma d'un marc bàsic d'actuació en polítiques territorials. Per aquesta raó, abans de què començara a tenir una legislació pròpia en matèria de política territorial, va començar a exercir les seues competències a partir d'unes Directrius d'Ordenació Territorial amb la fórmula legal del Pla Director Territorial de la Llei del Sòl estatal, però no s'arribaren a aprovar (PUJADAS, R. i FONT, J., 1998, p. 203). Les Bases per a l'Ordenació del Territori a Andalusia aprovades en 1990 van constituir la primera aproximació general i rigorosa a l'ordenació del territori de la regió (BENABENT, M. 2006, p.276). També a escala subregional va haver alguna aportació com les Bases per a la Coordinació del Planejament Urbanístic en la Badia de Cadis de 1982, un intent de coordinació urbanística en el planejament a aquesta àrea metropolitana o les Directirus de l'Àrea Metropolitana de Sevilla. Aquests van ser els referents bàsics per a la planificació territorial a Andalusia durant tota la dècada dels 80. A banda d'això també es van aprovar unes directrius d'ordenació del litoral per tal d'intervenir en l'espai litoral que estava patint una gran pressió urbanística i en quant a la protecció d'espais naturals es van emprar, provinents de la legislació estatal, els Plans Especials d'Ordenació del Medi Físic de 1976, l'instrument amb el qual es va començar a gestionar l'espai natural del cap de Gata. Com eren vinculants per a la planificació urbanística i d'aplicació immediata van ser segurament els instruments més destacables de tota l'acció desenvolupada durant la primera dècada d'autogovern.

No obstant això, amb l'assumpció d'altres competències recollides a l'estatut d'autonomia, amb tots els processos de canvi socioeconòmic que va patir Andalusia en aquesta dècada amb l'entrada a la U.E., el creixement explosiu d'algunes ciutats com Sevilla i litorals com la Costa del Sol i la profunda crisi rural i industrial que patia gran part del seu territori, a banda dels nous discursos de la sostenibilitat que van començar a arribar a partir dels 90, es va fer palès que Andalusia necessitava un conjunt de legislacions i plans per ordenar el seu territori i potenciar el seu desenvolupament econòmic. S'exigien nous objectius i noves propostes que donaran resposta als nous reptes i demandes que es plantejava la societat andalusa per al seu futur (ACOSTA BONO, G., 2002, p. 376). El sistema adoptat va ser molt semblant al de Catalunya. Es va plantejar un esquema clàssic en cascada amb un sistema jeràrquic de figures. Primer una llei d'ordenació del territori com a marc de referència, la qual va ser qualificada com una "llei d'instruments" (VEGA, G., 2001), en segon lloc un pla d'ordenació del

territori per concretar i desenvolpar aquesta llei, tot i establint els elements bàsics per a l'organització i estructura del territori andalús i per últim com a instruments d'acció a escales supralocals es va formular com a instrument els plans d'ordenació del territori d'àmbit subregional com a marc de referència i coordinació de polítiques territorials i sectorials i activitats particulars que afecten directament el seu territori. A banda d'aquestes tres figures també hi ha la figura dels Plans amb Incidència en Ordenació del territori que es formulen en la mateixa llei. Bàsicament es tracta de plans sectorials amb una destacada incidència territorial (plans de carreteres, de transport etc.) i per tant han de ser coherents amb el P.O.T.A. i els plans subregionals.

No obstant aquest ordre lògic d'aplicació d'instruments no es va seguir ja que primer es va aprovar el 1994 la Llei 1/1994 d'11 de gener d'Ordenació del Territori, i posteriorment, abans de l'aprovació del P.O.T.A. o Pla d'Ordenació del Territori d'Andalusia, es van començar a redactar i aprovar plans d'ordenació del territori d'àmbit subregional. La causa va estar en la pressió de molts agents socials, econòmics i polítics a moltes àrees litorals i urbanes metropolitanes que reclamaven la posada en marxa d'un instrument normatiu que proposara un model organitzatiu i funcional per al territori andalús, després de quasi dues dècades d'autogovern. Així per exemple en 1996 ja es va formular el Pla d'Ordenació del Territori d'Àmbit Subregional del Poniente Almeriense

El P.O.T.A. es va retardar fins 2006, més d'una dècada després de l'aprovació de la llei bàsica. Per tal que tota l'acció de govern autonòmica així com els propis plans subregionals tingueren un marc més detallat que la pròpia llei de 1994, i com a pas previ a l'aprovació del P.O.T.A., en 1999 es van aprovar un document de bases i estratègies que serviria de base per desenvolupar el propi pla. El P.O.T.A. conté bàsicament una primera part de diagnosi de problemes i oportunitats territorials, una segona on es dibuixa el model territorial desitjat amb un esquema d'articulació territorial integrat per una xarxa d'eixos de comunicació que connecta el sistema de ciutats, una sèrie de criteris territorials bàsics per a la localització d'infraestructures, àrees de planificació ambiental, econòmica i sectorial, i per altra banda incorpora un capítol de zonificació en unitats territorials amb les determinacions que han de contenir els plans subregionals així com previsions per al seu desenvolupament, estimacions econòmiques de les accions compreses al pla i mecanismes de seguiment del mateix. A la següent figura

podem observar el mapa d'unitats territorials en les quals es divideix Andalusia, cadascuna de les quals deuria donar lloc a un pla subregional per a l'ordenació pormenoritzada del seu espai. Una de les virtuts de tot el procés legislatiu que comença amb la Llei d'Ordenació del Territori és que s'estableix una clara distinció entre articles que són considerats com a normes, com a directrius i com a recomanacions. Les normes són disposicions plenament vinculants per a les administracions. Per altra banda les directrius són determinacions vinculants en quant als objectius i resultats que han d'assolir-se, però es deixa la concreció dels mitjans per tal d'aconseguir els objectius als diferents òrgans competents i per últim les recomanacions són determinacions de caràcter indicatiu que requereixen de justificació en cas de què no s'observen (P.O.T.A., art. 2.2.). Al contrari que en altres legislacions, ací s'estableix des del principi què és d'obligatori compliment des de l'aprovació del decret i què no. El problema ve quan en el propi P.O.T.A. estableix que l'alteració de les determinacions del pla comportarà la necessària revisió del mateix. Si s'incompleix alguna de les determinacions contingudes, es deurà procedir a la revisió del pla, però no diu quin és el requisit per procedir, és a dir, si per incomplir una directiva ja es deuria revisar el pla o no, un aspecte que pot dificultar la gestió dels plans subregionals.

Els Plans Subregionals d'Ordenació del Territori, el segon nivell de planificació establert per la llei, estableixen els elements bàsics per a l'estructura i organització del territori en el seu àmbit i constitueixen el marc de referència per a la coordinació de polítiques, plans i projectes de les administracions públiques (BENABENT, M. 2006, p. 300). Es tracta de plans vinculants per als plans sectorials i la planificació urbanística i per a particulars, la qual cosa els dota d'una gran potència normativa

Aquesta figura de plans subregionals va ser pionera a Espanya i com a tal, de difícil aplicació en molts casos. En el cas d'Andalusia, l'òrgan encarregat d'impulsar l'aplicació del pla subregional només pot ser una entitat expressament per a aquesta finalitat per la Conselleria d'Obres Públiques, ja que no hi ha cap entitat territorial supramunicipal amb competències territorials a Andalusia, ni comarques ni àrees metropolitanes, al contrari que en el cas de Catalunya. Això comporta un greu conflicte per a la gestió dels plans, ja que aquests òrgans poden incidir en el compliment de les determinacions dels plans, però no poden decidir directament en l'execució de moltes de les mesures que corresponen a altres conselleries (BENABENT, M., 2006, p. 304).

Només amb l'aplicació de diversos mecanismes de coordinació interadministrativa com per exemple convenis o consorcis seria possible complir gran part de les determinacions. Un altre problema que planteja l'aplicació d'aquests plans subregionals és de nou el conflicte que sorgeix entre ordenació del territori com a competència autonòmica i planejament urbà com a competència local. Si el pla decideix zonificar la totalitat o part del seu àmbit funcional fins i tot atorgant-li un ús del sòl sense deixar un marge de llibertat al municipi, això pot crear conflictes amb aquest. Per l'altre costat, si només estableix alguns criteris molt generals d'actuació per al planejament urbanístic sense establir encara que siga algunes indicacions i limitacions per als usos del sòl, i aquest planejament es mostra incongruent amb el pla d'ordenació del territori, els objectius i utilitat del mateix quedarien prou qüestionats. Per evitar aquestes situacions un dels aspectes més interessants d'aquests plans és el de zonificar establint normes dures en aquelles zones on existeixen conflictes entre usos del sòl (BENABENT, M. 2006, p. 211).

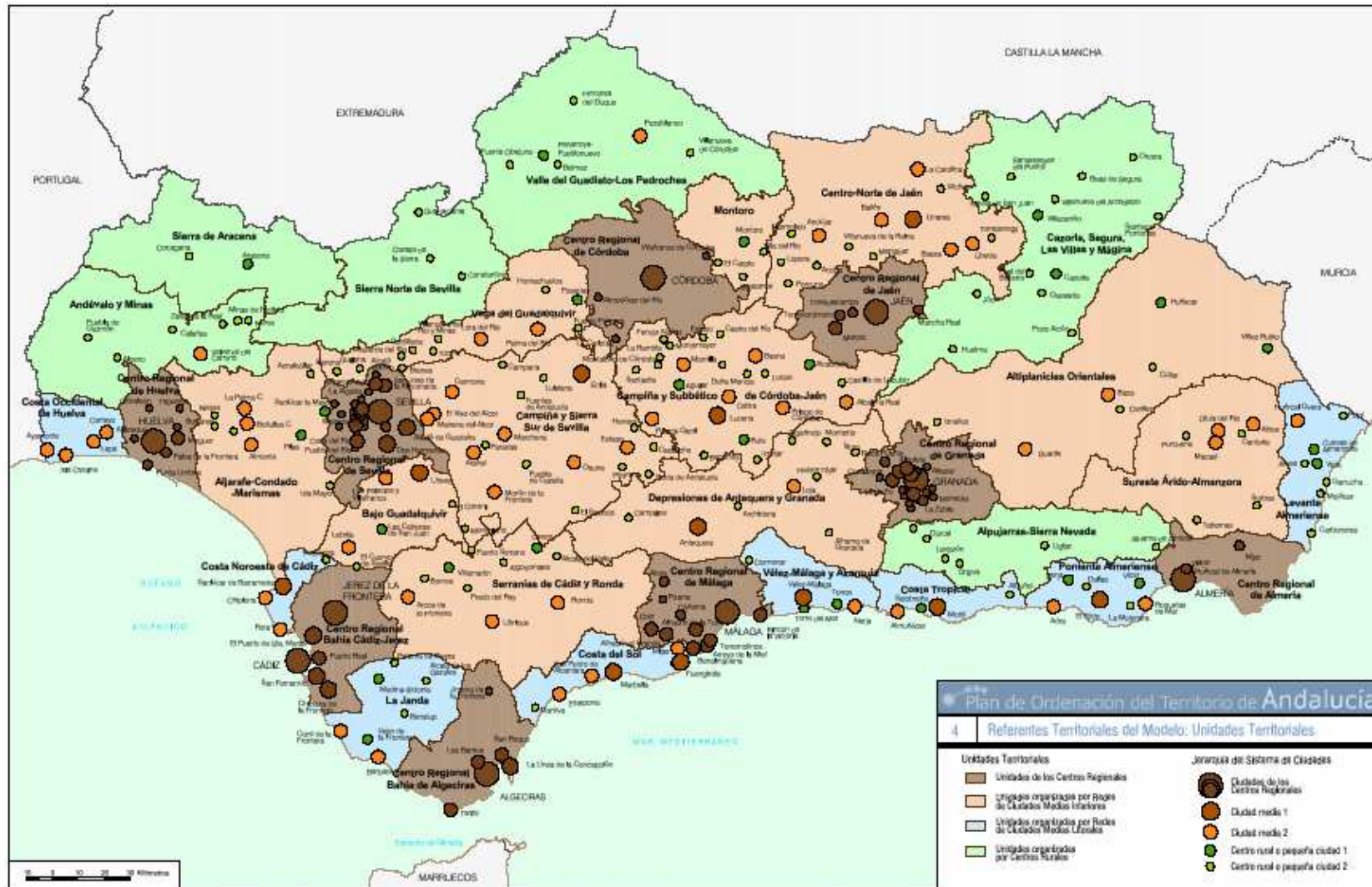

Figura 46: Unitats territorials del P.O.T.A. Font: Conselleria d'Obres Públiques i Transports de la Junta d'Andalusia.

Un aspecte ja ressenyat en la llarga trajectòria que duu Andalusia en l'aprovació i execució d'instruments de planificació territorial és la lentitud que hi ha hagut en tot el procés. Aquesta lentitud es troba relacionada amb els formidables obstacles polítics que han anat ralentitzant qualsevol iniciativa d'ordenació territorial. El consens torna a ser una de les metodologies més emprades i de nou que més problemes ha donat. Una de les solucions adoptades per tal de desbloquejar alguns plans subregionals en formulació ha sigut un "repartiment" competencial de l'espai regional en el qual les unitats territorials amb parcs naturals i àrees de muntanya són ordenades per la Conselleria de Medi Ambient i la resta per la Conselleria d'Obres Públiques (FERIA, J.M, RUBIO, M. I SANTIAGO, J, 2005, p.113). Aquests mateixos autors defenen la incapacitat dels agents institucionals, no ja entre diferents administracions sinó entre diferents conselleries de la pròpia Junta, per posar-se d'acord i consensuar els plans subregionals com a causa principal d'aquesta lentitud (Íb., p.114). La posada en marxa de fórmules de cooperació i concertació interadministrativa continua sent hui en dia l'assignatura pendent per a acabar d'assentar a Andalusia i a tota Espanya l'ordenació del territori com a funció pública pròpia de les Comunitats Autònomes i no com una juxtaposició de plans generals d'urbanització.

Amb aquesta breu menció a l'entramat legislatiu andalús en matèria d'ordenació territorial donem per finalitzada aquesta introducció als governs dels territoris de les Comunitats Autònomes que conformen l'Arc Mediterrani Espanyol així com a la succinta definició i caracterització que hem dibuixat d'aquest eix de desenvolupament de creixent importància a Europa. Al llarg d'aquest capítol hem apuntat algunes notes sobre la trajectòria de l'ordenació del territori com a disciplina científica, com a tècnica administrativa i com a activitat política a l'àmbit de l'AME, per tal de tindre una visió molt general.

A partir d'aquest punt passàrem a analitzar casos concrets d'estudi dins l'Arc Mediterrani Espanyol tot i començant pel nord amb Catalunya, a la qual dediquem com hem dit dos capítols: un a analitzar dinàmiques i instruments de govern del territori a la Regió Metropolitana de Barcelona i un altre a un àmbit de muntanya com és el cas de la Serra del Cadí. Avancem per tant un esglaió més en aquesta recerca i ens centrem ja en analitzar detalladament la nostra àrea d'estudi.

**V GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL INNOVADORA A
ESPAIS METROPOLITANS CONSOLIDATS: LA REGIÓ
METROPOLITANA DE BARCELONA**

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Marc geogràfic

L'àmbit d'estudi d'aquest cas d'anàlisi coincideix amb una unitat territorial i de planificació definida: la Regió Metropolitana de Barcelona que comprèn set comarques i 164 municipis de la província de Barcelona. Es troba en l'únic pas natural des d'Europa cap a la península: el litoral mediterrani, a banda del corredor atlàntic per Irun-Hendaia. El territori de la RMB ocupa 201805 ha, cinc voltes més que l'àrea del Cadí (la següent àrea d'estudi que analitzarem) però amb 2100 voltes més la seva població, uns 4'5 milions d'habitants. La vall del Llobregat amb el seu delta, que correspon a grans trets amb la comarca del Baix Llobregat, delimita pel sud les dues serralades paral·leles que recorren l'àrea de la RMB separades per una depressió central.

Dins la Regió Metropolitana de Barcelona es troba l'Àrea Metropolitana de Barcelona, que és el territori central de la regió i àmbit de planificació de l'últim pla estratègic de Barcelona. Reuneix 31 municipis i 4'2 milions d'habitants. L'estructura urbana es compon d'una conurbació central que ocupa tota la comarca del Barcelonès que s'estén radialment en forma de taca d'oli sobre les comarques adjacents a través de llocs de pas natural com el corredor del Besòs o del Llobregat (ABADIA, 2002, p. 54), i amb una xarxa de ciutats mitjanes al voltant de la ciutat central, conformant una estructura policèntrica però amb una gran macrocefàlia. La dispersió urbana de baixa densitat, que arriba molt més enllà del límit de la RMB (discutim sobre això a aquest capítol i al del Pirineu), és l'altre gran tret definitori de l'estructura urbana d'aquesta regió metropolitana, una dispersió en forma de primeres i segones residències, equipaments i infraestructures estratègiques com l'aeroport o el circuit de carreteres, d'activitats en forma de polígons industrials, d'activitats comercials i d'esbarjo des dels centres comercials fins recintes esportius etc., amb tot el problema de mobilitat que comporta.

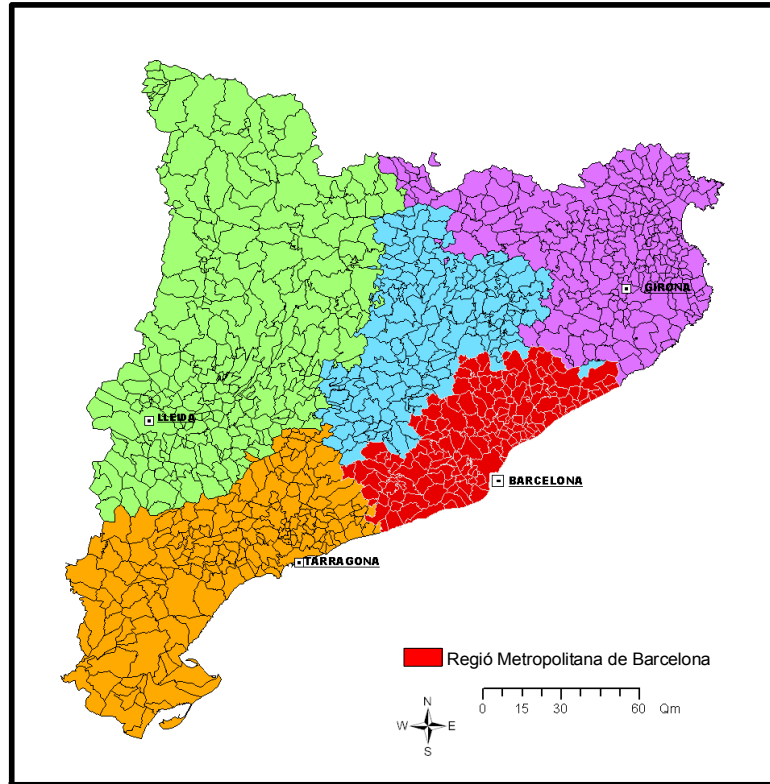

Figura 47: Mapa de situació de la Regió Metropolitana de Barcelona sobre el mapa provincial de Catalunya.

Amb 4.673.648 habitants, es consolida com la segona regió metropolitana d'Espanya i de la península ibèrica, tant si considerem tot el territori de la RMB com una mateixa realitat metropolitana com si ens centrem només en els municipis de l'AMB que superen també els 4 milions d'habitants. La tendència general és al creixement, però amb unes altres taxes de migració internes, especialment de l'àrea central i la primera corona cap a la resta de corones i de la regió metropolitana. Aquesta tendència, detectada ja des de principis dels anys 90, continua hui en dia. No obstant aquests aspectes els ampliarem més als apartats següents.

1.2. Barcelona i la seva àrea d'influència: evolució de la seva planificació territorial

A partir de mitjans del segle XIX, un segle molt conflictiu per a Barcelona, comença la tasca moderna de planificació de Barcelona i la seva àrea d'influència a partir d'una situació que era ja insostenible: l'any 1842 Barcelona comptava amb 2900 vares quadrades de superfície civil i 2247 de superfície militar entre la Ciutadella, el fort de les Drassanes, les muralles i fossars (BALCELLS, A.; 1980, p.227). La comarca del Barcelonès tenia una densitat de 926 hab/km² mentre que la mitjana de Catalunya era de

50 hab/km². La ciutat creixia a raó de 12.000 nous habitants per any. La població de Barcelona havia augmentat entre 1830 i 1877 un 155'5% els seus habitants, passant de 97418 a 248943 (Íb., p. 226). Mendoza descriu la Barcelona d'aquells anys:

“ De las grietas manaban flujos pestilentes, efluvios apestosos hacían irrespirable el aire en las calles y las viviendas. Entre la población reinaban el cansancio y el pesimismo [...]. Por todas partes vio miseria y enfermedades. Había barrios enteros aquejados de tifus, viruela, erisipela y escarlatina. [...] La desnutrición y el raquitismo se cebaba en los niños; la tuberculosis en los adultos; la sífilis en todos “ (MENDOZA, E.; 1986).

La necessitat de fer una reforma urbana que inclogués l'enderroc de les muralles era més que necessari. Això finalment va ocórrer el 1854, 5 anys abans de l'aprovació inicial per Reial Ordre del Pla Cerdà imposat des de Madrid. Amb aquest pla, Cerdà inaugurava tota una nova ciència: l'urbanisme, i va canviar completament la morfologia urbana de Barcelona amb el pla de l'Eixample, un pla que finalment va aconseguir fer de Barcelona una gran ciutat, però amb unes densitats molt superiors i uns nivells d'equipaments i de zones verdes molt inferiors al que havia planificat a causa de l'especulació que es va imposar en el mercat de l'habitatge. <<Cerdà aporta un esquema revolucionari del concepte de l'espai i de la seva ocupació. Però que ningú no es confongui, perquè avui no vivim en el pla que va dissenyar Cerdà>> (MORENO, E.; 1991, p. 18). Com sempre, l'especulació ha anat desvirtuant tots els intents de planificació metropolitana, com veurem al llarg de l'apartat, des del pla Cerdà fins els plans estratègics. I és que, segons l'opinió de Moreno i Vázquez Montalbán, la riquesa de la burgesia catalana s'ha basat en el sòl. Aquesta ha sigut la matèria prima fonamental, la qual cosa s'explica, perquè a societats subdesenvolupades com d'alguna manera continua sent l'espanyola, els grups capitalistes, incapaços de promocionar les activitats industrials i de producció, fan del sòl un objecte de negoci. (Íb., pp. 19-20).

Va tractar-se pròpiament d'un pla comarcal pioner d'ordenació d'usos urbans, perquè tenia un abast supramunicipal (incloïa els en aquell temps municipis de Gràcia, Sant Andreu, Sants etc.). Amb una morfologia reticular de nova urbanització, unia el nucli antic de Barcelona atrapat a les muralles enderrocades amb aquests nuclis que

esdevindrien nous barris de Barcelona. Aquesta planificació va ser l'aplicació a la pràctica d'estudis minuciosos (especialment valuós va ser l'estudi sobre la classe obrera de Barcelona) que Cerdà havia fet sobre la ciutat de Barcelona i la necessitat de començar una nova planificació de la ciutat, car amb les noves invencions del telègraf i el vapor, la ciutat antiga s'havia quedat com una estructura incapaç d'assimilar la nova civilització que estava naixent amb aquestes noves tecnologies. Va ser per tant una planificació que en contraposició amb el pla Rovira que havia triat l'ajuntament, recolzava les actuacions amb una sòlida base teòrica, metodològica i ideològica influïda pels corrents higienistes i dels socialistes utòpics i en una minuciosa anàlisi territorial i social de la plana de Barcelona, quelcom que mai s'havia fet anteriorment.

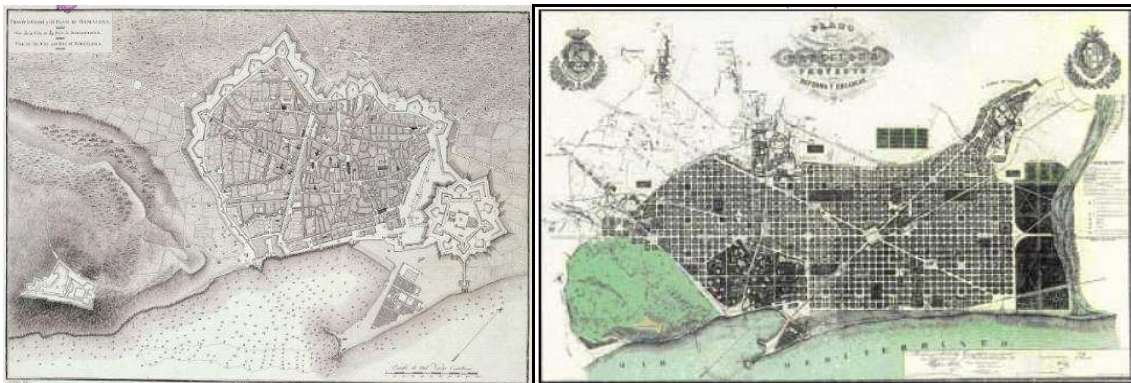

Figura 48: Plànol de la ciutat antiga de Barcelona. Font: [\[http://es.geocities.com/areaBCN_2005/cerda_reforma.htm\]](http://es.geocities.com/areaBCN_2005/cerda_reforma.htm).

Figura 49 : Pla Cerdà de 1859. Font: ABADIA, (2002).

Per comprendre l'abast real del pla i la profunditat de les reformes, i entendre el perquè de la forta oposició de l'ajuntament de l'època, podem comparar les figures 48 i 49 que mostren respectivament el plànol de la ciutat antiga i d'aquesta amb la incorporació del pla de l'eixample. Suposa un trencament complet de la morfologia urbana i un baix aprofitament del sòl en habitatges per metre quadrat que no va satisfer a cap propietari del sòl de l'època. En efecte:

“Así, se concibe que debe dejarse un espacio bastante grande entre la orilla del mar y la línea de los edificios o construcciones de servicio público como son las garas de los caminos de hierro a fin de que pueda hacerse holgadamente la circulación a todo el rededor del puerto sin que ésta pueda estorbar ni ser estorbada por las operaciones de la carga, descarga... Detrás de estas construcciones que podremos llamar de servicio público, debe dejarse una nueva zona muy ancha y muy holgada también al borde de la cual podrán empezar las construcciones particulares. Pero su disposición general o el modo como han de estar combinadas con los espacios vacíos ha de satisfacer a dos condiciones a cuál más importantes: primero las de salubridad, y segundo las del movimiento general de la circulación establecido, o que en lo sucesivo tenga probabilidades de establecerse”. (CERDÀ, I.; 1859).

Amb aquest curt fragment tenim una mostra de fins a quin punt Cerdà fou un home avançat a la seva època amb un pensament integral del territori, (estratègic, podríem dir) de previsió d'equipaments i de mobilitat que ja desitjaríem que més d'un tècnic i polític tingués en l'actualitat.

Malgrat aquest pla, els problemes de salubritat, amuntegament i manca d'equipaments continuen afectant durant les dècades següents tota l'àrea de Barcelona, ja que les onades d'emigrants continuen arribant cada volta amb més ímpetu alhora expulsats dels medis rurals que no oferien un medi de vida a moltes generacions de la transició demogràfica i atrets a la ciutat per la demanda de les fàbriques i d'obrers per a les dues exposicions universals de Barcelona, emprant el marc explicatiu dels factors d'atracció i expulsió. Tampoc hi ha un compromís polític ferm de tractar de millorar les condicions socials i urbanes de la ciutat que ja estava convertint-se en metròpolis. Prova d'això és que hem d'esperar fins els anys trenta del segle XX per trobar una nova proposta de planificació territorial, aquesta molt influïda pels plantejaments del *Regional Planning* de la GATPAC i Le Corbusier, una proposta que incidia en la necessitat de fer de Barcelona una ciutat funcional per a la mobilitat amb un gran port i al mateix temps en la protecció de la natura amb idees com la creació d'un *Central Park* metropolità que vindria a ser la serra de Collserola (MARTÍNEZ-ALIER, J. I ORTA, M.; 2003, p.8). i que era de caire més metropolità que urbà municipal. Aquest pla de 1933 finalment no va ser aplicat en cap instrument. Les autoritats tant del govern central com de la

Generalitat de Catalunya semblaven més preocupades en tractar d'eliminar el moviment obrer anarquista que en tractar de fer ciutat amb l'acció de govern. Per tant hem d'esperar-nos fins 1953, un cop acabada la guerra i la postguerra civil, als anys finals de l'autarquia franquista, per trobar una nova iniciativa de planificació territorial urbana com el Pla d'ordenació urbana de Barcelona i la seva àrea d'influència, un pla que contemplava l'ordenació de 27 municipis que va ser aprovat abans de la Llei del Sòl de 1956. S'aprova en un moment de represa del creixement de la ciutat de Barcelona en forma de barraquisme sense cap ordenació i amb una filosofia de "reconstrucció nacional" amb una forta càrrega ideològica, per exemple contra els barris obrers industrials per haver sigut majoritàriament d'esquerres. Aquest pla va dissenyar la nova àrea metropolitana de Barcelona aplicant sense excepció la planificació tipus *zoning*, sense tenir en compte la mobilitat creixent en vehicle privat, amb una normativa urbanística tan imprecisa que permetia quasi tot tipus d'abusos urbanístics permetent processos de densificació i congestió urbanes. Per altra banda, aquest fou un pla que partia d'una necessària visió supramunicipal de la planificació i que permetia una ordenació més adequada de la ciutat real i a més donava protecció legal a una gran extensió de terres forestals i agrícoles, salvant-les, almenys formalment, de l'exercici urbanitzador. Diem formalment perquè l'instrument dels plans parcials va permetre la transgressió constant de les previsions del pla a través de densificació i ocupació de sols (MONCLÚS, F.J.; 1997).

En un context d'obertura i represa econòmica, d'una certa experiència amb el pla del 53 i amb una llei del sòl aprovada, apareix el Pla Provincial d'Ordenació de Barcelona de 1959, que va quedar com un exercici més de planificació sobre el paper, sense mecanismes de coordinació entre administracions i plans i normatives existents, ni zonificacions clares, ni instruments normatius d'execució i gestió del pla (ABADIA, X., 2002, p. 26). La realitat de l'àrea metropolitana, com ja se sap, anà per altra banda. Va ser l'època del desenvolupisme dels seixanta amb l'edificació de polígons d'habitatge (barraquisme vertical) sense a penes serveis ni infraestructures al costat de polígons industrials, en definitiva, la construcció d'una ciutat metropolitana sense a penes control administratiu i amb totes les conseqüències que ja coneixem. La figura 50 nostra en aquest sentit, les conseqüències. Es tracta d'un mapa que mostra tot el sol urbanitzat en vora 15 anys, de 1957 a 1972, justament en els moments de màxim

creixement econòmic del país. Pràcticament es va construir una ciutat metropolitana nova, sense les condicions ni la planificació adequades.

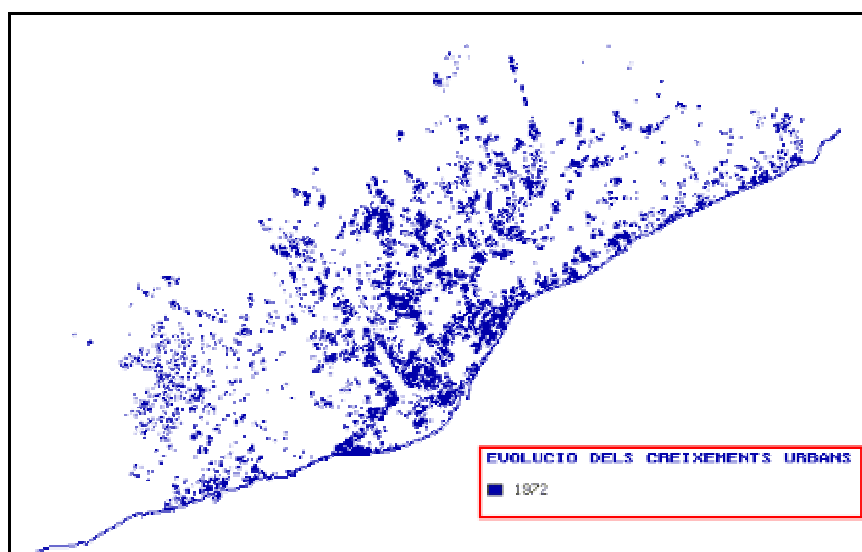

Figura 50 : Creixement urbà de la RMB de 1957 a 1972. Font : PTMB.

L'aprovació del Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona no aconseguí alterar els processos d'especulació urbanística i els problemes de congestió i de manca de tot tipus de serveis, infraestructures i equipaments, fins i tot la situació es va agreujar a finals dels anys seixanta pel màxim d'immigració que s'assolí i per l'aparició del fenomen de les segones residències, quasi sempre il·legals. Moltes de les dinàmiques territorials insostenibles que pateix hui en dia la RMB hui en dia van nàixer o van prendre una embranzida a partir d'aquells anys. Aquest pla, de 1968, es va concebre com un pla territorial de gran abast (162 municipis) en el qual, com a única excepció en tota Espanya, a la Comissió Comarcal d'Urbanisme creada amb el pla de 1953 se li donava la potestat de redactar i aprovar la revisió del Pla General del 53 dels 27 municipis del seu abast, quedant aquesta potestat de revisió de plans generals d'ordenació urbana en mans dels ajuntaments en els altres 135 municipis. Per això es considera que aquest pla va ser el primer intent d'ordenar l'àrea metropolitana de Barcelona amb una visió integral territorial supramunicipal, amb un equip interdisciplinari com a redactors i va ser inspirador el posterior Pla General Metropolità de 1976. En la pràctica es va continuar estenent la ciutat de Barcelona pel territori metropolità construint guetos d'habitatges allunyats dels nuclis antics dels pobles, reproduint Bellvitges (barris de polígons d'habitatges) a tota l'àrea metropolitana (MORENO, E. i VÁZQUEZ MONTALBÁN, M., 1991, P. 85).

El Pla General Metropolità de 1976 és tècnicament un pla general d'ordenació urbana per a l'espai metropolità. Un altre cop tenia com a àmbit d'aplicació la “comarca del 53”, l'àmbit dels 27 municipis seleccionats pel pla de 1953. De nou, i ja en plena transició, se li donava la competència d'ordenació urbana a una entitat supramunicipal, en lloc de donar-li-la a cada ajuntament. Aquesta entitat era la Comisión de Urbanismo y Servicios Comunes que a partir de 1974 passaria a anomenar-se Corporación Metropolitana de Barcelona. Es va concebre formalment des de finals dels 60 com la revisió del pla de 1953 i que desenvolupava les directrius del Pla Director de 1968. El document va ser inicialment aprovat el 1974 i completament modificat, ja en temps de democràcia, el 1976. Aquest pla tractava per primera volta clarament de frenar el creixement urbà descontrolat i sense serveis que patia la metròpolis amb disposicions com augmentar un 400% la superfície per a equipaments i serveis i un 60% de sòl per a zones verdes i espai públic o retallar les possibilitats legals d'edificació (ABADIA; X.; 2002, p.81). Pertany a una nova generació de plans a nivell espanyol “d'acupuntura”, pel seu caràcter d'intervenció quirúrgica per millorar les condicions urbanes greument deteriorades als anys anteriors de creixement explosiu (MONCLÚS, F.J., 1997). No obstant, el seu àmbit d'aplicació abastava només a 27 municipis deixant als altres 135 fora del planejament metropolità, el que permeté que el creixement urbà descontrolat, especialment en forma de segones residències, continués a la major part de la RMB, en eixe *Greenbelt* metropolità que era la serra de Collserola, l'espai agrícola del Maresme i del delta del Llobregat. Un altre aspecte negatiu han sigut les més de 1000 modificacions que ha tingut el pla, algunes especialment importants com l'espai del port de Barcelona, el que ha desvirtuat molt els objectius i discursos del pla inicial aprovat per consens. En lloc d'assumir uns plantejaments integrals i generalistes, la pràctica urbanística real sembla fragmentària, sense cap visió de conjunt (MARTÍNEZ-ALIER, J. I ORTA, M., 2005, P. 8).

A partir dels anys 80 i amb la normalització democràtica, hi ha tot un seguit de transformacions socials, econòmiques, polítiques i culturals que afecten i molt a la planificació i la visió del territori, més encara amb la celebració dels jocs olímpics de 1992. No obstant, l'instrument normatiu de referència continua sent hui en dia el PGM de 1976. El 1998 es finalitza el Pla Territorial Parcial de Barcelona, que segueix l'esquema de planificació aprovat a partir de 1995 amb el PTGC. Aquest pla en primer

lloc ve a coincidir en el temps amb l'aprovació dels successius plans estratègics de Barcelona, a partir de 1988 i en segon lloc és adaptat al nou esquema de plans territorials parcials a partir de 2003, de manera que els treballs actuals de planificació de la RMB que compta amb els 27 municipis del pla del 76, (36 municipis per al Pla Estratègic) i els 125 restants, es troben hui centrats per una banda en l'aplicació del III Pla Estratègic de Barcelona i per altra banda en la redacció del Pla Territorial Parcial de la Regió Metropolitana de Barcelona actualment en curs. Aquests darrers plans territorials ja entrarien en l'esfera de la planificació innovadora no exclusivament normativa, per tant seran comentats més avant.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS

Donat que ja hem fet una petita introducció geogràfica al territori de la RMB i un ràpid repàs a la història de la seva planificació, entrem tot seguit a discutir dinàmiques territorials actuals i més endavant a analitzar dues fites en l'ordenació del territori d'aquesta regió.

2.1. El canvi de model territorial de la RMB I: del model econòmic industrial al model Barcelona

Barcelona i la seva àrea metropolitana fou durant moltes dècades la gran àrea industrial d'Espanya junt amb el País Basc i en contraposició amb Madrid que era la freda ciutat burocràtica i de serveis. Barcelona era el que D. Bell anomena una "societat industrial" (BELL, D.; 1973) dividida entre una majoria de treballadors semiespecialitzats de coll blau a les cadenes de muntatge i una minoria de coll blanc, d'enginyers i directius d'empreses manufactureres de tot tipus, però sobretot tèxtil, alimentació i arts gràfiques en el cas de Barcelona. Segons hem tractat a l'apartat de teoria, amb la globalització, la fi de la guerra freda, la nova geopolítica de blocs regionals i en definitiva, el nou paradigma tecnoeconòmic del microxip i de la informació, les societats occidentals o considerades com a desenvolupades caminen cap a l'era de la informació o societat post-industrial. Aquesta transició, que afectà greument altres regions metropolitanes com el Rin – Ruhr, es presenta també ineludible per a Barcelona, que des de la crisi industrial i del petroli arrossega problemes econòmics estructurals abans poc coneguts com l'atur, la precarització laboral, mortalitat d'empreses i sectors industrials sencers

que tanquen o marxen junt amb tota la crisi de l'Estat de Benestar. A una societat postindustrial o de la informació ideal o teòrica, la persona clau és el professional amb educació i preparat per proporcionar els tipus d'especialització que la societat demanda en cada moment, és per tant un treballador capaç de reciclar-se i la figura dominant és la del científic i investigador, en contraposició amb la societat industrial en la qual aquesta figura és l'home de negocis. (BELL, D.; 1973, p. 152, p. 412). Aquesta seria la societat del coneixement cap a la que vol caminar la RMB com a economia intermèdia.

El procés de terciarització de les economies desenvolupades sembla imparabile en totes les societats. En els països més avançats, els processos de terciarització segueixen a grans trets la transició cap a una societat del coneixement o postindustrial on el científic i l'investigador tenen un important paper en l'economia (CASTELLS, M., 2001, BELL, D., 1973). Aquesta transició té unes dinàmiques territorials associades que s'han de tenir en compte en la planificació:

- El procés de terciarització suposa tant la creació de noves activitats dins del sector serveis com processos de desindustrialització, tant per reubicació de les fàbriques a les perifèries metropolitanes com per la deslocalització a altres perifèries metropolitanes del tercer món.
- Els processos de desindustrialització lligats a la terciarització de l'economia deixen una triple herència que cal gestionar: uns danys o impactes ambientals sobre el territori, uns col·lectius de treballadors especialitzats que es queden aturats i unes àrees de polígons industrials, àrees portuàries i d'emmagatzematge, sobretot a dins de nuclis urbans, que queden completament buits sense activitat ni funció.
- En el nou mode de desenvolupament informacional, la competitivitat i l'atracció d'empreses ja no es basa tant en avantatges comparatius territorials físics com un port o una carretera o unes economies d'escala o d'aglomeració sinó més en factors intangibles com el capital humà i social de la ciutat i la seva qualitat de vida (PIRMB; 2001).
- El sector de les TIC apareix com un sector econòmic entre la indústria i els serveis que pot considerar-se com el paradigma de l'era informacional, com la indústria del transport ho fou per a l'era industrial. Aquest sector és una activitat

industrial i de serveis no contaminant ni sorollosa, que no empra matèries primes voluminoses i molt flexible.

- Això permet teòricament la seva instal·lació compartint usos residencials i comercials dins l'espai urbà. Una ciutat basada en les TIC i altres activitats R+D podria ser una nova ciutat compacta, amb una mobilitat continguda gràcies al teletreball i la flexibilitat en la producció i per tant més sostenible.

2.1.1 La Regió Metropolitana de Barcelona cap a la societat del coneixement

No cal discutir ací si la RMB és una metròpolis postindustrial o de serveis, perquè només les dades d'ocupació reflecteixen aquesta realitat: només el 5'7% del sòl de la RMB és sòl industrial i vora un 20% de l'ocupació treballa en aquesta branca en comparació amb el 68% que ho fa als sectors de serveis (AMB, 2003). El procés de terciarització és per tant innegable. La pregunta que cal fer-se és cap a quin tipus de societat terciària està caminant la RMB, si s'està caminant cap a l'economia R+D i del coneixement, tal i com es promou des de fa anys des de les diferents administracions de la metròpolis a partir de plans i polítiques sectorials, territorials i estratègics o si més bé s'està caminant cap a una societat terciària del turisme, l'oci i l'espectacle com succeeix per altra banda a molts altres indrets de l'Eix Mediterrani. Tractant d'abordar aquesta qüestió volem mostrar quina incidència econòmica i territorial ha tingut la transició de model econòmic a la RMB i també valorar l'èxit dels successius plans estratègics a l'hora de promoure aquesta transició.

Segons Trullén, la Regió Metropolitana de Barcelona, després d'un llarg procés de convergència amb Europa, és una de les economies més obertes del continent i presenta uns factors de competitivitat exclusivament territorials que es basen en la sinergia entre tres economies d'aglomeració: l'existència de districtes industrials especialitzats, economies d'urbanització que permeten disposar de serveis avançats i economies en xarxa derivades de la interacció entre les ciutats que formen aquesta àrea metropolitana polinuclear (TRULLÉN, J.; 2001, p. 6-7). Per a aquest autor no hi ha dubte de què la RMB ha assolit una nova base productiva assentada majoritàriament en activitats denses en coneixement. En aquest sentit, les empreses catalanes han fet un esforç considerable en innovació als darrers anys, tant de processos com de productes i de metodologies (PIRMB, 2001, p.75). També hi ha hagut una eclosió de les empreses

d'assessorament amb un alt contingut de coneixement en els seus processos com les consultories de medi ambient, disseny o enginyeria.

Seguint la classificació d'activitats econòmiques feta pel NAICS que regeix als EUA, Mèxic i Canadà, el sector quinari, que ocupa entre d'altres a científics, enginyers, periodistes, tècnics, arquitectes i en general els professionals relacionats amb el món de l'art, la cultura, l'educació, la sanitat i els mitjans de comunicació, ocuparia gairebé un 20% dels treballadors de la RMB (LASUÉN, J.R i BARÓ, E.; 2005, p. 57). Això indica que un percentatge significatiu treballa en indústries i serveis avançats molt relacionats amb la cultura, la recerca i la informació, el que sembla confirmar la tesi d'un canvi econòmic cap a les TIC i serveis avançats a la RMB i a més es tracta d'un sector en creixement des de 1991 (Íb., p. 63-64). I sobretot es concentren a la ciutat de Barcelona (la seva comarca és la més especialitzada de Catalunya en aquest sector). Per a l'any 2001 aquests autors calculen que hi ha uns 387883 treballadors en el sector quinari a la RMB d'un total de 517221 de Catalunya. Dins d'aquest grup, els professionals de la sanitat i l'educació són majoritaris (uns 228000 treballadors) mentre que els científics i tècnics només són 47000, un 12'5 de tots els treballadors del sector quinari. La distribució espacial d'aquests sectors i empreses amb tecnologia alta no és uniforme, ja que cada corredor metropolità s'especialitza en un sector industrial diferent (Rubí indústria química, Mataró tèxtil, Martorell material de transport etc.). Les àrees que concentren els sectors i empreses intenses en R+D seria l'àrea urbana de Barcelona, Martorell, Granollers, Vilanova i la Geltrú i Sabadell – Terrassa. A l'altre costat, estarien les àrees amb un ús baix en tecnologia R+D i coneixement, que corresponen amb els sectors manufacturers més madurs (tèxtil, confecció, materials de construcció etc.) i serien les àrees de Badalona-Sant Adrià-Santa Coloma, Mataró i part de l'àrea de Sabadell – Terrassa. (TRULLÉN, J.; 2001, p. 44). Des del punt de vista del nombre d'ocupats, seria la ciutat de Barcelona el pol que concentra una gran part dels llocs de treball de coneixement alt (un 60% dels llocs de treball d'aquest tipus a la RMB i un 48% de Catalunya), en gran part basats en el sector quinari de l'educació (Íb., p. 50). Fent una classificació de municipis per concentració d'activitats de coneixement alt (productes farmacèutics, aeronàutica, informàtica, química, vehicles), Barcelona encapçalaria la classificació de tot Catalunya concentrant més activitats que tota la resta de Catalunya junta (Íb., p. 75). Però també encapçala la classificació de municipis, segons activitats amb utilització baixa d'R+D o coneixement.

Seguint amb la tesi de Trullén, a partir de 2003, comença a configurar-se un arc tecnològic a la RMB a banda del pol de Barcelona, que coincidiria a grans trets amb tots els municipis de la RMB restant els municipis de l'AMB, en total uns 128 municipis. Aquest eix presenta un model productiu molt extensiu en llocs de treball en comparació amb l'AMB, tant d'empreses de R+D com poc intensives en coneixement (TRULLÉN, J., 2003, p. 25) ja que aquest arc s'estructura en vuit corredors que segueixen grans vies de comunicació, deixant espais "buits" o poc densos entre ells, al contrari que l'AMB la qual és pràcticament un continu urbà. Aquest àmbit seria, segons l'autor la zona que està experimentant un canvi més profund de base econòmica d'activitats manufactureres cap a indústries i serveis més intensives en coneixement (Íb. P. 69), beneficiat pels processos de deslocalització industrial i difusió urbana del cor metropolità cap a les perifèries cada cop més llunyanes de la capital, completant així el canvi de model econòmic a tota la RMB.

Enfront d'aquesta anàlisi, hi ha altres autors, que sense contradir aquestes dades i arguments no els comparteixen del tot. Segons Lasuén i Baró, el problema principal al qual s'enfronta la RMB és que el seu creixement econòmic conté encara moltes manufactures de baixa tecnologia i està tot ell amenaçat per la deslocalització (VIVES, 2002, citat per LASUÉN, J.R i BARÓ, E.; 2005, p. 43). En aquest sentit aniria també la nostra opinió. Un problema que dificulta la transició cap a una economia del coneixement amb molts sectors dominats per grans firmes, és l'atomització empresarial existent a la RMB, on la mitjana de treballadors en sectors punters com equips mèdics de precisió, material electrònic o productes químics bàsics és de 6,64, 29,91 i 28,71 treballadors per empresa de mitjana a la RMB (TULLÉN, J.; 2003, p. 56).

Altre dels grans problemes i reptes pendents de la RMB és el procés de desindustrialització lligat a la deslocalització. Aquest procés ha afectat aquesta zona fins i tot als sectors considerats com intensius en tecnologia, com demostra el cas de Samsung, fabricant coreà de material electrònic que era prou rendible, contradient en part l'argument de que les empreses basades en aquests sectors tenen en el nou escenari de la globalització un millor posicionament que els sectors madurs per tenir menys competència d'altres empreses. Casos com aquest seria el de les "empreses oreneta" (SAYERAS, J.M., citat per ULIED, A.; 2004, p. 3), és a dir empreses que fabriquen

productes tecnològics amb un cicle de vida molt curt i només competeixen per preu, per la qual cosa han d'anar traslladant-se d'un indret a un altre contínuament. Es tracta d'empreses que van ser atretes pel model tradicional d'implantació d'empreses de baix cost laboral i del sòl industrial que a Espanya, com a economia mitjana, un model que ja no funciona. Caldria fer per tant un estudi sobre quantes empreses – oreneta queden a la RMB per establir fins on pot arribar la deslocalització empresarial a la RMB.

Atenent l'estructura empresarial de la RMB, A. Uljed opina que el procés de deslocalització pot ser encara llarg ja que hi ha un predomini de grans multinacionals (unes 6000) a la RMB, que són les més proclius a marxar per tenir un mercat global, front a unes 160 multinacionals catalanes, entre les quals no hi ha pràcticament cap dins dels sectors clau de la innovació i la recerca (ULIED, A; 2004). Aquest autor denuncia la manca d'empreses d'aquest sector dins la RMB, absolutament necessàries per estar al tren de la revolució tecnològica. Alguns autors van més enllà i destaquen que tant les grans empreses dels sectors bàsics a una economia capitalista (material de transport o metal·lúrgia) com aquells que representen la innovació tecnològica (química, informàtica, cautxú i plàstic) es troben completament dominades pel capital estranger (SÁNCHEZ, J.E.; 1991, p. 68). Un estudi elaborat per la Cambra de Comerç el 2003 afirma que no és només la deslocalització industrial cap al tercer món la que explica la reducció de la inversió estrangera a Catalunya i Barcelona, sinó també la major capacitat d'atracció de fluxos d'inversió estrangera per part d'altres economies de l'Europa dels 15, i en aquestes inversions hi ha sectors punters com el químic (CAMBRA DE COMERÇ; 2003, p. 69).

En un estudi fet pel professor Vives precisament per al I Pla Estratègic Metropolità de Barcelona de 2003, s'adverteix que davant els processos de globalització econòmica i ampliació de la UE que comporten necessàriament un augment del nombre de deslocalitzacions d'empreses, les àrees metropolitanes europees estarien adoptant tres tipus diferents d'estratègies complementàries entre elles per adaptar-se als nous contextos (VIVES, X. I TORRENS, L.; 2004, p. 17):

- Ciutat seu: ciutats amb bona dotació d'infraestructures, mercat de treball altament qualificat i connectada internacionalment que esdevenen centres de control de grans empreses i d'especialització en serveis avançats.

- Ciutat – innovació: ciutats grans diversificades o mitjanes especialitzades amb una xarxa de centres d'innovació que esdevenen centres de generació i intercanvi de coneixement i saber expert.

- Ciutat – esbarjo: Centres residencials especialitzats en serveis turístics i assistencials amb bona infraestructura hotelera i de comunicacions, patrimoni, activitats culturals, organització de congressos etc.

Segons aquests autors, la RMB estaria optant decididament per aquesta darrera estratègia, més que especialitzar-se com en altres casos en la innovació o en la direcció d'empreses. Aquests autors fan una classificació basant-se en uns índexs ponderats d'especialització en una o altra estratègia que treballa 31 metròpolis europees. Barcelona seria la metròpolis nº 10 com a ciutat – esbarjo, la número 17 com a ciutat-seu i la número 18 com a ciutat-innovació, per darrere en aquest cas de ciutats com Munic, Milà, Frankfurt o Estocolm. L'estratègia en la qual millor se situa Barcelona seria la de ciutat-esbarjo i a més seria la funció per a la que més potencial té, seguint un altre índex de potencial (Íb., p. 40) que agrega indicadors tan variats com la demanda de patents, les hores de sol, la despesa en R+D o el nombre de seus socials de grans empreses. En canvi el potencial per convertir-se en ciutat – innovació seria un dels més baixos de totes les metròpolis (ocuparia el lloc 20 de la llista de 31). En l'estudi dels índexs d'especialització relativa en cada funció, de nou Barcelona seria una de les ciutats-metròpolis més especialitzades en esbarjo, ocupant el tercer lloc de la llista per darrere d'Atenes i Lisboa mentre que seria l'antepenúltima en especialització en R+D, uns resultats preocupants segons els autors.

2.1.2. La transició de model econòmic a la Regió Metropolitana de Barcelona i a la Regió Metropolitana del Ruhr

Resulta interessant mostrar com dues regions metropolitanes completament distintes han experimentat una crisi econòmica territorial i una transició cap a la societat de la informació prou semblant. Açò s'observa en el següent apartat on fem una anàlisi comparativa de la transició de model entre la RMB i la regió metropolitana del Rin – Ruhr. Per a tal fi, hem elaborat una taula que mostra la transició de model econòmic a

partir de dades d'ocupats a la província de Barcelona i al Land de Renània del Nord – Westfàlia en distints moments de la segona meitat del segle XX. Com a nota metodològica hem de comentar que les dades provenen de diferents censos consultats a escala provincial i autonòmica (és l'escala més adient atesa l'escassa disponibilitat de dades), els quals han sigut explotats per fer una classificació pròpia de professions, segons sectors a partir de diferent literatura consultada (BELL, D., 1973; LASUÉN J.R. I BARÓ, E., 2001; PIRMB, 2005). Aquesta és la divisió emprada:

- Primari: Agricultors, ramaders, pescadors i professionals afins.
- Secundari: Miners, obrers industrials, tècnics en centres de producció d'energia.
- Construcció: Oficis relacionats amb la construcció i la reparació d'edificis, infraestructures i equipaments.
- Terciari: Hi ha dues categories: terciari informal de serveis poc especialitzats i regulats (servei domèstic, serveis de neteja, comerç informal etc.) i professionals dels serveis bàsics per fer funcionar la societat capitalista (seguretat, aigua, llum, protecció civil etc)
- Quaternari: Professionals de les finances, assegurances, comerç formal, transport, oci, turisme, restauració, administració, serveis a empreses, serveis personals.
- Quinari: Professionals d'activitats intenses en coneixement com l'educació, la sanitat, el govern (alts funcionaris, polítics) i direcció d'empreses, l'art, la cultura i el disseny, la investigació científica i els mitjans de comunicació.

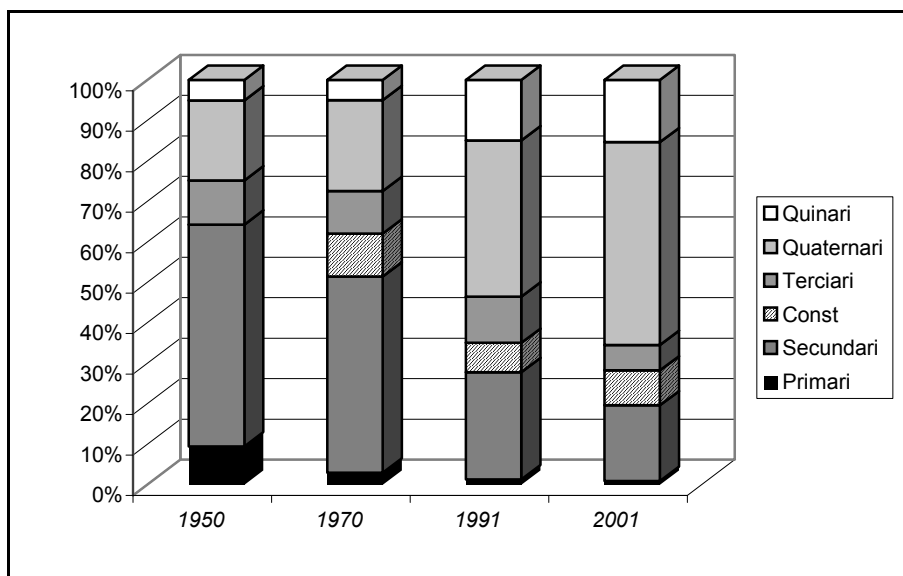

Figura 51: Evolució de l'ocupació per sectors a la província de Barcelona (1950-2001). Font: Elaboració pròpia a partir de censos.

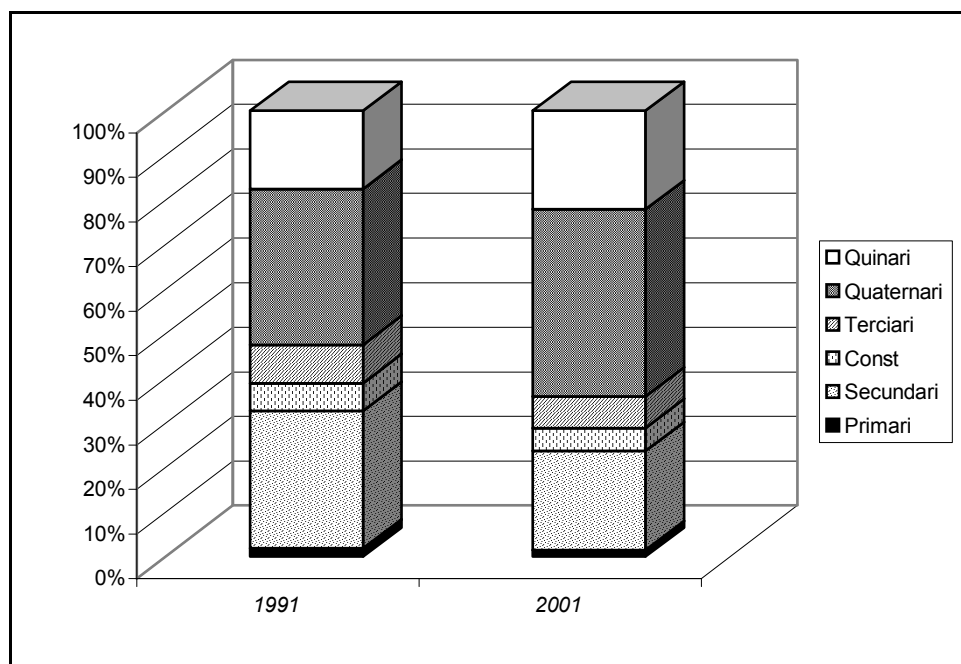

Figura 52: Evolució de la població ocupada per sectors al Land de Renània del Nord – Westfàlia (1991 i 2001). Font: Elaboració pròpia a partir de dades del *Landesamt für Datenverarbeitung und Statistik Nordrhein-Westfalen*

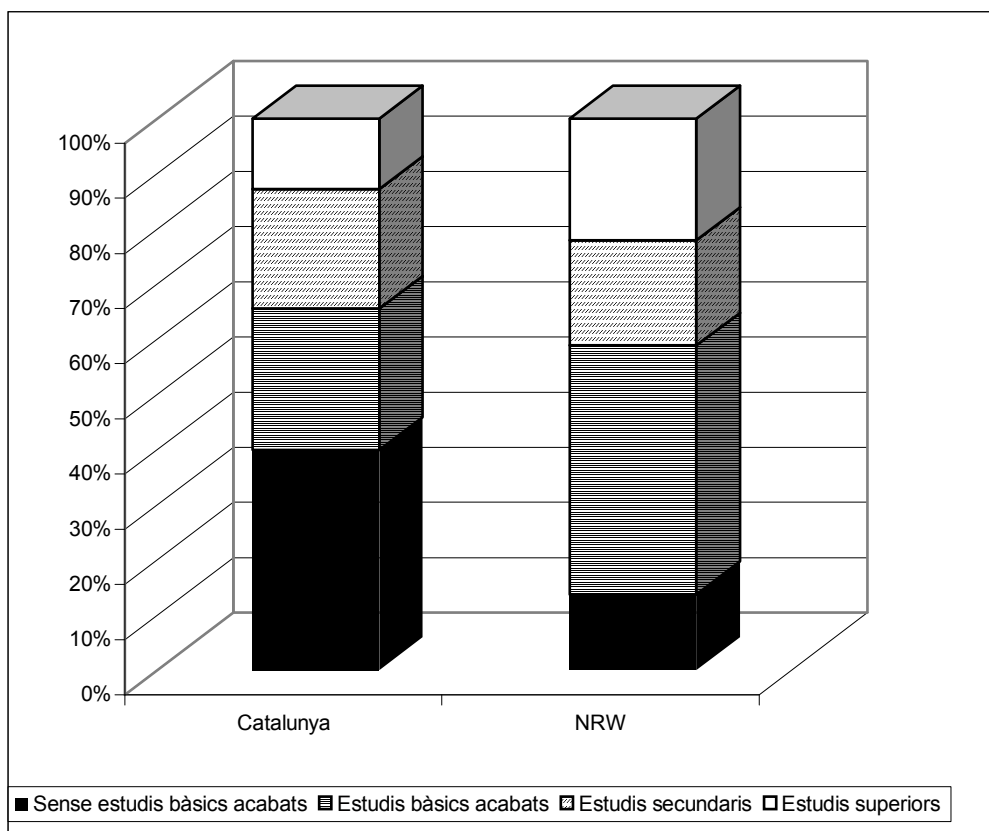

Figura 53: Nivell d'instrucció a Catalunya i Renània del Nord – Westfàlia. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'IDESCAT i el *Landesamt für Datenverarbeitung und Statistik Nordrhein-Westfalen*.

A partir d'aquestes dades que comparen en primer lloc l'evolució del nombre d'ocupats per sectors en diferents moments de la història recent i el nivell d'instrucció de la població, tot i comparant el cas de la província de Barcelona i Catalunya amb el del Land de Renània del Nord – Westfàlia on és la regió metropolitana del Ruhr, podem confirmar en primer lloc la transició de model esdevinguda en ambdues regions metropolitanes. En el cas de Barcelona, sobretot crida l'atenció l'augment dels ocupats en el sector quaternari al mateix temps que el sector industrial davalla a un ritme molt elevat (hi ha en 2001 un 45% menys d'ocupats a aquest sector respecte a 1970). Ací cal fer una important matisació, i és que en aquest període hi ha hagut també una fragmentació dels processos productius i una disminució de la grandària mitjana de les empreses i això ha fet que, molts llocs de treball abans catalogats com a industrials (comercialització, publicitat, disseny...) siguin considerats en altres censos com a terciaris, en ser realitzats en altres empreses deslligades d'empreses industrials (NEL·LO, O., 1998, p.66). El sector de l'agricultura continua reduint-se fins desaparèixer pràcticament en 2001, la construcció es manté i el sector quinari, de serveis més avançats i especialitzats pega una gran embranzida entre 1970 i 1991 i

durant els noranta augmenta a penes quatre dècimes. Aquest procés de desindustrialització i terciarització també s'observa per al cas de Renània del Nord – Westfàlia. Com vam veure en un altre capítol, ací aquest procés va ser molt més conflictiu en termes de tensions socials que a Barcelona, encara que hui el sector secundari ocupa gairebé al mateix percentatge de població. Sí trobem algunes diferències interessants en altres sectors, que en tot cas cal matisar, perquè parlem d'escala diferents. En primer lloc el sector primari encara manté un mínim nivell d'ocupats, l'abandonament d'activitats primàries no ha estat tan dràstica com a Barcelona. En segon lloc el sector de construcció ocupa relativament a menys població a NRW (un 8'7 a província de Barcelona front a un 5,2 % a NRW) i per últim trobem un sector quinari més desenvolupat a NRW (un 22'2% front a un 15% a Barcelona). Aquest procés de desindustrialització ha sigut per tant molt semblant en el temps i en l'impacte sobre l'ocupació en ambdues regions, però en el cas de Catalunya s'ha recolzat més en el sector de la construcció i en alguns sectors quaternaris com el turisme i el comerç i en el cas de NRW exclusivament en sectors quaternaris i quinaris.

Ambdós casos caminen cap a la societat postindustrial i del coneixement, però NRW té més camí fet. Un exemple és l'indicador d'instrucció, bàsic per valorar si una societat està recolzant-se més o menys en sectors intensius en coneixement. Comparant en aquest cas dues regions senceres (NRW i Catalunya), ens trobem que encara un 40% de la població catalana no té els estudis bàsics terminats (E.S.O.), i un 13% ni tan sols estudis primaris acabats (fins 1er d'E.S.O., 11 anys) mentre que a NRW el total de població sense estudis bàsics acabats no arriba al 14%. El percentatge de població amb estudis secundaris és gairebé idèntic mentre que de nou, el percentatge de població amb estudis superiors és de nou prou superior a NRW (22% front a un 12% a Catalunya per al mateix any de 2001). Això té una doble lectura per a Catalunya. En primer lloc positiva perquè cal valorar també l'esforç dels últims anys en alfabetització (en 1986 un 63% de la població no havia completat estudis bàsics i un 5% no sabia ni llegir ni escriure) i a més si agreguem població amb estudis secundaris i superiors, no hi ha diferències abismals entre ambdues regions (34'5 a Catalunya front a 41% a NRW, on hi ha un alt percentatge de la població només amb estudis bàsics). La lectura negativa és que Catalunya molt difícilment pot fer una transició cap a aquesta societat del coneixement si encara un 40% de la població no té ni els estudis primaris. Les professions de l'era de la informació es concentren al sector quinari i quaternari i per

accedir-hi cal com a mínim estudis secundaris avançats o superiors. Això significa que són i seran moltes les generacions perdudes, que no podran accedir als nous llocs de treball especialitzats a mesura que continua la desindustrialització i estaran abocats a l'atur o al terciari més informal i precari.

Podem concloure afirmant que la RMB ha canviat de model, un model basat en els serveis i que lentament va especialitzant-se en alguns d'ells, per tant ha sabut superar la crisi industrial, que encara copeja amb les deslocalitzacions. El que passa és que el model terciari que fins el moment funciona ací és més el de la ciutat-esbarjo i ciutat-edificació podríem afegir, més que el de la ciutat - innovació, coneixement o seu de grans empreses com es proposa en tants discursos, simplement, perquè no reuneix les condicions necessàries. Algunes dinàmiques territorials associades a la societat postindustrial vistes adés s'estan donant, com l'abandonament de sòl industrial i el desenvolupament de noves activitats intenses en coneixement, però altres com el model de competitivitat o el predomini d'activitats innovadores com les TIC no tant. La situació de l'educació, l'estructura empresarial, l'estructura sectorial amb un sector quinari desenvolupat, però amb a penes un 12% del total del sector que són científics i investigadors, les despeses en R+D, la manca de relació entre món universitari i empresa i d'una política científica i tecnològica per a la RMB són algunes de les causes. Aquest model d'esbarjo per altra banda, no ha aparegut del no-res, ha sigut i és fomentat contínuament (olimpiades, Fòrum de les cultures, campionats d'atletisme i esports, Maremàgnum, CCCB de Barcelona, fira de mostres...) i es basa tant en l'organització d'espectacles com en la construcció per atraure turisme urbà i residencial. És un model econòmic i territorial amb unes dinàmiques de dispersió residencial i metropolitanització molt fortes, com tindrem ocasió d'analitzar en el següent punt.

Front a això, la regió metropolitana del Ruhr sí que ha optat per una estratègia més diversificada que barreja el model de ciutat innovació (de regió industrial i minera madura ha passat a ser regió puntera en energies renovables, mitjans de comunicació i microelectrònica), ciutat seu (la regió metropolitana del Ruhr és la seu social d'empreses tant industrials com OPEL o Thyssen-Krupp com de serveis com ALDI, Mediamarkt, Deutsche Bank o d'energia com el gegant elèctric RWE) mentre que a la RMB només destaca alguna multinacional mitjana com AGBAR en el sector energètic, Editorial Planeta o Ediciones B en l'editorial o Freixenet i Chupa-chups en l'alimentari

(FONTRODONA, J. I HERNÁNDEZ, J.M.; 1998). Fins i tot la regió del Ruhr s'acosta al paper de ciutat esbarjo (el cas de la iniciativa Emscherpark), de forma que participa de les tres estratègies, però no destaca en cap en especial.

2.2. El canvi de model territorial de la RMB II: La metropolitanització del territori i la dispersió residencial entre el camp i la ciutat.

*“El tren circulaba junto a un muro corrido de unos dos metros de altura, totalmente cubierto de graffiti de colores. Detrás del muro se veían almacenes de ladrillo rojo, vacíos y desvencijados. [...] Los almacenes vacíos dejaron paso a desmontes y pilas de detritus. Luego fueron apareciendo urbanizaciones y centros comerciales entre espacios verdes. Unas veces había grandes bloques de apartamentos, todos iguales, otras veces, casitas bajas, también iguales, dispuestas en forma lineal o caprichosa, como si la organización general del territorio se hubiera ajustado a varios planes, todos distintos entre sí, todos malos y todos dejados a medio hacer. En los trozos no construidos, donde antes había habido huertos en bancales con higueras y almendros [...], ahora había césped, palmeras, pozuelos de alabastro y riegos de aspersión, en un intento de convertir aquel otrora honesto paisaje suburbano en una California de segunda mano”. Eduardo Mendoza, *La Aventura del tocador de señoras*.*

Són diversos els autors que s'han ocupat als darrers anys dels processos de dispersió urbana i metropolitanització del territori, la seva delimitació territorial i les seves conseqüències, tant al cas espanyol (BARBA, J. I MERCADÉ, M., 2003; BERTRAN, J., 1997; CLUSA, J. I ROCA CLADERA, J., 1997; ESTEBAN, J.; 1991; FONT, A.; 2004; GÓMEZ LARREA, L. N., 2004; HERCE, M. I MAGRINYÀ, F., 2004; HENRY, G.; 2004; MUÑOZ, F., 2004; NEL·LO, O.; 2001; VALLÉS, J.M.; 1992) com a altres casos europeus, sobretot l'italià (CAMAGNI, R., GIBELLI, M.C. I RIGAMONTI, P. 2002; INDOVINA, F., 1990, 2004, 2004b, 2004c; LANZANI, A., 2003) o Alemanya (SIEVERTS, T.; 1999; STIENS, G.; 2002), com als EUA (FRUMKIN, H.; 2002; KUSHNER, J.A., 2004; SALINGAROS, N. A.; 2004, ZIEGLER, E.H., 2004). En aquest apartat farem una anàlisi del procés de dispersió urbana que ha experimentat la metròpolis barcelonina a les darreres dècades, un procés estretament lligat al canvi de model econòmic del qual acabem de parlar (realment és en gran part l'expressió o plasmació territorial d'aquest canvi de model) i analitzarem també quines conseqüències

socials, econòmiques i també ambientals té aquest procés. Aquest procés comença als municipis continus a la capital catalana i arriba a una dinàmica que comença a qüestionar els límits actuals de la RMB i a contemplar Barcelona com una ciutat de ciutats, com la ciutat-regió que inunda tot Catalunya (NEL·LO, O., 2001). En aquest apartat veurem aquest procés des de la perspectiva del centre i quan analitzem el cas del Pirineu, tornarem a abordar aquest procés, però des d'una perspectiva del món rural.

2.2.1. El procés de dispersió urbana a la RMB: la metropolitanització del territori

El procés de metropolitanització, ja tractat anteriorment, seria un conjunt de processos de desconcentració, descongestió, dispersió i difusió d'activitats, persones i infraestructures que fa sorgir un nou tipus de territoris on la frontera entre el món urbà i el rural queda difuminat, un conjunt de processos que tendeix a integrar els agregats territorials d'urbanització difusa (INDOVINA, F.; 2004). Comença com un procés relativament "natural" de creixement urbà que passa per distintes fases durant les últimes dècades del segle XX. Un cop la plana del Barcelonès comença a estar saturada s'inicia un procés de suburbanització en les primeres corones urbanes alimentat durant els setanta per una immigració que no cessa dins d'una etapa caracteritzada per la industrialització moderna i el "boom" immobiliari fins 1975 (FONT, A.; 2004, p. 244). A aquest procés de creixement en taca d'oli segueix un altre de periurbanització o integració en les dinàmiques metropolitanes dels fins fa poc municipis rurals com Sant Cugat del Vallès i permeabilització d'espais a la primera i segona corona metropolitana en un context de crisi internacional de les energies. En la primera corona comença a aparèixer el famós continu urbà que uneix pràcticament les poblacions del Llobregat amb les del Besòs.

El tercer pas després del creixement en taca d'oli i la periurbanització són els processos de descentralització cada volta més lluny de la metròpolis i processos de rururbanització. Als factors d'atracció com el paisatge i la tranquil·litat que expliquen la instal·lació de les primeres residències secundàries al Garraf, Collserola, Maresme, Vallès i Penedès s'uneixen factors d'expulsió de la ciutat de Barcelona motivats per una insatisfacció creixent per aquesta així com l'encariment e la vida urbana (INDOVINA, F.; 2004b). A partir dels setanta, i sobretot dels vuitanta comença la discutida crisi de la gran ciutat. Aquesta és percebuda com un lloc contaminat, saturat de trànsit i de gent,

psicològicament agressiu, amb un estil de vida poc saludable en comparació amb la vida al camp, que és associat amb un paisatge tranquil, verd i desconflictitzat. Així comencen a marxar primer, moltes famílies de Barcelona sobretot cap a la segona corona metropolitana a residir en les primeres urbanitzacions difuses de xalets moltes voltes d'autoconstrucció sense serveis bàsics i més tard d'adossats i d'unifamiliars. Després a aquest èxode s'uneix la població dels nuclis de la primera corona. Comença un creixement urbà que ja no és en taca d'oli, sinó de manera dispersa i difusa (LANZANI, A.; 2003, p. 85) i la taxa d'autocontenció dels municipis de les primeres corones s'enfonsa. No només marxen ells. Ja des dels setanta comencen a marxar també activitats industrials cap a altres corones per manca d'espai, en busca d'uns preus del sòl més assequibles o perquè es tracta d'activitats contaminants. Les activitats industrials tendeixen o bé a disseminar-se pel territori o bé a construir polaritats especialitzades (mobles, tèxtil, automòbil, alimentació etc.) fora dels nuclis urbans i junt a vies principals (FONT, A.; 2004, p. 250).

D'un procés de suburbanització de la primera i segona corona es passa a un procés d'urbanització dispersa per tot el territori de la RMB. Urbanització dispersa més que urbanització difusa, perquè es tracta d'un procés centrífug a partir de diversos nuclis i que no colonitza homogèniament tot el territori sinó només algunes peces (rodalies de vies de comunicació, llocs de muntanya o costa amb paisatge, voltants dels nuclis urbans) i perquè aquesta urbanització es dispersa a partir de diversos nodes i no d'un sol pol difusor com suggereix el terme difusió (MUÑOZ, F.; 2004, p. 103). Es dispersa la residència, la indústria, i a partir dels vuitanta les activitats terciàries com els famosos centres comercials que comencen a sorgir com bolets, configurant sòrdids paisatges completament despersonalitzats, autèntics no-llocs configurats per centres comercials, autopistes, polígons de xalets amb el mateix disseny repetit indefinidament, uns paisatges quotidians que converteixen la vida del *suburbanita territoriant* (MUÑOZ, F.; 2000) en un a rutina alienant, d'un no-lloc a un altre, amb una mobilitat accelerada car cada cop hi ha més distància entre el lloc on treballa, on dorm, on compra i on es diverteix, un habitant a temps parcial (MUÑOZ, F.; 2004, p. 15).

Molts autors comencen a parlar de la crisi de la ciutat i fins i tot de la fi de la mateixa, una crisi molt lligada a la crisi industrial que ha deixat uns paisatges buits i degradats, sense vida ni activitat com molts barris de Barcelona cap a mitjans dels vuitanta. Res

més lluny de la realitat, segons autors com Indovina, que enlloc de *declino urbano* prefereixen parlar de <<transformació>> de la ciutat (INDOVINA, F.; 1990). La ciutat de Barcelona i la seva primera corona perden població, expulsada per la diferència de preus entre centre i perifèries, perd indústria, perd serveis, però es tracta de serveis moltes vegades banals. Les activitats de recerca, de govern, de direcció de grans empreses romanen al centre, reafirmant la capitalitat de la regió. Les empreses R+D prefereixen la ciutat per a localitzar-se i això dona lloc a una composició selectiva de molts centres metropolitans (INDOVINA, F.; 1990). Només cal consultar les dades analitzades anteriorment comentades dels professionals del sector quinari. Barcelona concentra hui en dia, després d'aquest procés de dispersió urbana el 60% de l'ocupació en el sector quinari de la RMB i el 48% de tot Catalunya (TRULLÉN, J.; 2001, p. 44). Un altre procés que contradiu aquest declivi urbà són els processos d'elitització o gentrificació que comencen a aparèixer en molts centres urbans, també a Barcelona, un cas en el qual aquest procés es veu recolzat tant pel canvi de funció i model econòmic de la ciutat com per tota una sèrie de decisions de planificació, com hem vist a l'apartat anterior. Es tracta per tant d'una fase metropolitana on conviuen unes forces centrífugues pel que fa a les produccions materials i als serveis banals i unes forces centrípetes pel que fa a les funcions de govern i direcció (INDOVINA, F.; 2004, 2004b i 2004c). Estem en un context de recuperació econòmica (des de 1986 fins als nostres dies) i de reordenació urbana del centre metropolità que ja no perd tanta població a base de grans esdeveniments i gràcies a l'arribada de la immigració extracomunitària (FONT, A.; 2004, p. 246). Una prova d'això és que el municipi de Barcelona superava en 1978 els 1,9 milions d'habitants. Una dècada després havia baixat fins als 1,7 milions i dues dècades després, el 1998 Barcelona baixava del milió i mig d'habitants. Segons les últimes dades de 2008, Barcelona torna a tenir 1,6 milions d'habitants, la qual cosa mostra un augment sobrevingut sobretot per l'arribada d'immigrants extracomunitaris i de col·lectius joves que tornen a la ciutat i suposen són més que els que decideixen buscar residència fora de la ciutat (IDESCAT, 2008). Mostren aquestes dades una tendència de renovat creixement dels centres urbans amb les dinàmiques dispersives.

Com a resultat d'aquesta dispersió d'activitats hi ha una dicotomia entre la ciutat compacta tradicional mediterrània que roman als centres urbans, amb mescla d'usos, de col·lectius i classes socials, d'activitats econòmiques i una certa densitat, i la urbanització difusa que es configura amb grans peces especialitzades en una o dues

funcions del territori de la RMB. Cal parlar d'urbanització i no ciutat, perquè aquestes noves peces metropolitanes no són ciutat. Però tampoc arriben a ser barris-dormitori perquè no són àrees urbanes contínues i sí que tenen alguns serveis i funcions urbanes i metropolitanes més enllà dels residencials (INDOVINA, F.; 1990). No hi ha densitat, ni mescla d'usos, és un territori ple d'urbanitzacions d'adossats que esdevenen autèntics guetos socials, plens de serveis banals i infraestructures, no hi ha espais de socialització, no són llocs, són no-llocs (AUGÉ, M., 1993). Són espais residencials sense una dotació de serveis adequada (en el cas de moltes urbanitzacions residencials perquè són il·legals i van desenvolupar-se sense a penes dotacions), i per tant es tracta d'espais sobre els quals cal encara construir-hi i fer-hi ciutat. El propi terme de ciutat i la tradicional dicotomia entre camp i ciutat, com veurem també en el cas del Pirineu i com hem vist al cas del Ruhr, entra en crisi a causa de l'aparició d'aquests territoris de camps urbanitzats, de *Zwischenstädte* o "Entreciutats" de Sieverts. Cap criteri jurídic, morfològic, funcional o econòmic serveix ja per definir i delimitar el fet urbà (NEL·LO, O.; 2001, p.33). Els processos de descentralització s'observen també amb les migracions intrametropolitanes. Aquestes afecten cada vegada a un nombre major de persones, impliquen moviments cada cop més allunyats del lloc d'origen, d'àrees més denses a més difuses i tenen com a principal factor explicatiu el mercat de l'habitatge (NEL·LO, O.; 2001, p.95).

2.2.2. *Els problemes de delimitació de la RMB*

El resultat últim d'aquests processos de metropolitanització és que inevitablement, cada cop més el conjunt del territori tendeix a integrar-se en unes mateixes dinàmiques metropolitanes. Això té unes conseqüències sobre la delimitació del fet metropolità a Barcelona. La qüestió de la delimitació del fet metropolità, ací com al Ruhr i la majoria de les regions metropolitanes, és un tema encara no resolt pels experts, malgrat haver suscitat molts debats des de fa ja dècades. La primera delimitació metropolitana apareix amb el pla de 1953 que va incloure com a zona d'influència de Barcelona 26 municipis de 4 comarques. Oficialment hui en dia se sol distingir el fet metropolità a distintes escales. A escala local es distingeix la metròpolis central o *continuum* urbà que inclouria el municipi de Barcelona i 8 municipis adjacents que formarien la primera corona metropolitana segons algunes publicacions o el centre només segons altres. En un àmbit més gran estaria l'àrea metropolitana que inclou els 31 municipis que conformen la

mancomunitat de municipis de l'AMB. Aquests municipis serien, excloent els del continu urbà, els que conformarien la segona corona metropolitana o la primera segons algunes publicacions. Per últim hom distingeix la Regió Metropolitana de Barcelona d'uns 150 municipis, que és l'àrea funcional de planificació parcial del PTGC i que coincidiria amb la proposta de vegueria de Barcelona. Aquesta delimitació oficial inclou 4'6 milions d'habitants i una considerable superfície de 3233'5 km². El següent mapa facilita la lectura:

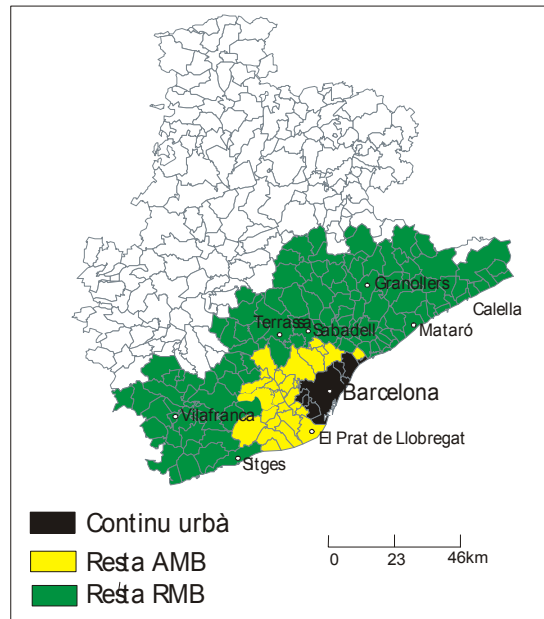

Figura 54: Les delimitacions oficials de la RMB. Font: Elaboració pròpia a partir de AMB (2003) i ESTEBAN (1991).

Tanmateix, són diversos els autors que a causa de les dinàmiques que estem analitzant amplien encara més aquesta delimitació. Per qüestionar objectivament la delimitació oficial, se sol adduir que l'anàlisi de la mobilitat diària obligada i no obligada interrelaciona i conforma mercats de treball en territoris que ultrapassen el territori de l'actual RMB. Així, autors com Clusa i Rocacladera, ja en 1997 presentaven anàlisis basats en la metodologia censal nordamericana de definició d'àrees metropolitanas, la qual els dóna dos interessants resultats: per una banda deixa fora quasi tota la comarca de l'Alt Penedès, (la qual actualment reclama una vegueria diferenciada de la de Barcelona), i per altra banda inclou municipis de les comarques del Bages i l'Anoia que no pertanyen a la RMB. Altres autors com Trullén van encara més lluny i utilitzant aquesta mateixa metodologia aporten uns resultats francament interessants. De 1986 a 1996 800.000 habitants haurien passat a ser considerats com a població metropolitana. Es tracta d'habitants de la RMB no incorporats el 1986 segons l'anàlisi més molts

municipis de comarques adjacents com la Selva, el Bages, l'Anoia o el Baix Penedès ja limitant amb Tarragona, i el que és més interessant: apareixen illes de municipis metropolitans a comarques molt allunyades de la RMB com la Cerdanya gironina, el Pallars Sobirà o l'Alt Urgell. Quatre dels nou municipis que conformen l'àrea d'estudi del següent capítol ubicats a l'espai natural de la serra del Cadí són considerats per aquest autor com a metropolitans (TRULLÉN, J.; 2003, p.63). Aquests municipis tradicionalment considerats com a rurals poden ser considerats com a metropolitans?. Aquesta qüestió l'abordarem al capítol del Pirineu. Altres autors com Muñoz també recolzen la tesi d'una metròpolis que ja ha dépassat els límits de la RMB i en el seu cas parla d'una tercera corona metropolitana que inclouria tots els municipis de la província de Barcelona que no pertanyen a la RMB (MUÑOZ, F.; 2004, p. 37). Sembla per tant prou clar que la metròpolis real va fins i tot més enllà dels amplis marges definits per la RMB. Hi ha un desfasat entre planificació i realitat territorial que es reflecteix en el fet que la figura encara en consolidació de la RMB ja no encaixa del tot amb la delimitació real de la metròpolis a causa de l'augment de la mobilitat inherent al procés de metropolitanització.

2.2.3. El fenomen de la dispersió residencial

Un procés singular dins d'aquesta gran transformació urbana és el de l'aparició d'aquests assentaments monofuncionals residencials a imitació un poc de les ciutats americanes. El gran motor és el mercat de l'habitatge, que actua com a filtre social (FONT, A.; 2004; INDOVINA, F.; 2004; MUÑOZ, F.; 2004, NEL·LO, O.; 2001). Una part són famílies, que, pel seu <<decoro abitativo>> van a la perifèria on es poden permetre una residència d'acord amb les seves expectatives de qualitat de vida (INDOVINA, F.; 1990; 2004b, p. 52), però sobretot a partir dels noranta, aquestes migracions intrametropolitanes les protagonitzen famílies de classe mitjana que veuen en l'adquisició d'un adossat barat a la segona o fins i tot tercera corona metropolitana una opció d'habitatge més barata que la d'un pis a un nucli urbà. A la perifèria poden trobar l'única possibilitat en molts casos d'accedir a un habitatge digne, encara que en el càlcul de costos no inclouen les despeses que la seva mobilitat comportarà, en viure a una àrea de baixa densitat lluny del lloc de treball i sense a penes serveis.

Aquesta perifèria és cada cop més llunyana de la capital, ja que a partir dels 80, la segona corona metropolitana augmenta la construcció d'adossat i unifamiliars que ja no seran únicament per ús de segona residència (MUÑOZ, F.; 2004, p. 20). Es configura una nova ciutat de baixa densitat que és tant o més insostenible i pobre paisatgística i arquitectònicament que aquell urbanisme sense planificació del tardofranquisme (FONT, A.; 2004). A partir de les anàlisis fetes per Muñoz, es pot constatar una certa especialització territorial en el tipus d'habitatge. Els municipis més petits i cada cop més llunyans del centre metropolità s'especialitzen en habitatge unifamiliar mentre que les ciutats intermèdies concentren una part significativa de l'habitatge adossat (Íb.; 2004, p. 35). Territorialment la segona corona (la RMB excepte l'àmbit de l'AMB) és on es concentra el gran creixement d'adossats i unifamiliars, mentre que la primera corona i la ciutat central destaca sobretot en la construcció de blocs.

Una característica essencial dels nous habitants de camps urbanitzats, és que ells es traslladen al camp, però no canvien els seus hàbits i demandes urbanes. Van a viure a urbanitzacions per primera volta o bé a cases que utilitzaven d'estiueig una o dues setmanes i en molts observen que no tenen serveis bàsics complets: llum, aigua pavimentat, perquè es tracta d'urbanitzacions fetes al·legalment, i per descomptat demanden aquests i tots aquells serveis de proximitat dels quals disposaven a la ciutat com centres educatius i sanitaris, centres d'oci i comercials, farmàcies, serveis personals etc. Com veurem en el cas del Pirineu, demanden serveis de qualitat urbana encara que ja no viuen a la ciutat, volen recrear el tipus de vida de la ciutat compacta quan en realitat viuen a les urbanitzacions disperses que no són ni ciutat ni camp, i que per les seves baixes densitats fan caríssim el manteniment i implantació de qualsevol servei bàsic o personal (per exemple, segons dades de l'Enquesta d'Infraestructures i Equipaments Locals extretes per BARBA i MERCADÉ, als habitatges en urbanitzacions els corresponen 6 vegades més metres de vial per habitatge que en la mitjana dels altres nuclis de la província). Això comporta un conflicte molt greu amb molts ajuntaments i unes despeses de manteniment que la majoria d'ajuntaments petits no poden permetre's. A mesura que es van complint les expectatives dels nous habitants i els serveis bàsics com les xarxes d'aigües o la pavimentació són completats i nous serveis personals i equipaments són posats en marxa, els assentaments difusos van convertint-se en ciutat difusa (INDOVINA, F.; 2004b, p. 54).

Per fer-nos una idea de la magnitud del fenomen, podem recordar algunes dades recollides pels treballs de J. Barba i M. Mercadé. Només a la província de Barcelona estaríem parlant d'unes 806 urbanitzacions amb uns 93500 habitatges construïts i una població potencial d'un quart de milió d'habitants. Encara el 7% dels habitatges no té aigua potable, el 37% de la xarxa de subministrament a aquestes urbanitzacions presenta deficiències i fins un 45% dels habitatges no estan connectats a xarxa de clavegueram, i d'acord amb la valoració feta per diversos tècnics municipals, l'estat de les infraestructures ha empitjorat als darrers anys. Es calcula que la subsanació de totes les deficiències a la província podria costar fins 986 milions d'euros (164000 milions de ptes.), és a dir, el pressupost total de la Diputació de Barcelona de dos anys. Es constata per tant la gravetat de la situació d'aquesta ciutat en construcció.

2.2.4. Conseqüències, impactes, reptes i costos de la metropolitanització en baixa densitat

Hi ha molts debats sobre els impactes d'aquesta nova realitat metropolitana, sobre les seves conseqüències socials i ambientals, es reivindica una i altra volta la tornada a la ciutat compacta enfront a aquesta urbanització difusa en explosió i sense confins, però mentrestant ens trobem avui en dia amb uns espais sense acabar de construir que cal gestionar, i en tot cas limitar el seu creixement que depassa ja els límits de la RMB dins d'una xarxa policèntrica de ciutats. En aquesta modalitat de ciutat trobem com hem dit diferents conseqüències, que venen recollides en el quadre següent. Hem d'avançar que es tracta d'una sèrie d'impactes aplicables a l'expansió de la baixa densitat en el cas de la RMB i que molts no són exclusivament responsabilitat d'aquesta morfologia urbana. Molts d'ells no precisen de cap explicació i per tant només remarcarem alguns.

	SOBRE ELS HABITANTS	SOBRE TOTA LA SOCIETAT
Costos econòmics	Cost d'urbanització i jardins més elevat que a un centre urbà	El manteniment de serveis bàsics a una urbanització d'adossats es triplica en relació amb un centre urbà
	Costos de calefacció i electricitat 1'3 voltes major en la baixa densitat	Cost integral de manteniment per parcel·la d'entre 416 i 520 euros/any, inassimilable per molts ajuntaments
	Consum d'aigua 1'8 o més voltes en la baixa densitat	
	Despeses en transport privat 2,5 voltes major que en la baixa densitat	
Costos socials	Casos d'estrès lligats al temps de conducció i a la mobilitat contínua	Segregació social en guetos residencials de rics i de pobres
	Aïllament social i manca de xarxes i de vida social	Augment del trànsit metropolità i saturació de carreteres
	Problemes creixents de seguretat per robatoris	Creació de « comunitats tancades » sense a penes espai públic ni interacció social.
Costos ambientals	Risc d'incendi molt alt en viure junt a masses boscoses	Consum /hab. molt superior de material de construcció
		Pèrdua i banalització de paisatges
		Pèrdua de poder de recàrrega dels aquífers per artificialització de sòls.
		Contaminació atmosfèrica lligada al major ús del vehicle privat
		Pèrdua de sòls forestals i agrícoles
		Insularització dels sistemes ambientals

Figura 55: Costos i conseqüències de la urbanització en baixa densitat. Font: Elaboració pròpia a partir de diferent literatura.

Començant pels costos econòmics, el fet que es remarca és el cost superior en comparació amb densitats urbanes que té el manteniment de serveis urbans com l'aigua, electricitat, pavimentació, clavegueram, telefonia, gas o internet, i en general de l'habitatge. Ací hi ha dos temes diferents per resoldre: el primer és el cost encara pendent de dotar de serveis a totes aquelles urbanitzacions que es van construir al·legal o il·legalment sense a penes dotacions i que hui encara romanen sense completar i el segon és el cost de manteniment dels serveis urbans en urbanitzacions més modernes. Ací ens referim al segon cas. El manteniment d'aquests serveis és assumit pels residents, però sobretot per la comunitat. Els residents paguen part dels costos com la factura de l'aigua o de la llum que sol ser superior, però el manteniment de les xarxes d'aigua, electricitat, l'enllumenat, el manteniment de carreteres (només un municipi com Corbera de Llobregat amb 30 urbanitzacions, té més de 170 km de carrers i vies) o el clavegueram són despeses que paga mitjançant l'ajuntament tota la comunitat. El resultat és que el cost superior de la baixa densitat ho paga l'ajuntament i en moltes ocasions es veu incapaç d'assumir les despeses. Un altre cost econòmic molt important

per als residents i que no solen incorporar quan calculen el cost de viure en baixa densitat és el de l'ús del transport privat. Entre d'altres conseqüències, sobretot ambientals, la dependència d'aquest mitjà comporta unes despeses en manteniment de l'automòbil, gasolina i peatges molt superior per les majors distàncies recorregudes cada dia.

Des del punt de vista social, alguns autors comencen a parlar de patologies associades als habitants de la baixa densitat. Parlen d'una major existència de casos d'estrès (per temps de conducció i constant desplaçament d'un lloc a un altre en els habitants de la ciutat difusa que en aquelles altres morfologies que comporten una mobilitat més continguda) (FRUMKIN, H.; 2002). Com a repercussió a nivell major tenim l'augment del trànsit en tota la RMB, el que fa que cada dia faci falta més temps per desplaçar-se, temps que no s'inverteix en treball ni en descans. El següent gràfic que correspon amb una ciutat d'EEUU, mostra la insostenibilitat de la baixa densitat en relacionar la freqüència d'ús del vehicle privat en termes de km recorreguts per llar amb la densitat residencial on s'ubica aquesta. Es veu clarament com és una relació gairebé exponencial a partir de quan es baixa del llindar dels 20 habitatges per acre, que vindria a ser uns 48 habitatges per ha. Si traduïm els km en temps, poden veure la quantitat de temps (i de diners) que l'habitant de la baixa densitat ha d'invertir anualment.

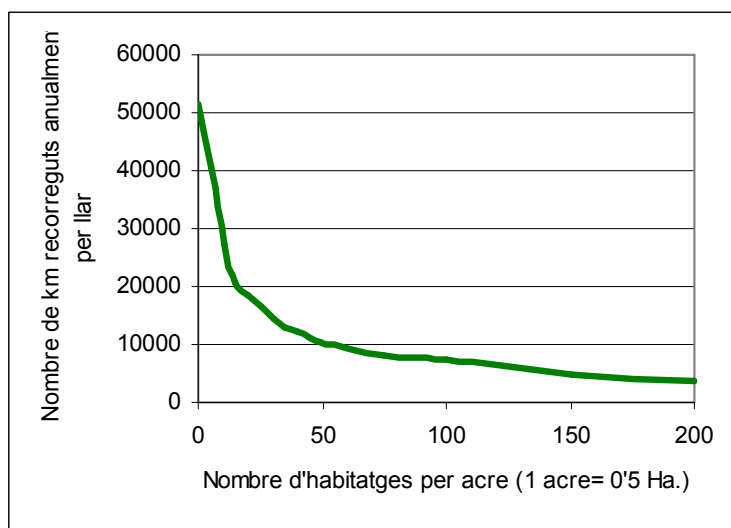

Figura 56: Nombre total anual de quilòmetres recorreguts per vehicles per llar en relació amb la densitat residencial a San Francisco. Font: Elaboració pròpia a partir de HOLTZCLAW, J. *et al.* Citat per FRUMKIN, H. (2002).

Es parla també d'un major aïllament social i manca de xarxes socials en relació amb la ciutat, tant per la baixa densitat en ella mateixa, com per l'arquitectura de bastió de moltes urbanitzacions sense espais públics on relacionar-se. Molts autors parlen de la segregació social com una conseqüència de l'expansió de la baixa densitat. Es configura una ciutat amb barris homogenis, ja siguin de classe baixa com de classe mitjana o alta,

que no ajuda a la integració social i assimilació cultural de la societat ja que fomenta la “guetització” del territori.

Entre els impactes o costos ambientals destaca l’augment del risc d’incendi per la proximitat entre residències i masses forestals. Es calcula que entre el 50 i el 75% de les urbanitzacions de la província de Barcelona es troba en àrees d’alta inflamabilitat (BARBA, J. i MERCADÉ, M.; 2003). Com a impactes a nivell general destaca l’impacte paisatgístic que suposa l’aparició de la urbanització (GIBELLI, M.C.; 2004; MUÑOZ, F.; 2004, p. 115), el paisatge es banalitzava per la clonació d’elements urbans com cases, centres comercials i infraestructures. Podem trobar els mateixos tipus d’adossats amb la seva rotonda i la seva gasolinera *CEPSA* o *REPSOL* i el seu “fantasmagòric centre comercial suburbà” (LANZANI, A.; 2003, p. 138) al Maresme, el Vallès, el Garraf, l’Horta de València, el camp de Cartagena o el corredor de l’Henares a Madrid. Un impacte ambiental molt important que cal mencionar també és el de la pèrdua teòrica de recursos hídrics en una regió on aquest recurs no abunda per la compactació de conques de captació. En urbanitzar sobre rieres i conques de drenatge, molts aqüífers perden superfície de captació de recursos superficials, el que redunda en una disminució dels recursos emmagatzemats als aqüífers. Es calcula que a un camp d’herbàcies es perd per escolament un 4% de la precipitació mentre que a una àrea urbanitzada s’arriba a perdre més de 15% (FRUMKIN, H.; 2002, p. 205). Un altre impacte poc estudiat és el del consum de material de construcció comparativament quan es fa un pis o una casa aïllada. Un pis comparteix sostre i terra amb altres habitatges mentre que una casa no, és en aquest sentit una edificació menys sostenible. Un últim impacte ecològic que es pot remarcar seria la insularització de sistemes ambientals. El discurs de la necessitat de corredors biològics entre espais naturals per mantenir els ecosistemes col·lideixen amb la dinàmica de l’ocupació del sòl en forma d’urbanitzacions de xalets, que precisament van en busca del verd i la natura per vendre “paisatge” en les seves immobiliàries. Justament aquest verd solen ser els pocs corredors biològics que queden.

Una menció especial mereix el tema de la gestió de l’aigua a la RMB i com aquesta es veu afectada pel model territorial de la baixa densitat. L’expansió de la ciutat de baixa densitat no beneficia tampoc la disponibilitat d’aigua a la RMB, ja que el seu caràcter extensiu, amb la instal·lació freqüent de piscines i jardins particulars amb espècies no

mediterrànies, fa que el consum s'arribe a quadruplicar en aquells municipis on predomina la baixa densitat en comparació amb altres on domina la urbanització compacta. En efecte, ingressos més alts i cases aïllades pareixen estar associades amb unes demandes hídriques més altes (KALLIS, 1999, citat per SAURÍ, 2003). Una gran part dels consums municipals d'aigua s'empra en reg de jardins públics i privats. Dels 500 hm³ que anualment consumeix la RMB per tots els usos, 7,65 s'empren en jardineria pública (un 1'5%) i 40 s'estima per a la jardineria privada, un 8% del total. Això es deu, més que a la superfície de les zones verdes, a les males pràctiques de reg (entre un 25 i un 30% dels jardins es reguen més del necessari) (PARÉS, M. et al.; 2004) i a una selecció d'espècies atlàntiques sobretot en jardins de municipis de renda alta perquè es constitueixen aquests tipus de jardins com un símbol de prestigi i estatus com per exemple les distintes espècies de gespa (Íb.; p. 229). Si al cas alemany, el principal problema de l'aigua era la qualitat per l'activitat minera i industrial, ací és sobretot la disponibilitat per l'alt consum per capita en molts municipis.

Per instaurar una gestió efectiva de la demanda d'aigua que és encara hui la gran mancança de la política hidràulica a Espanya, caldria incidir sobre la tecnologia per al subministrament d'aigua, les conductes dels usuaris i la valoració econòmica dels recursos. Tradicionalment a la RMB s'ha incidit sobretot en el tercer aspecte, en la política de preus de l'aigua. Es volia "castigar" a les famílies que consumiren aigua per damunt de determinats llindars. Però aquesta política, defensada per alguns ecologistes, ha resultat ser prou ineficient i injusta. Primer perquè les dades mostren que els municipis que més consumeixen per capita (que són els que concentren més urbanitzacions) no són els que més cara paguen l'aigua mentre que aquells de la primera corona on es concentra la ciutat compacta no paguen precisament els preus més baixos (SAURÍ, D.;2003, p.238). Municipis amb baixa densitat com Castellví de Rosanes tenia una demanda urbana diària per capita el 1999 de 452,62 litres d'aigua i pagava cada metre cúbic a 96 ptes mentre que ciutats mitjanes amb urbanització compacta com Hospitalet de Llobregat o Santa Coloma de Gramenet tenien una demanda de 110 i 109 litres per capita diaris respectivament mentre que pagaven eixa aigua a 115 ptes, 19 més que el municipi que quadruplica el consum. En segon lloc, perquè la política de preus es mostra efectiva per moderar el consum en classes baixes que no solen tenir un consum molt alt, mentre que a penes afecta la demanda de classes altes, que estan disposats a pagar més abans que reduir la seva demanda (Íb., p. 231). Per tant hem d'afegir un cost

més de la ciutat de baixa densitat que és un major consum per capita d'aigua pels jardins privats i altres instal·lacions com les piscines.

2.3. Els conflictes territorials a la RMB

En aquest cas d'estudi hem dedicat un apartat a analitzar els conflictes territorials perquè es tracta de la conseqüència lògica en moltes ocasions de les dinàmiques territorials que hem analitzat en aquest mateix capítol. El denominador comú d'aquests conflictes és l'ús i la gestió del territori (NEL·LO, O.; 2003, p. 11) i la raó de dedicar unes línies a l'anàlisi de set casos concrets de conflicte territorial, ubicats tots al centre de la RMB, és per una banda mostrar un dels aspectes inherents al procés planificador i per al cas concret de la RMB, una regió que ha encetat processos de planificació molt sofisticats, posar exemples de com pel fet de planificar no s'eviten tots els conflictes possibles. Aquest exercici pot servir de reflexió per tractar d'esbrinar què és el que falla en alguns instruments com el PEMB, que analitzarem en un apartat posterior, que fruit de la seva acció ha donat lloc a conflictes en ocasions d'extrema tensió social.

En el cas concret però generalitzable de la RMB hi ha diversos factors que ajuden a entendre l'existència de tants conflictes: la creixent reivindicació d'allò local com un barri o una ciutat com element d'identitat; la demanda per part de la ciutadania d'una qualitat de vida urbana que respecte el medi ambient, que ha sigut fruit en molts casos de llargues lluites en dècades passades; els interessos per altra banda del gran grup de pressió de la construcció, tan potent ací com al Pirineu o a Múrcia; la crisi de legitimitat en l'acció de govern d'institucions i partits polítics i la llarga tradició de lluita obrera i veïnal de Barcelona són alguns elements, darrere dels quals també s'amaguen dinàmiques com les que acabem d'analitzar del canvi de model econòmic i territorial de la RMB. Els conflictes solen tindre dinàmiques molt heterogènies però a grans trets solen seguir aquestes fases: a) presentació d'un pla, programa o política territorial per part d'una administració normalment exterior a l'àmbit d'actuació; b) reacció veïnal en contra (reacció de tipus "NIMBY" perquè atempta contra la qualitat de vida aconseguida o contra l'equitat territorial o bé perquè amenaça valors patrimonials o ambientals); c) creació d'una plataforma en contra del projecte assembleària i apolítica; d) realització de tot tipus de campanyes de resistència i e) en funció de la pressió popular i mediàtica aconseguida, el projecte es retira, es renegocia o bé continua

endavant. La major part de les plataformes constituïdes acostumen a ser de tipus reactiu, i els casos a analitzar no són excepcions (NEL·LO, O.; 2003). Solen ser plataformes formades en contra d'un determinat projecte i si aquest es retira, o bé la plataforma desapareix, o canvia d'objectius o s'institucionalitza. Tanmateix també hi ha casos en què aquestes plataformes (com en el cas de la Plataforma en defensa de l'Ebre junt amb la Fundació per una nova Cultura de l'Aigua) passen a ser proactives proposant alternatives al projecte i nous models de gestió territorial, el que les fa més potents. Els casos de conflictes seleccionats tenen com a denominador comú que han tingut una gran atenció mediàtica i un grau de tensió social considerable. Molts d'ells encara no han finalitzat i tenen relació directa amb l'aplicació d'instruments com el PEMB i amb altres dinàmiques analitzades en aquest apartat, el qual els fa doblement interessants.

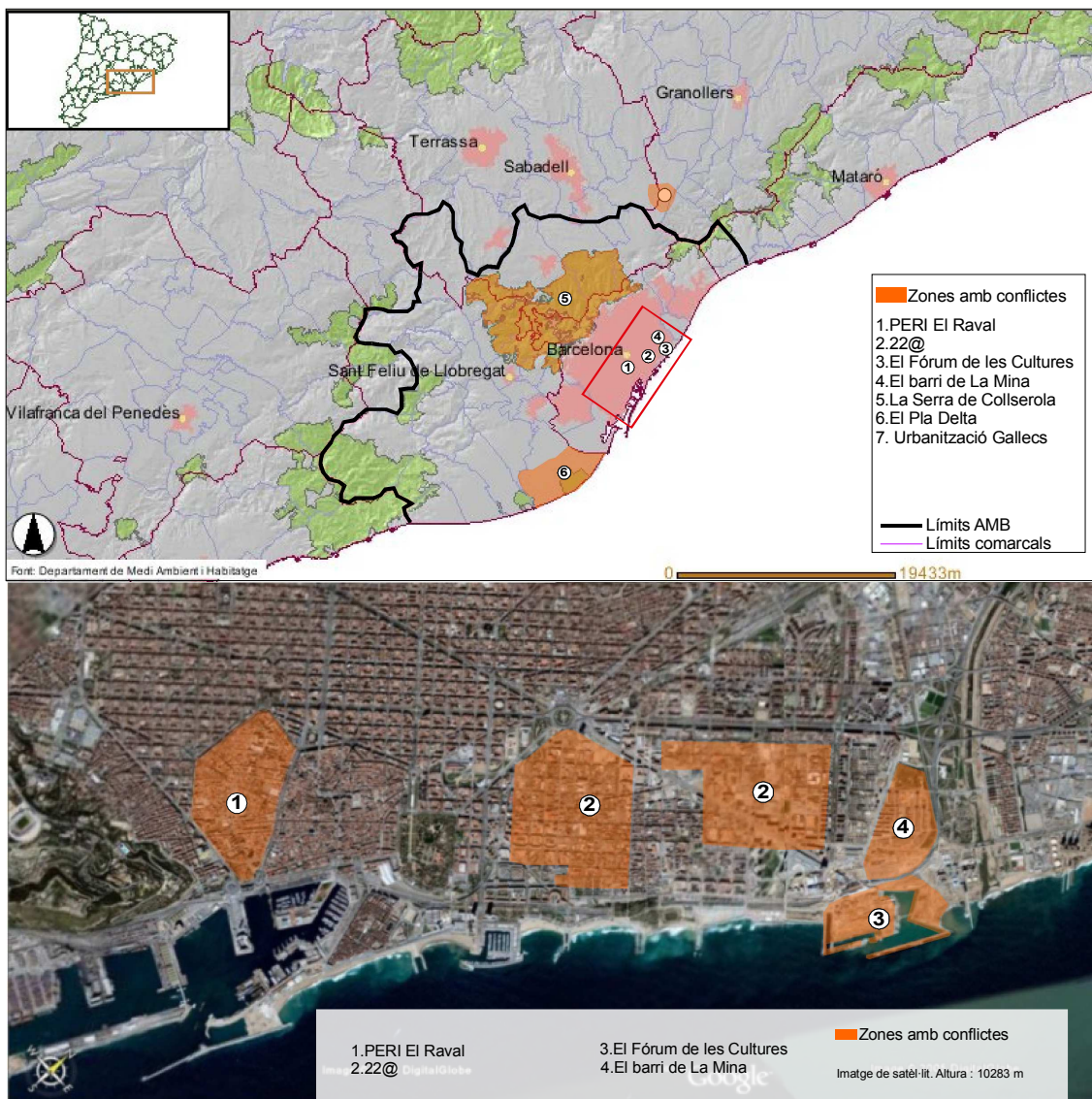

Figura 57: Set conflictes territorials a la RMB. Font: Elaboració pròpia a partir de Google Earth i SIGMA

1. PERI de Ciutat Vella al barri del Raval de Barcelona

Figura 58: Projecte de transformació urbana a l'illa del carrer Robadors. Foto: Luis del Romero.

Inici: 1985, amb l'aprovació del PERI. Fi: ¿? Tipus de conflicte: social per gentrificació i cultural per destrucció de patrimoni.

El procés de remodelació del barri del Raval de Barcelona mitjançant un PERI podria catalogar-se com una de les reformes més agressives i intenses sobre un nucli històric de tot l'Estat Espanyol. Aquest barri extramurs no va ser incorporat a la ciutat fins el segle XIV. Va ser un barri de tallers i fàbriques, d'immigrants (el barri Xinés), de prostitució i tavernes portuàries... una zona d'oci per als més pobres amb una gran activitat artesanal, un barri que no donava una bona imatge per a la promoció del "model Barcelona". Per tant es proposa una intensa remodelació ja des de l'aprovació del PGM de 1976 i va començar una sèrie d'actuacions per enderrocar illes senceres i reedificar els edificis destinats a hotels, lofts i pisos quasi sempre per a gent de renda alta. Amb aquestes actuacions que recolzen la substitució social del barri, van aparèixer des de mitjans dels 90 processos de pressió immobiliària a inquilins fins convertir-se hui en dia en un problema social d'extrema gravetat al barri. Les conseqüències d'aquesta remodelació ha sigut un augment espectacular dels preus tant de compra com de lloguer, tant d'habitatges com de locals. En el cas del lloguer, la fórmula màgica defensada per l'administració per ajudar a contenir el preu de l'habitatge, al Raval va créixer de 1997 a 2003, en a penes 5 anys un 66% i en l'habitatge de segona mà sobre un 240% (UTE, 2004, p.306). La densitat ha passat de 320 hab/ha fins els 419, un fet curiós si es té en

compte que l'argument emprat per a molts enderrocs va ser el necessari esponjament del barri.

Un episodi especialment trist va ser l'anomenat "Forat de la Vergonya". L'estiu de 1999 l'ajuntament va enderrocar una illa sencera, contradiant al propi PERI que proposava una zona verda. Diverses associacions s'uniren per reclamar aquest ús i van apropiar-se de l'espai per fer trobades populars i autogestionar un espai que els mateixos veïns havien fet zona verda i d'esbarjo. El 18 de novembre d'aquell any aquest ús i reclamació va acabar a base de càrregues de la policia contra els veïns, amb ferits i detinguts. No obstant finalment es va acceptar la creació d'aquesta zona verda.

2. El 22@

Figures 59 i 60: L'abans i el després del Poblenou a un mateix carrer: el carrer Fluvià. A la vora dreta les antigues fabriques abandonades i a l'esquerra un nou barri residencial. Foto: Luis del Romero. **Figura 61:** Campament de gitanos, junt a la diagonal al Mar a l'actuació del 22@ al costat d'un nou edifici d'habitatges i un cartell – protesta que resa: "descontrol urbano".

Inici: 2000 Fi: ¿? Tipus de conflicte: urbanístic per usos i social per gentrificació

El cas del pla del 22@ respon als objectius dels diferents plans estratègics que defenen la transformació de la metròpolis en una ciutat de la R+D i el coneixement, i connecta directament amb el discurs de la transició de model econòmic cap a la societat del coneixement. Malgrat que ha hagut avenços com l'augment del percentatge d'exportacions amb contingut tecnològic mitjà o alt o la creació durant els anys 80 de diversos parcs tecnològics, el resultat ha sigut prou mediocre fins ara, com veurem tot seguit. El projecte del 22@ executat a partir d'una modificació del PGM és un intent de transformar el barri obrer i industrial del Poble Nou en un districte tecnològic combinant espais residencials i activitats econòmiques com una mena de districte tecnològic. La idea era atreure activitats de caràcter científic, tècnic i cultural potenciant la mescla d'usos i l'ús de TIC amb una intensa transformació urbana en la qual es fomentaria de manera flexible la instal·lació d'empreses i centres de recerca i innovació. Davant aquests objectius tan lloables i que encaixen perfectament amb la diagnosi de necessitats estratègiques, la realitat a hores d'ara sembla prou conflictiva. Hi ha constituïda una plataforma de veïns contra la iniciativa que l'acusa d'afavorir l'especulació i denuncia una transformació tan gran que esborra gran part del paisatge i la memòria del barri com a zona obrera i industrial. Sobre els aconseguiments en quant a l'atracció de R+D, les xifres són molt diferents segons la font, d'entrada per delimitar què entenem per activitat o empresa R+D. Segons els informes oficials de l'Oficina 22@, actualment s'hi han instal·lades unes 80 empreses que són bons exemples d'activitats innovadores. Entre elles destaquen empreses de software, disseny industrial, planificació estratègica etc., que sí estarien dins del sector quinari, però hi ha moltes altres, com hotels, agències de viatge i oficines comercials com *El Corte Inglés* o *Halcón Viajes*, que no semblen ser molt intensives en tecnologia punta. A més, si consultem altres fonts com la base de dades del Pacte Industrial de la Regió Metropolitana de Barcelona, de 150 empreses catalogades com de R+D al municipi de Barcelona, només 5 estarien ubicades al districte del 22@ que ocupa una superfície de 3'2 milions de m².

Més enllà dels resultats palpables d'aquest projecte, un dels aspectes interessants d'analitzar és com es trasllada un discurs teòric argumentat de manera impecable a la

pràctica urbanística i com aquesta acaba desvirtuant-lo. El projecte es va executar mitjançant una polèmica modificació del pla general metropolità i es defensava la mescla d'usos, sempre que foren activitats R+D. No obstant aquesta modificació suposà una reducció de les previsions en equipaments i zones verdes per al barri a més d'un augment del coeficient d'edificabilitat de 2 m² de sostre per m² de sòl fins 3'2 m², amb una proposta d'edificació de nou gratacels que suposava l'expulsió de 92 famílies, la qual cosa feia molt rendible l'operació urbanística (UTE, 2004, p. 264) i fins i tot va forçar la intervenció en 2005 del Tribunal Superior de Justícia de Catalunya per anular alguns articles del pla sobre càrregues urbanístiques que no s'ajustaven a la legislació urbanística vigent i que beneficiaven als promotors. Amb situacions com aquestes es poden entendre les grans crítiques, oposicions i resistències que ha provocat el 22@, oposició que continua hui en dia. Malgrat tot, el projecte hui en dia continua en ple desenvolupament i caldria esperar alguns anys per veure si realment s'ha fet d'aquest nou barri un districte industrial i d'innovació o més bé un barri més d'oficines cares i centres comercials.

Fins ara sembla una gran actuació urbanística més encaminada a convertir el Poble Nou en aquesta segona opció, un barri residencial no precisament barat, d'oficines d'administracions diverses com l'Institut de la Seguretat Social, la Cambra de Comerç o Radio Nacional d'Espanya i centres comercials més que en un districte tecnològic i industrial. Hui en dia dues són les crítiques que es fan al projecte: per una banda encara continua existint un sector industrial productiu que es veu amenaçat per aquest pla i per altra banda moltes associacions i intel·lectuals han denunciat la destrucció de desenes d'antics immobles industrials que consideren deurien protegir-se pel seu valor històric i arquitectònic. Un exemple és el cas del complex fabril tèxtil de Can Ricart, que data de 1853 i que el 22@ pretenia enderrocar, malgrat tenir encara 34 empreses en actiu. La conservació d'aquest complex va ser molt defensat tant per plataformes veïnals com per associacions culturals i professionals i finalment es va salvar de ser enderrocada en 2007, però no així molts altres immobles similars.

3.El Fòrum de les Cultures

“El Fòrum expresa la apuesta económica por el sector que ya funcionaba, el más dinámico hoy pero también de futuro más incierto, el del turismo, el ocio, la ciudad de ferias y congresos. Una opción fácil, de olvido de la necesaria renovación del tejido productivo, que pueden compensar operaciones como el 22@. El urbanismo del Fòrum a su vez es una muestra de gueto para los nuevos colonizadores”. Jordi Borja, La Vanguardia. 25/7/2004

Inici: 1996 Fi: 2004 (de l'esdeveniment) Tipus de conflicte: social per elitització

El Fòrum de les Cultures de 2004 és un gran exemple d'urbanisme espectacle i d'intent d'eliminar memòria històrica. Tots semblen haver oblidat que en aquell mateix indret de la desembocadura del Besòs, a les parets del Camp de la Bota 1704 persones van ser afusellades en la postguerra civil. El Fòrum no va dedicar cap referència més que un monument sense figurar en cap guia ni publicitat. Amb l'excusa de l'organització d'un esdeveniment els objectius del qual mai han quedat clars (per exemple defensar la pau al món mentre l'esdeveniment és finançat per empreses d'armes), s'ha desenvolupat una impressionant actuació urbanística elitista amb un centre de convencions, gratacels d'oficines, hotels i un gran centre comercial, una colossal operació immobiliària i urbanística destinada a reformar i colonitzar la desembocadura del Besòs, amb el fòrum com a espai central, la funció real del qual seria deixar una gran buit que servira de matalàs de seguretat (amb les seves tanques i càmeres de vigilància) entre el conflictiu barri de La Mina i el nou centre elitista de Diagonal al Mar (MUIXÍ, Z. citat per DELGADO, M., 2005).

Figures 62-65: El fòrum després del Fòrum del 2004: una gran esplanada buida de gent, de vida i de funcions, però amb una gran activitat urbanística al seu voltant. Fotos: Luis del Romero.

La paraula més emprada per criticar aquest esdeveniment-llàmpec és “pretext”. Pretext per atraure turisme de qualitat, per convertir una zona sense valor econòmic en un nou barri elitista, per continuar amb els processos de gentrificació iniciats amb la Vila Olímpica, per posar més sòl per especular, per crear un nou oasi per al consum etc. Una jugada que ha costat molt cara a les arques públiques (mai no se sabrà el deute real contret, però es va parlar de 400.000 euros de dèficit) però que ha beneficiat a moltes empreses de la banca, la construcció i sobretot el sector immobiliari i hotelier ja que en l’actualitat l’àrea del Fòrum concentra la major densitat hotelera de tota Barcelona. (TARROJA, A., CASTAÑER, M. I MERCADÉ, M., 2005, p. 403) i que des del punt de vista social o ambiental no ha aconseguit cap canvi substancial en el barri de la Mina o en la desembocadura del Besòs. La gestió del post-fòrum és el gran desafiament encara pendent, i per aquesta raó s’estan desenvolupant moltes propostes de reutilització de les

instal·lacions del Fòrum (nou Campus Universitari de Llevant, zona comercial al Port Fòrum o un vaixell-hotel amarrat al fòrum.

De tots els conflictes territorials esdevinguts des del final dels jocs, potser aquest ha segut el que més atenció mediàtica ha rebut. Les desenes de plataformes que estigueren actives durant tot el procés per denunciar la hipocresia del projecte, van tenir un gran recolzament popular i hui en dia, moltes d'elles continuen actives. Una de les proves del fracàs d'aquesta actuació, com defensen molts arquitectes, és que aquest espai que deuria convertir-se en fòrum, en lloc de trobada per als ciutadans, està sempre buit i a l'espera de rebre alguna funció més enllà de la celebració de la fira d'Abril. Al contrari que amb altres actuacions d'aquest estil, no hi ha hagut una apropiació per part de la població d'aquest espai. El propi edifici del Fòrum està hui en dia mig abandonat i només serveix de garatge de vehicles privats. Fins i tot el propi llegat del fòrum de pau, solidaritat, multiculturalitat i sostenibilitat no sembla tenir molta relació amb el resultat final, al menys des del punt de vista urbà (un barri gris i anònim de gratacels d'hotels, oficines i centres comercials, un nou no-lloc en definitiva).

4. El barri de la Mina

Figures 66 i 67: El barri de la Mina, barri inacabat i encara sense integrar en la metròpolis. Fotos: Luis del Romero.

Inici: 1963 Fi: ¿? Tipus de conflicte: Social per problemes de marginació i exclusió

El cas del barri de la Mina és un dels casos de conflicte territorial amb més premsa de Barcelona. La història d'aquest barri és el de la construcció en poc de temps d'uns 3000

habitatges per allotjar a milers de famílies (moltes d'elles gitanes) que fins el moment estaven vivint en barraques al costat de la platja. Com en tantes altres actuacions d'aquest tipus, el conflicte està quasi garantit des del moment en què s'ubica en un mateix lloc sense condicions adequades d'habitabilitat a diversos col·lectius sense a penes recursos i amb problemes d'integració social, delinqüència, drogues i atur. Es tracta d'un dels barris amb més tradició de lluita de l'AMB i fruit de la qual ha anat guanyant equipaments i serveis. Malgrat les millores, aquest és encara hui un cas de conflicte social pels problemes de segregació social, per les mancances de serveis urbans bàsics i per la reacció en contra des de l'aprovació del projecte en 1963 per part de l'ajuntament de Sant Adrià del Besòs perquè suposava canviar la imatge de poble tranquil a ser una extensió més de la ciutat de Barcelona amb una barriada de nouvinguts de l'estrat social més baix (ROCA, J.; 2003, p.407). La situació de tensió social, de deficiències urbanes i de manca de perspectives fou tan greu que s'arribà a pensar en la seva demolició a finals dels vuitanta. Els rumors de destrucció parcial i reubicació de les famílies de la Mina en altres indrets de la zona on hi havia previsió d'equipaments socials i zones verdes (tot el barri de la Mina anava a ser ja segons el Pla Cerdà un gran parc fluvial), van desencadenar l'anomenada *Intifada del Besòs* de 1990, la revolta veïnal més dura a la metròpolis des del restabliment de la democràcia (Íb., p. 414). Amb l'arribada dels jocs olímpics i les actuacions sobre el litoral, molts esperaven que per fi s'actuara sobre el barri, però no fou així. La renovació urbana es quedà a la Vila Olímpica i durant els 90 la situació continuà deteriorant-se amb el narcotràfic i les màfies. El 1997 es creà una plataforma d'entitats i veïns del barri de la Mina per reclamar més recursos i serveis per al barri, el mateix any en el qual es decidia organitzar el Fòrum de les Cultures a escassos metres, a més del projecte del 22@ que deuria atraure activitats universitàries. Aprofitant aquest esdeveniment es posà en marxa el 1998 un Pla de Transformació i es creà un Consorci d'actuació pública entre els ajuntaments de Barcelona i Sant Adrià, Diputació i Generalitat per al barri. Fruit de les actuacions del consorci (construcció d'una rambla al mig del barri, tramvia del Besòs, obertura de carrers transversals, ampliació del Centre d'Assistència Primària, reubicació d'equipaments escolars i esportius...), hui en dia la situació ha millorat de manera palpable en termes de qualitat urbana. No obstant, els problemes socials continuen i l'esdeveniment del Fòrum, amb el seu èxit limitat i les seves contradiccions i crítiques ja comentades ha servit més per encarir els preus dels habitatges (en novembre de 2005 un pis a la nova façana de La Mina costava 5300 eur/m²) (TARROJA, A., CASTAÑER,

M. I MERCADÉ, M., 2005) que per millorar la qualitat de vida del barri i la integració social. I és que segons Borja, les actuacions urbanístiques poden contribuir, però no resoldre ella mateixa per les desigualtats socials (BORJA, J.; 2005), si bé és cert que el Pla de Transformació de la Mina, ha començat a desplegar programes socials de reinserció laboral i contra l'absentisme escolar.

5. L'espai natural de la Serra de Collserola

Inici: 1987, amb l'aprovació del Pla especial de protecció i ordenació del medi natural de Collserola.

Fi: ¿? Tipus de conflicte: Ambiental per degradació i destrucció d'un espai natural

Aquest conflicte és un dels casos més freqüents a tot l'Arc Mediterrani i l'Estat: El conflicte entre la protecció d'un medi natural, moltes voltes garantit legalment i els interessos econòmics per explotar-ho siga a través de la urbanització dispersa atreta pel paisatge o de l'aprofitament dels seus recursos. La història de la degradació ambiental d'aquesta serra ubicada al cor de la RMB es remunta gairebé a finals del segle XIX amb la incorporació a Barcelona de diversos nuclis de prop de la serra com Sants o Sarrià. Aquest espai fou inclòs al PEIN (Pla d'espais d'interès natural) el 1992, però malauradament sense efectes pràctics (UTE, 2004, p.280) i és desgraciadament aquests anys finals de segle des del tardofranquisme, quan la serra patirà més impactes. Des d'aleshores fins hui en dia ha sigut un espai en constant actualitat per les denúncies de grups de veïns i ecologistes contra determinades actuacions agressives sobre l'espai com l'explotació de la cimentera de Montcada i Sant Feliu a la banda sud, l'aïllament del parc per la urbanització i especulació del sòl, el retallament de corredors biològics, la construcció de noves infraestructures com línies d'alta tensió o els túnels de Vallvidrera, la construcció del camp de golf de Can Codina a Cerdanyola del Vallès etc. Un conflicte famós en el que el parc estigué involucrat fou el projecte de construcció de la urbanització dels Rodals de la Torre Negra al límit nord del parc dins del municipi de Sant Cugat del Vallès. És un exemple paradigmàtic que mostra el conflicte entre les dinàmiques metropolitanes de dispersió urbana abans analitzades i les demandes de protecció d'un espai natural i d'alt valor agrícola i paisatgístic com és el paratge de la Torre Negra. Amb l'adquisició d'un 42% dels terrenys per a urbanitzar per part de la constructora Núñez i Navarro el 1986 va esclatar el conflicte entre aquesta constructora

i una plataforma cívica que defensava la conservació de l'espai. Aleshores començà un lluita entre les plataformes de veïns i la constructora per aquest espai, lluita que finalitzà (de moment) al 2003 amb l'aprovació definitiva de la modificació del PGU que plantejava la desclassificació d'aquest sòl com sòl urbanitzable. Tanmateix, la constructora no es donà per vençuda i interposà un recurs contra aquesta decisió.

Aquest és un cas que va acabar feliçment per a la plataforma de veïns, però hi ha hagut molts altres en què el benefici econòmic i la destrucció del paratge natural s'han imposat. La situació actual és que aquest parc, que és una illa dins de la ciutat metropolitana, es troba en una disjuntiva entre ser un parc natural protegit (per a la qual cosa és imprescindible protegir una sèrie de corredors biològics per connectar-se amb altres paratges naturals) o ser més bé un jardí metropolità a mode de *Central Park* amb una funció exclusiva d'àrea d'esbarjo per als barcelonins i reserva de sòl per edificar. Les actuacions de les administracions fins ara fa pensar que realment tendeix més cap a la segona opció.

6. El pla Delta

Figura 68: El delta del Llobregat a la nova desembocadura. Font: Google Earth, 2005.

Inici: 1994 Fi: ¿? Tipus de conflicte: NIMBY i ambiental per destrucció del delta

Una de les actuacions estrella dels plans estratègics va ser l'anomenat Pla Delta d'ampliació del port i l'aeroport de Barcelona. Una gran obra faraònica que

contemplava l'obertura d'una nova pista d'aterratge per a vols internacionals en el cas de l'aeroport i el desviament del riu Llobregat per a l'ampliació de la ZAL del port de Barcelona. Hi va haver una forta reacció veïnal contra aquest projecte, sobretot al municipi del Prat de Llobregat de tipus NIMBY, reacció a la qual es van unir nombrosos grups ecologistes per l'amenaça que suposaven aquestes obres per a un espai natural com és el delta del Llobregat, i la incompatibilitat entre l'augment del trànsit aeri i la conservació a escassos centenars de metres d'una ZEPA i també s'uniren grups polítics com IC-EUiA que governava el municipi. Finalment, amb la promesa de compensacions de tot tipus, sobretot mediambientals per al municipi, es va signar l'acord el 1994 entre les administracions locals, regional i central. Entre les mesures de compensació es va aprovar la construcció d'una depuradora per al riu per millorar la qualitat de les aigües de bany al delta (tota una fal·làcia, perquè la directiva marc d'aigües ja obliga sense pla delta a instal·lar infraestructures d'aquest tipus). Junt amb l'impacte sobre aquest espai s'ha d'afegir la pèrdua de terres fèrtils del delta del Llobregat, tot un paisatge cultural que fins fa poc era l'horta de Barcelona i que ara està amenaçada de mort per actuacions com aquestes. La magnitud de l'obra és tal que ha suposat la desaparició d'estanys i platges, junt al desviament del riu 2'5 km cap al sud i la creació d'una nova platja i una nova llacuna, a més de l'eliminació de 20.000 pins, la majoria d'ells centenaris, esborrant del mapa una de les últimes pinedes vora mar de tot Catalunya. Durant 2005 va haver moltes protestes contra les obres d'aterrament de l'antiga llera del riu Llobregat que va desembocar en una queixa davant la Comissió i Europea i en una denúncia a la Fiscalia de Medi Ambient. No obstant, a finals d'any es va arxivar la denúncia i es va donar l'impuls definitiu perquè començaren les obres que reclamava amb urgència l'Autoritat Portuària de Barcelona, si bé es va decidir proposar la creació d'un parc fluvial de 7 ha. en paral·lel a l'antiga llera del riu.

Un altre fet interessant en relació amb aquest cas i que demostra un cop més el conflicte d'interessos i la descoordinació entre administracions són els efectes d'aquesta nova pista d'aterratge. Mentre es construïa aquesta pista per a avions intercontinentals per augmentar el trànsit de l'aeroport fins 90 avions/hora, municipis com Gavà o el propi Prat de Llobregat continuaven amb els seus programes d'urbanització, malgrat que quedaven molt a prop de l'aeroport. El resultat és que un dels grans problemes que ha causat aquesta nova pista ha segut la contaminació acústica per a molts veïns, sobretot

nouvinguts. Malgrat el grau d'avanç de les obres, encara hui hi ha diverses plataformes ecologistes que continuen la lluita contra aquest macroprojecte.

7. La urbanització de Gallecs

Inici: Anys 70 Fi: ¿? Tipus de conflicte: ambiental per destrucció d'espais oberts

Aquest darrer conflicte ha estat seleccionat més que per la temàtica que és prou comuna, per la llarga trajectòria (més de 30 anys). Es tracta d'un conflicte en el que estan tots els elements de la controvèrsia sobre el tractament d'espais oberts a la regió metropolitana: la pressió urbanitzadora, la preocupació ambiental i la tensió entre agents locals i les administracions d'àmbit superior (GORDI, J., 2003, p.185).

L'origen del projecte és una ACTUR (actuació urbanística urgent) ubicada als municipis de Mollet del Vallès, Santa Perpètua de Mogoda i 5 municipis més (entre les dues comarques vallesanes) inclosa en el Pla Director de l'Àrea Metropolitana de Barcelona dels anys seixanta amb l'objectiu de contribuir a la descongestió de la capital metropolitana i absorbir futurs contingents d'immigrants mitjançant la creació d'una ciutat nova. Ja des de les primeres expropiacions de terrenys va esclatar el conflicte pel preu de taxació. Amb el traspàs de competències a la Generalitat es revisà tot el projecte d'urbanització i es decidí deixar-lo com a reserva urbana. El problema va vindre quan un cop decidit això, aquests terrenys públics expropiats van quedar sense gestió de cap tipus. Com a conseqüència començà a acumular problemàtiques com la prostitució, l'ocupació il·legal amb barraques i horts, abocaments de fem i d'enderrocs etc. Aleshores s'alçaren més veus en contra de la urbanització de l'àmbit per defensar la seva vocació agrícola i rural, però no tots els ajuntaments van mostrar-se d'acord i aquest va ser un altre aspecte del conflicte: entre mantenir o urbanitzar un àmbit agrupat en una sola finca, però compartit entre diversos municipis. Així van transcórrer els anys 90, quan apareixen diverses propostes de crear en aquest àmbit un parc rural i agrícola, proposta que va ser incorporada als treballs del Consorci de l'Espai Rural de Gallecs creat el 2000 i format per dos dels ajuntaments afectats i la Diputació amb la finalitat de preservar l'espai. No obstant, el conflicte continua fins hui en dia, perquè hi ha ajuntaments que no han entrat en aquest consorci. La proposta de crear un corredor biològic i un parc agrari encara hui en dia té algunes oposicions, de forma que gairebé

40 anys després, el conflicte resta sense resoldre. Per fi en 2005 s'aprovà definitivament l'ACTUR de Santa Maria de Gallecs i la seva inclusió al PEIN per ser un espai fràgil i vulnerable, un connector biològic, i un espai amb una interessant diversitat ornitològica i una certa qualitat paisatgística, el que comporta la seva protecció definitiva.

Amb aquesta anàlisi de casos de conflicte a la RMB tanquem l'estudi de dinàmiques territorials crítiques a la RMB i les seves conseqüències. Hem vist com es reflecteixen en aquests conflictes moltes contradiccions i interessos antagònics. Tots aquests exemples i molts més mostren el xoc entre una visió del territori com a recurs i generador de riquesa o com a actiu eco-social o entre els interessos de la RMB com a metròpolis (caminar cap a la societat en xarxa, millorar la seva accessibilitat) i els interessos de la ciutadania de cada localitat (mantenir o millorar la qualitat de vida urbana i del medi ambient local, tot un conflicte d'escales territorials). També fa reflexionar sobre els problemes que comporta la concertació públicoprivada (unes relacions en moltes ocasions poc transparents) en la gestió del territori, perquè ambdós interessos no sempre coincideixen, encara que quasi sempre prevalen els de la part privada i també veiem el creixent protagonisme de l'anomenat tercer i quart sector de la societat (associacions de ciutadans, ONGs, grups ecologistes i també famílies i ciutadans anònims) en els processos de decisió, la qual cosa es pot interpretar com una maduració de la societat democràtica, que vol caminar de la democràcia representativa a una participativa, o també com una creixent inoperància i desconexió amb les bases dels partits polítics i les institucions que governen.

3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES DE PLANIFICACIÓ INNOVADORES A LA RMB

Arribats a aquest punt podem recapitular un poc l'anàlisi feta per a la RMB. A partir de l'evolució urbana i de la seva gestió territorial hem pogut observar com hui es tracta de la regió metropolitana més consolidada del Mediterrani espanyol i de les poques a nivell espanyol amb figures de planificació territorial supramunicipal. En les últimes dècades s'ha experimentat un profund canvi d'estructura econòmica i professional i un canvi de model de ciutats compactes amb una gran capital a un model de regió multipolar sense confins. Aquesta transició cap a la societat del coneixement i de l'oci encara en marxa

comporta molts conflictes de tot caire. Per açò hem dedicat unes línies a parlar d'alguns exemples de conflictes territorials de la RMB que tenen al darrere tant les dinàmiques analitzades com els impactes de decisions de planificació.

Comencem aquest apartat de govern i planificació del territori a la RMB amb una introducció que aborda les repercussions de les dinàmiques territorials anteriorment analitzades en el govern del territori. A continuació passem a analitzar instruments de planificació que tracten de governar o gestionar aquestes dinàmiques i que al mateix temps comporten alguna novetat metodològica o conceptual. Es podrien escriure pàgines i pàgines sobre instruments de planificació territorials i sectorials, municipals i supramunicipals aplicats total o parcialment a la RMB. No obstant, en un treball de síntesi com aquest hem decidit triar només dos instruments o més bé dos conjunts d'instruments. Per una banda és inevitable no parlar de la generació de plans estratègics de Barcelona, que van constituir un nou paradigma en la planificació del territori i per altra banda parlarem de la planificació estratègica i integrada del litoral. El litoral de la RMB és dins d'un espai de gran complexitat com és qualsevol espai metropolità, l'àrea més complicada de totes de cara a la seva gestió. Una sèrie d'instruments de gestió integrada i estratègica estan sent aplicats darrerament, els quals són bastant innovadors dins del context de l'eix Mediterrani, així que val la pena dedicar unes línies a analitzar-los.

3.1. Introducció al govern del territori a la RMB

La Regió Metropolitana de Barcelona ha experimentat una forta transformació en la seva base econòmica que ha aconseguit anar superant a partir de la implantació d'una economia de serveis on la celebració d'esdeveniments i la indústria turística i de l'esbarjo han jugat un paper cabal. Paral·lelament a això, ha hagut una sèrie de transformacions socioculturals que junt amb aquesta transició econòmica han conformat un gran canvi de model territorial que es manifesta en aspectes tan diversos com les formes d'assentament, la tipologia de paisatges urbans i suburbans, la mobilitat metropolitana, les formes i llocs d'esbarjo i consum de la població, formació de guetos, percepció social sobre el medi ambient etc. Ni aquesta transformació ni els intents de planificació i govern del territori en aquest context han estat exempts de conflicte. Això ho acabem de veure amb alguns exemples a causa tant d'un aspecte com de l'altre: les

conseqüències del canvi de model territorial i les solucions proposades. Dos exemples són el Fòrum i el 22@. Dos espais tradicionalment industrials, amb la crisi econòmica es queden sense activitat ni funció, la qual cosa genera unes tensions per l'augment de l'atur al barri. Com a solució es proposen dues iniciatives, una encaminada a convertir la zona en un espai cultural i d'esbarjo i l'altra a incentivar la implantació de noves activitats econòmiques intensives en coneixement i tecnologia. No obstant, com hem vist, aquestes propostes també generen conflicte amb la població resident.

La ciutat real canvia d'escala, la ciutadania demanda cada cop més una democràcia participativa més que representativa, les seves activitats econòmiques han de competir en un mercat cada dia més globalitzat, la mobilitat quotidiana de la població, com la immigració de persones provinents de tot el món augmenta, els impactes ambientals de l'activitat humana no disminueixen, la dualització econòmica de la població es consolida... El govern del territori es fa cada dia més complex. Nous contextos requereixen noves formes de govern.

Com hem vist al cas alemany, a tota Europa es tracta de respondre a reptes similars amb la implantació de diferents estructures de govern menys normatives i rígides i més flexibles on triomfa l'enfocament estratègic. Els governs metropolitans tradicionals s'adonen que l'acció pública de l'administració ja no és suficient per a governar les metròpolis. Estratègies de cooperació no només amb el sector privat, sinó també amb tots els altres sectors, des de les grans institucions educatives fins el ciutadà anònim, així com amb les administracions d'altres escales són cada dia més necessàries. A les estructures clàssiques de govern impulsades per legislacions regionals o estatals, se superposen estructures basades en "*soft law*" o dret més flexible i seguint el principi de subsidiarietat amb una presència important d'agents públics i privats que estructurin l'acció de govern en base a grans projectes (ROMERO, J. I SORRIBES, J.; 2006). Amb aquestes estructures de govern ja hem vist que es tendeix a substituir les jerarquies territorials rígides per altres més toves, on cada pol o ciutat s'organitza més en xarxes policèntriques que en nivells jeràrquics. L'eina bàsica de funcionament d'aquestes estructures és el consens, el que comporta intensos debats entre juristes i gestors urbans sobre la capacitat real de maniobra d'un govern que basa així les seves decisions.

El cas de Barcelona és al mateix temps típic i paradigmàtic a Europa. Típic perquè ha seguit una evolució en les estructures de govern paral·lela a moltes altres metròpolis: a partir de la postguerra, creació d'una entitat de govern supramunicipal metropolitana; davant les crítiques neoliberals dels vuitanta junt amb problemes polítics, aquest incipient govern metropolità es redueix a una mancomunitat de municipis i a dues empreses sectorials, i a partir dels noranta aquestes estructures de govern i gestió més tradicionals conviuen amb l'associació del *Pla Estratègic Metropolità de Barcelona*, una nova forma de govern més flexible creada a partir del nivell local. És per altra banda un cas paradigmàtic per la gran profusió d'estructures de govern que es disputen parcel·les de poder a Barcelona. A les administracions tradicionals dels ajuntaments, Corporació Metropolitana i Diputació, se suma en l'Espanya de les Autonomies la Generalitat de Catalunya afavorida per un procés de devolució de poder polític molt profund, que li dóna un gran pes com a actor polític. Aquest nou poder aconsegueix reduir notablement la possibilitat d'una institució forta de govern metropolità a partir d'actes jurídics com dissolució de la Corporació Metropolitana de Barcelona i a més la iniciativa de comarcalització, que si bé en altres indrets de Catalunya han millorat molt la governança del territori i han gaudit d'un gran consens, a l'àmbit metropolità han generat interminables debats sobre la seva funcionalitat i delimitació municipi a municipi. L'últim pas ha sigut la creació de les vegueries, que en aquest cas se superposen completament amb les Diputacions. De manera que el govern actual de la metròpolis està repartit entre una administració regional amb moltes competències territorials i sectorials, una Diputació provincial de possible extinció també amb algunes competències d'aquest tipus, una divisió comarcal amb competències sectorials, el projecte de regionalització de les vegueries, tres entitats supralocals amb límits diferents en cada cas (entitat de transport, de medi ambient i mancomunitat de municipis), un nombre indeterminat de consorcis, mancomunitats, fòrums de municipis etc. i per últim uns 163 ajuntaments. Algunes d'aquestes estructures són creades amb la voluntat de convertir-se en entitats de coordinació i de foment de la cooperació, que és el que més falta fa en aquests moments, però aquesta missió no l'acaben d'assumir o posar en marxa en molts casos, sobretot per reticències d'administracions a l'hora de compartir o perdre l'exclusivitat de decisió en parcel·les de poder. Aquest deuria ser la funció principal de la futura vegueria de Barcelona, la qual s'haurà d'enfrontar al repte de convertir-se en un autèntic govern metropolità que lidere i coordine tots els plans sectorials i territorials que afecten la regió urbana de Barcelona o quedar-se en un

organisme més, que simplement es dediquen a gestionar serveis descentralitzats de la Generalitat.

Hi ha per tant una complicada coexistència entre estructures de govern tradicionals i innovadores, que amb més o menys fortuna tracten de fer un bon govern del territori metropolità mitjançant l'impuls de diversos instruments de planificació territorial i sectorial. Hui en dia roman encara quasi tot per fer: fa falta revisar els límits establerts per a la RMB, si es vol apostar per la vegueria com a un gran govern metropolità, cal donar forma a aquesta nova institució i aconseguir inserir-la en el complicat entramat administratiu català, queden pendents aspectes com el model de finançament, la distribució de competències, la solució de la concurrència de diferents administracions sobre una mateixa política, o potser la simplificació d'aquest entramat administratiu. Mentrestant hi ha dos principals actors com *l'Associació del Pla Estratègic de Barcelona* i la Mancomunitat de municipis, que malgrat no tenir poder polític propi ni a penes competències, han apostat des de llarg per la construcció d'un autèntic govern metropolità, el qual no ha de ser necessàriament una administració nova rígida amb competències exclusives, sinó més bé un organisme de coordinació i de consens entre actors.

3.2. Els plans estratègics de Barcelona

3.2.1. Anàlisi dels quatre plans

El Pla Estratègic de Barcelona constitueix el punt de partida de la planificació estratègica a Catalunya, amb l'aprovació el 1988 del Pla Econòmic i Social de Barcelona en un context de crisi industrial, d'integració al mercat comú europeu i d'expectatives de canvi per la nominació dels jocs olímpics. Es tracta d'uns dels plans estratègics amb una trajectòria més llarga. Hui en dia, 17 anys després continua encara vigent i des de 2003 ha passat de ser un pla municipal a convertir-se en metropolità. Amb la seva experiència Barcelona ha contribuït a generar una metodologia específica que s'ha considerat com un model propi, el model Barcelona de planificació orientada al ciutadà amb molta participació d'agents econòmics i socials (SANTACANA, F.; 1998, p.109), encara que potser seria més adient anomenar-ho "metodologia Barcelona". És considerat per tant com un paradigma en la planificació territorial i ha sigut imitat tant

per grans ciutats com per comarques a Catalunya, a la resta d'Espanya i a nombroses ciutats europees i americanes. Hi ha diversos factors que expliquen l'èxit com a instrument i experiència de planificació, sobretot en relació a altres plans estratègics posteriors.

- El primer factor, com hem dit és que Barcelona comptava amb una fita que estructurava tot el projecte de transformació de la ciutat (GANAU, J. I MALLARACH, J.; 2003, p. 15). El projecte olímpic va ser l'excusa per desenvolupar tota una sèrie de projectes urbanístics, que a més devien estar finalitzats en un termini inapel·lable. Es disposava d'una meta.
- Un segon factor va ser que hi havia una gran consciència de crisi tant en els actors institucionals com en els econòmics i socials, una situació semblant al cas de Duisburg, si bé ací aquesta crisi no arribà a les cotes de tensió d'aquell cas. El model industrial manufacturer, base econòmica de la regió, passava per una greu crisi i cap dels instruments, sobretot sectorials, pareixien capaços de contenir la fallida o deslocalització d'empreses industrials, l'augment de l'atur o la davallada en inversions empresarials. Això i l'existència d'una meta per a la ciutat, que seria un centre d'atenció mediàtic durant els jocs, van possibilitar l'endegament del procés de reflexió estratègica amb un alt grau de consens en moltes decisions.
- La metodologia emprada en el pla fou un altre factor. Aquesta es basava en dues condicions: participació i flexibilitat (SANTACANA, F.; 1998, p. 110). Es dissenyà una estructura organitzativa del pla amb un Consell Executiu on hi havia institucions de caire econòmic, administració local i sindicats i un Consell General, que actuava com a assemblea general i al qual podia participar qualsevol institució o associació de Barcelona. Davant la crisi els governs locals devien adoptar una actitud emprenedora i empresarial, per a la qual cosa necessitaven la complicitat del mercat i dels agents privats (HARVEY, D.; 1988, citat per GANAU, J. I MALLARACH, J.; 2003).
- Atacada per molts defensors de les ideologies neoliberals triomfants durant els vuitanta, la planificació tradicional i normativa es trobava en crisi, i davant d'això, el nou enfocament estratègic, més obert i flexible, semblava una bona resposta per al context de crisi econòmica, ja que l'administració ella sola es veia incapacitada per proposar plans efectius per a les ciutats en crisi.

- En tota Espanya i en especial a Catalunya, un altre factor fou el pas de l'administració al govern local. D'una dècada com els vuitanta marcada pel paper assistencial de la majoria d'ajuntaments preocupats sobretot per completar els serveis, infraestructures i equipaments bàsics que encara no existien en molts municipis, a partir dels noranta molts ajuntaments van començar a desplegar polítiques de promoció econòmica i cohesió social, malgrat que no eren competències estrictament seves, i alguns instruments emprats per a tal fi, com en el cas de Barcelona, foren els plans estratègics.
- Un últim factor que podem afegir, d'una llista segur inacabada, podria ser l'existència d'una planificació normativa supramunicipal anterior. On molts plans estratègics hui fallen és en la cooperació territorial i institucional, per això la majoria dels plans estratègics solen ser d'un sol municipi o d'una o dues administracions. Barcelona disposava en el moment d'aprovar el I Pla Estratègic, d'un instrument de planificació metropolitana amb més de deu anys de vigència com és el Pla General Metropolità. Hi havia ja per tant una estructura organitzativa metropolitana que facilitava l'aplicació de mesures aprovades pel pla estratègic mitjançant modificacions del PGM.

Aquest pla es troba hui en dia en la seva quarta edició després d'una trajectòria que començava el 1988 amb l'aprovació del I Pla Estratègic el 1990, després de dos anys de treballs. Tenia l'objectiu genèric de: “consolidar Barcelona com una metròpolis emprendora europea”. Es volia arribar a un escenari de ciutat dinàmica i en progrés econòmic i social. Per a tal fi apunta tres línies estratègiques que posaven l'accent en ubicar a Barcelona en el mapa de les grans metròpolis potenciant serveis a empreses i indústria, sense oblidar la vessant social típica de millorar la qualitat de vida i el progrés de les persones i tot això desenvolupat a partir de 59 mesures. Es fa un repàs a la història recent de Barcelona en termes econòmics, urbanístics i demogràfics i s'assegura que el moment de dur a terme el pla és molt adient, car està en un moment de transició de model econòmic, com hem analitzat anteriorment, de manera que la planificació estratègica ha de ser la que guie amb èxit a Barcelona per a inserir-se en el nou escenari de la globalització com a economia de serveis.

Ja des d'abans de la celebració dels jocs s'insistí molt en la necessitat de què el projecte estratègic continuara en plena forma un cop acabat aquest esdeveniment i que el

projecte urbanístic encetat amb aquesta excusa continués endavant. Açò s'aconseguí i és un altre punt a favor del pla, ja que aquest no només continuà endavant després de 1992, sinó que a més el 1994 s'assegurà una llarga continuïtat, perquè s'aprovà el II Pla Estratègic de Barcelona. Aquest pla, amb 5 estratègies, 16 objectius i 68 mesures, es posava com a gran meta la internacionalització de la ciutat. I per a tal fi es va crear el 1993 el CIDEU (Centre Iberoamericà de Desenvolupament d'Estratègies Urbanes), un centre de recerca i intercanvi d'experiències urbanes amb seu a Barcelona que es dedica a estimular els processos de planificació estratègica a ciutats llatinoamericanes. Va començar amb una xarxa de 20 ciutats i hui en dia associa a unes 68 ciutats iberoamericanes.

De les 5 grans estratègies que guiaven aquest II pla, 4 parlen de desenvolupament econòmic mitjançant noves activitats, fent polítiques que incrementen la taxa d'activitat o millorant els factors d'atracció de la ciutat, en especial per al mercat europeu, nordafricà i llatinoamericà. Continua el discurs de l'avanç cap a la societat del coneixement, però en aquesta ocasió es dóna molta importància a l'obertura econòmica de la RMB, per exemple oferint serveis públics i privats de qualitat. (SANTACANA, F.; 1998, p. 107). Per açò, a aquest pla es remarca la importància del context territorial de Barcelona a la diagnosi externa, que analitza els condicionants externs i l'articulació del territori estudiat a distintes escales. Identifica àrees concèntriques d'influència de la ciutat en sis nivells: municipis de Barcelona, ciutat metropolitana, regió metropolitana, Catalunya, la macroregió Tolosa, Montpeller, Saragossa, València, Palma de Mallorca i Barcelona i per últim Europa (PUJADAS, R. I FONT, J.; 1998, p. 377).

Amb el II Pla Estratègic de Barcelona continuen les innovacions metodològiques de la planificació estratègica. Es comença a distingir entre plans estratègics convencionals i plans estratègics de gestió, que posen l'accent en la implantació, seguiment i avaluació de les mesures en contrast amb altres plans que es queden més en diagnòstics o reflexions territorials. El II Pla Estratègic de Barcelona aposta més per la gestió, tot i implantant un mètode d'avaluació de cada mesura per valorar la implantació del pla en base a criteris qualitius com l'acceptació de la mesura, dotació econòmica, nivell d'implantació etc. (Íb., p. 385-386).

El III Pla Estratègic de Barcelona representa la continuïtat de l'anterior però amb la novetat de tenir en l'agenda un esdeveniment important com va ser el Fòrum de les Cultures que al final acabaria fracassant, però que en eixos moments es pensava que podria tenir uns efectes sinèrgics semblants als d'uns jocs olímpics. Planteja 5 línies estratègiques que aborden els grans desafiaments de la RMB: l'ocupació, la transició cap a la societat del coneixement, la cohesió social i el posicionament i imatge de la ciutat.

El Pla gira entorn a dos projectes estratègics com són el 22@ (fins i tot proposa en una de les mesures ampliar o crear un nou 22@) i per altra banda el Fòrum de les Cultures que serviria no només per integrar en la ciutat àrees abandonades per l'administració com la desembocadura del Besòs, sinó també la creació de llocs de treball a partir de l'esdeveniment i la projecció internacional de la ciutat. Donat el limitat èxit de l'esdeveniment, aquests efectes han segut notòriament més modestos del que es pensava. Aquest és per tant el pla sota el qual es desenvolupa el pol·lèmic 22@ i altres iniciatives com la creació de parcs científics, les iniciatives de BCN Biomèdica o BCN Digital. La raó és que el propi pla reconeix que a començaments del segle XXI, la RMB es troba amb mancances en innovació, recerca i creativitat, una massa crítica en capital humà i tecnològic molt baixa en comparació amb altres metròpolis i una gran desconexió entre sistemes productius i educatius.

Ací es posen les bases per al necessari canvi d'escala que necessita la planificació estratègica de passar de l'escala municipal de Barcelona a una altra supramunicipal. Es reclama com a primera mesura del pla crear una xarxa de municipis de la RMB on dur a terme treballs de planificació estratègica i com a segona mesura proposa disposar d'un pla territorial per a tota la RMB. Governabilitat i participació pública són dos grans objectius d'aquest pla. 17 de les 65 mesures que hi ha al pla estan catalogades com a "altres", perquè dins d'aquestes hi ha mesures que tracten de reforçar la participació pública en tots els àmbits del govern de Barcelona i proposa des d'una major coordinació entre administracions fins nous mitjans de conciliació, mediació i arbitratge per resoldre conflictes i millorar la governança metropolitana. No obstant la majoria de les mesures són de caire urbanístic (22@, fòrum) o de millora de la cohesió social (atenció a la gent gran), repartides a parts iguals. No es descuida el capítol de R+D i coneixement i proposa una bateria de mesures molt variades que van des de l'eficiència

de les universitats fins polítiques d'atracció d'institucions de recerca prestigioses en diferents camps científics. Front a aquestes, polítiques de medi ambient i d'imatge a penes es contemplen en aquest exercici.

Per últim, l'any 2003 s'aprova el I Pla Estratègic Metropolità de Barcelona. És un canvi fonamental que justifica plenament la consideració d'aquest instrument com a innovador: s'aprova un pla estratègic que comprèn els municipis de la Mancomunitat de l'AMB. Així es passa d'un pla estratègic municipalista a un altre supramunicipal, de forma que l'escala de planificació s'amplia i els mecanismes de gestió es fan complexos perquè entren en escena nous actors. El mateix pla ja assenyala des del principi la necessitat d'extremar la cerca del consens

Un dels temes sobre els quals centra la seva atenció és precisament el de la governabilitat de l'Àrea Metropolitana de Barcelona. És conscient de què una realitat metropolitana és molt més difícil de governar que un únic municipi, i que cal un esforç molt intens per cercar el consens necessari entre els agents públics i privats capaços de fer realitat les distintes mesures que s'aproven i suggereix la necessitat d'un govern metropolità que es podria fer realitat amb la implantació de la vegueria de la RMB (AMB, 2002). És un tema que mostra el necessari canvi gradual d'escala de la planificació de Barcelona, cada volta més centrada en àmbits més amples de la RMB i no tant en el nucli central de Barcelona. No obstant el tema estrella torna a ser la societat del coneixement i de la cultura.

D'un pla estratègic municipal es passa a un pla que conté 36 municipis amb gairebé 3 milions d'habitants. Els treballs s'inicien en 2002 i el pla s'aprova en 2003, amb un horitzó fins 2010. En 2006 és revisat i es reformula la bateria de mesures que es queda en 47. Aquest pla destaca el nou escenari de cooperació públic-privada i intermunicipal que es configura amb l'escala de planificació metropolitana com a marc idoni per continuar caminant cap a la meta ja tradicional d'adaptació econòmica i social a la societat del coneixement. Proposa tres vectors en torn als quals dissenya les mesures a aplicar: un vector de desenvolupament econòmic (fer de Barcelona una ciutat creadora); un vector de territori i mobilitat (consolidar un model policèntric sostenible) i vector de cultura de la convivència, la cohesió social i la cooperació (un nou contracte social per al benestar).

Com hem dit, a partir de les reflexions que es fan en 2006, aquests vectors es materialitzen en 47 projectes estratègics. De nou les mesures de caire urbanístic són les més nombroses. La raó és senzilla: és molt més fàcil dur a terme un pla parcial que un programa de reinserció laboral, d'entrada perquè les competències urbanístiques les tenen els municipis membres de la mancomunitat que coordina el pla. Ací hi ha tota una bateria de mesures de millora integral de barris que són fruit de la Llei de Barris (Llei 2/2004, de 4 de juny). Són projectes estratègics però no desenvolupats o proposats per aquest pla. Aquest és el gruix de les actuacions previstes al capítol d'urbanisme. Les altres dues àrees on el pla proposa més projectes és la de R+D i coneixement i la de mobilitat, logística i comunicacions. En ambdues àrees hi ha mesures de molt diferent tipus i amb diferents graus de definició, però algunes són prou representatives. En el cas de projectes de R+D destaca la construcció a Cerdanyola del Vallès del Sincrotró, un gegant accelerador de partícules de la llum per a recerca mèdica, física, farmacèutica etc. Es tracta d'una de les majors inversions en un projecte R+D mai realitzades a Espanya i ocuparà a més de 100 investigadors. Dins l'apartat de mobilitat, un dels projectes estrella és sense dubte el de la línia 9 del metro o línia orbital que envolta tota la ciutat de Barcelona des de l'aeroport i la Z.A.L. del port fins Sant Adrià del Besòs i Santa Coloma de Gramenet que es preveu que estarà enllestida en 2010. Es tracta d'un projecte d'enorme complexitat, perquè suposa crear una línia de metro metropolitana completament nova amb 50 estacions i 45 km. Junt amb aquests projectes relativament nous, el PEMB recull altres ja tradicionals com l'AVE, la Z.A.L. del port, el projecte de Bioregió per a l'AMB o la depuradora del riu Besòs. Podem observar que amb aquests projectes estratègics s'assegura fins 2010 una molt intensa activitat constructiva a tota l'AMB, la qual cosa provoca també conflictes com és el del pas de l'AVE per tota la ciutat de Barcelona o el que ja hem vist de desaparició del Delta del Llobregat.

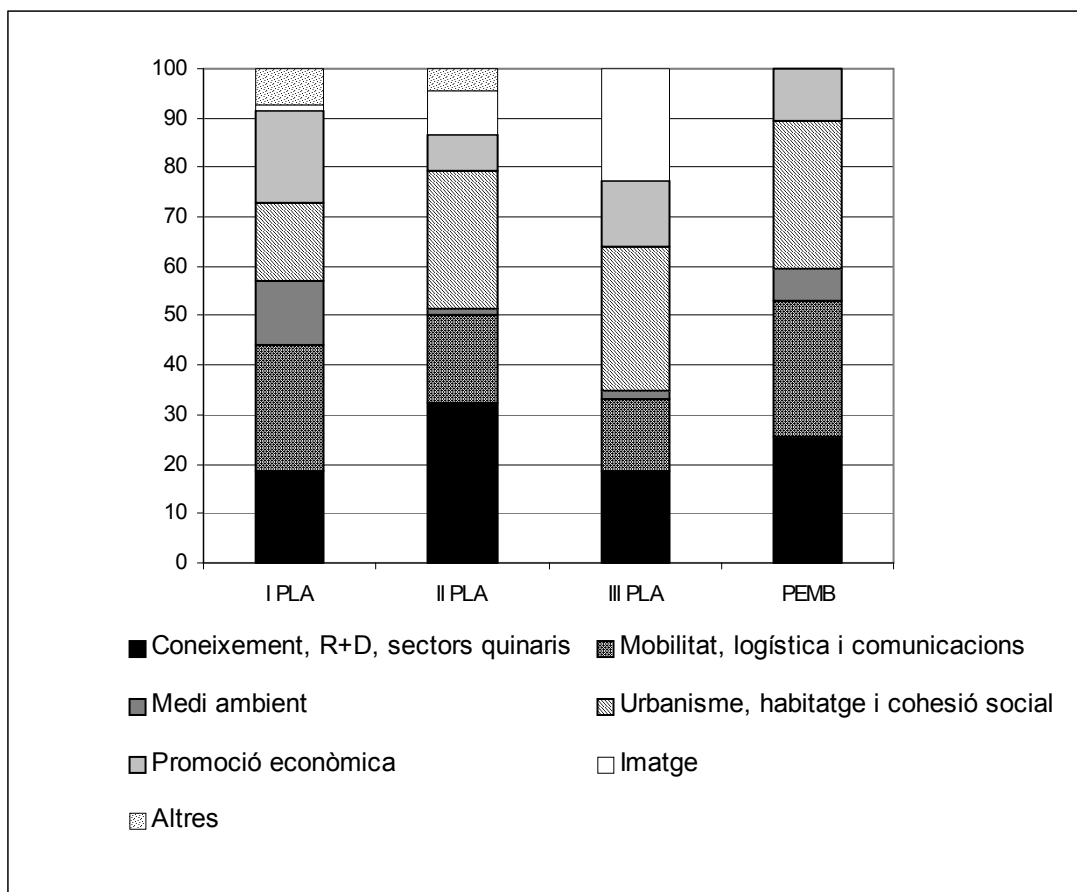

Figura 69: Tipus de mesures als quatre plans estratègics de Barcelona. Font: Elaboració pròpia a partir de la pàgina de l'associació AMB i de TELLO, R. (1995).

A mode de síntesi dels 4 plans, la figura 69 resumeix un poc els enfocaments de cada pla mitjançant una classificació de les mesures a aplicar en 7 categories. Cada columna representa un pla, i per cadascun es mostra una classificació relativa de les mesures segons l'àmbit sectorial.

Començant pel primer pla, aquest es veu que té una orientació més física, ja que dedica un 25% de les mesures a projectes de millora de la mobilitat metropolitana. També dona prou importància a la promoció tant de noves activitats econòmiques com d'activitats industrials (en conjunt un 18% de les mesures són de promoció econòmica) i a la formació de recursos humans i la inversió en R+D, capítol al qual dedica un altre 18%, sense deixar de banda el capítol de medi ambient, al qual dedica un 13% de les mesures, sobretot relacionades amb la disminució de la contaminació de les aigües, atmosfera i sols. El segon pla, té una vessant més orientada cap a les estratègies de R+D i sectors quinaris i cap a temes socials. No obstant, la vocació que té d'internacionalitzar la ciutat es reflecteix en el fet de què dedica un 9% a mesures encaminades a millorar la imatge

exterior de la ciutat. En canvi les mesures de caire mediambiental pràcticament desapareixen. En un context de crisi postolímpica com són eixos anys, es va preferir apostar per mesures més estructurals de caire social, que no en temes ambientals o econòmics. El tercer pla estratègic dóna una gran importància com hem dit a projectes d'urbanisme i cohesió social i a la governabilitat de Barcelona. Amb el macroprojecte del Fòrum de les Cultures, es tracta de recuperar la filosofia de les olimpíades de tenir un projecte estructurant basat en un macroesdeveniment per dirigir el canvi socioeconòmic de la ciutat.

Per últim, el I PEMB presenta la particularitat de què concentra quasi tots els projectes en tres àmbits concrets a través a més d'una sèrie de projectes estrella que ja hem comentat: urbanisme i cohesió social; infraestructures de transport i mobilitat i per últim R+D i coneixement. Front a això, les actuacions en política mediambiental són completament testimonials i fins i tot la pràctica totalitat de les propostes són d'altres plans anteriors o són plans d'altres administracions.

3.1.2. Balanç del pla

Si fem un balanç de l'experiència de la planificació estratègica a Barcelona, per descomptat, no hi ha cap consens al respecte. Molts autors fan diverses valoracions positives i crítiques globals o parcials al projecte estratègic. Entre els del primer grup, Carles Tusquets fa una valoració a l'experiència del I Pla Estratègic mitjançant un sistema d'indicadors qualitius i quantitius que compara la situació de l'AMB el 1988 respecte a la de 1992 i la qualifica com a positiva globalment i molt positiva en quant a la competitivitat de la ciutat. Considera aquest autor que la ciutat estava assolint l'objectiu del pla d'esdevenir una metròpolis empenedora europea (TUSQUETS, C.; 1992, p. 65). L'avaluació oficial que es fa del I pla també és positiva ja que es considerarà que en 1993, cinc anys de l'inici dels treballs, un 41% de les mesures proposades estaven en una fase d'implementació avançada i només un 28% endarrerides (SANTACANA, F.; 1998, p. 112).

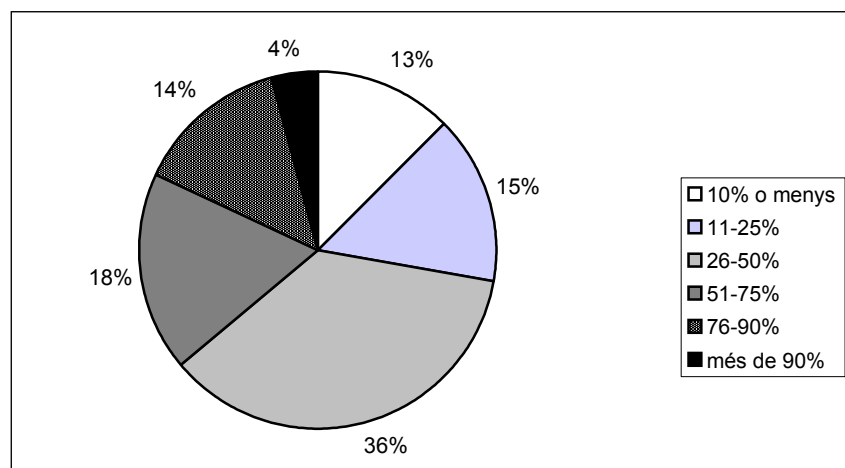

Figura 70: Valoració del I Pla Estratègic de Barcelona feta per les Comissions Tècniques. Classificació de les mesures del PEMB I segons grau d'aplicació. Font: Elaboració pròpia a partir de TELLO, R. (1995).

El següent gràfic representa els resultats d'aquesta avaluació classificant el conjunt de les mesures aprovades al pla segons grau de compliment acordat entre els propis membres de les sis comissions de treball. Aquesta valoració no coincideix del tot amb l'avaluació que del mateix pla fan les comissions tècniques del pla. Es veu com només un 36% de les mesures en el moment d'avaluar el pla tenen un grau d'avanç de més del 50% i que per contra un 13% no s'ha arribat a un 10% en el procés d'implementació.

Altres destaquen la fita que va suposar la introducció de la planificació estratègica i el seu èxit en termes d'internacionalització de la ciutat i també en la celebració dels jocs olímpics (GANAU, J. I MALLARACH, J.; 2003, p. 17), qüestió sobre la que hi ha un major consens entre els autors. Uns altres valoren positivament l'experiència gràcies a què va generar una metodologia pròpia de gestió del territori, que alguns anomenaren "model Barcelona" (RIVIÈRE, M., 1992; SANTACANA, F.; 1998), i fins i tot alguns van més enllà i defensen que aquest model seria també de qualitat de vida ("s'ha aconseguit una ciutat de dimensió humana, que combina tradició i innovació, cooperació pública i privada....") (RIVIÈRE, M., 1992, p. 71). Respecte a la metodologia, la introducció de la perspectiva estratègica en la planificació ha tingut efectes molt positius en el sentit que ha permès desenvolupar estratègies de cooperació entre administracions, sector privat i civil en sentit multidireccional, fruit de la qual s'han elaborat unes reflexions sobre el futur del territori prou consensuades. Això és més important del que sembla, perquè no és gens fàcil reunir als actors locals d'una metròpolis i elaborar un document de compromís amb una visió de futur davant els

reptes que la globalització planteja. S'aconsegueix per tant un cert consens per fer una diagnosi i pla d'acció concret amb una ampla bateria de mesures, com hem vist, moltes de les quals s'han aplicat (sobretot infraestructures i equipaments), que sense dubte han suposat una millora en l'accessibilitat i qualitat de serveis, en el transport públic, la recerca, la qualitat urbana i la gestió territorial en definitiva.

Un altre punt fort del pla és que manté una certa lògica a l'hora d'abordar les dinàmiques territorials que afecten la RMB. Els discursos de fons exposats sobre el canvi econòmic no han estat desconeguts per part dels gestors de la ciutat barcelonesa i la seva àrea metropolitana. Ans al contrari, han estat reconeguts i assumits de manera que tota la planificació estratègica encetada des de finals dels vuitanta té, com hem vist, com a base el necessari canvi de base econòmica que ha anat experimentant aquest territori metropolità. A través d'una sèrie de grans projectes urbanístics de caire espectacular que s'inicien amb la designació el 1986 de Barcelona com a seu dels jocs olímpics de 1992 es persegueix teòricament recolzar aquest canvi de base econòmica i situar a Barcelona com una metròpolis consolidada i pol tecnològic del sud d'Europa potenciant la terciarització de l'economia a partir del turisme, l'oci i activitats R+D recolzant-se en fórmules de gestió públicoprivades. S'intenta transformar la metròpolis en una ciutat global/local amb una gran obertura de la seva economia (UTE, 2004, p.16-17). En aquest sentit s'executen macroprojectes com la Vila Olímpica, el 22@, la reforma de la Ciutat Vella i el Raval o el pla Delta que donen lloc a diferents conflictes, com hem tingut ocasió de discutir. El pla tampoc és alié als processos de periurbanització i metropolitanització amb les conseqüències que això té sobre la mobilitat. Per tant un dels eixos que sempre ha tingut ha sigut el foment i millora del transport públic metropolità amb iniciatives pioneres a Espanya com la unificació tarifària del transport metropolità. En definitiva parteix d'uns plantejaments que tenen en compte molts dels problemes reals que pateix hui en dia, aquesta regió metropolitana.

Altres grups d'autors, en canvi, no veuen l'experiència tan optimista. Començant per la pròpia avaluació del pla, consideren els resultats com a pobres, tenint en compte a més que en el cas del I Pla (fig. 60) hi ha una majoria de mesures endarrerides i que moltes d'elles són polítiques definides amb anterioritat al pla i que van ser incorporades a ell

per aconseguir una major eficàcia en la materialització del pla (TELLO, R.; 1995, p. 98).

Alguns autors defensen que darrere de la cerca de la transició cap a una societat del coneixement, els fets, la *Realpolitik* pareix anar més encaminada al foment d'actuacions d'urbanisme de cartró-pedra com algun parc científic i urbanisme espectacle com els successius esdeveniments que hem analitzat, primer com a motor econòmic important i font d'ocupació encara que siga temporal i en segon lloc per contribuir a fer de Barcelona una ciutat-fashion, abans que un veritable pol tecnològic i una ciutat on tots tinguen cabuda o una ciutat-empresa o una ciutat dual, on hi ha una Barcelona connectada a l'aldea global que participa de la riquesa que comporta la modernització i una altra Barcelona desconnectada d'eixa xarxa, la Barcelona de la misèria que comporta eixa modernització i globalització (LÓPEZ SÁNCHEZ, P.; 1991).

Des del punt de vista de les dinàmiques territorials que aquests plans estratègics han engegat en referència al canvi de base econòmica de la metròpolis cap a una societat del coneixement amb un nivell alt de benestar, hi ha algunes crítiques importants com les que es fa amb l'*Informe territorial de la província de Barcelona* de 2002 (SOCINTEC, 2001) en el qual s'afirma que <<20 anys de planificació estratègica ni han aportat nous paradigmes a la gestió local ni han contribuït substancialment a transformar la realitat social, econòmica i territorial del país>>. Més avant en l'informe realitzat es recolza aquesta hipòtesi considerant que el Pla Estratègic ha servit més com a element de consens que com a eina d'acció (Íb., p. 94). Altres autors van més enllà i acusen directament al pla d'exercici d'hipocresia per l'abisme entre la defensa dels principis d'equitat i cohesió social i l'efecte real que molts projectes engegats sota el seu empara (Vila Olímpica, Fòrum etc.) han tingut sobre aquesta equitat (UTE, 2004, p. 62).

Altra de les principals crítiques que s'aboquen als successius plans estratègics de Barcelona és la seva cosmovisió del territori que han d'ordenar. Amb una visió que persegueix en tot moment "situar" a Barcelona en el món neoliberal del capital desterritorialitzat, molts gestors veuen el territori metropolità com una <<metròpolis-empresa>> en la qual hi ha parts rendibles i altres que no, que cal remodelar o reconstruir per tal que siguen favorables al creixement econòmic, seguint la màxima de què tot aquell barri o porció de terra incapaç de generar valor econòmic no té cap valor.

Un sistema públic-privatitzat governa la metròpolis mitjançant els diferents plans estratègics que proposen una sèrie d'actuacions estratègiques que han de permetre inserir la metròpolis en la nova economia de la informació. A banda d'aquesta crítica de voler gestionar una ciutat com si fos una empresa, que no és el mateix que voler incorporar criteris d'eficàcia empresarial en la seva gestió, subjauen temes encara més inquietants: Qui i basant-se en quins criteris selecciona als que decidiran? Quin és l'esquema adequat, l'equilibri entre els diferents sectors de la societat per a una bona governança metropolitana? Quina legitimitat democràtica té un representant d'empresaris per ser un membre amb vot i veu del selecte grup del consell executiu del pla?. Qui decideix a partir del I PEMB qui és un actor-clau per a la planificació metropolitana?. Per als promotors dels plans estratègics, és necessari que en la gestió participen gerents professionals per garantir una política atractiva per les companyies de negocis, els inversors i els turistes.

Autors com Manuel Delgado asseguren que totes aquestes transformacions urbanes fomentades pels plans estratègics han suposat una conversió de la ciutat en un parc del consum i per al consum i un plegament als requeriments del capital internacional en matèria immobiliària o turística. (DELGADO, M. ; 2005, p. 11; UTE, 2004). Incapaç de convertir-se en una veritable societat idíl·lica del coneixement i la recerca a la manera descrita anteriorment amb Bell, Barcelona s'ha convertit en una mercaderia per al turisme, una metròpolis en la que els tradicionals antagonismes socials exemplificats amb les lluites de classes que tant han marcat la seva història han sigut abolits. La complexitat humana, el malestar de les classes i tota contradicció han sigut expulsats en un afany per part de la sagrada trinitat entre empresaris constructors i immobiliaris, polítics i arquitectes postmoderns de fer de Barcelona una "*ciutat-fashion*". Barcelona és ara una *top-model* per al turista i l'empresari inversor i per tant ha de romandre permanentment atractiva i seductora, es passa el temps maquillant-se i posant-se bonica davant del mirall (Íb. p. 17). Aquesta Barcelona que es ven mitjançant el màrqueting urbà per tot el món i que rep premis d'arquitectura i urbanisme té una altra cara més obscura o caldria dir, més real, una metròpolis on només a la ciutat central viuen 340000 pobres i uns 160000 immigrants il·legals, la nova classe obrera explotada en pitjors condicions gairebé que durant moltes etapes de l'era industrial, que simplement s'oculta anomenant-los "altres cultures" enlloc de proletari oprimat. Lluny de perseguir l'explotació i precarització laboral, de frenar l'especulació immobiliària, de detindre el

desballestament dels serveis públics i de millorar les prestacions socials, el <<model Barcelona>> invocat des dels successius plans estratègics parla de fomentar el diàleg entre cultures i es vanagloria de la <<diversitat cultural>> de la metròpolis que s'esforça en què aquesta gent deixi de ser immigrant a base de cursos de català per a estrangers (Íb., p. 81).

Les transformacions experimentades per esborrar aquesta Barcelona real es veuen per tot arreu. Un exemple seria tota la política d'enderrocs d'illes senceres al Raval (el barri Xinès de tota la vida) i substituïdes per blocs d'habitatges, hotels i centres comercials per a classes mitjanes i turistes àvids de <<vida de barri >>, uns paisatges convenientment museïficats, en uns processos de gentrificació urbana amb pocs precedents a la història, i que per altra banda han generat conflictes territorials com el del PERI de Ciutat Vella. Segons Delgado, el <<model Barcelona>> comporta un procés inexorable d'il·legalització de la pobresa (íb. p. 41). Així transformacions com les de la Ciutat Vella, el 22@ de Poblenou el Fòrum s'enceten per esborrar tot testimoni o memòria històrica anterior i diàleg amb l'entorn convertint-se en casos d'arquitectura autista. El màxim exponent d'aquesta filosofia del model Barcelona de qualitat de vida l'exemplifica la proliferació de centres comercials urbans i metropolitans junt a autopistes, espais sense memòria ni identitats, permanentment vigilats per cambres de vídeo i guardes jurats, perquè els vianants, sense desassossecs, puguem abandonar-se al consum (Íb., p. 46), en definitiva noves formes d'*urbanalització*, agafant el terme de Francesc Muñoz.

Per buscar les causes per les quals malgrat ser un dels plans estratègics més aplaudits, la capacitat de transformació de les realitats territorials ha sigut escassa segons diferents autors i molt criticada per altres, hem de parlar dels inconvenients que presenta la base de tot pensament estratègic: el consens. Es reproduïx ací la mateixa discussió que a Alemanya. En molts casos, i en el camp de l'ordenació del territori especialment, és molt difícil decidir per consens sobre actuacions territorials, perquè sempre hi ha impactes negatius per a alguns actors o algun col·lectiu, sempre hi ha interessos contraposats, especialment en la complexa planificació de les ciutats. En aquest sentit Darnstädt defèn la tesi de la recuperació de l'acció de govern en la presa de decisions territorials, encara que resulte impopular, enfront de les ànsies de trobar consens en tot moment. En el cas de la planificació estratègica, persones i ideologies són tan diverses

que només estan d'acord en el banal i en el genèric, en el discurs ètic (SOCINTEC, 2001, p.102). Aquesta seria, doncs, la raó de l'escàs avanç del PEMB com a instrument de planificació operativa. Una altra de les causes és la manca (no només en el de Barcelona, sinó en la majoria de plans estratègics) d'una estratègia territorial que determine l'àmbit i l'abast del pla. Només es pot fer estratègia d'allò sobre el qual es té capacitat de decisió o una certa influència sobre la decisió d'altres (Íb, p. 104). Açò fa que moltes expectatives dipositades en els apartats de diagnosi i anàlisis no es materialitzen en els plans d'acció. Si les administracions que lideren el pla no tenen competència directa sobre una matèria, difícilment es podrà legislar sobre aquesta. Altres autors exploren més la línia de la imatge que Barcelona ha aconseguit vendre. A partir de <<la pel·lícula de la Barcelona del 92>> (BENACH, N.; 1993, p. 484), Barcelona aconseguí crear, vendre i promocionar una imatge de la ciutat, que no corresponia amb totes les Barcelones que hi ha, descobrint els avantatges del màrqueting urbà per atraure capital i turistes.

Els Plans Estratègics i PEMB han sigut al mateix temps inductors i solucionadors de conflictes territorials (la majoria dels conflictes analitzats tenen alguna relació directa o indirecta amb projectes promoguts total o parcialment per la planificació estratègica). La balança entre ambdós extrems es troba equilibrada i la clau es troba en la governança interna del pla. La inclusió d'agents del primer i segon sector afavoreix el diàleg i la resolució de conflictes. Però la inclusió només testimonial de representants del tercer sector o simplement de ciutadans i la confusió entre el que són interessos purament empresarials amb interessos públics han originat molts nous conflictes o no han pogut o sabut resoldre conflictes d'èpoques anteriors o de projectes d'altres administracions.

Una última qüestió no encara resolta és el de l'escala de planificació. Des de 1988 fins 2003, el pla estratègic ha tingut com a àmbit d'aplicació exclusiu la ciutat de Barcelona quan a tots els documents es remarcava un i altre cop que Barcelona era una realitat metropolitana. Per tant l'escala ha sigut durant 15 anys completament inadequada. A partir de 2003 es dona un pas nou quan amb l'aprovació del PEMB s'inclouen tots els municipis de l'AMB. Suposa un avanç i portant, però hui en dia la regió urbana de Barcelona va més enllà dels límits de la RMB que reuneix a més de 120 municipis i formalment la planificació estratègica només contempla una trentena. És una prova més

del retard que duu la política i l'administració respecte a les dinàmiques territorials. Davant velles lògiques com la urbanització dispersa a Barcelona hi ha noves respostes com la planificació territorial estratègica però que prompte queden desfasades.

A partir d'aquestes visions tant contrastades, podem oferir algun argument de síntesi. Pareix existir un major consens en valorar la planificació estratègica positivament com a nou paradigma en la planificació territorial d'una metròpolis i com exemple de cooperació públic-privada i com a metodologia de gestió i govern del territori. En canvi sol rebre bastants crítiques a l'hora de valorar la capacitat que ha tingut de transformar la realitat territorial, per exemple en termes d'innovació i l'impacte de les mesures aplicades. També hi ha un altre aspecte molt criticat que és l'excessiva orientació economicista del pla a l'hora per exemple de dedicar molts esforços a atraure capital estranger, obrir l'economia metropolitana i promocionar el turisme i no tant a l'hora d'abordar aspectes socials, mediambientals o urbanístics com l'habitatge. Malgrat tot i valorant l'instrument, que és el que ens ocupa, comparant amb altres experiències estratègiques i amb altres instruments i pràctiques en altres territoris, cal dir que aquest pla és un dels més innovadors. Va ser el primer que trencà el monopoli legal d'un sol sector o una sola administració en la planificació d'una escala local poc gestionada a Espanya: la metropolitana. El Pla Estratègic de Barcelona és realment un pla estratègic, i això potser passa al 50% només dels plans autoproclamats com a estratègics o participatius. Noves metodologies, grans projectes i sobretot un alt grau de coneixement de la metròpolis i les seves patologies són mèrits del pla, que al mateix temps ha prioritzat els interessos de l'inversor i el turista *neoyuppie* que els dels ciutadans. Per tant es pot fer un balanç positiu amb moltes reserves i amb una crida per fer una modificació profunda tant dels mecanismes de gestió i govern del pla com la seva estructura i els seus objectius. S'ha de considerar que l'experiència metropolitana de Barcelona no ha comptat com al cas d'Alemanya d'una institució de recerca com el BBR, que com hem vist va crear el projecte "Regions de Futur" i promocionà la creació de xarxes urbanes de cooperació, amb les quals es fomentava el canvi cap a una visió estratègica de no només una ciutat, sinó de tota una xarxa de metròpolis. Eines com aquestes ajudarien molt a millorar el pla.

3.3. La planificació integrada del litoral

En un treball de síntesi sobre polítiques territorials innovadores a l'Arc Mediterrani Espanyol no pot faltar l'anàlisi dels instruments de gestió del litoral que s'estan encetant a Catalunya. Precisament perquè tracten d'ordenar i controlar les dinàmiques de metropolitanització i explosió de la ciutat que hem estudiat adés en l'àmbit que dona nom i identitat al conjunt de regions que configuren l'Arc Mediterrani: l'interfase marítime-terrestre o litoral, un dels espais més complexos de gestionar i on aquestes dinàmiques són més intenses. El litoral metropolità, com el de qualsevol altre indret del Mediterrani, és a la volta un producte de mercat amb valor de canvi, un espai amb una gran complexitat de processos geomorfològics, biològics, hidrològics i atmosfèrics, un element d'identitat, un espai preferent d'assentament humà i també de formació de guetos socials i sobretot un ecosistema de gran dinamisme. Per tot això, en comparació amb altres espais, es tracta d'un dels indrets més complicats de governar.

El litoral metropolità, amb 118 quilòmetres de Cubelles a Malgrat de Mar representa una estreta franja de sòl entre el mar i la serralada litoral. Té més de dos milions d'habitants, un creixement urbanístic molt elevat i una gran densitat d'ocupació, infraestructures viàries i ferroviàries amb fort impacte, 24 ports esportius, i el port i l'aeroport de Barcelona en procés d'ampliació. Podem atrevir-nos a manifestar que sent el litoral, com acabem de dir, un dels àmbits geogràfics més difícils de gestionar, de tots els litorals d'Espanya, el de la RMB podria ser tal volta dels més complexos de governar. Per il·lustrar de què estem parlant, ens remetem a l'annex que mostra una base de dades d'elaboració pròpia sobre les administracions, organismes, polítiques i instruments que més incideixen sobre la gestió del litoral de la RMB. Només comptabilitzant organismes, hi hauria al voltant de 72 diferents que a través de les seves polítiques, plans i actuacions intervenen en la gestió del litoral. Aquests 72 organismes representen 46 administracions diferents que en total han desenvolupat vora de 45 tipus d'instruments diferents que tenen incidència sobre el litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona. Fixem-nos que estem comptabilitzant tipus d'instruments i no nombre d'instruments, des de l'instrument del POUM fins un programa INTERREG o un Pla Nacional de Conreus Marins. És prou difícil saber amb exactitud el nombre de plans, programes i estratègies territorials o sectorials que estan executant-se al litoral de la RMB, d'entrada per la manca d'informació disponible i per la polisèmia d'aquests

conceptes que abasten un gran ventall d'exercicis de gestió que s'allunyen en moltes ocasions del concepte de pla o d'estratègia. No obstant això, podem segons càlculs propis, establir en un mínim de 120 el nombre de plans, estratègies i programes que en l'actualitat s'estan desenvolupant al litoral de la RMB, des del Pla Especial del Port de Vilanova i la Geltrú, fins l'Organització Comuna de Mercat de la Floricultura que afecta l'agricultura del Maresme, passant pel Pla Nacional de Serveis Especials de Salvament de la Vida Humana a la Mar i de la Lluita contra la Contaminació del Medi Marí d'abast nacional. Dels 72 organismes comptabilitzats, 51 tenen capacitat legislativa i uns 30 tenen entre les seves funcions l'elaboració d'estudis i recerques de temes relacionats amb el litoral.

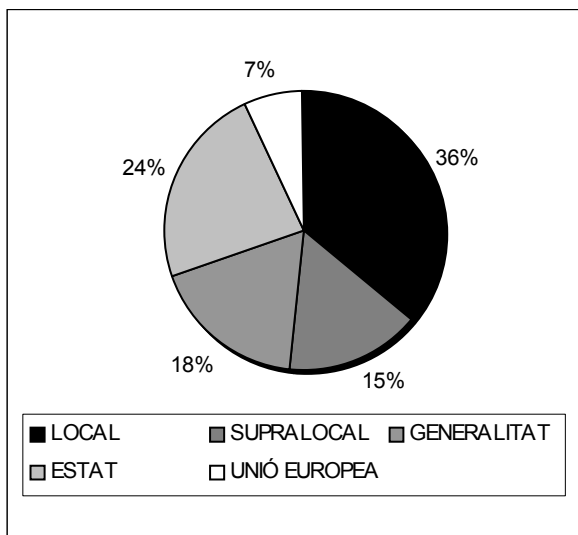
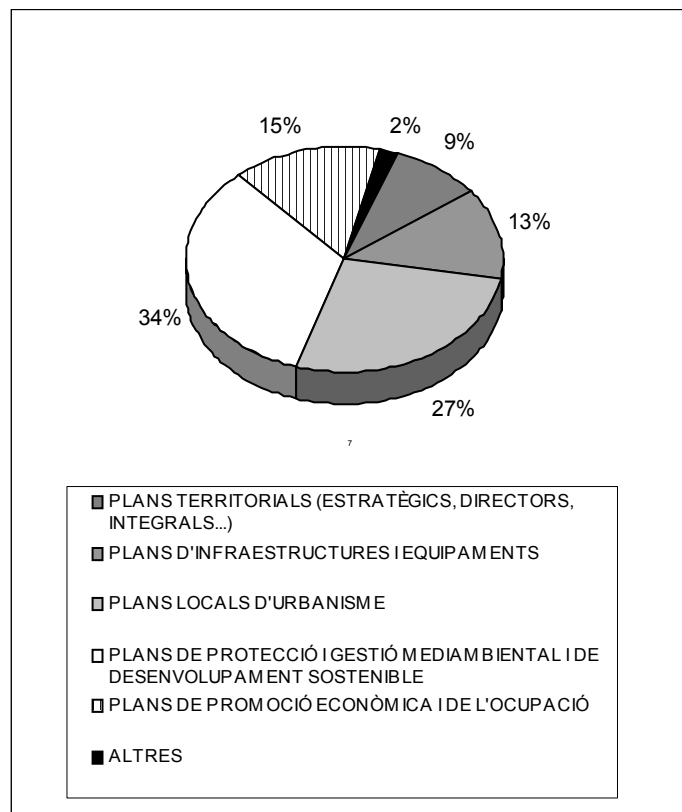

Figura 71: Nombre d'organismes implicats en la gestió del litoral segons escala territorial.
Figura 72: Classificació dels plans més representatius amb incidència sobre el litoral segons tipologia. Font: Elaboració pròpia.

Aquestes dues figures resumeixen un poc la base de dades elaborada en dos aspectes que ens interessen: els organismes que estan al darrere de la gestió del litoral i la tipologia de polítiques encetades. Crida l'atenció en primer lloc que no hi ha un predomini de cap nivell administratiu o administració en la gestió d'aquest territori. En contra del que es podria pensar, la suma de tots els municipis litorals (un total de 26 ajuntaments) suposa a penes un 36% del total d'organismes amb presència al litoral de la RMB, mentre que altres escales territorials com el govern central o la supralocal

(mancomunitats, consells comarcals i diputació principalment) tenen respectivament un 24 i un 18% dels organismes censats. Si entrem a valorar el tipus d'instruments desplegats, podem observar com en nombre d'instruments (que no en tipus), són majoria els plans urbans d'abast local i els plans, programes i estratègies de caire mediambiental o de foment del desenvolupament sostenible com els programes LIFE, els LICs o les Agendes 21 locals. Crida per altra banda l'atenció, en un àmbit tan complex, la reduïda quantitat de plans de coordinació, integrals, territorials o supralocals. D'un nombre aproximatiu de 120 plans, només mitja dotzena tenen aquesta vocació integradora i territorial del litoral de la RMB.

Davant aquest escenari sembla per tant un cop més recomanable l'elaboració de més estudis que valoren i categoritzen l'estructura políticoadministrativa i jurídica que afecta la gestió del litoral. Un exercici que quedaria pendent seria catalogar el nombre total de lleis, disposicions, directives, reials decrets, ordres, ordenances etc. que tracten sobre la gestió del litoral des del punt de vista sectorial o territorial, sabent que almenys una cinquantena d'organismes legislen cada dia sobre aquest àmbit. En segon lloc la coordinació i cooperació interinstitucional (sense oblidar amb empreses i tercer sector, que no hem tocat en aquest cens), s'intueix com a quelcom inapel·lable si es vol evitar que es desborde el govern del territori. Fins ara, com es reflecteix a aquest exercici, no s'ha optat molt pel camí de la coordinació i la cooperació territorial, malgrat existir un nombre molt apreciable d'estructures administratives interinstitucionals com les mancomunitats o els consells comarcals, estructures que ni tan sols existeixen en altres litorals del Mediterrani. Per tant la nostra atenció la fixarem en aquells pocs instruments que estan entrant en l'encara modern paradigma de la gestió integrada de zones costaneres, siga des d'un punt de vista més normatiu o estratègic i per açò centrarem la nostra atenció en un parell d'instruments que com a mínim tracten d'arribar a una visió integrada del litoral de la RMB o tracten d'abordar dinàmiques que afecten aquest litoral des d'una nova perspectiva global, oberta i estratègica.

3.3.1. De la ICZM al Pla Estratègic del Litoral Metropolità

El nou paradigma al qual ens acabem de referir és el ventall d'estratègies i plans que es coneix sota el terme de Gestió Integral de Zones Costaneres o ICZM en les seves sigles en anglès. Davant els problemes comuns de deteriorament mediambiental, socioeconòmic i del patrimoni cultural que presentaven molts litorals europeus, la Comissió Europea començà ja a l'any 1996 a treballar per dissenyar noves mesures i instruments que ajudaren a pal·liar aquests problemes. Va aprovar un programa de demostració amb 35 àrees pilot primer per proposar indicadors de desenvolupament sostenible al litoral i en segon terme per fomentar el debat entre actors clau en la gestió del litoral precisament per millorar la seva tasca. Com a resultat d'aquest projecte, l'any 2000 la Comissió va aprovar dos documents orientatius. El primer va ser una Comunicació al Consell d'Europa i el Parlament sobre la GIZC (Gestió Integrada de Zones Costaneres) (COM/00/547 of 17 Sept. 2000) i el segon una proposta de recomanació al Consell i el Parlament Europeu. La ICZM o GIZC va ser definida com *“un procés dinàmic, multidisciplinar i iteratiu per promoure la gestió sostenible del litoral”* (C.E.; 2000, p.25). Es pretenia dissenyar una estratègia que cobrira el cicle complet de recollida d'informació, planificació integral i hol·lística, presa de decisions, gestió i seguiment dels plans mitjançant la participació i la cooperació de tots els actors. En aquest sentit defenia la necessitat *“de promoure un enfocament col·laboratiu en la planificació i gestió d'àrees costaneres, dins de la filosofia de la governança amb partenariats amb la societat civil”* (C.E.; 2000, p. 2). La perspectiva hol·lística en la planificació del litoral i l'escala d'anàlisi (europeu) i la planificació participativa van ser les principals novetats que aquest document aportava.

La GIZC, ateses les enormes diferències entre països de la UE en termes de context administratiu, cultural i legislatiu i baix o nul nivell d'aplicació d'instruments de gestió integral del litoral, es va quedar en una recomanació, per tant en un document no vinculant. Després de la presentació de la Comunicació i la Proposta de Recomanació en el 2000, el 20 d'abril de 2002 se celebrà el Fòrum de la Vila Joiosa durant la presidència espanyola, en el qual es va aprovar una Declaració de deu punts de recolzament a la iniciativa de la GIZC i tot seguit el 6 de juny del mateix any s'aprovava la Recomanació (2002/413/EC) que instava als Estats Membres a què cada regió desenvolupés abans de 2006 una estratègia de gestió integral del litoral.

La gran feblesa amb què aquesta iniciativa naixia era tractar d'incidir en l'ordenació del territori de les zones costaneres europees, les àrees més saturades d'interessos i conflictes en el cas mediterrani, amb un document amb el rang de recomanació només. Per aquesta raó, només ha desenvolupat la seva acció mitjançant programes europeus com INTERREG, LIFE o URBAN, com el cas de l'INTERREG ENPLAN d'avaluació estratègica de plans, polítiques i programes sota l'empara de la Directiva 2001/42/CE, en la qual es va treballar per fer una avaluació del litoral d'Andalusia i Catalunya, però encara no ha sigut transposat o incorporat a gairebé cap legislació o planificació. En el 2003 es van fer les primeres avaluacions del grau de desplegament de la GIZC. Aquesta avaluació global feta pel Centre Europeu de Medi Ambient Terrestre (ETC/TE; 2003) de l'Agència Europea de Medi Ambient revelava que s'havia avançat en temes d'identificació de problemes del litoral i en l'estudi de les dinàmiques naturals i fins i tot en la cooperació administrativa vertical en la gestió del litoral, però en canvi reconeixia que no hi havia hagut a penes cap avanç en la sostenibilitat dels sistemes costaners, a falta de dissenyar i aplicar indicadors específics o en la redacció de plans de gestió del litoral basant-se en els principis de la GIZC.

No obstant el desplegament de la iniciativa seguí el seu curs i en el cas espanyol tingué resposta sobretot a Catalunya i Andalusia. En el cas català mitjançant unes jornades de reflexió sobre el futur del litoral català celebrades en Sant Feliu de Guíxols en 2003 on es presentava l'Estratègia Catalana de Gestió Integrada de Zones Costaneres que posava l'accent en la necessitat d'incorporar la filosofia de la GIZC al ventall de plans sectorials i territorials normatius vigents i novament a la cooperació multinivell que és un dels punts febles de la pràctica institucional a Catalunya, almenys en allò referent a la gestió del litoral.

Un pas més l'ha constituït l'aprovació del Pla Estratègic del Litoral de la RMB, promogut des del 2004 per una Comissió Gestora de la qual formaven part els alcaldes de mitja dotzena de municipis del litoral i el Consorci El Far inicialment creat el 1993 entre universitats i administracions locals i regionals en principi per obrir Barcelona a la mar a partir dels projectes de les olimpíades i més tard amb l'objectiu genèric de promoure el desenvolupament econòmic i social del litoral de Barcelona. Aquest pla,

innovador en molts aspectes, ha assumit gran part dels discursos defesos pels documents de la ICZM.

El pla es va organitzar amb l'estructura tradicional d'altres plans estratègics amb un Consell General amb una Comissió Delegada i una Secretaria Tècnica i una Oficina Tècnica com a àmbit executiu i una Comissió de Prospectiva i d'Estratègies per coordinar els treballs de cada eix. Es van triar els 5 eixos que sempre solen aparèixer en qualsevol pla estratègic: cultura i patrimoni, medi ambient i sostenibilitat, desenvolupament econòmic i cohesió social, urbanisme i infraestructures (PELM; 2004). Amb un termini d'un any 2004-2005, el pla va passar per les fases d'organització de l'estructura interna, realització d'una exhaustiva anàlisi territorial, formulació d'estratègies i discussió de mesures.

A l'hora de desenvolupar el pla, aquest ha elaborat una diagnosi territorial del litoral dividida en una anàlisi de l'estat de la qüestió al litoral i en altra sobre problemes i potencialitats prou exhaustiva. S'ha fet una anàlisi de les notícies aparegudes en els mitjans de comunicació per detectar actors i conflictes territorials, s'ha dut a terme una anàlisi de plans, projectes i estudis per avaluar el que s'ha fet fins el moment i per recolzar aquesta anàlisi s'han elaborat una sèrie d'eines de SIG sobre tot el litoral de la RMB. Aquesta part d'anàlisi, amb recopilació de dades que estaven molt disperses o inaccessibles per a l'usuari particular, l'elaboració de cartografies, bases de dades temàtiques municipals, arxiu de notícies, recopilació de plans de gestió del litoral arreu del món, recopilació de plans sectorials i territorials que afecten al litoral, servei de mapes interactius etc. és sense dubte un dels punts forts d'aquest pla i respon a un dels grans objectius que defensa la iniciativa de la GIZC: integrar en bases de dades o en estudis la gran quantitat de dades disperses i estudis parcials que hi ha sobre el litoral.

A partir de tot el procés d'elaboració de la diagnosi i síntesi de problemes i de discussió d'estratègies i mesures mitjançant desenes de documents, reunions, informes i estudis basats en els cinc eixos de treball, han eixit a la llum conflictes territorials, reivindicacions veïnals, comarcals i municipals i tot tipus de problemes que s'han sintetitzat en un document que recull 8 grans estratègies, que seria el penúltim esglaó al qual ha arribat aquest pla:

- Protecció del paisatge litoral. Els acords de custòdia del territori i la creació d'una xarxa que integre tots els espais naturals litorals són les dues bases per desplegar aquesta estratègia.
- Restauració ecològica de platges i rieres. Les platges estan molt afectades per l'erosió litoral fruit de l'alteració de la dinàmica litoral per la construcció de dics i ports. En el cas de les rieres es manifesten problemes de desbordaments durant temporals perquè el canal no es manté net o perquè les vores estan urbanitzades.
- Transformació urbana. Un aspecte elemental en un espai tan densificat. L'estratègia s'orienta cap a la contenció i la reconversió urbana proposant actuar sobre polígons industrials obsolets, peatonalitzar els centres urbans i recull la reivindicació de convertir la N-II en un passeig marítim.
- Xarxa viària: Es contempla millorar l'accessibilitat d'alguns municipis del litoral tant entre si com amb altres nuclis de l'interior i, com en tants altres plans, es reivindica la revisió del sistema de peatges d'autopista, una reivindicació especialment recolzada al Maresme.
- Transport públic: En un litoral que és el lloc d'Espanya on es va implantar el primer ferrocarril (Barcelona – Mataró) fa més de 150 anys, l'estratègia se centra en proposar un trasllat de la via cap a l'interior i cap al centre de les ciutats, ja que actua com a una barrera entre els pobles i les platges i en una millora de les connexions amb altres ciutats de la RMB.
- Desenvolupament econòmic: L'estratègia se centra en fomentar la diversificació dins del sector turístic atraient l'anomenat "turisme blau" i per altra banda mantenir activitats tradicionals com l'agricultura i la pesca. Una altra proposta més complicada encara és la d'incrementar la taxa d'autocontenció promovent activitats terciàries intensives en capital humà als centres urbans.
- Cohesió social. Aquesta estratègia proposa mesures concretes en quant a ús d'equipaments culturals, promoció de l'educació ambiental i d'iniciatives ciutadanes que fomenti la integració social.
- Cultura: La recuperació i posada en valor del paisatge cultural litoral en forma de fars, cases d'indians, torres de guaita, jaciments arqueològics etc. integrant-les en una xarxa supramunicipal de patrimoni per crear rutes és el tema principal d'aquesta estratègia.

Les figures 73 a 76 il·lustren alguns dels aspectes sobre els quals vol incidir aquest pla. La imatge de satèl·lit mostra un port retenint els sediments arenosos a una banda i causant erosió en l'altra, en un paisatge fortament degradat per les pedreres. La figura 73 mostra un litoral ocupat completament per indústria, molta de la qual roman tancada i sense ús. La figura 74 mostra una actuació de regeneració artificial d'una platja, la qual ha desaparegut completament per l'acció erosiva de la mar i l'última foto mostra el litoral del Maresme completament partit per una autovia i les vies del ferrocarril, fent un gran efecte barrera.

Figura 73: Imatge de satèl·lit del litoral a Sitges. Font: Google Earth. **Figura 74:** Litoral de Badalona amb la central tèrmica de FECSA. **Figura 75:** Obres de regeneració de la platja a prop de Barcelona. **Figura 76:** Litoral prop d'Arenys de Mar amb la barrera del ferrocarril Font: Pla Estratègic del Litoral.

Al marge d'aquestes vuit estratègies al final del document es fa una referència a la GIZC proposant la creació d'una agència catalana del litoral a càrrec de la Generalitat en la qual estigueren representades les vora de quaranta administracions amb competències sobre aquest espai. D'aquesta manera es compleix un altre dels grans objectius de la GIZC, la creació d'entitats per a la coordinació de polítiques territorials al litoral. Hi ha un consens sobre els dos grans desafiaments del litoral de la RMB: la reconstrucció i reurbanització i la gestió coordinada i continua del litoral (ULIED, A. I XALABARDER, M., 2004, p. 418). Per tant, aquesta agència suposaria un altre dels punts forts del pla: la coordinació interinstitucional, almenys sobre el paper. A banda d'aquesta proposta d'agència, a l'estructura del pla es va constituir un fòrum de municipis del litoral amb l'objectiu genèric de convertir-se en un espai de trobada, intercanvi d'experiències i informació i de reflexió entre regidors locals, actors que comparteixen unes mateixes dinàmiques territorials en els seus municipis. Dins d'aquest fòrum és on es van debatre les estratègies que hem descrit adés.

Hi ha un altre aspecte fonamental que és positiu en aquest pla i que comparteix també el PEMB, i que pot ajudar a què aquest pla, com sol passar en moltes ocasions, no quede del tot oblidat en un calaix. En ambdós casos es tracta de plans estratègics i per tant no vinculants però que les propostes de les quals són recollides per eines de caràcter vinculant. En el cas del PEMB l'existència des de 1976 del Pla General Metropolità de caràcter supramunicipal permet dur a terme mesures aprovades pels plans estratègics i en el cas del Pla Estratègic del Litoral, els dos plans directors del sistema costaner aprovats en 2004 i 2005 són instruments normatius que permeten dur a terme algunes de les mesures i estratègies proposades al Pla del Litoral com les referides a la protecció del paisatge, a la reordenació urbana i a la protecció del patrimoni cultural. Altres

instruments com el programa LIFE han servit per apropar-se als objectius de restauració ecològica del litoral. Un cas és el LIFE 00/ENV/E/00539 de recuperació ambiental de l'aquífer al·luvial del riu Tordera que va aconseguir principalment la reducció de la contaminació de les aigües.

Per altra banda, hi ha també altres arguments com per a ser cautelosos a l'hora de valorar l'efectivitat que pot tenir aquest pla recentment aprovat. Bàsicament es tracta de les mateixes febleses que pateix el PEMB. En primer lloc es propugna constantment la necessitat d'una major coordinació interinstitucional i sectorial però el pla ell mateix ha estat redactat bàsicament a partir d'alguns actors locals només. Si no es treballa més per crear una estructura concreta que gestione el pla on estiguen els més de 70 organismes que intervenen en la gestió del litoral de la RMB, difícilment es podran aplicar moltes mesures aprovades que excedeixen les competències de les administracions compromeses fins el moment. Estem parlant de temes com el trasllat del ferrocarril, la gestió de platges o el manteniment d'activitats tradicionals. El pla arriba a un alt grau de consens respecte als problemes i les seves vies de solució (triumfa la "dictadura del consens" vers l'acció de govern, criticaria Sosa Wagner) però deixa moltes qüestions obertes que ultrapassen l'esfera pública com per exemple el futur de la pesca artesana, de l'agricultura tradicional, la diversificació econòmica local, la desvinculació entre activitats nàutiques i comercials i immobiliàries, cabal per fer d'aquest sector una activitat no elitista i amb menys impactes ambientals (ALEMANY, J.; 2004, p. 50) o el conflicte entre dinàmica erosiva del litoral i demanda de platges que fa que cada any es gasten milions d'euros de diners públics en regenerar platges que duraran una temporada, a més de l'impacte sobre el medi marí que té extreure sorra.

Un altre aspecte criticable és que malgrat la quantitat de discursos en favor d'una gestió integrada d'un litoral públic, net i sostenible, continuen encara hui aprovant-se mesures que són prou incompatibles amb aquesta filosofia. Un exemple és la construcció del zoo marí de Barcelona que suposa l'artificialització d'encara més litoral i a més a més la seva privatització (GREENPEACE; 2005). Un altre cas és el pla Delta, ja comentat com a conflicte territorial. En aquest cas el pla del litoral es posiciona clarament a favor d'ambdós projectes d'ampliació de port i aeroport. Sembla un poc contradictori defensar la gran ampliació del port i al mateix proposar la restauració de platges amb l'augment de l'erosió que aquesta obra causarà en el litoral de Gavà i Castelldefels o per

exemple parlar de sostenibilitat al litoral i no qüestionar el projecte de desviament del Llobregat 2 quilòmetres i mig.

Conscients de què aquest pla, com altres plans estratègics ja vistos, no es pot valorar adequadament, perquè és un pla a llarg termini, podem, però fer un balanç provisional com a francament positiu pels següents aspectes:

- Tracta de donar resposta a velles lògiques territorials (degradació paisatgística, contaminació d'aigües, especulació urbanística, massificació turística o erosió costanera del litoral, patologies pròpies del model territorial de sol i platja del mediterrani), mitjançant noves respostes com és un pla estratègic per a la franja litoral.
- És un primer intent seriós d'incorporar a la pràctica de la planificació territorial els preceptes defesos i recomanats des de fa anys per la UE sobre la gestió integrada de zones costaneres.
- Dóna uns primers passos interessants en la direcció d'implementar una estratègia de gestió integrada. Primer fent una exhaustiva anàlisi del litoral tot i elaborant, reunint i fent accessible una gran quantitat de plans, cartografies, SIG, bases de dades i informes que d'altra manera estarien oblidats i proposant una sèrie d'estratègies concretes dissenyades per diversos autors del litoral.
- Compta amb un alt grau de consens sobre aquestes estratègies per part d'alguns actors principals com les administracions locals i regionals.
- Junt amb el PDUSC ha aconseguit crear sinèrgies, primer per dinamitzar l'elaboració d'altres plans de gestió litoral sobretot a escala local com per ajudar a apropar la visió dels actors del territori cap a una gestió global, estratègica i continua del litoral.
- Posa en la taula debats territorials que cal resoldre com el problema de l'erosió costanera, saturació del turisme tradicional de sol i platja, l'efecte barrera de certes infraestructures o la recuperació ambiental del domini marítim i terrestre (mar i rius).

3.3.2. Els nous instruments normatius de gestió del litoral : els PDUSC

Fins ací hem analitzat el cas d'una sèrie d'instruments i estratègies innovadores per a la gestió del litoral però no normatives o vinculants. Per arrodonir aquest apartat d'anàlisi de polítiques territorials al litoral parlarem d'un altre instrument que és vinculant i que a més és tota una novetat en el panorama de l'ordenació dels territoris litorals, almenys al Mediterrani. Es tracta del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner (I i II), aprovat per la Generalitat en 2004 i 2005. És un instrument contemplat dins del programa de Planejament del Departament de Polítiques Territorials i Obres Públiques, que malgrat que no és un tipus d'instrument nou com passa amb els plans territorials parcials, dels quals parlarem al capítol del Pirineu, sí que és innovador en quant a l'escala territorial d'aplicació: tot el litoral català, segurament l'àmbit on amb més intensitat s'han evidenciat els aspectes nocius del procés d'urbanització i d'expansió de la metròpolis barcelonesa i els efectes territorials del canvi de base econòmica. La idea d'establir un pla director urbanístic a aquest indret rau en la necessitat urgent de fer front als problemes de pressió urbanística del litoral, on ja la meitat d'ell està consolidat (NEL·LO, O.; 2006). De tots els instruments legals hui existents, es va escollir el del pla director urbanístic previst per la Llei d'Urbanisme de 2002 per la seva flexibilitat en continguts i àmbits.

Amb la implantació del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner (endavant PDUSC) es persegueixen quatre grans objectius (Íb., p. 8-9):

- Evitar la consolidació d'un continu edificat a la línia de costa.
- Preservar els espais costaners pels seus valors paisatgístics i patrimonials.
- Protegir el medi ambient i assegurar la connexió i continuïtat entre ecosistemes terrestres i marins.
- Gestionar l'espai costaner com a recurs essencial per al desenvolupament econòmic, en especial el turisme.

Per a aconseguir els mencionats objectius, el PDUSC actua sobre una franja que oscil·la entre els 500 m i els 2 km de línia costanera que afecta 75 municipis litorals fent una classificació dels sols d'aquests municipis que exclou del procés urbanitzador unes 23500 ha. Aquest és el principal resultat del pla, però no l'únic. Aquest instrument fa un

estudi molt pormenoritzat fins i tot sector a sector per al cas del sòl urbanitzable delimitat sense Pla Parcial aprovat, que és l'objecte del segon PDUSC aprovat el 25 de maig de 2005, un any després del primer. En l'anàlisi el pla fa una classificació de sols dividida en 9 categories de protecció, a la qual s'haurà d'adaptar el planejament urbà en el termini de dos anys. Per facilitar la lectura i comprensió d'aquest instrument, hem elaborat la figura 77 que sintetitza els tipus de sols creats pel PDUSC, amb la seva base legal i usos permesos. Així s'observa que el PDUSC crea una nova categoria de sòl que és el sòl costaner no urbanitzable on s'inclou tot el SNU municipal més el sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i part del sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat, després de l'estudi sector a sector que fa el PDUSC II. Part d'aquesta categoria de sòl passa a ser SNU i altra part es deixa urbanitzar, però controlant quines àrees seran de cessions, quines de protecció paisatgística i quines de protecció costanera.

Com es pot observar a la figura, dins d'aquest sòl hi ha diverses categories de protecció, des de la màxima de les àrees incloses al PEIN i dels sòls C1 inclosos en els primers 500 m des de la costa fins el CE o especial que no exclou la possibilitat de la seva transformació urbanística, depenent de la decisió dels ajuntaments. Recollint i aprofundint en les disposicions de la Llei d'Urbanisme de 2002 reformada en 2004, estableix uns usos permesos per a cada categoria i a més representa cada categoria del pla amb una cartografia a 1:20.000.

TIPUS DE SÒL AL PDU SC	TIPUS DE SÒL ALS PGU	DEFINICIÓ ÀMBITS	USOS PERMESOS	BASE LEGAL
CPEIN	SNU	Sòl no urbanitzable costaner a àrees d'interès natural del Pla d'Espais d'Interès Natural dins i fora de la franja dels 500 m	Tots els determinats per la legislació ambiental aplicable al PEIN	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art, 32
C1	SNU, Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i Sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat	Sòl no urbanitzable costaner a rius, torrents, rieres, connectors biològics, àrees d'interès natural i altres indrets amb valor intrínsec.	Dins de la franja dels 500 m: només instal·lacions vinculades amb la mar. Fora de la franja de 500 m: l'explotació agrària, ramadera, forestal i turisme rural en masies. Si es demostra que no es poden emplaçar en altre tipus de sòl s'autoritzen activitats col·lectives de caràcter esportiu, cultural, esbarjo, infraestructures d'accessibilitat, infraestructures d'aigua, telecomunicacions i electricitat i altres serveis no compatibles amb els usos urbans	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 , PDUSC II Art. 5.1., 9. Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art, 32, 47.4, 50.2
C2	SNU i Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i Sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat	Sòl no urbanitzable costaner a àmbits propers a la ribera del mar i àmbit marítim-terrestre (dins de la franja dels 500 m)	L'explotació agrària, ramadera, forestal i turisme rural en masies. Si es demostra que no es poden emplaçar en altre tipus de sòl s'autoritzen activitats col·lectives de caràcter esportiu, cultural, esbarjo, infraestructures d'accessibilitat, infraestructures d'aigua, telecomunicacions i electricitat i altres serveis no compatibles amb els usos urbans S'admeten els càmpings i les activitats extractives amb restriccions	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 PDUSC II Art. 5.1., 9, Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art, 32 art. 47
C3	SNU i Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat i Sòl urbanitzable delimitat sense PP aprovat	Sòl no urbanitzable costaner a altres àmbits exclosos del procés urbanitzador fora de la franja dels 500 m però dins de l'àmbit d'influència de l'espai costaner.	Tots els usos determinats per la llei d'urbanisme i el planejament per al SNU.	PDUSC I. Art. 13, 14 i 15 PDUSC II Art. 5.1., 9 Llei d'urbanisme art, 32
CE	SNU i Sòl urbanitzable no delimitat sense PP o PAU aprovat	Sòl costaner especial dins i fora de la franja dels 500 m que no ha de passar necessàriament a ser sòl no urbanitzable costaner	Tots els usos determinats per la llei d'urbanisme i el planejament per al SNU. Pot ésser objecte de transformació amb edificabilitat no superior a la mitjana municipal.	PDUSC I Art. 6, 11, 16 i 18
UD	Sòl urbanitzable delimitat (sense PP aprovat)	Àmbits urbanitzables dins de la franja dels 500 m	Usos fora dels destinats per al SNU i usos provisionals d'emmagatzematge i altres i transformació urbanística amb edificabilitat no superior a la mitjana municipal, amb zones de protecció paisatgística i fora del domini marítim-terrestre	PDUSC I art. 17-18 PDUSC II Art. 5.2. Llei d'urbanisme art. 33.4, 52.2 i 53 Llei de Costes art. 24 i 25
UD*	Sòl urbanitzable delimitat amb PP aprovat	Àmbits urbanitzables dins de la franja dels 500 m	Transformació urbana residencial complint els requisits de la legislació de costes i edificabilitat no superior a la mitjana municipal.	PDUSC I art. 18, 19 i 20 Llei d'urbanisme art. 41 i 44 Llei 53/2002 art 120.7
UND*	Sòl urbanitzable no delimitat amb PP o PAU vigent o aprovat	Àmbits urbanitzables dins de la franja dels 500 m	Usos fora dels destinats per al SNU i usos provisionals d'emmagatzematge i altres i transformació urbanística amb edificabilitat no superior a la mitjana municipal i fora del domini marítim-terrestre	PDUSC I art. 17-18 Llei d'urbanisme art. 33.4, 52.2 i 53. Llei de Costes art. 24 i 25
U	Sòl urbà	Àmbits urbans dins de la franja dels 500 m	Usos i transformació urbana residencial complint els requisits de la legislació de costes	PDUSC I art. 19-20 Llei d'urbanisme modificada per la Llei 10/2004 art. 41 i 44 Llei 53/2002 art 120.7

Figura 77: Síntesi del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner. Font: Elaboració pròpia.

Per una banda exclou part del sòl del procés urbanitzador i per l'altra tracta d'ordenar la consolidació de nous sectors en el sòl urbà i urbanitzable controlant paràmetres com l'edificabilitat, l'impacte paisatgístic o els usos urbans que tindran aquests sectors, de forma que fa una planificació urbanística integral de tot el litoral. Un altre aspecte a tenir en compte és que per a dur a terme la gestió i protecció d'aquest pla, es crea un fons per a la gestió del sòl no urbanitzable (actuacions de millora paisatgística, millores en els accessos de vianants, compres de sòl per al patrimoni públic, la creació d'acords de custòdia del territori etc.).

Aquest pla suposa un pas endavant en l'ordenació del territori en diversos sentits. En primer lloc, perquè es tracta d'un dels plans territorials d'àmbit supramunicipal més ambiciosos de Catalunya des del PGM de 1976, en segon lloc, perquè és un dels primers plans que tracten de posar en marxa els objectius de la GIZC en quant al control i ordenació integrada de l'expansió urbana, un dels més necessaris. A més, en contra del que es podria imaginar, aquest pla pareix que no ha generat una forta oposició per part d'empreses, associacions i administracions locals, al contrari que molts altres instruments. Segons dades oficials, durant l'exposició pública d'aquest pla a penes es van recollir 670 al·legacions, el que suposa a penes 9 per municipi, un nombre francament baix. A l'igual que hem comentat amb l'anterior pla, un altre dels avanços que aporta aquest pla és una anàlisi minuciosa del litoral català, per tal de fer una classificació de tot el territori en diferents graus de protecció, un aspecte important ja que moltes vegades el que falla en les decisions dels planificadors és la manca o inexistència d'informació territorial de base sobre l'àmbit objecte del pla. A més aquest pla, al contrari que molts altres de caire més estratègic o generalista, formula uns objectius i crea uns mecanismes per dur-los a terme: exposa el mandat de la obligatorietat d'assumir la reclassificació del sòl per part dels municipis només aprovar-se i d'adaptar el planejament local en el termini de dos anys i a més dota econòmicament el pla per dur a terme la gestió del sòl costaner no urbanitzable. També tracta d'ordenar i gestionar les dinàmiques territorials que hem analitzat als apartats anteriors, ja que és un pla que actua justament sobre aquell àmbit que no és ni ciutat ni camp, sobre els espais intermedis o "entreciutats" per tal de o bé fer ciutats amb ells, o bé conservar-los i recuperar-los paisatgísticament per evitar que es forme un continu urbà a tota la costa sense diversitat de funcions ni de classes socials. Seria per tant un pla adient, com el de l'IBA –Emscherpark del Ruhr, per gestionar eixos espais

intermedis. Tracta de posar fi a la dispersió residencial en baixa densitat sense límits, primer marcant unes directrius concretes de creixement i contenció i segon acotant uns límits de densitat d'habitatge.

En contraposició, les crítiques a aquest pla se centren en el paper que han d'assumir els municipis litorals des del punt de vista de l'ordenació territorial amb l'entrada en escena d'aquest pla supramunicipal. Segons diversos tècnics municipals dels ajuntaments afectats, aquest és un pla que ja es dóna fet als Ajuntaments i els deixa sense marge de maniobra. Ho consideren una intromissió excessiva en l'autonomia municipal que condiciona el model territorial del municipi des d'un centralisme poc estudiat. No és només un possible problema jurídic d'invasió de competències, és un conflicte més profund, de visió o de cultura territorial. Hi ha hui al món local una opinió molt ferma de què els problemes d'un municipi els ha de resoldre el propi municipi i que la Generalitat, que té les competències en ordenació del territori, viola la potestat legislativa municipal en condicionar molt marcadament el planejament urbanístic. Aquest conflicte entre competències i polítiques urbanístiques locals i d'ordenació territorial supralocal és comú en molts altres plans i indrets de Catalunya, com tindrem també ocasió de comprovar al cas del Pirineu. Una altra de les objeccions que es posa al pla des del món local és lògicament el del catàleg de sòls protegits. Molts ajuntaments demanen negociar cas a cas la reclassificació feta i demanen més temps i flexibilitat i altres critiquen el fet de què es protegeix sectors de sòl sense cap valor ambiental ni funció. Altres actors com Greenpeace i associacions ecologistes locals i comarcals critiquen aquest pla en sentit contrari. Consideren que es queda curt ja que l'aplicació del pla només afecta als espais sense un pla parcial aprovat o vigent, la qual cosa no evitarà que es puguin construir desenes de milers de nous habitatges a un litoral fortament antropitzat (GREENPEACE; 2005, p. 41) i que la major part de les al·legacions en contra de la protecció com a no urbanitzable d'indrets de costa com Costa Marcona a Lloret de Mar o alguns sectors de Cubelles, on es va constituir una associació d'afectats pel pla, hagen sigut acceptades, permetent la seva consolidació. En efecte, segons les pròpies dades del Departament de Política Territorial i Obres Públiques, en aquesta franja de 500 m de litoral amb el pla en marxa i sense tenir en compte totes les al·legacions, es podran construir 140525 nous habitatges per a més de 350.000 nous habitants, una xifra prou alta. En aquesta línia organitzacions com DEPANA demanen sobretot millorar el grau de protecció associat a diversos sectors

(classificar-los com a sòl de tipus C1). Un exemple són alguns sectors del delta del Llobregat o el Pla de Montgat, espai agrícola a cavall entre la conurbació barcelonina i el Maresme, on es troba un dels pocs corredors naturals entre la mar i muntanya que queden al litoral de la RMB i que actualment està classificat com a C2 o C3.

Hi ha per altra banda problemes puntuals en l'aplicació d'aquesta llei, a causa de la ja comentada inflació de plans i de lleis aplicables al litoral. Un exemple és el dels càmpings. Aquells que es troben en sòl C1 no es poden ampliar o reformar, la qual cosa incorre en un conflicte amb la Llei 3/1998 Integral de l'Administració Ambiental, que obliga a tots els càmpings a tindre una llicència ambiental. Per obtenir aquesta llicència cal adequar instal·lacions i fer obres, quelcom prohibit en sòls C1. Altre aspecte en aquest sentit és la prohibició en aquests sòls de construir més instal·lacions, el que pot perjudicar l'activitat agrícola si vol instal·lar magatzems o hivernacles.

En definitiva, però, cal fer de nou una valoració moderadament positiva d'aquest pla per les raons esgrimides anteriorment, però al mateix temps amb molta cautela, ja que es tracta d'un pla amb una trajectòria massa curta com per poder fer una ferma avaluació del mateix. Una valoració positiva en termes d'innovació en quant a escala de treball, canvi de percepció sobre el litoral, en sintonia amb els preceptes de la GIZC i també en quant a metodologies en crear una classificació pròpia del sòl costaner. També com hem dit en termes de conflictivitat. Sembla que la pressió urbanística i l'impacte ambiental són tan intensos al litoral, que aquest pla ha sigut més recolzat que atacat des del món local, a priori el més contrari a un pla que condiciona la seva potestat urbanística. I positiu en tercer lloc, perquè pareix que pot ser un instrument efectiu per als objectius per als quals s'ha dissenyat, quelcom que no és molt comú en el polititzat món de l'ordenació del territori, gràcies al grau de concreció al qual arriba. Es defineix exactament el que es vol protegir, amb quines limitacions, quina base legal, i el que és més important i que falla quasi sempre en altres plans: amb un pressupost per dur-ho a terme. Una valoració positiva matisada bàsicament perquè el pla fa una gran esforç econòmic, en l'estudi minuciós del litoral, en el disseny de mecanismes de gestió i d'encaix en el complex entramat legislatiu català i a més en un termini de temps d'a penes un any i al final aconsegueix salvar del procés urbanitzador només un 8'2% del sòl litoral que correspon amb SNU, que malgrat ser una superfície considerable, no evitarà que es consolide vora un 5'7% del sòl catalogat hui com a urbanitzable amb pla

parcial aprovat, el que permetrà que la línia de costa urbanitzada a Catalunya passe d'un 46,5% a un 52'2%, i per descomptat, que es puguin construir uns 140.000 nous habitatges. Sent conscients del conflicte que suposaria tractar de suspendre llicències de construcció en sòl ja programat, amb greuges per incompliment d'expectatives urbanístiques, sí que es podria plantejar la possibilitat de fer una revisió dels sectors amb pla parcial a l'igual que s'ha fet amb el sòl urbanitzable delimitat sense pla parcial, per tractar de rescatar les peces més valuoses que són d'imminent urbanització o almenys tractar d'impugnar o condicionar algunes actuacions. Un exemple és la Platja Llarga a Vilanova i la Geltrú. La seva urbanització actual comporta la construcció de 259 habitatges, 39 locals comercials i un hotel de cinc plantes, la qual cosa convertirà quasi tota la costa del Garraf en un continu urbà.

Fet aquest balanç de l'últim pla invocat en aquest capítol de la RMB, donem per finalitzada l'anàlisi d'espais metropolitans i litoral a Catalunya per canviar de perspectiva. Ara analitzarem dinàmiques territorials que han eixit a la llum i altres més semblants però a un altre espai: l'àrea de muntanya de la Serra del Cadí – Moixeró al Pirineu català.

4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIAIS

Recapitulació

L'anàlisi del cas català es justifica pel fet de ser una de les Comunitats Autònomes del'Eix Mediterrani i l'Estat Espanyol que més instruments d'ordenació del territori, tant indicatius com normatius, ha desenvolupat, amb resultat desigual. Malgrat defensar la tesi de la homogeneïtzació del territori català en un continuum rururbà, al llarg del treball s'ha separat l'anàlisi en espais rurals i metropolitans, simplement en pro d'una millor comprensió del text i per dotar-li de major coherència interna. En aquest capítol ens hem dedicat a analitzar la Regió Metropolitana de Barcelona, la principal aglomeració urbana d'Espanya després de Madrid. Com es tracta d'un territori que en dècades passades s'ha especialitzat en indústria manufacturera, en aquesta recerca sobre el trànsit cap a l'era de la informació ens interessava posar l'accent en analitzar de quina manera està fent Barcelona aquesta transició i canvi de model. Per aquesta raó vam insistir molt en la caracterització d'aquests canvis així com en els conflictes que es

generaven. A l'hora de parlar d'instruments innovadors podríem haver analitzat multitud d'iniciatives, però ens vam conformar en analitzar dos tipus d'instruments encara poc aplicats íntegrament.

Un canvi de model substancial, però no exent de conflictes i més cap a la ciutat – esbarjo que la ciutat – seu o ciutat – innovació desitjada

A partir de l'anàlisi del context concret de la RMB, s'ha observat com aquesta regió metropolitana ha experimentat a les darreres dècades un profund canvi de model territorial, a l'igual que el Ruhr, la qual cosa ha canviat per complet la seva base econòmica. En aquesta transició, la RMB vol caminar cap a una diversificació econòmica on sectors punters com la biomedicina siguin pilars essencials, però el que més pareix consolidar-se són els sectors dels serveis turístics i de l'esbarjo, massa relacionats amb el sector immobiliari i de la construcció civil. La tradició de Barcelona en l'organització d'esdeveniments internacionals ha ajudat a aquesta consolidació. No obstant, les últimes xifres sobre perfil del turista i experiències recents com el fòrum, aconsellen més que mai promoure aquesta diversitat de la qual es parla i aparcar el model imperant des dels jocs olímpics de l'urbanisme – espectacle.

Per altra banda la RMB els sectors quinaris o més intensius en coneixement tenen un pes relativament apreciable sobretot en termes d'ocupació. Però dins d'aquest gran sector no són els professionals de la recerca científica els més nombrosos. Malgrat aquest canvi de base econòmica, hui encara la pràctica totalitat dels sectors industrials que resten a la RMB estan amenaçats per la deslocalització. Aquesta deslocalització es dona tant en un trasllat d'empreses cap a altres indrets de la regió metropolitana com cap a altres perifèries metropolitanes. El primer tipus de deslocalització és una vessant més del canvi creixent d'escala de la RMB a causa dels processos de dispersió urbana de persones, activitats i serveis, la metropolitanització del territori.

Ni el canvi de model econòmic ni els processos de dispersió urbana i d'urbanització en baixa densitat amb tots els seus costos, com tampoc pràcticament cap dels grans plans territorials de la RMB han estat exempts de conflicte. L'aparició de tants conflictes territorials mostren per una banda la complexitat en la governabilitat d'un espai metropolità, per altra la maduració que hi ha hagut en la ciutadania, d'apostar cada cop

més per una democràcia més participativa que representativa, i en alguns casos mostra també una creixent escletxa entre governs i governats, entre demandes ciutadanes i actuacions de les administracions.

Els nous instruments d'ordenació del territori metropolità: una planificació amb llums i ombres

El PEMB va comptar amb diversos avantatges especials per poder aplicar les seves estratègies com per exemple l'organització d'un esdeveniment olímpic, l'existència d'una consciència de crisi compartida per tots els actors o la disponibilitat d'un instrument de gestió urbanística metropolitana des de 1976. Un dels grans temes encara pendents per a aconseguir els grans objectius del pla estratègic és l'educació. La situació diferencial del nivell d'instrucció a la regió metropolitana del Ruhr (que no és una de les àrees més brillants a Alemanya en aquest aspecte) en comparació amb el cas de Barcelona, és un factor explicatiu que determina l'èxit d'aquesta regió metropolitana alemanya en l'adopció d'un model territorial diversificat, incloent-hi la investigació i els serveis avançats com a nous pilars.

En termes de nombre d'instruments, d'administracions i agents implicats amb tots els seus interessos, de problemes de pressió urbanística, erosió del litoral, contaminació, pèrdua de sòl i paisatges, nombre i densitat de població resident i estacional, quantitat d'infraestructures per km², quantitat d'empreses ubicades, nombre d'espais naturals amenaçats, conflictes territorials... el litoral de la RMB és segurament l'àmbit costaner més complex de gestionar de tot el Mediterrani espanyol. No obstant a Catalunya sí s'ha fet ressò de la GIZC en dos iniciatives pioneres per a l'ordenació dels espais litorals: El Pla Estratègic de Litoral de la RMB i el Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner, que tracten des d'una vessant estratègica i normativa respectivament, d'abordar les dinàmiques de metropolitanització que afecten el litoral, especialment la dispersió residencial en baixa densitat.

La iniciativa del Pla Estratègic del Litoral de la Regió Metropolitana de Barcelona tracta de donar resposta a velles lògiques territorials (degradació paisatgística, contaminació d'aigües, especulació urbanística, massificació turística o erosió costanera del litoral, patologies pròpies del model territorial de sol i platja del mediterrani), mitjançant noves

respostes com és un pla estratègic per a la franja litoral. El pla aconsegueix avançar molt en coneixement i difusió de tot tipus d'informació sobre el litoral i en l'elaboració d'estratègies concretes a un nivell de concreció local i altres exigències de la GIZC. No obstant no sembla tenir en aquests moments uns mecanismes previstos per a l'execució de totes les mesures proposades.

El PDUSC és un dels instruments de planificació territorial més ambiciosos vigents hui en dia en un litoral. Ha desplegat tot un exercici de planificació, que partint d'una diagnosi del litoral, arriba a una ordenació minuciosa del litoral català parcel·la a parcel·la, imposant-se sobre el planejament municipal. Malgrat algunes reaccions en contra, en general ha sigut un pla que no ha patit una forta oposició, la qual cosa denota que ha assolit un cert consens. Gairebé han sigut més les protestes per haver-se “quedat curt” que pel fet de desclassificar sòl urbanitzable. No obstant cal esperar per poder valorar adequadament les polítiques territorials desplegades sobre el litoral, les quals necessitaran d'una major cooperació territorial i concertació públicoprivada si es volen assolir tots els objectius proposats tant des de la GIZC com des del Pla Litoral.

**VI GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL
INNOVADORA A ESPAIS RURALS EN CRISI:
LA SERRA DEL CADÍ AL PIRINEU CATALÀ**

1.INTRODUCCIÓ

1.1. Justificació de l'àmbit d'estudi

Parlar de govern del territori a l'Arc Mediterrani no vol dir centrar-se només en el que passa a les ciutats encara que és a aquests àmbits on potencialment trobarem una major complexitat territorial i una major profusió d'instruments d'ordenació del territori. En aquesta recerca no volem deixar de banda aquells espais que no són metropolitans o que estan justament al litoral, al cor d'aquest eix mediterrani econòmic i de comunicacions i volem parar atenció en veure un poc què esdevé a altres territoris que no són portada continua de periòdics però en els quals hi ha grans desafiaments per a la governança territorial i també experiències molt interessants de planificació.

En aquest segon cas d'estudi volem analitzar en profunditat, quines iniciatives innovadores s'estan desenvolupant a una àrea rural mediterrània en estancament com és la de la Serra del Cadí (PUJADAS, R. I FONT, J.; 1998, p. 235). En àrees com la seleccionada, la principal preocupació o problema de futur que ens troben és la dinàmica territorial en forma de despoblament a causa del secular èxode rural sense deixar de banda altres dinàmiques territorials que tractem amb més profunditat en altres parts del treball, però que en aquest àmbit també tenen una certa importància: la gestió de l'aigua i els problemes que se'n deriven, la urbanització residencial o la transformació paisatgística que es produeix com a conseqüència d'aquestes dinàmiques, el despoblament inclòs o el declivi industrial molt en relació amb el capítol de la regió metropolitana del Rin-Ruhr.

L'Institut Català de la Mediterrània a partir d'una anàlisi estructural basada en una enquesta Delphi a agents socials i ciutadans de les comarques de Pallars Jussà, Pallars Sobirà i Alta Ribagorça (ICM, 1999, p. 24 – 27 i 74 – 83) determina que les variables de població com el despoblament, l'estructura d'edats o el repoblament de nuclis són les més motrius o que més influeixen sobre qualsevol altra variable territorial i les menys dependents d'altres variables socials, econòmiques, culturals o de qualsevol altre tipus (ICM, 1999, p. 24-27 i 74-83). Per tant esdevé el factor central per al desenvolupament de les àrees de muntanya. Així mateix, al document previ del Pla Estratègic de l'Alt Pirineu (NEL·LO, O.; 1999), una de les iniciatives de planificació territorial

innovadores que analitzarem, el rejuvenir i augmentar la població s'adopta com a objectiu prioritari del pla per ser una de les 6 línies estratègiques o àmbits d'actuació del pla, concretament la segona. El Pla Estratègic del Berguedà (CONSELL COMARCAL DEL BERGUEDA, 1999), altra experiència nova a examinar, també situa les variables relacionades amb el despoblament entre els objectius prioritaris a abordar. En definitiva, no hi ha pla territorial siga normatiu o estratègic al Pirineu, que no tinga en compte les dinàmiques de despoblament del territori com a conseqüència de l'envelliment de la població i l'èxode rural. D'aquesta manera entenem que aquesta serà la principal dinàmica territorial a estudiar en aquest cas.

Hi ha motius diferents per haver triat aquesta zona d'estudi. En primer lloc, perquè és considerada com a un àmbit rural (hem discutit sobre aquesta consideració) per la planificació tradicional territorial i una anàlisi territorial de l'Arc Mediterrani i Catalunya no pot deixar de banda les zones rurals del rerepaís, sense les quals no es poden explicar moltes realitats i problemàtiques territorials. En segon lloc, perquè és una de les poques zones rurals on ja s'ha experimentat amb iniciatives de planificació estratègica o plans amb una orientació estratègica des de fa uns anys en la qual s'ha abordat amb diferent intensitat l'estudi de dinàmiques territorials com, l'èxode rural i el despoblament. A més aquesta zona concreta se situa a cavall entre les províncies de Barcelona i Lleida, entre les comarques del Berguedà, la Cerdanya i l'Alt Urgell i és a dins del parc natural del Cadí-Moixeró. Aquesta complexitat administrativa la fa més interessant per qualsevol estudi de planificació territorial ja que permet comparar l'acció de govern de diferents administracions sobre un territori amb dinàmiques molt homogènies, a banda d'oferir un ventall relativament ampli de fonts d'informació.

En aquesta línia, l'aprovació del Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran, d'un Pla Estratègic de l'Alt Pirineu i Aran i la reordenació territorial amb el projecte de Vegueria de l'Alt Pirineu i Aran converteixen aquesta zona rural en un autèntic laboratori d'ordenació del territori que pot enriquir molt el debat sobre la utilitat de la planificació estratègica, sobre quina és la millor governança territorial de cara a complir el primer principi de les polítiques d'ordenació territorial de la UE de desenvolupar un sistema equilibrat i policèntric de ciutats i una nova relació entre camp i ciutat (COMISSIÓ EUROPEA, 1999, p. 11) o sobre com abordar conflictes territorials.

A més en aquest cas d'estudi volem abordar l'anàlisi dels processos de despoblament i altres dinàmiques amb un grau de concreció màxima, és a dir, analitzar no només els instruments, sinó la pròpia dinàmica territorial detalladament per tal de complementar les aproximacions que fins ara s'han fet sobre aquest tema sempre a nivell comarcal o com a molt municipal. La manca de bibliografia i fonts sobre aquest tema a l'àrea escollida ens obliguen a fer aquest esforç, a conèixer primer la realitat territorial per poder en segon terme fer una bona anàlisi dels instruments que s'estan aplicant.

1.2. Marc geogràfic

Ens trobem en una àrea muntanyosa del Prepirineu català que és una llarga alineació muntanyosa orientada d'est a oest que fa de barrera entre la depressió central catalana al sud i el Pirineu al nord, representat curiosament per una gran planura (quelcom poc freqüent al Pirineu), la plana de la Cerdanya que conforma una comarca natural perfectament delimitada que s'estén més enllà de les fronteres estatals cap a França. A banda de la plana cerdana, el Pirineu s'endinsa al parc natural fora de l'àmbit d'estudi amb la serra de Moixeró, la qual enllaça amb el Cadí per l'est. Les Penyes Altes de Moixeró de 2.260 m o el massís de la Tossa amb 2.531 són alguns pics destacats. La serra del Cadí assoleix també unes altures considerables com el Comabona de 2.554 m, el massís del Pedraforca de 2498 m o el Puig de Canal Baridana de 2653 m.

La Serra del Cadí forma part del parc natural del Cadí-Moixeró, que va ser declarat parc el 1983 segons el Decret de la Presidència de la Generalitat publicat al DOGC el 24 d'agost. Aquest parc es creà a partir de l'antiga Reserva Nacional de Caça del Massís del Pedraforca que també va ser declarada Paratge d'Interès Nacional un any abans, el 1982. La superfície d'aquest parc natural, incloent el Massís del Pedraforca, és segons Molina de 41031'68 hectàrees (MOLINA, D.; 1996), un dels més extensos de tota Catalunya. El nostre àmbit d'estudi, que inclou els municipis d'Alàs i Cerc, Arsèguel, Cava, La Vansa i Fórnols i Josa i Tuixent a la comarca de l'Alt Urgell i els de Gósol, Saldes i Gisclareny al Berguedà de Lleida i Barcelona i el municipi de Montellà i Martinet a la Cerdanya cobreix una superfície aproximada de 49793 ha. Malgrat que la idea inicial era estudiar tots els municipis del parc, al llarg de l'elaboració del treball ens hem adonat que això hagués suposat molt temps i recursos per elaborar el que en definitiva és un capítol de la recerca. La realitat territorial del parc natural del Cadí -

Moixeró és massa ampla i complexa com per pretendre abordar-la tota en un únic exercici de reflexió, per tant hem preferit escollir una part d'aquest parc, encara que no coincideixi amb cap delimitació concreta, però que coincideix amb una unitat de muntanya, i arribar a un grau de concreció major, enlloc de seleccionar un territori més ample i quedar-nos en reflexions i anàlisis més generals. El següent mapa situa l'àrea d'estudi:

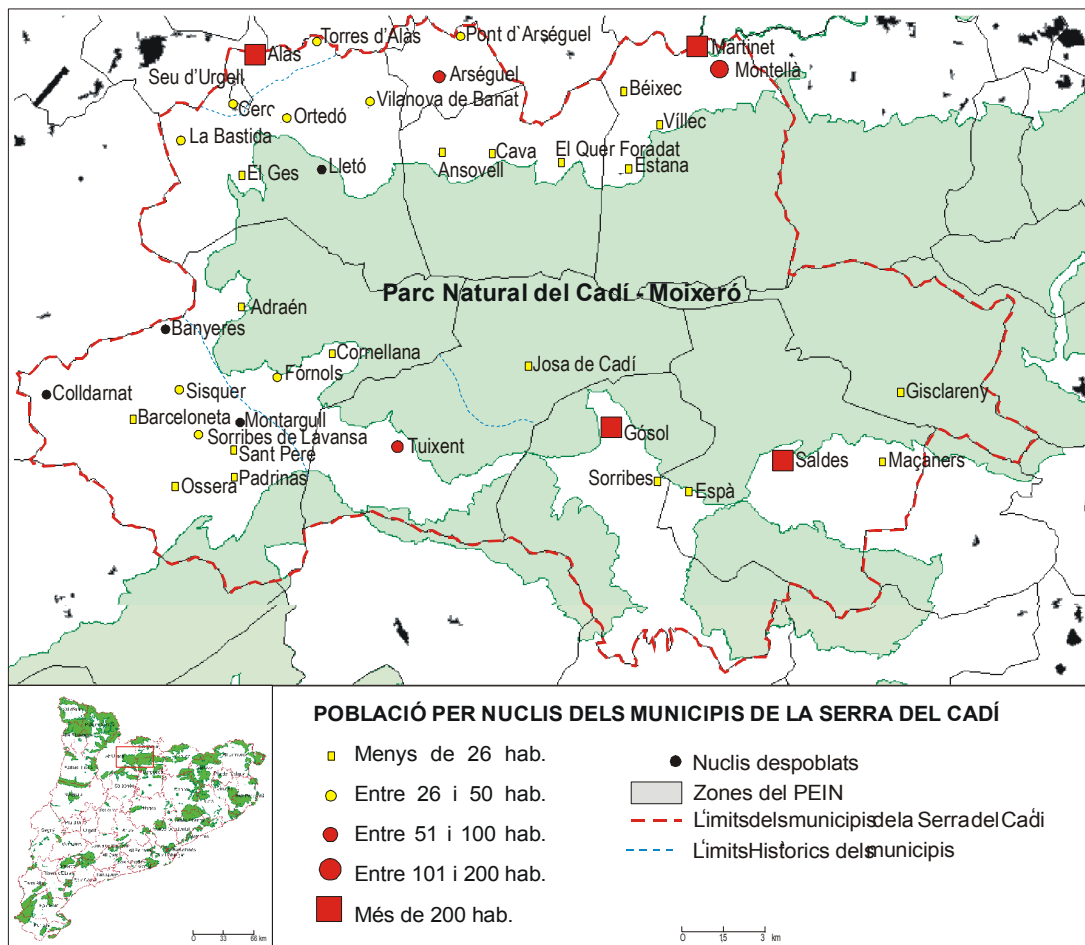

Figura 78: Mapa de situació de la Serra del . Font: Elaboració pròpia.

Aquests 9 municipis es divideixen en uns 36 nuclis oberts que contenen una població de fet de vora 2000 habitants. El municipi d'Arsèguel, malgrat estar fora dels límits del parc, l'hem inclòs per ser un municipi de reduïda dimensió demogràfica i territorial, que permetrà avaluar, entre altres coses, si hi ha diferències en termes de dinàmiques i gestió del territori entre municipis inclosos a un parc natural i aquells que no ho estan, a més d'analitzar l'influx de la capital comarcal sobre municipis rurals petits, per estar ben a prop d'aquesta capital, quan abordem la discussió de les relacions entre camp i ciutat.

Encara que ens trobem en un parc natural, el territori conserva poc de natural ja que ha seguit explotat i gestionat des de fa segles per llenyataires, carboners, pastors, agricultors, caçadors, ramaders, miners, ferrers, trementinaires, boletaires, moliners etc. fins al punt de transformar-lo completament. Des dels boscos fins les pròpies muntanyes o els rius han seguit explotats des de fa molts segles per al carboneig, llenya, pasturatge, molineria etc... El paisatge que podem trobar en qualsevol lloc del Cadí no deu tindre res a veure amb el paisatge que hi havia fa dos, o tres segles. Aquesta qüestió enllaça amb la crítica que diversos autors fan als conceptes de paisatge verge o natural (MATAMALA, N. ET. AL, 2003; SORIANO, J.M., 1992) i fins i tot al propi concepte de “natural” aplicat a un territori o un paisatge i inseparable del terme antitètic “societat” o cultura” (SWYNGEDOUW, E. 2004) i la zona d’estudi n’és un bon exemple.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS I: DESPOBLAMENT I CANVI DE MODEL TERRITORIAL

Després d’aquesta introducció per situar-nos en el territori en el qual centrarem aquest capítol, passarem ara a analitzar el procés de despoblament del Pirineu des d’un punt de vista del materialisme històric, contraposant models econòmics que s’han anat succeint al llarg del temps. En primer lloc veurem quin és eixe model territorial tradicional social, econòmic i cultural que entra en crisi a partir de començaments del segle XX. Volem en definitiva caracteritzar el territori que ha existit justament abans que comencés la crisi a causa del procés lent d’emigració i despoblament, eixes cultures que hui es donen per perdudes i s’evoquen amb nostàlgia, eixe món rural a punt de desaparèixer que les polítiques territorials volen amb més o menys fortuna protegir i que ha anat transformant-se tant en la seva composició socioeconòmica com en la dinàmica i estructura demogràfica, i com aquestes transformacions han afectat, afecten i poden afectar un paisatge que hui en dia hom percep com a paisatge idíl·lic, transformacions que han donat lloc a nous espais que hom no sap si es poden continuar anomenant rurals. En una segona part, passarem a caracteritzar el model territorial industrial, ja debatut a l’apartat teòric que va començar a desmuntar l’anterior fins arribar a l’últim gran canvi: la irrupció del mode informacional i els desafiaments que comporta per àrees rurals com la nostra.

2.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència

Quan es parla de model territorial tradicional d'una àrea de muntanya se sol definir més que pels seus trets característics per contraposició, pel que no és. Se sol agrupar sota termes com aquest a totes aquelles economies o modes de producció, modes de vida i de desenvolupament que no són industrials, urbans o capitalistes, són rurals o agrícoles o de muntanya i que van entrar en crisi amb l'aparició del fenomen industrialitzador a tota Europa dins del procés de desenvolupament capitalista. El món rural comença a estudiar-se com a unitat territorial quan apareix la ciutat industrial moderna i s'estudia per integrar aquests territoris en el sistema socioeconòmic de la ciutat moderna, el capitalisme de la burgesia urbana (MORMONT, 1996, citat per PERRIER-CORNEY I HERVIEU, 2002, p. 161). Volem dir amb això que més que de model territorial o economia de muntanya, fins i tot a una zona tan petita com el Cadí, seria més apropiat parlar d'economies de muntanya, models territorials o cultures tradicionals perquè en aquest territori, com veurem a continuació hi havia una extraordinària diversitat econòmica i d'activitats. Un tret comú d'aquests models i societats és el fet que és que moltes voltes tenen uns fonaments socials i culturals propis que es reflecteixen en l'arquitectura, pràctiques agrícoles, gastronomia, art, etnologia, varietat lingüística etc. i que des del punt de vista econòmic, el nivell d'autarquia és prou elevat i fins i tot total.

Segons diferents autors (ARQUÈ, M., GARCIA, A. I MATEU, X.; 1980; CAMPILLO, X., SANCLIMENS, X. I VILLARÓ, A. 1988) aquest model seria el dominant a la zona del Cadí i Alt Urgell en general fins començaments del segle XX, quan començaria a entrar en crisi, aniria cedint terreny fins a l'any 1960 aproximadament i des d'ençà està en procés de desaparició.

Cal remarcar algunes idees força que caracteritza el sistema socioeconòmic tradicional existent a les terres del Cadí fins començaments del segle XX i es poden comprovar al mapa següent que recull quines activitats hi havia en cada nucli cap al 1845 (MADOZ, 1850). Es tracta d'un mapa completament qualitatiu per donar a conèixer quines activitats productives hi havia en cada nucli de la serra del Cadí.

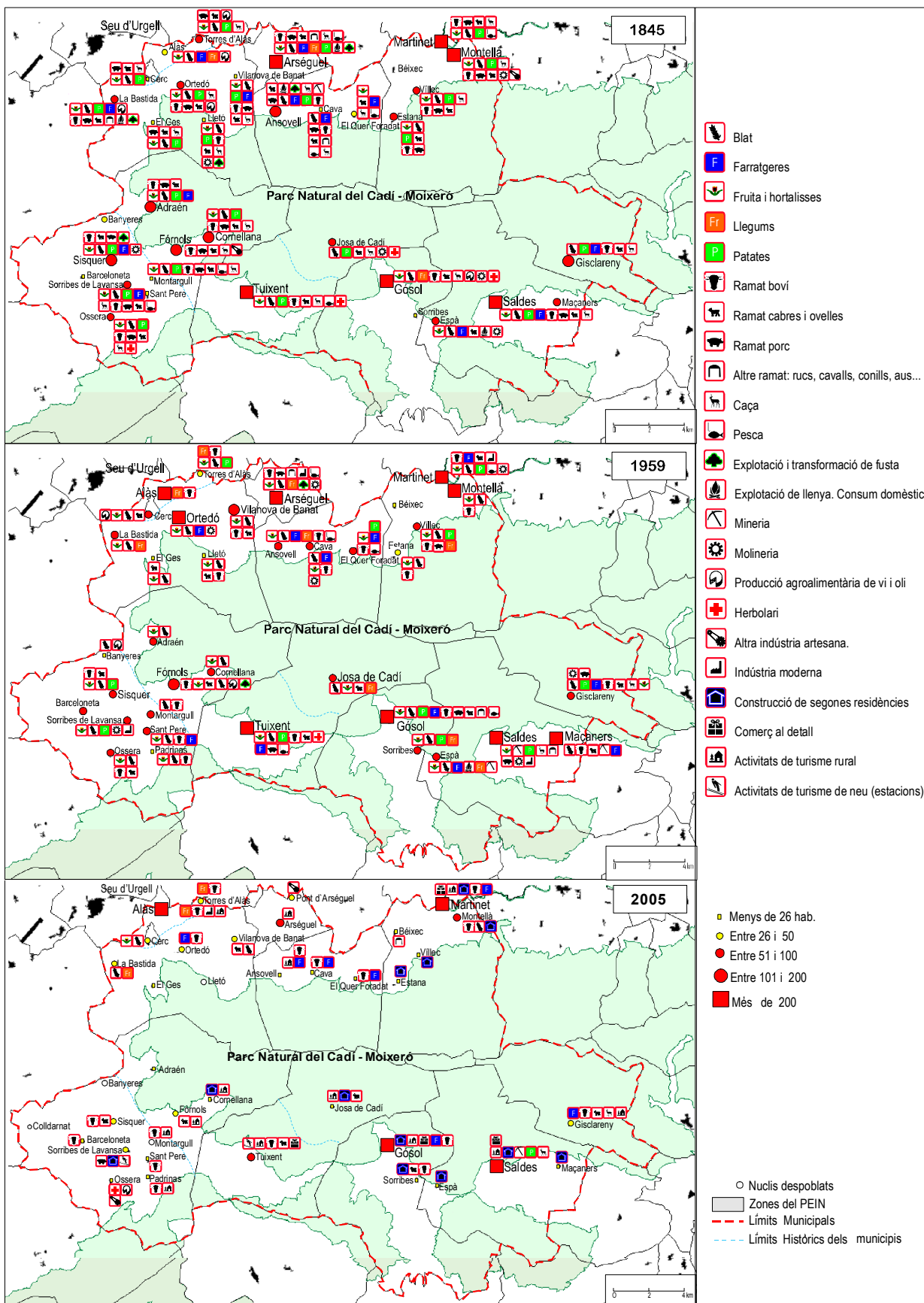

Figura 79: Mapa d'activitats econòmiques per nuclis a la serra del Cadí cap al 1845, el 1959 i 2005. Font: Elaboració pròpia a partir de Madoz, P. (1845), AA.DD. (1959), dades de l'INE i l'IDESCAT i treball de camp.

Una primera idea i molt obvia és que hi havia un ús molt intensiu sobre el territori i una gran diversitat d'activitats econòmiques, una gran pluriactivitat, molt més enllà de les activitats agrícoles i ramaderes amb les que se sol identificar l'economia de muntanya. Dins de l'agricultura hi ha una gran diversitat donat que es tracta en la seva majoria d'una activitat de subsistència i per tant calen diferents conreus per alimentar tant a les famílies com als diferents ramats. El conreu de la patata és gairebé generalitzat a tots els nuclis: és un aliment bàsic. La carn i lactis és altre aliment essencial. Per tot arreu hi ha ramat de cabres i porcí. Llegums, blat i fruites especialment pomes a les zones més planes i baixes juntament amb la caça (també molt important) de perdius i conills i la pesca de truites i barbs completen la dieta dels habitants.

Crida molt l'atenció que la ramaderia bovina, que hui en dia és fins i tot un element central del paisatge idealitzat dels Pirineus, té només una importància secundària. No serà fins la implantació de les primeres companyies lleteres industrials a principis del segle XX a la zona que la ramaderia bovina començarà a ser dominant en tots els Pirineus. De moment en aquesta època una de les activitats principals és l'ovina en transhumància, ja esmentada a l'apartat anterior, sobretot a la vessant sud del Cadí i és una activitat que constitueix un model propi econòmic i social amb una estructura jerarquitzada en majorals i rabassers o ajudants. Part d'aquest ramat i la seva llana es ven a mercats comarcals a voltes externs de forma que no és una activitat d'autoconsum. Es té notícia que els ramats del Cadí anaven en transhumància fins Santa Coloma de Gramenet molt a prop de Barcelona (OBIOLS I RIOS, 2000, p. 44) durant l'hivern fins fa pocs anys, però en èpoques històriques hi havia moltes més rutes, sobretot cap a França. La transhumància era una de les principals activitats a tots els Pirineus, la qual entra en una forta crisi des de mitjans del segle XIX pels canvis institucionals esdevinguts en la propietat de la terra per afavorir l'economia capitalista (PINILLA NAVARRO, 1995 p. 57). En primer lloc la privatització de les terres de pas dels ramats a partir de les desamortitzacions per al conreu de noves terres o per la implantació de colònies industrials als eixos fluvials amb el consegüent augment de població i en segon lloc els intents creixents de control per part de l'Estat dels monts públics, que xocava amb el manteniment dels usos tradicionals. Això engega un procés de crisi de la transhumància fins la seva total desaparició avui en dia.

A banda de les activitats agrícoles i ramaderes hi ha una intensa activitat artesanal. A les zones més a prop del mercat de la Seu i més benignes climàticament (Alàs, Ortedó, La Bastida...) es fabrica formatge, vi i oli. A la vall de Lavansa es fabricaven herbes i olis medicinals, alguns d'ells com l'oli de trementina de gran complexitat en la seva elaboració a partir de la resina del pi roig (CREUS, 2003 p.60). Aquests remeis curatius eren venuts per tota Catalunya, es tracta d'una altra activitat que no era d'autoconsum. Als cursos dels rius es desenvolupa una potent indústria de molinaria, sobretot de farina a llocs com Adraén, Gósol o Montellà i també es desenvolupen altres activitats com els assaonaments a Montellà o la farga, potser supervivent d'una època anterior en la qual seria una activitat principal, al nucli de Fómols. En canvi, altres activitats que posteriorment seran cabals en la industrialització d'algunes zones com la mineria del carbó, encara no existeixen ací. Només hi ha un parell d'explotacions de coure a les proximitats d'Ansovell. Això comporta que la font d'energia principal, apart de l'aigua és el carbó vegetal encara. L'explotació de la fusta té dos vessants diferents en aquesta zona. Una és la recol·lecció de llenya per a autoconsum, una pràctica molt estesa a tota la zona del Cadí i l'altra és l'explotació de la fusta per a construcció a pobles com Arsèguel, que és un gran centre d'explotació, Sisquer o Lletó. El sistema tradicional de transport d'aquests productes eren els rius com el Segre. En tot cas, aquesta activitat també va entrar en crisi a mesura que s'incrementaven els obstacles al transport fluvial (assuts per a molins, colònies industrials i posteriorment les primeres preses, un obstacle insalvable).

Una segona idea a remarcar en relació amb el que hem estat parlant és que en aquest territori hi havia un extraordinari dinamisme socioeconòmic. Cal traure la idea que la muntanya era una zona deprimida i marginal. Nuclis tan petits com Lletó, hui desapareguts, que aleshores comptaven amb a penes 10 habitants, desenvolupaven fins vuit activitats diferents entre agricultura, ramaderia, explotació de la fusta, molinaria i caça. Havien de diversificar les activitats, perquè només el conreu no era suficient per mantenir una família. Això ens porta a reprendre la idea abans esmentada de la intensitat en l'explotació del territori. En aquests paradigmes tecnoeconòmics la terra i el treball són els factors principals per a l'acumulació de capital (CASTELLS, M., 1995, p. 29) i per tant el manteniment d'aquest mode de desenvolupament depèn de l'explotació intensa dels recursos. Això comporta que el paisatge existent aleshores seria completament diferent al de hui en dia. En primer lloc per la classe d'activitats

econòmiques existents i en segon lloc, perquè la seva intensitat era tal que el propi Cadí, hui una gran massa boscosa uniforme, aleshores estava completament desforestat en zones com les de Cava a conseqüència de l'explotació de la fusta i carboneig, del manteniment de prats i pastures i del conreu en vessants que s'estenia fins altituds inversemblants (MADOZ, P.; 1850). Com hem explicat, cada activitat es desenvolupava a una altura diferent de manera que la desforestació era generalitzada.

Una altra idea que cal esmentar en relació amb el que se sol definir com a model tradicional rural o de muntanya, és la característica de zona aïllada i que ha de sobreviure amb el que pot produir. La idea de les societats de muntanya autàrquiques ha de ser rebutjada (DOMÍNGUEZ, M. 1995 p. 37). Això es dona relativament a la vessant nord del Cadí, on la llunyania dels mercats i l'accessibilitat difícil farien que hi hagués un model de vida més o menys autàrquic i aïllat. No obstant a la vessant sud no es compleix. No deuriem probablement haver millors coneixedors de la geografia catalana aleshores als Pirineus que els habitants dels pobles de la vessant sud. En primer lloc per l'activitat transhumant que obligava a part de la població a hivernar a les planes vallesanes després d'un llarg viatge, en segon lloc, perquè mentre els homes es dedicaven a la transhumància, les dones recorrien els mercats venent l'oli de trementina i per l'últim perquè a l'estiu, part de la població es desplaçava a l'Empordà i al Rosselló a treballar en la verema, ja des del segle XIX. A més no cal oblidar que les activitats de contraban també han existit ací com a qualsevol altra terra de frontera. Això suposa que en aquestes zones no havia una economia de subsistència sinó més mercantilista i sobretot molt diversificada en quant a nombre de productes fabricats i fonts d'ingressos.

Des d'un punt social no podem oblidar el paper cohesionador territorialment i de control social que tenia l'església. Aquesta era la institució dominant en aquesta època. Tenia una gran influència que anava molt més enllà del govern del territori, fins i tot en el control de la informació i també un paper cabal en la resolució de conflictes. Si en una vall dominada per una parròquia dos llauradors tenien una disputa de qualsevol tipus, era el rector d'aquesta parròquia l'encarregat de mediar en el conflicte. En marxar posteriorment gran part de la població desapareix aquesta figura de mediador en molts pobles. L'administració civil, que només té un ajuntament per cada municipi on pot haver deu nuclis diferents, es veu incapaç d'assumir aquest paper de manera que la

població que roman es queda sense aquesta figura de mediador, la qual cosa té un impacte en la resolució de conflictes.

Com a conclusió podem afirmar que el mode de desenvolupament existent al Prepirineu del Cadí que hom anomena tradicional és un gran sistema agrosilvopastoralista (JODHA, 1992 citat per FILLAT I ESTAQUÈ, 2002 p12) de “jardiners de muntanya” (ARQUÉ, M. Et al., 1980) en el qual podem trobar tres models diferents però no excloents: un model de producció agrícola i ramader per a l’autoconsum, on els intercanvis amb l’exterior són mínims i l’economia és essencialment autàrquica (el cas típic és el dels masos aïllats a la muntanya i alguns nuclis més inaccessibles de la vessant nord, llargament incomunicats en hivern), un altre model molt més obert a l’exterior, amb molts més fluxos de mercaderies i persones basat en aquest cas en la ramaderia transhumant i complementat per l’exportació d’herbes medicinals i el treball en la verema, amb unes fonts d’ingressos externs a la comarca (la vall de Lavansa, Josa) i per últim un model més mixte i diversificat en activitats en el qual hi ha una gran part de producció agroramadera d’autoconsum, però existeixen activitats artesanals de transformació que s’exporten, però al mercat més proper com podria ser vi, farina, fruita (pobles més a prop dels mercats com Ortedó, Torres d’Alàs, Espà, Saldes a prop de Gósol i el propi Gósol.).

En aquest mode de desenvolupament hi ha un aprofitament dels recursos renovables i això implicava un poblament més dispers, policèntric i equilibrat. Quan hom llegeix els objectius de documents clau com l’ETE, relacionats amb el concepte de desenvolupament sostenible, dóna la sensació que estiga descrivint un territori amb un mode de desenvolupament tradicional com el del Pirineu. Es podria considerar en tot cas com a més sostenible en molts aspectes que el mode fordista i el nou mode informacional que s’imposaren posteriorment en les zones rurals de muntanya i a tot arreu, com plantejarem més avant, però no hem de pensar que aquestes societats tradicionals foren nuclis idíl·lics en les que no hi existien problemes (IRIARTE, 1995 p.106). Ans al contrari, es tractava de societats on hi havia un repartiment desigual dels recursos, on es desenvolupaven formes de dominació quasi feudals i on el control social ja esmentat podia arribar a ser opressiu. A més la manca d’un govern civil jurídic estructurat feia que molts conflictes es resolgueren violentament i que el control de l’església fora total. Davant el gran creixement demogràfic que es produeix fins la

segona meitat del segle XIX, quan comença a Catalunya la transició cap a un model industrial, l'única manera d'incrementar la producció i productivitat en aquest model de desenvolupament agrari, és aplicant més treball i terra. Per tant s'aprofiten les vessants fins al màxim tècnicament i climàticament possible per conrear i això té uns impactes ambientals molt importants.

2.2. La irrupció del model fordista i el procés de declivi rural i despoblament.

2.2.1. Les causes i característiques de l'èxode

Tot aquest model territorial tradicional entrarà en crisi com ja se sap a partir de la primera i sobretot de la segona revolució industrial que tindrà grans impactes a les ciutats. Irromp el nou model fordista capitalista. La cronologia per a aquest període se sol situar a començaments del segle XX, un cop acabada la crisi finisecular que coincideix amb l'aparició a la zona del Cadí de les primeres indústries (indústria lletera) i amb el ràpid desenvolupament de la indústria catalana, gràcies al context bèl·lic de la I guerra mundial i fins a les crisis del petroli dels anys 70. La incipient industrialització a la ciutat de Barcelona augmenta la demanda de ma d'obra que és coberta per la població del camp, començant així l'èxode rural que comença cap a mitjans del segle XIX amb uns màxims de població al Pirineu i hui en dia continua en moltes zones encara. Aquest és el procés que se sol posar com a catalitzador de l'èxode rural i despoblament en tots els llibres de text. No obstant pensem que val la pena aprofundir un poc més en les causes concretes que donaren lloc a un èxode tan accentuat al Pirineu i un despoblament de tal magnitud a partir del marc teòric establert anteriorment. Podem posar com a exemple el cas de la comarca de l'Alt Urgell respecte a l'agregació de municipis. Des de 1962 a 1976 la comarca perd per agregació la meitat dels seus municipis passant de 39 a 19. Encara que siga un procés imposat per decisions externes, és un bon indicador de la intensa emigració que hi havia. Només en aquesta dècada dels 60, els municipis englobats en la zona d'estudi perden un 40% de la seva població, passant de 4054 habitants en 1960 a 2.494 el 1970. Aquestes dades necessiten d'una explicació i una anàlisi més ampla, dins de les teories de l'èxode rural per tal de comprendre bé el fenomen amb el que ens enfrontem, per a la qual, ens remetem a l'apartat de teoria.

A efectes il·lustratius i fent un esforç de síntesi s'ha agrupat a la figura 80 els principals processos que han propiciat l'èxode rural als Pirineus i Prepirineus i conseqüentment el despoblament i desertització. Com a marc teòric de referència ens hem inspirat en la teoria del sistema mundial ja que és aquest enfocament el que utilitzen diversos autors a l'hora d'analitzar les causes del despoblament al Pirineu i altres àrees muntanyoses d'Espanya (PINILLA NAVARRO, 1995; ARQUÉ, MATEU I GARCIA, 1980). Des d'aquest punt de vista, el model de desenvolupament industrial és la primera fase dins del mode de producció capitalista i per incrementar l'acumulació de capital cal augmentar la producció i productivitat agrícola i ramadera, base de les economies de muntanya tradicionals, que fins aquesta època eren reserva d'aliments i recursos de les ciutats. Quan el nou mode de desenvolupament capitalista s'expandeix per Catalunya, al Pirineu troba un obstacle importantíssim. Es tracta de la propietat de la terra. Aquesta fins mitjans del segle XIX és sobretot de propietat comunal de cada municipi. Això va en contra de la lògica de mercat, perquè impedeix la seva posada en valor i això a la seva volta impedeix que pugui configurar-se una burgesia agrària que amb el preu d'aquestes terres pose en marxa un procés de capitalització de l'agricultura. La reacció davant això la trobem en les polítiques de liberalització de la terra: amb les desamortitzacions es va fer molt més que sanejar les arques de l'estat, es va "inventar" la propietat privada on no hi havia. Donat que aquests models no es poden adaptar a les noves necessitats del capitalisme, aleshores la muntanya passa de ser reserva de recursos, (els models tradicionals es desarticulen i entren en crisi a mesura que el capitalisme penetra en nous territoris) a reserva demogràfica (DOMÍNGUEZ MARTÍN, 1995) de la ciutat per atendre la gran demanda de treballadors que la gran indústria, que funciona amb les noves lògiques de les economies d'escala i aglomeració. La ciutat capitalista a més a més requereix d'aquesta mà d'obra perquè en aquest model de desenvolupament el factor treball, junt amb el capital i tecnologia són els essencials per augmentar la productivitat industrial i perquè a les ciutats industrials, les condicions de vida són tan penoses que el mecanisme de rejuveniment i creixement demogràfic que aporten les migracions camp-ciutat es converteixen en fonamentals per al creixement de la indústria.

CAUSES INTERNES DE L'ÈXODE RURAL AL PIRINEU	CAUSES EXTERNES
<p>Factors socials</p> <ul style="list-style-type: none"> - L'emigració selectiva de dones fa que s'agregue el descens de la natalitat a la muntanya per desequilibri de sexes, i perquè hi ha poca relació entre classes diferents. La cerca d'una dona dona peu a emigracions. 	<p>Infraestructures</p> <ul style="list-style-type: none"> - Construcció d'embassaments que dificulten encara més l'accessibilitat, obliga a migrar a pobles sencers i que suposa la inundació de valls fèrtils o cubetes que són les terres més productives de les zones de muntanya a més d'atraure mà d'obra de les capçaleres cap al fons de la vall.
<p>Factors ambientals</p> <ul style="list-style-type: none"> - Problemes d'accessibilitat i costos de transport elevats lligats a l'orografia. - Pendent elevat en les vessants que impedeix la mecanització i modernització dels conreus. - Rigor dels hiverns que dificulten també l'accessibilitat, determinen el tipus de conreu i un cycle vegetatiu llarg. - Sòls pobres en moltes àrees. 	<p>Institucionals i polítiques</p> <ul style="list-style-type: none"> - Desamortitzacions liberals que acaben amb la propietat comunal de la muntanya, base econòmica de moltes famílies en molts municipis. - Privatització i mercantilització de terres que impossibiliten la continuïtat de la transhumància. - Política de quotes lleteres de la CEE. - Polítiques de repoblació forestal que perjudiquen l'economia local i no tenen en compte l'opinió de la població ni els usos tradicionals de la muntanya. - Agregacions municipals que suposen la desestructuració del territori (pobles units sense comunicació entre ells, pèrdua de centres de decisió, manca d'operativitat dels nous municipis...)
<p>Factors econòmics</p> <ul style="list-style-type: none"> - Minifundi de la ramaderia i l'agricultura (explotacions familiars) poc competitiu en el nou mercat capitalista. - El sistema de propietat comunal existent en moltes àrees és incompatible amb els objectius d'acumulació i lliure mercat del capitalisme car és terra que no es pot vendre ni dividir ni hipotecar per invertir en modernització de l'agricultura o simplement per acumular capital. - Les noves activitats turístiques des que s'implanten no són suficients per fixar a penes població. 	<p>Econòmiques</p> <ul style="list-style-type: none"> - Baixada continuada del preu de la llana per noves matèries (cotó, fibres sintètiques). - L'arribada de nous productes industrials i agrícoles del pla més barats enfonsa les activitats artesanals i l'agricultura i ramaderia tradicional.
<p>Territorials /infraestructures</p> <ul style="list-style-type: none"> - Capacitat d'atracció de les capitals comarcals per tindre més serveis i equipaments i llocs de treball. - Manca de serveis en sentit ample (serveis bàsics d'aigua i llum, de transport, sanitaris...) - Tancament de serveis preexistents com les escoles primàries a gairebé totes les capitals de municipi. 	

Figura 80: Matriu de causes de l'èxode rural al Pirineu. Font: Elaboració pròpia.

Com a factors interns entenem aquelles característiques pròpies de les àrees de muntanya que amb l'arribada de les noves formes de relació capitalistes es fan incompatibles amb aquestes i per tant es converteixen en causes directes d'emigració. Un exemple seria el caràcter selectiu de les migracions com a desestructurador de la ratio de sexe en comunitats locals (ARACIL, FERRER, RECAÑO i SEGURA, 1996; PÉREZ DÍAZ, 1969; LLONCH i SANCHO, 1991). En paraules de Pérez Díaz, "l'endogàmia de rang obliga a l'exogàmia de lloc" (PÉREZ DÍAZ, 1969; p. 758-760). A mesura que avança el procés d'èxode rural és cada volta més difícil trobar dones per

consumar matrimonis i sobretot dones d'un mateix rang social. Com a factors externs entenem processos generats a partir de lògiques o preses de decisions externes geogràfica, social i políticament a les societats tradicionals de muntanya i que precisament per ser d'una lògica distinta també es converteixen en processos desarticuladors per tant catalitzadors de l'emigració. Un exemple seria la construcció d'embassaments. Es tracta d'un procés complex. En un primer moment suposa una gran immigració a les àrees rurals i el manteniment de la població local durant la construcció de la presa, però un cop acabada l'obra, primer s'obliga a desallotjar a pobles sencers que seran inundats i a migrar a altres zones, en segon lloc nega cubetes fèrtils molt escasses als Pirineus que són el suport vital de valls senceres donat que es destrueix el seu medi de vida i obliga a migrar, i en tercer lloc, perquè impedeix la continuïtat d'altra activitat tradicional als Pirineus: el transport fluvial de la fusta. Veiem, doncs que una sola actuació en benefici de la ciutat capitalista genera tres motius diferents per la migració de pobles sencers. Un altre exemple de desbaratament de les societats tradicionals. Val a dir que no tots els processos esmentats formen part de la lògica transformadora del capitalisme, hi ha d'altres que no tenen cap relació, almenys directa amb aquesta explicació.

2.2.2. Dinàmiques generades al territori

És una obvietat dir que la principal dinàmica generada en aquest territori com a conseqüència dels fluxos migratoris ha segut la despoblació de tota la zona. Aquesta és la primera i principal dinàmica que analitzem de manera més detallada amb el següent gràfic de la figura 81 que ens mostra l'evolució en termes absoluts de la població resident a la serra del Cadí des de l'època moderna fins l'actualitat. Com a apunt metodològic assenyalarem que en aquest apartat de moment treballarem amb dades "oficials" que són poc fiables, sobretot des de les últimes dècades del segle XX en què comencen a repuntar els empadronaments atípics que són bastant significatius en aquestes àrees.

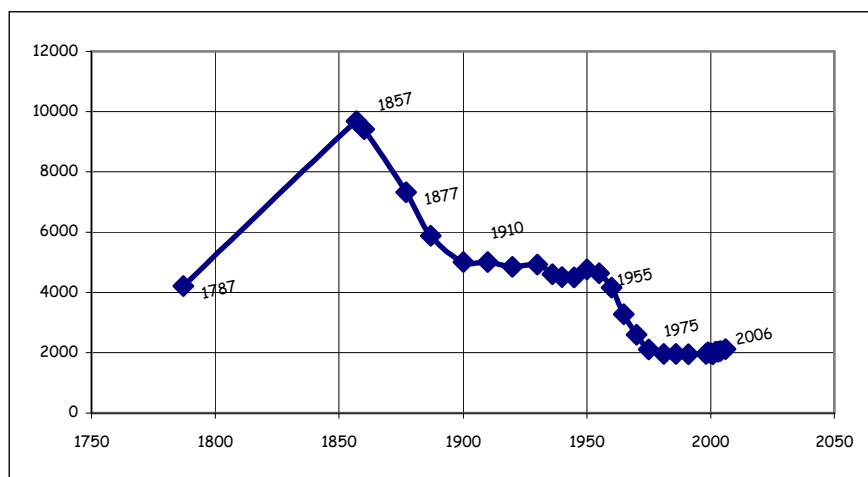

Figura 81: Evolució de la població total de la Serra del Cadí (Alàs i Cerc, Arsèguel, Cava, Gisclareny, Gósol, Josa i Tuixent, Montellà i Martinet, Saldes i La Vansa i Fòrnols). Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE, l'IDESCAT i el Centre d'Estudis Demogràfics (CED).

Des de 1787 a 1857 hi ha primer un fort augment de la població per causes molt diverses (inici de la primera etapa de creixement de la Transició demogràfica, desamortitzacions de 1837 que permeten augmentar les terres de conreu, migracions temporals als Pirineus fugint de les guerres carlistes i napoleòniques etc.) El decreixement que comença a partir de 1860 se sol lligar a explicacions malthusianes (desequilibri entre població i recursos que obliga a migrar) i als inicis de la industrialització tant a Barcelona com al Berguedà. Amb la successió I guerra mundial – dictadura de Primo de Rivera – guerra civil – postguerra, es congela l'èxode rural que es reinicia als seixanta amb la liberalització de l'economia espanyola que comporta la culminació del procés de desestructuració d'economies de muntanya ja explicat anteriorment. La crisi del petroli de 1975 i la transició cap a la nova era de la informació i de la globalització marca un altre punt d'inflexió. De moment, ací el que més interessa és quines transformacions hi ha durant el període industrial.

En relació amb això es pot consultar el mapa de la Figura 79 que mostra la situació en quant a població i tipus d'activitats en un moment molt especial de canvis econòmics: 1959. Comparant-ho amb la situació del segle XIX veiem dos canvis fonamentals: primer un canvi en la distribució i grandària de les poblacions i en segon lloc un canvi significatiu en el tipus i nombre d'activitats en el territori. Veiem a grans trets que no ha hagut encara un canvi radical en el model territorial. Ens situem en 1959, després de la primera gran onada migratòria de la segona meitat del segle XIX però encara abans de la segona i definitiva gran onada migratòria dels seixanta. Per tant encara no es dibuixa

del tot l'enorme transformació territorial que viu aquest territori durant la fase industrial del capitalisme.

No obstant això, sí s'observen alguns canvis. Ja s'observa la pèrdua del caràcter pluriactiu de les economies de muntanya. Ens trobem en un estadi de transició entre el model tradicional i l'industrial. Molts nuclis ja no tenen més de tres o quatre activitats diferents i comencen a obrir-se a la indústria i agricultura moderna (apareixen fusteries industrials, més conreu de fruites i verdures, ramaderia bovina de llet i carn...). Activitats molt tradicionals com la fabricació d'oli de trementina o la indústria artesana entren en franc declivi i altres, com la molinERIA resisteixen a males penes. La caça, la pesca o l'extracció de llenya es regulen i es limiten. S'observa una creixent especialització. Cada nucli o poble ja no produeix l'essencial per sobreviure, perquè hi ha una major obertura amb l'exterior. Així per exemple Montellà i Martinet s'especialitzen en indústria de la fusta i química, Gisclareny en la ramaderia ovina, el municipi antic de Cerc en la bovina i el conreu d'hortalisses i així successivament.

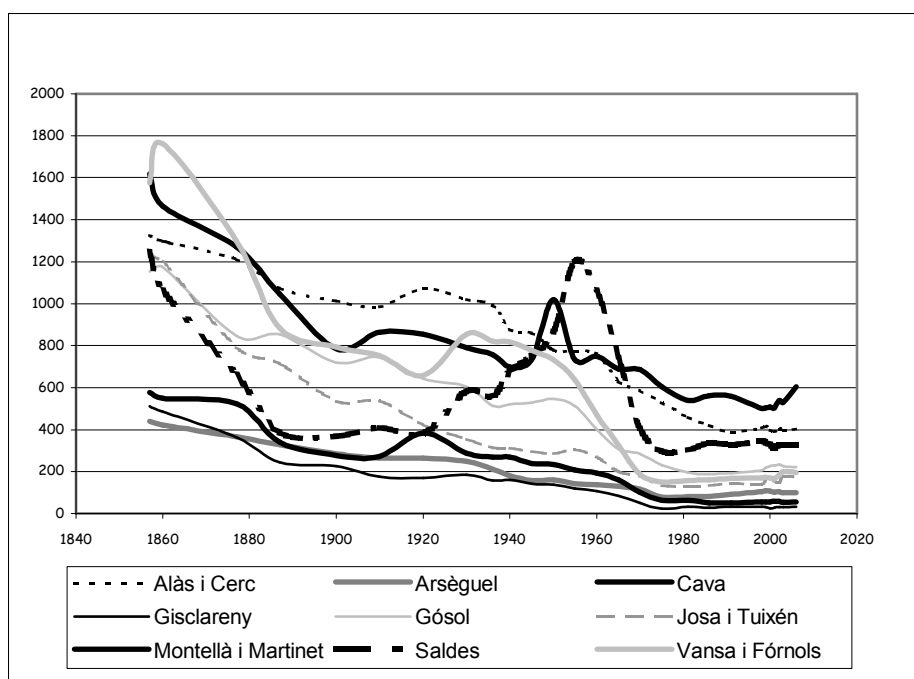

Figura 82: Evolució de la població als municipis de la serra del Cadí (delimitació moderna) des del segle XIX. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE, IDESCAT i CED.

Si observem l'evolució individual de cada municipi, insistim, segons dades oficials, que no necessàriament reals, podem veure com a grans trets segueixen el patró de fort decreixement fins finals del segle XIX, estabilitat o creixement moderat durant la primera meitat del segle XX, davallada forta fins finals dels setanta i estabilitat fins el moment present. Un cas especial és el del municipi de Saldes que té un fort creixement durant algunes dècades del segle XX a conseqüència de la demanda de mà d'obra de la mineria. De fet a l'any 1959 és l'únic municipi que està rebent immigració (procedent d'Andalusia) de tot el conjunt. Tota la resta està enviant població majoritàriament cap a Barcelona. Un altre fet destacable és que si mirem amb un poc més de detall, sí podem observar algunes diferències entre municipis. Pareix que el fenomen siga molt selectiu ja que afecta sobretot als nuclis més petits.

Això es pot veure millor amb la figura 83. A aquesta figura hem afegit els recomptes de població d'alguns censos i una estimació per a l'any 2005 de població real, feta a partir de treball de camp i d'un treball d'anàlisi demogràfica que ha consistit a recomptar el nombre d'empadronats atípics (població censada que resideix a un municipi i treballa o estudia a un altre a una distància major de 60 min) i restar-lo a la dada del cens per tindre una dada de població més a prop de la realitat (veure apartat de metodologia). Com a dada sorprenent en aquest sentit, podem dir que en el treball de Sabater (SABATER, A., 2004) sobre empadronaments atípics a Catalunya, els dos primers municipis en percentatge d'empadronats atípics a les 23 comarques que assolia l'estudi, estan a la nostra àrea d'estudi. Eren Gisclareny i Cava amb un 33'3% i un 25'6% respectivament d'empadronats atípics, respecte al total de població empadronada el 1996. Per tant, el problema metodològic d'esbrinar quanta població habita el nostre territori no és una qüestió menor i la prova està en què segons els nostres càlculs, la població real del Cadí per al 2005, seria aproximadament un 81% de la població censada, i si férem un recompte exhaustiu de la població que passa la major part de l'any a aquests municipis, segurament aquesta xifra seria fins i tot menor.

Municipis com La Vansa i Fórnoles tenen un declivi molt pronunciat, perquè està format per nuclis de pocs habitants mentre que d'altres, com Gósol o Martinet que estan vora els 200 habitants o més el 1960 resisteixen millor el procés de declivi, com afirma Pau Vila, "*La gent (de Gósol), sembla tenir-hi les arrels més fondes, malgrat la duresa de la roca*". (VILA, P., 1963, p.124). Pareix funcionar la teoria dels llindars de despoblament (CAMPILLO et al., 1988). En aquest cas pareix que tindre un llindar de vora 75 habitants o més contribueix a un despoblament menys pronunciat (excepte el cas especial de Saldes) mentre que poblacions que en 1960 tenien vora 30 habitants o menys tenen un despoblament d'entre un 60% de la població (el cas més optimista, que és Béixec) fins a un 100% com els 10 nuclis desapareguts des de 1960. No obstant tampoc hi ha una correlació entre la grandària de la població original i el percentatge de població perduda, perquè el fenomen no només guarda relació amb una variable. Però sí sembla interessant, perquè en els casos extrems sí hi ha una relació i això és un procés a tindre en compte a l'hora de planificar el territori i fer projeccions i que no es veu si no es fan estudis de detall com aquest.

	1857	1920	1960	1970	1981	1991	2001	2004	2005	2005
Alàs i Cerc	1073	966	828	588	465	388	402	399	406	390*
Ortedó (Alàs)	116	121	87	64	45	25	32	30	30	
Torres d'Alàs	47	47	43	38	28	22	20	21	20	
Vilanova de Banat	194	172	136	94	66	40	41	32	33	
Bastida d'Hortons	20	96	74	36	22	23	39	43	43	
El Ges	80	51	23	30	9	9	6	6	9	
Cerc	80	98	92	45	39	30	38	41	40	
Alàs	454	332	355	281	256	239	226	226	231	
Lletó	82	49	18	s/d	0	0	0	0	0	
Arsèguel	439	276	136	118	81	91	108	98	92	79*
Arsèguel	424	255	136	118	81	68	71	64	59	
Pont Arsèguel	15	21	s/d	s/d	s/d	23	37	34	33	
Cava	511	316	223	101	63	51	57	54	60	8
Ansovell	193	153	76	45	40	26	35	31	33	
Cava	85	53	67	17	7	10	8	11	12	
Querforadat	233	110	80	39	16	15	14	12	15	
Gisclareny	511	65	68	50	21	32	26	30	36	14
Gisclareny	296	17	68	50	21	32	26	30	36	
Coll de la Bena	123	44	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	
S. Martí del Puig	92	4	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	s/d	
Gósol	1156	624	398	284	196	193	225	225	223	198*
Gósol	904	470	189	272	190	189	214	216	213	
Sorribes	65	34	26	12	6	4	0	0	10	
Moripol	187	49	50	s/d	<5	0	11	9	s/d	
Bonner	s/d	67	70	s/d	<6	0	s/d	s/d	s/d	
Güells	s/d	s/d	12	s/d	<7	0	s/d	s/d	s/d	
Vilacereres	s/d	4	51	s/d	<8	0	s/d	s/d	s/d	
Josa i Tuixent	1186	383	272	180	133	145	169	181	170	75
Josa	382	157	64	32	15	16	13	16	42	10
Tuixent	804	226	208	148	118	129	156	165	128	65
Montellà i Martinet	1473	837	749	686	540	558	507	531	541	456
Béixec	84	34	20	15	10	5	9	8	9	4
Estana	220	106	50	43	28	22	16	24	22	12
Montellà	790	289	208	132	105	105	103	99	99	65
Martinet	294	366	440	477	388	418	368	394	405	373
Villec	85	42	31	19	9	8	11	6	6	2
Saldes	1043	409	1064	405	302	328	328	325	346	290*
Espà	109	33	90	s/d	s/d	3	1	3	3	
Maçaners	410	54	321	s/d	s/d	53	30	22	21	
Feners	100	10	Pocs hab.	s/d	s/d	0	s/d	s/d	s/d	
Saldes	410	171	653	405	302	121	97	103	117	
Molers	14	s/d	Pocs hab.	s/d	s/d	0	s/d	s/d	s/d	
disseminat	s/d	141	s/d	s/d	s/d	151	200	197	205	
Vansa i Fórnols	1444	582	509	106	152	167	179	191	191	175
Adraén	498	104	46	s/d	26	18	9	10	15	
Barceloneta	s/d	7	56	7	1	13	11	12	11	
Cornellana	s/d	133	62	s/d	21	28	26	26	26	12
Montargull	141	42	29	13	9	1	0	0	0	
Ossera	166	66	72	17	18	26	17	21	22	
Sant Pere	s/d	31	59	17	8	13	7	7	6	
Sisquer	125	26	51	23	14	15	22	17	19	
Sorribes	s/d	66	51	24	30	27	29	34	40	
Padrinàs	72	19	Pocs hab.	s/d	s/d	s/d	16	23	19	
Fórnols	331	72	75	s/d	25	26	31	31	27	
Banyeres	36	4	Pocs hab.	s/d	0	0	2	10	s/d	
Collarnat	75	12	8	5	0	0	9	0	s/d	
TOTALS	8836	4458	4247	2518	1953	1953	2001	2034	2065	1680

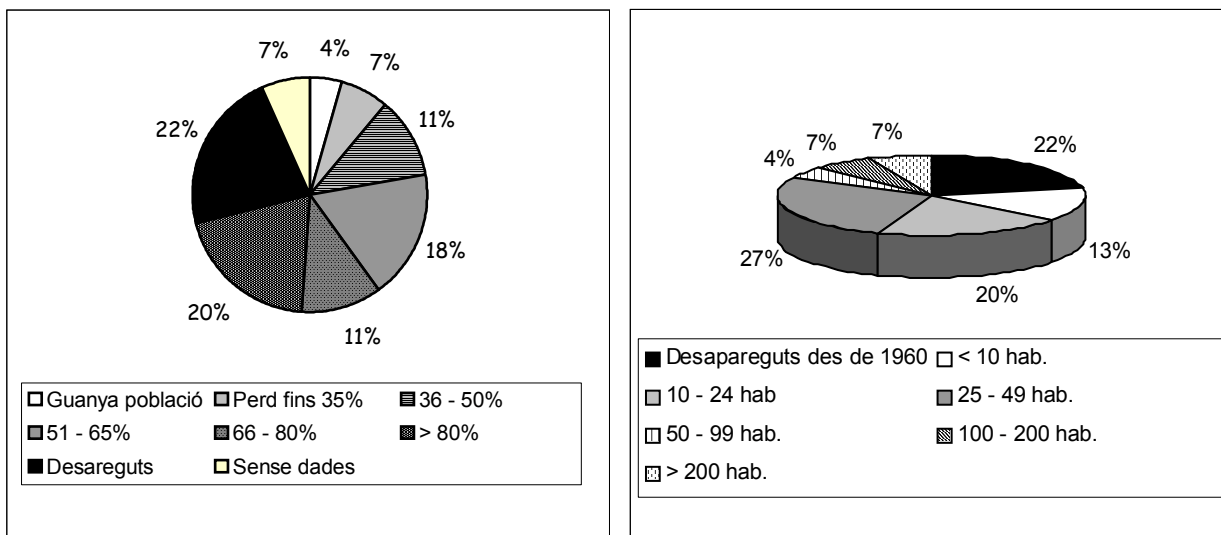

Figura 83: Evolució demogràfica dels nuclis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia. Les xifres de 2005 són de treball de camp. Les xifres marcades amb asterisc resulten tenint en compte el mètode dels empadronaments atípics. **Figura 84:** Percentatge de pèrdua de població per nuclis de 1960 a 2006. **Figura 85:** Grandària poblacional actual dels nuclis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de treball de camp i fonts estadístiques (INE i IDESCAT).

Alguns llindars de demanda clàssics segons la teoria de Christaller podrien ser les escoles primàries, consultoris, bar o el petit comerç d'alimentació. Aquest últim se situa vora uns 75 habitants (CAMPILLO et al., 1988). Escola, bar i comerç són els serveis bàsics, a banda d'espais de socialització per mantenir una mínima vitalitat en un poble. Primer sol tancar l'escola perquè necessita una demanda d'allò que no tenen els pobles dels Pirineus: nens, en segon terme sol tancar la botiga d'alimentació i per últim el bar. Un cop ha tancat aquest últim negoci ja és un llindar en què es podria dir que el poble deixa de ser poble amb un mínim de vitalitat i interacció social per convertir-se més bé en una urbanització d'estiueig o en un poble museu, encara que oficialment figuren al cens 20, 30 o 80 persones.

La taula que mostra la figura 83 és una ampliació de l'evolució de la població, però a nivell inframunicipal. S'han recollit les dades de tots els nuclis menors dels nous municipis que apareixen de manera més constant als censos. Les dades sobre població disseminada a cada municipi només apareix a partir del cens de 1960 afegida a la població de cada nucli més proper. La manca de dades ens impedeix fer una evolució continua d'aquesta població si bé és cert que només al cas de Saldes aquesta població té una grandària significativa dins del municipi. Fins i tot hi ha casos de nuclis com els catalogats en Gisclareny que en realitat són àrees de poblament dispersa agrupades amb

un topònim d'una parròquia o una vall. Ens interessa ressaltar dos trets d'aquesta taula. En primer lloc tota la magnitud que han assolit els processos de despoblament a aquesta zona des del segle XIX, sobretot comparant-ho amb el màxim de població de 1857 i en segon lloc la constatació de la continuïtat d'aquest despoblament als últims censos, encara que a un ritme menor que a èpoques passades, sobretot si contrastem les dades "oficials" dels últims censos amb el recompte de camp fet per al 2005, d'a penes 1.700 habitants fixes a un espai de 48.900 ha.

Per arrodonir aquesta anàlisi que estem fent sobre el procés de despoblament com a dinàmica principal a aquest territori des de mitjans del segle XX, les dues figures 84 i 85 mostren respectivament la intensitat i el resultat del despoblament a la zona. En la primera que mostra l'evolució de tots els nuclis que han perdut població respecte a 1960 (o siga tots excepte Gósol i Martinet) ens mostra que vora un quart de tots els nuclis han desaparegut i vora la meitat del conjunt de nuclis ha perdut més d'un 66% de la seva població i només un 7% dels nuclis han perdut menys d'un terç de la seva població. De nou se subratlla la importància d'aquest fenomen. Es pot parlar d'un autèntic buidatge del territori en menys de mig segle. Les conseqüències actuals d'aquest fenomen de l'època industrial és que només un 14% dels nuclis tenen més de 100 habitants censats hui en dia i que la meitat tenen menys de 50 persones, s'apropen a aquest llindar de risc que hem parlat abans. A més cal afegir un 22% que correspon al percentatge de nuclis abandonats (no coincideix amb el percentatge de l'altre gràfic perquè allà alguns nuclis no estan inclosos per falta de dades numèriques).

Aquest procés de despoblament genera altres dinàmiques molt importants per al territori que resumim tot seguit al següent quadre:

FACTOR	DESCRIPCIÓ DEL PROCÉS
Paisatge	Pèrdua de paisatges rurals agraris i de transició molt valorats per les activitats turístiques: uniformització del paisatge.
Territori	Bona part del territori deixa de gestionar-se per concentrar-se la població als nuclis de vall
Economia	Especialització en poques activitats, la qual cosa augmenta la dependència exterior i destrucció d'ocupacions
Sols	Pèrdua de sols fèrtils per erosió de camps de conreu abandonats i augment del risc d'esllavissades
Bosc	Augment del risc d'incendi per falta de gestió i abandonament de camps que feien de tallafocs
Biodiversitat	Pèrdua de biodiversitat per avanç del bosc caducifoli i desaparició del mosaic paisatgístic humà
Cultura territorial	Pèrdua d'una cultura molt coneixedora del territori, de les seves capacitats i limitacions
Patrimoni moble	Risc de deteriorament d'esglésies, ermites, castells, molins que resten en pobles abandonats
Béns immobles	Problemes de saquejos de cases tancades i fins i tot de destrucció d'elements de patrimoni
Propietat	Problemes de gestió per quedar molta terra de propietat privada abandonada, però sense gestió

Figura 86: Algunes implicacions del despoblament. Font: Elaboració pròpia.

Obviament es podria afegir algun factor més però ací hem resumit els més importants. Una de les primeres conseqüències del despoblament de nuclis de muntanya la trobem en el paisatge. Es pot objectar que el paisatge canvia i evoluciona de manera natural amb o sense despoblament i és totalment cert. Però en aquest cas el que es produeix és més que una evolució, una simplificació. Quan s'especialitza l'economia només en dos o tres activitats, es perd el paisatge típic d'hortes, conreus de cereals, boscos de transició, bancals i feixes, masos aïllats etc. per passar a un paisatge rural que es redueix a prats per a vaques, camps de farratge i bosc tancat. Hi ha per tant, una gran homogeneïtzació del paisatge lligat al canvi de model territorial que tendeix molt més cap a l'especialització econòmica. Aquest procés va molt més enllà perquè aquest paisatge producte del model territorial anterior al despoblament és consumit i demandat pel turisme que des dels 70 passa a ser una activitat econòmica clau i també perquè la idealització d'aquest paisatge és un dels fonaments de la ideologia nacionalista, a banda d'altres elements culturals de manera que la seva desaparició ultrapassa les dinàmiques territorials per convertir-se en un conflicte cultural i ideològic.

Un segon factor sobre el qual actua el despoblament és la pròpia gestió del territori. Quan s'abandona un poble o es redueix la seva població, a més d'un abandonament físic d'una porció de territori, el que passa és que es deixa de gestionar unes terres que porten

gestionant-se des de fa segles, almenys amb la intensitat amb que es feia. Això pot generar dinàmiques descontrolades com augment dels riscos (inundació per desbordament de rius, d'esllavissades, allaus, incendis forestals, erosió) pèrdua de camins rurals, i sobretot problemes de govern per ser cada volta pobles més petits per gestionar territoris molt grans o fins i tot en expansió per les agregacions municipals. Dins del factor econòmic es menciona el procés de concentració de població i activitats que es dona als nuclis de vall que no són ja la muntanya del Cadí pròpiament dita com a conseqüència de l'abandonament de nuclis de muntanya. Es passa d'un model diversificat a un altre especialitzat en aquest cas en la producció de llet i el turisme i en alguns casos en l'explotació de la fusta i la construcció, com veurem més avant. Això primer que res comporta un augment extraordinari de la dependència mercats exteriors, aliens no només de la muntanya sinó de tots els Pirineus de manera que el futur i gestió al menys de l'economia ja no depèn per a res de la voluntat dels governs locals. A més un segon efecte, és la gran homogeneïtzació del paisatge de la qual ja hem parlat. Un tercer gran efecte sobre l'economia local és que com deu llocs de treball en un poble de muntanya tenen un impacte sobre l'economia i l'estructura social de la seva àrea tan important com mil llocs de treball en ciutats properes com Barcelona (TULLA, 1991), cada lloc de treball que es perd per abandonament o tancament de l'activitat té un efecte molt demolidor sobre el poble i el territori

El factor sòl té molta relació amb el que hem dit d'abandonament de la gestió. Si un camp s'abandona i es deixa evolucionar pot aparèixer (dependrà de les condicions microgeogràfiques) el problema de la pèrdua de terres fèrtils pel conreu que és un problema comú a tota Espanya ja siga per abandonament o per urbanització. Hi ha una manca d'estudis sobre aquest tema: quantes ha. de sòl útil s'estan perdent als últims anys. Si a més aquests sols estan a una vessant bancalada aleshores el problema es complica, perquè apareix el risc d'erosió. Però si a més resulta que el que passa és que el camp s'abandona, però el sòl s'utilitza per a pasturar ramat (SORIANO, 1992), el qual compacta el sòl, aleshores apareix a més el risc d'esllavissada de manera que hi ha un risc doble d'esllavissada i erosió accelerada que a banda del seu efecte immediat sobre edificacions i altres camps o fins i tot persones pot destruir definitivament un sòl fèrtil. Molta relació també amb la reducció de la gestió del medi tenim també com a conseqüència l'augment del risc d'incendi. En primer lloc per l'augment considerable de la massa forestal, en segon lloc per l'abandonament de camps de conreu que van

recolonitzant-se amb matoll de manera que el bosc, moltes vegades arriba al costat de zones poblades on és molt més fàcil que es produeixi un incendi (una barbacoa, una cigarreta mal apagada, vidre trencat etc...) que no a un camp, en tercer lloc, perquè es perd la pràctica tradicional de “netejar” el bosc de llenya que s'utilitzava com a combustible a les cases i per últim pel paper de tallafoc natural que feien els camps ara abandonats separant masses forestals compactes. A més si estan situats voltant nuclis poden ser un tallafoc essencial per evitar que un incendi arribi a un poble. Una altra conseqüència, encara que sembla contradictori, és la pèrdua de biodiversitat. En un territori com aquest on hi ha unes complexes relacions home-natura des de fa segles, es configuren tota una sèrie de relacions simbiòtiques tant al medi humà com al natural essencial per a la vida de moltes espècies de flora i fauna. L'obertura de prats i pastures, de camps de secà i horta es converteixen en elements essencials d'aquests ecosistemes. En retirar-se aquestes superfícies en favor de la massa forestal, paradoxalment hi ha una pèrdua de biodiversitat. El cas més clar és el de la substitució de camps abandonats per repoblació de boscos des dels seixanta ja que se substitueix un mosaic d'espècies vegetals que són hàbitat de moltes espècies faunístiques per una plantació d'una única espècie: els pins pel seu ràpid creixement, que a més a penes deixen créixer un sotabosc frondós com altres espècies arbòries (IRIARTE, 1995, p. 107-115).

Un altre procés poc mencionat en aquests casos és la pèrdua de cultura territorial bé per despoblament i emigració bé per substitució de població rural per altra urbana que no coneix el territori tan bé com la gent que ha nascut en ell. Parlem de pèrdua de cultura territorial en el sentit de coneixement del territori, la seva història, toponímia, patrimoni, fites i capacitats (un pastor sap quines són les millors terres de pasturatge, quines herbes són més apreciades pel ramat, un agricultor sap on conrear, què i com i on no fer determinades activitats) i també parlem de tota una manera de gestionar el territori que es perd, una cultura que sap quines són les limitacions i capacitats de la natura que l'envolta. Gairebé es podria afirmar que els millors atles geogràfics i de toponímia, els més complets tractats d'història local i d'agricultura es poden trobar encara als pobles més petits dels Pirineus, però no per molt de temps perquè són persones i no llibres.

Les implicacions que l'abandonament total o parcial d'un poble té sobre el patrimoni són claríssimes es deixen de gestionar i conservar almenys amb tanta dedicació esglésies, ermites, cases singulars, patrimoni hidràulic etc. Per això es va decidir

traslladar desenes de pintures romàniques des del Pirineu a Barcelona. És paradoxal que a més d'haver atret tanta població del Pirineu, també s'haja traslladat tot aquest patrimoni que constitueix la col·lecció estrella del MNAC i que no obstant no reporta cap benefici al territori originari, els Pirineus. Respecte al patrimoni moble, és a dir, les cases i masos, el conflicte que es planteja és que moltes voltes es tanquen, però romanen senceres i amb propietari i que són objectes de múltiples saquejos de mobles, quadres, eines del camp, etc. que després són venuts a anticuaris, un negoci molt lucratiu i difícil de controlar. Fins i tot s'ha donat el cas d'enfrontaments entre els pocs habitants que quedaven en un poble i lladres que tractaven de saquejar una casa (Revista PICOT NEGRE, 2002). A banda de les anècdotes, s'engega un problema de seguretat molt difícil de controlar. Un últim problema és el de la propietat de les terres. S'abandonen terres, generalment fèrtils que continuen tenint propietari, perquè segurament s'ha traslladat a un altre poble. En aquest cas si es vol tornar a conrear o a ocupar una casa abandonada es pot negociar. Però moltes voltes passa que es vol tornar a ocupar un sòl i ningú no sap on està el propietari o els seus hereus i això és un obstacle per a la poca gent que vol tornar a viure al camp.

2.3. El model territorial actual i el problema del despoblament de cara al futur

Fins ací s'ha configurat un territori amb unes economies de muntanya que entren en crisi i declivi amb la irrupció del model fordista. L'arribada del capitalisme engega un fortíssim procés de despoblament generalment a causa de l'èxode rural. No obstant des de finals dels setanta s'observen noves dinàmiques: l'èxode comença a reduir-se molt, comença a haver immigració per primera volta en més d'un segle, els sectors primari i secundari deixen de ser els sectors principals per passar a ser-ho les noves activitats terciàries, es passa d'un territori desert a un territori intensament transitat en determinades èpoques (temporada de bolets, estiu, temporada de neu), hi ha uns profunds canvis en el govern del territori, primer amb la restitució de la Generalitat de Catalunya i més tard amb la creació dels consells comarcals. Noves dinàmiques territorials estan apareixent en definitiva. Veiem a continuació com és la situació després d'aquests canvis en l'actualitat.

2.3.1. Demografia i societat en l'actualitat.

Amb la publicació dels resultats detallats del cens 2001 i la posada en marxa del padró continu (dues fonts amb uns resultats poc fiables, com vam demostrar amb la figura 83), es consolidava la teoria de l'estroncament definitiu de la secular davallada demogràfica al Pirineu i la inauguració d'una nova fase de represa poblacional. Fent les anàlisis a nivell comarcal, on s'inclouen les capitals de comarca, sí que es pot observar això fins i tot des de començaments dels vuitanta en alguns casos, però si ens endinsem en contextos subcomarcals i si no prenem com a fonts de dades els censos i padrons, aleshores aquesta teoria ja no està tan clara. En el cas dels municipis de Cadí podem observar que encara no podem parlar d'aquest nou context demogràfic que s'anuncia per al Pirineu. No és cap sorpresa comprovar que l'estructura demogràfica actual presenta una societat amb un envelliment molt avançat.

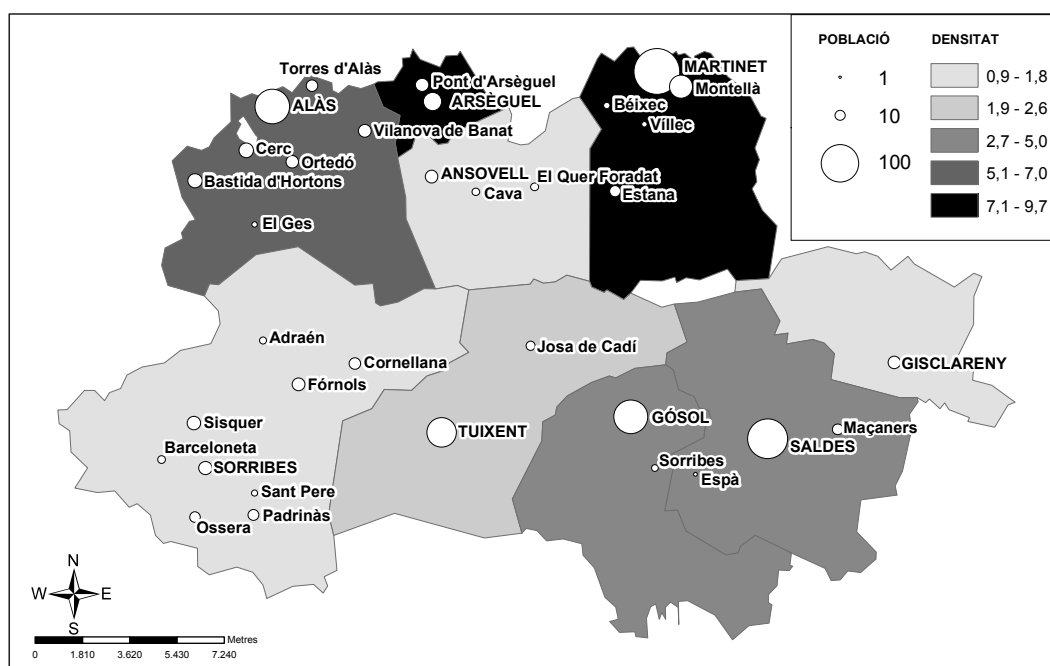

Figura 87: Densitat i habitants per nuclis de població a la serra del Cadí el 2004. Font: elaboració pròpia.

Com podem observar a la figura 87, la situació actual és la d'un àmbit territorial amb nou municipis, vora 36 nuclis (mai no és segur al 100% saber si alguns nuclis estan habitats o abandonats) i uns 1.500 habitants. En tres municipis hi ha una densitat de menys de 2 habitants /km² i els municipis amb una densitat major no depassen els 10

hab./km², en un territori on el nucli més gran, Martinet, a penes supera els 300 habitants.

Els censos oficials parlen de vora un 20% de la població de més de 65 anys i de piràmides completament desestructurades amb moltes generacions absents o buides. No obstant, davant les significatives diferències entre censos actuals i realitat, hem preferit no quantificar amb dades oficials aquest fenomen. A aquesta estructura demogràfica envellida se li afegeix un èxode rural que si bé és molt reduït en comparació amb altres èpoques i es troba compensat per la immigració a la zona, encara continua. Només a l'any 2003 un 5'4% de la població censada als municipis de la serra del Cadí va emigrar, una taxa prou alta que no va afectar als saldos migratoris ja que va arribar un nombre semblant de gent. Aquest és un problema molt greu perquè ens mostra que el Pirineu és capaç d'atraure molta gent sobretot de la Regió Metropolitana de Barcelona però en canvi no es veu capaç de retenir la població de forma que des de 1988 a 2005 va haver un total de 1.391 altes i 1172 baixes, segons xifres oficials (figura 88) així que a tot el període el saldo positiu es redueix a tan sols 185 habitants, quasi 10 voltes menys que el flux d'arribada. Per descomptat darrere d'aquestes xifres deu haver-hi moltes altes i baixes que són fictícies. No obstant això, sembla que ens trobem davant una societat que no només té un saldo natural negatiu a causa de la baixa taxa de natalitat i de nupcialitat i l'alta taxa de mortalitat pel fort envelliment sinó que a més l'alta taxa d'immigració que podria ser el mecanisme que recupere el dinamisme demogràfic es veu quasi anul·lada per l'alta taxa d'emigració. Com podem comprovar a la figura 89, un alt percentatge de la població censada ha nascut fora de la comarca. Això és un fet en part comprensible perquè estem a una àrea de frontera entre tres comarques, de forma que migrar d'un municipi limítrof amb un altre a la serra de Cadí pot suposar un canvi de comarca i de província. No obstant tenim casos com Gisclareny o Montellà i Martinet on la població resident autòctona no arriba al 40% del total, la qual cosa ens confirma l'enorme pes que tenen els fluxos immigratoris sobre l'estructura demogràfica, fluxos immigratoris, que com hem afirmat no aconsegueixen fer créixer significativament els nuclis poblacionals.

La situació és encara més greu si deixem el món de les xifres oficials i els censos i ens dediquem a investigar un poc en el territori. A partir de les entrevistes fetes podem afirmar que en realitat gran part d'aquesta immigració és fictícia perquè es tracta de

gent que s'empadrona, però que no viu ni tan sols a la comarca. La cerca d'avantatges fiscals, de descomptes als peatges, especialment el del Túnel del Cadí que costa uns 10 euros per un recorregut de 5 km, de descomptes en pistes d'esquí, cerca d'impostos de circulació més barats o l'obtenció de permisos de caça del tan apreciat isard pirinenc són les principals raons per la qual gent que en realitat viu lluny del Pirineu acaba empadronant-se a un d'aquests municipis. En canvi el flux migratori no només no és fictici sinó que està majoritàriament compost d'habitants del Pirineu de tota la vida. O bé es tracta de gent major que va a viure a la capital comarcal o a Barcelona per a una millor atenció mèdica o bé es tracta de joves que van a buscar més ofertes laborals o que van a estudiar fora o bé són famílies que van a buscar un poble amb millor dotació d'infraestructures, equipaments i millor accessibilitat, sobretot pensant en els fills. Una altra prova que les xifres oficials no coincideixen amb la realitat la podem trobar amb la següent imatge la qual mostra el poble de Béixec, a Montellà i Martinet no durant un dia d'hivern tancat sinó durant les vacances de setmana santa, un dels períodes en què el Pirineu més visitants rep de tot l'any. Es pot observar que no hi ha cap habitant ni visitant, ni cotxes i totes les portes i finestres romanen tancades pareix que des de fa mesos, i algunes fins i tot anys. No obstant Béixec té censades vuit persones a l'any 2005. En la realitat ningú hi té aquest nucli com a residència principal. Aquest cas és molt comú a molts altres nuclis del Pirineu. Com és sabut, la gent s'empadrona per diverses raons, però només hi passa uns quants caps de setmana al poble durant tot l'any.

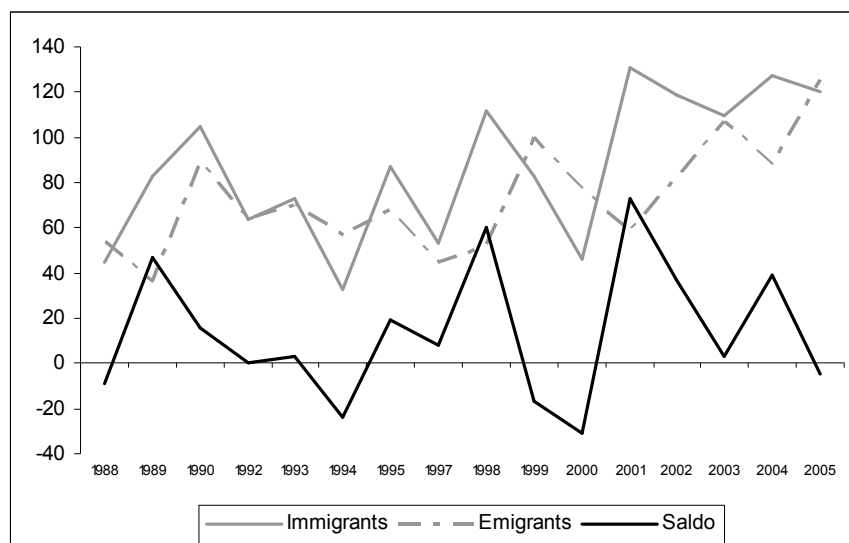

Figura 88: Dinàmica demogràfica migratòria recent a la Serra del Cadí (1988-2004) en termes absoluts. Font: IDESCAT.

	% DE NASCUTS A LA COMARCA (05)
Alàs i Cerc	67,5
Arsèguel	58,7
Cava	46,6
Gisclareny	38,88
Gósol	61,88
Josa i Tuixent	42,36
Montellà i Martinet	34,38
Saldes	56,07
Vansa i Fórnols	57,07

Figura 89: Percentatge de població als diferents municipis de la Serra del Cadí nascuda a la mateixa comarca (2005). Font: IDESCAT. **Figura 90:** Imatge del nucli de Béixec a Montellà i Martinet.

Després d'aquest cop d'ull a l'estructura demogràfica i la dinàmica de les migracions a grans trets d'aquest territori interessaria veure de cara a detectar tendències de futur, quines estan sent les darreres dades demogràfiques a nivell detallat. A partir de l'anàlisi de la dinàmica demogràfica a nivell inframunicipal dels 36 nuclis o aldees o districtes que formen els nou municipis de la Serra del Cadí, sempre descomptant aquells nuclis que van desaparèixer en èpoques anteriors i a partir de censos oficials, podem destacar tres tendències principals en aquests nuclis com mostra el següent gràfic:

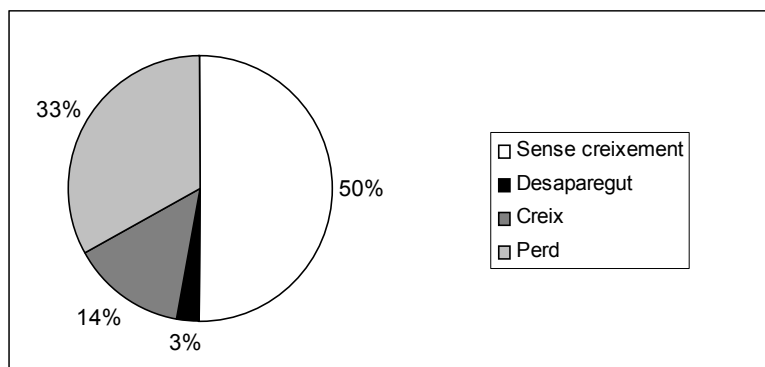

Figura 91: Tendències de creixement dels nuclis de la serra del Cadí 1991 – 2006. Font: Elaboració pròpia.

La selecció de la data de començament del període d'anàlisi no és una casualitat, perquè coincideix amb la constatació per a moltes àrees del Pirineu del canvi d'escenari demogràfic cap a un nou de fre del declivi demogràfic i de creixement per primera volta en moltes dècades. Agafant aquesta dada com a referència, comparant els resultats d'aquest cens amb els del padró de 1996, el cens de 2001 i el padró continu així com les dades oferides pels municipis, podem observar que la meitat dels nuclis es troba hui en

dia en una situació estacionària. O bé es tracta de municipis que a l'última dècada i mitja es troben estancats i no perden ni guanyen habitants o bé es tracta de municipis que han viscut fortes fluctuacions d'habitants, tant d'entrada com d'eixida de manera que el saldo, a l'igual que passava amb les migracions, queda equilibrat i el nucli no creix. El segon tipus de nuclis en importància numèrica són aquells que continuen perdent població a diferents ritmes. Hi ha municipis que tenen una lleugera però continua pèrdua d'habitants com Montellà o el Quer Foradat a Cava i hi ha altres que en a penes 10 anys han perdut la meitat de la seva població com el cas de Maçaners a Saldes o municipis en els quals es junta una tendència marcada a la pèrdua d'habitants amb una estructura fortament envellida. Fins i tot el fantasma de l'abandonament de nuclis encara continua present ja que en aquest període, segons els censos oficials, el nucli de Montargull va ser abandonat vora 1998, encara que en la realitat, aquest nucli porta molt més temps abandonat. Com a últim tipus tenim uns pocs nuclis que tenen una marcada tendència al creixement. Com a nuclis d'alt creixement comparable al que està havent a altres comarques beneficiades per l'expansió del turisme i l'activitat constructiva, tenim només, però, un parell de casos com podria ser Padrinàs i al municipi de La Vansa i Fòrnols o Martinet a la Cerdanya, lligats en aquest cas a la instal·lació de residències secundàries i cases rurals mentre que els altres tres en aquest grup són nuclis que mantenen un creixement moderat.

Els pols d'atracció comarcal de Puigcerdà i la Seu, que com veurem als plans territorials, es volen consolidar com a capitals dels Pirineus a partir de les quals configurar un territori sense tants desequilibris de població, no estan tenint un efecte difusor. Cap dels municipis més propers a la Seu i ubicats a l'àrea d'estudi estan beneficiant-se d'aquesta centralitat. Fins i tot Cerc i Vilanova, a 4 i 9km respectivament, estan perdent població. Potser la clau de la dinàmica demogràfica recent siga la manca de centralitat i d'atracció de les capitals comarcals, respecte a altres comarques en comparació amb la macrocefàlica Barcelona que expulsa població i activitats, però tampoc deixa d'atraure. Davant aquesta constatació es pot invocar el debat dels efectes que una major centralitat de la Seu d'Urgell en cas de què es convertira en capital de vegueria podria tindre sobre el seu entorn rural immediat que és la serra del Cadí. Hi ha qui pensa que tindria un cert efecte difusor d'activitats i habitants, com ho és l'AMB i hi ha qui assegura que donaria lloc a processos d'endofàgia comarcal, augmentant

l'atracció dels habitants que resten als pobles petits cap a les "llums de neó" i serveis que hi ha a la capital.

A la llum de les dades reals recollides, resulta interessant remarcar que l'efecte de l'Alt Urgell no està sent el de difusor d'activitats i població, més bé pareix que la realitat, encara que sense una confirmació estadística definitiva va més per la teoria de la macrofàgia comarcal, sobretot per al cas de la Seu d'Urgell. Aquesta sembla funcionar més com a atractor de població dels pobles del voltant. El treball de camp així ho demostra. Dos municipis propers com Arsèguel o Alàs i Cerc estan mantenint a males penes població o estan perdent-la i mentre que la majoria de les altes per immigració provenen de la RMB (això sí, moltes fictícies), la majoria de les baixes es dirigeixen a la capital comarcal. Aquest procés introdueix reflexions profundes sobre quin és realment el límit de la RMB i quin paper territorial juguen hui en dia comarques com aquestes i sobretot les seves capitals. Com poden ser les capitals comarcals catalitzadores de la recuperació i dinamització del territori que governen si elles mateixes són les "responsables" de la continuació del declivi rural en moltes zones?. Donat que aquesta és una qüestió conceptual molt important alhora de dissenyar noves eines de gestió del territori, no podem resistir la temptació de dedicar-hi unes línies a reflexionar en el següent punt que tractarem.

Barcelona és una variable més que explica la situació actual en la qual tenim una minoria de nuclis que s'estan recuperant demogràficament gràcies a les noves activitats terciàries, com el turisme rural i de neu i un segon grup de nuclis, el més nombrós, que manté un equilibri gràcies sobretot a l'alta immigració, flux que no és suficient, però, per engegar un procés de creixement i rejuveniment del nucli a causa a l'alta taxa d'emigració, almenys en xifres oficials i gràcies a l'herència d'una estructura profundament envellida. Per altra banda tenim una sèrie de nuclis que no han canviat el seu escenari demogràfic. Malgrat l'emergència d'aquest nou escenari informacional i la terciarització de l'economia així com els canvis institucionals i inversions en infraestructures i equipaments hagudes, o precisament per això (augmenta l'accessibilitat i la facilitat per migrar, es creen noves activitats terciàries però insuficients ocupacions, augmenta l'atracció de l'AMB, amb els nous processos de metropolitanització...), aquests nuclis han aconseguit en el millor dels casos que el creixement negatiu siga un poc menys apuntat. El problema és que la majoria d'aquests

nuclis, tenen unes xifres d'altres de padró, que no sempre es tradueixen en habitants residents fixes i ni tan sols temporals d'eixe lloc. A més com hem vist anteriorment, tot aquest territori ha passat per un intens procés d'èxode rural i despoblament de manera que arriben al nou segle amb molts pocs efectius i població jove, així que la seva supervivència depèn de la vinguda de nous habitants de fora del país ja que l'estructura actual demogràfica no és suficient per mantenir als habitants que hui oficialment viuen a aquestes terres.

2.3.2. Les activitats econòmiques de l'actual model.

En l'actualitat i tal i com es pot comprovar al mapa de la figura 79 que mostra quines són les principals activitats econòmiques per nucli, es pot parlar d'un model territorial basat en la construcció de segona residència, el turisme rural i de neu, i la ramaderia bovina de llet i de carn en alguns casos. Es tracta de tres activitats íntimament lligades, perquè la ramaderia bovina, que s'ha convertit en predominant a tots els Pirineus malgrat ser un tipus de ramaderia prou testimonial fins fa unes quantes dècades, crea eixe paisatge rural de prats amb vaques i masos que es converteix en un producte de consum per al turisme que ve majoritàriament de l'Àrea Metropolitana de Barcelona, turisme rural del qual viu bona part de la població de forma directa (hostals, hotels, cases rurals, cases de colònies, restaurants, càmpings) o bé indirectament (comerços, promocions immobiliàries, artesanía, restauració...). A banda d'aquest turisme que ve a consumir paisatge i gastronomia, existeix un altre, molt enfocat a les activitats de lleure en relació amb la neu (esquí de fons, esquí nòrdic, trineus...) també prou important a l'àrea. No obstant el fet que fa que el turisme rural i de neu siguin l'element essencial d'aquest model territorial no és el valor afegit del sector ell mateix, sinó la seva estreta associació amb el boom de la construcció que es viu en aquesta àrea. La construcció de segones residències és el motor de l'economia de molts pobles del Pirineu, sobretot a comarques com La Cerdanya o La Val d'Aran i que ha acabat per transformar totalment el territori als últims anys. La resposta promoguda per al món rural mediterrani a partir del nou escenari de la globalització i de les crisis industrials dels setanta pareix haver sigut una aposta molt forta per les activitats turístiques però sobretot basades en la promoció de residències secundàries més que en la promoció d'hotels i cases rurals, encara que aquest darrer subsector també ha estat prou recolzat últimament amb les polítiques rurals europees com la iniciativa LEADER. El problema que té aquest model

territorial, com ja hem comentat en altres ocasions, és que està tenint forts impactes territorials i ambientals i a més continua sense ser suficient de moment per aturar definitivament el declivi rural en àrees tan turístiques com és la Serra del Cadí i per atraure nous habitants i activitats.

Juntament amb aquest binomi turisme rural i de neu – construcció de residències secundàries, tenim com hem dit una altra branca encara amb una certa importància com és la ramaderia bovina de llet sobretot i de carn. Aquesta ramaderia es troba en la majoria dels municipis en un estat molt precari amb unes explotacions molt petites amb titulars sense una continuïtat clara i depenent quasi per complet de les ajudes europees. Malgrat que en termes econòmics és una activitat secundària, a nivell territorial té un gran impacte en forma de manteniment de prats i pastures i de camps de farratges (ha esdevingut un dels principals conreus), que formen part essencial del mosaic paisatgístic que consumeix el turista.

Aquest mapa de la figura 79 mostra també el final de l'evolució dels models territorials que hem estudiat també per a 1845 i 1959. Es veu com la reducció de població ha anat acompanyada per una reducció encara més dràstica en la diversificació econòmica fins la situació actual, en la qual a penes hi ha activitats econòmiques a molts nuclis. Això ens ha de fer reflexionar sobre el fet que hui els llocs de treball ja no estan localitzats als nuclis sinó als pobles més importants, per això la conca de vida de l'habitant del Pirineu ja no coincideix amb el seu municipi. Per tant, aquesta estructura territorial present hui encara en molts nuclis no és més que una herència d'un sistema econòmic diferent que ja no funciona, que obligava a tindre molts nuclis oberts aprofitant al màxim els recursos.

A falta d'indicadors econòmics per a pobles petits, ens basarem per fer un comentari superficial sobre la situació dels principals sectors econòmics de la zona en el mapa representat a la figura 92, el qual ens mostra com es distribueix la població activa per branques d'activitat en cada municipi de la serra del Cadí. De les poques dades disponibles, el mercat de treball ens ha semblat la magnitud més adient per tal de fer-nos una idea de com és el model econòmic actual, per respondre a la pregunta, de què viu hui en dia la gent del Cadí?.

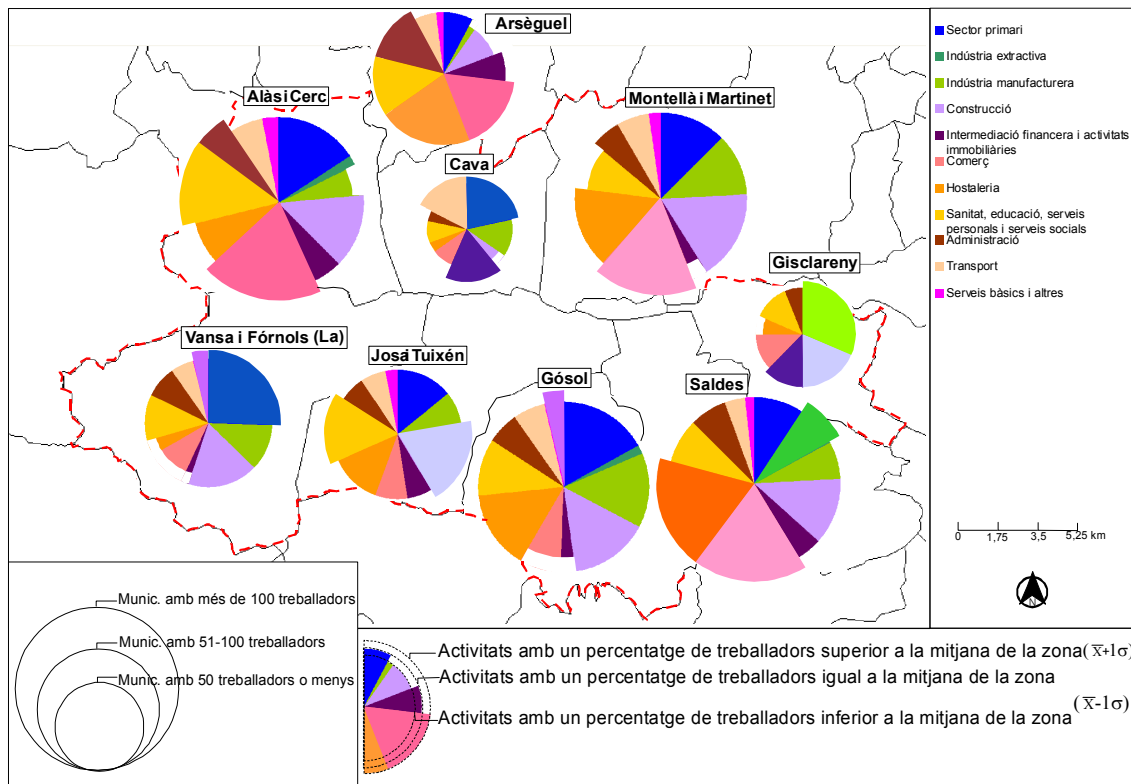

Figura 92: Població activa ocupada per branques d'activitat i municipis (2001). Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE (2004).

Aquest gràfic ens informa sobre quin percentatge de treballadors hi ha per branca en cada municipi, si aquests percentatges per municipi són equivalents a la mitjana de la zona d'estudi, significativament majors (una desviació típica o més) o significativament menors, i per últim la quantitat total de treballadors en cada municipi per intervals. Cal fer notar que el que estem comptabilitzant són treballadors per municipi de residència i no la ubicació d'aquests llocs de treball. Així, podem observar en primer lloc, com els municipis amb més ocupats, són lògicament els municipis més grans (Saldes, Gósol, Montellà i Martinet i Alàs i Cerc). S'observa una certa heterogeneïtat en la distribució de treballadors entre els municipis, la qual cosa es reflecteix en el fet que hi ha molts municipis amb uns percentatges de treballadors per sector que s'allunyen significativament de la mitjana per municipi. Un exemple és el de Cava, en el qual només el sector industrial manufacturer té un percentatge de treballadors equivalent al percentatge mitjà de treballadors en aquest sector per al conjunt dels municipis l'àrea. La resta de sectors es mostren per significativament per damunt o per sota de la mitjana. Tres municipis mostren encara una certa importància relativa de les activitats primàries, concretament La Vansa i Fórnols (25% dels ocupats), Cava (21%) i Alàs i Cerc en

menor mesura (16%). Es tracta de municipis que tenen unes dinàmiques demogràfiques estacionàries o en declivi.

Altra dinàmica que es pot observar és la importància de la Seu d'Urgell i Andorra com a mercat de treball per als habitants del Cadí. Això es nota per exemple en la quantitat de treballadors en comerç al detall, administració i educació, sanitat i serveis personals que resideixen en municipis propers a la capital comarcal com Alàs i Cerc (on un 30% de la població activa treballa a Andorra (INE, 2004)) o Arsèguel. Aquests a penes tenen llocs de treball en aquestes branques, el que demostra que es tracta de població que es desplaça a treballar a la capital comarcal. Altre fet a destacar és la importància que té el sector turístic al Cadí. Si sumem els tres grans sectors motrius d'aquesta activitat: hoteleria, construcció i activitats immobiliàries, trobem que en municipis com Arsèguel suposa un 38% de la població activa resident, Josa i Tuixent un 38%, Montellà i Martinet un 37%, Saldes un 35% etc. En canvi s'observa el paper secundari que en termes d'ocupats tenen les activitats industrials. Només tenen una certa importància relativa als municipis berguedans del Cadí com Gisclareny (31%), Gósol (16%) o Saldes, encara amb activitat minera (14%). A la resta de municipis, aquests percentatges estan per sota del 14% i en tres municipis per sota del 10%. Això mostra l'escàs impacte que té actualment la indústria sobre l'ocupació, menys encara que les activitats primàries, malgrat la proximitat de la Seu d'Urgell i de la regió industrial tradicional del Berguedà

L'activitat econòmica més important en termes d'ocupació a la Serra del Cadí en valors relatius mitjans per municipi (Figura 93), és la construcció, amb un 14% de mitjana per municipi. En termes absoluts, la branca més important seria en canvi el comerç al detall, amb 132 treballadors, sis més que la branca de construcció i reunint un 13% de l'ocupació de la zona. No obstant si agreguem als valors de construcció activitats subsidiàries o relacionades amb aquest món com les empreses immobiliàries o entitats financeres, aleshores el percentatge de població activa resident dedicada a aquest gran sector superaria els 160 llocs de treball dels 852 comptabilitzats als nou municipis, el que suposaria un 19,6% del total. La tercera gran branca d'activitat en termes absoluts (119 treballadors) i la segona en valor relatiu mitjà per municipi (13,74%) seria la branca de les activitats primàries, ramaderia i agricultura de secà principalment. En quart lloc, tant en termes relatius mitjans com absoluts, tindriem el

sector hostaler amb 112 treballadors, un 13,15% del total de treballadors i gairebé un 12% de la població activa resident. En canvi, totes les activitats industrials només superarien en importància al sector hostaler si agreguem els valors de les activitats manufactureres als de les activitats extractives. Si fem aquesta suma un 13% seria la mitjana de treballadors industrials per municipi, per tant se situaria en quart lloc per damunt de l'hostaler en aquesta magnitud. No obstant estem parlant de 97 treballadors, 5 menys que els dedicats al sector hostaler i els mateixos que es dediquen a sanitat, educació i serveis personals. Així que en termes absoluts la indústria encara romandria en cinquè lloc, junt amb el sector de la sanitat, educació i serveis personals. Per últim, com a altres branques relativament importants, tindriem precisament aquest sector de serveis i el sector de l'administració. La següent taula resumeix les dades que hem comentat per a una millor comprensió.

SECTORS ECONÒMICS	VALORS ABSOLUTS	VALORS RELATIUS	VALOR REL. MITJÀ PER MUNICIPI
Sector primari	119	13,97%	13,74%
Indústria	97	11,38%	12,90%
Construcció, i intermediació financera i activitats immobiliàries	167	19,60%	21,06%
Comerç	132	15,49%	13,39%
Sector hostaler	112	13,15%	11,70%
Sanitat, educació, serveis personals i serveis socials	97	11,38%	11,66%
Administració	55	6,46%	6,92%
Altres	73	8,57%	8,60%
<i>Total</i>	852	100,00%	100%

Figura 93: Distribució d'ocupats per branques a la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE (2004)

Després d'haver abordat la qüestió de què viu la gent de la Serra del Cadí, un altre aspecte interessant és veure com evoluciona la taxa d'activitat als municipis de la Serra del Cadí i quina importància té el mercat de treball de cada localitat valorat a partir de la taxa d'autocontenció laboral i com ha anat evolucionant. En definitiva volem veure si les economies locals són dinàmiques i consolidades o si pel contrari són dèbils i estan en declivi, si allò que anomenen desenvolupament endogen es pot observar en aquest àmbit. La següent taula resumeix un parell de magnituds bàsiques.

	CENS 1991			CENS 2001		
	POB. ACTIVA	TAXA D'AUTOCONTENCIÓ	TAXA D'ACTIVITAT	POB. ACTIVA	TAXA D'AUTOCONTENCIÓ	TAXA D'ACTIVITAT
Alàs i Cerc	175	45,40%	37,50%	190	23,16%	48,59%
Arsèguel	30	36,70%	35,30%	52	23,08%	51,49%
Cava	28	82,20%	43,70%	23	34,78%	38,98%
Gisclareny	6	66,60%	66,60%	16	31,25%	57,14%
Gósol	83	88%	36,80%	113	46,90%	49,56%
Josa i Tuixent	49	s/d	36,80%	63	49,21%	40,13%
Montellà i Martinet	s/d	s/d	s/d	216	56,48%	42,86%
Saldes	98	87,80%	27,70%	128	54,69%	41,16%
Vansa i Fórnols (La)	74	90,50%	47,70%	51	54,90%	30,72%

Figura 94: Taxa d'activitat i autocontenció (1991 – 2001) als municipis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de l'INE (2004) i Plans Comarcals de l'Alt Urgell i Berguedà (1991)

A partir de la taula podem concloure que en termes de nombre d'ocupats i taxes d'activitat, les economies locals de la Serra del Cadí es mostren més dinàmiques que fa una dècada. Si descomptem Montellà i Martinet, del qual no tenim dades completes, el nombre de treballadors residents ha passat de 543 a 636 el 2001, gairebé 100 més. Això explica la millora en les taxes d'activitat que han experimentat la majoria dels municipis, algunes notables com el cas d'Alàs i Cerc, Arsèguel o Saldes. No obstant, en el cas de la taxa d'autocontenció, la sensació és que aquesta millora en la taxa d'activitat s'explica per les economies externes als municipis i no per les activitats endògenes. Aquestes taxes d'autocontenció semblen haver-se enfonsat en menys d'una dècada, especialment en el cas de Gósol i la Vansa i Fórnols. Hi ha més treballadors, però menys que hi treballen al propi municipi que fa una dècada. A banda d'això, dos municipis concrets, Cava i la Vansa i Fórnols, mostren una dinàmica clarament negativa en termes d'activitat econòmica. Ací apareix el gran problema: l'activitat econòmica és testimonial en molts nuclis poblacionals. No basta amb atraure població i turistes per revitalitzar el territori, caldria atraure activitats econòmiques. Podem sintetitzar la situació de l'activitat econòmica a la serra del Cadí com diferencial segons els municipis que observem: estables, però molt dependents de l'exterior en el cas de municipis ubicats junt a pobles més grans com és el binomi Arsèguel – Alàs i Cerc amb Andorra i la Seu o Gisclareny amb Bagà, alguns municipis que encara tenen un mercat o una economia local que dona de treball a la majoria de la població activa, com el cas de Montellà i Martinet, o Saldes, i un tercer grup de municipis amb una tendència negativa, els que acabem d'anomenar: Cava i la Vansa i Fórnols.

En definitiva, sembla clar a partir de les dades que hem analitzat que el model econòmic a la serra del Cadí té com a motors el turisme de neu i la construcció i la ramaderia bovina de llet a partir de la Cooperativa de El Cadí de la Seu d'Urgell, i en menor mesura la ramaderia bovina de carn en una posició més allunyada. Hi ha un creixent desequilibri sectorial de l'àmbit pirinenc, caracteritzat pel monoconreu turístic, el pes excessiu de la construcció, la feblesa de la indústria, i l'extinció progressiva de l'agricultura i ramaderia, excepte la de llet i la indústria extractiva, un model insostenible a mig termini (PTP de l'Alt Pirineu i Aran, 2005, p.85, ICM, 1999).

Com a impactes positius d'aquest model territorial podem destacar la millora produïda en infraestructures i equipaments per millorar l'accessibilitat als nuclis urbans des dels centres urbans, la recuperació de patrimoni i en certa mesura fins i tot d'activitats agroramaders gràcies a l'auge del turisme rural. Una prova d'això és que a l'àmbit de l'Alt Pirineu i Aran s'ha passat de 52 a 227 cases de turisme rural de 1996 a 2001 (PTP, 2005, p. 92). La consolidació del turisme anomenat alpi (blanc o de neu en hivern i verd o de natura, d'aventura i turisme rural) suposa la possibilitat de mantenir oberts establiments hotelers tot l'any, la qual cosa té un impacte molt positiu en termes d'ocupació. També s'ha de destacar que la irrupció d'aquest model postindustrial ha aconseguit frenar en alguns municipis del Cadí la seva tendència demogràfica regressiva, i fins i tot capgirar-la en alguns casos, si bé en altres això no ha passat.

Com a principals febleses d'aquest model territorial podem destacar la vinculació excessiva del desenvolupament turístic al Cadí, i en general a tot el Pirineu a l'activitat immobiliària de la segona residència. Un exemple clàssic és el cas de Baqueira Beret, que amb un domini esquiable de 2000 ha supera els 10.000 llits, mentre que altres estacions alpines com la de Couchevel als Alps francesos té 14.000 ha. esquiables, set voltes més i el mateix nombre de llits que Baqueira Beret (GILI, M., 1999, p. 233) . Això té uns impactes ambientals elevats, i més encara en un parc natural com és el Cadí-Moixeró com la massificació de la muntanya en estiu, la pèrdua de sols per la urbanització, moltes voltes de gran fertilitat, l'augment del trànsit, i per descomptat tots els impactes immediats derivats de la construcció i ampliació d'estacions d'esquí: desforestació, compactació de sols, destrucció de vessants... Però amb l'augment de les residències secundàries pel territori, es multipliquen els impactes, i no només

ambientals. Els petits ajuntaments, que han incrementat de colp el seu pressupost gràcies a les llicències d'obra, s'han d'enfrontar a unes despeses de construcció i manteniment de xarxes d'aigües potables i clavegueram, recollida de fem, neteja de carrers, manteniment de la infraestructura viària, il·luminació que no sempre compensen els beneficis rebuts, encara que en alguns casos passa el contrari: en haver residents temporals es paguen molts més rebuts per al manteniment de serveis que només s'utilitzen unes setmanes a l'any i no hi ha problemes.

Cal mencionar també l'increment que es produeix en els preus dels habitatges, car el mercat no distingeix entre habitatge principal i secundari. Els pocs joves que volen quedar-se a viure al seu poble, es troben amb el problema del preu de l'habitatge sobrelevat per la demanda turística i l'especulació (ib. p. 238). Per altra banda, aquest model de turisme residencial suposa una amenaça, com ja hem afirmat per al manteniment tant de la identitat cultural del Pirineu, com per a la conservació del paisatge alpí que es mercantilitza com a atracció per comprar residències secundàries.

3. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS II: MÉS REPTES PER AL GOVERN DEL TERRITORI

3.1. La metropolitanització del Pirineu. La fi d'un món rural?

A partir de la reconfiguració de les relacions entre camp i ciutat a partir de l'entrada en escena del nou mode de producció informacional, segons hem analitzat a l'apartat de teoria, sembla clar que espais com els Pirineus passen de ser reserva demogràfica i de recursos (èxode rural) a reserva etnogràfica on les noves activitats d'esbarjo especialment el turisme de neu suposen una transformació molt profunda. Això té una dimensió territorial molt clara ja que en territoris com els que ens ocupa es configura un nou model territorial com hem vist adés, un model amb tres potes: la neu, la construcció de segones residències i la producció industrial de llet, aquesta darrera en franca recessió. Moltes altres activitats continuen en crisi o es converteixen en activitats subsidiàries d'aquestes.

Es tracta encara d'un model que s'està configurant. El gran motor d'aquest model i de tot l'eix Mediterrani és la construcció. Aquest dinamisme constructiu no es deuria confondre amb un nou escenari de creixement demogràfic per al Pirineu. Es construeixen residències secundàries de tres tipologies diferents: al pla de la Cerdanya i el Baridà, al costat d'estacions d'esquí com la Molina o a pobles amb un gran parc d'habitatges abandonats. Dins dels discursos del postmodernisme i de la geografia humanística s'argumenta que l'ésser humà necessita un espai amb «llocs», necessita estar arrelat a un lloc, un punt de referència des d'on mirar el món. No obstant la societat industrial i postindustrial que habita les ciutats com Barcelona crea un espai sense llocs, un espai ple de no llocs (NOGUÉ, 1988, p.154-155). Com vam veure a la teoria, si un lloc és un espai relacional (de relacions socials com una plaça o un mercat) històric (una fita o on hi ha hagut un esdeveniment històric o bé és ell mateix un patrimoni) o simbòlic (genera una identitat col·lectiva), un no lloc seria un espai ni simbòlic ni relacional ni històric (AUGÉ, M. 2004, pp. 83 i ss.). Per açò el paisatge es converteix en producte de consum per a aquest turisme, perquè respon una demanda social de llocs de gent que viu en no-llocs com les urbanitzacions residencials o els polígons d'habitatges dels anys 60. Però en moltes ocasions la pròpia expansió del turisme suposa la construcció d'urbanitzacions, centres comercials, infraestructures banals i despersonalitzades, de més «no-llocs» enmig de llocs i paisatge com els Pirineus, que ja hem afirmat que tenen una forta càrrega ideològica i sentimental, el que propicia la destrucció d'aquests paisatges. Aquest procés suposa una metropolitanització no només física del Pirineu, sinó també cultural i paisatgística del mateix. Una altra dinàmica generada pel desenvolupament d'aquest model territorial residencial-turístic és que es museïtza aquest paisatge, sobretot en la reconstrucció de pobles semiabandonats o abandonats, es vol convertir un paisatge dinàmic en un altre estàtic i fòssil, on ja no es pot donar altre ús que la contemplació i la residència. Una tercera dinàmica és que es dona una imatge enganyosa de «renaixement». Als pobles, com hem vist adés, hi arriba molta gent, però es tracta en molts casos de gent que s'empadrona al poble per obtenir avantatges fiscals i que després només hi passa dos o tres caps de setmana a l'any. Molts pobles passen a ser urbanitzacions secundàries de ciutadans de Barcelona. Són els nous actors del territori.

Com sempre hi ha territoris més i menys afectats per la irrupció de nous modes de desenvolupament. Un cas molt especial és el de la comarca del Berguedà, part de la qual

inclou les terres del Cadí. Aquesta comarca agrària i artesana va fer una gran aposta amb l'arribada del capitalisme industrial de manera que va fer una gran reconversió territorial des del model tradicional agrosilvopastoral i artesà a un altre basat en les colònies mineres i tèxtils convertint-se en una de les primeres àrees industrials de tota Espanya. Això va provocar uns profunds canvis territorials i un fort èxode rural intern. Ara, amb l'arribada de la globalització i els processos de deslocalització tota aquesta indústria ha hagut de tancar o marxar a altres llocs, per tant en alguns pobles com Saldes i sobretot a Cercs comencen altra volta un procés massiu d'emigració. Aquesta zona, que a més ha heretat totes les externalitats negatives d'una industrialització molt massiva en treball i molt contaminant, té el gran desafiament de fer una nova reconversió territorial cap a un altre model en un espai que ja no és ni rural ni urbà.

Des de les noves instàncies de govern local s'articula un discurs a favor d'aquest nou model de turisme de neu que atrau gent i activitat, però cal preguntar-se: quantes cases calen per fixar un habitant? (GILI, 2003, p. 233 - 238). L'exemple de la Val d'Aran és prou aclaridor. Tota la nova dimensió que s'afegeix amb els discursos de la sostenibilitat xoca amb la realitat d'aquest model: per la seva intensitat en el consum de sòl, pel nou model de mobilitat estacional, per les noves activitats que s'hi desenvolupen i infraestructures i equipaments que s'hi construeixen es fa molt difícil compatibilitzar el seu desenvolupament amb la custòdia del territori, dels paisatges i de les activitats tradicionals que han sobreviscut a l'èxode de l'era industrial. A més cada casa que es construeix crea noves necessitats urbanes, car els seus ocupants futurs seran quasi segur turistes de l'àrea metropolitana amb demandes urbanes. Per proporcionar aquestes necessitats cal més urbanització en forma de carreteres, centres de salut, centres comercials, de manera que augmenta la urbanització del territori. La pregunta és inevitable: continua sent això un món rural?.

Els turistes urbans es converteixen en nous actors locals en el territori rural que acaben amb el tradicional poder (reflectit en els ajuntaments) dels camperols. Un altre nou actor també té origen en la ciutat, però respon a altres lògiques: els neorurals. El seu origen es troba en grups de joves dels anys seixanta, lligats als moviments estudiantils com els de maig del 68 que critiquen el tipus de societat i de progrés que s'està configurant i que estan cansats de la ciutat (NOGUÉ, 1988, p. 145-146). Es produeix un "retorn al camp", s'instal·len en pobles semiabandonats o abandonats, però enlloc de tindre demandes

urbanes com faria un turista, tracten d'adaptar-se al medi de vida rural i es converteixen en agricultors, ramaders o artesans i van a viure a aquelles cases i terres totalment abandonades. Només un petit percentatge es queda definitivament perquè l'accés a la terra roman molt restringit, car les millors terres de conreu estan en mans del camperolat local. Es tracta d'unes migracions que en certa mesura van en contra de la lògica del sistema, perquè s'originen en una època dominada com hem vist per l'èxode rural. A més no és la motivació econòmica la principal per migrar de forma que no entren en les teories abans discutides. Busquen allunyar-se de la ciutat, pau, tranquil·litat i en certa mesura denunciar l'alienació i la implantació d'una cultura de masses i de consum a les ciutats. Precisament per això són contraris a figurar en censos i padrons (NOGUÉ, 1988, p. 156) i és per tant un fenomen difícil de quantificar. L'exemple més citat és el de la Vall de Lavansa (SORIANO, J.M. i TULLA, A.F., 2002, p. 68) on s'han instal·lat algunes famílies de neorurals que es dediquen al pastoratge, l'agricultura, la fabricació artesana de formatges i l'herbolari. En aquest cas puntual, aquest fenomen ha permès que alguns nuclis com Padrinàs o Ossera no s'abandonen definitivament i que el gran municipi de La Vansa i Fòrnols encara conserve un cert dinamisme sociocultural i econòmic.

Altre aspecte a destacar ja apuntat anteriorment és que des del punt de vista de la dinàmica demogràfica el pes de la Regió Metropolitana de Barcelona és tan gran que pareix funcionar aquesta àrea com una corona més de la metròpolis barcelonesa. A la pregunta de quin origen o destinació té cada moviment migratori, la resposta més donada és a la resta de Catalunya, que llevat la comarca i la província on està la població en sí, és quasi com dir a la RMB ja que els desplaçaments a altres indrets de Catalunya són ben testimonials. Les principals destinacions dels emigrants solen ser la mateixa comarca, és a dir, Berga i la Seu d'Urgell preferentment i l'Àrea Metropolitana de Barcelona. En el cas de l'origen dels immigrants, segons hem pogut constatar al treball de camp, el gran pol difusor és la RMB englobada a dins del títol de "resta de Catalunya" o bé "resta de província" en el cas dels municipis de la província de Barcelona. El flux d'immigrants procedents de la resta de la comarca és la meitat que la que prové de la RMB i altres orígens (IDESCAT, 2005). Aquesta dada ens està mostrant el procés de metropolitanització, desconcentració i difusió que viu la Regió Metropolitana de Barcelona, sobretot les àrees centrals. Hui podem afirmar que la demografia d'àrees del Pirineu i Prepirineu com aquesta no es pot explicar sense l'àrea i

regió metropolitana de Barcelona. A la figura 89 s'observa com a penes la meitat o fins i tot menys en alguns casos de la població ha nascut a la mateixa comarca, és a dir englobant no només el poble sinó tota la resta de la comarca de l'Alt Urgell, Berguedà o Cerdanya. La composició local d'aquests municipis ha variat substancialment i els agricultors i ramaders que queden continuen sent un actor principal però no l'únic. En alguns nuclis petits com Ossera, Josa de Cadí o Gisclareny o no tan petits com Montellà, la població autòctona és menor a la població turista permanentment resident, o als neorurals.

MUNICIPIS	% LLOCS DE TREBALL I ESTUDI UBICATS A LA RMB
Alàs i Cerc (AU)	5,8
Arsèguel (AU)	30,5
Cava (AU)	42,85
Gisclareny (B)	55
Gósol (B)	22,12
Josa i Tuixent (AU)	19,7
Montellà i Martinet (C)	9,29
Saldes (B)	22,6
Vansa i Fórnols (AU)	8,6
Mitjana	24,05

Figura 95: Llocs de treball de població censada que s'ubiquen a la RMB. Font: IDESCAT.

La figura 95 fa un recompte del percentatge de treballadors i estudiants de cada municipi sobre el total de població censada, que tenen el seu lloc de treball a Barcelona o la seva regió metropolitana. Reprenent la discussió dels habitants reals/habitants censats, aquest recompte ens està mostrant en realitat gent que resideix a la RMB, malgrat estar censada a aquests pobles. Es tracta per tant d'empadronaments atípics. Com ja hem comentat, l'argument que ens fa sospitar açò és que entre el poble on s'està censat i on es treballa i estudia hi ha una distància d'entre 140 i 200 km. i més d'hora i mitja de viatge, un recorregut complicat de fer cada dia. Per descomptat hi ha excepcions com gent que treballa amb tele-treball per a empreses ubicades a la RMB o per exemple, obrers de la construcció que treballen a la zona, però que la seva empresa està ubicada a Barcelona o altres ciutats de la RMB, però la immensa majoria d'aquesta gent és gent que té cases als municipis del Cadí però no hi viu la major part del temps. Aquesta dada és molt important, perquè ens està mostrant l'impacte del procés de metropolitanització del territori (INDOVINA, F., 2004). Els processos de multiplicació de la ciutat metropolitana traslladen i difuminen cada dia més els límits entre la

metròpolis i la resta del territori (MUÑOZ, F., 2000). Casos com el que estem analitzant demostren que hi ha una manca de renovació conceptual per explicar aquestes noves realitats territorials (Íb., p. 157). Si férem una anàlisi exhaustiva de les característiques territorials d'àrees com les del Cadí, veuríem que cada variable amb la que s'ha identificat tradicionalment els territoris rurals ja no funcionen com abans. Una variable principal és la importància econòmica del sector primari. Hui en dia, aquest sector fa temps, com hem vist a l'apartat d'activitats econòmiques, que ha deixat de ser el principal. Sociològicament cada volta prenen més força les classes urbanes. Això té una dimensió política i electoral molt important: el poder local ja no està només en mans dels fills del poble, sinó també de nouvinguts amb demandes urbanes i que decideixen participar en la política local per tal de satisfer-les. Açò també té una dimensió cultural molt important, que és la substitució progressiva d'un mode de vida tradicional de muntanya amb els seus oficis, ritus i relacions socials per un altre mode de vida globalitzat i aculturat (CREUS, J. 2003) de persones que fan un ús molt diferent del territori i allunyat d'ell al mateix temps. Des d'un punt de vista demogràfic, tal i com observem a la figura 89, la població nascuda fora fins i tot de la comarca és majoria en tres dels nou municipis i en altres dos suposa quasi un 50%, i la tendència és a consolidar aquest domini de la població de fora. Aquests canvis i nous actors al territori no sempre són ben acceptats per la població local. Un cas ben conegut és el del tradicional conflicte entre la població neorural i la població autòctona en municipis com la Vansa i Fórnols i altres. En alguns nuclis ambdues comunitats viuen separadament sense a penes contacte. Els «hippies» (neorurals) i els «cherokies» (població local) poques voltes s'interrelacionen, malgrat que estan vivint al mateix municipi des de fa dècades. Per a uns, els nouvinguts sempre seran forasters encara que porten residint dècades al poble i hagen aconseguit revitalitzar molts nuclis a més respectant el medi natural i recuperant activitats tradicionals. Per als altres, aquest rebuig és fruit d'una mentalitat molt tancada incapaç d'assimilar cap canvi social al que és el seu territori. Afortunadament aquest conflicte tendeix a atenuar-se amb el temps però hi continua present hui en dia.

Per tant veiem que la serra del Cadí és un espai com tants altres on econòmicament en termes de riquesa o de nombre d'ocupats les activitats primàries ja no són les més importants, o fins i tot comencen a ser francament residuals com a Montellà i Martinet, on demogràficament la població nascuda al municipi és minoria, on políticament cada

volta tenen menys poder els grups de pressió del camp, culturalment s'imposa lentament el mode de vida urbà, per tant s'allunya cada dia més de les característiques que identifiquen un territori rural. Per què continuar distingint una categoria espacial dins la qual la majoria de les activitats econòmiques i de les ocupacions no són ja específiques d'aquest espai? (PERRIER-CORNET, P., i HERVIEU, B.; 2002, p. 9). Apicultors, llenyataires, ramaders, trementinaires, segadors, artesans, raiers, saliners, ferrers són substituïts per legions d'animadors socio-culturals, empresaris immobiliaris, administratius, cambriers, monitors d'esports d'aventura, caixers de supermercat, empleats de gasolineres, i per què no, d'altres professionals urbans com advocats, funcionaris, directius d'empreses, metges i proletariat tant de coll blau com de coll blanc que resideixen temporalment, segons les seves possibilitats, al Pirineu. És la fi del món rural?. « *Es configuren els territoris actuals, en els quals la distinció tradicional entre ciutat i camp, basada no ja en la densitat, sinó també en l'estructura econòmica, en el nivell de renda, en les formes de vida, en l'accés als serveis, ha deixat de ser operativa des del punt de vista científic* » (NEL-LO, O; 1998, p.22). Aquesta és la pregunta clau.

El cas és que només se'ns ocorre una variable que encara identifica aquesta àrea com a zona rural, que és el paisatge. Encara trobem vaques (no de llet, sinó de carn, que tenen menys tradició), molt de bosc, prats i pobles petits, una falsa imatge que ens identifica una zona rural (ens remetem a l'apartat de teoria). Diem falsa imatge, primer perquè no és la imatge de ruralitat que va tindre el Pirineu quan de veritat era una zona rural (recordem que hi havia un paisatge de pastures d'ovelles, camps de farratge i masos disseminats). I diem fals perquè realment aquest paisatge és el resultat de les polítiques dissenyades des de la ciutat que pretenen museïtzar i idealitzar un paisatge que siga la representació perfecta i idíl·lica d'allò rural com a lloc antropològic i reserva espiritual i natural dels urbanites que fa generacions que viuen en « no-llocs » (AUGÉ, M., 2004), i de pas, un paisatge que serveixi de producte per a promocionar la construcció de residències. L'objectiu d'aquestes reflexions no és introduir una discussió nova i deixar de banda el tema central del treball, que és sobre planificació territorial, sinó proposar un debat sobre quins serien els límits reals o funcionals que hui en dia metròpolis com la barcelonesa tenen sobre el territori català. Ben és cert que aquesta metròpolis concentra el 70% de la població catalana i que per tant la seva influència sobre tot el territori ha de ser molt gran. Però quan ens trobem amb la situació que el territori del

Cadí s'està comportant cada dia més com un àmbit metropolità amb funcions d'esbarjo més que com una àrea rural amb dinàmiques pròpies, on la gent que hi està censada té més relació amb el centre de la metròpolis, l'AMB que amb la seva capital comarcal, malgrat que la diferència en quilòmetres entre una i altra pot ser de més de 140 km, aleshores com a mínim hauríem de repensar si no calen nous instruments de gestió que planifiquen el territori a una escala metropolitana real. Recordem el cas de la regió metropolitana del Ruhr que vol integrar una àrea de més de 5000 km² i 6 milions d'habitants on vora el 60% del territori són camps, boscos i pastures, havent fins i tot, propostes més ambicioses.

El desafiament és doble, i amb aquesta darrera reflexió tancarem aquest punt. Per una banda cal una discussió conceptual profunda sobre quins són els límits i les funcions actuals dels territoris rurals en àrees tan poblades i dinàmiques com la conca Mediterrània. Des de la vessant pràctica, cal reflexionar sobre de quina manera podem gestionar aquest territori, catalogat i gestionat com a rural, però amb unes dinàmiques cada volta de caire més metropolità, i de quina manera les noves polaritats que es volen crear amb la introducció del mapa de les vegueries, integrant territoris sense molta relació funcional i amb un escàs sentiment de pertinença a una entitat comuna com pot ser l'Alt Urgell i l'Aran (DPTOP, 2005) poden ser compatibles amb la situació actual. Se separa el territori pirinenc del que cada dia és més, ens agrada o no, la seva capital, o siga, Barcelona, la mateixa metròpolis que és en certa mesura responsable del gran èxode rural que patí la serra del Cadí. I és que com cada Ruhr ha tingut la seva Pomerània, cada Lancashire el seu Gal·les rural i cada vall del Mosa el seu Flandes occidental, (ARANGO, J.; 1976, p.53) també cada Barcelona ha tingut el seu Pirineu i això s'ha de tindre en compte i millorar en la mesura possible la cooperació territorial entre ambdós indrets, una cooperació que es base en la complementarietat de funcions territorials, més que en la contraposició entre els ficticis mons urbans i rurals.

3.2. La dotació d'infraestructures i equipaments

Com a última dinàmica territorial que analitzarem abans de passar a debatre polítiques territorials hem seleccionat un tema clàssic en tota la literatura sobre el món rural com és l'anàlisi de la dotació d'equipaments i infraestructures. La manca d'infraestructures i equipaments és hui encara una de les grans febleses amb que es troba aquest territori, com la majoria de les àrees de muntanya catalanes i espanyoles. Malgrat els esforços que des de les administracions locals s'han fet des de fa dècades, hui encara trobem mancances greus en alguns sectors i municipis. La dispersió de la població pel territori, no ajuda precisament a solucionar aquests dèficits ja que en ubicar-se població estacional en xalets i urbanitzacions aïllades o mig aïllades, es fa sempre més difícil la prestació de serveis bàsics com la connexió a xarxes de sanejament d'aigües o l'electrificació. Per tant entenem que la millora d'algunes infraestructures i equipaments és hui encara un eix estratègic per a millorar la qualitat de vida de la població resident i per atraure nova població a aquest espai en declivi. Al següent apartat no farem una diagnosi completa de quins equipaments falten i s'han de millorar, (per això es pot consultar els diferents plans comarcals de muntanya), sinó que farem una síntesi a partir de l'Enquesta d'Infraestructures i Equipaments Locals i a partir del treball de camp per detectar quines són les mancances més importants i on es concentren aquestes mancances hui en dia per veure més avant de quina manera es podria solucionar aquest problema que és al mateix temps un dels grans desafiaments de futur i un dels pocs camps d'acció on l'administració és encara la que més protagonisme té per abordar-les.

Aquest punt el dividirem en dos parts: en primer lloc analitzarem la situació actual a partir d'un quadre d'equipaments i serveis i d'un altre de mancances en serveis bàsics per fer una síntesi de quines parts de l'àrea d'estudi es troben més desfavorides i en segon lloc analitzarem amb un poc més de profunditat dos serveis bàsics per fer-nos una idea millor de la necessitat de millorar la dotació actual perquè aquest territori pugui ser realment un territori amb qualitat de vida per als seus habitants i no només per als visitants.

MUNICIPIS	EDUC. PRIMARIA	CONSULTORI LOCAL	FARMACIA	COMERÇ ALIMENTACIO	TRANSPORT PUBLIC
Alàs i Cerc(AU)	X	X		X	X
Arsèguel (AU)	X	X			X
Cava (AU)					
Gisclareny (B)					
Gósol (B)	X	X		X	X
Josa i Tuixent (AU)	X	X		X	
Montellà i Martinet (C)	X (2)	X	X	X	X
Saldes (B)	X	X	X	X	X
Vansa i Fórnols (AU)		X			

Figura 96: Equipaments bàsics als municipis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia.

En primer lloc podem fer un balanç conjunt a partir de la dotació actual en equipaments (figura 96) i les principals deficiències en la prestació de serveis bàsics. Des del punt de vista dels equipaments, els municipis que estarien pitjor dotats són els de Gisclareny i Cava, si bé són els dos amb menys població, uns 80 habitants censats, que no reals, entre ambdós municipis. Especialment greu és l'absència d'un consultori o farmaciola a nivell local per atendre emergències. En cas d'emergència cal desplaçar-se a altres localitats com la Seu d'Urgell o Bagà, per trobar un centre d'atenció primària. La gent que no dispose en aquests municipis de vehicle privat o permís de conduir, no té gairebé opció de transport. Si observem la dotació en línies de transport públic, un total de quatre municipis reunint un total de més de 400 habitants no disposen de transport públic al seu municipi. Un poc millor és la dotació d'escoles primàries, que deixa fora només a tres municipis, on hi ha pocs nens. No obstant, en situació precària per falta d'alumnes es troben les escoles d'Arsèguel, Josa i Tuixent i Gósol. Per altra banda en tota aquesta àrea de gairebé 50.000 has. només troben dues farmàcies, la qual cosa repercuteix molt en l'accessibilitat-temps al servei, com veurem més avant.

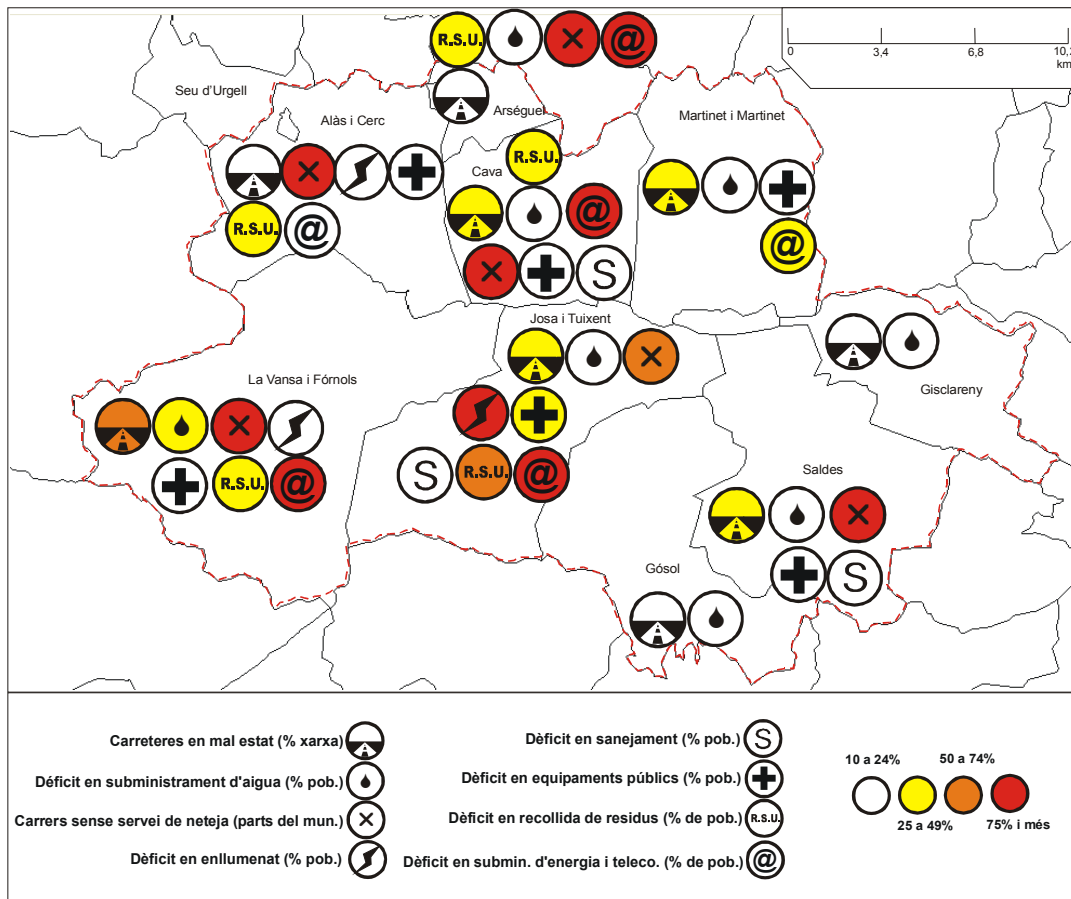

Figura 97: Principals deficiències en infraestructures i serveis bàsics. Font: Elaboració pròpia a partir de EIEL (2000) i MCRIT(2002).

La correlació que podem detectar entre nombre de població i quantitat d'equipaments disponibles per municipi ja no es veu tan clara quan parlem de deficiències en termes de serveis bàsics i infraestructures. La principal deficiència que afecta a la zona del Cadí pareix ser el servei de neteja de carrers. Cinc dels nou municipis de la zona no disposen a penes d'aquest servei, en municipis relativament grans com Saldes o Alàs i Cerc. En segon lloc tenim el subministrament d'energia i telecomunicacions (cobertura de mòbil, xarxa per a internet). Un total de 4 municipis a penes disposen d'aquesta infraestructura cada dia més necessària per a la vida quotidiana. Un altre servei que cal millorar és el de la recollida de residus urbans, car entre un 25 i un 49% de la població de quatre municipis patien deficiències (més del 50% en el cas de Josa i Tuixent). Un cas especial és de la xarxa viària. És l'únic que presenta problemes en tots els municipis, especialment greus en el cas de la Vansa i Fórnols, on vora un 70% de la xarxa té problemes de manteniment. Això s'explica, perquè es tracta de municipis molt grans amb molts nuclis, que a més tenen un trànsit rellevant en períodes vacacionals, a més en una zona on les inclemències meteorològiques són habituals de forma que sense un

manteniment mínim, en pocs anys les carreteres es poden tornar intransitables. Si fem l'anàlisi des del punt de vista territorial, els municipis de Gósol i Gisclareny, dependents de la Diputació de Barcelona, són els que menys deficiències presenten, mentre que el municipi de Josa i Tuixent, seria amb diferència i segons les estadístiques consultades (EIEL, 2000) el municipi amb més dèficits de serveis i infraestructures. Es detecten problemes en vuit serveis o infraestructures, quatre de les quals tenen deficiències en més del 75% de la xarxa o de la població, i dos més entre un 50 i un 74% .

Si fem un balanç global incorporant també la dotació d'equipaments, no hi ha grans diferències respecte a la classificació acabada de fer. De nou Gósol seria un dels municipis millor servits tant en serveis bàsics com en equipaments, excepció feta del cas de les farmàcies. Si bé aquest aspecte no ha d'ocultar la seva situació precària en molts aspectes. Montellà i Martinet, el municipi més gran i l'únic pertanyent a la comarca de la Cerdanya, seria un dels millor situats, donat que disposa de tots els equipaments i presenta tan sols algun problema relativament greu en la xarxa viària i el subministrament de telecomunicacions. Per l'altra banda, els municipis de Cava i La Vansa i Fórnoles serien els municipis amb una pitjor dotació de serveis bàsics, infraestructures i equipaments. Només disposen d'un consultori local (La Vansa i Fórnoles) i tenen importants dèficits en serveis com la neteja de carrers i la cobertura de telecomunicacions (mòbil i internet). El municipi de Josa i Tuixent tampoc es troba en una situació molt millor, car encara que la seva dotació d'equipaments és millor que aquests dos municipis (disposa d'escola i botiga), les deficiències en serveis i infraestructures és superior, com acabem de veure. La resta de municipis es trobaria en una situació "mitjana" podríem dir, per a zones de muntanya, la qual cosa no vol dir que siga una situació bona. Si pensem en el col·lectiu de gent major tan present en aquests municipis, trobarem que la vida es fa realment dura quan no es disposa de vehicle privat per moure's pel territori. Amb quatre municipis sense transport públic (i la resta amb un o dos serveis diaris), quan es tracta d'anar al metge, a la botiga o a una farmàcia, serveis de consum quotidià, simplement s'ha de buscar l'ajuda de veïns o amics, perquè o bé no existeix el servei al poble i no hi ha transport, o bé està a un altre nucli del municipi (recordem que estem parlant de municipis i no de nuclis urbans). Per aquestes raons s'entén l'opció de determinades famílies de migrar a la capital comarcal o bé a altres indrets un cop s'assoleix una edat avançada, per poder gaudir al municipi on es resideix dels serveis més bàsics i d'unes infraestructures en condicions. Així, aquest tema es

converteix en un factor estratègic més per detenir el declivi territorial d'àrees com aquesta.

Peguem ara un cop d'ull a dos serveis concrets per tindre més elements de judici per valorar la situació en la qual es troben aquestes terres. Un primer cop d'ull interessant és el servei d'aigües. Tant el subministrament com sobretot la infraestructura de clavegueram i sanejament han tingut tradicionalment alguns problemes en aquestes zones. El subministrament d'aigües dels nuclis del Cadí es fa quasi sempre a partir de fonts de muntanya. S'ha detectat un problema d'insuficiència de recursos des de les últimes dècades a causa de l'augment del consum d'aigua tant per l'augment de la població estacional com del consum mitjà per dia i per persona (DPTOP, 1991, p. 299). De nou tenim un dels tradicionals conflictes de l'aigua a les terres mediterrànies: el desequilibri entre demanda d'aigua i disponibilitat de la mateixa, especialment en períodes estivals. Al problema d'una infraestructura encara precària (fins fa poc algunes aldees havien de rebre aigua per mànegues, (ib., p. 302), més d'un 75% de la xarxa d'aigües potables de Josa i Tuixent, la Vansa i Fórnsols, i més d'un 90% en el cas de Saldes, un dels municipis més turístics, està en mal estat (EIEL, 2000), s'ha d'afegir el de l'augment del consum durant l'estiu, quan les fonts de muntanya estan en els seus nivells més baixos.

El cas del sanejament és encara més greu. El 1991 només 6 dels 120 pobles de l'Alt Urgell tenien depuradora, i molts encara no tenien ni xarxa de clavegueram com quasi tots els nuclis de La Vansa i Fórnsols, parcialment a Josa i Tuixent i també al nucli de Cava. A més fins començaments del segle XXI, un dels grans problemes del Pirineu era el riu Valira, un autèntic riu claveguera on anava a parar totes les aigües residuals de la veïna Andorra, residus sense depurar ja que no hi havia depuradores en tot el país (PCM Alt Urgell, 1991, p.314). Un altre problema ambiental en rius, aquest al Cadí és el de la contaminació del riu Saldes per la neteja de carbons de les mina de Saldes.

Hui en dia la situació ha millorat tangiblement. Ha hagut avenços en tant en infraestructures de sanejament com de captació. Una de les actuacions més importants que va començar a partir de 2005 va ser la construcció de l'estació depuradora de Gósol, municipi de més de 200 habitants on fins ja entrat el segle XXI només hi havia pous morts per desfer-se de les aigües residuals. S'ha avançat molt en la instal·lació de xarxes

de clavegueram, on a l'actualitat només els municipis de Cava i Saldes presenten encara problemes. També s'ha aconseguit reduir el dèficit en sanejament, malgrat que Josa i Tuixent i algun altre municipi encara presenten problemes. El 2004 va entrar en funcionament la depuradora de Sant Julià de Lòria per depurar les aigües del sud d'Andorra on es concentra el 75% de la població del Principat. Aquesta infraestructura va ser executada després de dècades de denúncies per part de la Generalitat de Catalunya per la contaminació del riu Valira i el Segre, alguns anys amb indicadors pitjors que al riu Llobregat.

En canvi encara calen moltes actuacions per millorar l'estat de la xarxa de subministrament i encara hi ha problemes sobretot a La Vansa i Fórnols, de gent que no té un subministrament adequat d'aigua. L'altre gran cavall de batalla és millorar la qualitat de les xarxes de sanejament i dels sistemes de depuració. A principis dels anys 90 com a mínim 10 dels 34 nuclis que conformen els nou municipis del Cadí no tenien ni xarxa de clavegueram, malgrat estar la majoria enclavats dins del parc natural del Cadí – Moixeró (LÓPEZ-PALOMEQUE, F. et al., 1996; DPTOP, 1991).

L'altre cop d'ull que fem per tindre una idea de la situació d'alguns serveis és al servei de farmàcies en aquesta zona. La Serra del Cadí es troba dividida en tres àrees farmacèutiques que corresponen amb les respectives comarques. Dins dels municipis de la Serra del Cadí, que suposa més de la meitat de la superfície del parc natural, només trobem dos pobles amb farmàcia: Saldes i Martinet. Per fer-nos una idea dels problemes d'accessibilitat a un Servei concret a aquest indret, hem fet una petita anàlisi calculant la distància-temps entre tots els nuclis poblats dels nou municipis i les farmàcies més pròximes a aquests, sense discriminar entre zones farmacèutiques. Els resultats d'aquestes anàlisis els representem als següents dos quadres:

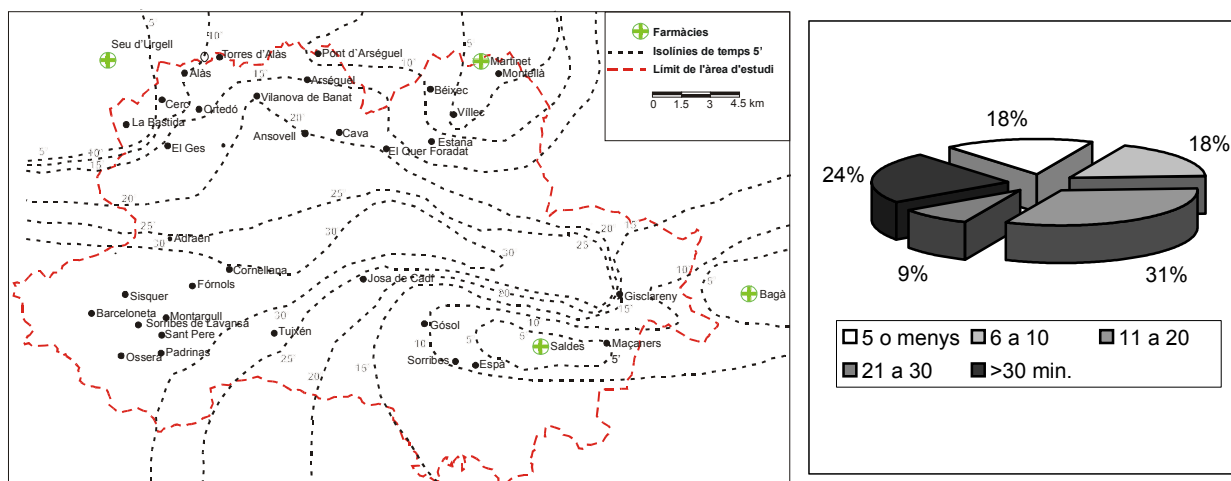

Figura 98: Mapa de distància-temps entre nuclis i farmàcies amb isolínies de 5 minuts. **Figura 99:** Temps mínim d'accés des dels nuclis de la Serra del Cadí a una farmàcia. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de IDESCAT, [www.michelin.com] i treball de camp.

Pressuposant que ens trobem en un dia de diari i volem una farmàcia no especialitzada i que disposem de vehicle privat (massa suposicions per a molta gent resident a la serra del Cadí), ens trobaríem que només un 36% dels nuclis tenen un accés a farmàcia en 10' o menys, un 31% en 20 minuts o menys i vora un 24% dels nuclis en més de mig hora de distància temps. Si calculem aquesta distància-temps en funció de la població censada, aleshores vora un 68% (un 70% en cas de comptar amb la població estacional) tindria accés a farmàcia en 10 minuts o menys i encara un 10 % tindria accés a una distància-temps d'entre 21 i 30 minuts i un 9% en més de mig hora de trajecte (aquests valors per a la població real són de 10% i 7'6% respectivament). Estem parlant d'accessibilitat en condicions òptimes i tenim nuclis com molts de La Vansa i Fòrnols que estan a més de mig hora i vessant els 40 minuts per trajecte. No podem afirmar que siguin unes xifres òptimes per a la prestació d'un servei bàsic. Un de cada tres nuclis de la Serra del Cadí té una accessibilitat a farmàcia superior als 20 minuts en cotxe. Aquest és un exemple que mostra com l'Estat de Benestar és incapaç de prestar un servei mínim en igualtat de condicions a tota la població. Està clar que estem parlant d'una població molt reduïda i molt dispersa en el territori i que l'obertura d'una nova farmàcia a Josa i Tuixent o La Vansa i Fòrnols difícilment seria econòmicament rendible. No obstant, el manteniment de farmàcies als nuclis més poblats o més allunyats de les farmàcies, sobretot amb medicaments per a casos d'emergència i sobretot en períodes festius en què la població es multiplica a tots els nuclis, serien unes bones mesures a prendre per millorar aquest servei.

Com a conclusió podríem dir que en tot procés de planificació a àrees rurals, siga tradicional o estratègic amb grans metes de futur no cal oblidar l'anàlisi d'infraestructures, serveis i equipaments, perquè malgrat totes les inversions fetes durant el període assistencial dels ajuntaments democràtics, encara hui hi ha mancances greus fins i tot en àrees prou turístiques com demostra el nostre cas d'estudi. Abans de parlar de crear noves polaritats i eixos al territori per atraure noves activitats al territori o de fomentar el teletreball amb internet, cal assegurar que tots els nuclis poblats tinguin serveis mínims com aigua, carreteres en condicions o una bona accessibilitat adequada a equipaments. Només combinant aquestes mesures a curt termini combinades amb altres de caràcter més estratègic, aconseguirem que àrees rurals com aquestes allunyen del tot l'amenaça del despoblament.

3.3. A mode de recapitulació: tendències de cara al futur

Abans de finalitzar aquest extens punt sobre els models i dinàmiques territorials del Pirineu, parlarem un poc de quines són les tendències socioeconòmiques, a partir dels indicadors actuals, que podem detectar per al conjunt de nuclis poblacionals existents hui a la Serra de Cadí de cara al futur. El següent mapa combina és el fruit del següent índex ponderat de despoblament:

$$ID = \sum (\pm Z_{i-1} * P_{i-1})$$

On ID és l'índex de despoblament que s'obté del sumatori de quatre variables ($i - 1$) en valors relatius normalitzades (Z) i ponderades (P). La variable i és l'evolució demogràfica absoluta del municipi en un període llarg (1981-2005), la j l'evolució demogràfica del nucli durant l'últim decenni. Aquestes dues variables són ponderades amb un 2, doble valor a la fórmula final. La variable k és el percentatge de vells al municipi (la variable és posada en negatiu, manté una relació inversa) i la variable l mostra el pes demogràfic relatiu del nucli respecte al conjunt del municipi seguint aquesta fórmula $(L/P)-1$. Es queda en negatiu perquè com més alt és vol dir que menys percentatge de població té un nucli respecte al total municipal i més residual és. Les variables i i j són ponderades amb un 2 i no se'ls altera el signe (com més alt el valor vol dir que més creix, així que més dinàmic) i les altres dues són negatives i sense ponderació (com més vells menys dinamisme). El resultat final és una distribució de nuclis que se situa entre un ID $-5,6$ de Querforadat i un màxim de $8,33$ de Sisquer.

Aquesta distribució s'ha classificat en sis intervals, des de nuclis amb risc alt d'abandonament fins a nuclis dinàmics socioeconòmicament. A banda, aquesta distribució ha estat corregida, segons les observacions de camp i entrevistes i als dos intervals mitjans se'ls ha afegit la consideració qualitativa de si funcionen com a urbanització residencial o turística. Com podem observar, el que més es dona són nuclis estacionaris que ja funcionen com a urbanitzacions de residències secundàries o barris – dormitori de gent que treballa i passa la major part del dia fora.

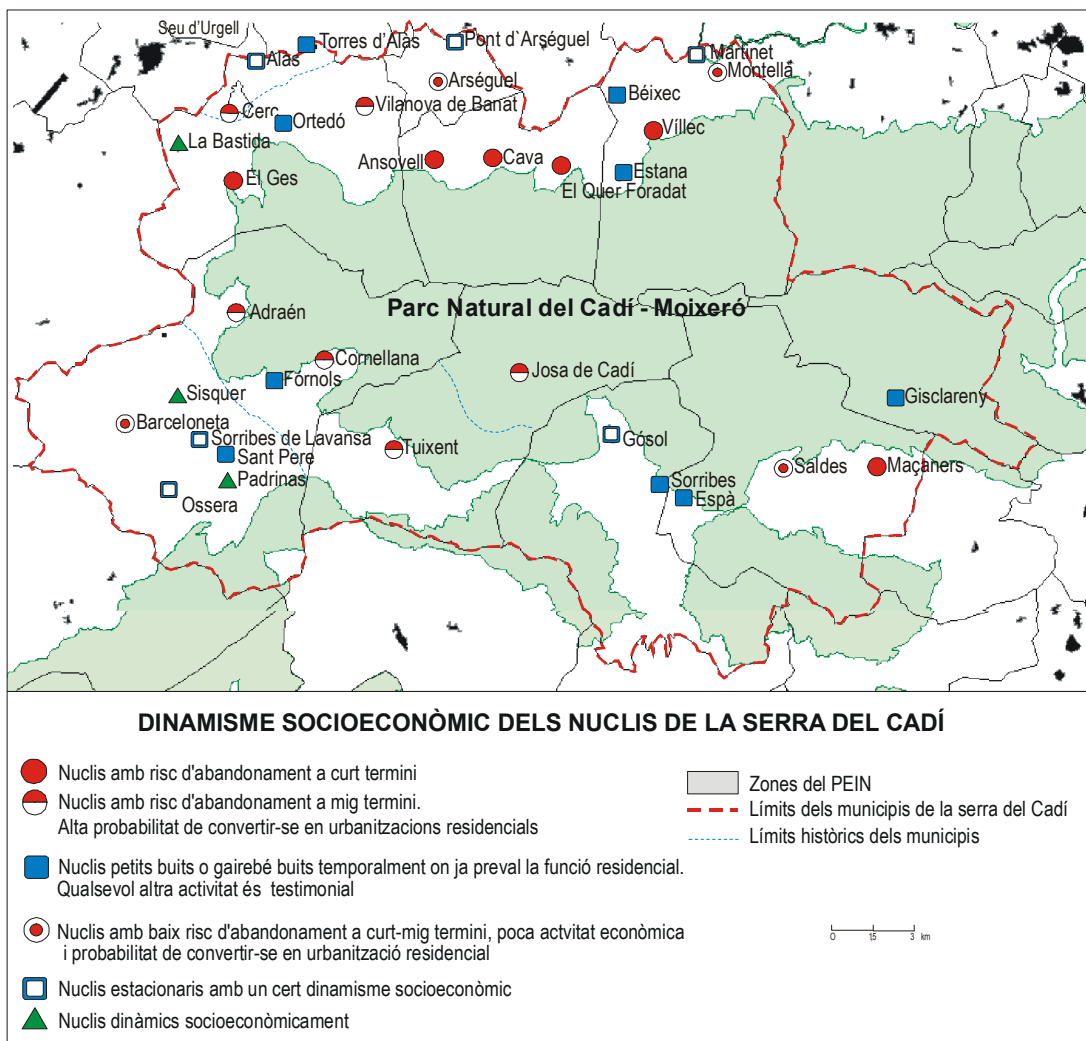

Figura 100: Tendències i desafiaments de futur dels nuclis de la Serra de Cadí. Font: Elaboració pròpia.

El Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu fa una valoració semblant d'aquests nuclis en classificar-los tots (excepte Saldes, Gósol i Gisclareny que pertanyen a la Vegueria de les Comarques Centrals), a partir de l'estudi de la relació entre llocs de treball localitzats i població ocupada, com a ciutats-residencials amb una tendència negativa de 1991 a 2001 en la creació de llocs de treball i quatre municipis (Cava, Arsèguel, La

Vansa i Fórnols i Alàs i Cerc) tenen menys d'un 17% de llocs de treball localitzat sobre el total de població censada, estant molt per sota de la mitjana de la Vegueria de l'Alt Pirineu i Aran (DPTOP; 2005, p. 131).

Es tracta de petits nuclis que fa temps que van perdre la vitalitat que caracteritza a un poble amb una societat dinàmica. Es troben en estat estacionari perquè el saldo migratori oficial està en equilibri o és lleugerament positiu, el que compensa les pèrdues per saldo natural. En una situació pitjor es troben els nuclis catalogats amb risc alt d'abandonament. Es tracta de nuclis petits, amb poca gent residint, amb unes taxes d'envelliment molt altes i un saldo migratori negatiu. La seva economia es troba en crisi, car encara es basa en agricultura o ramaderia marginals, rentes i pensions. Es tracta de nuclis que encara no han detingut el procés d'èxode rural i que tampoc s'han vist beneficiats per l'empenta del turisme rural. Encara que aquest ha arribat a tots aquests nuclis, no ha segut suficient per capgirar la situació de crisi en què es troben.

Un altre tipus de nuclis en perill de despoblament són els catalogats amb risc mig. Es tracta de nuclis amb unes dinàmiques demogràfiques un tant menys negatives que el grup anterior, encara que el problema de la pèrdua de població i l'envelliment continuen presents. Es tracta de localitats on ha arribat un poc més l'onada del turisme rural i s'hi estan construint algunes residències secundàries i allotjaments rurals de forma que ací l'escenari més probable és més de convertir-se en urbanització turística més que el despoblament. Potser siga l'única forma de mantenir alguns pobles oberts ja sense a penes activitat ni població autòctona que pugui mantenir la infraestructura i patrimoni existent. No obstant el tema de la conversió de nuclis abandonats o en perill d'abandonament en complexos turístics residencials com a solució per a l'abandonament del territori, és un tema molt delicat del qual parlarem un poc més a l'apartat d'anàlisi de polítiques territorials. Novament en un nivell superior estarien nuclis amb un risc baix de despoblament, com Saldes, amb una estructura demogràfica més dinàmica i una xarxa local feble de pimes, sobretot relacionades amb el turisme rural i l'ecoturisme i el turisme industrial al cas del Berguedà.

Per últim tindriem els nuclis dinàmics econòmicament, que estan millorant la seva taxa d'activitat, diversificant la seva economia creant noves empreses. Han segut dividits, segons si es troben en una dinàmica demogràfica estacionària o si pel contrari també

estan creixent demogràficament. La majoria són nuclis propers a la Seu d'Urgell i Andorra, els centres de treball més importants del Pirineu català. La seva proximitat fa que molta gent busque habitatge en aquests nuclis amb uns preus més competitius que a aquestes capitals.

4. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES INNOVADORES PER AL PIRINEU CATALÀ

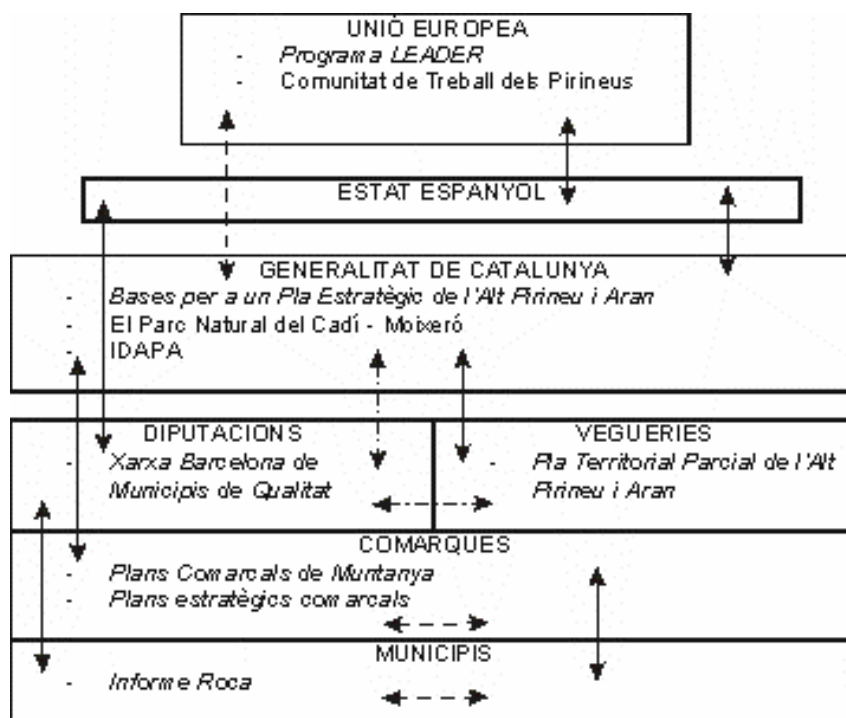

Figura 101: Instruments analitzats per nivells administratius, representats segons tipus d'interrelacions. Font: Elaboració pròpia.

Per tindre una idea general de les polítiques que comentarem en aquest punt hem elaborat la figura 101 en la qual hi ha representats tots els nivells administratius presents al Pirineu català (local, regional autonòmic, Estat i Unió Europea). Per cada nivell anotem què analitzarem. El que està en lletra normal són associacions o administracions i els que estan en lletra cursiva són instruments de planificació. En total entre administracions, plans territorials, informes i demés, analitzem un total de 10 polítiques diferents amb aplicació al Pirineu català. A banda, en aquest quadre es mostra també quin tipus de relacions mantenen els nivells administratius en vertical i horitzontal. Les fletxes de línia contínua són relacions formals establertes i intenses, com per exemple les relacions actuals entre diputacions i municipis. Les fletxes de línia discontinua mostren relacions secundàries, que cal intensificar, definir o millorar, per a un

funcionament més eficient de les administracions. És el cas de les relacions entre municipis del Cadí o entre Generalitat i Unió Europea. Per últim les fletxes amb punts i línies mostren relacions conflictives entre administracions, com el cas de l'encaixament de les Vegueries amb les diputacions provincials. En els següents punts anirem analitzant polítiques agrupades segons nivells de l'administració, començant pel nivell local.

4.1. El nivell local: Municipis, comarques i diputacions

4.1.1. La planificació municipal: El debat entre la subsidiarietat i la reforma municipal

Arribats a aquest punt tocaria parlar de quines actuacions polítiques des del nivell local, el més proper a la ciutadania s'han dut a terme per tractar de gestionar els desgavells territorials que té hui el Pirineu. Els objectius últims d'aquestes mesures deuriem ser el fre del despoblament pirinenc i el canvi de model territorial cap a un altre, més equilibrat i sostenible que no deprede el territori amb la construcció sense fre de residències secundàries. No obstant és inevitable no caure en la temptació de reflexionar sobre quant d'utòpiques hi ha en aquestes bones intencions i quina capacitat de maniobra real disposen les administracions locals, les protagonistes per altra banda a qualsevol territori, en especial en territoris de muntanya. Si observem quin és l'estat de la planificació local en l'actualitat als municipis de la nostra àrea, ens trobem que cap no té PGU, només cinc tenen normes subsidiàries, dos tan sols disposen de delimitació del sòl urbà (la Vansa i Fòrnols i Gisclareny) i dos més no tenen cap tipus de planificació urbana (Cava i Alàs i Cerc), una situació completament insòlita. Com podem pensar en iniciatives innovadores i modernes de planificació territorial si hi ha municipis que ni tan sols han passat per la fase de planificació normativa local, no disposen d'un marc sòlid de planificació?. Això mostra que aquests municipis no disposen dels recursos i sobretot personal suficient per gestionar el territori que governen, per tant el primer problema a resoldre abans que res és el de la governança del territori de la Serra del Cadí on hi ha municipis amb més de trenta anys d'història des de les últimes agregacions municipals que no han segut capaços de desplegar instruments de gestió territorial que contemplaven les successives lleis de sòl i urbanisme o com a mínim una delimitació de sòl urbà. Si ens trobarem només en àrea rural en crisi per pèrdua

d'habitants, equipaments i activitats es podria comprendre relativament aquesta inactivitat en la planificació municipal, però el cas és que ens enfrontem amb un territori amb enormes interessos urbanístics per a la construcció d'urbanitzacions i disseminats, els quals no troben a penes cap obstacle legal per l'especulació i la depredació del territori. En definitiva no podem parlar d'encetar iniciatives innovadores a nivell local perquè aquest nivell a penes està encara començant a encetar els primers instruments locals d'ordenació del territori.

Per aquestes raons, una altra de les reformes previstes en l'Informe Roca va ser la realització d'una gran reforma del mapa municipal a tot Catalunya per racionalitzar la gestió del territori. Els dos grans criteris d'aquesta reforma van ser fusionar tots aquells municipis que no arriben als 250 habitants (203 dels 946 municipis catalans) (ROCA, M. et al., 2000, p. 17) i l'establiment d'una sèrie d'agrupaments municipals en petits municipis per la gestió integrada de serveis públics. Aquests dos criteris impliquen una reforma molt profunda del mapa municipal de la Serra del Cadí. Tant és així que cap municipi actual quedaria intacte. La següent figura representa com quedaria el nou mapa de municipis i d'agregacions municipals.

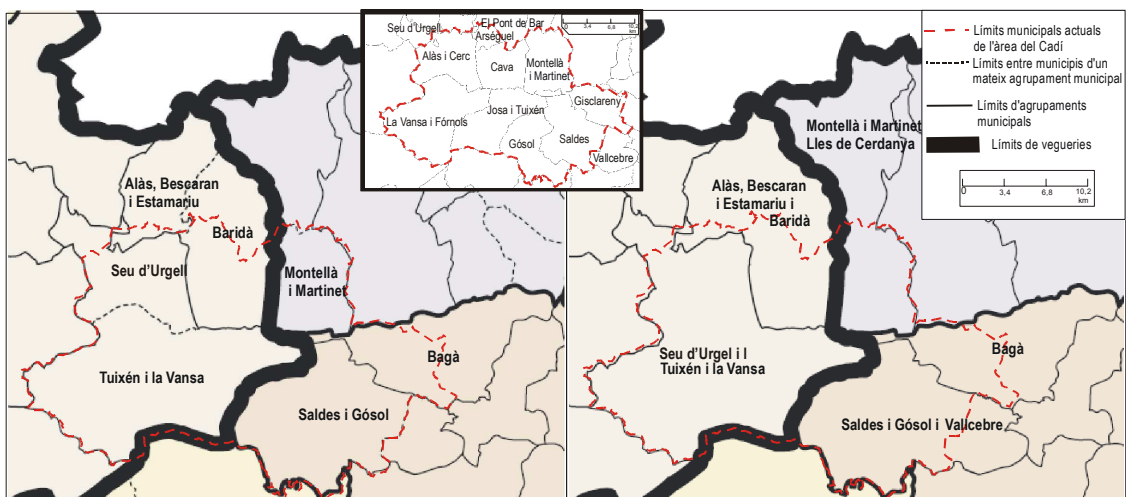

Figura 102: Reforma del mapa municipal (esquerra) i creacions d'agregacions municipals (dreta) a la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de Roca, M. et al. (2000).

Per comparar la reforma amb la situació actual, entre el nou mapa municipal i el mapa d'agregacions hem representat un mapa-recordatori de com és la situació en l'actualitat. La reforma, com hem afirmat, és radical. Començant per la vessant sud del Cadí, els municipis de la Vansa i Fórns i Josa i Tuixent quedarien fusionats, a l'igual que el de Saldes i Gósol. El municipi de Gisclareny seria absorbit pel de Bagà, Montellà i Martinet seria l'únic que mantindria els seus límits. Després els municipis de Cava, Arsèguel i el Pont de Bar es fusionarien en un nou municipi amb ajuntament al Pont de Bar i per últim el municipi d'Alàs i Cerc desapareixeria. Tots els nuclis, excepte Alàs i Torres d'Alàs serien annexionats per la Seu d'Urgell mentre que aquests dos nuclis formarien un nou municipi amb Estamariu. En el cas del nou mapa d'agregacions municipals, de nou municipis actuals amb serveis públics més o menys desenvolupats, es quedaria en cinc agregacions municipals, algunes d'una superfície considerable com la que inclouria la Seu d'Urgell com a capital, part d'Alàs i Cerc, la Vansa i Fórns i Josa i Tuixent o l'agregació de Montellà i Martinet amb Lles de Cerdanya, amb una longitud de nord a sud de més de 20 km.

El debat que ix a la llum d'aquesta proposta de reforma és si aquesta nova ordenació de veritat podria crear uns municipis més forts i dinàmics per començar a desplegar instruments d'ordenació que aborden els problemes greus que els afecten o si pel contrari una reforma tan radical, per molt gradualment que s'aplique, pot desembocar en conflictes interminables per evitar la pèrdua de poder de molts municipis i a la llarga empitjorar la situació. Una pista que tenim és l'experiència de les últimes agregacions municipals (val a dir que van ser completament forçades i només seguint criteris d'estalvi de l'administració) que va ser desastrosa, car va accelerar en molts casos els processos d'èxode rural. En el cas del Cadí es van produir quatre agregacions de municipis als seixanta i durant les dècades següents a l'agregació, els nuclis que van perdre la capitalitat municipal, van perdre entre un 40 i un 90% (tres d'ells entre un 80-90%) de la seva població, una pèrdua molt major a la de qualsevol altre nucli mentre que aquells nuclis que van convertir-se en capitals de nous municipis, van tindre pèrdues molt menors de població de menys del 40% en els casos més greus. Una reforma per agregació de municipis suposa la pèrdua de serveis en uns nuclis per concentrar-se en uns altres. Això implica que o bé es redueixen serveis (per exemple dos secretaris de dos ajuntaments no són necessaris per un sols ajuntament o la nova agregació municipal de la Seu d'Urgell, capital de vegueria, passaria a ser prestadora de

serveis públics als municipis inclosos en l'agrupació, de forma que ja no farien falta els serveis dels nuclis agrupats) o bé que tots els serveis es concentren en el nou ajuntament, per crear noves polaritats municipals.

Una cosa és defensar una reforma municipal davant el desgavell de les agregacions dels anys del tardofranquisme i altra és fer una reforma tan profunda que supose crear macromunicipis extensíssims sense tenir en compte les distàncies a recórrer, l'experiència de les anteriors agregacions, les identitats culturals i sobretot l'opinió de la gent. Està clar que la gent sempre es resistirà a que desaparega el seu municipi, però d'agregar un o dos municipis que es veu clarament que no tenen la capacitat suficient per exercir les seves competències a agregar tots els municipis per no reunir els 250 habitants, és un pas prou gran. Municipis com Alàs i Cerc o Gisclareny potser sí necessiten d'una reforma, bé per l'absurd dels límits actuals (els habitants de l'antic municipi de Cerc han de passar quasi per la Seu d'Urgell per arribar al seu ajuntament d'Alàs, a més que Alàs és un municipi de vall i Cerc un de muntanya) o per la seva reduïda grandària demogràfica (a penes 30 habitants a Gisclareny), però d'altres, una reforma així podria empitjorar encara més la situació. Saldes i Gósol són dos municipis amb una gran rivalitat i difícilment acceptarien una agregació. L'agregació de Josa i Tuixent amb la Vansa i Fórnols suposaria que habitants de nuclis com Ossera o Adraén hagueren de recórrer gairebé 20 km. per carretera de muntanya per arribar al seu ajuntament. Al nou municipi de Baridà l'ajuntament de Pont de Bar passaria de governar 8 nuclis diferents a 13 i tots poblats, una tasca ben complicada. En el cas dels serveis a integrar en les agregacions municipals, la concentració dels mateixos en pocs nuclis com el cas de l'agregació de la Seu d'Urgell amb Josa i Tuixent i la Vansa i Fórnols, el problema de les distàncies-temps d'accessibilitat a serveis s'agreuaria considerablement. Com a síntesi, podem afirmar que sembla clar que és necessària una reforma en el mapa municipal perquè el municipi funcione millor de com ho fa hui i pugui planificar millor el territori. No obstant, s'haurien de revisar els criteris de reforma com la grandària mínima de 250 habitants el mateix llinar si es tracta d'una comarca costanera o d'una alpina, perquè 250 són molts habitants per a un municipi de muntanya. S'hauria de comptar més amb la tradició cultural de cada municipi o tindre en compte les distàncies que suposaria recórrer per comunicar els diferents nuclis amb el seu ajuntament etc. i en definitiva, es deuria apostar per una reforma de mínims, ja que al cap de la fi una reforma d'aquest tipus no compleix el principi de subsidiarietat,

donat que suposa reduir el nombre de corporacions representatives i allunyar-les de molts ciutadans.

4.1.2. Els consells comarcals: Dels Plans Comarcals de Muntanya a la Planificació Estratègica Comarcal

En el cas de les comarques, malgrat ser institucions més recents, han aconseguit un major desplegament d'instruments i han exercit una tasca de gestió més intensa que molts municipis. Han esdevingut fins ara la instància gestidora <<de facto>> d'aquells municipis que per insuficiència de recursos o de personal no podien gestionar adequadament el seu territori. En aquest cas totes les comarques que engloben el Cadí han desenvolupat instruments tradicionals de planificació: els plans comarcals de muntanya. A partir de la Llei de Muntanya de 1983 (Llei 2/1983, de 9 de març d'alta muntanya), a l'article nº 4 es defineix el Pla Comarcal de Muntanya com l'instrument bàsic per l'ordenació d'aquests espais en regressió demogràfica i crisi econòmica. Els objectius que es van decidir aleshores va ser elevar la renda per habitant i millorar les condicions de vida, uns objectius que apostaven pel creixement econòmic amb la finalitat última de frenar el despoblament que era un fenomen més intens que ara en eixos anys (SOY, ANTONI, 1984, p. 95-119). El document està compost d'un estudi socioeconòmic de la comarca i d'un programa d'actuacions amb indicació d'accions concretes amb pressupostos i terminis d'execució. Malgrat que la llei planteja que aquests instruments han de tindre uns objectius molt amplis (conservació del medi físic, protecció i foment d'activitats agràries, habitatge, sanitat i assistència social, ensenyament, obres públiques...), la veritat és que en la pràctica han tingut un paper assistencial, de dotació d'infraestructures i equipaments per tractar de pal·liar un poc les necessitats de tot tipus de dotacions que hi havia des de feia dècades, més que de desenvolupament integral del territori. A la següent figura trobem un resum dels pressupostos d'alguns dels plans de les tres comarques que comparteixen el territori de la serra del Cadí. S'observa que el paper assistencial d'aquests plans encara continua hui en dia, encara que amb menor intensitat.

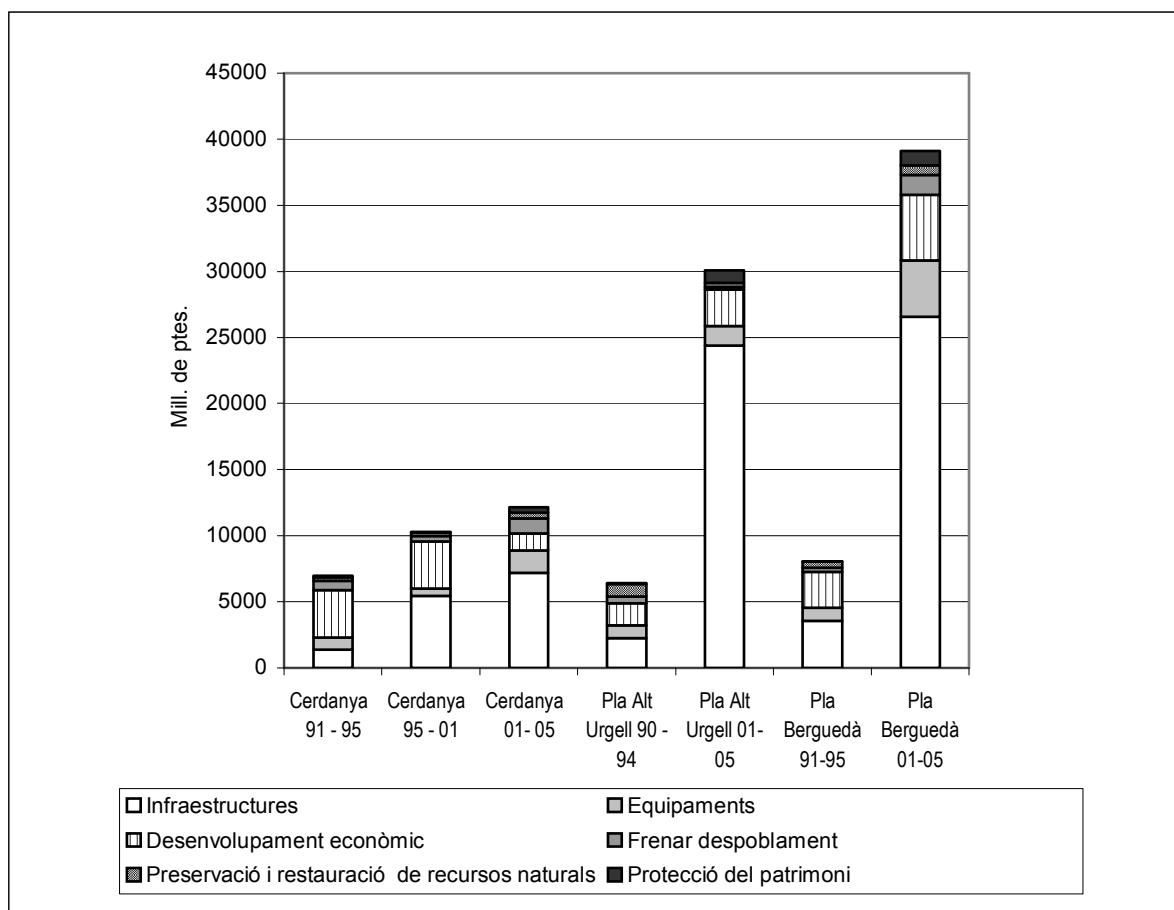

Figura 103: Evolució dels pressupostos dels Plans Comarcals de Muntanya de les comarques de l'Alt Urgell, El Berguedà i La Cerdanya. Font: Elaboració pròpia a partir dels P.C.M.

Els primers plans comarcals van apostar per dues línies molt clares: per una banda la dotació de serveis i equipaments bàsics com electrificació, aigua, asfaltat, mesures moltes d'urgència dedicades a obres i serveis i per l'altra la promoció econòmica, concentrada durant els primers plans en recolzar l'activitat ramadera i agrícola de secà en forta crisi a partir d'ajudes directes per l'adquisició i modernització de maquinària i altres equipaments. Als últims plans comarcals aprovats s'observa en primer lloc un increment notable dels pressupostos. La inversió en infraestructures s'ha elevat considerablement, però la diferència és que ara, un cop suplides les necessitats més bàsiques, es fan grans inversions en un parell de projectes només amb un caràcter molt més de promoció econòmica. Un exemple va ser la modernització de l'estació d'esquí de la Molina amb els fons del PCM de 1995-2000 i 2001-2005 de la Cerdanya. Un altre exemple és la inversió de 25.000 milions de pessetes (150 mill d'euros) de l'últim pla comarcal de l'Alt Urgell per a la posada en marxa de l'aeroport de la Seu d'Urgell o el desdoblament de la carretera C-16 que creua el Berguedà fins el túnel del Cadí amb un pressupost de 18.000 mill de ptes (108 mill d'euros) en el cas del PCM d'aquesta

comarca. Per altra banda observem com altres mesures importants per a la sostenibilitat ambiental o la cohesió territorial com mesures per frenar el despoblament (ajudes per a l'adquisició d'habitatge principal, programes d'habitatge jove, tallers d'ocupació...) o mesures de protecció i millora del medi ambiental o de restauració de l'ample patrimoni moble i immoble d'aquestes comarques tenen sempre assignat un pressupost prou reduït, donant-se el cas fins i tot d'aprovar-se mesures que després no tenen assignat cap pressupost com per exemple un programa d'ajudes a propietaris de terrenys forestals a l'últim Pla Comarcal del Berguedà. Un altre exemple el trobem al primer Pla Comarcal de Muntanya de l'Alt Urgell de 1991 a 1995. La mesura 2.8. consistia en ajudes per a la inserció de joves en l'agricultura amb l'organització de tallers, ajudes per a l'adquisició de terres, maquinària i habitatge. Aquesta mesura, en la nostra opinió fonamental per lluitar contra el despoblament, va ser finançada amb 20 milions a raó de 4 milions de ptes per any, una quantitat extremadament reduïda que representava només el 0'3% del pressupost. Altres mesures com ajudes a creació de petites empreses artesanes rebien només 3'5 mill, quantitat la qual es podria finançar dues o tres en tota la comarca i en un any. Fins i tot es va a aprovar la creació d'una oficina de dinamització comarcal, que haguera segut un bon antecedent dels grups LEADER que mai veu la llum, ja que mai se li dotà de pressupost. En canvi la mesura 10.2 d'ajudes per a la construcció d'habitatges per "consolidar la dinàmica positiva del sector de la construcció a la comarca" (DPTOP, 1991) va ser premiada amb 510 mill de ptes, un 8% del pressupost total.

Com a valoració positiva de la planificació duta a terme pels consells comarcals de muntanya cal destacar la sòlida trajectòria que han recorregut. Hui en dia s'està executant la tercera generació de plans comarcals, alguns d'ells han aconseguit veritablement situar a les comarques muntanyenques molt més a prop de la mitjana catalana d'estàndards d'accessibilitat a equipaments i a grans infraestructures, malgrat les deficiències detectades a l'apartat d'equipaments. Hem de pensar que fins fa a penes cinc o sis anys molts nuclis, sobretot de la vessant sud del Cadí, no tenien accés més que mitjançant pistes de terra, i que era una minoria la població que disposava d'instal·lacions adequades d'electrificació, potabilització i depuració de les aigües. Així, aquests plans han complert amb èxit el seu paper assistencial durant els primers anys, paper per altra banda que encara continuen jugant. També han fet una bona transició de la fase assistencial a la fase de promoció del desenvolupament endogen, acompanyant-

se i coordinant-se amb altres iniciatives com LEADER II i LEADER +, amb un increment constant de les inversions. Com a aspectes a millorar d'aquests instruments tradicionals, serien dos bàsicament, que en realitat es poden resumir en la necessitat de modernitzar la metodologia, objectius i mesures dels plans. Cal una flexibilització i actualització dels objectius. Ja des de l'inici s'apuntava que una de les grans prioritats dels futurs plans comarcals de muntanya deuria ser fer una reflexió conjunta sobre la comarca i el seu futur (GANYET I SOLÉ, R, 1984 p. 151-159) . Aquestes reflexions a penes es donen en els plans, donat que gairebé sempre es fa una diagnosi sobre necessitats i sectors en crisi i tot seguit una bateria de mesures. Un aspecte a millorar és per tant la introducció d'elements de reflexió en els plans, sobre el sentit de les propostes, traçant possibles escenaris de futur sobre el model comarcal cap al qual caminar, en definitiva donar una visió més estratègica i integral i en segon lloc caldria canviar l'estructura del pla en tant en quant, tal i com ara s'organitza, a voltes més que un pla és un compendi d'inversions que els departaments de la Generalitat pensen dur a terme en un territori en un termini determinat. Per tant, qui decideix les inversions és el Departament d'Agricultura i Ramaderia i el de Medi Ambient i Habitatge a voltes a instàncies del consell comarcal i a voltes no. De nou estem davant un instrument que dissenya i executa una sola administració: la Generalitat de Catalunya, són per tant plans prou institucionals en els que els ajuntaments, diputacions i ministeris a penes participen, només el Ministeri d'Agricultura ha tingut alguna participació puntual cofinançant mesures. Una major participació d'altres institucions i organismes és el que entenem per modernitzar estructures i mètodes. I per últim es deuria posar més l'accent en altres polítiques més orientades cap als objectius de l'ETE com la protecció del patrimoni natural i cultural, l'equitat social, la mobilitat i el transport, mesures de contenció del creixement urbanístic junt amb els ajuntaments, incentiu de la diversificació econòmica etc. En aquest sentit i de nou amb la creació d'aquests organismes, Ganyet i Solé afirmava ja el 1984 que *«El Pla Comarcal és una oportunitat per a protegir-se d'alguns abusos urbanístics i mediambientals als quals els ajuntaments tots sols difícilment hi fan front»* i així mateix: *“Fer millores a la comarca només és possible si el Pla es fa amb una real participació dels interessats: Ajuntaments, Associacions ciutadanes, Grups polítics i culturals, empreses, cooperatives i sindicats i persones individuals»*. (Íb. p. 155) Més de 20 anys després i després de tres generacions de plans, aquestes expectatives no s'han complert i són per

tant aspectes urgents a introduir per a un major èxit d'aquests instruments i no quedar-se en "lletra morta" com Ganyet i Solé denunciava.

Un intent de modernitzar aquestes estructures i instruments el constitueixen iniciatives innovadores com el Pla Estratègic del Berguedà, iniciat el 1998, un dels primers plans estratègics aplicats a àrees de dominant rural en tot Espanya, a iniciativa del Consell Comarcal. En aquest pla, que no va passar de la fase de diagnosi, va participar així mateix l'ajuntament de Berga, la Cambra de Comerç i l'Associació d'Empresaris del Berguedà. El punt culminant d'aquesta iniciativa va ser la celebració a l'any 2000 d'unes jornades de reflexió per al futur del Berguedà, en un moment de canvi de segle i de transició, com ja hem comentat, d'una societat industrial i agroramadera a una altra orientada cap als serveis i el turisme. Després d'aquestes jornades, no es va elaborar cap document de propostes o pla d'acció, segons paraules del seu gerent, per falta de consens entre els actors locals implicats. Va ser un pla amb molts interessos en orientar l'economia cap al turisme i la construcció, però també en revitalitzar la indústria i la mineria. Davant la falta d'acords i de compromís, la situació actual de la comarca després d'aquesta iniciativa no ha millorat. Va haver una iniciativa de modernitzar l'estació d'esquí de Rasos de Peguera, però no es va trobar finançament suficient a la comarca per cofinançar la instal·lació de canons de neu. En el desenvolupament del sector turístic, es va decidir obrir dos hotels a la capital, a Berga, sense haver creat abans cap producte turístic (es crea allotjament, sense actuar sobre les altres dues bases del turisme rural: activitat i tradició), de manera que hui funcionen només algunes setmanes a l'any; es van organitzar fires per promocionar productes locals, però aquesta iniciativa amb el temps s'ha perdut, el 2004 encara molts sectors industrials com el tèxtil, pell o la fusta es trobaven en una crisi profunda encara no resolta, per no parlar de tots els problemes socials d'atur, envelliment o despoblament. En definitiva, es va perdre una bona oportunitat d'haver creat un gran consens comarcal per tractar de frenar la crisi estructural que pateix la comarca des dels 80. No obstant cal fer notar també que aquesta iniciativa va tindre aspectes positius com la presa de consciència dels problemes de la comarca i ha servit de base per a nous estudis i reflexions territorials de caire estratègic com els publicats pel Consorci de Formació d'Iniciatives Cercs-Berguedà (C.F.I.; 2004) , que com a mínim aborden problemes concrets com l'atur o la crisi industrial i proposen solucions viables, però difícilment realitzables si no es torna a buscar un consens entre els actors comarcals.

Una altra iniciativa a destacar, no finalitzada, és el Pla Estratègic de la Cerdanya, que porta treballant-se des de 2001 a partir d'una consultora. Com que no ha estat finalitzat, s'ha quedat segurament en un altre document de diagnosi i bones intencions, però sense cap compromís clar. No obstant en aquest cas sí ha existit un major consens, com a mínim polític, de cara al futur de la comarca, el qual s'ha materialitzat en una proposició al Parlament de Catalunya d'una Llei Específica de la Cerdanya, donada la seva forta identitat comarcal i els problemes administratius que pateix (una comarca natural partida entres dos estats i en el cas espanyol entre les províncies de Lleida i Girona), petició que es va traduir en una major delegació de serveis i competències per al Consell Comarcal. Si es torna a produir un consens com aquest, però incorporant actors econòmics i socials de la comarca, i no només polítics d'un determinat color, llavors la planificació estratègica podria tindre un bon referent en aquesta comarca.

Tanmateix és possible que aquest instrument ja no tinga sentit des de l'aprovació en 2005 del Pla Director Urbanístic de la Cerdanya, que s'avança al Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran que comentarem més tard i que entra més en detall. Aquest instrument normatiu i de caire urbanístic arriba a la mateixa diagnosi que el pla estratègic: la comarca, que categoritza com una "comarca – ciutat" on cada nucli esdevé un barri, ha de substituir el monoconreu de la segona residència, és a dir, a la venda del territori, per una economia més diversificada i una població més estable (FERNÁNDEZ, A., DOMINGO, M. I SORIA, J., 2006, p.114). La virtut d'aquest instrument respecte al pla estratègic és que conté mesures per tratar d'ordenar un poc l'urbanisme caòtic de la comarca i detalla una ordenació d'usos del sòl en la qual es distingeixen diverses categories per al sòl no urbanitzable segons la seva ubicació, valor natural i paisatgístic. No obstant en aquest mateix pla es destaquen dos obstacles que són comuns per a la gran majoria de plans que analitzem a aquesta recerca, independentment del territori: per una banda es tracta de la complicada relació entre planificació urbanística municipal i planificació territorial supramunicipal. En aquest pla es critica l'aprovació del Pla d'Ordenació Urbana Municipal de Puigcerdà per les seves expectatives desmesurades de creixement urbà "*perquè condiciona el desenvolupament de la resta de municipis*" (Íb., p. 113). L'altre aspecte és la impotència d'un instrument engegat per l'administració (recordem els discursos de la crisi de l'Estat – Nació), davant dinàmiques territorials com l'expansió urbanística de la segona residència, que

si bé està demostrat que té un greu impacte en el paisatge i la mobilitat, és com a mínim el sector motriu de la comarca. Per tant aquest pla urbanístic introdueix algunes determinacions de respecte al medi ambient i de línies o àrees d'expansió preferent, però no s'atreveix a anar més enllà o a obstaculitzar aquesta activitat, sinó que proposa que els pobles ceretans mantinguem una dinàmica urbanística mesurada, però que el mateix pla parla d'un sostre màxim per a 2026 de 30.022 habitatges i 90066 habitants front als 5991 habitatges i uns 16.000 habitants.

D'aquesta manera veiem que en el cas del Pirineu Català, la comarca ha segut una de les institucions que més planificació territorial ha desplegat, encara que els seus resultats a hores d'ara han segut prou desiguals.

4.1.3. Les diputacions: El cas de la XBMQ

Dediquem ara unes línies a parlar de les diputacions provincials, són dos les que ens interessarien en el nostre cas: la de Barcelona i la de Lleida. La història de les diputacions no ha segut fàcil especialment a Catalunya. Malgrat que aquestes entitats van ser definides per la Constitució Espanyola a l'article 141 i les seves funcions van ser desenvolupades a partir de la Llei 12/1983 de Procés Autonòmic, de la Llei de Bases del Règim Local de 1985 i dels diferents estatuts d'autonomia, en el cas català no ha hagut una acceptació clara d'aquesta institució com a un nivell més de l'administració local, sobretot per part de la Generalitat de Catalunya. Per resoldre els conflictes de competències el Tribunal Constitucional hagué de pronunciar-se en 1998 per defensar la capacitat de les diputacions de dur a terme polítiques pròpies d'infraestructures i cooperació econòmica, polítiques que havien segut exclusives de la Generalitat. Hui de nou pareix que el paper de les diputacions és incert en el futur amb l'aprovació de les vegueries, si bé es parla de què el camí serà convertir aquestes vegueries en noves diputacions provincials.

Centrant-nos en el tema que ens interessa, en quines polítiques o pràctiques de caire innovador han desenvolupat les diferents administracions del territori per tractar de gestionar o resoldre grans dinàmiques territorials negatives com les analitzades a apartats anteriors, en especial el despoblament, sens dubte, la mesura que podríem considerar més innovadora en forma més que en fons, entre altres, és la Xarxa

Barcelona de Municipis de Qualitat. Es tracta d'una nova forma de relació entre la diputació i els municipis que la integren més flexible i oberta a la participació. La funció de la xarxa és executar a partir de les necessitats detectades pels municipis diferents accions de millora en els camps sobre els quals la diputació té competències (xarxa de parcs naturals, prevenció d'incendis, carreteres, museus i biblioteques, turisme, serveis socials etc.). Es passa d'una relació jeràrquica i passiva del municipi amb la diputació a una relació més horitzontal i participativa. A partir de l'aplicació de la XBMQ amb l'aprovació d'un protocol que han de signar els ajuntaments interessats, un cop establert aquest, es crea un registre de necessitats a cada municipi amb una sèrie de mesures que són discutides en taules de concertació entre municipis i diputacions. Així, aquest procediment substitueix els anteriors plans provincials que anuncien subvencions a mesures concretes ja dissenyades que demanen els ajuntaments, les quals són aprovades inicial i definitivament per la diputació, sense cap diàleg, discussió o reflexió entre mig (DIBA, 2000, p.11). Un cop decidides les mesures a posar en marxa, s'ompli un registre d'actuacions i es formalitzen els acords mitjançant convenis entre l'ajuntament i la diputació. Una altra mesura molt interessant és que la funció gestidora de la diputació no acaba quan la diputació liquida el pressupost o rep la memòria d'obres i serveis o l'informe pertinent, sinó que es crea un observatori com a nou organisme que s'encarrega d'avaluar el grau d'execució de les mesures acordades als diferents convenis. Es tracta en definitiva d'una manera més flexible, transparent i oberta (en aquesta xarxa no hem dit que també participen mancomunitats, consells comarcals, consorcis, patronats, fundacions, entitats mercantils...) de fer política territorial dins d'uns organismes dissenyats per fer només planificació normativa i vinculant. A partir de la creació d'aquesta nova forma de gestió en xarxes es constitueixen diverses xarxes d'equipaments (biblioteques, patrimoni arquitectònic, equipaments esportius, camins i vies locals...) que es tracten de gestionar amb una major interactivitat de forma que ajuntaments, diputacions i equipaments gestionats estiguen connectats en xarxa telemàticament per fer una gestió <<més a prop >> del territori.

La incidència d'aquesta nova forma de gestió del territori sobre l'àrea d'estudi i les problemàtiques que presenta és prou reduïda, donat que només dos municipis depenen d'aquesta diputació, un d'ells Gisclareny amb només 30 habitants de forma que és molt discret el paper que pot fer aquesta diputació per tractar de governar els problemes estructurals que afecten a les terres del Cadí. En canvi, l'altra diputació que gestiona la

major part dels municipis de la zona, la de Lleida, és una institució que encara funciona com a administració escassament innovadora, a base de convocatòries de plans d'obres i plans sectorials com el patronat de turisme o de defensa de l'agricultura de fruitals, lluny dels enfocaments estratègics i de cohesió territorial que es defenen des d'Europa de forma que en aquests moments no hi hauria cap política de caire innovador digna de mencionar.

4.2. Les polítiques de la Generalitat

Un cop analitzats alguns exemples representatius d'iniciatives i plans territorials innovadors sorgits de l'àmbit local, passem a repassar i comentar aquelles iniciatives clau i més noves per a l'ordenació del territori i gestió de les dinàmiques que hem parlat a punts anteriors que han sorgit per part de la Generalitat de Catalunya. Fent un gran esforç de síntesi, car a aquest apartat podríem estendre'ns molt, ens centrarem en dues instàncies i instruments diferents. Una és la figura del Parc Natural del Cadí – Moixeró i parlarem del paper d'aquest parc com a dinamitzador del territori, sense parlar de cap instrument en concret i per altra banda ens centrarem en una de les grans apostes que la Generalitat de Catalunya va fer per tractar de planificar de manera integrada i estratègica tot el Pirineu català i que suposa l'objecte que deuria desenvolupar les futures vegueries, una altra novetat de la qual ja hem parlat. Ens referim al Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran. Tant objecte com subjecte són elements nous en l'ordenació del territori català.

4.2.1. El Parc Natural del Cadí - Moixeró

La raó d'escollir l'àrea d'estudi del Cadí, va ser com hem dit al primer apartat, entre d'altres analitzar què passa i com es planifica un territori rural de muntanya que a més coincidís amb un parc natural, perquè això suposava la presència d'una administració prou nova que són els consells rectors dels parcs. A més, volíem veure si en un territori desertitzat com aquest, la superabundància d'instàncies administratives i instruments desplegats aconseguix reduir els impactes negatius dels processos territorials que hem vist o si més bé és al contrari i tan sols són aquests plans discursos amb gens d'acció.

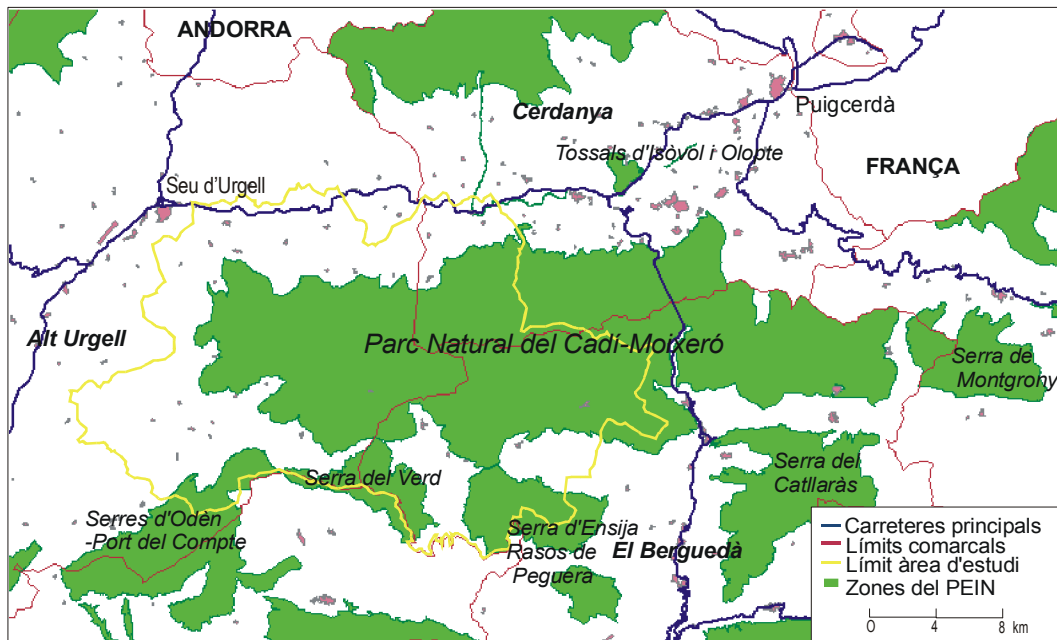

Figura 104: Localització del Parc Natural del Cadí- Moixeró. Font: Elaboració pròpia.

Aquest parc natural es creà el 1983 a partir del Decret 353/83 de la Generalitat de Catalunya. A banda d'aquesta figura un any abans s'havia creat el Paratge Natural d'Interès Nacional del Massís del Pedraforca per la Llei 6/1982, de 6 de maig, englobant només aquest massís que ja havia segut anteriorment declarat com a Reserva Nacional de Caça i el 1987 va ser declarat ZEPA tot el parc per la CEE, i també fou inclòs dins de la Xarxa Natura 2000. De manera que sobre un mateix territori tenim tres figures diferents de protecció de tres administracions diferents. Va ser un dels primers parcs naturals creats a Catalunya i va ser el de més extensió de tot Catalunya (39671 ha) fins la creació de l'últim parc natural, el de l'Alt Pirineu. Es creà amb la finalitat de protegir la gea, la vegetació, la fauna, les aigües, així com dels ecosistemes formats per aquests (article 2). D'entrada va començar el seu camí amb molts obstacles, sobretot per la percepció per part de la població local (que roman hui en dia en molts pobles) de què va ser una cosa imposada des de fora que el que feia era introduir limitacions a les poques activitats tradicionals que hi quedaven, fent perillar encara més les economies de muntanya tocades de mort a principis dels anys 80, un problema molt comú que ha sorgit a molts parcs naturals i sobretot parcs nacionals a causa d'una política mediambiental que només accentua la visió restrictiva i de protecció i oblida la visió integradora home- natura.

Al mateix text del Decret de creació, amb les modificacions de 1988 i 1993, podem observar que aquesta filosofia és present: l'objectiu que es marca és de protegir o preservar el medi físic i la fauna i vegetació, mentre que l'objectiu d'ordenació del territori o de desenvolupament socioeconòmicament només apareix mencionat al preàmbul com un desig, sense concretar-se en cap article (Decret 353/83, de 15 de juliol). Això ha condicionat la trajectòria d'aquest organisme, que ha prioritzat les accions de protecció i limitació d'usos i activitats per a preservar els ecosistemes, de gran importància per a un dels espais amb més biodiversitat de tot Catalunya, sobre altres mesures de promoció socioeconòmica de la zona, al contrari del que passa en altres països com França, on als Parcs Naturals Regionals l'objectiu primordial és l'ordenació del territori, la protecció del medi ambient, el desenvolupament econòmic i social i l'educació i formació del públic, tot a un mateix nivell (Art. L333-1, capítol III del *Code de l'Environnement*; citat per MOURNIER, I.; 2003, p. 23). El resultat és la sensació que tenen la major part dels habitants de què el parc tracta millor a les bestioles que a les persones (EL PICOT NEGRE, 2003, p. 23).

No obstant el paper desenvolupat al llarg de 20 anys ha estat molt més complex que el de la simple protecció del medi ambient. D'entrada l'existència d'aquest organisme ha permès la discussió i reflexió conjunta entre tots els municipis del parc sobre problemes comuns, tant de caire ambiental com territorial en general. Gràcies a la iniciativa del parc, ha estat possible que municipis que no es relacionaven entre sí a penes, tinguin un calendari regular de reunions amb el director del parc per tractar des de la política de camins rurals fins la planificació turística del parc. A banda del paper indiscutible de protector del medi (només cal recordar la tasca que cada any fa de retirar tones i tones de residus que deixen els turistes poc respectuosos), el consell rector ha desplegat mesures en molts altres camps com la consolidació de serveis, equipaments i infraestructures, des de la construcció del centre de recepció a Bagà, fins la millora de camins, instal·lacions ramaderes o la senyalització de rutes de senderisme o la tasca d'educació ambiental mitjançant l'organització de cursos, conferències, jornades sobre artesania, història, fauna i flora, ornitologia, concursos de fotografia, de dibuixos per escolars...

El pas encara pendent d'aquest organisme per a què es consolide com un organisme de referència en l'ordenació del territori i canvie la percepció, encara negativa o indiferent

de molts habitants, és desenvolupar una planificació i una bateria de mesures a aplicar tant com a parc com en coordinació amb altres administracions, que accentuen i situen el paper del parc com a actor territorial de primer ordre, interlocutor principal dels pobles de la muntanya davant altres administracions, i com a escala ideal des d'on aplicar i desenvolupar les polítiques proposades des d'instàncies superiors com diputacions, Generalitat i UE, i ser organisme subsidiari, junt amb els consells comarcals dels ajuntaments petits en el govern del seu vast territori. En definitiva, la raó d'incloure un organisme d'un parc amb el seu instrument del PRUG o Pla Especial en un treball sobre iniciatives innovadores a un territori rural no és, perquè les mesures que ha desenvolupat fins ara siguen molt innovadores en ordenació del territori, sinó per la potencialitat que té aquest organisme de convertir-se en un actor territorial clau en la planificació i la gestió de les greus dinàmiques que pateix de despoblament, metropolitanització, manca d'equipaments... Per a això caldria una modificació tant de discursos com d'estructures. La principal modificació de discurs seria assumir que el parc ha de ser un organisme dinamitzador de la societat i no només conservador d'ecosistemes naturals, pensant que l'home és un element indispensable de molts ecosistemes com els prats i les pastures alpines.

Aquesta modificació de discurs no ha de quedar-se només en informes amb bones intencions com podria acabar el present treball, sinó que ha d'anar associat a una sèrie de compromisos d'acció com podria ser promocionar una marca agroalimentària de qualitat per als productes del parc (formatges, bolets, herbes medicinals, carn de vedella, llet...), creant una mínima xarxa de distribució que podria arribar cap a algun centre urbà o si no als pobles més grans, com seria fer una aposta pel turisme rural de millor qualitat, el que comportaria actuar sobre les tres bases d'aquesta activitat (activitat: continuar amb la programació de cursos d'educació ambiental, accions de valorització del patrimoni etnològic, creació i manteniment de rutes de senderisme; tradició: promoció interior i sobretot exterior de les festivitats, fires i artesanía dels pobles del parc i allotjament: ajudar a la creació d'una xarxa d'allotjaments rurals, amb controls periòdics de qualitat), o podria comportar la participació activa en una política de transport públic mínim dins del parc, sobretot per a escolars, per evitar que els nens de més de 5 anys passen més temps en altres municipis a voltes a molts quilòmetres de distància que al seu poble i afavorir el que aquests nens "s'apropien" del seu territori.

Lògicament aquestes propostes no les pot liderar a soles un consell rector d'un parc amb la dotació econòmica i de mitjans que té i per açò caldria també unes modificacions d'estructures, i la principal deuria anar encaminada cap a la coordinació. Coordinació en primer lloc amb altres parcs naturals, tant de la Generalitat, com de Diputació (amb els quals a penes hi ha hui relació) com de la resta de l'Estat i de la Unió Europea, perquè els problemes a resoldre ací són comuns per molts altres parcs i permetria tindre un banc de bones pràctiques territorials entre tots els parcs naturals. Coordinació en segon lloc amb altres administracions, sobretot consells comarcals i departaments de la Generalitat, que volen incidir cada volta més sobre el territori, i el parc té molt a dir per tindre una responsabilitat amb la sostenibilitat ambiental com per ser l'única administració, junt amb els ajuntaments, que resideix físicament a la muntanya i veu més clarament els impactes de polítiques d'infraestructures i equipaments que és en el que acaben finalment molts plans. Coordinació amb els habitants del parc, tractant de fomentar la seva participació en discussions i en decisions, així com d'associacions com centres excursionistes, associacions en defensa del territori, ecologistes, de forma que no siguen només tècnics del parc i alcaldes els que tinguen veu i vot en la gestió territorial del parc. I millora de la coordinació finalment amb els alcaldes dels municipis, amb un calendari de reunions més intens, per fer una gestió més eficaç i intensa del territori i arribar a acords i posicions comunes davant altres administracions, sobretot per pressionar millor en aspectes que van des de la reivindicació de més serveis i infraestructures, fins a la millora de la publicitat del parc a l'exterior o el control de l'explotació del bosc. I pot ser per millorar aquesta coordinació tant amb alcaldes com amb la població, caldria reobrir el debat de la ubicació de les oficines del parc, <<molta lluny de tot>> per a molta gent, i plantejar un model de gestió més descentralitzat en més d'un nucli, cosa que podria fer-se realitat si finalment s'inaugura el Centre d'Estudis de Muntanya d'Alàs i Cerc, que serviria a més com a porta al parc des de l'Alt Urgell, i si s'estudia la possibilitat d'ubicar un altre centre a la part cerdana del parc.

En síntesi, per a què la figura del parc siga tinguda més en compte per alcaldes i per part de polítics i tècnics en altres administracions i no es contemple amb tant recel per part dels habitants, caldria que el parc assumís compromisos per dinamitzar unes terres molt necessitades de mesures contra el declivi rural, per convertir-se en interlocutor intern i extern capaç d'aplicar els discursos dels plans a la realitat i per reivindicar contínuament als olímpus governants de les ciutats, un tracte més afavoridor per un dels parcs amb

més pressió urbanística, més visitants, més extensió, amb més biodiversitat, i al mateix temps, més perill de despoblament de tot Catalunya.

4.2.2. La planificació estratègica al Pirineu Català: De les «Bases» al Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran.

La planificació a escala territorial supracomarcal va tindre una embranzida a partir de principis del segle XXI a partir bàsicament de dos instruments molt importants: El Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran i per altra banda els Plans Directors Urbanístics. El precedent va ser una iniciativa que mai no va ser aprovada: les *Bases per al Pla Estratègic de l'Alt Pirineu* (NEL·LO, O. (coord.); 1998), un document de reflexió, el primer de caire estratègic per a tot el Pirineu. Aquest document presentava tres apartats: diagnosi territorial, una proposta d'objectius, mesures i actuacions exemplars i el plantejament d'un horitzó temporal de cinc anys, que mai es va fer realitat, car el pla es va quedar en un document sense aplicació. Es feia també una reflexió profunda, a partir d'estadístiques oficials i enquestes, del futur de les terres pirinenques, amb una percepció optimista destacant alguns indicadors com la baixa taxa d'atur, nivell de renda comparativament alt, millora de les infraestructures, qualitat dels recursos naturals, arquitectònics i paisatgístics. Es va formular una meta genèrica del pla de millora del benestar i preservació del patrimoni natural, tot contribuint al progrés de Catalunya (NEL·LO, O. 1998), amb sis objectius sectorials, entre els quals estaven l'objectiu de rejuvenir la població resident i el tradicional d'integrar i ampliar infraestructures, abordats tots dos en el present treball. Per cada àmbit es desenvolupava una mesura que a la seva volta corresponia amb una acció exemplar. Algunes d'aquestes mesures finalment sí que s'han dut a terme o que sí es contempen en plans actuals, malgrat que aquest pla com hem dit mai no arribà a veure la llum. Mesures com la creació d'una demarcació territorial per a l'Alt Pirineu, l'elaboració d'un pla territorial estratègic i físic alhora o accions físiques com la reobertura de l'aeroport de la Seu d'Urgell. Així mateix es contemplaven bones mesures que han quedat un poc en l'oblit com podria ser la reivindicació de col·leccions d'art pirinenc ubicades a Barcelona, premis als naixements de nens, ajuts a les famílies per instal·lar-hi llars o el manteniment i promoció d'escoles unitàries i serveis de transport a la demanda.

Una altra de les qüestions molt interessants que aborda i que després amb el debat actual de la introducció de les Vegueries i la implantació dels PTP a penes s'ha tocat, fou el del finançament d'un futur pla territorial per a l'Alt Pirineu i Aran tenint en compte que aquesta demarcació territorial només reuneix l'1% de la població total catalana. Així, s'introdueix un debat pel finançament d'aquesta àrea – debat vàlid per a qualsevol àrea rural- i proposa una fórmula de finançament que introdueix com a paràmetres la població mitjana anual i no la censada, que com hem comentat adés no reflecteix la realitat i així mateix la superfície, ponderant ambdós paràmetres de forma que li pertocaria un 3'22% dels pressupostos enlloc de l'1% que seria assignat segons població (NEL·LO, O.; 1998).

Recollint un poc el sentiment de la gent entrevistada, les *Bases* va ser una gran oportunitat perduda per al Pirineu i un de tants plans i documents que van crear al principi moltes expectatives i al final es va quedar en un document amb bones intencions, però sense execució. El nou document presentat (PTP), pot interpretar-se com un segon intent de donar una continuació a les *Bases* així com de complir una de les seves principals aspiracions que era concretar els objectius i discursos en un pla integral estratègic i físic que seria com el PTP aprovat. No obstant l'existència d'aquest antecedent explica que hi haja molt d'escepticisme per part de tècnics i població davant aquest nou PTP, i fins i tot davant la nova realitat territorial que representa.

Gairebé 7 anys després d'aquest primer pla estratègic veu la llum el Pla Parcial de l'Alt Pirineu i Aran, amb un canvi de govern de la Generalitat pel mig. Aquest instrument entra en la lògica de la planificació territorial de la Generalitat, que té com a grans fites la Llei 23/1983, de 21 de novembre de política territorial, l'aprovació del Pla Territorial General de Catalunya el 1995, i finalment el Pla Territorial Parcial de les Terres de l'Ebre de 2001 i l'elaboració de Plans Territorials Sectorials com el d'equipaments comercials i la Llei 31/2002, de 30 de desembre que crea els Plans Directors Territorials que fan la funció d'un PTP amb una estructura més senzilla que tenen validesa fins que s'aprova un PTP. Així, el PTP de l'Alt Pirineu i Aran suposa la materialització d'un vell compromís de la Generalitat, i un engranatge més del corpus planificador tradicional de la Generalitat de Catalunya. Tanmateix, aquest instrument reuneix una sèrie d'elements innovadors per a la planificació d'àrees rurals com la de l'estudi que el fan digne de considerar-ho com un instrument innovador per les raons que adduïrem a continuació.

En primer lloc l'aprovació d'aquest PTP es bota el procediment tradicional de planificació "en cascada". Primer es deuria haver revisat el Pla Territorial General de Catalunya per actualitzar-lo i un cop fet això desenvolupar dels PTPs. Es decidí passar directament a elaborar PTPs per respondre al context que demanava normatives i propostes concretes i immediates, enlloc de posar-se a discutir estratègies generals (NEL·LO, O., 2005, p.8; DPTOP; 2005, p.10). Aquest utilitza una metodologia que s'aproxima més a la dels plans estratègics que a la planificació normativa perquè es tracta d'un pla menys rígid, que tracta de complir els seus objectius amb actuacions concertades on es tracta d'involucrar a més actors a banda de la pròpia administració de la Generalitat i sobretot donant peu a la participació pública amb un període d'audiència de dos a quatre mesos i un altre d'informació pública i la consideració de tots els suggeriments i esmenes, un aspecte que es reforça encara més amb l'elaboració dels PDU que suposen la concreció de les mesures aprovades al PTP a una comarca o àmbit funcional concret, a més de què es tracta d'un instrument obert en el sentit que planteja un seguiment amb avaluacions (s'elabora així mateix una anàlisi ambiental del pla avançant-se a la pròxima transposició de la Directiva 2001/42/CE). Per garantir l'estricta compliment d'aquests darrers aspectes, s'ha reforçat l'estructura del pla amb un acte vinculant com és l'aprovació del Decret 142/2005, de 12 de juliol, que regula el procediment d'elaboració, tramitació i aprovació dels PTP.

Es tracta d'evitar futurs conflictes territorials canviant el tradicional esquema de l'administració de primer decidir un pla amb una sèrie d'actuacions, després anunciar i per últim defensar a un esquema, tot i passant a primer anunciar el pla sense que siga un document tancat per veure les reaccions, tot seguit defensar la iniciativa i per últim aprovar-ho recollint esmenes presentades per altres administracions i plataformes de tota índole (NEL·LO, O.; 2003, p.49). Un dels principals aconseguiments d'aquest pla podria ser, seguint aquest raonament, el tractar de fer un pla incorporant els aspectes positius que reuneix un enfocament estratègic, però amb la imperativitat d'un pla normatiu. Moltes voltes es critica que els plans estratègics territorials són noves formes de dret bla, que estan molt bé per a tractats internacionals, però que rarament tenen una aplicació clara al no tindre efectes jurídics vinculants. En aquest cas estem davant un cas en què després de fer unes reflexions i proposar unes mesures estratègiques, mostra una gran imperativitat perquè l'òrgan promotor no només és plenament competent en

moltes matèries sectorials, sinó que també té la potestat de legislar en matèria d'ordenació del territori, ocupant un gran espai buit tenint en compte que el govern central no disposa d'aquestes competències, que tradicionalment havien estat ocupades per la planificació sectorial, les decisions empresarials, el mercat i l'urbanisme municipalista. Per tant no es pot qualificar aquest pla com plenament estratègic perquè no respon exactament a aquesta estructura i perquè no finalitza amb un catàleg de recomanacions o directrius, sinó amb mesures vinculants o propostes espacials de tres tipus: sistema d'espais oberts, assentaments i infraestructures de mobilitat.

El fet d'haver optat per aquesta via estratègica ha permès aportar una visió comuna per al Pirineu i un discurs territorial. Per primera volta s'aporta reflexió conjunta sobre els problemes del Pirineu, i s'opta per una estratègia de reforçament de grans nuclis i en dues o tres mesures estratègiques que han de servir per crear massa crítica com per a poder consolidar una xarxa de ciutats mitjanes inserides en el territori, i d'aquesta manera <<ubicar >> al Pirineu a Europa.

Un altre aspecte a destacar és que el pla planteja abordar les dinàmiques territorials de les quals hem parlat i altres més també presents al territori com l'augment de la mobilitat lligada a la dispersió urbana i residencial, els riscos naturals, la immigració il·legal a les ciutats petites o la degradació de paisatges lligada a la urbanització i abandonament de camps, per citar algunes des d'una òptica prou adequada com és la supralocal. Per a tal efecte, el PTP desenvolupa, com hem dit, tres tipus diferents de mesures. En primer lloc es fa una ordenació del territori no urbanitzable de l'àmbit (es fa una proposta en positiu per al sòl no urbanitzable i no es deixa com a categoria residual com passa a la majoria dels POUM) que consisteix a protegir el territori en tres nivells: protecció especial, territorial i preventiva, de major a menor grau. Parcs naturals de tot tipus i sols agraris de gran qualitat integren la primera categoria que prohibeix qualsevol tipus d'edificació; àrees de pendent pronunciada, de qualitat paisatgística i de riscos naturals integren la segona categoria que restringeix determinades actuacions i la resta d'àrees del sòl no urbanitzable, sense cap valor especial integrarien la categoria de protecció preventiva. Seria en aquestes darreres àrees on s'haurien d'implantar preferentment les actuacions en sòl no urbanitzable. En segon lloc estableix una sèrie d'estratègies urbanístiques que tracten de contenir, consolidar i compactar el fenomen urbanístic i en tercer lloc fa una proposta d'actuacions de millora o nova construcció

d'infraestructures viàries i ferroviàries, en coordinació amb els plans sectorials de carreteres tant de la Generalitat com del Ministeri de Foment. Amb aquestes eines tracta de propiciar un urbanisme que responga a l'objectiu de crear llocs de treball, tractant de frenar per una banda els desgavells que comporta la pressió urbanística per una banda, però sense caure en el "pessebrisme", en tractar de frenar qualsevol actuació que atempte contra qualsevol paisatge, el qual ha de romandre fossilitzat per al seu consum turístic. En aquesta línia el Pla promou una xarxa de dotze petites ciutats pirinenques prestadores de serveis, per tal que puguin articular tot el territori del Pirineu i d'aquestes es potencia el creixement urbanístic a quatre (Sort, Puigcerdà, la Seu d'Urgell i Tremp), amb la fi de que puguin exercir una certa capitalitat (TARROJA, A., CASTAÑER, M.I.MERCADÉ, M., 2006, p. 306).

Per últim es tracta d'un instrument innovador, perquè malgrat que porta molt de temps enunciat, mai no s'havia dut a terme. El mateix Departament de Política Territorial i Obres Públiques reconeix que *<<el contingut d'un PTP no és un assumpte resolt, com clarament ho és quan es tracta d'un pla d'ordenació urbanística municipal>>* (DPTOP, 2005; p.7). Açò mostra que aquest instrument està encara en període d'experimentació i s'hauria d'esperar uns anys per veure el seu impacte.

Com a aspectes millorables o que caldria discutir, tenint en compte que es tracta d'un instrument amb molt poc rodatge, podem introduir algunes notes sobre l'estructura del pla i altres sobre fons o sobre els continguts del pla. Començant per les qüestions d'estructura, hi ha una qüestió, no del tot resolta encara, que és el de l'encaixament d'aquest instrument i aquest pla dins de l'organigrama administratiu actual. Per una banda, aquest pla deuria ser dut a terme per un govern de vegueria teòricament. Però no se sap com conviurà açò amb les diputacions, organismes garantits constitucionalment, que romandran com a mínim com a àmbit electoral. En relació amb això sorgeix la qüestió del finançament d'aquesta nova vegueria i aquest pla que planteja moltes mesures per un territori molt ample, però només un 1% de la població catalana. Sense un acord amb Madrid que tracte d'evitar la superposició de diputació i vegueria i que pacte una assignació de pressupostos no només basada en població, serà difícil que el pla pugui dur a terme totes les iniciatives que planteja, sobretot en matèria de comunicacions, a no ser que dispose de grans ajudes per part de la Generalitat. Altra de les qüestions no resoltes és que fa falta un exercici de coordinació no finalitzat hui en

dia entre aquest PTP i la nova generació de PCM que s'han d'engegar de 2006 a 2009, nova generació que a més es veu compromesa per la reducció de fons europeus a partir de 2006. Una altra qüestió que hui en dia no està tampoc del tot clara és la coordinació entre aquest pla territorial i els plans sectorials vigents i futurs, tant de la Generalitat com de l'Estat. Des del DPTOP es reconeix que aquest instrument no incideix en qüestions sectorials de gran transcendència com el cicle de l'aigua, energia, residus, equipaments comercials etc. per prudència disciplinar en ser enormement complicat abastar tots aquests aspectes en un sol pla i administrativa per ser matèries de competència de molts organismes. Això, que és completament cert, no deuria ser un impediment per a què un cop consolidat aquest instrument es tractés d'abordar aquests aspectes de tan gran incidència territorial i que es tractés d'iniciar un procés de consultes recíproques, similar al *Gegenstromprinzip* emprat per la planificació territorial alemanya, tal i com hem vist, en el moment en què el govern central iniciï o revise un pla sectorial o el de la Generalitat un pla territorial sectorial o parcial.

Per altra banda alguns autors denuncien que amb plans com aquest, el que es fa és "matar" l'urbanisme en benefici de l'ordenació del territori (GONZÁLEZ-VARAS, S.; 2005) per la forta component urbanística que té aquest pla territorial. En realitat el pla tracta de frenar dinàmiques completament perjudicials que l'urbanisme es veu completament incapaç de frenar, o que fins i tot fomenta per raons alienes a la planificació territorial. El que sí és una gran desafiament, encara que aquest punt sí sembla prou present en l'estructura del pla, és que al PTP la participació dels ajuntaments ha de ser molt intensa, perquè les decisions preses en aquest àmbit poden ser raó suficient com per haver de canviar un POUM, i per a això cal un consens molt gran entre ajuntaments i Generalitat. No obstant el fet és que molts ajuntaments han expressat el seu malestar tant per l'escassa participació que han tingut en l'elaboració del pla com per les restriccions imposades a desenvolupaments urbanístics futurs.

Com a aspectes a abordar més de contingut, podem remarcar dos principals. En l'apartat propositiu, a efectes d'evitar lectures i interpretacions diferents, caldria que les tres propostes espacials (espais oberts, assentaments i infraestructures de mobilitat) tingueren una redacció que permetés distingir clarament quines disposicions tenen una vinculació plena (d'obligatori compliment per als ajuntaments), quines tindrien una vinculació bàsica (que admet un desenvolupament local com podria ser la gestió del sòl

de protecció preventiva o territorial) i quines una vinculació orientativa, és a dir, que són recomanacions sense efectes vinculants i només jurídics. Un últim aspecte que es podria revisar o discutir és el nexa entre l'apartat de diagnosi i l'apartat propositiu de mesures. A la justificació del pla es parla de setze criteris de planificació, que després es traduirien en mesures concretes. En aquesta traducció s'observa una pèrdua de discursos sí incorporats a la diagnosi, que a la llarga pot llevar efectivitat a les mesures aplicades. Un exemple concret és la voluntat de protegir espais agrícoles, que es tradueix en una sèrie d'àrees agrícoles en sòl no urbanitzable que no poden ser afectades per cap actuació per ser catalogades com a sòl d'especial protecció, però el problema és que no es proposa com es mantindrà eixe espai agrícola que forma part d'eixe paisatge de gran qualitat, què es farà per mantenir les explotacions residuals, que són les que estan presents en àrees com la nostra, però que estan a punt de tancar. Igualment podem parlar del cas de la ramaderia i del manteniment de pastures per qüestions paisatgístiques i de prevenció de riscos d'incendi. Es parla d'afavorir la cohesió social en termes d'accés equitatiu a equipaments, però no hi ha mesures concretes en aquest sentit. Es parla d'afavorir una estructura nodal a través del creixement urbà, però açò pot ser contradictori si es potencia una capitalitat centralitzada de vegueria a un centre macrocefàlic i endofàgic comarcal com és la Seu d'Urgell, i sobretot si no es proposen mesures concretes de manteniment de nodes ja creats com a desenes de nuclis urbans compactes que hi ha a àrees com el Cadí que no tenen un futur assegurat. En definitiva fa l'efecte que el pla se centra sobretot en frenar el desgavell urbanístic d'algunes valls pirinenques, conseqüència dels processos de metropolitanització dels quals hem parlat (quelcom absolutament imprescindible i urgent), però no atén amb la intensitat necessària, aquella porció del territori que pateix encara altres tipus de dinàmiques com el despoblament i abandonament de nuclis. En aquest sentit es va pronunciar l'alcalde de Pont de Suert que criticava el pla perquè "s'havia redactat pensant en les segones residències i sense tenir en compte la gent que viu en el territori" (TARROJA, A., CASTAÑER, M. I MERCADÉ, M., 2006, p.307).

El legislador adduirà amb molta raó que un instrument no pot abastar totes les patologies territorials, més encara en un sistema en què es qüestiona cada dia l'afany planificador dels poders públics, i que existeixen a més altres instruments que poden incidir molt més en aquestes qüestions com els PCM o els POUM. No obstant, a ningú escapa que són moltes les expectatives dipositades en instruments com aquests per

frenar el desgavell urbanístic i la depredació territorial i que instruments com els PCM, ja analitzats, a penes s'apropen al cor d'aquestes dinàmiques, entre altres coses per tindre causes molt profundes que van a l'àmbit global (glocalització dirien alguns), de manera que aquest pla té una gran responsabilitat davant un territori com aquest, hereu d'un món a punt de desaparèixer (CREUS, J.; 2004). Recorden alguns entrevistats, que el que més perjudicial ha resultat foren totes les oportunitats perdudes durant els anys vuitanta i noranta, des de famílies que no es pogueren instal·lar a un poble per falta d'ajudes adequades per a habitatge, o oportunitats de frenar el desgavell urbanístic a la Cerdanya quan estava començant i no ara que és generalitzat en quasi tota la comarca, fins la posada en marxa de mesures ja contemplades en el document de les Bases per a un Pla Estratègic a l'Alt Pirineu i Aran, de forma que ja tindrien una vigència de set anys i podrien haver corregit molts problemes.

Un altre debat molt intens que hi ha en torn als plans territorials parcials, és la conveniència o no de detallar les accions en plans directores. Per a alguns, els PTP només han de donar les línies estratègiques i el PDU són la mà executora (hem vist el cas de la Cerdanya), on es decideix amb un grau de concreció més alt que es pot i que no es pot fer en un territori, delimitant usos clarament. Per als defensors dels PDU, un sol pla que fora territorial parcial i director urbanístic alhora podria veure's frenat, perquè estaria tractant d'abordar massa dinàmiques per a un sol exercici de planificació, com ja s'ha dit. Seria un instrument tan gran i potent, que només per resoldre totes les al·legacions podrien ser necessaris anys sencers de treball, quan el que no hi ha precisament és temps. Per a altres en canvi, la millor solució seria que el PTP fora un producte completament finalista, amb totes les determinacions territorials i urbanístiques necessàries. En cas contrari, suposa afegir un instrument més al ja per si saturat panorama català de la planificació territorial i sectorial. Fer un PDU suposaria dividir encara més les eines per a solucionar els problemes, la qual cosa estaria restant efectivitat i eficàcia a les mateixes. En tot cas tots coincideixen en la necessitat d'una major coordinació entre plans sectorials i territorials, tractant de distingir quins estan vigents i quins estan aturats. La realitat és que hui en dia quan hom vol emprendre un POUM o un PDU, és tan llarga la llista de documents, plans, declaracions i estratègies a tindre en compte, que pràcticament cap ajuntament podria ser capaç de fer-ho, per la quantitat de temps que requeriria.

En síntesi, aspectes com l'accés a equipaments de tota la població, per desconnectada dels principals nuclis que estiga, coordinació amb polítiques sectorials i plans comarcals per afavorir el fet que un jove pugui adquirir un tros de terra i pugui conrear-la, o una casa on posar un hotel rural o altres mesures per frenar el despoblament que encara continua, o una major participació d'ajuntaments i consells comarcals en l'elaboració dels PTP (quelcom molt criticat per alguns alcaldes i presidents de consell comarcal), són aspectes encara pendents en aquest pla. Potser no siga encara l'ocasió, perquè està començant, per falta de diners o perquè hi ha altres dinàmiques crítiques que frenar, però és indubtable que és la millor escala des d'on abordar-los, perquè la Generalitat governa tant al Pirineu com Barcelona, el camp com la ciutat, i fruit d'aquesta relació cada volta més complexa i indefinida naixen quasi tots els problemes territorials que pateix aquest territori.

Per finalitzar l'anàlisi de polítiques territorials desplegades des de la Generalitat de Catalunya, farem una breu menció a una institució de recent creació des de la Generalitat, precisament per promoure plans i accions pel desenvolupament integral de l'Alt Pirineu i Aran. Es tracta de l>IDAPA o Institut per al Desenvolupament de l'Alt Pirineu i Aran, entitat pública autònoma constituïda l'11 de juliol de 2003, amb l'objectiu formal de defensar els interessos de les comarques de l'Alt Pirineu i Aran, d'executar, avaluar, elaborar o impulsar plans de caràcter sectorial o global com plans comarcals o plans territorials així com estudis i treballs tècnics amb criteris de sostenibilitat, defensa dels ecosistemes naturals dels Pirineus, entre molts altres objectius (LLEI 28/2002, de 30 de setembre, Art. 3). Es governa per un consell rector compost per representants dels departaments de la Generalitat, alcaldes de les capitals comarcals, dels partits polítics amb representació al Parlament de Catalunya, presidents de consells comarcals, entre altres. A més disposa d'un consell consultiu més ample on a banda de l'administració autonòmica, també participa l'Administració Central, sindicats, universitats, associacions d'empresaris, cambres de comerç, organitzacions professionals agràries i associacions. Es constitueix per tant, com un fòrum de trobada i discussió entre el món local del Pirineu i el govern de la Generalitat per coordinar, amb la participació d'altres actors, actuacions amb incidència territorial, que contribueixin als objectius comentats, en definitiva, un organisme de coordinació entre actors molt necessari en contextos com l'actual, en què cada administració té el seu pla territorial o

sectorial, encara que no tinga competències i que malauradament sembla actualment aturat.

En aquest sentit, una de les primeres actuacions d'aquest organisme de caire més innovador va ser la participació en la marca turística "Pirineus", que tracta de crear un model i un producte turístic per a tots els Pirineus catalans, donant informació sobre rutes, allotjaments, transport, edicions de guies, assistència a fires, en definitiva agrupant tota l'oferta turística del Pirineu molt atomitzada en un portal d'internet i en fires i esdeveniments de promoció turística. Una altra mesura ha segut la participació en la redacció del PTP de l'Alt Pirineu i Aran i un projecte d'expansió de xarxes de telecomunicació per tot el Pirineu per evitar la fractura digital que afecta hui aquestes terres, com vam veure en apartats anteriors, i possibilitar el teletreball en nuclis amb una accessibilitat real complicada. En relació amb el PTP, aquest organisme ha de complir un paper de gran importància, car serà l'encarregat de recollir totes les queixes, de liderar el seguiment del pla i en tot cas de proposar revisions del mateix.

4.3. Iniciatives desplegades o recolzades per la UE

4.3.1. La Comunitat de Treball dels Pirineus

Una de les iniciatives innovadores encetades per a tot el Pirineu i promoguda pels diferents governs regionals i recolzat per la Comissió Europea és l'experiència de cooperació transfronterera anomenada "Comunitat de Treball dels Pirineus". Aquests organismes amb una llarga tradició als països d'Europa central (recordem el cas equivalent de l'Euroregió Rin - Mosa), són prou moderns en el cas espanyol. Es distingeixen dos tipus d'òrgans de cooperació transfronterera: aquells basats en compromisos informals d'autoritats locals i/o regionals formant organismes sense ànim de lucre com fundacions, o altres basats en acords formals entre governs de dos o més països, formant organismes formals de gestió amb la participació d'autoritats de cada país (CONSELL D'EUROPA, 2002, p. 15). El cas de la CTP és d'aquest segon tipus. Va ser creat el 1983 impulsat pel Consell d'Europa, de manera que té ja una trajectòria considerable.

Format pels governs de les quatre CCAA pirinenques (Navarra, País Basc, Aragó i Catalunya), i les tres regions franceses (Aquitània, Languedoc-Roussillon i Midi-Pyrénées) que coexisteixen al llarg de la serralada pirinenca més el Principat d'Andorra, la CTP és governada per una presidència rotatòria bianual exercida pel president de cada regió que es recolza d'una secretaria que també es va tornant junt amb la presidència. A banda hi ha un consell plenari que fa les tasques de control de les diferents comissions de treball que ell mateix s'encarrega de crear. En l'actualitat existeixen quatre comissions creades: infraestructures i comunicacions, formació i desenvolupament tecnològic, cultura, joventut i esports i desenvolupament sostenible. D'aquestes àrees, és sense dubte la política d'infraestructures les que sempre més ha atret l'atenció d'aquest organisme. A través de nombrosos, fòrums, congressos i publicacions com la de l'Atles Transpirinenc dels Transports publicat al 2002 que fa un exhaustiu diagnòstic de l'estat de les xarxes de transport a tot el Pirineu destacant els principals dèficits (D.R.E.M.P., 2002), la CTP s'ha convertit en un interlocutor davant la UE i els governs centrals per exigir una modernització de les xarxes de transport de viatgers i de mercaderies. Per tant, un dels grans temes de treball és la realització d'informes sobre necessitats de transport i mobilitat per a la població del Pirineu, en especial la manca d'eixos que connecten el Pirineu internament, d'Hendaia a la Jonquera, amb l'objectiu d'aconseguir una major permeabilitat a tot el Pirineu. L'altra gran tasca que ha desenvolupat la CTP ha sigut la informació a partir de trobades, congressos, reunions i fòrums per a la població. Un exemple és la "Red Altitud" constituïda per una sèrie de regions pirenaïques, les quals intercanvien experiències de desenvolupament en àrees de muntanya i proposen orientacions generals per a la política europea de muntanya o el programa "PIUR" que va consistir a la celebració de diverses jornades d'informació sobre programes europeus que podrien beneficiar les àrees de muntanya. Un pas decisiu cap a la consolidació d'aquest organisme es va produir en març de 2007 quan va ser beneficiària d'un projecte INTERREG en el marc de la cooperació transfronterera amb projectes sobre turisme sostenible, protecció del patrimoni o desenvolupament econòmic. Aquest INTERREG és íntegrament gestionat per la CTP com a consorci al marge d'administracions autonòmiques i centrals, i on participarà també Andorra.

Com a aspectes positius d'aquesta iniciativa cal destacar l'alt dinamisme que té a l'hora d'organitzar activitats i congressos sobre les necessitats del Pirineu i de dur a terme

projectes europeus finançats pel programa Interreg amb temàtiques tan variades que van des d'unes jornades esportives fins una campanya de sensibilització mediambiental. La CTP s'ha convertit en un dels principals interlocutors dels Pirineus com a territori marginat davant les administracions estatals i la UE. Així mateix cal destacar la tasca de recerca territorial que ha fet aquesta institució amb publicacions com el ja mencionat *Atles Transpirinenc del Transport* que permet tindre una diagnosi territorial de tot el Pirineu i després se centra en l'anàlisi de la mobilitat i infraestructures a aquest territori. Com a aspectes a millorar destacaria la falta de coordinació i cooperació amb altres nivells territorials. S'ha aconseguit una bona cooperació entre els governs regionals que hi formen part (encara millorable ja que per exemple les comissions es reuneixen només una o dues voltes a l'any). Però per a què la tasca de la CTP no es limités només en fer declaracions i sessions d'informació i informes, caldria que altres administracions com els ministeris, consells comarcals, ONGs, diputacions o vegueries, empreses i sobretot ajuntaments entraren en aquest consorci. D'aquesta manera es podria passar del terreny de les propostes i diagnòstics al de l'acció i execució de mesures i també contribuiria a una major coneixença per part de la població pirinenca d'aquest organisme, ja que hui per hui encara roman desconegut per molta gent. Un altre aspecte poc clar i que té relació amb el debat sorgit a l'apartat de teoria al voltant del concepte de sostenibilitat és el sentit que té crear quatre comissions de treball, on la política d'infraestructures es troba deslligada de la de desenvolupament sostenible. Seria més convenient que el desenvolupament sostenible no fora una comissió de treball sinó un discurs present a totes les comissions, perquè del contrari ens podem trobar amb comissions de treball que en estar separades de la de "desenvolupament sostenible", no tenen per què estar obligades a seguir els preceptes d'aquest concepte.

4.3.2. La iniciativa LEADER davant el nou període de programació

La literatura existent sobre aquest instrument és prou ampla, per exemple una darrera aportació com la de García Rodríguez (GARCÍA RODRÍGUEZ, J.L. et al.; 2005) d'avaluació del programa a Espanya i la seva trajectòria és ja prou consolidada com per a estendre'ns ací en una descripció de l'instrument, de manera que en aquest apartat, més que fer una descripció de l'instrument o una valoració del mateix, el que farem breument és comentar les novetats previstes en la reforma de 2007 dels fons europeus rurals que estarà vigent fins 2013, de quina manera poden millorar l'experiència dels

LEADER al nostre territori, i quins aspectes continuen sense tractar-se en aquesta nova reforma dels fons i que són essencials per al desenvolupament rural ací i en general.

Com a element introductorí caldria defensar que malgrat que aquest instrument du un cert temps aplicant-se a molts territoris com a l'Alt Urgell, encara hui el podem considerar com un instrument innovador en la gestió del territori, perquè és un dels pocs instruments disponibles plenament hui en dia que naixen a instàncies de la iniciativa local (enfocament ascendent), constituint un exemple de coordinació de baix a dalt, públic-privada i també multidireccional, sense un control rígid per part d'administracions superiors i amb un grau de flexibilitat i participació prou alt en comparació amb altres instruments de gestió territorial, en definitiva un bon exemple per al bon govern del territori i model d'innovació en els instruments de gestió, si bé no ha acabat de lliurar-se de la manipulació política partidista en molts casos. A més amb la quantitat d'instruments dels quals hem parlat ja, aquest és un dels que millor resultat ha donat en la pràctica. No podem afirmar que la seva existència haja permès dur a terme moltes iniciatives empresarials i haja contribuït ella mateixa al tan benllogut objectiu de la diversificació econòmica, però sí que sembla prou realista afirmar que a molts que tenien alguna idea o projecte empresarial, ha servit d'empenta per llançar-se i muntar un negoci o rehabilitar cases o trobar una feina encara que fora a temps parcial, en definitiva, ha segut un incentiu important, però ella mateixa no és suficient per engegar processos de desenvolupament autosostenibles (SOTO, P; 1999).

En relació amb això, la principal novetat del nou període de programació, serà l'articulació de la política europea en quatre eixos: competitivitat de l'agricultura, silvicultura i ramaderia; medi ambient i gestió del sòl, qualitat de vida i diversificació econòmica i per últim l'experiència LEADER per millorar la governança del medi rural (COMISSIÓ EUROPEA, 2005; p. 6). Això vol dir que els LEADER passen de ser instrument a eix central de tota la política agrària i rural de la Unió Europea, la qual cosa suposa un vot de confiança molt gran. A més tots aquests eixos s'articulen en un fons únic per al món rural, integrant la política tradicional de millora de la competitivitat agrícola amb polítiques socials i mediambientals al medi rural, una de les reivindicacions tradicionals que s'ha fet a la UE. Per tant la gran oportunitat que ofereix aquest nou període de programació és la d'encetar polítiques integrals per al medi rural des dels G.A.L. ja creats, amb la participació d'ajuntaments, consells, parcs naturals que

incloquen des del foment del turisme rural fins a la modernització del sector agrari i ramader local i millora dels seus canals de distribució. Precisament aquesta integració de polítiques podria començar a acabar amb algunes males pràctiques en agricultura, com per exemple la subvenció europea d'explotacions ramaderes o agràries amb un grau molt alt de contaminació de sols i atmosfera. Un dels pilars bàsics d'aquesta nova política agrària i rural serà precisament lligar producció agroalimentària amb la conservació del medi ambient, fomentant per exemple l'agricultura ecològica, encara testimonial en àrees rurals com la del present treball. Una altra oportunitat que oferirà el programa serà la participació plena de les cooperatives agràries en iniciatives LEADER + futures, i fins i tot podran ser beneficiàries de programes, una forma útil d'involucrar el sector privat en el desenvolupament rural (REDR, 2005).

Una de les tasques encara pendents d'abordar i discutir dins la Unió Europea a partir de l'experiència dels anteriors LEADER, i que de moment en el nou període de programació no s'ha tocat, és el de la representativitat dels grups d'acció local. Un dels riscos i problemes més denunciats en diferents G.A.L., també en el cas d'un G.A.L. de la nostra àrea d'estudi és el de l'excessiu pes de la representació política local en els consorcis o òrgans directius. En massa ocasions els enfrontaments polítics locals es traslladen als G.A.L., o bé aquests són capitalitzats per un únic partit polític o un únic poder local, a voltes solament per tindre accés a les ajudes vinculades als LEADER el que repercuteix negativament en la seva credibilitat i capacitat de maniobra real. Les solucions proposades per evitar aquest problema van des de la limitació en la participació d'ajuntaments en els consells directius, com en algun cas que s'ha donat a Castilla i Lleó, fins la proposta d'assegurar un repartiment equitatiu de càrrecs entre empreses, administració (aglutinant ajuntaments, mancomunitats, diputacions etc.) i sector civil, tractant d'evitar majories absolutes (SOTO, P.; 1999, p.4). Un altre problema a resoldre és el del tipus i aplicació territorial de mesures. En massa ocasions els LEADER s'orienten només a la posada en valor de recursos patrimonials per al turisme rural, en la majoria dels LEADER sempre apliquen mesures d'aquest tipus i a més en les principals poblacions. S'arriba a una certa banalització de les mesures de desenvolupament rural, a banda de temes de turisme rural, hui en dia pràcticament des de Galícia al Pirineu gironí és possible trobar marques de qualitat LEADER per a la carn de vedella. I el problema d'això és que ni tot el territori rural pot viure del turisme rural ni totes les ajudes han de quedar-se en les poblacions principals. Això passa en

certa mesura en el de l'Alt Urgell. A la Seu d'Urgell resideixen tots els tècnics, i ningú prové de nuclis, que com els de la nostra àrea d'estudi, són els més necessitats de dinamització local. Això repercuteix en què un percentatge molt alt dels projectes aprovats i dels fons (que a més es dediquen només al turisme rural), es queden a la capital, per falta de promoció de l'instrument i de coneixement del territori en àrees apartades com els nuclis de muntanya del Cadí. Això ens portaria a un debat molt profund i complex sobre l'eficiència i eficàcia de l'aplicació de l'instrument, donat que en territoris com el nostre, l'aplicació d'instruments com aquest no ha estat suficient per aturar processos de declivi rural a la major part del territori, si bé açò és difícil que ho aconseguira un sol instrument, un debat que no s'ha abordat suficientment en la reforma de LEADER.

Una altra de les tasques pendents que tampoc ha estat resolta fins ara ha segut que per a què realment l'instrument LEADER entrés al cor dels problemes del món rural, també al Cadí, caldria que poguera incidir molt més sobre el sector primari en general, per a la qual cosa resultaria molt beneficiós que aquest nou fons únic de desenvolupament rural, tinguera en la pràctica l'agricultura com a branca del desenvolupament rural i no al revés com fins ara, i que es pogueren dur a terme projectes amb la metodologia LEADER per millorar, modernitzar o recolzar la producció agrària i ramadera, incidint especialment en la introducció de noves tecnologies, en tots els problemes que els pocs joves, tant del món rural com neorurals, que volen crear una explotació agrària es troben (mercat de la terra poc flexible, difícil accés a la terra, preus altíssims de cases de pagès, manca de canals de distribució locals, preus baixos dels productes...) o en el foment de l'agricultura ecològica o en el recolzament de la indústria en àrees rurals com el cas del Berguedà.

Tots aquests desafiaments han d'interessar molt als governants d'àrees rurals com la nostra, ja que aquesta està hui pràcticament tota inclosa entre dos G.A.L. Per una banda està el Consorci Alt Urgell XXI que s'ha dedicat com hem dit sobretot a coordinar iniciatives empresarials de turisme rural (cases, hotels rurals i restaurants, fins una exposició de paleontologia a Coll de Nargó). Per altra banda la iniciativa LEADER s'ha desplegat també al Berguedà, abastant-hi tota la comarca i és gestionada per una societat de capital mixt amb un nombre igual de representants del sector públic i del sector privat. En aquest cas, ha hagut una major varietat en el tipus de projectes desenvolupats.

Malgrat que han seguit majoritàriament orientats cap a allotjament rural, també s'han recolzat iniciatives d'ajuda a la comercialització de productes agroalimentaris i projectes en relació amb la conservació i millora del medi ambient. S'espera una continuïtat d'ambdós organismes al període de programació, de forma que continuarà sent un instrument estratègic per a la revitalització de les terres del parc natural del Cadí-Moixeró, si bé es fa necessari que la seva presència s'incrementi, sobretot amb la contractació d'algun tècnic en desenvolupament rural que treballi en el territori i no des d'una oficina d'una capital comarcal.

Amb la iniciativa LEADER tancaríem l'anàlisi d'instruments a una zona rural de Catalunya per passar tot seguit a recapitular i extraure algunes conclusions.

5. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIAIS

Recapitulació

El territori seleccionat no guarda relació amb una delimitació administrativa concreta, fet que permet l'anàlisi sobre un territori rural prou homogeni des del punt de vista natural i de dinàmiques territorials existents, una anàlisi comparada de l'acció legisladora i planificadora des de distintes administracions locals i tenir així l'òptica d'un organisme com el Parc Natural del Cadí-Moixeró que ha de gestionar un espai partit en diverses administracions. Malgrat ser un territori rural molt ben ubicat en relació a centres urbans i infraestructures i de tindre un dinamisme socioeconòmic superior a moltes altres àrees rurals, no deixa de ser aquest un medi rural molt fràgil i amb un futur incert. A l'anàlisi de dinàmiques es va emfatitzar molt, al contrari que en altres capítols una a soles: el despoblament i declivi rural. Es considera que aquesta és hui i al llarg de la història recent, el procés que més ha incidit en el territori. També es van analitzar altres que són les mateixes per a l'espai metropolità, però vist des d'una altra perspectiva. A continuació s'optà per estudiar cada administració que incideix sobre aquest territori seleccionant instruments i polítiques territorials, des d'administracions locals fins europees. El fruit d'aquest treball ha sigut en primer lloc una fotografia de la situació actual de la serra del Cadí tot i destacant que les velles lògiques de territoris rurals encara funcionen ací i en segon lloc un balanç del govern del territori que es podria resumir com un intens esforç normatiu i de planificació, que si

bé ha aconseguit millorar en tots els aspectes la situació del Pirineu, ha deixat perdre nombroses oportunitats de solucionar molts problemes.

Velles lògiques, nous processos

La lògica capitalista del màxim benefici i productivitat ha condemnat la majoria d'espais no urbans a la crisi continua. El cercle viciós del declivi rural continua actiu i el territori continua perdent gent i activitats. L'anàlisi de l'impacte actual d'aquestes lògiques s'ha topat amb greus problemes de disponibilitat, i sobretot veracitat de les dades, el que ha determinat la necessitat de proveir-se de dades pròpies a partir de treball de camp. Amb aquestes dades en la mà, es confirma l'arribada de la metròpolis barcelonesa al Pirineu. La dinàmica dels processos de metropolitanització de la muntanya pirinenca apareix com un procés relativament nou en el qual molts veuen la salvació del Pirineu i que comença a posar en discussió la delimitació de la metròpolis real barcelonesa, dels límits entre camp i ciutat, dels actuals instruments d'ordenació i de la capacitat de govern real que tindria una administració subregional pirinenca. Caldrien més reflexions i debats en aquest sentit. Una de les conclusions per a futures anàlisis és que la compenetració entre territori pirinenc i metropolità és tal, que cada cop caldria parlar més d'estudis de mobilitat quotidiana metropolitana per raons d'esbarjo o compra i fins i tot laboral, que d'estudis clàssics de migració camp-ciutat o al revés.

La dinàmica dominant del despoblament és la del buidatge de les capçaleres de vall, no cap a les industrioses ciutats de la RMB, com succeïa a l'era industrial, sinó cap a les capitals comarcals del voltant. Ja no és la misèria i la inexistència de serveis i infraestructures la que empenta a la població que queda, sinó més bé la inèrcia d'un procés històric i simplement el reflex de l'abandonament de pobles que representen models territorials que ja no funcionen. No obstant, vells problemes com la dotació de serveis, infraestructures i equipaments, encara perviuen. Ha hagut un gran esforç per subsanar aquestes problemes i és evident que la feina no ha acabat: encara hi ha moltes millores que introduir. No obstant cal plantejar-se el debat d'on està el límit en la política de dotació d'infraestructures i equipaments en un territori amb cada volta menys gent residint i si aquestes mesures, que són encara les protagonistes de tota planificació, poden de veritat ajudar a corregir problemes com el despoblament i si val més una

aposta per dos o tres infraestructures estratègiques o per una dotació uniforme de petites actuacions per afavorir l'equilibri i la cohesió territorial.

Govern i planificació del territori: avanços en reflexió territorial i dotacions, però mancances en transparència, avaluació i coordinació.

Les polítiques territorials tradicionals encetades als Pirineus han complert un paper assistencial per als pobles del Pirineu però no han incidit molt en temes socioeconòmics. Una nova generació de plans i polítiques territorials ha entrat en escena per primera volta en aquestes àrees rurals amb components bàsics com la reflexió estratègica, la participació social, la flexibilitat, mecanismes de seguiment i avaluació o la reforma territorial. Entren així mateix un poc més en temes socioeconòmics, encara que continuen donant molta importància a la política de grans infraestructures com a pilar bàsic per al desenvolupament del Pirineu.

Les dinàmiques territorials que tracta de controlar aquesta nova generació de plans com el despoblament, la pressió urbanística, destrucció de paisatges o manca d'infraestructures bàsiques fa dècades que estan anunciats i diagnosticats (formen part de velles lògiques), la qual cosa fa pensar que s'ha avançat més en la complexitat dels diagnòstics i anàlisis que en l'aplicació de mesures eficients. En aquest sentit, malauradament, quasi tres dècades de planificació democràtica no han aconseguit a penes crear les condicions adients per alterar la dinàmica demogràfica de molts nuclis. El poble que estava perdent població el 1980 ho continua fent hui, això sí, en menor mesura. No obstant en termes d'accessibilitat i benestar social, sí que han hagut millores destacables. És una obvietat recordar ací que el gran cavall de batalla necessari per canviar això és crear nous jaciments d'ocupació, però cal reiterar-ho. Serveis culturals i d'esbarjo, serveis de neteja, d'atenció a majors, d'ajuda a joves amb dificultats, de reforma d'habitatges, de seguretat i vigilància, transport col·lectiu, comerç de proximitat, el sector audiovisual (realització de documentals), serveis de gestió de residus, aigua i energia, manteniment d'àrees naturals, artesanía i hostaleria lligades al turisme rural... són alguns sectors que es poden potenciar a àrees rurals com el Cadí.

Al mateix temps, davant tota la superposició de plans sectorials i territorials a distintes escales, la realitat és que hi ha encara municipis que encara no han iniciat cap exercici

de planificació local com una delimitació de sòl urbà. Inflació i dèficit de plans conviuen en un mateix territori. Seria urgent fer un exercici de recopilació de totes les polítiques que estan incidint sobre el territori del Pirineu, de tots els nivells administratius, abans d'iniciar plans nous com els plans directores urbanístics o plans estratègics comarcals o sectorials, analitzant especialment la seva vigència i els aspectes en què es contradiuen. L'absència del govern central en moltes reflexions i plans és inacceptable, perquè aquesta administració posseeix competències estratègiques per a qualsevol territori com aigua, carreteres o fronteres.

Manquen encara mecanismes transparents d'avaluació de plans, polítiques i programes que investiguen com s'apliquen realment els pressupostos de molts plans i quina efectivitat i eficàcia tenen. A més a més la participació del sector empresarial i civil en els costos, beneficis i decisions de la planificació del Pirineu, són aspectes que cal intensificar. Empreses hidroelèctriques, sector financer, organitzacions ecologistes, empreses industrials del Berguedà, estacions d'esquí, associacions de veïns i de pobles petits...i ciutadans tant dels pobles com de les ciutats són encara grans absents en la planificació del territori.

**VII GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL
INNOVADORA A ESPAIS METROPOLITANS
EMERGENTS: LA REGIÓ URBANA DE VALÈNCIA**

1. INTRODUCCIÓ

1.1. València i la seva àrea d'influència: evolució de la seva planificació territorial

València, al contrari que Barcelona, es troba en una extensa planura al·luvial, un cas poc freqüent als litorals mediterranis. Es tracta d'una planura de gran fertilitat guanyada al mar a partir de les aportacions fluvials del riu Túria així com del barranc del Carraixet al nord i el barranc de Torrent i el riu Xúquer al sud. Inicialment assentada com a *oppidum* romà sobre una illa en una bifurcació del Túria, al llarg de la seva història s'ha consolidat com a pol urbà destacable (gràcies sobretot al seu port i la seva posició geogràfica) amb una àrea d'influència que abasta bona part del País Valencià, espai polític i administratiu al qual dóna nom.

En les línies següents farem un succint repàs a quins han estat els trets més significatius en la història de la planificació urbana i territorial de València, posant l'accent en la conformació d'àrea metropolitana i amb un enfocament parcial des de la geografia de la percepció en el cas d'aquest primer apartat, car volem mostrar com era aquella ciutat fins fa a penes 50 anys, que a ritme d'actuacions d'urbanisme espectacle imitant a Barcelona, es vanaglòria d'haver entrat en la modernitat i la postmodernitat en molts pocs anys, malgrat haver acabat amb una part significativa del seu patrimoni i amb la seva relació simbiòtica amb l'Horta, una autèntica ciutat-jardí natural que està deixant d'existir.

1.1.1. Evolució administrativa fins la postguerra. Anàlisi de la ciutat viscuda.

“València s’ofegava dintre de les muralles, que dataven del segle XIV, les portes de les quals es tancaven de nit en sonar als campanars el toc de “les ànimes” i sols en restava oberta la del Real i només fins a les onze; els viatgers rerassagats no podien, doncs, entrar a la ciutat i havien de pernoctar dormint sobre un hemicicle de bancs de pedra, “la mitja lluna”, que hi havia al Pla del Real, situació a la qual la sàtira popular anomenava quedar-se a la lluna de València”. (SANCHÍS GUARNER, M., 1997, p.481).

Amb la muralla enderrocada el 1865 a instàncies de Ciril Amorós comença València a convertir-se en una metròpoli portuària i industrial amb un període de fort creixement demogràfic, econòmic i físic de la ciutat lligat a l'auge de l'agricultura d'exportació, la transició demogràfica i l'èxode rural gràcies a les millores en el transport. A causa de l'increment del comerç d'exportació es veu necessari apropar la ciutat als poblats marítics de forma que en 1897 aquests són annexionats al municipi de València. Comença l'expansió de la ciutat cap a la mar amb el projecte del Passeig de València al mar i cap al sud de la Ciutat Vella amb el primer eixample (ja hi ha un primer projecte en 1858) inspirat en el de Cerdà de Barcelona, una expansió acompanyada d'una intensa reforma de la ciutat vella inspirada en les reformes de Haussmann, amb l'obertura del carrer de la Pau i de les Barques. La figura 105 mostra els projectes d'expansió urbana, en una ciutat en ple procés de creixement urbà.

Figura 105: Eixample de València i Poblats marítics. 1899. José Manuel Cortina Pérez. Font: Pla RIVA. Ajuntament de València.

Començava a haver per tant una certa planificació de la ciutat burgesa amb el projecte de l'Eixample, el pla de reforma interior d'Aymamí de 1907 (amb el projecte de l'avinguda de l'oest travessant tota la ciutat vella inspirat en Haussmann) i de la ciutat-jardí del passeig de València al Mar. A la figura 106 podem observar a partir del plànol

del projecte, que aquest pla d'Aymamí per a la Ciutat Vella és prou ambiciós. Es basa en discursos higienistes i també en arguments de seguretat en els carrers, ja que a una avinguda ampla és més fàcil la penetració de l'exèrcit i més complicat alçar barricades o amagar-se, donat el clima de tensió social existent en l'època. Aquest projecte va ser desenvolupat en plans posteriors, però mai han arribat a completar-se totes les reformes proposades en el mateix, afortunadament per al patrimoni de València.

Figura 106: Projecte de reforma interior de F. Aymamí, mai acabat, 1907. Font: Pla RIVA, Ajunt de València.

Nogensmenys, els ravals i suburbis proletaris i industrials de Marxalenes i Jesús creixien paral·lelament sense cap tipus de control o actuació pública, fet que incidia en les freqüents aparicions d'epidèmies de còlera i altres malalties. La següent descripció mostra el paisatge de l'eixida de València en ferrocarril a principis del segle XX des de l'Estació del Nord:

“El tren partió entre nubarrones de humo denso y bramidos. Los alrededores de las estaciones tienen siempre un no sé qué de inhumano y desamparado: fábricas mugrientas y bosques de chimeneas escupiendo chafarrinones en el azul limpio del cielo; casuchas dispersas perdidas en barriadas miserables y en una aridez espantosa. Ni un mal árbol, ni una veta de agua transparente. Sólo el brazo gangrenado del Valladar o sumidero, por donde defeca la ciudad” (RENAU, J.; 1952, p. 224.)

A l'igual que a Barcelona, l'expansió de la ciutat ve acompanyada per l'annexió de diversos municipis dels voltants com Patraix el 1870, Beniferri i Benicalap el 1872, Russafa, Pinedo, El Palmar, L'Oliveral, Castellar i Font de Sant Lluís el 1877 o Benimaçlet el 1882, que malgrat integrar-se molts d'ells físicament en la ciutat, continuen tenint una fisonomia i ambient de poble de l'Horta, més que de barri de València, accentuat per les diferències lingüístiques (castellà a la Ciutat Vella i Eixample i valencià als poblats marítims i de l'Horta). Amb aquestes annexions i el saldo migratori positiu, la ciutat passa de tenir 106435 habitants en 1857 a 179763 en 1900.

En els inicis del segle XX ja s'observa una acceleració del procés industrialitzador amb la inauguració de la fàbrica de maquinària i locomotores Casa Devís (futura MACOSA), la companyia Transmediterrània o més tard amb les modernes drassanes de la Unió Naval de Levante i la modernització del sector tèxtil i del moble, en part també gràcies a la bona conjuntura de la I guerra mundial. Es conforma una burgesia industrial, comercial i agrària de caire conservador, que patrocina la gran Exposició Regional valenciana de 1909, fita que suposa un impuls a la urbanització de l'Albereda al Pla del Real i consolida el creixement de la ciutat a l'altra vora del riu. Aquest auge de la burgesia permet donar un impuls a la construcció d'edificis públics com el Mercat Central, l'Estació del Nord o el nou edifici de l'ajuntament. Paral·lelament continua la reforma interior de la ciutat amb l'enderrocament del barri de pescadors. Un periòdic de l'època opinava en aquest sentit sobre aquesta reforma:

“El barrio, que está entre la calle de las Barcas y la ronda, pues, va a ir cayendo poco a poco para dar paso a casas nuevas en las que va a predominar la elegancia del actual estilo llamado Modernista frente a la fealdad y la falta de higiene de los vetustos edificios que se derriban, donde había no pocas casas de prostitución”. (LAS PROVINCIAS, 1907)

Malgrat aquestes inversions en la cosa pública, cal remarcar que València encara als anys 20 era una ciutat molt jerarquitzada i amb greus conflictes socials entre el proletariat i la burgesia conservadora i monàrquica (vaga revolucionària de 1917), una ciutat amb una relació simbiòtica amb el seu entorn, l’Horta, d’on s’alimentava i treia encara la major part dels productes d’exportació, una ciutat que havia crescut enormement i estava en plena fase d’industrialització capitalista, malgrat que encara mantenia molts trets de la ciutat pre-industrial, com es pot observar en la següent descripció de distints àmbits de la Ciutat Vella:

“El electricista, el carpintero, el escultor, el peluquero, la planchadora, el ebanista, el vaciador, el dueño del ultramarinos etc., formaban con nosotros como una gran familia campechana y sin tapujos. Nos pasábamos la vida fiándonos dinero unos a otros. Nunca se sabía quién debía dinero a quién.[...]. Para ir al colegio, pasaba todos los días por la calle de Caballeros. Estaba siempre regada, limpia y silenciosa en contraste con el bullicio de la calle Baja [...].

Después de la plaza del Padre de Huérfanos, la calle se prolongaba hasta el cauce polvoriento del río Turia. Aquel tramo estaba siempre silencioso. Nadie pasaba por allí. Era como la calle del crimen horrendo que se comete diariamente a plena luz del día. A todo lo largo de ella estaban las tenerías. El aire flotaba en copos podridos. Los curtidores alisaban trozos de pellejo fresco con unas cuchillas relucientes. Por los quicios de las puertas la sangre podrida se desparramaba sobre los adoquines del pavimento dibujando una cuadrícula de rojo sucio”. (RENAU, J.; 1953, p. 289).

La dècada dels 20 i els 30 fins la guerra són un període de gran expansió tant de l’habitatge sobretot a l’Eixample com dels serveis públics de subministrament d’aigua, clavegueram, asfaltat etc. que es converteixen en un bon negoci. La plaça de Sant

Francesc o de l'Ajuntament s'edifica, la urbanització del Passeig al Mar avança a poc a poc i a prop de València, a Manises, s'inaugura el 1933 l'aeroport. Aquesta tendència de creixement significatiu continua fins l'inici de la guerra civil. Les següents fotos donen testimoni i contrast de la València dels anys 30.

Figura 107: El barri de la Seu amb la catedral i la plaça de la Reina encara sense reformar. Contrasta la diferència de densitats respecte a la imatge anterior. Font: Diari Levante.

Figura 108: Una vista de l'Eixample amb el carrer Colom, aleshores arbrat. S'observa com l'Horta arribava gairebé a les portes de l'estació. Crida l'atenció el canvi radical d'usos del sòl més enllà de l'Estació del Nord i la plaça de bous. Es tracta d'una ciutat completament inacabada. Font: Diari Levante.

1.1.2. La conformació de l'espai metropolità: Gran València, Plan Sur i CMH.

Comencem aquest apartat amb la postguerra, en uns moments d'escàs creixement demogràfic (mai no es podrà saber amb exactitud, perquè les xifres del cens de 1940 no són gaire realistes), amb València amb l'exèrcit encara molt present i els plans de reconstrucció "Recuperación de Levante" en marxa. És important fer-nos una idea de quina ciutat i en quin context estem, perquè és en aquesta època quan es gesta el primer pla modern de caire metropolità, el Pla de 1946, prou influent en plans posteriors. Ens trobem amb una ciutat derrotada, on imperen les execucions, les persecucions i la llei del silenci, en un context econòmic d'autarquia i estraperlo. Per tant es tracta d'una ciutat que viu més que mai especialitzada en els recursos autòctons per sobreviure els anys de la postguerra. Podríem dir que València en eixos anys, i la seva àrea metropolitana són una metròpolis industrial, però no com al Ruhr o a Barcelona de grans empreses i amb un sector financer i d'investigació fort, sinó una ciutat industrial de tallers familiars especialitzats en béns de consum, on moltíssimes famílies inicien negocis en multitud de sectors diferents, la majoria dels quals sobreviuen com a molt durant la generació dels fundadors. Hi ha una especialització funcional per barris i pobles, seguint una estructura gairebé gremial, donat que els sindicats de la república eren il·legals i el comerç exterior, escàs.

Descriuim un poc de què vivia aquesta ciutat en eixa època a partir de les memòries d'una persona que visqué intensament eixa època, el meu avi Luis del Romero. Començant des del sud els pobles de l'Horta són eminentment agrícoles, en bona part de subsistència. Paiporta és un poble que viu exclusivament de l'Horta i del rajolar El Pilar. Els pobles de l'Horta Nord també es dediquen bàsicament a l'agricultura de regadiu, amb una certa importància de la xufa. A banda d'això a pobles com a Massarajos és molt important la indústria de les pedreres. Junt al camí Real de Madrid, a Silla, Catarroja, Benetússer etc. hi ha els pobles on treballen ebenistes i fusters dedicats a la fabricació de mobles, portes i tapissos. També són molts els que es dediquen a la reparació de tartanes i carros, encara vehicle indispensable per a molta gent. A l'Horta oest la indústria ceràmica té un gran pes, a l'igual que l'agricultura de secà de l'oli i el vi que es venen a granel a Mislata i l'Olivereta. A Xirivella abunden els camps d'alfals i cereals. Per a l'alimentació de la població és indispensable, a banda dels productes de l'Horta, l'arròs, que prové sobretot de l'Albufera i de El Puig. Ja a les

vores de la ciutat, al camí de trànsits, abunden activitats industrials més contaminants i insalubres, com el processament de cuir (com hem vist a la descripció anterior), el rentat de llana, magatzems de matèries primeres o fundicions de ferro com la de Viuda de Gascó a Guillem de Castro, aleshores una de les empreses amb més ocupats a la ciutat, més de 100. Ja a la Ciutat Vella continua havent tallers petits però d'activitats més artesanes si cap i amb més valor afegit com telers a Na Jordana, els últims artesans, tallers de marbre al carrer Cavallers, sastres, sombrerers, pintors, i professionals liberals al centre etc. La indústria de la construcció comença a poc a poc a prendre força, però encara no és l'activitat econòmica que tan rendible havia segut anteriorment i que de nou ho serà en pocs anys.

El Pla de 1946

Estant així les coses, en 1946 s'aprova el primer pla d'ordenació urbana modern de la ciutat de València, en el qual a més s'inclou l'ordenació de 28 municipis de l'Horta. Es tracta del *Plan General de Valencia y su cintura* que s'aprova a partir de la Llei de 18 de desembre de 1946 que tractava d'abordar dos grans problemes: el creixement ràpid de València i dels municipis del voltant i la manca d'una xarxa moderna d'infraestructures de transport moderna de mercaderies i persones (COPUT, 1986, p. 30). Diem pla modern perquè per primera volta es proposa un instrument d'ordenació de caire territorial, amb un model teòric definit a una escala que depassa la municipal, i amb una sèrie d'anàlisis territorials amb cartografia precisa, de la realitat territorial d'eixe moment.

Com a mínim modern, sobre el paper, altra cosa és la seva materialització. Comença a haver, com hem dit, propostes de planificació amb criteris d'ordenació territorial a una escala metropolitana: per exemple es realitza una zonificació de tota la metròpoli distingint usos residencials, industrials i mixta residencial – industrial (COPUT, 1986, p.32) i crea un òrgan rector del pla, la Corporació Administrativa Gran València per gestionar tot el pla; això sí, compostat per l'oligarquia política, militar i religiosa de l'època. Es recuperen les velles propostes de reforma interior, i com hem afirmat és quan es dona un major impuls a l'obertura de l'avinguda de l'oest. Es reprenen els projectes plantejats i es projecta una avinguda, "la Gran Vía del Oeste", que trenca

completament la trama urbana i característiques arquitectòniques de la Ciutat Vella. La figura 109 mostra l'aspecte que es volia aconseguir.

Figura 109: Dibuix de la “Gran Avenida del Oeste”. Font: Las Provincias.

En aquest pla prou utòpic per la quantitat d'actuacions que proposa en un context d'autarquia i manca de recursos econòmics, es planteja un model teòric de tipus radioconcèntric amb un nucli central limitat, envoltat d'una corona perifèrica formada per unitats independents amb cunyes verdes entre sí i amb una xarxa viària en forma d'anells concèntrics i radis. (PUNCEL, A.; 1999). Es tracta d'un model molt inspirat en el racionalisme funcionalista dels arquitectes alemanys del període entreguerres. D'acord amb aquest racionalisme, es proposa un “zonning” dividit per eixos: indústria tèxtil a la carretera de Barcelona recolzat per la N-340 i la línia FEVE; indústria de la fusta i el moble a l'eix sud de la carretera de Madrid i ferrocarril a Xàtiva; funció residencial al llarg de l'eix nord-oest de Burjassot-Bètera en les primeres colines que , dominen la planura i recolzat també en la línia FEVE i una altra àrea residencial cap el Vedat de Torrent. Així mateix es proposaven ciutats-jardí al Cabanyal, Benicalap, el Saler o el propi passeig de València al Mar, a banda de les àrees esmentades del Vedat i Burjassot. Es proposava en definitiva una racionalitat en el creixement i ocupació de sòl i densitats que no quadraven amb les previsions de població d'un milió d'habitants en 1990 (en eixe moment l'àrea metropolitana tenia 600.000, sumant els 28 municipis). Es comença a donar una gran importància al vehicle privat en proposar per exemple l'eliminació, finalment duta a terme, de l'estació d'Aragó per tal de crear una gran avinguda que connectés el centre amb la N-340.

Es fan totes aquestes propostes, però no s'arriba a detallar l'ordenació d'usos del sòl a nivell de pla parcial o de pla general; aquests instruments encara tardarien 10 anys més en posar-se en marxa. Aquest fou una de les principals causes de que no es desenvolupés completament, però no la única. A banda d'aquesta disfunció entre previsions de creixement i dotació de sòl, hi mancaven estudis econòmics i financers, així com d'instruments de gestió i seguiment. En definitiva, com a exercici de planificació urbana, amb directrius i propostes prou lògiques i com innovació en escales, mètodes i coneixement fou un gran avanç, però com a eina de transformació, fou una gran utopia (SORRIBES, J.; 1998, p.74).

A aquests fets cal afegir tres circumstàncies que acaben per desvirtuar completament el pla: la riuada de 1949, l'aprovació de la Llei del Sòl de 1956 que obliga a revisar tots els plans d'urbanització i per últim però no menys important, la gran inundació de 1957. L'aprovació de la Llei del Sòl ja obligava des del punt de vista jurídic a fer l'adaptació del pla, però la riuada de 1949 posa de relleu la necessitat de donar una espenta urgent i decidida a la planificació urbana, no ja de València, sinó de tota l'àrea metropolitana. Primer per evitar futures riuades com la de 1957 que deixarà 81 morts i zones arrasades com Marxalenes, on l'aigua arriba als 5 metres. En segon lloc per solucionar l'ingent problema de l'habitatge. Es calcula que a la postguerra vora 35000 refugiats es quedaren a la ciutat de València (LAS PROVINCIAS; 1942). Molts d'ells s'instal·laren en barraques al llit del barranc. Amb la riuada de 1949 totes aquestes barraques són destruïdes i més de 40 persones moren. En últim lloc cal una revisió per assumir el problema, ja visible des dels anys 40, de dotació de serveis públics i noves infraestructures de comunicació a una gran ciutat en creixement, que en eixa època encara no disposa d'un sistema modern de clavegueram i depuració al marge de les sèquies que passen per la ciutat.

El Pla de 1966

En 1959 es celebra una exposició sobre el futur de València i s'avancen moltes línies del futur Pla General de 1966, en especial la "Solución Sur" de desviament del riu Túria 2'5 km al sud de la ciutat per evitar futures riuades i perquè faça de barrera urbanística a l'expansió urbana o la reordenació dels accessos a la ciutat. La Llei del Plan Sur s'aprova el 1961. En aquest pla finalment aprovat el 1966 se li dona gran importància a

les vies de comunicació ràpides. Així, junt al nou llit del riu es construeixen dos autopistes paral·leles com a nova ronda de trànsit i en l'espai alliberat del llit vell, es proposa construir una "autopista urbana" que enllaçara l'aeroport de Manises amb el port del Grau pel bell mig de la ciutat, un projecte que preveia desmuntar gran part dels ponts del riu i a més ubicar una nova estació central de ferrocarrils. La justificació de tal obra era que: "*una autopista de cota inferior a la ciudad permanece extraña a los conflictos urbanos de la misma*" (A.D.; 1960, p. 283). A banda afegeix la millora que suposava en quant a millora d'accessibilitat als diferents punts neuràlgics de la ciutat.

Val la pena donar un parell de dades sobre aquest macro-projecte, ja que ha sigut un dels majors projectes d'infraestructures de València, que ha incidit necessàriament en la seva dinàmica posterior. L'obra principal és el disseny d'un nou llit artificial de 13 km de longitud i 2'5 km al sud de l'original amb una amplària de 200m. La creació d'aquesta barrera suposa interrompre no només totes les comunicacions tradicionals des dels pobles de l'Horta Sud amb la ciutat central, sinó també la necessària reorganització de les sèquies de Favara, Rascanya, l'Or, Rovella, Mestalla, Mislata i Tormos, o siga, gairebé tot el sistema de regs tradicionals. Això comporta una reforma profunda tant del sistema d'accés pel sud com de comunicacions ferroviàries (es planteja com hem dit construir una nova estació central junt al pont d'Àngel Custodi i traslladar l'Estació del Nord cap al sud, soterrar vies, eliminar barreres a nivell etc.), sense parlar de tots els impactes ambientals i paisatgístics de transformació d'un paisatge rural agrari en un no-lloc suburbà de cement i carreteres.

Una característica interessant del Plan Sur és que fa una anàlisi territorial a escala metropolitana de la ciutat real, i no només centrant-se a València. Assenyala com un dels principals problemes la "*afluencia diaria de la población satelitaria*" (A.D.; 1960), això és, la mobilitat de la població pendular metropolitana o l'expansió de la ciutat en forma tentacular sense a penes ordre, junt a les carreteres. El document del pla justifica aquest fet en què tots els sols que envolten València són d'alt rendiment agrícola amb un elevat preu per metre quadrat, fet que impedeix l'escampament de la metròpolis de manera dispersa de forma que es configura una morfologia urbana amb una ciutat central que creix tentacularment i una xarxa de nuclis satèl·lit amb creixement compacte. Aquesta descripció és molt interessant, perquè revela com era la dinàmica urbana de l'època, una dinàmica molt diferent a l'actual. La gran solució que proposa

per al problema del model de creixement de la ciutat és limitar físicament amb el nou llit el creixement de la ciutat cap al sud i orientar-ho cap al nord-oest, “*sobre terrenos de secano, más salubre y barato*” (A.D.; 1960, p.282).

Un altre element interessant és que es proposen els projectes amb una certa prognosi o visió de futur. Un exemple és que el desviament del riu cap al sud es projecta, entre altres raons, per solucionar el problema del port, que ja en eixos moments es trobava sense possibilitat de creixement, perquè estava limitat al sud pel Túria i al nord pel barri de la Malva-rosa. Els terrenys alliberats pel desviament ha possibilitat el seu creixement fins fa pocs anys.

En quant a metodologies, models territorials i molts dels projectes proposats, aquest pla de 1966 és una còpia del de 1946, tot i incorporant tot el projecte de reforma del riu i afegint unes previsions d’ocupació de sols per a habitatge i polígons industrials que dupliquen les del pla de 1946, sense incrementar a penes les de sols per a equipaments i serveis públics. Es preveu així mateix un augment de la volumetria i la densitat edificativa, eliminant tots els projectes de ciutat-jardí excepte el del Passeig de València al Mar que es reforma. Tota aquesta planificació es basa en la zonificació d’usos a nivell comarcal. En el cas de la indústria, decideix potenciar el seu creixement en nuclis perifèrics de l’Horta sud. No ens resistim a transcriure la pintoresca argumentació per a aquesta decisió:

“Es también muy conveniente que el empleo industrial ocupe a trabajadores de poblados periféricos, mayor que a los ciudadanos del casco urbano, porque en aquéllos será más fácil conservar sus relaciones con la tierra. Es mucho más humana la situación del hombre que al terminar su diario trabajo industrial, puede regresar a su casa en el campo, por humilde que sea, que aquel a quien se le sepulta en un inmueble colectivo multitudinario.” (Íb., p. 283).

Precisament serà a partir d’aquest pla durant els seixanta i setanta, si bé en molts casos al marge de les disposicions del mateix, quan milers d’immobles col·lectius tan multitudinaris com poc humans es construïran a l’àrea metropolitana. No són poques les conseqüències negatives des del punt de vista patrimonial, natural i social que

comporta l'aplicació del pla del 1966 sense a penes mecanismes de control, deixant gairebé total llibertat de moviments a la iniciativa privada. València va tenir la sort de salvar-se de la guerra mundial, però la pèrdua durant les dècades dels 60 i 70 d'elements patrimonials pels plans de reforma interior i l'actuació de la iniciativa privada sense control va ser tal que es podria equiparar a la d'una ciutat alemanya després de la guerra. Un exemple entre mil és la reforma de la plaça de la Porta de la Mar, abans del Marquès d'Estella. Es van enderrocar les antigues casernes de la ciutadella i els solars es van vendre a dos "agents immobiliaris" que a la seva volta els van revendre a la promotora VICOMAN, la qual edificà un conjunt de dues finques de 12 pisos on abans hi havia casernes militars a les portes del centre històric. Una pràctica relativament comuna era edificar les finques i no urbanitzar ni voreres ni carrers. Això passà en aquest cas, en ple centre de València i només després de la pressió dels veïns i un cop acabades les finques es va substituir el que era un solar de fang i enderrocs per un carrer un tant estrany anomenat Cronista Carreres. A l'igual que a l'àrea metropolitana de Barcelona i moltes altres ciutats espanyoles, aquesta època del desenvolupisme deixa una empremta molt profunda sobre l'estructura urbana de la metròpolis amb unes grans mancances en equipaments i serveis públics. Les lleis dels plans van ser transgredides per les actuacions dels municipis i també per la mateixa Administració Central, mitjançant decrets com el de maig de 1963 pel qual es permetia la instal·lació d'indústries en qualsevol zona del territori (TERAN, F.; citat per TEIXIDOR, M.J.; 1982, p. 130). A això cal afegir un creixement incontrolat de molts barris. Entre 1970 i 1979 barris com Poble Nou als Pobles del Nord creixen un 392%, La Carrasca a Algiròs creix un 413%, Camí de Vera o el Safranar a Patraix un 578%. En eixos anys a 8 dels 19 districtes de la ciutat de València més del 50% de la població censada havia nascut fora de la ciutat. A Rascanya, Benicalap o Camins al Grau més del 40% de la població era de fora de la província. Les densitats de població per superfície residencial superaven els 300 hab/ha. A cinc districtes (Extramurs, Saïdia, Olivereta, Benicalap i L'Eixample) i a aquest darrer arribava als 415 hab./ha (AJUNTAMENT DE VALÈNCIA; 1981).

Per acabar de desvirtuar el pla de 1946 i 1966, des de finals dels seixanta es generalitza per tot arreu la crisi de la planificació territorial com a potestat dels poders públics. Triomfen les visions sectorials en la planificació metropolitana, i una mostra d'això és que el Ministeri de l'Habitatge redacta i executa els seus plans d'habitatge i el Ministeri

d'Obres Públiques els seus plans de carreteres com l'important Pla Integral de Transports de l'Àrea de València de 1974, completament al marge del Pla General de 1966. És aquest el que s'adapta a la planificació sectorial i no al revés.

Arribem així als temps de la democràcia en que hi ha canvis substancials tant en la planificació com en el govern de la que podríem considerar com a incipient regió urbana de València. Primer pels canvis institucionals esdevinguts i la nova estructura polítoadministrativa de l'Estat de les Autonomies. Comença un lent procés de democratització de les institucions, la qual cosa té el seu ressò a nivell local amb el traspàs de competències a la COPUT, o la substitució de la Corporació Gran València per un nou organisme que teòricament devia haver-se encarregat de la planificació, gestió i govern de la regió urbana de València, el Consell Metropolità de l'Horta. En aquesta substitució les competències urbanístiques són traspassades als ajuntaments democràtics. En segon lloc hi ha un canvi de dinàmiques socioeconòmiques. Els setanta donen fi als "trenta gloriosos" o època des de la postguerra mundial de continu progrés econòmic i social i comença un nou cicle econòmic amb menys moviments migratoris cap a les ciutats i una greu crisi de la gran indústria amb les successives crisis del petroli. Comença a consolidar-se la globalització i el trànsit cap a l'era de la informació.

El Pla General de 1987

L'instrument més important aprovat en aquesta nova època és lògicament el Pla General de 1987, municipal, que no metropolità i encara vigent. La Corporació Gran València fou dissolta per tornar l'autonomia als municipis, de forma que aquest òrgan executiu creat en una dictadura fou eliminat. Quasi 25 anys després d'aquests ajuntaments democràtics i autònoms amb competències en urbanisme es podria afirmar, que des del punt de vista de la coordinació i la governabilitat metropolitana, la situació no ha millorat substancialment. En el propi pla s'insistia molt en la necessitat d'una col·laboració i diàleg intermunicipal i una coordinació territorial i urbanística a nivell d'àrea metropolitana, però el cas és que el pla només tenia potestat per legislar a nivell municipal, per tant tots aquests discursos es van canalitzar cap a la creació de les Normes de Coordinació Metropolitanas i el CMH i finalment van ser desitjos no complits.

Va ser un pla que respon perfectament al context de l'època amb uns ajuntaments en plena fase "assistencial". Més que dissenyar un nou model de ciutat a nivell metropolità, se centra en "terminar" la ciutat i ubicar serveis i equipaments a multitud de barris construïts sense a penes dotacions a partir d'actuacions d'urbanisme d'acupuntura. Va estar en la línia dels plans aprovats els primers anys de la democràcia: plans que comencen a preocupar-se per la qualitat urbana i el medi ambient, amb propostes austeres i amb esforços per requalificar l'escena urbana de les perifèries, amb polítiques de rehabilitació i protecció del patrimoni històric etc. (AJUNTAMENT DE VALÈNCIA; 1985, p58). Especialment greu era la manca de dotacions bàsiques a tota l'àrea metropolitana (en 1980 només un terç de la ciutat de València, que no la ciutat real, tenia els serveis complets, amb el problema especialment greu de la manca de clavegueram) i també la situació de Ciutat Vella, amb milers d'immobles en estat de ruïna. Va tenir elements innovadors interessants en quant a metodologia en presentar-ho com un pla "viu" o obert al debat i a la crítica dels ciutadans on s'argumenten i discuteixen diverses alternatives "estratègiques": contenció del creixement físic, acabament de la ciutat, protecció de l'Horta i la devesa etc., elements que l'apropen als mecanismes de planificació estratègica.

A partir d'aquest pla es van recuperar importants peces territorials de la depredació urbanitzadora com és el llit vell del Túria on es va dissenyar un jardí urbà a mode de cinturó verd o el Saler, on s'estaven edificant complexos d'apartaments que amenaçaven greument els cordons dunars, el pinar i l'Albufera. No obstant, també es van deixar moltes altres peces per planificar (àrees de planejament diferit), com és el cas dels poblats marítims o el centre històric, els quals continuaren degradant-se anys després d'aprovat aquest pla. Potser hi havia massa expectatives dipositades per a un sol exercici de planificació urbana, potser el pla va ser massa modest en quant a actuacions proposades o potser va estar mal plantejat des del principi i en lloc d'aprovar un pla d'ordenació urbana que tardà cinc anys en elaborar-se, deuria haver-se aprovat un pla d'actuacions urbanes urgents a principis dels 80 i després un pla territorial estratègic de caire metropolità. Hi ha moltes opinions diferents.

El cas és que durant els anys vuitanta, malgrat no haver un creixement demogràfic significatiu (més bé al contrari, car la ciutat central comença a perdre població), la ciutat real de València continua expandint-se pel territori, especialment per l'eix de la

carretera d'Ademús, pista de Silla i carretera de Barcelona. Junt amb l'aprovació d'aquest pla, cal afegir dues fites més en aquesta època: l'aprovació de les Normes de Coordinació Metropolitana i la Creació del Consell Metropolità de l'Horta. Malgrat governar un mateix partit i ,a l'igual que al cas de Catalunya, la creació d'un òrgan metropolità va ser percebut com una amenaça per alguns departaments de la Generalitat, ja que suposava crear una nova instància de govern que deuria tenir en teoria competències territorials. No va ser aquest l'únic enemic del CMH. Els ajuntaments metropolitans havien tardat anys en recuperar el poder local i un cop aconseguït no veien amb bons ulls un òrgan que controlés o fins i tot compartís tasques de gestió i govern. La màxima "els problemes del municipi els resol el propi municipi" cobrava força en contra dels creixents discursos i anàlisis que recolzaven la tesi d'una visió metropolitana i integrada de la ciutat real i no sectorial i localista com finalment es va imposar. Dins del nivell local cal citar també les reticències de l'ajuntament de la ciutat central – València- , donat que el fet d'haver de coordinar-se amb altres municipis en les seves actuacions urbanístiques i territorials suposava un obstacle a la seva sobirania.

Aquesta entitat va ser lentament buidada de competències des de la seva creació el 1986 a partir de la Llei de la Generalitat Valenciana 12/1986 fins la seva dissolució el 1999 i un cop dissolt, va ser substituït per unes entitats metropolitanes sectorials de l'aigua i els residus, a l'igual que a la RMB. Per a què aquest òrgan haguera realment esdevingut un mecanisme per instaurar una governança metropolitana, deuria haver hagut una coordinació amb les actuacions i polítiques de la Generalitat i Govern Central, una dotació més elevada de recursos econòmics i sobretot una major definició de les seves competències i graus de vinculatorietat (competències plenes o absolutes, limitades, compartides, vinculants excoents, vinculants orientatives etc.). En definitiva, com hem vist amb el cas de la RMB, ací entra en conflicte la competència territorial de les CCAA amb les urbanístiques dels municipis, un dels grans problemes del dret de l'ordenació del territori a Espanya (GONZÁLEZ-VARAS, S.; 2005, p.41)

Per aquestes qüestions van tenir poc èxit també les Normes de Coordinació Metropolitanas creades per la Direcció General d'Urbanisme de la COPUT el 1988. L'objectiu d'aquestes normes, que feien unes previsions prou encertades de creixement d'uns 750.000 habitants per a València i 1.340.000 per a tota la regió urbana per a l'any 2006 (44 municipis), era el de coordinar polítiques sectorials amb els plans municipals

que es començaven a redactar en aquell moment. Dividia la regió metropolitana en 5 àrees, cadascuna amb una especialització funcional (indústria a l'oest i al sud, segona residència al NO i O, ús residencial a la ciutat central etc.). Proposa un 4º cinturó per facilitar l'accessibilitat a nuclis urbans i polígons industrials així com la terminació de l'autovia del Mediterrani de Puçol a Silla i dóna una nova empenta als projectes de reforma del ferrocarril per fer del FEVE o "trenet" un nou sistema ferroviari metropolità amb metro i tramvia. Moltes d'aquestes propostes ja venien de plans anteriors o van ser assumides per la Generalitat, però la filosofia de la coordinació metropolitana de polítiques es va perdre en gran mesura. De nou es va quedar en un exercici amb deficiència reguladora: amb disposicions molt coherents amb les dinàmiques i conflictes territorials del moment, però sense a penes vinculatorietat amb l'urbanisme o les polítiques sectorials i territorials de la Generalitat: "Un intent frustrat de planificació urbanística d'àmbit metropolità" (SORRIBES, J.; 1998, p.245).

Les normes de coordinació metropolitana serien el penúltim instrument encetat per a l'ordenació del territori metropolità si incloquem el Pla d'Acció Territorial de l'Horta aprovat el 2006 o el Pla Estratègic de València 2015 publicat en 1999, instruments que comentarem posteriorment. D'aquesta manera finalitzaríem el recorregut per la història de la gènesi de la Regió Metropolitana de València i les fites més importants de la seva planificació. En definitiva, com a colofó d'aquest recorregut, podem concloure que des de fa dècades València s'ha anat conformant com a una ciutat real formada per desenes de municipis on per una banda s'estan configurant dinàmiques que vorem tot seguit típiques de regions metropolitanes però que continua sent governada amb mecanismes basats en l'actuació urbanística localista dels ajuntaments i la sectorial i territorial de les conselleries de la Generalitat. La creixent metropolitanització del territori es troba dissociada de la governança metropolitana actual, on els espais de coordinació i cooperació són molt escassos. La relativa fallida dels pocs instruments de govern del territori a nivell metropolità encetats fins hui en dia es podrien sintetitzar en els següents arguments:

- Manca d'imperativitat jurídica d'aquests organismes i dèficit regulatori en quant a definició de competències i de graus de vinculatorietat de les mateixes.
- Percepció per part d'ajuntaments i Generalitat d'aquests mecanismes com a contrapoders que atempten contra la seva sobirania.

- Manca de mecanismes de cooperació i coordinació entre totes les esferes de poder amb incidència sobre la regió metropolitana.
- Iniciatives, plans i programes encetats sense a penes mecanismes de finançament, seguiment i avaluació.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS

Aquest apartat té dues parts ben diferenciades. Una és l'anàlisi de dinàmiques que ja hem fet per a altres casos d'estudi. L'altra és un apartat de qüestions prèvies que no apareix en altres capítols. Ens ha semblat oportú dedicar unes línies a aclarir alguns aspectes per al cas de l'anàlisi del fet metropolità de València perquè en aquest cas no hi ha el bagatge teòric i analític sobre àrees metropolitanes que hi ha en els casos de Barcelona i del Ruhr. La literatura disponible sobre propostes de definició i delimitacions de la València metropolitana no és molt extensa i per tant convé acotar quins criteris ens guien per denominar el fet metropolità de València, quina de les múltiples delimitacions (quasi totes mai posades en pràctica) emprarem o quines de totes les dinàmiques territorials existents hem triat i per què.

2.1. Qüestions prèvies

2.1.1. Quin nom ?

Al llarg de la introducció hem emprat diversos mots per designar la València metropolitana, no obstant el que més emprat ha estat ha sigut el de "Regió Metropolitana de València" o "Regió Urbana de València", en comptes de "València" a seques o bé el més comú de "Àrea Metropolitana de València". Cal justificar aquesta elecció.

Segons el Diccionari de l'Institut d'Estudis Catalans, l'accepció que més s'acosta al que estem parlant és el de "Àrea metropolitana", expressió que defineix com: "Territori superior al terme municipal d'una gran ciutat, que normalment inclou diversos municipis, creat per a la realització dels serveis públics que exigeixen una planificació sobre un territori més extens". Per al terme "regió" la definició és molt més general i no mostra una accepció vinculada amb fets metropolitans: "Extensió de territori

caracteritzada per certes circumstàncies de clima, producció, topografia, administració, etc.” L’accepció “regió metropolitana” no és troba a cap diccionari de la llengua castellana o catalana. No obstant ens hem decantat per denominar el fet metropolità de València com a “Regió Metropolitana de València” per les següents raons:

- El concepte de “regió metropolitana” té una connotació d’espai més extensa que la de “àrea metropolitana”. En la nostra opinió, per la grandària demogràfica de València, la seva extensió en superfície i pels processos que està experimentant de dispersió urbana, es troba més a prop d’un fenomen metropolità com el de Barcelona que d’altres casos dins l’Estat Espanyol com Vigo, Cadis-Xerez o fins i tot Bilbao que són classificats com a àrees metropolitanes.
- València està participant, com Barcelona, d’un procés de metropolitanització del territori, que moltes voltes implica urbanització del territori més que extensió de la ciutat amb totes les connotacions d’aquest terme. Cal per tant una escala territorial regional més que local per tal de poder observar en tota la seva extensió aquests fenòmens.
- Per establir una analogia amb el cas de Barcelona. A Barcelona existeixen diferents escales territorials més o menys formals: un continu urbà, una àrea metropolitana organitzada en una mancomunitat de municipis i dues entitats sectorials i un projecte de vegueria que abasta el que es coneix com a Regió Metropolitana de Barcelona. A València hom pot distingir també un continu urbà, una àrea metropolitana composta pels municipis que participen en les dues entitats existents de serveis públics, i a més hi ha un creixent consens respecte a la idea de què el fet metropolità depassa aquesta demarcació i s’estén per bona part de la província, com veurem en els següents capítols, per tant li posem el mateix nom que al cas de Barcelona: Regió Metropolitana. En definitiva, per a un estudi adequat de les dinàmiques territorials a la Regió Metropolitana de València convé canviar a una escala d’anàlisi que depasse la frontera del conjunt de municipis que formen l’àrea metropolitana.
- La literatura especialitzada en temes metropolitans a nivell europeu tendeix a denominar als fets metropolitans cada volta més com a “regions metropolitanes” enlloc d’altres definicions. Començant per l’Estratègia Territorial Europea que parla de “regions metropolitanes” per designar les grans aglomeracions urbanes d’Europa (COMISSIÓ EUROPEA; 1999, p. 21) fins a documents més

específics com el projecte EURBANET que es dedica a investigar les potencialitats de les aglomeracions urbanes europees per millorar la seva equitat social i competitivitat econòmica, entre altres objectius. Aquest projecte designa les realitats metropolitanes com a “regions urbanes polinuclears” (LAMBREGTS, B.; 2002, p.2) per raons similars a les que hem adduït adés i per la creixent importància de les regions dins la globalització, la qual cosa justifica l'enfocament regional que dóna aquest projecte a la denominació i estudi de diversos fets metropolitanos europeus (Íb., p.5-7).

Per tant considerem més adient anomenar a partir d'ara a València com a “Regió Urbana de València” o bé “Regió Metropolitana de València” sobre altres alternatives. Un cop definit com ho denominem, cal justificar d'alguna manera quin territori és el que considerarem com a inclòs dins del fet metropolità. Aquesta qüestió és d'enorme complexitat per la quantitat d'enfocaments distints possibles a l'hora de delimitar àrees metropolitanes com també per la diversitat de propostes que hem trobat en la literatura.

2.1.2. Quin territori ?

Al llarg de la història de la planificació territorial i sectorial metropolitana de València ha hagut diversos estudis i propostes de delimitació, però han sigut poques les que han arribat a ser posades en pràctica. Per a la delimitació d'àrees metropolitanes se sol emprar quatre tipus d'indicadors (FERIA TORIBIO, J.M.; 2001):

- Dimensió: grandària demogràfica.
- Caràcter urbà i metropolità: densitat de població, densitat d'urbanització, caràcter de l'ocupació de la població...
- Morfologia: continuïtat urbana de la regió metropolitana, evolució històrica de la superfície urbanitzada
- Interdependència: interrelacions funcionals a partir de la mobilitat diària per motius laborals, d'estudi, oci i compres etc.

Tradicionalment s'han emprat al cas de València criteris de dimensió i de caràcter urbà, però des dels anys 80 les delimitacions es fan més basant-se en criteris d'interdependència. Al mapa de la figura següent reproduïm les delimitacions que han

sigut emprades per a la planificació territorial i sectorial de la Regió Metropolitana de València. Es tracta bàsicament de tres fites: La Corporació Gran València, el Consell Metropolità de l'Horta i les dues entitats metropolitanes sectorials creades posteriorment: L'Entitat Metropolitana per al Tractament de Residus i l'Entitat Metropolitana de Serveis Hidràulics.

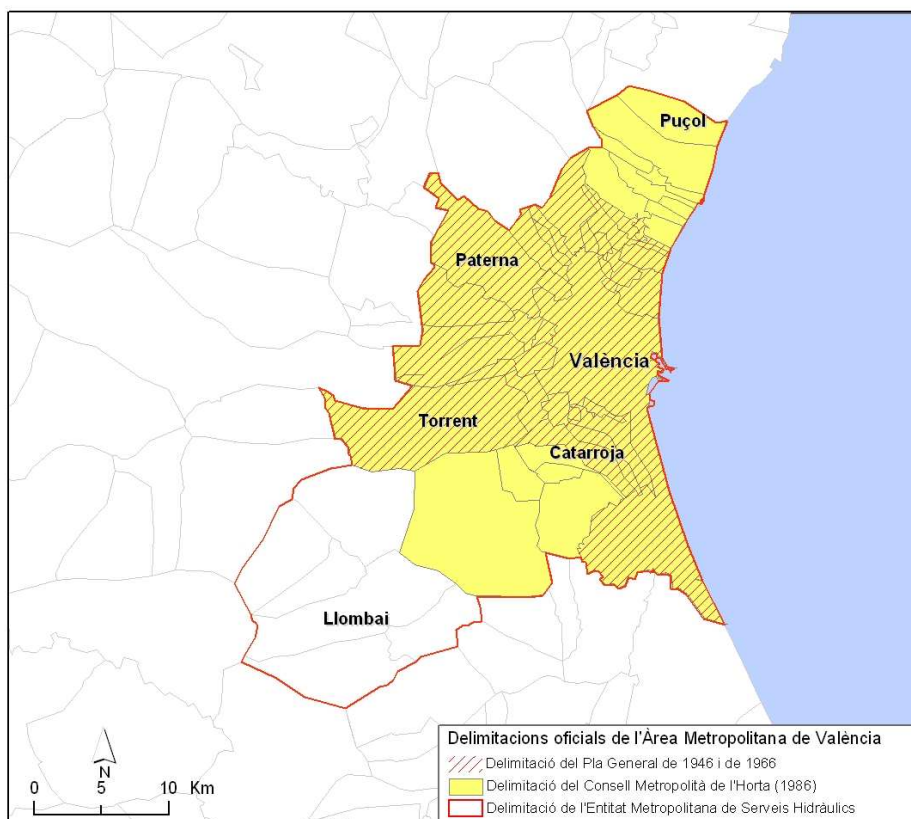

Figura 110: Delimitacions oficials de la Regió Metropolitana de València. Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

La primera delimitació que es fa és la del pla de 1946, la qual contempla una sèrie de municipis que abasten bona part de l'Horta: tots excepte els més allunyats del centre que pertanyen a l'Horta Nord i l'Horta Sud. Aquests municipis conformen la Corporació Gran València, de forma que com hem dit formen part d'un govern metropolità amb competències en planificació urbanística, territorial i sectorial, si bé aquest govern com hem explicat abans, mai no va arribar a ser un govern del territori consolidat i amb els anys del desenvolupisme es van desvirtuar completament els seus plans. L'organisme que en certa mesura anava a heretar les funcions de la Corporació va ser el CMH. Amplia el conjunt de municipis fins abastar la totalitat de la comarca de l'Horta, 44 municipis. Aquesta selecció de municipis havia tingut un antecedent immediat: l'estudi fet pel Servei d'Estudis "Promociones Económicas Valencianas" PREVASA en 1977

"Estudios Básicos para la Ordenación del Territorio de la Comunidad Valenciana". Aquest estudi es basa en indicadors dins del grup de criteris de caràcter urbà i metropolitana: la ubicació de les principals subàrees industrials i residencials i proposa una àrea metropolitana quasi coincident amb la del CMH de la comarca de l'Horta que exclou El Puig i Puçol i en canvi inclou L'Eliana i Almussafes.

El CMH va patir diversos problemes que ja hem comentat i va ser finalment derogat en 1999. Va ser buidat de competències i només es va deixar el servei de subministrament d'aigües i el de residus per ser gestionat per dos noves entitats amb un mateix territori d'actuació (Llei 2/2001 d'11 de maig, de creació i gestió d'Àrees Metropolitanes a la Comunitat Valenciana): l'Entitat Metropolitana de Serveis Hidràulics i l'Entitat Metropolitana per al Tractament de Residus, dues competències "incòmodes" per als municipis i que realment necessiten d'una coordinació supramunicipal per funcionar. Aquestes dues entitats abasten l'actual comarca de l'Horta i (per petició pròpia) una sèrie de municipis de la Ribera Alta. Van ser incorporats adduint problemes en el subministrament d'aigua, a partir de la Llei 5/2004, de 13 de juliol, de modificació de la Llei 2/2001.

Al marge d'aquestes delimitacions emprades per organismes de planificació territorial i sectorial, hi ha hagut altres que s'han proposat per a actuacions sectorials puntuals (especialment transports) o bé que mai han passat dels documents de planificació. Per descomptat, hi ha moltes més delimitacions que s'han fet a partir de l'aplicació de metodologies quantitatives diverses. En els següents dos mapes mostrem per una banda altres delimitacions fetes per organismes públics i per l'altra dues propostes de diferents grups d'investigació de delimitació actual del fet metropolitana.

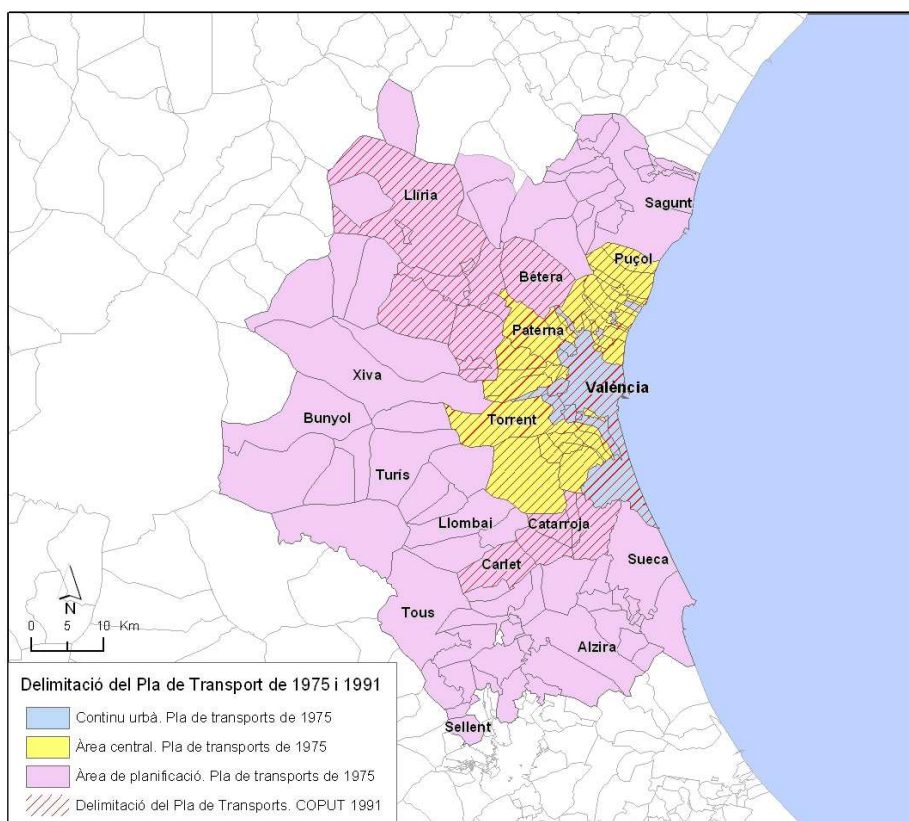

Figura 111: Delimitació de l'Àrea Metropolitana de Transports de 1975 i de l'Àrea de Transport Metropolità de València de 1991. Font: Elaboració pròpia a partir de MARTÍNEZ DE LEJARZA, J.M. (1998) i COPUT (1992).

La figura 111 mostra dues delimitacions proposades en distintes èpoques per a la planificació del transport metropolità. La primera d'elles data de 1975. Es tracta d'un estudi previ del Ministeri de Transports per a la realització d'un pla d'infraestructures de transport metropolitanes, amb el projecte estrella de transformar el ferrocarril FEVE en metro. Distingeix una àrea de continu urbà, una àrea central metropolitana i una gran regió per a la planificació del transport que depassa en gran mesura els límits comarcals de l'Horta fins incloure municipis de La Serrania i tots els municipis de La Ribera Alta i Ribera Baixa (MARTÍNEZ DE LEJARZA, 1998). Posteriorment en 1991 la COPUT crea l'Àrea del Transport Metropolità de València. En aquesta proposta s'inclouen els municipis de la comarca de l'Horta que ja en eixe moment formaven l'àrea d'actuació del CMH i incorpora els municipis que formen part de la xarxa ferroviària del metro de València, (Ferrocarrils de la Generalitat Valenciana). És interessant que en ambdues

delimitacions inclouen municipis de fora de la comarca de l’Horta com a integrants de la regió metropolitana. Junt amb aquestes hi ha altres moltes delimitacions com la famosa delimitació de 1974 elaborada pel Gabinet SIGMA *"Información Urbanística para el planeamiento de la ciudad de Vilanova"*. Als anys setanta es va presentar un macroprojecte d’urbanització d’una nova ciutat a prop de la població de Xest, per tal de descongestionar València i la seva perifèria immediata que tenia ja greus problemes de trànsit i d’espai per urbanitzar. Es proposa construir la ciutat de “Vilanova” i es realitza una sèrie d’estudis que proposen una delimitació metropolitana semblant a la de transports de 1975.

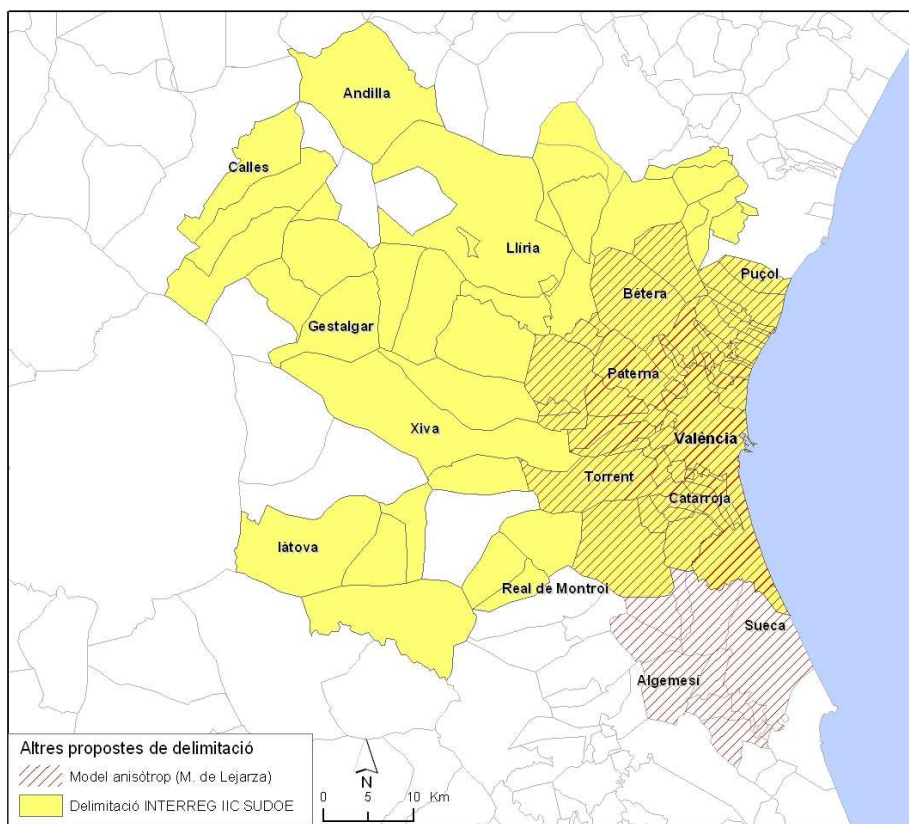

Figura 112: Altres propostes de delimitació de la Regió Metropolitana de València: Model Anisòtrop i del Bureau of Census dels EE.UU. Font: Elaboració pròpia a partir de MARTÍNEZ DE LEJARZA, J.M. (2002) i BURNS, M. (2002).

Junt amb aquestes delimitacions hi ha altres propostes de grups de recerca. Ací destacarem dos basats en distintes metodologies, els quals estan reproduïts a la figura 112. El primer d’ells és una proposta de delimitació de Martínez de Lejarza a partir d’un model anisòtrop de decreixement exponencial (MARTINEZ DE LEJARZA E., I. I MARTÍNEZ DE LEJARZA E., J.; 2002). Aquest model es basa en la premissa d’un decreixement exponencial anisòtrop de les característiques metropolitanes des de la

ciutat central de València, a partir de direccions privilegiades de creixement com les principals vies de comunicació N-340 Cadis-Tarragona, l'autovia d'Ademús i l'autovia d'Albacete. A partir d'indicadors de dimensió, caràcter urbà, morfologia i interdependència com grandària de població, població ocupada per sectors, nombre d'habitatges, consum d'energia, nivells d'estudis i d'ocupació etc. construeix un model de decreixement exponencial quadràtica MADD (model anisòtrop de difusió amb la distància). Amb estimacions mínimoquadràtiques detecta un conjunt de punts d'inflexió o de màxim decreixement de característiques metropolitanes que constitueixen fronteres o "parets". Així delimita el fet metropolità amb una "paret" que engloba els municipis de l'Horta i part dels de la Ribera Baixa.

L'altra proposta de delimitació que hem incorporat és del Centre de Política del Sòl i Valoracions de la Universitat Politècnica de Barcelona a partir de la metodologia de delimitació d'àrees metropolitanes estadístiques (SMA) del Bureau of Census d'EEUU de 1990. Es tracta d'una delimitació feta en 2002 per a un conjunt d'àrees metropolitanes d'Espanya, Portugal i França per al programa INTERREG IIC. Aquesta delimitació defineix diferents llinars per al fet metropolità a partir de dades de població i de mobilitat obligada (per raons de treball) entre nuclis i respecte al nucli considerat com a central (un nucli central d'almenys 50.000 habitants, una població metropolitana de 100.000 com a mínim, més del 75% de la població activa no agrícola, més de 50 hab/km² etc.). D'aquesta manera considera la mobilitat laboral com a indicador clau de la integració econòmica o social d'una sèrie de municipis i comtats que formen una àrea metropolitana (OMD; 2000, p. 82238).

El resultat d'aquesta classificació mostra una proposta de regió metropolitana diferent a totes les exposades anteriorment. Mostra una regió metropolitana prou ampla, en el sentit que inclou municipis prou allunyats del centre com alguns de La Serrania a més d'una hora de viatge, com Xelva o Andilla i al mateix temps deixa "illes" de municipis no metropolitans com Turís o Bunyol més propers a València. Això es deu a les estadístiques sobre mobilitat emprades, un problema al qual ens referirem posteriorment i que ja ha estat discutit en el capítol del Pirineu.

En síntesi, amb les delimitacions exposades fins aquest punt, es pot observar l'heterogeneïtat de propostes existents. Dins d'aquesta heterogeneïtat, a partir

d'aquestes propostes i d'altres consultades, però no analitzades ací per no causar proximitat en un tema que no és l'objecte principal d'aquesta tesi, es poden extraure algunes conclusions:

- El criteri d'interdependència funcional és el més emprat per delimitar la Regió Metropolitana de València, per sobre d'altres criteris de dimensió demogràfica o de morfologia.
- És un fet destacat que la "ciutat real" depassa sobradament la comarca de l'Horta, especialment per la comarca del Camp del Túria, Ribera Alta i Foia de Bunyol-Xiva.
- Es presenten dues posicions distintes a l'hora de classificar grans nuclis comarcals: algunes propostes inclouen les capitals comarcals del voltant de l'Horta (Sagunt, Llíria, Bunyol, Alzira i Sueca) i d'altres les mantenen al marge.
- Hi ha un creixent consens de considerar una regió metropolitana amb un continu urbà, almenys una perifèria urbana immediata formada pels municipis de l'Horta més propers a València i una corona exterior amb una sèrie de municipis fora d'aquesta comarca, bàsicament aquells que formen part de la xarxa de transports ferroviaris i d'autovies metropolitanes.

Dins de tot el ventall de criteris i models de delimitació existents, ens hem decantat per una delimitació "ampla" de la regió metropolitana, segons mostra la següent figura:

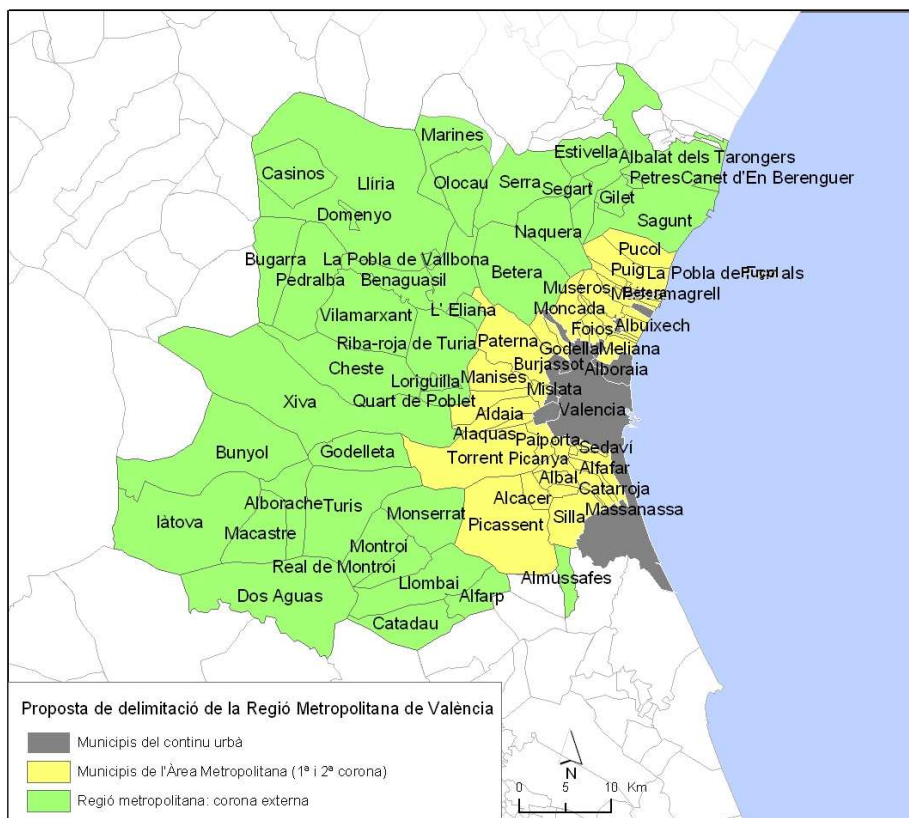

Figura 113: Proposta de delimitació de la Regió Metropolitana de València utilitzada per al present treball. Font: Elaboració pròpia a partir de diverses fonts.

Aquesta delimitació és prou més ampla que les actuals i inclou àrees com la de Sagunt i Bunyol que en molts altres anàlisis solen quedar fora, per això es pot considerar una delimitació potser de màxims. És una delimitació que utilitza com a criteri exclusiu la interdependència entre municipis pels fluxos residència-treball. Els municipis inclosos en la classificació de Regió Metropolitana de València han sigut incorporats a partir dels següents criteris:

- 1. Formen part de la delimitació actual d'àrea metropolitana de les entitats sectorials de subministrament d'aigua i tractament de residus.
- 2. Formen part de l'àrea de mercat laboral de València definida al treball de Casado (CASADO, J.M. ; 1998) de delimitació de mercats laborals locals.
- 3. Estan dins d'una isòcrona de temps en el desplaçament per carretera de 60 minuts o menys.
- 4. Formen part efectiva de la xarxa de transport públic de l'Entitat de Transport Metropolitana de València

- 5. Al menys un 25% dels fluxos residència-treball diaris són a altre municipi de la regió metropolitana.
- 6. Al menys un 5% dels fluxos residència-treball diaris són a València

El criteri 1 és el director o excoent: l'han de complir tots els municipis. Considerem que l'expressió mínima de la Regió Metropolitana de València és el conjunt de municipis que pertanyen a l'Entitat Metropolitana de Serveis Hidràulics i l'Entitat Metropolitana per al Tractament de Residus. Només existeix una certa política metropolitana en matèria d'aigua i residus a través d'aquestes entitats, per tant, els municipis que hi participen han de formar part de la realitat metropolitana. Per a la resta, s'ha considerat que cada municipi incorporat ha de complir al menys 4 dels 5 criteris restants. Com es pot observar es tracta de criteris molt enfocats a les relacions entre municipis a partir de la xarxa de transport existent i la mobilitat laboral.

El segon criteri utilitza com a principal font la tesi doctoral de J.M. Casado sobre delimitació d'àrees de mercat de treball a la Comunitat Valenciana (CASADO, J.M.; 1998). Aquesta és la base de la delimitació proposada, per tant es tracta d'una delimitació basada en els criteris d'interdependència residència –treball entre els municipis de la Comunitat Valenciana i respecte a nuclis d'una superior grandària funcional, com aquest cas és València. La metodologia emprada per l'autor es basa en un algoritme emprat per a la definició de mercats laborals a Gran Bretanya (Travel to Work Areas), el qual identifica focus d'atracció i de difusió de mobilitat laboral a partir dels desplaçaments diaris per motiu laboral. Després de diverses iteracions i reclasseficacions de municipis amb valors residuals, l'autor proposa una divisió del País Valencià en 27 Mercats Laborals Locals (CASADO. J.M.; 1998, p.191). La més gran de totes és precisament la de València, en la qual inclou comarques tan distants com el Racó d'Ademús i tota la Serrania. Però cal recordar que aquesta és una classificació per obtenir mercats laborals i no àrees metropolitanes, per tant no és l'únic criteri emprat per definir la regió metropolitana. En aplicar aquest criteri es considera una regió metropolitana que deixa fora nuclis propers a València com Sueca o Alzira, perquè constitueixen mercats laborals propis i per tant es poden considerar com a territoris fortament relacionats amb València, però amb un cert grau d'autonomia. Tots els municipis inclosos en la delimitació compleixen aquest criteri excepte Llombai, Alfarp i

Catadau que pertanyerien al Mercat Laboral Local d'Alzira. No obstant estan inclosos en la delimitació perquè compleixen els altres 5 criteris.

La raó d'incorporar com a tercer criteri una isòcrona com a barrera per delimitar el fet metropolità té una explicació conceptual: la consideració del fenomen dels empadronaments atípics (SABATER, A.; 2004, p. 22). A l'igual que al capítol del Pirineu, ací també plantejem la problemàtica de l'existència d'empadronaments atípics a nuclis de la província de València (població que s'empadrona a pobles petits per avantatges fiscals o de serveis, però que realment continua vivint al centre de la regió metropolitana). Segons aquesta tesi, part de la mobilitat considerada per elaborar models de delimitació metropolitana (com per exemple l'algoritme que dona lloc als mercats laborals locals) seria fictícia, o al menys no diària, perquè es tractaria d'estudiants ocupats a València que realment viuen durant el curs a València però que estan empadronats als seus pobles o adults que estan empadronats a pobles petits però realment resideixen a València. Ja vam discutir en el seu moment la importància d'aquest fenomen i la dificultat d'establir la fiabilitat de les dades dels censos i padrons sobre magnituds tan bàsiques com la residència principal d'un individu. Per al cas de la delimitació feta, tots els municipis inclosos en la mateixa estan dins de la isòcrona dels 60 minuts. Aquesta isòcrona es considera com el temps màxim en condicions de trànsit normal i amb el medi de transport del vehicle privat que un ocupat destinaria per desplaçar-se diàriament al treball. Distàncies-temps superiors són poc probables per les pèrdues en temps i diners que suposa. Municipis com Xelva o Andilla, que formen part del Mercat Laboral Local de València definit per Casado, queden fora del grup de municipis metropolitans per no complir aquest criteri junt amb un altre.

El quart criteri considera que tots aquells municipis que posseeixen una xarxa de transport metropolitana, han de formar part de la Regió Metropolitana de València. Entenem per xarxa metropolitana de transport la xarxa de metro, l'empresa pública d'autobusos EMT, el taxi, i l'empresa Metrobús que reuneix diverses empreses privades. En aquesta xarxa hi ha 60 municipis inclosos per estatuts dins de l'Entitat Metropolitana del Transport, però la xarxa dona servei a al menys 10 més. Per aquesta disfunció entre un nombre de municipis que jurídicament pertanyen a l'entitat i una altra quantitat que obtenen servei de la mateixa, s'ha optat per considerar aquest com un criteri secundari, és a dir, que no ha de complir tot municipi incorporat a la proposta.

El cinquè criteri determina el grau d'autosuficiència en quant a mobilitat laboral dels municipis. Es considera el llindar del 75%, això és, que si un municipi té el 75% o més de la seva població local ocupada amb un lloc de treball dins del propi municipi, aquest municipi no té un grau d'interdependència suficient amb els municipis del voltant per formar part d'una àrea o regió metropolitana. Com podem observar a la figura 114, els municipis que més s'apropen a aquest llindar són València, Sagunt, Bunyol, Llíria o Xest entre d'altres. L'aplicació d'aquest criteri ens permet detectar sub-centres metropolitans com són les capitals comarcals citades. Permet també constatar l'enorme mobilitat diària que alguns municipis de la primera corona generen, per tenir una taxa d'autocontenció d'un terç de la població censada o menys. Són el cas de municipis com Alboraya, Alfafar o Sedaví. En tot cas aquest criteri el compleixen tots els municipis de l'agrupació feta.

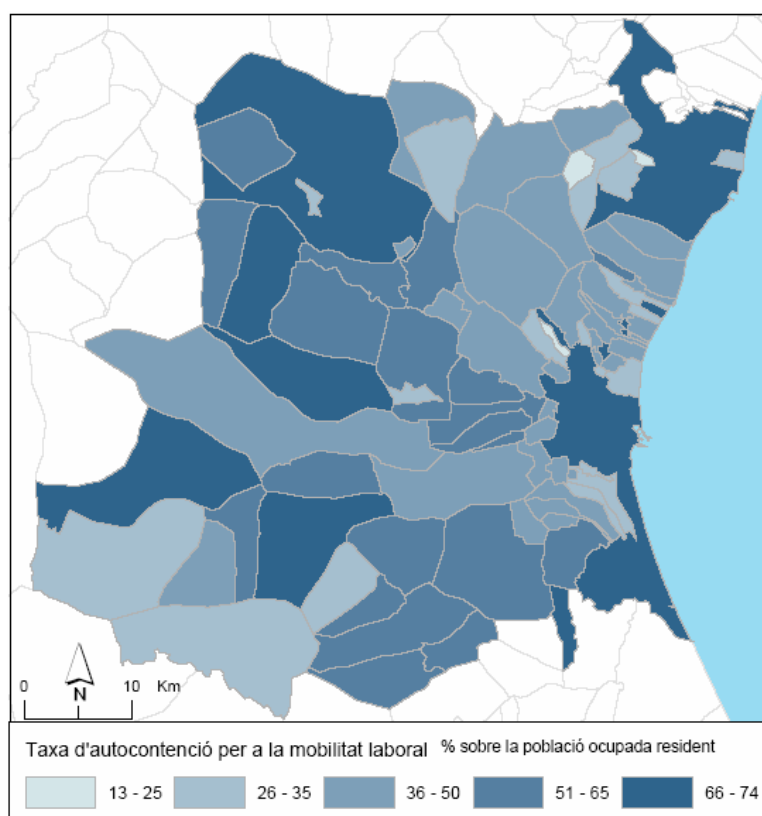

Figura 114: Taxa d'autocontenció per a la mobilitat laboral. Font: Elaboració pròpia a partir de censos i padrons.

Per últim, el criteri sisè serveix per reforçar la idea d'interdependència de fluxos entre municipis valorant el paper que juga la capçalera metropolitana, València. S'ha considerat que al menys un 5% de la població local ocupada ha de treballar a València

per pertànyer a aquesta realitat metropolitana. El llindar imposat és prou baix, però més realista segons el nostre judici. Volem valorar el pes relatiu de València en els fluxos diaris, però sent conscient que la regió metropolitana no és només València, sinó altres moltes ciutats amb milers de llocs de treball per la seva dimensió demogràfica (Torrent, Paterna), o per posseir grans complexes industrials i comercials, com Almussafes i Riba-roja, que són respectivament el primer i segon pol industrial del País Valencià en nom de treballadors o Alfafar i Aldaia que tenen els centres comercials més grans. En tot cas ens serveix per detectar de nou el pes propi que tenen els sub-centres de Lliria, Sagunt i Bunyol i per altra banda el pes que representa l'eix de la carretera d'Ademús en quant a fluxos residència-treball cap a València: els municipis per on passa aquest eix solen tenir un flux major que altres de la zona. Per últim ací podem detectar el que hem parlat dels empadronaments atípics. Si mirem el mapa podem observar com segons les estadístiques oficials, més d'un 40% de la població ocupada de Dos Aguas viatjaria diàriament al municipi de València a treballar. Aquest nucli està just al límit d'isòcrons d'una hora (60 km de distància per carreteres comarcals i autovia) i fins i tot segons la font emprada el depassaria per 5 o 10 minuts. És poc creïble que tota eixa població es desplace diàriament, sobretot si observem que els municipis del voltant tenen un flux de menys del 10%. Es tracta per tant d'un cas d'empadronaments atípics. Dos Aguas és un poble amb molt d'habitatge en segona residència on s'empadrona la gent per diversos motius, però sobretot fiscals.

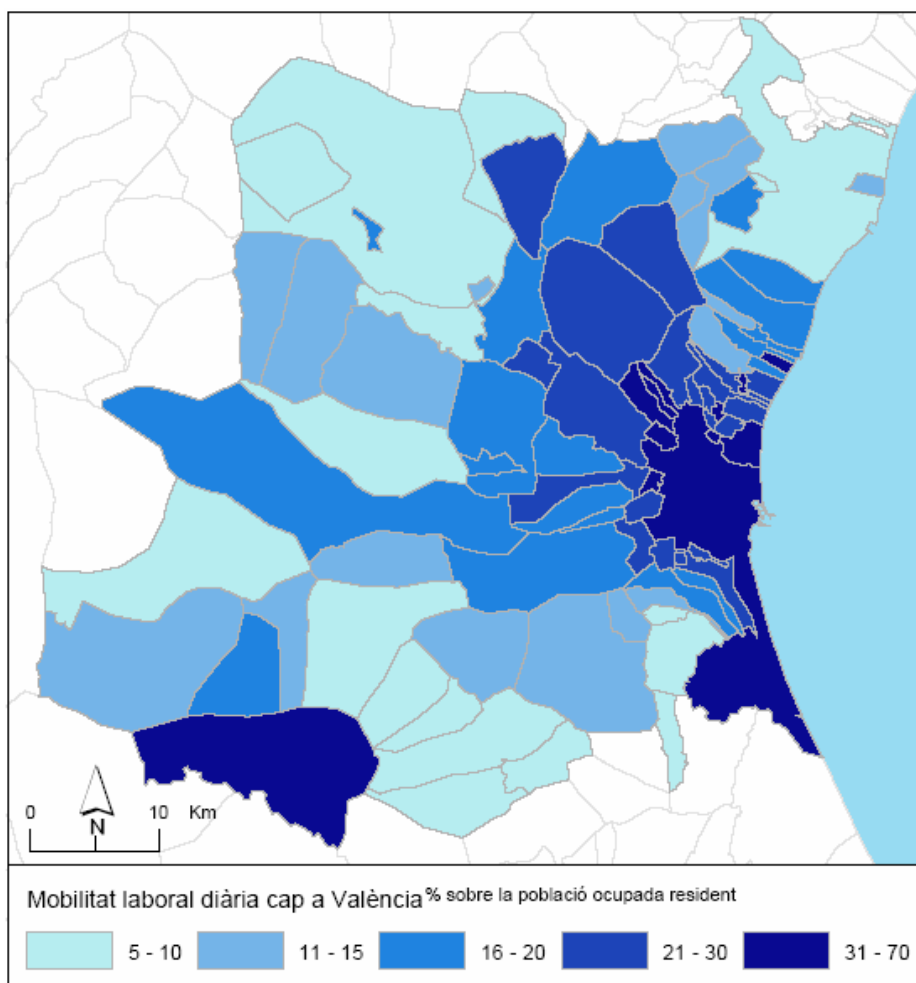

Figura 115: Mobilitat laboral diària cap a València. Font: Elaboració pròpia a partir de censos i padrons.

Aquests criteris expliquen la delimitació de la Regió Metropolitana de València, amb totes les deficiències i mancances que té. Remarquem que es tracta d'una delimitació més de totes les que hi ha a l'abast. És cridaner que ciutats mitjanes tan relacionades amb València com Alzira, Sueca o Cullera queden fora d'aquesta delimitació i segurament caldria incloure-les seguint molts altres indicadors socials, econòmics o altres argumentacions de tipus històric, comercial, econòmic etc. No obstant hem preferit no incloure'ls per poder oferir una delimitació exclusivament basada en criteris quantitius semblants als que s'empren en la delimitació d'altres regions metropolitanes.

Per finalitzar aquest apartat volem fer una reflexió sobre la dificultat que té la delimitació precisa, tancada i definitiva de la Regió Metropolitana de València (a partir d'ara R.M.V.). València, al contrari que Barcelona o Bilbao que tendeixen més cap al policentrisme, és una metròpolis monocèntrica. València té una relació d'11 a 1 en

quant a població respecte al segon municipi en dimensió demogràfica que és Torrent, el qual és també el segon municipi en població de la província de València. Aquesta relació és de 6 a 1 per a Barcelona (1,6 milions d'habitants per a la capçalera, Barcelona, i 252000 per a la segona ciutat, Hospitalet) i de 4 a 1 per a Bilbao entre aquesta ciutat i la segona de la metròpolis que és Baracaldo. Això significa que resulta molt complex avaluar la influència de València sobre el territori per delimitar la seva àrea o regió metropolitana. València és un centre amb un pes demogràfic i d'activitats econòmiques que abasta gairebé tot el País Valencià, a més com veurem està experimentant també una fase de difusió urbana, la qual cosa fa molt complex posar límits a aquesta realitat metropolitana.

2.1.3. Quines dinàmiques?

Els apartats següents els centrarem en analitzar, seguint la mateixa metodologia i enfocaments emprats als altres casos d'estudi, algunes de les dinàmiques o processos territorials més importants per poder explicar com està funcionant o no funcionant la Regió Metropolitana de València. Considerem una sèrie de dinàmiques molt semblants al cas de Barcelona. Per il·lustrar un poc el raonament seguit per a arribar a les dinàmiques territorials que finalment hem escollit analitzar, hem elaborat la següent figura:

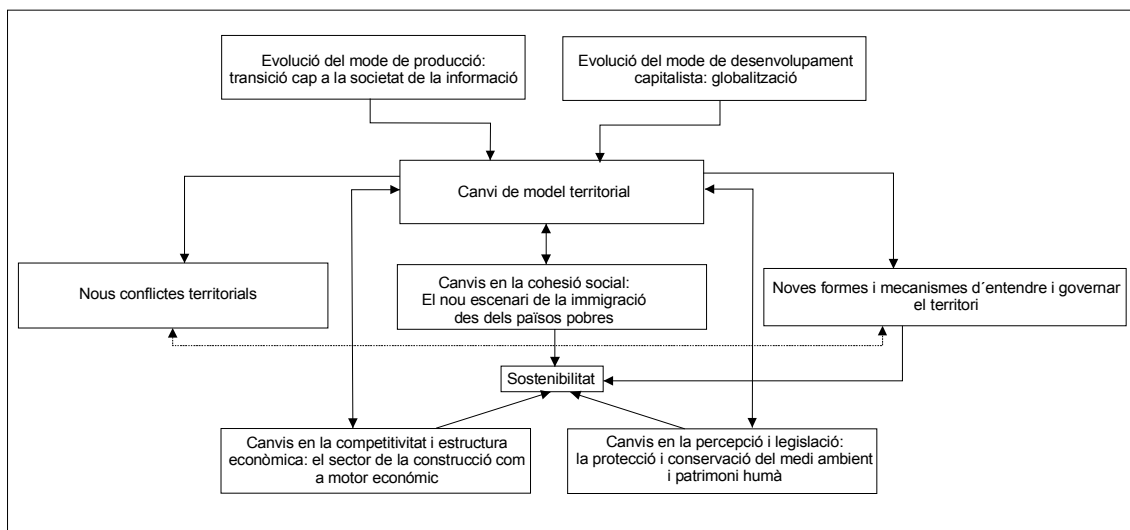

Figura 116: Interrelació entre dinàmiques territorials

Aquesta figura serveix també de recordatori a la primera figura del treball, la qual sintetitzava la línia teòrica que anàvem a seguir basant-nos en Castells. Ací situem com a dinàmica principal el canvi de model territorial que ha experimentat València a les últimes dècades. Aquesta dinàmica es deriva directament de l'evolució del mode de producció capitalista i del mode de producció industrial cap al mode informacional, tot en un context de creixent globalització econòmica, social i cultural.

La configuració d'un canvi de model territorial a la Regió Metropolitana de València és causa i conseqüència a la volta de dinàmiques territorials com la consolidació del sector de la construcció com a sector econòmic motriu, l'arribada de grans col·lectius d'immigrants de diferents països pobres o canvis en la percepció social sobre recursos naturals i patrimonials amb una major preocupació pel medi ambient. Hi ha moltes altres dinàmiques possibles, però aquestes tres incideixen des de tres perspectives diferents (econòmica, social i mediambiental) en la definició de l'objectiu del paradigma de la sostenibilitat que propugna un desenvolupament territorial integral, harmònic i equilibrat. Aquest concepte de sostenibilitat és un dels principals discursos que naixen com a conseqüència dels canvis esdevinguts en la manera d'entendre i governar el territori. Aquests canvis en el govern del territori són conseqüència dels canvis de model territorial, a banda d'altres factors polítics. Per últim, l'esquema assenyalava un altre aspecte que tractarem en aquest capítol: els nous conflictes territorials sorgits a causa de tots aquests canvis socials, econòmics i culturals que incideixen sobre l'impacte i la percepció del territori i del medi ambient. Un exemple pot ser aclaridor: Si bé la contaminació de l'Albufera existeix des de fa decennis, és a les últimes dècades quan ha esdevingut en conflicte territorial per uns agents que volen traure benefici econòmic de la seva explotació i altres que reclamen la seva protecció i restauració pels seus valors naturals, culturals i identitaris.

Fins ací aniria aquest apartat previ que no hem incorporat en altres capítols, el qual ens ha semblat adient per tal de justificar i argumentar l'elecció de l'àrea d'estudi, la seua delimitació, nomenclatura i el conjunt de dinàmiques territorials que anem a estudiar tot seguit. A continuació començarem tot seguit a parlar-ne posant l'accent, a l'igual que en el cas de Barcelona, en el canvi de model territorial que aquesta regió urbana experimenta com a trànsit cap a l'era de la informació.

2.2. El canvi de model territorial de la RMV: de la ciutat administrativa i industrial a la ciutat-espectacle quaternària i logística

Al capítol anterior vam fer un ràpid repàs a la conformació de la ciutat de València com a regió urbana. Aquesta ciutat no ha estat aliena als processos de canvi socioeconòmic analitzats per al cas de Barcelona. València ha tingut tradicionalment una molt estreta relació amb el seu medi rural immediat de l'Horta. L'Horta i l'Albufera complien un paper de proveïdor d'aliments i matèries primeres per a la ciutat i aquesta ciutat basava la seva economia en l'exportació i transformació d'aquests recursos. El tardà enlairament industrial de València es va basar com ja hem vist, en el desenvolupament en el canvi de segle de l'agricultura d'exportació. Així es va desenvolupar l'activitat portuària, la indústria de transformació i embalatge de productes agrícoles, el desplegament del sistema ferroviari i sector naval, el sector bancari etc. Es podria afirmar que València ha passat d'un mode de producció agrícola a un altre terciari, amb una creixent pèrdua dels vincles econòmics i culturals amb l'Horta i l'Albufera sense a penes experimentar una fase de capitalisme industrial. Al contrari que al Ruhr o Barcelona, a València no van aparèixer grans empreses i tallers industrials de grans capitalistes, sinó més bé empreses familiars manufactureres petites de béns de consum, sobretot moble i tèxtil. Només destaca l'experiència de Sagunt amb la instal·lació dels alts forns amb capital forani i la creació del pol industrial del Port de Sagunt com una colònia semblant a les del Llobregat a Barcelona o el Ruhr a Alemanya.

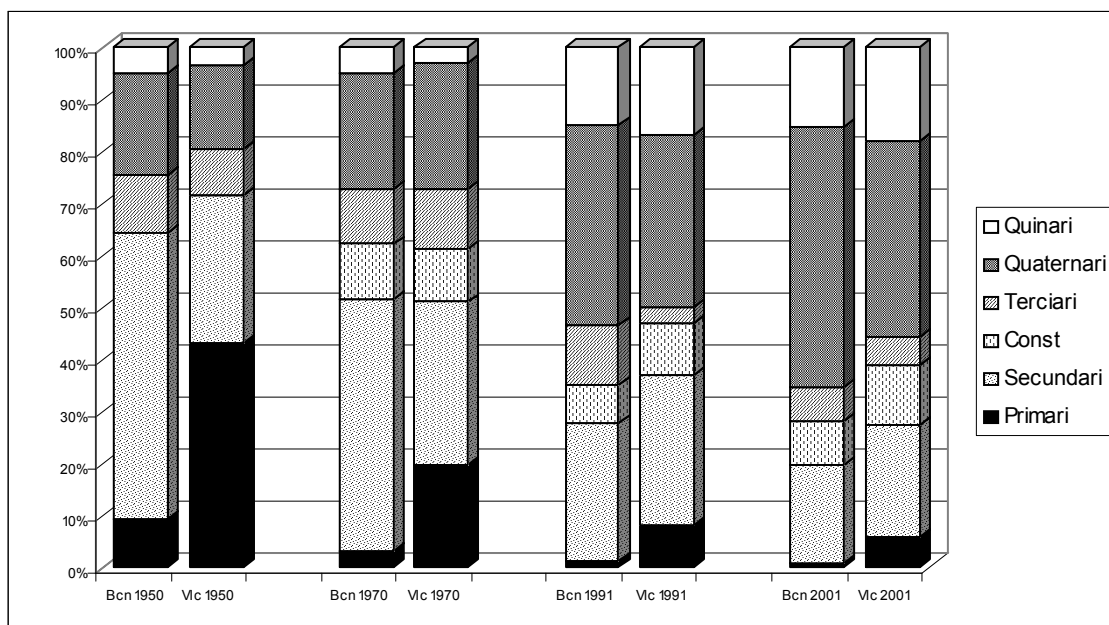

Figura 117: Evolució de l'ocupació per sectors d'activitat a les províncies de València i Barcelona 1950-2001. Font: Elaboració pròpia a partir de censos i padrons.

Tota aquesta evolució es pot comprovar amb les dades de la figura 117, la qual fa una comparació entre l'evolució de l'estructura ocupacional per sectors a nivell provincial de Barcelona i València des de 1950. A grans trets es pot constatar com hi ha hagut uns canvis molt significatius en aquest últim mig segle. El 1950 València i Barcelona pertanyien a dos models econòmics prou diferents, com hem explicat adés. Barcelona era una metròpolis industrial amb més del 50% de la població treballant en les fàbriques mentre que València tenia encara una economia fortament basada en l'agricultura. En aquells moments els sectors quaternari i quinari o del govern, el coneixement, arts educació etc. eren testimonials. Des de 1950, tanmateix, València ha viscut tota una revolució en quant a la seva estructura productiva protagonitzada per un agut enfonsament del sector primari, que perdura encara hui en dia i una paral·lela expansió del sector quaternari sobretot lligat al comerç i últimament al turisme, finances, hostaleria i serveis personals. Hi ha molts elements que criden l'atenció en aquesta gràfica. Un d'ells és l'evolució diferencial del sector secundari entre Barcelona i València. A Barcelona sembla afectar-li molt més en termes d'ocupació les crisis del petroli de principis dels 70 que a València. El fenomen de les deslocalitzacions es veu ací present amb la disminució de l'ocupació industrial a Barcelona des de 1991. En canvi València mostra una reducció molt menor de l'ocupació industrial durant aquest període. La compra en 1973, en plena crisi del petroli a Almussafes de 270 has. d'horts per construir la gran planta de fabricació d'automòbils per part de FORD és un factor

que explica la importància i l'estabilitat del sector secundari en termes d'ocupació. Malgrat les amenaces de crisi, a dia de hui al parc industrial Joan Carles I on està ubicada la factoria i empreses industrials auxiliars, així com a altres indrets de la regió metropolitana, treballen encara 21.000 ocupats (LAS PROVINCIAS; 2006). Aquest sector continua sent hui completament estratègic en l'economia metropolitana, no només en termes d'ocupació sinó també com a sector punter en R+D, un sector molt poc desenvolupat a aquesta Regió Metropolitana. Gran part de l'economia de la comarca de la Ribera Baixa depèn d'una sola empresa, la qual cosa és una situació de gran risc.

València també ha experimentat una forta expansió del sector quaternari i quinari fins arribar molt a prop dels nivells de Barcelona, la qual té hui com podem observar una forta especialització en aquests sectors. En ambdues metròpolis el sector quinari ocupa a vora un 20% de la població activa. Però es tracta encara d'un sector quinari poc especialitzat en innovació i coneixement i més en l'administració i govern del territori del qual són capital. El punt fort d'aquest sector a Barcelona és per una banda el pes relativament important del sector del coneixement (informació i educació) així com la conformació d'un arc tecnològic al voltant de Barcelona (TRULLÉN, J.; 2003).

En el cas de València aquest sector de coneixement i innovació és molt més testimonial. Una prova d'això és que la RMV només compta amb un parc tecnològic i quasi tot està ocupat per instituts de recerca públics, més que per empreses privades de sectors punters. Dins del panorama de l'economia de la innovació a la RMV cal destacar la xarxa REDIT creada en 2001 que agrupa a 10 instituts tecnològics, la majoria dels quals tenen la seva seu a la RMV. Alguns d'ells com l'Institut de Biomecànica de València són centres de referència de recerca en el seu sector a nivell nacional. La iniciativa d'aquests instituts va néixer als 90 a partir de la percepció de problemes de competitivitat per diversos motius (cost de la mà d'obra, poca inversió en disseny i recerca, manca de canals de distribució i exportació, de grans empreses de referència, obsolescència dels processos productius etc.) dels sectors manufacturers tradicionals valencians: tèxtil, moble, fusta, joguina etc. pels incipients processos de deslocalització que hui amenacen greument a tots aquests sectors. Caldria investigar no obstant, quin és l'impacte en cada sector de l'activitat d'aquests instituts i si més d'un no és una actuació d'urbanisme de "cartró-pedra" (UTE, 2004) davant la crisi del sector.

La primera raó d'aquests autors de denominar la política de parcs tecnològics i de promoció de la recerca i la societat del coneixement com un urbanisme i política de cartró-pedra està basada en el pressupost real que es dediquen a aquests capítols. Si fem un breu repàs als pressupostos de la Generalitat Valenciana per exemple per a l'any 2004 (CONSELLERIA D'ECONOMIA, HISENDA I OCUPACIÓ; 2004), observem que en el capítol de despeses la Conselleria d'Educació, Ciència i Esport es gastava vora 40 milions d'euros en el nou programa I+D+I (sobre un pressupost total de 9615 milions d'euros) en promoció de la innovació, transferència tecnològica i R+D, si bé en aquests 40 milions no entren les despeses en recerca de les universitats. Això suposaria només un 1,4% del pressupost de la conselleria, una quantitat molt similar a les despeses de direcció i serveis generals de la mateixa. En els pressupostos per a 2007 aquesta quantitat, ara gestionada per la Conselleria d'Empresa, Universitat i Ciència es mantenia invariable (39 milions d'euros) i representava un 3,8% de les despeses d'aquesta Conselleria. En aquest mateix exercici econòmic es preveia una despesa en promoció del turisme de 71,1 milions d'euros, quasi el doble del dedicat a innovació i recerca. Només per a un esdeveniment com la Copa Amèrica, la Conselleria de Presidència decidia destinar una inversió pròpia de 279000 euros, al marge de totes les altres associades a la construcció del complex i promoció turística de la ciutat (CORTS VALENCIANES; 2006, p. 35232 i ss.).

La segona raó la trobem en les figures 118 i 119. Aquestes mostren una classificació segons el grau d'utilització i producció de tecnologia i coneixement de les activitats econòmiques de tots els establiments, administracions i empreses de les províncies de Barcelona i València. Utilitzem aquesta escala tan gran per poder comparar amb la figura 117, encara que les metodologies de classificació són distintes. Primer s'han classificat les activitats dels establiments a 3 dígits de la CNAE de 1993 seguint la metodologia de TRULLÉN I BOIX (TRULLÉN, J. I BOIX, R. ; 2006, p. 115). Segons aquesta classificació que es basa en despeses, inversions i ús d'alta tecnologia, manufactures d'alta tecnologia serien indústria farmacèutica, aeronàutica, electrònica etc.; serveis de tecnologia alta serien telecomunicacions, serveis a empreses, finances, educació i sanitat. Per l'altre costat manufactures de tecnologia baixa serien alimentació i begudes, tèxtil, fusta, arts gràfiques i serveis no intensius en coneixement serien hostaleria, restauració, transport, immobiliàries etc. Dins de l'apartat d'altres activitats

s'inclouen aquelles que no és relacionen amb la producció d'alta tecnologia com la construcció, agricultura, ramaderia, mineria etc.

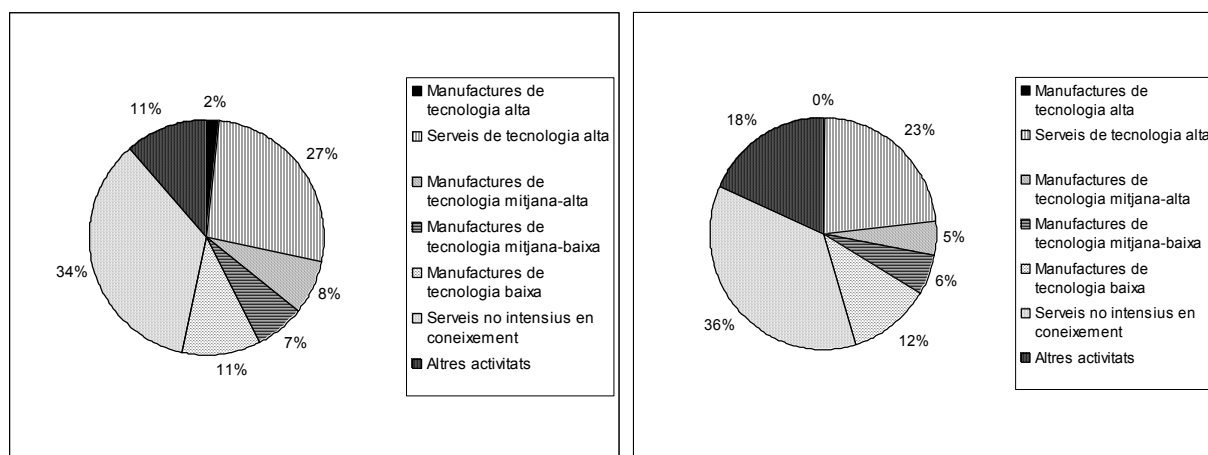

Figura 118: L'economia del coneixement a Barcelona. Percentatge de treballadors en manufactures i serveis segons la intensitat en tecnologia i coneixement. **Figura 119:** L'economia del coneixement a València. Percentatge de treballadors en manufactures i serveis segons la intensitat en tecnologia i coneixement. Font: Elaboració pròpia a partir de metodologia de TRULLÉN i BOIX (2006) i de dades del cens de 2001.

A partir dels resultats de les gràfiques ens podem fer una idea del pes que tenen les activitats intensives en coneixement i recerca als casos de Barcelona i València. Mentre que a Barcelona vora un 2% dels ocupats es dediquen a manufactures de tecnologia alta i un 8% a les de tecnologia mitjana-alta com material de transport o indústria química, a València aquests percentatges són del 0'3% i 5%. En canvi els serveis i activitats manufactureres ni intensives en coneixement i amb tecnologia baixa ocupen a Barcelona un 45% de la població activa i un 48% a València. Un altre argument que reforça la idea de la falta d'una política més decidida vers a la recerca és el fet que quasi tots els instituts de recerca valencians d'aquesta xarxa REDIT pertanyen a sectors molt madurs amb poca capacitat d'innovació i aplicació de noves tecnologies i coneixement en processos i productes. S'inverteix per tant més en sectors manufactureres de tecnologia baixa enlloc d'apostar per sectors manufactureres més punters com l'electrònica, medicina, aeronàutica etc. Treballs interessants com els de Pérez Garcia mostren a partir de magnituds com el percentatge de Valor Afegit Brut en branques amb contingut tecnològic, el percentatge d'ocupats en aquests sectors o el capital tecnològic invertit per ocupat que la Comunitat Valenciana es troba molt per baix del País Basc, Catalunya, Madrid, Navarra i Aragó (PÉREZ GARCÍA, F. 2007, p. 211). Cal recordar ací que l'experiència està demostrant que no ja empreses sinó sectors sencers

madurs d'aquest tipus de manufactures de tecnologia baixa, estan tots ells amenaçats per les deslocalitzacions (joguines, mobles, tèxtil, il·luminació, material de transport...), per tant la política industrial i tecnològica de la RMV deuria ser una qüestió central en qualsevol instrument de planificació estratègica metropolitana.

S'observa a partir de les darreres tres figures que el sector quaternari continua sent molt important a Barcelona i un poc menys a València. La raó d'aquesta situació, segons Sorribes, està en el reduït volum d'empreses valencianes, per tant no hi ha un sector desenvolupat de serveis a empreses, el baix nivell tecnològic de la mitjana de les empreses valencianes (altre factor que explica un sector quinari amb una component baixa de R+D) i per l'estructura territorial del País Valencià amb una xarxa desenvolupada de ciutats mitjanes amb àrees d'influència pròpies en serveis a empreses i en innovació (SORRIBES, J.; 1998, p. 46-47). Per a aquest autor el pes d'aquest sector i la veritable vocació natural de la ciutat ha de ser el sector comercial i els serveis "progressius" o capaços d'incorporar progrés tècnic (Íb., p. 62).

Per tant en el cas de la RMV, aquest territori sembla més encaminat cap a un model econòmic basat en l'espectacle de grans esdeveniments, festes i grans continents pseudoculturals (les falles, la Copa Amèrica, el Museu de les Ciències, l'Òpera, el circuit Ricardo Tormo, el museu de la FIFA, l'Aquàrium...) que en estratègies d'innovació, d'enfortiment i diversificació del teixit empresarial local, és a dir es vol seguir com Barcelona, però de forma encara més evident, una estratègia de ciutat-esbarjo, sense comptar seriosament amb altres alternatives. L'únic contrapès a aquesta aposta per la ciutat-esbarjo sembla ser la promoció del rol de ciutat-logística amb l'expansió del port. Sembla una alternativa molt raonable, si no fora perquè les dues ciutats estan competint en lloc de cooperar repartint-se segments de mercat i formant grups de pressió, per millorar la seva posició en la jerarquia de ports europeus i també en la d'impactes ambientals: un desviant un riu 2,5 km i l'altre destruint un paisatge cultural únic com l'Horta

Que València camina cap a la societat de la informació i el coneixement és indubtable. València ha passat de ser una regió urbana que vivia de la seva agricultura tradicional i de petits tallers manufacturadors familiars a ser una metròpolis emergent amb un gran pes

del sector quaternari comercial, de logística, turisme i transport així com educació i sanitat. Quin rol, quina posició tindrà en aquest nou escenari que comença a configurar-se, i sobretot a quins desafiaments haurà de donar resposta, dependrà en gran mesura de les estratègies i mecanismes de govern que hui i des de fa anys està desenvolupant.

2.3. Processos de dispersió i desconcentració urbana. La metropolitanització del territori: el preu de l'habitatge com a base per al model territorial metropolità

2.3.1. El mercat de l'habitatge a la Regió Metropolitana de València

En el punt anterior, més que descriure i analitzar una dinàmica territorial, hem donat unes pinzellades per establir en quin punt està la RMV en la seva transició cap a una societat del coneixement. Ara afegim una peça més d'aquest esboç a grans trets del model territorial de la regió metropolitana de València, la qual se centra en un dels principals eixos del concepte de sostenibilitat, que és la competitivitat econòmica. I examinem quin paper té aquesta pota en aquest model econòmic fent una breu anàlisi del sector de la construcció i dins d'ell de l'impacte territorial de la producció d'un dels béns més rendibles i competitius (encara) del país: l'habitatge de renda lliure. La raó és senzilla: la residència és un aspecte consubstancial del fet urbà, per tant ens sembla essencial parlar de la seva vessant econòmica. Mostrarem com la construcció d'habitatge és encara un dels motors i ingredients essencials al voltant del qual giren moltes altres qüestions, des dels fluxos de mobilitat quotidiana fins les migracions, passant per qüestions ambientals i socials que veurem més avant.

No és objecte d'aquest capítol fer un catàleg de barbaritats urbanístiques ni tampoc fer un informe detallat de l'estat i penúries del sector, sinó més bé mostrar la importància que té el sector de la producció d'habitatge no ja com a pilar fonamental en l'economia metropolitana sinó en la pròpia dinàmica i evolució de la RMV com a territori complex.

L'habitatge és un dels productes que des del punt de vista de la filosofia marxista té un valor d'ús i un valor de canvi. L'habitatge com a valor de canvi, com a mercaderia capitalista a València, es remuntaria com a mínim al segle XIX amb les desamortitzacions de Godoy, Madoz i Mendizábal de propietats de l'església. La burgesia de l'època comença a adquirir finques rústiques i convents per construir

finques o infraestructures públiques de forma que el sòl comença a convertir-se en una activitat rendible. Els primers escenaris d'actuació d'aquesta nova classe burgesa capitalista immobiliària, part substancial de la qual era nobiliària, són els extraradis de la ciutat de València un cop tombades les muralles amb els projectes d'eixample i l'interior de la més que densificada Ciutat Vella a partir de la compra de propietats de l'església i els plans de reforma interior anteriorment vists. Des d'aquest moment, la demanda d'aquesta mercaderia i dret a l'hora sempre ha estat molt elevada: la transició demogràfica i migracions camp-ciutat en la transició de segle, la reconstrucció de la ciutat i la necessitat d'habitatge per a milers de refugiats a la postguerra, els grans contingents d'immigrants arribats de tot el centre i sud d'Espanya als 60-70, les necessitats d'habitatge per a les nombroses generacions del baby-boom als 80-90, la demanda de segona residència per fugir de la urbs caòtica, congestionada i contaminada i com un producte símbol de prestigi social ja des dels 60, les necessitats d'habitatge del creixent "model Florida" de turisme residencial per a la tercera edat que sembla configurar-se a tot el litoral valencià, inclosa part de la regió metropolitana a partir dels 90 etc... L'habitatge ha segut un tema recurrent als titulars de premsa de l'últim segle a aquesta àrea urbana.

Sembla clar que hi ha dos períodes clau en l'evolució d'aquest sector: els anys del desenvolupisme dels 60-70 i els anys del boom immobiliari des de 1998. En aquests dos períodes és tal l'activitat del sector, que incideix profundament en la morfologia urbana, la mobilitat metropolitana, la distribució demogràfica, els límits metropolitans, la geografia industrial, dels serveis i de l'oci a la regió urbana de València, entre d'altres aspectes. A inicis dels 60, quan a les creixents onades migratòries se'ls uneix la necessitat d'habitatge de la població afectada per la riuada de 1957, situa Sorribes l'inici de la "València dels promotors", una de les "Valències" més importants (SORRIBES, J.; 2005, p. 64). En eixe moment hi ha una gran necessitat d'habitatge pel seu valor d'ús. El mercat de l'habitatge respon a unes demandes socials del moment.

No obstant a finals dels 90 hi ha un fort punt d'inflexió, comença el període del "boom" immobiliari dels 90, el qual no té precedents en la història de la RMV. Les causes se situen en l'aposta pel turisme residencial a bona part de la Comunitat Valenciana, els efectes de la globalització en quant a moviment de mercaderies i capitals i de persones en menor mesura, en la conversió de l'activitat immobiliària en un producte d'inversió

d'alta rendibilitat i en una de les preferides activitats per al blanqueig de diners davant l'entrada en l'euro; la davallada dels tipus d'interès i allargament dels períodes d'amortització (Íb.p. 67). De nou, davant la vella lògica de la crisi dels dos pilars econòmics tradicionals de la regió urbana de València: l'agricultura de l'Horta i la indústria manufacturera, els ajuntaments troben una nova font de riquesa municipal i activitat econòmica en el sector de la construcció d'habitatges. A més amb el traspàs de competències urbanístiques als ajuntaments la construcció d'habitatges passa a ser, a banda d'un lucratiu negoci, una via molt profitosa de finançament municipal. El fet que la producció d'habitatge s'ha deslligat completament de la demanda social, i per tant de la seva característica de dret bàsic, el podem comprovar a partir de les dues figures següents.

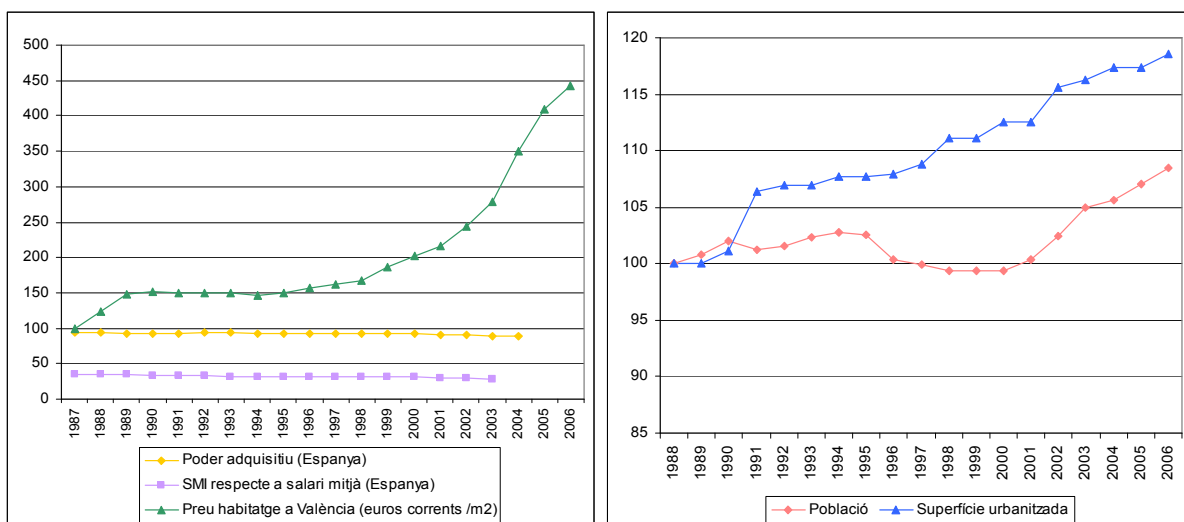
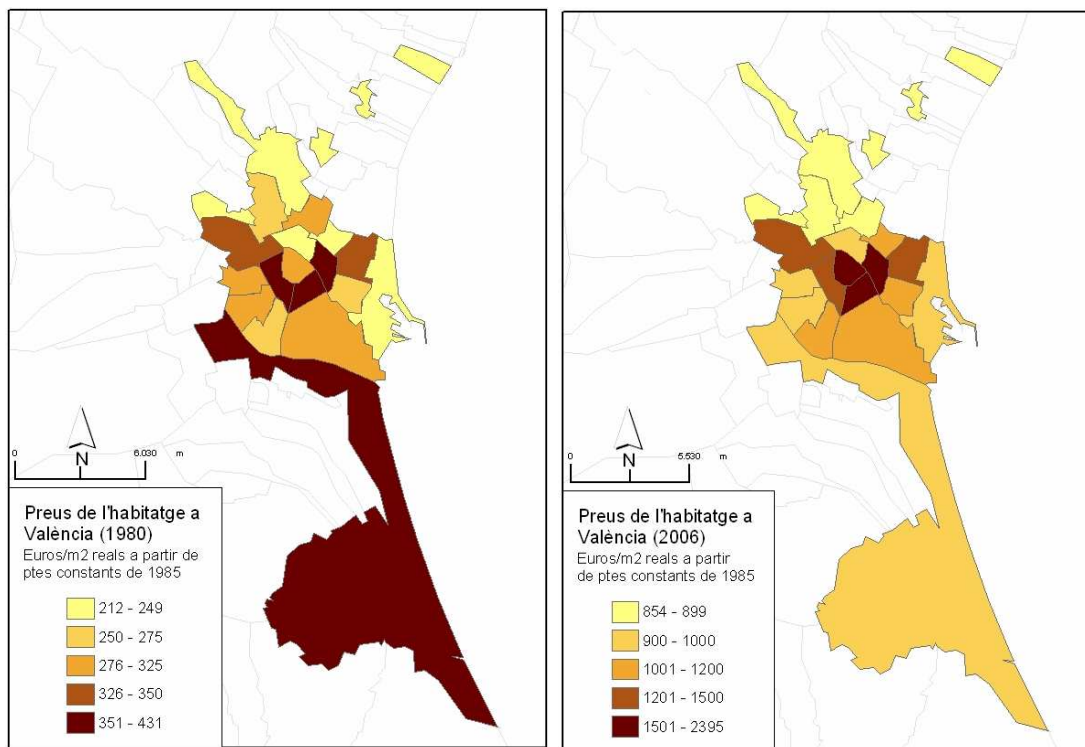

Figura 120: Comparació a partir d'índex 100= 1980 de l'evolució relativa del poder adquisitiu a Espanya (evolució del Salari Mínim Interprofessional) i, de la relació entre Salari Mínim i Salari Mitjà i de l'evolució del preu mitjà de l'habitatge a València ciutat amb índex 100=1987. Fonts: Per a les dues primeres variables, s'ha elaborat amb valors relatius respecte a base 100 sobre els valors en ptes. constants de 1980 (INE, MTAS i Portal Tu Salario) [<http://www.tusalario.es>]. Per a la variable preu de l'habitatge: Butlletins de 1990 a 2006 de la SOCIEDAD DE TASACIÓN [<http://web.st-tasacion.es/html/index.php>]. **Figura 121:** Desenvolupament de la superfície urbanitzada i població de 1988 a 2006 (índex 100=1988). Fonts: Cens i padrons de l'INE, DADES, estadístiques de la ciutat de València (anuari 2005 de l'Ajuntament de València) i Oficina d'Urbanisme de l'Ajuntament de València. Per al cas de la superfície urbanitzada per poder tenir una evolució any a any s'ha emprat com a indicador les dates d'aprovació de PAU i PP.

Figures 122 i 123: Preus de l'habitatge a València per districtes en 1980 i 2006 en euros /m² a partir de ptes constants de 1985. Fonts: Per a la figura 122 diaris LAS PROVINCIAS i LEVANTE de 1980. Per a la figura 123: LA CLAU, 2006. Mostreig aleatori de 320 habitatges de renda lliure en venda a València i SOCIEDAD DE TASACIÓN (2006).

Aquests gràfics mostren variables molt diferents i poc comparables, però ens dóna una idea prou exacta del comportament del mercat immobiliari. Començant pel gràfic de l'esquerra, podem observar com des de la data de referència de 1980 el poder adquisitiu mesurat a partir del salari mínim interprofessional sempre s'ha mantingut per sota de 100, que és el valor que tenia en eixe any. Per a 2003 aquest valor era de 88, és a dir havia caigut 12 punts respecte a 1980, amb la qual cosa ens situem a nivells de finals dels 70. L'evolució de la relació entre SMI i salari mitjà evidencia un dels processos inherents a la globalització neoliberal: la dualització social. S'amplia el recorregut del salari (amplitud entre màxims i mínims salarials, la qual cosa es reflecteix en una caiguda sostinguda del SMI en relació amb els salaris mitjans. Aquestes tendències contrasten i molt amb la que ha mantingut la venda d'habitatges de renda lliure. L'evolució presenta una dinàmica completament contrària a la de la situació salarial de la població, especialment a partir de 1998 quan les pujades anuals arriben fins a un 50%. L'espiral especulativa funcionava a ple rendiment. Un exemple més de com la dinàmica de preus de l'habitatge s'ha deslligat per complet de la situació de la seva demanda el tenim al gràfic de la dreta. Ens mostra comparativament des de 1988, any

d'aprovació del primer PGOU de la democràcia, l'evolució de la població i de la superfície urbanitzada en el terme municipal de València. Si bé l'indicador de superfície urbanitzada és prou fictici perquè només mostra les superfícies aprovades per urbanitzar en un any donat i no les superfícies de facto urbanitzades, de nou podem comprovar com el ritme d'urbanització mitjançant aquest indicador ha sigut molt superior a la dinàmica demogràfica de la ciutat. Fins i tot entre 1995 i 2001 hi ha un període marcat de davallada demogràfica que no altera per a res l'augment de la superfície urbanitzada. A més la dinàmica d'ocupació del sòl de València es pot considerar com a molt moderada en comparació amb altres indrets de la regió urbana, com podrem comprovar després. El nou llit del Túria fa de barrera urbanitzadora al sud i al nord queden encara terrenys per urbanitzar, però ocupats per un espai d'horta de gran qualitat paisatgística, per tant l'únic eix important de creixement és el d'Ademús. Això no ha evitat que entre 1997 i 2005 s'hagen construït només a la ciutat de València més de 50.000 habitatges nous (SORRIBES, J. 2005, p.70).

Per la seva banda, les figures 122 i 123 completen la informació sobre l'evolució dels preus de l'habitatge a València, però amb l'avantatge de què són perfectament comparables, car els preus estan en valors constants de 1985 per evitar distorsions de la inflació. En els casos de menys pujada de preus com pot ser el cas dels Poblat del Nord, l'augment de preus ha estat d'un 400%. En els casos més cridaners com el de Ciutat Vella, aquesta pujada s'apropa al 600%. Amb figures com aquestes podem observar com el comportament del mercat de preus dóna moltes pistes per esbrinar dinàmiques territorials de gran interès. Aquest darrer cas de Ciutat Vella és un bon exemple. En 1980 el centre de València és un espai en ple procés de degradació. Com a tantes altres ciutats europees, el centre històric és una illa de pobresa urbana envoltat de barris de gran poder adquisitiu com són els centres comercials i econòmics de l'Eixample (Eixample i Pla del Real bàsicament). En 2006 la Ciutat Vella està en ple procés d'elitització: classes urbanes mitjanes-altes i "yuppies" tornen a instal·lar-se a l centre, la qual cosa incideix notablement en els preus. Un altre exemple el tenim amb el comportament dels preus al districte dels Poblat del Sud. Ens trobem que en 1980 aquest districte és el segon més car de la ciutat després de l'Eixample. Estem en un moment en el qual s'acaba de salvar la urbanització de la Devesa del Saler, però encara hi ha moltes expectatives urbanístiques dipositades en explotar un litoral Mediterrani quasi verge en altres indrets com el Perelló o el Perellonet. En canvi en 2006 aquestes

expectatives ja no són tan grans perquè existeix el Parc Natural que impedeix urbanitzar en molts indrets que es volia a finals dels 70, per tant els preus de l'habitatge estan prou continguts, malgrat que han patit també un augment significatiu.

El context i model de creixement de la València dels 90 s'ha convertit en un paradís de les grans empreses constructores i promotores d'habitatge i obra pública, que a més han conformat un oligopoli a la ciutat (BALLESTER, LUBASA, BAUTISTA SOLER, FERROVIAL, VALLEHERMOSO, METROVACESA, ACCIONA, DRAGADOS...). Primer per la demanda d'inversions canalitzades a la producció d'habitatge que ha permès augmentar considerablement els marges de beneficis en el mercat d'habitatge. L'habitatge es converteix en un producte per a l'especulació i fins i tot en ocasions per al blanqueig de diners com molts altres negocis, però amb el gran al·licient de què es tracta d'un bé de primera necessitat amb una demanda que pressiona també sobre els preus. Segons un informe del Departament d'Estat dels EE.UU., un dels refugis dels diners negres procedents del narcotràfic internacional per al seu blanqueig va ser el boom immobiliari del Llevant i Sud d'Espanya (EL MUNDO, 2008). En segon lloc perquè, a l'igual que Barcelona, a València triomfa el model de l'"urbanisme-espectacle", l'urbanisme monumental per crear símbols de modernitat en la ciutat per a la seva promoció com a màrqueting urbà. Es pot citar el port, el palau de congressos, l'aquàrium i especialment la ciutat de les Arts, la qual ha triplicat el seu pressupost inicial (LAS PROVINCIAS; 28.oct.2005), en part per modificacions del projecte, però també ens consta per un augment prou significatiu en els beneficis de les empreses per acurtar el període de construcció.

2.3.2. Les "formes" de l'expansió urbana: creixement radial i dispersió residencial

Tot això ha tingut un reflex molt clar en la forma de créixer de la ciutat real de València. Tradicionalment, un dels aspectes que cridava l'atenció en el paisatge valencià era l'aspecte atapeït i dens de les aglomeracions urbanes (COURTOT, R.; 1992, p.74). La forma actual d'aquest creixement és molt semblant al de Barcelona: s'han configurat nous paisatges urbans on impera la dispersió de formes clonades d'habitatge, que es reflecteixen en formes de vida molt semblants amb una alta mobilitat diària. València, a l'igual que Barcelona ha passat de ciutat massiva jerarquitzada i centralitzada a ciutat multiplicada (MUÑOZ, F. 2004; p.7-8) seguint la lògica de la

dispersió d'activitats i persones però no de funcions de govern. Si agafem com a punt de referència només la dècada dels 90, ja podem apreciar els processos de dispersió urbana que ha patit aquesta regió metropolitana. A partir de la figura 124 podem reconèixer les transformacions més importants durant aquest curt període. A l'igual que al cas de Barcelona, es tracta en general d'un creixement dispers, que no difós. Dins de la disposició caòtica de les àrees de creixement es pot distingir com aquestes segueixen les grans vies de comunicació: la pista de Silla, la carretera d'Ademús i l'A3 en menor mesura. En segon terme s'adverteixen àrees on hi ha hagut un model de creixement més difós, sobretot a la comarca del Camp del Túria i l'Horta Oest: són àrees de producció d'habitatge unifamiliar i adossat. Una tercera qüestió interessant de destacar ací és la magnitud dels canvis d'usos del sòl no només en urbanització, sinó també en l'expansió de l'agricultura de regadiu cap a l'oest, en terres tradicionalment de secà. Es pot observar en definitiva que el ritme de transformació d'usos del sòl a aquesta regió metropolitana ha sigut molt accelerat, i només comparable als anys del desenvolupisme dels 60 i 70.

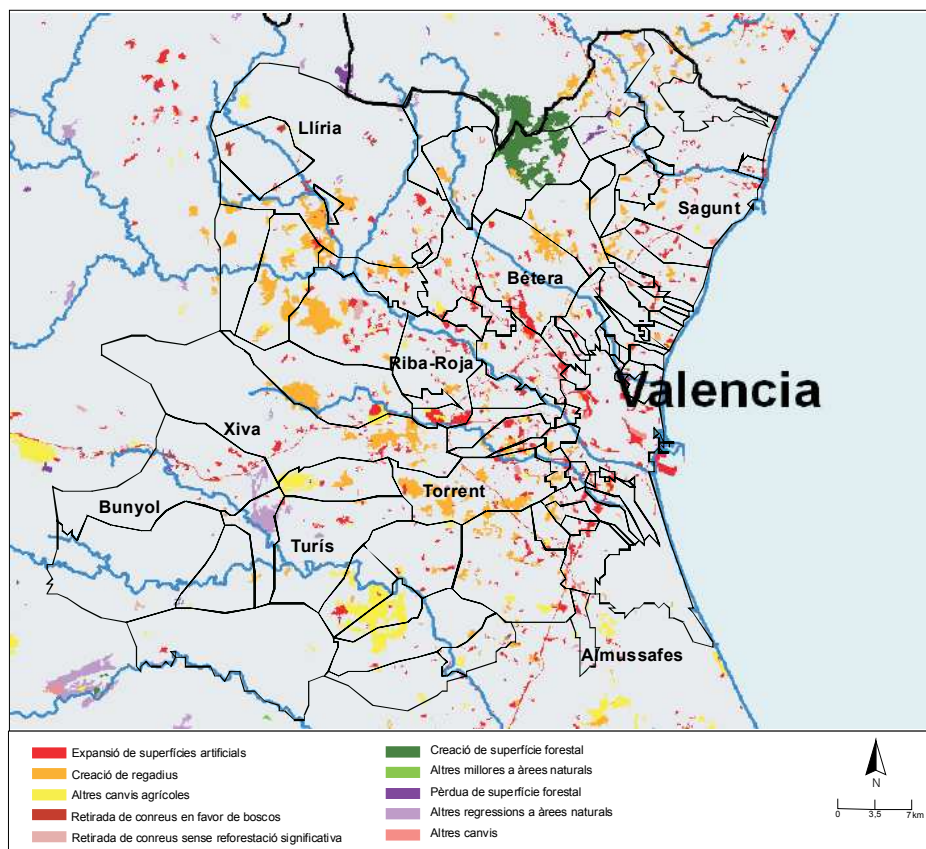

Figura 124: Canvis d'ocupació del sòl a la Regió Metropolitana de València de 1987 a 2000. Font: Observatorio de la Sostenibilidad en España (2006), a partir de dades del Projecte CORINE Land Cover.

La figura 125 mostra el mateix, això és, com està creixent la ciutat real de València, però amb un període de temps encara més recent i més curt i enlloc d'emprar la variable canvi d'ús del sòl hem fet una investigació exhaustiva sobre l'evolució empadronada en els 150 districtes pertanyents al conjunt de municipis que hem inclòs en la RMV. Aquest mapa ens dóna una fotografia recent de com està creixent la ciutat real, i si la completem amb el mapa de la riquesa que mostra la figura següent, podem obtenir una imatge prou acurada sobre quines àrees són les més dinàmiques social i econòmicament a aquesta regió urbana a mitjans de la primera dècada del segle XXI. Es tracta de dos mapes que enllacen molt bé amb la dinàmica del mercat d'habitatge.

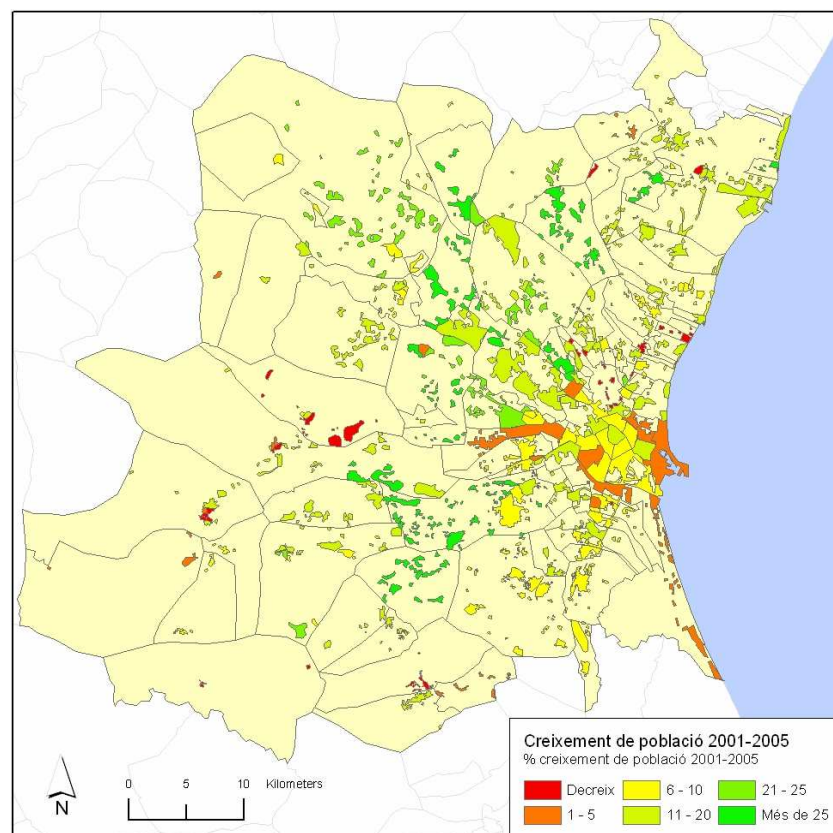

Figura 125: Creixement de la població en el quinquenni 2001-2005. Font: Elaboració pròpia a partir de microdades censals de 2001 a 2005. INE i IVE.

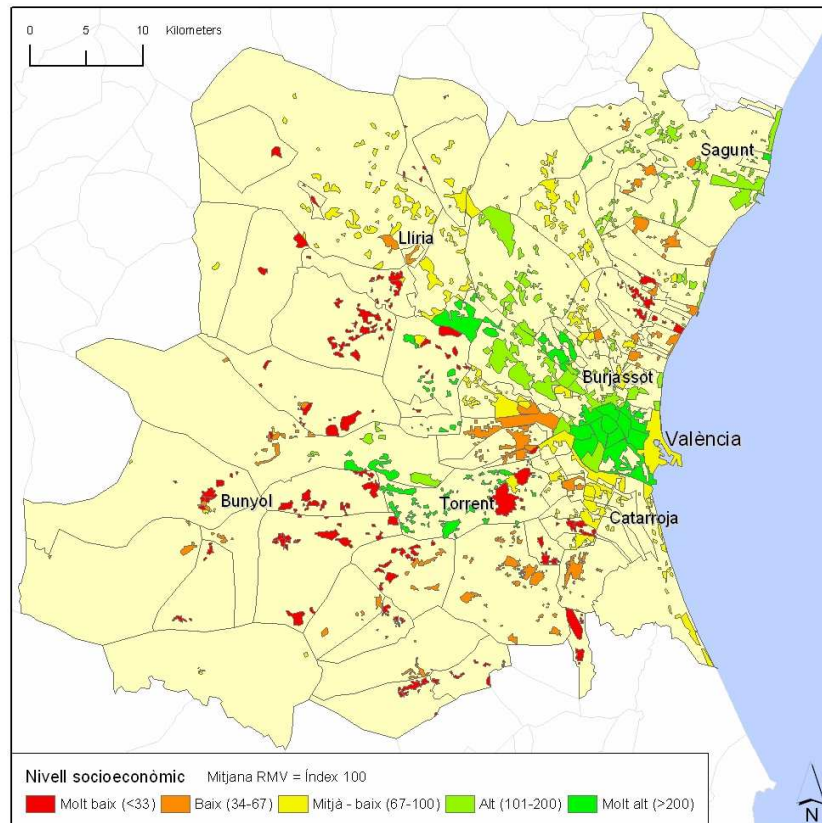

Figura 126: Nivell socioeconòmic per districtes a la Regió Metropolitana de València. Font: Elaboració pròpia d'indicador a partir d'índex agregat basat en la taxa d'atur, el percentatge de població amb estudis universitaris i variable de nivell econòmic del cens. Dades: microdades censals del cens de 2001.

En primer lloc tenim una ciutat central amb un creixement i una situació socioeconòmica molt diferencial. En quant a nivell socioeconòmic continua sent, malgrat tots els processos de dispersió urbana, el gran centre de poder econòmic i de decisió. Els districtes més rics de la RMV són l'Eixample i Pla del Real. A més el centre de la ciutat no només no perd poder sinó que a més guanya població. Un exemple és de nou Ciutat Vella, que a causa de les reformes urbanes interiors ha guanyat vora un 15% de població en un quinquenni, un percentatge gens ridícul. Més o menys tota la ciutat de València participa d'aquest renaixement urbà. Cas contrari és el de les « voreres » de la mateixa. Districtes com els Poblat Marítims i Poblat del Sud i fins i tot Patraix i Jesús mantenen un dinamisme molt més baix. Han tingut un creixement molt més moderat i configuren un cinturó de barris proletaris amb un nivell socioeconòmic molt més modest en comparació amb el centre que envolten. A partir d'aquest centre es poden distingir 4 eixos de creixement i diferents àrees intersticials, que mostren una estructura urbana més radial i menys policèntrica que la de la RMB. Començant des del nord, l'eix de la carretera de Barcelona és un dels més complexes. Es tracta d'una eix costaner amb una important component de turisme i oci, però també industrial (polígon del

Mediterrani i amb un primer tram d'especialització agrícola (Alboraia, Almàssera, Massalfassar...). És com una reproducció a major escala de tota la regió metropolitana. Per tant, es tracta d'un eix amb diferents dinatismes: un primer tram amb un creixement demogràfic i nivell socioeconòmic relativament alt (es tracta d'una de les àrees de desconcentració de la ciutat, per tant de gran creixement urbà); un segon tram molt més estancat des del punt de vista econòmic i demogràfic (l'agricultura està en vies de desaparició, la indústria està en part en crisi i l'especialització turística no es pot donar pels problemes d'erosió costanera) i un tercer tram que és el més dinàmic gràcies a la seva especialització turística, tant és així que ací es troben els dos municipis amb els preus de l'habitatge més cars de tota la RMV: Canet d'en Berenguer i Pobla de Farnals. Aquest dinamisme continua fins Sagunt i més cap al nord donat que enllaça de seguida amb els municipis de la indústria ceràmica de Castelló, de les poques que encara són altament rendibles al País Valencià.

En segon lloc estaria l'eix de la carretera d'Ademús Burjassot – Lliria incloent Bètera i Montcada. Es tracta de l'eix més dinàmic amb diferència de tota la RMV, el qual combina de nou usos residencials, industrials i terciaris. Aquest ha sigut tradicionalment una de les àrees d'assentament de les classes burgeses de València que fugien de la ciutat com espai congestionat i de conflictes. Això explica que ací estiguen els municipis amb nivell socioeconòmic més alt i de dinatismes urbanitzador més accelerat (L'Elia, Paterna, Sant Antoni, Montcada, Rocafort). És l'eix de les urbanitzacions com a comunitats aïllades (“utopies burgeses” segons el discurs de Harvey) però també del sector quinari (campus de ciències de Burjassot, parc tecnològic, Canal 9 i TVE etc.). Als costats d'aquest eix trobem un dels escenaris de major proliferació de la residència secundària il·legal nascuda des dels seixanta i en procés de legalització i de conversió en primera residència.

El tercer seria el de la N-III o A-3 i és de clara vocació industrial. Comparativament amb la resta de la RMV es tractaria d'un eix en cert estancament econòmic o fins i tot regressió. Ací es troben els municipis que menys creixen o que perden població (Xest, Bunyol, Quart de Poblet) amb una indústria tradicionalment diversificada (ventalls, joguines, metal·lúrgia, aliments i begudes, ceràmica i material de construcció) però amb alguns sectors en crisi com la joguina, la fusta i el moble. Als últims anys tendeix cap a una especialització comercial i en logística del port i l'aeroport de Manises. Es tracta a

més en el seu primer tram a l'Horta Oest, d'un eix prou saturat de trànsit i amb pocs espais lliures per dirigir qualsevol expansió urbana. Aquesta seria realment la principal raó, més que la situació dels sectors industrials, que explica aquest estancament.

El quart i últim eix seria l'eix de la pista de Silla que es desdobra després cap a Alacant i Xàtiva. Es tracta d'un eix també de clara vocació industrial però de molta més especialització cap al sector del moble i fusta, material de transport i químic en menor mesura. Es tracta d'un eix menys saturat, però especialitzat en uns sectors manufacturers tots amenaçats per les deslocalitzacions. Això explicaria en part que el seu creixement demogràfic haja estat molt més moderat que a altres eixos. Es tracta lògicament d'un eix de municipis obrers i per tant amb un nivell socioeconòmic més baix. Ací trobem als últims anys un nou escenari de desconcentració i recomposició urbana de la ciutat central de València: les urbanitzacions d'adossats apareixen ací des de fa pocs anys per donar residència de nou a famílies joves que no es poden permetre una residència a la ciutat central. Les bones comunicacions per carretera, RENFE i autobús permeten que aquesta siga una de les principals zones residencials de població pendular.

Per últim, a banda d'aquesta estructura radial, tindriem àrees intersticials, àrees de "entreciutats", que no formen part de cap continu urbà i que fins fa poc eren netament rurals però que estan en plena integració en dinàmiques urbanes. Es tracta d'àrees residencials-balcó, és a dir, àrees urbanitzades en les elevacions properes a la planura de l'Horta "amb vistes". Estem parlant de molts municipis del Camp del Túria i de Morvedre Olocau-Nàquera-Serra-Segart-Albalat. Són pobles tradicionals que s'han hiperespecialitzat en segona residència adossada i unifamiliar, segona residència que passa en molts casos a convertir-se en primera. De nou, el diferencial de preus existent encara a aquests municipis respecte al centre de la RMV explica el gran dinamisme demogràfic recent: famílies que prefereixen viure ací per la tranquil·litat i qualitat paisatgística malgrat la llunyania respecte als seus llocs de treball. Una altra àrea intersticial semblant seria tot el sud-oest de la regió urbana: Torrent, Picassent, Montroi, Catadau, Torís etc. Podem citar ací per exemple les urbanitzacions de Calicanto, situades entre Torrent i Xiva. Van aparèixer inicialment als setanta com a àrees de residència secundària il·legal. Poc a poc s'han anat legalitzant i creixent fins ser hui una de les àrees de major creixement demogràfic i nivell socioeconòmic d'aquest sector.

Un altre exemple és el Vedat de Torrent, que va ser inicialment una àrea de gran valor paisatgístic on ja des d'inicis del segle XX van a aparèixer els primers xalets de famílies burgeses i hui és gairebé un barri més de Torrent. Picassent, Torís, Montserrat són també espais intersticials però amb una situació molt més complexa. Es tracta de municipis encara amb una forta vocació agrícola però en regressió o amb una petita indústria manufacturera també en relativa crisi (cuir o fusta). La construcció seria el sector més dinàmic i és cap a on tendeix a especialitzar-se tot el conjunt: construcció d'adossats i aïllats.

Potser la diferència d'aquesta descripció amb Barcelona és que ací les funcions no només dins la regió metropolitana, sinó fins i tot dins de la ciutat central, estan prou segregades, a banda de presentar aquesta metròpolis emergent una estructura més monocèntrica. L'aplicació del "zoning" d'usos encara és molt visible en una regió metropolitana on hi ha zones per residir, per treballar, per comprar, per divertir-se etc. (SORRIBES, J.; 2005, p.74).

Com a última imatge de com ha crescut físicament la RMV no ens resistim a oferir un parell d'exemples comparatius molt gràfics també que ens ajuden a comprendre els diferents tipus de creixement que ha hagut segons la zona que estudiem. Ací, al contrari que a Barcelona ens trobem a un territori sense obstacles geogràfics importants per al creixement de les ciutats, donat que es tracta d'una gran planura. L'únic obstacle és l'elevat preu de la terra a causa de la seva fertilitat, un problema que ja ha eixit quan vam analitzar el Pla General de 1966, però pel que es pot observar a les mateixes, va ser prou ben solventat. Com a primer exemple mostrem dues imatges de la ciutat de València amb 36 anys de diferència: a l'esquerra mostra el límit de la ciutat de València en 1968 amb el poble de Benimaçlet i en 2004 la imatge de satèl·lit mostra Benimaçlet ja completament integrat com a barri dins de València. Es tracta d'un creixement en taca d'oli en forma d'habitatge col·lectiu compacte que ha anat colonitzant l'Horta fins fer-la gairebé desaparèixer. El segon parell d'imatges mostra l'evolució de Beniparrell també en un interval de 36 anys. Aquest és un dels municipis que conformen l'eix de la carretera d'Alacant-Albacete. Justament per això s'observa per una banda l'increment i ampliació del nombre d'infraestructures en una àrea que es veu en 2004 ja prou saturada d'usos del sòl. Ací tenim un bon exemple de la conversió d'un nucli tradicional d'Horta

en un nucli industrial completament envoltat de polígons, tota una mostra de paisatge suburbà despersonalitzat de rotondes, naus industrials i magatzems.

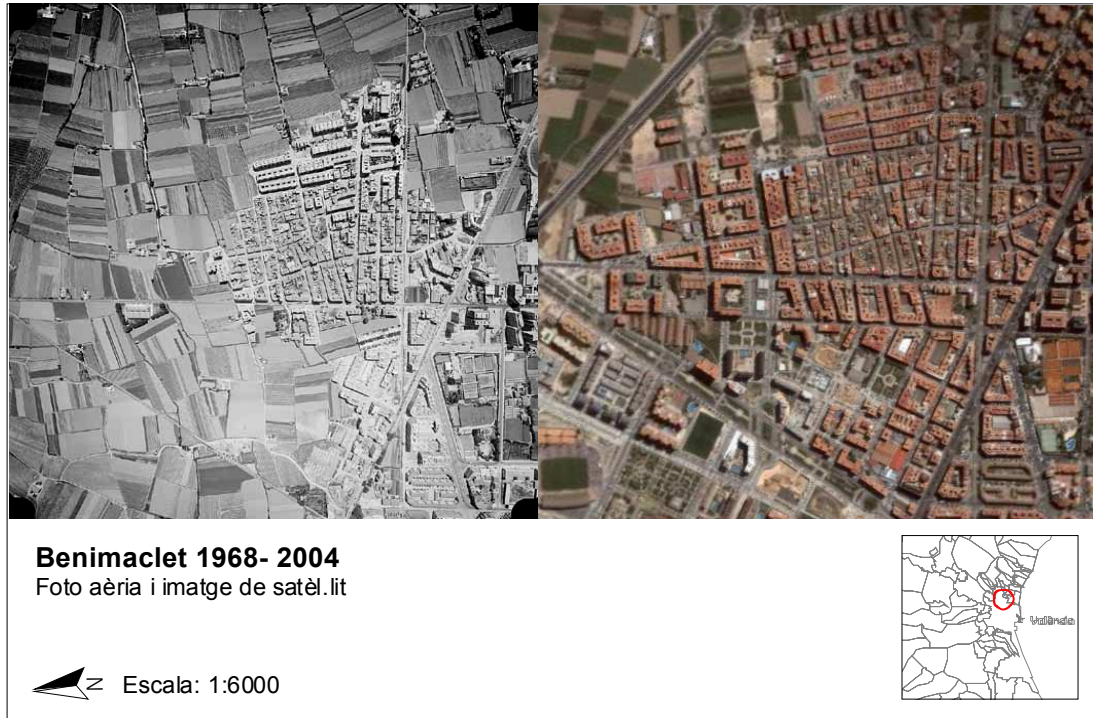

Figura 127: Creixement urbà 1968-2004 a Benimaclet (València). Fonts: Google Earth i COMPAÑIA ESPAÑOLA DE TRABAJOS FOTOGRAMÉTRICOS AÉREOS (1968).

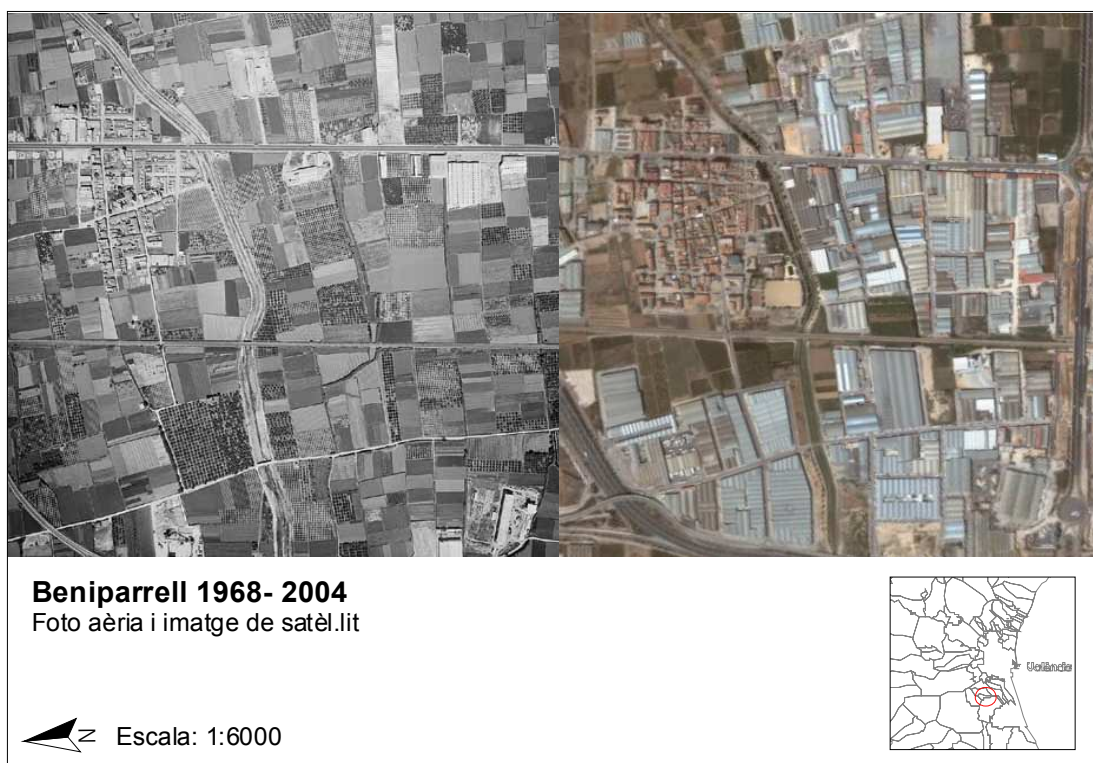

Figura 128: Creixement urbà 1968-2004 a Beniparrell. Fonts: Google Earth i COMPAÑÍA ESPAÑOLA DE TRABAJOS FOTOGRAFÉTICOS AÉREOS (1968).

Figura 129: Creixement urbà 1958-2004 a la carretera Torrent – El Vedat. Fonts: Google Earth i COMPAÑÍA ESPAÑOLA DE TRABAJOS FOTOGRAFÉTICOS AÉREOS (1958).

Un tercer exemple de creixement urbà a la RMV el trobem al cas de Torrent-El Vedat que mostra la figura 129. Ací a partir d'un eix com era la carretera de Torrent cap a la muntanya del Vedat ha hagut un desenvolupament urbanístic espectacular on se superposa el tradicional creixement urbà compacte en taca d'oli amb un creixement en baixa densitat de xalets i adossats que apareix quan comencen les primeres pendents cap a l'oest. Hui Torrent continua creixent tant en baixa densitat com de manera compacta a un ritme prou accelerat.

2.3.3. El preu de l'habitatge com a motor de dinàmiques territorials

Aquesta anàlisi de la RMV segons el seu grau de dinamisme demogràfic recent el nivell socioeconòmic de cada municipi guarda una relació molt estreta amb el comportament del mercat d'habitatge. Una relació que ens porta a constatar que el preu de l'habitatge és un dels principals motors de transformació urbana de tota la RMV. Així ho podem observar a partir de les següents figures.

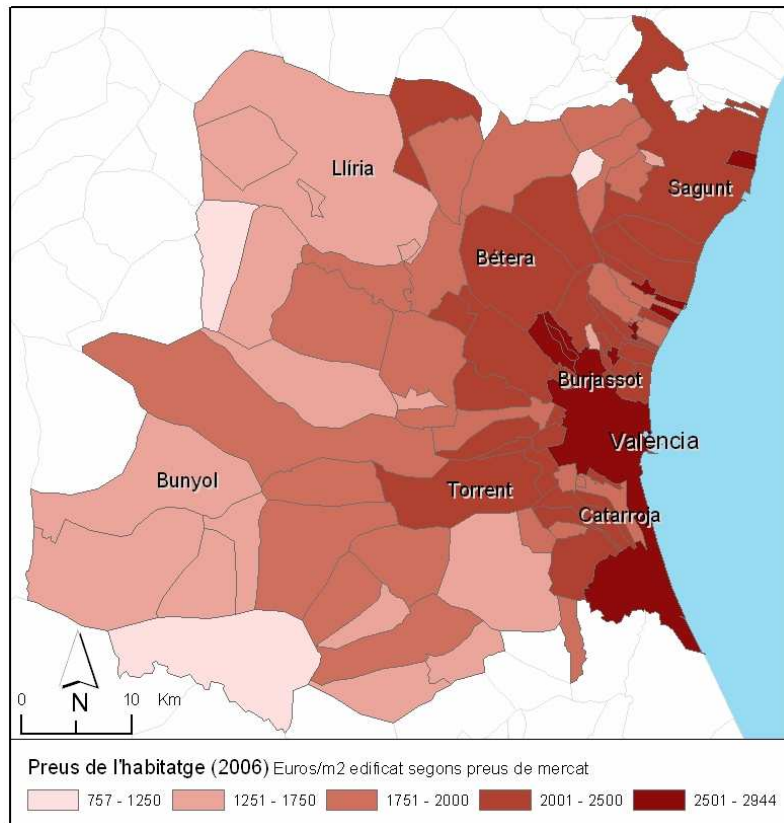

Figura 130: Preus de l'habitatge en euros/m² a 2006. Fonts: Elaboració pròpia a partir de mostreig de 2200 habitatges en venda en 2006 a partir de dades de portals immobiliaris i LA CLAU; 2006.

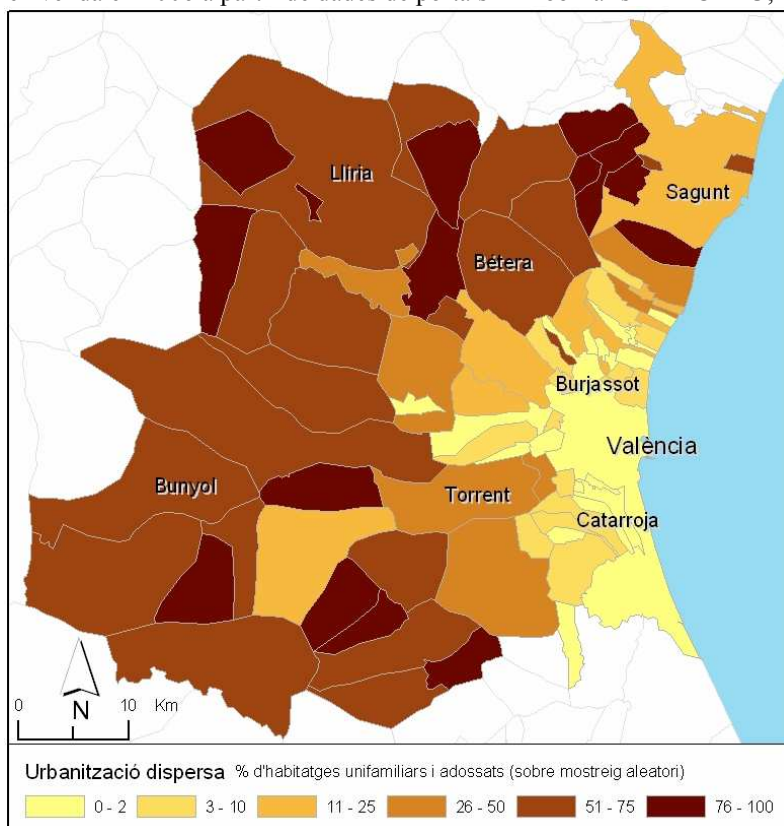

Figura 131: La urbanització dispersa a la RMV. Percentatge sobre l'oferta d'habitatges (a partir de mostreig aleatori) que són unifamiliars aïllades o adossades. Font: Elaboració pròpia a partir de mostreig de 2200 habitatges en venda en 2006 a partir de dades de portals immobiliaris i LA CLAU; 2006.

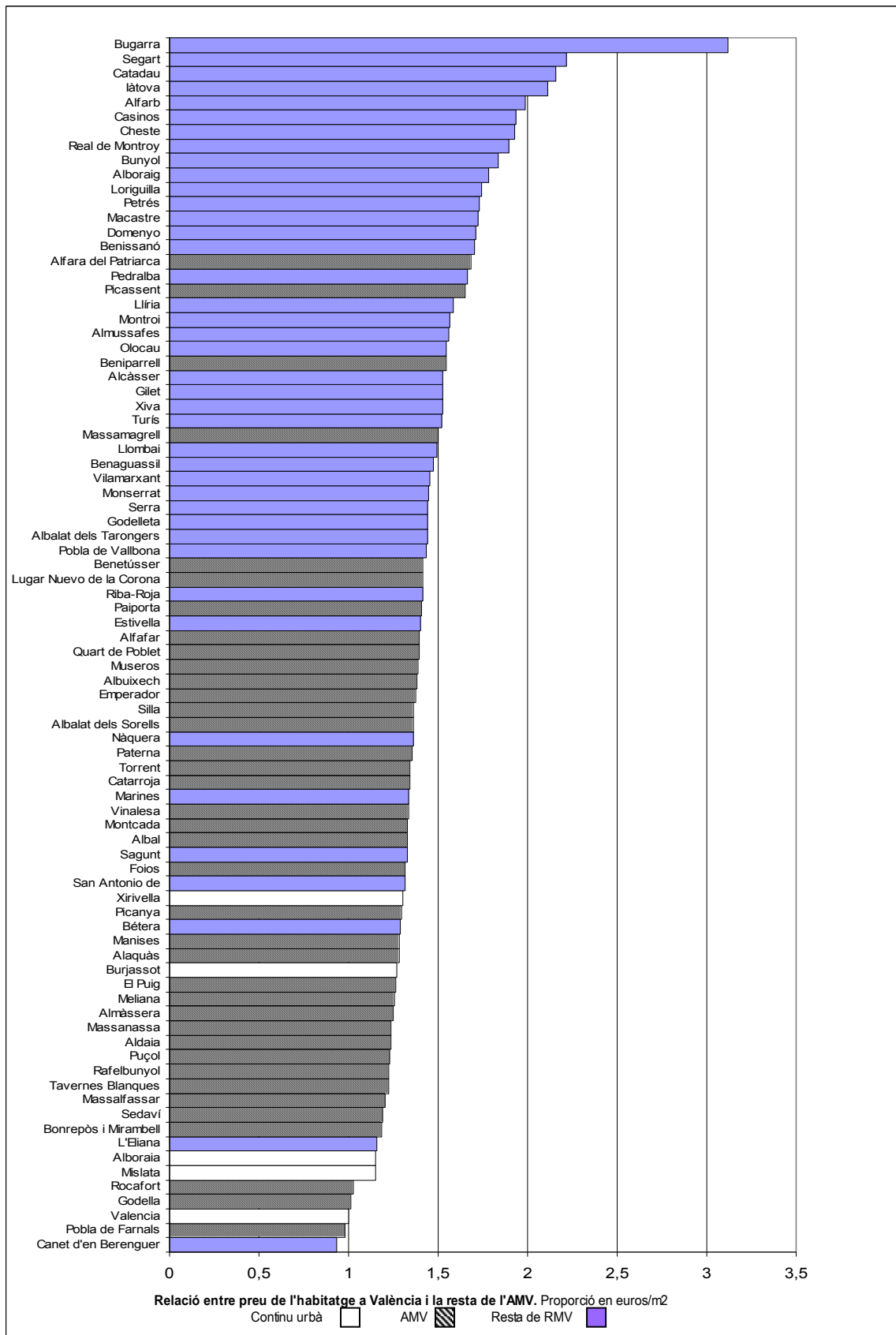

Figura 132: Proporció entre el preu de l'habitatge a València i la resta de l'AMV i RMV en euros/m².
 .Font: Elaboració pròpia a partir de mostreig de 2200 habitatges en venda en 2006 a partir de dades de portals immobiliaris i LA CLAU; 2006.

Abans de comentar breument aquests gràfics cal fer un petit comentari: per tal de tenir una idea prou acurada sobre el mercat de l'habitatge a la RMV hem basat l'estudi en fonts directes, és a dir, els preus reals dels habitatges per metre quadrat que qualsevol ciutadà hauria trobat per a 2006. S'ha fet un mostreig aleatori estratificat dels 85 municipis que componen aquesta regió urbana (22 individus per a cada municipi excepte per al cas de València que han sigut 22 per cada districte, en total 2266 habitatges). Cal fer notar que s'han seleccionat tant pisos com adossats i unifamiliars de tots els preus. Per calcular el valor per metre quadrat s'ha considerat la superfície útil de l'habitatge i no la total. Tampoc s'ha considerat si aquesta compta amb parcel·la o jardí, ja que si no es produiria una gran distorsió en els preus per metre quadrat.

A partir dels últims gràfics podem tenir una idea de la potència del mercat d'habitatge com a dinàmica territorial. El preu de l'habitatge és un mecanisme d'expulsió de creixents capes urbanes de la ciutat central cap a indrets cada cop més allunyats i pitjor comunicats. És el procés de metropolitanització del territori. A partir de la figura 132 podem constatar com varia el preu de l'habitatge entre municipis molt propers. S'observa un descens del preu a mesura que ens allunyem de València i el litoral cap a l'oest. Pocs són els municipis de l'AMV que tenen un preu mitjà per sota dels 2000 euros/m² i els pocs que queden coincideixen amb municipis de menor nivell socioeconòmic. Els municipis fora dels grans eixos de desenvolupament i especialitzats en residència secundària aïllada i en adossat són els que tenen els preus més assequibles. En definitiva aquests municipis estan explotant molt bé el gran avantatge que tenen d'estar relativament a prop d'un gran centre econòmic com és València amb una gran borsa de demanda captiva d'habitatge. La descripció que hem fet adés dels eixos de l'especialització funcional de cada àrea coincideix gairebé amb l'especialització en oferta d'habitatge de baixa densitat que ens mostra la figura 131. Aquest producte és quasi inexistent al continu urbà mentre que als municipis de la Serra Calderona, del Caballón, Perenxisa, Dos Aguas etc., llocs encara amb prou terreny per urbanitzar hi ha una gran oferta d'habitatge en baixa densitat.

El màxim exponent dels desequilibris i dualitats del mercat d'habitatge és la comparació de preus. La figura 132 és molt gràfica en el sentit de què ens informa que per un m² d'habitatge a València quants metres quadrats podem comprar a altres municipis de la

RMV. Els resultats són en alguns casos prou sorprenents. Primer perquè ja no és València el municipi més car. L'especialització turística ha fet que Canet i Poble de Farnals tinguen els preus de l'habitatge més alts de tota la RMV, més de 2500 euros/m², millor mecanisme d'expulsió/segregació/selecció de població no pot haver. Si una persona decideix buscar habitatge enlloc de València a Burjassot que forma part del continu urbà, pel preu d'un metre quadrat a València pot comprar 1,27 a aquesta ciutat. Si decideix (com fa tothom) sacrificar una millor accessibilitat per un habitatge assequible pot decidir traslladar-se a pobles com Benetússer, Massamagrell o Beniparrell, a menys de 10 km de la ciutat, on podrà comprar un pis (són poblacions, sobretot Benetússer i Beniparrell amb poc espai per a baixa densitat) amb un valor de 1,4, 1,5 i 1,55 metres quadrats en relació amb València. Si pel contrari es desitja una casa amb jardí i no massa lluny de València o d'alguna via de comunicació important, podem triar Poble de Vallbona, Alcàsser o Xiva. Ací per cada metre quadrat que pagariem per un pis a València podríem tenir també vora 1,5 metres quadrats habitables, i això sense comptar la superfície del jardí i altres valors immaterials com les vistes, la tranquil·litat etc. Així podem seguir comparant preus d'habitatge fins trobar-nos amb casos de municipis com Bugarra o Segart on hom pot comprar un habitatge el triple i el doble de barat que a València capital. València i la seva perifèria immediata creix a bon ritme en superfície urbanitzada i població, però al mateix temps està expulsant encara molta població. En primer lloc perquè és població jove que no pot accedir a un habitatge al seu propi barri o municipi d'origen. En segon lloc pel "*decoro abitativo*" que parla Indovina: classes mitjanes –altes busquen fora de la ciutat l'habitatge que s'acomoda a les seves expectatives de classe (jardí, piscina, garatge privat per a dos o tres vehicles, més de 90m² d'habitatge...). Tota aquesta demanda més els factors especulatius del sòl que hem comentat adés són un poderós mecanisme que ha canviat completament en pocs anys la forma i dinamisme de la ciutat de València, però de la ciutat real. El concepte de ciutat real cobra ací màxim protagonisme. L'Elia o Poble de Vallbona passen de ser municipis amb dinàmiques pròpies a ser barris residencials de València amb llargues cues de cotxes anant a les 8 del matí cap al sud-est i tornant a les 18 de la vesprada.

Encara falta molt per investigar sobre la producció d'habitatge com a mercat, dret i davant de tot gran negoci i sobre la "forma" del mateix: quines són les superfícies de sòl transformades als últims anys a la Regió Metropolitana de València, quin grau de

cobertura de serveis tenen aquestes noves peces territorials així com de quina manera estan afectant a la mobilitat metropolitana. Ací de nou cal invocar els efectes que el trencament del model de ciutat massiu i compacte, típic Mediterrani, que creix agregant peces adjacents té per a la governabilitat d'aquesta regió urbana. No cal que redundem ací en el mateix que s'ha analitzat per al cas de la RMB, simplement podem recordar alguns d'aquests efectes. L'habitant que viu a una unifamiliar allunyada del nucli urbà:

- Genera unes despeses en serveis urbans (km d'asfaltat, de línia elèctrica, ADSL, canonada d'aigua, clavegueram...) molt superiors a les dels habitants del nucli. Part d'aquestes despeses les ha d'assumir l'ajuntament.
- Des del punt de vista mediambiental consumeix més aigua (jardí, gespa, piscina...) i energètica (per exemple en enllumenat públic) així com de materials de construcció (sobretot si es tracta d'una unifamiliar aïllada que no comparteix paret amb ningú) o de combustible per al vehicle privat.
- Des del punt de vista social augmenta l'aïllament de la persona i crea comunitats no integrades en la societat local. A voltes aquestes comunitats, precisament perquè no veuen les seves demandes urbanes cobertes (la paradoxa d'anar a viure a una unifamiliar "al camp" però amb les mateixes demandes urbanes que si hom visqués al bell mig d'una ciutat: serveis bàsics, educatius i culturals, sanitaris, transport...) moltes voltes es converteixen en un contrapoder local (el partit de les urbanitzacions).
- Des del punt de vista paisatgístic suposa una simplificació i banalització del mateix (MUÑOZ, F.; 2004). Ja hem parlat de com la suburbanització no només no suposa crear ciutat sinó que multiplica els "no llocs". Les ciutats deixen de ser tals per convertir-se en "gegants acumulacions arquitectòniques" (KOOLHAS, R.; 1996 citat per KOK MENG-TAN; 2004, p. 178) amb grans continents per al consum com els hipermercats que s'implanten, però, intentant evocar la forma de les ciutats tradicionals.
- Des del punt de vista funcional suposa crear una ciutat real fragmentada i especialitzada en determinades funcions. Les noves funcions suburbanes disperses generen una demanda de tot tipus de serveis. En aquesta ciutat l'escala i tipologia de fluxos de mobilitat es multipliquen. Els nous habitants d'aquestes ciutats serien els "territorians" (MUÑOZ, F.; 2005, p. 78), que habiten al llarg del dia en diferents llocs de la metròpolis.

2.4. Cohesió social: la nova ciutat multicultural

En aquest darrer llarg apartat hem mostrat la relació que hi ha entre el mercat d'habitatge i la forma i característiques del creixement urbà de la regió urbana de València. Aquesta és una dinàmica important i complexa amb moltes dimensions. Ara volem analitzar succintament una altra dinàmica important, però ara des del punt de vista de la cohesió social, que és la lenta transició d'aquest espai metropolità en una ciutat multicultural i creixentment dual.

Des de fa aproximadament 10 anys la ciutat ha entrat amb força en el mapa de les grans migracions internacionals i és un aspecte més que reflexa el procés globalitzador i que cal tenir en compte a l'hora de la seva planificació territorial. L'arribada de milers de famílies per treballar i residir a la RMV està alterant la sociologia urbana d'aquesta regió metropolitana que fins fa pocs anys perdia població, al menys la seva ciutat real. El mapa de la immigració a la RMV no és resultat de l'atzar sinó que guarda molta relació amb les característiques del mercat de l'habitatge que acabem de veure i amb les ocupacions que aquests nous treballadors duen a terme.

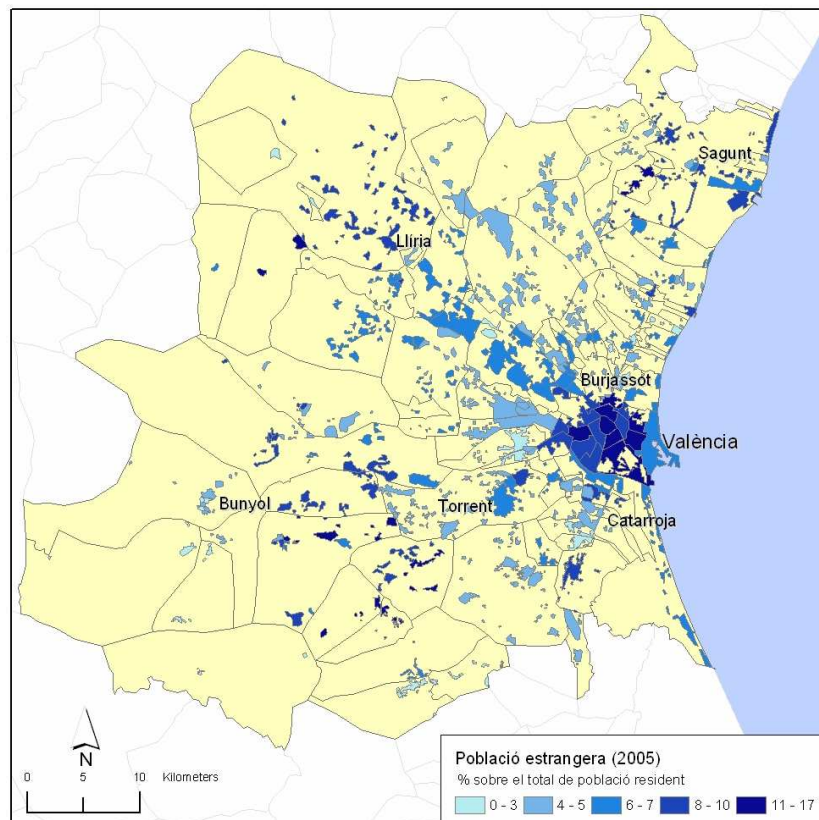

Figura 133: Població estrangera per districtes a la RMV en 2005. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

Es pot observar a partir de la figura 133 que hi ha diferents models d'assentament dels col·lectius immigrants. Com passa a altres grans ciutats, la destinació inicial és la ciutat i a poc a poc es van dispersant per la Regió Metropolitana. La major part dels immigrants que es queden acaben treballant en l'agricultura (caldría estudiar en quina mesura aquesta agricultura en decadència es manté rendible gràcies als baixos salaris dels immigrants), en el servei domèstic (tot un mercat nou a partir de la incorporació de la dona a la vida laboral i dels creixents problemes d'envelliment de la població), construcció (aprofitant l'empenta del sector) o petit comerç (eixida laboral per a comunitats d'immigrants molt més "opaques" com la xinesa o la pakistanesa). Segons la seva acceptació social, la seva capacitat d'integració, i en menor mesura la seva formació i ocupació en el lloc d'origen de cada comunitat immigrant, podríem dir que hi ha diversos models d'ocupació, segons la nacionalitat. En el cas de València la distribució de l'emigració supera la divisió clàssica centre – perifèria (TORRES, F., 2007, p. 334). L'heterogeneïtat socioeconòmica dels barris i ciutats, el gran diferencial de preus entre municipis i fins i tot barris d'una mateixa ciutat, l'existència prèvia d'immigrants entre d'altres factors expliquen aquests models d'assentament

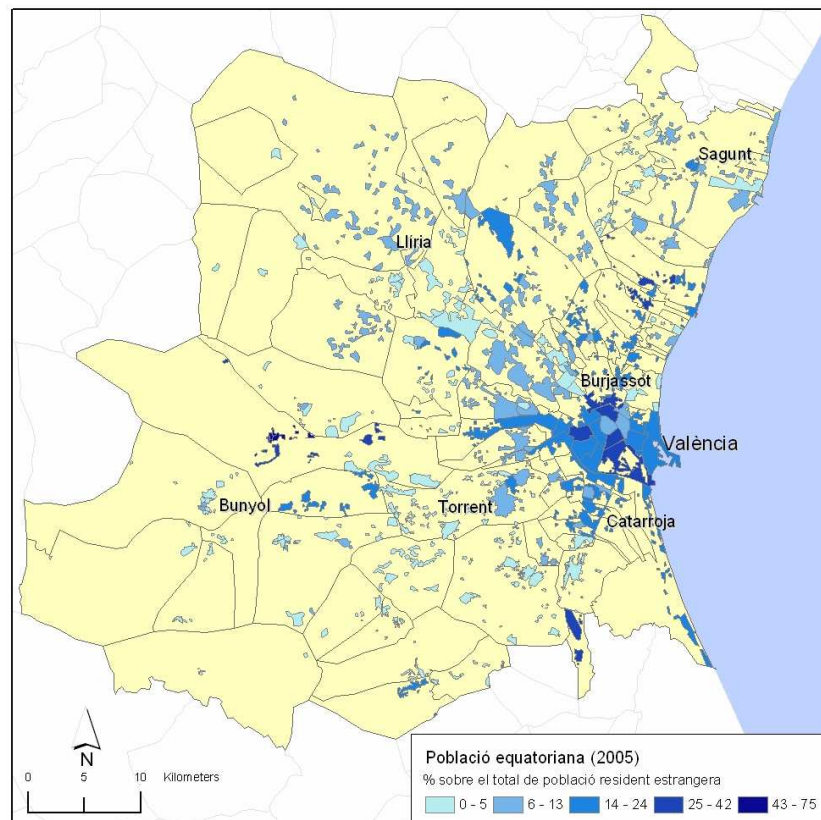

Figura 134: Població equatoriana per districtes a la RMV en 2005. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

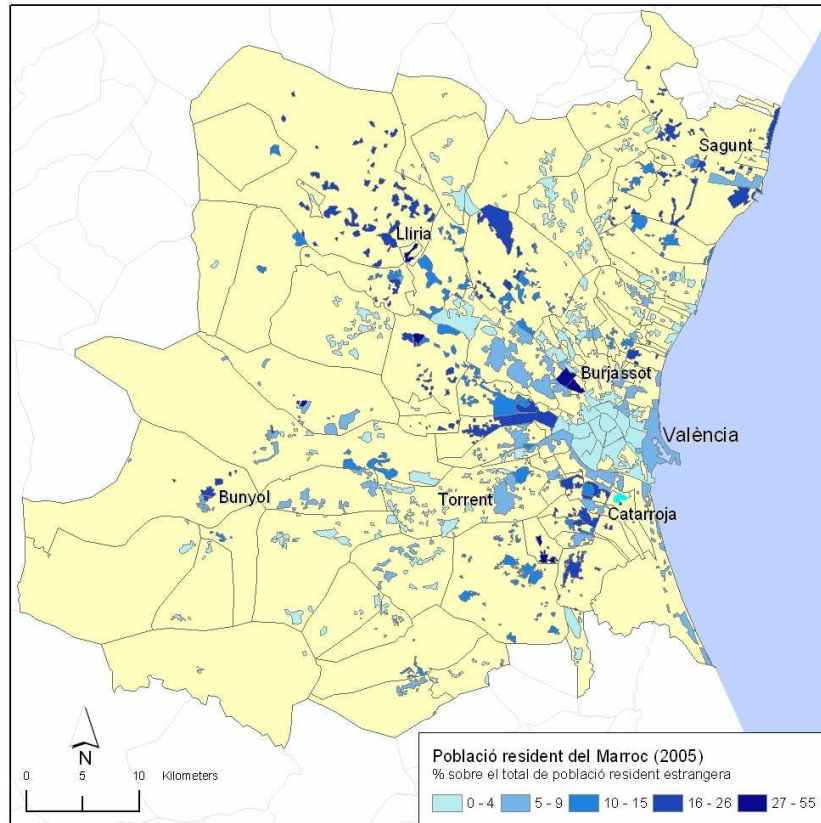

Figura 135: Població del Marroc per districtes a la RMV en 2005. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

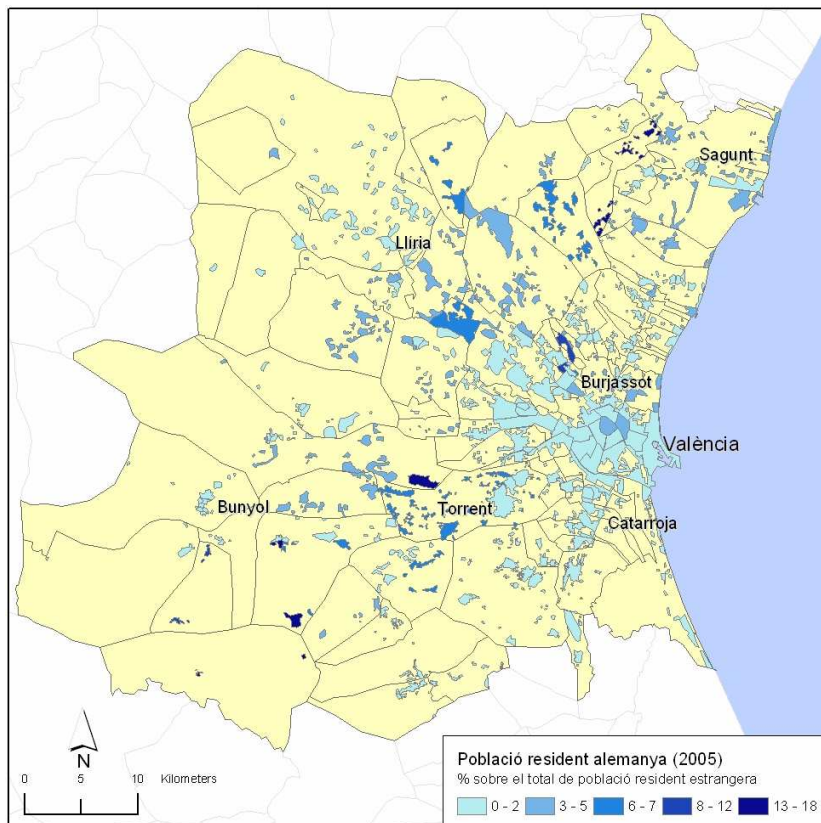

Figura 136: Població alemanya per districtes a la RMV en 2005. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

Altres factors que expliquen la distribució espacial dels immigrants seria les xarxes socials preexistents, el tipus d'immigració, si és temporal o permanent o l'existència o no d'immigrants assentats amb anterioritat (TORRES, F.; 2002, p. 270, TORRES, F. 2007). Així, la comunitat equatoriana és un col·lectiu immigrant de caire més urbà que altres col·lectius. Es concentren a aquells barris de les ciutats amb preus de l'habitatge més assequibles però en molts casos amb problemes d'amuntegament, a causa de la impossibilitat d'aconseguir un habitatge d'acord amb el seu poder adquisitiu. No obstant, això no vol dir que no hi haja equatorians residint en municipis tradicionalment rurals com Xiva, Godelleta o El Puig. L'expansió del col·lectiu equatorià ha sigut molt accelerada i es tracta d'una comunitat molt polifacètica en quant a sectors professionals on treballen (agricultura, petita indústria, hostaleria, servei domèstic) (SEMPERE; 2002, p. 179). El coneixement de l'idioma i una major acceptació social respecte a altres col·lectius podria explicar en part aquest fenomen.

Per contra, la comunitat marroquina es troba molt més dispersa per nuclis de l'Àrea Metropolitana de València com Burjassot o Albal, i de la resta de la RMV com Riba-Roja o Benissanó, on aquesta comunitat representa entre un 26 i un 55% de la població total estrangera. El cas de Burjassot és prou cridaner donat que un 55% de la població estrangera, 1220 efectius, això és vora un 3'3% de total la població censada de Burjassot, són d'origen marroquí; després caldria estimar quanta pot ser la població no censada. Donat que la construcció i l'agricultura són els dos grans sectors on aquest col·lectiu treballa, és normal que residisca en aquells municipis amb majors ofertes d'ocupació en aquests.

Un últim exemple que hem afegit és el cas de la població d'origen alemany, que també és un col·lectiu immigrant. Aquesta comunitat està majoritàriament assentada als municipis residencials de la RMV com L'Elia, Olocau, Xiva, Rocafort o Albalat dels Tarongers. Però no als llocs on resideixen els immigrants sinó més bé a zones residencials de gran qualitat paisatgística donat que aquest col·lectiu sol estar compost per famílies de poder adquisitiu prou alt. Es tracta d'un col·lectiu immigrant amb unes característiques econòmiques i demogràfiques molt diferents a la d'altres països. La comparació entre aquesta comunitat immigrant i d'altres s'explica per la teoria del mercat dual de Michael Piore citada al capítol de teoria, segons la qual hi ha diferents segments d'accés al mercat de treball amb diferents remuneracions, segons cada

col·lectiu social. En el cas dels immigrants accedeixen molts a un segment “secundari” o de baixa qualificació i alguns pocs a un primari o de major qualificació segons la categoria professional de l’immigrant, els obstacles legals que se’ls posa per desenvolupar la seva professió (un bioquímic d’Algèria o un advocat d’Equador difícilment poden treballar en aquestes matèries a Espanya), segons el seu estatus (si és il·legal només pot accedir a llocs de treball informals i mal remunerats), coneixement de l’idioma i formació etc. La major part dels immigrants que venen a aquesta regió urbana acaben treballant en sectors professionals més informals i menys qualificats, independentment de si al seu país d’origen eren intel·lectuals, artistes, científics, tècnics etc. Això és un problema que deuria de fer reflexionar molt, ja que un dels molts beneficis que poden comportar les immigracions per a les societats d’acollida és aprofitar la formació i especialització de les persones que venen, perquè treballen en sectors com el quaternari o quinari, els quals cal desenvolupar prou més si es vol que València faça una transició real cap a la societat de la informació.

El procés de conversió de València en una ciutat multicultural ha segut extraordinàriament ràpid. En 1996 residien a la ciutat de València 6821 immigrants i en 2006 aquesta xifra assolía els 99820, amb un creixement espectacular de la comunitat equatoriana, marroquina, romanesa, paquistanesa i colombiana entre moltes altres. Alguns barris com El Calvari a Campanar, Camí Fondo als Camins al Grau o Els Orriols a Rascanya estaven a punt de superar el 20% de població estrangera en 2006 o ja ho havia fet (AJUNTAMENT DE VALÈNCIA; 2006, p. 13). Ja no és només per la qüestió de la quantitat del flux que cal començar a pensar en València com una ciutat *de facto* multicultural, sinó per l’enorme heterogeneïtat en quant a procedències, cultura i llengües dels immigrants (TORRES, F.; p. 262). En 2006 hi havia 53 nacionalitats amb més d’un centenar de ciutadans només al municipi de València (AJUNTAMENT DE VALÈNCIA; 2006, p. 9).

Comença a haver una certa compartimentació social de la ciutat real, fins i tot una mena de “ciutat emmurallada” (KOK-MENG TAN; 2005 p. 185) on cada classe social o col·lectiu immigrant s’instal·la en un espai diferenciat, sense a penes mobilitat social, fins al punt de què hi ha ja barris sencers en procés de ghetització i exclusió social. Ja hem vist que ciutadans alemanys s’assenten a urbanitzacions residencials cares (com moltes famílies encara de classe mitjana - alta) i en canvi molts immigrants van a

aquells barris amb preus més assequibles, cases degradades en zones amb serveis públics deficients. Aquesta “ciutat emmurallada” s’està configurant hui a València, de muralles invisibles però més efectives que les de pedra, les muralles de les diferències econòmiques. Si observem les últimes estadístiques generals per barris a València es pot comprovar com varia enormement la composició social del barri segons el nivell de vida del mateix. Una bona comparació podria ser entre el barri de Russafa i el del Pla del Remei, ambdós dins del districte de l’Eixample. El barri de Russafa és un barri popular mentre que el del Pla del Remei és el gran centre de comerç i sector quaternari de la ciutat. No obstant ambdós comparteixen frontera, la qual és el carrer Russafa. El primer barri tenia en 2006 censada un 19% de població estrangera (4863 persones) de la qual un 51,37% era d’Amèrica del Sud, un 12’6% africana i un 11,7 asiàtica (majoritàriament xinesa). La població resident a Russafa provinent de països de la UE era d’un 11,2, és a dir, 545 efectius. Veiem ara com estava la situació al barri veí del Pla del Remei. Ací només 361 persones eren de procedència estrangera, un 5,1% de la població, una de les xifres més baixes de tota València. Si mirem la procedència d’aquesta immigració comprovem com de nou els sud-americans eren també el col·lectiu més nombrós però només amb un 39,5% del total de població immigrada censada mentre que el col·lectiu de persones provinents de països de la UE era del 34,4%, molt més que al barri de Russafa. Per la seva banda, la colònia africana resident a aquest benestant barri era de 7 persones i l’asiàtica de 14, probablement personal diplomàtic, en definitiva, percentatges molt marginals (AJUNTAMENT DE VALÈNCIA, 2006b). La percepció del problema de la immigració segurament serà molt diferent entre els residents del Pla del Remei, que a altres barris on als problemes derivats de l’amuntegament de gent en un mateix pis s’afegeixen els tradicionals de manca de zones verdes, equipaments i serveis públics.

Es podria afirmar que a aquesta regió urbana hi ha un procés d’elitització i pauperització en marxa. Hi ha un centre elititzat (Sant Francesc, Pla del Remei, L’Exposició, La Xerea, Jaume Roig etc.) on la immigració és testimonial front a un altre centre en procés de pauperització i exclusió (Russafa, La Roqueta, La Petxina, El Pilar...) per l’arribada massiva d’immigrants amb pocs recursos. Envoltant aquest centre dual hi ha tot un seguit de barris de treballadors on el fenomen de la immigració també cada dia és més tangible. A la resta de nuclis de l’AMV hi ha una situació dual també, entre municipis obrers industrials i agrícoles que acullen immigrants però provinents del centre de la

regió urbana i treballadors de països pobres i altres municipis residencials en baixa densitat per a les classes mitjanes- altes. Aquesta situació es repetiria a la resta de la RMV on en molts casos els immigrants arriben als pobles cercant feina en la construcció, agricultura i servei domèstic i acaben residint on s'ho poden permetre (als centres històrics degradats o barris dels ravals) mentre que la població de més recursos o bé població ja jubilada (tant valenciana com d'altres indrets d'Espanya i la UE) es reclou a urbanitzacions de xalets allunyats dels centres urbans

Invoquem de nou l'exemple de Russafa per mostrar-ho. En a penes tres anys, de 2003 a 2006 la comunitat d'immigrants censada al barri ha crescut de 3864 individus, un 15% de la població total censada a 4863, un 19% de la població total. En només tres anys han arribat (i censat) 1000 nous efectius al barri, amb un creixement notable de la immigració africana i asiàtica (AJUNTAMENT DE VALÈNCIA; 2006b). Paral·lelament la població censada provinent d'altres CC.AA. va descendir de 4084 a 3875 individus, sobretot els de col·lectius majoritaris originaris de Castella-La Manxa i Andalusia. A la llum d'aquestes dades es pot interpretar que ací hi ha un fenomen d'emigració de retorn per part d'aquells immigrants que, un cop jubilats, tornen al seu poble d'origen combinat per una nova onada de força laboral provinent de països pobres. Aquest és el fenomen clau que s'està donant en gran part de la regió metropolitana on hi ha barris amb habitatges buits i degradats amb un col·lectiu cada dia més important de població envellida i població immigrant en risc d'exclusió front a altres amb famílies joves treballadores i famílies benestants amb cotxe, garatge i fills en el col·legi privat. Davant d'aquest escenari és necessari que qualsevol instrument de planificació territorial contemple els creixents problemes de segregació social i econòmica com un dels grans objectius i desafiaments immediats d'aquesta regió metropolitana i comence a dissenyar polítiques integrades a nivell metropolità per a la integració social i assimilació cultural d'aquests col·lectius.

2.4. Sostenibilitat del medi ambient i protecció del paisatge

En els apartats anteriors hem analitzat succintament el procés de dispersió urbana i metropolitanització sobre el territori lligat al comportament del preu de l'habitatge i com aquest mercat condiona no sols les formes i ritmes de creixement urbà de molts municipis sinó també l'evolució i la composició social dels mateixos. Hem constatat des

de la perspectiva de la producció d'habitatge, com s'ha expandit recentment la regió urbana de València i com aquesta expansió ha segut sobretot física però també demogràfica amb un creixent col·lectiu d'individus provinents majoritàriament de països pobres. Hem vist com s'està transformant València en una ciutat dual entre rics i pobres, també amb dos col·lectius d'immigrants amb comportaments molt diferents (originaris de països rics-països pobres). Per tant hem anotat en l'agenda una sèrie de problemes, conflictes, desafiaments i obstacles per a un bon govern d'aquesta regió metropolitana derivades de dinàmiques territorials com la creixent descohesió social o la dispersió residencial i especialització funcional lligada al mercat de l'habitatge. Però per completar la construcció d'aquest model territorial, no pot faltar dedicar unes línies a parlar de la sostenibilitat des del punt de vista mediambiental i del patrimoni. Sota aquest calaix de sastre que configura la tercera base del concepte de sostenibilitat volem donar un parell d'exemples que ens pugua clarificar si la RMV camina cap al que els grans fòrums internacionals consideren que és una àrea o territori ambientalment sostenible i que respecta i protegeix el seu patrimoni.

La resposta inicial és que no, més bé al contrari i que cal fer moltes coses per canviar aquesta tendència, però això cal argumentar-ho un poc més. Pel que hem vist fins ací ens trobem amb una regió urbana on creix quasi en progressió aritmètica i fins i tot geomètrica la superfície urbanitzada, la destrucció i artificialització de sols, la mobilitat quotidiana en vehicle privat i per tant el consum de recursos naturals i d'energia, de forma que sembla evident que tot això no és molt beneficiós per al medi ambient. Es podrien donar molts indicadors ambientals per mostrar que en el millor dels casos València és igual d'insostenible ambientalment que fa una dècada. De fet en aquest sentit malgrat que hi ha un seguit de publicacions específiques sobre indicadors ambientals a la Comunitat Valenciana no coneixem publicacions o treballs que facen una diagnosi o avaluació integrada de la sostenibilitat ambiental a escala metropolitana. Seria molt desitjable que es feren recerques en aquest sentit tot i recaptant indicadors ambientals sobre qualitat de l'aigua, de l'aire, consum de sòl, recursos naturals, residus, emissió de gasos d'efecte hivernacle, biodiversitat, medi ambient urbà (mobilitat local, soroll, qualitat de l'aire, agendas 21), ecoeficiència, despesa pública en medi ambient entre d'altres. En tot cas, amb una ullada ràpida als titulars de premsa dels últims anys podem imaginar-nos que aquesta avaluació no seria massa optimista. Fins i tot alguns informes com l'informe del CEAM presentat a la cimera de Nairobi sobre clima de

novembre de 2006 ja apunten la hipòtesi, segons la qual els canvis d'usos del sòl al litoral valencià derivats de models territorials com el que estem analitzant, els quals alteren el cicle de l'aigua, estarien contribuint al canvi climàtic global a partir d'un engravament de les sequeres que estan augmentant el risc de desertificació (LEVANTE: 19/nov/2006).

Mentrestant, de cara als objectius de la present recerca podem fer una exploració molt soma sobre aquest tema si dediquem unes línies a analitzar breument en quin estat està actualment el patrimoni cultural i natural més important de la RMV (no oblidem que la conservació del patrimoni cultural és un altre pilar bàsic en el paradigma de la sostenibilitat) i aquest patrimoni no pot ser altre que el parc natural de l'Albufera i el paisatge cultural de l'Horta. En aquests dos espais que no ens atrevim a denominar naturals però tampoc són urbans o artificials del tot, veurem primer quins problemes mediambientals estan patint ara i quins desafiaments i entrebancs pateixen per arribar a ser espais ambientalment sostenibles. Ja anunciem que la resposta és que la situació actual és completament insostenible. Si apliquem el famós eslògan que propugna el desenvolupament sostenible de desenvolupament que cobreix les necessitats de la generació actual sense comprometre les de les generacions futures, no podem parlar d'espais ambientalment sostenibles o cap a la sostenibilitat des de cap punt de vista donat que són espais en vies de desaparició que existiran durant una generació més com a molt i que per tant no arribaran a eixes generacions futures, si no canvien radicalment les coses. El problema més greu per tant i que desplaça a qualsevol possible problema intern de contaminació o degradació, és que es tracta d'espais que estan desapareixent.

2.5.1. L'Horta i la destrucció del "Lloc"

Sota la denominació de l'Horta, es coneixen històricament les terres regades per les sèquies tradicionals del riu Túria, independentment que els productes foren més o menys hortícoles (TORTOSA, P.; 1997, p.69). És un espai de conreu de fruites i hortalisses i d'arròs a prop de l'Albufera amb un capital agronòmic i edàfic molt important. Es tracta per tant d'un paisatge humanitzat de caràcter agrari amb un important patrimoni natural i hidràulic molt del qual és d'origen àrab, gestionat per una institució ancestral com és el Tribunal de les Aigües de l'Horta de València, declarada Bé d'Interès Cultural Immaterial pel Decret 73/2006 de la Generalitat Valenciana.

Aquest paisatge ha sigut tradicionalment de policonreu de fruites, hortalisses i llegums d'autoconsum o per al mercat local (creïlles, carxofes, melons, cebes, enciam, tomaca, albergínia etc.) però amb la consolidació de l'agricultura cítrica d'exportació ha sigut en molts casos substituïda per horts de tarongers. En aquest paisatge de policonreu ha predominat l'atomització parcel·lària i la propietat directa de la terra, la qual cosa implica una gran quantitat de famílies tradicionalment lligades a la mateixa. Aquesta estructura de la terra en forma de microexplotacions de les quals una família no pot viure és un dels factors pels quals des de fa ja més de 30 anys s'estiga abandonant l'agricultura de l'Horta al menys com a activitat principal del propietari (COURTOT, R.; 1992, p. 30-31).

Parlem de l'Horta, perquè encara queda un poc d'aquest paisatge cultural mil·lenari que està en franca regressió des del moment en què el monoconreu d'habitatges i polígons industrials es va convertir en una activitat molt més rendible que el policonreu de fruites i hortalisses. I és que un dels grans atractius de què disposa encara València és que l'Horta constitueix un paisatge cultural que és un "Greenbelt" de la ciutat, un cinturó rururbà pulmó verd i a l'hora espai productiu i d'esbarjo així com patrimoni. Es tracta d'un pulmó verd però també dóna nom i identitat a tota una comarca amb un paisatge fortament humanitzat, un paisatge projectat per l'home (GARCIA, V., citat per TORTOSA, P.; 1997, p. 88). Complexitat és l'accepció més repetida per denominar aquest "hàbitat productiu humà" (CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA; 2006). Es tracta per tant d'una natura completament transformada, i parlar de sostenibilitat ambiental en un territori que porta segles sent transformat no deixa de ser paradoxal com tampoc deixa de ser-ho el fet que siguen els propis pobles de l'Horta amb la seva dinàmica expansionista, els que estiguen acabant amb un paisatge cultural reflex de la seva identitat. Agroecosistema és tal volta un terme més precís per referir-nos a aquest espai ni del tot humà ni natural (CABREJAS, M.; 1997).

Segons el nou Pla d'Acció Territorial de l'Horta, aquest territori reuneix valors distints, raó per la qual cal una política de protecció, restauració i revitalització. Aquests valors serien: un valor històric, paisatgístic i cultural amb un important patrimoni hidràulic en forma de xarxes de regadius i d'institucions com el Tribunal de les Aigües, un espai a més que crea una identitat i un valor com a espai obert periurbà amb una funció ecològica de laminació de revingudes, millora del microclima etc. i una funció d'esbarjo

per als residents de les àrees urbanes (AMINSA-VAERSA; 2006). Es reconeixen per tant uns valors a aquest espai que el fan mereixedor d'un grau alt de protecció. A banda d'això, es considera l'Horta com un sistema agrari tradicional amb criteris de sostenibilitat que malauradament es veu substituïda per una utilització massiva de les tècniques de la revolució verda per maximitzar la producció (CABREJAS, M. I GARCIA, E.; 1997, p. 106). Això ha fet que la majoria de les explotacions agrícoles que resten hui a l'Horta siguin insostenibles. Per aquesta raó una de les prioritats seria no només protegir aquest paisatge sinó recuperar la seva cultura agrícola tradicional.

El propi funcionament de l'Horta amb els seus fluxos naturals i accions antròpiques és un exemple del que es podria considerar com un territori ambientalment sostenible o equilibrat, exemple d'interdependència entre camp i ciutat amb un cert equilibri territorial (TORTOSA, P.; 1997, p.90). Malgrat ser l'Horta com ja hem dit un paisatge antropitzat, és un clar exemple d'adaptació i interrelació sostenible entre home i natura: possibilita la supervivència de moltes espècies de fauna i flora, crea un patrimoni material etnològic i immaterial (una "cultura" pròpia) i resol les demandes d'aliments de la gran ciutat que envolta. De nou com vam fer amb el cas del Pirineu, no volem pintar aquest espai com un espai idíl·lic i paradisiac. La lectura de moltes de les obres de Blasco Ibáñez, especialment *La Barraca*, ens transporta a una horta del segle XIX amb molts valors paisatgístics però també un món d'explotació per part dels arrendataris de la ciutat i misèria extrema dels llauradors.

El problema és que l'Horta es troba en aquests moments en un procés no només de degradació sinó de desaparició per substitució d'usos del sòl i activitats per altres més contaminants o impactants sobre el paisatge, la natura i el patrimoni com el desenvolupament agroindustrial, l'expansió urbana i de polígons industrials i les infraestructures de transport. Es tracta d'un procés que confirma la insostenibilitat del model territorial actual perquè suposa substituir formes d'ocupació del sòl "toves" (policonreu d'hortalisses en petites unitats d'explotació) per altres dures i que afecten negativament el medi ambient tant a nivell local com global: infraestructures que a banda d'impactar sobre el paisatge el compartimenten i creen barreres per a la fauna; polígons industrials que en ocasions no disposen de tots els serveis bàsics necessaris com el clavegueram i depuració i que també impacten sobre el paisatge o si no altres formes urbanes com barris d'adossats o centres comercials amb totes les conseqüències

negatives comentades en l'apartat anterior així com a l'anàlisi de la Regió Metropolitana de Barcelona.

L'Horta ja s'ha convertit en un espai residual en vies de desaparició, bé per la substitució de cítrics o per la urbanització. S'ha convertit en un espai intersticial que configura un territori d'entreciutats utilitzant de nou el concepte de Sieverts, un espai ni urbà ni rural i sense un paper o funció clara dins de la metròpolis més enllà del de reserva per a futur sòl urbà i per a infraestructures. El dany és molt més greu amb obres com les de l'AVE que han suposat l'acta de defunció d'hortes com les de Picanya o Xirivella. Les següents imatges mostren aquest paisatge que tants valors reuneix i que tant es vol protegir des de fa anys, a hores d'ara.

Figura 137: L'horta de Xirivella: carreteres, expansió urbana, torres d'electricitat i camps de tarongers abandonats. **Figura 138:** L'Horta a Picanya: horts residuals i tarongers entre les obres de l'AVE. Un nou impacte irreversible per a aquest paisatge cultural. Fotos : Luis del Romero.

L'Horta és un exemple de la destrucció d'un « lloc » des del punt de vista antropològic, reflex de la història i cultura d'un poble, i la seva substitució per un espai suburbà ple de «no-llocs», sense història, ni identitat ni simbolisme. Quan un hort tradicional amb la seva masia passa a convertir-se en una carretera d'accés a un polígon industrial o una urbanització amb rotondes no es tracta simplement d'una substitució d'usos del sòl, suposa la destrucció absoluta d'allò que hi havia abans: un sistema peculiar de poblament (en forma de barraca, alqueria o casa de l'hort) (COURTOT, R.; 1992, p. 71) i explotació de la terra representatiu d'una cultura i identitat pròpies. És resultat d'un procés global d'homogeneïtzació urbana propi de la tercera revolució urbana descrita per Ascher a causa de la vella lògica territorial dels processos de metropolitanització (ASCHER, F.; 2004), suposa també la substitució d'una xarxa de camins tradicionals on hom pot desplaçar-se a peu o en bici per una altra de vies ràpides només apta per a

vehicles privats, suposa la substitució d'un paisatge peculiar amb un cert patrimoni per un altre banal i caòtic, suposa artificialitzar i perdre per sempre un sòl de gran fertilitat que mai se sap si en un futur farà falta, suposa lògicament una pèrdua d'hàbitat per a fauna i flora, suposa un seguit d'impactes que afecten el microclima local (un espai abans obert on entraven les corrents marines ara és un espai edificat que impedeix aquests corrents i que genera un trànsit rodat contaminant) i en definitiva suposa una agressió psicològica per a tots aquells que són hereus d'aquella cultura. La figura 139 és un exemple d'allò que estem parlant: l'antic paisatge d'horta de la Punta és substituït per un espai per emmagatzemar contenidors per al port de València. Dues barraques són l'últim testimoni d'aquell espai. En resum aquesta substitució suposa la substitució d'un model territorial rururbà de forta interdependència mútua i equilibri per un altre suburbà molt menys sostenible.

Figura 139: La destrucció de l'Horta de la Punta per l'ampliació del port, un nou ús del sòl molt agressiu. Foto: Luis del Romero. **Figura 140:** La "forma" d'aquesta substitució: violència i càrregues policials. Fotografia: Plataforma "Per l'Horta".

Aquest procés de degradació i destrucció de l'Horta, a l'igual que moltes altres dinàmiques territorials ja analitzades, no ha estat exempt de conflicte. El cas de la destrucció de l'Horta de la Punta ubicada al sud de la ciutat de València per a crear una zona d'activitats logístiques del port va ser molt criticat des de molts sectors socials tant pel projecte en sí mateixa d'ampliació del port com per la manera d'executar les obres. Hui aquest conflicte continua, però la lògica de la maximització del benefici d'una activitat rendible com la logística del port s'ha imposat als discursos de la sostenibilitat ambiental i protecció del patrimoni. Exactament el mateix que el conflicte del Delta del Llobregat a Barcelona a causa de les obres del seu port. En aquest cas la resistència per part de la població local a malvendre les seves cases i camps i canviar de lloc i estil de

vida ha estat molt feroç. Es van organitzar okupacions, multitudinàries protestes, manifestos, denúncies, signatures etc. Aquest conflicte territorial ha ocupat moltes portades de periòdic però al contrari que en altres casos on ha hagut alguna negociació o pacte entre les plataformes i administració, ací la repressió policial ha estat l'eina de solució del conflicte. La gran paradoxa és que el que és hui un espai d'horta ja desaparegut es col·loca dins el catàleg d'espais a protegir per Pla d'Acció Territorial de l'Horta pel seu valor com a filtre d'impactes del parc natural de l'Albufera.

La situació de l'Horta és la mateixa que la del Pirineu en el sentit que tots dos territoris són models territorials rurals a punt de desaparèixer. A l'igual que quan vam analitzar aquell cas, no volem finalitzar aquest treball quedant-nos amb una descripció nostàlgica d'aquells móns sinó més bé estudiar el procés, la dinàmica territorial de com aquest espai ha anat desapareixent de cara a analitzar i valorar quins mecanismes i instruments s'estan posant en marxa per gestionar o aturar aquesta dinàmica. Per fer aquesta anàlisi d'aquest procés de desaparició anem a posar un exemple gràfic extrapolable a tota l'Horta. A partir d'una publicació sobre patrimoni rural a l'Horta de 1981 i un treball de camp propi el lector podrà valorar els canvis esdevinguts en els últims 25 anys. A continuació mostrem una sèrie de fotografies d'elements de patrimoni rural de l'Horta sud tal i com estaven en 1981 i en 2007 amb les quals tancarem aquest apartat. Veient els canvis en aquest patrimoni podem fer-nos una idea de com ha evolucionat el conjunt d'aquest paisatge cultural.

Figura 141: L'Alqueria de Sória en 1981, ubicada junt al barri d'Orba a Alfafar. Sembla hui encara estar en estat d'abandonament Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 142: Molí arrosser de Benetússer en 1981 i 25 anys després. Només s'ha salvat l'edifici del molí. Tota la resta de cases que formaven un exemple harmoniós de cases de poble ha deixat pas a uns edificis moderns de diferents altures que trenquen aquesta harmonia per complet. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 143: L'hort de les Palmes a Picanya en 1981 i 2006. Aleshores era encara una horta activa allunyada del nucli urbà mentre que hui està integrant-se en una urbanització d'adossats. Els edificis d'aquesta alqueria estan molt deteriorats i sense cap ús ni restauració des de fa anys. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 144: Alqueria del Xato a Xirivella amb 25 anys de diferència. Ací sí s'ha recuperat el patrimoni moble encara que els conreus d'horta ja no existeixen. Només queden alguns bancals de tarongers a pocs metres d'on passa la línia de l'AVE. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 145: L'ermita de Santa Anna a Albal amb 25 anys de diferència. És l'únic cas on les transformacions esdevingudes no han afectat seriosament una mostra de patrimoni rural de l'Horta. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 146: Alqueria Alta a Picanya. A 1981 era encara una alqueria amb conreus d'horta en actiu encara que l'edifici estava deteriorat. Hui en canvi s'ha convertit en un xalet de luxe amb tanca, porter electrònic i jardí . Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 147: Alqueria del Pollastre a Xirivella. En 1981 era una bella estampa de l'Horta sud amb conreus d'hortalisses i un parell d'arbres monumentals. Hui és un conjunt d'edificis semiabandonats entre el poliesportiu de Picanya, les obres de l'AVE i un camp de tarongers. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Figura 148: Fàbrica de conserves d'estil modernista a Catarroja. Ja en 1981 era un edifici abandonat i deteriorat. En 25 anys s'ha deixat caure literalment i està en greu perill d'enfonsament. Li falta la torre i ha quedat enquistat entre dues naus industrials al costat de l'estació de RENFE d'aquesta localitat. Fotografies: VILA (dir.), 1981 i Luis del Romero.

Els 8 exemples que hem posat són mostres de patrimoni rural de la comarca de l'Horta Sud que si bé no tenen un valor arquitectònic excepcional, són elements importants dins d'aquest paisatge cultural. Tots ells o han estat profundament transformats o simplement han desaparegut. Només l'indret de l'ermita de Santa Anna, per la seva funció religiosa, s'ha salvat momentàniament de la destrucció generalitzada. El més preocupant és que nombroses mostres de patrimoni com el cas de la fàbrica de conserves a Catarroja, o l'Hort de les Palmes estan en perill de desaparició.

D'aquesta manera es constata que el procés de destrucció de l'Horta ha estat molt intens en a penes 25 anys, és un procés que encara continua (AVE, expansions urbanes, noves promocions d'adossats) i que el dany és tal que ens fa qüestionar-nos realment si els instruments que comencen a encetar-se per protegir aquest paisatge cultural no arriben irremissiblement tard car tracten de recuperar i protegir quelcom que ja no existeix. La major part de les sèquies de l'Horta han reduït el seu perímetre regat a la tercera part i en alguns casos la zona regable ha desaparegut per complet (ROMERO, J. 1999). Discutirem això a l'apartat d'anàlisi de polítiques i plans. Deixem també per a aquest apartat la discussió sobre altres problemes que fan aquest espai insostenible com algunes pràctiques agrícoles i de gestió de conreus.

2.5.2. L'albufera: Parc natural, espai productiu o jardí urbà?

L'Albufera és un estany hipereutròfic separat de la mar per una allargada restinga de vora 25 quilòmetres quadrats de superfície, envoltat d'una marjal dedicada al

monoconreu arrosser (SANCHIS, C.; 2001, p. 13). Aquest parc natural ha estat i està encara sotmès a una gran pressió antròpica. Les activitats d'aprofitament d'aquest ecosistema estan documentades des de l'edat mitjana i s'han anat intensificant al llarg de la història. Tanmateix, hui en dia reuneix una important reserva per a l'avifauna migratòria i per a determinats endemismes d'ictiofauna com el samaruc (*Valencia hispanica*) o el fartet (*Porphyrio porphyrio*). A més d'aquests valors naturals, l'Albufera, a l'igual que l'Horta, és un dels símbols de València sempre destacat per escriptors i viatgers tant de la terra com foranis, tot i donant identitat a tot un territori que envolta.

Aquest espai havia sigut històricament propietat reial, i s'utilitzava com a vedat de pesca (una activitat molt profitosa per al tresor reial) i de caça, declarada activitat lliure des de Jaume I durant uns pocs dies a l'any, la qual era una activitat molt popular a València i pobles dels voltants. Altres aprofitaments eren la producció de sal i la recol·lecció de plantes (SANCHIS IBOR, C.; 2001, p.41). A partir del segle XVIII comencen els treballs de bonificació o aterrament de l'Albufera per guanyar terres fèrtils de conreu de regadiu, un procés secular que va fer reduir considerablement la superfície de l'aiguamoll. Durant aquest segle vora 11.000 fanecades van ser transformades (CAVANILLES, 1795-1797, I, p. 185, citat per SANCHIS IBOR, C.; 2001) i entre 1865 i 1927 altres 60.000 fanecades van deixar de ser aiguamoll gràcies a la dessecació mitjançant motors de vapor de forma que la superfície de l'estany va passar de vora 10.000 ha en 1761 a a penes 3500 en 1927 (Íb., p.257-268).

Junt amb l'impacte dels aterraments per a arrossars i posteriorment cítrics, l'altre gran problema heretat i que encara continua hui vigent ha sigut la contaminació per residus urbans i industrials. Fins fa pocs dies, totes les aigües brutes de la ciutat i pobles del voltant de l'Albufera eren abocats a les sèquies, les quals moren en aquest estany. Aquest problema és encara vigent perquè encara hi ha moltes sèquies i barrancs com el de Torrent, principal curs fluvial que aboca a l'estany, que transporten aigües brutes (AGEVAL; 2006; PASTOR, C. I SANCHIS IBOR, C.; 2004). Un últim gran problema que pateix aquest parc natural és la contaminació per plaguicides per a l'agricultura, responsables de la desaparició d'espècies vegetals com l'asprella (*Chara hispida*), una alga que actua de filtre de brutícia de les aigües.

No és fins les últimes dècades del segle XX que desperta la consciència conservacionista d'aquest espai. Al llarg de la història havia estat considerat com un ambient completament malsà per les malalties potencials que hom podia contagiar-se com ara el tifus o les epidèmies terçanes dels segles XVII i XVIII, de gran mortalitat sobretot entre els arrossers:

“Las emanaciones pantanosas son malsanas y hacen muchas víctimas todos los años, lo que se comprende fácilmente en un país donde el calor es excesivo. Hay pocos labradores que no padezcan la fiebres intermitentes, y no podíamos verlos trabajar sin sentir piedad, desde la mañana a la noche con los pies en el agua y expuesta la cabeza a un ardiente sol. [...]. Alrededor de Alberic es donde se ve mayor cantidad de arrozales. Un refrán muy conocido en el país hace alusión a los beneficios lo mismo que a la insalubridad del cultivo del arroz: si vols vivre poc i fer-te ric, ves-te'n a Alberic” G. DORÉ I C. DAVILLIER, 1874.

Com a resultat d'aquesta història i cosmovisió, l'Albufera és hui en dia un ecosistema completament regulat per l'home, un “artefacte cultural i sistema natural” en paraules de Carles Sanchís (SANCHIS IBOR, C.; 2001, p. 303). Les seves aigües dolces són abocades a la mar per tres goles o canals artificials que es regulen segons les necessitats dels arrossers, encara que segons l'oratge era freqüent abans que l'aigua marina invadira l'estany. A més, ja des del segle XVI l'estany rebia a través de sèquies reals, les aigües del Túria i del Xúquer per a alimentar l'estany en moments d'estiatge i com a retorns de reg. Per actuacions com aquestes i una mala gestió de les goles, el que inicialment havia sigut una marjal amb salines, es va convertir ja des del segle XVII en un estany d'aigua dolça, la qual cosa va mudar profundament les condicions ambientals del mateix.

Hui la gestió d'aquest parc és un exemple clàssic de conflicte socioambiental on operen diferents agents: promotors (agents de desenvolupament privats o públics), els ecologistes i els autòctons (Íb., p.27). Hi ha encara una divisió entre aquells que estan en desacord amb matisos amb la protecció ambiental del parc (agricultors regants, arrossers, caçadors, promotors urbanístics, part important de la població i alcaldes d'alguns pobles del sud), els quals tenen una visió encara molt productivista del parc i per altra banda els que aposten per la protecció (ecologistes, pescadors, alguns grups

polítics, veïns...), els quals tenen una visió ambientalista o bé postproductivista no tan ambientalista del parc (la majoria dels veïns que hi resideixen defensen el parc com un espai d'esbarjo i contemplació per a l'urbanita, és a dir, que el parc siga un jardí urbà). També hi ha un cert conflicte entre els objectius de conservació i els usos tradicionals com l'agricultura, caça o la indústria així com amb noves activitats com el turisme exemplificat amb el camp de golf del Saler. Aquest conflicte continua hui en dia en part a causa dels interessos econòmics de cada agent en aquest espai i en part com a resultat d'una cultura encara molt present de malfiança envers l'Administració que provoca una arrelada resistència contra els plans i ordenació del territori de l'Albufera (CABREJAS; M.; I GARCIA, E.; 1997, p.50). Aquesta malfiança té relació amb el fet que històricament l'Albufera ha estat un espai on quasi totes les activitats d'aprofitament dels recursos estaven prohibides (ramaderia, caça, pesca...) i per sobreviure, la gent del país havia de moure's al marge de la llei, un comportament que sembla tenir encara hui una certa inèrcia.

Com a resultat d'aquests impactes i conflictes, hui en dia aquest espai natural es troba greument amenaçat per problemes de colmatació i d'eutrofització a causa de la contaminació urbanoindustrial i agrícola, la qual cosa ha empobrit enormement els seus ecosistemes de marjal, aquàtics, forestals i dunars a la restinga. A partir del Pla d'Acció per al Desenvolupament Sostenible de l'Albufera, es pot concloure sense massa polèmica que la situació actual del parc és completament inadmissible. El llac és definit com un sistema hipertròfic extrem (CHX; 2005) on s'ha detectat la presència de 48 tipus de metalls pesants diferents, una gran concentració de nitrats, fòsfor i clorofil·la i un conseqüent desequilibri en els cicles dels nutrients i l'oxigen. A tot això s'uneix l'escassa profunditat del llac, d'un metre com a molt, fet que possibilita la resuspensió continua pel vent de sediments i nutrients i enturbia constantment les aigües. L'espai de marjal té encara uns problemes de contaminació més greus per la proximitat de nuclis urbans i polígons industrials sense tractament adequat de les seves aigües i on a més aboquen les aigües de retorns de reg i efluents de depuradora i de col·lectors amb una qualitat pèssima. L'informe mencionat considera que encara hi ha deficiències estructurals en sanejament que afecten la marjal i el llac. En la part de la restinga dunar i forestal hi ha grans problemes amb els incendis forestals i una gran pressió antròpica pels usos turístics i d'esbarjo que es fa d'aquest espai que deriva en problemes de contaminació atmosfèrica, de sols, aigües (a les mallades), acústica i lumínica. Tots

aquests impactes sobre aquests ambients afecten lògicament a la flora, la qual a banda s'ha d'enfrontar al greu problema de la introducció d'espècies al·lòctones que competeixen amb altres endèmiques o autòctones. Aquest problema també està afectant enormement a l'ictiofauna, a causa de la introducció d'espècies exòtiques per a la pesca esportiva. Junt a tot això, cal de nou remarcar que el parc està a pocs km del gran pol urbà, metropolità, contaminador i generador de residus com és València. L'Albufera és en definitiva, un dels nostres fracassos col·lectius més aclaparadors (SORRIBES, J.; 2005, p. 33).

Tanmateix és encara un dels espais naturals més significatius de tot el País Valencià, de gran importància per a les aus migratòries i amb una certa riquesa i biodiversitat en espècies botàniques i ictiofauna. Es tracta per tant, d'un greu conflicte ambiental entre les necessitats d'una gestió ambientalment sostenible d'aquest espai i la pressió de més d'un milió d'habitants de la regió urbana de València. Hi ha un consens sobre la necessitat de conservar l'Albufera, però les accions en aquest sentit són encara fràgils perquè encara existeix en la nostra societat una gran distància entre les opinions morals i les pràctiques socials (CABREJAS, M. I GARCIA, E.; 1997, p. 25).

La gran dicotomia que es planteja, és de nou semblant al cas de la gestió d'un altre espai natural a Barcelona, la serra Collserola: es vol gestionar, protegir, conservar i restaurar un espai natural com l'Albufera com a jardí urbà i/o espai productiu o com a parc natural?. Aquestes dues alternatives són quelcom més que dos usos del sòl diferents. Sota el prisma d'una gestió ambiental sostenible, caldria optar per la segona opció: protegir un espai integrat en un context urbà, on es volen conservar les condicions ambientals i de biodiversitat existents. Això suposaria canviar de visió i escala territorial cap a un enfocament més hol·lístic que incorpore dinàmiques territorials físicament externes als límits del parc com la gestió de nombrosos barrancs que aboquen a l'estany, l'activitat portuària, els processos urbanitzadors en els municipis colindants, les pràctiques agrícoles en cítrics, el trànsit rodat etc. Mentre es continue pensant en l'Albufera com un espai amb usos prohibits sense tenir en compte el que passa més enllà de la "ratlla" que delimita el parc natural, i deixant urbanitzar encara a les voreres del parc, el tractament que s'està fent és com si aquest fora un jardí urbà-metropolità on prima més l'esbarjo de l'urbanita que les necessitats de la fauna i flora.

Amb aquesta aproximació breu a l'Albufera finalitzem aquest llarg capítol sobre dinàmiques territorials rellevants hui en dia a la Regió Metropolitana de València. Com a breu recordatori de tot podem apuntar que hem fet un retrat de la ciutat de València com una ciutat gran basada en el comerç i agricultura que en poques dècades ha passat de tenir una economia preindustrial a una altra basada en els serveis, sense a penes passar per una fase d'industrialització. En aquest lent trànsit cap a una economia de serveis i la societat del coneixement, es detecta que la metròpolis està adoptant una estratègia sobretot basada en la ciutat-esbarjo o ciutat-funció residencial, conclusió que es desprengué de l'anàlisi del mercat d'habitatge a nivell metropolità. Aquest mercat ha incidit profundament en el territori modificant les morfologies urbanes i trencant el model territorial anterior amb una estructura radial a partir d'un centre urbà envoltat d'una constel·lació de nuclis urbans compactes. El clàssic procés de periurbanització i suburbanització dona pas ací també a processos de metropolitanització amb noves morfologies urbanes en baixa densitat, al mateix temps que la ciutat central torna a créixer després d'anys de crisis. Dos tipus d'immigrants són els que alimenten aquest procés: població urbana de classe mitjana i famílies joves expulsades de les ciutats i per altra banda les onades migratòries procedents de països pobres. Aquesta nova variable reforça el procés de dualització econòmica i social que viu la metròpolis, la qual cosa es tradueix en una major població per sota del llindar de la pobresa, la qual comença a autoorganitzar-se en ghettos urbans. Per últim, tota aquesta transformació de model comporta un canvi profund de base econòmica i desmunta models territorials preindustrials com el sistema productiu de l'Horta i de l'Albufera, els quals tant com a paisatge, espai natural i artefacte cultural, estan en franca regressió.

Si s'observa l'esquema que mostra la figura 149 veiem una síntesi de les dinàmiques territorials que hem analitzat, les quals constitueixen peces del model territorial metropolità actual postindustrial o terciari-informacional. Comparem aquest nou model amb el model territorial anterior de ciutat agrícola industrial. En aquest model com hem dit hi ha una estructura urbana compacta i jerarquitzada amb unes interaccions perifèria centre i amb una relació simbiòtica molt important entre l'Horta i la ciutat. A València la ciutat històrica és un gran pol demogràfic, d'activitats i poder, però en procés de degradació, i a dins mateix de la ciutat es troben concentrades les activitats industrials més rellevants. Tota la ciutat es troba en expansió cap a la perifèria immediata i fins i tot comença a conurbar-se amb els pobles de la carretera de Madrid. Podria ser una

esquematzació de la València dels 50-60. En el model territorial actual, la situació és ben diferent. La ciutat central creix, però no tant. La ciutat històrica passa de ser el gran centre a ser un barri més i continent cultural i turístic. La indústria ha abandonat la ciutat i ocupa els eixos de comunicació formant una conurbació amb nuclis de l'Horta un continu suburbà de cases, indústries, centres comercials i infraestructures. Els nuclis de l'Horta també es troben en plena expansió urbana on predomina l'horitzontalitat. A les voreres d'aquests eixos de creixement apareix una nova morfologia urbana: la ciutat de baixa densitat en forma d'urbanitzacions residencials disperses. Les plataformes logístiques del port i l'aeroport protagonitzen ara unes relacions simbiòtiques amb el centre metropolità molt importants; l'aeroport com a porta d'entrada de turistes i empresaris, i el port com a porta d'entrada i eixida de mercaderies a tot arreu. Altres espais com l'Horta, marjals i Albufera han perdut tota relació amb la ciutat central i es troben sense cap funció, a banda de la de reserva de sòl i/o jardí urbà o reserva de fauna i flora. Les relacions entre nuclis urbans ja no són tan lineals com abans: es multipliquen i configuren una xarxa metropolitana multipolar cada volta més densa. Per últim, hi ha una sèrie d'espais abans agrícoles de regadiu o de secà que són marginals. Són les entreciutats on s'ubiquen magatzems, equipaments indesitjats, urbanitzacions il·legals molt disperses, noves infraestructures, activitats mineres i industrials aïllades, tot mesclat amb els usos tradicionals de l'Horta i l'agricultura de secà.

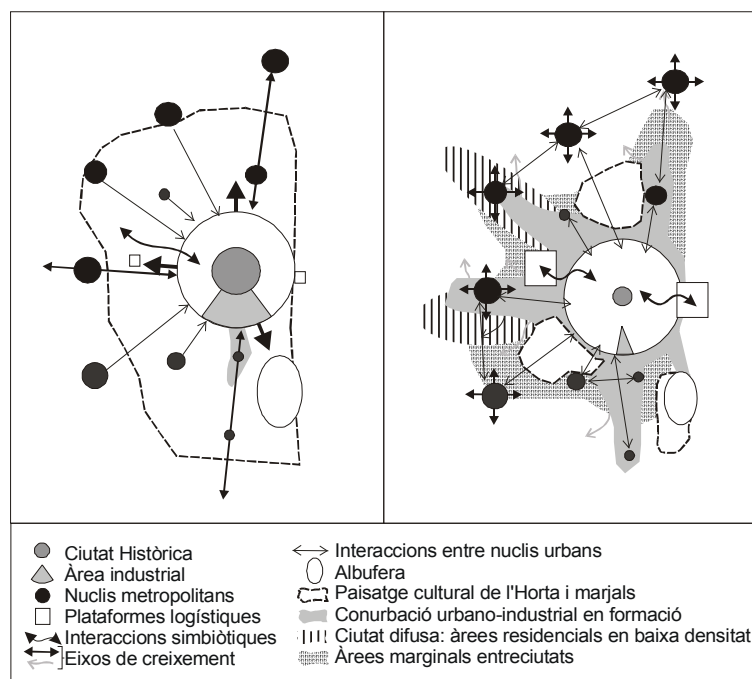

Figura 149: Síntesi del model territorial de l'era industrial i el model actual postindustrial. Font: Elaboració pròpia.

3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES DE PLANIFICACIÓ INNOVADORES A LA RMV

3.1. L'escassetesa d'iniciatives innovadores. La governabilitat de la metròpolis

En el següent apartat, a mode d'introducció a aquest nou bloc sobre el govern i gestió del territori a València, estudiarem seguint les línies argumentals exposades a l'apartat de govern del territori a la RMB, de quina manera es governa actualment la Regió Urbana de València en el context espanyol i en relació al que diferents autors proposen com un "bon govern metropolità". Farem una aproximació a aquesta qüestió partint de la base de les dinàmiques i model territorial que s'està configurant i relacionant-ho amb els discursos de la governança metropolitana, els quals hem discutit ja a l'apartat de teoria.

Centrant-nos en el cas de València ens hem de preguntar en quin punt d'aquest camí traçat cap a la governança metropolitana es troba aquesta regió urbana. Expressant-ho d'altra forma, si s'estan formulant des del govern del territori noves respostes a velles lògiques territorials en el nou context de la globalització. Aquest era un dels objectius bàsics de la recerca. Per als casos que ja hem analitzat, hem observat com en alguns instruments i polítiques concretes hi ha hagut un canvi substancial cap a formes de govern basades més en el dret tou, en el consens i la cooperació i coordinació interinstitucional, encara que no s'han creat de nou institucions de govern metropolitanes. El cas de València sembla més a prop del d'una ciutat com Madrid governada per un tàndem neocorporativista Ajuntament/Comunitat amb un protagonisme secundari d'associacions professionals i altres ajuntaments que al cas de Barcelona on hi ha un entramat de govern metropolità un poc més desenvolupat, flexible i obert amb una mancomunitat de municipis, un projecte de vegueria, una major cooperació públic-privada (amb totes les crítiques que això també ha suscitat com hem vist) i un ventall d'instruments de caire territorial metropolità com l'últim pla estratègic de Barcelona, el Pla Estratègic per a la Gestió del Litoral de la RMB o el Pla Territorial Parcial de la RMB).

Al llarg de tot el treball estem parlant de Regió Metropolitana o Regió Urbana de València com una realitat territorial, però aquesta realitat descrita a l'apartat anterior no té cap ressò institucional. No hi ha cap institució de govern o planificació territorial actualment que gestione el territori des d'una escala metropolitana, tret de les dues entitats sectorials de l'aigua i els residus. València és un exemple d'aquesta divergència entre espai urbà funcional i institucional a la qual ens referíem a l'inici del present apartat. La governança de la ciutat real de València, això és, la direcció del desenvolupament, la negociació de polítiques econòmiques i socials, la reformulació d'un PGOU completament desvirtuat, la salvaguarda dels valors urbans d'encontre i vida col·lectiva, és una assignatura pendent del govern local (PEÑÍN, A. 2000, p. 288).

Al llarg del capítol anterior hem pogut observar les dimensions d'aquesta ciutat de ciutats. Es tracta d'una metròpolis emergent de quasi milió i mig d'habitants, amb una ciutat central que actua de gran centre econòmic i polític del qual parteixen diferents eixos de desenvolupament entre àrees on s'ha expandit la ciutat difusa i borses d'horta. La regió urbana és una realitat, però aquesta no troba ressò a nivell administratiu. L'escassetat d'iniciatives de planificació territorial a escala metropolitana i fins i tot de documents que pensen en clau d'àrea metropolitana o de qualsevol instrument, programa o política que es pugui considerar innovadora en fons o forma és aclaparadora. La regió urbana de València és encara hui governada des de cada ajuntament com si de realitats independents es tractarem així com des de les diferents conselleries sectorials i la diputació amb els seus plans i programes propis. I governen amb instruments tradicionals com els PGOU, Plans d'Obres i Serveis, Plans d'Inversions etc., instruments completament desfasats, insuficients i inefectius respecte als objectius que pretenen aconseguir. Cada municipi metropolità reclama per a sí mateixa el seu auditori, centre de salut, institut de secundària i polígon industrial; i si té un mínim potencial turístic, el seu port esportiu i camp de golf, sense contemplar cap mecanisme de coordinació amb el municipi veí ni parar-se a pensar en la seva condició de node d'una xarxa de relacions metropolitanes, la qual és la "*basin de vie*" real i quotidiana dels seus conciutadans, més que el territori que envolta cada frontera municipal. En paraules de Sorribes es tracta de "*cinquanta-set regnes de taifes anomenats ajuntaments que sovint confonen l'autonomia municipal amb un exercici suïcida de la independència com si de mons diferents es tractaren*" (SORRIBES, J; 1998, p. 61).

Aquesta manca d'instruments i polítiques es podria interpretar com una actitud de retirada de l'Estat de les seves funcions de planificació i coordinació urbanística i territorial, la qual cosa beneficia evidentment a la iniciativa privada. Sembla que la manca d'una idea o un projecte de ciutat per a València haja sigut suplert per actuacions urbanes aïllades i "autistes" per la seva escassa integració en la ciutat central preexistent, dissenyades per professionals de prestigi on predomina el monumentalisme i l'exhibicionisme propis de la ciutat-espectacle. La ciutat és un gran negoci i els plans generals de cada municipi amb l'aplicació de la LRAU simplement donen un marc normatiu bàsic de caràcter administratiu per a què es pugui produir el que en cada moment el mercat demanda. El capital immobiliari sembla que ha esdevingut hegemònic en el control dels processos d'urbanització (GAJA, F.; 2006, p. 204). La ciutat de les Arts i les Ciències, el nou estadi del València, l'ampliació del port de València i Sagunt i la Copa Amèrica, el Palau de Congressos... són peces territorials sense objectius a mig i llarg termini ni un model coherent de ciutat. València (i la seva regió urbana) camina sense una idea clara de futur, no disposa d'instruments d'anàlisi i gestió capaços de proposar un rumb davant els esdeveniments que cada dia es produeixen (PEÑÍN, A.; 2000, p. 291). En canvi ens hem acostumat a la improvisació de propostes brillants per poder vendre millor la ciutat a l'exterior, propostes on s'inverteixen xifres desproporcionades i de nul·la utilitat social (GAJA, F.; 2006, p. 203).

Aquesta manca d'una governança o simplement un govern metropolità que genere mecanismes i instruments de planificació integrada té una conseqüència molt clara, que és la de crear una "societat compartimentada" (Íb., p. 292), on com ja hem apuntat abans la distància i incomunicació entre governants i governats augmenta a mesura que van creixent els ghettos residencials en la ciutat difusa i les noves peces monofuncionals com les "ciutats", un model urbanístic que agrada molt ací (Ciutat de les Arts, Ciutat de la Justícia, Ciutat de la Salut, Ciutat esportiva...). Hi ha una manca d'espais de trobada, reflexió i discussió i ens hem acostumat a què els diferents agents urbans es parlen només a través de la premsa o cada cop més en els tribunals.

Naturalment, aquesta situació no ajuda a resoldre els grans problemes que té hui en dia València com a regió metropolitana: la protecció dels seus espais naturals i de l'Horta, la integració social de milers d'immigrants que arriben cada any, la crisi i situació

vulnerable de sectors industrials madurs, l'expansió urbana difusa i sense a penes control, la crisi d'activitats tradicionals com l'agricultura, pesca o el petit comerç, la creixent mobilitat a nivell metropolità, la provisió d'habitatge, el canvi cap a un model territorial més sostenible o que tinga en compte l'amenaça del canvi climàtic, quelcom lligat amb els nivells actuals de consum de recursos no renovables com aire, aigua o terres fèrtils, els creixents processos de dualització econòmica, la inseguretats ciutadana en la ciutat difusa, els problemes de violència escolar i de gènere, les necessitats creixents de programes de reforma urbana i no parlem només dels centres històrics, o l'estat i seguretats d'algunes infraestructures especialment la ferroviària i aeroportuària.

Enmig d'aquest desert i panorama un poc desolador, tampoc seria juts afirmar que en els últims 20 anys no s'ha fet res de nou. S'ha governat i s'han aprovat naturalment molts plans i programes. Com a mecanismes que aporten alguna novetat o bé que tracten dinàmiques territorials metropolitanes des d'un enfocament més integral i territorial, podem destacar el Pla Estratègic València 2015, el Pla Estratègic del Port de València o el Pla d'Acció Territorial de l'Horta. En una primera part d'aquest apartat hem discutit en línies generals com s'està o no està governant la ciutat real. Ara caldria arrodonir-ho amb un nivell de concreció major tot i analitzant alguns instruments de planificació com els que hem citat. En total ens centrem en aquests tres, un de caire territorial municipal estratègic, un altre sectorial estratègic i l'últim territorial comarcal més normatiu.

3.2. Les estratègies de València

3.2.1. El Pla Estratègic València 2015

Els primers treballs d'aquest pla comencen en una data prou d'hora com és novembre de 1993, quan es formalitza *“un gran pacte social per dissenyar el futur de la ciutat i identificar els principals projectes per tal d'adequar-la als reptes de la modernitat i la competitivitat i poder ampliar la seva capacitat per captar negocis, turisme i empreses en competència amb les principals ciutats de l'Europa mediterrània, i al mateix temps fer una ciutat atractiva per a residir”* (PROVALENCIA; 1997, p21). Ja des de l'inici es va ressaltar la necessitat d'una voluntat política ferma i d'una gran consens entre els agents socials i econòmics i les institucions. Els inicis d'aquest pla, com els de

qualsevol iniciativa estratègica, van ser prou prometedors: hi havia involucrats agents institucionals de l'ajuntament, Generalitat i Consell Metropolità de l'Horta, representants empresarials, sindicats i universitats. A més es va contractar per al lideratge del pla amb un dels grans experts nacionals en la matèria com és Josep Maria Pascual Esteve. Es va començar lentament a dissenyar el document del pla amb diagnòstic, objectiu *central* “*fer de València una ciutat verda europea, oberta al mar, integradora socialment i activa culturalment; capital vertebradora de la Comunitat Valenciana i articuladora del sistema de ciutats europeu i peninsular amb el Mediterrani, amb una elevada posició competitiva dels seus sectors econòmics en el mercat internacional*” (PROVALENCIA; 1997, p. 46) i 7 grans línies estratègiques que a finals en 1996 van donar lloc a l'impuls de 47 mesures prioritzades.

Aquest pla és formulat inicialment per a l'horitzó 2015. No obstant en 2006, deu anys després i amb la designació de València com a seu organitzadora per primer cop a Europa de la Copa del Amèrica, es decideix reformular amb una nova estratègia amb un esquema de sis eixos estratègics, 19 vectors i 40 projectes estructurants. Amb aquesta designació València sembla adoptar la mateixa estratègia que Barcelona quan va aprofitar els efectes mediàtics i en inversions d'un gran esdeveniment com les olimpíades per tal de dur a terme significatius canvis a la ciutat. A aquest cas la reformulació que es fa de l'estratègia no només adapta els objectius i projectes a la celebració de l'esdeveniment sinó que es planteja com a objectiu primordial la gestió del postesdeveniment de la Copa.

Entre la formulació inicial del pla, amb les seves 47 mesures que en major o menor grau s'han anat desenvolupant i la nova estratègia proposada en 2006 hi ha alguns canvis significatius. Mentre que el pla inicial té una clara orientació cap a la inversió en infraestructures de transport i comunicació, el segon formula molts projectes en temes relacionats amb la cohesió social, la societat del coneixement i la inversió en R+D. El següent gràfic mostra el repartiment de la despesa programada per a dur a terme els projectes plantejats en 1997.

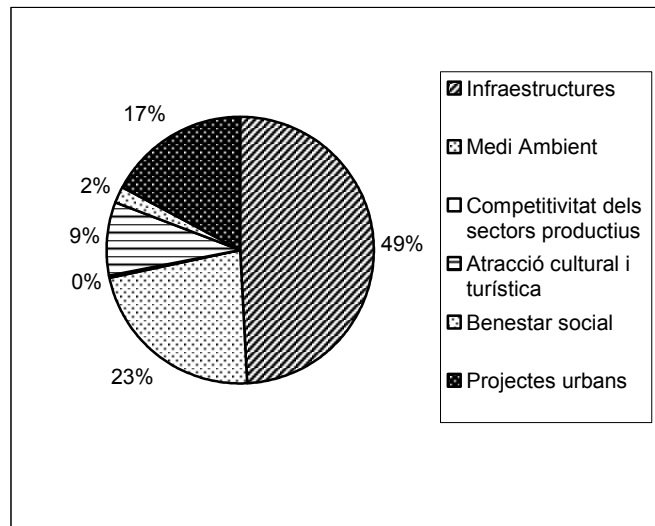

Figura 150: Despesa prevista per capítols en l'execució dels projectes del Pla Estratègic sobre un total de 2200 milions d'euros. Font: Pla Estratègic de València (1997).

Sembla clar que no costa el mateix un projecte com l'AVE pel corredor Mediterrani que altre com un pla de promoció del sector comercial a la ciutat, i per tant és normal que la major part de les despeses vagen encaminades per a finançar les grans infraestructures proposades. No obstant si sumen el pressupost destinat a infraestructures i al de projectes urbans com la rehabilitació de Ciutat Vella, el projecte de Balcó al Mar, Ciutat de les Arts i les Ciències etc. hom pot constatar que és un pla que aposta molt per la planificació física de grans obres públiques. Això també s'observa si enlloc de comptabilitzar per diners fem una classificació de totes les mesures contingudes al pla.

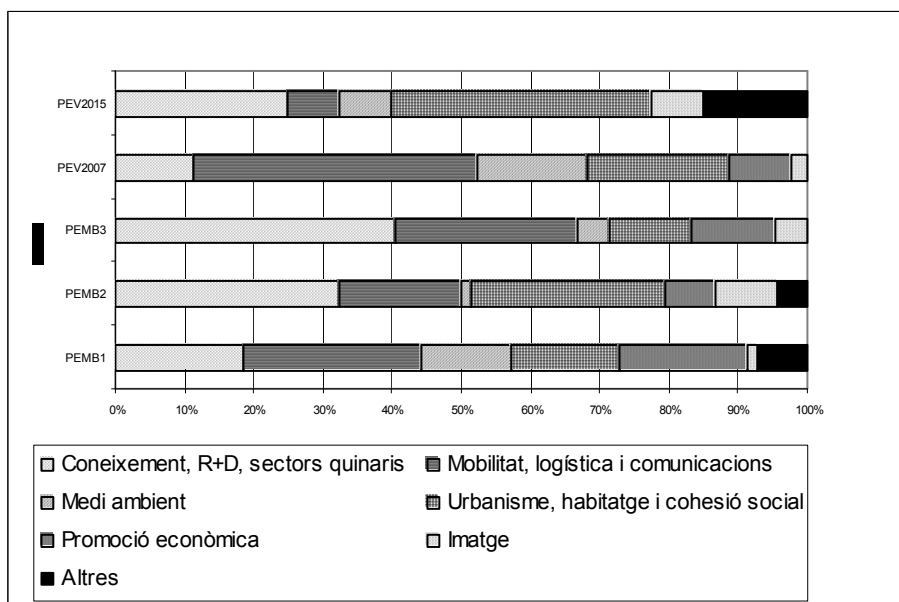

Figura 151: Classificació comparada de les mesures contingudes en els Plans Estratègics de Barcelona i el Pla Estratègic de València. Font: Elaboració pròpia a partir de la pàgina de l'associació AMB, TELLO, R. (1995) i Pla Estratègic de València (1997).

Partint de la comparació amb el Pla Estratègic de Barcelona, podem esbrinar fins a quin punt el de València segueix la mateixa política que aquest. Tant el 1er Pla Estratègic de Barcelona com el de València formulen inicialment una gran quantitat de mesures sobre mobilitat, logística i comunicacions. Una altra de les prioritats és la promoció econòmica de la ciutat, així que en tots dos primers plans hi ha també un conjunt ampli de mesures proposades en aquest sentit. Les mesures dins del capítol de medi ambient també tenen inicialment una certa importància. Es tracta de mesures enfocades a solucionar greus deficiències de la ciutat dels vuitanta com les deficiències en les xarxes de clavegueram, la depuració d'aigües la contaminació atmosfèrica o la manca d'espais verds. En canvi en la segona versió tant del Pla Estratègic de Barcelona com de València les coses canvien dràsticament i a més, curiosament, en un mateix sentit. Les mesures encaminades a fomentar sectors punters de l'economia, el coneixement i el R+D es multipliquen mentre que aquelles dedicades a infraestructures o medi ambient disminueixen. Aquesta tendència es consolida a Barcelona amb l'aprovació del 3er Pla Estratègic, primer de caire metropolità. Altre element en comú és que les mesures de caire urbanístic i de foment de la cohesió social s'incrementen significativament en la segona edició d'ambdós plans. Ací hi ha diversos factors comuns com el nou escenari de la immigració de països pobres que hem analitzat com a dinàmica territorial crítica, els creixents problemes d'envelliment de la població a la ciutat central, la qual cosa reclama unes polítiques socials més actives i per altra banda la ferma aposta d'ambdues ciutats pel model de l'urbanisme-espectacle que es reflecteix en més mesures de transformació urbana com el Fòrum de les Cultures o el 22@ a Barcelona i les obres del port i l'obertura de la ciutat al mar en el cas de València (en definitiva, la mateixa política que a Barcelona de transformar l'antic litoral industrial i degradat en una nova ciutat de l'esbarjo i el turisme). També en els dos casos hi ha un augment significatiu en la segona edició dels plans en mesures de màrqueting urbà, de promoció exterior de la ciutat per al turisme urbà i la inversió. Hi ha moltíssims elements en comú si comparem ambdós plans en aquest sentit.

Només s'adverteixen algunes diferències si observem el capítol "d'altres mesures". En el cas de València, en la revisió del pla que es fa en 2006 es posa molt l'accent en promocionar per a València la governança metropolitana. Tant és així, que aquest esdevé una de les principals tasques que proposa el CEyD. Sembla que aquest realitza

una diagnosi molt pareguda al que hem fet al punt anterior sobre la manera de governar la metròpolis i ha decidit apostar fermament per un canvi, fins i tot proposant en la revisió de l'estratègia un eix anomenat: "Ciutat referència de l'art de governar" (CEyD; 2006, p. 44) amb interessants mesures com la promoció de la participació ciutadana, de la recerca en temes de governança urbana i mediació de conflictes, d'espais de cooperació i col·laboració entre ciutats de l'Arc Mediterrani etc. Una altra diferència apreciable entre els dos plans és el pes que arriben a tenir les mesures sobre infraestructures, urbanisme i cohesió social en el cas de València. En el cas del primer pla un 61% de les mesures del pla són d'aquest tipus i suposen un 68% del pressupost total del pla (val la pena remarcar si mirem la figura 151 que les mesures sobre benestar social a penes suposen un 2% de pressupost). En el cas de la revisió de l'estratègia de València, aquest conjunt de mesures suposen un 45% del total de mesures formulades, una reducció prou considerable. En canvi en el cas de Barcelona, en cap dels tres plans aquest conjunt de mesures suposen més del 45% del total proposat.

A mode de balanç d'aquest pla, i a l'igual que vam fer en el cas de Barcelona, un bon punt de partida és veure què diu la pròpia avaluació del pla sobre el grau d'execució i èxit del mateix. Resumidament, aquesta avaluació defensa que València està caminant fermament cap a la societat de la informació amb una major cohesió social, millor dotació d'infraestructures i qualitat ambiental gràcies a la política seguida d'impuls a grans projectes urbans transformadors (CEyD; 2006). En aquesta autoavaluació, i de la comptabilització que podem realitzar del grau d'avanç estimat per cada mesura es considera que la majoria de les mesures proposades al pla (un 57%) estan o bé completades o bé en un grau avançat d'execució, un 18% en un grau relativament avançat i només un 14,2% serien mesures que no s'han arribat a executar o bé estan en un estat prou embrionari. Fent aquesta lectura hom arriba a la conclusió que el pla estratègic és tot un èxit i que va a ple rendiment. No obstant, segons la nostra opinió, aquesta avaluació és massa triomfalista i cal molta cautela a l'hora d'avaluar plans estratègics en un àmbit complex com una regió metropolitana. Com tots els instruments innovadors en un territori, hi ha punts al seu favor i punts en contra. Comencem pels avanços que l'aplicació d'aquest pla ha significat per passar després a les crítiques i fer un balanç final.

Un primer aspecte positiu d'aquest pla ha sigut l'aplicació d'una metodologia innovadora en el seu moment com és la planificació estratègica. València va ser de les primeres ciutats a Espanya, després de Barcelona i Bilbao, que va començar a elaborar un pla estratègic. La metodologia emprada comportà la novetat de presentar el pla no com un conjunt de documents tancats sinó com un procés en continua reprogramació. Ací, al contrari que a Barcelona, s'ha apostat per un model de planificació estratègica que actualitza regularment continguts i objectius sobre una base comuna que és el Pla Estratègic publicat en 1997, enlloc d'aprovar successius plans. És un pla que ha tingut daltabaixos però que continua actiu hui en dia, dècada i mitja després de la formulació inicial. Ha aconseguit per tant sobreviure als "tempus" electorals de quatre anys que en molts altres casos donen fi a iniciatives de planificació encetades per governs anteriors. Aquesta situació s'ha vista afavorida per la no alternança política en l'administració local des de què aquest pla va ser aprovat.

Un altre element positiu és que es va fer una bona lectura del territori, una diagnosi prou acurada de les necessitats de la ciutat i fins i tot un disseny de línies i projectes estratègics encertats en quant a les grans problemàtiques territorials que patia la metròpolis a finals del segle XX així com respecte a les tendències de canvi global econòmic que començaven a detectar-se aleshores. Alguns temes com la promoció del comerç local, que és segons Sorribes la veritable vocació amb la qual València ha d'esdevenir un referent important per la seva especialització històrica (SORRIBES, J.; 1998), per primera volta es tracta integralment amb perspectiva de conjunt i no a partir d'anàlisis parcials o sectorials. En definitiva es tracta d'un pla formalment ben estructurat i plantejat.

Aquest pla remarca molt els aspectes relacionats amb la dotació de grans infraestructures i equipaments per a la ciutat, en especial la millora de les infraestructures ferroviàries d'accés a la ciutat. El pla, a l'igual que altres documents anteriors, fa una reivindicació molt encertada de reformar el sistema ferroviari posant l'accent en la necessitat de renovar i ampliar l'Estació del Nord com a connexió intermodal tren – metro així com la connexió de l'Estació de la Fonteta amb el port per millorar el transport de mercaderies, en definitiva renovar una xarxa ferroviària més pròpia d'un país subdesenvolupat que d'una ciutat que pretén convertir-se en un pol comercial i logístic. Malgrat que aquestes propostes estan sobre la taula, els Plans

d'Infraestructures han optat per altres actuacions molt menys prioritàries com l'AVE Madrid-València, que a banda de destruir l'Horta i crear una infraestructura ex novo en superfícies ja prou saturades de l'Àrea Metropolitana de València, tenen uns beneficis socials molt menors que actuacions com les que proposa el Pla Estratègic o altres com la renovació de tota la xarxa de trens de rodalies, alguna de les quals funcionen encara amb trens amb quasi 30 anys d'antiguitat. D'ací a poc veurem en les nostres estacions l'ultramodern i flamant tren AVE només assequible per a executius que volen arribar a la capital en menys de tres hores al costat de relíquies rodants per al proletariat urbà metropolità, algunes de les quals reclamen una jubilació urgent. Igual es podria afirmar de l'aeroport de la ciutat, que fins 2005 no va començar a ser reformat, malgrat que la seva capacitat era més pròpia del d'una ciutat mitjana que la de la tercera regió metropolitana del país. Fins l'aparició de les línies de baix cost, el trànsit de passatgers entre aquest aeroport i altres estrangers era pràcticament inexistent. En el moment d'aprovació del pla, (1996), aquest aeroport era l'onzè de l'Estat en volum de viatgers (PROVALENCIA; 1997, p.94).

Un altre aspecte destacable d'aquest pla és la creació d'un organisme promotor i dinamitzador del Pla Estratègic com és el CEyD (Centre d'Estratègies i Desenvolupament), un organisme independent de l'administració conformat per agents socioeconòmics clau de la ciutat que té com a principal objectiu l'impuls de la gestió estratègica de la ciutat i esdevenir un instrument per promoure la governança urbana de la qual hem parlat anteriorment (CEyD; 2005). Aquest és un aspecte on molts altres plans estratègics fracassen: dissenyen l'instrument des d'un departament de l'ajuntament i a mesura que la conjuntura política i econòmica de la ciutat va variant es va oblidant poc a poc la seva existència. Aquest centre s'erigeix amb la difícil missió de dur endavant el pla estratègic i de moment està duent a terme diverses tasques d'interès com la creació d'un banc d'estudis sobre estratègies a València en col·laboració amb les universitats, promoció dels continguts del pla i de l'estudi de diversos aspectes de la ciutat com la seva imatge i qualitat de vida o la reprogramació constant dels continguts i objectius del pla estratègic.

Front a aquestes qualitats que es poden destacar a aquest instrument, hi ha un conjunt prou ampli de crítiques que es podrien fer. De totes elles destaquem bàsicament tres:

La primera i més clara és que es tracta d'un pla estratègic municipal i no metropolità. Això és completament un sinsentit i col·lideix amb tota la retòrica del pla del canvi d'escala de València i la seva interrelació creixent amb la resta de la metròpolis i l'Arc Mediterrani. Després de tot l'anàlisi que s'ha fet al capítol precedent sobre dinàmiques territorials que afecten a València, formular un pla que abasta només un dels municipis de la realitat metropolitana redueix molt la seva operativitat. Quan Romero i Sorribes parlen del fracàs dels governs metropolitans a Espanya parlen de què molts plans d'ordenació del territori es queden en documents que adopten una *"nova retòrica territorial"* molt allunyada de les polítiques que finalment cada municipi desplega (ROMERO, J. I SORRIBES; J.; 2006). Això és un poc el que ha passat ací, com en altres molts plans ja analitzats. El discurs del pla no coincideix en quant a la qüestió de l'escala adequada de planificació amb la bateria de mesures formulades.

La causa principal és que no hi ha hagut un acord inicial o al menys la iniciativa d'acordar, després de la desaparició del CMH, dur a terme un pla estratègic metropolità que és realment el que fa falta en aquest context per la rivalitat i incooperació entre municipis fruit, entre d'altres factors ja mencionats a l'apartat de governabilitat de la metròpolis, de la rivalitat entre partits. *"El Pla naix amb un fort dèficit democràtic derivat de la negativa de l'esquerra social i política a participar-hi. Fou un greu error perquè no impedí tirar endavant amb el Pla però limità molt la ressonància pública de les opinions de l'oposició i el conreu d'un clima de diàleg entre tots els agents privats i públics"* (SORRIBES, J.; 1998, p. 70). En tot cas crida molt l'atenció que en tot el pla a penes es faça referència a la realitat metropolitana de la ciutat de València. Un exemple és que a la nova Estratègia de 2006 es proposa com a un dels grans eixos el *"Nou art de governar"* i s'assegura que *"València ha d'estar a l'avantguarda de la nova governabilitat"*. Quan poc després parla d'accions-clau concretes proposa *"promoure la cooperació i la col·laboració entre ciutats, entitats econòmiques, socials etc. de l'Arc Mediterrani"* (CEyD; 2006, p. 45). Sembla que per a aquest pla estar a l'avantguarda de la governança suposa ignorar completament les ciutats que conformen la regió metropolitana. Un altre punt fluix en aquest sentit és l'escassa atenció que es presta a la participació ciutadana. Hi ha un parell de fòrums on la gent pot opinar sobre molts temes, però en la selecció i discussió de línies estratègiques, vectors i projectes només han intervingut els clàssics grans agents públics i privats urbans: ajuntament, conselleries, associacions professionals i com a molt algun sindicat o universitat.

Una primera crítica seria per tant l'escala territorial. Una segona seria el que podríem anomenar com la "imperativitat del pla", és a dir, la capacitat real que té el pla de ser eina de transformació territorial, de què les seves mesures siguin dutes a terme. És el mateix que vam comentar per al cas de Barcelona: *"Només es pot fer estratègia d'allò sobre el qual es té capacitat de decisió o una certa influència sobre la decisió d'altres"*. (SOCINTEC; 2001, p. 104). Hi ha molts projectes proposats sobre els quals no es té capacitat de decisió. Es parla de la necessitat de què el Ministeri de Foment inverteixi en tal o qual projecte, però sembla que les decisions adoptades dins de les comissions del pla no tenen massa influència en la política que ulteriorment despleguen ministeris i conselleries. Això fa que diversos autors arriben a la conclusió de què el pla és més bé *"un mostrari de propostes aglutinat en un text de referència, totes generalistes, algunes contradictòries i cap amb reflex addicional i concret en noves iniciatives sobre la ciutat"* (PEÑÍN, A.2000 P. 290) i que *"ha estat massa poc selectiu, és una carta als reis i va recolzar actuacions ja previstes o decidides"* (SORRIBES, J.; 1998 p.71). En efecte, en alguns moments sembla que més que una exposició de mesures suficientment argumentades i detallades, el pla expose un catàleg de desitjos per al futur de la ciutat o bé de plans i projectes ja aprovats o fins i tot en execució abans d'aprovar el present pla. Està clar que un pla estratègic no és un pla normatiu i es basa en els acords i els compromisos que adopten els diversos agents, però de la lectura del mateix i de l'autoavaluació que es fa dona la impressió que realment els projectes estratègics que estan desenvolupant-se formen ja part de polítiques sectorials del govern municipal i regional i les que s'han quedat sense desenvolupar es deu a què cap administració les tenia previstes en la seva agenda. La gran pregunta és si sense aquest instrument innovador els productes finals com són la quarantena de projectes estratègics de la ciutat s'haurien desenvolupat igualment.

Una última gran crítica que enllaça amb això que acabem de dir es refereix més concretament a la proposta concreta que es fa al pla de les accions-clau o els projectes estratègics. Es redunda molt en el què i el per què però no en el com. Algunes mesures resulten poc aclaridores:

"Elaborar un innovador pla d'acció per tal que la ciutat dispose de les pautes d'actuació i els principals objectius concrets per avançar cap a una societat del

benestar” Mesura 6-39 (PROVALENCIA; 1997, p. 194). Després aclareix que s’està referint a la millora dels serveis socials de la ciutat.

“Parlar amb el somriure”. Acció estructural 332 de la nova Estratègia 2007-2015 (CEyD; 2006, p. 27). Això es considera una *“acció estructurant”* dins del Projecte Estructurant no menys pintoresc *“Gestió dels sentiments com a desenvolupament humà”*.

És palès que un pla estratègic no pot arribar a grans nivells de concreció de totes les mesures que proposen, però ací algunes mesures semblen més un desig que no un projecte estructurat amb uns objectius específics, un pla d’acció, uns agents involucrats i un finançament previst:

“Recuperar el Parc Natural de l’Albufera, el seu entorn i tot el potencial natural i turístic”. Mesura 2-25. A l’apartat de “descripció detallada” ens aclareix que cal *“solucionar l’important problemàtica ambiental del parc, donar una solució als agricultors i ordenar les activitats turístiques”*.(PROVALENCIA; 1997, p. 138). Caldria preguntar-se quin és el sentit de propostes tan genèriques com aquestes.

Per últim, algunes mesures són tot un exercici de cinisme:

“Ús del valencià en els àmbits recreatiu, familiar, social i educatiu”. Projecte estructurant 331, el títol del qual és “El passat en perspectiva de futur”. Sembla que l’ús de la llengua és una qüestió del passat i a més ho promociona una institució que no té ni un document ni tan sols un resum del pla estratègic en valencià.

Per tant el balanç final d’aquest pla no pot ser positiu. El fet que siga innovador en quant a metodologies emprades, punt de vista etc. i que faça una lectura prou acurada de les necessitats del territori malgrat que algunes propostes que formula són prou discutibles o que tracte d’innovar en els mecanismes de gestió del mateix amb organismes com el CEyD no compensa els greus dèficits que aquest, i molts altres de caire estratègic presenten:

- Escala territorial de planificació completament inadequada per a la realitat territorial actual de València.
- Això suposa indefectiblement que en les comissions executives falten molts agents socials, econòmics i institucionals que igual no operen tant a la capital però sí a altres municipis de la regió urbana.
- Manca de mecanismes de participació ciutadana amb poder real d'influència sobre el pla.
- Moltes de les mesures proposades ja ho estan en plans anteriors, la qual cosa dóna a voltes la sensació que el que és un instrument formalment innovador no està aportant cap innovació en quant a projectes. Presenta una “nova retòrica” territorial però les mesures proposades són les de sempre, i moltes ja aprovades: infraestructures, grans projectes urbans per a l'urbanisme-espectacle del “*show must go on*” i les clàssiques de la cohesió social la protecció del medi ambient etc.
- Propostes generalistes, buides de continguts en ocasions i en altres casos llocs comuns sense cap transcendència pràctica, en moltes ocasions no massa ben argumentades. Seguint una retòrica mística, sembla que aquestes mesures eixen d'una “missió” sagrada que a la seva volta ha eixit d'una “visió” de la ciutat, una retòrica metafísica que agrada molt en la planificació estratègica, però que en aquest cas no queda massa clar sobre quines bases científiques s'assenta.
- Cap connexió o coordinació formal amb institucions i sobretot amb altres instruments com el PGOU per exemple. Abundant en el que hem afirmat adés, sembla que el pla va adaptant-se a les modificacions d'un PGOU que està ja més que desvirtuat que no al contrari.
- Escassa repercussió mediàtica i de debat sobre el pla. Un pla estratègic és un espai de reflexió entre els agents i els ciutadans d'un territori concret. En aquest cas, malgrat els esforços de l'oficina del CEyD, la repercussió mediàtica de l'evolució d'aquest pla, així com dels debats que planteja, és molt menor de la que caldria ja que al cap de la fi és l'únic instrument existent a tota la Regió Metropolitana que reflexiona sobre el futur de la ciutat.
- En ocasions, més que un document de discussió sobre estratègies alternatives per a la ciutat sembla més un instrument de legitimació de les polítiques urbanístiques de l'ajuntament.

- La coordinació amb altres instruments innovadors coetanis com el PAT de l'Horta o el Pla Estratègic del Port de València, del qual parlarem tot seguit, és inexistent, com si tots tres plans estigueren parlant de distintes dimensions de la realitat.
- Per últim, només tenim notícia de la marxa del pla a partir d'una autoavaluació feta per la mateixa oficina promotora. No tenim coneixement d'estudis o opinions independents sobre el mateix, la qual cosa empobreix la percepció real i obri dubtes sobre si els mecanismes bàsics d'avaluació, revisió i actualització estan funcionant correctament.

3.2.2. El Pla Estratègic de l'Autoritat Portuària de València

La selecció com a instrument innovador d'un pla estratègic sectorial de tants com hi ha a la regió Metropolitana de València (universitats, sector turístic etc.) respon a tres raons principals:

- El port de València és hui en dia més que una simple infraestructura de trencament de càrrega, car ha generat una enorme activitat econòmica al seu voltant de la qual, amb un pes important en l'economia de la regió metropolitana.
- Les mesures contemplades en aquest pla estratègic, tenen una gran incidència territorial a escala no ja urbana de València sinó metropolitana amb la inclusió del port de Sagunt en la proposta d'ampliació.
- Com passa amb la planificació estratègica territorial, ací un pla estratègic sectorial no és com a instrument quelcom innovador per se, però el context i sector sobre el qual s'aplica (ordenació d'una infraestructura portuària), a banda de tot el debat mediàtic que ha generat al seu voltant, són raons suficients com per a incloure'l a l'anàlisi d'instruments innovadors.

Al llarg de la història, el port de València i la ciutat han anat evolucionant i creixent quasi com si foren dues realitats completament diferents, sense a penes relació entre elles fins l'annexió dels poblats marítims a finals del segle XIX. Quan hom llig sobre la història urbana de València, el paper del port sempre apareix com un teló de fons que a penes interactua amb la ciutat. "La relació de València amb la mar ha sigut sempre

problemàtica, fins i tot des del punt de vista de l'anàlisi històrica i urbanística, car molts han confós llunyania geogràfica amb allunyament econòmic, històric i polític" (BOIRA, J.V.; 1997). Per això, al llarg de la història es veu tant el port com el seu entorn urbà del Cabanyal i el poble de Vilanova del Grau com realitats estranyes a València. Per la seva part, la història del port mostra la història d'una infraestructura prou moderna (el primer projecte de construcció és del segle XV) que en pocs anys ha passat a tenir un protagonisme especial en l'economia i fisonomia urbana de València. Aquesta evolució no ha sigut senzilla ni exempta de polèmiques i conflictes, la penúltima l'actual Pla Estratègic del Port objecte d'aquest apartat. Dos han sigut els principals entrebancs per al desenvolupament del port: les condicions geogràfiques del litoral de la ciutat i en segon lloc la integració amb la resta de la ciutat, una qüestió encara no del tot resolta.

El primer dels entrebancs esmentats ha fet que la majoria de projectes de construcció i ampliació del port des del segle XV hagen fracassat. El litoral més pròxim a la ciutat és un litoral lineal arenós amb cinturons de dunes i marjals, unes condicions naturals que dificulten molt la construcció d'un port per la inexistència d'un substrat rocós sobre el qual assentar fermament la infraestructura o d'una badia natural on resguardar la flota de les tempestes i els atacs enemics. A aquesta situació s'uneix la proximitat del delta del riu Guadalaviar, el qual ha sigut el gran maldecap de tots els enginyers que han projectat ampliacions del port. L'aportació continua de sediments va aterrar en diverses ocasions el port i impedia que vaixells de gran calat pogueren amarrar en ell per l'escassa profunditat de les aigües. Des de 1852 a 1886 es du a terme la construcció dels dics de Ponent i Llevant a partir del projecte de Juan Subercase i al mateix temps, de 1869 fins 1886 es van dragar 7,5 milions de m³ de sediments per evitar el soterrament del port. Aquest problema no s'ha vist solucionat fins la destrucció del delta arran del projecte de desviació del mateix cap al sud, és a dir, el Plan Sur que hem comentat al primer apartat.

En canvi, la integració del port en la ciutat és encara un tema pendent. En 1852 s'inaugura la línia de tramvia de València al Grau fins els molls, la qual cosa constituí un dels eixos d'unió entre la ciutat i el port. No és fins una data tan tardana com 1923 quan es finalitzen les obres bàsiques d'urbanització del port amb la construcció dels rafals i magatzems, l'estació sanitària, l'escala reial, els Docks i l'estació marítima (BOIRA, J.V.; 1999, p. 535). No obstant aquestes obres d'urbanització no signifiquen ni

molt menys la integració del port en la ciutat, ans al contrari, car en eixes obres es construeix també una tanca que aïlla totes les instal·lacions del port de la resta de la trama urbana, la qual cosa no beneficia precisament aquesta integració. També és a principis del segle XX, quan la Junta del Port de València aconsegueix l'autonomia de la Diputació Provincial i passa a convertir-se en un organisme autònom que defensa els interessos del comerç i la indústria valenciana, al marge de l'administració local de la ciutat.

En les últimes dècades el port ha fet diversos salts d'escala a mesura que ha anat consolidant ampliacions. El desviament del Túria en els seixanta a banda de solucionar el problema del delta a base d'eliminar-ho, va alliberar sòl per expandir el port cap al sud, creant la dàrsena sud i el club nàutic junt a la nova desembocadura del riu. Hui el port és indiscutible que és un dels principals del Mediterrani occidental, amb una posició geoestratègica molt favorable a l'eix marítim Gibraltar-Suez i una important dotació d'infraestructures i serveis especialitzats que es complementen amb els ports de Sagunt i Gandia. El trànsit s'ha triplicat des de 1985 a 2000 (de 8,8 fins 25,2 milions de tones) i 34,96 en 2003 (APV; 2002 I APV; 2003). En aquesta evolució el transport de contenidors ha anat guanyant pes sobre altres trànsits i representava en 2003 un 63,24% del total (APV; 2004, p. 57). En quant a increment en la quota de mercat i creixement mitjà en el trànsit s'ha situat des de mitjans del 90 com a port líder en el Mediterrani en trànsit comercial de contenidors per damunt de megaports com el de Marsella o La Spezia. A principis de 2006 es convertia en port líder a l'Estat Espanyol en trànsit de contenidors.

Per tal de consolidar aquesta tendència i contribuir a què València esdevinga un gran centre comercial i logístic, una especialització que substituiria activitats tradicionals en crisi com alguns sectors industrials manufacturers o la quasi extingida agricultura de l'Horta, presenta en 2002 l'Autoritat Portuària de València un ambiciós Pla Estratègic amb el mateix horitzó que el Pla Estratègic de València: el 2015. Quasi al mateix temps, en 2003, la ciutat és designada com a organitzadora de la Copa del Amèrica del 2007. A banda de tota la repercussió mediàtica que suposa l'esdeveniment per donar a conèixer la ciutat a l'exterior, aquest esdeveniment serveix de catalitzador per a una transformació profunda de tot el front marítim de la ciutat, especialment la dàrsena interior del port.

Es presenta en 2002 aquest pla estratègic per la necessitat de mantenir l'APV en el mercat, donant servei a l'economia del seu hinterland en millors condicions que els seus competidors". Les argumentacions per defensar aquest macroprojecte que resumiren tot seguit, rau en les profundes transformacions que el sector naval experimenta a començaments del segle XXI, quelcom estretament lligat a la globalització dels mercats i la internacionalització de la Regió Urbana de València. A l'igual que tants altres sectors, el port de València ja no té només com a competidors a Barcelona o Marsella, sinó a ports com Osaka, Hamburg o Los Ángeles. En aquests processos sembla que la tendència anirà cap a una competència cada cop més agressiva entre els ports amb serveis adequats i espai d'emmagatzematge suficient per a les companyies de navegació. Aquesta és la lògica que defèn el pla.

Per tant es planteja el Pla Estratègic Valenciaport com a meta: *"convertir Valenciaport en el principal port interoceànic del Mediterrani, distribuïdor regional i plataforma logística intermodal líder del Mediterrani Occidental"* (A.P.V.; 2002), quelcom prou ambiciós. Consolidar la interoceaneïtat dels seus ports (Sagunt i València principalment), desenvolupar el caràcter de plataforma logística, servir als trànsits clau per al desenvolupament social i econòmic i promoure el desenvolupament sostenible dels seus ports són els quatre grans objectius que planteja. Per tal d'aconseguir aquesta meta general es proposen set línies estratègiques per tal de convertir el port en un port interoceànic i plataforma logística i intermodal. Això només s'aconseguirà si es consolida com el port natural d'eixida de Madrid i de totes les regions que limiten amb el País Valencià excepte Catalunya on està el port de Barcelona que competeix amb el de València.

Les set línies estratègiques es subdivideixen en 25 projectes de desenvolupament estratègic no menys ambiciosos que la meta general, els quals abasten els ports de Sagunt, Gandia i València i per dur aquestes a terme, el pla formula un Pla Director de Megaport i un Pla de Finançament. Així, el pla presenta el clàssic esquema de pla estratègic amb visió, meta, objectius i línies estratègiques que donen lloc a 25 mesures de diferent caire i afegeix un pla director i un pla de finançament. Tanmateix, a l'igual que el Pla Estratègic de València, les principals mesures són en realitat un pla d'obres d'ampliació i millora de les instal·lacions fins assolir 750 has. en 2015 front a les 364

has, que tenia en 2000. Per dur a terme aquest projecte que afecta als ports de València, Gandia i Sagunt, accessos, majors superfícies de càrrega i emmagatzematge i noves instal·lacions per al turisme nàutic i de creuers són les tres mesures estrella. Al port de Gandia es proposa potenciar usos complementaris de caràcter turístic mentre que els de Sagunt i València es pretén reforçar les activitats logístiques i en tots millorar l'accessibilitat. El Pla Director proposa Sagunt i València com a emplaçaments alternatius on dur a terme la principal ampliació de quasi 3 milions de metres quadrats de port.

Es tracta d'un pla que vol fer una transformació radical dels ports de València i Sagunt. En el cas de València i segons el projecte inicial, si finalment aquesta és l'alternativa triada, es crearia fins 2015 una nova dàrsena per a grans vaixells de contenidors. També es planteja l'habilitació d'una nova dàrsena per a creuers. La primera tindria una superfície de 2850000 m², quasi un milió de metres més gran que la dàrsena sud que és la més gran. Així abastaria una longitud d'amarratge de quasi 4 km. També hi ha una ampliació del dic de l'est, junt amb els molls de productes inflamables, que queda com un moll interior. Si en canvi l'alternativa fora Sagunt es crearia primer una nova dàrsena per a Unió Fenosa de 226643 m², la qual cosa ja supera en superfície el port originari, i proposa una gran dàrsena al sud del port amb un nou canal d'entrada, la qual tindria 2.900.000 m². Si en el cas de València ja suposa una transformació prou important, en el cas de Sagunt, de dur a terme aquesta ampliació, l'actual port quedaria completament irreconeixible.

El projecte a hores d'ara ha canviat relativament. Les figures 151 i 152 mostren les ampliacions previstes amb la revisió feta per atendre la celebració de la Copa del Amèrica. En aquesta versió del projecte, enlloc de fer una gran actuació a Sagunt o a València, es decideix fer dues transformacions moderades als dos ports. No obstant això podem constatar que encara les ampliacions previstes són espectaculars.

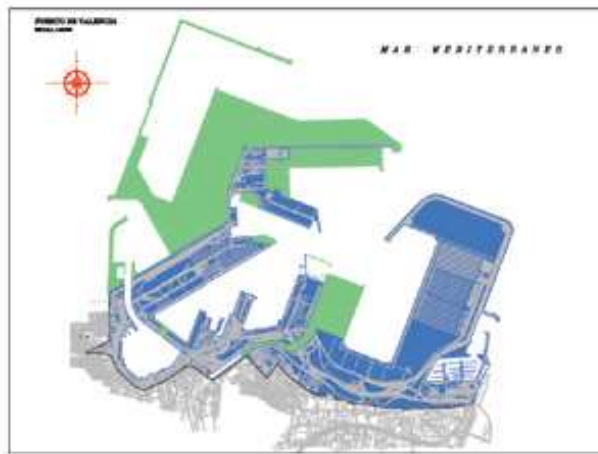

Figura 152: Projecte d'ampliació del port de València. **Figura 153:** Projecte d'ampliació del port de Sagunt Font: Pla Estratègic de Ports, APV (2002).

Junt amb aquest gran projecte d'ampliació, el pla conté mesures no físiques com la creació d'un Sistema d'Informació per a la Comunitat Portuària, de forma que els tres ports objecte del pla estiguen interconnectats. Altres mesures destacades són el desenvolupament de plans d'innovació i de formació de personal o la promoció externa com a port de prestigi amb la creació d'una Marca de Garantia. S'ha creat ja Marca de garantia als ports de Sagunt i València, la qual s'encarrega de fixar uns estàndards de qualitat per als serveis clau com per exemple entrega del contenidor a l'hora acordada, transparència en les facturacions, aprovisionament del vaixell sense demores etc. Altra mesura destacada és la creació en 2004 de la Fundació Valenciaport, amb la Cambra de Comerç, l'Institut Valencià d'Exportació, la Confederació Empresarial Valenciana i la pròpia Autoritat Portuària de València com a socis fundadors, que té com a objectiu principal convertir-se en un centre de recerca, de generació d'idees i d'anticipació estratègica del qual deriven actuacions concretes de comercialització i servei per a la Comunitat Portuària, amb la finalitat última de millorar la competitivitat dels sectors exteriors valencians (A.P.V.; 2004, p. 22). Actualment aquest centre es dedica sobretot a oferir cursos de formació i màsters i a fer recerca i informes sobre competitivitat de les activitats portuàries, transport marítim i logística, diagnòsics d'altres ports, així com signar convenis de col·laboració entre el port i les empreses que hi operen i altres autoritats portuàries.

La major part del pressupost per completar les mesures proposades provindrien de recursos propis de l'Autoritat Portuària (un 73%), mentre que la resta del pressupost provindria de subvencions autoritzades, préstecs i inversions de la iniciativa privada. El

fet que la iniciativa privada participe invertint en aquest pla és una garantia de què hi ha un grau de compromís alt en que els diversos projectes estratègics aprovats finalment es completen.

A l'igual que hem fet als demés plans, passem ara a fer una valoració de les bondats i deficiències d'aquest exercici de planificació, i tot seguit farem una valoració final del mateix.

El principal avantatge d'aquest pla estratègic és que no peca d'il·lusori en quant a continguts i mesures. La major part de les mesures concretes que planteja són factibles, donada la posició, capacitat, competències, i poder d'influència de l'òrgan promotor que és l'Autoritat Portuària. Tant és així que el pla no es queda com tants altres en una llista de mesures prioritzades que a voltes semblen desitjos irrealitzables, sinó que després de formular aquestes mesures estableix mecanismes per tal que aquestes mesures es puguin completar: un pla director i un pla de finançament, un pla director que explica com i un pla de finançament que detalla qui pagarà què en quins terminis generals per complir amb el calendari que es marca el propi pla. A més a més, l'Oficina del Pla Estratègic s'encarrega de coordinar 25 equips de projecte, cadascú per desenvolupar un dels 25 projectes estratègics proposats. Això és un capítol que no trobem en molts altres plans estratègics com el que hem vist de València.

Es pot considerar que objectivament, al marge ja de la fiabilitat de les dades que tant diversos mitjans de comunicació com la pròpia Autoritat Portuària donen, que l'aplicació d'aquest pla tindrà uns beneficis econòmics importants no només per a l'economia urbana de València, sinó per a la de tota la regió urbana i Comunitat Valenciana. L'activitat logística i comercial del port és cada dia més una peça clau no només de l'economia metropolitana, sinó també un sector que pot fer que els efectes negatius de la crisi industrial i de l'agricultura no siguin tan greus en termes de llocs de treball i riquesa generada. Segons algunes fonts, l'ampliació del port contemplada en aquest pla comportaria la generació de 18000 ocupats i un Valor Afegit Brut de 1419 milions d'euros (LAS PROVINCIAS; 21/set./2006).

També cal destacar l'aposta del pla per polítiques de qualitat i innovació que són dues grans mancances a molts sectors productius valencians, a través de la creació de la

Fundació Valenciaport i la Marca de Garantia en processos i activitats. És cert que el gran protagonista del pla és l'ampliació del port i la construcció de més infraestructures, però és un pla que no descuida altres aspectes molt importants com el R+D o la qualitat.

Una de les febleses que presenta aquest pla és la integració del port en la ciutat, malgrat que això es presenta com una de les línies estratègiques del pla amb el projecte de Balcó al Mar. Un dels passos inicials i decidits per dur a terme aquesta integració deuria ser la creació de mecanismes de coordinació entre les polítiques i plans de l'Autoritat Portuària com aquest mateix Pla Estratègic, i les institucions de govern del territori a València, que també tenen els seus instruments d'ordenació territorial i sectorial. D'això només es proposa signar un conveni amb l'organisme València Convention Bureau, encarregat de promocionar a la ciutat el turisme de congressos, per tal d'incloure el port dins l'oferta turística de la ciutat. Es podrien plantejar molts més convenis i acords amb altres administracions. Sembla que la ciutat i el territori en general estan absents d'aquest pla, tant en les anàlisis com en les línies estratègiques proposades. Fins i tot des del punt de vista més formal de la planificació, tot port ha de comptar amb un Pla Especial o un Pla d'utilització d'espais portuaris que explique clarament com s'interrelaciona el port amb la ciutat i quins usos i fluxos s'estableixen, i quins impactes tenen, des del trànsit rodat de mercaderies fins la connexió amb els col·lectors generals, línies elèctriques, gasoductes etc., i això no passa ací. És tal la descoordinació existent que aquest mateix pla del 2002 no diu ni una paraula de la possible celebració a València de la Copa del Amèrica. La designació va ser a l'any següent de la seva aprovació i aleshores el pla va haver de fer moltes modificacions a les mesures del pla com per exemple un canal directe d'entrada cap a la dàrsena interior on se celebra l'esdeveniment. Està clar que en 2002 no pot donar per guanyada aquesta designació, però des de fora semblaria que els redactors del pla no tenien cap idea d'aquesta proposta, raó per la qual no es fa cap referència al pla.

A l'hora d'avaluar aquest exercici de planificació, ens assalta en alguns moments el dubte sobre si realment aquest és un pla estratègic o més bé un pla sectorial d'infraestructures disfressat de pla estratègic o si ho és, sembla més bé un pla estratègic corporatiu d'una empresa que un pla estratègic amb forts impactes sobre el territori. Ací passaria al revés que en molts altres plans, té una fase d'implementació molt potent i detallada i una inicial de diagnosi prou minsa. Ací no s'observa una estructura de

comissions sectorials composta per actors institucionals i privats que reflexionen conjuntament sobre les línies estratègiques i mesures que cal adoptar. No se sap ben bé quina és la relació i el grau de coordinació entre aquest pla promogut per l'A.P.V. i les altres autoritats portuàries de la Comunitat Valenciana o la xarxa de ports que depenen de la Conselleria d'Infraestructures. Tampoc tenim notícia de períodes de participació pública amb jornades de portes obertes on la gent puga opinar sobre el que vol i que no vol per als ports objecte del pla. A l'apartat de teoria, seguint l'opinió de diferents experts en la matèria, afirmàvem que la pròpia estructura i metodologia de pla estratègic es diferencia nítidament de la d'altres exercicis de planificació per aspectes com l'elaboració d'anàlisis, avaluacions i diagnòstics externs a banda dels interns elaborats per la comissió del pla, la utilització de tècniques de màrqueting, la selecció d'objectius i metes de llarg termini, la realització de processos de reflexió territorial estratègica entre diferents agents per definir el territori del futur o la formulació d'objectius estratègics. Molts d'aquests elements estan molt poc presents o simplement no estan. L'Autoritat Portuària de València és l'únic agent, sembla, que reflexiona, proposa línies i objectius i decideix. Administracions locals i regionals, grans empreses i tercer sector semblen tenir un paper massa secundari en aquest procés.

Per últim, el punt més obscur que hom troba en aquest pla és el tractament que fa del medi ambient. El propi Ministeri de Medi Ambient, encarregat de realitzar l'Avaluació Ambiental del projecte d'ampliació del port, va anunciar a finals de 2006 en contra de les esperances dels promotors del pla de què aquesta avaluació fos positiva, que necessitava més dades per poder complementar el procés i que havia trobat algunes deficiències importants en el projecte com la compatibilitat entre les activitats del port i la ciutat, la basculació que es produirà a la platja de Pinedo ubicada al sud del port per efecte de la construcció de la nova dàrsena o els impactes del trànsit per les obres en aigua, atmosfera, soroll, CO₂ etc. Alguns autors asseguren que de dur a terme el projecte d'ampliació, al nord del port hi haurà greus problemes d'impacte visual que fins i tot podria donar lloc a incompatibilitats i conflictes entre les activitats del port i les d'esbarjo i turisme a platges com la Malva-rosa. Altre impacte greu al nord seria l'hiperbasculació de les platges sobre el dic a la zona de Les Arenes i la pèrdua de platja per la Patacona a partir d'Alboraia. Al sud del port la principal afecció seria lògicament l'erosió. La dinàmica litoral al Mediterrani és de nord a sud de forma que tot port i més encara si crea barreres frontals a aquesta dinàmica com és el cas del projecte

d'ampliació a València, comportarà un augment de la sedimentació al nord immediat del port, la zona de la Malva-rosa, acompanyat a més d'un enfonsament per la construcció de la gran dàrsena, mentre que al sud del port no arribaria la quantitat adequada de sediments per mantenir el delicat equilibri entre erosió marina i deriva litoral, i per tant hi hauria més problemes d'erosió dels que hi ha hui en dia. No només hi haurà problemes a les platges immediates sinó que el cinturó de dunes del parc natural de l'albufera es podria veure greument afectat (SERRA PERIS, J.; 2002).

En definitiva, es tracta d'un cost ambiental molt alt, potser massa. Ací és comprova que les infraestructures no són neutrals des del punt de vista ambiental, sempre causen impactes quasi sempre irreversibles (OLMOS, J. I TORRES, V.; 2006, p. 186), com és aquest cas. No obstant ací crida l'atenció que les variables mediambientals com dinàmica litoral, contaminació d'aire, aigua i sols en menor mesura, biodiversitat marina etc. no entren per a res en les anàlisis d'aquest pla estratègic. Es discuteixen diverses mesures atenent sobretot a criteris de creixement econòmic i després ja es parla de possibles afeccions ambientals i de diverses polítiques per tal que l'activitat portuària siga compatible amb el desenvolupament sostenible. Una prova més d'això el tenim amb les obres realitzades de la nova Zona d'Activitats Logístiques del Port, a l'Horta de la Punta. No només ha sigut el Pla Estratègic del Port qui ha defensat a tot hora aquest projecte, sinó també el Pla Estratègic de València 2015. Aquest darrer recolza des de l'inici la ZAL, amb consciència dels impactes que suposaria. No ens resistim a transcriure l'argumentació a favor d'aquesta: "la Zona d'Activitats Logístiques suposa un impacte negatiu per al medi ambient, perquè es localitzarà en zona d'horta i pot perjudicar la vida dels barris marítims, en especial el de La Punta. No obstant, deu tindre's en compte que l'Horta ubicada en els voltants del port està seriosament deteriorada, perquè és zona de dipòsit furtiu de contenidors. Per altra banda una Z.A.L. no significa una degradació de les condicions de vida dels veïns" (PROVALENCIA; 1997, p. 103). Heus ací una prova més de la política de fets consumats que regeix la planificació territorial a massa casos de la Comunitat Valenciana. Primer es comporta durant anys i anys que terrenys on no està permès, es dediquen a magatzem de contenidors i després s'afirma que com que ja està degradat, doncs que no és massa greu si tota l'Horta de la Punta es converteix en Z.A.L. Ací entraria la crítica de Sorribes, segons la qual, més que de planificació territorial, del que cal parlar en molts casos és de

polítiques liberals de construcció d'infraestructures per després que la planificació territorial s'adapte a ella (MONFORT, V.M. I SORRIBES, J.; 2004, p. 165).

Aquest pla per tant no sembla massa compatible amb el desenvolupament sostenible per tots aquests impactes i perquè no diu ni una paraula dels impactes que el creixement de les activitats logístiques comportarà sobre aspectes tan delicats com el canvi climàtic. Simplement aquesta qüestió està omesa, no entra en el saldo final del pla entre impactes i beneficis. Documents importants com el Llibre Verd d'Infraestructures Portuàries no semblen estar sobre la taula dels redactors d'aquest pla. Fins i tot en l'estudi de quina de les dues opcions entre Sagunt i València és més adient, al marge fins i tot dels impactes mediambientals locals, per tal de fer l'ampliació, s'hauria de tenir en compte que una part significativa de la càrrega tramesa pel port de València és la rajola i ceràmica de Castelló. Una ampliació major del port de Sagunt, enlloc de fer dues als dos ports suposaria un trànsit més curt de camions que porten aquesta mercaderia, la qual cosa des d'un punt de vista de la sostenibilitat ambiental és més lògic. Tampoc trobem anàlisis en aquest sentit.

El balanç final no pot ser positiu, més bé negatiu amb matisos. Les matisacions que cal introduir és que aquest pla posseeix allò que molts altres plans innovadors no tenen, això és mecanismes formals per poder dur a terme les propostes que es plantegen o una explicació de com, quan i qui pagarà tot allò que diu el pla. Matisar caldria també que el fet de considerar negatiu aquest pla, des d'un punt de vista del bon govern sostenible i democràtic del territori, no significa no estar d'acord amb el fet que l'activitat logística i comercial desenvolupada pel port és clau en l'economia i que pot ajudar a superar alguna de les dinàmiques territorials negatives que afecten aquesta regió metropolitana com és la desindustrialització. Negatiu perquè el pla suspèn en dos aspectes de gran importància com és la seva integració en la ciutat on s'assenta, no només per la manca d'iniciatives i informació en aquest sentit, sinó perquè en la pròpia estratègia plantejada, importants actors urbans institucionals com alcaldes dels municipis més pròxims, universitats, sindicats, associacions empresarials etc. tenen un protagonisme massa secundari. Suspèn també per tot el que acabem d'explicar en integració de criteris mediambientals en la reflexió estratègica, simplement perquè aquesta integració sembla absent.

El pla és sectorial i per tant és raonable que una part important es dedique a estudiar mesures d'ampliació i creació de noves infraestructures, però a l'igual que passava amb el Pla Estratègic de València o els plans territorials del Pirineu, hi ha potser una confiança massa cega en els beneficis socials i econòmics de la construcció d'infraestructures (LOWE, M.D.; 1998, citat per OLMOS, J. I TORRES, V.; 2006). Que les mesures contemplades al pla suposen una generació de riquesa econòmica sembla poc discutible. Que aquesta riquesa després tinga uns efectes socials i territorials o que no es concentre en unes poques mans, és un tema que caldria investigar, perquè els beneficis d'infraestructures com la nova dàrsena poden anar a uns quants i els costos socials i ambientals a tota la societat.

Una darrera qüestió que ja vam plantejar quan analitzàrem el cas de Barcelona i amb la qual tancarem aquest apartat i que en aquest pla estratègic no s'aborda és el de la relació entre els ports de Barcelona i València. Tots dos estan realitzant obres amb grans impactes paisatgístics i ambientals per competir pel transport marítim de contenidors i altres formats. La lògica que es planteja, com hem afirmat abans, és que les grans companyies de navegació tendeixen a suprimir ports d'escala, la qual cosa augmenta la competitivitat entre ports propers. Sense voler negar aquestes afirmacions, potser seria bo discutir si d'entre totes les activitats logístiques i comercials d'ambdós ports no es podria encetar cap política que anara més encaminada cap a la cooperació per seguir aquella màxima de què cal cooperar per competir tots millors i fins i tot pensar que una major compenetració entre ambdós ports, podria ser més efectiva per competir amb megaports com Hamburg, Rotterdam o Livorno. No ja sols en termes econòmics, sinó també si hi hagués per exemple un centre de formació, innovació i recerca conjunta o un major contacte per compartir bones experiències de gestió o esdevenir un grup de pressió davant administracions autonòmiques, estatals i de la UE.

3.2.3. El Pla d'Acció Territorial de l'Horta

Ja hem dedicat part del capítol de sostenibilitat ambiental de la Regió Metropolitana de València a estudiar el paisatge cultural de l'Horta de València nafrat de mort, per tant ens estalviem prolegòmens i anem directament a analitzar el pla que se suposa ha de rescatar les poques peces territorials que queden de la depredació urbanitzadora dels municipis de l'Horta: el Pla d'Acció Territorial de l'Horta.

Aquest instrument no és un pla estratègic ni tan sols un instrument nou en la planificació territorial. És un pla clàssic d'ordenació del territori que desenvolupa en un àmbit territorial concret com és l'Horta els objectius i criteris de la legislació vigent d'ordenació del territori, és a dir, la Llei 4/2004, de 30 de juny, de la Generalitat, d'Ordenació del Territori i el Paisatge. En els seu article 22 afirma:

“6. L'Horta de la Comunitat Valenciana, com a espai d'acreditats valors ambientals, històrics i culturals, ha de ser objecte de protecció. Per a això, el Consell de la Generalitat aprovarà un pla d'acció territorial de protecció de l'Horta valenciana, en el qual es definiran les zones mereixedores de protecció i les mesures urbanístiques corresponents, com també els programes d'actuació pública necessaris per a afavorir el sosteniment de les activitats pròpies de l'Horta i la permanència de la població amb un nivell de vida adequat.” (DOGV 4788, de 2 de juliol de 2004).

Per tant aquest pla es desenvolupa com un mandat de la Llei d'Ordenació del Territori, així que es tracta d'un pla tradicional normatiu. No obstant això, el considerem com un instrument innovador no perquè la seva metodologia ho siga o perquè siga un instrument bàsic de govern del territori a l'àmbit metropolità, sinó perquè per primera volta tracta d'ordenar un espai singular amb criteris de protecció paisatgística i des d'una perspectiva holística territorial, i a banda de contenir alguns elements innovadors tracta un problema territorial de primera magnitud com és la desaparició d'aquest paisatge mil·lenari, raó per la qual incloem aquest instrument al capítol d'anàlisi d'iniciatives de govern del territori a la Regió Metropolitana de València.

És molta la feina que li pertoca a aquest pla. Ja hem vist que la situació actual és com per a conhortar-se. Des del punt de vista social i ecològic, l'Horta com a agroecosistema ha trencat la seva homeòstasi o capacitat del sistema per mantenir-se davant les afeccions a qualsevol de les seves parts. El sistema està trencat en moltes de les seves parts i excepte que hi haja una ferma actuació des de l'administració i tota la societat, la destinació final és l'extinció. I no es tracta només d'un problema d'extinció d'una activitat econòmica a un territori, com vam vore a l'apartat de sostenibilitat ambiental, es tracta d'un problema de pèrdua de tota la cultura que envolta el conreu de regadiu a València amb institucions tan significatives com el Tribunal de les Aigües. Fins i tot des

d'un punt de vista productivista es tracta de la pèrdua d'unes terres de gran fertilitat que serveixen per produir aliments de primera necessitat. Independentment de què aquest no siguin hui rendibles per la competència dels productes que provenen de països pobres, com el futur és incert mai no se sap si aquestes terres faran falta (MIRALLES, J.L.; 2006, p.83). Tampoc pensem que la solució siga intensificar la revolució verda al camp de l'Horta, fent el que ha passat en molts altres indrets per tal que l'agricultura siga una activitat rendible, això és: concentració parcel·lària i que l'agricultor passe de gestor i expert capacitat a ser un simple obrer industrial que administra a les collites paquets tecnològics de llavors, fertilitzants i plaguicides dels quals depèn completament per traure el màxim profit de la collita. Ni aquesta és la transformació que reclamen els defensors de l'Horta ni estem tampoc en un context productivista on hi ha imperiosa necessitat de proveir d'aliments en la major quantitat possible.

El Pla d'Acció Territorial de l'Horta, conscient de l'enorme tasca que té per davant, es planteja uns objectius prou ambiciosos en la línia de protegir l'Horta com a paisatge i patrimoni preservant els seus valors agrícoles tot i fomentant criteris de sostenibilitat en les activitats socioeconòmiques existents i en les noves que s'incorporen i plantejant fórmules de gestió urbanística que associen la protecció i manteniment de l'Horta al desenvolupament urbanístic (AMINSA-VAERSA; 2006). Feta aquesta exposició de desitjos, el pla planteja aquest espai com un territori amb valors històrics, paisatgístics, culturals materials i immaterials (Tribunal de les Aigües), així com a espai obert amb funcions ecològiques, d'esbarjo i d'articulació de grans elements de paisatge de l'àrea metropolitana, però es troba en una situació completament insostenible a causa de la descoordinació entre el planejament municipal dels municipis, la pressió urbanística que va devorant a poc a poc els camps, la crisi de l'agricultura, la fragmentació territorial per noves infraestructures o la manca d'eficiència en el reg. Front a aquesta situació, el pla s'estructura en mesures de cara a l'ordenació del territori de l'espai considerat com a Horta tradicional, 11393 ha i altres encaminades a la gestió i finançament de la principal activitat socioeconòmica d'aquest espai: l'agricultura.

Concretament el pla proposa crear un Sistema d'Espais Oberts dividit en Unitats de Paisatge que es classifiquen segons el seu valor, el qual depèn del nombre d'elements patrimonials, el seu estat, posició estratègica etc. En funció del valor paisatgístic es creen quatre nivells de protecció: des de protecció màxima, on no es permet altre ús que

l'agricultura, fins el de protecció condicionada o parcialment urbanitzable. Fins ací veiem una estructura i un marc propositiu molt semblant a altres plans que hem comentat per al cas de Catalunya com el PTP del Pirineu que també creava diferents nivells de protecció segons criteris paisatgístics o el PDUSC del litoral de Catalunya. A banda de simplement protegir, també es preveu un programa d'actuacions amb la finalitat de restaurar i posar en valor els paisatges existents.

Però a més d'això, el pla formula una interessant proposta de recuperació dels espais d'horta tractant un dels principals detonants de l'abandonament de camps que és la manca de rendibilitat. Per a solucionar aquest problema proposa promulgar una Llei de l'Horta "La funció de la qual serà crear els instruments necessaris per a la protecció de l'Horta i buscar fórmules de finançament i gestió" (AMINSA-VAERSA; 2006).

Respecte al finançament del manteniment de l'activitat agrícola, aquest pla proposa buscar fórmules mixtes, incloent la possibilitat que els municipis de l'Horta paguen de les seus pressupostos o bé els propis ciutadans, una taxa per la protecció, manteniment i ús del que denomina com a paisatges agrícoles protegits. Proposa així mateix tres nivells distints de gestió:

- L'agricultor manté la propietat de la terra i rep incentius fiscals per conrear-la amb criteris paisatgístics i ecològics.
- Per a propietaris interessats en vendre per la falta de recanvi generacional, es proposa que les seves terres siguin comprades per la Generalitat i que aquesta les deixi en conreu a agricultors aficionats o professionals amb garantia de compra de collita a canvi del compromís per part de l'agricultor de serveis ambientals de manteniment del paisatge.
- A propietaris no agricultors es proposa la figura de la Custòdia del Territori seguint les experiències existoses de Catalunya, segons la qual aquests propietaris que pot ser fins un banc que compra terres, les lloga a agricultors sempre i quan es faça una gestió sostenible de la finca.

L'organització de la gestió i del finançament estaria centralitzada per la figura d'una fundació, la qual a més gestionarà els beneficis de les externalitats positives de l'Horta i s'encarregaria de dur a terme els tres principals instruments que se'n deriven del pla: un

pla agrícola que tracte de reestructurar de manera participativa l'agricultura per tal que aquesta augmente la seva rendibilitat per exemple implantant una marca de qualitat; un pla d'ús públic i recreatiu on es potencie l'agroturisme, organitze recorreguts peatonals, i per últim un pla de millora del sistema de reg i qualitat de les aigües per optimitzar l'ús i qualitat del recurs.

Aquestes són les línies generals del document. Tot seguit farem una breu valoració del mateix i acabarem amb una proposta de rectificació del pla.

Començant pels aspectes positius, el primer al qual cal fer esment seria la iniciativa en ella mateixa d'haver per fi començat els treballs per ordenar i començar a governar des de la necessària escala supramunicipal aquest espai. L'espai de l'Horta és el millor exemple de què si l'Estat es retira de les seves funcions de governar el territori, encara que formalment es planifique aquest declarant-ho com a "no urbanitzable", si no es dissenya una proposta en positiu sobre un espai determinat, la seva probable destinació siga la degradació o la transformació per a altres usos no previstos o desitjats. Una proposta en positiu i sobretot urgent. Una solució més acord amb l'escala i problemàtica territorial de la qual estem parlant haguera sigut un pla estratègic on es reforçara la participació pública (quelcom bàsic ací car estem parlant de la gestió d'un territori percebut per la població com a paisatge de gran qualitat i com a element d'identitat) i la reflexió estratègica. No obstant, la situació actual és de profunda crisi i per tant es fa necessari un instrument establisca mesures i les faça efectives amb caràcter d'urgència.

En aquest sentit cal fer una denúncia a l'extrema tardança amb que els governs locals i autonòmic han decidit fer alguna cosa per gestionar aquest espai. Ja des del PGOU de 1988 hi havia propostes de protecció de zones d'horta de València hui desaparegudes. Més de vint anys de discursos en favor de la protecció de l'Horta han servit per a poc. Fins i tot aquest pla encara no s'havia aprovat a principis de 2008, quasi quatre anys després de l'aprovació de la Llei d'Ordenació del Territori i el Paisatge. I cal especialment recordar que no va ser especialment recolzada des de la Generalitat ni des del principal partit de l'oposició la Iniciativa Legislativa Popular de protecció de l'Horta que més de 120.000 signatures van portar al Consell, la qual plantejava una Llei de Protecció de l'Horta amb importants mesures com una moratòria urbanística immediata, reconversió de l'agricultura o equidistribució de càrregues i beneficis derivats de la

sostenibilitat (MIRALLES, J.L.; 2006, p. 82). Aquest sí que es pot considerar com un instrument completament innovador i com un salt qualitatiu en la governança del territori, car va ser la primera volta al País Valencià que es feia ús de la figura de la ILP i una de les primeres voltes que s'emprava a l'Estat Espanyol per reclamar la protecció d'un territori. Així mateix, va ser extraordinari el recolzament aconseguit per la mateixa (120.000 signatures, vora el 10% de la població de la Regió Metropolitana), tot un exemple de democràcia participativa al marge dels mecanismes tradicionals de partits polítics institucionals, raó per la qual segurament, no va ser rebuda amb bons ulls per més d'un representant polític.

Un element positiu del pla és que no es limita com en altres casos simplement a protegir prohibint usos determinats amb un sistema d'avaluacions i penalitzacions per assegurar que l'ús que es fa en cada parcel·la és el correcte, sinó que va més enllà amb un interessant marc propositiu on parla de com es podria gestionar aquest territori per tal que l'agricultura es combinara amb activitats d'esbarjo i ambdues foren rendibles econòmicament. Així mateix desestima convertir l'Horta en un jardí urbà on l'agricultor faça simplement de jardiner per al delit i contemplació de l'urbanita, és a dir, va més enllà d'una proposta de museïtzació del territori, sinó i tracta de conservar l'Horta com un territori dinàmic però amb els seus valors paisatgístics i activitats econòmiques. En aquest sentit, dóna un pas més al de la protecció, i mostra interès, perquè l'activitat agrària tradicional torne a funcionar, o al menys deixi de ser una activitat ruïnosa.

Un altre aspecte positiu que proposa aquest pla és la creació d'una fundació o organisme independent que lidere el procés de recuperació de l'Horta. Aquesta ha sigut una de les reivindicacions dels col·lectius en defensa de l'Horta i entenem que és positiva perquè en una qüestió tan complexa és molt més adient crear un organisme *ex profeso* que no que depenga d'organismes com la Conselleria d'Agricultura. A més és ben sabut que hi ha una gran desconfiança de l'agricultor cap a l'administració i per tant si és una Conselleria qui duu a terme el procés potser no tinguera una acollida massa bona. En un problema tan complex com aquest cal un organisme que es dedique només a ell i a més que siga políticament neutral de forma que pugui fer d'aglutinador i coordinador dels interessos de la gran varietat d'actors institucionals, econòmics i socials amb inquietuds, interessos, opinions i responsabilitats sobre la gestió de l'Horta.

Per l'altra banda, la principal deficiència que trobem en aquest pla, molt unit al problema del retard que duu aquesta iniciativa, és el fet que aquest no és un instrument final. És a dir, la seva aprovació no suposarà un canvi immediat en la forma de governar, o millor dit desgovernar aquest territori. Ja hem parlat de què proposa crear una Fundació Gestora, un Catàleg de Paisatges, i el que és més lent encara, una nova llei que desenvolupe els instruments de protecció i gestió que s'enuncien, plans agrícoles, d'ús recreatiu etc.. Per a quan tota la bateria d'instruments estiga a punt, ja no podria quedar gairebé res que valga la pena rescatar. Així es cau en el mateix error que molts altres plans que no han passat de la formulació de mesures per a la protecció de l'Horta.

De nou sorgeix ací la clàssica crítica en la falta d'imperativitat i grau de concreció suficient en el pla. Mancaria, entre d'altres coses, una normativa detallada que explique qui té responsabilitat de fer què i amb quin grau d'obligatorietat (el mateix que vam assenyalar per al Pla Estratègic de València) o per exemple un Pla de Finançament com el que apareix al Pla Estratègic del Port de València. Si no es fa això, la interpretació que es faça *a posteriori* del pla pot ser siga molt laxa. O podria passar com allò que afirmava el comte de Romanones: << *vostès facen la llei que jo m'encarregue del reglament*>>. És a dir, que a l'hora d'adaptar aquest pla a per exemple el planejament municipal, que cada municipi faça una interpretació més o menys lliure per falta de concreció en les seves disposicions. No queda clar per exemple quin territori concret de l'Horta es vol protegir i amb quin grau. Sorprenentment, el pla inclou com a territori a protegir l'Horta de l'Ermita del Fiscal, la qual es posa a més com a espai que actuaria de filtre d'impactes respecte al parc natural de l'Albufera. Es tracta d'un espai ja pràcticament desaparegut per l'expansió del port que hem analitzat abans, així com per la saturació d'infraestructures.

Un altre aspecte que no queda gens clar és de quina manera la població, la qual es va mobilitzar per promoure un pla semblant, participa o pot fer sentir la seva veu en els treballs de redacció del pla. El procés d'elaboració del pla ha sigut dut a terme per dues consultores privades i almenys fins la presentació de la versió preliminar del document, no s'havia encetat cap mecanisme de participació ciutadana, la qual cosa obri molts dubtes sobre el procediment emprat, car es tracta d'un pla que naix fruit d'una històrica demanda de molts sectors socials, als quals per cert ja se'ls deixà sense veu quan es rebutjà trametre la Iniciativa Legislativa Popular que hem comentat adés.

En aquest cas no podem oferir un balanç final del pla, car es tracta d'un instrument que a hores d'ara ni tan sols ha vist la llum, per tant seria un atreviment tractar de fer una valoració global de quelcom que encara no ha sigut ni aplicat ni tan sols aprovat. Amb les apreciacions que hem fet a partir de la poca informació que disposem, el lector pot fer la seva pròpia valoració personal.

No voldríem acabar aquest apartat amb el qual a més finalitzaríem l'anàlisi de dinàmiques i govern del territori a la Regió Metropolitana de València, sense proposar algunes línies de cap a on caldria reconduir aquest pla d'acció territorial, per tal que l'Horta pugui sobreviure com a espai productiu amb valor paisatgístic i identitari. Primer que res hauríem de partir de la base que aquest espai podrà difícilment integrar-se com un espai productiu en el mercat globalitzat, si es vol que els seus valors paisatgístics siguin prioritaris sobre la seva rendibilitat. El mateix PAT insisteix en diferents ocasions en la voluntat de convertir l'Horta en un espai sostenible. La nostra proposta seria que l'Horta es convertira en una àrea producció agroecològica de fruites i hortalisses com a principal funció, al marge d'altres possibles com el turisme o l'esbarjo. Cal redescobrir la gran potencialitat que té l'Horta com a espai productiu i sostenible. L'Horta com a sistema agrícola podria fer una transició no massa costosa cap a l'agroecologia o agricultura sostenible, car l'agricultura desenvolupada històricament a l'Horta compleix molts dels principis que hui postula l'agroecologia per a fer una gestió agrícola sostenible:

- Diversitat animal i vegetal a nivell genètic i d'espècies. Manté la diversitat genètica.
- Reciclatge de nutrients.
- Policonreu amb llavors pròpies.
- Provisió de condicions edàfiques sense dependre d'insums externs.
- Minimització de pèrdues de sòl i aigua amb control de l'erosió.
- Explotació de sinèrgies que emergeixen de les interaccions planta-planta, planta – animal i animal – animal, fomentant les relacions simbiòtiques.

Hui moltes d'aquestes característiques s'han perdut. Fins i tot ens trobem amb situacions absurdes i insostenibles com per exemple en la xarxa comarcal moderna de

mercats d'aliments que són hui en dia els *Carrefour*, podem trobar un centre comercial pegat a un camp d'hortalisses que està venent hortalisses provinents de França, amb tots els impactes i disminució de la seva qualitat que suposa el seu transport des de tan lluny.

Implantar un model agroecològic a l'Horta no és gens fàcil. El agroecosistema és un sistema ecològic que compta amb una o més poblacions i l'ambient amb el qual interactua compostat per subsistemes de conreus o d'animals (ALTIERI, M.; 1995). Un sistema agroecològic ha de complir una sèrie de condicions complicades en el context del qual estem parlant (ALTIERI, M.; 1995; HART, R.; 1985):

- Reduir l'ús d'energia i recursos i regular la inversió total d'energia, per tal d'obtenir una relació alta producció/inversió.
- Reduir les pèrdues de nutrients mitjançant la contenció efectiva de la lixiviació, escolament i erosió i millora del reciclatge mitjançant lleguminoses, adobs orgànics, compost etc. És a dir, foment de la fertilitat autosostinguda del sòl.
- Estímul de la producció de conreus diversificats i adaptats al medi natural i socioeconòmic.
- Sustent de la producció neta desitjada preservant els recursos naturals.
- Enfrontament de les causes i no dels símptomes en la protecció vegetal, fomentant l'equilibri i la regulació ecològica.

En definitiva es tractaria caminar cap a un model d'agricultura mediterrània tradicional amb integració animal, basada en xicotetes explotacions no dependents de l'exterior en quant a insums com fertilitzants i altres productes químics ni generador de residus, proveïdor d'aliments frescs per al mercat immediat metropolità, i organitzades en xicotetes cooperatives o amb un sistema d'arrendament socialment equitatiu. Es tracta d'un estadi final prou complicat d'assolir i que necessitaria de grans inversions inicials en recerca i compra de terres, a banda d'una urgent moratòria urbanística tant per a urbanitzacions com per a infraestructures. Però no hem d'oblidar que organismes com la UE estan actualment encara finançant amb inversions milionàries altres agricultures de mercat socialment injustes i amb greus impactes mediambientals.

La Fundació proposada pel PAT deuria ser l'encarregada d'assentar les bases organitzatives i financeres de l'Horta com a sistema agroecològic, i planificar des del tipus i tècniques de conreu apropiades en cada subsistema, fins la comercialització del producte final en els mercats comarcals o el lloguer de terres per a la creació d'hortos urbans d'autoconsum, sempre que es complisquen unes directrius ambientals i paisatgístiques. En un segon estadi caldria afegir valor al producte creant, tal i com proposa el propi PAT, una denominació d'origen amb certificació europea, per tal que el producte ecològic poguera ser venut a altres mercats de la Unió. També deuria ser l'encarregada de fer estudis sobre tècniques ancestrals de conreu a l'Horta per aplicar-les de nou si són respectables amb el medi ambient i per recuperar i promocionar tota la cultura que envolta aquest paisatge mil·lenari, i entre altres coses, deuria esdevenir un fòrum continu de recepció de propostes i opinions d'agricultors i ciutadans, incorporant-les en la seva gestió en la mesura possible.

Per descomptat, al contrari de l'actitud adoptada pel PAT, cal fer un gran esforç per a què en un sol exercici de planejament se senten les bases d'aquesta nova gestió agroecològica de l'Horta, amb el suficient detall com per a poder començar a treballar sobre el terreny des del dia després de què el pla s'aproves, però apostant des del principi per una agricultura ecològica des de que es prepara la terra fins tenir en compte on es consumeix el producte i qui ho comercialitza. Sols així s'aconseguirà el propòsit de convertir l'Horta en un espai dinàmic productiu que manté tots els seus valors identitaris i patrimonials, i no en un jardí urbà gestionat per jardineressagricultors per a turistes urbanites.

Així finalitzem l'anàlisi d'algunes iniciatives significatives de govern del territori a aquest àmbit metropolità. La proposta d'un pla alternatiu per a la protecció i recuperació de l'Horta faria de cloenda a la tercera part en la qual hem dividit el capítol sobre la Regió Metropolitana de València. Només ens resta fer una recapitulació assenyalant algunes conclusions generals de tot el capítol a mode de cloenda final.

4. RECAPITUACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS

Hem començat aquest capítol fent un recorregut històric de la configuració urbana i metropolitana de València, tot i posant l'accent per una banda en els principals instruments aprovats per a la seva planificació territorial, i al mateix temps transcrivint testimonis per tal d'estudiar i comprendre les Valències del segle XX narrades en primera persona. Aquest recorregut l'aturem a finals dels anys vuitanta, quan s'aprova el PGOU de 1988 i les Normes de Coordinació Metropolitana. Ací ens aturem, ja que els principals instruments aprovats a partir dels noranta els analitzem en un altre apartat. Llavors un cop traçades les principals línies sobre l'evolució de la metròpolis, vam començar a analitzar algunes de les principals dinàmiques territorials que són clau en la planificació i govern d'aquest territori. Primer van començar amb unes qüestions prèvies necessàries per al cas de València com la denominació que empràrem per designar la realitat metropolitana de València o bé quin territori considerem que formaria part d'aquesta. Són qüestions prèvies que calia establir, car no existeix com a Barcelona una definició oficial d'aquests aspectes. Un cop fet això, l'enfocament emprat a l'anàlisi de dinàmiques va ser per una banda integral (vam seleccionar dinàmiques socials, econòmiques, mediambientals i culturals amb el nexce comú de tenir una incidència territorial clara) i per l'altra progressiu (vam començar per la materialització en el cas de València d'un procés global com és la transició cap a la societat del coneixement i vam acabar parlant de dinàmiques molt locals com és la degradació de l'Albufera). Ja vam explicar que cada dinàmica exposada guardava relació amb els quatre grans components del concepte de sostenibilitat: competitivitat econòmica compatible amb cohesió social, protecció ambiental i respecte pel patrimoni. La raó era mostrar que el comportament actual de València no es podria qualificar com precisament sostenible.

Un dels temes estrella que està a l'agenda de qualsevol governant a hores d'ara és el de la dispersió urbana lligada a mecanismes com el diferencial de preus entre municipis de la Regió Metropolitana de València i per açò va ser analitzat detalladament en aquest capítol. En el mateix s'han enunciat i descrit problemes tradicionals com la desaparició de l'Horta o la crisi industrial junt amb altres més nous com la integració social dels

nous col·lectius d'immigrants o els efectes territorials del canvi de model urbà cap a la ciutat dispersa. Al final d'aquest capítol teníem una agenda amb una llista d'alguns dels grans desafiaments o temes estratègics per al govern de la València real, és a dir, de València i la seva àrea o regió metropolitana.

El desenllaç d'aquest capítol, com sempre, ve amb l'anàlisi d'alguns instruments de govern i planificació del territori, que a partir de l'escala emprada, metodologia i/o temes escollits de treball, es podrien considerar com a innovadors. Solucions innovadores per a lògiques territorials, moltes de les quals són ja velles. Heus ací de nou el lema de la tesi. Vam dividir aquest darrer apartat en dues parts. En una primera vam reflexionar sobre si l'arquitectura institucional actualment existent a la Regió Metropolitana de València és l'adequada per enfrontar-se a desafiaments com els exposats en l'apartat de dinàmiques. La resposta era clarament negativa. Per recolzar els arguments exposats en aquesta primera part, vam analitzar tres casos d'instruments d'ordenació del territori que en el moment de ser escrit el present paper o estaven començant a aplicar-se o ni tan sols estaven del tot redactats (cas del PAT de l'Horta) per veure d'una banda com està reaccionant tota aquesta arquitectura institucional a desafiaments com els plantejats, i en segon lloc quins encerts i deficiències, des de la nostra òptica de geògraf, presentava cada document, sempre posant la lupa en veure si el que diu l'organisme promotor del pla, les mesures que s'executen en conseqüència, i el que passa després són tres realitats convergents o més bé divergents. Com en tots els altres capítols, no hem trobat cap iniciativa que despunte i es pugui posar de model. Cada territori té el seu context, i en el cas concret de València, que és diferent en alguns aspectes al de Barcelona, hem trobat sobretot molts aspectes millorables en els instruments analitzats en aquest treball.

Després d'aquesta ràpida recapitulació als temes tractats sobre la gènesi, característiques i planificació territorial de València i la seva regió urbana, podem destacar algunes conclusions importants:

1. València ha passat de ser una ciutat compacta envoltada d'una constel·lació de pobles agrícoles amb una clara interdependència amb el paisatge agrocltural de l'Horta a ser

una ciutat quasi sense confins, amb una economia basada en el sector serveis, la construcció i en alguns indrets la tradicional indústria manufacturera; una metròpolis encara emergent amb uns processos importants de dispersió d'activitats, població i funcions urbanes. Es tracta d'un procés paral·lel al que està experimentant Barcelona. La següent descripció dibuixa molt bé el procés i les seves conseqüències, segons la nostra opinió:

“ Mentre la Barcelona industrial mostrava l'efectivitat de les desigualtats socioeconòmiques, en un escenari que estructurava visiblement els protagonistes, els llenguatges i els espais de les diferents memòries i rivalitats socials; amb la Barcelona del consum i de l'espectacle queden dissolts en un paisatge urbà ahistòric, el dels grans centres comercials, dels gratacels de vidre, dels estadis de futbol, dels parcs d'atraccions o de les autopistes de doble carril, que circumden un centre fragmentat i desarticulat per actuacions viaries no respectuoses amb l'entorn. La desaparició de les funcions tradicionals d'aquests espais i llenguatges específics duu a la destrucció de la vida urbana, de la seva memòria històrica així com de la complexitat del carrer, que ara quedarà traçat en diferents territoris: en uns es treballa, a altres es compra, en uns s'aprèn i es diverteix i a altres se circula constantment, obsessivament” (UTE, 2004, p. 155).

2. En aquest sentit, València i la seva regió metropolitana està patint lògiques territorials ja velles com el procés de dispersió urbana, la creixent mobilitat a escala metropolitana, la crisi industrial i agrícola, la destrucció d'elements naturals o culturals importants com l'Albufera o l'Horta etc... tot això passava ja fa 30 anys. El que canvia és el context: un context nou de globalització sense precedents i de trànsit cap a una societat, en aquest cas més basada en els serveis i l'espectacle que en el coneixement i la R+D. El model territorial de València fins fa poques dècades era molt semblant al de Barcelona: una economia intermèdia amb l'avantatge comparatiu de la posició geogràfica i sobretot dels baixos salaris per atreure capital forà (IBM, siderúrgia de Sagunt, Ford, Hasbro...), i amb un important entramat empresarial familiar. Incapaç ja de competir amb altres territoris amb aquests avantatges comparatius, ni de rescatar les seves bases de l'economia de la crisi (indústria manufacturera, petit comerç i agricultura), València ha optat per la via del “model Barcelona”: l'urbanisme espectacle i de cartró-pedra basat en

grans esdeveniments, que busca consolidar el sector de la construcció i del turisme urbà i de litoral com a bases principals del nou model.

3. Un fenomen relativament modern com és el de les onades immigratòries procedents de països pobres, és el principal responsable de què determinats sectors com l'agricultura de regadiu, la construcció o la restauració siguin encara sectors relativament profitosos gràcies als seus baixos costos salarials. Beneficia a unes empreses però afegeix un problema als gestors públics: la integració social i assimilació cultural d'aquesta població immigrant completament vulnerable, per tal d'evitar la formació de ghettos com succeeix a altres països europeus.

4. Cal deixar de potenciar el model de ciutat dispersa per la ciutat compacta tradicional mediterrània, sobretot apostar per l'ordenació del territori a l'hora d'urbanitzar nous espais. L'actual procés d'ocupació del territori de forma caòtica i dispersa té molts impactes socials i ambientals, a més que conforma unes peces urbanes que difícilment podran esdevenir ciutat i d'una estètica prou lletja. Les figures 153 a 155 són exemples entre milers de noves urbanitzacions on el concepte d'harmonia amb l'arquitectura i el paisatge és completament absent.

Figura 154: Exemple d'urbanització caòtica més pròpia de temps del desenvolupisme: una finca d'a penes metre i mig d'ample junt a una filera d'adossats encaixonats en altra finca de cinc pisos, creant un conjunt d'una estètica terrible. **Figura 155:** un front urbà cada casa d'un color, una altura i un estil. **Figura 156:** Un paisatge antigament d'horta hui envaït de carreteres i finques per a famílies pobres. Fotos: Luis del Romero.

5. Canviar cap a un model territorial menys devorador de terres fèrtils de l'Horta no implica deixar de construir res ni tornar a la ciutat d'alta densitat dels anys seixanta, que és igualment insostenible. Per tant no deuria suposar una crisi greu per al sector immobiliari i de la construcció. Dins de les ciutats de la Regió Metropolitana hi ha molt de treball a fer en quant a regeneració i restauració urbana, aspectes que a penes s'han desenvolupat. A València com a Barcelona un percentatge significatiu del parc d'habitatges és antic i de mala qualitat, amb la qual cosa caldria començar a plantejar plans de reforma interior no només a centres històrics sinó als centenars de polígons d'habitatges que hi ha als nostres pobles, desenvolupant plans com el que mostra les següents imatges i que no comporten processos d'elitització com els que hem descrit per al cas del Barri Gòtic a Barcelona:

Figura 157: Rehabilitació d'un polígon d'habitatges a Hoyerswerda (Alemanya). Font: LebensRäume Hoyerswerda eG.

6. La història de la gestió recent del paisatge cultural de l'Horta i del parc natural metropolità de l'Albufera és la història d'un fracàs col·lectiu motivat pel desinterès de determinades administracions i per la sobirania durant massa temps del <<laissez faire>>. Des del prisma de la sostenibilitat, encara que cada municipi tinga la seva Agenda 21 on s'assegure que el seu model és sostenible, com a territori metropolità no podrà ser-ho mai fins que no actue per recuperar el poc que queda d'ambdós espais. A més, qualsevol actuació en aquest sentit no es pot fer només des de l'escala local amb un simple pla d'usos del sòl si no ve acompanyat de polítiques agrícoles i rurals que fomenten el recanvi generacional entre les poques desenes de llauradors a temps complet que queden a tota l'Horta.

7. Per ser una regió metropolitana prou consolidada, de quasi milió i mig d'habitants, València és un territori on al contrari que al Ruhr, al Pirineu o Barcelona, a penes s'han encetat mecanismes i iniciatives de govern del territori. La llista d'instruments que podrien considerar-se com a innovadors o que comporten alguna novetat en la seva aplicació, és prou parca. Hem destacat tres iniciatives: dos plans estratègics i un pla d'ordenació territorial d'un sub-espai metropolità.

El primer, el pla estratègic territorial, té una escala de planificació inadequada i manca d'un pla director o executor. Com a espai de reflexió i com a mobilitzador d'actors gràcies al paper del CEyD, és no obstant, un bon exercici. La raó d'incloure ací un pla estratègic sectorial com el del port, és perquè es tracta d'un pla en certa mesura contrari que l'anterior. És un pla amb garanties de ser dut a terme gràcies a la inclusió d'un pla de finançament i un pla director, realitzable al cap de la fi, però amb greus dèficits democràtics en el seu procés de desenvolupament: actors metropolitans sense a penes participació, i absència de mecanismes de participació ciutadana. Se centra en planificar una infraestructura seguint un impecable raonament de creixement econòmic, però no integra en les seves anàlisis l'impacte sobre el medi ambient litoral i marí, de forma que no es pot considerar com una anàlisi integrada com les que cada dia es reclamen més. Per últim vam analitzar un Pla d'Acció Territorial que naixia després d'haver tombat una Iniciativa Legislativa Popular. Es tracta d'un pla recolzat per una llei de la Generalitat, la qual cosa li confereix cert valor com a instrument potencialment transformador de la realitat objecte del pla: l'Horta. No obstant, cau en un error en la nostra opinió, massa típic: per a una qüestió tan urgent com és salvar l'Horta, deixa

massa aspectes per a planificació diferida. No obstant, tant el plantejament com les mesures i plans proposats semblen prou adients per donar una alternativa viable a aquest espai. Únicament insistim en donar un gir cap a la instauració-recuperació de les poques terres que queden d'un sistema agroecològic per a l'Horta, posant més èmfasi en l'agricultura i menys en l'esbarjo. Un últim apunt que cal fer és que a tots tres plans podria haver millors o més mecanismes de cooperació entre actors i institucions, mecanismes multilaterals i no verticals o horitzontals com passa a més d'un pla.

8. La creixent metropolitanització del territori es troba dissociada de la governança metropolitana actual. Per tant, cal de nou apostar per la creació d'una entitat metropolitana, però no com una instància més en el complex entramat burocràtic-administratiu i corporativista que governa la Regió Metropolitana mitjançant ajuntaments, Generalitat i Diputació, sinó com una entitat flexible on tots els estaments socials, inclòs tercer sector, tinguen poder de decisió. Un organisme de govern metropolità amb una estructura flexible, però amb una capacitat jurídica i un finançament adequat, quelcom impossible si ajuntaments metropolitans, ajuntament de València i Generalitat, tradicionals enemics, no es posen d'acord no només amb bones paraules sinó també a l'hora de cedir sobirania. Per tant una estructura que compte amb una bona oficina tècnica interdisciplinària i un fòrum de reflexió on alcaldes, representants d'empresaris, sindicats, consellers, representants de ministeris amb algun poder de decisió, associacions i col·legis professionals, representants de la societat civil (associacions de veïns, d'immigrants, lúdiques i culturals, de famílies...) i d'ONG tinguen un calendari fix per veure's les cares. Al nostre entendre, dos tasques molt clares deuria tenir en la seva agenda: una començar a discutir l'elaboració d'un pla estratègic metropolità o de la ciutat real, i per altra banda recolzar o fins i tot ser el braç executor del PAT de l'Horta o de la Iniciativa Legislativa Popular que es va presentar per salvar l'Horta. A hores d'ara, aquesta possibilitat és quasi un miracle. Ja sabem com va acabar l'experiència del CMH i és poc probable que cada instància governant estiga disposada a cedir poder. Només combinant la "força" (imposar per exemple una llei d'àrees metropolitanes) i la persuasió (explicar de nou a municipis que hi ha tasques que desenvolupen que no els pertoca i que estarien millor gestionats des d'una escala supramunicipal) podria ser possible.

9. Un problema comú a nivell d'Estat que cal resoldre és la relació entre ordenació del territori i urbanisme. On comença una ciència i on acaba l'altra, la qual cosa repercuteix sobre qui té més poder de planificació territorial. Si no, cada cop que s'aproven plans directors i d'acció territorial com el de l'Horta, sorgirà la crítica de l'intrusisme de la Generalitat en matèries de competència municipal. L'ordenació del territori sembla que encara no està del tot present en molts agents institucionals i per altra banda l'urbanisme se sol confondre cada cop més amb aprovar plans parcials.

**GOVERN I PLANIFICACIÓ TERRITORIAL
INNOVADORA A ESPAIS RURURBANS DINÀMICS: EL
LITORAL D'ALMERIA-MÚRCIA**

1. INTRODUCCIÓ

1.1. Justificació de l'àmbit d'estudi

“Quan Almeria era Almeria, Granada era la seva alqueria”

Vell proverbi

“Almeria és una ciutat situada a la costa, que es compta entre els territoris més sublimes, de major categoria i més importants d’Al-Àndalus. En ella hi ha magnífics comerços i abundants indústries. Té fama i renom, per la qual cosa els orientals i els occidentals de països musulmans viatgen a ella i en ella es donen cita els viatgers de terres llunyanes i pròximes, àrabs i no àrabs, com si Almeria fos lloc de reunió en la qual es congregaren per realitzar tota classe de negocis”

Abū Muhammad al-Rušati *Iqtibās al-anwār*, 1033

“En la Chanca no hay médicos, ni dispensario, ni practicantes ni mercado, ni agua corriente, ni, en la mayor parte de las casas electricidad [...]. La gente vive allí (Cerro del Hambre) hacinada, sin retretes, camas ni colchones, compartiendo esteras y mantas con ovejas y borricos; las gallinas campan sueltas por las habitaciones y, en una cueva el dueño ha instalado una porqueriza. [...] Un crío corretea desnudo por el muladar, con el vientre hinchado y el cráneo negro de moscas”

GOYTISOLO, J (1961), P. 120

Com a últim cas d'estudi dins de l'Arc Mediterrani ens centrarem en el Levante i Norte de la costa d'Almeria i Águilas, entre Múrcia i Almeria, però fixant-nos especialment en la zona del llevant almerienc. Fins ara hem dedicat dos capítols a analitzar dinàmiques territorials i experiències de govern a dues regions metropolitanes més o menys consolidades i també a una àrea rural de muntanya en declivi. Per arrodonir aquesta anàlisi que abasta tot l'Arc Mediterrani volem cridar l'atenció sobre el litoral d'Almeria - Múrcia, perquè és una zona rururbana, una zona tradicionalment rural i prou pobra en procés d'urbanització des de fa pocs anys, que té com a capital una ciutat mitjana que al llarg de la història ha passat de ser una de les ciutats més riques de la Península Ibèrica a ser una de les més pobres fins fa poques dècades. El cas d'estudi seleccionat abasta la

comarca LEADER del Llevant Almerienc, la ciutat d'Almeria i el municipi murcià de Águilas, és a dir una zona litoral entre dues comunitats autònomes.

La raó principal d'haver seleccionat aquest àmbit rau en què es tracta d'un territori que en aquests anys està patint unes transformacions territorials molt profundes, tant físiques com de base econòmica i social. A més es tracta com hem dit d'una zona que a hores d'ara no es pot considerar ni rural ni urbana excepte per al cas d'Almeria ciutat. Al mateix temps és l'últim tram de litoral quasi verge que queda a tot el Mediterrani espanyol i és on més es fa palès un dels grans conflictes que afecta tota la conca Mediterrània com és la gestió de l'aigua per a consum humà.

Des del punt de vista de la planificació i govern del territori no és aquest un dels territoris on més instruments innovadors s'estan aplicant, però es tracta d'un territori que s'enfronta a una sèrie de decisions territorials estratègiques, la qual cosa està generant molts debats entre els agents socials i econòmics de la zona. Al mateix temps hem volgut incloure no només municipis almeriencs sinó també el cas del municipi murcià de Águilas perquè d'aquesta manera podrem observar com a un territori amb característiques geogràfiques similars com és tota aquesta àrea, es governa i planifica des de governs de signe polític i tradició planificadora prou diferent, com són la Junta d'Andalusia i la Regió de Múrcia. Cal destacar també que sobretot el cas de Múrcia és pioner en noves formes de planificació territorial des de l'àmbit privat o a través de partenariats públics privats que són de gran interès per a la nostra recerca.

Un altre argument que cal esmentar per justificar la selecció d'aquest cas d'estudi és que constitueix l'únic cas de tots els seleccionats i potser de tot l'Arc Mediterrani Espanyol on més escales de planificació trobem: escala local, supralocal amb les polítiques sectorials de la Diputació d'Almeria, autonòmica amb les competències d'ordenació del territori de la Junta d'Andalusia, estatal amb un pes molt considerable ací de les seues polítiques sectorials, la Unió Europea amb les seues directives i polítiques regionals, entre les quals destacarem el programa LEADER, i per últim una escala encara més global que és l'organisme de l'ONU. En efecte el Levante Almeriense des de la ciutat d'Almeria fins Pulpí ha sigut objecte d'un programa pilot de gestió integrada de zones costaneres, un cas únic a tota Espanya però per altra banda comparable amb les polítiques desplegades des de la Generalitat de Catalunya en aquest àmbit. Aquest

programa ha estat formulat i recolzat des de les Nacions Unides i per aquesta raó mereix la nostra atenció per ser una iniciativa prou innovadora.

1.2. Marc geogràfic

El litoral d'Almeria, Levante Almeriense – Águilas es troba en la seva part meridional (cap de Gata – Níjar) per sota de la isohieta dels 200 mm, la qual cosa el converteix en un dels litorals més àrids de tota Europa. Gran part del relleu és muntanyenc en forma de xicotetes serralades que enfonsen les seves arrels a la mar (Cap de Gata, serralada de Cabrera i d'Almagrera) intercalat per plans al·luvials com la conca neògena d'Almeria o els plans de Vera per on discorren els rius Aguas, Antas i Almanzora (GARCIA LORCA, A., 1997, p. 27-28). La zona de Níjar és d'origen volcànic, la qual cosa explica l'enorme riquesa mineralògica que atresora i que ha sigut explotada des de fa mil·lenis (plom, ferro i or).

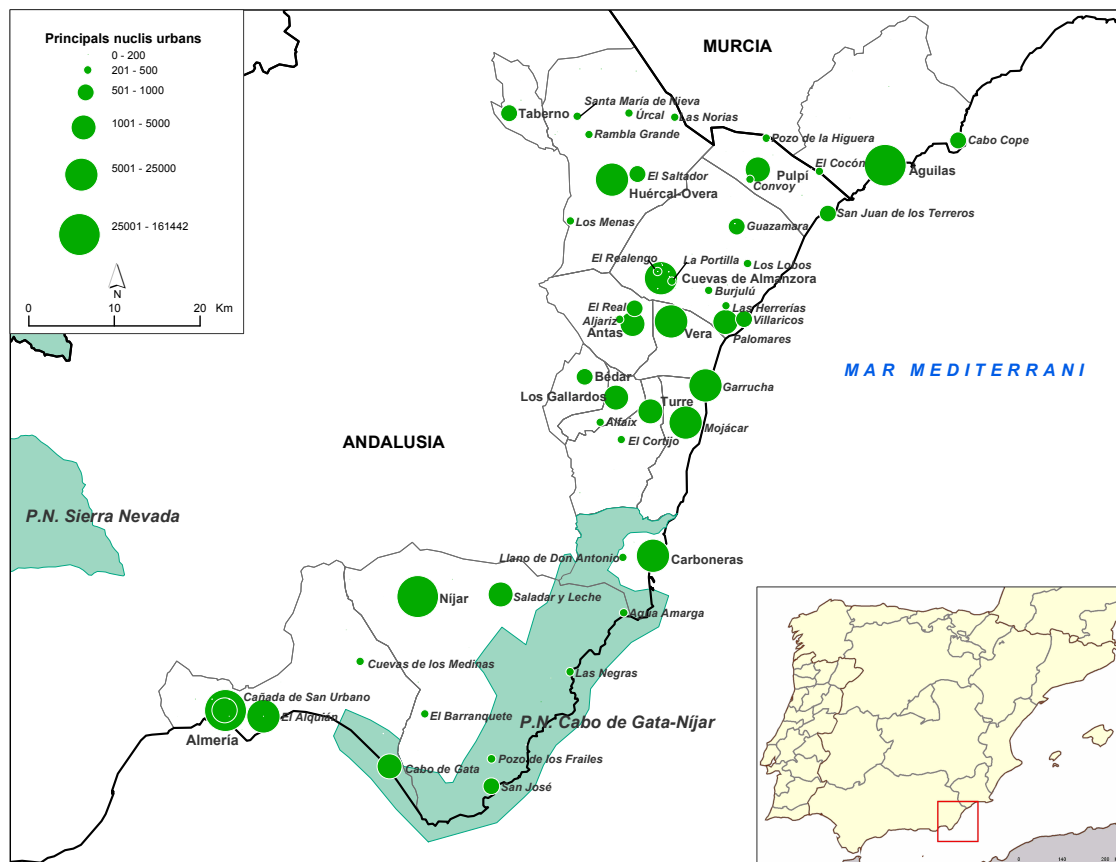

Figura 158: Mapa de situació de la zona d'estudi. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor 2006 (INE i Instituto Andaluz de Estadística, 2007).

Aquest espai seleccionat ocupa una superfície de 2346 km² i 15 municipis de dues províncies: Múrcia i Almeria. A partir d'ara a efectes de la present recerca el denominarem amb el nom de litoral d'Almeria – Águilas, encara que seria més correcte tal volta Levante – Norte Almeriense - Águilas. Es tracta d'un tram de litoral de vora 150 km dividit entre la comarca murciana de l'Alto Guadalentín (Águilas), les comarques d'Almeria de Levante Almeriense (Pulpí, Huércal-Overa, Taberno, Cuevas de Almanzora, Vera, Garrucha, Mojácar, Antas, Los Gallardos, Bédar, Turre, Carboneras i Níjar) i la comarca metropolitana d'Almeria (Almeria). Dins d'aquest espai mereix especial menció el parc natural del Cap de Gata-Níjar, espai natural marítim-terrestre que cobreix un total de 50.000 has. entre la franja terrestre i la marítima de gran valor ecològic ja que és reserva de la Biosfera des de 1997, conté una ZEPA (Zona d'Especial Protecció d'Aus) i una marjal del conveni Ramsar (les Salines del Cap de Gata), entre d'altres valors.

En aquesta extensa i heterogènia àrea habitaven 309223 habitants en 2006, dels quals més de la meitat es concentraven a un sol nucli: Almeria, la qual reunia 161442 habitants. Aquest conjunt d'habitants es reparteix entre 15 municipis i 169 nuclis de població de manera que es tracta d'un model territorial certament dispers (una mitjana de 12 nuclis per municipi) i que difereix un tant de la tradicional ciutat compacta mediterrània de la que tant hem parlat en anteriors capítols. Al mapa de la figura 158 s'han representat només en lletra cursiva aquelles entitats menors de més de 200 habitants i aquests són uns 31 nuclis.

Semblen en definitiva unes xifres de població prou humils per a l'extensió territorial de la qual estem parlant, però cal tenir en compte que les condicions ambientals han dificultat bastant el poblament, si bé aquest ha existit des de la prehistòria. A causa de la limitació de les disponibilitats hídriques (menys de 300 mm a l'any en gran part de la zona) i per tant la impossibilitat d'aprofitar l'energia hidràulica d'aigües superficials o subterrànies, per l'escassetat de llenya com a combustible vegetal o la irregularitat en les corrents de vents que dificulta l'aprofitament de l'energia eòlica... es tracta d'un territori amb condicions prou extremes per al poblament i a això cal afegir factors històrics com l'enorme repercussió que va tenir l'expulsió dels moriscos de 1571 a conseqüència de la rebel·lió que havien iniciat a las Alpujarras tres anys abans. Aquests van ser expulsats de tota la zona deixant desenes de nuclis urbans despoblats. Així, en

eixa mateixa data de 1571 es calcula que a tota la província d'Almeria vivien només uns 25.000 habitants (VINCENT, B., citat per SÁNCHEZ PICÓN, A., p. 38). Un altre factor limitant ha sigut el secular aïllament de rutes comercials per terra i mar de tot aquest litoral. Per una banda els únics ports històrics de certa importància en més de 150 km de costa eren els d'Almeria i Àguilas i per l'altra en una data tan tardana com 1847 els diaris provincials denunciaven que a tota la província no hi havia cap camí transitable per a diligències o carruatges i les mercaderies com els cereals o hortalisses s'havien de transportar a peu (GIMÉNEZ CARO, M.I. I URÁN NAVARRO, I., 2000). Per últim no se'ns pot oblidar com a factor determinant en la configuració territorial del Litoral d'Almeria a Àguilas les freqüents incursions de pirates procedents d'Algèria fins ben entrat el segle XVIII, els quals anaven a la cerca de mercaderies i sobretot d'esclaus.

En definitiva, ens trobem davant d'un litoral relativament muntanyenc i d'extrema aridesa, on aquests factors juntament amb altres històrics expliquen que al llarg de la història haja estat un àmbit rural bastant aïllat. Només l'existència de dos recursos econòmics importants (pesca i una abundant riquesa geominera) explica que malgrat tots els obstacles haja sigut un territori habitat des de molt antic i que haja tingut èpoques d'esplendor com es descriu a la cita d' Abū Muhammad al-Ruṣāṭi.

2. ANÀLISI DE DINÀMIQUES TERRITORIALS : TRANSFORMACIONS TERRITORIALS PROFUNDES AL NOU « SUNBELT »

Com hem afirmat al plantejament anterior, ens trobem davant un àmbit rural que ha patit fins fa pocs anys greus problemes de despoblament malgrat ubicar-se a una àrea litoral, per tant ha tingut una evolució històrica molt semblant a la del cas del Cadí – Moixeró malgrat la seva llunyania. On sí que no coincideixen aquests dos territoris és en que en el cas de la Costa d'Almeria - Àguilas sí que ha hagut un complet renaixement rural ja que aquest àmbit ha assimilat els tres rols dels espais rurals del segle XXI que vam comentar al capítol de teoria: el Litoral d'Almeria a Àguilas és un espai rural- recurs (amb agricultura capitalista intensiva), un espai rural – medi de vida (com testimonia el gran desenvolupament urbanístic recent en forma d'urbanitzacions per a nous habitants a temps parcial o a temps complet com molts jubilats estrangers) i per últim espai rural-natura (amb l'exemple destacat del parc natural del Cap de Gata-

Níjar, un dels més extensos a tot el litoral ibèric). Tan profunds han sigut els canvis que potser a hores d'ara més que d'espai rural caldria parlar d'espai rururbà o més bé "camp urbanitzat".

Les forces motrius de canvi territorial que analitzarem en aquest apartat seran els increments de població i canvis demogràfics, l'agricultura intensiva, el desenvolupament urbà i d'infraestructures, el turisme estacional i l'augment de les disponibilitats hídriques gràcies a grans obres hidràuliques. Moltes tenen punts en comú amb les analitzades per al cas del Cadí i per aquesta raó no caldrà insistir molt en alguns processos com el canvi de model territorial lligat al despoblament del territori, car va estar prou detallat a aquell capítol. Ací més bé ens centrarem en destacar algunes dinàmiques territorials o aspectes concrets que diferencien aquest àmbit territorial dels altres que hem analitzat a capítols anteriors.

2.1. El procés d'urbanització i la incipient "urbanització": Del despoblament i declivi rural al redescobriment del Litoral d'Almeria -Águilas

Aquest punt el dividirem en tres subapartats tal i com vam fer amb el capítol del Pirineu per tal d'establir millor les diferències i similituds entre dos territoris no urbans (si exclouem la ciutat d'Almeria) i que al llarg dels dos últims segles i especialment a la darrera dècada i moment present estan experimentant uns canvis profunds en quant a poblament i urbanització. Ens centrarem per tant en analitzar breument com ha variat el model territorial de poblament als darrers dos segles arran d'una sèrie de transformacions socioeconòmiques i polítiques, les quals han acabat configurant un espai rururbà que en el moment actual està sotmès a moltes pressions per acabar esdevenint un litoral més massificat de segones residències i complexes turístics però que al mateix temps té una sèrie de trets que el fan distint de tots els altres models territorials que hem analitzat anteriorment a l'Arc Mediterrani. Les teories explicatives esmentades a l'apartat de teoria que en la nostra opinió conceptualitzen millor l'evolució demogràfica d'aquest territori són molt diverses però tal volta l'enfocament de la nova economia de les migracions o la de l'acumulació del capital siguen les més adients per a aquest cas.

Com vam establir al primer capítol del treball, la nova economia de les migracions defèn que la família és la unitat de decisió de migrar. S'estableix una relació contractual entre qui migra i la família que fa la inversió inicial (paga el transport i manutenció inicial a canvi de diners a mig termini). Es migra allà on les expectatives d'obtenir un treball satisfactori són majors, com les àrees industrials de Barcelona i Madrid que eren els grans atractors de mà d'obra durant la transició demogràfica a l'era industrial. Per altra banda, segons la teoria marxista de l'acumulació del capital el proletari obrer migra a aquelles zones on en haver una major acumulació de capital, tenen demanda de força de treball. En migrar el salari es reequilibra, perquè disminueix la demanda però les plusvàlues no. L'acumulació de capital dirigeix el factor treball i no al revés. Això crea grans polaritats territorials com és el cas d'Andalusia i Catalunya.

Al llarg de la història recent del litoral d'Almeria i Múrcia s'han succeït diferents models urbans i territorials amb un diferent ritme i intensitat en l'ocupació humana i en l'explotació de recursos. A grans trets es pot parlar d'un model territorial preindustrial o "cicle agrícola" fins el segle XIX, una altre model protoindustrial o "cicle miner" i un últim model postindustrial o "cicle turístic" (SÁNCHEZ PICÓN, A., 1997, p.36). A continuació exposarem succintament alguns trets de cada model.

2.1.1. Model territorial tradicional, precapitalista o de subsistència: el cicle agrícola

"Los almerienses regaron con su sangre las posesiones de Europa, África, Oceanía y América y su sacrificio no aportó ninguna compensación a su patria chica. La tala de bosques, la emigración, transformaron en el desierto de ahora su antiguo paisaje. Almería fue descuidada por reyes, ministros, reformadores, escritores. Una leyenda de incomprensión y olvido debía mantenerla alejada de todos los movimientos renovadores que en España se produjeron. En el siglo XVIII era ya la cenicienta de nuestras provincias..."

GOYTISOLO, J (1961), P. 120

La zona d'estudi s'ubica al voltant del paral·lel 47, el paral·lel de les grans i riques civilitzacions com l'antiga Grècia, Mesopotàmia o la Xina imperial. No és aquest el cas de les terres d'Almeria. Tal i com ens relata Goytisolo i sobretot a partir del segle XVI,

les terres d'Almeria i Múrcia són durant molts anys de les més pobres d'Espanya i de les que més població expulsen cap a altres àrees de la Península. El cas d'Almeria és el d'unes terres que encara en ple segle XVIII estan patint els efectes de l'expulsió dels moriscos executada quasi dos segles abans. Van ser terres repoblades per "cristians vells" provinents de Castella i Múrcia sobretot. No obstant són gents no gaire acostumades a les condicions climàtiques de les noves terres. Així, els paisatges agraris a penes han variat des de l'època morisca. Hi ha una mínima ocupació del sòl, especialment al litoral. Per una banda hi ha un regadiu molt limitat (les vegues) per les dificultats d'embassar i utilitzar aigua de fonts i rambles (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 180) i la resta es dedica a terres de secà (el "campo") o simplement no es conrea per l'escassetesa de precipitacions i la mala qualitat dels sòls. Pescadors i agricultors comencen a assentar-se en les planures costaneres un cop s'han construït sistemes defensius contra les incursions de pirates berberiscs (la torre de Cope a Àguilas va ser construïda al segle XVI i el castell de San Juan al segle XVIII). Un exemple clar és el de Àguilas que es funda com a nova població dins del municipi de Lorca en 1766 un cop el litoral està ben defès dels atacs berberiscs. L'existència de bones terres de conreu, la disponibilitat d'aigua i la possibilitat de construir un port ben resguardat van possibilitar que aquesta nova vila creixera ràpidament de manera que en 1834 es va independitzar definitivament de Lorca.

Figura 159: Mapa d'Almeria de 1829. Font: "Mapa itinerario de los reinos de España y Portugal" (CABANES, F.J, 1829).

A la figura 159 hem reproduït un mapa de camins de 1829 on es mostren les rutes comercials i de viatgers més freqüents així com les viles i ciutats. És molt interessant observar la minsa xarxa de camins que hi ha a tot el litoral i prelitoral d'Andalusia i Múrcia, però crida molt l'atenció que molts dels pobles i ciutats que hui existeixen no estan ni representats. Com a nuclis urbans litorals només s'assenyala Mojácar i el modern port de Águilas. Carboneras, Garrucha o San José no es troben representats. De tot el mapa d'Espanya i Portugal representat pel brigadier de l'exèrcit Francisco Javier de Cabanes, la zona litoral i prelitoral d'Almeria i Múrcia és una en les quals hom menys densitat de camins i nuclis urbans troba.

S'ha configurat a aquest territori una economia agrària bàsicament de subsistència a partir del repartiment de terres fet després de la guerra de 1568. Els nous pobladors rebien terres en tant en quant aportaven capitals o bé caps de ramat, de manera que va ser un repartiment no equitatiu des del principi. La cria de cucs de seda per a la producció tèxtil, l'explotació de les salines del Cap de Gata i de Roquetas i la recollida d'espart i barrilla que s'expandeix notòriament durant el segle XVIII són pràcticament els únics casos d'activitats orientades a l'exportació. La barrilla són una sèrie de plantes que creixen en terrenys àrids lleugerament salins i s'utilitza per a produir sosa amb la qual es fabrica vidre i sabons. Es tracta d'unes terres que necessiten per la seva baixa qualitat de molt de treball per extraure'n algun fruit, per aquesta raó un dels problemes principals que hi ha al llarg de la història és el subministrament d'aliments sobretot quan augmenta la pressió demogràfica sobre la terra. Els anys de males i escasses collites per escassetat o fins i tot absència de pluges no són testimonials, això unit a un espai que es troba allunyat de grans ciutats o mercats i de rutes comercials principals o també ens hem referit a la manca de vegetació per ser emprada com a llenya. Una de les zones amb més recursos econòmics com és tota la zona del litoral (pesca, més recursos hídrics que a l'interior, mineria etc.) ja hem dit que es troba permanentment amenaçat pels pirates.

Una activitat tradicional en qualsevol territori com és la ramaderia té ací importants limitacions. En primer lloc per l'escassetat de pastures per les condicions d'aridesa de la zona. Només hi havia alguns pastors transhumants que portaven el ramat en hivern a les pastures d'Almeria, Vera o Níjar provinents de les serralades de Baza i del nord-est

granadí. En segon lloc, perquè amb la recuperació demogràfica del segle XVIII a tota Espanya la pressió demogràfica obliga a roturar noves terres de secà sobretot per a cereals, un producte que sempre ha estat escàs i insuficient a tota Almeria, la qual cosa es fa en terres que tradicionalment es dedicaven a pastures.

En definitiva ens trobem amb unes terres que són explotades de manera molt extensiva i irregular. A banda de la ciutat d'Almeria que no té res a veure amb aquella ciutat musulmana de l'edat mitjana i de Níjar, no hi ha a penes assentaments humans importants al litoral o prelitoral d'Almeria i Múrcia. Tota la zona és ocupada temporalment per jornaleros de l'interior segons les feines del camp i només comencen a aparèixer nuclis costaners importants com Águilas, Roquetas o Garrucha ja ben entrats en el segle XVIII un cop l'amenaça dels pirates berberiscs no és tan greu.

2.1.2. Model territorial industrial: el cicle miner i despoblament selectiu

Al segle XIX es viu una important sèrie de canvis territorials que suposen la transició d'una economia de subsistència a una altra protoindustrial en totes les terres que formen part de la nostra àrea d'estudi. Una de les activitats més esteses a aquestes terres, la cria de cucs de la seda, entra en crisi des del segle XVIII; des de les primeres dècades del segle XIX es comença a desenvolupar la mineria industrial la qual cosa fa que molts camperols abandonen l'agricultura; comença a desenvolupar-se l'agricultura d'exportació centrada en el raïm i en fruites i hortalisses gràcies al desenvolupament de ports com el d'Almeria o de Águilas i per últim cal parlar de l'auge i declivi del conreu de la barrilla. La crisi d'aquesta agricultura que havia assolit el seu màxim a finals del segle XVIII ve quan s'inventa la producció de sosa artificial amb el mètode Leblanc a principis de segle i definitivament amb els avanços del mètode Solvay en 1861 gràcies al qual es pot prescindir de la barrilla per a la fabricació de sosa. La barrilla s'estava exportant a tota Europa i malgrat les pressions proteccionistes de la burgesia local de Múrcia i Almeria, res va detenir la pèrdua de mercats i finalment que la sosa artificial substituïra a la pedra de barrilla també en els mercats peninsulars. Es tracta d'una sèrie de transformacions que canvien profundament la base econòmica i social d'Almeria i Múrcia i per tant els seus paisatges.

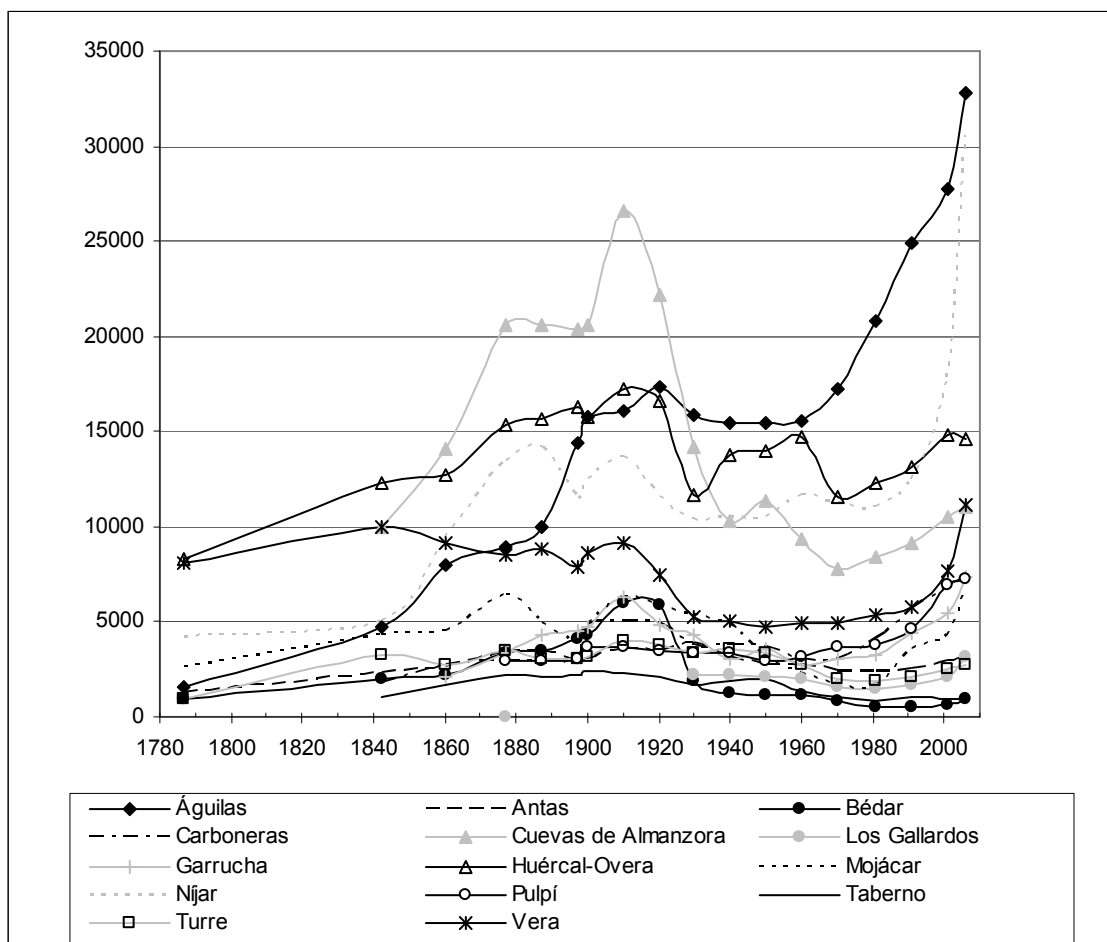

Figura 160: Evolució demografia dels municipis de Águilas (Múrcia) i de la comarca del Levante Almeriense (1787-2006). Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE i IAE.

Una ullada a l'evolució demogràfica dels municipis de la zona d'estudi pot ser prou aclaridora per explicar canvis rellevants que es donen en el procés d'urbanització al llarg de la història contemporània. Des de finals del segle XVIII es configura un model de poblament que Martín Galindo anomena "poblament dispers intercalar" (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 205), un paisatge de "cortijos", de masies aïllades semblant al paisatge que es pot trobar en moltes altres àrees rurals com la del Cadí. S'imposa aquest model que ja existia des d'època morisca pel desig del llaurador de viure a prop de les seues terres de conreu i aquestes estan en moltes ocasions allunyades dels nuclis poblacionals. L'evolució demogràfica fins els anys 20 del segle XIX mostra un creixement moderat a tots els municipis. Dins del model territorial de subsistència que hem comentat adés hi ha una alta taxa de mortalitat i d'emigració i un poblament disseminat per la seva especialització com hem comentat, en l'agricultura de subsistència. L'emigració s'accelera cap a les ciutats (primer cap a La Unión i Camp de Cartagena i posteriorment cap a Barcelona) o les noves colònies franceses d'Algèria.

Almeria se situa en diversos anys com la primera província espanyola en nombre d'emigrants.

Tanmateix, a partir del primer terç del segle XIX esdevé un gran canvi econòmic i social a tot el sud-est espanyol: l'explotació minera industrial. A causa d'aquesta activitat hi ha alguns municipis com Cuevas de Almanzora, Águilas o Níjar que experimenten un autèntic "boom" demogràfic per l'arribada de noves famílies de treballadors que dura fins els anys 20 del segle passat. La febra minera comença a Cartagena i La Union però en 1838 ja s'han descobert a la serra Almagrera a Cuevas de Almanzora filons de plata, plom argentífer i ferro, i posteriorment també es trobaran molts més filons a la serra Alhamilla i a la serra del cap de Gata. La descoberta en aquesta època de mines de plata a Espanya quan justament fa pocs anys que ha perdut les colònies americanes que li proveïen d'aquest mineral és una notícia que té una gran transcendència. En poc de temps centenars de persones van en busca del metall preciat i s'instal·len junt a les boques de les mines que ells mateixos obrin. No obstant això el secular aïllament de tot el camp de Lorca i el litoral almerienc suposa un obstacle molt important per tal de donar eixida a la mercaderia. A partir de l'últim terç del segle XIX la mineria industrial es consolida en aquest territori com una activitat nova en quant a processos i tècniques ja que com a activitat en ella mateixa se sap que es practicava quasi des de la prehistòria en aquestes terres. En unes poques dècades aquesta activitat transforma per complet societat, economia i paisatge de manera semblant a com vam veure en el cas del Ruhr. També ací es creen colònies mineres com al cas del Pirineu (la colònia de Corea a Cuevas de Almanzora). Un dels exemples més famosos de pobles miners és el del poblat de Rodalquilar a dins del terme de Níjar, on des al segle XIX va començar l'explotació minera primer de l'alum, que és un sulfat alumínic i potàssic que s'empra per a adobar pells, en tintoreria o en alguns medicaments i posteriorment de l'or. Va haver en aquesta localitat una petita febra de l'or sobretot des de 1880 fins les acaballes de segle. No obstant la mineria va ser revitalitzada a la postguerra i va estar en actiu fins els anys 70, quan es va abandonar. Fins i tot als anys 50 quan ja feia temps que havia passat l'auge de la mineria, eren més de 500 els miners que treballaven per a la companyia ADARO (GOYTISOLO, J., 1961, p. 25).

El període de la febra minera es pot dividir en dues fases diferenciades. En una primera fase fins 1880 va haver sobretot explotació minera de plom i plata per companyies

petites nacionals o petits propietaris locals, els propis veïns dels pobles. Es tracta d'una mineria amb pocs signes de modernitat, quasi preindustrial i sense cap gran empresa al darrere. S'obren milers de pous miners i s'instal·len fundicions rudimentàries a les rodalies. Una segona fase va des de 1880 fins la primera guerra mundial. Aleshores va haver una autèntica colonització de companyies angleses, franceses i del País Basc que van obrir milers de pous miners. Aquestes companyies es van beneficiar d'una legislació prou lliberal per instal·lar-se, explotar i exportar el mineral en brut als mercats europeus. Els minerals es traslladaven quasi sempre en brut i per aquesta raó no es podria parlar d'un autèntic procés d'industrialització com al cas del Ruhr, hi ha un procés d'industrialització molt efímer i centrat en l'extracció minera. Sí hi ha canvis socials importants ja que molts pobles es converteixen en petites ciutats cosmopolites on conviuen tant miners de moltes procedències distintes amb enginyers, banquers, empresaris industrials i comerciants de diferents països. Cafès, teatres, casinos, ateneus i altres equipaments apareixen a ciutats com Almeria o Águilas. Fruit d'aquesta segona fase de la mineria que dura fins el període entreguerres o fins la postguerra de la guerra civil segons el lloc, es construeixen un bon grapat d'infraestructures que transformen radicalment molts pobles.

La figura 161 recull per a la zona d'estudi del Levante almeriense i Águilas les principals zones d'extracció així com les infraestructures i equipaments construïts per a la transformació i transport del mineral. Un dels avanços més importants és sense dubte l'arribada del ferrocarril. S'inauguren fins a tres línies de ferrocarril a la zona: el port d'Almeria cap a les mines de l'interior d'Andalusia, la línia de les mines de Bédar al moll de càrrega de Garrucha i la línia d'Águilas a Lorca que connecta amb l'eix mediterrani. Ports com el d'Almeria o Águilas es modernitzen i augmenten la seua capacitat de càrrega i es creen de nous com a Garrucha o Villaricos o simplement es creen molls de càrrega per a l'exportació del mineral. Sobretot a la primera fase apareixen moltes funcions concentrades a prop de la serra Almagrera a Cuevas de Almanzora i també forns de calcinació a Pulpí o Agua Amarga en Níjar. Es tracta en definitiva d'una empenta molt profunda que deixa com a herència una sèrie d'infraestructures, algunes de les quals s'abandonen per la dificultat de reconvertir-les per a ús públic i també un vast patrimoni industrial que encara hui roman quasi tot abandonat i sense cap actuació de recuperació i valorització.

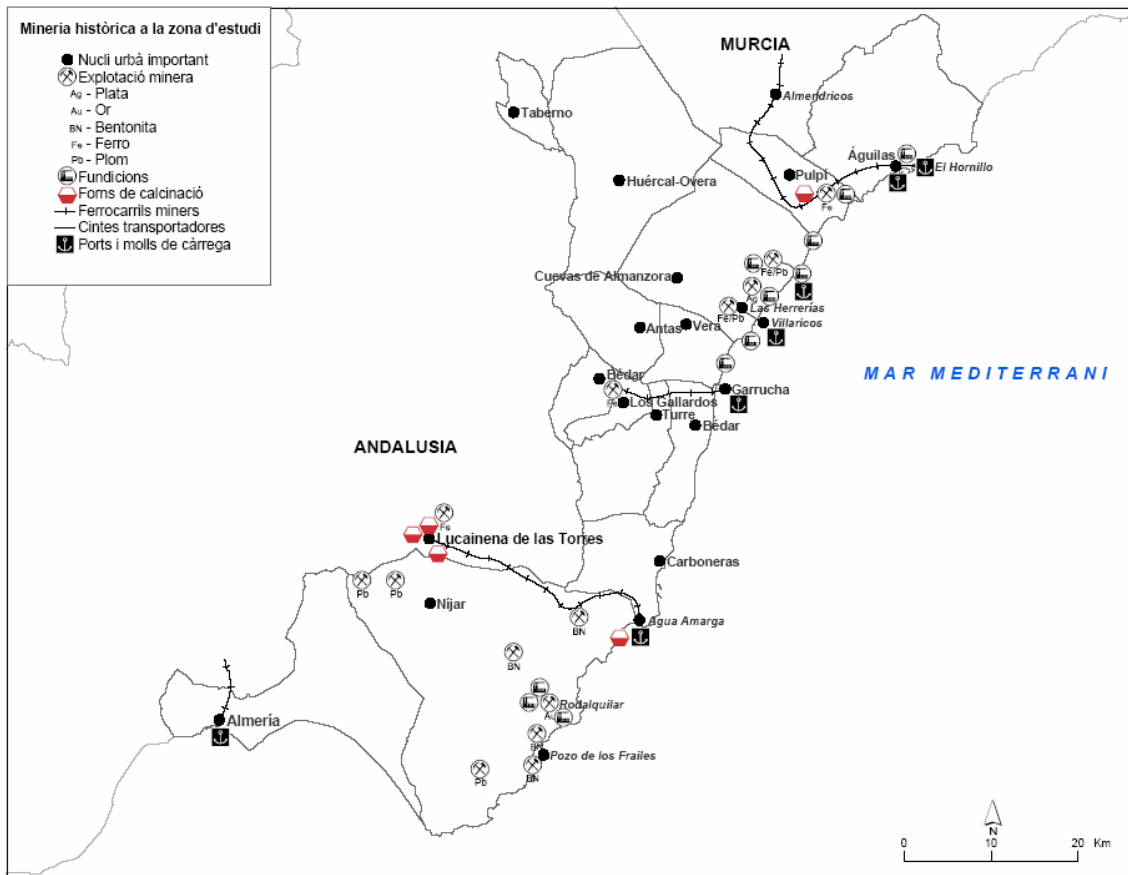

Figura 161: Minería històrica a Águilas i el Levante Almeriense. Font: elaboració pròpia a partir de SIGLA i de les pàgines web dels ajuntaments de la zona.

El cas és que a partir de la fi de la I guerra mundial i sobretot de la postguerra als anys quaranta, malgrat els esforços de l'Institut Nacional d'Indústria, el declivi de la mineria és irreversible. Hui les úniques activitats extractives que queden és els de les pedreres per a materials de construcció. La revolució minera promoguda per companyies estrangeres no aconsegueix convertir aquest territori en una societat industrial. Aquest aspecte es nota en l'evolució i estructura sociodemogràfica. A partir de la postguerra, a l'estructura ocupacional per sectors continua dominant aclaparadorament el sector primari agrícola mentre que la població ocupada en la indústria és testimonial. Per altra banda es viu un declivi demogràfic (veure figura 160) generalitzat a tots els municipis i de nou predomina l'emigració sobre la immigració cap a les àrees industrials sobretot de Barcelona. Tota la zona viu una greu crisi econòmica i aquesta situació està molt ben documentada amb les cròniques de viatge de Juan Goytisolo per tota Almeria que descriuen barris i pobles míseros, sense serveis ni equipaments, amb xiquets malalts i desnutrits, famílies nombroses malvivint de la pesca, l'agricultura o les poques mines que encara queden. El punt àlgid d'aquesta emigració es viu als anys seixanta. Al cens

de 1970 hi ha gairebé 200.000 almeriencs residint en altres províncies, sobretot a Barcelona, la qual cosa representa quasi el 50% de la població nascuda a Almeria. De nou com abans de la febre minera, els pobles d'Almeria són més una reserva de mà d'obra que una reserva d'aliments o de recursos naturals. L'emigració es converteix en l'única possibilitat per a joves i famílies. Encara als anys 80 a alguns municipis d'Almeria i de la zona d'estudi, l'emigració estacional a França per fer la verema a l'estiu és la principal font de riquesa.

A l'igual que a moltes altres àrees rurals, durant les dècades del cicle miner que hem descrit i fins els anys 80 del segle passat hi ha una tendència a la concentració demogràfica en nuclis litorals o capçaleres de vall o de partit judicial. S'abandonen els "cortijos", molts havien estat creats després de la guerra civil de 1568 per tal de gestionar les noves grans finques de secà. El "cortijo" entra en decadència i els seus habitants se'n van als nuclis litorals o més importants on turisme i agricultura de regadiu demanden mà d'obra. En ocasions s'emigra primer a la capçalera municipal o de vall com a estació intermèdia per a una emigració posterior a una altra província o país (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 295). L'emigració i despoblament és palpable a molts municipis i nuclis interiors però no a molts altres del Llevant i Ponent d'Almeria, a banda de la pròpia capital de província on hi ha el procés completament contrari.

Un cas especial evidentment és el de la ciutat d'Almeria. Aquesta és definitivament designada com a capital de província en 1833 i per tant la seua evolució demogràfica és distinta ja que sempre és positiva o en les èpoques de major emigració, estacionària. A banda dels beneficis que comporta tenir el port comercial més important de la costa d'Andalusia oriental, un port estratègic a més per comunicar-se amb les possessions espanyoles a Àfrica com és el cas de Melilla, es tracta d'una ciutat on com a tota capital de província hi ha caixa de reclutes, audiència provincial, diputació, instituts de secundària, hospital provincial etc. i una sèrie de serveis i equipaments superiors que impedeixen que el despoblament que afecta a tota la resta de la província, siga ací elevat.

Un poc per il·lustrar els canvis de model d'urbanització i poblament hem representat les figures 161 i 162, les quals dibuixen la localització i grandària demogràfica de tots els

nuclis dels quals hem pogut obtenir dades en quant a població en 1950 i 2006 i la figura 164 fa una classificació de tots els nuclis en quant al seu creixement relatiu en aquest període de temps.

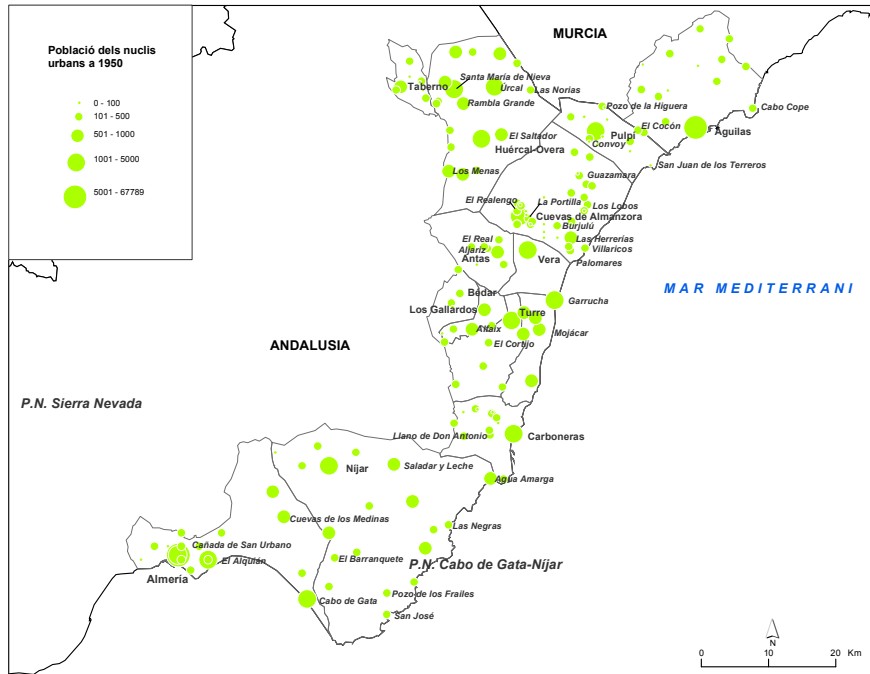

Figura 162: Població dels nuclis urbans el 1950. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor (INE).

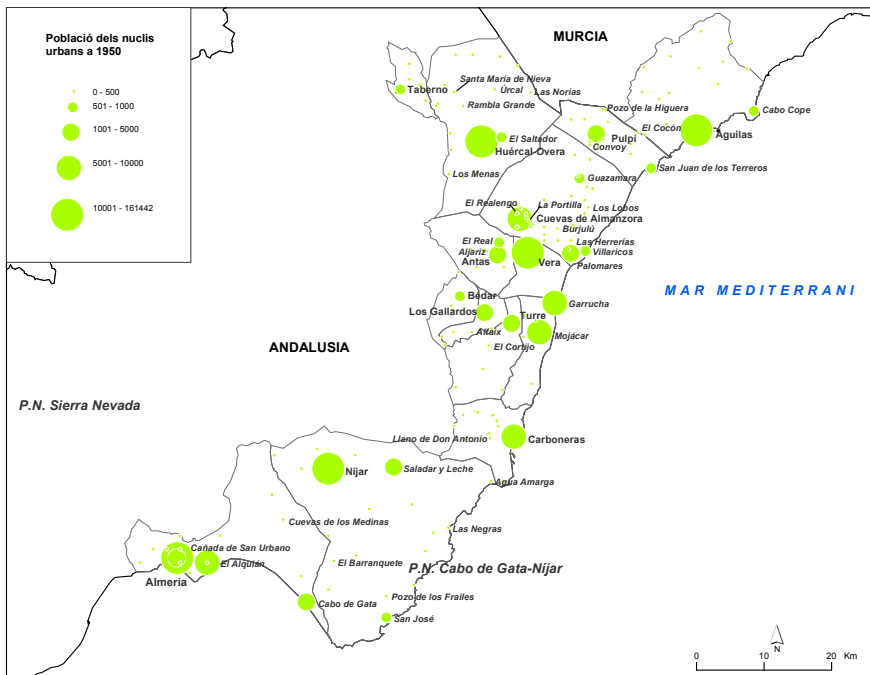

Figura 163: Població dels nuclis urbans el 2006. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del Nomenclàtor (INE).

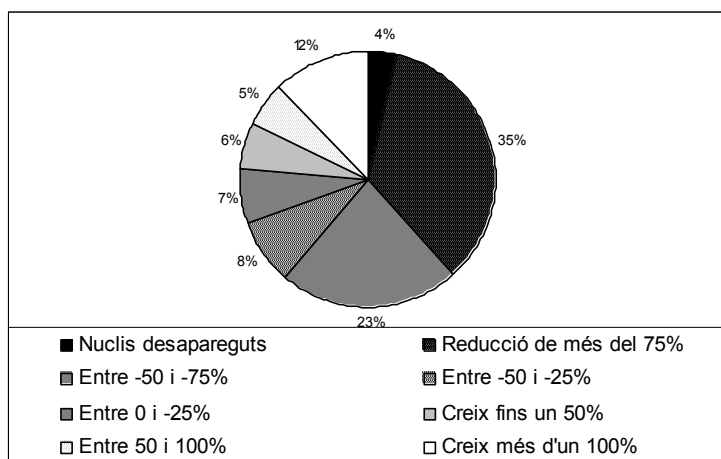

Figura 164: Evolució demogràfica dels nuclis del Litoral d'Almeria a Àguilas entre 1950 i 2006. Font: Elaboració pròpia a partir del Nomenclàtor (INE)

S'experimenta un procés comú de concentració de la població en grans nuclis, sobretot Almeria capital. Una part significativa dels 169 nuclis aproximadament en els quals es divideixen els 15 municipis de la nostra àrea d'estudis perden gran part o fins i tot la totalitat de la seua població. Es tracta de nuclis més aïllats, amb terres de pitjor qualitat o bé amb un passat miner (Rodalquilar passa de més de 700 als 134 habitants de hui en dia) on no es veu cap expectativa de trencament del declivi rural. La crisi rural s'intensifica a la segona meitat del segle XX: en a penes 50 anys el 58% dels nuclis localitzats a la nostra àrea d'estudi, una àrea mediterrània litoral, han perdut més del 50% de la seua població. Els municipis més afectats són els més extensos com Huércal-Overa o Níjar o bé els ubicats en el prelitoral com Taberno o Bédar. Però en aquesta zona també hi ha nuclis urbans que guanyen població i en alguns casos molta, per tant no es pot parlar d'una crisi rural generalitzada. Aproximadament un 23% dels nuclis guanyen població entre 1950 i 2006. Alguns fins i tot creixen més d'un 100% i molt més. Àguilas ha crescut un 492% ,Mojácar més d'un 850% i Níjar ha multiplicat per deu la seua població en el seu nucli principal. Les migracions camp-ciutat es traslladen dins de cada municipi, on les aldees més remotes i comunicades perden a costa de la capital del municipi o les capçaleres de districte, les "diputacions" en el cas de Àguilas, Pulpí i altres municipis.

A quasi tots els municipis es viu una revolució en el poblament i la urbanització del territori, perquè s'abandona el model de poblament que es podria considerar com de dispersió extrema, un model imposat des del repoblament cristià amb els repartiments de terres que obliguen a residir i treballar la terra on abans no hi havia conreus

(MARTÍN GALINDO, J.L., 1988). Això comporta un gran reforçament de la capitalitat i poder territorial de molts nuclis. La comprovació definitiva del trencament de model urbà de dispersió concentrada en 169 nuclis i de model urbà difós en el cas d'alguns municipis com Huércal-Overa o Cuevas de Almanzora la tenim si fem una petita anàlisi de les dades de població en 1950 i 2006, la qual es recull a la següent taula:

NOM DEL MUNICIPI	PERCENTATGE DE POBLACIÓ RESIDENT A LA CAPITAL EL 1950	PERCENTATGE DE POBLACIÓ RESIDENT A LA CAPITAL EL 2006	COEF. DE CORRELACIÓ ENTRE LA POBLACIÓ RELATIVA EN 1950 I L'EVOLUCIÓ TOTAL FINS 2006
Águilas	60%	93%	0.74
Antas	29%	53%	0.90
Bédar	44%	91%	0.90
Carboneras	50%	87%	0.84
Cuevas de Almanzora	27%	47%	0.16
Huércal-Overa	31%	80%	0.89
Los Gallardos	45%	70%	-0.05
Níjar	19%	85%	0.86
Mojácar	22%	96%	0.34
Pulpí	57%	52%	-0.07
Mitjana	38%	75%	0.55

Figura 165: Estadístiques de concentració de la població 1950-2006. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l'INE.

Partint de la base de municipis amb 5 o més nuclis urbans i que presenten sèries completes de dades (per tant falten municipis de l'àrea d'estudi), per una banda hem calculat quin és el percentatge de població que residia al cap de municipi en 1950 i com ha variat en 2006, la qual cosa ens dóna una idea del pes d'aquest nucli urbà dins del seu territori de govern. Per altra banda hem calculat el coeficient de correlació entre el pes específic de cada nucli dins del seu municipi en 1950 i la seua evolució en percentatge fins a 2006. Es confirma el canvi de model de poblament: el nucli de Níjar en 1950 tenia censat només el 19% de la població total del seu terme municipal mentre que en 2006 aquest percentatge havia augmentat fins un 85%. En el cas de Águilas aquest percentatge varia d'un 60 a un 93% i Mojácar d'un 22% a un 96%. En referència als coeficients de correlació, la major part dels municipis presenten una correlació positiva molt alta entre una grandària poblacions important en 1950 i una

evolució posterior positiva mentre que els nuclis més petits són els que més percentatge de població han perdut. Hi ha casos en els quals no hi ha una correlació tan clara com per exemple el cas de Pulpí o Cuevas del Almanzora. Això es deu a què els caps de municipi es troben a l'interior i les petites aldees ubicades al litoral han tingut un creixement molt superior als nuclis urbans principals que en 1950 eren agraris o miners.

Per tant com a conclusió raonable per a aquesta fase minera i protoindustrial que mai arriba a consolidar-se, es podria afirmar que les terres d'Almeria viuen un efímer període d'esplendor social, econòmic i cultural amb el cicle miner però tan prompte com aquesta activitat deixa de ser rendible, de nou Almeria torna a situar-se com una de les províncies més pobres i amb més emigració de tot l'Estat espanyol. En allò referent a la zona d'estudi, cal parlar, però d'un procés de despoblament selectiu que afecta a una majoria dels nuclis urbans però que beneficia a molts altres fins i tot dins d'un mateix municipi. Es poden catalogar tres formes de poblament a tot el litoral d'Almeria i Múrcia: un percentatge poc significatiu viu a grans nuclis urbans, petites ciutats compactes que naixen dels "harat" o barris moriscos o en molts casos naixen sota la protecció de torres defensives al litoral un cop s'ha eliminat l'amenaça pirata (MARTÍN GALINDO, J.L., 1988, p. 292). En segon lloc hi ha un model de poblament de dispersió concentrada que recull a la major part de la població. Es tracta sobretot de les zones de les vegues o àrees de regadiu tradicional, però també d'extenses àrees de secà, un model compost de "cortijadas", agrupacions de cases que es construeixen amb el repoblament cristià junt a noves terres de conreu. Per últim hi ha un model de poblament difós, disseminat, en cases aïllades, masies o també coves que es troben disperses per tot el territori i que s'ubiquen junt a petites hortes i pastures, junt a punts d'aigua (un bé molt escàs), petits "cortijos" amb una o dues famílies que viuen tota la setmana aïllades i que només van els dissabtes als mercats municipals a comprar i vendre mercaderies.

Tots aquests paisatges rics, complexos i variats, heretats sobretot de l'època morisca i lleugerament transformats amb els governs absolutistes posteriors, se simplifiquen i transformen profundament a partir del segle XIX amb l'arribada del paradigma industrial, però ací arriba no com un procés endogen com al cas del Ruhr o de Catalunya o el Berguedà, sinó com un moviment exogen que arriba, explota els recursos i abandona el territori deixant un impacte ambiental molt sever, a causa sobretot de l'enorme desforestació produïda per dècades d'activitat minera. Fruit del cicle miner i

de la crisi agrícola en una de les zones de la península on més penosa és aquesta tasca per les difícils condicions ambientals, es tendeix a imposar un model majoritari i homogeni d'urbanització d'uns pocs nuclis a costa del despoblament de molts altres. No obstant aquests nuclis que són capçaleres de districte, de municipi o de diputació, només recullen un percentatge poc important de l'emigració, la qual es dirigeix sobretot a la província de Barcelona o a altres països.

2.1.3. Model territorial actual: la re-descoberta del Litoral d'Almeria a Águilas

No es pot parlar per al cas d'Almeria i Múrcia d'un trànsit cap a una societat postindustrial, al menys des d'un punt de vista productiu, ja que mai ha hagut un veritable procés d'industrialització. No obstant això és clar que tota la comarca del Levante Almeriense i Águilas tenen un canvi molt fort de tendència socioeconòmica i demogràfica sobretot a partir dels anys 80, tal i com es pot observar a la figura 160, la qual cosa aventura un canvi de model territorial i de paradigma o cicle econòmic. És ben coneguda la revolució de l'agrobusiness i el "miracle almerienc" de l'agricultura de regadiu a partir dels seixanta, i tenim l'exemple de El Ejido que passa de ser una pedania amb unes poques famílies de camperols dins de l'antic municipi de Dalías a ser una ciutat de més de 50.000 habitants amb unes rendes per capita de les més altes d'Espanya. Si bé aquesta revolució verda no afecta tant la nostra àrea d'estudi, sí que té un impacte determinant en l'economia local i comarcal. A banda de l'agricultura, l'altra activitat que irromp amb força als últims anys és el turisme de sol i platja, el qual trenca per complet el model de poblament i d'ocupació de l'espai. És la redescoberta del Litoral d'Almeria a Águilas, l'últim racó de litoral verge que queda a l'Arc Mediterrani Espanyol.

El 16 de gener de 1966 un bombarder B-52 que transportava entre 4 i 5 bombes nuclears va col·lidir contra un altre avió nordamericà i 7 tripulants moriren. Totes les bombes caigueren molt a prop de les platges de Palomares dins del terme municipal de Cuevas de Almanzora. Misteriosament les bombes no van esclatar, però van haver de ser recuperades amb una operació de gran envergadura i tota la zona va haver de ser descontaminada. En aquells moments la zona on van caure les bombes estava molt poc poblada, només hi havia algunes aldees amb camps de tomaques i activitat pesquera. Amb la visita del ministre Fraga algunes pancartes dels veïns que el van acompanyar

resaven “Tenemos el clima mejor de España. El turismo sería nuestro resurgir” (NO.DO., 1966). El turisme efectivament no havia arribat massivament ací, ja que es començava a concentrar en altres litorals mediterranis. 40 anys després el paisatge ha canviat radicalment, ja que hui està tota la zona ocupada per noves urbanitzacions en construcció, hotels i centres comercials. La voracitat immobiliària ha arribat a aquestes terres obviant fins i tot un fet tan greu com un accident nuclear al litoral. Als anys seixanta es van retirar milers de tones de terra contaminada per l'accident i s'ha comprovat que els nivells de radioactivitat són anormals a tota la zona de Palomares i que el pitjor que es pot fer en casos com aquests és remoure terres on podrien haver milers de partícules radioactives dipositades (MATAMALA, J.J., 2004). Però això no ha detingut la transformació urbanística radical que estan patint els municipis de Cuevas, Garrucha i Vera.

Figures 166: Platja de Villaricos. **Figura 167:** Voltants de Palomares en l'actualitat. Fotografies: Luis del Romero.

Al nou model territorial que es configura als últims anys és el model de turisme residencial de sol i platja que tant madur i criticat està al País Valencià o a Catalunya. Sembla que hi ha una nova febre per la pedra. Però en aquesta ocasió no es tracta d'una febre de l'or o del plom argentífer, sinó més bé d'una febre per la rajola i l'asfalt. Entre els anys 60 fins als 80 les activitats mineres i el paper de l'agricultura intensiva i d'alts rendiments justifiquen el retard en l'interès per poltenciar el turisme com a funció productiva (VERA, J.F., I ESPEJO, C. 2006, p.413). Actualment es configura un model territorial recolzat en dues potes: un nou model de turisme intensiu i estacional de sol i platja i l'agroindústria de les fruites i hortalisses. Al següent apartat analitzarem amb detall aquesta segona pota, però ara ens interessa conèixer un poc més aquesta primera activitat motriu, perquè és la que ha trencat de nou el model urbà dels pobles del Litoral d'Almeria a Àguilas.

El cas de la implantació del turisme massiu a tot el Litoral d'Almeria a Àguilas és sense dubte el cas d'implantació més tardana de tot el litoral mediterrani espanyol, de forma que té unes característiques molt específiques. Als anys cinquanta, quan Juan Goytisolo es passejava per les platges del Camp de Níjar, es trobava un paisatge de gran exotisme amb palmeres, platges desertes, dunes fòssils i una població local que es diferenciava subtilment de la d'altres indrets d'Almeria, des de la parla fins a l'arquitectura rural, l'artesanía o la gastronomia, uns paisatges més semblants al Sàhara africà que a un litoral europeu. Aquest fet ja des d'eixa època va atraure als primers turistes del nord d'Europa, però es tractava de visitants que no encaixaven amb el perfil típic de turista, sinó més bé amb un perfil de turista alternatiu o aventurer. També podem identificar com a dificultats de la implantació del turisme la situació geogràfica perifèrica i apartada de centres nodals de transport de tot aquest litoral i l'absència d'infraestructures turístiques i de comunicació (l'aeroport d'Almeria no comença a funcionar fins 1968 i no és fins ben entrats els anys 70 que comença a tenir vols internacionals via Barcelona o València)(AZNAR SÁNCHEZ, J.A. 2003, p. 22). Per tant aquests primers turistes són viatgers alternatius que busquen llocs apartats i aïllats de grans ciutats i comencen a atraure a molts altres de semblants característiques de manera que des dels anys 70 les platges del Levante d'Almeria es converteixen en una de les principals destinacions a Espanya en turisme naturista i ecologista. També ha destacat Almeria des d'aquests anys pel nombre d'assentaments de hippies neorurals que s'han creat, tant al litoral, especialment al Parc Natural del Cap de Gata i Níjar, com a altres zones com Las Alpujarras. Aquests turistes i neorurals acampaven al litoral o s'allotjaven a petits hotels i fondes locals; no era un turisme massiu de forma que no suposà cap transformació radical en el paisatge. D'aquesta manera es va configurar un model turístic amb pocs impactes sobre el paisatge i basat sobretot en càmpings i petits hotels i que suposava una font d'ingressos rellevants per a moltes famílies que completaven al seua renda amb l'artesanía, la pesca o l'agricultura.

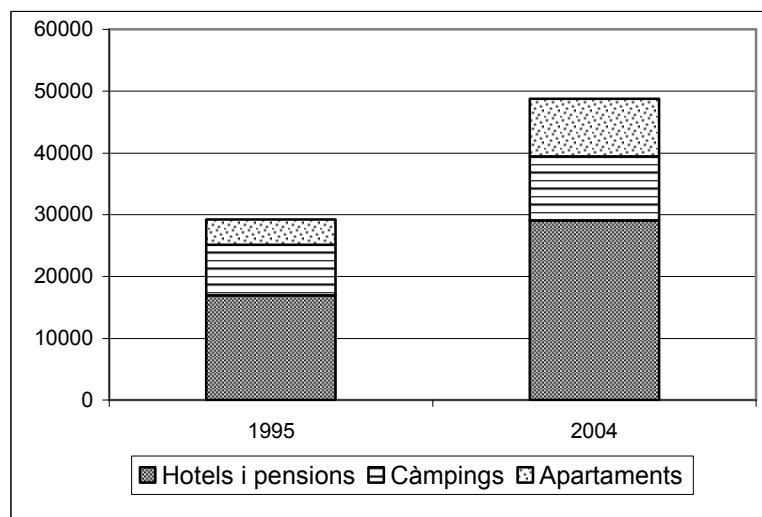

Figura 168: Nombre de places turístiques a la província d'Almeria a 1995 i 2004. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de RODRÍGUEZ VAQUERO (1997) i l'IEA (2005).

Encara en una data tan recent com 1995 hi havia només per a tota la província 29235 places per a pernoctar, de les quals un 59% eren places d'hotel, un 28% places de càmping i només un 14% places d'apartaments (RODRÍGUEZ VAQUERO, J. 1997). Des de la dècada dels 90. tal i com podem observar a la figura 168, l'oferta de places turístiques no para de créixer, però són sobretot el sector dels apartaments els que experimenten una gran embranzida, hui ja representen un 19,1% de l'oferta total. A 2004 el nombre de places ja s'acosta a les 50.000, la qual cosa suposa un creixement d'un 67% en a penes una dècada.

Amb la inauguració de rutes aèries internacionals des de l'aeroport d'Almeria i amb la connexió de la xarxa de carreteres provincials amb l'autovia del Mediterrani, la destinació d'Almeria s'incorpora a la cartera dels touoperadors internacionals i molts nuclis litorals del Levante Almeriense com Garrucha, Mojácar, Carboneras o San José comencen a desenvolupar-se (AZNAR SÁNCHEZ, J.A., 2003, p. 22). Es tracta de l'últim litoral descongestionat que queda i amb bones condicions mediambientals i per aquesta raó als darrers anys ha hagut una transformació radical en el model urbà i turístic de tot el litoral d'Águilas a Almeria. S'està produint una colonització urbanística inexorable seguint un mimetisme sense imaginació i cerca el benefici a curt termini (SALVEMOS MOJÁCAR, 2005, p.5). En aquest model nou s'accentua l'estacionalitat del fenomen turístic i també els problemes de subministrament i tractament d'aigües, d'accessibilitat i mobilitat per saturació del trànsit, així com d'electricitat a una zona amb històrics problemes de subministrament d'energia. Apareixen grans problemes de

trànsit que exigeixen com a solució ampliar o crear noves infraestructures viàries, la qual cosa té un important impacte territorial. Es generalitza l'oferta del lloguer barat (i il·legal moltes voltes) d'apartaments per a famílies i joves per a vacances d'estiu, les quals atrauen noves activitats comercials de grans superfícies així com activitats hostaleres i d'oci nocturn. En poques paraules als últims anys assistim a un veritable procés de banalització del paisatge litoral semiàrid d'Almeria i Múrcia. On abans hi havia molins de vent, xicotets hotels i pensions i pobles pesquers apareixen noves carreteres amb grans cartells de neó anunciant la distància al Mc Donald's més pròxim. Per descomptat en aquesta implantació del turisme residencial de sol i platja comencen a desenvolupar-se camps de golf al llarg de tot el litoral per atraure a nous segments de demanda, la qual cosa resulta prou xocant en un ambient semidesèrtic com és tota aquesta àrea.

Resulta molt aclaridor per fer-nos una idea de la dinàmica urbanística actual a la zona d'estudi consultar la figura 169. Es pot observar com l'aposta majoritària dels municipis d'Almeria i Múrcia a partir de les últimes revisions del planejament urbanístic és cap a aquest model de turisme residencial en baixa densitat associat a camps de golf. Si les previsions de futur dels plans generals i normes subsidiàries es compliren a tots els municipis, serien més de 30 i fins a 42 (SALVEMOS MOJÁCAR, 2005), el nombre de camps de golf que es construirien a aquest àmbit amb clima semidesèrtic. Són especialment cridaneres les perspectives dels municipis del Baix Almanzora. Alguns com Cuevas de Almanzora han aprovat plans urbanístics amb previsions de 140.000 habitatges i 4 camps de golf i Vera de 118.000 habitatges amb 8 camps de golf projectats. Es crearia una gran ciutat difosa que uniria els nuclis urbans de set municipis d'aquesta zona, inclosa la pròpia Mojàcar que hui en dia ja presenta grans problemes de saturació per trànsit i de sanejament d'aigües i també incloent tota l'àrea contaminada per les bombes nuclears que van caure a prop de Palomares en 1966. Les figures 165 i 166 mostren precisament vistes d'aquest indret.

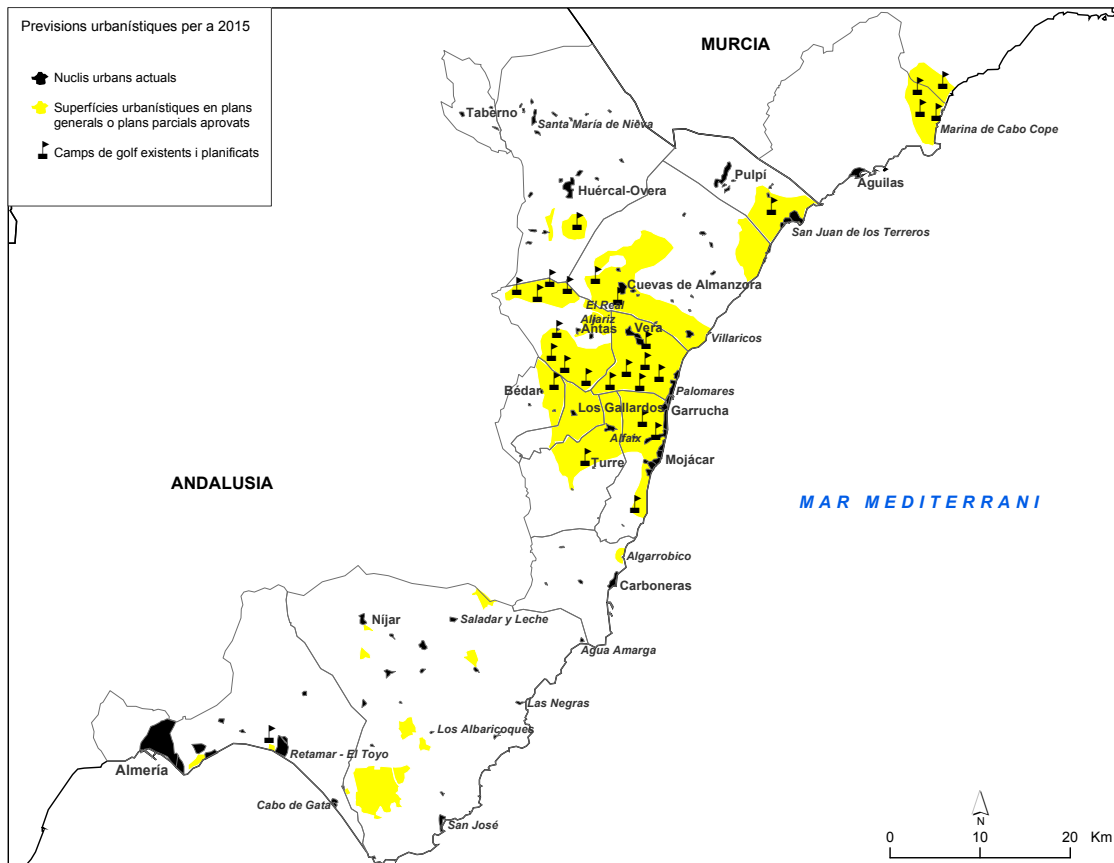

Figura 169: Previsions de creixement urbanístic per a 2015 a l'àrea d'estudi. Font : Elaboració pròpia a partir de : SALVEMOS MOJÁCAR (2005), EL PAÍS(notícia del 3/12/2005) i Ajuntament de Nijar (2007).

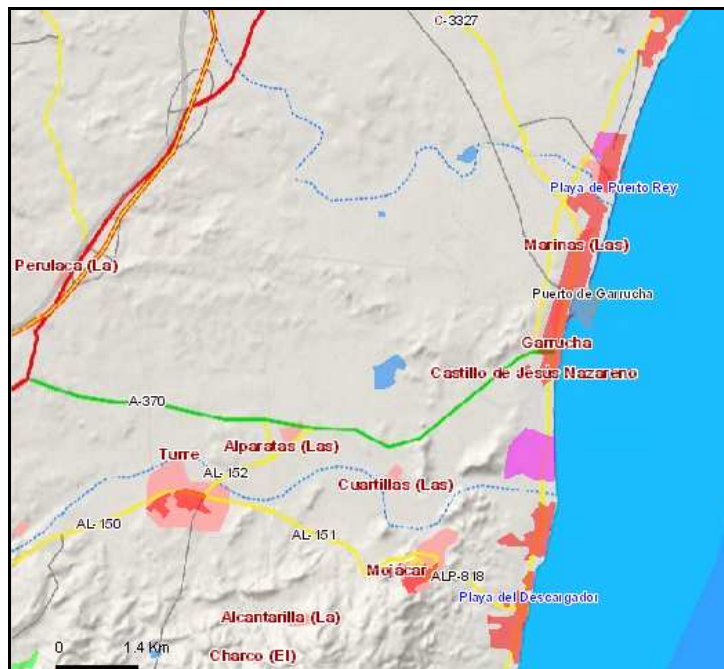

Figura 170: Mapa de superfícies urbanes a un tram de litoral almerienc. Font: Projecte CORINE Landcover 2000 (INSTITUTO GEOGRÁFICO NACIONAL I AGÈNCIA EUROPEA DE MEDI AMBIENT)

Una peça fonamental per poder dur a terme aquestes utopies urbanes del segle XXI són les infraestructures per poder donar serveis i comunicació a l'enorme volum de població que potencialment podria arribar a habitar aquesta zona. I d'entre totes destaca el cas de l'autovia Cartagena - Vera de la qual parlarem posteriorment, ja que es tracta d'una autovia finançada sobretot per promotores urbanístiques i que connectaria la ciutat de Cartagena amb Vera amb una gran quantitat d'accessos a platges que hui encara romanen sense urbanitzar.

La figura 170 complementa a l'anterior mostrant un tram de litoral concret que ja hui és un continu urbà com el de Mojácar a Vera, molt a prop de la zona de Palomares que hem comentat adés. El tradicional model de xicotets nuclis compactes o en dispersió concentrada s'ha trencat i apareix el model típic de tot el Mediterrani d'ocupació intensa de la franja litoral. Una part important d'aquests nous desenvolupaments urbanístics és en baixa densitat i s'ha implantat als últims 7 o 8 anys aprofitant fins l'últim racó litoral, fins i tot en zones inundables com passa a la urbanització de Pueblo Laguna a Pulpí, que com el seu propi nom indica, està sobre uns terrenys lacustres. D'aquesta manera s'implanta el model territorial del turisme litoral de sol i platja que transforma completament el model urbà existent fins fa pocs anys. Les corporacions locals mostren una manca total de cultura territorial. A banda d'això també hi ha un factor de gran transcendència que no té res a veure amb la cultura territorial dels agents polítics que és la corrupció urbanística molt generalitzada a tot l'Arc Mediterrani i especialment a aquesta zona. Al cas de la construcció il·legal d'un complex turístic hotelier a la platja de l'Algarrobico (Carboneras) se sumen casos de blanqueig de capitals a Vera, la construcció il·legal d'un altre hotel, un camp de golf i 1400 habitatges a la platja de Macenas (Mojácar), urbanitzacions sobre terrenys protegits a Níjar i en general abusos urbanístics a tot el litoral, la qual cosa ha motivat que la Comissió d'Europarlamentaris que va visitar Espanya a principis de 2007 interrogara a les autoritats competents en matèries d'ordenació del territori sobre casos concrets com el de Cuevas de Almanzora sobre la construcció de centenars d'habitatges en sòl no urbanitzable.

En el cas de Múrcia la situació és la mateixa: com a dada interessant es pot apuntar que segons el cens d'habitatges de 2001, el 22,3% del parc immobiliari existent a aquesta regió havia estat construït en només quatre anys, de 2002 a 2005. Aquest percentatge per al cas concret d'Águilas és d'un 32,75% (SERRANO, J.M., p. 124). Aquest

municipi ha crescut espectacularment als darrers anys, tant en habitants com en habitatges fins assolir una ratio de 0,72 habitatges per habitant, una de les més altes de la regió (Íb., p. 135). Per tant aquesta re-descoberta del Litoral d'Almeria - Águilas per al turisme i l'especulació ha afectat també a aquest municipi murcià a l'igual que a la resta de la regió on només a l'any 2005 es van visar 36452 habitatges (només un 5'3% van ser de protecció oficial) front a les 8188 visades una dècada abans, en 1994 (de les quals un 34,6% van ser de protecció social). Ha augmentat espectacularment la construcció d'habitatges, però l'habitatge com a funció social és cada dia menys important, també en termes absoluts (3015 habitatges de protecció oficial visats en 1995 front a 1462 una dècada després). Aquesta dada ens dóna una idea de com un valor constitucional com és el dret a un habitatge i com la funció prestadora de serveis que representa l'administració s'erosiona ràpidament.

No voldríem acabar aquest apartat sobre l'evolució del poblament i urbanització sense fer menció al cas de la ciutat d'Almeria a la qual de moment a penes hem fet referència. Es tracta d'una ciutat, capital provincial, que als últims anys ha patit unes transformacions urbanes radicals. A l'igual que molts altres municipis del Levante Almeriense, Almeria també va tenir la seua època daurada amb el cicle miner, però en acabar aquest va convertir-se en una de les ciutats més pobres d'Espanya. No obstant això amb els beneficis aportats pel sector hortofrutícola i el seu paper estratègic de port amb el nord d'Àfrica, Almeria és hui una de les ciutats més dinàmiques de tot el litoral mediterrani. Malauradament, i com hem comentat per al cas de València i Barcelona, aquest creixement s'ha fet a partir d'una concepció de ciutat acotada pels límits municipals d'Almeria i no des de l'escala de la ciutat real que supera des de fa temps aquests límits municipals. L'estratègia d'Almeria no és nova: consisteix en la consolidació urbana de noves peces territorials aprofitant un esdeveniment esportiu com van ser els Jocs del Mediterrani de 2005, un cas més d'urbanisme – espectacle que no atén les necessitats reals de la ciutadania. Amb aquesta excusa la ciutat ha crescut enormement en superfície urbanitzada cap a l'est, a la zona de El Toyo i el Alquíán, fins arribar a endinsar-se al parc natural del Cap de Gata – Níjar. Per a la urbanització d'aquesta zona d'alt valor ecològic es va invocar la potencialitat turística de l'àrea però finalment tot ha quedat en una operació estrictament immobiliària (CAPARRÓS, R., 2003, p. 463). Per a aquesta fi es va utilitzar el discurs legitimador dels Jocs del Mediterrani de 2005 però darrere d'aquestes operacions de transformació de sòl d'una

finca pública per convertir-la en una urbanització més d'adossats amb camp de golf i rotondes hi havia només agents urbanitzadors i no agents turístics. En definitiva es va sacrificar un paratge de gran valor mediambiental i agronòmic (al voltant de la ciutat d'Almeria hi ha un paisatge preexistent de terrenys agrícoles de regadiu per desenvolupar una urbanització en baixa densitat per a rendes altes.

Figura 171: Platges de El Toyo a Almeria sense urbanitzar. **Figura 172:** Actuació urbanística a El Toyo. Fonts: Minsteri de Medi Ambient i www.eltoyo.info.

Amb actuacions com aquestes, Almeria transforma paisatges amb trets molt característics en no-llocs, en paisatges banalitzats que contribueixen a que la ciutat d'Almeria deixi d'existir com a ciutat, perquè trenca el seu relat de ciutat (CAPARRÓS, R., 2003, p. 460). Les noves peces urbanes com el Toyo són escenaris urbans sense expressió, nous barris despersonalitzats, és a dir, de nou es fa urbanització sense fer ciutat.

Ací es donaria per finalitzada l'anàlisi de la dinàmica territorial del creixement urbà al Litoral d'Almeria - Àguilas des d'un enfocament centrat en diferents models territorials històrics. A mode de recapitulació d'aquest llarg punt hem elaborat una figura, la qual pretén il·lustrar els canvis en el model urbà i de poblament que s'han produït als últims segles.

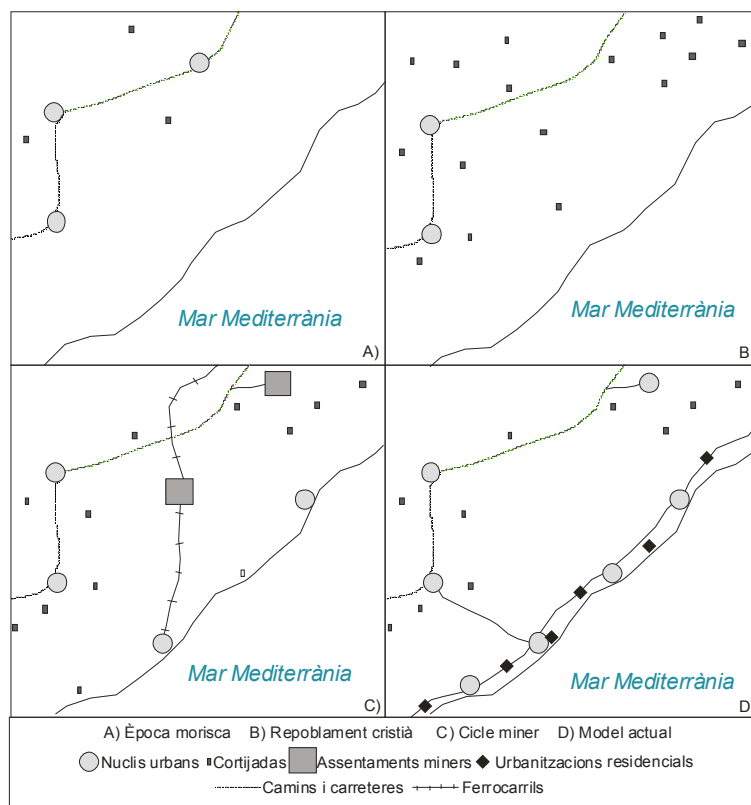

Figura 173: Models de poblament al Litoral d'Almeria - Àguilas al llarg de la història. Font: Elaboració pròpia a partir de MARTIN GALINDO, J.L. (1988).

Ací s'observa l'evolució des d'un model essencialment compacte fins al model actual que es podria qualificar com d'urbanització dispersa. Aquesta figura ens serveix per visualitzar com és el model actualment però també per a comprendre millor altres models territorials que hem analitzat anteriorment. A un indret qualsevol de l'àrea litoral entre Múrcia i Almeria ens trobaríem segurament a l'època morisca amb unes terres dividides en "tahas" o diferents administracions locals on destacava una "alcaria" o alqueria que feia de capital administrativa. La població es concentrava en aquests petits nuclis urbans i comercials de plànol irregular, però a banda d'aquests nuclis també hi havia "cortijadas" o alqueries més petites sense muralla ni carrers, tal volta un agrupament de tres o quatre cases a prop de terres de conreu amb disponibilitat d'aigua. El litoral és pràcticament desert ja des d'aquesta època pels continus atacs de pirates berberiscs.

Amb l'expulsió dels moriscos i la reconquesta hi ha un gran despoblament i algunes alqueries queden buides. Al llarg de l'edat moderna s'adopta un model urbà més dispers ja que es repoblen a poc a poc els antics nuclis urbans moriscos però s'edifiquen moltes més alqueries per acollir a tota la gent que arriba per conrear noves terres, la qual està

obligada a residir a la parcel·la i conrear la terra que ha rebut per repoblar. L'amença dels pirates continua present i la costa no deixa de ser un perill fins que es completa un bon sistema defensiu a base de castells i torres de vigilància. La il·lustració del següent model territorial ens dóna una idea de com es transforma el territori amb l'arribada del paradigma de la minera industrial. Zones que mai havien estat poblades es converteixen de la nit al dia en aglomeracions urbanes amb un gran dinamisme. Noves infraestructures són necessàries per portar el preciat mineral als ports d'exportació, un cop el litoral ha sigut alliberat dels atacs dels pirates. Les pròpies companyies mineres construeixen molls i línies de ferrocarril per exportar el mineral ja que és la via més ràpida i barata de totes. Paral·lelament hi ha un procés d'abandonament de "cortijos" perquè l'agricultura es troba en declivi: hem parlat de la barilla, els cucs de seda, l'omnipresent problema de l'aigua. No obstant aquest model és vigent tant en quant queda mineral per exportar i el seu preu amb els elevats costos de transport és rendible. I això no dura més que unes poques dècades.

Al final les terres d'Almeria i Múrcia, com a tot el Mediterrani, veuen en el turisme la solució per aturar l'abandonament el territori. Es re-descobreix el litoral com a nou recurs i comença a explotar-se de manera desordenada creant a partir de xicotetes alqueries de pescadors importants nuclis turístics litorals i en altres ocasions "urbanitzacions-pirata" que no responen a cap figura de planejament si és que existeix. Els centres econòmics més importants deixen de ser pobles miners i agrícoles interiors i ara són nuclis litorals on apareixen noves formes urbanes disperses que trenquen el model històric de dispersió concentrada. No obstant el despoblament s'ha aturat quasi per complet ja que allà on no s'ha pogut desenvolupar l'activitat turística triomfa l'agroindústria dels conreus sota plàstic que permet que famílies amb poques terres puguin traure suficient renda de l'agricultura. D'aquesta manera queda dibuixat el paisatge actual que podem trobar al litoral d'Almeria - Águilas.

2.2 El model territorial de l'agrobusiness

Després de parlar sobre l'evolució del poblament i la urbanització al llarg de la història passem a continuació a dedicar unes línies a una altra dinàmica territorial de gran transcendència: el desenvolupament de l'agricultura intensiva.

Les condicions ambientals existents a tot el Litoral d'Almeria - Águilas no animaven a pensar que a prop d'ací, a la comarca del Poniente Almeriense i també a Múrcia, s'aconseguiria desenvolupar l'agricultura més competitiva i rendible de tota Espanya. A l'escassetat i irregularitat de les precipitacions s'unien les condicions litològiques: sols magres, raquítics i en molts casos salinitzats. Tampoc ajudava a desenvolupar un sector agrícola modern i d'exportació el secular aïllament i manca d'infraestructures de tota la zona; no obstant hui en dia el sector agrícola és una de les responsables de què alguns municipis d'Almeria i Múrcia tinguen rendes per habitant de les més altes d'Espanya. El desenvolupament d'aquest sector ha beneficiat enormement també la nostra àrea d'estudi i són tan grans les transformacions que ha implicat que cal parlar quasi d'un model territorial originat a partir d'aquesta activitat econòmica, com al cas de la mineria. Si observem de nou la figura 160 de l'evolució demogràfica dels municipis de l'àrea d'estudi, es constata que aquells municipis que més prompte iniciaren un repuntament demogràfic i que més dinàmics han sigut fins el dia de hui són els principals centres de l'agricultura de fruites i hortalisses: Águilas, Cuevas de Almanzora, Níjar, Pulpí i Huércal-Overa. El dinamisme d'aquests municipis ha estat superior fins i tot al d'altres municipis que s'han convertit en destinació de turisme litoral com Garrucha o Mojácar.

Cal pensar en el gran avantatge comparatiu que té tot el sud-est espanyol respecte a altres zones: les hores de sol. Això possibilita no només tenir fins a tres collites anuals, sinó també oferir productes als mercats internacionals fora de temporada en ple hivern i per tant sense a penes competència. Així s'explica que algunes grans cooperatives com CASI, que té una part important de les seues explotacions a Níjar, siga hui una empresa exportadora de grans volums de tomaques als 27 països de la Unió Europea i que fins i tot s'haja aventurat en els mercats americans. El secret ha estat per tant en convertir el sector hortofrutícola en un sector industrial amb uns nivells de tecnificació molt alts. No obstant la trajectòria d'aquest sector no ha estat senzilla i les seues implicacions socials i ambientals són de gran rellevància.

Els orígens de l'agricultura de regadiu per a tota la zona d'estudi es remunta a l'època morisca o fins i tot romana en algunes zones, quan a partir de l'aprofitament d'algunes fonts, cursos fluvials i d'aigua de pluja es podien conrear xicotetes hortes. Per al cas concret d'Águilas i el camp de Lorca, a banda d'algunes petites hortes, la gran expansió

de l'agricultura de regadiu només va ser plausible a partir del projecte de construcció dels embassaments de Puentes i Valdeinfierno que es remunta al segle XVII. Tanmateix, no és fins a finals del segle XVIII que aquestes obres es conclouen i allò fa possible subministrar aigua potable a Lorca i a la recent creada vila de San Juan de Águilas, i també posar en conreu les fèrtils terres del Camp de Lorca (GIL OLCINA, A., 1999, p.101). Malauradament l'embassament de Puentes es va trencar en 1802 causant centenars de víctimes i el de Valdeinfierno es va terraplenar. Una sort molt semblant va patir l'altra gran obra hidràulica projectada per a l'aprofitament agrícola que va ser la presa d'Isabel II, que després d'inaugurar-se en 1850 es va terraplenar en a penes una dècada. Per aquestes dificultats, l'expansió de l'agricultura de regadiu no es produeix fins ben entrat el segle XX.

Citant de nou els viatges per Almeria i Múrcia de Juan Goytisolo als anys 50, aquest narra com el sector agrícola començava a desenvolupar-se de manera experimental. Al principi va ser l'Institut Nacional de Colonització i posteriorment l'IRYDA els que van introduir noves tècniques en el conreu de verdures i hortalisses. En primer lloc es va introduir el plàstic per accelerar el creixement, es va passar d'un policonreu de subsistència familiar en moltes zones a un monoconreu de tomaca, meló i enciam per a l'exportació. La raó va ser que amb uns sols, sobretot a la zona d'Almeria i Níjar, predominantment raquítics i salins, la tomaca era el conreu que millor es podia adaptar i qualsevol altre conreu oferia uns rendiments molt menors. Per tal de solucionar l'escassetat d'aigua, es va optar per fer nombroses perforacions a tot el Camp de Dalías, Níjar, Vega d'Almeria, Cuevas etc., però a banda d'això el 1945 s'inaugurava l'enorme infraestructura del canal del Taibilla, que inicialment subministrava aigua a la base naval de Cartagena, però que va acabar beneficiant a tot el Camp de Lorca i a Águilas, a banda d'altres zones. No obstant la gran innovació emprada en aquest conreu ha sigut la tècnica de l'ensorrament, consistent en cobrir el sòl on s'assenta la planta amb una capa d'arena alternada amb una altra de fem per tal de dificultar l'evapotranspiració, evitar l'ascens per capilaritat de les sals i augmentar la temperatura del sòl, la qual cosa permet que la planta creixi més ràpidament, a banda de què l'arena reflecteix millor la llum solar i això millora la fotosíntesi de la planta (VICIANA, A., 1997, p. 86, HERNÁNDEZ PORCEL, 1997 M.C., p.56). Gràcies a aquesta tècnica es pogueren posar en conreu sols de pèssima qualitat, emprar aigües salobres i disminuir el seu consum mitjà per hectàrea.

D'aquesta manera es va solucionar el problema de l'aigua, però només de forma temporal ja que en 1963 s'hagué de suspendre la colonització del Camp de Níjar per la preocupant disminució de cabals en els pous i en menys d'una dècada també l'aquífer del Camp de Dalías es va declarar sobreexplotat i a més començava a patir problemes d'intrusió marina (HERNÁNDEZ PORCEL, M.C., 1997 p.68). Per afrontar aquesta situació es va construir la presa de Benínar i es va limitar tímidament les perforacions de pous i l'augment de la superfície irrigada. Malgrat tot, el sector hortofructícola no va parar d'augmentar en producció beneficiant-se de l'augment de cabals hídrics, dels diners aportats per l'emigració exterior, de la formació d'un mercat nacional de consum de fruites i hortalisses i sobretot de l'obertura de les fronteres europees després de la integració d'Espanya a la UE (MORALES, A., 1997, p.74) fins arribar a la situació de hui en dia, en la qual municipis com Pulpí tenen el 54'4% de la seua població activa treballant en agricultura o Cuevas de Almanzora que supera el 34% (INE, 2001).

La nostra àrea d'estudi es divideix en dos grans focus d'activitat: el Camp de Níjar on predomina el conreu sota plàstic sobretot de tomaca, pebrot, carabassó i meló d'Alger de grans cooperatives d'Almeria, i per altra banda Águilas i la comarca del Baix Almanzora on predomina el conreu de l'enciam a l'aire lliure, però també la tomaca sota plàstic és important, conreus que pertanyen a empreses agroalimentàries murcianes. Hi ha per tant dues tipologies d'agricultura intensiva al Litoral d'Almeria – Águilas. El model de la vega d'Almeria i Camp de Níjar és un model d'agricultura familiar en origen, amb minifundi quasi sempre sota plàstic i que s'organitza en grans cooperatives exportadores. Des d'un punt de vista social constitueix un dels pocs exemples de tota Espanya on l'agricultura familiar amb explotacions fins i tot de menys d'una hectàrea generen beneficis suficients com per a poder mantenir a tota la família, un cas d'estudi a seguir com a experiència cooperativista exitosa, ja que poques cooperatives assoleixen el volum de negoci en exportacions i en beneficis que tenen algunes grans cooperatives de la vega d'Almeria. L'altre model existent és el del Baix Almanzora i Camp de Lorca. Es tracta d'una agricultura on predominen grans explotacions (al Baix Almanzora les explotacions de més de 50 has. representen el 53.7% de la superfície) (HERNÁNDEZ PORCEL, M.C., 1997 p.68) i es troben en mans d'alguns grans propietaris locals i de grans empreses agroalimentàries procedents de Múrcia que compren grans finques per a conrear fins esgotar la fertilitat del sòl.

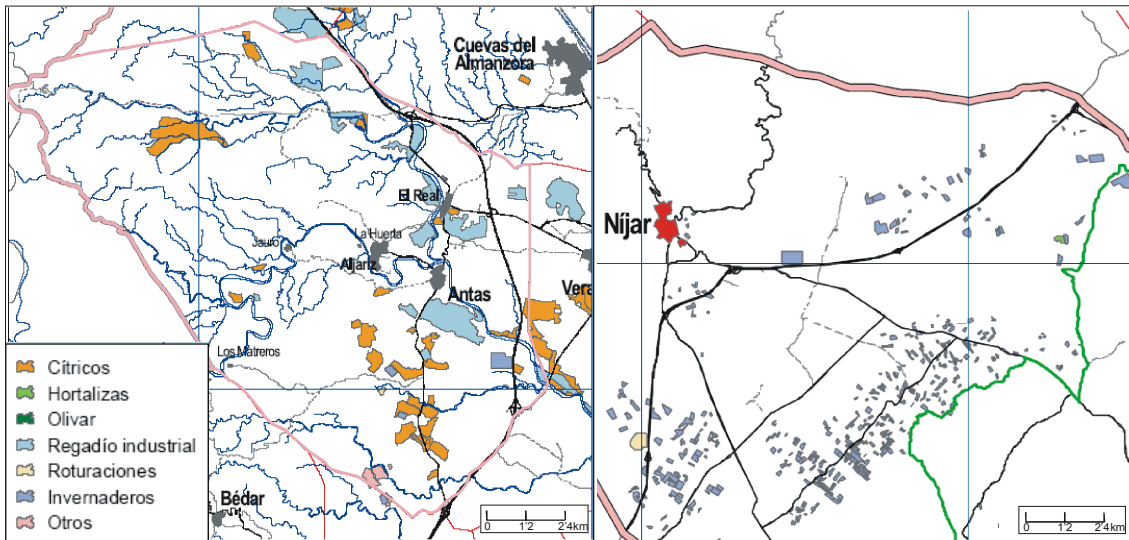

Figura 174: Expansió de les superfícies de regadiu a Antas i voltants de Níjar entre 1996 i 2002. Font: Elaboració pròpia a partir de SIGLA (Sistema d'Información Geográfica del Levante Almeriense).

A la figura 174 podem apreciar el dinamisme dels dos models d'explotació agrícola que hem descrit. En ambdós casos també es mostra una situació de gran dinamisme ja que el mapa de la figura 174 només representa les expansions de terrenys agrícoles en un interval de temps molt curt com és des de 1996 fins a 2002. En el cas de Níjar es pot observar com el nombre d'hivernacles es multiplica molt a prop dels límits del parc natural. Es tracta de petits propietaris que continuen instal·lant hivernacles en les seues terres, per la qual cosa es dona un creixement molt difós, però molt intens, en petites parcel·les ubicades seguint carreteres i camins locals. Contrasta aquesta situació amb la del municipi de Antas a la comarca del Baix Almanzora. Ací en a penes 6 anys, ha hagut un creixement molt significatiu de les superfícies agrícoles, especialment de cítrics i de regadius industrials. Es tracta de grans empreses que compren i transformen per a regadiu enormes superfícies que dediquen al conreu d'enciam i altres verdures. Es tracta d'un dels pocs casos a l'Arc Mediterrani Espanyol on els canvis d'usos del sòl s'orienten cap a l'expansió del sòl agrícola a un ritme superior a la consolidació de sòl urbà, enlloc del contrari.

En tot cas el funcionament d'aquestes grans empreses a Antas tenen un impacte territorial com podem veure molt rellevant, començant per l'aturada del declivi rural allà on s'han instal·lat conreus mecanitzats sota plàstic o a l'aire lliure (és el cas d'Antas i Níjar) i acabant amb totes les demandes que generen per a la planificació territorial (carreteres, transports, aigua, superfícies conreables, immigració il·legal etc.). Cal tenir

en compte que més que una activitat agrícola convencional, l'agricultura sota plàstic és una activitat industrial. El sòl necessari per posar en funcionament una explotació no és sòl rústic sinó sòl industrial perquè requereix canalitzacions d'aigua, necessita xarxes elèctriques de gran potència, un sistema de drenatge d'aigües pluvials com el dels polígons industrials, requereix accessos ben amples per a camions i maquinària, així com un sòl completament nivellat.

Per aquestes raons cal tenir molt en compte a l'hora de parlar de planificació i govern del territori al Litoral d'Almeria - Àguilas els interessos, conflictes, desafiaments, impactes i demandes d'aquest sector. La millor manera és posar un exemple d'alguna empresa concreta i en aquest cas dedicarem unes línies a parlar d'una de les més importants: CASI (Cooperativa Agrícola de San Isidro) ubicada a la vega d'Almeria.

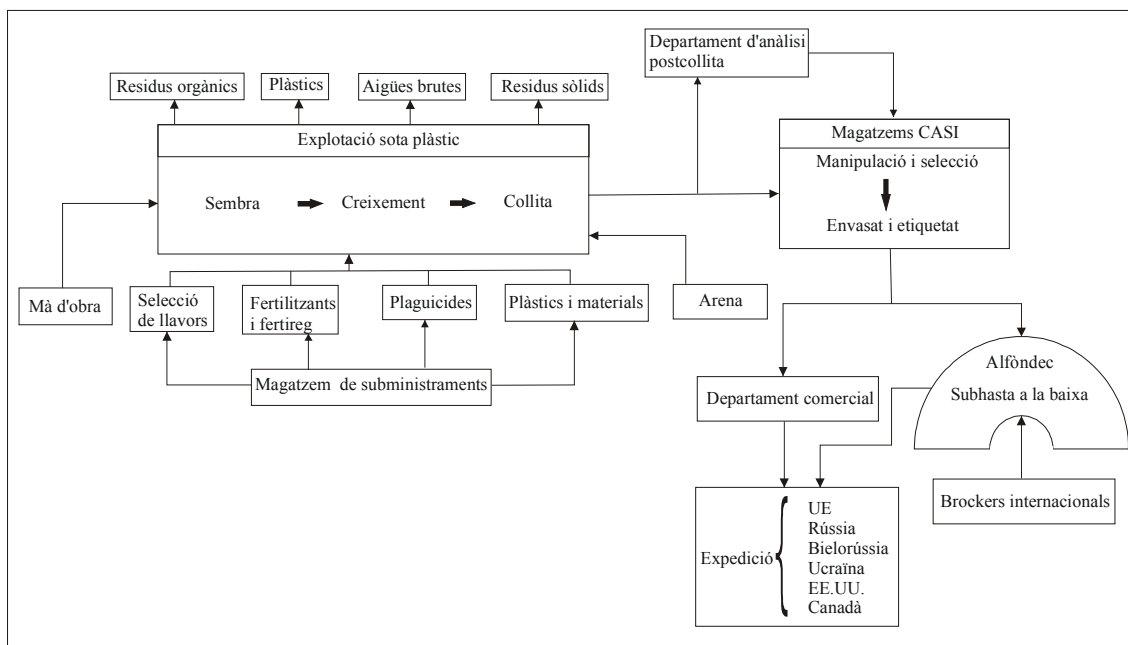

Figura 175: Fases de producció de l'agricultura sota plàstic. Font: Elaboració pròpia a partir d'entrevistes i treball de camp.

Aquesta cooperativa nascuda el 1944 reuneix a 1850 socis agricultors de Níjar i la vega d'Almeria que tenen en total només 2000 has. El 95% de la seua producció es dedica a la tomaca conreada en hivernacles sota plàstic, una part important de la qual es fa amb conreus hidropònics. L'agricultor bàsicament posa la terra, ja que tota la resta és pràcticament facilitat per la cooperativa. A partir d'estudis de mercat i enquestes de consumidors i seguint exigències de qualitat i normatives dels diferents països, la pròpia cooperativa subministra llavors híbrides fabricades per multinacionals d'Israel i

Holanda sobretot. Aquesta compra l'han de fer a cada campanya ja que les llavors que donen les tomaques són infèrtils. Per altra banda es compra a altres multinacionals paquets tecnològics de fertilitzants i plaguicides. Tot el sistema de reg és per goteig i en aquest ja s'incorporen els fertilitzants diluïts en l'aigua de reg (fertireg). També és la cooperativa qui subministra les estructures metàl·liques i els plàstics que s'han de renovar cada dos anys. També és necessària cada pocs anys la tècnica del "retranqueo" que consisteix en la substitució de les capes d'arena i fem que s'utilitzen per millorar el creixement de la planta, entre d'altres coses ja esmentades. Naturalment l'agricultor necessita mà d'obra a baix cost i en quantitat suficient per a fer la collita i tasques de manteniment, la qual es compona majoritàriament d'immigrants que han de treballar en unes condicions ambientals extremes. Aquests són els *inputs* que necessita el conreu, però lògicament hi ha unes eixides o *ouputs* consistents en residus vegetals, tant plantes com fruites que s'han fet malbé o que no reuneixen els criteris de qualitat, aigües brutes de fertilitzants i plaguicides, plàstics que s'han substituït o altres residus. Tant per a la provisió d'aquests inputs com per a la gestió d'outputs en alguns casos ho fa la pròpia cooperativa però també hi ha una gran quantitat d'explotacions agrícoles que requereixen serveis externalitzats en altres empreses com empreses de reciclatge de plàstics o residus vegetals, assessories agronòmiques, empreses de transport, de llavors, de ruscos, de fertilitzants i adobs, de fabricació d'envasos, de construcció d'hivernacles... la qual cosa suposa que l'agricultura intensiva siga un autèntic catalitzador d'activitat econòmica i ocupació.

Un cop feta la collita es trasllada el producte a les instal·lacions de la cooperativa on es classifica, emmagatzema, envasa i etiqueta. Paral·lelament hi ha un departament postcollita amb laboratori que s'encarrega d'estudiar les característiques de la collita, les condicions òptimes de refrigeració, les possibles incidències per plagues etc. El següent pas és la comercialització, per a la qual cosa cooperatives com CASI disposen d'un departament comercial que organitza ventes sobretot a l'exterior, i el que resulta més cridaner: un alfòndec propi. En aquest es reuneixen els brockers que venen de tota Europa i que mitjançant una subhasta a la baixa i cobrant per comissió, s'encarreguen de col·locar el producte a grans cadenes distribuïdores de tota Europa. Un cop arribat a acords entre els brockers i les cadenes, venen les flotes de camions a retirar el producte i distribuir-ho per tota Europa. Es tracta d'un cas en què l'agricultura s'ha industrialitzat i globalitzat per complet. L'agricultor queda com un ocupat més de tota la cadena de

producció industrial d'enciam i tomaca. El tradicional agricultor conformista, poc arriscat, posseïdor d'una secular cultura del territori passa a ser un agricultor-empresari (MORALES; A., 1997, p.130-131) amb una gran dependència respecte a les grans multinacionals subministradores de fertilitzants i plaguicides i que per tant es limita a aplicar receptes de la revolució verda.

L'agricultura intensiva sota plàstic és per tant una de les poques activitats econòmiques sobre la qual parlem en aquesta tesi, que està plenament inserida en l'actual societat de la informació i de la globalització. Es tracta d'una activitat molt intensiva en els factors de producció més importants en l'era de la informació: capital i tecnologia, però també factor treball (HERNÁNDEZ PORCEL, M.C., 1997, p. 53). En definitiva es troba inserida en un context que està insosteniblement globalitzat a causa d'activitats com aquesta. No estem descobrint res de nou si afirmem que des de molts punts de vista aquesta no és una activitat sostenible. Aquesta és l'agricultura menys subvencionada d'Espanya i per aquesta raó s'ha desenvolupat sense ordre ni control. No se sap exactament el nombre d'hivernacles que hi ha ni les superfícies exactes de conreus ni les xarxes de conduccions construïdes etc. (MIGUEIZ, H. I AÑÓ, C., 2004). Això és un gran problema per al govern del territori, perquè el model territorial de l'agrobusiness té unes implicacions mediambientals, paisatgístiques, econòmiques i socials negatives que cal tenir en compte. A continuació dedicarem unes línies als impactes més notoris.

Des del punt de vista mediambiental, són múltiples els impactes i riscos d'aquesta agroindústria. La instal·lació d'hivernacles requereix la nivelació de terrenys, la qual cosa suposa la destrucció de paratges que poden tenir gran valor ambiental. Amb freqüència es roten àrees de peudemont i de muntanya fent desaparèixer composicions florístiques naturals amb esperts, piteres i cactus (MORALES, A., 1997, p.135). Dins de la fase de conreu hi ha alguns aspectes que tenen també un impacte molt negatiu sobre el medi. El més obvi és la sobreexplotació i salinització d'aqüífers com a conseqüència de les demandes d'aigua dels conreus, un aspecte sobre el qual insistirem al següent capítol. El cicle hidrològic no només pateix impactes en quant a quantitat i qualitat de recursos, sinó que també resulta completament modificat quan el mar de plàstic s'instal·la sobre la xarxa hidrogràfica. L'escolament es modifica, perquè molts xicotets barrancs, xaragalls i reguerons són tapats o canalitzats. Això suposa una disminució en

l'aportació de sediments al litoral i també augmenta considerablement els riscos d'inundació en cas de precipitacions intenses.

Un altre impacte molt ressenyable és la contaminació d'aquests aquífers i de les aigües sub-superficials com a conseqüència de l'ús indiscriminat en moltes ocasions de fertilitzants i plaguicides. A cada campanya s'incorporen més i més tones d'aquests productes necessaris per combatre les plagues molt presents en ambients càlids i humids com els dels hivernacles, els quals agraven els problemes de contaminació per nitrats. També l'ús de plàstic per cobrir l'hivernacle ha generat molts conflictes a les darreres dècades. Actualment la major part dels plàstics que es retiren cada pocs anys dels hivernacles són reciclats, però fins fa poc la pràctica més comuna era incinerar-los, generant molta contaminació de sols, aigües i atmosfera, tal i com podem observar les següents imatges que provenen del Poniente Almeriense.

Figura 176: Abocament de plàstics d'hivernacle a un barranc. **Figura 177:** Incineració de plàstics junt a la mar. i incineració de plàstics. Fotografies: Grupo Ecologista Mediterráneo (1999).

A aquesta contaminació per falta de reciclatge de plàstics s'uneix la contaminació per abocament de residus vegetals un cop finalitzada la collita. Els residus vegetals, que moltes voltes s'aboquen al costat mateix de l'hivernacle per a què es vagen descomposant, representen el 95% del total de residus generats per una explotació agrícola sota plàstic (G.E.M., 1999) i generen problemes higiènics, sanitaris i estètics. Un dels riscos que comporten aquests abocaments és precisament la proliferació de plagues i el risc de plagues no és un problema menor en una agricultura, que com hem comentat adés, es dedica al monoconreu d'unes poques hortalisses. En cas de què una plaga de la tomaca haja sigut immune als tractaments fitosanitaris, l'agricultor s'arrisca a perdre tots els seus ingressos de la campanya, perquè no es dedica al policonreu.

Un altre impacte no tan obvi resulta de les demandes d'arena. Inicialment aquestes arenas es treien de les platges d'Almeria però a mesura que la tècnica de l'ensorrat es va estendre, així com la superfície de conreu sota plàstic, el volum d'arena extret va ser tan alt que moltes platges començaren a patir problemes d'erosió, a banda de la destrucció de cinturons i ecosistemes dunars. Realment no va ser fins que l'interès de l'agricultor per aconseguir aquesta matèria primera elemental va col·lisionar amb els interessos del turisme litoral, que les administracions van començar a limitar les extraccions fins prohibir-les totalment o acotar-les a àrees d'interior, especialment rambles i barrancs. Això només començà a passar a partir dels anys 80 amb la llei de Costes i fins el dia de hui s'han retirat de les platges d'Almeria al menys 17 milions i mig de metres cúbics d'arena (VICIANA, A., 1997, p. 108). Si a les extraccions d'arena sumem la modificació de l'aportació de sediments ocasionada per l'alteració de cursos fluvials per expansió dels horts sota plàstic, els problemes d'erosió litoral poden arribar a ser irreversibles. Aquestes extraccions van arribar a fer-se durant alguns anys dins del propi parc natural del Cap de Gata, amb la conseqüent destrucció de diversos sistemes dunars com el cas de la Finca de las Amoladeras localitzada al litoral del terme municipal d'Almeria a prop del cap de Gata. Malgrat ser propietat pública i protegida des de 1973 com a "*Zona de Reserva Ecològica no Compatible*", tot el seu sistema de dunes mòbils va ser espoliat (VICIANA, A., 1997, p. 103).

Des del punt de vista paisatgístic l'empobriment del mateix és evident a partir del procés de substitució d'una praderia litoral o d'un mosaic de policonreu per una extensió uniforme i monòtona de conreus sota plàstic o la roturació de grans finques amb un sol conreu. En el paisatge tradicional d'aquesta zona hi havia una clara dicotomia entre secà i regadiu, un regadiu acotat a fonts i barrancs amb horts i cases d'horta a Múrcia i unes terres de secà poc extenses per l'escassetat de pluges, amb policonreu i ramaderia de tir o de carn. En ambdós casos ja hem parlat del model de poblament que implicava, un poblament amb una arquitectura característica. No obstant, ara el paisatge dominant és el del mar de plàstic o bé el de finques extenses amb grans parcel·les amb regularitat geomètrica. Trobem gegants extensions cobertes de plàstic junt a camins de terra ben amples i bales d'aigua per al reg per goteig, magatzems i en massa ocasions abocadors de plàstics o residus vegetals, la qual cosa degrada encara més el paisatge. Es tracta en definitiva d'una banalització del paisatge sacrificant en certa mesura el seu valor natural, històric i patrimonial per l'eficiència productiva que

exigeix un mercat cada dia més globalitzat com és l'horticultura, en definitiva, una rendibilitat econòmica que està fent pagar un preu massa alt a les terres d'Almeria i Múrcia en termes de destrucció de paisatges i d'impactes ambientals.

Des del punt de vista social hem apuntat el gran benefici que reporta el que una forma d'agricultura familiar moderna com és l'horticultura de Níjar siga suficientment rendible com per a què l'activitat no desaparega i haja recanvi generacional. Tanmateix, hi ha un aspecte no tan sostenible socialment que és tota la problemàtica que tantes voltes ix als medis de comunicació en referència a la utilització de mà d'obra barata i en ocasions il·legal per a aquesta agricultura. És palès que tota aquesta agricultura d'avantguarda tecnològica i globalitzada no funcionaria si no hi haguera una mà d'obra també globalitzada (Equador, Marroc, Colòmbia, Nigèria, Senegal...) disposada a treballar a jornada completa per uns sous que poca gent està disposada a acceptar. Aquesta població que ve a treballar exclusivament en aquesta agricultura té unes demandes bàsiques d'habitatge, educació, sanitat, alimentació... que moltes voltes no són satisfetes pels seus baixos ingressos o per la seua condició d'il·legal, la qual cosa comporta l'aparició de barris o ghettos difusos tant a Níjar com a altres poblacions de l'àrea d'estudi. Milers d'immigrants es troben residint en infrahabitatges dispersos per tot el Camp de Níjar, Lorca o Almeria. A aquestes condicions d'habitatge se sumen les condicions laborals: a temperatures altíssimes, jornades contínues, manipulació de productes químics molt agressius moltes voltes sense la protecció adequada, però per molts problemes i necessitats que tinguen aquests col·lectius cada dia més nombrosos, han de romandre invisibles o bé per la seua condició d'il·legal, o bé per la poca acceptació per part de la població local.

Des del punt de vista econòmic hi ha una sèrie d'ombres que amenacen seriosament el futur del sector. Per una banda l'actual model d'agroindústria de les fruites i hortalisses està organitzada de manera que l'agricultor propietari i el treballador del camp només perceben una part mínima del preu final del producte, ja que intermediaris com els brokers que especulen amb les mercaderies i les grans cadenes de distribució es queden amb la major part del benefici. Un altre tema a destacar és la dependència completa dels agricultors respecte a grans multinacionals que fabriquen productes fitosanitaris i llavors híbrides. Aquesta dependència ha fet oblidar a l'agricultor una sèrie de tècniques culturals de conreu que s'han perdut i sobretot la sobirania real sobre la seua activitat

professional. Simplement aplica receptes de revolució verda per aconseguir el màxim possible de producció i després observa impotent com els agents comercials donen cada any menys diners per fruit per la creixent saturació del mercat. Encara hui hi ha molts agricultors reacis a unir terres en cooperatives i que operen per lliure en un mercat cada dia més competitiu. Un últim impacte o millor dit problema creixent al qual s'enfronta aquesta agricultura és el de la deslocalització, com tota indústria. Aquesta agricultura ha gaudit com a avantatge comparatiu la disponibilitat de més hores de sol i salaris molt baixos en comparació amb altres agricultures. No obstant, aquests factors són cara més avantatjosos a Marroc o Tunis, sobretot en allò referent al cost de la mà d'obra, raó per la qual un dels majors temors dels agricultors de Múrcia i Almeria és la liberalització dels mercats agrícoles europeus. Davant d'aquesta situació, les grans cooperatives com CASI intenten apostar per la qualitat i diferenciació del producte enlloc de pel preu, una solució que deuria passar per una reconversió profunda del sector cap a l'agroecologia.

Amb aquest catàleg d'impactes i problemes del sector agrícola de regadiu al Litoral d'Almeria - Águilas volem concloure que cada dia s'afegeix més complexitat al govern del territori i a la seua planificació i per tant cal tindre aquests aspectes presents quan parlem d'instruments i pràctiques i experiències de govern.

2.3.L'aigua a Almeria i Múrcia: el conflicte permanent

Quan hem analitzat dinàmiques territorials en aquest cas d'estudi o en altres d'aquesta recerca, en moltes ocasions es tracta de nous processos territorials que apareixen en el nou escenari de la globalització i de l'era de la informació. El cas de la gestió d'un recurs natural com l'aigua, que presenta greus problemes de disponibilitat i qualitat és en canvi un problema de fa ja uns quants anys. En aquest apartat analitzem com a dinàmica territorial la gestió de l'aigua que es fa en aquesta àrea, un tema que ja vam tocar en el cas del Pirineu, l'altra àrea d'estudi no urbana-metropolitana analitzada en aquest treball. En aquest cas es pot afirmar plenament que els desafiaments presents per a la gestió de l'aigua pertanyen a velles lògiques territorials per a les quals es donen hui en dia noves respostes.

Almeria s'ha convertit en l'Horta d'Europa, i a més el seu litoral junt al de Múrcia s'està especialitzant creixentment en un nou model de turisme residencial estacional.

L'agricultura intensiva requereix d'un flux continu i quantios d'aigua encara que no siga de bona qualitat, mentre que l'ús urbà-residencial exigeix unes quantitats molt menors, però sobretot concentrades durant la temporada d'estiu, que és quan major és l'estrès hídric, i a més de molt bona qualitat. Es tracta per tant de dues potes que conformen un model territorial mixt amb unes grans necessitats d'aigua en un context completament àrid, la qual cosa per tant comporta un greu problema inicial de disponibilitat del recurs.

Amb unes precipitacions mitjanes a tota la zona que a penes arriben als 300 mm i que en el cas del Cap de Gata no arriben als 200 mm, unes aportacions fluvials també testimonials (els rius més importants de la zona, Aguas, Andarax i Almanzora són rambles seques la major part de l'any), la possibilitat d'explotació de recursos endògens s'ha reduït sempre a l'explotació d'aqüífers profunds o a la construcció de preses. Podem recordar ací el cas de la presa d'Isabel II a Níjar que es va construir a mitjans del segle XIX per a posar en regadiu noves terres i que en a penes una dècada va quedar completament colmatat de sediments, un exemple més d'incomprensió en quant al funcionament dels sistemes naturals semiàrids. Per tant el primer i ja històric problema al qual s'enfronta la gestió de l'aigua és el de la seua escassetat. Des de fa mig segle hi ha un desequilibri important entre volums disponibles i volums de demanda, el qual s'ha anat multiplicant a les últimes dècades de manera incontrolada a mesura que s'estenia la superfície irrigada. Malgrat els nombrosos informes i estudis que alertaven del dessecament d'aqüífers al Poniente Almeriense i a Níjar, la dinàmica de consum ha continuat de manera desenfrenada. Hui encara continua creixent la demanda però no ja per l'augment de consum agrícola sinó pels nous usos turístics residencials. Com a conseqüència d'això la situació general dels recursos a tot el litoral d'Almeria i Múrcia es podria resumir de sobreexplotació generalitzada. A la següent figura podem observar l'evolució dels nivells d'un aqüífer a Níjar.

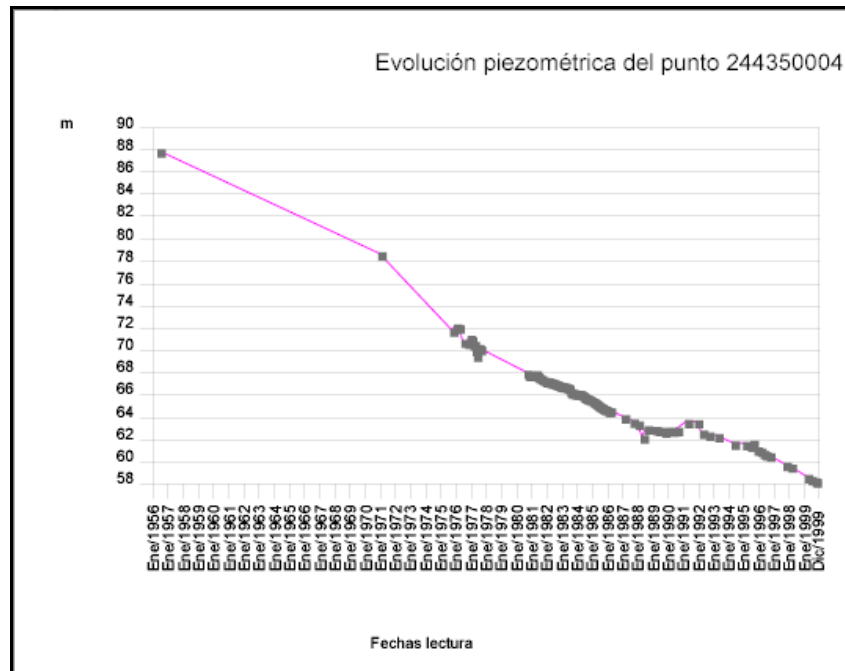

Figura 178: Evolució dels nivells de l'aqüífer de Níjar. Font: IGME

Amb tendències com aquestes sembla que l'aqüífer desapareixerà en a penes 15 o 20 anys (GRUPO ECOLOGISTA MEDITERRÁNEO, 2004, p. 7). Aquesta sembla la tendència comuna per a tots els aquífers litorals i prelitorals excepte per al cas d'Àguilas on sembla que hi ha una lleugera recuperació en els nivells d'exploració. En total es calcula un dèficit d'entre 100 i 200 hm³ a tota la província d'Almeria (Íb., p. 7). Però aquest no és l'únic obstacle per a la gestió de l'aigua. El segon en importància com sempre és la qualitat de la mateixa, i en el cas d'Almeria i Múrcia els principals problemes de qualitat venen donats pels problemes de salinització dels aquífers per intrusió marina, és a dir, un problema íntimament lligat al de la sobreexplotació dels aquífers. Per aquesta raó ja hem comentat que és la tomaca el principal conreu de la zona, perquè es tracta d'una planta que pot viure en sols lleugerament salins. Aquest problema és més greu en el cas del nou ús emergent del turisme residencial que s'està implantat lligat a camps de golf i grans hotels, ja que no admet unes aigües de baixa qualitat com les de la majoria dels aquífers de la zona. Aquest ús del sòl colonitza els primers metres de litoral, just on més problemes d'intrusió marina hi ha.

Al problema de la salinització dels aquífers s'uneix el de la contaminació. La principal font de contaminació ja hem dit que són els milers d'hectàrees dedicades a l'horticultura intensiva en productes fitosanitaris. Dècades i dècades d'ús indiscriminat de fertilitzants i plaguicides han causat que en el delta del riu Andarax, dins del terme

municipal d'Almeria i una de les àrees més tradicionals d'aquest tipus d'agricultura, s'haja arribat a unes concentracions de 260 mg/l (SÁNCHEZ MARTOS, PULIDO BOSCH, CALAFORRA CHORDI I NAVARRETE , 1998). Per tant la contaminació per nitrats és el principal problema, però no l'únic.

A banda de la contaminació produïda per l'agricultura no hem de deixar de mencionar també la contaminació d'aigües pels usos urbans. Com a tot el Mediterrani, els rius i rambles han tingut fins fa pocs dies com a funció principal el servir de claveguera dels nuclis urbans. Hui en dia encara fan falta molts esforços per a que la totalitat de les aigües brutes que generen tots els nuclis urbans de la zona d'estudi estiguen depurats. Un exemple és el del riu Andarax. Hui encara hi ha nuclis urbans i abocadors de residus que continuen contaminant-lo. El problema de la contaminació és preocupant, perquè hem de recordar que ens trobem en un model urbà de dispersió concentrada. Per una banda els punts de contaminació són molt nombrosos i estan difuminats pel territori i per altra banda les inversions en col·lectors i clavegueres i depuradores per aconseguir que la totalitat de la població estiguera connectada a xarxes de claveguera són encara molt costoses. També hem de recordar ací el problema ja esmentat dels milers d'immigrants il·legals que viuen en infrahabitatsges a la comarca del Baix Almanzora i de Níjar, que lògicament no tenen sistemes adequats d'evacuació i tractament de les aigües. La situació actual és que de les set o vuit unitats hidrogeològiques que conformen l'àrea d'estudi totes presenten problemes greus de qualitat: o contaminació salina i/o de clorurs per intrusió marina, o de nitrats per l'activitat agrícola o de nitrits, boro i amoni per l'abocament de residus urbans (IGME, 2001).

Aquest seria la diagnosi que sempre se sol fer quan hom parla dels problemes de gestió de l'aigua a un litoral Mediterrani: pocs recursos i contaminats. Una diagnosi que descriu un panorama poc optimista de la situació de l'aigua com a recurs natural a Almeria i Múrcia. Tanmateix cal apuntar que en el cas de la planificació hidràulica ha funcionat perfectament el que Worster anomena la sagrada trinitat entre govern del territori, ciència i capital. Quan el que estava en joc era assegurar la disponibilitat d'aigua per a l'expansió de l'agrobusiness i darrerament del turisme litoral, les empreses privades, el món de la recerca i l'administració han posat el millor de cadascú per a que hi haguera una bona coordinació i que l'utopia de convertir estepes subàrides i antics sistemes agrícoles en modernes explotacions de regadiu es fera possible. Seria una

autèntica revolució que aquesta sagrada trinitat funcionés tan bé a tota la resta de l'Arc Mediterrani així com en altres sectors econòmics. En tot cas les actuacions realitzades des de fa unes dècades amb el lideratge de l'administració han posat l'accent sols en l'augment de la disponibilitat i no en el control de la demanda. La premisa de partida comuna va ser la necessitat de portar recursos d'altres conques per tal de satisfer les necessitats. El paradigma hidràulic ha funcionat perfectament quan l'objectiu era obtenir el que Arrojo anomena *Aguabusiness* per al profit econòmic en lloc d'*aigua-aliment* per satisfer les necessitats de la població (ARROJO, P., 2003). Bancs, cooperatives agrícoles, multinacionals agroalimentàries, ajuntaments, Ministeris, universitats i Junta d'Andalusia han treballat intensament, convertint Almeria en una autèntica "societat hidràulica" (WORSTER, D., 1994). Es tracta d'una societat similar a la de Califòrnia, la qual està basada en la manipulació tecnològica a gran escala d'unes reserves limitades d'aigua (WORSTER, D., 1994, p.43).

Després de dècades seguint aquesta política, hui el Litoral d'Almeria - Águilas, a l'igual que tot el sud-est espanyol des d'Alacant fins a Màlaga, és un territori que depèn completament de recursos hídrics externs, procedents d'altres conques. La figura representa les principals obres hidràuliques que subministren aigua al litoral d'Almeria i Múrcia. També s'ha representat l'extensió actual aproximada de la superfície de regadiu des de Adra fins a Lorca.

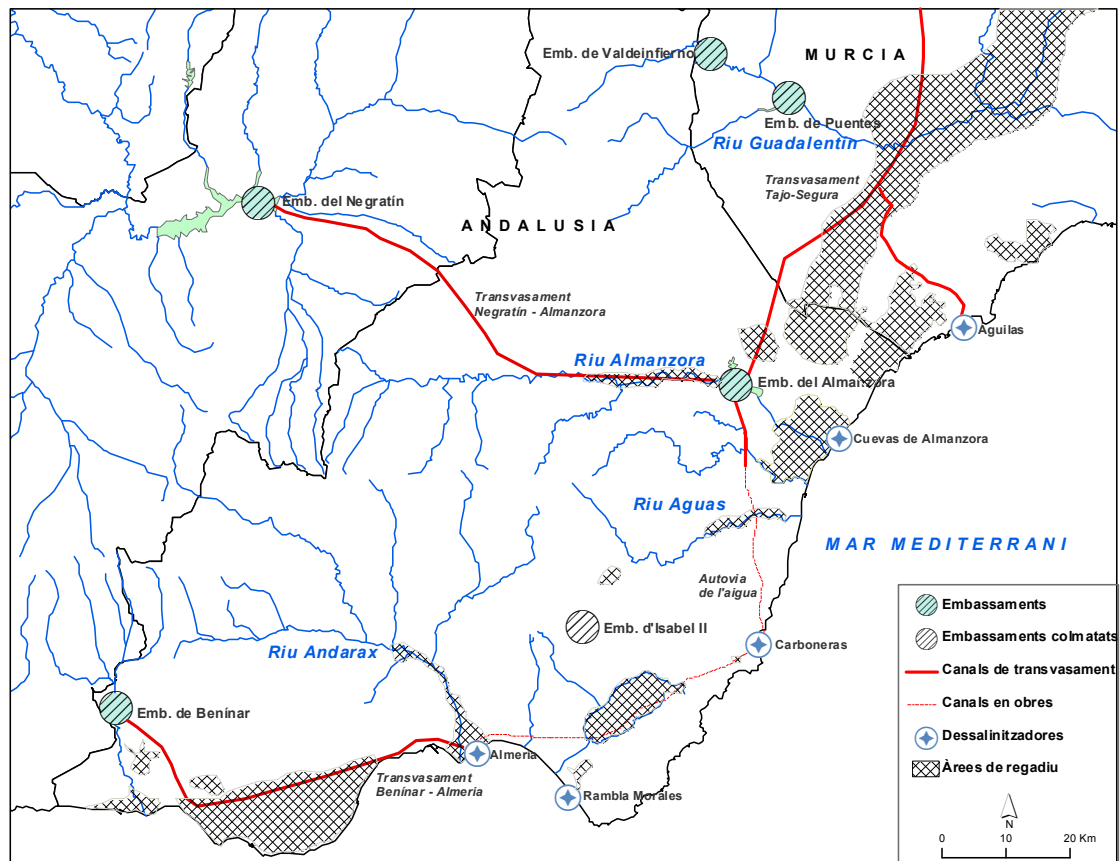

Figura 179: La “societat hidràulica” d’Almeria i Múrcia. Font: Elaboració pròpia a partir de dades de l’Agència Andaluza del Agua, programa A.G.U.A., G.E.M. i entrevistes.

Actualment el subministrament d’aigua procedeix sobretot de recursos superficials, ja que els subterranis estan sobrexplotats, contaminats o les dues coses alhora. En el cas dels recursos superficials destaca en primer lloc l’embassament de Benínar que subministra aigua als regants del Camp de Dalías i també a la ciutat d’Almeria, però aquesta ha cedit els seus drets també al Camp de Dalías a canvi de les aigües subterrànies que són il·luminades a la Rambla de Bernal a El Ejido, en un dels pocs aquífers que encara queden amb bastants recursos (G.E.M., 2004, p.21). El canal de transvasament parteix d’aquest embassament i travessa tot el Camp de Dalías fins arribar al delta del Andarax. L’altra obra faraònica és el nou transvasament d’aigua entre l’embasament del riu Negratín a Granada i l’embassament de Cuevas de Almanzora, aigua que s’empra per regar els camps de la seua comarca. Però encara hi ha un tercer transvasament que subministra a Águilas i a la comarca del Baix Almanzora: el famós transvasament del Tajo-Segura que ja arriba fins al riu Almanzora. Per completar aquesta impressionant xarxa de canals de transvasament encara hi ha previst fer un altre canal que connectaria els grans embassaments de Benínar, del

Almanzora i la gran dessalinitzadora de Carboneras tot i travessant el Camp de Níjar. Aquesta obra batejada com la “autovia de l’aigua” permetria redistribuir l’aigua entre ambdós embassaments en cas de necessitat.

A banda de l’aigua provinent dels transvasaments també, sobretot a partir de la derogació del P.H.N. en 2005 hi ha hagut una forta empenta a la dessalació d’aigua de la mar. Heus ací la principal resposta donada per solucionar les necessitats hídriques de la zona. Així hui en dia en els a penes 150 km que té el litoral de la nostra àrea d’estudi hi ha en construcció o funcionament un total de cinc plantes dessalinitzadores, una concentració francament alta. D’entre totes destaca la de Carboneras ja que sembla ser la més gran d’Europa. Aquesta planta que funciona amb òsmosi inversa té la capacitat de proporcionar aigua per a mig milió d’habitants. En aquest cas concret és tanta l’energia necessària per a la dessalació que al costat mateix de la planta hi ha un central tèrmica per a aquesta finalitat. Per a l’ampliació de la dessalinitzadora i la construcció de la central tèrmica ha sigut necessari destruir una muntanya sencera, una agressió que se suma als impactes ambientals que té la dessalació així com de l’energia tèrmica, a més a una localització a pocs metres dels límits del parc natural del Cap de Gata – Níjar.

Figura 180: Planta tèrmica junt a la dessalinitzadora de Carboneras. Fotografia: Luis del Romero.

El cas de la dessalinitzadora de Carboneras seria un exemple de dessalació a gran escala que provoca una sèrie d’impactes per la gran quantitat de salmuera generada i la pol·lució atmosfèrica, però també hi ha al Levante Almeriense el cas contrari, la dessalació a petita escala. Només a la zona de Níjar hi ha vora de 200 petites dessalinitzadores que

tracten menys de 1500 m³ per any front als 45 hm³ de capacitat de Carboneras (G.E.M., 2004, p.15). Tanmateix no volem estendre'ns ací en analitzar els avantatges o inconvenients de la dessalació vers l'aigua transvasada o en estimar quin és el dèficit hídric d'Almeria i Múrcia donat que hi ha una bibliografia prou ampla al respecte. Sí volem remarcar el fet que en el cas d'Almeria, que era un dels territoris que entraren en la polèmica del P.H.N., la derogació d'aquest no ha aturat cap pla de transvasament, sinó que contràriament, amb el nou programa A.G.U.A. s'han completat altres transvasaments com el del Negratín, si bé també és cert que s'han aplicat mesures d'estalvi d'aigua. Sembla que als últims anys coincidint amb l'expansió del regadiu al Baix Almanzora i el "boom" urbanístic a tota la costa, el nombre d'actuacions s'està multiplicant fins al punt que es podria parlar d'una situació de superàvit potencial de recursos ja que no ha hagut l'enorme expansió del regadiu que es preveia. La gestió de l'aigua a Almeria i Múrcia, publicprivatitzada, ha entrat darrerament en un escenari un tant absurd: per una banda hi ha recursos potencials, i per l'altra els regants demanen més recursos.

La dessalinitzadora d'Almeria i la de Rambla Morales estan infrautilitzades per la manca de demanda. Sembla que en el moment actual algunes plantes estan sobredimensionades per a la demanda real que tenen. Això encareix molt el preu ja que els costos de manteniment de la planta són constants, independentment de l'aigua que es compre. El preu de l'aigua dessalinitzada no és tan alta com fa uns anys però encara es troba entre uns 0,30 i uns 0,50 euros/m³ mentre que l'aigua transvasada de l'embassament de Benínar o del Tajo-Segura no puja dels 0'10 (G.E.M., 2004, p.16). Davant aquesta situació, els regants busquen maximitzar el benefici independentment de la procedència de l'aigua. Una estratègia de gran impacte territorial que als darrers anys estan emprant, és la compra de terres d'arrosar a Sevilla. Així es converteixen en propietaris amb dret a aigua, i aquesta aigua la transvasen a Almeria mitjançant el canal del Negratín mentre que deixen les terres d'arrosar sense conrear. Aquesta estratègia també l'han emprada amb la comunitat de regants de l'embassament de Bembézar a Córdoba, comprant drets de reg d'aquest embassament. D'aquesta manera es conforma una mena de mercat alegal de l'aigua amb la connivència de l'administració regional i les Confederacions en el qual aprofitant unes inversions públiques en concepte d'ajudes per a l'expansió i modernització dels regadius, construccions de canals i d'embassaments per desenvolupar l'agricultura a comarques menys riques d'Andalusia,

els regants del Almanzora ho aprofiten per realitzar transvasaments d'aigua des de centenars de kilòmetres de lluny i on també hi ha grans problemes d'escassetat d'aigua.

Amb aquesta situació, el nombre de conflictes per territoris que reclamen ser com El Ejido o Cuevas del Almanzora i tenir dret a transvasaments es disparen, les denúncies de grups ecologistes per la política d'implantació de dessalinitzadores i sobretot perquè no es posa fre a l'augment de la demanda a partir dels nous desenvolupaments residencials augmenten, les queixes de petits regants per la mala qualitat de l'aigua i el seu preu es multipliquen, el tancament de pous per sobreexplotació continua mentre que la reutilització d'aigües residuals a tot el Levante Almeriense és inexistent, l'aterrament de nous embassaments inaugurats fa a penes una dècada, a l'igual que passara amb el d'Isabel II segueix, els problemes d'erosió litoral per dècades d'extraccions d'arenes, modificació de les xarxes fluvials i la retenció de sediments per embassaments com el d'Almanzora augmenten i en definitiva tota la gestió de l'aigua al Litoral d'Almeria - Águilas és un assumpte mai resolt que posa en tensió el model actual d'agrobusiness i turisme a un litoral subàrid. La situació en quant a govern del territori no ha canviat als darrers anys: augment de l'oferta sense a penes controlar la demanda mitjançant uns instruments sectorials com l'actual pla A.G.U.A. o l'antic P.H.N. que no presten a penes atenció a l'ordenació del territori ni tenen cap visió integradora (RICO, A., 2006, p. 119).

Després d'aquesta reflexió final tanquem l'anàlisi de l'aigua i la seua gestió com a dinàmica territorial i donem per finalitzat aquest llarg apartat en el qual hem descrit dinàmiques territorials crítiques com el procés d'urbanització lligat a diferents models econòmics i territorials, el sector hortofructícola i el turisme com a forces motrius del model actual i la gestió de l'aigua com a gran desafiament per a sostindre aquest model.

3. ANÀLISI DE POLÍTIQUES I INICIATIVES INNOVADORES

Un cop analitzades algunes de les dinàmiques territorials més rellevants que hi ha en aquest espai litoral mediterrani passem en aquest apartat a la segona part del capítol en la qual analitzem instruments o experiències de govern del territori sobretot des de l'àmbit local i regional que tracten de posar un poc d'ordre en aquestes dinàmiques

territorials. Com sempre ens interessa cercar casos d'instruments que aporten metodologies, processos o conceptes innovadors i que puguin ser traslladables a altres contextos territorials. Les formes de planificació i experiències que troben els seus fonaments jurídics en el dret bla i en diverses directives europees i el seu arsenal teòric en els discursos de la sostenibilitat constitueixen les eines que, com a altres casos, analitzarem a aquest apartat, tot i tractant d'aventurar la seua viabilitat o capacitat per governar el territori de forma sostenible.

No obstant això, en el cas de l'espai litoral rururbà objecte d'estudi, ens trobem amb un obstacle inicial que és la dificultat d'analitzar experiències o instruments innovadors quan en aquest territori no ha hagut una fase anterior consolidada de desplegament d'instruments normatius d'ordenació territorial i urbana, i si s'han aprovat plans, s'han obviat o mai no han estat aplicats. A nivell regional ja hem vist al capítol introductori que la Regió de Múrcia disposa d'una llei d'ordenació del territori des de 1992 i que la Junta d'Andalusia va aprovar el 1994 el Pla d'Ordenació del Territori a Andalusia i que prèviament a aquest pla estaven vigents per a tot el litoral les Directrius del Litoral aprovades en 1990, però a nivell municipal, no és fins la dècada dels vuitanta que es comencen a aprovar plans generals d'ordenació urbana als municipis del Litoral d'Almeria - Águilas. Cal apuntar que davant la manca de planificació urbanística a tota Almeria el 1971 s'hagué d'aprovar unes Normes d'Ordenació Complementàries i Subsidiàries de la Província d'Almeria (GALÁN PEDREGOSA, A., 1997, p.141) per donar un marc bàsic per a l'ordenació urbana dels municipis almeriencs. A una data tan recent com 1994, dels 15 municipis que formen part de la nostra àrea d'estudi, només el d'Almeria tenia un pla d'ordenació urbana aprovat, mentre que la resta només tenien delimitacions de sòl urbà o bé normes subsidiàries. Això pel que fa a la disciplina urbanística perquè allò referent a l'ordenació territorial només hi havia legislacions marc o directrius generals que van tenir un seguiment com a mínim irregular (BENABENT, M., 2006, p. 279) com les que hem esmentat, però no hi ha cap pla d'ordenació subregional o supramunicipal fins el dia de hui que ordene el territori. Hem de recordar que en el cas d'Andalusia no és fins 1994 quan s'aprova la seua Llei d'Ordenació del Territori i encara han de passar 12 anys més, en 2006, fins que aquesta Comunitat Autònoma aprova definitivament les directrius per a l'ordenació del territori, el Pla d'Ordenació del Territori d'Andalusia.

Tot això no vol dir que no hi haja res de què parlar en quant a experiències o instruments innovadors a aquest territori. Al llarg d'aquest capítol tractarem tres experiències distintes que poden aportar moltes conclusions interessants no per a aquest cas sinó per al conjunt de la tesi. En primer lloc analitzarem l'ordenació del territori a l'àmbit del Levante Almeriense. Dins d'aquesta comarca estudiarem l'experiència del Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense que gestiona programes LEADER i PRODER i que ha tingut una visió prou innovadora amb algunes actuacions com l'aprovació d'un Pla Estratègic a un àmbit rururbà com és el Levante Almeriense. També farem breu menció a una iniciativa prou innovadora com és de nou la gestió integrada de zones costaneres a partir d'un projecte pilot desenvolupat per l'ONU al litoral del Levante Almeriense. Es tracta d'un instrument indicatiu però que comporta interessants avanços en quant a metodologies i cosmovisió de la planificació integrada del litoral. Per últim analitzarem un instrument subregional coordinat des de la Junta d'Andalusia: el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense, un cas innovador no per la seua metodologia ja que és un instrument prou clàssic sinó per ser un pla d'ordenació del territori d'àmbit subregional, una figura encara en aplicació a Andalusia i a tota Espanya. En segon lloc volem pegar una ullada a l'experiència d'un altre instrument, o en aquest cas òrgan de govern del territori com és la figura del parc natural del Cap de Gata, que malgrat que tampoc és un instrument innovador, a l'igual que en el cas del parc natural del Cadí – Moixeró és una novetat important per al govern del territori a aquest litoral tenint en compte que es tracta d'un dels majors parcs naturals marítics-terrestres d'Europa i és tot un exemple de conflicte territorial on és palès l'enorme distància entre els discursos i les accions en la planificació del territori. En el nostre parer sí que constitueix una novetat completa el tercer cas de planificació que abordem en aquest capítol que és la planificació territorial des de l'àmbit privat, una experiència de gran interès que estudiarem dins del cas de Múrcia amb l'instrument de l'Actuació d'Interès Regional de Marina de Cope a Águilas. Però no ens quedarem només en l'anàlisi d'aquest instrument sinó que també dedicarem unes línies a conèixer el funcionament d'un dels principals agents privats urbanitzadors que és l'empresa POLARIS WORLD, una empresa amb una visió molt particular de l'ordenació del territori que obri grans interrogants sobre les relacions entre administració i empresa i el paper de l'Estat dins del govern del territori en el cas de Múrcia, i per abundar en aquest argument parlarem breument d'una actuació de gran rellevància territorial com és la nova autovia Cartagena – Vera.

3.1. L'Ordenació del Territori del Levante Almeriense

Quan ens referim a instruments o experiències innovadores d'ordenació del territori al Levante Almeriense hi ha tres punts de referència que cal esmentar. En primer lloc destaca el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense, un instrument que constitueix una peça fonamental en l'esquema de planificació territorial normativa i clàssica promoguda per la Junta d'Andalusia. Dins de l'esquema clàssic de planificació en cascada es tractaria d'un dels escassos plans subregionals que hi ha a tot l'Estat Espanyol i que constitueix el tercer esglaó jeràrquic en la planificació territorial després de la Llei d'Ordenació del Territori i el Pla d'Ordenació del Territori, els quals abasten tot el territori andalús. Per altra banda cal fer menció al Pla Estratègic del Levante Almeriense promogut pel Grup de Desenvolupament Rural d'aquesta comarca, un instrument no normatiu vers a un altre plenament inserit en l'aparell jurídic autonòmic. Per últim és d'obligada referència el programa CAMP de les Nacions Unides (Coastal Areas Management Project), una experiència pilot en planificació territorial integrada de tot el litoral des d'Almeria fins a Pulpí. Començarem primerament analitzant les aportacions, característiques i limitacions del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense, tot i tenint en compte que aquest pla formulat ja en 2003 encara no ha sigut aprovat, la qual cosa ens limita molt alhora de tractar d'aventurar hipòtesis sobre el seu possible èxit o fracàs.

3.1.1. El Pla d'Ordenació Territorial del Levante Almeriense

L'àmbit de planificació subregional que abasta el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense és només una part del territori que constitueix la nostra àrea d'estudi, ja que exclou els municipis de Níjar, Almeria i Taberno, i lògicament a Àguilas que està a Múrcia. Per tant es tracta d'un territori amb 11 municipis i vora 80.000 habitants. Com a bases per a l'ordenació territorial d'aquesta comarca, el Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense que encara està pendent d'aprovació, caracteritza aquest territori com la "porta d'entrada" a Andalusia, un territori polinuclear articulat en torn a cinc nuclis urbans amb una influència territorial ampla (Vera, Huércal-Overa, Garrucha, Cuevas de Almanzora i Carboneras) i amb un eix fonamental

de comunicacions que és l'autovia del Mediterrani E-15. Com a principals problemes territorials que instruments com aquest deurien contribuir a resoldre destaquen:

- Una feble articulació territorial interna en quant a carreteres i accessos als nuclis amb una xarxa viària francament millorable.
- Segons el document un dèficit hídric comarcal molt marcat en un escenari de demanda creixent pels usos urbans i agraris de regadiu.
- Absència de planificació coordinada i de criteris territorials en el nou model agrari de grans extensions de regadiu.
- Un sector immobiliari sense una visió conjunta que permeta identificar el Levante Almeriense com una destinació turística de gran potencialitat i que conforma un model residencial de sol i platja.
- Degradació paisatgística a causa dels processos de canvi econòmic i territorial que empobreixen i destrueixen paisatges amb elements naturals i patrimonials molt destacats.
- Manca d'infraestructures i instal·lacions per a la producció d'energia elèctrica i dependència externa de matèries primeres com carbó o gasoil per a la seua producció.
- Riscs naturals, especialment revingudes de rambles, induïts per l'absència de planificació territorial i adequada assignació d'usos del sòl (implantació d'usos urbans i agrícoles sobre àrees inundables).

Ens trobem amb problemes i tensions territorials de diversa índole, alguns dels quals es podrien resoldre amb una sèrie d'obres públiques, però en altres casos com el de la gestió de l'aigua, el creixement urbà i degradació paisatgística i l'ordenació del sector agrari, en definitiva les dinàmiques territorials que hem analitzat anteriorment, no es poden resoldre només amb actuacions físiques i és prou ambiciós però necessari tractar de posar ordre amb instruments com un pla subregional d'ordenació del territori.

Per guiar-nos sobre els continguts d'aquest pla encara no aprovat analitzarem l'estructura i continguts d'un altre pla que porta uns quants anys aprovat i que és del mateix rang que el que ens interessa: el Pla d'Ordenació Territorial del Poniente Almeriense. Aquests plans subregionals es divideixen en dues parts fonamentals (MARÍN MARÍN, A.A. et al, 2001, p.5): memòria informativa, econòmica i

d'ordenació en la qual s'inclou la diagnosi territorial, l'exposició i justificació de les mesures del pla i una estimació econòmica dels costos d'aplicació de les mesures i una classificació d'aquestes segons tipologia de mesures (articulació del territori, ordenació i compatibilització d'usos del sòl, recursos naturals, ambientals, culturals i paisatgístics, i infraestructures bàsiques hidràuliques, energètiques i residus sòlids) i per altra banda la normativa. La normativa és la base del pla perquè és on es dictamina clarament a partir de la diagnosi feta quines mesures van aplicar-se per complir els objectius i metes del pla i de quina manera van a desplegar-se aquestes mesures. Això és per al cas del Pla del Poniente, ja que de moment no hi ha informació disponible en quant al pla encara en redacció del Levante Almeriense.

A partir de l'experiència del Pla del Poniente podem afirmar que un dels avantatges que tindrà l'execució del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense serà el fet que es tracte d'un pla supramunicipal promogut des del govern autonòmic que té el grau de concreció suficient així com finançament per poder dur a terme moltes de les mesures que al seu si es proposen. Això pot sonar un poc absurd, però a la voluntat de canvi real, quan existeix, no sempre li acompanya el disseny d'un instrument amb capacitat de maniobra, com hem vist ja en alguns casos. Després de dècades de descontrol urbanístic i territorial a una sèrie de municipis que ni tan sols tenen instruments bàsics de planejament com són els Plans Generals d'Ordenació Urbana, la Junta d'Andalusia tracta de posar ordre amb un pla normatiu a una escala d'aplicació molt adient i necessitada de planificació territorial com és la supralocal. Front a les propostes de planejament urbà d'alguns municipis de la comarca, que aproven la requalificació d'ingents extensions de sòl i una quantitat desmesurada de camps de golf i plans parcials (recordem ací la figura 169), l'únic instrument amb l'imperativitat jurídica i el finançament adequat per aturar la dinàmica urbanitzadora existent encara hui al litoral d'Almeria és un pla com el del Levante Almeriense.

Partint de la base d'un escenari de municipis mitjans sense figures de planificació i que anaven aprovant plans parcials sense diagnosi prèvies o estudis d'impacte ambiental i només acotats per algunes legislacions sectorials, l'aplicació d'un pla d'ordenació territorial al Levante Almeriense, amb una perspectiva hol·lística i una sèrie de reflexions territorials prèvies a la proposta d'una bateria de mesures contingudes a la normativa, ens sembla un gran avanç per al bon govern del territori. Fins el moment

només es contempla el territori des d'una escala micro, només es planificava a partir del pla parcial que més que un pla territorial és un pla d'obres a un conjunt de sectors i parcel·les. És indubtable que aplicar un pla autonòmic d'ordenació del territori amb una eina com els plans subregionals és un canvi d'escala i de metodologia de planificació important. Ací ens trobem potser amb el cas contrari de Catalunya: mentre que allà suggeríem que una dificultat creixent per al govern del territori és l'hiperinflació de plans territorials de diverses escales, sectorials, i territorials-sectorials, ací sembla que és tot el contrari, fins fa pocs anys els plans d'ordenació territorial aplicats (el nombre de plans formulats és una altra cosa) a tot el litoral d'Almeria i Múrcia era pràcticament nul. En definitiva, a un territori gairebé verge en instruments de planificació territorial integrada com és aquesta zona si exceptuem les iniciatives que en aquest apartat comentem o alguna altra iniciativa de planificació del litoral o del medi ambient dels anys 80, qualsevol instrument que s'aprove ja és una molt bona notícia.

No obstant això aquest pla, abans fins i tot de la seua aprovació, ja presenta dificultats prou importants, la principal rau en la postura d'alguns actors locals que defenen la seua autonomia local en planificació urbanística i aposten fermament per un model d'ocupació del territori i consum i degradació de recursos francament insostenible. Front a això des del Pla d'Ordenació Territorial del Levante Almeriense es dóna un argument de gran pes: el cicle o "boom" de la construcció que des de finals dels 90 es viu a tota la zona i que de moment encara sembla ser l'activitat més rendible i amb més futur pot acabar amb una profunda crisi, com ja va passar amb l'agricultura de la barrilla o amb la mineria. Aquestes activitats també van suposar una gran revolució, però en un moment donat van deixar de ser rendibles, això va suposar una enorme crisi social i econòmica en molts pobles de la comarca. Al cap de la fi no hi ha per què pensar que amb el model de turisme residencial vaja a canviar la història. Ara els grans pols de desenvolupament a la zona són Vera amb el turisme residencial o Huércal-Overa amb l'agricultura intensiva. També ho van ser Rodalquilar o Herrerías amb la febra minera i en ambdues situacions es tracta de territoris que es van posar al servei del capital forani (capital forani és el que històricament desenvolupà la mineria i el que ara posa en conreu milers d'hectàrees a la comarca i també el que està darrere de moltes transformacions urbanístiques a Vera de procedència poc transparent en alguns casos). Quan la mineria va deixar de ser objecte de desig d'aquest capital van quedar espais en profunda crisi (DELGADO, 2001, citat per DEL MORAL, 2001) com és el cas de

Rodalquilar, i això podria passar amb el que hui són territoris emergents pels motors econòmics de l'agrobusiness i la construcció.

Un tema interessant que val la pena remarcar és el de la governança del propi pla, a través de la procedència dels responsables del mateix. La Comissió de Redacció va estar composta per un representant de l'Administració Central, 12 representants del món local (dels 11 municipis i de la Diputació), 7 representants del Departament d'Obres Públiques i 12 d'altres departaments (BOJA nº 85 de 02/05/2007). Per tant el repartiment de poder i d'interessos per a la redacció d'aquest instrument queda tal i com il·lustrem a la següent figura:

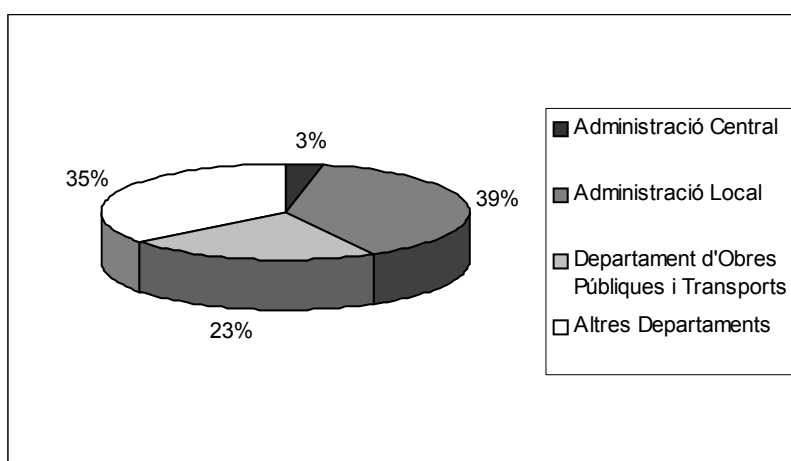

Figura 181: Composició de la Comissió de Redacció del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense. Font: Elaboració pròpia a partir del BOPA nº 85 de 2 de maig de 2007.

Quasi un quart dels membres de la Comissió pertanyen al propi Departament d'Obres Públiques i Transport mentre que representants d'altres Departaments representen un 35% del total. D'aquesta manera qui té la majoria absoluta en les votacions amb un 58% és l'administració autonòmica mentre que la local es queda amb un 39% de representació i l'Administració Central només té un representant, un 3% dels vots. Això denota que es tracta d'una iniciativa formulada, però també dominada per l'Administració autonòmica que és només un dels tres pilars bàsics de l'Estat, junt amb l'administració local i central. La tramitació del pla un cop redactat es va iniciar amb la informació a la resta de departaments de la Junta, en segon lloc amb un període d'informació pública i audiència a la Diputació Provincial, municipis afectats i a l'Administració Central i finalment amb un informe de la Comissió de Redacció sobre les esmenes presentades i un altre de les Comissions d'Ordenació del Territori

d'Andalusia i Almeria (MARÍN MARÍN, A.A. et al, 2001, p.7-8). Amb aquestes dades sobre la taula podem detectar com a principal feblesa del pla la manca d'implicació d'agents polítics, econòmics i socials en la seua elaboració al marge de l'administració, un aspecte fonamental que s'haguera incorporat en cas de què aquest pla haguera tingut una perspectiva més estratègica.

Malgrat la participació de la Junta d'Andalusia en la Comissió de Redacció, no queda clar en quina mesura es té en compte la tasca planificadora de cadascun dels seus departaments. Hui en dia hi ha vigents al menys 9 plans sectorials i territorials, alguns d'ells tenen una gran incidència sobre la comarca del Levante Almeriense com pot ser el *Plan de Modernización del Sector Pesquero de Andalucía*, del Departament d'Agricultura i Pesca, el *Plan de Infraestructuras* del propi Departament d'Obres Públiques i Transports o bé el *Plan de Medio Ambiente de Andalucía* del Departament homònim. Cal fer un gran exercici de coordinació institucional per tal que les mesures contingudes a plans sectorials com el ja mencionat pla de modernització del sector pesquer siga compatible amb les mesures proposades des de plans territorials com el del Poniente Almeriense que proposa com a mesura la millora del port d'Adra per a activitats industrials i pesqueres, per citar només un exemple.

Deixant de banda aquest aspecte, una feblesa fonamental en tot el procés planificador del Levante Almeriense ha segut la manca de coordinació amb un agent polític essencial com és el govern central representat en diversos ministeris com el d'Agricultura, el de Medi Ambient o el de Foment. Ja hem comentat en ocasions anteriors que en tot procés planificador amb una visió mínimament estratègica, de llarg termini i amb voluntat ferma de governar el territori amb les mesures que aprobe, l'existència de mecanismes de coordinació i cooperació amb el govern central resulta indispensable. Però cal posar èmfasi en aquest argument ací perquè el cas de la comarca del Levante Almeriense és el territori de tots els analitzats fins el moment on més incidència han tingut les polítiques sectorials de l'Estat. El Pla Hidrològic Nacional, el Pla Nacional de Regadius, l'autovia Cartagena – Vera o el projecte de tren d'alta velocitat fins Almeria són exemples d'actuacions estratègiques a aquest territori iniciativa exclusiva de diversos ministeris i en els quals la Junta d'Andalusia posseïdora de les competències d'ordenació del territori al Levante Almeriense, a penes ha participat. Amb aquest escenari, endegar un procés de planificació territorial sense que un dels òrgans promotors siga el govern

central, redueix notablement el marge de maniobra d'aquest instrument que se suposa de cooperació i coordinació territorial. Amb només un representant a la Comissió de Redacció, el protagonisme atorgat a l'Administració Central en el procés d'elaboració del pla ha sigut completament testimonial, ja que deuria haver hagut com a mínim un representant del Ministeri de Foment, del de Medi Ambient i del d'Agricultura, Pesca i Alimentació.

Seguint amb la línia de la coordinació territorial, en efecte sembla ser aquesta la principal limitació que té el pla, una qüestió de gran transcendència que podria ser clau en l'èxit o fracàs del mateix. A banda del govern central, sindicats com CC.OO. van exigir en el seu dia participar en l'elaboració de plans subregionals d'ordenació del territori. Més cridanera és encara l'absència en la Comissió de Redacció del Pla del Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense, una associació sense ànim de lucre que porta més de deu anys treballant amb programes europeus i formulant instruments i mesures de planificació territorial i que no han gaudit de cap mecanisme de coordinació amb la Junta en aquest pla. Per descomptat tampoc sembla que haja sigut massa significatiu el protagonisme fins el moment dels ajuntaments en el procés d'elaboració del mateix. El balanç fins ara a partir de l'experiència d'altres plans subregionals és que les administracions locals veuen aquests plans com un instrument aliè però de gran incidència sobre el seu territori i a més on no s'estableix una relació precisa amb el planejament urbanístic que desenvolupen (FERIA, J.M. I RUBIO, M., 2005, p. 113). D'aquesta manera sembla caure el Departament d'Obres Públiques i Transports promotor del pla en el secretisme típic que envolta tot procés planificador a Espanya, un secretisme que després acaba desacreditant el pla perquè realment és redactat, aprovat i aplicat per una sola administració com si només una de les escales existents de govern del territori fora sobirana del que passa en ell i tinguera mecanismes suficients per solucionar tots els problemes i conflictes que enuncia a la diagnosi.

És massa prompte en tot cas aventurar-se a fer una avaluació d'aquest instrument que de moment ni tan sols està aprovat. No obstant això hi ha algunes raons per ser pessimista, ja que en primer lloc és un pla que encara està per aplicar quan ja fa uns quants anys que tot el Levante Almeriense es troba amb una necessitat imperiosa de què un instrument d'ordenació territorial comence, encara que siga de manera pal·liativa a acotar el model actual depredador de recursos i paisatge i en segon lloc, perquè en el procés

d'elaboració fins el moment actors claus locals i supralocals, públics i privats i socials i econòmics han estat pràcticament absents. A més en el territori que és objecte d'ordenació hi ha altres iniciatives de gran interès com el Pla Estratègic del Levante Almeriense o el projecte C.A.M.P. de l'O.N.U. de gestió integrada del litoral, iniciatives que revisarem tot seguit. Aquestes podrien aportar moltes idees i suggeriments al pla, però fins el moment no hem trobat en el seu desenvolupament massa referències a ell.

En la nostra opinió aquesta iniciativa compleix almenys una de les tres condicions bàsiques per a què tinga èxit i aconseguisca els objectius que es plantegen que guarden relació amb la necessitat d'aturar o com a mínim ralentitzar algunes de les dinàmiques territorials que hem analitzat anteriorment. En primer lloc disposa d'un finançament adequat, en segon lloc la governança del pla té elements positius: principalment que qui el promou té competències sobre territori, però també negatius com és que en el procés han faltat actors socials i econòmics importants, però el tercer condicionant que és que els ciutadans i gestors locals tinguen o bé una cultura territorial o bé un sentiment compartit de crisi profunda i per tant recolzen uns canvis, aquest element només comença de manera incipient a estar present.

3.1.2. El Pla Estratègic del Levante Almeriense

Un altre actor molt important en l'ordenació territorial del Levante Almeriense ha sigut des de la seua creació cap a mitjans dels anys noranta el Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense. Aquesta associació ha desplegat alguns instruments interessants per al govern del territori com és el Pla Estratègic del Levante Almeriense elaborat en 2000, però en aquest cas, més que analitzar un instrument concret ens interessa conèixer l'experiència d'aquesta associació com a estructura que contribueix al govern i la cooperació territorial.

Aquest grup de desenvolupament rural es va crear com a entitat sense ànim de lucre concretament en 1996. La raó principal va ser tractar de donar resposta a la crisi econòmica que va afectar tota Espanya en 1992. En aquell temps el Levante Almeriense era una comarca amb una economia pràcticament de subsistència basada en la pesca, l'agricultura tradicional de regadiu (estava començant a arribar la revolució verda de l'agrobusiness de l'horticultura), un turisme litoral minoritari i amb un problema

important de manca d'infraestructures i d'equipaments comarcals. La gestació d'aquesta associació va ser induïda per la Unió Europea que condicionava a la concessió d'ajudes econòmiques la creació d'una estructura permanent aliena a l'administració local i autonòmica. Per exigència de la legislació andalusa, el 50% dels socis de l'associació són entitats privades. En total hi ha 36 membres que inclouen tots els ajuntaments de la nostra zona d'estudi, excepte Almeria ciutat, perquè no és un municipi rururbà o rural i Águilas perquè es troba a un altre àmbit territorial. Entre les entitats privades destaquen comunitats de regants, cooperatives agrícoles, associacions de comerciants i empresaris, sindicats, l'associació ecologista G.E.M. o la cofradia de pescadors de Garrucha. L'associació és governada mitjançant l'assemblea general, una Junta Directiva i una Junta Permanent amb un 50% de membres provinents del sector públic i un altre tant del privat i gestionada a partir d'una Oficina Tècnica que funciona de continu. Va decidir ubicar la seua seu no a una capçalera comarcal sinó al municipi de Los Gallardos que es troba equidistant amb la resta de municipis de l'associació.

Es va fundar com hem apuntat en 1996 amb l'objectiu clar de ser dinamitzador i promotor de desenvolupament integrat i endogen al Levante Almeriense amb un enfocament cap a la creació d'ocupació i el seu naixement concret va ser fruit d'un conveni entre un Grup d'Acció Local i el Departament d'Agricultura i Pesca amb la finalitat de gestionar un programa PRODER a nivell comarcal. Entre 1996 i 1999 va estar aquest en funcionament i entre 2002 i 2006 van gestionar un programa LEADER+ i el programa PRODER d'Andalusia. Entre un i altre programa aquesta associació va aprovar un pla estratègic propi en 2000. Aquesta iniciativa és l'únic exemple que coneixem de pla estratègic territorial a tota la zona d'estudi. Com a objectiu principal es va marcar caminar cap a un desenvolupament integrat, equilibrat i sostenible que perseguira la cohesió econòmica, social i mediambiental del territori (GDRLA, 2000). Va estar promogut pel GDR però recolzat per la Universitat d'Almeria, la Diputació Provincial i la Junta d'Andalusia. Els treballs es van organitzar en torn a cinc comissions o meses sectorials (agricultura, ramaderia, PIMES, turisme rural i alternatiu i medi ambient i patrimoni cultural) en les quals van participar representants d'aquestes administracions així com d'associacions d'empresaris, d'associacions culturals, ecologistes, de dones etc. Al final de cada reunió es va elaborar un diagrama DAFO.

A partir d'aquestes meses sectorials es va elaborar una diagnosi integral comarcal on es va establir en quina situació es trobava la comarca així com les principals febleses, oportunitats i desafiaments de cara al futur. Un fet destacable que va sorgir va ser l'existència d'una estructura demogràfica poc envellida amb una població infantil i juvenil que representava el 19% de la població front a un 14% que tenia més de 65 anys. Aquest aspecte no sol ser gens comú a altres àmbits rurals o rururbans. Una estructura poc envellida, però poc formada (un 34% no havia rebut cap formació acadèmica reglada front a una població amb estudis universitaris que no arribava al 5%) (GDRLA, 2000, p.66). Des del punt de vista socioeconòmic es va caracteritzar la comarca com un territori amb un nivell econòmic mig-baix on els principals sectors eren els serveis en general, el sector primari i la construcció. Un altre aspecte interessant en aquest sentit va ser que durant els 80 i 90, al contrari del que passava a la resta del món rural, ací la població dedicada al sector primari augmentà. A més es tracta d'un sector primari molt potent on tant l'agricultura de regadiu com la ramaderia porcina o la pesca totes tres són activitats dinàmiques. Front a aquest sector primari relativament potent no hi havia correspondència en el sector secundari en quant a empreses agroalimentàries. La major part de la producció pesquera, agrícola o ramadera era transformada o comercialitzada per empreses agroalimentàries murcianes, aspecte que es recalca com una de les febleses en el model econòmic comarcal. De la resta de sectors es va subratllar la importància del sector turístic comarcal fortament estacionalitzat a causa de la manca de professionalitat, de serveis auxiliars, d'infraestructures adequades i d'una oferta complementària adequada. En aquest sector també es va mencionar com un dels desafiaments principals per a la gestió territorial l'ingent nombre de residències secundàries localitzades sobretot als municipis costaners com Garrucha o Mojácar així com l'expansió urbanística que estava afectant a tota la comarca.

Un altre capítol interessant que va sorgir a les discussions i fòrums ciutadans va ser la precarietat del transport públic ja que per exemple la comarca del Levante Almeriense no té hui en dia cap línia de ferrocarril operativa i només hi ha connexió ferroviària a Pulpí amb Lorca. Un aspecte destacat és que les demandes de millora d'accessibilitat i connectivitat entre nuclis tant de transport públic com privat van ser unànimes però en tot el procés d'elaboració del pla no es va detectar com a necessitat el projecte d'autovia de Cartagena a Vera. Hi ha un creixent consens en afirmar que aquesta gran infraestructura respon a lògiques territorials alienes a la comarca. També es va

denunciar la necessitat de millorar l'aeroport d'Almeria que a penes té vols internacionals i que sembla ser un dels més cars de tota Espanya. Seguint amb el capítol d'infraestructures també es va analitzar l'estat del servei de depuració d'aigües i el panorama era francament millorable ja que municipis com Antas o Huércal-Overa tenien més d'un terç de la població censada sense connexió a depuradores, en el cas d'Antas era un 47% del padró.

Un cop feta aquesta diagnosi i amb les conclusions de les meses sectorials a la mà, es va sintetitzar tot en una anàlisi D.A.F.O. on es van detectar com a febleses i amenaces aspectes que ja hem comentat relatives al problema de l'aigua, el model de l'agrobusiness o de turisme residencial extensiu. No obstant això, també van sorgir altres molt diverses com per exemple el que anomenen la "cultura del subsidi" que seria una pràctica prou estesa a la comarca d'aquelles persones que ni s'esforcen ni arrisquen durant els seus períodes d'atur en trobar un lloc de treball (GDRLA, 2000, p.175) o les dificultats a l'hora de prestar serveis en un model territorial històricament de difusió concentrada en petits nuclis i amb un nou model residencial que camina cap a la baixa densitat o per exemple el greu problema de contaminació ramadera per residus orgànics. També es van detectar fortaleeses com l'estructura demogràfica relativament jove o l'esperit emprenedor de part de la població

Un cop terminada aquesta anàlisi D.A.F.O. es van fixar una sèrie d'actuacions estratègiques classificades en torn a subprogrames com un Pla d'infraestructures i equipaments socials o la creació d'una planificació urbanística adequada. Una de les apostes principals del pla és cap al foment del turisme rural com a activitat harmoniosa amb la natura i el patrimoni i que era pràcticament inexistent en aquells anys. Es va identificar aquesta com una activitat emergent a més especialment per a joves i dones que tenen unes taxes d'atur prou elevades i a més de qualitat. Es va denunciar el nou model turístic del litoral d'escassa qualitat i depredadora de recursos front al model anterior de turisme alternatiu basat en petits hotels. A banda d'aquesta aposta concreta, la major preocupació del pla és la generació d'ocupació de qualitat sobretot per a joves i dones i també la implantació d'activitats innovadores a un territori endarrerit en molts aspectes així com la necessitat d'aprovar un pla comarcal d'ordenació del territori com el que hem comentat abans.

Aquest pla estratègic ha servit com a base a l'hora de guiar les actuacions del GDR fins hui en dia, per tant es podria afirmar que es tracta d'un pla *sui generis* en el qual la fase de formulació i aplicació de mesures s'externalitza en diversos programes europeus que han gestionat. Així per exemple per respondre a l'objectiu d'implantar activitats innovadores el GDR va ser beneficiari del Programa LEADER + en la modalitat de noves tecnologies aplicades a aprofitaments endògens. Per millorar el coneixement del territori i el servei als ajuntaments una altra actuació interessant va ser l'elaboració d'una cartografia SIG amb tot tipus de dades sectorials i territorials i consultable des d'internet. Es tracta d'una mesura prou innovadora a una àrea rururbana com aquesta. També la prioritització de projectes sol·licitants d'ajudes als programes LEADER i PRODER es va fer atenent als resultats de la diagnosi del pla. El document del pla a més va ser remès a la Junta d'Andalusia per tal de ser incorporat a la Nova Estratègia Rural d'Andalusia i al Pla d'Ordenació del Territori que hem comentat abans, encara que malauradament sembla que el GDR no ha participat molt activament en la seua elaboració, com hem comentat abans.

Per conèixer amb més detall quin tipus de projectes s'han dut a terme a partir del Pla Estratègic mitjançant els programes europeus que hem esmentat hem elaborat la figura 182, la qual mostra la localització i tipus de projectes duts a terme als últims anys. Per completar la informació hem elaborat un gràfic en el qual es mostra la classificació de projectes cofinançats segons tipologia.

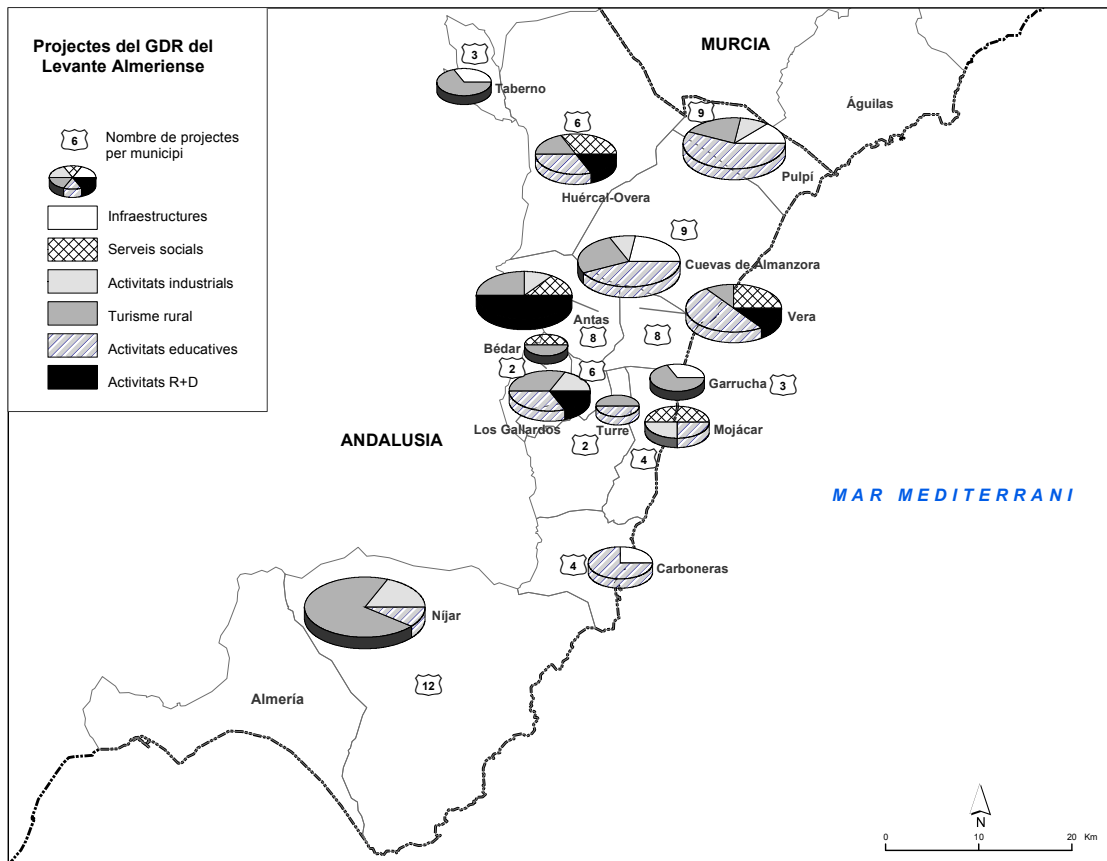

Figura 182: Projectes cofinançats pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense per municipis i tipus. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del G.D.R [www.levantealmeriense.com].

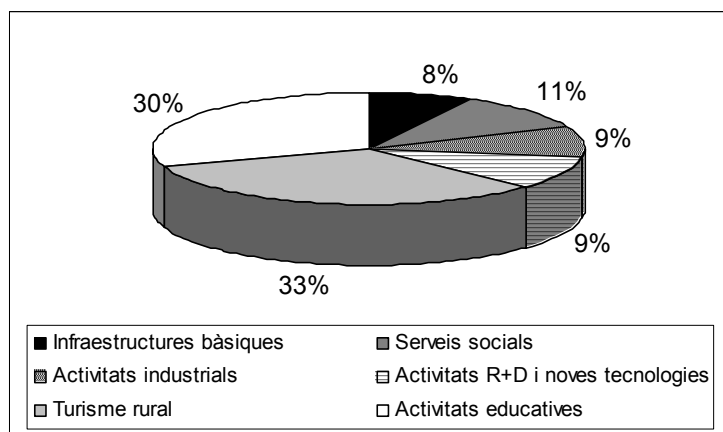

Figura 183: Projectes cofinançats pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense en conjunt. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del G.D.R [www.levantealmeriense.com].

Hem dividit els 76 projectes que hem pogut classificar en sis categories i hem fet un recompte global. Observem que el conjunt més nombrós de projectes estan orientats al turisme rural i alternatiu (25 projectes, un 33% del total). Dins d'aquest conjunt trobem sobretot projectes de restauració o posada en valor d'elements patrimonials històrics i naturals, així com la construcció o rehabilitació de cases rurals. El següent conjunt de

mesures en importància són les activitats educatives (23 projectes que suposen un 30% del total). Es tracta en molts casos de cursos d'estiu i tallers per a escolars i joves així com trobades per a joves on un dels objectius principals és la integració social multicultural. L'altre terç correspon amb projectes industrials, de dotació de serveis socials o projectes relacionats amb empreses innovadores o que empren tecnologia punta. Dins dels serveis socials hi ha projectes centrats en la creació o modernització de jardins d'infància, serveis d'ambulàncies o d'atenció a gent gran. Un capítol molt destacat són els projectes per a implantar activitats de R+D. Dins d'aquest capítol que engloba 7 projectes que suposen un 9% del total, hi ha projectes interessants com la posada en marxa d'una empresa de reciclatge d'olis, una altra de disseny de sistemes de domòtica o altra de fabricació de panells solars. Es tracta de projectes que no solen aparèixer en molts programes LEADER, ja que se solen quedar només en ajudes per a la construcció de cases rurals. Als capítols restants hi ha projectes de modernització o instal·lació d'activitats industrials, sobretot de xicotetes empreses agroalimentàries o de metal·lúrgia i dins del capítol d'infraestructures hi ha projectes de petites millores d'accessos i instal·lació o millora de fonts i depuradores.

A partir del coneixement dels projectes duts a terme i de la trajectòria d'aquesta associació podem tractar de fer una valoració a grans trets sobre el seu paper desenvolupat en el govern i planificació del territori. Un dels aspectes notables d'aquesta associació és que ha esdevingut alguna cosa més que ser una simple canalitzadora d'ajudes europees, tal i com passa en molts altres Grups LEADER. S'ha convertit en tot un referent per al desenvolupament i la cooperació territorial en aquesta comarca amb la posada en marxa d'instruments innovadors com el pla que acabem de veure. Si ens centrem en valorar el pla com a instrument, és clar que aquest no és el millor dels plans possibles. Més que d'un pla estratègic obert i participatiu sembla que ha quedat com un document d'ús intern per al GDR i l'administració. Es tracta d'un pla incomplet ja que només es queda en la fase de diagnòsi i anàlisi territorial però no hi ha una bateria de mesures prioritzades per a dur a terme, com tampoc un finançament, calendari de treball o llista d'entitats i organismes compromesos a dur-les a terme. Tanmateix cal tenir en compte que qui el formula és una entitat sense ànim de lucre i per tant sense competències ni grans pressupostos, i que a més es tracta d'un meritori intent d'emprar un mecanisme innovador a un territori que ja hem qualificat com a gairebé verge en qualsevol tipus de planificació territorial (dels tretze municipis que

conformen el GDR, només Níjar té PGOU, altres estan en procés d'aprovació i la resta mantenen les seues normes subsidiàries i des del punt de vista supramunicipal només destaquen algunes iniciatives a nivell autonòmic com el Pla especial de Protecció del Medi Físic o el Pla Especial del Litoral de Níjar).

Un aspecte que parla clarament a favor de la tasca desenvolupada pel GDR és l'enorme avanç que ha suposat en coneixement del seu propi territori, així com en difusió de la informació recopilada. L'esforç ha sigut doble: per una banda desenvolupar projectes com el SIGLA (Sistema d'Información Geográfica del Levante Almeriense) per tenir dades territorials actuals i actualitzables i per altra banda amb aquesta informació revaloritzar aspectes territorials del Levante Almeriense com el seu important patrimoni natural, etnològic i industrial. Un aspecte que ja no és tan positiu és la influència o el poder que ha tingut aquest agent polític i territorial en la resta d'administracions del territori. Ací cal traure a col·lació un argument que s'ha repetit en altres casos analitzats al llarg d'aquesta recerca: més de deu anys de projectes i programes europeus, cursets, reunions i publicacions, deu anys de pedagogia territorial en definitiva, no han aconseguit frenar, impedir o tan sols reduir la dinàmica urbanitzadora explosiva promoguda per la major part d'ajuntaments integrants del GDR. Això mostra que el pes o capacitat d'influència és encara reduït, i per això un dels objectius recents d'aquesta associació consisteix en l'organització de cursos i seminaris sobre gestió integrada i sostenible del territori, com un curs de recent celebració, específicament dirigit a tècnics i polítics sobre gestió integrada d'àrees costaneres. Cal tenir en compte, però, que en algunes ocasions la formació dels dirigents locals és prou limitada i hi ha ajuntaments que a penes compten amb un tècnic per a tota la gestió urbana i territorial, de forma que el govern del territori es fa més amb decisions espontànies que reflexionades i pausades.

Front a això cal destacar com a aconseguit el reunir a una sola estructura a 13 municipis diferents amb entitats privades i mixtes per crear el G.D.R. i que aquest haja aconseguit tenir una càrrega de treball molt important en pocs anys. Malgrat la conflictivitat inherent a molts municipis rurals, ací s'han assolit alguns consensos de mínims per dur a terme diversos projectes LEADER. En altres ocasions en canvi hi ha hagut disens com amb el projecte d'implantació d'Agendes 21 locals.

En síntesi podem afirmar que el paper desenvolupat pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense com a dinamitzador i introductor de discursos territorials i mecanismes innovadors de govern ha estat molt positiu, però tal volta en aquesta tasca de recerca, difusió i conscienciació es podria haver insistit un poc més en documents com el seu pla estratègic en la necessitat de canviar de model territorial o es podria haver denunciat alguns desgavells urbanístics a Níjar, Carboneras o Garrucha. També resulta positiva l'experiència, perquè ha resultat ser un grup gestor de programes LEADER i PRODER completament atípic en quant a la quantitat d'informació generada així com per la quantitat i diversitat de projectes cofinançats al llarg de la seua curta existència.

3.1.3. El projecte C.A.M.P. de l'O.N.U

Malgrat que la informació existent és prou minsa i que aquest projecte no és cap instrument normatiu o indicatiu d'ordenació del territori ni està coordinat per cap agent clau en el govern del territori, no podem deixar de fer breu menció a aquesta experiència pel seu caràcter innovador i per les interessants conclusions a les que arriba. A més també ens serveix per explorar un poc tota una corrent nova de planificació com és la gestió integrada de zones costaneres que ja ha sigut tractada a l'apartat de la Regió Metropolitana de Barcelona.

El projecte s'emmarca dins del Pla d'Acció de Nacions Unides per al Mediterrani que es formula des del Programa de Medi Ambient de les Nacions Unides (PNUMA). Té com a col·laboradors tant el Ministeri de Medi Ambient com la Conselleria de Medi Ambient de la Junta d'Andalusia o el CGR del Levante Almeriense que acabem d'analitzar entre d'altres institucions i abasta una àrea territorial que abasta tots els municipis litorals de la nostra àrea d'estudi, excepte Águilas. La novetat està en què no només contempla els municipis, sinó també la primera milla nàutica des de la línia de costa (GAÑÁN DE MOLINA, M.C., 2005).

Es va iniciar amb un estudi de viabilitat on es va destacar l'enorme mancança de mecanismes de coordinació entre polítiques de gestió del litoral a l'àrea així com de processos de participació social. Es va destacar les dificultats que comportaria implantar una gestió integrada i sostenible a causa de la gran quantitat d'administracions que hi ha

amb competències territorials o sectorials sobre el litoral, com també el nivell de dispersió de les mateixes. Es tracta de la mateixa situació que vam dibuixar quan analitzàrem el cas de la Regió Metropolitana de Barcelona. A partir d'aquestes conclusions s'enceta aquest projecte pilot que té sis grans objectius, entre els quals destaquem aquests dos:

- Fomentar la coordinació territorial per tal d'assegurar que el medi ambient i la perspectiva territorial siga incorporada a la planificació sectorial de facto que existeix hui en dia.
- Millorar la coordinació i la comunicació entre les administracions posseïdores de competències i els actors locals econòmics i socials.

Aquest pla posa l'accent en la necessitat en primer lloc de conèixer el nombre d'actors socials, econòmics i polítics que operen al litoral, cadascú amb els seus interessos, competències i limitacions i en segon lloc d'encetar mecanismes i estructures de coordinació i cooperació territorial entre els mateixos. La resta d'objectius insisteixen més en la necessitat de protegir i utilitzar sosteniblement els recursos naturals i compatibilitar activitats econòmiques amb protecció del patrimoni etc. Es tracta d'una iniciativa molt en sintonia amb els discursos de la gestió integrada de zones costaneres que vam analitzar per al cas de la Regió Metropolitana de Barcelona, uns discursos innovadors que amb aquest projecte es tracten de traslladar a aquest territori i posar-los en pràctica convertir-los en accions concretes.

Ens sembla molt important tant la diagnosi que es fa com els objectius que es marquen en aquest projecte ja que s'està subratllant precisament temes que hem mencionat en diverses ocasions a propòsit de la gestió litoral i de tot el territori. El projecte s'ocupa precisament d'avaluar en quin mesura es troba la governança a Almeria per poder gestionar el seu litoral des d'una perspectiva integrada. En aquest sentit es denuncia la inexistència de cap administració específica per a la gestió del litoral a Andalusia o d'òrgans de coordinació costanera (BARRAGÁN, J.M. I FERNÁNDEZ-PALACIOS, A., 2005). Un cop establerts els objectius, el projecte s'organitza en torn a tres grans temes transversals: informació i educació ambiental, coordinació institucional i participació social i formació i afecta a tots els municipis litorals de la nostra àrea d'estudi, excepte Àguilas. A partir d'aquests grans temes es formulen projectes

singulars o demostratius per assolir els objectius esmentats, en els quals es requereix participació pública i implicació de totes les administracions involucrades en el projecte.

Per a gestionar aquest projecte que comença en 2007 fins a 2011, es crea un Comitè Directiu compost per quatre nivells administratius diferents: O.N.U., Ministeri de Medi Ambient, Junta d'Andalusia i administracions locals) i una oficina tècnica. Com a pressupost inicial es compta amb un milió d'euros aportats en un 70% pel Ministeri de Medi Ambient. Així mateix, per complir l'objectiu de la coordinació territorial està previst crear una Comissió del Litoral que anime i coordine la participació tant d'agents públics i privats com de la ciutadania.

Si bé el litoral d'Almeria no és tan complex com el de la regió Metropolitana de Barcelona en quant a pressió demogràfica o quantitat d'activitats humanes que incideixen sobre ell, això no vol dir que la gestió d'aquest litoral siga fàcil ni que la necessitat d'introduir una perspectiva integrada en la gestió no siga urgent, ja que hui en dia la gestió efectiva del litoral continua sent des d'una perspectiva sectorial i parcial. Per il·lustrar aquest argument hem elaborat una figura del mateix tipus que dibuixem a l'epíleg del treball sobre el cas de la gestió integrada del litoral a Barcelona, aleshores es tractarà del municipi de Canet de Mar (veure epíleg), la qual mostra amb l'escassíssima informació disponible hui en dia les principals activitats humanes sobre el litoral de Carboneras, però integrant tota l'interfase marítima –terrestre i no quedant-nos només fins a la línia de costa. Tal volta la primera paraula que se'ns acudeix després d'observar aquest assaig de mapa integrador d'usos és el de conflicte. Al sud està el parc natural del Cap de Gata i a pocs metres hi ha un conglomerat industrial dels més importants de la província que integra una fàbrica de ciments, amb una central tèrmica de producció d'energia i la famosa dessaladora de Carboneras, les tres instal·lacions pegades a la mar junta amb un gegant port industrial. En aquest port hi ha un intens trànsit de grans bucs que carreguen sobretot ciment, per això hem dibuixat una zona de trànsit. Però aquesta es troba entre el domini marítim del parc natural i també una de les àrees de submarinisme més importants de la zona i entre mig de les dues hi ha un emissari submarí que aboca les aigües salobres i salmuera sobrant del procés de dessalació.

Hi ha per tant a un tram molt curt del litoral diferents usos: industrial, d'esbarjo i turístic i de protecció mediambiental que són difícilment compatibles. A l'àrea industrial hi ha

grans multinacionals, la gestió el parc depèn de la Junta d'Andalusia, la gestió urbanística a l'ajuntament de Carboneras i el port de l'Autoritat Portuària d'Almeria – Motril. És ben coneguda la confrontació que hi ha hagut entre ajuntament de Carboneras i parc natural, i per tant es tracta de dues institucions que es parlen més a les vistes judicials que en reunions formals o informals. Un altre ús interessant és el de la pesca. Carboneras és un nucli pesquer important i té un port que combina turisme amb la pesca i els caladors on opera la seua flota es troben molt a prop del seu litoral. Hem dibuixat d'un sol color l'activitat pesquera perquè aquesta no consisteix solament en una instal·lació portuària a terra, sinó també en una sèrie de zones d'on s'extrau el recurs. Per altra banda tenim el nucli de Carboneras al costat d'una altra platja emprada sobretot com a zona d'esbarjo i de pràctica d'esports nàutics però mar endins hi ha algunes zones de praderia de posidònia que també es troben protegides encara que no solen aparèixer a molts mapes o plans d'ordenació del territori. Un poc més cap al nord d'aquestes platges ens trobem amb la famosa platja de l'Algarrobo que torna a ser part integrant del parc natural, de la qual parlarem a l'apartat següent.

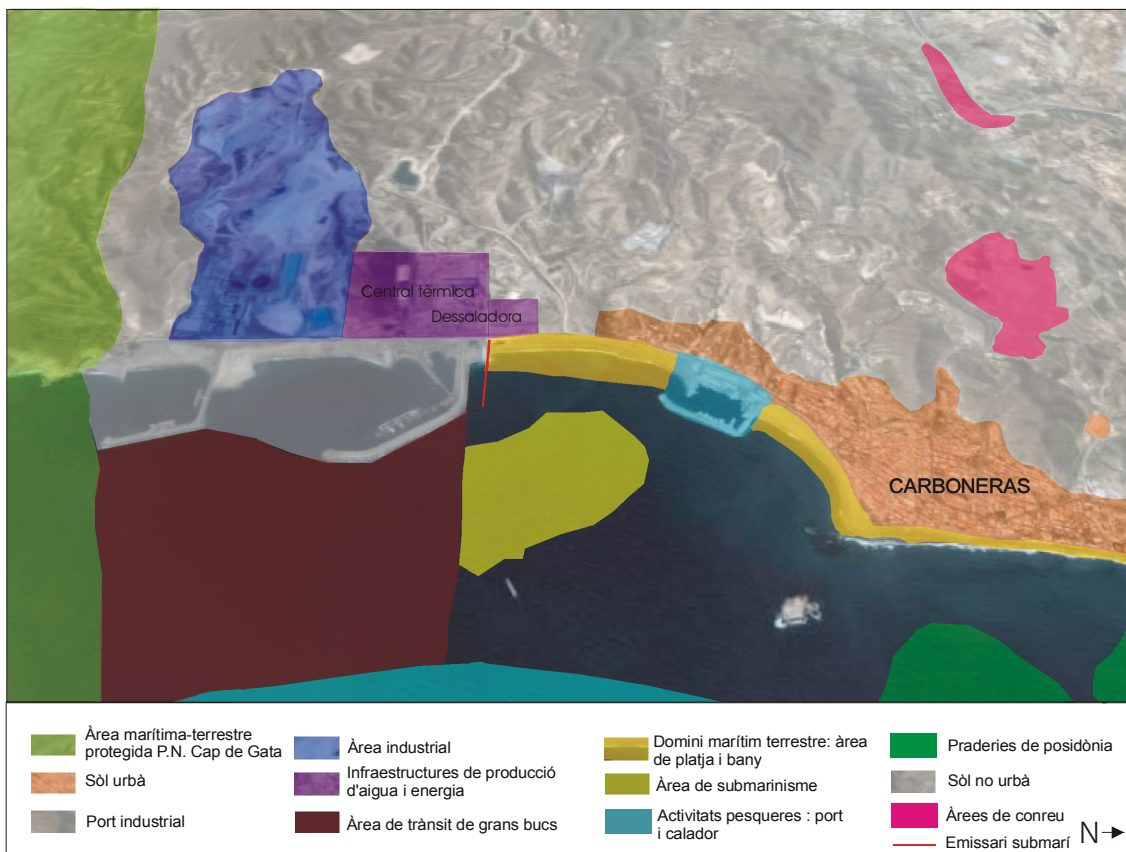

Figura 184: Usos a l'interfase marítima-terrestre de Carboneras. Font: Elaboració pròpia a partir de la Infraestructura de Datos Espaciales de España (IDEE, 2007), la Conselleria de Medi Ambient de la Junta d'Andalusia, el projecte CORINE, Direcció General de Costes del Ministeri de Medi Ambient i Google Earth.

No podem fer un balanç d'aquest pla perquè com hem dit encara està posant-se en marxa, però hi ha algunes raons per ser optimistes en quant a què al menys pot ajudar a canviar mentalitats i la cosmovisió que tenen les administracions sobre el seu paper en la gestió territorial i sobre el litoral en sí mateixa. Una de les raons per aquest optimisme és que el projecte serà coordinat com hem dit per quatre agents diferents, la qual cosa obliga ja a no prendre decisions unànimes i sense consultar a penes a ningú que és com encara es gestiona el litoral i el territori en general en molts casos. A més aquest projecte estarà així mateix obert a la participació pública, raó per la qual es crea un fòrum del litoral des d'on es podran fer suggeriments, recomanacions i propostes a la Comissió del Litoral. També cal fer menció a què es tracta d'un projecte que va més enllà dels discursos, perquè planteja com hem dit una estratègia d'acció amb determinacions singulars com per exemple una proposta d'ordenació del medi marí, un aspecte inèdit als plans d'ordenació del litoral, o accions com la millora en la protecció del domini públic marítim, terrestre i hidràulic, és a dir aspectes que són competència exclusiva del Ministeri de Medi Ambient i de la Junta d'Andalusia i que no sempre se'n fan responsables.

Per altra banda no cal ser excessivament optimistes perquè també existeix el risc de què tot aquest projecte acabe en una llista de compromisos escrits i mai realitzats o bé que en el moment que s'esgoti l'escàs finançament del qual disposa, els agents que participen el deixen de banda. És massa prompte per saber si aquest projecte innovador tindrà èxit gràcies a una implicació real dels agents, o més bé acabarà sent un de tants projectes que no acaben mai de posar-se en marxa per les grans dificultats que comporta canviar mentalitats, repartiment de poder i rols en el govern del territori.

3.2. El govern del territori a espais naturals: el parc natural del Cap de Gata-Níjar

Hem començat l'apartat d'anàlisi d'instruments de planificació i govern del territori amb un tema central com és l'ordenació del territori a una de les comarques o àrees funcionals que componen la nostra àrea d'estudi, però ara ens centrarem en el govern i planificació del territori a una àrea natural de gran interès reconeguda internacionalment, en la qual tindrem oportunitat d'observar alguns discursos i lògiques territorials que ja vam tractar al cas del Parc Natural del Cadí-Moixeró, i sobretot aquest pot ser invocat com un exemple de cas on es palesa el divorci creixent entre discursos

territorials i instruments de protecció i la pràctica de la gestió, en altres paraules i com ja hem anotat en altres ocasions, una incoherència creixent entre el que diuen gestors polítics, el que fan i el que realment passa. Per mostrar aquest argument, dividirem l'apartat en un primer punt en el qual descriurem, analitzarem i farem un poc de balanç dels diferents instruments formals, tant indicatius com normatius que hi ha hui en dia a l'abast per a la gestió d'aquest espai natural, i en segon lloc dedicarem un segon punt a destacar alguns aspectes de com s'està governant en la pràctica aquest espai i com col·lideixen en la gestió del dia a dia interessos contraposats i emergeixen conflictes, comportaments i inèrcies que van més enllà del govern del territori.

3.2.1. Respostes per al govern del territori a un espai natural

El parc natural del Cap de Gata – Níjar és una àrea litoral d'origen volcànic dins dels termes municipals d'Almeria, Carboneras i Níjar. Es tracta d'un parc de 37.513 has. terra endins i a més una franja marina amb un ample d'una milla nàutica que ocupa 12.117 has. més, en total 49630 has. Va ser declarat parc natural per la Junta d'Andalusia en 1987 a partir del Decret 314/1987, de 23 de desembre. A banda de la figura de protecció com a parc natural, posseeix també des de 1989 una Zona d'Especial Protecció d'Aus, una marjal d'importància internacional reconeguda dins del conveni Ramsar que són les salines del Cap de Gata, en 1997 va ser declarat tot el parc Reserva de la Biosfera i en 2001 Zona Especial Protegida d'Importància per al Mediterrani que és una figura més de protecció nascuda del Conveni de Barcelona ratificat en 1999, que té com a objectiu principal la protecció i ús sostenible d'una sèrie d'àrees costaneres del Mediterrani.

La importància ecològica d'aquest parc rau en la seua diversitat d'ecosistemes i hàbitats: podem trobar interessants sistemes dunars, penya-segats litorals, fons marí amb praderies de fanerògames, àrees d'estepa i una marjal salina on a més de la peculiaritat de seva morfologia pel seu origen volcànic, hi ha un ampli ventall d'espècies protegides i una sèrie de paisatges de gran riquesa natural i cultural. A més es tracta de l'àrea volcànica més important de la península amb cons volcànics que arriben quasi als 500 m. d'altura. A banda del patrimoni natural també conté importants vestigis arqueològics d'antigues civilitzacions (romana, fenícia, íbera, argàrica) i etnològics com molins (veure figura 186), pous, sènies o cases-cova a més de patrimoni històric-militar

(sistemes defensius de la costa) o industrial (complex miner de Rodalquilar, línia de tren cap a Lucainena).

Figura 185: Aspectes del parc: les Salines del Cap de Gata. **Figura 186:** Molí abandonat a prop de San José. **Figura 187:** Platja de Los Genoveses. **Figura 188:** Litoral des de La Isleta fins a Los Escullos. (Almeria i Níjar). Fotografies: Luis del Romero.

Sembla que aquest vast espai reuneix condicions suficients com per a què siga íntegrament protegit i que està tan protegit que hi ha una superposició de figures de protecció. No obstant això la història de la planificació d'aquest parc natural és una història inacabada de conflicte territorial com succeeix a la majoria de parcs naturals, també al del Cadí, entre els interessos proteccionistes i els de la població local. Més ací on també es protegeix una franja marina a una zona d'important activitat pesquera. Van haver de passar alguns anys per tal que la comunitat científica i els actors socials es posaren d'acord per establir quin grau de protecció s'atorgaria a tota la franja marítima protegida. Finalment es va optar per dividir l'àrea en àrees de protecció integral on s'exclou qualsevol tipus d'ús, excepte els científics i la resta de la franja marina on es permeten algunes activitats com la pesca artesanal i esportiva, aqüicultura, submarinisme etc.

L'instrument de referència per a la gestió del parc sencer és com sempre el Pla d'Ordenació de Recursos Naturals i el Pla Rector d'Ús i Gestió, documents aprovats en 1994 i que es basen en la *Llei 4/1989 de 27 de març, de conservació dels espais naturals i de la flora i la fauna silvestres*, amb una zonificació d'usos i unes determinacions vinculants per a administracions i particulars, mesures que s'imposen a qualsevol altre tipus de planificació urbanística i territorial en els àmbits de sòl no urbanitzable i urbanitzable no programat i que obliguen a l'adaptació d'aquesta planificació en uns terminis establerts (CASTRO NOGUERA, H. 1997, p.181). El que interessa ací és que aquest document vinculant i normatiu incorpora una zonificació d'usos, tant al medi marí com al terrestre. Al medi marí ja hem comentat que hi ha dos tipus d'àrees i el medi terrestre se subdivideix entre àrees de grau A, zones *d'excepcional valor naturalístic, científics, paisatgístics i culturals del parc* (Decret 418/1994, de 25 d'octubre de la Junta d'Andalusia), àrees de grau B o zones de regulació especial i àrees que presenten també "indubtable" valor natural però que han patit o pateixen una certa acció antròpica compatible amb els objectius del pla i àrees C o zones de regulació comuna on hi ha *formacions naturals i semi-naturals d'interès general*. Es tracta bàsicament de zones de conreu en activitat o abandonades. Per últim hi ha àrees de grau D que delimita els nuclis urbans existents en 1994, àrees urbanitzables que no presenten valors naturals singulars, unes zones acotades de conreu sota plàstic i d'explotació minera. En síntesi, a les àrees A i B es controla i restringeix tota activitat humana a tasques de conservació i recerca i només les àrees C i D poden ser objecte de certa modificació o es tracta de compatibilitzar activitat humana amb protecció de valors culturals i naturals. Cal fer notar que només a les àrees de tipus D s'autoritzen nous desenvolupaments hotelers i residencials però sempre amb uns criteris paisatgístics i de baixa altura.

Amb aquestes dades simplement volem mostrar que es tracta d'un espai amb directrius clares d'ordenació des de 1994, una data en la que per exemple encara no hi havia cap pla d'ordenació territorial aprovat a la zona. L'aprovació d'aquest P.O.R.N. i P.R.U.G. permetia establir clarament quins usos i activitats estaven autoritzats a desenvolupar-se i quins no. Fins ací no hi ha cap aspecte rellevant en la gestió territorial per subratllar. La novetat que justifica en part la inclusió de la planificació ambiental del parc natural a aquest treball es justifica en part per l'aprovació d'una altra figura de planificació prou

innovadora com és el Pla de Desenvolupament Sostenible del Parc Natural del Cap de Gata – Níjar en 2004.

Aquest pla és un instrument innovador introduït per la legislació andalusa que naix de les noves corrents de planificació ambiental a la UE i de les cimeres internacionals de Ríó i Johannesburg que busca una transició entre la vella concepció de la planificació ambiental com un catàleg de prohibicions i una classificació d'espais com si foren compartiments estancs on no s'admet cap activitat humana, cap a un model més flexible que integre protecció mediambiental i desenvolupament rural. Aquest instrument pretén que el parc natural del Cap de Gata esdevinga un actiu de desenvolupament local sostenible per desactivar l'oposició que part de la població local manté per haver posat control sobre les seues activitats, especialment agricultors. Reuneix alguns components interessants per ser prou innovadors com és una visió territorial integral, una elaboració en la qual han participat agents locals i no només tècnics de la Junta d'Andalusia com passa en molts altres plans, proposa un model de gestió concertada entre diferents conselleries de la Junta i administracions locals a partir del reconeixement de la varietat d'instruments de planificació sectorial i territorial que hi ha vigents al parc natural o la inclusió en la seua memòria referència als agents locals més rellevants així com al conflicte territorial entre proteccionistes i desenvolupistes.

El document del pla conté una completa diagnosi i una matriu D.A.F.O. on també s'incorporen les conclusions de dos tallers de participació local que s'organitzaren i on es va assenyalar l'incompliment del P.O.R.N. com una de les principals deficiències en la gestió territorial i de nou la manca d'un pla d'ordenació del territori que planifiqui els creixements urbans i ajude a la diversificació econòmica, a millorar l'accessibilitat etc. Després de la matriu s'exposa un programa amb mesures concretes a partir de 7 objectius específics. Hi ha 7 programes diferents (valorització del medi natural i del patrimoni cultural, enfortiment del sistema productiu, recerca i formació de recursos humans, millora d'infraestructures i equipaments, foment de la participació social i millora de la gestió institucional) que es desglossa cadascú en dos o tres línies d'actuació i cada línia d'actuació conté actuacions concretes amb un element molt important que és quin organisme és el competent per dur-la a terme. Algunes són de gran transcendència i realment si s'aplicaren podria ajudar a afrontar o començar a resoldre problemes territorials com el propi conflicte que hem mencionat per

l'existència del parc. Un exemple seria la mesura de desenvolupament de l'agricultura ecològica a la zona o l'elaboració d'un pla d'ordenació d'activitats turístiques o un pla de millora de xarxa de subministrament d'aigües.

Com a balanç d'aquest pla podem concretar en el seu favor que es tracta d'una iniciativa innovadora que tracta de fer compatible desenvolupament rural i protecció mediambiental a través d'un instrument basat en el dret tou, un tipus d'iniciatives que a penes hi ha a aquest territori a banda del Pla Estratègic del Levante Almeriense. Adopta un enfocament estratègic en posar l'accent en la participació social per a la seua elaboració i realment a partir de la llista d'agents que han participat en els fòrums podem concloure que ha hagut una assistència molt representativa, un aspecte molt important per superar el gran obstacle a la gestió del parc que suposa l'oposició d'alguns sectors al mateix. A més no es queda en una mera diagnosi sinó que estableix tota una bateria de mesures prioritzades i clares amb un responsable per a la seua execució. A més aquest document tracta de ser coherent amb el ventall d'instruments que hi ha vigents començant pel propi P.O.T.A.. Un altre element molt interessant és que es preocupa per establir un model de gestió eficaç del pla per tal que aquest no es quede en una declaració institucional d'intencions com passa a tants plans estratègics. En lloc de crear una agència més s'integra el gabinet de gestió com una unitat tècnica dins de la Delegació del Govern de la Junta d'Andalusia a la província d'Almeria que té com a principal missió la coordinació de l'acció de govern autonòmic, una unitat que deurà estar en permanent contacte amb l'oficina de gestió del parc. Això sembla més encertat que crear una estructura nova i sense capacitat real d'acció.

Un altre element innovador i positiu és que també tracta el model de finançament de les mesures no com si es tractés d'un programa tecnocràtic d'inversions sinó com una estratègia per a l'acció territorial consensuada amb altres agents locals. Així, es proposa que aquesta estratègia servisca de base per aplicar actuacions concretes finançades per les Conselleries de la Junta però també per orientar i coordinar les inversions que des de l'empresa privada es poden fer per complir els objectius del pla. Com ha hagut participació d'empresaris en l'elaboració és d'esperar que aquests orienten la seua política amb el seu finançament cap als objectius marcats al pla. També resulta molt interessant que el pla tinga previst un seguiment i avaluació del mateix amb una avaluació ex - ante i una altre ex - post i també un cert control mitjançant l'elaboració

d'informes anuals que han de ser aprovats per la Junta Rectora del Parc. A més és un tema que es tracta acuradament ja que el propi document del pla ja fa una proposta concreta d'indicadors a través dels quals es podrà avaluar l'èxit o fracàs d'aquesta iniciativa.

Hi ha per altra banda alguns elements millorables en la formulació i aplicació del pla. Un bàsic és que en aquesta iniciativa es troba absent un actor no local com és el govern central mitjançant els Ministeris de Medi Ambient, el d'Agricultura o el de Foment, que tenen coses a dir en quant a molts dels problemes que es diagnostiquen. Hi ha un capítol dedicat a parlar de la coherència del pla i se centra en justificar l'articulació del pla amb el P.O.T.A., però no se sap a partir de la formulació del Pla d'Ordenació del Territori o la iniciativa C.A.M.P. com es coordinaran entre tots. Per altra banda aquest pla conté algunes mesures molt transcendents per complir els objectius com és la mesura 6.1.1., la qual proposa literalment : *“promoure entre els ajuntaments de l'àrea socioeconòmica del parc normes subsidiàries coherents amb el desenvolupament sostenible i la qualitat urbana adaptant-los a allò que disposa el P.O.R.N. i P.R.U.G. del pla”*. Des del moment en què un P.O.R.N. s'aprova ja hi ha un mandat jurídic per tal d'adaptar el planejament urbanístic a aquest, ja que el P.O.R.N. preval sobre el planejament en les àrees que protegeix. Enlloc de denunciar i condemnar a un ajuntament que no observa una norma de rang superior, es convida als ajuntaments a redactar o canviar normes subsidiàries. Si hi ha una norma vinculant, no es pot “fomentar” el seu compliment, sinó que es deu “obligar”. Ací resorgeix de nou la vella discussió entre buscar el consens i exercir l'acció de govern.

La iniciativa del pla tenia molts ingredients per a què aquest es convertira en una peça fonamental de gestió del parc i canviara un poc el panorama en quant a estructures i inèrcies en el govern del territori, però a dia de hui, anys després de l'aprovació del document, és un absolut secret com s'està aplicant el pla, així com l'estat dels indicadors de seguiment i la inversió econòmica corresponent (MUÑOZ FLORES, J.C., 2007, p.511). No hi ha cap informació actual referida a aquest pla més que el propi document redactat en 2004 a internet. La manca d'informació sobre el pla en general i també d'un calendari d'execució ha sigut criticat per diferents associacions ecologistes i agràries. Sembla que aquest instrument ha caigut en el secretisme de les administracions

per evitar més crítiques que les que va rebre en la seua aprovació per part de molts actors polítics, socials i econòmics locals.

Un altre aspecte prou millorable del pla, és que malgrat la proposta d'un model de finançament adequat, aquest no arriba a concretar-se en res; i el que és més important: no està clar quins pressupostos de quina procedència s'estableixen per posar en marxa les 195 mesures que conté el pla. Un últim aspecte criticable és el de les avaluacions contemplades en el pla. Si hi ha hagut avaluacions exhaustives, aquestes no han segut difoses pels organismes encarregats. A l'any 2006 es va realitzar una mena d'avaluació interna en la qual es va desvetllar que de les 195 mesures contemplades al pla només, dos anys després de la seua aprovació, s'havien iniciat 100, a penes a la meitat de totes les contemplades (MUÑOZ FLORES, J.C., 2007, p.513).

3.2.2. Notes sobre el govern efectiu del territori

Fins ací hem comprovat que estem davant d'un espai natural de gran valor ambiental i cultural que està protegit per 4 figures diferents, i a més disposa per a la seua gestió d'un P.R.U.G. i d'un instrument innovador amb un plantejament molt interessant com és un Pla de Desenvolupament Sostenible. Per gestionar a penes 40.000 has. hi ha 5 figures de planificació diferents, a banda del planejament urbanístic de cadascun dels tres municipis del parc i d'altres figures com declaracions o incursions en catàlegs de béns naturals internacionals. Si ens quedem amb aquestes dades podríem concloure que es tracta d'un espai amb una hiperinflació de plans territorials, alguns dels quals tenen elements prou innovadors i també podríem destacar que amb aquest panorama, el parc natural del Cap de Gata és un espai amb un model de gestió a imitar per l'esforç del govern regional desplegat per ordenar el seu territori amb nous esquemes i discursos. Però aquesta no pensem que siga la conclusió més encertada perquè en aquest cas hi ha elements per pensar que aquest espai és precisament un exemple del contrari, de com no es deuria gestionar un espai natural, i de com a voltes la corrupció urbanística pot ser un factor molt important en la gestió territorial.

La declaració de parc natural en 1987 per la Junta d'Andalusia va tenir una reacció d'oposició molt forta per part de dos ajuntaments presidits per dos alcaldes històrics del mateix partit polític que governa a la Junta i amb un poder prou important: Carboneras i

Níjar. Des del principi el desacord va ser total i fins i tot continua encara hui en dia. Si hom entra a la pàgina web de l'ajuntament de Carboneras no trobarà cap referència al parc natural malgrat que aquest ocupa més del 80% de la seua superfície municipal. En el cas de Níjar sí hi ha alguna referència al parc però aquest no ha sigut als darrers anys promocionat com a parc sinó simplement com a “costa de Níjar”. Darrere d'aquests agents polítics hi ha un percentatge significatiu de la població local que recolza els arguments desenvolupistes i antiproteccionistes.

Un dels arguments que més recolzament cobren és que durant dècades tota l'àrea del parc natural ha sigut una de les comarques més míseres i oblidades per les administracions de tota Espanya i a les últimes dècades amb l'arribada de l'agricultura intensiva i del turisme residencial ha passat a ser una de les més riques d'Andalusia. Amb la crònica de Juan Goytisolo podem recordar com era un dels centres neuràlgics del parc, San José, ara fa 50 anys:

“Los chiquillos me miran mientras me alejo. Los más pequeños van enteramente desnudos y uno rubio muy guapo, lleva una chaqueta raída de adulto, abotonada como un gabán. [...]. Es un pueblo triste, azotado por el viento, con la mitad de las casas en alberca y la otra mitad con las paredes cuarteadas. Arruinado por la crisis minera de principios de siglo, no se ha recuperado todavía del golpe y vive, como tantos otros pueblos de España, encerrado en la evocación huera y enfermiza de su esplendor pretérito. El viajero que recorre sus calles siente una penosa impresión de abandono y fatalismo” GOYTISOLO, J. (1961), p. 87.

Aquest poble trist de cases sense sostre i semiruinós és hui en dia un dels nuclis més actius de tota la comarca a causa del “boom” turístic-residencial. Segurament algun dels xiquets nuus que descriu Goytisolo que van viure aquella misèria, són hui en dia un dels més fermes defensors de què San José fora una nova Mojácar, Roquetas o Benidorm. Amb això volem mostrar que és indubtable que el conflicte territorial continua i és més agut que a altres llocs com al Cadí. Segurament a aquelles llunyanes muntanyes pirinenques no hi ha un record tan viu de misèria i abandonament com ací. En tot cas amb tot això no volem justificar la situació actual de desgovern total que hi

ha al parc natural hui en dia. D'aquesta manera es podria qualificar la situació real del parc natural en molts aspectes.

Un d'aquests aspectes és el descontrol que hi ha hagut als darrers anys de l'expansió urbanística i d'hivernacles a tot el parc. Aquesta ha sigut en moltes ocasions completament il·legal perquè van violar les directrius i zonificacions del P.O.R.N. i P.R.U.G del parc. El propi Pla de Desenvolupament Sostenible reconeix que malgrat que hi ha dins del parc una superfície de més de 600 has. per poder construir hivernacles hi ha hivernacles il·legals, en zones A, B o C on es prohibeix aquestes instal·lacions. El propi fet d'autoritzar 600 has. d'agricultura sota plàstic a dins del parc amb tots els impactes ambientals i paisatgístics que té, ignorant altres possibilitats com l'agricultura ecològica o la tradicional, ja ens sembla un fet insòlit. Però a més, segons l'Associació d'Amics del Parc són més de 100 els hivernacles il·legals que hi ha al parc, i quasi tots s'han instal·lat després d'aprovar-se el P.O.R.N. del mateix. Es tracta d'una situació inqualificable però encara superada per la dinàmica urbanística que ha hagut durant els anys 90. En aquesta dècada fins hui en dia, malgrat disposar el parc de cinc figures de protecció, la superfície urbana s'ha duplicat sobre terrenys protegits. Ni a altres litorals no protegits de Múrcia o València ha hagut una dinàmica tan explosiva. No ens resistim a oferir algunes imatges que mostren quin ha sigut l'impacte del procés urbanitzador recent al parc natural amb la peculiaritat de què ha sigut completament il·legal, la qual cosa ens sembla una mostra inequívoca de què els discursos i els instruments, innovadors, coherents i amb una base jurídica i econòmica, no han passat del paper.

El següent conjunt de figures mostren a través de plànols i fotografies, de quina manera ha evolucionat el parc natural als últims anys, amb una expansió urbanística de gran calat i de molt poca qualitat que persegueix consolidar un model territorial de turisme residencial de baixa qualitat de sol i platja enlloc de tractar d'aprofitar totes les possibilitats que un espai natural pot brindar per al desenvolupament sostenible.

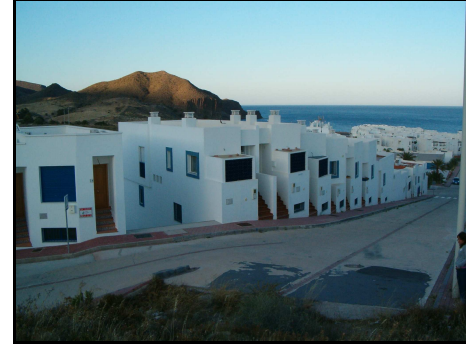
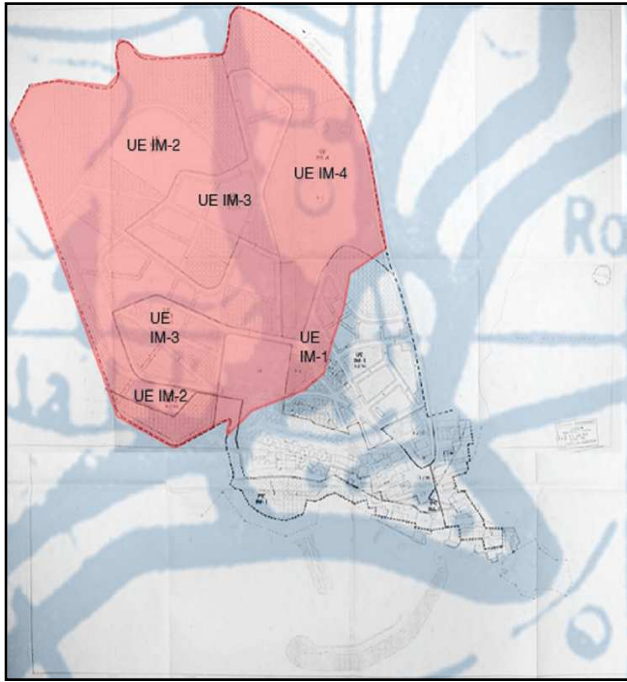

Figura 189: Superposició de cartografia de planejament urbanístic de l'ajuntament al nucli de La Isleta sobre cartografia del P.O.R.N. de 1994, mostrant en roig els sectors urbanitzats sobre terrenys protegits. Font: Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata- Níjar (2005). **Figures 190-191:** Vistes de les urbanitzacions il·legals que s'alcen hui en dia a l'Isleta.

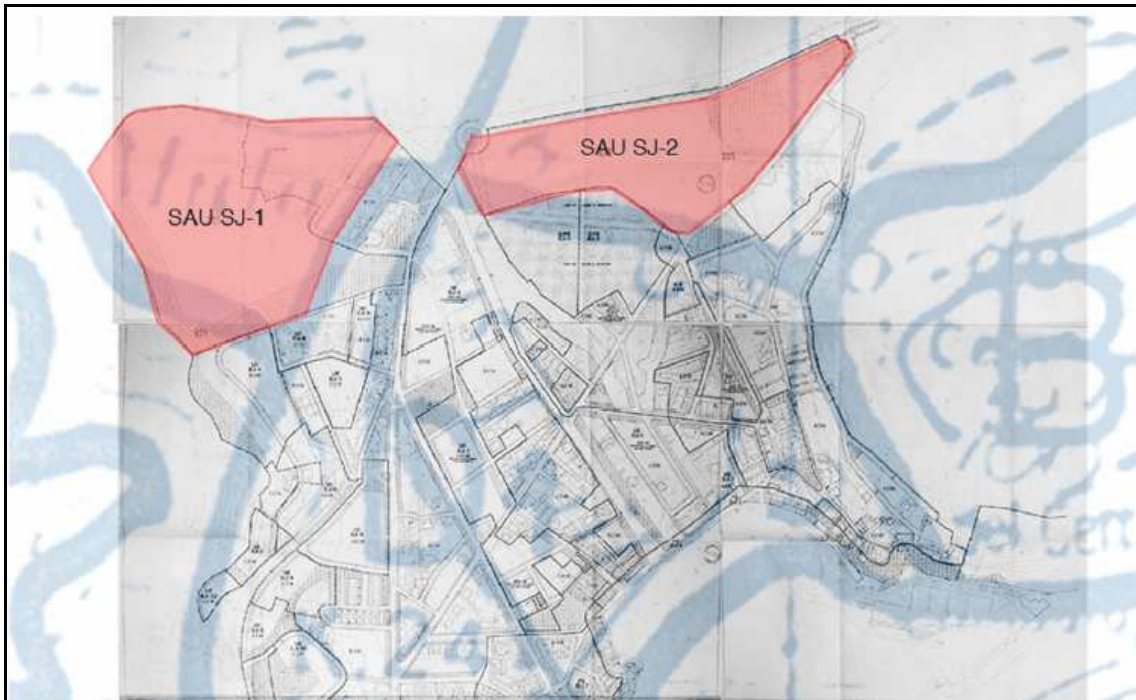

Figura 192: Superposició de cartografia de planejament urbanístic de l'ajuntament al nucli de San José sobre cartografia del P.O.R.N. de 1994, mostrant en roig els sectors urbanitzats sobre terrenys protegits. Font: Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata- Níjar (2005). **Figures 193-194:** Vistes d'adossats en baixa densitat al costat mateix d'una àrea de protecció de grau B. Fotografies : Luis del Romero.

Un dels arguments que el propi Pla de Desenvolupament Sostenible apunta per explicar aquesta expansió dels hivernacles i urbanitzacions en àrees prohibides és que aquests terrenys són més barats que allà on es podrien instal·lar. Lògicament, si una parcel·la té com a únic ús autoritzat la protecció mediambiental i no expectatives d'aprofitament urbanístic o econòmic, el més normal és que el seu preu siga molt més baix que el de sòl urbanitzable. El negoci és rodó si el comprador de terres té informació privilegiada de què encara que ocupe àrees enclavades dins del parc on no es pot edificar, aquestes àrees seran legalitzades amb la revisió del P.O.R.N., comportant un enorme benefici econòmic per al promotor. Això és el que sembla haver passat als últims anys a aquest espai natural. Quan es va aprovar el P.O.R.N. a 1994 ja es van dedicar unes àrees per a l'expansió urbanística dels nuclis del parc, però aquesta ha depassat en molt les previsions d'aquest instrument, generant una situació insostenible, d'entrada per la pròpia passivitat de la Junta d'aturar i denunciar aquests plans parcials, seguint per tota la contaminació lumínica, acústica i paisatgística que suposen aquestes noves peces urbanes i terminant per tota la demanda de serveis i infraestructures que aquestes noves urbanitzacions de baixa qualitat generen. Cal recordar que aquesta és l'àrea més àrida de tota la península ibèrica, amb la qual cosa només l'aportació de recursos hídrics ja requereix d'inversions molt costoses, però també fan falta obres d'urbanització, accessos, xarxa elèctrica, clavegueram i serveis de neteja, recollida de fem etc. I tot el que fa la revisió el P.O.R.N. feta 10 anys després és legalitzar les nombroses infraccions comeses. A més, com es tracta d'actuacions urbanístiques al marge de la planificació territorial del parc, no han tingut cap avaluació d'impacte ambiental o territorial o

estratègica i quan el nou P.O.R.N. decideix classificar aquestes urbanitzacions com a legals, realment el que es fa és traure-les de l'àmbit de planificació del P.O.R.N. amb la qual cosa la normativa de protecció ambiental aplicada a la resta del parc no és competent ací.

No podem deixar d'incloure en aquest petit catàleg d'exemples de desgovern el famós cas de l'hotel del Algarrobico localitzat al nord de Carboneras a una platja fins fa pocs anys completament verge. La història del Algarrobico és tota una trama amb informacions confuses que mostra la gran descoordinació de l'Estat Autonòmic entre els tres nivells de govern. El projecte inicial contemplava la construcció de vuit hotels, 1500 apartaments i un camp de golf a partir d'una modificació de les normes subsidiàries de 1988 que autoritzaven aquesta actuació, curiosament justament quasi al mateix temps d'aprovar-se la creació del parc natural. El 1994, sis anys després s'aprova el P.O.R.N, el qual publica al B.O.P.A. una delimitació de zones on s'inclou la platja de l'Algarrobico com a zona protegida. Aquest P.O.R.N. es reforma en 2005, i en el nou mapa d'usos es legalitza misteriosament totes les àrees urbanes consolidades il·legalment. El misteri creix quan enmig de la confrontació amb els grups ecologistes la pròpia Conselleria de Medi Ambient mostra uns plànols del P.O.R.N. inicial de 1994 en els quals l'àrea de l'Algarrobico figurava com a urbanitzable i a banda d'això va emparar-se en que els propietaris del sòl tenien drets consolidats per expectatives urbanístiques abans de què s'aprovara la creació del parc natural. Però l'argument defès per les organitzacions ecologistes es basa en que els plànols originals publicats pel Boletín Oficial de la Junta de Andalucía nº 203 de 22 de desembre de 1994 del P.O.R.N., tota la zona de l'Algarrobico figura com a no urbanitzable. La Conselleria de Medi Ambient no va reconèixer la validesa de la informació publicada en el BOJA però sí a la cartografia apareguda en la revisió del P.O.R.N. A continuació reproduïm les dues cartografies:

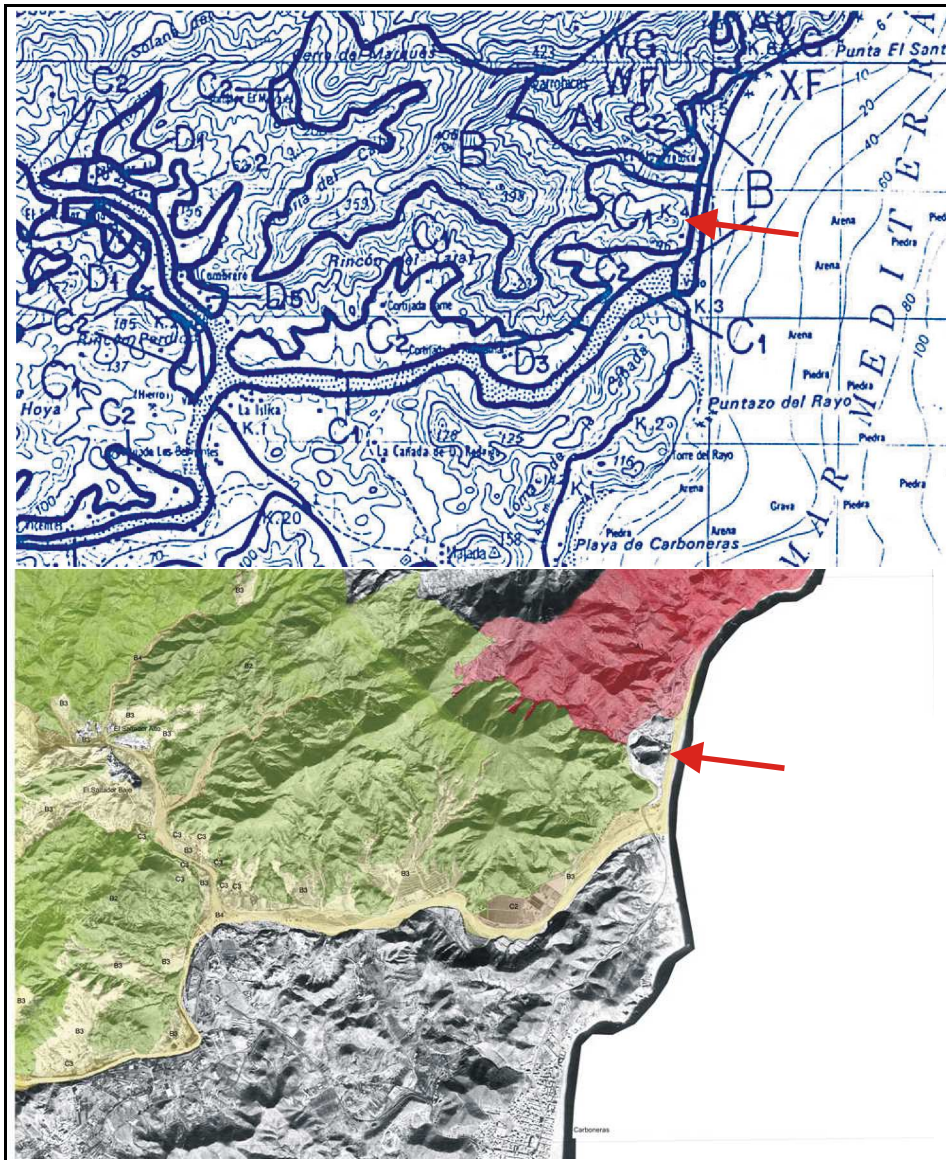

Figura 195: Mapa d'usos del sòl del P.O.R.N. segons el BOPA (1994) i Mapa d'usos del sòl de la revisió del P.O.R.N. presentat per la Conselleria de Medi Ambient (2005). La fletxa roja indica la localització de la platja de l'Algarrobrico. Font: Asociación de Amigos del Parque del Cabo de Gata – Níjar.

Ens trobem amb una situació prou insòlita en la qual l'administració autonòmica no reconeix la validesa d'un document publicat al seu propi Butlletí Oficial. Segons el plànol inicial de 1994, l'àrea ocupada per l'hotel entra dins del parc i és catalogada com C1, és a dir, terres aptes per al desenvolupament agrícola, però mai urbanístic. Amb la revisió el P.O.R.N. apareix la zona de l'Algarrobrico curiosament fora del parc com un enclavament urbanitzable i colindant amb una àrea de reserva integral, de grau A, el màxim grau de protecció. A més hem pogut comprovar que el propi text del decret estableix en les seves annexes el següent límit per al parc:

“Límite Este y Sur. Desde la desembocadura de la rambla de la Granatilla descende siguiendo la línea del Dominio Público Marítimo Terrestre hasta la desembocadura del río Alías, cuya margen izquierda remonta en dirección Oeste [...]” (DECRETO 418/1994, anexe 3).

La rambla de la Granatilla es troba al nord i la desembocadura del riu Alías al sud de les platges de l'Algarrobico, de forma que aquestes es trobaven dins del parc. Això mostra que la pròpia Junta d'Andalusia ha modificat els límits del parc sense donar informació i reduint l'extensió del mateix i permetent així actuacions com la del complex hotelier. Es tracta d'un escàndol de corrupció que afecta no només a l'ajuntament de Carboneras sinó a càrrecs polítics de la Junta que podrien estar implicats en fer aquesta modificació del P.O.R.N. sense informar a ningú. Cal recordar que quan s'aprova un P.O.R.N., tot el planejament urbanístic ha d'adaptar-se a la nova ordenació i en cas de què haguera estat aprovat un pla parcial amb projecte d'urbanització, aquest deuria haver estat reflectit en els límits o usos del parc, però no va ser així. Hi ha tota una orla de misteri que envolta aquest cas, més encara si tenim el compte que el màxim defensor del projecte d'hotel, l'alcalde socialista de Carboneras, va ser inhabilitat per un delictes electoral però en 2006 el Congrés dels Diputats el va indultar dels seus delictes, fet que li va possibilitar tornar a presentar-se i guanyar les eleccions de 2007.

La solució salomònica per a aquest mediàtic conflicte ha sigut la recompra de la parcel·la de l'hotel per la Junta i la teòrica demolició de part del mateix, però no per incompliment del P.O.R.N., sinó per invasió del Domini Públic Marítim-Terrestre del Ministeri de Medi Ambient. La compra per retracte més les indemnitzacions a la promotora podria costar més de 300 milions d'euros (EL PAÍS, 12/maig/2006). No obstant, hui en dia la construcció continua sense aturar-se.

Figura 196: Construcció de l'hotel a l'Algarrobico en 2005 en el bell mig del parc natural. Fotografia. Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata-Níjar.

A partir de la lectura de totes aquestes irregularitats, la conclusió a la qual podem arribar és que des del punt de vista formal i oficial es va declarar un parc natural amb diverses figures de protecció a finals dels 80, i que a més va tractar de reduir la forta oposició local amb un Pla de Desenvolupament Sostenible i contentar així tant a desenvolupistes com a proteccionistes. Però des del nostre punt de vista semblaria que des del principi, per tal de contentar als governants locals del mateix partit que governa la Junta d'Andalusia des dels 80, se'ls va dir que malgrat l'existència del parc podrien governar els seus territoris com si el parc no existira, que després amb la modificació del P.O.R.N. el que es faria seria legalitzar-ho tot. Aquesta és una de les tesis més defenses per grups ecologistes i experts en el parc natural. Són tantes les irregularitats comeses i que legalitza el nou document del P.O.R.N. que aquest ha rebut més de 10.000 al·legacions, tot un rècord. En tot cas, si aquesta tesi s'afirma, estarem davant un cas clar en el qual la normativa i els instruments vigents de planificació territorial no són els que de veritat governen el territori. Es podria investigar molt sobre aquests temes, com per exemple, qui està al darrere de les grans expansions urbanístiques al parc i quina relació mantenen amb càrrecs polítics autonòmics i fins i tot algun expresident del govern, però això ens faria desviar-nos massa del tema central de la tesi que és el govern del territori, i no la corrupció del mateix.

Al final, qui pateix les conseqüències de la política i la gestió és el propi territori. Fruit d'actuacions irregulars sobretot d'ajuntaments i òrgan rector del parc, són hui

nombrosos els impactes ambientals que pateix el parc natural. Hem recollit els més significatius en un mapa per demostrar que l'aplicació o aprovació d'instruments, està ajudant a controlar un poc millor la gestió del territori, però no a aturar determinades actuacions perjudicials. Una de les més esteses per tot el parc és la instal·lació d'hivernacles il·legals per a agricultura sota plàstic. Es tracta d'un impacte molt important per tota la contaminació i impactes paisatgístics que aquesta agricultura comporta, una agricultura molt intensiva en fertilitzants i plaguicides que contaminen sols i aigües. Un altre impacte de gran magnitud són els derivats de la instal·lació d'un dels pols industrials més importants d'Almeria a pocs metres del parc: el port industrial, central tèrmica, dessaladora i fàbrica de ciments de Carboneras. Entre els fums, la salmuera, la remoció de terres, la generació d'enderrocs, els impactes paisatgístics de les línies d'alta tensió, els impactes ambientals d'aquest pol industrial són molt severes. Per descomptat cal incloure en aquest mapa com a impactes la desafortada urbanització que ha patit el parc als darrers anys. Gairebé tots els nuclis costaners han augmentat enormement la seua superfície urbanitzada, no sempre des de la legalitat i amb un model que atempta contra el paisatge banalitzant-lo i contribueix a convertir el que deurien ser petits nuclis urbans amb un turisme sostenible i activitats artesanals, en macrourbanitzacions costaneres. Un últim impacte que hem representat és el de la pesca il·legal en àrees protegides. Als darrers anys ha hagut diverses denúncies per part d'associacions ecologistes per la pesca amb arts prohibides, fins i tot en les àrees de reserva marina de vaixells que provenen de ports de fora del parc natural. Un aspecte interessant que quedaria per ressenyar en aquesta figura, és el fet que molts dels impactes ambientals es produeixen al bell mig o ben a prop d'enclavaments naturals de gran valor dins del parc natural, la qual cosa pot estar accelerant la seua degradació.

Amb aquest mapa d'impactes finalitzariem aquest petit apartat sobre el parc natural del Cap de Gata- Níjar per començar tot seguit a parlar d'un àmbit proper i prou paregut, però amb una situació bastant distinta a la del parc natural.

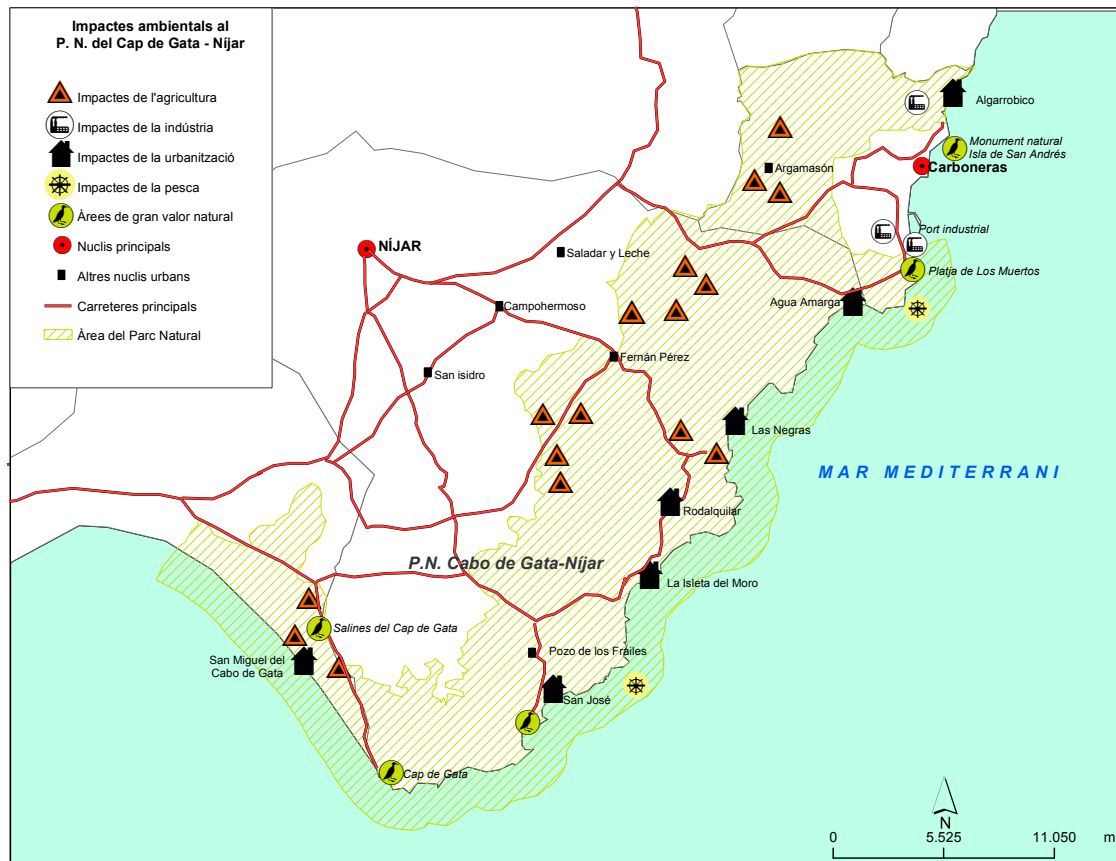

Figura 197: Impactes ambientals als darrers anys al Parc Natural del Cap de Gata – Níjar. Font: elaboració pròpia a partir de dades de Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata – Níjar i diaris El MUNDO i El PAÍS.

3.3. Els partenariats públics-privats a l’Arc Mediterrani Espanyol.

Per tancar aquest apartat d’anàlisi d’instruments no podem deixar de fer menció a algun instrument o experiència interessant que haja sigut aplicat a la Regió de Múrcia, que també forma part d’aquesta àrea d’estudi. Hi havia diverses possibilitats per analitzar, però finalment ens hem decantat per analitzar més que un instrument, l’experiència de planificació territorial d’un actor de gran rellevància. Aquest no és ni una administració local, ni regional, ni una associació sense ànim de lucre, es tracta d’una empresa privada. Amb aquesta anàlisi no deixem de banda l’estudi de la planificació i el govern del territori, sinó que donem un pas més en la recerca, ja que investiguem com, des de l’empresa privada i amb el peculiar exemple d’empreses com POLARIS, també es planifica i governa el territori. En aquest breu apartat veurem un exemple clar de cooperació públic-privada no només en urbanisme, que és l’exemple típic, sinó en planificació territorial supramunicipal. Més que els efectes o el tipus d’instruments o

mecanismes que s'han encetat per posar en marxa aquesta planificació, el que ens sembla de gran interès.

3.3.1. *El món POLARIS o el "show de Truman": la retirada de l'Estat – Nació*

La història de l'empresa Polaris sembla un miracle ja que aquesta ha passat en menys d'una dècada, des del seu naixement en 2001, a ser una de les empreses immobiliàries més importants de Múrcia i amb una gran projecció internacional. Aquesta empresa va nàixer gràcies a un empresari emprenedor de Torre Pacheco que es va associar amb un constructor i van crear una empresa constructora immobiliària però amb un concepte prou innovador: no és ni promotora, ni constructora ni immobiliària: és tot això i molt més. Hui en dia Polaris World és un holding de 57 societats que en 2004 van facturar més de 600 milions d'euros. Hui en dia tenen una cartera de més de 40 milions de m2. La consigna més repetida pels directius de l'empresa és que aquesta no és només una immobiliària que comercialitza productes, és una societat integral que comercialitza un nou concepte empresarial que combina urbanisme, arquitectura, zones verdes i una gran varietat de serveis. Mentre que la resta d'empreses construeixen una urbanització i termina en eixe moment el seu negoci, Polaris es queda en les urbanitzacions o *resorts* que construeixen donant tots els serveis d'una ciutat. Polaris és per tant una empresa creadora no d'urbanitzacions, sinó de ciutats. Quan vam parlar a l'apartat de teoria sobre els processos de metropolitanització vam cridar l'atenció sobre la diferència entre créixer a base d'urbanitzacions de baixa densitat i créixer com a ciutat. Pel fet d'urbanitzar no es crea ciutat i ací resideix la diferència d'aquesta empresa.

Polaris world arriba a un determinat municipi i compra al preu que siga una sèrie de parcel·les de sòl sempre allunyades del nucli urbà principal però ben accessibles. Aleshores primer comença el procés urbanitzador dissenyant un *resort* que tindrà com a centre sempre un camp de golf concebut per algun personatge famós en aquest esport. A partir d'ací construeix cases de diferents estils i preus. Com a una ciutat qualsevol, hom pot trobar habitatges des de 119000 fins a més de 1,5 milions d'euros. En la seua estratègia de venda crida l'atenció l'organització de vols de contacte per visitar les promocions, incloent transport des de l'aeroport i allotjament sobretot des del Regne Unit, una tàctica molt útil per atraure possibles compradors (VERA, J.F. I ESPEJO, C.,

2006). A mesura que es construeixen les cases, una de les filials, Polaris Gardens, s'encarrega de dissenyar i plantar les zones verdes amb espècies provinents dels seus hivernacles amb més d'un milió de metres quadrats. Per descomptat la mateixa empresa constructora s'encarrega de les obres d'urbanització, inclòs l'espínós tema del subministrament de l'aigua, tema de discussió convertit en arma política des de fa anys. Per solucionar aquest problema que li podria donar mala imatge, Polaris ha invertit amb fons propis amb la seua filial Polaris Water Management per construir una dessaladora a Mazarrón que subministrarà aigua per a tots els seus complexos. Fins ací podria tractar-se d'una empresa promotora immobiliària com altra, però Polaris ja hem dit que va més enllà. En tots els seus complexos, com a tota ciutat, hi ha un centre administratiu, però en les ciutats Polaris no hi ha ajuntament, hi ha un centre cívic amb comerços, caixers 24 hores, estancs, salons de bellesa, quioscos, cafeteries, botigues delicatessen etc. construïts per Polaris. Un cop la casa està construïda Polaris Home Style s'encarrega de decorar-la. Si es vol anar de compres, Polaris Supermarkets planifica una xarxa de supermercats en tots els seus complexos. Si el client és estranger i vol desplaçar-se des de l'aeroport fins a la seua nova casa o bé vol aventurar-se fora de les muralles del món Polaris sense haver d'emprar transport públic, Polaris Rent-a-car li ofereix un catàleg complet de vehicles de lloguer. Fins i tot si el client es troba malalt, pot acudir al centre mèdic de l'empresa Polaris Salud i si la idea és que els xiquets vinguen a viure al complex, Polaris School té previst posar en funcionament escoles bilingües en anglès i castellà marca Polaris, el King's College. També hi ha una empresa Polaris dedicada a instal·lar línia ADSL i televisió per satèl·lit o una altra que vigila i manté la casa quan el client es troba absent i per descomptat tot això està vigilat per un potent sistema de seguretat a base de tanques, gossos i vigilants privats. Arquitectes, professors, cambrers, metges, jardineros, dissenyadors, informàtics, obrers, més de 900 treballadors té hui en dia aquesta empresa que és capaç de gestionar el dia a dia dels seus ciutadans-clients.

En aquest sentit es pot fer un paral·lelisme amb la pel·lícula « *El show de Truman* ». L'habitant d'una ciutat Polaris, des de què s'alça fins que es gita, quasi totes les accions quotidianes com comprar, dur als xiquets a l'escola, passejar-se, anar en cotxe, navegar per internet, veure la tele etc., ho fa amb serveis d'empreses de Polaris. Fins i tot en aquells *resorts* localitzats a prop de la costa existeix el projecte de crear la platja de Polaris al Mar Menor per a tots els seus clients. Aquest és el concepte Polaris, una empresa que ha crescut vertiginosament i sense cap obstacle ni polític ni financer, per

exemple a l'hora de demanar crèdits als bancs. Però encara hi ha més. Un dels aspectes més treballats és el de la seua imatge i màrqueting. Des del nom de la marca (el nom d'una estrella que es diu igual en diversos idiomes), fins les seues campanyes de publicitat i impressionants posades en escena dels seus productes a fires immobiliàries internacionals, Polaris es preocupa molt d'oferir una bona imatge. I per a aquest objectiu fins i tot ha comprat diversos equips esportius com un equip de bàsquet i un altre de futbol sala que juguen en primera divisió. Fins i tot Polaris utilitza com a lema el compromís social amb la societat murciana i amb el tercer món. A través de Manos Unidas i amb una fundació pròpia, Polaris finança projectes en més d'una desena de països africans, dedicats a construir escoles, hospitals, pous i altres fins humanitaris. Mentrestant, dins de la Regió Murciana, Polaris ha rebut elogis pel seu compromís social en finançar amb diners propis la compra de llibres per a totes les famílies d'Alhama o finançant diverses infraestructures de comunicació.

Però hi ha una cara menys amable d'aquesta empresa, o al menys més inquietant. Experiències com la de Polaris obri molts interrogants i desafiaments sobre la cohesió social, l'equilibri ambiental i la governabilitat de municipis sencers. Començant per la cohesió social i amb la vista de les figures següents, es pot concloure que realment el concepte Polaris no és tan innovador. Els seus complexos són en realitat ghettos socials, “*gated communities*” amb una morfologia de ciutat-jardí anglesa en un ambient semiàrid. Amb el concepte Polaris, la cohesió social deixa d'existir. Si mirem la figura 199, sembla que estem davant d'una ciutat medieval amb muralla. La ciutat Polaris és un espai urbà habitat per iguals que fugen dels conflictes i inseguretats urbana, busquen qualitat de vida aïllant-se de la resta de la societat enmig del no-res. Per a penetrar dins d'una d'aquestes ciutats fortificades només hi ha unes poques entrades vigilades en tot moment per guàrdies de seguretat que controlen tot el trànsit, a l'igual que a l'edat mitjana. No és aquesta una opinió personal, sinó una estratègia de màrqueting de la pròpia empresa:

“Ubicadas en un recinto vallado y con un control de acceso para la seguridad y tranquilidad de sus residentes, Las Terrazas de la Torre le ofrece un espacio de 1.555.129 m2 donde el auténtico protagonista es su campo de golf de 18 hoyos diseñado por Nicklaus Design”(LA TORRE GOLF RESORT)

“369 lujosas villas y 319 apartamentos de ensueño conviven en un perímetro cerrado”.
(EL VALLE GOLF RESORT).

En realitat, més que de ciutats amb totes les funcions urbanes que la caracteritzen, estem davant d'un fragment de ciutat aïllada dedicada exclusivament al consum i a l'oci, les ciutats Polaris no són com tota ciutat un lloc de producció i intercanvi econòmic (ECONOMÍA AVANZADA, 2006), realment són un no-lloc, una utopia burgesa dedicada a l'oci. També des del punt de vista social, aquestes noves peces urbanes no comporten pràcticament cap benefici social als habitants dels municipis on s'ubiquen, més enllà dels regals de l'empresa en forma de llibres de text o carreteres. Els equipaments i zones verdes que contenen són per a ús exclusiu dels clients, i fins i tot l'accés és prou limitat.

Figura 198: Vista general d'un dels complexos residencials de POLARIS. **Figura 199:** Vista dels perímetres del complex a Torre Pacheco. Fotografies: Luis del Romero.

Figura 200: Cartells que adornen les muralles de les ciutats Polaris que conviden a l'estrany a abandonar la zona. Fotografia: Luis del Romero. **Figura 201:** Propaganda de Polaris mostrant un dels seus complexos envoltat de gespa i palmeres. Font: Polaris [<http://www.polaris-world-golf-resorts.com>].

Des del punt de vista mediambiental, aquestes macroubanitzacions tenen uns impactes prou rellevants. D'entrada suposen una alteració paisatgística molt important, perquè són ciutats-jardí en mig del desert pràcticament, tal i com podem observar si contrastem les fotografies adjuntades. La construcció d'un complex d'aquestes dimensions consisteix en la creació *ex novo* d'un paisatge en baixa densitat artificial i banal que esborra tota empenta prèvia de patrimoni històric o ambiental. Les necessitats hídriques per a tots els jardins, camps de golf i habitants són prou altes i malgrat que aquest problema el resol Polaris pagant de la seua butxaca un costós equipament com és una dessaladora, les dessaladores també tenen impactes ambientals severos així com la construcció de conduccions kilomètriques per transportar l'aigua. Per a la provisió d'aigua per als clients d'una empresa es generen uns impactes ambientals que repercuteixen sobre tota la societat. També cal fer notar que l'habitant d'una ciutat Polaris tindrà unes pautes de mobilitat completament insostenibles en estar basades exclusivament en el vehicle privat. Un altre problema amb una dimensió econòmica i ambiental a l'hora és l'empenta ecològica que un complex pot deixar sobre el municipi on es localitza a partir de la generació d'aigües brutes, residus urbans, enderroc o l'elevat i necessari augment en la demanda d'electricitat. Qui paga eixos serveis bàsics necessaris i quina empenta ecològica tindria el més petit dels *resorts* de Polaris són qüestions que caldria abordar en altres treballs.

Des del punt de vista de la governabilitat del territori, podem concloure que l'experiència de Polaris mostra com l'Estat es retira de les seues funcions de planificació i govern del territori. Tots els mecanismes i marcs de planejament urbanístic locals i regionals no suposen quasi mai un obstacle per als plans expansionistes de Polaris. Només en el cas d'Alhama de Murcia amb el vot d'una trànsfuga es va aturar un macroprojecte de construcció de 20.000 habitatges. Aleshores es va descobrir com aquesta empresa havia aconseguit convèncer a la major part dels dirigents locals per dur endavant els seus projectes. En el cas d'Alhama havia promès llibres de text gratis per als xiquets del poble, la construcció d'un nou edifici municipal, d'una escola d'hosteleria i fins i tot havia cedit 2'2 milions de metres quadrats per a la conservació dels saladars del Guadalentín. Una empresa privada havia comprat unes

terres de valor ambiental important i la iniciativa de protegir-los per millorar la seua imatge era seua.

Al territori Polaris tot és gestionat per empreses privades, segurament perquè hi ha un sentiment de major comoditat i eficàcia en el client. Municipis murcians com Alhama o Torre Pacheco tenen en el seu si un nucli urbà principal construït i dirigit per la comunitat, i un ghetto per a turistes residents, amb la particularitat de què aquests podrien viure pràcticament sense necessitat de fer ús dels serveis públics. Hui en dia ja hi ha una xarxa de grans complexes de Polaris interconnectats entre sí amb milers d'habitatges construïts on habiten sobretot jubilats estrangers que no estan ni censats al municipi, perquè no ho necessiten. Suposa dur fins les últimes conseqüències la privatització en la gestió del territori. No serà probablement l'experiència d'una empresa com Polaris la que arribe a qüestionar els fonaments de les societats democràtiques o la divisió de tasques entre Estat i mercat, però des de l'escala local i regional aquest debat no és ciència ficció. Podria passar en un moment determinat, davant tants escàndols de corrupció urbanística, davant tantes denúncies de manca de serveis bàsics en ciutats i pobles, davant tantes queixes per la mala qualitat urbana i en tècniques de construcció de tants habitatges, davant els creixents problemes d'inseguretat ciutadana, de contaminació ambiental, acústica, lumínica etc., que en determinats sectors de la població es formés una opinió favorable a residir en ciutats artificials com aquestes, completament gestionades per eficients empreses. L'únic inconvenient seria tenir la sensació de perdre sobirania com a Estat i cohesió com a societat, ja que per exemple no caldria ni votar en les eleccions locals perquè el govern local ni el regional tenen cap poder visible dins del territori Polaris, però d'altra banda es guanya seguretat, tranquil·litat i qualitat urbana.

Pedro García Meroño, propietari i pare de l'empresa Polaris, apuntava en aquesta línia algunes coses interessants:

“En un principio los clientes tenían muchas dudas y miedo con el posible monopolio, pero cuando han comprobado lo que se ofrece y después de comprobar lo que tenían cuando vivían fuera de Polaris han notado la mejoría. Se han quedado maravillados y han comprobado la competitividad de las tarifas que ofrecemos. Con llamar a un único número de teléfono ellos tienen todo lo que buscan.” (DIARI EL ECONOMISTA).

En efecte, quan el client entra en el món Polaris comprova que la seua vida ha millorat substancialment. Quan vivia “fora” d’aquest món feliç no estaven tan satisfets com quan han entrat en el show de Truman, malgrat el “possible monopoli” que podrien patir.

3.3.1. La cooperació público-privada a l’Actuació d’Interès Regional de la Marina de Cope

Hem conegut l’experiència de Polaris com a agent econòmic amb notable influència política amb la característica de què es tracta d’un agent privat i per tant respon a interessos particulars i no generals, una empresa amb interessos particulars que en alguns casos aconsegueix tenir un pes en el govern del territori més important que la pròpia administració local i regional. Ara veurem un cas concret en el qual agents privats com aquest junt amb les administracions locals i regionals es posen d’acord en dur un macroprojecte que sona a utopia però que sembla que molt prompte deixarà de ser-ho: la Marina de Cope, tot un exemple de cooperació públicoprivada multiescalar sobre un espai litoral quasi verge amb diversos indrets protegits pel seu valor mediambiental.

La Marina de Cope es localitza en un fragment de litoral al nord del municipi de Águilas entre el cap de Cope i les puntes de Calnegre que pertanyen al veí municipi de Lorca (veure mapa de localització de la figura 202). Malgrat l’existència d’activitat humana amb impactes ambientals en forma d’hivernacles i conreus a l’aire lliure, hui en dia hi ha encara més de 300 espècies de flora vascular, de les quals quasi trenta es troben incloses en el Catàleg Regional de Flora Silvestre Protegida de la Regió de Múrcia (BORM, 2003). A més de la flora terrestre, també destaca la flora submarina, entre la qual destaquen les praderies de *Posidonia Oceanica*, que és un hàbitat d’interès comunitari i per descomptat la fauna amb l’espècie de la tortuga mora que està

catalogada com a espècie vulnerable dins la Directiva Hàbitat. No cal deixar de banda l'enorme valor paisatgístic de la zona amb penya-segats amb importants comunitats vegetals, platges sense cap construcció, cales amb dunes fòssils, planures estepàries, marjals a la rambla del Saladar etc. (ESTEVE SELMA, M.A. i MARTÍNEZ FERNÁNDEZ, J., 2006).

Figura 202: Mapa de localització de l'Actuació d'Interès Regional de Marina de Cope. Font: Elaboració pròpia a partir de dades del projecte.

Per totes aquestes raons amb la Llei 4/92 d'Ordenació i Protecció del Territori de la Regió de Múrcia, es va declarar un parc natural a tota la zona, el parc regional del Cap de Cope – Calnegre i pel seu elevat valor paisatgístic, les Directrius i Pla d'Ordenació del Territori del Litoral de la Regió de Múrcia, qualifiquen aquesta franja litoral com de molt alta i alta qualitat paisatgística i amb una fragilitat en general alta. (Íb., p.13). Per altra banda el propi cap de Cope va ser declarat com a L.I.C. i Z.E.P.A. Aquestes figures de protecció es van aprovar no només perquè la zona reunia valors naturals com els ressenyats sinó també com a acció preventiva contra possibles agressions urbanístiques. Als anys setanta aquest tram litoral va estar amenaçat per un projecte de construcció d'una central nuclear. Els terrenys havien sigut adquirits per Iberdrola amb aquesta finalitat. Com que va fracassar la iniciativa, anys després la elèctrica cedí el sòl a la seua filial immobiliària Apex (VERA, J.F. I ESPEJO, C., 2006, p.77). Posteriorment va ser un projecte de carretera entre Águilas i Mazarrón el que va

amençar seriosament aquest litoral, però tampoc es va realitzar finalment. Hem seleccionat unes poques imatges per mostrar com és hui en dia aquest territori que està a punt de desaparèixer i de convertir-se en una nova Cancún, segons els propis promotors del projecte i que reuneix importants valors ambientals com els que hem descrit anteriorment.

Figura 203: Platges de roca al litoral de la Marina de Cope. **Figura 204:** L'activitat agrícola és hui en dia pràcticament l'única empenta humana a aquest vast territori. **Figura 205:** El litoral del Cap de Cope des de les Puntetes de Calnegre. **Figura 206:** El Cap de Cope, fotografiat des de la futura ciutat de la Marina de Cope. Fotografies: Luis del Romero.

El cas del litoral del Cap de Cope a un territori on els interessos urbanístics són molt rellevants és el segon exemple junt amb el ja vist del parc natural del Cap de Gata i Níjar on les figures de protecció aplicades no són garantia per a la protecció, conservació o gestió sostenible del territori en qüestió. Al llarg d'aquest treball hem parlat de discursos en favor de la gestió prudent i integrada del litoral a través d'iniciatives com la ICZM, hem mostrat amb cartografies la depredació urbanística dels últims anys i hem citat diversos documents que defensen la diversificació econòmica, la contenció urbanística i el desenvolupament harmònic amb el medi ambient, tant indicatius com normatius, però tots aquests instruments i discursos sempre acaben sent

oblidats o reinterpretats en pro de l'expansió del turisme residencial de sol i platja o lligat a camps de golf.

Ara presentem el cas de la Marina de Cope, que malgrat haver estat inclosa dins d'un parc natural, acabarà convertida en una nova urbs per a l'esbarjo i gaudiment d'uns pocs. En el cas d'Almeria el mètode emprat per legalitzar grans actuacions urbanístiques va ser la modificació d'un P.O.R.N. i en el cas de Águilas, un dels municipis murcians amb més expectatives de creixement urbanístic de tota la Regió, ha sigut mitjançant una via tan inusual com poc coherent: la desclassificació com a parc natural i l'aprovació a aquesta zona d'una Actuació d'Interès Regional. A l'any 2001 i a última hora, el govern regional va afegir a la nova Llei del Sòl de Múrcia una disposició addicional que autoritzava a redimensionar els límits dels parcs naturals a partir de la modificació del mapa dels L.I.C.s. A partir d'ací es van descatalogar com a parc natural 1600 hectàrees per ser àrees agrícoles i no naturals, les quals es van incloure en el projecte d'Actuació d'Interès Regional.

La figura d'Actuació d'Interès Regional és un instrument regulat per la mateixa Llei 1/2001 de 24 d'abril del sòl de la Regió de Múrcia, tal i com vam veure a l'apartat d'introducció a l'Arc Mediterrani, el qual es formula per dur a terme actuacions de caire supramunicipal en ordenació del territori amb l'objectiu d'ordenar zones del territori per facilitar el desenvolupament econòmic. Un exemple clar és el projecte d'aeroport internacional a Corvera (Murcia). El cas concret de la Marina de Cope, la seua aprovació es deu al desenvolupament de les Directrius i Pla d'Ordenació del Territori del Litoral de Múrcia hem esmentat al capítol introductori. En aquestes directrius es planteja desenvolupar el litoral sud-est amb actuacions com les A.I.R. per diversificar i potenciar la seua economia i acabar amb el desequilibri existent amb el litoral quasi saturat del Mar Menor. En la sessió del 23 de juliol de 2004, el Consell de Govern de la Comunitat Autònoma de la Regió de Murcia va aprovar la posada en marxa d'aquesta actuació (VERA, J.F. I ESPEJO, C., 2006, p. 70).

Sota aquestes figures legals es va presentar en 2004 l'Actuació d'Interès Regional Turístic del Cap de Cope que es gestionaria a partir d'un consorci format pels ajuntaments de Lorca i Águilas, així com la Conselleria de Turisme de la Regió de Múrcia i per descomptat per un conglomerat d'empreses promotores i constructores.

Com a model a imitar el projecte cita els casos de Portofino a Itàlia i Port Grimaud a la Costa Brava francesa i fins i tot Cancún a Mèxic, i aposta per les activitats nàutiques i el golf com a activitats atractores de nous residents per als quasi 11.000 habitatges que es volen edificar. En total l'A.I.R. ocuparà 2073 has. de litoral just entre dos àrees naturals: el L.I.C. del Cap de Cope i el de les Puntetes de Calnegre i limitada al nord, tal i com podem observar a la figura 202, per l'autovia Cartagena – Vera. El projecte proposa construir 5 camps de golf, un port esportiu per a vora 2000 vaixells, un centre d'alt rendiment esportiu, piscina, centre mèdic, clínica de fisioteràpia i rehabilitació, zona hípica, 10 camps de futbol, i per descomptat 10.000 xalets i 22.000 places hoteleres amb un cost estimat de 2.265 milions d'euros. Amb això, en cas d'una ocupació del 100%, la nova ciutat de Marina de Cope arribaria als 58.000 habitants, una xifra que quasi duplica la població censada actualment a tota Àguilas. El principal argument per recolzar aquesta megalòmana actuació front a l'impacte ambiental que comportarà és que la part d'eixes 2073 has. que s'edificaran són hui en dia terrenys agrícoles de regadiu sota plàstic que banalitzen el medi rural, tenen un gran impacte paisatgístic i que estan sobrexplotant recursos hídrics.

Una de les causes històriques que expliquen que aquest litoral estiga encara quasi verge és la deficient accessibilitat a tota la zona. Per aquestes raons. La A.I.R. no ve com un projecte descoordinat amb la política d'infraestructures, sinó que encaixa perfectament amb una sèrie d'actuacions que pretenen millorar considerablement l'accessibilitat de tot el litoral sud-oest de Múrcia, entre les quals destaquen la construcció de l'autovia Cartagena – Vera que ja hui compta amb una eixida a la Marina de Cope encara que aquesta no estiga encara construïda, la millora de la connexió entre Lorca i el seu litoral i el nou aeroport internacional de Corvera al terme municipal de Múrcia.

La importància d'aquesta actuació urbanística rau tant en l'aplicació d'un instrument poc comú en ordenació del territori com és el de l'A.I.R. així com en la magnitud de l'actuació. El propi projecte afirma que l'A.I.R. de la Marina de Cope és un projecte pilot o exemplaritzant per a futurs projectes similars que s'apliquen sobre altres àrees degradades o subexplotades turísticament al litoral murcià. Es tracta d'un instrument poc comú per la seva capacitat expropiatòria de terrenys, una característica poc freqüent en els instruments d'ordenació del territori. També és poc comú pel seu caràcter supramunicipal i mixte, ja que junta urbanisme amb planificació territorial gràcies a què

la seua gestió es fa no des d'una sola administració com sol passar, sinó mitjançant consorcis que reuneixen administracions locals, regionals i empreses privades. Per tant podríem afirmar que com a mecanisme de govern del territori es tracta d'un cas prou interessant amb una gran capacitat de maniobra i que podria aplicar-se en molts altres aspectes de la planificació territorial a banda de la promoció de nous espais urbans litorals lligats al turisme i al golf.

Per altra banda conté un aspecte un poc més qüestionable com és el seu caràcter d'actuació per a l'interès general, argument en el qual es basa per justificar la seua capacitat expropiatòria. Caldria preguntar-se qui defineix aquest interès general, perquè si avaluem els impactes que aquesta actuació tindrà no queda massa clar que la construcció d'un macrocomplex residencial per a classes altes siga de l'interès general. Fins els anys 90, el model dominant d'urbanització era el d'un desenvolupament urbà cenyit a l'entorn dels nuclis de població connectats a l'A-7 mitjançant vies paral·leles, i separats entre sí per amples espais agrícoles i naturals protegits. Amb la construcció de l'autovia Cartagena – Vera i l'A.I.R. de Cabo Cope s'ha desorganitzat completament aquest model de baix impacte territorial (PÉREZ MORALES, A., 2007, p.190). Amb tot això és qüestionable que figures com les A.I.R. no tinguen com a tràmit obligatori el fer una avaluació ambiental estratègica segons la Directiva 2001/42/CE o alguna avaluació d'impacte ambiental a nivell d'instrument (C.E.S.R.M., 2006, p. 140).

En primer lloc cal pensar que centenars d'hectàrees ocupades per un interessant paisatge litoral de vegetació estepària seran eliminades per ser ocupades per hotels i edificis d'apartaments, per altra banda, fruit de la intensa activitat nàutica amb la marina interior que es construirà, les praderies de posidònia que ocupen el front litoral podrien resultar seriosament danyades. L'actuació urbanística no ocupa físicament les àrees legalment protegides (hui en dia) com el Cap de Cope o Calnegre, però cal pensar que la massiva afluència de residents i turistes no beneficiarà massa la seua conservació, a més de què en el cas del Cap de Cope quedarà gairebé com una illa de natura enmig d'un mar d'urbanitzacions difoses. Es decideix no arrasar aquests dos L.I.C.s però tot espai natural necessita d'una sèrie de corredors per a la fauna, si no corren el risc de perdre biodiversitat i esdevenir un jardí urbà per als nous residents, enlloc d'un enclavament natural amb gran valor per la seua flora, fauna i paisatge com és encara hui en dia. Una altra alteració ambiental important es troba en la gestió de l'aigua. Des d'aquest punt de

vista també resulta difícilment justificable l'interès general d'aquesta actuació ja que requerirà de grans volums d'aigua per als camps de golf, subministraments als xalets, hotels, camps de futbol, jardins, port esportiu etc. Es tracta d'un tipus d'urbanització en baixa densitat i amb molts jardins amb gespa i amb piscines gens sostenible a un litoral semiàrid sense a penes cap recurs hídric, a banda d'algun aquífer que es troba sobreexplotat per l'agricultura de regadiu. Al projecte s'assegura que s'aposta per una molt baixa densitat tant per evitar impactes paisatgístics greus com per a respectar la xarxa fluvial existent. Hui en dia són fins vuit les rambles que recorren paral·lels cap a la mar, una xarxa fluvial que es precipita des d'altures de vora 700 m fins al nivell del mar en a penes 10 km (PÉREZ MORALES, A., p. 161). Si a això afegim que és relativament freqüent que a tota l'àrea es desencadenen tempestes que poden generar precipitacions de vora 150 l/m² en poques hores, llavors podem advertir que a tota la conca de Cope el risc d'inundació és present. La prevenció d'aquest risc no sembla ser un capítol preferent al projecte d'A.I.R.

En altre ordre de coses, a més dels impactes mediambientals, resulta hui en dia poc justificable des de qualsevol altre punt de vista la defensa des de l'administració de grans projectes com aquest. Múrcia té encara un litoral poc castigat per la urbanització i això podria constituir un recurs per aprofitar de manera sostenible, a l'igual que Almeria i no reproduir contínuament el mateix model urbà-residencial que ja hi ha a tot el Mediterrani. Actuacions com Marina de Cope poden tenir un cert impacte econòmic important, però només conjuntural en el moment de la construcció, i en quant a la creació de llocs de treball, la gran majoria seran de baixa qualificació com servei de neteja, jardiners o cambrers i sobretot concentrats durant una part de l'any. En la nostra opinió, una actuació com aquestes suposarà el sacrifici d'un paisatge de gran valor natural per crear un nou ghetto de turistes, una actuació d'urbanització creant un front marítim com milers que hi ha hui en dia al nostre litoral, i tot a més finançat en gran part per l'administració pública. Quan a les àrees urbanes com Barcelona o València ja s'ha comprovat els greus impactes socials i ambientals així com els alts costos econòmics de manteniment per a les arques municipals que té la ciutat difosa, ací es proposa crear una de les ciutats difoses més grans del litoral murcià i a més sense previsions serioses de les noves demandes socials (educació, sanitat, serveis socials etc.).

L'A.I.R. de Marina de Cope hem vist que tindrà un cost aproximat de més de 2000 milions d'euros que seran sobretot finançats per l'administració pública. La pregunta que podríem fer és si aquesta despesa pública serà realment profitosa per al benefici dels ciutadans. Múrcia és una comunitat autònoma en fort creixement i que necessita a conseqüència d'això noves inversions en serveis públics bàsics, infraestructures, sanitat i educació i té un sector industrial poc tecnificat que necessitaria també d'inversions per a la seua modernització. Una despesa tan gran tal volta no siga el més encertat per l'impacte ambiental que suposaria i també per qüestions de demanda real. Al llarg d'aquest treball ha hagut un denominador comú a tots els plans mencionats: sempre tenen com a un dels seus objectius principals l'expansió del turisme residencial lligat al golf i esports nàutics, des de la ciutat d'Almeria amb l'actuació de El Toyo fins a aquesta que arriba a Lorca de la Marina de Cope, passant per tots els plans expansionistes del Baix Almanzora, Pulpí i Níjar. A més, més enllà d'aquest litoral tenim la costa Blanca, Mar Menor i la Costa del Sol des de Granada. Si recordem els plans de Polaris World, aquesta empresa té plans de construcció de milers d'habitatges a tota Múrcia per a clients del mateix perfil: turistes que practiquen golf o esports nàutics. La pregunta que no podem deixar de formular és: hi ha a Europa (o al món sencer) realment tanta gent que estiga disposada a invertir en una residència en El Toyo, Cabo Cope, els resorts de Polaris, Playa Macenas o tants i tants altres complexes turístics residencials que s'estan inaugurant i projectant?.

3.3.3. La cooperació públic-privada en política d'infraestructures: l'autovia Cartagena - Vera

Com a últim exemple de govern del territori a partir de partenariats públic-privats parlarem breument d'una política sectorial com és la política d'infraestructures a Múrcia, a partir de l'exemple concret de l'autovia Cartagena – Vera. Amb aquest exemple no volem mostrar cap instrument innovador ni cap bona pràctica, ni tan sols un exemple de govern o desgovern del territori, sinó més bé mostrar què a Espanya sí hi ha casos en els quals quan el món empresarial i l'administració pública es posen d'acord, es poden arribar a materialitzar grans projectes de transformació territorial, no sempre afortunats.

Una obra com la nova autovia Cartagena – Vera és un exemple que sembla la materialització de la utopia de fa uns anys d'uns quants promotors immobiliaris, de convertir el litoral sud-est en una nova Costa del Sol a partir d'una gran obra que faça d'aquest litoral una destinació fàcilment accessible en poques hores de cotxe des de les principals ciutats del país. Aquesta autovia està dins del Pla d'Infraestructures de Transport 2000-2007 del Ministeri de Foment. Mitjançant un acord del Consell de Ministres va ser adjudicada la concessió administrativa al consorci Aucosta format per diverses caixes d'estalvis i per grans constructores com F.C.C. Té una longitud total de 114,3 km entre la ciutat de Cartagena i la de Vera a Almeria. Suposa prolongar i completar el corredor mediterrani des de la Jonquera fins a Vera i malgrat ser de peatge bastant elevat (una concessió de 38 anys amb un peatge de fins 0,10 euros per km), es va concebre per esdevenir una alternativa a l'A-7 i A-92 que van per l'interior. Un dels aspectes remarcables és que malgrat ser una obra de grans dimensions i construïda sobre un tram litoral completament abrupte, aquesta ha estat completada en a penes dos anys. Es tracta d'un temps rècord tenint en compte les dificultats tècniques que comportava aquesta obra : ha sigut necessari construir 21 viaductes i 4 túnels, i un d'ells, el de la Loma del Bas, és el de més longitud de tota la Regió de Múrcia (1800 m) (LA ECONOMÍA, 2006).

La figura següent ens permet apreciar la magnitud d'aquesta obra que va comptar en el seu dia amb el vist-i-plau del govern central, autonòmic i de tots els ajuntaments afectats per aquesta infraestructura, i per descomptat d'una sèrie d'empreses constructores, tot un exemple de com a voltes és possible arribar a un consens entre diferents nivells administratius en qüestions d'infraestructures. L'oportunitat de millorar l'accessibilitat als municipis del Litoral d'Almeria - Águilas acurtant en fins 90 minuts el temps de trajecte entre Cartagena i Vera, les possibilitats que això brinda per al desenvolupament turístic i per tal de dinamitzar el sector agrícola d'exportació amb modernes infraestructures com aquestes han sigut els arguments més emprats per defendre aquesta obra.

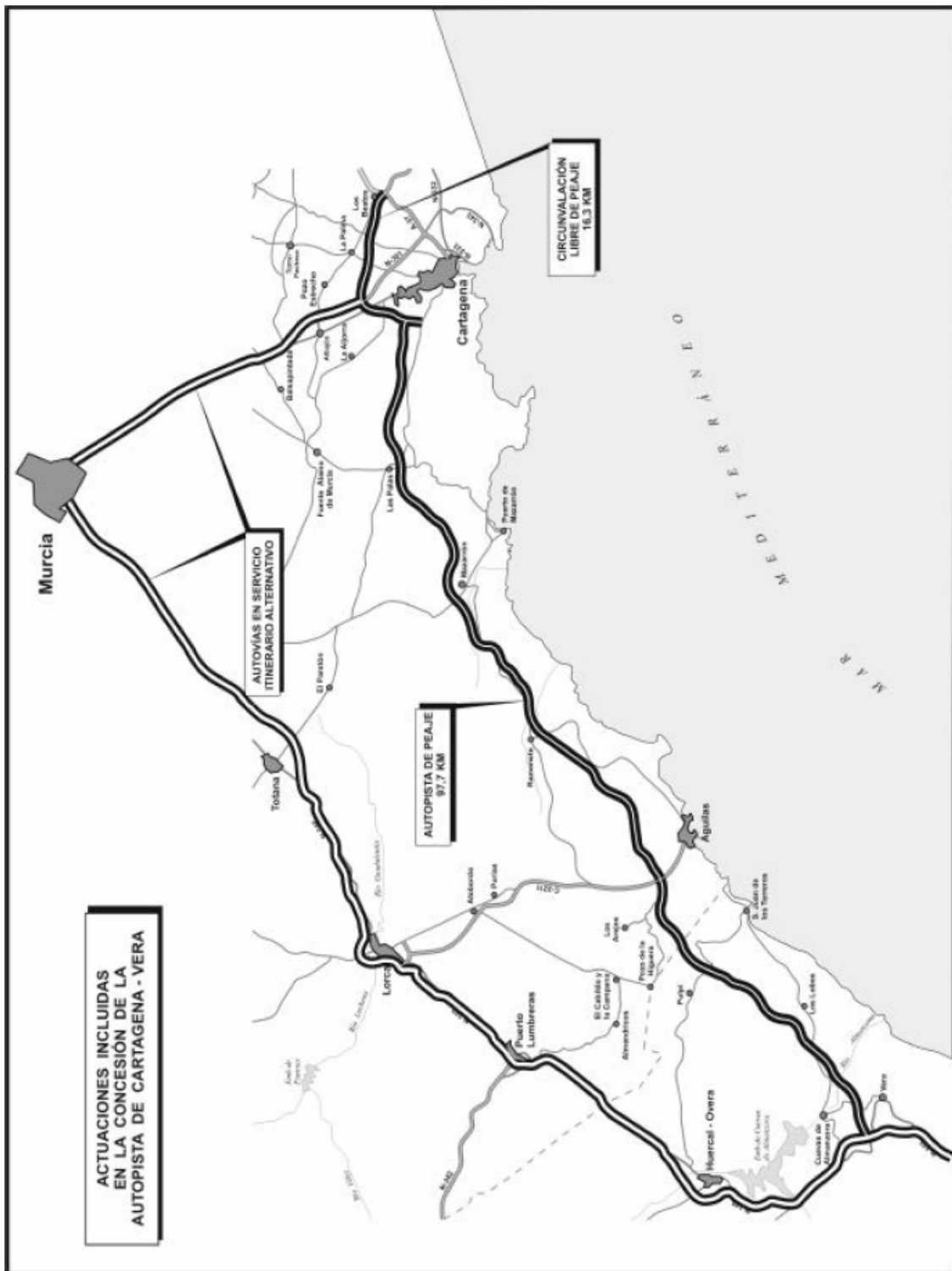

Figura 207: Esquema de l'autovia Cartagena – Vera. Font: Ministeri de Foment (2004).

Aquesta actuació es troba dins dels instruments de planificació sectorial del govern central i respon a la lògica de millorar l'articulació territorial del litoral sud-est . Com podem veure a la figura 207, gràcies a aquesta infraestructura es millorarà notablement

la connectivitat de nuclis urbans costaners com Vera, Mazarrón o Águilas. Aquests havien sigut importants pols miners i industrials durant molts anys que després van entrar en un llarg període de crisi econòmica protagonitzat per una intensa emigració. Dotar a aquest territori d'una infraestructura com aquestes en un medi litoral però gairebé rural, suposa una aposta que respon a la lògica de canviar aquest litoral rural basat en l'agricultura, el turisme, les activitats portuàries i algun subsector industrial, en un model sobretot centrat en el turisme residencial de sol i platja. El problema de sempre, com quan hem parlat de l'Algarrobico a Carboneras o de Cabo Cope a Águilas, és quin preu s'ha pagat per això i quins sacrificis de patrimoni natural i rural suposarà convertir aquest territori, hui encara reserva natural i de patrimoni industrial en una nova Costa del Sol.

L'única ciutat existent en tot el recorregut de l'autovia és la de Cartagena. No hi ha hui en dia cap altre nucli urbà de més de 50.000 habitants. Aquesta obra va substituir la CN 332 que tenia una intensitat de vora 1600 vehicles per dia. En els seus plans estratègics el Ministeri de Foment recomana desdoblar les carreteres quan aquestes superen una intensitat mitjana diària de més de 10.000 vehicles. El propi consorci que gestiona l'autovia estima que augmentarà aquesta intensitat de trànsit fins els 30.000 vehicles. Per altra banda cal recordar ací que quan vam parlar del Pla Estratègic del Levante Almeriense, quan aquest es va elaborar, no va eixir com a necessitat de la població una nova carretera litoral i sí en canvi la millora del trànsit urbà a molts pobles, la inexistència de línies de ferrocarril o altres problemes d'infraestructures relacionats amb la disponibilitat i depuració de l'aigua, les apagades elèctriques o la gestió de residus urbans. Amb aquestes dades volem demostrar que aquesta infraestructura no respon a les necessitats reals i actuals de la població del Litoral d'Almeria - Águilas sinó a unes expectatives de creixement urbanístic futures i de gran intensitat. L'autovia disposa hui en dia de tretze enllaços. Alguns d'ells porten a ciutats com Pulpí, Vera o Cuevas de Almanzora, però molts altres no condueixen més que a una aldea o a alguna platja deserta, com per exemple la Marina de Cabo Cope que és encara hui un litoral verge.

Amb macroprojectes com aquest volem mostrar un exemple més en el qual l'interès particular d'uns grans propietaris de sòl i unes poques empreses és més important que l'interès general representat per l'administració. Les empreses que han fet possible que aquest macroprojecte siga una realitat en un temps rècord són sobretot constructores,

entre les quals es troba Polaris World. Aquesta empresa va pagar íntegrament un dels enllaços a l'autovia per millorar l'accessibilitat als seus complexos turístics. Ací, l'Estat no només es retira en quant a política urbana, sinó també en quant a polítiques sectorials, i en aquest cas es tracta d'una obra competència del govern central i no d'un petit ajuntament rural intimidat per les grans empreses constructores. Si realment aquesta obra haguera sigut d'interès general potser primer haurien millorat la xarxa de carreteres comarcals existents en lloc de fer una nova autovia, o potser haguera sigut gratuïta i no amb peatges que si bé un turista resident pot pagar ocasionalment, és impensable que qualsevol ciutadà estiga disposat a pagar-ho tots els dies. Per tant una de les conseqüències més probables és que aquesta autovia, després de tot l'impacte ambiental que ha ocasionat, servisca realment només per a apropar les platges als turistes que estiguen disposats a pagar un elevat preu de peatge. Fins i tot per als grans productors agrícoles caldria estudiar si els és rendible pagar per cada camió que utilitze aquesta autovia al menys 15 euros per trajecte. Molts optaran per continuar emprant la carretera nacional, que si bé està en pitjors condicions, no comporta cap despesa en peatge.

Des del punt de vista ambiental el preu pagat ha sigut molt alt. L'obra ha afectat el L.I.C. del Cap de Cope, el paisatge protegit de la Sierra de las Moreras a Mazarrón i el Paisatge protegit de Cuatro Calas a Águilas. I ací afectat vol dir arrasat en part de la seua superfície. La manera de legalitzar aquests impactes ha sigut el convencional d'aprovar una avaluació d'impacte ambiental que considera que les obres no alteren significativament el medi ambient així com la desprotecció entre un 40 i un 63% d'aquests tres parcs i paratges naturals. El més afectat de tots torna a ser el Parc Regional del Cabo Cope y Puntas de Calnegre que entre l'A.I.R. de Marina de Cope i l'autovia Cartagena – Vera va perdre un 63% de la seua superfície original (ANSE, 2005). Els impactes directes més importants es deriven de la roturació de milers de tones de terra per causa de les obres, tot i arrasant masses forestals amb espècies protegides i per altre costat l'eliminació d'un nombre indeterminat d'individus de tortuga mora, una espècie en perill d'extinció. Davant aquestes agressions i les queixes dels veïns pel preu pagat per les expropiacions, per les molèsties ocasionades per les obres i per tot l'impacte paisatgístic que ha suposat, es va crear en 2003 una associació d'afectats integrada per veïns, agricultors i ecologistes que van protagonitzar nombroses protestes contra aquestes obres. Però quan totes les administracions es posen d'acord

junt amb grans empreses per dur a terme un gran projecte d'infraestructura que no respon a les lògiques espacials actuals sinó a unes expectatives urbanístiques futures, només queden les instàncies europees per tractar de què les protestes tinguen algun efecte.

Recapitulant, aquesta actuació podria ser un exemple emblemàtic d'una mala planificació del territori. Sense cap tipus de reflexió estratègica, global, multiescalar, integrada i participada, s'aprova en el marc d'un pla sectorial la construcció d'un macroprojecte més propi de temps del franquisme que tindrà un efecte directe sobre totes les altres polítiques territorials i urbanístiques de tot aquest territori. Amb un cost ambiental molt elevat s'executa en temps rècord una nova infraestructura que respon a expectatives futures i alienes a la població que encara hui habita a aquell territori. L'interès general al Levante Almeriense i Múrcia clama per polítiques d'infraestructures però sobretot a escala local i comarcal en quant a aigua, energia, trànsit, gestió de residus i urbanització i també demana un model territorial sostenible amb el context territorial semiàrid on s'assenta, clama per la introducció efectiva dels discursos del canvi climàtic en plans territorials i sectorials, i sobretot per una major participació de la ciutadania en la presa de decisions com la de si cal construir una nova autovia o urbanitzar tota la costa o no. L'interès a curt termini i particular de moltes empreses passa per la cerca i explotació de nous mercats per a la construcció de nous complexos turístics, camps de golf i urbanitzacions, copiant i repetint en sèrie el mateix model urbà en baixa densitat independentment de si s'assenta sobre un desert o una vall glacial. Fins i tot en alguns casos a aquest litoral passa en invertir en grans promocions urbanes i obres per tal de blanquejar diners de dubtós origen. En tot cas novament guanya aquest segon interès per connivència i inacció d'administracions locals, regionals i del govern central. El temps dirà si aquesta autovia realment va dinamitzar tant les economies locals com asseguren els alcaldes de la zona, o si més bé es va convertir en un elefant blanc d'aquella època en la qual es pensava que el turisme residencial portaria una nova edat d'or com la de la mineria del plom a tot el Camp de Lorca i Baix Almanzora.

Amb aquesta breu menció a l'autovia Cartagena – Vera donem per terminat aquest capítol d'anàlisi d'instruments d'ordenació del territori i amb ell la part que dediquem en aquesta recerca per estudiar quines dinàmiques territorials importen hui en dia a àmbits rururbans dinàmics com el litoral de Múrcia i Almeria i com estan sent

gestionades a partir d'instruments de caire innovador. A continuació fem una breu recapitulació dins l'apartat de conclusions.

4. RECAPITULACIÓ I CONCLUSIONS PARCIALS

Comencem aquesta breu recapitulació a mode de conclusió de l'apartat remarcant que ens hem centrat en analitzar un fragment de litoral mediterrani espanyol que no comparteix la mateixa evolució demogràfica i econòmica de tota la resta. Es tracta d'un territori que a l'últim segle ha patit unes transformacions territorials de gran magnitud, des de l'auge de la mineria que va implantar sobre la xarxa preexistent de petits nuclis de pescadors i agrícoles una nova xarxa de nuclis industrials i miners i ports interconnectats per ferrocarril, passant per un posterior i molt profund declivi rural, molt més profund que a altres àrees rurals interiors, amb un ressorgiment demogràfic i econòmic als últims anys a causa de l'arribada d'un nou auge protagonitzat per la construcció.

Es tracta a més d'un territori que comparteix moltes dinàmiques territorials ja vistes com els processos de suburbanització, l'èxode rural encara a alguns nuclis, l'arribada d'immigrants, o els problemes de l'aigua a un indret secularment més aïllat que qualsevol altre litoral mediterrani i a més amb unes característiques climàtiques molt peculiars. En el moment d'escriure aquestes línies el litoral d'Almeria i Múrcia es troba en una cruïlla per al seu futur. L'alternativa seguida fins el moment passa per l'especialització en turisme residencial lligat al golf i als esports nàutics, encara que els beneficis en termes socials siguin baixos. Es consolida aquest model malgrat les creixents denúncies d'esgotament i incompatibilitat del mateix a un territori semiàrid amb característiques naturals i patrimonials molt específiques que aconsellen evitar la banalització del paisatge. Una via alternativa i arriscada seria fer cas de tota la retòrica continguda als plans d'ordenació del territori que se suposa, s'apliquen com a mecanismes de gestió prudent del territori i el medi ambient: és a dir, apostar per un model més diversificat econòmicament, invertint tant en turisme responsable com en agricultura compatible amb el medi ambient; un model territorial sorgit i al servei de qui habita el territori i no basat en possibles expectatives futures de creixement urbà per part d'agents econòmics aliens. Això vol dir que sobre els projectes faraònics de grans autopistes, complexos turístics i hotelers i els grans esdeveniments com Almeria 2005 han

de prevaldre les necessitats immediates en forma de petites actuacions de correcció de dèficits urbans, socials, en infraestructures, equipaments i serveis a empreses. Experiències com el GDR del Levante Almeriense il·lustren de què estem parlant. Un exemple per mostrar seria enlloc d'invertir 600 milions d'euros en una autovia per tal d'exportar més ràpidament les fruites i verdures sense transformar, invertir una dècima part d'aquests diners en promoció i modernització empresarial per tal de crear un sector industrial modern i de serveis encara hui inexistent.

Fruït de l'anàlisi dels instruments i experiències de govern del territori que s'estan aplicant hui en dia a aquests territoris podem arribar a tres conclusions rellevants per al conjunt de la tesi. Una és que hi ha un creixent divorci entre els discursos i disposicions legals dels instruments (encara que aquests siguin normatius) i la gestió pràctica del dia a dia. Invoquem com a exemple el parc natural del Cap de Gata – Níjar. Aquest espai protegit des de fa ja 20 anys ha patit tot tipus d'agressions i només en uns pocs casos han estat aturades i quasi mai castigades. Una segona conclusió és que no trobem cap diferència significativa entre la gestió realitzada per dos governs amb tradicions i ideologies molt diferents: Almeria a Andalusia i Águilas a Múrcia. Les dinàmiques territorials són molt semblants, els instruments aplicats per governar el territori han sigut prou distints i variats, però els resultats han sigut els mateixos : els interessos del mercat, empresarials o particulars del moment prevalen sobre l'acció de govern o l'interès social. Els interessos particulars per edificar un hotel a una zona protegida de la platja del Algarrobico seran els guanyadors malgrat tota la repercussió mediàtica que ha tingut aquest conflicte. Poca diferència hi ha entre l'expansió urbanística a Lorca i Águilas i la del Baix Almanzora, entre la creació d'un El Toyo o un Cabo Cope, per molt diferent que siga la magnitud de l'actuació. Una tercera conclusió és que a través de l'estudi d'aquest territori constatem com el sector privat irromp amb força com a agent no només urbanitzador o planificador del territori a escala local o comarcal, sinó fins i tot supralocal. Casos com el de Polaris són inquietants, ens permeten comprovar com hui en dia ja seria possible viure a una ciutat sense Estat pràcticament. Ja existeix una constel·lació de petites ciutats - fortalesa amb noms exòtics creades per Polaris o habitades per milers de ciutadans no censats sobre les quals ni ajuntament ni govern regional tenen a penes control, més bé deutes econòmics perquè ha sigut l'empresa la que ha finançat infraestructures i equipaments que deuria haver finançat l'Estat. Però no

cal oblidar que la diferència és que la responsabilitat d'una empresa és davant els seus accionistes i el d'un ajuntament davant tota la societat local.

Com ha passat en altres casos analitzats, hem vist molts exemples d'actuacions i plans sectorials o territorials per a un àmbit local o sector concret, però hi ha de nou una manca d'instruments i estratègies integrades, generals i participatives, reflexions pausades que tracten de proposar mesures per posar ordre a sectors econòmics sencers com el de l'horticultura (aquest sector ha crescut al Levante Almeriense quasi anàrquicament), o per exemple en el litoral aprofitant experiències pilot com el projecte CAMP, o en la gestió dels nombrosos espais naturals protegits legalment però gestionats il·legalment que hi ha a tot aquest litoral o que contempen l'aigua des de l'òptica hol·lística, d'una societat conscient de les limitacions dels seus recursos naturals, però que precisament configuren un paisatge d'enorme valor. El problema de l'aigua mai deixarà de ser-ho si només s'actua en l'oferta i no en la demanda de recursos.

Per últim volem concloure remarcant la importància del que podríem anomenar pedagogia del territori, que és el que fan per exemple moltes associacions ecologistes. El cas d'Almeria i Múrcia és el cas d'un territori dotat d'un marc normatiu modern i més o menys adaptat a les exigències de les directives europees, amb una sèrie d'instruments ben dotats econòmicament en general, però que a l'hora de plasmar-ho en el territori col·lideix encara amb discursos productivistes i desenvolupistes. Sempre serà important remarcar que gran part d'aquesta societat ve de ser una de les províncies més pobres i amb major taxa d'emigració de tota Espanya, per tant si els discursos de la sostenibilitat, si una certa cultura del territori no és assimilada per més ciutadans, els governants seguiran actuant no segons els plans normatius o indicatius sinó segons interessos particulars i la cultura del desenvolupisme a curt termini.

IX CONCLUSIONS GENERALS I PROSPECTIVA

Ha arribat el moment de tancar aquest treball que al llarg de vuit capítols ha anat descrivint i analitzant dinàmiques territorials i experiències de govern en territoris molt diferents, des dels cims del Pirineu català fins el desert d'Almeria, passant per les grans ciutats del Mediterrani Espanyol, tot per tractar d'assolir els objectius que ens vam plantejar a l'inici del mateix. En cadascun dels capítols, dels subapartats, dels mapes i gràfics elaborats i dels autors i informes citats al llarg del treball tractem d'argumentar i de demostrar que sí, que efectivament hi ha moltes novetats amb l'escenari de la globalització, molts canvis en el territori per sí mateixa, en la manera d'estudiar-lo i de governar-lo, i que en molts d'aquests canvis hi ha al darrere processos globals a totes les escales i amb diferents governs, els quals tracten d'adaptar-se dins de les seues possibilitats i inèrcies al nou context.

A les següents línies sintetitzarem les principals conclusions que es desprenen d'aquest treball, les quals validen la hipòtesi plantejada a l'inici de la recerca. Aquesta hipòtesi la vam enunciar de la següent manera:

Europa està experimentant una transició cap a la societat de la informació, dins de les velles lògiques del capitalism., la qual cosa comporta el reforçament i l'evolució d'antigues dinàmiques territorials que semblaven superades, i l'aparició d'algunes noves. Es tracta d'una transició que afecta profundament l'estructura socioeconòmica i equilibri ambiental dels territoris, la manera de governar-los i fins i tot d'estudiar-los. Davant d'això, es donen noves respostes, els efectes de les quals, en línies generals i en comparació amb altres àmbits territorials, han estat fins al moment poc significatius en comparació amb els recursos dedicats, i la necessitat de canvi que l'actual context geopolític, ambiental i econòmic requereix.

Per últim acomiadarem el treball proposant unes línies futures de recerca en alguns dels aspectes arreplegats en aquesta tesi a mode d'epíleg.

1. CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LES DINÀMIQUES TERRITORIALS: VELLES LÒGIQUES MES CRITIQUES

1. La globalització fa que contextos territorials diferents tendisquen a compartir les mateixes dinàmiques territorials contribuint a un procés d'homogeneïtzació dels territoris

Espais que en altre temps van ser completament diferents i heterogenis, avui cada dia s'assemblen més. La regió metropolitana del Ruhr cada dia s'assembla més funcionalment i fins i tot estèticament a la regió metropolitana de Barcelona. Al seu torn, aquesta regió metropolitana de límits incerts cada dia té més aspectes sociològics, econòmics i culturals en comú amb espais llunyans com el Pre-pirineu del Cadí. Molts dels conflictes i debats territorials existents a Europa, els quals són recollits per l'ETE, són comuns per als territoris analitzats. Alguns exemples serien l'emergència del poder de les metròpolis front als governs superiors a causa del nou paper de les ciutats com a pols en una xarxa mundial policèntrica de jerarquia flexible, creixentment interconnectada entre sí i desconnectada d'altres espais del país al qual pertanyen (Euroregió Rin-Mosa, reivindicació d'un poder metropolità a Barcelona dissolt pel govern de la Generalitat, igual que al cas de València). Un altre exemple seria el debat del paper del camp i la relació entre camp i ciutat en el context de l'era de la informació (conformació i límits del Ruhr, metropolitanització del Pirineu, model territorial de l'agro-business a Almeria) o la creació de xarxes de ciutats seguint la màxima de "cooperar junts per competir millor" (cas del KVR o de la regió policèntrica de Barcelona), el conflicte entre poder local i poder metropolità (cas de la planificació estratègica al Ruhr, conflicte per la delimitació de vegueries, dissolució del Consell Metropolità de l'Horta) o temes més en relació amb el desenvolupament sostenible (gestió de l'aigua, protecció del paisatge, processos de suburbanització, cohesió i integració social...) o temes econòmics com la crisi de la indústria manufacturera europea o de la mineria i la indústria. Totes aquestes dinàmiques territorials són en la seua majoria comunes per a l'Arc Mediterrani Espanyol, (i moltes altres zones del món podríem afegir), malgrat la seua heterogeneïtat territorial i paisatgística.

2. Els territoris es troben en diferents fases de la transició cap a l'era informacional i en el cas de l'Arc Mediterrani, el sector de la construcció i el turisme han sigut durant

els darrers anys les úniques forces motrius en aquesta transició, la qual cosa ha derivat en un nou cicle desenvolupista.

Ha hagut una transició d'un model territorial industrial a un altre informacional, en diferents graus d'intensitat. Mentre que Barcelona és hui una metròpolis creixentment inserida en els fluxos globals de persones, capitals, béns i serveis, altres territoris ho han fet només parcialment. València està també avançant ràpidament en aquesta transició, i precisament per això, components destacats de models territorials anteriors com el paisatge cultural de l'Horta i l'Albufera, l'estructura econòmica industrial basada en PIMES i indústries manufactureres madures o fins i tot la composició econòmica i social dels barris i ciutats de la Regió Urbana de València estan canviant acceleradament o simplement desapareixent. En el cas d'Almeria i Múrcia és difícil caracteritzar aquesta transició, d'entrada perquè han estat territoris que no van arribar mai a estar plenament industrialitzats. Van combinar cicles d'auge econòmic per processos exògens amb profundes crisis territorials. No obstant això, en el cas de la seua activitat agrícola i en el turisme residencial, es pot afirmar que es tracta de dues activitats motrius de tot el territori, que hui en dia estan completament inserides en el nou cicle capitalista de l'era de la informació. Una conseqüència comuna en aquest procés de transició és que la dispersió urbana s'accelera. En aquest procés un factor essencial és el pes a tot l'Arc Mediterrani Espanyol del sector de la construcció, que després de la congestió del litoral i l'interior de les àrees metropolitanes, troba en altres espais més llunyans com el Pirineu per a Barcelona, Cabo Cope a Múrcia o la comarca de la Foia de Bunyol a València un territori quasi verge. Aquesta difusió urbana que darrerament s'ha ralentitzat per la caiguda de la demanda real i especulativa caldria caracteritzar-la com la segona onada de desenvolupisme de la història contemporània. Si la primera va servir per urbanitzar caòticament ciutats mitjanes, capitals de província i grans centres urbans, aquesta ha trencat tot tipus de barreres convertint espais de ruralitat en camps urbanitzats, en ciutats de baixa densitat, des de Níjar fins la Cerdanya, passant pel Camp del Túria, el Bajo Guadalentín o el Garraf. Les economies intermèdies com l'espanyola i catalana devien buscar un nou paper per tal d'inserir-se en l'era de la informació davant la crisi generalitzada de la seua base econòmica agrícola i industrial edificada en els avantatges comparatius del baix cost de la mà d'obra. La via seguida pels espais rurals ha sigut el de convertir-se en espai rural – medi de vida, una sort d'últim refugi per a les famílies que per diferencial de renda o per fugir

dels conflictes urbans s'instal·len a territoris periurbans, i també una sort de model Florida d'atracció de ciutadans de la tercera edat de tot el món que venen per gaudir del clima. En el cas de les grans metròpolis com la Barcelona del Fòrum, de les Olimpíades i la València de la Fórmula 1 i la Copa del Amèrica ha sigut el d'adoptar el rol de ciutat esbarjo, amb grans actuacions d'urbanisme-espectacle per al gaudiment d'uns pocs.

3. El model autonòmic s'ha mostrat completament descoordinat entre els seus diferents nivells de govern i per tant poc eficaç i feble com a Estat – Nació respecte a les forces del mercat a l'hora d'intervenir per guiar o pal·liar els efectes d'algunes dinàmiques territorials originades en la transició de model.

Aquesta especialització territorial en la producció de cases i paisatges artificials i banalitzats o no-llocs genera molts conflictes, car el territori en aquest context de globalització i liberalització, es reclama com un recurs no renovable més que s'està espoliant. Malgrat l'aparició en els darrers cinc anys de desenes de nous conflictes territorials protagonitzats per actors locals ni empresaris ni institucionals, quasi sempre s'ha imposat al final, si observem les realitats territorials, la lògica del mercat per damunt de plans d'habitatge o polítiques territorials o socials. És un símptoma de la crisi de l'Estat-Nació incapaç d'intervenir fermament en aquestes dinàmiques, i al mateix temps un tret bàsic de les economies de mercat avançades: malgrat totes les figures de protecció a nivell internacional, res ha detingut l'expansió urbanística del parc natural del Cabo de Gata – Níjar, malgrat anys i anys de plans comarcals de muntanya, poc ha millorat la situació sociodemogràfica de moltes valls del Pirineu, i molts nuclis continuen despoblant-se. Malgrat tots els intents del Consell Metropolità de l'Horta d'aprovar unes Normes de Coordinació Metropolitana, al final cada municipi ha consentit desenvolupament urbanístics espectaculars. Igual ha passat en la majoria de municipis del litoral mediterrani.

No molt lluny està el dia en el qual, moltes d'aquestes urbanitzacions residencials per a turistes i jubilats en forma d'adossats o gratacels grisos i anònims siguen contemplades com a monuments a la irracionalitat, a costums i activitats del passat, com quan hui hom visita alguna peça del nostre patrimoni industrial. Seran moltes d'aquestes urbanitzacions, ciutats fantasma, les últimes relíquies d'un gloriós passat, com el

passat agrícola de l’Horta i el Delta del Llobregat, el passat industrial del Berguedà o el passat miner d’Almeria i Múrcia.

Mentrestant, aquesta incapacitat per governar el territori i les seues dinàmiques respon també als problemes de vertebració encara existents com a Estat Autonòmic. El cas espanyol és el d’un Estat funcionalment federal encara no ben assentat ni “acabat” amb grans qüestions pendents per a una bona articulació entre les seues parts (Administració General de l’Estat, Comunitats Autònomes i Municipis) com el sistema de finançament, la reforma del Senat, la institucionalització de Conferències de presidents autonòmics i consellers d’un determinat sector o la reforma de l’administració local seguint el principis de subsidiarietat (ROMERO, J., 2006). Amb el cas introductor d’Alemanya, que actualment està duent a terme una (altra) gran reforma constitucional per tal de dinamitzar el funcionament del sistema legislatiu, vam mostrar un exemple de com es pot des de la coordinació i la cooperació entre territoris colindants independentment del color polític, dur a terme estratègies i plans territorials que siguen veritablement eficaços, car involucren des del primer moment a actors territorials diversos. Vam posar a més l’exemple del MKRO o Conferència de Ministres Regionals d’Ordenació del Territori com una institució clau per a la planificació territorial a Alemanya. Així mateix el govern central, malgrat no tenir competències té un paper actiu en la promoció de la recerca sobre polítiques, plans i programes territorials als diferents Länder i de recolzament tècnic i científic a partir d’institucions com el BBR (Oficina Federal d’Estudis Territorials, Urbanisme i Habitatge). Actuacions com aquestes contribuirien a que el model autonòmic i d’Estat que actualment tenim, fora més eficient a l’hora d’ordenar el territori que administra.

4. La conseqüència territorial més notable de la transició d’un model capitalista industrial a un altre informacional ha estat el pas de dicotomies rural – urbà a continuums rururbans amb una nova fase en el procés d’urbanització: la metropolitanització.

Aquesta transició de model conforma nous espais, però seguint les velles lògiques de l’acumulació capitalista. A conseqüència de la desconcentració i dispersió en el territori de població, activitats, funcions i serveis es conformen nous espais intermedis que no responen a cap de les característiques bàsiques dels espais urbans o rurals. Són els

espais dels no-llocs, els espais de trànsit i de l'urbanització que acabem de mencionar. Els processos centrífugs de les ciutats centrals iniciats a l'era industrial assoleixen una nova fase: la metropolitanització del territori. Cada cop territoris més llunyans de centres metropolitans participen de les seves dinàmiques, però els centres reforcen les funcions de govern del territori. Passem d'una dicotomia camp – ciutat, a un espai rural i urbà creixentment homogeni, fins a un *continuum* rururbà, on hom pot només distingir una categoria de l'altra per l'estètica del paisatge. La distinció ciutat – camp ha quedat difuminada, fins perdre gran part del seu sentit com a concepte explicatiu de realitats territorials. El concepte de rural continua sent vàlid per descriure el territori, tal volta també com a categoria sociològica, però cada cop menys vàlid com a categoria d'anàlisi territorial.

5. Els sistemes urbans passen de la jerarquia i la submissió a l'Estat a la construcció de xarxes i l'adveniment en actors internacionals.

Els diferents centres dels sistemes urbans metropolitans tendeixen a substituir les relacions de dependència jeràrquicofuncional de tipus *christalleria* per relacions de complementarietat, sistemes urbans en xarxa. A més comencen a reclamar una veu pròpia en les escales supraestats defensant els seus propis interessos per damunt dels de la nació a la qual pertanyen. A l'Arc Mediterrani passa especialment a Barcelona i la seua projecció internacional i els seus intents de construir xarxes de ciutats amb relacions més o menys formals. Es passen d'unes relacions jeràrquiques *hard* a unes més *soft*, més flexibles (DEMATTEIS, G.; 1991, citat per NEL·LO, O.; 2001; INDOVINA, F.; 2004, p.39). En aquest sentit, la lògica metropolitana de les corones i jerarquies va perdent importància analítica en favor d'una lògica de xarxes de ciutats multipolars (LANZANI, A.; 2003, p. 134), i això es reflecteix en la mobilitat. Cada cop sembla més difícil censar on viu un habitant de la metròpolis perquè està en constant moviment i passa quasi més temps viatjant que estàtic a un lloc. La taxa d'autocontenció dels municipis s'ha enfonsat i avui és difícil trobar municipis de les primeres corones amb una taxa superior al 50% a banda de la capital i els trajectes són en totes direccions i seguint el tradicional esquema de pendularisme centre – perifèria.

6. Els espais rurals del segle XXI es mouen entre el pessimisme i l'esperança.

Velles dinàmiques territorials que caracteritzaven els espais rurals durant el mode de desenvolupament industrial, com el despoblament i l'emigració cap a les ciutats, continuen encara vigent, tant que el risc d'abandonament de pobles sencers és encara present. Però aquestes migracions ja no són les mateixes, pels factors d'expulsió ni pels d'atracció. Per al cas del Pirineu, sembla més realista parlar de mobilitat metropolitana multidireccional que de migració unidireccional camp – ciutat, si bé aquesta no ha desaparegut.

Els territoris dits rurals es mouen entre el pessimisme i l'esperança. Els espais rurals ja no compleixen la funció ni de reserva de recursos ni de reserva demogràfica, com a molt reserva natural o cultural. Els únics espais rurals plenament inserits en la globalització, que no perden població ni activitats, són espais insostenibles, com els espais agrícoles d'Almeria. La majoria d'espais busquen adaptar-se al nou mode de producció especialitzant-se en agroindústria, especialitzant-se en turisme rural o integrant-se en lògiques metropolitanes. Aquesta integració en les lògiques de la ciutat té una sèrie de conseqüències (augment de la mobilitat en vehicle privat, consum de productes industrials, aigua i electricitat, generació de residus...) que fa augmentar l'empenta ecològica sobre el territori: paisatges i recursos naturals es veuen amenaçats per la dispersió d'un mode de vida poc sostenible. Fora d'aquestes estratègies, que no sempre tenen èxit, l'única alternativa que presenta el sistema capitalista en la seua penetració a tot el territori és l'extinció. Tanmateix hi ha algunes excepcions a aquest procés, com el fenomen neorural, l'agricultura ecològica o les iniciatives de custòdia del territori, les quals no obeeixen estrictament als interessos del capital.

7. No només està canviant el territori, sinó la seua cosmovisió, la manera d'estudiar-ho.

Amb la globalització es poden constatar canvis en totes les escales territorials, des dels grans blocs regionals fins les ciutats, els espais rurals o els Estats – Nació. Amb tots aquests canvis cal renovar part dels instruments analítics i descriptius a l'abast dels geògrafs per poder explicar millor els territoris.

- Amb el context actual de globalització, “descartografia” del món i crisi generalitzada de l'Estat – Nació en moltes de les seues esferes de poder, ja no cap parlar de països subdesenvolupats o en vies de desenvolupament, ni tan sols països, sinó més bé

d'entitats caòtiques, de països en no-desenvolupament, o de països hiperdesenvolupats, amb un ritme de consum de recursos insostenible.

- Amb el nou paradigma informacional ja no és operatiu classificar sectorialment les societats en tres sectors, cal introduir noves classificacions que matisen en quin tipus de serveis treballen les persones, o quin grau de coneixement i especialització requereix el seu treball.

- La transformació dels sistemes urbans de mobilitat és un altre dels processos inherents a l'era de la informació i els processos de metropolitanització. En lloc d'habitants censats cal parlar d'habitants/dia o pensar en nous models de consulta a la població que tinguin en compte els desplaçaments quotidians de cada individu, tot i redefinint el concepte d'habitant de fet.

2. CONCLUSIONS GENERALS SOBRE LA PLANIFICACIÓ I GOVERN DEL TERRITORI: NOVES RESPOSTES A DEBAT

2.1. Sobre la planificació del territori

8. Es constata una creixent dicotomia entre el que diuen els plans, les mesures que finalment s'apliquen i el que passa en la realitat

Al llarg del treball s'han examinat tota una sèrie de polítiques i instruments d'ordenació del territori que es basaven en nous paradigmes i conceptes com el desenvolupament sostenible o la planificació indicativa o estratègica. Aquests conceptes, són encara hui innovadors i han rebut fortes crítiques. En veure'ls aplicats a situacions i territoris concrets, algunes d'aquestes crítiques s'han pogut corroborar. Una d'elles és la de l'eficiència i eficàcia de molts instruments. L'anàlisi de les dinàmiques territorials en comparació amb els plans i instruments aprovats a les últimes dècades mostren una constant divergència en molts casos entre el que diuen els plans i gestors, les mesures que apliquen i el que passa en la realitat. Aquests tres aspectes han sigut més antagònics que coincidents, i hui en dia continua passant, encara que en menor mesura. Una de les causes és el desfàs constant entre planificació i realitat. La planificació actual es desenvolupa a partir d'unes decisions polítiques fetes fa quasi una dècada que tractaven de gestionar unes dinàmiques territorials encara més antigues. Un exemple de nou és la nova fase de metropolitanització del territori. Aquest procés no només posa en qüestió

la vigència i utilitat de gran part de la planificació del territori sinó que exigeix una renovació en conceptes, discursos i anàlisis sobre gestió de regions metropolitanes, tal i com acabem d'apuntar. Alguns exemples són la dicotomia camp – ciutat , les jerarquies funcionals, els censos de població, l'anàlisi per perifèries urbanes o instruments com els plans municipals d'ordenació urbana, plans comarcals sectorials o territorials... Totes aquestes eines estan quedant desfasades, perquè no serveixen per explicar o gestionar el funcionament de les regions metropolitanes.

Territoris com els metropolitans són més complexos de governar. Els plans normatius locals es tornen inservibles, i més en aquest cas en el qual es tendeix a consolidar un model policèntric de concentració dispersa, de morfologia heterogènia i múltiple, més dèbilment jerarquitzada, construït sobre xarxes espacials i temporals de geometria variable (FONT, A.; 2004, p. 260). Amb aquest discurs prenen força els arguments en favor d'una planificació estratègica metropolitana liderada per un govern supramunicipal on hi haja una col·laboració interinstitucional en tot moment.

9. La planificació estratègica demostra ser eficaç front a la planificació normativa, però en molts casos no és la solució.

Precisament s'han analitzat plans estratègics metropolitans, urbans i comarcals. La principal conclusió que es pot extraure és que aquests plans han funcionat relativament bé allà on ha existit una important consciència col·lectiva de crisi profunda, la qual ha permès la formació de partenariats públicoprivats i una participació ciutadana responsable i proactiva. Aquest tema ens deu fer reflexionar sobre la idoneïtat d'aquestes eines, segons el context (recordem el cas de Duisburg o els inicis del PEMB) i sobre si en tots els casos i escales és realment profitós aplicar-la, com passa en molts casos a Espanya on podem trobar centenes de plans estratègics molts dels quals no passen de l'etapa de formulació, perquè no hi ha un escenari real de crisi que genere sinèrgies, perquè no participen els agents clau o perquè són instruments per fer propaganda d'una determinada administració. Per evitar la banalització d'aquestes eines i el seu fracàs, és important reconèixer que iniciatives com aquestes no sempre són apropiades en qualsevol escala territorial o context. També és convenient fer una reflexió profunda sobre la capacitat real de la planificació d'incidir sobre la realitat i

sobre si aquestes eines a sovint es magnifiquen i sobre si no caldria confiar més en la gestió diària que en la planificació de grans instruments.

10. Uns pocs factors són decisius per a l'èxit o fracàs d'un pla estratègic, integrat territorial o similar

A partir de la lectura i seguiment de nombrosos plans territorials estratègics, així com d'altres instruments considerats com a innovadors a aquest treball (veure introducció), hem confeccionat un quadre que resumeix segons la nostra opinió els trets bàsics per a l'èxit o fracàs d'aquests instruments:

CLAUS PER A L'ÈXIT D'UN PLA ESTRATÈGIC TERRITORIAL	FACTORS DECISIUS EN EL FRACÀS D'UN PLA ESTRATÈGIC TERRITORIAL
Plantejament formal amb perspectiva estratègica però amb imperativitat jurídica	Incorporació del pla a les arenes de confrontació política
Context de crisi social i econòmica intensa	Visió sectorial preval sobre la territorial
Acotació adequada de l'àmbit territorial del pla	Oportunitats perdudes en plans anteriors
Ampla participació pública efectiva	Excessiva proliferació de plans amb els mateixos objectius o processos de participació
Equilibri entre processos de consens i acció de govern	Abús del consens com a eina per a apropar voluntats
Coordinat per administracions competents	Absència o poca capacitat de decisió d'administracions clau
Equilibri entre sectors de la societat	Monopoli d'una sola escala de govern del territori
Lideratge	

Figura 208: Factors que indueixen a l'èxit o fracàs d'un pla. Font: Elaboració pròpia

La majoria d'aquests factors han sigut ja mencionats i reiterats en les conclusions parcials dels capítols. És el cas de la necessitat de què un pla estratègic continga al final un apartat de normatives acordades i aprovades per un parlament, que siguen fruit de tot el procés de reflexió estratègica feta a la diagnosi territorial. D'altra manera es quedarà segurament com un catàleg de bones intencions i desitjos utòpics. També resulta essencial acotar adequadament (amb criteris científics i no políticoadministratius)

l'àmbit territorial d'un pla, perquè ni la ciutat real de València acaba a l'Horta ni la de Barcelona al Vallès. Un altre element imprescindible és l'elecció del model de gestió. Aquest és segurament el pas més complicat en tot pla, i malauradament la majoria de plans només apliquen receptes i models d'altres plans. Cal pensar en quins seran els actors decisors, com es gestionarà, com i sobre què es decidirà. Un pla estratègic no ha de ser un pla institucional d'una sola administració, ha de tenir una participació efectiva dels tres pilars de l'estat, Ajuntament, Comunitat Autònoma i Govern Central, en definitiva de tot aquell que tinga competències sobre l'objecte del pla que és el territori. A més també han de tenir la seua veu tots els altres sectors de la societat: les empreses, el tercer sector, el món científic i les famílies com a unitat bàsica. Al mateix temps s'ha de trobar un equilibri entre el consens com una eina més per a apropar voluntats i crear sinèrgies i l'acció de govern exercida pels representants electes, però condicionada a la seua volta per la participació pública en el pla. Aquesta ha de ser efectiva i decisiva en les mesures a prendre. Un mal procés de planificació hipoteca les possibilitats de futurs plans estratègics perquè la població se sent enganyada o ignorada.

Cal mencionar que el cas del Pla Estratègic de Barcelona és l'experiència de planificació estratègica més consolidada i amb més trajectòria a tot l'Arc Mediterrani. La seua metodologia amb un accent sobre la cooperació interinstitucional i públicoprivada, va constituir un nou paradigma en l'ordenació del territori a aquest àmbit. Malgrat estar inicialment orientat a ordenar la metròpolis de cara a un esdeveniment concret, aquest pla continua hui en dia vigent i ha sobreviscut a crítiques, contextos de crisi econòmica, canvis de govern en moltes de les administracions promotores etc., i a més s'ha convertit en una referència internacional de planificació metropolitana. Els successius plans estratègics han aconseguit influir notablement en molts aspectes, com l'urbanisme (des del primer pla ha canviat completament la fisonomia de la metròpolis), però en altres temes que no són de responsabilitat directa dels promotors del pla i que exigirien el compromís de molts agents externs com la política tecnològica i d'atracció d'empreses de R+D, les polítiques socials o la política industrial, no s'ha avançat tant, la capacitat transformadora ha sigut escassa. Això es va veure des de les primeres avaluacions del pla que concloïen que eren més les mesures endarrerides en la seva aplicació que les que s'estaven executant. El model de govern del pla amb la participació d'agents econòmics ha generat tant elogis per la gestió concertada públicoprivada com crítiques per la "dictadura del consens" implantada. A l'hora de promoure

actuacions sobretot de reforma urbana, el pla ha rebut fortes crítiques a partir de la promoció de projectes com el 22@, el PERI de Ciutat Vella, i sobretot el Fòrum de les Cultures de 2004.

11. La planificació innovadora també s'aplica als àmbits rurals i litorals gràcies a l'empenta de la UE com a nou actor territorial, encara que el resultat no és del tot satisfactori

Heus ací un exemple de pla estratègic a un àmbit metropolità, però la planificació estratègica també ha sigut emprada en àmbits rurals, encara que amb resultats no massa positius. L'entrada de la UE com a actor territorial ha donat lloc a una multiplicació de plans indicatius amb perspectiva estratègica, els efectes dels quals a àmbits més rurals i a nivell general han estat beneficiosos en quant a impuls del turisme rural, sobretot cases rurals i restaurants, però no tant en generació d'ocupació estable, recuperació d'activitats tradicionals com l'agricultura, silvicultura, ramaderia..., atracció de població o diversificació econòmica. No obstant si comparem la situació de moles territoris rurals a hores d'ara amb fa dues dècades, podem concloure que amb la UE com a nou actor amb influència en la planificació territorial, els territoris rurals han resultat notablement beneficiats. Ha augmentat la participació pública en molts plans, la qual cosa ha suposat una major democratització en les decisions. Iniciatives directament vinculades amb el discurs del desenvolupament sostenible com el programa LEADER han suposat un gran canvi en la governança de territoris rurals. Un exemple clar el tenim amb el Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense. Han permès obrir el govern del territori, tradicionalment patrimoni quasi exclusiu de l'administració local, cap a nous actors territorials. No obstant en termes de relació objectius generals – repercussió de mesures, els avanços han estat generalment molt discrets. Així mateix alguns instruments com els PTP a Catalunya han constituït una bona simbiosi entre pla estratègic com a metodologia de participació, concertació i coordinació i pla normatiu per afavorir l'aplicació de mesures. No obstant, molts d'aquests plans de moment no acaben de ser aplicats i la seva incidència territorial ha sigut fins ara escassa, per falta de definició en les mesures, de designació de responsabilitats o de finançament.

Aquesta bona simbiosi entre pla estratègic i normatiu també s'observa en els plans desenvolupats al litoral. La iniciativa de la ICZM és actualment una de les propostes

més ambiciosos de la UE per a la planificació territorial sostenible. És un intent seriós de canviar la percepció i la cultura territorial sobre el litoral, cap a un enfocament molt més integrat i obert. La llunyania d'aquesta visió que moltes administracions encara mantenen i l'enorme heterogeneïtat de contextos territorials existents a Europa estan dificultant l'adopció d'aquesta estratègia en la majoria dels Estats. La gran feblesa amb què aquesta iniciativa naixia era tractar d'incidir en l'ordenació del territori de les zones costaneres europees, les àrees més saturades d'interessos i conflictes en el cas mediterrani, amb un document amb el rang de recomanació només.

12. Els plans territorials innovadors, amb cooperació territorial, estratègics però amb imperativitat jurídica són la millor eina per planificar els territoris de l'era de la informació

Des del punt de vista de la planificació territorial, eixes noves respostes a vells problemes i lògiques territorials, els instruments que millor semblen haver funcionat són aquells plans que en el seu dia foren precursors, com el PEMB a Barcelona o la iniciativa IBA – Emscherpark al Ruhr i van aportar novetats en la planificació, gràcies a les quals els plans, almenys els inicials, són considerats com a bones pràctiques. També, a partir de l'anàlisi feta ací i en altres contextos (AA.DD.; 2005), els instruments que millor han funcionat per tractar de gestionar dinàmiques territorials com les estudiades ací, serien aquells plans promoguts per més d'un actor o administració, que són de caire supramunicipal i on hi ha una coordinació multidireccional (ni predominantment vertical ni horitzontal). La coordinació interinstitucional i la participació pública són aspectes que es promocionen no com a propaganda del pla sinó per aconseguir una major acceptació social del mateix. Per últim es tracta de plans que combinen característiques de la planificació estratègica, però que tenen al mateix temps una part normativa i vinculant, que permet establir drets, deures i responsabilitats en les mesures aplicades. En canvi plans que han primat el consens i el diàleg i tota la metodologia estratègica en contextos on difícilment es podria assolir un consens ni generar les sinèrgies i compromisos necessaris, o que han volgut solucionar problemes globals com la deslocalització empresarial o el poblament, només amb la participació voluntària d'actors locals, són plans que han acabat en molts casos fracassant. Com diu la vella expressió alemanya <<Si es vol dessecar un estany no es pot buscar el consens de les granotes>>(DARNSTÄDT, T., 2005).

2.2. Sobre el govern del territori

13. Un marc legal coherent amb les dinàmiques territorials actuals, un finançament adequat a mig o llarg termini i cultura territorial són les claus per a un bon govern del territori

A banda de les eines de govern adequades per a l'era de la informació com és la planificació estratègica o la incorporació de l'arsenal teòric del desenvolupament sostenible i els discursos sobre el canvi climàtic, també podem observar unes claus generals per a un bon o deficient govern del territori, les quals són resumides en el següent quadre:

CLAUS PER A UN BON GOVERN DEL TERRITORI	CARACTERÍSTIQUES D'UN GOVERN INADEQUAT DEL TERRITORI
Cooperació territorial efectiva. Cooperar tots per competir millor	Doctrina Sinatra
Voluntat de canvi	Estratègia del Gatopardo
Comunicació fluida món científic → tècnics → mitjans de comunicació → població → polítics	Comunicació entre actors territorials només als periòdics o en els tribunals
Reconeixement i voluntat de negociació i de concessió en els conflictes territorials	Reacció davant els conflictes amb engany, repressió i /o alguna concessió testimonial
Govern del territori amb instàncies supramunicipals i estratègies de concertació	Govern amb "regnes de Taifes"
L'economia i necessitats d'un territori no són les del municipi	Confusió entre els dos aspectes
Marc legal i instruments de govern sorgits de profundes i exhaustives reflexions territorials	Marc legal obsolets, parcials i poc elaborats en normativa
Finançament d'instruments adequat i a llarg termini	Finançament poc clar, escàs i a curt termini
Cultura territorial	Cultura productivista

Figura 209: Factors que indueixen a un bon o deficient govern del territori

Aquest figura resumeix segons les anàlisis fetes, algunes de les actituds i processos que són decisius per a un bon govern del territori a l'Arc Mediterrani en el context actual. De totes ens semblen les més importants les tres últimes: marc legal coherent amb les dinàmiques territorials actuals i no passades, un finançament adequat i no condicionat

per canvis de govern i cultura territorial, és a dir, concepció del territori com un sistema fràgil de gran complexitat, un recurs no renovable en cadascuna de les seues unitats i no com un mer suport físic d'activitats econòmiques. Si aquests tres elements es tingueren en compte alhora no estariem parlant de segon cicle desenvolupista o de dinàmiques territorials crítiques que continuen afectant els nostres territoris malgrat tres dècades de governs democràtics. Cada cop hi ha plans i lleis de major qualitat tècnica, així ho hem constatat a l'apartat d'introducció de l'Arc Mediterrani, amb amples catàlegs d'actuacions, però amb molta poca repercussió real.

El que manca en molts casos és una cultura territorial, tant de les administracions com de la població, i especialment a moltes corporacions locals, on es governa amb actituds personalistes, amiguistes o amb frivolitat, sense reflexions pausades, adequades, en moltes ocasions per les deficiències formatives de molts responsables públics i tècnics en aspectes clau del territori que es governa. Si hi ha una consciència col·lectiva com a societat creada des del món acadèmic de què una determinada decisió o política no comporta beneficis globals a llarg termini, encara que supose uns quants beneficis immediats sobre un territori concret, aquesta pot i deu influir notablement els actors decisors. Aquesta cultura territorial necessària pot haver motivat que per primera volta s'aconsegueixca regular i limitar de manera efectiva la urbanització en espais tradicionals de l'especulació com és el cas del litoral de Catalunya, però en molts municipis hi ha cultura territorial quan ja es troben a una situació límit de congestió urbana.

14. Els interessos de mercat augmenten el seu pes en el govern del territori i deixen les ideologies i els sistemes de govern en un segon plànol.

Constatem al cas a l'Arc Mediterrani com dues Comunitats Autònomes amb governs i ideologies teòricament prou diferents (Múrcia i Andalusia), en la pràctica, el resultat en el territori de la seua acció de govern, una més lliberal i una altra més intervencionista, és quasi el mateix: territoris envaïts per urbanitzacions residencials i mars de plàstic, espais protegits en degradació i un mateix problema de disponibilitat d'aigua. A Catalunya, on hi ha un govern també intervencionista sobre el territori, no s'aconsegueix frenar la urbanització del Pirineu dominada completament per empreses immobiliàries o acomplir molts dels objectius en relació amb la competitivitat econòmica, polítiques de R+D, cohesió social o protecció mediambiental que es van

plantejar amb iniciatives com el Fòrum 2004, els Plans Estratègics de Barcelona o el 22@. A València l'obsessió per convertir la ciutat en un parc temàtic i aparador per a *yuppies* de mig món és prioritat absoluta sobre qualsevol política de millora de la mobilitat sostenible, protecció del patrimoni històric i artístic, diversificació econòmica, integració social d'immigrants o millora de la governabilitat de la metròpolis, encara que tots aquests aspectes queden recollits al Pla Estratègic.

En massa casos els interessos del mercat se sobreposen a l'acció de govern en la construcció del territori, especialment en urbanisme, habitatge i polítiques d'infraestructures. Cap Ministerio de Vivienda, Conselleria de Medi Ambient i Habitatge o Regidoria d'Urbanisme ha contribuït notablement a la desacceleració en la construcció i preu de les cases, sinó que ha sigut la caiguda de la pròpia demanda, junt amb altres factors no polítics. I això malgrat l'enorme influència que un aspecte com el preu de l'habitatge pot tenir en l'evolució urbana de grans metròpolis com la valenciana o la barcelonesa. A Múrcia ja hi ha empreses privades que projecten i executen infraestructures i grans assentaments urbans que alteren notablement el sistema territorial preexistent, és a dir, fan ordenació del territori, competència exclusiva fins fa poc de l'esfera pública. Això és un exemple més de com continuem dins d'una economia capitalista avançada on amb la globalització i la crisi de la democràcia representativa, els governs cedeixen sobirania a les empreses mogudes per l'interès pel capital. En paraules de De Sousa, ens endinsem en una nova forma de feixisme societal en la qual no se sacrifica la democràcia davant les exigències del capitalisme, sinó que es fomenten fins al punt que ja no resulta necessari sacrificar-la per promoure el capitalisme (DE SOUSA, B. 2005, p.38).

15. Les estructures de concertació, coordinació i cooperació continuen sent una peça fonamental que manca al sistema polític i administratiu espanyol

A banda d'aquests elements clau hi ha també actituds típiques en el govern del territori que provoquen el fracàs de la seua acció de govern, al menys des del punt de vista dels objectius marcats en els seus plans estratègics o estratègies de desenvolupament sostenible. Una és la doctrina Sinatra "my way", de governar un territori, cadascú a la seua manera, com un compartiment estanc. Els governs dels territoris a l'Arc Mediterrani Espanyol es troben més a prop d'un pseudofederalisme de confrontació que

dels sistemes federalistes de cooperació tradicional com l'alemany, el qual presenta també problemes d'altre caire, una acció de govern que es desentén dels interessos i necessitats de les regions o municipis colindants. Això entronca amb un altre dels requisits actuals per poder governar el territori en l'espai-món actual: la cooperació i coordinació territorial. Hi ha constatacions interessants per fer en aquest terreny. En primer lloc es palesa que cooperació territorial hi ha i molt efectiva, però aquesta és massa voltes informal o delictiva, com és el cas de les irregularitats de la platja de l'Algarrobo. En àmbits més formals aquesta és hui encara molt feble, a causa de la manca de mecanismes de concertació amb poder executiu com consells comarcals, agències de desenvolupament, governs metropolitans, o processos més interactius que els tradicionals períodes d'audiència i d'exposició pública dels plans.

16. Estratègies com les del Gatopardo es troben encara molt arrelades en les tradicions de govern dels nostres territoris i institucions

Una altra actitud molt típica en els nostres governs és adoptar l'estratègia del Gatopardo, "a voltes és necessari que tot canvie per a què no canvie res". Això es veu freqüentment en el cas de moltes administracions locals i supralocals que saluden l'inici d'un pla estratègic o una estratègia territorial o sectorial, Agenda 21, pla comarcal o similar, fins i tot participen activament en el procés, però sempre sense alterar substancialment inèrcies, estructures de govern i sobretot quotes de poder real. En aquest context insosteniblement globalitzat tot canvia per a què no canvie res, es donen noves respostes, hi ha noves dinàmiques territorials però sempre dins de les lògiques del sistema capitalista.

A totes les esferes de govern, des d'un municipi fins una universitat pesen molt estratègies com aquestes, de vendre cortines de fum i aparences per evitar discussions, responsabilitats o justificacions sobre rendiments, eficàcia i eficiència d'instruments i experiències de govern en relació amb el que passa a la realitat.

Amb aquestes conclusions i reflexions podem donar per validada la hipòtesi d'aquest treball en tots els seus aspectes, i ja no ens queda altra cosa que cloure el treball proposant algunes línies de treball per al futur.

3. EPILEG: NOUS PLANTEJAMENTS DE FUTUR

Arriba el moment de tancar aquest treball de recerca, però no volem que el lector es quede amb la sensació que aquest és un treball de descripció, crítica i anàlisi de dinàmiques i instruments, amb uns postulats poc optimistes i reactius. A mode de cloenda volem aportar propostes, quelcom proactiu, perquè volem que aquest treball siga tant de reflexió crítica com de proposta, per aportar més discursos sobre la taula de reflexió del territori. Al llarg del mateix hem estudiat dinàmiques territorials en quatre àrees de treball distintes i analitzat una sèrie de polítiques i instruments de govern i ordenació del territori. De totes aquestes àrees i plans farem alguns plantejaments de futur en cadascuna de les àrees d'estudi sobre com reforçar i millorar la funció pública de l'ordenació del territori. Es tracta tant d'àrees rurals en procés de metropolitanització (espais intermedis) com d'àrees rururbanes dinàmiques (Almeria) i espais metropolitanos litorals (Barcelona i València). Farem una breu reflexió i algunes propostes per a cada una d'elles, amb l'ànim d'enriquir el debat sobre la gestió d'espais com aquests.

Una agenda per a espais fràgils com la Serra del Cadí

Hi ha qui afirma que el buidament i crisi d'àrees rurals, multiplicat en el cas del Pirineu per la construcció d'embassaments i pel progrés de la ciutat en general, ha segut un autèntic "hidrocauste" i un genocidi cultural. Plantegen que no hi ha major agressió psicològica que haver d'abandonar casa teva per manca d'oportunitats de treball, serveis etc..., a l'igual quasi que veure-la inundada d'urbanitzacions banalitzades que alteren greument el paisatge. Asseguren que tots els esforços han d'encaminar-se a protegir i mantenir eixes comunitats que queden, com siga, perquè encara queda gent vivint als pobles, eixa gent gestiona uns paisatges sense rebre cap retribució, que permeten mantenir una biodiversitat i disminueixen els riscos naturals, i en tot cas és un model territorial més sostenible. Hi ha per altra banda, qui afirma més pragmàticament, que el problema d'àrees rurals és un problema d'inserció dels territoris en els fluxos globals. Per tindre unes societats rurals cohesionades i competitives fa falta massa crítica que configure una xarxa de ciutats mitjanes al Pirineu amb la suficient població com per

poder mantenir serveis superiors com hospitals, universitats, centres de formació professional, aeroport etc... i per això fan falta actuacions estratègiques en uns quants punts enlloc de donar ajudes sense criteri a tots els pobles i sectors econòmics. No es poden, defensen, mantenir “artificialment” activitats econòmiques i nuclis que són econòmicament completament ineficients, perquè el context de fons continua sent una globalització econòmica neoliberal que arriba a tots els indrets. La clau és com poder integrar ambdues visions, més complementàries que oposades, en alguna proposta concreta, i després de molt reflexionar, només se’ns acudeix fer una suma de les dues. Intentem-ho. Se’ns acut un total de sis propostes en aquest sentit, que s’afegirien a tres més que recullen un poc suggeriments i opinions que hem deixat caure al llarg del treball. Aquestes sis propostes confeccionarien una possible agenda de futur per a territoris com aquests.

1. Diagnosi territorial no de problemes, sinó de població i economia real i en el qual es posen en el mapa tots els instruments existents, la seva vigència i relacions entre ells.
2. Posada en marxa d’un banc de bones i males pràctiques a l’Estat Espanyol com a mínim que examine com s’està reaccionant en altres indrets a situacions semblants.
3. Traslladar el debat de les relacions camp-ciutat actuals i els confins de la regió metropolitana a la pràctica, pensant en la possibilitat de començar a dissenyar instruments de planificació sectorial i territorial conjunta entre les ciutats i els camps, encara que siga de caire estratègic.
4. Per crear un model econòmic i territorial alternatiu, cal que les activitats tornen als pobles, de forma que els instruments deurien accentuar polítiques d’ocupació en els pobles, on a banda de gent, a voltes el que més falta són ocupacions, en diversitat més que en quantitat.
5. Per frenar els processos de despoblament al Pirineu i controlar el desgavell urbanístic, cal posar en marxa polítiques d’atracció de població amb projecte de vida i contenció de l’urbanisme associat al turisme residencial.
6. Per mantenir la població que encara roman i crear condicions atractives per als nousvinguts, cal incidir més en polítiques de cohesió social, que tracten de cohesionar en la mesura possible la situació dels habitants de la muntanya amb la de la resta del territori.

A continuació desenvoluparem un poc cadascuna de les propostes:

1. Diagnosi territorial no de problemes, sinó de població i economia real i en el qual es posen en el mapa tots els instruments existents, la seva vigència i relacions entre ells.

Aquest és un pas previ a qualsevol acció que considerem necessari. Seria fer un esforç per acostar-se a la realitat del Pirineu català sense les estadístiques oficials, fent un cens orientatiu, amb població i economia real i fictícia, per tal de tindre una visió més ajustada al que ofereixen els censos i padrons, que s'allunya massa de la realitat, i completar aquesta visió amb l'elaboració d'un inventari de polítiques territorials, sectorials, innovadores, normatives, no vinculants, locals, regionals, estatals, europees que tinguen vigència en part o totalitat del Pirineu.

2. Posada en marxa d'un banc de bones i males pràctiques a l'Estat Espanyol com a mínim que examine com s'està reaccionant en altres indrets a situacions semblants.

Les dinàmiques territorials del Pirineu són molt difícils de gestionar o controlar, però no difereixen en quasi res de les que podem trobar a l'Axarquia de Màlaga, a la serra d'Aitana d'Alacant o a la muntanya palentina, car tots han patit els mateixos processos en èpoques semblants. En aquest sentit, la posada en marxa d'un banc de bones i males pràctiques territorials en desenvolupament rural, que englobés com a mínim tot l'Estat Espanyol, podria donar noves idees sobre com s'està responent davant els mateixos problemes a territoris socioeconòmicament comparables. No oblidem que el Pirineu continua cap a l'oest i el nord, i les condicions actuals no difereixen de les estudiades ací.

3. Traslladar el debat de les relacions actuals camp-ciutat i els confins de la regió metropolitana a la pràctica, pensant en la possibilitat de començar a dissenyar instruments de planificació sectorial i territorial conjunta entre les ciutats i els camps, encara que siga de caire estratègic.

Així com la contraposició camp-ciutat no té sentit, la contraposició d'instruments de planificació i d'administracions de la ciutat i de la muntanya o el camp, tampoc. Hem

mostrat proves que evidencien que Barcelona és present en tots els racons del Pirineu català, fins al punt de dubtar sobre els límits reals d'aquesta regió metropolitana. Dinàmiques com el despoblament que encara continua o fins i tot algunes conseqüències del turisme residencial massiu no es poden abordar sense la participació de la metròpolis. Es fa necessari per tant, una nova generació d'instruments de caire estratègic però també amb determinacions físiques, que planifiqui conjuntament la metròpolis, com a mínim amb els territoris dits rurals que l'envolten, com l'àrea del Cadí-Moixeró, que ja funcionen més com a parcs metropolitans que com espais amb dinàmiques pròpies, sense perjudici que el Pirineu pugui gaudir de la seva pròpia administració. Una planificació que pose en contacte al jove de la ciutat que vol repoblar o que vol viure al Pirineu, amb el poble a punt de desaparèixer, el sector turístic residencial, amb el sector agroromader que protegeix el paisatge, la borsa d'aturats i sense habitatge de la ciutat, amb la borsa d'habitatges buits i potencialitats d'ocupació del Pirineu (serveis culturals, socials, serveis bàsics com aigua, residus, manteniment de zones naturals, teletreball, agricultura i ramaderia ecològica, artesanía, comerç de proximitat, transport col·lectiu, recerca biològica i territorial, producció audiovisual, indústria de transformació d'aliments, serveis de seguretat i manteniment...) perquè en definitiva en les ciutats i el sistema capitalista que les dominen estan les causes dels mals endèmics dels territoris rurals... i en l'era de la informació les seves possibles solucions.

4. Per crear un model econòmic i territorial alternatiu, cal que les activitats tornen als pobles, de forma que els instruments deuriem accentuar polítiques d'ocupació en els pobles, on a banda de gent, a voltes el que més falta són ocupacions, en diversitat més que en quantitat.

Tots els discursos territorials apunten cap a la necessitat d'un espai vertebrat i policèntric, i fan falta actuacions en aquest sentit. Però al mateix temps tampoc no és bo propiciar que centres comarcals esdevinguin centres macrocefàlics on es concentren aquestes actuacions estratègiques, i que aquestes siguin gairebé sempre les principals beneficiàries dels fons de desenvolupament rural com els LEADER. També ha d'haver actuacions en la resta de nuclis comarcals, com a mínim en les capçaleres municipals. En quant a quines actuacions, recordem ací que un poble sense ajuntament o sense una carretera amb carril asfaltat per sentit, pot continuar sent un poble. Però un poble sense

un bar, sense una escola o comerç de proximitat, sense un espai mínim de socialització, ja deixa de ser un poble. Semblaria per tant que el problema és de llindars de demanda, de masses crítiques, però no és només això. En paraules de A. González Cabrera Cabrera, president de la REDR, <<*una política activa en ocupació centrada en l'impuls de jaciments seria cinc voltes més eficaç que una política d'ocupació en el sector públic o 10 voltes més eficaç que una reactivació a base de grans infraestructures*>> (GONZÁLEZ CABRERA, A.; 2005). Això no vol dir que polítiques d'infraestructures i equipaments no siguin importants, això vol dir que els aspectes clau per evitar el despoblament i el model urbanístic massiu (que en el fons són dos cares de la mateixa moneda: inexistència de model) són l'ocupació, i per altra banda crear masses crítiques i cohesió social, afegim nosaltres. Malauradament és inevitable que molts nuclis continuen perdent població i altres sòl fèrtil, ara mateix no tenen una alternativa clara, però sí és possible en molts altres fer polítiques d'ocupació, d'atracció de població i de cohesió social. Polítiques d'ocupació ja hem citat uns quants sectors que es podrien potenciar, sense oblidar la necessitat de recuperar el turisme rural, que és hui molt important, però vigilant que siga de qualitat i ben regularitzat i coordinat, no com hui que no hi ha ni un sistema de catalogació d'allotjaments rurals.

5. Per frenar els processos de despoblament al Pirineu i controlar el desgavell urbanístic, cal posar en marxa polítiques d'atracció de població amb projecte de vida i contenció de l'urbanisme associat al turisme residencial.

Amb polítiques d'atracció ens referim per exemple a desplegar per primera volta una política d'habitatge al Pirineu, al qual només puga accedir amb prioritat gent del país o de fora amb un projecte de vida. No ens referim fomentar la construcció de més xalets, perquè vinga més població estacional, perquè al cap de la fi això suposa augmentar encara més el parc d'habitatges buits, en aquest apartat deuria haver totes les determinacions necessàries per aturar l'especulació. També ens referim a fer alguna cosa amb els nuclis abandonats o semiabandonats, de com recuperar-los de manera sostenible, perquè sí que hi ha una demanda de gent de les ciutats, farta d'aquell estil de vida, disposada a deixar-ho tot per anar a viure a una masia, però la manca de regulacions, ajudes i informació frena a gairebé tots.

6. Per mantenir la població que encara roman i crear condicions atractives per als nousvinguts, cal incidir més en polítiques de cohesió social, que tracten de cohesionar en la mesura possible la situació dels habitants de la muntanya amb la de la resta del territori.

En quant al vell tema de la cohesió social, ens referim a continuar equiparant condicions de vida entre nuclis petits i pobles i ciutats. És evident que les condicions d'accés a serveis de nuclis mai no podran ser equiparables a les de les ciutats, i que, en contra del que pensa molta gent, el Pirineu és un dels territoris amb major inversió pública per cap de tot Catalunya. Però hi ha almenys un servei que deuria formar part d'eixa bateria d'accions estratègiques del Pirineu que defensen alguns plans que és el tema de l'educació. Els pocs nens que queden s'ha d'evitar que des dels 5 anys hagen d'estar més temps a la capçalera o subcentre comarcal que al seu poble. Amb això no volem defensar la instal·lació d'una escola-bressol i un col·legi en cada municipi, això és inviable, però sí que es podria invertir i gestionar sistemes de transport més eficients, o simplement públics, i tractar en la mesura possible, que els nens pugueren rebre formació bàsica en la seva pròpia vall, i no haver de viatjar a voltes més d'una hora. A l'igual ens referim amb el servei bàsic sanitari, que deuria arribar al màxim de nuclis, per evitar que l'atenció sanitària siga una de les principals raons per abandonar nuclis de molta gent gran. En tot cas ens estem referint a la potenciació de serveis supramunicipals, cosa que no és cap política d'excepció.

I val a dir, que aquesta agenda és una agenda per a tots, des de l'administració local fins la central, des de les empreses rurals fins els seus pobladors, els quals deurien adoptar discursos més proactius, amb propostes com aquestes o altres, completament diferents, i abandonar discursos de victimisme moltes voltes completament justificats, però que sense acció o proposta es queden en això, en discursos.

Visions per a una gestió integrada i coordinada del litoral de Barcelona

El litoral és potser l'àmbit que més pateix els problemes de descoordinació i incooperació institucional i entre sectors de la societat, entre altres coses per la concentració d'interessos i agents de tot tipus. Sembla que des de Catalunya comença lentament a posar-se en marxa una visió nova en la gestió d'aquest espai, una gestió

integrada sectorial i territorial, amb una coordinació multinivell animada per unes administracions que comencen a creure en la governança metropolitana i la planificació supramunicipal estratègica i normativa com a via per solucionar les velles lògiques i patologies territorials de la urbanització sense criteri, ordre ni concert, la terciarització de la RMB o el deteriorament del medi ambient i el paisatge.

Com a proposta de futur immediat per a una gestió més eficaç del litoral hem elaborat un mapa esquemàtic ideal d'ordenació d'un espai litoral concret com el que vam dibuixar a Carboneras amb la idea d'oferir una visió de cap a on deuria caminar la planificació d'espais litorals. Aquest mapa té la novetat de mostrar els usos i funcions de tota la interfase de mar i terra, i no només d'una de les dues. Es vol així suggerir la idea de la necessitat d'estudis i plans d'ordenació que integren les polítiques sectorials i les territorials a determinada escala per tractar d'assolir un mínim de coherència en l'ordenació dels espais litorals i en definitiva de fer uns plans d'ordenació que posen a l'abast del ciutadà tota la informació disponible sobre el territori i que aquests sintetitzen totes les polítiques, plans i programes vigents a aquest indret. La realització d'aquest mapa esquemàtic de la figura 210 ha estat un bon exemple de la dificultat de fer realitat propostes d'aquest tipus: ha estat realitzat a partir de gairebé una desena de fonts electròniques diferents i per manca d'informació és només esquemàtic perquè no mostra ni tots els usos i funcions ni la seva ubicació és exacta. Mostra només una porció molt reduïda d'aquesta interfase ja que no passa dels 2 km d'amplària. Un últim aclariment és que per fer realment un mapa caldria donar-li més rigorositat en la representació cartogràfica, quelcom molt complicat encara hui amb els mitjans disponibles. En la part de terra hem representat les categories en què el PDUSC classifica el sòl al nucli de Canet de Mar al Maresme. És un bon exemple aquest, de l'extensió que abasta el sòl urbanitzable de futura consolidació junt amb l'urbà. El propi PDUSC posa a aquest municipi d'exemple d'una de les administracions que més han recolzat l'aprovació d'aquest instrument (DPTOP; 2004). Es pot observar per exemple, com el procés urbanitzador s'està traslladant ara terra endins (la major part del sòl urbanitzable, un cop està tot el litoral impermeabilitzat, es troba a partir dels 500m de distància a la línia de costa). En aquest cas concret, no hi ha cap sòl de tipus C1 o PEIN perquè literalment està tot el litoral edificat en un continu urbà, no queda molt a protegir. Respecte a la part del mar, ací s'han representat només alguns usos i funcions sobre les quals hi ha alguna informació. La idea força que podem extreure és que la mar

també és un espai fortament explotat i que necessita d'una gestió conjunta amb la resta de l'interfase per a una adequada gestió. Hem representat només alguns usos i funcions, però falten molts més com per exemple àrees o itineraris de navegació, segons tipus d'embarcació, àrees de pesca, zones de jaciments arqueològics subaquàtics, infraestructures com cables submarins o canonades, àrees de contaminació per residus urbans, àrees objecte de regeneració de platges, infraestructures de defensa com dics, espigons o esculls artificials etc.

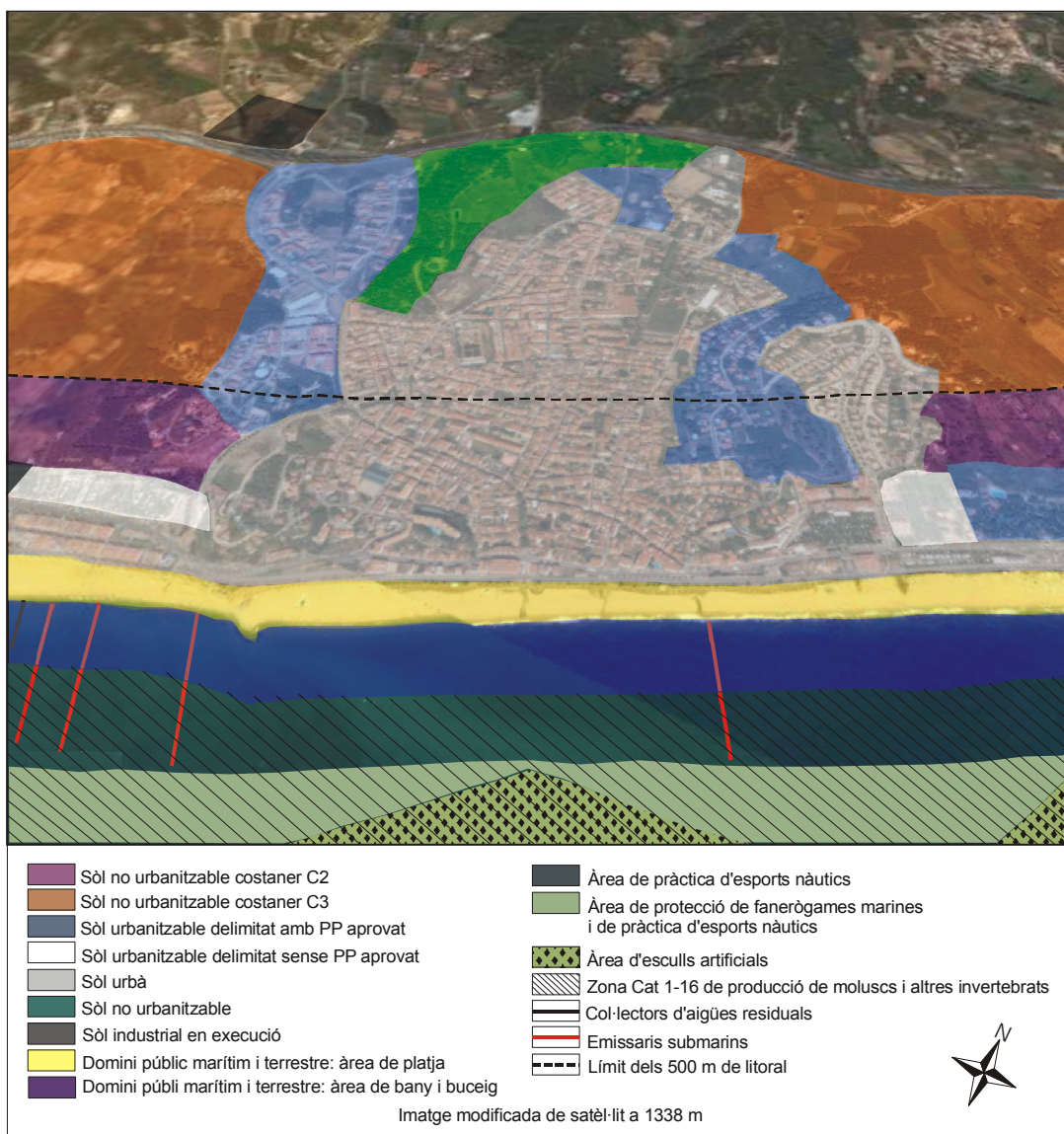

Figura 210: Mapa esquemàtic d'usos i funcions de la interfase marítima – terrestre a Canet de Mar. Font: Elaboració pròpia a partir de Google Earth, Pla Litoral, SIG del Departament d'Agricultura, Ramaderia i Pesca, PDUSC i altres fonts.

València: estratègies per a la governabilitat de la metròpolis desbordada

La ciutat real de València ha viscut una explosió urbana en els últims anys. El que en altre temps eren horts i hortes regades per alguna de les sèquies històriques hui són urbanitzacions d'adossats o nous barris residencials, la majoria sense personalitat ni integració amb el paisatge preexistent. A molts dels pobles de l'Horta passa això que comentàvem a l'apartat de teoria: s'ha fet urbanització sense fer ciutat. Ja no són estranys els casos de municipis metropolitans que han esgotat pràcticament el seu sòl urbanitzable, per tant urgeix des de fa molts anys una reorientació de la política urbanística i d'ordenació territorial, tal i com hem apuntat a les conclusions parcials.

En el govern del territori metropolità hi ha tres grans qüestions pendents: una és com gestionar les noves peces territorials urbanes per tal d'integrar-les com a ciutat mínimament sostenible, proveint-la dels serveis que encara falten i millorant la seua articulació amb la resta de la metròpolis, la qual cosa no es fa posant més rotondes. Una altra qüestió és "acabar" la ciutat dins l'entramat urbà actual. En molts barris dels nuclis urbans de la metròpolis és molt necessari intervenir per rehabilitar, reordenar o urbanitzar, des dels districtes de ciutat Vella, Saïdia o Poblats Marítims, fins a desenes de barris a altres poblacions creats fa ara ja vora 40 anys que són autèntics exemples de barraquisme vertical. Cap ací cal orientar l'activitat urbanística i no cap a la colonització de més i més espais. És molt més urgent fer una actuació de rehabilitació integral a tots els centres històrics dels pobles i ciutats de la metròpolis abans que pensar en aprovar més plans parcials a les perifèries. L'altra qüestió pendent transcendeix l'urbanisme perquè es tracta de com gestionar les ruines del paisatge cultural de l'Horta, la qual cosa passaria per impulsar el Pla d'Acció Territorial de l'Horta però amb una bateria de mesures que perseguisquen la continuïtat de l'activitat agrícola, que és l'única manera de què l'Horta perdure (creació d'un banc de terres i possibilitar arrendaments barats o gratuïts a canvi de conrear la terra, iniciatives de custòdia del territori, rehabilitació de patrimoni i creació de rutes cicloturístiques, organització de fires de productes de l'Horta, actuacions de millora del paisatge com el soterrament de cables d'alta tensió, demolició de construccions abandonades amb impactes negatius, ajudes a la creació de cooperatives agroecològiques, entre d'altres.

Per fer front a desafiaments com aquest seria precís comptar amb alguna estructura de gestió supramunicipal i concertada entre administracions. Caldria crear un organisme de govern metropolità però ja que és tan ferma l'oposició actual d'ajuntaments i

Generalitat, es podria començar per crear un consorci metropolità de medi ambient i transport on s'integraren les entitats de residus, aigües i transports i que assumira la tasca principal a més de gestionar el P.A.T. de l'Horta o el millorés amb mesures com les proposades. Per aquesta via potser els obstacles serien menors ja que la protecció de l'Horta és un tema que concerneix i preocupa a una part significativa dels actors polítics però cap municipi està capacitat per sí mateixa a aconseguir res més enllà que la simple prohibició de construir si no s'uneixen esforços entre tots. En aquest consorci es podria ubicar un centre d'estudis territorials que servira d'espai de reflexió sobre la metròpolis i al mateix temps elaborés estadístiques i informes per als diferents municipis i al seu si es podrien unir les dues mancomunitats de municipis hui existents. Seria una manera d'unir entitats i organismes hui dispersos per la geografia de la metròpolis i sense a penes coordinació entre elles en un organisme metropolità de coordinació, recerca i recolzament als ajuntaments.

En cas de què haguera existit aquest organisme i haguera esdevingut des de fa pocs anys una veu autoritzada dels municipis de la metròpolis davant el govern central, autonòmic i municipal de la capital, potser s'haurien evitat o solucionat de manera pacífica i democràtica conflictes territorials com la línia de l'AVE, la construcció de la Z.A.L., la ronda nord, la destrucció del Cabanyal, la contaminació de barrancs com el de Torrent o el Carraixet etc.

En altre ordre de coses, més que una estratègia per a la governabilitat de la metròpoli, una tasca immediata que caldria abordar seria una recerca exhaustiva i rigorosa sobre la delimitació de la ciutat real de València. Al llarg del capítol de València hem mostrat diverses classificacions i delimitacions sobre això que se sol anomenar "Àrea Metropolitana de València". No del tot satisfets amb cap d'aquestes, nosaltres vam dissenyar una altra que tanmateix som conscients que no ha de deixar content a molta gent. Amb els criteris establerts, importants ciutats com Alzira o Cullera quedaven fora i segurament aplicant altres criteris estadístics quantitius o bé aduint raons històriques, aquestes ciutats deurien ser considerades com a part de la metròpoli. Més que argumentar en favor de la delimitació realitzada, considerem més operatiu fer un crida per tal que s'incorporen més propostes, i que aquestes siguen la base de polítiques territorials concertades entre diverses administracions.

Notes per a una gestió responsable i prudent del Parc Natural del Cabo de Gata - Níjar

Se sol dir que les terres d'Almeria han experimentat un miracle econòmic a les darreres dècades a partir de l'expansió de l'agricultura sota plàstic i últimament a partir de l'activitat immobiliària. L'agricultura intensiva i el turisme natural que es va posar de moda molts anys abans de què es declarés el parc han aconseguit no només aturar el declivi demogràfic de tota la zona sinó invertir-lo, atraure nova població i activitats, però hui en dia fins uns límits que fan perillar el parc natural en sí mateixa.

Per una banda irromp l'activitat agrícola sota plàstic en forma de grans cooperatives de petits propietaris. És una qüestió de gran complexitat sobre la qual cal reflexionar, perquè per una banda sempre es parla de la crisi de les activitats agrícoles, fins i tot malgrat estar molt subvencionades i els seus impactes mediambientals, i heus ací una agricultura que s'ha convertit en una de les més competitives del món, a més d'estar dominada no per grans companyies multinacionals sinó per cooperatives familiars locals, encara que amb un grau de dependència exterior molt alta i uns impactes paisatgístics i ambientals severos, sense oblidar tota la problemàtica lligada als camperols immigrants que la treballen per sous míseros.

Per altra banda s'ha multiplicat en pocs anys la superfície urbanitzada per atraure turisme estacional de sol i platja que només aporten uns pocs ingressos a constructors i uns pocs serveis, però molt menys que altres tipologies de turisme més adients a aquest territori. Si afegim a això que la gestió de l'espai natural ha sigut com a mínim ineficient, tenim com a resultat un espai natural encara amb grans potencials però greument amenaçat com molts altres per l'especulació i l'agricultura sota plàstic o la corrupció de part dels gestors.

Des de fa un temps es nota la saturació del mercat de l'habitatge a tota Espanya i pel que respecta a l'agricultura, s'ha constatat un augment important dels costos de producció (pujada del preu del petroli, augment de les demandes de qualitat en molts mercats com l'alemany o l'austriac) mentre que els preus de les fruites i hortalisses es mantenen o baixen. Per tant hi ha ara mateixa una situació de saturació probablement estructural del model, i a menys que es proposen alternatives, d'ací a pocs anys podríem estar parlant d'una altra crisi territorial després d'un cicle d'auge econòmic, com va passar al cicle de la barilla o al miner. La nostra proposta passaria per la redefinició del

parc natural com a espai tant per a la protecció del medi ambient com per al desenvolupament d'activitats econòmiques sostenibles, que comprendria necessàriament pels següents passos:

1. Creació d'un organisme mancomunat de gestió efectiva, democràtica i transparent del parc, format per representats de les entitats locals menors, dels ajuntaments de Níjar, Almeria i Carboneras, Consejería de Medio Ambiente, Diputació d'Almeria, Ministeri de Medi Ambient, de les associacions d'agricultors, l'associació d'amics del parc, d'associacions d'empresaris hostalers, cofradies de pescadors, Universitat d'Almeria... Administració, empreses i tercer sector tindrien cadascú un terç dels vots i la coordinació correspondria al Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense que podria aportar tota la seua bona experiència en gestió territorial supramunicipal.
2. Aquest organisme estaria facultat per reelaborar una estratègia de desenvolupament sostenible, però no tindria caràcter consultiu, sinó executiu com a organisme. Es podria aprofitar el finançament, bagatge teòric i recursos humans dedicats al projecte C.A.M.P. de l'O.N.U. per implantar aquest nou organisme fent una gran campanya de conscienciació tant entre la població local com entre els actors polítics que sempre són reactius a qualsevol canvi en la governança local.
3. Aquesta Estratègia de Desenvolupament Sostenible tindria la novetat de funcionar a manera de P.O.R.N. i P.R.U.G. ja que contindria després de les diagnosi territorials i propostes estratègiques una normativa per a dur a terme les mesures acordades i un reglament d'ús i gestió del parc. A més comptaria amb el finançament directe i indirecte de totes les escales de govern del territori, des de l'O.N.U. fins les administracions locals.
4. Una de les primeres estratègies deuria anar encaminada a prohibir taxativament qualsevol tipus de construcció nova dins del parc, excepte aquelles necessàries per a la dotació de serveis i equipaments bàsics. Es podria fins i tot pensar en l'expropiació d'aquelles construccions de xalets en terrenys no urbanitzables per

a la seua demolició parcial o reconversió en petits hotels o habitatges de protecció oficial.

5. Elaborar un pla d'ordenació integrada del territori de la interfase marítima i terrestre com la cartografia presentada per a Carboneras on s'identifiquen totes les administracions amb competències sobre aquesta interfase i on es sintetitze de manera clara i visual, quins usos estan prohibits, quins estan permesos, i quins estan parcialment autoritzats.
6. Posar en marxa dins l'estratègia un pla de recuperació del patrimoni històric artístic del parc (molins de vent, cortijadas, mines, construccions defensives) amb intervencions mínimes de restauració, una recerca exhaustiva sobre la seua història amb la fi de posar-los en valor i incloure-los en itineraris a peu o en bici pel parc.
7. Actualitzar, renovar i ampliar el catàleg de fauna i flora del parc, tant terrestre com submarina, augmentant les mesures de protecció, però també les possibilitats de gaudir d'aquest patrimoni per part del visitant a partir d'itineraris amb guies, tant terrestres com submarins.
8. Reconversió de l'agricultura sota plàstic ubicada il·legalment dins del parc en un projecte pilot d'agroecologia d'hortalisses i conreus aclimatats (figa de pala, aloe) on es busque una diversitat animal i vegetal a nivell d'espècies i genètica, es maximitze el reciclatge de tots els inputs i nutrients, es practique el policonreu i la rotació de conreus i no s'empren fertilitzants o plaguicides sintètics. A més algunes de les parcel·les es podrien dedicar a agroturisme en petites explotacions familiars d'alguna de les masies i en un futur es podria crear una xicoteta cooperativa subvencionada pels fons econòmics del parc, per tal que treballés en la provisió de tècniques agroecològiques, en la distribució del producte a mercats urbans i en la creació d'una marca de productes del parc.
9. Estratègia per un turisme sostenible. Es tractaria d'elaborar un pla de turisme sostenible al parc que actués tant sobre l'allotjament com sobre les activitats a l'abast del visitant. Es tractaria de fomentar un turisme ecològic de forma que

l'empenta per l'augment de visitants durant l'estiu fora mínima. Es podria crear una xarxa de petites cases rurals regentades per famílies de la zona, les quals a més podrien oferir activitats d'agroturisme, senderisme, submarinisme etc. Al mateix temps es deuria crear un cens d'establiments de restauració i allotjaments per tal de perseguir les economies submergides com cases de particulars que es lloguen o bars sense llicències adequades.

X BIBLIOGRAFIA, FONTS I ANNEXES

1. BIBLIOGRAFIA

- AALBU, H. (2004):** «Europa policéntrica: ¿Utopía o posibilidad?». a ROMERO, J. I FARINÓS, J (ed) 2004: *Ordenación del territorio y desarrollo territorial*. Ed. Trea, Gijón, 348 pp.
- ABADIA, X. (2002):** *Àrees Metropolitanas Comparades- Una anàlisi global de metodologies de planejament*. IET, Barcelona.
- ABS, C. (1985):** *Probleme der Wasserversorgung des Verdichtungsraumes Rhein-Ruhr* Ed. Ferd. Dümmler. Bonn. 127 pàgs.
- ACOSTA BONO, G. (2002):** « Plan de Ordenación del Territorio de Andalucía». A: III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio. Gijón, FUNDICOT, 3-6 de juliol de 2001.
- AGEVAL (2006):** *Aproximació geogràfica a l'estudi del Barranc de Torrent-Xiva : un patrimoni amenaçat*. Picanya (València), Ajuntament de Picanya.
- AGOSTO, P. (2003):** *Wallerstein y la crisis del Estado-nación*. Móstoles (Madrid), Campo de Ideas S.L.
- AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (1985):** La ciutat que desitgem: Avanç del Pla General d'Ordenació Urbana. València , Ajuntament de València.
- ALCAIDE, J. I ALCAIDE, P. (2005):** *Balance económico regional: 2000-2005*. Gabinete de Estadística Regional de la Fundación de las Cajas de Ahorro. Recurs en línia: [<http://media.noticias.com/static/balancedfuncas.pdf>]. Consulta: [22/feb./2007].
- ALDOMÀ, I. (2003):** «Evolució del model econòmic de la muntanya». *Espais*. N° 49 monogràfic, p. 66-73.
- ALEMANY, J. (2004):** «Litoral i portualitat: límits de la nàutica recreativa i estratègies d'ordenació». A *Papers, Regió Metropolitana de Barcelona* n° 41, juliol de 2004.
- ALLAIN, R. (2002) :** « Du concept au projet polycentrique ». A : BAUDELLE, B. I CASTAGNÈDE, G. (Ed.)(2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR, p. 181-211.
- ALTIERI, M. (1995):** « Bases y estrategias agroecológicas para una agricultura sustentable ». *Agroecología y Desarrollo*. Chile 8/9 21:30
- AMB (2003):** *El territori metropolità de Barcelona. Dades bàsiques, evolució recent i perspectives*. Àrea Metropolutana de Barcelona, Barcelona.
- AMINSA-VAERSA (2006):** «Plan de Acción Territorial de protección de la huerta de Valencia». Versión Preliminar. Document de Síntesi. AMINSA-VAERSA, València.
- ARACIL, R.; FERRER, L.; RECAÑO, J.; SEGURA, A. (1996):** «La inmigración en la Cataluña rural (1860-1940): Estructura demográfica y componentes espaciales» en K. Zárraga; M. González (eds.) *Los movimientos migratorios en la construcción de las sociedades modernas*, Bilbao, Universidad del País Vasco, pp. 281 – 314.
- ARANGO, J. (1976) :** « Cambio económico y movimientos migratorios en la España oriental del primer tercio del siglo XX: algunas hipótesis sobre determinantes y consecuencias ». *Hacienda Pública Española*, n° 38, Madrid, p. 51-80.
- ARANGO, J. (1985) :** «Las leyes de las migraciones de G. Ravenstein, cien años después», *Revista Española de Investigaciones Sociológicas*, 32, pp. 7-26.
- ARING, J. (1999):** *Suburbia – Postsuburbia – Zwischenstadt. Die jüngere Wohnsiedlungsentwicklung im Umland der großen Städte Westdeutschlands und Folgerungen für die Regionale Planung und Steuerung*. Hannover, ARL.
- ARQUÉ, M.; GARCIA, A. I MATEU, X (1980):** «La penetració del capitalisme a les comarques de l'Alt Pirineu» a *Documents d'Anàlisi Geogràfica* n°1. Departament de Geografia. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès).

- ARROJO, P. (2003):** «La sostenibilidad en la gestión del agua». A: *Congreso Euskalhiria. Lugares y flujos para un desarrollo sostenible*. Bilbao, Fundación Metròpoli. 1-3/des./2003.
- ASCHER, F. (2004):** *Los nuevos principios de urbanismo*. Madrid, Alianza Ensayo.
- AUGÉ, M. (1993):** *Los no-lugares. Espacios del anonimato. Una antropología de la sobremodernidad*. Barcelona, Ed. Gedisa.
- AUTORIDAD PORTUARIA DE VALENCIA (2002):** « Plan estratégico 2002-2015 de los puertos de la APV ». Presentació al Consell d'Administració. 26 de sept. de 2002, València, APV.
- AUTORIDAD PORTUARIA DE VALENCIA (2004):** « Memoria anual/03 de la Autoridad Portuaria de Valencia ». València, A.P.V.
- AZNAR SÁNCHEZ, J.A. (2003):** «Análisis estructural del sector turístico en Almería». A: *Cuadernos de Turismo*, nº 11, pp.21-39. Murcia, Universidad de Murcia. Recurs en línia: [<http://www.um.es/dp-geografia/turismo/n11/Cuaderno-2.pdf>] Consulta: [28/06/2007].
- BADAL, F. I GUZMÁN, C. (1985):**Estudi del Medi: Geografia del Berguedà. *Centre D'Estudis Berguedans*.
- BALCELLS, A. (coord.)(1980):** *Història dels Països Catalans de 1714 a 1975*. Edhasa, Barcelona.
- BANC MUNDIAL (2003):** *Informe sobre el desarrollo mundial 2003: desarrollo sostenible en un mundo dinámico*. Madrid i Bogotá, Mundi-Prensa i Alfaomega Grupo Editor.
- BARBA, J. I MERCADÉ, M. (2003):** *Diagnosi de les urbanitzacions residencials a la província de Barcelona*. Barcelona, Gabinet d'Estudis de la Presidencia, Diputació de Barcelona.
- BARBA, J. I MERCADÉ, M. (2004):** «Políticas de gestión e intervención de la ciudad de baja densidad». A: CUIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- BARRAGÁN, J.M. I FERNÁNDEZ-PALACIOS, A., (2005):** «Elementos de partida para una estrategia de gestión integrada de áreas naturales en Andalucía». Universidad de Cádiz i Junta de Andalucía. Recurs en línia: [elfar.diba.es/ForumFar/ponencies/10_05/08%20-%20Barragán%20y%20Fernández-Andalucía.pdf]. Consulta: [24/jul/2007].
- BASELGA, C. (1995):** « Un testimonio». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* P. 271-277. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- BAUELLE, G., GUY, C. I OLLIVRO, J. (2002):** « Les scénarios de l'espace européen ». A : BAUELLE, B. I CASTAGNÈDE, G. (Ed.)(2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR, p. 103-157.
- BAUELLE, B. I CASTAGNÈDE, G. (Ed.)(2002):** *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR. A : BAUELLE, B. I CASTAGNÈDE, G. (Ed.)(2002): *Le polycentrisme en Europe*. París, éditions de l'Aube, DATAR, p. 159-170.
- BAUMGART, H.C. (1995):** *Die Emscher, ihre Bewertung und Nutzung zwischen Verfügbarkeit von Wasser*. Universität del Ruhr de Bochum. Bochum. pp. 254 – 270.
- BBR (Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung) (1995):** «Raumordnungspolitische Handlungsrahmen». Bonn. Citat per BLOTEVOGEL, H.H. (2001) *Die Metropolregionen in der Raumordnungspolitik Deutschlands – ein neues strategisches Raumbild?*.
- BBR (Bundesamt für Bauwesen und Raumordnung) (2001):** *Spatial development and spatial planning in Germany*. Bonn, 72 pàgs.
- BEAVERSTOCK, J.V.; SMITH, R.G. I TAYLOR, P.J. (1999):** «A roster of world cities». A *Research bulletin* nº5. Revista *Cities*, 16(6), p. 445-458.
- BEAVERSTOCK, J.V.; SMITH, R.G. I TAYLOR, P.J. (2000):** «World-city network: a new metageography?». A: *Annals of the Association of American Geographers*. 90(1), Oxford, p.123-144.
- BELL LARA, J. (2004):** *Cuba: una perspectiva socialista en la globalización capitalista*. La Habana (Cuba), Editorial de Ciencias Sociales.
- BENABENT, M., B. (2003):** *La ordenación del territorio en España. Una perspectiva disciplinar*. Tesi doctoral. Universitat de Sevilla.

- BENABENT, M. (2006)** : *La Ordenación del Territorio en España. Evolución del concepto y de su práctica en el siglo XX*. Sevilla, Universidad de Sevilla i Consejería de Obras Públicas y Transportes.
- BENACH, N. (1993)**: «Producción de imagen en la Barcelona del 92 ». *Estudios Geográficos*, Barcelona, p. 483-505. En línia: [<http://www.ub.es/geohum/departamento/eegg92.pdf>]. Consulta: [16-gen-2006].
- BERRY, B.J.L. (1976)**: *Urbanization and Counterurbanization*, Nueva York: Arnold, 1976.
- BERTRÁN, J. (1997)**: «Ciutat difusa versus ciutat compacta. La crisi del model territorial català». A ADENC (1997): *Conferència dels Espais Naturals de la Plana del Vallès*; Terrassa, 7 i 8 de març de 1997.
- BLANCH, J. (1992)**: «Impacte dels creixements urbanístics: la Vall de Boí». *Curs d'estiu d'estudis pirinencs. 1991 – 1992*, p. 141-154. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.
- BLOTEVOGEL, H.H. (1998)**: *Europäische Metropolregion Rhein-Ruhr. Theoretische, empirische und politische Perspektiven eines neuen raumordnungspolitischen Konzepts*. Dortmund. Institut für Landes- und Stadtentwicklungsforschung des Landes NRW. 135 pp.
- BLOTEVOGEL, H.H. (Ed.) (1999)**: *Regionalmarketing für das Ruhrgebiet: Internationale Erfahrungen und Bausteine für eine Region mit Zukunft*. KVR. Essen. 219 pp.
- BLOTEVOGEL, H.H. (2001)**: «Die Metropolregionen in der Raumordnungspolitik Deutschlands – ein neues strategisches Raumbild?». A: *Geographica Helvetica*, nº 56, Zürich. Verband Geographie Schweiz, p. 155 – 167.
- BLOTEVOGEL, H.H. (2002)**: «Städtesystem und Metropolregionen» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 40-43.
- BODE, V. i BURDACK, J. (2002)**: «Messestädte» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 96-97.
- BODE, V. (2002)**: “Kriegszerstörung und Wiederaufbau deutscher Städte nach 1945” a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 88-92.
- BODENSCHATZ, H. (2001)**: «Europäische Stadt, Zwischenstadt und New Urbanism». A: *Planerin*, nº 3, 2001.
- BÖHM, H. (1999)**: *Deutschland – die westliche Mitte*. Westermann. Braunschweig. 228 pp.
- BOIRA, J.V. (1998)**: « El puerto de Valencia y su entorno urbano ». Ressenya bibliogràfica. Biblio 3W, Revista Bibliogràfica de Geografia y Ciencias Sociales, nº 106. Barcelona, Universitat de Barcelona. Recurs en línia: [<http://www.ub.es/geocritica/b3w-106.htm>]. Consulta: [30/des/2006].
- BOIRA, J.V. (1999)**: « Los accesos a la ciudad: caminos, carreteras, estaciones y puerto ». A: FURIÓ, A. (dir.): *Historia de Valencia*. València, Editorial Prensa Valenciana.
- BOIX, R. (2003)**: *Redes de ciudades y externalidades*. Tesis doctoral. Bellaterra (Barcelona), Departament d'Economia Aplicada. Universitat Autònoma de Barcelona. Recurs en línia: [<http://www.tdx.cbuc.es/>]. Consulta: [11/feb./2007].
- BÖLTKEN, F. i STIENS, G. (2002)**: «Siedlungsstruktur und Gebietskategorien» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 30 - 31.
- BORJA, J. (2005)**: «Cultura y ciudadanía». A: *Jornadas sobre pobreza, cultura y ciudadanía*. Universitat Politècnica de València. València, 15.12.2005.
- BRENNER, N. (2000)**: « Building “Euro-Regions”. Locational politics and the political geography of neoliberalism in post-unification Germany». *European Urban and Regional Studies* 7(4): 319–345. Londres, Thosand Oaks. Recurs en línia: [<http://sociology.fas.nyu.edu/docs/IO/222/2000.Brenner.EURS.pdf>]. Consulta: [12/feb/2007].
- BRENNER, N. (2006)**: « La política de localización, el redimensionamiento del Estado y el nuevo gobierno metropolitano en Europa Occidental » a TARROJA, A. I CAMAGNI, R. (Eds.): *Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio*. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIMPB.

- BREUER, H.W. (2004):** *Regional development in the Euregio Meuse – Rhine (EMR)*. Department for Applied Geography. RWTH Aachen. Intervenció dins de la “Jornada sobre Euroregions” dins del Congrés Anual d’EGEA de 2004 a Baarlo. 24 pàgs.
- BRIECHLE, D. (1995):** «Verfügbarkeit von Grundwasser – Probleme und Perspektiven» a SCHUTZ, G.A. (Ed.): *Verfügbarkeit von Wasser*. Universität del Ruhr de Bochum. Bochum. pp. 1-31.
- BURNS, M. (2002):** «Las áreas metropolitanas españolas dentro del contexto de la política territorial europea. La caracterización territorial funcional de las áreas metropolitanas españolas». A: IV Jornada d’Anàlisi dels Sistemes Urbans. Centre de Polítiques del Sòl i Valoracions, Universitat Politècnica de Catalunya, Barcelona, 13 de juny de 2002.
- CABRÉ, A; MORENO, J. i PUJADES, I. (1985):** «Cambio migratorio y reconversión territorial en España» *Revista de Investigaciones Sociológicas* (82).
- CABREJAS, M. I GARCIA, E. (1997):** *València, l’albufera, l’horta: medi ambient i conflicte social*. València, Universitat de València.
- CAMAGNI, R., GIBELLI, M. C. I RIGAMONTI, P. (2002):** «I costi collettivi di differenti tipologie di espansione della città. Un’analisi sull’area metropolitana milanese». *Scienze Regionali*, AISRe, n°1.
- CAMBRA DE COMERÇ DE BARCELONA (2003):** *Perspectiva econòmica de Catalunya*. Recurs en línia: [<http://www.mcrit.com/deslocalitzacio/noticies/mon218.pdf>] Consulta: [30.des.2005].
- CAMPILLO, X.; SANCLIMENS, X. I VILARÓ, A. (1988):** «El despoblament i l’evolució de l’estructura socio-econòmica muntanyenca. Una proposta de desenvolupament a muntanya a partir de les capitals de vall». *Documents d’Anàlisi Geogràfica*, n° 12, p.21-37. UAB, Bellaterra.
- CANDINI, M. (2003):** «L’acció del Govern als territoris de muntanya». *Espais*, n° 49 monogràfic, p. 42-45.
- CAPARRÓS, R. (2003):** «La ciudad de Almería ante los retos del nuevo milenio». A: CAPEL, H. (coord.) *Ciudades, arquitectura y espacio urbano*. El Ejido (Almería), CAJAMAR.
- CAPEL, H. (1967):** «Los estudios acerca de las migraciones interiores en España” *Revista de Geografía*, 1, pp. 77-101.
- CARDELÚS, J. i PASCUAL, A. (1979):** *Movimientos migratorios y organización social*, Barcelona, Península, cap. 3 «Movimientos migratorios en España».
- CARRERA, J. M. I MONÉS, M.A. (2003):** *La Regió Metropolitana de Barcelona els propers vint anys: prospectiva de mercat de treball, demografia i habitatge*. Ajuntament de Barcelona, Barcelona.
- CARUSO, G. (2002):** «La diversité des formes de la périurbanisation en Europe». A: PERRIER-CORNET, P. (dir) (2002): *Repenser les campagnes*. DATAR. Éditions de l’aube.
- CASADO, J.M. (1998):** *Trabajo y territorio. Un análisis aplicado a la Comunidad Valenciana*. Tesi doctoral, Alacant, Universitat d’Alacant.
- CASTELLS, M. (1995):** *La ciudad informacional: tecnologías de la información económica y el proceso urbano-regional*. Madrid, Alianza Editorial.
- CASTELLS, M. (2001):** *La era de la información*. Vol. 1: La sociedad red, Madrid, Alianza Editorial.
- CASTRO NOGUERA, H. (1997):** «La planificación ambiental y el litoral: espacios naturales protegidos ». Actes de les jornades “El litoral d’Almería”, 20-24 de maig de 1997, p. 175-191. Almería, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- CENTELES, J. (2006):** *El buen gobierno de la ciudad. Estrategias urbanas y política relacional*. Plural editores i INAP, La Paz (Bolivia).
- CERDÀ, I. (1859):** *Principios fundamentales a que debe satisfacer la reforma*. En línia: [<http://legislaciones.iespana.es/cerda.htm>]. Consulta: [27-nov-2005].
- CHRISTALLER, W. (1933):** *Zentralen Orten in Süddeutschland*. 1ª Edició. Ed. Gustav Fischer, Jena. 331 pp.
- CLUSA, J. I ROCA CLADERA, J. (1997):** «El canvi d’escala de la ciutat metropolitana de Barcelona». A: *Revista Econòmica de Catalunya*, n° 33, p. 44-53.
- COLLANTES, F. (2001):** «El declive demográfico de la montaña española, 1860-1991: revisión crítica de propuestas teóricas». *Historia Agraria*, 24, pp. 203-255.

COMISSIÓ EUROPEA (1999): *European Spatial Development Perspective: towards balanced and sustainable development of the territory of the European Union*. Office for Official Publications of the European Communities. Luxemburg. 82 pàgs.

COMISSIÓ EUROPEA (2000): *Communication from the Commission to the Council and the European Parliament on Integrated Coastal Zone Management: A strategy for Europe*. COM (2000) 547, de 27.09.2000.

COMISSIÓ EUROPEA (2005): *Decisión del Consejo sobre las directrices estratégicas comunitarias de desarrollo rural (Periodo de programación 2007-2013)*. Brusel·les.

CONFEDERACIÓ HIDROGRÀFICA DEL XÚQUER (2005): « Plan de acció para el desarrollo sostenible de la Albufera ». Consultora TYPESA. Recurs en línia: [http://www.albufera.com.es/01_WEB_ED/indexAV1.htm]. Consulta: [12/des/2006].

CONSELL COMARCAL DEL BERGUEDÀ (1999): *Pla Estratègic del Berguedà*. En línia: [<http://www.elbergueda.org/consell14.htm>]. Consulta [11 març 2005].

CONSELL VALENCIÀ DE CULTURA (2006): «Dictamen del Consell Valencià de Cultura sobre la conservació de l'Horta de València ». A: Ponència específica del Consell Valencià de Cultura. 8 de maig de 2000. Recurs en línia: [<http://cvc.gva.es/archivos/76.v.pdf>]. Consulta: 29/nov/2006.

CONSELLERIA D'ECONOMIA, HISENDA I OCUPACIÓ (2004): «El presupuesto de gastos de la Generalitat Valenciana para el ejercicio 2004». Recurs en línia: [<http://www.panorama-actual.es/archivos/pdfs/PptoGastos.pdf>]. Consulta: [21/nov/2006]

CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES, URBANISME I TRANSPORT (1992): *El transporte metropolitano en el área de Valencia : encuesta de movilidad metropolitana*, 1991. València, COPUT.

CONSORCI DE FORMACIÓ D'INICIATIVES CERCS-BERGUEDÀ (2004): *Estudi de desenvolupament de zones industrials a l'Alt Berguedà*. En línia: [<http://www.cfi.es/eines/pdf/Estudi%20Desenvolupament%20%20Zones%20Industrials%20Alt%20Bergueda.pdf>] Auren editors-consultors. Barcelona. [Consulta: 7 oct. 2005]

CONSORCI EL FAR (2004): *Pla Estratègic de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Recurs en línia: [http://www.plalitoral.net/2_Documentos_PEL/Informes%20lliurats/Master%20UPC.pdf]. Consulta: [29-gen-06].

CORTS VALENCIANES (2006): «Projecte de llei de pressupostos de la Generalitat per a l'exercici 2007». València, Butlletí Oficial de les Corts Valencianes, n° 234, de 2.11.2006.

COSTA MORATA, P. (1995): «Manifiesto de la España desierta». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 253-260. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.

COUNCIL OF EUROPE (2002): *Report on the current state of the administrative and legal framework of trans-frontier cooperation in Europe*. Committee of Experts on transfrontier cooperation, Strasbourg. En línia. [http://www.coe.int/T/E/Legal_Affairs/Local_and_Regional_Democracy/Transfrontier_Cooperation/Publications/currentsstate.pdf] [Consulta: 1 de set. 2005].

COURTOT, R. (1992): *Camp i ciutat a les hortes valencianes*. València, Institució Alfons el Magnànim. IVEI.

COPUT, CONSELLERIA D'OBRES PÚBLIQUES, URBANISME I TRANSPORT (1986): *La Gran Valencia: trayectoria de un Plan General*. València, Generalitat Valenciana.

CREUS, J. (2003): *El Pirineu perdut. Viatge a un món a punt de desaparèixer*. Badalona, Ara llibres.

CEyD (2005): « La gobernanza urbana ». A: CeyD, Revista trimestral, n°1. Valencia, Centro de Estrategias y Desarrollo de Valencia.

CEyD (2006): « La Estrategia de Valencia 2007-2015. Propuesta de visión, misión, ejes y proyectos ». Recurs en línia: [<http://www.ceyd.org/ambitos/estrategia/nueva/default.htm>]. Consulta: [21/dec/06].

D.A. (1959): *Diccionario Geográfico de España*. Tomo X. Madrid, Ediciones del Movimiento.

- A.D. (1960):** «Las inundaciones en Valencia de 1957: historia de la riada y perspectiva de la ciudad». A: *Revista Propiedad y Construcción*. Número Extraordinari 21-22. València, Càmara Oficial de la Propiedad Urbana.
- A.D. (1981):** *Els nous districtes de la ciutat de València*. Comissió per a la redistribució territorial i administrativa. València, Ajuntament de València.
- D.A. (2002):** *1r Pla Estratègic Metropolità de Barcelona*. Associació PEMB. Recurs en línia: [http://www.bcn2000.es/ca-es/2_plan_estrategico/1r_pla_Estrategic.pdf]. Consulta: [12-nov-2005].
- D.A. (2002):** *Factors clau de la planificació territorial a l'Àrea Metropolitana de Barcelona*. PTMB. IET i CIMN, Barcelona.
- D.A. (2005):** «Planes estratégicos territoriales de carácter supramunicipal».A: Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles, p. 117-150.
- DACHEVSKY, M. (2001):** *Urban Zapping. Ciudades, productos y marcas*. Barcelona, Edicions de la UPC.
- DARNSTÄDT, T. (2005):** *La trampa del consenso*. Estudio introductorio de F. Sosa Wagner. Editorial Trotta, Madrid.
- DAVASSE, B. (2000):** *Forêts charbonniers et paysans dans les Pyrénées de l'est du moyen âge à nos jours*. Conseil Général de l'Ariège. GEODE.
- DAVOUDI, S. (2006):** « Participación en la planificación para la sostenibilidad ». A TARROJA, A. I CAMAGNI, R. (Eds.): Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIMPB.
- DE RIVERO, O. (2003):** *Los Estados inviables. No-desarrollo y supervivencia en el siglo XXI*. Madrid, Los libros de la Catarata.
- DELGADO, M. (2005):** *Elogi del vianant. Del "model Barcelona" a la Barcelona real*, Barcelona, Edicions de 1962.
- DEL MORAL, L. (2001):** «El tratamiento del agua en la Ordenación del Territorio. Consideraciones sobre su concreción el el caso de Andalucía». Barcelona, *Scripta Vetera*, Universidad de Barcelona. Recurs en línia: [<http://www.ub.es/geocrit/sv-81.htm>]. Consulta: [22/jul/2007].
- DEMATTEIS, G. (1996):** « Towards a unified metropolitan urban system in Europe: core centrality versus network distributed centrality ».A PUMAIN, D. I SAINT-JULIEN, T. *Urban networks in Europe*, John Libbey Eurotext.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA I ACCIÓ TERRITORIAL (1991):** *Pla Comarcal de Muntanya de l'Alt Urgell 1991-1995*. Dos volums, Barcelona.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA I ACCIÓ TERRITORIAL (1991):** *Pla Comarcal de Muntanya del Berguedà 1991- 1995*. Dos volums. Barcelona.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA I ACCIÓ TERRITORIAL (1991):** *Pla Comarcal de Muntanya de La Cerdanya 1991- 1995*. Dos volums. Barcelona.
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (2004):** *Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner*. En línia: [<http://www10.gencat.net/ptop/AppJava/cat/plans/directors/urbanistics/pcostaner.jsp>]. Consulta: [29 –gen – 2006].
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (2005):** *Pla Director Urbanístic dels àmbits del sistema costaner integrats per sectors de sòl urbanitzable delimitat sense el pla parcial aprovat (PDUSC-2)*. En línia: [<http://www10.gencat.net/ptop/AppJava/cat/plans/directors/urbanistics/pdusc2.jsp>]. Consulta: [29 – gen. – 2006].
- DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES (2005):** *Pla Territorial Parcial de l'Alt Pirineu i Aran*. En línia: [<http://www.gencat.net/ptop/ptcat/ptapa/documentacio.htm>]. [Consulta: 10 set. 2005].
- DIPUTACIÓ DE BARCELONA (2000):** *Xarxa Barcelona de municipis de qualitat: el model de cooperació de la Diputació de Barcelona* En línia: [http://www.diba.es/territori/fitxers/PPT1_cat.pdf] Sèrie Reflexions Territorials. Diputació de Barcelona, Barcelona. [Consulta: 26 set. 2005]

- DIRECCIÓ GENERAL DE L'ADMINISTRACIÓ LOCAL (2002):** «Anàlisi de les dotacions d'infraestructures i equipaments als municipis de Catalunya a partir de l'Enquesta d'Infraestructures i Equipaments Locals». MCRIT. En línia: [<http://www.mcrit.com/EIEL/>] . Consulta: [17 agost 2005].
- DIRECTION REGIONALE DE L'EQUIPEMENT MIDI-PYRENEES (2002):** *Atlas transpirinenc de transports.* En línia: [<http://www.midipyrenees.equipement.gouv.fr/atlas/html/catalan/fichescartographiques/fiche14.htm>] [Consulta: 1 de set. 2005].
- DOMÍNGUEZ, R. (1995):** « De reserva demogràfica a reserva etnogràfica: el declive de las economías de montaña en el área cantábrica». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* P. 35-54. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- DORÉ, G. I DAVILLIER, C. (1874):** *Viaje por España.* Madrid, Ediciones Grech, 1988, Vol. I.
- DUBOIS, C. (2001):** «L'impact métallurgique sur le fôret pyrénéenne :l'archeologie des charbonnières». *6é curs d'Arqueologia d'Andorra*, p. 257-267.
- DURÀ, A. I RIERA, P. (2005):** « La red urbana como elemento vertebrador de la Euroregión del Arco Mediterráneo ». *Anuari 2005. Institut Europeu de la Mediterrània.* Economia y territorio. Territorio y Transportes. Recurs en línia: [<http://www.iemed.org/anuari/2005/earticles/edurariera.pdf>]. Consulta: [9/març/2007].
- ESPINACH, R. I MAZA, A. (1982):** «El sector forestal a la zona MAB-6 Alt Pirineu». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, nº1, p 117 —132 . UAB, Bellaterra.
- ESTEBAN, J. I TARROJA, A.(dir.) (2003):** *Anuari territorial de Catalunya 2003.* Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- ESTEBAN, J. (1991):** «El fet metropolità». *Papers de la Regió Metropolitana de Barcelona*, nº 6. IERMB, p.17-29.
- ESTEBAN, J. I TARROJA, A.(dirs.) (2004):** *Anuari Territorial de Catalunya 2003.* Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- ESTEVE SELMA, M.A. I MARTÍNEZ HERNÁNDEZ, J. (2006):** «Consecuencias ambientales que se derivan de la Actuación de Interés Regional de la Marina de Cope ». *Revista EUBACTERIA*, nº 18 Especial del Litoral, p. 12-14.
- EUROPEAN TOPIC CENTRE ON TERRESTRIAL ENVIRONMENT (ETC/TE)(2003):** *Measuring sustainable development on the coast.* En línia: [http://www.eucc-d.de/infos/EU_ICZM_indicators_report.pdf]. Consulta: [26-gen.-2006].
- FALUDI, A. (2004):** «Las tradiciones de planificación territorial en Europa: su papel en el proceso de la Estrategia Territorial Europea» a ROMERO, J. I FARINÓS, J (ed) 2004: *Ordenación del territorio y desarrollo territorial.* Ed. Trea, Gijón, 348 pp.
- FEIXA, L. (2003):** «Instruments públics per a les polítiques de muntanya». *Espais*, nº 49 monogràfic, p. 46-53.
- FERIA TORIBIO, J.M. (2001):** «Pautas estructurales diferenciadas de movilidad en las áreas metropolitanas». A CASTAÑER, et al. (Eds.): *Áreas urbanas y movilidad laboral en España*, p. 121-141. Girona: Universitat de Girona.
- FERIA TORIBIO, J.M, RUBIO, M. I SANTIAGO, J, (2005):** « Los Planes de Ordenación del Territorio como instrumentos de cooperación ». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 39, p. 87-116. Madrid, A.G.E. Recurs en línia: [<http://age.ieg.csic.es/boletin/39/04-LOS%20PLANES.pdf>]. Consulta:[21/jul/2007].
- FERNÁNDEZ, A., DOMINGO, M. I SORIA, J.(2006):** «El Pla director urbanístic de la Cerdanya». *Espais*, nº 52. Barcelona, Departament de Política Territorial i Obres Públiques, p. 110-115.
- FERRÃO, J. (2004):** « Las regiones metropolitanas como comunidades imaginadas: vivencias, discursos, acción ». A *Ciudad y Territorio, Estudios Territoriales*, XXXVI (141-142), p. 517-523, Madrid, Ministerio de Vivienda.
- FONT, A. (2004):** «La regió urbana de Barcelona: De la ciutat compacta als territoris metropolitans». A Font, A. (ed.) (2004): *L'explosió de la ciutat. Morfologies, mirades i mocions*

sobre les transformacions territorials recents en les regions urbanes en l'Europa Merdional. Barcaelona, COAC.

FONTRODONA, J. I HERNÁNDEZ, J.M.; (1998): «Les multinacionals industrials catalanes». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p.9-17.

FOSSAERT, R. (2001): «World cities in a world system». A: *Hérodote*, 101, p.10-25.

FRIEDMAN, T (2007): *La tierra es plana. Breve historia del mundo globalizado del siglo XXI*. Madrid, Martínez Roca

FRIEDRICH, K., HAHN, B. i POPP, H. (2002): «Dörfer uns Städte, eine Einführung» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum "Dörfer und Städte", Leipzig, pp. 12-26.

FRUMKIN, H. (2002): «Urban sprawl and public health». *Public Health Reports*. May-june 2002, vol. 117, Atlanta (EUA).

GAJA, F.(2006): « El boom de València o la ciutat com a espectacle ». A: A.D. (2006): *El llibre verd del territori valencià*. València, Escola Valenciana. Federació d'Associacions per la Llengua.

GALÁN PEDREGOSA, A., (1997): «Instrumentos para la ordenación del litoral almeriense». Actes de les jornades "El litoral d'Almeria", 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.

GANAU, J. I MALLARACH, J.(2003): *La planificació territorial estratègica a Catalunya. Quinze anys d'evolució*. Pla Governamental CAT 21, Generalitat de Catalunya. Recurs en línia: [<http://www.odecat.net/html/descargar/LlibrePlansEstrategics.pdf>].

GANYET, R. (1984): «Els Consells i els Plans Comarcals de Muntanya» *III Curs d'estudis pirinencs* p. 151-158. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.

GANYET, R. I TULLA, A. (1988): «El programa MAB-6 Alt Pirineu. Resultats i conclusions» *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, nº 12, p.179-186. Bellaterra, UAB.

GAÑÁN DE MOLINA, M.C. (2005): «Participación y gestión integrada de áreas costeras: el CAMP de Almería». *Seminario Internacional de Capacitación en GIZC Almería*, Junta de Andalucía, nov. de 2005.

GARCIA LORCA, A (1997): «Aspectos geográficos del litoral almeriense». Actes de les jornades "El litoral d'Almeria", 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.

GARCÍA RODRÍGUEZ, J.L.; FEBLES RAMÍREZ, M.F. I ZAPATA HERNÁNDEZ, V.M. (2005): «La iniciativa comunitaria LEADER en España». Madrid, *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, 40, p. 361-398.

GENERALITAT DE CATALUNYA: Decret 353/83 de la Generalitat de Catalunya, de 15 de juliol, de creació del Parc Natural del Cadí – Moixeró (DOGC 357, 24-08-83).

GENERALITAT DE CATALUNYA: Llei 2/1983, de 9 de març d'Alta Muntanya. DOGC nº 312 de 16/3/1983. En línia: [http://mediambient.gencat.net/cat/el_departament/actuacions_i_serveis/legislacio/habitatge/connexes/Llei_1983.jsp?ComponentID=37705&SourcePageID=37179]. Consulta: [10 feb. 2005]

GEORGE, P. (1973): *Población y poblamiento*. Barcelona. Ediciones Península.

GERMÁN ZUBERO, L. (1995): «Crecimiento económico y disparidades espaciales. Notas para su estudio y aplicación a la industrialización española ». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* P. 19-34. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.

GIDDENS, A. (2007): *Europa en la era global*. Barcelona, Paidós Estado y Sociedad.

GILI, M. (2003): «L'ampliació de l'estació d'esquí de Vaqueira». A NEL·LO, O. (coord): *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya*, p. 227-251. Barcelona. Empúries.

GIL MESEGUER, E. (2006): «Los paisajes agrarios de la región de Murcia». *Papeles de Geografía*, nº 46, pp. 19-30. Murcia, Universidad de Murcia.

GIL OLCINA, A. (1993): *La propiedad de las aguas perennes en el sureste ibérico*. Alacant, Universitat d'Alacant.

GIMÉNEZ CARO, M.I. I URÁN NAVARRO, I. (2000): *El Caridemo. Revista científica y literaria (Almería, 1847-1848)*. *Antología*. Almería: Universidad de Almería e Instituto de Estudios Almerienses.

- GLEBE, G. (2002):** «Innerstädtliche Segregation in deutschen Großstädten» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 143 – 144.
- GOCH, S. (2002):** *Eine Region im Kampf mit dem Strukturwandel. Bewältigung von Strukturwandel und Strukturpolitik im Ruhrgebiet*. Klartext. Essen. 803 pp.
- GÓMEZ LARREA, L. N. (2004):** «Análisis del fenómeno del crecimiento en baja densidad en el Territorio Histórico de Vizcaya». Instituto de Estudios Territoriales de Vizcaya. A: CUIIMPB (2004): La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- GONZÁLEZ CABRERA, A. (2005):** « Nuevos yacimientos de empleo en el mundo rural ». Congreso Anual del Foro de Asociaciones de Jóvenes Geógrafos: “*Desarrollo rural, el camino hacia la multifuncionalidad*”. Salamanca, 19-23 de septiembre de 2005.
- GONZÁLEZ-VARAS, S. (2005):** Urbanismo y Ordenación del Territorio. Elcano, Ed. Aranzadi.
- GONZÁLEZ-VARAS, S. I DE LA FUENTE, I. (2006):** *La nueva legislación urbanística valenciana. Doctrina y texto legal*. València, Editorial Tirant lo Blanch.
- GORDI, J. (2003):** «La urbanització de Gallecs. Polítiques urbanístiques, pressió constructiva i espais oberts». A NEL·LO, O. (Ed.): *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya*. Barcelona, Empúries, p.185-205.
- GOYTISOLO, J. (1961):** *Campos de Níjar*. Barcelona: Seix Barral.
- GREENPEACE (2005):** *Destrucción a toda costa. Informe sobre la situación del litoral español*. Greenpeace España. Recurs en línia: [<http://www.greenpeace.org/raw/content/espana/reports/destrucci-n-a-toda-costa-2005-12.pdf>]. Consulta: [30-gen-2006].
- GRUPO ECOLOGISTA MEDITERRÁNEO (1999):** «Propuestas para la reducción y gestión de residuos agrícolas en el Poniente Almeriense». Almería, G.E.M. Recurs en línia: [<http://www.gem.es/MATERIALES/RESIDUOS%20AGRICOLAS/residuosweb.htm>] Consulta: [12/abril/2007].
- GRUPO ECOLOGISTA MEDITERRÁNEO (2004):** «Los problemas del agua en Almería». Almería, G.E.M. Recurs en línia: [<http://www.gem.es/MATERIALES/agua.pdf>]. Consulta: [09/jul/2007].
- GRUPO DE DESARROLLO RURAL DEL LEVANTE ALMERIENSE (2000):** «Plan Estratégico del Levante Almeriense». Recurs en línia: [http://www.levantealmeriense.org/files/documents/plan_estrategico_2000.pdf]. Consulta: [23/jul/2007].
- GUALINI, E. (2006):** « The rescaling of governance in Europe : new spatial and institutional rationales ». *European Planning Studies*. Vol. 14, nº 7, august 2006. Londres, Routledge.
- GUERMOND, Y. (2006):** « L’identité territoriale : l’ambigüité d’un concept géographique ». *L’Espace Géographique*, nº4, p.291-297. París, CNRS.
- GUILLÉN, A. (2005):** *La necesidad de una estrategia alternativa de desarrollo en el pensamiento de Celso Furtado*. Centre Études Internationelles et Mondialisation, Montreal, Université du Quebec.
- GUTIÉRREZ FERNÁNDEZ, M.A. (2001):** «Problemática de la gestión del agua en regiones semiáridas». A: PULIDO BOSCH, A., CALAFORRA CHORDI, J.M. I PULIDO LEBOEUF, A. (coord.): *Problemática de la gestión del agua en regiones semiáridas*. Almería, Instituto de Estudios Almerienses.
- HALL, P. (1998):** «Redefining Europe’s cities». A: BELLET, C. i LLOP, J.M. (ed.)(1998): *Ciudades intermedias. Urbanización y sostenibilidad*. VII Semana de Estudios Urbanos. Lleida, 30/3-3/4/1998.
- HALLIDAY, T. (ed.) (1999):** *Alemania*. Ed. Océano. Barcelona. 402 pp.
- HART, R. (1985):** *Agroecosistemas. Conceptos Básicos*. Ed. CATIE, Turrialba.
- HARVEY, D. (1973):** *Social justice and the city*. Ed. Edward Arnold.
- HARVEY, D. (1999):** *Espacios de esperanza*. Barcelona, Cuestiones de Antagonismo.
- HÄUSSERMANN, H. I SIEBEL, W. (1994):** «Wie organisiert man Innovationen in nichtinnovativen Milieus?» , a *Bauplatz Zukunft. Dispute über die Entwicklung von*

- Industrieregionen*. Essen. Citat per: ZIESEMER, A. (2004): *Strategische Stadtentwicklungsplanung im Ruhrgebiet. Eine Analyse am Beispiel der Städte Duisburg und Dortmund*. Dortmunder Vertrieb für Bau- und Planungsliteratur. Dortmund. 259 pp.
- HEINELT, H. I KÜBLER, D. (Eds.) (2005):** *Metropolitan governance. Capacity, democracy and the dynamics of place*. Londres, Routledge/ ECPR Studies in Political Science.
- HENRY, G. (2004):** «Los costes económicos y sociales de la ciudad de baja densidad». Diputació de Barcelona. A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- HERNÁNDEZ PORCEL, M.C. (1997):** «La agricultura intensiva en el contexto territorial del litoral de Almería». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- HILDEBRAND, A. (1999):** «Política territorial y desarrollo regional en España y Europa: una visión comparada en vísperas del siglo XXI». En: *Ciudad y Territorio / Estudios Territoriales* nº 122, pp. 785-807.
- HÖLLBACH-GRÖMIG, B. et al.(2005):** *Formen den interkommunalen Zusammenarbeit in Rahmen der kommunalen Wirtschafts- und Infrastrukturpolitik*. Deutsches Institut für Urbanistik. Berlin. 134 pp.
- IEMB (1998):** *Indicadors urbans. Barcelona i el sistema europeu de ciutats*, Barcelona.
- INDOVINA, F. (1990):** «La città possibile», a AA.DD. : *La città di finne millennio*. Milà. Ed. Franco Agnelli.
- INDOVINA, F. (2004):** «La metropolització del territori», a A Font, A. (ed.) (2004): *L’explosió de la ciutat. Morfologies, mirades i mocions sobre les transformacions territorials recents en les regions urbanes en l’Europa Merdional*. Barcelona, COAC, p. 20-46.
- INDOVINA, F. (2004b):** «La ciutat de baixa densitat». A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- INDOVINA, F. (2004c):** «La ciudad difusa». A: MARTÍN RAMOS, A. (ed.) (2004): *Lo urbano*, Barcelona, UPC.
- INDOVINA, F. (2004d):** «Nuova strutturazione del territorio: verso la metropolizzazione». A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- INSTITUT CATALÀ DE LA MEDITERRÀNIA (1999):** *El desenvolupament de l’alta muntanya, és sostenible? Mirada als futurs possibles*. Barcelona, ICM.
- IRIARTE, I. (1995):** «Algunas implicaciones ecológicas de la despoblación: administración forestal y repoblaciones ». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 103-116. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- JANÉ, A. I CASTILLO, A. (1995):** «Los pueblos abandonados o en peligro de abandono en el Pirineo Catalán». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 242-252. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- JESCHKE, M.A. i BLOTEVOGEL, H.H.(2003):** *Stadt – Umland – Wanderungen im Ruhrgebiet*. Institut für Geographie. Universität Duisburg – Essen. Duisburg. 180 pp.
- JOLIS, A. i SIMÓ, M. A. (1985):** «El Baridà» a *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. Volum nº 15 . Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- KADDOURI, L. (2004):** *Structures spatiales et mises en réseaux de villes pour la régionalisation des territoires*. Tesi doctoral. Universitñe Montpellier III Paul Valéry. Recurs en línia : [<http://www.mgm.fr/UMR/kaddouri>]. Consulta: [20/feb./2007].
- KAYSER, B. (dir.) (1993):** *Naissance de nouvelles campagnes*. París, Datar, Editions de l’aube.
- KNOCH, P.(1999):** *Vom Leitbild zum Argument.Konzepte und Instrumente raumbezogener Planung in der Bundesrepublik Deutschland 1960-1990; und die Tätigkeit des Institüts für Stadtebau und Wohnungswesen (ISW) der Deutsche Akademier für Städtebau und Landesplanung (DASL)*. Facultat d’Ordenació del Territori. Universitat de Dortmund. Dortmund. 324 pp.
- KOK-MENG TAN (2004):** «Teoría de la ciudad nodal ». A: DE SOLÀ-MORALES, I. I COSTA, X. (2005): *Metrópolis: ciudades, redes, paisajes*. Barcelona, Gustavo Gili.

- KUSHNER, J.A. (2004):** «New Urbanism: Urban Development and Ethnic Integration in Europe and the United States». A: INSTITUT DE DRET PÚBLIC (2004): *Jornada sobre cohesió social i territorial i polítiques públiques d'ordenació del territori, urbanisme i habitatge*, 16 i 17 de desembre de 2004, Barcelona.
- LAMBREGTS, B. (2002):** «URBANET, Introduction theoretical framework». Delft, OTB, Research Institute for Housing, Urban and Mobility Studies, TU Delft. *Recurs en línia:* [<http://www.otb.tudelft.nl/live/pagina.jsp?id=81f50e02-cc0c-4e2a-8430-3228c92fe360&lang=nl>] Consulta: [14/11/2006].
- LANZANI, A. (2003):** *I paesaggi italiani*, Roma, ed. Meltemi.
- LASUÉN, J.R. I BARÓ, E. (2001):** *Sectors químaris. Motor de desenvolupament de l'Àrea Metropolitana de Barcelona.* Treballs del Pla Estratègic de Barcelona. Barcelona.
- LAUX, H. D.; THIEME, G. (1996):** «Between integration and marginalization: foreign population in the Ruhr conurbation» a ROSEMAN, C.C.; LAUX, H. D.; THIEME, G. (1996): *Ethnicity*. Rowman & Littlefield publishers. Londres. 303 pp.
- LENIN, V.I. (2005):** *¿Qué hacer?. Problemas candentes de nuestro movimiento*. La Habana (Cuba) Editorial de Ciencias Sociales.
- LLONCH, M. i SANCHO, S. (1991):** «La movilidad en el marco de la transición demográfica: la Cataluña interior, 1755-1900» en *Modelos regionales de la transición demográfica en España y Portugal*. Livi-Bacci, M (coord.) Seminari d'estudis sobre la població al País Valencià. Instituto de Cultura Juan Gil Albert. Diputación de Alicante.
- LLOPIS, A., PERDIGON, L. I TABERNER, F. (2004):** «Valencia 138 a. C.-1929 De la fundación de la ciudad romana a la configuración y colmatación de la ciudad burguesa». Document de treball. Facsímil, edicions digitals. Recurs en línia: [<http://www.faximil.com/descargas/estudiohcv.pdf>]. Consulta: [18/oct/2006].
- LLUVICH I SEGARRA, E. I ORETGA LLADÓS, M. (2004):** *Els nous rurals del Pallars Sobirà*. Barcelona, 85 p. En línia: [<http://www6gencat.net/joventut/catala/sgj/observatori/publicacions/docs/aporta26.pdf>] [Consulta: 2 d'oct. 2005].
- LÓPEZ PALOMEQUE, F.; FELIP FILLAT, R.A.; TULLA, A. I SORIANO, J.M. (1996):** *Revitalització de pobles deshabitats del Pirineu*. Departament de Política Territorial i Obres públiques, Barcelona.
- LÓPEZ SÁNCHEZ, P. (1991):** «1992, objetivo de todos? Ciudad-empresa y dualidad social en la Barcelona olímpica», *Revista Catalana de Geografía*, Barcelona, nº 15, juny de 1991, p. 91-99.
- LÓPEZ, J. (2001):** «L'Estratègia Territorial Europea: Continguts i Desenvolupament», a: *Papers*. nº 35, pp. 29-43.
- MADOZ, P. (1850):** *Diccionario geográfico-estadístico-histórico de España*. 16 volúmenes, Madrid.
- MAGRINYÀ, F. I HERCE, M. (2004):** «Los costes ambientales de la ciudad de baja densidad». Diputació de Barcelona. A: CUIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció*. 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- MARCUELLO, J.R. (1995):** «Rehacer la calceta». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 227-228. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- MARÍN MARÍN, A.A., FAJARDO DE LA FUENTE, A. CAÑETE PÉREZ, J.A. (2001):** «El Plan de Ordenación del Territorio de Ámbito Subregional de la comarca de Poniente de la Provincia de Almería». A: *III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio*. Gijón, 3-6 de julio de 2001. Asociación Interprofesional de Ordenación del Territorio.
- MARTÍNEZ-ALIER, J. I ORTA, M. (2005):** *Barcelona insostenible*. En línia: [<http://www.ateneuenciclopedicpopular.org/texto/Noticies/1 BARCELONA%INSOSTENIBLE1 11.doc>]. Ateneu Enciclopèdic Popular. Centre de documentació històrico-social. Consulta: [27-nov-05].
- MARTÍN GALINDO, J.L., (1988):** *Almería. Paisajes agrarios. Espacio y Sociedad*. Valladolid, Universidad de Valladolid i Diputació d'Almería.

- MARTÍNEZ DE LEJARZA , J.M.(1998):** «Delimitaciones históricas del área metropolitana de Valencia». Recurs en línia: [<http://www.uv.es/~lejarza/>]. Consulta realitzada: [21-9-2006].
- MARTÍNEZ DE LEJARZA E., I.I MARTÍNEZ DE LEJARZA, J.M.(2002):** «Delimitación de áreas metropolitanas mediante un modelo anisótropo de decrecimiento exponencial. Una aplicación al caso del Área metropolitana de Valencia». *Estudios de Economía Aplicada*, 20-2, pp 471-486.
- MARX, K. I ENGELS, F. (1848):** *Manifiesto del Partido Comunista*. Versió: E. Dapia Romero (1999), Barcelona, Edicomunicación.
- MATAMALA, J.J. (2004):** «Palomares, 38 años de radiación nuclear». A: *Almería Medio Ambiente, ALMEDIAM*. Recurs en línia: [http://www.almediam.org/articulos/articulos_195.htm] Consulta: [12/jun/2007].
- MATAMALA, N. et al. (2003):** *Estudi de les dinàmiques del paisatge en zones de muntanya: proposta metodològica*. Bellaterra, UAB.
- MENDIZÀBAL, E. (1996):** *L'ús temporal del territori: l'exemple dels habitants de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Tesi doctoral. Departament de Geografia. Bellaterra, UAB.
- MÉSZÁROS, I. (2005):** *Socialismo o barbarie. La alternativa al orden social del capital*. La Habana (Cuba), Editorial de Ciencias Sociales. Instituto Cubano del Libro.
- MINISTERI DE FOMENT (2004):** «Plan Estratégico de Infraestructuras de Transporte». Madrid, CEDEX. Recurs en línia : [<http://peit.cedex.es/>] Consulta: [28-feb-2007].
- MIRALLES, F. (2003):** «Els plans territorials i les comarques de muntanya». *Espais*, nº 49 monogràfic, p. 54-65.
- MIRALLES, J.L. (2006):** « El patrimonio rural periurbano. El caso de l'Horta de València ». Ingeniería y Territorios. Revista del Colegio de Ingenieros de Caminos, Canales y Puertos. Barcelona, CICCIP.
- MOLINA GALLART, D (1996):** *Processos erosius als camps abandonats del Parc Natural del Cadí - Moixeró*. Bellaterra (Cerdanyola del Vallès), Treball de Recerca.
- MONCLÚS, F.J. (1997):** «Planeamiento y crecimiento suburbano en Barcelona: de las extensiones periféricas a la dispersión metropolitana (1897-1997)». Col·loqui: "El desarrollo urbano de Montréal y Barcelona en la época contemporánea: estudio comparativo" Universitat de Barcelona, 5-7 de maig de 1997 .
- MONFORT, V.M. I SORRIBES, J. (2004):** *Asertos incómodos. A contracorriente*. València, MINIM agencia edicions. Col·lecció Papers de Roure.
- MONTANER, J.M. (2006):** « Vulnerabilidades urbanas: separar, olvidar, deshabitar ». A ROMERO, J. i NOGUÉ, J. (2006): *Las otras geografías*. València, ed. Tirant lo Blanch.
- MORALES, A. (1997):** *Aspectos geográficos de la horticultura de ciclo manipulado en España*. Alacant, Universitat d'Alacant.
- MORENO, E. I VÁZQUEZ MONTALBÁN, M. (1991):** *Barcelona, cap a on vas?*, El Triangle, Llibres de l'Índex, Barcelona.
- MOURNIER, I. (2003):** *Conservation de la nature ou mantién de l'activité humaine ? Quelle priorité dans la gestion des Parcs Naturels de Catalogne ?*. Treball de Recerca. Universités Lyon III et Savoie.
- MUÑOZ, F. (2000):** «La ciudad multiplicada: la metrópolis de los territoriantes». A *Revista de Arquitectura y Urbanismo*. Madrid, Colegio Oficial de Arquitectos de Madrid, nº 322, p. 153-160.
- MUÑOZ, F. (2000):** *UrBANALització. La producció de baixa densitat a la província de Barcelona, 1985 – 2001*. (Tesi doctoral), Bellaterra; UAB, Departament de Geografia.
- MUÑOZ FLORES, J.C. (2007) :** *Turismo y sostenibilidad en espacios naturales protegidos: la Carta Europea de Turismo Sostenible en la Zona Volcánica de La Garrotxa y e Plan de Desarrollo Sostenible en Cabo de Gata – Níjar*. Tesi doctotal, Girona, Institut de Medi Ambient, Universitat de Girona. Recurs en línia: [<http://www.tesisexarxa.net/TDX-0620107-114326/index.html>]. Consulta: [29/07/2007].
- NAREDO, J.M. (2004):** «Crecimiento insostenible, desarrollo sostenible». A: ROMERO, J. (coord.): *Geografía Humana: procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado*, p.395-447. Madrid, Ariel.

- NEL·LO, O. (1998):** «El canvi social a la Regió Metropolitana de Barcelona: deu preguntes». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p.63-73.
- NEL·LO, O. (2001):** Ciutat de ciutats: reflexions sobre el procés d'urbanització a Catalunya. Ed. Ampúries, Barcelona.
- NEL·LO, O. (2001):** «Las áreas metropolitanas. Configuración, expansión, problemática y gobierno de las grandes ciudades españolas», a Antonio Gil i Josefina Gómez (dir.), *Geografía de España*, Barcelona, Ariel.
- NEL·LO, O. (2006):** «La nova política territorial de Catalunya». A: *Els plans directors urbanístics de Catalunya*, 20/1/2006. Barcelona. Departament de Política Territorial i Obres Públiques.
- NEL·LO, O.(coord.) (1998):** *Quin futur per al Pirineu? Bases per al Pla Estratègic de l'Alt Pirineu. Document final.* Institut d'Estudis Regionals i Metropolitans de Barcelona, Bellaterra, UAB.
- NEL·LO, O.(Ed.) (2003):** *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya.* Ed. Empúries, Barcelona.
- NOGUÉ, J. I ROMERO, J. (2006):** *Las otras geografía.* Valencia, Tirant lo Blanch.
- O.A.E.S.E. (Oberstadtdirektor Amt für Entwicklungsplanung der Stadt Essen)(1978):** *Zielkonzept für die räumlich-funktionale Ordnung der Stadt Essen.* OAESE, Essen. 66 pàgs.
- OBIOLS, J. (2000):** *Josa de Cadí: més que un poble de muntanya.* Solsona, Solsona comunicacions.
- OBSERVATORIO DE LA SOSTENIBILIDAD EN ESPAÑA (2006):** « Cambio de ocupación del suelo en España: implicaciones para la sostenibilidad. Principales resultados a nivel nacional y por Comunidades Autónomas ».Ministerio de Fomento. Edita: Mundi-Prensa, Madrid. Recurs en línia: [http://www.sostenibilidad-es.org/Observatorio+Sostenibilidad/esp/prensa/noticias/CambiosUsos_Esp_CCAA.htm]. Consulta: [12/nov/2006].
- OFFICE OF MANAGEMENT AND BUDGET (2000):** «Standards for defining Metropolitan and Micropolitan Statistical Areas». Notícia. Federal Register, vol. 65, nº 249, 27 de dese,bre de 2000. Washington DC. Recurs en línia: [<http://www.census.gov/population/www/estimates/00-32997.pdf>]. Consulta: [18-11-2006]
- OLIVES PUIG, J. (2006):** *La ciudad cautiva. E nsayos de teoría sociopolítica fundamental.* Madrid, ed. Siruela.
- OLLIVRO, J. (2002):** « L'Europe d'aujourd'hui : centre(s) et périphérie(s) ».
- ORGANITZACIÓ DE LES NACIONS UNIDES (2007) :** «Objetivos de desarrollo del milenio. Informe de 2007. », Nova York. Recurs en línia: [<http://www.un.org/spanish/millenniumgoals/report2007/mdgreport2007r2.pdf>]. Consulta: [30/nov/2007].
- PACTE INDUSTRIAL DE LA RMB (2001):** *La ciutat digital.* Barceloma, Beta editorial.
- PARC NATURAL DEL CADÍ MOIXERÓ:** *Picot Negre* nº1, maig 2003. Revista informativa del parc natural. Bagà..
- PARÈS, M., DOMENE, E. I SAURÍ, D. (2004):** «Gestión del agua en la jardinería pública y privada de la Región Metropolitana de Barcelona». A: *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 37, p. 223-237.
- PASCUAL DE SANS, A.(1985):** «Movimientos migratorios en España», *Desarrollo*, 1, pp. 48-52.
- PASCUAL I ESTEVE, J.M. (1999):** *La estrategia de las ciudades. Los planes estratégicos como instrumento: métodos, técnicas y buenas prácticas.* Barcelona, Diputación de Barcelona.
- PASTOR, C. I SANCHIS IBOR, C. (COORD.)(2004):** *Un barranc viu : medi natural i usos tradicionals del barranc de Torrent.* Torrent, Plataforma Ciutadana "Un Barranc Viu, Sense formigó".
- PAUNERO, X. (1982):** «Agricultura a temps parcial a l'alta muntanya catalana. El cas de l'Alt Urgell». *Documents d'Anàlisi Geogràfica*, nº1, p. 99-115, Barcelona, UAB.
- PEÑÍN, A. (1984) :** *La Marina : Metròpoli rural o campo urbanizado.* Urbanismo, Madrid, COAM.

- PEÑÍN, A. (2000):** « Valencia a comienzos del siglo XXI. Urbanismo y ficción ».A: A.D.: Arquitectura y transformación urbana de la ciudad de Valencia. València, Colegio Territorial de Arquitectos de Valencia.
- PÉREZ GARCÍA, F. (2007):** *Claves del desarrollo a largo plazo de la economía española*. Barcelona, Fundación BBVA, Rubes Editorial.
- PÉREZ DÍAZ, V. (1964):** «El éxodo rural en la Tierra de Campos (1961-1964)», *Boletín Informativo del Departamento de Extranjero del Banco Central*, 199.
- PERKMANN, 2003
- PERRIER-CORNET, P. (dir) (2002):** *Repenser les campagnes*. DATAR. Éditions de l'aube.
- PERULLI, P., RUGGE, F. I FLORIO, R., (2002):** «Reti di città: una forma emergente di governance Europea ». A *Foedus*, nº4, 2002. dell'Associazione Artigiani e Piccole Imprese Mestre - CGIA
- PINILLA NAVARRO, V. (1995):** «Crisis, declive y adaptación de las economías de montaña: una interpretación sobre la despoblación en Aragón». A ACÍN FANLO, J.L. I PINILLA NAVARRO, V. (coord.): *Pueblos abandonados: ¿un mundo perdido?* p. 55-78. Zaragoza, Rolde de estudios aragoneses.
- PLADEVALL, A. et al. (1985):** «L'Alt Urgell» a: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*. 408 pàgs. Volum nº1. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- PLADEVALL, A.; ALIER, R. I LLORET, T (1981):** «El Berguedà». A: *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*, p. 212-442. Volum nº 2. Barcelona, Fundació Enciclopèdia Catalana.
- POPP, H. (2002):** «Stadtgründungsphasen und Stadtgrösse» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum "Dörfer und Städte", Leipzig, pp. 80-81.
- PROVALENCIA (Ed.) (1997):** « Plan Estratégico de Valencia 2015 ». València, Ajuntament de València i Conselleria d'Economia, Hisenda i Administració Pública.
- PUJADAS, R. I FONT, J. (1998):** *ordenación y planificación territorial*. Madrid. Ed. Síntesis.
- PUNCEL, A. (1999):** « Valencia: opciones, desorden y modernidad, o la ciudad que se devora a sí misma ». A: *Scripta Nova*, nº 47, 1 de sept de 1999, Barcelona, Universitat de Barcelona.
- QUINTAS ALONSO, J. (2005):** *Análisis de los factores y políticas comunitarias que favorecen el diseño y ejecución de la planificación estratégica de Grandes Ciudades y Áreas Metropolitanas, basándose en las experiencias de Barcelona, Bilbao y Valencia*. Tesi Doctoral. València: Departament d'Organització d'Empreses, Economia financera i comptabilitat. Universitat Politècnica de València.
- RED ESPAÑOLA DE DESARROLLO RURAL (2005):** «Boletín REDR Quincenal nº2» .En línia: [<http://www.redr.es/boletin/Boletin n2 REDR.pdf>]. [Consulta: 10 set. 2005]
- RENAU, J. (1953):** *Pasos y sombras*.México D.F., Colección Aquelarre.
- RICO AMORÓS, A.M. (2006):** « Políticas agrarias, eficiencia socioeconómica y retos de futuro en los regadíos intensivos». *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles*, nº 41, p. 113-149, Madrid, CSIC.
- RIVIÈRE, M. (1992):** «Cap a un "model Barcelona" de qualitat de vida ». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 21, p. 66-76.
- ROCA, F. (2000):** *Teories de Catalunya. Guia de la societat catalana contemporània*. Barcelona, Pòrtic.
- ROCA CLADERA, J. (2003):** «La Mina. Límits administratius, segregació social i renovació urbana». A: NEL·LO, O.(Ed.): *Aquí no!. Els conflictes territorials a Catalunya*. Ed. Empúries, Barcelona.
- ROCA-CLADERA, J. (2003):** « La delimitación de la ciudad: ¿una cuestión imposible? ». A *Ciudad y Territorio, Estudios Territoriales*, XXXV (135), p. 17-36, Madrid, Ministerio de Vivienda.
- RODRÍGUEZ VAQUERO, J. (1997):** « La implantación territorial del turismo. El caso del litoral almeriense». Actes de les jornades "El litoral d'Almeria", 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- ROMERO, J. (1999):** « Creixement sense desenvolupament (A propòsit del futur de regadius històrics) ». A: *Revista Mètode*, nº 22, Monogràfic: Hortes valencianes: la fi d'un mite?. València, Universitat de València-

- ROMERO, J. (2005):** «El gobierno del territorio en España. Balance de iniciativas de coordinación y cooperación territorial». A: *Boletín de la Asociación de Geógrafos Españoles.*, p.59-86.
- ROMERO, J. (2006):** « La cooperación territorial en España. Tradición, transición y nueva etapa ». A: TARROJA, A. I CAMAGNI, R. (Eds.): Una nueva cultura del territorio. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIIMPB.
- ROMERO, J. I FARINÓS, J. (2007):** « Los territorios rurales en el cambio de siglo ». A: A.D.(2007): *Geografía humana. Procesos, riesgos e incertidumbres en un mundo globalizado.* Barcelona, Ariel (Zona edición actualizada).
- ROMERO, J. I SORRIBES, J., (2006):** «El fracaso de los gobiernos metropolitanos en España ». A: ROMERO, J. I FARINÓS, J. (Eds.): *Gobernanza territorial en España.* València. Publicacions de la Universitat de València i Instituto Interuniversitario de Desarrollo Local.
- ROSEMAN, C.C.; LAUX, H. D.; THIEME, G. (1996):** *Ethnicity.* Rowman & Littlefield publishers. Londres. 303 pp.
- RVR (Regionalverband Ruhrgebiet)(2004):** *Wohnungsbaupotenziale im Ruhrgebiet.* RVR. 15 pp. Essen.
- SABATER, A. (2004):** *El fenomen dels empadronaments atípics a Catalunya. Metodologia i indicadors per a un estudi de casos.* Treball de recerca. Bellaterra, Centre d'Estudis Demogràfics.
- SACHS, K. (2002):** «Zentrale Orte und Entwicklungsachsen» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland.* Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 34-36
- SALINGAROS, N. A. (2004):** «Notes on the Low-density City». A: CUIIMPB (2004): *La ciutat de baixa densitat: Lògiques de gestió i contenció.* 24-26 de novembre de 2004, Barcelona.
- SALVÀ, P. A. (1998):** « El Arco Mediterráneo Español: sus perspectivas como espacio de futuro ». *Revista Valenciana d'Estudis Autònoms*, nº 22. 1er trimestre de 1998, p. 23-48.
- SALVEMOS MOJÁCAR (2005):** « Informe sobre la previsión de desarrollo urbanístico en el Levante Almeriense y litoral sur de Murcia». Mojácar, Asociación Salvemos Mojácar y el Levante Almeriense. Recurs en línia:
[http://www.portaldelmedioambiente.com/html/gestor_documentos/doc/Salvemos_Mojacar.pdf]
. Consulta: [15/jul/2007].
- SÁNCHEZ AGUSTÍ, F. (1999):** *Maquis a Catalunya. De la invasió de la vall d'Aran a la mort de Caracremada.* Lleida, Pagès editors.
- SÁNCHEZ ALONSO, B. (1999):** *Las causas de la emigración española 1880 – 1930.* Madrid, Alianza Universitaria.
- SÁNCHEZ, JOAN EUGENI (1991):** «Transformaciones en el espacio productivo de Barcelona y su área metropolitana, 1975-1990». *Papers de la Regió Metropolitana de Barcelona*, nº 6. IERMB, p.17-29.
- SÁNCHEZ MARTOS, F. PULIDO BOSCH, A. CALAFORRA CHORDI, J.M. I NAVARRETE, F. (1998):** « Algunos aspectos de la contaminación en el Bajo Andarax (Almería)». Asociación Internacional de Hidrogeólogos. *Jornadas sobre contaminación de las aguas subterráneas. Un problema pendiente.* AIH, Valencia. Recurs en línia:
[<http://aguas.igme.es/igme/publica/pdflib3/sanchezm.pdf>]. Consulta: [09/jul/2007].
- SÁNCHEZ PICÓN, A. (1997):** «La ocupación humana y la explotación económica del litoral almeriense en el psado (siglos XVI-XX)». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputación de Almería.
- SANCHÍS GUARNER, M. (1997):** *La ciutat de València. Síntesi d’història i de geografia urbana.* 6na edició. València, Generalitat Valenciana.
- SANCHIS IBOR, C. (2001):** *Regadiu i canvi ambiental a l'albufera de València.* València , Universitat de València.
- SANTACANA, F.(1998):** «La planificación estratégica metropolitana: de Barcelona a la Regió metropolitana ». A *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p. 106-120.
- SANTILLANA DEL BARRIO, I. (1982),** «Factores explicativos de los movimientos migratorios interprovinciales en España», *Estudios Territoriales*, 7, pp. 25-60.

- SEMPERE, J.D. (2002):** « Marroquies y ecuatorianos en la agricultura intensiva del litoral mediterráneo ». Quaderns de Geografia, València, Universitat de València, nº 72 p. 173-189.
- SASSEN, S. (1992):** «Les ciutats en l'economia mundial». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 21, Barcelona, p.86 – 97.
- SAURÍ, D. (2003):** «Lights and Shadows of Urban Water Demand Management: The Case of the Metropolitan Region of Barcelona ». A: *European Planning Studies*, Vol. 11, nº 3, p. 230-242.
- SAYAS ABENGOECHEA, J.J. I GARCÍA MORENO, L.A. (1981):** «Romanismo y germanismo: el despertar de los pueblos hispánicos ». A TUÑÓN DE LARA, M. (dir.): *Historia de España*. Volum II. Ed. Labor, Barcelona.
- SCHÓN, K.P. (2004):** «La ordenación del territorio en Alemania» a ROMERO, J. I FARINÓS, J (ed) 2004: *Ordenación del territorio y desarrollo territorial*. Ed. Trea, Gijón, 348 pp. Pp.191-209.
- SCHWARZE, T. (2002):** «Gemeinde- und Kreisreformen seit den 1970er Jahren» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 32-34.
- SERRA PERIS, J. (2002):** « Playas, recurso escaso en peligro de desaparición ». Recurs en línia: [http://www.mediterrania.org/cae/jsperis_puerto_valencia.htm]. Consulta: [2/gen/2007].
- SERRANO, J.M.(2006):** « El “boom” de la construcción de viviendas en la Región de Murcia. Un proceso complejo y con múltiple implicaciones. Breves apuntes». *Papeles de Geografía*, nº 43, pp. 121-149. Murcia, Universidad de Murcia.
- SERRATOSA, A.(2003):** «Accessibilitat a les comarques i municipis de muntanya». *Espais*, nº 49, p. 148-151.
- SIEVERTS, T. (1996):** *Zwischenstadt. Zwischen Ort und welt, Raum und Zeit, Stadt und Land*. Braunschweig, Wiesbaden, 1999 191 pp.
- SILVESTRE RODRÍGUEZ, J. (2000):** «Aproximaciones teóricas a los movimientos migratorios contemporáneos: Un estado de la cuestión», *Historia Agraria*, 21, pp: 157-192.
- SMITH, N. I HARVEY, D. (2005):** *Capital financiero, propiedad inmobiliaria y cultura*. Barcelona, UAB i MACBA.
- SOCINTEC (2001):** *La planificació estratègica territorial a Catalunya*. Cambra de Comerç de Barcelona. En línia: [http://www.cambrabcn.es/Catalan/Economia/documents/prov_bcn_3_01.pdf]. Consulta: [20-dic-2005].
- SOLÉ SABARÍS, L. (1975):** «La regió: estudi i concepte». A INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS *Miscel·lània Pau Vila*, p. 412-479. Granollers, Societat Catalana de Geografia. Ed. Montblanc-Martín.
- SORIANO, J.M. (1992):** «Evolució del poblament i transformació del territori a les comarques de la Cerdanya i l'Alt Urgell». *Curs d'estiu d'estudis pirinencs. 1991 – 1992*, p. 103-120. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.
- SORIANO, J.M. I TULLA, A. (2003):** «El repoblament del Pirineu: desig o realitat?». *Revista Mètode*, nº 35, p. 65-70. Universitat de València, València.
- SORRIBES, J. (1998):** *La ciutat desitjada. València entre el passat i el futur*. València, Tàndem Edicions.
- SORRIBES, J. (1999):** *Las áreas metropolitanas: análisis teórico y experiencia comparada*. València, Consell Metropolità de l'Horta.
- SORRIBES, J. (2005):** *Les Valències. L'urbs polièdrica*. València, Faximil edicions digitals.
- SOSA WAGNER, F. (2005):** «Estudio introductorio al Federalismo alemán». A: DARNSTÄDT, T.: *La trampa del consenso*, Madrid, Ed. Trotta.
- SOTO, P. (1999):** *Hacia una “homeopatía” del desarrollo rural. Algunos retos para los Grupos de Acción Local en el periodo de Leader +*. Red Española de Desarrollo Rural.. En línia: [<http://www.redr.es/acciones/pdf/homeo.pdf>] . [Consulta: 10 set. 2005]
- SOY, ANTONI (1984) :** «Planificació comarcal a Catalunya». A: *III Curs d'estiu d'estudis pirinencs*. La Seu d'Urgell. Caixa d'estalvis de Catalunya.
- SUBIRATS, J. (2006):** «La gobernabilidad de las políticas territoriales. Formulación participativa y gestión concertada ». A: TARROJA, A. I CAMAGNI, R. (Eds.): *Una nueva*

cultura del territori. Criterios sociales y ambientales en las políticas y gobierno del territorio. Barcelona, Diputació de Barcelona i CUIIMPB.

STIENS, G. (2002): «Vom Stadt-Land-Gegensatz zum Stadt-Land- Kontinuum» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 36-39

STUCKI, E. (1984): «Desenvolupament regional a les muntanyes suïsses, el paper determinant de la participació de la població». *III Curs d'estudis pirinencs*, p. 119-150. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.

SUNKEL, O. I PAZ, P. (1970): *El subdesarrollo latinoamericano y la teoría del desarrollo*. México, Siglo Veintiuno Editores.

SWYNGEDOUW, E. (2004): «Hybrid waters: On water, nature and society», p. 2-26 a SWYNGEDOUW, E. *Social power and the urbanization of water*, p. 2-26. Oxford, Oxford University Press.

TARROJA, A. (2005)(dir.): *Anuari territorial de Catalunya T2004*. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.

TARROJA, A., CASTAÑER, M. I MERCADÉ, M. (2006) (dir.): *Anuari territorial de Catalunya T2005*. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.

TAYLOR, P.J. (1999): «World of Large cities: pondering Castells' space of flows». A: *Third world planning review*, 21(3).

TEIXIDOR, M.J. (1982): *València, la construcció d'una ciutat*. València, Institució Alfons el Magnànim.

TELLO I ROBIRA, T. (1995): «Plan estratégico de Barcelona: balance y nuevo plan ». *Revista de geografía*, vol. XXIX, nº 2. Jul-sept. De 1995, pp. 97-105, Universitat de Barcelona.

TOMÀS, M. (2005): « Building metropolitan governance in Spain ». A: HEINELT, H. I KÜBLER, D. (Eds.)(2005): *Metropolitan governance. Capacity, democracy and the dynamics of place*. Londres, Routledge/ ECPR Studies in Political Science.

TORRES, F. (2002): « Els immigrants a la ciutat de València. La inserció urbana dels nous veïns ». *Cuadernos de Geografía, València, Universitat de València*, nº 72 p. 259-287.

TORRES, F. (2007): *Nous veïns a la ciutat. Els immigrants a València i a Russafa*. València, Publicacions de la Universitat de València.

TORRES, P. (2006): « Cultura del no: un debat ben viu ». A TARROJA, A., CASTAÑER, M. I MERCADÉ, M. (2006) (DIR.): *Anuari Territorial de Catalunya T2005*, p. 441-445. Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.

TORTOSA, P. (1997): La comarca de l'Horta Sud. *Ecoguia d'itineraris ambientals i culturals*. Picanya (València), Institut d'Estudis Comarcals de l'Horta Sud.

TOURAINÉ, A. (1993): *Crítica de la modernidad*. Madrid, Temas de hoy. Ensayo.

TROITIÑO VINUESA, M.A.; CALLE VAQUERO, M. DE LA; RÍO LAFUENTA, I. DEL; GUTIERREZ PUEBLA, J.; POZO RIVERA, E. DEL; SERRANO GARRO, G.; GÓMEZ CERDÁ, G.; TOMÁS, M. (2002). “La Red Complementaria del Sistema Urbano Español: un nuevo marco interpretativo”. En ASOCIACIÓN INTERNACIONAL DE ORDENACIÓN DEL TERRITORIO - FUNDICOT (ed.), *III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio: Política Regional*

TRULLÉN, J. (1998): «Factors territorials de competitivitat de la Regió Metropolitana de Barcelona». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 34, p.9-17.

TRULLÉN, J. I BOIX, R. (2000): « Policentrismo y redes de ciudades en la Región Metropolitana de Barcelona ». III Congrés d'economia aplicada, València, febrer de 2000.

TRULLÉN, J. (2001): *El territori de Barcelona cap a l'economia del coneixement*. Elements de Debat Territorial. Diputació de Barcelona, Barcelona.

TRULLÉN, J. (2003): *Economia de l'arc tecnològic de la Regió Metropolitana de Barcelona*. Elements de Debat Territorial. Diputació de Barcelona, Barcelona.

TRULLÉN, J. I BOIX, R. (2006): *Anàlisi econòmica del centre de la regió metropolitana de Barcelona: economia del Pla estratègic metropolità de Barcelona*. Elements de Debat Territorial, Barcelona, Diputació de Barcelona.

TULLA, A. (1992): «Els canvis en l'activitat agrària al Pirineu: l'exemple de l'Urgellet-Baridà». *Curs d'estiu d'estudis pirinencs*. La Seu d'Urgell, Caixa Catalunya.

- TULLA, A.; SORIANO, J.M.; PALLARÈS, M. I VERA, A. (2003):** «La transformació del model agrari en àrees de muntanya». *Espais*, nº49, monogràfic, p. 82-97.
- TUROWSKI, G. (Ed.) (2002):** *Spatial Planning in Germany. Structures and concepts*. Akademie für Raumforschung und Landesplanung. Bonn.
- TUSQUETS, C. (1992):** «Avaluació del Pla Estratègic Barcelona 2000». *Revista econòmica de Catalunya*, nº 21, p. 57-66.
- ULIED, A. (2004):** *Crònica del procés de deslocalització industrial a Catalunya*. MCRIT, Barcelona.
- ULIED, A. I XALABARDER, M. (2004):** «El Litoral català ja no està en venda». A *Anuari Territorial de Catalunya 2004*, Barcelona, Societat Catalana d'Ordenació del Territori.
- UNIÓ TEMPORAL D'ESCRIBES (2004):** *Barcelona, marca registrada*. Barcelona, Virus editorial.
- VALLÈS, J. M. (1992):** «Avaluació de la ciutat: de ciutat a metròpolis». *Revista Econòmica de Catalunya*, nº 21, p. 37-51.
- VASÍLIEV, M. I GÚSCHEV, S. (1979):** *Reportaje desde el siglo XXI. Los científicos soviéticos pronostican el futuro*. La Habana (Cuba), Editorial Científico-Técnica, Ministerio de Cultura.
- VEGA, G. (2002):** «Reflexiones sobre el escaso desarrollo de las leyes de ordenación del territorio en España». A: III Congreso Internacional de Ordenación del Territorio. Gijón, FUNDICOT, 3-6 de juliol de 2001.
- VELTZ, P. (1999):** *Mundialización, ciudades y territorios*. Barcelona, Ariel.
- VERA, J.F. I ESPEJO, C. (2006):** «El papel de los instrumentos de planificación en las dinámicas productivas y territoriales: las Directrices y Plan de Ordenación del Litoral de la Región de Murcia». A: ROMERO, J. I FARINÓS, J. (EDS.): *Gobernanza territorial en España*. Valencia, Universitat de València.
- VERDÚ, V. (2005):** *Yo y tú, objetos de lujo*. Debate, Barcelona.
- VICIANA, A. (1997):** «Las extracciones de áridos en el litoral de Almería para su utilización en la agricultura intensiva». Actes de les jornades “El litoral d’Almeria”, 20-24 de maig de 1997. Almeria, Instituto de Estudios Almerienses i Diputació de Almeria.
- VILA, P. (1963):** *Visions geogràfiques de Catalunya*. Dos volums. Biblioteca Geogràfica Barcino, Barcelona.
- VILA, J. (DIR.)(1981):** *L’Horta Sud. Una lectura ambiental del paisaje de la comarca*. Torrent, Caja de Ahorros de Torrent.
- VILA, P. (2003):** *Resum de Geografia de Catalunya*. Obra editada inicialment entre 1928 i 1936, reeditada per la Societat Catalana de Geografia. Barcelona.
- VILAGRASA, J. (2003):** «L’Alt Pirineu i Aran, entre l’eficiència econòmica i la sostenibilitat», *Papers*, Regió Metropolitana de Barcelona, n. 39, p. 127-149.
- VILLANUEVA, M. (1999):** *La Unió Europea. Societat i territori en el procés d’integració*. Universitat Autònoma de Barcelona. Bellaterra, 239 pp.
- VIVES, X. I TORRENS, L. (2004):** *Estratègies de les Àrees Metropolitanas Europees davant l’ampliació de la Unió Europea*. Pla Estratègic Metropolità de Barcelona, Barcelona.
- WALLERSTEIN, I. (1974):** *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. Nova York, Academic Press.
- WERNER WEHLING, H. (2002):** «Industriestädte im Wandel» a INSTITÜT FÜR LANDESKUNDE: *Nationalatlas Bundesrepublik Deutschland*. Volum “Dörfer und Städte”, Leipzig, pp. 108-111.
- WILLIAMS, G. (1999):** «Metropolitan governance and Strategic Planning: a review of experience in Manchester, Melbourne and Toronto». *Progress in Planning*, vol. 52, part 1. Oxford-Nova York, Pergamon.
- WILLIAMSON, C. (2004):** «Exploring the no-growth option». A: *Planning*, nov. de 2004, p. 34-36. American Planning Association.
- WORSTER, D. (1994):** *An unsettled country. Changing landscapes of the American West*. Albuquerque, Nuevo México (EE.UU.), University of New Mexico Press.
- ZELINSKY, W. (1971):** «La hipòtesi sobre la transició de la mobilitat», *Geographical Review*, vol. 61, núm. 2, pp. 219-249. American Geographical Society. Societat Catalana de Geografia.

ZIEGLER, E. H. (2004): «The new Zoning. Urban Sprawl, Social Cohesion and Zoning Exclusion in The United States». A: INSTITUT DE DRET PÚBLIC (2004): *Jornada sobre cohesió social i territorial i polítiques públiques d'ordenació del territori, urbanisme i habitatge*, 16 i 17 de desembre de 2004, Barcelona.

ZIEGLER, J. (2004): *Los nuevos amos del mundo*. Barcelona, Destino.

ZIESEMER, A: (2004): *Strategische Stadtentwicklungsplanung im Ruhrgebiet. Eine Analyse am Beispiel der Städte Duisburg und Dortmund*. Dortmund. Vertrieb für Bau- und Planungsliteratur. Dortmund. 259 pp.

ZÖPEL, C.(2005): *Weltstadt Ruhr*. 144 pàgs. Klartext. Essen.

FONTS

AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (2005): DADES estadístiques de la ciutat de València. València. Recurs en línia: [http://www.valencia.es/ayuntamiento2/dadesestadistiques.nsf/vdocumentosacc/PresDades?opendocument]. Consulta: [1/oct/2006].

AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (2006): Població de nacionalitat estrangera a la ciutat de València. Padró Municipal a 1 de gener 2006. Oficina d'Estudis. Oficina d'Estadística. Recurs en línia: [http://www.valencia.es/ayuntamiento2/estadistica.nsf/principalweb?OpenFrameset&lang=1&nivel=1]. Consulta: [28/nov/2006].

AJUNTAMENT DE VALÈNCIA (2006b): « Actualització dels documents de districtes i barris de la ciutat de València ». Oficina Municipal d'Estadística, València, Ajuntament de València. Recurs en línia: [http://www.valencia.es/estadistica]. Consulta: [29/11/06].

AVANTIS. Parc de tecnològic i de negocis. Recurs en línia. Consulta: [7/8/05]. [www.avantis.org].

BBR (2003): Projecte "Xarxa de ciutats FORUM" dins de la iniciativa MORO (Modellvorhaben in Raumordnung). Recurs en línia. Consulta realitzada el 9/06/2005. [http://www.bbr.bund.de/moro/index.html].

CED (2005): Centre d'Estudis Demogràfics. Universitat Autònoma de Barcelona. Cens, padrons i fogatges de Catalunya. Recurs en línia: [www.uab/ced.es]. Consulta: [12-feb-05].

CINCO DÍAS (2006): "Los traspiés de la reforma "autonómica" alemana". Lidia Conde, 13/març/2006 Recurs en línia:

[http://www.cincodias.com/articulo/economia/traspies/reforma/autonomica/Alemania/cdsdci/20060313cdscdieco_5/Tes/]. Consulta: [5/5/2007].

DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE: Servidor de mapes. SIGMA. [www.gencat.net]. Consulta: [1-abr-05].

DIRECTION REGIONALE DE L'EQUIPEMENT MIDI-PYRENEES (2002): *Atlas transpirenaico de transporte*. Recurs en línia. Consulta realitzada el 21/01/05. [http://www.midi-pyrenees.equipement.gouv.fr/atlas/html/espagnol/presentation.htm]

EL TIEMPO (2005), Diario digital: *Alemania busca un nuevo "milagro" 60 años después de la "hora cero"*. Recurs en línia. Consulta realitzada el 21/05/05.

[http://eltiempo.terra.com.co/inte/europ/iiguerramundial/ARTICULO-PRINTER_FRIENDLY-PRINTER_FRIENDLY-2060813.html]

DA (1999): Ildefons Cerdà i la seva obra. Recurs en línia: [http://es.geocities.com/areaBCN_2005/cerda_reforma.htm].

DER SPIEGEL (2002) : « Die blockierte Republik » . n° 39. 21/sept/2002.

ECONOMIA AVANZADA (2006): «Envían a USA un informe sobre el riesgo inversor en Cabo Cope». *Economía Avanzada*, juliol-agost de 2006, Any III, n°9. Recurs en línia: [www.economiaavanzada.com]. Consulta: [04/agost/2007].

EUREGIO RIN - MOSA (2004): Mapa de l'Euroregió del programa Interreg. Recurs en línia. Consulta realitzada el 9/08/2005. [http://www.interregemr.info/bilder/karte_gross.jpg]

FRANKFURTER ALLGEMEINE (2005): Notícia apareguda el 15 de juny de 2005. "Der Steinkohlebergbau soll ohne Subventionen auskommen".

IBA EMSCHERPARK (1999): Geschichte der Baustellungen. Fakten und Daten. Recurs en línia. Consulta realitzada el 5/8/2005. [<http://www.iba.nrw.de/iba/daten.htm>]

IDESCAT (2005): Institut d'Estadística de Catalunya. En línia: [www.idescat.es.] Consulta: [6-mai-05].

INE (2004): Cens de població i habitatges. Actualitzat a 2004. En línia [www.ine.es]. Consulta: [3-març-05].

INSTITUTO GEOLÓGICO Y MINERO DE ESPAÑA (2001): «Unidades hidrogeológicas de España. Datos básicos». Madrid, IGME. Recurs en línia: [<http://www.igme.es/internet/default.asp> Consulta: [10/jul/2007].

LA CLAU (2006): *Semanari d'anuncis immobiliaris*. II Època, nº 586, 22 de sept de 2006. València, Grup Idoni Edicions.

LA ECONOMÍA (2006): « La autopista Cartagena – Vera, un eje para el turismo».. Recurs en línia: [www.laeconomia.com/noticia.asp?id=523]. Consulta: [09/ago/2007].

LANDESAMT FÜR DATENVERARBEITUNG UND STATISTIK NORDRHEIN-WESTFALEN (2005): *Wirtschaftssektoren und Sozialstatistiken*. En línia: [www.lids.nrw.de]

BUNDESMINISTERIUM DER JUSTIZ (1998): Raumordnungsgesetz (Llei Federal d'Ordenació del Territori). 1.1.1998. Recurs en línia: [<http://www.gesetze-im-internet.de/rog/index.html>]. Consulta: [23/nov/2007]

MEDOBS: Observatori de Polítiques Mediterrànies. IEMED. Recurs en línia :[<http://www.medobs.net/default.asp?idSeccion=1&idioma=1>]. Consulta :[9/març/2007]

MUNICAT (2005): Municipis i comarques de Catalunya: Dades bàsiques. En línia:[www.municat.net].

ODECAT (2004): Observatori català de planificació estratègica. Recurs en línia: [www.odecat.net]. Consulta: [21-sept-05].

PERKMANN, M. (2003): *The rise of the Euroregion. A bird's eye perspective on European cross-border co-operation*. (en línia) Department of Sociology. Univeristy of Lancaster. 19 pp. [www.lancs.ac.uk/fss/sociology/papers/perkmann-rise-of-euroregion.pdf]. Consulta realitzada el 5/8/05.

PLASSMAN, T. (2005): Tires còmiques. Política. Recurs en línia. Consulta feta el 8/7/2005. [<http://www.thomasplassmann.de>].

PORCAR, J.A.(2001): Historia gráfica de Valencia. València , Editorial Prensa Valenciana.

RADETE (RED ALMERIENSE DE DEFENSA DEL TERRITORIO) (2006): [http://www.radete.org/html/red_almeriense_radete_.html]

SOCIEDAD DE TASACIÓN(1990-2006): Boletín de ST, nº1-29, Madrid. Recurs en línia: [<http://web.st-tasacion.es/html/menu1.php>]. Consulta:[13/oct/06].

SPIEGEL (2005): *Die deutschen: 60 Jahre nach Kriegsende*. Edició especial. Hamburg. 242 pp.

STIFFUNG ZOLLVEREIN (2004): Keine Zukunft ohne Vergangenheit: das Museum Zollverein. Pàgina del parc cultural i dep paisatge del Zollverein XII . Recurs electrònic: [<http://www.stiftung-zollverein.de/Deutsche%20Version/index2.html>] Consulta realitzada el 3/8/2005.

UTB (Universitat Tècnica de Berlín)(2003): *Proyecto Modelo "Regiones de Futuro". Red de regiones metropolitanas alemanas. Declaración de estrategia*. Recurs electrònic. Consulta realitzada el 15/7/2005 [www.eurometrex.org]

WIKIPEDIA: Enciclopèdia lliure d'internet. Recurs en línia. Consulta realitzada el 25/7/05. [<http://de.wikipedia.org/wiki/Ruhrgebiet>]

ANNEX I : RELACIÓ DE PERSONES ENTREVISTADES

No es va emprar un model únic d'enquesta sinó que cada enquesta va ser personalitzada amb l'objectiu de recaptar tant dades estadístiques demogràfiques i econòmiques com opinions i informació sobre plans concrets i funcionament de cada administració per a la qual cada entrevistat treballa.

Nº	Nom	Càrrec / Ocupació	Administració
1		Secretari	Ajuntament de Montellà i Martinet
2	Vanessa Freixa	Presidenta Associació "Rurbans"	Associació sense ànim de lucre
3	Eva Tarragona	Membre Associació "Rurbans"	Associació sense ànim de lucre
4	Ramon Coromines	Gerent de Pla Estratègic	Consell Comarcal del Berguedà
5	Clara Arbués	Agent de desenvolupament rural	Consell Comarcal de l'Alt Urgell
6	Albert Pinyeira	Tècnic de planificació	Consell Comarcal de La Cerdanya
7	David Mongil	Tècnic del Gabinet d'Estudis de la Presidència	Diputació de Barcelona
8	Jordi Garcia Petit	Director del Parc Natural del Cadí - Moixeró	Departament de Medi Ambient. Generalitat de Catalunya
9	Ferran Miralles	Director del PTP de l'Alt Pirineu i Aran	Conselleria de Política Territorial i Obres Públiques. Generalitat de Catalunya
10	Oriol Nel·lo	Secretari de Planificació Territorial	Departament de Política Territorial i Obres Públiques Generalitat de Catalunya
11	Josep Sorribes	Professor d'Economia Urbana	Universitat de València
12	Carlos González Triviño	Secretari d'Estudis	Grup socialista de l'Ajuntament de València
12	Pilar Iranzo	Gerent del Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense	Grup d'Acció Comarcal
13	José Rivera Menéndez	Membre del Grupo Ecologista del Mediterráneo	Associació ecologista
14	Manuel López Segura	Gerent de Cooperativa Agrícola C.A.S.I.	Empresa agrícola
15	María del Mar Ruiz Castillo	Vicepresidenta Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata - Níjar	Associació sense ànim de lucre

**ANNEXE II: ADMINISTRACIONS I ORGANISMES PRESENTS AL
LITORAL DE LA RMB**

ORGANISME	ADMINISTRACIÓ	NOM DEL PLA/INSTRUMENT	NOM D'ACTUACIONS	ELABORACIÓ DE NORMATIVA	REALITZACIÓ D'ESTUDIS
Direcció General de Política Regional	COMISSIÓ EUROPEA	Programa Urban II INTERREG III B MEDOCC		5X	X
Direcció General de Medi Ambient	COMISSIÓ EUROPEA	ICZM Programa de Gestió Integral d'àrees costaneres Programa LIFE Xarxa Natura 2000	Programa EUROSION	4X	X
Direcció General de Pesca i Assumptes Marítims	COMISSIÓ EUROPEA	Plans de reestructuració de les flotes pesqueres	Gestió de caladors	1X	X
Direcció General d'Agricultura i Desenvolupament Rural	COMISSIÓ EUROPEA	Política Agrícola Comuna		5X	X
Direcció General de la Marina Mercante	MINISTERI DE FOMENT			3X	
Sociedad Estatal de Salvamento y Seguridad Marítimas (SASEMAR)	MINISTERI DE FOMENT	Plan Nacional de Servicios Especiales de Salvamento de la Vida Humana en la Mar y de la Lucha contra la Contaminación del Medio Marino		1	
Centro de Estudios de Puertos y Costas (CEDEX)	MINISTERI DE FOMENT		Protecció del litoral		X
MINISTERI DE FOMENT		Pla Estratègic d'Infraestructures i Transport Plan Delta del Llobregat		2	
Autoritat Portuària de Barcelona	MINISTERI DE FOMENT	Plan Delta del Llobregat Pla Estratègic per al Litoral Metropolità Pla d'Inversions del Port de Barcelona		2	X
Centro Nacional de Información Geográfica (CNIG)	MINISTERI DE FOMENT				X
Direcció General de Costas	MINISTERI DE MEDI AMBIENT		Protecció del litoral i lluita contra l'erosió Restauració ambiental	10X	
Institut Nacional Meteorològic	MINISTERIO DE MEDI AMBIENT				X
Direcció General de Recursos Pesqueros	MINISTERI D'AGRICULTURA, PESCA I ALIMENTACIÓ		Plans i ordenació de la flota pesquera	X	
Direcció General de Estructuras y Mercados Pesqueros	MINISTERI D'AGRICULTURA, PESCA I ALIMENTACIÓ	Instrument Financer d'Orientació de la Pesca		1X	
Junta Nacional Asesora de Cultivos Marinos (JACUMAR)	MINISTERI D'AGRICULTURA, PESCA I ALIMENTACIÓ	Pla Nacional de Conreus Marins		1	X
Secretaría General de Turismo	MINISTERI D'ECONOMIA	Plans de dinamització turística Plans d'excel·lència turística		4	X
Instituto de Estudios Turísticos (IET)	MINISTERI D'ECONOMIA				X
Instituto de Turismo de España (TURESPAÑA)	MINISTERI D'ECONOMIA				X
Institut d'Estudis Oceanogràfics	MINISTERI D'EDUCACIÓ I CIÈNCIA				X
Institut de Ciències de la Mar	MINISTERI D'EDUCACIÓ I CIÈNCIA				X
Centre d'Estudis Avançats de Blanes	MINISTERI D'EDUCACIÓ I CIÈNCIA				X
Direcció General de Ports i Transports	DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES	Plans Especials de Ports de la Generalitat Pla d'Accesos al port de Barcelona Pla de Ports de Catalunya	Construcció i rehabilitació de prots pesquers i esportius	4X	
Secretaria per a la Planificació Territorial	DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES	Pla de Mobilitat i d'Usos del Sòl del Maresme Pla Territorial Parcial de l'Àmbit Metropolità de Barcelona		4X	X

		Programa de Sòl Industrial i Activitats Econòmiques Programa d'Actuació en Sòl i Habitatge Pla Estratègic per al Litoral Metropolità			
Secretaria per a la Mobilitat	DEPARTAMENT DE POLÍTICA TERRITORIAL I OBRES PÚBLIQUES	Pla Director d'Infraestructures Pla d'Infraestructures Ferroviàries Pla de Carreteres		3	
Centre d'Estudis del Transport per a la Mediterrània Occidental	Conferència de Ministres de Transport dels Països de la Mediterrània				X
Agència de la Natura de Catalunya	DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE	Pla d'Espais d'Interès Natural Xarxa de parcs naturals Estratègia catalana per a la conservació i l'ús sostenible de la diversitat biològica		2X	X
Direcció General de Planificació Ambiental	DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE	Estratègia Catalana d'Educació Ambiental Estratègia per a la Gestió Integrada de les Zones Costaneres de Catalunya Pla Hidrològic de les Conques Internes de Catalunya	Programes de sensibilització ambiental	3X	X
Servei Meteorològic de Catalunya	DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE				X
Agència Catalana de l'Aigua	DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE	Pla de Sanejament d'Aigües Residuals Urbanes		1X	X
Consorci de Protecció i Gestió d'Espais Naturals del Delta del Llobregat	DEPARTAMENT DE MEDI AMBIENT I HABITATGE Ajuntaments de Castelldefels i Prta de Llobregat				X
Direcció General de Pesca i Afers Marítims	DEPARTAMENT D'AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA			X	
Institut de Recerca i Tecnologia Agroalimentàries	DEPARTAMENT D'AGRICULTURA, RAMADERIA I PESCA				X
Direcció General de Turisme	DEPARTAMENT DE COMERÇ, TURISME I CONSUM		Observatori de Turisme de Catalunya	X	X
Direcció General d'Acció Cívica	DEPARTAMENT DE BENESTAR I FAMÍLIA		Cases del Mar	X	
Centre d'Arqueologia Subaquàtica de Catalunya	DEPARTAMENT DE CULTURA				X
Àrea de Medi Ambient	DIPUTACIÓ DE BARCELONA	Agenda 21 Local	Xarxa de ciutats i pobles cap a la sostenibilitat Servei Ambiental als Municipis	22	X
Centre d'Estudis del Mar de Sitges	DIPUTACIÓ DE BARCELONA		Programes de sensibilització ambiental		X
Àrea d'Espais Naturals	DIPUTACIÓ DE BARCELONA	Xarxa de parcs naturals de Diputació	Programa Viu el Parc Projecte LIFE Anella Verda Metropolitana Parc Agrari del Llobregat	5X	
Servei de Salut Pública i Consum	DIPUTACIÓ DE BARCELONA		Programa de seguretat i higiene a les platges	X	
Agència de Promoció Turística	DIPUTACIÓ DE BARCELONA			X	X
Entitat Metropolitana dels Serveis Hidràulics i del Tractament de Residus	ENTITAT METROPOLITANA DE MEDI AMBIENT	Pla de Sanejament d'Aigües Residuals Urbanes	Programa Metropolità de Gestió de Residus	1	

		Pla Director d'Aigües Pluvials			
MANCOMUNITAT DE MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA	MANCOMUNITAT DE MUNICIPIS DE L'ÀREA METROPOLITANA DE BARCELONA	Pla Estratègic Metropolità de Barcelona Plans Parciais Plans d'Ordenació Urbanística Municipal	Projecte marc de recuperació mediambiental de l'espai fluvial del Llobregat Xarxa de ciutats i pobles cap a la sostenibilitat Actuacions de gestió de platges	4X	
CONSELL COMARCAL DEL MARESME	CONSELL COMARCAL DEL MARESME	Pla Estratègic del Maresme PUOSC (Pla únic d'Obres i Serveis de Catalunya) Pla de Mobilitat i d'Usos del Sòl del Maresme		2X	
CONSELL COMARCAL DEL BARCELONÈS	CONSELL COMARCAL DEL BARCELONÈS	Pacte territorial per a la promoció econòmica i l'ocupació del Barcelonès Nord PUOSC		1X	X
CONSELL COMARCAL DEL BAIX LLOBREGAT	CONSELL COMARCAL DEL BAIX LLOBREGAT	Pacte Territorial per al Desenvolupament Econòmic i l'Ocupació de la comarca del Baix Llobregat PUOSC	Parc Agrari del Llobregat Consorci de Turisme	1X	
Àrea d'Ordenació Territorial	CONSELL COMARCAL DEL GARRAF	Pacte Pacte Territorial per a l'Ocupació del Garraf PUOSC		X	X
26 MUNICIPIS LITORALS	AJUNTAMENTS	Pla General Metropolità Plans d'Ordenació Urbanística Municipal Agenda 21 Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner (I i II) Pla Estratègic Metropolità de Barcelona Pla Estratègic per al Litoral Metropolità		28X	
72	46	45	20	51	30

ÍNDIX DE QUADRES I FIGURES

Figura 1: Tipologia de territoris seleccionats	24
Figura 2: Mapa de situació de les àrees d'estudi. Font: Elaboració pròpia	26
Figura 3: Metodologia i fonts d'aquest treball	28
Figura 4: Els sistemes socials segons Castells.	35
Figura 5: Teories i enfocaments explicatius de l'èxode i despoblament rural.	61
Figura 6: El sistema-món davant la crisi de l'Estat – Nació. Font.	81
Figura 7: Mapa polític de la República Federal Alemanya.	111
Figura 8: “Die Blockierte Republik” (La República Bloquejada).	113
Figura 9: Alteració de la jerarquia centres 1939-1995 mesurat en milers d'ocupats al sector terciari en escala logarítmica. El cercle negre representa metròpolis, els rojos grans metròpolis regionals i els cercles mitjans per sota de 50.000 ocupats Oberzentren o centres superiors.	114
Figura 10: Desenvolupament de la superfície urbanitzada i població de 1960 a 1996	117
Figura 11: Xarxes de ciutats a Alemanya, segons el projecte "Xarxa de ciutats FORUM".	119
Figura 12: Mapa de situació del Ruhr a Alemanya	121
Figura 13: Mapa de la conurbació del Ruhr.	121
Figura 14: Usos del sòl a les governacions d'Aquisgran, Colònia i Düsseldorf al 1828.	123
Figura 15: Morfologia urbana de Gelsenkirchen 1825.	128
Figura 16: Morfologia urbana de Gelsenkirchen 1898.	128
Figura 17: Morfologia urbana de Gelsenkirchen 1825.	128
Figura 18: Morfologia urbana de Gelsenkirchen 1825.	128
Figura 19: Morfologia urbana de Gelsenkirchen el 1995 a la zona de Schalke.	129
Figura 20: Evolució de l'estructura ocupacional a la Regió del Ruhr	133
Figura 21: La planificació territorial tradicional a l'àrea del Ruhr.	138
Figura 22: Mapa de les delimitacions de la Regió Metropolitana del Rin - Ruhr.	141
Figura 23: Complex acerer de Krupp a Essen (1912).	143
Figura 24 : Transformació del paisatge miner del Ruhr. Font: Keller, 1964.	144
Figura 25: El riu Ruhr al seu pas pel nucli urbà d'Essen.	144
Figura 26: Reforestació i condicionament d'un antic camp de runes a la coqueria del Zollverein (Essen).	144
Figura 27: Balanç hídric a la regió metropolitana del Rin - Ruhr (incloent Bonn i Colònia). El percentatge és el número de municipis.	147
Figura 28 : Evolució de la població al Ruhr central (àrea del KVR).	150
Figura 29: Priorització de raons per les quals s'abandona la ciutat central per viure a la perifèria. En el cas de les ciutats de Duisburg i Dortmund hi ha dues classificacions.	151
Figura 30: Assentament diferenciat a la ciutat de Düsseldorf de la comunitat de japonesos i turcs.	154
Figura 31: Vinyeta de Thomas Plaßmann. “Coratge civil” – Deixeu-lo en pau de seguida!. És possible que ell pague la meva pensió!.	155
Figura 32: La ciutat fragmentada social i funcionalment del Ruhr.	157

Figura 33: Àrea de treball de l'IBA Emscherpark. 17 ciutats a 800 km ² .	159
Figura 34: Esquema del complex miner Zollverein XII d'Essen.	162
Figura 35: Coqueria del Zollverein XII a Essen	163
Figura 36: Pous miners (Essen).	163
Figura 37: Urbanització i millora de l'accés al parc del paisatge industrial del Zollverein XII (Essen)	163
Figura 38: Exemple de reverdiment del Ruhr: nova zona verda on abans hi havia només canalitzacions i magatzems abandonats.	163
Figura 39: Balanç del Pla Estratègic Duisburg 2000.	166
Figura 40: Balanç del pla estratègic Dortmund-projekt.	168
Figura 41: Divisió administrativa de l'Euroregió Rin – Mosa.	172
Figura 42: El desig i la realitat del projecte AVANTIS. El projecte i la situació a mitjans de 2005.	176
Figura 43: Les regions i nuclis urbans per grandària demogràfica a l'Arc Llatí.	185
Figura 44: Xarxa i estructura urbana de l'Arc Mediterrani Espanyol.	194
Figura 45: Mapa de les vegueries de Catalunya.	199
Figura 46: Unitats territorials del P.O.T.A.	213
Figura 47: Mapa de situació de la Regió Metropolitana de Barcelona sobre el mapa provincial de Catalunya.	218
Figura 48: Plànol de la ciutat antiga de Barcelona.	220
Figura 49 : Pla Cerdà de 1859.	220
Figura 50 : Creixement urbà de la RMB de 1957 a 1972.	223
Figura 51: Evolució de l'ocupació per sectors a la província de Barcelona (1950-2001).	233
Figura 52: Evolució de la població ocupada per sectors al Land de Renània del Nord – Westfàlia (1991 i 2001).	233
Figura 53: Nivell d'instrucció a Catalunya i Renània del Nord – Westfàlia.	234
Figura 54: Les delimitacions oficials de la RMB.	242
Figura 55: Costos i conseqüències de la urbanització en baixa densitat.	246
Figura 56: Nombre total anual de quilòmetres recorreguts per vehicles per llar en relació amb la densitat residencial a San Francisco.	247
Figura 57: 7 conflictes territorials a la RMB	251
Figura 58: Projecte de transformació urbana a l'illa del carrer Robadors. Foto: Luis del Romero	252
Figura 59: L'abans i el després del Poblenuu a un mateix carrer: el carrer Fluvià. A la vora dreta les antigues fàbriques abandonades i a l'esquerra un nou barri residencial.	253
Figura 60: L'abans i el després del Poblenuu a un mateix carrer: el carrer Fluvià. A la vora dreta les antigues fàbriques abandonades i a l'esquerra un nou barri residencial.	253
Figura 61: Campament de gitanos, junt a la diagonal al Mar a l'actuació del 22@ al costat d'un nou edifici d'habitatges i un cartell – protesta que resa: “descontrol urbano”.	253
Figures 62-65: El fòrum després del Fòrum del 2004: una gran esplanada buida de gent, de vida i de funcions, però amb una gran activitat urbanística al seu voltant. Fotos: Luis del Romero.	257
Figures 66 i 67: El barri de la Mina, barri inacabat i encara sense integrar en la metròpolis.	258
Figura 68: El delta del Llobregat a la nova desembocadura.	261

Figura 69: Tipus de mesures als quatre plans estratègics de Barcelona.	275
Figura 70: Valoració del I Pla Estratègic de Barcelona feta per les Comissions Tècniques. Classificació de les mesures del PEMB I segons grau d'aplicació.	277
Figura 71: Nombre d'organismes implicats en la gestió del litoral segons escala territorial.	285
Figura 72: Classificació dels plans més representatius amb incidència sobre el litoral segons tipologia.	285
Figura 73: Imatge de satèl·lit del litoral a Sitges.	291
Figura 74: Litoral de Badalona amb la central tèrmica de FECSA.	291
Figura 75: Obres de regeneració de la platja a prop de Barcelona.	291
Figura 76: Litoral prop d'Arenys de Mar amb la barrera del ferrocarril	291
Figura 77: Síntesi del Pla Director Urbanístic del Sistema Costaner. Font: Elaboració pròpia.	297
Figura 78: Mapa de situació de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia.	310
Figura 79: Mapa d'activitats econòmiques per nuclis a la serra del Cadí cap al 1845, el 1959 i 2005.	313
Figura 80: Matriu de causes de l'èxode rural al Pirineu. Font: Elaboració pròpia.	320
Figura 81: Evolució de la població total de la Serra del Cadí (Alàs i Cerc, Arsèguel, Cava, Gisclareny, Gósol, Josa i Tuixent, Montellà i Martinet, Saldes i La Vansa i Fórnsols).	322
Figura 82: Evolució de la població als municipis de la serra del Cadí (delimitació moderna) des del segle XIX.	323
Figura 83: Evolució demogràfica dels nuclis de la Serra del Cadí.	326
Figura 84: Percentatge de pèrdua de població per nuclis de 1960 a 2006.	327
Figura 85: Grandària poblacional actual dels nuclis de la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de treball de camp i fonts estadístiques (INE i IDESCAT).	327
Figura 86: Algunes implicacions del despoblament.	329
Figura 87: Densitat i habitants per nuclis de població a la serra del Cadí el 2004.	333
Figura 88: Dinàmica demogràfica migratòria recent a la Serra del Cadí (1988-2004)	335
Figura 89: Percentatge de població als diferents municipis de la Serra del Cadí nascuda a la mateixa comarca (2005).	336
Figura 90: Imatge del nucli de Béixec a Montellà i Martinet.	336
Figura 91: Tendències de creixement dels nuclis de la serra del Cadí 1991 – 2006.	336
Figura 92: Població activa ocupada per branques d'activitat i municipis (2001).	341
Figura 93: Distribució d'ocupats per branques a la Serra del Cadí.	343
Figura 94: Taxa d'activitat i autocontenció (1991 – 2001) als municipis de la Serra del Cadí.	344
Figura 95: Llocs de treball de població censada que s'ubiquen a la RMB.	350
Figura 96: Equipaments bàsics als municipis de la Serra del Cadí.	355
Figura 97: Principals deficiències en infraestructures i serveis bàsics.	356
Figura 98: Mapa de distància-temps entre nuclis i farmàcies amb isolínies de 5 minuts.	360
Figura 99: Temps mínim d'accés des dels nuclis de la Serra del Cadí a una farmàcia.	360
Figura 100: Tendències i desafiaments de futur dels nuclis de la Serra de Cadí.	362
Figura 101: Instruments analitzats per nivells administratius, segons tipus d'interrelacions.	364

Figura 102: Reforma del mapa municipal (esquerra) i creacions d'agregacions municipals (dreta) a la Serra del Cadí. Font: Elaboració pròpia a partir de Roca, M. et al. (2000).	366
Figura 103: Evolució dels pressupostos dels Plans Comarcals de Muntanya de les comarques de l'Alt Urgell, El Berguedà i La Cerdanya.	370
Figura 104: Localització del Parc Natural del Cadí- Moixeró.	378
Figura 105: Eixample de València i Poblatos marítims. 1899. José Manuel Cortina Pérez.	404
Figura 106: Projecte de reforma interior de F. Aymamí, mai acabat, 1907.	405
Figura 107: El barri de la Seu amb la catedral i la plaça de la Reina encara sense reformar. Contrasta la diferència de densitats respecte a la imatge anterior.	408
Figura 108: Una vista de l'Eixample amb el carrer Colom, aleshores arbrat. S'observa com l'horta arribava gairebé a les portes de l'estació. Crida l'atenció el canvi radical d'usos del sòl més enllà de l'Estació del Nord i la plaça de bous. Es tracta d'una ciutat completament inacabada.	408
Figura 109: Dibuix de la "Gran Avenida del Oeste".	411
Figura 110: Delimitacions oficials de la Regió Metropolitana de València.	423
Figura 111: Delimitació de l'Àrea Metropolitana de Transports de 1975 i de l'Àrea de Transport Metropolità de València de 1991.	425
Figura 112: Altres propostes de delimitació de la Regió Metropolitana de València: Model Anisòtrop i del Bureau of Census dels EE.UU.	426
Figura 113: Proposta de delimitació de la Regió Metropolitana de València utilitzada per al present treball.	429
Figura 114: Taxa d'autocontenció per a la mobilitat laboral.	432
Figura 115: Mobilitat laboral diària cap a València.	434
Figura 116: Interrelació entre dinàmiques territorials.	435
Figura 117: Evolució de l'ocupació per sectors d'activitat a les províncies de València i Barcelona 1950-2001.	438
Figura 118: L'economia del coneixement a Barcelona. Percentatge de treballadors en manufactures i serveis segons la intensitat en tecnologia i coneixement	441
Figura 119: L'economia del coneixement a València. Percentatge de treballadors en manufactures i serveis segons la intensitat en tecnologia i coneixement.	441
Figura 120: Comparació a partir d'índex 100= 1980 de l'evolució relativa del poder adquisitiu a Espanya (evolució del Salari Mínim Interprofessional) i, de la relació entre Salari Mínim i Salari Mitjà i de l'evolució del preu mitjà de l'habitatge a València ciutat amb índex 100=1987.	445
Figura 121: Desenvolupament de la superfície urbanitzada i població de 1988 a 2006	445
Figura 122: Preus de l'habitatge a València per districtes en 1980 en euros /m ² a partir de ptes constants de 1985.	446
Figura 123: Preus de l'habitatge a València per districtes en 2006 en euros /m ² a partir de ptes constants de 1985.	446
Figura 124: Canvis d'ocupació del sòl a la Regió Metropolitana de València de 1987 a 2000.	449
Figura 125: Creixement de la població en el quinquenni 2001-2005.	450
Figura 126: Nivell socioeconòmic per districtes a la Regió Metropolitana de València.	451

Figura 127: Creixement urbà 1968-2004 a Benimaclet (València).	455
Figura 128: Creixement urbà 1968-2004 a Beniparrell.	455
Figura 129: Creixement urbà 1958-2004 a la carretera Torrent – El Vedat.	456
Figura 130: Preus de l’habitatge en euros/m ² a 2006.	457
Figura 131: La urbanització dispersa a la RMV. Percentatge sobre l’oferta d’habitatges (a partir de mostreig aleatori) que són unifamiliars aïllades o adossades.	457
Figura 132: Proporció entre el preu de l’habitatge a València i la resta de l’AMV i RMV en euros/m ²	458
Figura 133: Població estrangera per districtes a la RMV en 2005.	462
Figura 134 : Població equatoriana per districtes a la RMV en 2005.	463
Figura 135: Població del Marroc per districtes a la RMV en 2005.	464
Figura 136: Població alemanya per districtes a la RMV en 2005.	464
Figura 137: L’Horta de Xirivella: carreteres, expansió urbana, torres d’electricitat i camps de tarongers abandonats.	473
Figura 138: L’Horta a Picanya: horts residuals i tarongers entre les obres de l’AVE. Un nou impacte irreversible per a aquest paisatge cultural.	473
Figura 139: La destrucció de l’Horta de la Punta per l’ampliació del port, un nou ús del sòl molt agressiu.	474
Figura 140: La “forma” d’aquesta substitució: violència i càrregues policials.	474
Figura 141: L’Alqueria de Sòria en 1981 i 2007, ubicada junt al barri d’Orba a Alfafar. Sembla hui encara estar en estat d’abandonament	475
Figura 142: Molí arrosser de Benetússer en 1981 i 25 anys després. Només s’ha salvat l’edifici del molí. Tota la resta de cases que formaven un exemple harmoniós de cases de poble ha deixat pas a uns edificis moderns de diferents altures que trenquen aquesta harmonia per complet.	476
Figura 143: L’hort de les Palmes a Picanya en 1981 i 2006. Aleshores era encara una horta activa allunyada del nucli urbà mentre que hui està integrant-se en una urbanització d’adossats. Els edificis d’aquesta alqueria estan molt deteriorats i sense cap ús ni restauració des de fa anys.	476
Figura 144: Alqueria del Xato a Xirivella amb 25 anys de diferència. Ací sí s’ha recuperat el patrimoni moble encara que els conreus d’horta ja no existeixen. Només queden alguns bancals de tarongers a pocs metres d’on passa la línia de l’AVE.	476
Figura 145: L’ermita de Santa Anna a Albal amb 25 anys de diferència. És l’únic cas on les transformacions esdevingudes no han afectat seriosament una mostra de patrimoni rural de l’horta.	477
Figura 146: Alqueria Alta a Picanya. A 1981 era encara una alqueria amb conreus d’horta en actiu encara que l’edifici estava deteriorat. Hui en canvi s’ha convertit en un xalet de luxe amb tanca, porter electrònic i jardí .	477
Figura 147: Alqueria del Pollastre a Xirivella. En 1981 era una bella estampa de l’horta sud amb conreus d’hortalisses i un parell d’arbres monumentals. Hui és un conjunt d’edificis semiabandonats entre el poliesportiu de Picanya, les obres de l’AVE i un camp de tarongers.	477
Figura 148: Fàbrica de conserves d’estil modernista a Catarroja. Ja en 1981 era un edifici abandonat i deteriorat. En 25 anys s’ha deixat caure literalment i està en greu perill d’enfonsament. Li falta la torre i ha quedat enquistat entre dues naus industrials al costat de l’estació de RENFE d’aquesta localitat.	478

Figura 149: Síntesi del model territorial de l'era industrial i el model actual postindustrial.	484
Figura 150: Despesa prevista per capítols en el l'execució dels projectes del Pla Estratègic sobre un total de 2200 milions d'euros. Font: Pla Estratègic de València (1997).	490
Figura 151: Classificació comparada de les mesures contingudes en els Plans Estratègics de Barcelona i el Pla Estratègic de València.	490
Figura 152: Projecte d'ampliació del port de València.	504
Figura 153: Projecte d'ampliació del port de Sagunt Font: Pla Estratègic de Ports, APV (2002).	504
Figura 154: Exemple d'urbanització caòtica més pròpia de temps del desenvolupisme: una finca d'a penes metre i mig d'ample junt a una filera d'adossats encaixonats en altra finca de cinc pisos, creant un conjunt d'una estètica terrible.	523
Figura 155: Un front urbà cada casa d'un color, una altura i un estil.	523
Figura 156: Un paisatge antigament d'horta hui envaït de carreteres i finques per a famílies pobres.	524
Figura 157: Rehabilitació d'un polígon d'habitatges a Hoyerswerda (Alemanya).	524
Figura 158: Mapa de situació de la zona d'estudi.	531
Figura 159: Mapa d'America de 1829.	536
Figura 160: Evolució demografia dels municipis de Águilas (Múrcia) i de la comarca del Levante Almeriense (1787-2006).	539
Figura 161: Minería històrica a Águilas i el Levante Almeriense.	542
Figura 162: Població dels nuclis urbans a 1950.	544
Figura 163: Població dels nuclis urbans en 2006.	544
Figura 164: Evolució demogràfica dels nuclis del Litoral Almeria - Águilas entre 1950 i 2006.	545
Figura 165: Estadístiques de concentració de la població 1950-2006.	546
Figures 166: Platja de Villaricos.	549
Figura 167: Immediacions de Palomares en l'actualitat.	549
Figura 168: Nombre de places turístiques a la província d'Almeria a 1995 i 2004.	551
Figura 169: Previsions de creixement urbanístic per a 2015 a l'àrea d'estudi.	553
Figura 170: Mapa de superfícies urbanes a un tram de litoral almerienc.	553
Figura 171: Platges de El Toyo a Almeria sense urbanitzar.	556
Figura 172: Actuació urbanística a El Toyo.	556
Figura 173: Models de poblament al Litoral d'Almeria - Águilas al llarg de la història.	557
Figura 174: Expansió de les superfícies de regadiu a Antas i voltants de Níjar entre 1996 i 2002.	562
Figura 175: Fases de producció de l'agricultura sota plàstic.	563
Figura 176: Abocament de plàstics d'hivernacle a un barranc.	566
Figura 177: Incineració de plàstics junt a la mar. i incineració de plàstics.	566
Figura 178: Evolució dels nivells de l'aquífer de Níjar.	571
Figura 179: La "societat hidràulica" d'Almeria i Múrcia.	574
Figura 180: Planta tèrmica junt a la dessalinitzadora de Carboneras.	575
Figura 181: Composició de la Comissió de Redacció del Pla d'Ordenació del Territori del Levante Almeriense.	584

Figura 182: Projectes cofinanciats pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense per municipis i tipus.	592
Figura 183: Projectes cofinanciats pel Grup de Desenvolupament Rural del Levante Almeriense en conjunt. .	592
Figura 184: Usos a l'interfase marítima-terrestre de Carboneras.	598
Figura 185: Aspectes del parc: les Salines del Cap de Gata (Níjar i Almeria).	601
Figura 186: Molí abandonat a prop de San José (Níjar).	601
Figura 187: Platja de Los Genoveses (Níjar).	601
Figura 188: Litoral des de La Isleta fins a Los Escullos (Níjar).	601
Figura 189: Superposició de cartografia de planejament urbanístic de l'ajuntament al nucli de La Isleta sobre cartografia del P.O.R.N. de 1994, mostrant en roig els sector urbanitzats sobre terrenys protegits.	609
Figura 190 : Vista de les urbanitzacions il·legals que s'alcen hui en dia a l'Isleta.	609
Figura 191: Vista de les urbanitzacions il·legals que s'alcen hui en dia a l'Isleta (2)	609
Figura 192: Superposició de cartografia de planejament urbanístic de l'ajuntament al nucli de San José sobre cartografia del P.O.R.N. de 1994, mostrant en roig els sector urbanitzats sobre terrenys protegits. Font: Asociación de Amigos del Parque Natural del Cabo de Gata- Níjar (2005).	609
Figura 193 : Vista d'adossats en baixa densitat al costat mateix d'un àrea de protecció de grau B.	610
Figura 194: Vista d'adossats en baixa densitat al costat mateix d'una àrea de protecció de grau B.(2)	610
Figura 195: Mapa d'usos del sòl del P.O.R.N. segons el BOPA (1994). Figura 38: Mapa d'usos del sòl de la revisió del P.O.R.N. presentat per la Conselleria de Medi Ambient (2005). La fletxa roja indica la localització de la platja de l'Algarrobico.	612
Figura 196: Construcció de l'hotel a l'Algarrobico en 2005 en el bell mig del parc natural.	614
Figura 197: Impactes ambientals als darrers anys al Parc Natural del Cap de Gata – Níjar.	616
Figura 198: Vista general d'un dels complexos residencials de POLARIS.	620
Figura 199: Vista dels perímetres del complexe a Torre Pacheco. Fotografies : Luis del Romero.	620
Figura 200: Cartells que adornen les muralles de les ciutats Polaris que conviden a l'estrany a abandonar la zona.	620
Figura 201: Propaganda de Polaris mostrant un dels seus complexos envoltat de gespa i palmeres.	620
Figura 202: Mapa de localització de la Actuació d'Interès Regional de Marina de Cope.	624
Figura 203: Platges de roca al litoral de la Marina de Cope.	625
Figura 204: L'activitat agrícola és hui en dia pràcticament l'única empenta humana a aquest vast territori.	625
Figura 205: El litoral del Cap de Cope des de les Puntes de Calnegre.	625
Figura 206: El Cap de Cope, fotografiat des de la futura ciutat de la Marina de Cope.	625
Figura 207: Esquema de l'autovia Cartagena – Vera.	632
Figura 208: Factors que indueixen a l'èxit o fracàs d'un pla. Font: Elaboració pròpia.	649
Figura 209: Factors que indueixen a un bon o deficient govern del territori	653
Figura 210: Mapa esquemàtic d'usos i funcions de la interfase marítima – terrestre a Canet de Mar.	664